

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**JULIANUS VON KLAPROTH'UN KAFKASLAR VE GÜRCİSTAN
SEYAHATNAMESİ (TERCÜME-TAHLİL)**

**Hazırlayan
Burcu UÇAR
2501180262**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Dinçer KOÇ**

İSTANBUL 2021

ÖZ

JULIANUS VON KLAPROTH'UN KAFKASLAR VE GÜRCİSTAN SEYAHATNAMESİ (TERCÜME-TAHLİL)

XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda başlayıp XX. yüzyıl başlarına dek devam edecek şekilde Kafkasya bölgesine çeşitli seyahatler düzenlenmiştir. Bu seyahatlerin farklı amaçlar için yapılmış olanları dahil her biri son derece önemlidir. İyi bilinmektedir ki Kafkasya gerek coğrafi olarak gerekse ırk çeşitliliği sebebiyle oldukça karmaşık bir bölgedir ve tarih boyunca bir geçit olarak önemini hiçbir zaman yitirmemiştir. Bunun yanında Kafkasya'da yaşayan halklar, dilleri, kültürleri ve kökenlerine dair çalışmaların önemi gün be gün artmıştır. Erken dönemlerde hakimiyet yarışında Çarlık Rusya buraya araştırma gezisi düzenleme yoluna gitmiştir. XVIII. Yüzyılda yapılmış seyahatler ve toplanmış verilere göre St. Petersburg Akademisi, bünyesinde çalışan Alman dilbilimci, tarihçi, etimolog, doğu bilimci ve kaşif Julianus von Klaproth'u bu göreve atamıştır. 1806 ile 1807 yılları arasında gerçekleştirdiği bu seyahatin notları 1812 yılında basılmıştır. Kafkasya'nın dünya tarihi için önemi tartışmasız olduğu kadar Türk tarihi ve özellikle Türk kültür tarihi açısından önemi yadsınamaz Kafkaslara dair XVII., XVIII., ve XIX., Yüzyıl seyahatnameleri, diğer bir deyişle Sovyet öncesi döneme dair birinci elden bu kaynaklar son derece önem arz etmektedir. Bir iddia konar göçer toplumların yerleşik toplumlar üzerinde etkin rol oynamadığı şeklindedir. Lakin Anadolu'nun Türkleşmesinin yanında Kafkaslardaki halkların da günlük hayatlarına, kullandıkları ortak dile hatta bazı kabilelerin adlarına bakıldığında keskin bir Türk etkisi görmek mümkündür. Harikulade özgün bir yapısı olan Kafkasların Türk tarihi ve kültüründeki yerini aydınlatmada önemli bir rol oynayabilecek bulgular tercüme ve tahlilini yaptığımız bu seyahatnamede bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: **Kafkaslar, Kafkasya, Klaproth, Gürcistan, Seyahatname, Nogaylar, Karaçaylar, Balkarlar**

BURCU UÇAR

ABSTRACT

JULIANUS VON KLAPROTH'S TRAVELS TO CAUCASUS AND GEORGIA (TRANSLATION-ANALYSIS)

Commencing XVIIIth and XIXth centuries until XXth century several travels committed to the Caucasus region. Though all those travels executed on different aims they all still very important. As very well known Caucasus is, either for the geographical portrait or variety of the population includes, highly complex territory and never lost the importance of being a gate. Besides the hardship of studying the Caucasus people, their language, culture and ethnicity, these works gained more and more importance through time. Early periods on race of domination Russian Empire planned expeditions to these regions. For this work, in view of the reports from XVIIIth century travels St. Petersburg Academy of Sciences assigned the German academician, linguist, historian, etymologist, oryantalist and explorer who works for them, Julianus von Klaproth. Klaproth wrote his work not just as travels memorial he issues the work as linguistic and ethimologic paper. However, he also collects besides traditions and legends, coins and scripts. Thus Caucasus possesses a great place in the world's history still for the Turkish history and the Turkish Culture this same region symbolizes an equally great place. Also that is unsuspecting the Turkis culture can be seen even better than anywhere else but in Caucasus for the variety of the language and culture it contains. Consequently all these travels comitted in XVIIIth and XIXth centuries present extreme value for that reason. The common conclusion says nomadic nations cannot overcome the settled communities yet the position of Anatolia in the present and the people of Caucasus, their common languages and even some tribe names proves the opposite. The document of this travels made by Mr. von Klaproth and this work we translate and analysed this document, may put a light upon the portrait of the Turkis History and Culture within such a unique region that is Caucasus.

Key Words: **Caucasus, Caucasia, Klaproth, Georgia, Travel, Nogays, Karaçays, Balkars**

BURCU UÇAR

ÖNSÖZ

Tezimizin amacı günümüzde hala Türk boylarının yaşıyor olduğu ve tarih boyunca çeşitli devletler kurmuş oldukları bir coğrafya olan Kafkasya'ya yapılmış olan bir seyahate dair notlardan oluşup Almanca, İngilizce ve Fransızcaya basılmış olan “Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808” adlı eseri Türkçe’ye kazandırılmasıdır. Seyahat, öncülerine nazaran, köken bilimi, tarih ve yerel dillerin önemli bir miktarına hakim olan Julianus von Klaproth tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak tercüme ve tahlilini yaptığımız bu eserinde yazar, yerel halkların dilleri, kültürleri ve adetlerinin yanı sıra kökenleri hakkında da çeşitli tespitler ve tahminler bulunmaktadır. Biz bu tezde yazarın vermiş olduğu somut verilerin yanı sıra, yollar, akarsu ve dağ adları, şehir adları, yerli halklar vb., yazarın yapmış olduğu köken tahminleri ve bölgenin tarihine dair verileri incelemeye özen gösterdik.

Kafkasya tarihi ve bu bölgede yaşamakta olan halklar hakkında yapılan çalışmalarda seyahatnamelerin yeri hiç şüphesiz yadsınamaz. Kafkaslara dair yazılı dokümanın Antik Yunan gibi erken bir dönemde başlamış olmasına rağmen ilk seyahatnamelere ve bölgenin tarih içindeki yaşamış olduğu değişimlere bakıldığında buradaki halkların etnik kökenlerini geriye dönük takip etmenin zorluğu rahatlıkla görülebilmektedir. Bölgenin fiziki olarak büyük bir ölçüde değişmemiş olduğu gerçeğini kolaylıkla yine bu Antik Yunan kaynaklarında görmek mümkündür. Kafkasya’dan geçerek gerçekleştirilen ya da buraya yapılan seyahatlere dair erken dönem seyahatnameler hem batılı hem de doğulu seyyahlar tarafından kaleme alınmıştır. Erken modern dönemlerde siyasi ve ekonomik politikalar sebebiyle araştırma seferleri gerçekleştirilmiştir. Kafkasya özelinde bu konuda ilk sırada Çarlık Rusya’sına bakmak gerekmektedir. Çarlığın Kafkaslarda sahip olmak istediği hem siyasi hem de ekonomik menfaatlerine uzun vadede ulaşabilmesi için bölgenin özenli bir analizine ihtiyaç duyduğunu fark etmesi ile bu keşif seyahatleri başlamıştır. İlerleyen yıllarda

dünyanın küreselleşmesi ile doğru orantılı olarak Kafkasya'ya farklı ülkelerin de ilgi gösterdiği maruftur.

Kafkasya hakkında yapılmış ve bu tezimizde de faydalandığımız pek çok çalışmada Klaproth' un seyahatnamesinin sıklıkla Fransızca nüshası ve diğer iki nüshasının sıkça kullanıldığını gördük. Bu sebeple ilk Türkologlar arasında anılan ve Kafkaslara yaptığı seyahatinde oldukça değerli kaynaklar toplamış olan doğu bilimcinin eserini Türkçeye kazandırmak bu tezdeki temel amacımız olmuştur.

Tercüme edeceğimiz eserin 1812 yılında basılmış ilk nüshası olan Almanca basımının teminini Universitäts- und Landesbibliothek Münster'in çevrimiçi sunduğu dijital nüshayı Canan KARAKAŞ' ın değerli yardımı ile elde ettikten sonra 1814 yılında, yani Almanca basımından hemen iki yıl sonra, yapılmış olan İngilizce çevirinin dijital nüshasını elde ettik. Bu iki nüshanın bire bir karşılaştırmasını yaparak tezimizin tercüme kısmını tamamladık. Tezimizi yazdığımız dönemin dünya çapında etkisi son derece büyük olmuş bir pandemi dönemine denk gelmesine rağmen tahlil için kullandığımız kaynakların çoğunu Kafkasya Derneği Kütüphanesi başta olmak üzere kütüphanelerden temin edebildik. Bazı kaynakların Türkiye'deki kütüphanelerde bulunmaması ve büyük bir kısmının Almanya' da bulunması sebebiyle bunların temini dijital ortamdan yapmak zorunda kaldık ve bu konuda hiçbir yardımını esirgemeyen Canan KARAKAŞ' a tekrar çok teşekkür ederiz.

Çalışmamızın erken modern dönem kaynak çevirisi olması hasebiyle tercüme sırasında günümüz Almancası ve günümüz İngilizcesi ile karşılığını bulmakta zorlandığımız pek çok terimle karşılaştık. Bu terimleri ve kavramları deşifre etmemizde her türlü yardımı bizden esirgemeyen Metin USLU, İsa DOĞAN ve Gökçe YENERSU'ya teşekkürü bir borç biliriz. Son olarak bu son derece zor dönemde her şekilde bize yardımcı olmuş olan danışman hocam Dinçer KOÇ' a sonsuz teşekkür ederim.

Burcu UÇAR

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	9
JULIANUS VON KLAPROTH'UN HAYATI VE ESERİ	9
1.1. Julianus (Julius) von Klaproth	9
1.2. Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808.....	19
1.3. Kaynaklar	27
İKİNCİ BÖLÜM.....	30
SEYAHATNAME BÖLÜMLERİNE KADAR OLAN KISIMLARIN TERCÜMESİ	30
2.1. Giriş.....	30
2.2. Önsöz.....	33
2.3. Talimatlar	36
2.3.1. Ekselansları Kont Potocki Tarafından İnceleme Konuları Olarak Teklif Edilen Hususlar	36
II.	42
2.3.2. Gürcistan'a Seyahat Düzenleme Niyetinde Olan Bay Von Klaproth'a Bazı Sorular ve Kafkaslara ve Kafkas Halklarına Dair Gözlemler.....	42
III.....	51
2.3.3. Gürcistan'a Seyahat Düzenleme Niyetinde Olan Bay Von Klaproth'a	51
2.4. Ek.....	53
2.4.1. Polovzern Hakkında.	53
2.5. Soruların Yanıtları.....	70
2.5.1. Bay Von Krug Tarafından Sorulan Bazı Sorular	70
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	89
SEYAHATNAME BÖLÜMLERİNİN TERCÜMESİ.....	89
3.1. Birinci Bölüm	89
St. Petersburg'dan Ayrılış - Araçlar - Rusya'daki Son Yönetmelikler - Ulakların Çabukluğu - Seyahatin Şekli ve Zorlukları - Moskova Yolu-Büyük Novgorod - Şehrin Tarihi - Şimdiki Durumu - Bronitskoi Yam - Olağanüstü Tepeler - Valday-Buradaki Kadınların Güzelliği - Seyahat Arabalarının Çanları - Viçni Voloçyok -	

Toryok - Tver - Buradaki İtalyan Tüccarlar - Klin - Kara Çamur - Moskova - Gorenki'deki Botanik Bahçesi - Rusların Misafirperverliği.....	89
3.2. İkinci Bölüm	99
Moskova'dan Ayrılış - Podol - Serpuhov - Buranın Tarihi ve Meşguliyeti - Oka Nehri - Kıyılarının Doğası - Tula - Buradaki Demir Üretimi - Han - Mtsensk - Oryol Hükümetinin Bölgesine Giriş - Oryol - Şehrin Tasviri - Rus At Pazarının Ratahlığı - Oryol Ticareti - Oka Nehrindeki Gemiler - Komşu Yurdun Belirmesi - Tahta Biti ya da Tarakan, Rus Evlerinin Genel Belası - Kursk'a Yolculuk, Rusya'nın En Pis Kenti - Dimitri Semonoviç Çaponin, Almanya ve Çin'le Ticaret Yapan bir Rus Tüccar - Kursk'un Tarihi ve Tasviri - Buradan Ayrılış.....	99
3.3. Üçüncü Bölüm	107
Oboyan - Yemeklik Mantar, Rusya'da Geleneksel Bir Yemek - Kochetovka - Donets Üzerindeki Belgorod - Bu Kent, Hazar Hakimiyenin Başkenti Sarkel Değil - Konumu ve Kuruluşu - Harkov Hükümeti – Tarihi	107
3.4. Dördüncü Bölüm.....	123
Harkov - Konumu - Şehrin Aşırı Kirliliği - Üniversite - Alman Profesörlerin Durumu - Üniversite Çok Uğrak Değil - Bu Durumun Sebepleri - Bay Von Steven - Yazarın Soyulması- Harkov'dan Ayrılış - İzyum - Bahmut - Aksay - Köpek ve Akbabanın Eşsiz Mücadelesi.....	123
3.5. Beşinci Bölüm	130
Çerkesk - Şehrin Konumu ve Tarifi - Yerlileri - Seller ve Bunların Sonuçları - Yerlilerinin ve Bölgenin Tarihi - Çerkesler - Küçük Rusya'nın Kozakları - Tatar Kozaklar - Azak Kozaklar Don Kozakları - Günümüzdeki Kozak Bölgesi - Ülkelerinin Verimliliği - Üzüm Asmasının Yetiştirilmesi - Çerkes Kadınları - Şehrin Baş Kilisesi - Altın ve Gümüş Sikke - Okul - Yerlilerin Sarhoşluğu - Nahcivan Ermeni Şehri - Güzelliği - Dükkanları - Colova - Çerkesk'e Dönüş – Kalmuklar	130
3.6. Altıncı Bölüm.....	138
Moğollar ve Kalmuklar Üzerine Genel Gözlemler - Eskiden Sibirya'nın Doğusunda Baykal Nehri Boyunda Yaşayan Tüm Moğol Milleti - Büyük Sayılardaki At Yetiştiriciliği - Cengiz Han'ın Ana Yurdu - Sibirya Moğollarının Kökeni - Dış Görünümleri-Ten Renkleri - Keçe Çadırlar - Kalmuk Adının Manası	138
3.7. Yedinci Bölüm	142
Moğol Milletinin Dini Lama'nın Kıyafetleri - Moğolistan'da Lama Dininin Yayılması - Tapınaklar ve Kutsal Yerler.....	142
3.8. Sekizinci Bölüm	148
Moğol Tapınaklarının Kutsal Döşemesi ve İç Düzen – Sunaklar - Müzik Aletleri - Dua Çarkı - Sunakların Döşemesi - Bunların Süslemeleri - Kutsal Kitaplar.....	148
3.9. Dokuzuncu Bölüm.....	159

Dini Desteklemek için Katkılar - Rusya Moğolalarının Tapınaklara ve Dini Festivallere Bağışta Bulunmaları - Tapınak Toplantıları - Dini Kuralları - Ruhban Sınıfı ve Ayrıcalıkları.....	159
3.10. Onuncu Bölüm	162
Dini Seremoniler - Dua Günleri - Duaların Konuları - Bu Zamanlarda Giyilen Kıyafetler - Dua Örnekleri.....	162
3.11. On Birinci Bölüm	176
Ev İbadeti ve Moğol Boylarının Duaları.....	176
3.12. On İkinci Bölüm.....	179
Rahipler - Çok Sayıdaki Sınıfları - Atanmaları - Tavırlarındaki Sadelik - İşlevleri - İstihdamları - Tabi Tutuldukları Değerlendirme - Yaşam Tarzları - Kıyafetleri.....	179
3.13. On Üçüncü Bölüm.....	187
Rahibeler - Keşişler - Ve Dini Yeminler	187
3.14. On Dördüncü Bölüm.....	191
Yeni Din Değiştirenlerin Kabul Töreni - Tılsımlar - Umumi Dini Seremoniler - Yeni Doğan Çocuk Nedeniyle Adet Olan Kıyafetler - Düşünler Nedeniyle - Hastalık Nedeniyle - Ölüm Nedeniyle - Cenaze Nedeniyle.....	191
3.15. On Beşinci Bölüm.....	197
Çerkesk'den Ayrılış - Don Üzerindeki Tehlikeli Köprü - Batayskaya - Azak Tarfına Doğru Bozkır - Don Kozakları ile Çernomorzel Arasındaki Sınırlar - Kafkasya Hükümetine Giriş - Leş Gibi Jegorlyk'deki Karantina - Kafkasların İlk Dağından Başlayarak Kuzeye Doğru Uzanan Zirveler Silsilesi - Kalaly Kalesi - Taş Heykeller - Pregradnoye - Bezoppasnoye - Donskoye - Bozkırdaki Taş Figürler - Bunların Kökenleri - Kuman ya da Kıpçaklar ve Peçeneklere İlişkin Araştırma.....	197
3.16. On Altıncı Bölüm	214
Donskaya - Kafkasların İlk Dağları - Moskovskaya - Stavropol-Nogay Tatarları Arasında Kalmış Tatar Sülaleleri - Bunlara Özgü Hastalık - Genel Olarak Nogaylar - Yaşam Tarzları ve Dinleri - Stavropol Etrafının Konumu - Nadezhda - Pokrovskoi - Beshpagir - Novo Griforiesvskaya - Severnoye - Kumtaşından Tepelerin Çeşitliliği, Elbruz'un Bir Şubesi - Aleksandrov - Sablya - Aleksandria - Georgievsk'e varış.....	214
3.17. On Yedinci Bölüm.....	228
Georgivsk'in Konumu - Bu Bozkırın Eğimi - Kozak Stanitza'sı - Yapı Tarzı - Sağlıksız İklim - Kafkaslar Silsilesi - Karlı Dağlar - Kara Dağlar - Elbrus - Kasi-Beg - Kafkasya Adının Kökeni - Bu Dağların Diğer Adı - Yalbus ya da En Yaygın Olanı, Buz-Yelesi - Kafkasya Hükümeti Valisini Ziyaret - Yazarın Planındaki Değişiklik - General Bulghakov - Çeçenlere Karşı Seferi	228
3.18. On Sekizinci Bölüm.....	236
Rusya'nın Kafkasya ve Gürcistan ile İlişkilerine Dair Açıklama.....	236

3.18.1. İlk Çağ.....	236
Zar İvan Vasilyeviç'den Büyük Peter'in Persliler Üzerine Seferine	236
3.19. On Dokuzuncu Bölüm	257
Rusya'nın Kafkasya ve Gürcistan ile İlişkilerine Dair Açıklama.....	257
3.19.1. İkinci Çağ.....	257
I. Peter'in İran Üzerine Seferinden Mozdok Kalesinin Yapılmasına Kadar ...	257
3.20. Yirminci Bölüm	267
Rusya'nın Kafkasya ve Gürcistan ile İlişkilerine Dair Açıklama.....	267
3.20.1. Mozdok Kalesinin İnşasından Prens Zizianov'un 1805'teki Ölümüne Kadar	267
3.21. Yirmi Birinci Bölüm	292
Macar Harabeleri - Bunların Tarifi - Bunların Sadece Bir Kısım Günümüzde Bulunuyor - Gmelin, Pallas ve Güldenstädt 'ın Bunlara İlişkin Fikirleri - Macarlar Tarafından İnşa Edilmediler - Nogay Dilinde "Macar" Kelimesinin Anlamı - Mimari Tazı Tatardır - Burada Bulunan Kitabe ve Sikkeler - Asyatik Tarihçilerin Bu Şehir Hakkında Açıklamaları	292
3.22. Yirmi İkinci Bölüm	317
Kuban Nehri - Eski İsimleri - Kaynağı-Bu Nehre Boşalan Akarsular - Üzerinde Bulunan Yerler - Kuban Ötesinde Gezinen Halklar, Çerkesler, Tatarlar ve Abazlar - Küçük Abaza ya da Altı Boy (Altı Kesse Abazi) - Beşilbay - Manzur Ailesi Nogayları - Besleni - Midavi ya da Madovh-Barrakay - Kasılbeg - Çegreh ve Bah-Muhroş - Naurus Aul - Tubı ve Ubuh - Bsubbeh - Abazeh - Kemurquahe ya da Temirgoi - Bsheduh - Hattiquahe ya da Hattikay - Şapşık - Neçquadsha ya da Nantuhaş - Shani - Şegakeh - Adaley - Kafkasların Güneyinde Karadeniz'in Karşısında Yayaşan Halklar: Ubuh, Şaşı, İbsip, Araçovass, Bah ve Nalkupi-Madshavi - Kırım Sultanlarının Soyundan Olanlar - Anapa - Sudshuk-Kala'h - Sohum-Kala'h - Transkubanların Cezalandırma Şekilleri - Ruslardan Tedarik Etmeleri Gereken Mallar - Onları Emir Altında Tutmak İçin Teklif Edilen İmkanlar	317
3.23. Yirmi Üçüncü Bölüm	353
Beştav ya da Beş Dağ - Sıcak Banyolara Yolculuk - Karass ve Buradaki İngiliz Misyonu- Buranın Günümüzdeki Durumu - Burada Basılan Eserler - Kafkasya'da Kışlık Mineral Akarsuları- Kuma ve Podkuma - Azak Denizi ile Hazar Denizi Arasında Eski Ulaştırma - Kuma Nehri Ptolemy'nin Udon'u.....	353
3.24. Yirmi Dördüncü Bölüm.....	365
Kafkasların Kireçtaşı ve Kayraktaşı Dağlarındaki, Gürcüler Tarafından Bassiani Olarak Adlandırılan Tatar Boyları - Bunların Eskiden Kuma Bozkırlarında ve Madjar'da Oturdıkları Söylenir ve Şimdi Kabardeylerin Egemenliği Altındalar - Benzer Tüm Boyların Dilleri ve Nogay Tatarları ile Karşılaştırmaları - Kuban	

Kaynağındaki Karaçay - Bunlar Şimdi Müslümandır - Bunlarda Frenkçe Gömü Alanları - Prensler, Soylular ve Vassallar - Karaçayların Suret ve Çehreleri - Bunlar Moğollarla Karışmamıştır - Bunların Kadınları ve Evlilikler - Doğal Çocuklar - Eğitim, Alışkanlıklar ve Ahlak - Kılık Kıyafet ve Silahlar - Yulaf ve Efsunculuk - Ağaç Cinleri - Yaradılış - Uğraşları, Üretimleri ve Komşuları ile Ticaretleri - Karlı Dağlardan İmeretiye Yol, Büyük İhtimalle Pliny'nin Porta Cumana'sı - Bu Kısımlardaki Metalin Bitişi Hakkındaki Masallar - Karaçaylar Arasında Aileler - Baksan Bölgesi - Çegem ve Balkar - Kafkasların Kuzeyinde Hulam Köyündeki Suaneler 365

3.25. Yirmi Beşinci Bölüm..... 387

At Sirtında Seyahat İçin Hazırlıklar - Atları Yükleme - Zorunlu Konvoy - Koruma Olarak Atanan Kozakların İthmalkarlığı - Hatta Seyahat Etmenin Tehlikeleri - Sebepleri - Georgievsk'ten Mozdok'a Doğru Yola Çıkış - Mar'inskaya - Pavlovskaya - Kura'nın Aktığı Vadi - Nehrin Rotası - Malka'nın Ağzına Dair Varsayım - Podrobnaya Karta'daki Kura'nın Ağzına Dair Hata - Rusların Bjeloi Mescid Dediği, Tatar Mezar Mabetleri - Solenoye Brod - Saldatskaya Malka - Prohladnoye - Yekaterinograd, Eski Kafkas Eyaleti Başkenti - Mozdok - Şehrin Çeşitli Halkı - Cizvitler - ERmeniler - Bunların Düğün Seremonileri - Dini Öğretileri - Terek Nehri - Üzüm Bağları - Kızlar Brendy - Kavun ve Karpuzlar - Badleshan - Bir Önceki Şhirden Gürcistan'a Doğru Yola Çıkış 387

3.26. Yirmi Altıncı Bölüm 400

Çerkeslerin- Adları ve Kökenleri - Bu İnsanların Eski Yurtları - Kabardey - Prenslerinin Şeceresi -Harkulade Kültür - Çeşitli Sınıflar - Prensler, Soylular ve Köylüler - Prensler ve Soylular Arasındaki İlişkiler - Bunlar Arasında Müslümanlığın Yayılması - Bunların Rusya'ya Yalnızca Sembolik Olan Bağlılıkları - Yaşam Tarzları - İntikam - Doğumun Gururu - Evlilik - Boşanma - Karıkoca İlişkisi - Çocuk Eğitimi - Gömü Törenleri - Hırsızlığın Cezası - Çerkes Halkının Kapsamı - Sima ve Çehreleri - Kıyafet - Silahlar - Ticaret - Yapı Tarzı - Evcil Hayvanlar - Tarım - Yemek - Arılar - Çerkeslerin Dili - Çerkeslerin Gizli Çerkes Dili - Kadın ve Erkek Adları - Komşularına Verdikleri Adlandırmalar. 400

3.27. Yirmi Yedinci Bölüm 423

George İnteriano'nun Çerkesler Hakkındaki Açıklaması - Yunanlar Tarafından Zychi Olarak Adlandırılıyorlardı - Ülkelerinin Konumu - Hristiyanlık - Bunlar Arasındaki Farklı Sınıflar - Giyim Kuşamları - Köle Olarak Satılan Pek çok Çerkes Mısır'a Taşındı - Elbise - Savaş Kıyafetleri - Cömertlik ve Misafirperverlik - Tatarlarla Savaşlar - Bedensel Güzellikleri - Yerleşim Yerleri - Gömüleri - Bu Durumlardaki Olağanüstü Seremoniler 423

3.28. Yirmi Sekizinci Bölüm..... 429

Yazarın Mozdok'tan Ayrılışı - Terek Geçidi - Arak Tepeleri - Ahlau Kabak - Grigoripol, Kumbalay Üzerinde Bir Kale - Şalha, Kumbalay Üzerindeki Bir İnguş Kolonisi - İnguşların Yurdu - Bunların Basit Değirmenleri - Yaşam Tarzları ve Adetleri - Büyük ya da Eski İnguşlar - Dar Geçit - Üst Terek Yolu - Galga,

İnguşların Asıl Yurdu - Asay Nehri'ndeki Kutsal Kaya - Şalhay Vadisi İçinden İnguşlara Giden Yol - Demir Haçlı Mağara - Adetler - Cesurlukları, İlmhıkları, Yeminleri - Ölümünden Sonra Evlilikler - Kadınlar ve Elbiseleri - İnguşların Oyunları - İnguşların Yabancı Dinlere Olan Tiksinişmesi - Üst Asay Üzerindeki Eski Kilisede Yapılan Dini Törenler - Binanın Tasviri - İnguşların Baş Rahipleri - Büyük İnguşların Adetleri - İnguşların Kendilerine Verdikleri Adlar ve Komşularının Verdiği Adlar - Bunların Yedi Boyu.....	429
3.29. Yirmi Dokuzuncu Bölüm	442
Grigoripol'den ya da Kumbalay'dan Ayrılış - Şimdi Yıkık Olan Potemkin Kalesi - Terek'e Varış - Bu Nehirdeki Taşlar - Bunun Farklı Gürcüce Adları - Tergi - Lomekis-Mdinare - Aragvi - Aragvi Adının Özelliği - Vladikafkas ya da Terkkalla - Kont İveliç - Teklif Edilen Kuban ve Sunca Üzerine Yeni Bir Askeri Hat Oluşturulması - Küçük Kabardey Tasviri - Bununla Kesişen Çift Dağ Silsilesi - nehirler - Bozkırın Yüksekliği ve Verimliliği - Küçük Kabardey'deki Köyler - Sık Değişen Yerleşim Yerleri ve Adları - Eski Konumları - Nasiran ve Sunca Nehirlerindeki Dar Geçit - Korunmuş Cesetler - Yaman-kul Üzerindeki Eski Tatar Mezarları.....	442
3.30. Otuzuncu Bölüm	452
Meremedik, Eskilerin Mermadalis'i Değil - Amazonların - Herodot'un Amazonlarına Dair - Bunlar Sarmat Soyluydular ve Sarmatya'daki Kocalarının Yanına Döndüler - Eskilerin İddiasına Göre Sarmatlar ve Meotlar Amazonların Mensup Olduğu Bir ve Aynı Irktı - Kabardey'deki ve Kuma Bozkırındaki Yerleşim Yerleri - Mela'nın Amazonların ve Sarmatların Adetlerine Dair Verdiği Bilgiler - Amerika'daki Benzer Örnekler - Kafkasya'dakiler - Reineggs ve Kont Potoki'nin Bildirdiği Amazonlara Dair Efsaneler - Ayor-Pata Teriminin Açıklaması - Thermodon - Vladikafkas'dan Ayrılış - Saukua ya da Saurova Adlı İnguş Köyü - Buşua - Terek Vadisine İlişkin Mineral Özellikleri - Terek Üzerindeki Köprü - Baltaş ya da Balta - Güney Baltaş Vadisinin Tasviri - Fındıksıçanı - Baltaştaki Evler.....	452
3.31. Otuz Birinci Bölüm	463
Baltaş'tan Ayrılış - Terek Üzerinden Sinteh Denilen Dar Bir Geçit - Sau-Don - Oset Mezar Taşları - Dallag-Kau ya da Kaytuhova Köyü - Ulag Zmi-Kau ya da Çim - Bu Köylerdeki EvYapısı - Yaban Keçisinin Farklı Türleri - Kafkas Kekliği - Zehirli Otlar Verilen Atların Nadir Hastalığı - Laars Köyü - Şimit Osetlerinin Kökeni - Yaşlılarının Kökeni - Bunlara Eskiden Ödenen Köprü Vergisi - Küçük Kabardey Çerkesleri ile Anlaşmazlıkları - Dar Arvekum Vadisi - Darıla ya da Dayran, Eskilerin Kafkas Geçidi - Eski Yazarların Buna Dair Tasvirleri - Gelthi Köyü ve Defdaroki Deresi - Buradaki Kar Yağışı - Bazalt-Dağlar - Sto ya da Psedo Köyü - Stephan-Tzminda ya da Kazbek - Karantina - Bivak.....	463
3.32. Otuz İkinci Bölüm	475
Stephan-Tzminda'nın Etrafı - Gergethi Köyü Yakınlarındaki Kilise - Mqinvari'nin, Ruslar Tarafında Hatalı Olarak Kazbek Denilen Yüksek ve Karlı	

Dağları - Podrobnaja Karta'daki Affedilemez Hata - Mqinvari'nin Kuruluşu - Betleemi Denilen Mağaralar - Bunlar Hakkındaki Harika Açıklamalar - Gürcü Rahip Tarafından Mqinvari'nin Sahte Yükselmesi - Stephan-Tziminda Yakınlarındaki Bazalt Duvar - Kobi - Hevi Bölgesi - A.hotis-hevi - Garbani'nin Eski Kilisesi - Terek Vadisinin Fiziki Tasviri - Bu Nehrin Hohi Dağındaki Kaynakları - Kolları - Kobi'den Ayrılış - Tetri-Tzqali ya da Beyaz Su, Terek'in Doğu Kaynağı - Gubta'nın Mineral Kaynağı - Dağı Geçiş - Karlı Dağların Geçidi - Aragvi Vadisi - Guda Bölgesi - Kayşaurt-K'ari - Gürcü Şarabı - Çurt-s'hela	475
3.33. Otuz Üçüncü Bölüm.....	485
Eskilerin Aragon Adını Verdikleri, Aragvi Geçidi - Paşanauri - Antik Bir Gürcü Boyu Gudamaqari - Bunların Çapulcu Yaratılışları - Kafkasların Güney Yamaçların Coğrafi Tasviri - Buranın Kuzey ile Karşılaştırması - Mthiulethi Eyaleti - Dağlarda Yaşayanlar - Yaşam Tarzları - Tarım - Evcil Hayvanlar - Dağlıların Evleri - Ananuri Kalesi - Lezgiler Tarafından Yağmalanan Antik Kiliseler - Yazarın Karantina Sebebiyle Üç Gün Boyunca Boşuna Alı Konulması	485
3.34. Otuz Dördüncü Bölüm.....	492
Karantinadaki Hoşnutsuz Keşif - Beyaz Aragvi - Pşavi ve Hevsuri - Laşa Cvari Kilisesi - Ananuri'den Ayrılış - Ragaspiri - St. George Kilisesi - Buranın Etrafındaki Mağaralar - Eski Saguramo Kalesi - Ghartiss-K'ari - Mzchetha - Bu Şehrin Tarihi - Bağlı Bölgeler - Eski Kilise - Eski Samthauro Kilisesinde Karantina - Mzchetha ve Kilisesinin Tarifi - Gürcü Kralların Mezarları - Karadeniz Üzerindeki Gürcü Vilayetler Hakkında Ayrı Bir Bahis	492
3.35. Otuz Beşinci Bölüm.....	504
Kur ya da Mtl'vari Nehri, Eskilerin Kyrus'u - Akışı ve Kaynağı - Hazar ve Karadeniz Arasında Yapılması Teklif Edilen Komik Kanal Projesi - Sallar ile Yolculuk - Arba Denilen Gürcü ve Tatar At Arabaları - Mal Taşımanın Diğer Yolu - Karantinadan Ayrılış - Kur'un Üzerindeki Köprü - Armisi ya da Armasis-zihe, Yunanların Armozika'sı - Devis-namucli Kayahıkları - Digomi Düzlüğü - Veris-hevi - Tiflis'e Varış - Şehrin Tasviri.....	504
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	513
REISE IN DEN KAUKASUS UND NACH GEORGIEN UNTERNOMMEN IN DEN JAHREN 1807 UND 1808 ADLI ESERİN TAHLİLİ.....	513
4.1. St. Petersburg Bilimler Akademisi ve Klaproth'un Seyahatine Dek Sürece Dair.....	513
4.2. Seyahatnamede Verilen Bilgiler ve Yazarın Bazı Görüşlerine Dair	515
4.2.1. Yazarın Türk Boylar Hakkındaki Teorileri ve Önerileri.....	515
4.2.1.1. "Kozaklar".....	515
4.1.1.2. "Kıpçaklar ve Altın-Orda/Cuci Ulusu"	515
4.1.1.3. "Kalmukların Kökeni ve Lama Dini"	517

4.1.1.4. “Taş Babalar ve Kumanlara Ait Olup Olmadıkları”	519
4.1.1.5. “Kuban ve Üst-Kuma’da Yaşayan Nogay Boylarına Dair.”	520
4.1.1.6. “Kafkasya, Tarihi, Adı Hakkında”	523
4.1.1.7. “Kafkasya Siyasi Tarihi”	524
4.1.1.8. “Macar Harabeleri ve Yazarın İncelemelerine Dair”	545
4.1.1.9. “Macar Yıkıntılarındaki Bazı Mezar Taşı ve Sikkelere Dair”	546
4.1.1.10. “Basiyaniler ve Karaçaylara Dair”	548
4.1.1.11. “Türkçe Olarak Verilmiş Bazı Kelimelere Dair”	550
SONUÇ	552
KAYNAKÇA.....	555

KISALTMALAR

A. g. e.	: Adı geçen eser
A. g. m.	: Adı geçen makale
AEAE	: Archeology Ethnology and Anthropology of Eurasia
AUSBD	: Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
A.y.	: Aynı eserde son zikredilen yer
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ç.N.	: Çevirmen Notu
EI	: Encyclopedia of Islam
İA	: MEB İslam Ansiklopedisi
S.	: Sayı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDİD	: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UDAAD	: Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
UTAD	: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi
UTEKED	: Uluslararası Türkçe Kültür Edebiyat Eğitim Dergisi

GİRİŞ

Kafkasya, coğrafi olarak Anapa Yarımadası'ndan başlayarak Apşeron Yarımadasında son bulan Kafkas sıradağlarının güney ve kuzeyindeki bölgeyi tanımlamaktadır¹. Bu bölge tarih boyunca bir geçiş bölgesi olarak ticari ve diplomatik büyük bir önem taşımıştır. Kafkaslarda Türklerin varlığı yaklaşık iki bin yıl boyunca kesintisiz olarak takip edilebiliyor olsa da Kafkasya bölgesinin tarihi ve hatta adı günümüzde hala kesin bir karara varılamamış bir husustur. Günümüzde Kafkasya'da yaşayan halklara bakacak olursak bunlar başlıca: Türkler, Gürcüler, Çerkesler, Abazalar, Çerkesler, İnguşlar, Lezgiler ve Osetler'dir. Kafkaslarda yaşayan Türk boyları ise Azerbaycan Türkleri, Kumuklar, Nogaylar, Karaçay-Balkarlar, Karapapaklar-Terekemeler ve Kundur Türkleridir². Kafkasların siyasi sınırları ise Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyetler; Adige, Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Çeçen, İnguş ve Dağıstan ile Gürcistan'a bağlı özerk cumhuriyetler; Abazya ve Güney Osetya şeklindedir³. Günümüz Kafkasya'sının sosyopolitik durumunu detaylı olarak sunacak olursak yukarıda sıraladığımız özerk cumhuriyetleri açıklamamız icap edecektir.

Abazya Özerk Cumhuriyeti, Gürcistan'a bağlı olup Kafkasya'nın Karadeniz kıyı bölgesinin orta kısmında yer alır. Yüzölçümü 8.998 kilometrekare olup başkenti Sohum'dur. Abazların 1989 yılı nüfus sayımına göre nüfusları 102,938 kişi olarak görülmektedir⁴ ve XXI. Yüzyıl verilerine göre Abazların nüfusları bu yüzyılda yaşanan pek çok çatışma ve göçünde etkisi ile 150.000'e yaklaşmış olarak kabul edilmektedir⁵.

Adigey Özerk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı olup Krasnodar Krayı içerisinde yer alır. Başkenti Maykop olan özerk cumhuriyetin yüzölçümü 7800

¹ Davut Dursun, "Kafkasya", *TDVİA*, C. XXIV., İstanbul, 2001, s.157

² Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, İstanbul, 1988, s.43

³ Ufuk Tavkul, "Tarihi ve Etnik Yapısı ile Kafkasya", *Yeni Türkiye*, S.16, 1997, s.1896

⁴ Tavkul, a.g.m., a.y.

⁵ Mustafa Aydın, "Abazalar", *TDVİA*, Ek-1, İstanbul, 2016, s.2

kilometrekaredir ve nüfusu 107.048 kişidir. Kafkasya’da yaşayan çerkeslerin önemli bir kısmının bu özerk cumhuriyet sınırlarında yaşadığı görülmektedir⁶.

Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu’na bağlı olup kuzeyi ve doğusunda Dağıstan, batısında İnguş Cumhuriyeti ve Kuzey Ozetya, güneyinde ise Gürcistan ile çevrilidir. Başkenti Grozni şehri olan özerk cumhuriyetin yüzölçümü 13.300 kilometrekare olup 1991 yılı nüfus sayımına göre nüfusu 1.450.000 kişidir. Kafkasya’nın önemli müslüman nüfusunu oluşturan Çeçenlerin Sovyetler yıkıldıktan sonra kurdukları bağımsız ülkeleri Nohçi Republika henüz hiçbir devlet tarafından tanınmamıştır⁷.

Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu’na bağlı olup Hazar Denizi’nin batı kıyısında bulunur. Başkenti Mahaçkale olan özerk cumhuriyetin yüzölçümü 50.300 kilometrekaredir ve güncel nüfusu 3 milyon civarındadır⁸. Farklı etnik kimliklerden halkların yaşadığı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti’nin etnik tablosu kısaca şöyledir: Avarlar (1989 yılı, 604.202 kişi), Lezgiler (1989 yılı, 466.833 kişi), Dargılar (1989 yılı, 365.797 kişi) Kumuklar (1989 yılı, 282.178 kişi), Laklar (1989 yılı, 118.386 kişi), Tabasaranlar (1989 yılı, 98.448 kişi), Nogaylar (1980’lerde, yak. 70.000 kişi)⁹, Ruttular (1989 yılı, 20.672 kişi), Tsakhurlar (1989 yılı, 20.055 kişi), Ağullar (1989 yılı, 19.936 kişi), Tatarlar (1980’lerde, yak. 10.000 kişi)¹⁰.

Güney Osetya Özerk Cumhuriyeti, Gürcistan’a bağlı olup Gürcistan’ın kuzeyindeki Rusya sınırında yer alır. Başkenti Tshinvali olan özerk cumhuriyetin yüzölçümü 3900 kilometrekaredir. 1989 yılı nüfus sayımına göre Güney Osetya’nın nüfusu 65.000 kişidir¹¹.

İnguş Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu’na bağlı bir özerk cumhuriyettir. Başkenti Magas olan İnguş Cumhuriyetinin yüzölçümü 6000 kilometrekaredir. 1995 yılı nüfus verilerine göre nüfusu 328.000 kişi olup bu nüfusun %80’lik kısmını İnguşlar oluşturmaktadır¹².

⁶ Sadık Müfit Bilge, “Çerkezler”, *TDVİA*, Ek-1, İstanbul, 2016, s.287

⁷ Jamuhanov Culeyman Sultanoviç, “Çeçenistan”, *TDVİA*, C. VIII, İstanbul, 1993, s.244

⁸ Ziya Musa Buniyatov, “Dağıstan”, *TDVİA*, C.VIII, İstanbul, 1993, s.404

⁹ Buniyatov, a.g.m., a.y.

¹⁰ Tavkul, a.g.m., s.1898

¹¹ Abdullah Saydam, “Osetler”, *TDVİA*, C.XXXIII, İstanbul, 2007, s.437

¹² Ali Arslan, “İnguşlar”, *TDVİA*, C.XXII, İstanbul, 2002, s.313

Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı olup güneyinde Gürcistan, batısında Kuzey Osetya, kuzeyinde Rusya ve doğusunda Karaçay-Çerkes ile çevrilidir. Başkenti Nalçık olan özerk cumhuriyetin yüzölçümü 12.500 kilometre karedir. 1995 yılı nüfus sayımına göre nüfusu 785.000 kişi olup burada yaşayan etnik gruplar şu şekildedir: Kabartaylar (1995 yılı sayımının %48'i), Ruslar (1995 yılı sayımının %33'ü), Balkar (1995 yılı sayımının %9'u), diğer azınlıklar (1995 yılı sayımının %10'u) şeklindedir¹³.

Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı olup Büyük Kafkasların batı bölümünde ve kuzey yamaçlarında yer alır. Başkenti Çerkesk olan özerk cumhuriyetin yüzölçümü 14.300 kilometrekaredir. Nufusu yaklaşık 50.000 olan Karaçay-Çerkes'in etkin grup çeşitliliği şu şekildedir: Karaçaylar (1993 yılı, 156.000), Ruslar (%45), Çerkezler (%10), Nogaylar (%7), diğer azınlıklar (%5), Abazalar (%3)¹⁴.

Kuzey Osetya, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir cumhuriyettir. Başkenti Vladikafkas olan özerk cumhuriyetin yüzölçümü 8000 kilometre kare olup 1989 yılı nüfus sayımına göre 335.000 Oset burada yaşamaktadır¹⁵.

Yukarıda bahsettiğimiz Kafkasya'da yaşayan Türk boylarının güncel nüfuslarına bakacak olursak: Karaçaylar (2002) 169.198, Balkarlar (1989) 88.771¹⁶, Nogaylar (yak.) 100.000¹⁷, Kumuklar (1989) 282.178+yak. 100.000¹⁸, Karapapak-Terekeme (sad. Dağıstan) 80.000 civarı,¹⁹ Kundur Türkleri (1918) yak. 12.000²⁰ şeklinde olduğu görülecektir.

Kafkas adının tarihi, menşei ve anlamı son derece tartışmalı bir konudur. Antik Yunan'da Kafkaslara verilen "As", yani "Asların Dağı" adı günümüzdeki "Asya" teriminin çıkış noktasını teşkil etmektedir. Zaman içinde Kafkaslar, Türkçede "Yalbuz" adını ve Nogaylar tarafından "Yıldız" adını da taşımıştır. Kafkasya adı ilk

¹³ İsmail Türkoğlu, "Karaçay-Balkarlar", *TDVİA*, C.XXIV, İstanbul, 2001, s.380

¹⁴ Türkoğlu, a.g.m., a.y.

¹⁵ Saydam, a.g.m., a.y.

¹⁶ Adilhan Adiloğlu, *Karaçay Malkar Türkleri*, Ankara, 2005, s.1

¹⁷ Caferoğlu, a.g.e., s.47

¹⁸ Zeki Kaymaz, "Kumuklar ve Kumuk Türkçesi", *Yeni Yürkiye*, S.16, 1997, s.2067

¹⁹ Muhammet Kemaloğlu, "Terekeme-Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları" UTEKED, S.1/3, 2012, s.61

²⁰ Naval Staff Intelligence Department, *A Manual of the Turanians and Pan-Turanianism*, London, 1918, s.189

kez M.Ö. 490 yılında Yunan yazar Aiskhylos'un eserinde "Caucasus Dağı" olarak geçmiştir²¹. Yine Yunan tarihçisi Erastosfen, Kafkas adı yerine "Kaspios" adını kullanmıştır²². İbn Fadlan'ın eserinde Kafkasya adı geçmemiştir lakin XIV. Yüzyılda Fadlan'dan yaklaşık 400 yıl kadar sonra Kafkaslardan geçen Rubruk "Kafkasya" terimini kullanmıştır. Rönesans'ta hümanistler "Caucasus" adını kullanıp tüm Avrupa dillerinde bu terim kullanılıncaya dek doğunun bu adlandırma yerine kendi özgün adlandırmalarını kullandığı görülmektedir²³. Dede Korkut kitabında adı geçen "Kazlık Dağları" da Kafkas Dağları'na işaret etmektedir. Ayrıca yine Dede Korkut kitabında, Kafkas adının manası "Od Dağı" (Oğuz Dağı) olarak açıklanmıştır.²⁴ Arapların Kafkasya'yı "Cebelü'l-Elsan" yani "Dillerin Dağı" olarak andıkları bilinmektedir. Keza isimlendirmeye binaen bu coğrafi bölgede Türkçe ile birlikte pek çok dil ve lehçe konuşulmaktadır.

Kafkas adının anlamı hakkında çeşitli iddialar mevcut olup günümüzde hala nihai bir karara varıldığı söylenemez. Kafkas adının, Het dilindeki "gaz-gaz" kelimesinden türediği ve bu kelimenin Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan aynı adlı halkın adı olduğu bu teorilerden biridir. Kafkas adının Qas aşireti/halkı ile ilgili olduğu düşüncesi de mevcuttur²⁵. Mahmut Bi eserinde Kafkas adının menşei ve manasına dair öne sürülen iddiaları derlemiştir²⁶. Blanch' e göre Kafkasya Sanskritçedir ve beyazla ya da karla örtülü dağlar anlamına gelir. O. Alparslan'a göre Kafkas kelimesinin manası, beyaz ya da karlı yanardağdır. Ömer Rıfkı'ya göre "Kafikes" şeklinde Adige dilinde Işık veren Beyaz Dağ demektir. Klapproth'un bu konudaki görüşü²⁷, bu kelimenin Kafkas yerlilerine yabancı olup Farsça "Koh Kaf" şeklinde olduğudur. Erel'e göre Farsça dağ "Kuh" ve Türkçe beyaz "Kas" kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur ve bunun yanında Lezgi dilinde Kafkas kelimesi Kasların Dağı anlamına gelmektedir. Keskin'in görüşüne göre Adige dilinde Kafkas'ın manası geniş anlamda bir törene

²¹ Ergin Ayan, "Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi", SBAD, C.I., S.2, Ordu, 2010, s.21

²² Nesimi Gökşen, "İngiltere'nin Kafkasya Politikası (1917-1921)" *Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2012, s.8

²³ Ayan, a.g.m., a.y.

²⁴ Tuba Tombuloğlu, "Kafkasya'nın Etnik ve Kültürel Yapısının Oluşmasında Türklerin Rolü", *Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2003, s.1

²⁵ İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958s.57-59

²⁶ Mahmut Bi, *Kafkas Tarihi*, C.I, Ankara, 2011, s.17-22

²⁷ Bkz. Tercüme, Bölüm 17

yetişmektir. Ö. Büyüka, Abaz lehçelerinin bazılarında “Ku” kelimesinin dağ anlamına, “Aw” kelimesinin uzun anlamına geldiğini ve bunların “Kas” ile birleşerek Kasların uzun dağı manasında Kafkas kelimesini oluşturduğunu öne sürmüştür. Mustafa Aydın, Farsça dağ anlamına gelen “Kuh” kelimesinin Osetleri anlatan Kas kelimesi ile birleşip Kafkas adını oluşturmuş olabileceği önerisini sunmuştur. F. Şöenü, yine Kafkas adının buradaki Asları yani Osetleri işaret eden bir adlandırma olduğunu düşünmüştür. M. Ramazan, Kafkas adını Yunanca’da aramış ve “Kaykazoz” yani Dev ilahın ülkesi şeklinde olabileceği fikrini sunmuştur. F. Kırzioğlu, “Kawkas” adının Kafkas yerlileri olan Kasların adından türeyen bir adlandırma olduğunu düşünmüştür. Brosset ise bölgedeki efsanelerden birinde Togarma adlı bir atanın Kavkas adlı bir oğlunu tespit etmiştir. Berkok’a göre Kas kelimesinin kendisi “Kaos” kelimesinden türemiş olabilir. Berkok’un teklifini destekleyebilecek nitelikte bir mitolojik lirik şiir Adigeler arasında bilinir ve Berkok’un önerisindeki Kas halkı Kafkaslarda son derece eski bir halktır. T: Kutlu’ya göre ise Kafkas kelimesinin aslı “Kovkas” olup Kas halkının yaşadığı yurt anlamına gelmektedir, keza kov kelimesi Çeçence kapı, avlu, ocak, bark anlamlarına gelmektedir. Bu konuda Met çünatikho Yusuf İzzet’in birkaç önerisi olmuştur. Bunlar sırayla: KuQua, sevimli çocuk, son evlat anlamlarına gelir; Kavg’ass, öldürülmüş, ortadan kaldırılmış demektir; Kafkus, Kaf dağında oturan demektir; Kafkuas, Kafzade As demektir ve As kelimesinin Çerkesçe’deki anlamı halim, sakindir; KafQ’es, Kaf’ın en küçük oğludur; KafY Q’as; Kaf’ın sevdiği kişidir; Kekuass, Çerkesçe gelmek anlamına gelir, Kabardey şivesinde ise o geldi anlamına gelir. Bunları inceledikten sonra Yusuf İzzet, Kasfkas adının Kefkes şeklinde Çerkesçe’de “sor yetiş” anlamına gelen bir ad olabileceğini öne sürmüştür.

Kafkasya tarih boyunca konumu neticesinde Türklerin geçiş sahası olmuştur.²⁸ İskitlerin M.Ö. VII. Yüzyılda Dağıstan üzerinden Anadolu’ya girdikleri Heredot’un eserinde görülmektedir. M.S. IV. Yüzyılda ise Kafkasya’da Hunlar görülmüş ve Derbent’in güneyinde Hun şehirleri kurulmuştur. VI. Yüzyıla gelindiğinde burada

²⁸ Caferoğlu, a.g.e., s.44

Sabirler ve Avarlar görülmüştür.²⁹ M.S. VII. Yüzyılda Hazar Hakanlığı ile Kafkasya’da güçlü bir Türk siyasi teşkilatlanması oluşmuştur.

Bunların yanında değinilmesi gereken bir ikinci husus ise Kafkasya’daki Runik yazılı yazıtlardır. Bunların en önemlileri alfabetik sıra ile şöyledir:

1. Azov Müzesi Kemik Mızrak Ucu Yazıtı. 25 civarında karakter barındırmaktadır.
2. Hazar Su Testisi Yazıtı. 30 civarında karakter içermektedir.
3. Humara Kalesi Yazıtı.
4. İnal Deresi Kayı Yazıtları.
5. Kalej Yazıtı.
6. Karakent Taş Yazıtları
7. Sarkel 1 numaralı Su Kabı Yazıtı.
8. Sarkel 2 numaralı Su Kabı Yazıtı.
9. Sıntıtepe Mağara Yazıları.
10. Teşikler Mağara Yazıtları.
11. Zelençük-Başkır Kaya Yazıtları.
12. Zelençük-Kray Kaya Mezarları Yazıtları.³⁰

Bu yazıtların okumalarında bir uzlaşıya varılamamış olsa da Göktürk yazısının yayılma alanının bu okumaların tamamlandığında genişleyeceği düşünülebilir. Bunun yanında okuması ve transkripsiyonu tamamlanan Türkçe yazıtlar da Kafkasya’da Türklük fikrimizi genişletmektedir. Keza şu an Kafkasya’da varlığını devam ettiren Türklerin çoğunun etnik kökeninin açıklamasında en az iki boy ismi geçmektedir. Buradan hareketle Kafkasya’da Türklerin erken tarihlerden geç tarihlere değin birbirlerinin karakteristik özelliklerini devam ettikleri ve bunları sahiplenerek yaşamlarına devam ettikleri anlaşılmaktadır. Bunun en belirgin örneği Kafkasya’da Elbruz Dağının doğu ve batısındaki yüksek dağlık vadilerde yaşayan ve tarih boyunca bölgede hâkimiyet kurmuş olan Kimmer, Saka, Hun, Bulgar, Alan ve

²⁹ Şerafeddin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Matbaası, 1961, s.55-58

³⁰ Gökdağ Bilgehan Atsız, “Kafkasya, Türklük ve Türkiye” *Yeni Türkiye Dergisi*, S.71, 2015, s. 97-98

Kıpçak Türklerinin yıllarca süren etnik bütünleşmesinden süzülerek ortaya çıkan Karaçay-Malkar Türkleridir³¹.

Yukarıda yazıtlardan bahsettiğimiz gibi bu konuya bir de arkeolojik açıdan bakacak olursak “Koban Kültürü” ve “Proto-Türklük” kavramları bizi tarihi olarak M.Ö 5000 yılında Türklerin Kafkasya ile ilişkili olduğu gerçeğine götürecektir. Bahsettiğimiz arkeolojik bulgulara örnek vermek gerekirse bu M.Ö IV. Binyıldan kaldığı sanılan “Nalçık Mezarlığı” verilebilir. Bunun gibi örnekler Kuzey Kafkasya yoğunlukta olmak üzere erken dönemde “Atlı-göçebe Bozkır” kültürünün Kafkasya’da etkili olduğunu ya da Kafkasya ile etkileşim halinde olduğunu bize göstermektedir. Kafkasya’daki Türk varlığını bize gösteren zengin arkeolojik materyale “Göçebe-Hayvan Üslubu” denilip Kuzey Kafkasya’da yapılan arkeolojik çalışmalarda Kimmerlere ait avcılık ile ilgili eşya, silah, bakır-tunçtan yapılmış orak gibi bulgular bölgedeki Türk varlığını su götürmez şekilde kanıtlamıştır³².

Tüm bunların akabinde ortaya çıkan yeni bulgular ışığında bazı araştırmacılar, Kafkasya’nın Türklerin ilk ana yurdu olduğu iddiasını da gündeme getirmiştir.³³ Kafkasya’nın Türklerin ilk ana yurdu olma iddiası başta coğrafi ama en çok da kültürel sebeplerden olup bunun en büyük nedenlerinden biri Katakomb Kültürü ile Koban Kurganları’nın birbiri ile organik olarak bağlantılı olmasıdır. Öyle ki bu iki gruptan olan arkeolojik bulguları da birbirinden ayırt etmek imkânsız gibidir. Sırf bu nedenle her iki kültür için de “Koban-Katakomb Kompleksi” adlandırması kullanılmaktadır³⁴.

Kafkasya’nın Türk devletleri ve boyları için yurt olması hususu oldukça erken bir dönemle başlamakla birlikte bu tarihlerden günümüze kadar burada yaşamaya devam edildiğini de gözlemlenebilmektedir. Bu yaşayışın bilgilerini bize sunan devletlere bakacak olursak bunlar: Hunlar, Avrupa Hunları, Sabirler, Göktürkler, Bulgarlar, Ogurlar, İdil Bulgarları, Hazar Hakanlığı, Avarlar, Kıpçaklar, Selçuklular, Azerbaycan Atabegliği, Harezmşahlar, İlhanlılar, Timurlular, Altın-orada, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi, Osmanlı, Afşar Hakanlığı, Kaçar Hakanlığı,

³¹ Adiloğlu Adilhan, *Karaçay Malkar Türkleri*, Başkent Matbaacılık, Ankara, 2005, s.3

³² Adiloğlu, *a.g.e.*, s.3-6

³³ Laypanov Kazi T. ve İsmail M. Miziyev, *Türk Halklarının Kökeni*, çev. H.Balcı, Selenge, İstanbul, 2014, s.37-52

³⁴ Adiloğlu, *a.g.e.*, s.6-7

Nogay Hanlığı olarak görülmektedir. Bu devletlerle Kafkasya’da büyük bir etki bırakan Türk boyları Kafkasya’da bir Kafkasya Türklüğü oluşturmuştur. Bu “Kafkasya Türklüğü” mefhumunu günümüze kadar getiren ise Kafkasya Türkleri olmuştur.

Bunun belki de en iyi göstergesi XI. Yüzyıl itibariyle Kafkasya’ya yönelen Türk-İslam hareketi oluşmuştur. İlk faaliyetlere bakıldığında, Selçuklu Devleti’nin Kafkasya’ya yöneldiği görülmektedir. Selçuklu Devleti ile nerdeyse aynı dönemde yine Kafkasya’da Harezmsahlara Devleti kurulmuş keza bu devlet ilk 30 yıllını Selçuklu Devleti’ne bağlı yaşamıştır. Kıpçakların eline geçen Moğol hâkimiyeti ise hemen Harezmsahlara yakın dönemlerde İlhanlılar olarak ortaya çıkmıştır. Timurlular Devleti de yine Kafkasya ve Deşt-i Kıpçak hâkimiyeti kurmuş devletlerdendir. Timurluların zayıflamasıyla Karakoyunlular ve Akkoyunlular Kafkasya’da görülmüştür. Yukarıda bahsettiğimiz nüfus yoğunluğu hususu Safevi devletinin kurulmasına da ortam sağlayarak kısmen Kafkasya’daki karmaşık devletleşme dönemini kapatmıştır. Artık XV. Yüzyılın şartları ve Kafkasya’daki mezhepsel ayrışmalar başta Afşar ve Nogay Hanlığı olmak üzere Kaçar Hanedanlığının kurulmasına olanak sağlamıştır³⁵.

Bu zikrettiğimiz tarihten yaklaşık XVII. Yüzyıla kadar Osmanlı Hâkimiyetine girecek olan Türk Boylarının ve federal bölgelerinin Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde bile Çelebi’yi şaşırttığı görülmektedir. Tüm bu anlattıklarımızın ışığında ilk olarak erken tarihlerde ve devamında sürerlilik gösterebilen ve son olarak güçlenebilen Kafkasya yurtlu Türk boyları neredeyse tüm Türk tarihini kültürel bir kataloğu gibidir.

Lakin zamanla birleşerek birbiri içinde eriyen Türk boyları, tarihin belirli kısımlarında ayrılmış ve neredeyse birleşemez durumlara gelmiştir. Bu ayrışmalar gerek dini gerek mezhepsel gerekse devlet politikaları uyarınca oluşmuştur. Bölgeye ilgi duymaya başlayan Ruslarla birlikte Türk-Müslüman halkın birleşmesi ve burada bir Kafkasya Türk karakterinin oluşması söz konusu olmuştur³⁶.

³⁵ Tombuloğlu, a.g.e., s.64-166

³⁶ Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, s.44

BİRİNCİ BÖLÜM

JULIANUS VON KLAPROTH'UN HAYATI VE ESERİ

1.1. Julianus (Julius) von Klaproth

Alman dil bilimci, oryantalist, coğrafyacı, etnograf ve kaşif, Julianus (Julius) von Klaproth, 11 Ekim 1783 yılında Almanya'nın Berlin şehrinde doğdu. Babası, ünlü kimyager Martin Heinrich Klaproth' un (1743-1817) en az dört kimyasal element keşfetmiş, bunlardan biri uranyumdur, son derece tanınan ve saygı gören bir bilim insanıydı. Julius Klaproth babası gibi bilimle ilgiliydi ama erken yaşlarından itibaren Doğu dillerine ilgi duyuyordu. Genç yaşında Berlin Royal Library'de bulunan Peder Diaz'ın Çince-İspanyolca sözlüğü ve diğer Çince kitaplarla çalışmalarına başlamıştı. Babası genç Klaproth'u Berlin Royal Library'den uzaklaştırmak adına onu Hale Üniversitesine göndermiş olsa da genç Klaproth Dresden'de de Çince kitaplar bulmuştu. 1801 ile 1803 yılları arasında Klaproth, Hale Üniversitesinde klasik filoloji eğitimi gördü.³⁷ Burada bir yayıncıyı ikna ederek Asiatisches Magazin'ni (Asyatik Dergisi) bastığında 19 yaşındaydı ve bu dergi için akademisyen yazar kadrosu da bulmuştu.

Klaproth'un kendisi kadar ilgi çekici bir karakter olan Polonyalı Kont Potocki ile tanışması hayatının önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Kont Potocki, Slavların ana yurdunu bulma konusuna ilgi duyuyor ve bunun için Doğu Dillerinin kaynaklarını araştırıyordu. Bu ortak noktaları ile ikili birbirleri için biçilmiş kaftanlardı. Potocki, Rusya Dış İşleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladığında hemen Klaproth'u Vilnius'da yeni kurulan Doğu Akademisi'nde profesörlük konumuna önerdi. Bu proje gerçekleşmemişse de Potocki'nin yeni görev yeri Çin'e giderken 1805 yılında Klaproth'u onunla birlikte gitmesi için çağırdığı görülüyor. Potocki, Çin'deki elçilik görevi için Pekin'e hiç ulaşamamışsa da onunla birlikte Sibiry ve Rusya-Çin sınırında seyahat fırsatı bulan Klaproth, buradan pek çok değerli bilgi ve en az bilgiler kadar kitap da edindi. Klaproth Çin sınırından St. Petersburg'a

³⁷ Adilhan Adiloğlu, "Kafkasya'da Yaşayan Tatar Kabileleri", *Türk Dünyası*, S.17, Ankara, 2004, s.22

döndüğünde burada Bilimler Akademisi'ndeki akademisyenlerle yakınlık kurdu ve kısa bir süre içinde yeni bir seyahat için Kafkasya'ya gönderilmek üzere önerildi.

Kafkasya seyahatinden sonra Klaproth tekrar Rusya'ya dönemeye gönülsüzdü ve *Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808* (1807 ve 1808 Yıllarında Gerçekleşmiş, Kafkaslara ve Gürcistan'a Seyahat) adlı eserini Almanya'da bastı. 1812 yılından sonra Klaproth'un Bilimler Akademisi hakkındaki ağır yorumları sonucunda akademiden atıldı³⁸. Bu seyahatnameye bir de Kafkas dilleri üzerine eğilen ve Rus-Çin sınırındaki seyahatleri hakkında notları da eklediği ikinci bir cilt hazırladı³⁹. Ayrıca Berlin Royal Library'deki Çince kitaplara dair bir katalog da hazırlayan Klaproth, çok geçmeden İtalya'ya gitti. Burada akademi için uygun bir ortam olmadığını gören Klaproth, o sırada çok sayıda Oryantalistin bulunduğu ve Imperial Printing Shop bünyesinde doğu yazıtlarının basılmakta olduğu Paris'e gitti. Bir süre meslektaşı Abel-Remusat ile kaldı ve Dresden'de Wilhelm von Humboldt ile tanışması ile talihi döndü. Dilbilimci Wilhelm ve kardeşi doğa bilimci Aleksander, Klaproth'a Prusya'da yeni kurulan Bonn Üniversitesi'ndeki Asya Dilleri bölümünde profesörlük teklif ettiler. Lakin Klaproth XIX. Yüzyılın son derece verimli Paris'ini terk etmek istemedi ve Paris'te kalmayı istedi. Klaproth'un isteğinin yerine getirilmesinin kendi çalışmalarına son derece fayda sağladığı görülse de Almanya'da Asya Dilleri çalışmalarının geç başlamış olmasının da bir sebebi olduğu düşünülmektedir. Sonuçta Klaproth Paris'te kaldı ve Prusya'dan düzenli bir gelir sahibi bile oldu. 1815 yılında Klaproth'un yakın dostu Potocki hayata veda ettikten sonra Klaproth neredeyse hiç aralıksız yirmi yıl boyunca çalıştı. Bu süre boyunca sadece iki kez seyahat etti ve bunlardan biri memleketi Berlin'e diğeri de Londra'yaydı⁴⁰.

Erken modern dönem dilbilimcisi olarak Klaproth'un yetenekleri son derece göz doldurucuydu. Çince'ye iyi derecede hakim olmanın yanı sıra, Mançuca, Moğolca, Sanskritçe, Arapça, Fransıza ve Türkçe biliyordu ve Kafkas dilleri üzerine de çalışmıştı. Lakin Klaproth'un çalışma tarzı karşılaştırmalı ya da gramatikal değil

³⁸ Hasan Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü: I. Yabancı Türkologlar*, Ankara, 1998, s.191

³⁹ Julius von Klaproth, *Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808*, C.II, Berlin, 1814

⁴⁰ Hartmut Walravens, "Julius von Klaproth His Life and Works with Special Emphasis on Japan", *Japonica Humboldtiana*, S. 10, Berlin, 2006, s.177-180

sözlükseldi. Klaproth, Afgan dilini çalıştı ve Afgan dilinin Pers, Kürt ve Sanskrit dilleri ile ilişkisini ortaya koydu. Berlin’de 1812 yılında basılan *Abhandlung über die Sprache Script der Uiguren* (Uygurların Dilleri ve Yazıtları Üzerine Bir Tez) adlı eseri kayda değer bir oranda ses getirdi çünkü Klaproth’un söyledikleri Moğol dili çalışmalarının kurucusu İsaak Jacop Schmidt ile ters düşüyordu. Schmidt, Uygurların dillerini “Tangut” olarak kabul ediyor; Klaproth ise Uygurcanın Turani olduğunu öne sürüyordu. Avrupa’da basılan ilk Çince sözlük Paris’te 1813 yılında basıldığında Klaproth ve meslektaşları Abel-Remusat bu çalışmayı yetersiz bulup sözlüğe kalın bir ek cilt hazırladı. Kafkas dilleri hakkında yaptığı söz varlığı çalışmalarının yanında Kürtçe, Koybal ve Motor dilleri hakkında da çalışmalar yapan Klaproth’un Koybal ve Motor hakkında yaptığı çalışmalar bu dillerin Turani diller olduğunu ispatlama da önemli rol oynadı⁴¹. Klaproth’un 1823 yılında basılan *Asia Polyglotta* (Asya Dilleri) adlı eseri bir diller atlasını da içinde barındırmaktaydı. Klaproth bu eserde 23 dil ailesi tanımlayıp hakkında bilgiler veriyordu. Bu eserde Başkurt, Kazak, Kırgız, Yakut ve Tunguz dilleri ile bilgiler vermiş⁴² ve Alman gezgin Messerschmidt’in Çulım Türkçesine ait topladığı kelimeleri de yine bu eserde görülür⁴³. 1828 yılında Türk dilinin en önemli sözlüklerinden biri olan *Codex Comanicus*’un Venedik nüshasının tekrar keşfinde ve eserin tercümesinin editörlüğünde yine Klaproth’un bulunduğu görülmektedir⁴⁴. Klaproth seyahat etmediği Kafkasların doğu kısımlarını ele alan eseri yine 1814 yılında *Geographisch-historische Beschreibung des östlichen Kaukasus, zwischen den Flüssen Terek, Aragwi, Kur und dem Kaspischen Meere* (Terek, Arwagvi, Kur ve Hazar Denizi Arasındaki Doğu Kafkasya’nın Coğrafi ve Tarihi Tasviri) adı ile Weimar’da basıldı. Bu sırada Güldenstadt’ın seyahat notlarını tekrar düzenledi. Klaproth’un 1827 yılında Paris’te basılan iki ciltlik *Vocabulaire et grammaire de langue Georgienne* (Gücü Dili Söz Varlığı ve Grameri) adlı eseri M. Brosset tarafından tamamlanıp Klaproth’un ölümünden sonra 1837 yılında tekrar basıldı. Klaproth’un özel olarak Orta Asya bölgesine olan ilgisi

⁴¹ Karl H. Manges, “The South-Siberian Turkic Languages, II: Notes on the Samojed Substratum”, *CAJ*, C.2, S.3, s.163

⁴² Bülent Gül, “Almanya’da Tükoloji Çalışmaları”, *Türkbilgi*, S.11, 2006, s.61

⁴³ Eren, a.g.e., s.191

⁴⁴ Botir Sattarovich Jafarov, “History of The Second Sela or The Orther Copy of The Codex Cumanicus” *UTEKED*, S.6/2, s.639

çalışma alanlarına bakıldığında da görülebilmektedir. 1824 yılında *Notice du Babur-nameh, ou Historie du Sultan Babur* (Babür-name Üzerine, Sultan Babür'ün Tarihi) adlı tercümesi Paris'te basıldı. Tibet üzerine pek çok çalışma yapan Klaproth Baykal Gölü'nden bahseden Ermeni yazıtlarını bastı, Peder Carlo Orazio della Penna di Billi'nin *Tibet Taviri* adlı eserini İtalyancadan tercüme etti ve Peder Iakinf Bicurin'in *Wei-Tsang t'u-chih* tercümesini düzenleyerek editörlüğünü üstlenip yayınladı. Klaproth'un hazırladığı *Mançuca Sözlüğü* çıkan çeşitli problemler nedeniyle hiç basılamadı⁴⁵.

Her şeye rağmen Klaproth'un asıl çalışma alanı Çin'di. Ölümüne kadar Çin ile ilgili de pek çok çalışma yapan Klaproth Sarı Deniz'de Avrupalıların bir haber oldukları takımadalar keşfetti ve dostu Potocki'nin anısına bunlara onun adını verdi. Ne yazık ki bu isim takımadaların adı olarak uzun süre kalmadı. Klaproth Çin Ansiklopedisi olarak anılan Ku-chin t'u-shu chi-ch'eng'e ilgi gösteren kişiydi. Marco Polo'nun seyahatnamesi üzerinde çalıştı lakin bu çalışması da hiç basılmadı. Ölümünden önce yine hiç basılamamış olan *Çin Tasviri* adlı eserini bitirmişti. Asya ile ilgisi Orta Asya, Tibet ve Çin ile sınırlı olmayan Klaproth, Japonya ve Japon dili ile de ilgilenmiştir. İrkusk'taki Çin elçiliğinde ana dili Japonca olan Shinzo'dan (vaftiz adı Nikolay Kolotygin) Japonca'yı ilk kez öğrendi. Sanguko tsuran zusetu adlı eseri elde eden Klaproth daha sonra bu eserin tercümesini 1832 yılında bastı. Ryukyu Adasının Tasviri adlı çalışmasını Çin ve Japon kaynaklardan faydalananarak hazırladı. Arai Hakuseki'nin Hoka jiryaku adlı eserini tercüme etti. Önemli tercümeler yapmış olan İsaak Titsingh'in eserlerinin yazarın ölümünden sonra basılmasını sağladı. Klaproth'un bir diğer çalışma alanı denilebilecek alan ise haritacılıktır. Kendi elinden çıktığı bilinen neredeyse 400 harita bilinmektedir. Bunların çoğu Paris, Londra ve Berlin kütüphanelerindedir. Özellikle Paris'tekiler son derece göz alıcı, renkli ve en iyi şekilde çizilmiş olanlarıdır. Klaproth, Çin haritalarını ve Cizvit haritalarını kullanıp bunları Avrupadaki haritalar ile birleştirerek coğrafyacılar için yeni bir araştırma alanı oluşturdu. St. Petersburg'da yayınlanan bir doğu bilimleri dergisi, *Archiv für Asiatische Litteratur, Geschichte*

⁴⁵ Walravens, a.g.e., s.181-182

und Sprachkunde'nin basılması Klaproth'un çalışmaları sonucunda gerçekleşmişti⁴⁶. Klaproth ayrıca, *Journal Asiatique*'nin yardımcı editörüydü ve 1827 ile 1835 yılları arasında *Nouvelles Annales de Voyages*'in editör ekibinde bulundu. 1825 ile 1826 yılları arasında, başlıca tarih ve coğrafya ile ilgilenen, kendi dergisi *Magasin Asiatique*'yi yayınladı⁴⁷.

Klaproth'un, dilbilimci, gezgin, coğrafyacı, etnograf ve hatta kartograf olarak tüm özelliklerinin yanı sıra Türk diline dair çalışmaları hem kendi döneminin hem de bazı noktalarda günümüzün önemli çalışmalarıdır. Ağırlık verdiği diller, Mançuca, Moğolca, Türkçe, Çince, Gürcüce ve Ermenice olarak göze çarpmaktadır ve bu son derce üretken dilbilimcinin Turan dilleri kurumunda olduğunu ortaya koyduğu diller bulunmaktadır. Klaproth'un çalıştığı diğer diller arasında Türkçe ile hiç de azımsanamayacak oranda ilgilendiğini söylemek zorundayız. Öyle ki *Sur quelques antiquites de la Sibirie* (Sibirya'daki Bazı Antik Eserler Hakkında) adlı eserinde Klaproth, eski Türk yazısını Grek yazısı ile açıklamaya çalışmıştır. Çuvaşçaya dair ilk karşılaştırmalı çalışma Klaproth'un *Comparaison de la langue des Tschouvaches avec les idiomes turks* (Çuvaşça ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırması) adlı çalışmasıdır. *Sur la langue des Kirgiz* (Kırgız Dili Üzerine) adlı çalışmasında Kırgızca sözlük hazırlamıştır⁴⁸.

Yazarın detaylı bir bibliyografyasını aşağıda Türkçe tercümeleri ile birlikte şu şekildedir:

1. Klaproth, Julius, *Reise in den Kaukasus und nach Georgien in den Jahren 1807 und 1808*, C.I, Berlin, 1812 (Kafkasya ve Gürcistan'a Seyahat, 1807 ve 1808 Yıllarında)
2. Klaproth, Julius, *Die Sprachen des Kaukasus*, Weimar, 1814 (Kafkas Dilleri)
3. Klaproth, Julius, *Geographisch-historische Beschreibung des östlichen Kaukasus*, Wiemar, 1814 (Doğu Kafkasya'nın Coğrafi ve Tarihi Tanımı)
4. Klaproth, Julius, *Description des Provinces Russes Enre la Mer Caspienne at la Mer Noir*, Paris, 1814, (Hazar Denizi ile Karadeniz Arasındaki Rus BölgelerininTasviri)
5. Klaproth, Julius, *Catalogue de la Livres et Manuscrits Chinois et Mantchous de la Bibliotheque de Berlin*, Paris, 1822

⁴⁶ Eren, a.g.e., s.191

⁴⁷ Walravens, a.g.m., s.183-187

⁴⁸ Eren, a.g.e., s.190-191

6. Klaproth, Julius, *Asia Polyglotta*. Paris, 1823 (Asya Dilleri)
7. Klaproth, Julius, *Sur Quelques Antiquites de la Siberie*, Paris, 1823 (Bazı Sibirya Eserleri Üzerine)
8. Klaproth, Julius, *Beleuchtung und Widerlegung der Forschungen über die Geschichte der mittelasiatischen Völker des Herrn J.-J. Schmidt in St. Petersburg*, Paris, 1824 (M. J.-J. Schmidt'in Orta Asyalıların Tarihi Hakkındaki Araştırmalarını Aydınlatma ve Red)
9. Klaproth, Julius, *Tableaux Historiques de l'Asie*, Paris, 1826 (Tarihi Asya Çizimleri)
10. Klaproth, Julius, *Vocabulaire et Grammaire de la Langue Georgienne*, Paris, 1827
11. Klaproth, Julius, *Tableau historique, géographique, ethnographique et politique de Caucase*, Paris, 1827 (Kafkasya'nın Tarihi, Coğrafi, Etnografik ve Siyasi Portresi)
12. Klaproth, Julius, "Über eine kufischen Inschrift", *Neue Berlinische Monatsschrift*, C.II, S.34, Berlin, 1799, s.386-389. (Bir Kufi Yazısı Üzerine)
13. Klaproth, Julius, "Des Hariri Versammlungen. Ein arabischer Roman", *Asiatisches Magazin*, C.II, Weimar, 1802, s. 212-223 (Hariri'nin Derlemesi, Arapça Bir Roman)
14. Klaproth, Julius, "Erklärung der kufischen Inschrift auf einem antiken Ringe", *Asiatisches Magazin*, C.I, Weimar, 1802, s. 88-90. (Eski Bır Yüzük Üzerindeki Kufik Yazıların Açıklması)
15. Klaproth, Julius, "Ueber die Schiffahrten der Araber in das Atlantische Meer", *Asiatisches Magazin*, C.I, Weimar, 1802, s. 101-105 (Arapların Atlantik Denizi'ndeki Seyir Rotaları Hakkında)
16. Klaproth, Julius, "Ueber die Völker von Jagog und Magog", *Asiatisches Magazin*, C.I, Weimar, 1802, s.138-148 (Yeyüc ve Mecüc Üzerine)
17. Klaproth, Julius, "Abriss der alten Chinesischen Geschichte, von Erschaffung des ersten Menschen bis auf die Gründung der Dynastie Hia", *Fundgruben des Orients*, C.I, Viyana, 1809, s.428 (Antik Çin Tarihinin Ana Hatları, Hia Hanedanlığını Kuran İlk Kişiden İtibaren)
18. Klaproth, Julius "Parallele der vorzüglichsten Schriftarten Asiens mit dem deutschen Alphabet", *Archiv für Asiatische Litteratur, Geschichte und Sprachkunde*, C.I, St. Petersburg, 1810, s. 1-8. (Asya ile Alman Harfleri Arasındaki Yazım Tipi Benzerlikleri)

19. Klaproth, Julius, “Über die Sprache und Schrift der Uiguren”, *Fundgruben des Orients*, C.II, Viyana, 1811, s. 167-195 (Uygurların Dilleri ve Yazılı Kaynakları Hakkında)
20. Klaproth, Julius, “Sur les Tcherkesses ou Circassiens”, *Annales des Voyages*, C.XVII, Paris, 1812, s.145-169 (Çerkesler Üzerine)
21. Klaproth, Julius, “Kurdisches Wörterverzeichnis, mit dem Persischen und anderen verwandten Sprachen verglichen” *Fundgruben des Orients* C.IV, Viyana, 1814, 312-321 (Kürtçe Söz Varlığının Farsça ve Diğer İlgili Dillerle Karşılaştırması)
22. Klaproth, Julius, “Die Osseten, ein Volksstamm am Kaukasus”, *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, C.VI, Viyana, 1815, s. 82-85, s. 93-95 (Kafkasya’da Bir Halk, Osetler)
23. Klaproth, Julius, “Wörterverzeichnis der Koibalen und Motoren, zweyer Ssamojedischen Stämme im Altayschen Gebirge”, *Fundgruben des Orients*, C.V, Viyana, 1816, s.61-67 (Koibalların ve Motorların Sözlüğü, Altay Dağlarında Yaşayan İki Smoyed Halkı)
24. Klaproth, Julius, “Russisch-persisch-türkische Gränzbestimmungen von 1727”, *Fundgruben des Orients*, C.VI, Viyana, 1818, s. 349-358.
25. Klaproth, Julius, “Gerichte in China”, *Fundgruben des Orients*, C.VI, Viyana, 1818, s.421-423 (Çin’de Yemekler)
26. Klaproth, Julius: *Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren, nebst einem Wörterverzeichnis und andere uigurische Sprachproben aus dem kaiserlichen Übersetzungshofe zu Peking*, Paris, 1820. (Uygurların Dili ve Yazıtları Üzerine Bir inceleme, Pekin’deki İmparatorluk Tercüme Bürosu’nda bulunan bir sözlük ve Diğer Uygurca yazıtlar ile birlikte)
27. Klaproth, Julius, “Mémoire dans lequel on prouve l’identité des Ossètes, peuplades du Caucase, avec les Alains du moyen âge”, *Nouvelles Annales Des Voyages*, C.XVI, Paris, 1822, s. 243-256 (Kimliklerini Orta Çağın Alanları Olarak İspatladığımız Kafkas Halkı Osetler)
28. Klaproth, Julius, “An Essay on The Authority of The Asiatic Historians”, *Asiatic Journal*, C.XVI, Londra, 1823, s.213-216, s.430-435 (Asya Tarihçilerinin Otoritesi Üzerine Bir İnceleme)

29. Klaproth, Julius, “Mémoire sur les Khazars”, *Journal Asiatique*, C.III, Paris, 1823, s. 153-160 (Hazarlar Hakkında)
30. Klaproth, Julius, “Des extraits d’une histoire des khans mongols, insérés par M. J.-J. Schmidt dans le sixième volume des Mines de l’Orient”, *Journal Asiatique*, C.II, Paris, 1823, s.193-213 (Moğol Hanların Özeti, M.J.-F. Schmidt’in Altı Ciltlik Doğu Madenlerine Göre)
31. Klaproth, Julius, “Account of Khotan, Kashgar and Yarkend, from Chinese and Turkish authorities”, *Asiatic Journal*, C.XVIII, Londra, 1824, s.563-567 (Çin ve Türk Otoritelere Göre, Hotan, Kaşgar ve Yarkent Hakkında)
32. Klaproth, Julius, “Comparaison du basque avec les idioms asiatiques, et principalement avec ceux q’on appelle sémitiques”, *Memoires Relatifs a l’Asie*, Paris, 1824, s. 209-213. (Bask Dilinin Antik Deyimlerle Karşılaştırması, Başta Semitik Denilenler ile)
33. Klaproth, Julius, “Notice du Bābour-Nameh, ou Histoire du sultan Babour”, *Journal Asiatique*, C.IV, Paris, 1824, s. 88-99, s. 129-137 (Babür-name ya da Babür Sultan Tarihi)
34. Klaproth, Julius, “Description du Caucase et des pays qui avoisinent la Mer Noire et la Mer Caspienne. traduit de l’arabe de Massoudi, qui écrivait en 943 de notre ère”, *Magasin Asiatique*, C.I, Paris, 1825, s.258-301 (Kafkasya’nın ve Karadeniz ile Hazar Denizi’ne Kıyısı Olan Ülkelerin Tasviri, M.S.943 yılında eser vermiş Arap Mesudi’den Tercüme)
35. Klaproth, Julius, “Mémoire sur l’identité des Thous khiu et des Hioung nou avec les Turcs”, *Journal Asiatique*, C.VII, Paris, 1825, s. 257-268 (Thous khiu ve Hioung nouların Kimliği Hakkında Türkler Denemesi)
36. Klaproth, Julius, “Sur la Langue des Kirghiz”, *Journal Asiatique*, C.VII, Paris, 1825, s.321-344 (Kırgız Dili Üzerine)
37. Klaproth, Julius, “Voyages de M. Csoma de Körös dans la Haute-Asie”, *Journal Asiatique*, C.VIII, Paris, 1826, s. 224-227 (de M. Csoma’nın Körös’ten Yukarı Asya’ya Seyahati)
38. Klaproth, Julius, “Notice sur un dictionnaire persan, coman et latin, manuscrit légué par Pétrarque à la république de Venise”, *Journal Antique*, C.VIII, Paris, 1826, s.

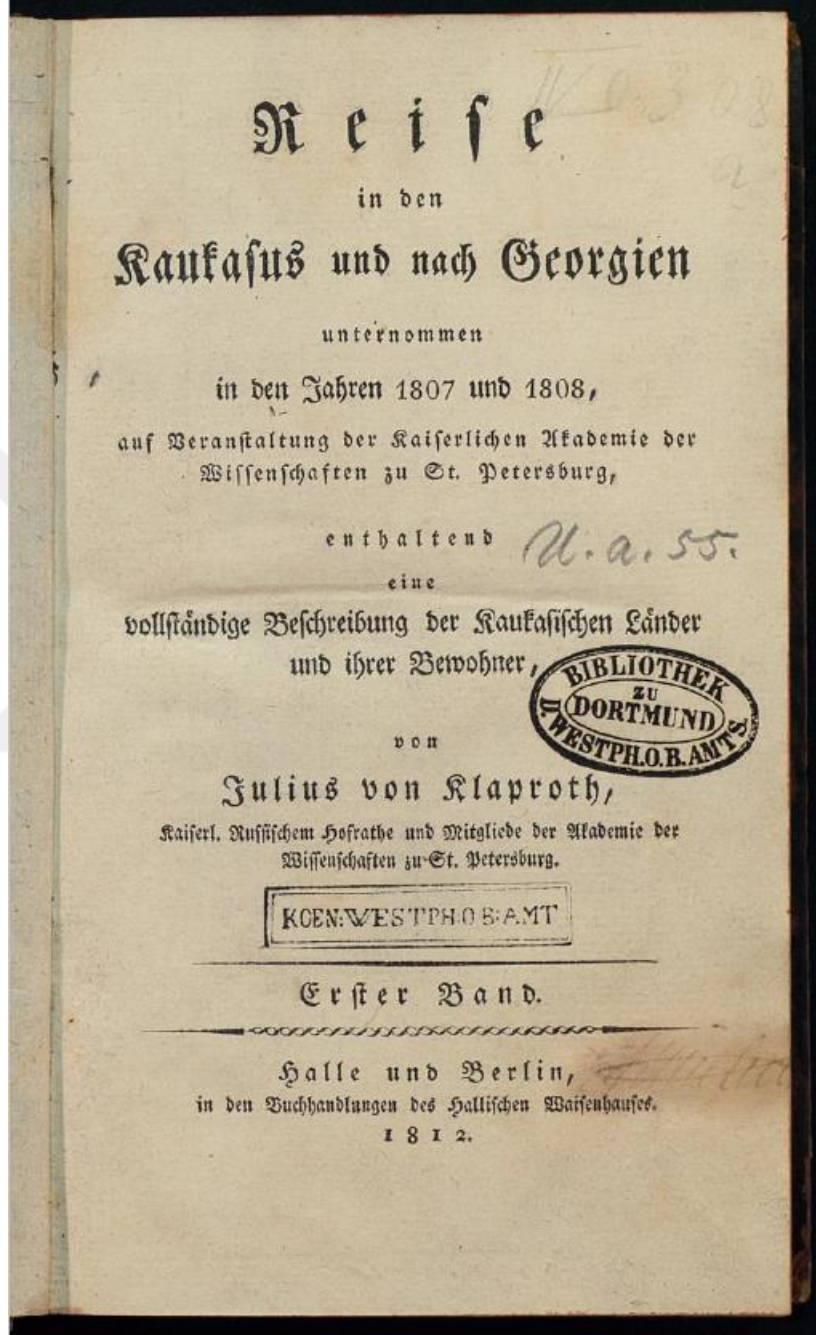
114-117 (Farsça, Kumanca ve Latince Sözlük Üzerine, Venedik Cumhuriyeti Petrark'ından Kalma Yazıt)

39. Klaproth, Julius, “Observations sur la nouvelle carte de l’Asie publié en 1822, par M. Arrowsmith”, *Journal Antique*, C.VIII, Paris, 1826, s.3-18, s. 65-74 (Bay M. Arrowsmith’in hazırladığı, 1822 Yılında Basılan Yeni Asya Haritası Hakkında Gözlemler)
40. Klaproth, Julius, “Vocabulaire Latin, Persan, et Coman, de la Bibliotheque de Francesco Petrarcha”, *Memoires Relatifs a l’Asie*, C.III, Paris, 1828, s. 113-256 (Francesco Petrarcha’nın Yazmasında Latin, Pers ve Kuman Söz Varlığı)
41. Klaproth, Julius, “Comparaison de la langue des tchouvaches avec des idioms turks”, *Nouveau Journal Asiatique*, C.I, Paris, 1828, s. 237-246. (Çuvaşça Deyimler ile Türkçe Değimlerin Karşılaştırması)
42. Klaproth, Julius, “Sur le titre du Goûr-khân” *Nouveau Journal Asiatique*, C.II, Paris, 1828, s. 294-305 (Goûr-khân Unvanı Üzerine)
43. Klaproth, Julius, “Rapport sur l’histoire Ottomane Publié par M. de Hammer”, *Journal Asiatique*, C.IV, Paris, 1829, s. 389-394 (M. De Hammer’in Bastığı Osmanlı Tarihi Üzerine Rapor)
44. Klaproth, Julius, “Extrait de Derbend-nâmeh, ou l’histoire de Derbend”, *Nouveau Journal Asiatique*, C.III, Paris, 1829, s.439-467 (Derbendname’nin Özeti, ya da Derbend Tarihi)
45. Klaproth, Julius, “Rapport sur les ouvrages du P. Hyacinthe Bitchourinski, relatifs à l’histoire des Mongols” *Journal Asiatique*, C.VI, Paris, 1830, 3-41 (P. Hyacinthe Bitchourinski’nin Moğolların Tarihi Hakkındaki Çalışmaları Üzerine Rapor)
46. Klaproth, Julius, “Notice et explication des inscriptions de Bolghari”, *Journal Asiatique*, C.VIII, Paris, 1831, s. 483-503 (Bulgar Yazıtları Hakkında Notlar ve Açıklamalar)
47. Klaproth, Julius, “Pêches de la mer Caspienne, traduit du russe”, *Journal Asiatique*, C.XII, Paris, 1833, s.162-169 (Hazar Denizi Balıkçılığı, Rusçadan Tercüme)
48. Klaproth, Julius, “Aperçu, des entreprises des Mongols en Géorgie et en Arménie dans le XIII siècle”, *Journal Asiatique*, C.XII, Paris, 1833, s.193-214, s.273-305 (XIII. Yüzyılda Gürcistan ve Ermenistan’daki Moğol Girişimlerine Bir Bakış)

49. Klaproth, Julius, “Description de la Chine sous le règne de la Dynastie mongole, traduite du persan et accompagnée de notes”, *Nouveau Journal Asiatique*, C.XI, Paris, 1833, s. 335-358, s. 447-470 (Moğol Hanedanlığı Y netimindeki  in’in Tasviri, Fars adan Tercüme ve Notlar)
50. Klaproth, Julius, *Lettre   M. le Baron A. de Humboldt sur l’invention de la Boussole*, Paris, 1834 (Baron von A. De Homboldt’a Pusulanın  cadı  zerine Mektup)

1.2. Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808

1807 ile 1808 yılları arasında Klaproth' un yaptığı seyahatlerin notları olan *Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808* adlı eser Kafkasya hakkında yapılan çalışmalarda gerek Almanca nüshası gerekse İngilizce ve Fransızca tercümeleri ile ülkemizde yapılan çeşitli çalışmalarda sıklıkla kullanılmış lakin henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Eserin ilk olarak 1812

yılında Berlin’de basıldığı görülmektedir ve 1814 yılında Klaproth hazırladığı ikinci cilt ile birlikte birinci cildi de düzenleyerek tekrar basmıştır. Eserin Almanca nüshası başlıca Almanya’da olmak üzere Avrupa kütüphanelerinde, Amerika’da Kanada’da bulunmaktadır. Eserin Almanca’dan 1814 yılında İngilizce’ye tercümesini Frederic Shoberl yapmış ve tercüme Londra’da basılmıştır⁴⁹. Bu tercüme eserin Almanca ilk baskıdan (1812) yapılmıştır. Bu tercümeyi başlıca İngiltere’deki, Hollanda ve Almanya’daki kütüphanelerde bulmak mümkündür. Biz 1812 yılı basımı Almanca ilk nüsha ile 1814 yılı İngilizce tercümenin dijital kopyalarını yine bu kütüphanelerden edindik. Eserin Fransızca tercümesi ise 1823 yılında Paris’te basılmıştır⁵⁰. Bu her iki tercüme de eserin birebir tercümesidir. Türkiye’de Kafkasya araştırmalarında Klaproth’un seyahatnamesinin bu üç dilden herhangi biri olmak üzere kullanıldığından bahsetmiştik. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi’nde ve başlıca diğer kütüphanelerde eserin Fransızca tercümesi bulunmaktadır. Klaproth’un eseri Türkçe’ye hiç tam olarak çevrilmemiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Tezler Kitaplığı’nda 1968 yılında merhum Prof. İbrahim Kafesoğlu’nun hazırlattığı “Klaproth’un Kafkas Dağlarına Seyahati” adlı bitirme tezi, Halil Aktepe tarafından Fransızca tercümeden Türkçe’ye tercüme edilmiş ve eserin sadece 5 bölümünü kapsamaktadır. Bu bitirme tezini incelediğimizde aşağıda bahsedeceğimiz Almanca ilk basımdaki yaklaşık seksen sayfalık ilk kısımlar da mevcut değildir. Bunun dışında yapılan araştırmalarda gerek görüldükçe eserin daha da ufak kısımlarının Türkçe’ye yine sıklıkla Fransızca ya da İngilizce tercümelerden Türkçe’ye çevrildiği görülmektedir. Bunlardan en uzun olanı Adilhan Adiloğlu’nun Karaçay Malkar Türkleri adlı eserinde olup İngilizce tercümesinin 280. sayfası ile 289. sayfası arasını kapsamaktadır⁵¹. Bu bahsettiğimiz iki tercümeden çok daha kısa olan tercümeler bazı akademik makalelerde ve yine Kafkasya Türkleri hakkındaki bazı araştırma eserlerde görülmektedir.

Genel itibariyle karşılaştırıldığında, Almanca ilk basım ile İngilizce tercüme arasında vücut farkı çok azdır. Almanca ilk basımda yazarın xi ve xii. sayfalarda Arapça ve Gürcüce alfabeyi verdiğini görürüz ama bu sayfalar İngilizce tercümede

⁴⁹ Julius von Klaproth, *Travels In the Caucasus and Georgia*, çev. F. Soberl, Londra, 1814

⁵⁰ Klaproth, *Voyage au Mont Caucase et en George*, Paris, 1823

⁵¹ Adiloğlu, a.g.e., s.68-90

yoktur. Bunun yanında Almanca ilk baskıda verilmiş olan yabancı (Rusça, Türkçe, Gürcüce, Arapça, Farsça, Yunanca, İbranice, Ermenice, Çince) pek çok yer adı ya da kelime çok az istisna dışında orijinal yazımları ile ve Almanca okuma kurallarına göre telaffuzları ile birlikte verilmiştir. İngilizce nüshada bu Arap harfli kelimelerin çoğu ve Gürcü harfli kelimeler yoktur, sadece Yunan harfli kelimeler bulunur. Fransızca tercümede ise Arap harfli kelimeler ile Gürcü harfli kelimeler tercümeyle eklenmiştir.

Bizim temel aldığımız Almanca ilk baskı, 740 sayfadan oluşmaktadır ve *fraktur* kaligrafisi ile basılmıştır. Fraktur kaligrafisi XVI. Yüzyıl ile XX. Yüzyıl arasında yoğunlukla Almanca eserlerde kullanılmış bir kaligrafidir. Fraktur kelimesi, Latince *fractura*, yani kırmak kelimesinden türemiştir. Klaproth'dan önce Kafkaslara seyahatler yapmış olan diğer Alman bilim insanları ve kaşiflerin de eserlerinin bir kısmı yine aynı kaligrafi ile basılmıştır. Eserde Almanca olmayan dillerde (Fransızca, Latince vb.) herhangi bir kaligrafi kullanılmamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz Arap ve Gürcü alfabesinin bulunduğu sayfalardan önce v. sayfa ile x. sayfa arasında yazarın önsözü bulunur. Alfabe tablolarından sonra ise xiii. sayfa ile xv. sayfa arasında İçindekiler kısmı bulunmaktadır. Klaproth'un Kafkasya seyahatine gönderilmesi yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi bilimler Akademisi'nin bir görevlendirmesi olduğu için eserin de Akademi üyelerinin talimat ve soruları ile başladığı görülmektedir. Bu talimat ve sorular kısmında, Kont Potocki'nin 25 adet talimat ve sorusu; A. S. Lehrberg'in 37 talimat ve sorusu ve Philip Krug'un 11 talimat ve sorusu bulunmaktadır. Bu talimatlar ve sorular kısmı 6. Sayfa ile 31. Sayfa arasında yazarın giriş kısmından hemen sonradır. Klaproth sorulara ve talimatlara dair yanıtlara geçmeden önce Rus yıllıklarındaki Polovetslere yani Kıpçaklara dair kayıtlardan derlediği bir ek kısmını kaleme almıştır. Bu kısım birebir yıllıkların tercümesi şeklinde değildir. Daha çok yıllıklarda geçen ve Polovetlerden bahsedilen kısımların özetidir. Klaproth bu yıllıkların ya da bir yıllığın, ki biz birkaç tanesini incelediğini düşünüyoruz, hangileri olduğundan eserin herhangi bir yerinde bahsetmemiştir. Lakin yazarın 32. sayfa ile 57. sayfa arasında verdiği bu ek kısım eserin ilerleyen kısımlarında Polovetslerin Türkler hatta Kuman ve Peçenekler ile aynı olduğunu söylemesinin dayanağı olarak görülebilir. Bu yorum bize ait olmakla birlikte yazar bu şekilde direkt olarak bir bağlam kurmamıştır.

Eserin 58. sayfa ile 86. sayfa arası da bu yukarıda bahsettiğimiz soru ve talimatların bazılarının cevaplarına ayrılmıştır. Öyle anlaşıyor ki Klaproth eserin bölümlerinde bulunmayan cevapları bu kısma ayrıca eklemiştir. Seyahatnamenin ana vücudu ise 35 bölümden oluşup 87. sayfadan itibaren başlamaktadır.

Klaproth'un bir akademisyen olmasının da bir sonucu olarak Kafkasya hakkındaki kaynak bilgisi son derece iyidir. Dönemin bilinen kaynaklarının yanı sıra bir Doğu Bilimci olarak Arap kaynaklarından da eserinde bahsettiği görülmektedir. Yazar, Ali b. Hüseyin Mes'udi, Zeynüddin İbnü'l-Verdi, Ebü'l-Fida ve Şerif İdrisi'den bahsettiği gibi müellifini vermediği Arapça *Terte* adlı bir eserden de bahsetmektedir. Klaproth, Arap coğrafyacıları ve tarihçilerinin yanı sıra batı coğrafyacı ve tarihçilerinin eserlerinden de faydalanmıştır. Bunlardan başlıcaları; Herodot, Strabon, Pliny, Ptolemy, Hipokrates, Constantine Porphyrogenita, Anna Komnena, Julius Honorius, Stephan Byzantinos ve Vibius Sequester'dir. Klaproth bir akademisyen olarak bu kaynakları bulamadığı Rusya'da kitap basmanın neredeyse imkansız olduğundan eserin Giriş kısmında dert yanmıştır. Öyle görünüyor ki 1812 yılında Berlin'den St. Petersburg Bilimler Akademisi'ne gönderdiği ve ağır eleştiriler içeren mektubun eleştirilerinden biri de bu olmalıdır. Hem St. Petersburg'da hem de Paris'te bulunduğu süre boyunca buradaki akademik camia ile yakın ilişkiler kurduğu anlaşılan Klaproth'un seyahatnamesinde de bu ilişkilerin sonuçlarının bazılarını açıkça görmek mümkündür.

Klaproth, seyahatnamesini kaleme alırken kullanmış olduğu klasik kaynakların hiçbirini ayrıca kaynak göstermemiştir. Yukarıda sıraladığımız kaynak eserlerin hangi nüshalarını kullandığı, hangi dile yapılmış tercümelerinden faydalandığını kesin bir şekilde söylemek güçtür. Lakin XVIII. Yüzyıl Avrupası sosyal bilimler camiasının, başta da Paris'in tercüme konusunda çok verimli oldukları maruftur. Keza Klaproth, Arapça ve Farsça kaynaklar ile Türkçe Arap-Fars harfli kaynakları tercümeğe ihtiyaç duymadan okuyabilecek durumdadır hatta yukarıdaki bibliyografyasına bakıldığında bazılarının tercümesini bile yapmıştır. Klaproth'un hayatından bahsederken onun bir dilbilimci olarak sözlüksel bir teknik kullandığından bahsetmiştik. Seyahatnamesinde de bu durumu izlemek mümkündür. Yazar Kafkas dilleri ve Kafkaslarda konuşulan Türkçe'nin gramatik yapısından ziyade sözvarlığı ile ilgilenmiştir. Topladığı kelimelerin Almanca karşılıklarını

vermiş, bahsettiği yer adlarının elde edebildiyse manalarını ve köklerini vermiştir. Görünen o ki Kafkasya seyahati, Sibirya ve Orta Asya seyahatleri Klaproth'un en bilinen eseri olan *Asia Polyglotta*'yı yazmasındaki en büyük kaynağı olmuştur.

Klaproth'un seyahatnamesini tercüme ederken fark ettiğimiz ve deyinmemiz gerektiğini düşündüğümüz bir diğer husus ise yazarın dönemdaşlarına ve hatta ondan sonra gelen bilim insanı-kaşif ve diğerlerine nazaran son derece objektif olduğudur. Klaproth, bir Avrupalı olarak elbette Kafkas halkları, Kafkasya'daki şehir ve kentler hatta bazı Rus hakimiyetindeki şehir ve kentler hakkında kötü yorumlar yapmıştır. Bazı şehirlerin pisliğinden yakınmış ve bazı şehirlerdeki yöneticilerin riyakarlığından ve tembelliğinden şikayet etmiştir. Lakin kendisinden sonra doğuya, neresi olduğu son derece önemsiz, seyahat eden neredeyse tüm Avrupalılar Klaproth'un yaptığına aksine gözle görülebilir bir önyargı ortaya koymuşlardır. Öyle ki pek çok yazılı eserde başta Tatar/Türkler hakkında iyi bir yorum bulmak neredeyse imkansızdır ve bu durum diğer doğu halkları için de geçerlidir. Klaproth ise yaptığı yorumların tamamını gerekçeleri ile ortaya koymuş ve önyargılı olduğu durumların var olmasına rağmen sonuç olarak ortaya dönemin ender rastlanır objektif bir doğu tablosu çıkmıştır.

Klaproth'un seyahatinin detaylı bir güzergah rotası aşağıda numaralandırarak sunduğumuz şekildedir. 1.St. Petersburg, 2. Yam-Bronnitsa, 3. Vışni Voloçyok, 4.Torzhok, 5. Tver, 6. Klin, 7. Moskova, 8. Podolsk, 9. Serpuhov, 10. Tula, 11. Krapivna, 12. Çern', 13. Mtsensk, 14. Oryol, 15. Kursk, 16. Obayan, 17. Koçetovka, 18. Belgorod, 19. Liptsi, 20. Harkov, 21. Bahmut, 22. Lugansk, 23. Staroçerkaskaya, 24. Nahcivan-na-donu, 25. Batafsk, 26. Kagalnitskaya, 27. Meçetinskaya, 28. Yegorlyskaya, 29. Peçanokopskoye, 30. Rassypnoye, 31. Letnik, 32. Pregradnoye, 33. Bezopasnoye, 34. Donskoye, 3435 Moskovskoye, 35. Stavropol, 36. Nadezhda, 37. Beşbağır, 38. Servernoye, 39. Aleksandrovskoya, 40. Georgiyevsk, 41. Macar Harabeleri, 42. Beşdağ kaplıcaları, 43. Konstantinovskaya yakınlarındaki mineral kaynakları, 44. Mar'inskaya, 45. Pavlovskaya, 46. Soldatskaya, 47. Prohladni, 48. Yekaterinogradskaya, 49. Pavlodolsky, 50. Mozdok, 51. Grigoripol, 52. Vladikavkaz, 53. Balta, 54. Lars, 55. Dariali, 56. Stepantsminda, 57. Kobi, 58. Kayşauri, 59. Pasaauri 60. Ananuri, 61. Pasagpiri, 62. Gartis-K'ari, 63. Mtsheta, 64. Armisi, 65. Tiflis. Yazar, asıl seyahat planının yukarıdaki gibi olmadığını, kaleme

aldığı Giriş kısmında da belirtmiştir. Yazarın asıl planı özellikle Kuzey Kafkasya bölgesine gitmektir lakin 1808 yılında uygulanmakta olan ve otoritelerin yazara verdiği bilgiye göre bir yıl boyunca kalkmayacak olan salgın sebepli karantina yazarın bu planını bozmuştur. Yazar, 15 Eylül 1807'de St. Petersburg'u terk ederek 14 Ocak 1808'de kısmen bitmiş olacak seyahatine başlamıştır. Klaproth'un yolculuğu Moskova'ya doğru devam etmiştir ve 29 Eylül'de Moskova'da ayrılıp yoluna devam etmiştir. Yazar, Podolsk ve Serouhov'dan sonra Tula'ya varmış ve buradan 2 Ekim'de ayrılmıştır. Aynı gün Oryol'a varan yazar, 5 Ekim'de tekrar yola çıkmıştır. Oryold'dan Kursk'e ve buradan da Obayan'a devam eden yazar 8 Ekim'de Harkov'a ulaşmıştır. Harkov'da tahkimat yapmak için uzun kalmak zorunda kalan yazar şehri 30 Ekim'de terk edip Bahmut'a doğru yoluna devam etmiştir. 31 Ekim'de Bahmut'tan ayrılıp Çerkesk'e doğru seyahatine devam etmiştir. Çerkesk'e vardığında civar bir yerleşim yeri olan Nahcivan'ı ziyaret etmiştir. Seyahatnamenin bu kısmından yani 6. Bölümden 14. Bölüme kadar kısmı önce Kalmuklardan sonra da Moğolların dinleri Lamaizmden bahsetmeye ayrılmıştır. Burada yazar daha önceden Sibiryâ dolaylarında elde ettiği materyalleri de kullanarak geniş bir açıklama sunmuştur. 19 Kasım'da Klaproth, Çerkesk'i terk etmiş ve yoluna Batayskaya'ya doğru devam etmiştir. Çerkesk'den Stavropol'e yolculuk ederken yazar gördüğü taş babalardan bahsetmiştir. Bunlardan daha önce bahsetmiş olan Rubruk'un tasvirini de kendi tasvirine ekleyen yazar bu kısımda ise taş babaların Moğol yapıtları olabileceğini önerdikten sonra bunların Kumanlara ait olduğunu tahmin eden Rubruk'un fikrine katılmadığını söylemiştir. Rubruk'un Moğollara ait olduğunu düşündüğü taş babaların Kumanlara ait olamazlardı çünkü yazarın seyahatnamesinin bu kısmında sunduğu tezine göre Kumanlar Türk'tü. Yazar Stavropol'ü 23 Kasım'da terk ettikten sonra yoluna Georgiyevsk'e doğru devam etmiştir. 24 Kasım'da Georgiyevsk'e varan Klaproth buradan çevresine çeşitli turlar yapmıştır. Bu kısımda, turlarından bahsetmeden önce, Kafkas Dağlarına tarih boyunca verilen adlara ve Kafkas adının manası ile kökenine dair topladığı materyalleri paylaşmıştır. Ayrıca yazar bu kısımda Georgiyevsk'te topladığı Kafkasların kuzeybatısına dair bilgileri de üç bölüm boyunca aktarmıştır. Yazarın bahsettiğimiz turlarının en önemlisi ise günümüzde bir Altın Orda kentinin harabeleri olduğu kabul edilmekte olan Macar harabelerine yaptığı gezilerdir. Yazar Macar harabelerine birden fazla kez gitmiş,

buradaki yazıtları ve sembolleri yakından incelemiştir. İlerleyen bölümlerde yazar Kuban nehrinden ve bu çevredeki yerleşim yerlerinden bahsetmiş ve detaylı seyahat rotasında bahsettiğimiz kaplıcaları ziyaret etmiştir. 24. Bölümde yazar Kuban havzasındayken buradaki Tatar/Türk boylar hakkında, Nogay ve Karaçaylar başta olmak üzere, detaylı ve önemli bilgiler vermiştir. Yazar, Karaçayların halk inanışlarından, görünüşlerinden, kılık ve kıyafetlerinden, ticaret ve zanaat alanlarından son derece detaylı bir şekilde bahsetmiştir. Öyle ki Karaçaylar arasında bilinen bir duayı Nogaylar arasında bilinen bir benzeri ile birlikte vermiş ve Karaçayların üretim kalemlerinin Türkçe (Karaçay Malkar Türkçesi) karşılıklarını vermiştir. 17 Aralık 1808'de Georgiyevsk'i terk edip Mozdok'a doğru seyahatine devam eden yazar bu kısımda seyahatin zorluklarından ve yöntemlerinden bahsetmiştir. 18 Aralık akşam saatlerinde Mozdok'a varan yazar, burada yaşayan Ermeniler ve adetleri hakkında bilgiler vermiştir. Burada artık rotası Çerkeslerin bölgesine giren yazar, Çerkesler hakkında topladığı detaylı verileri aktarmıştır. Çerkes dilindeki sözvarlığını temel bir şekilde aktaran yazar, ardından Giorgio Interiano'nun eserindeki Çerkeslere dair kısa seyahatnameyi alıntılamıştır. 22 Aralık'ta Mozdok'tan ayrılan yazar buradan İnguşların bölgesine girmiştir. Bu kısımda yazar, İnguşlara dair detaylı bilgiler ve İnguş diline dair temek sözvarlığı vermiştir. 23 Aralık'ta yoluna devam eden yazar Vladikafkas'a doğru devam etmiştir. Buradaki yer adlarından bahsettikten sonra Amazonlara dair bölgedeki benzer rivayetlerden bahsetmiştir. 24 Aralık'ta tekrar yola çıkan Klaproth, Baltaş'a varmış ve buradan da 25 Aralık'ta ayrılmıştır. Bu bölgede karşısına çıkan mezar taşlarındaki yazıları aktarmış ve bölgedeki Osetlerden bahsetmiştir. Daryal geçidi yakınlarına geldiğinde bu geçitten bahsettikten sonra yazar, Stephan-Tzminda dolaylarından anlatmıştır. 26 Aralık'ta tekrar yola çıkıp yoluna Tiflis istikametinde devam etmiştir. Bu kısımda yazarın Kur Nehri hakkında bilgiler verdiği ve 13 Aralık günü akşam üstü Tiflis'e varmıştır. Şehirden bahseden yazarın 1807 ile 1808 yılları arasındaki seyahati ve seyahat notları da burada kısmen son bulmaktadır. Yazar kötü hava koşullarının geçmesini Tiflis'te kaldığı süre boyunca beklemiş ve 5 Mart'ta Terek Nehri kaynağına ve 29 Mayıs ile 12 Haziran arasında Tiyaneti'ye geziler düzenleyip yine Tiflis'e dönmüştür. 14 Temmuz'da ise Tiflis'ten ayrılmış ve

Mozdok'a yola çıkıp 1809 yılı ocak ayında St. Petersburg'da olacak şekilde geri dönmüştür.

1.3. Kaynaklar

Biz eserin tercümesini yaparken kaynak olarak başlıca modern araştırma eserlerden faydalandık. Bunlardan başlıcaları; İsmail Berkok ve Mahmut Bi'nin Kafkasya'ya dair eserleri oldu. Bu iki eser de Kafkasların en eski çağlarından yakın zamanlara dek sosyal ve demografik yapısını çizen eserlerdir. Bunların yanında Klaproth'un çeşitli bölgelerin, farklı tarih aralıklarındaki durumlarından bahsettiği yerlerde faydalandığımız araştırma eserler de oldu. Bunlar, Rusya tarihi, Gürcü tarihi ve Osmanlı tarihine dair ve bu devletlerin Kafkasya faaliyetlerine dair araştırma eserler ve makalelerdir. A.N. Kurat'ın Rusya Tarihi adlı eseri, Brosset'in Gürcü Tarihi adlı eseri, İbrahim Tellioğlu'nun Türk-Gürcü İlişkileri adlı eseri bunlardan başlıcaları olmuştur. Kafkasya halklarından Çerkesler haricinde yazılmış yerli ya da Türkçeye çevirilmiş çok fazla eser bulunmasa da bu konuda bulabildiğimiz ansiklopedi maddelerindeki ve makalelerdeki bilgileri kaynak olarak kullandık. Kafkasya'da yaşayan Türk boyları ve urugları hakkında yapılmış çalışmalardan Mehmet Alpargu'nun Nogaylar adlı eserini, Adilhan Adiloğlu'nun Karaçay Malkar Türkleri adlı eserini ve Yaşar Kalafat'ın Karapapak ve Terekeme Türklerine dair çalışmalarını ve Ufuk Tavkul ve Çetin Pekacar'ın Kumuk Türkleri hakkındaki çalışmalarını kaynak olarak kullandık. Bunların yanında Kafkasya'da kurulmuş ya da Kafkaslara hakim olmuş devletlerin tarihleri hakkındaki araştırma kaynaklardan; İlyas Kemalov'un Altın-Orda ve Rusya adlı eserini, Hayrunisa Alan'ın Timurlar adlı eserini, Sadık Müfit Bilge'nin Osmanlı Çağı'nda Kafkasya adlı eserini ve Peter Golden'in Hazar Çalışmaları adlı eserini kaynak olarak kullandık. Yazarın aktardığı Türkçe kelimeleri, Çetin Pekacar (Kumuk Türkçesi), Gyula Nemeth (Kumuk ve Balkar Türkçesi), N. A. Baskakov (Nogay Türkçesi), Ufuk Tavkul (Karaçay-Balkar) ve A. B. Ercilasun'un (Çeşitli Türk Lehçeleri) hazırladığı sözlüklerden; Arapça kelimeleri Serdar Muratçı'nın hazırladığı sözlükten ve Moğolca kelimeleri F.D. Lessing'in hazırladığı sözlükten faydalanarak kontrol ettik.

Seyahatnamesini kaleme alırken, bölgeler ve halkların eski ve yakın tarihlerinden bahseden yazarın verdiği bilgilerin büyük bir kısmını yukarıda belirttiğimiz gibi modern araştırma kaynaklarından kontrol ettikten sonra, yazarın kaynak olarak gösterdiği eserler ve yazarları da mümkün olduğunca modern

tercümelerinden kontrol ettik. Bunların başında Antik Yunan tarihçileri ve coğrafyacıları bulunmakta olup bu eserlerin en yakın İngilizce tercümelerinde yazarın bahsini ettiği pasajları bulup kontrol ettikten sonra dipnotta belirttik. Batılı kaynakların yanında doğu kaynaklarından da bahsetmiş olan yazarın verdiği bilgileri yine en yakın tercümelerinden bulup dipnotta belirttik. Bunların yanında Klaproth'dan önce yapılmış seyahatlerin bazılarında yine Klaprot'un eserinde bahsedilmiştir ve bizler de bu eserleri inceledik. Bunlardan başlıcaları Wilhelm Von Rubruk⁵², Josaphat Barbaro⁵³, Giorgio Interiano⁵⁴, Jean Chardin⁵⁵ dir.

Tüm bunların ardından seyahatnamesinde Klaproth'un da sıkça bahsettiği ve seyahat amaçlarından biri olması hasebiyle sıklıkla düzelttiği kendisinden önceki seyahatnameleri de inceledik. Bunların erken dönemlerde gerçekleştirilmiş olanlarının önemli bir kısmının Türkçe'ye tercüme edilmiş olması büyük bir kolaylık sağlamış olsa da, Klaproth'un seyahatinden birkaç yüzyıl önce gerçekleştirilmiş olan seyahatlere dair eserlerin tercümeleri bulunmayıp tercümesini yaptığımız eser gibi çoğu kaligrafi ile basılmış eserlerdir. Yazarın seyahat amaçlarından birinin olarak önceki seyahatnameler kaleme alınırken yapılan hataları düzeltmek olması sebebiyle: Johann Gustav Garber⁵⁶, Samuel Gottlieb Gmelin⁵⁷, Johann Anton Gldenstdt⁵⁸,

⁵² Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat 13. Yüzyılda İstanbul'dan Karakum'a Yolculuk (1253-1255)*, ev. Ergin Ayan, İstanbul, 2019

⁵³ Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, ev. Tufan Gündüz, İstanbul, 2009

⁵⁴ Giorgio Interiano, *erkesya Seyahatnamesi*, ev. Gamze Gl zrat, Balıkesir, 2015

⁵⁵ Sir John Chardin, *Travels in Persia 1673-1677*, ed. N. M Penzer, Londra, 1988

⁵⁶ Bu eser; Bayer'in alışması, *Sammlung Russischer Geschichten* (Rus Tarihi Koleksiyonu) adı ile 1736'da basılan eserin 2. cildinin 1. kısmında *Von dem Dorffe Kubeschah auf den Caucasischen Gebrgen gelegen* (Kafkas Dağlarında buluna Kubei Köylerinin Konumları) başlığıyla yayımlamıştır. Ardından 1760 yılında Müller'in *Sammlung Russischer Geschichte* (Rus Tarihi Koleksiyonu) adlı dokuz ciltlik eserin dördüncü cildinin *Nachrichten Von denen an der westlichen Seite der Kaspischen See zwischen Astrachan und dem Flusse Kur befindlichen Vlkern und Landschaften, und von derselben Zustande in dem Jahre 1728* (Hazar Denizi'nin batısı ile Astrahan ve Kur Nehri arasında yaşıyan halklar ve bu bölgeler hakkında Bilgiler ve 1728 yılında bu konunun durumu) adı ile ilk bölümünde basılmıştır. Bkz. İsmail Bülbül, "İ.G. Gerber'in Eserine Göre 1728 Yılında Dağistan ve Şirvan", *UDAAD*, C.2, S.2, 2020, s.371-373; G.F. Müller, *Sammlung Russischer Geschihte*, C.IV, St. Petersburg, 1760

⁵⁷ S.G. Gmelin, *Reise durch Russland*, C.I, II, III, IV, St. Petersburg, 1774

⁵⁸ J. A. Güldenstadt, *Reisen durch Russland*, C.I, St. Petersburg, 1787; Güldenstadt, *Reisen durch Russland*, C.II, St. Petersburg, 1791

Peter Simon Pallas⁵⁹ ve Jacop Reineggs⁶⁰'in eserlerinde bahsini ettiği kısımların sayfa numaralarını vermiştir. Öyle ki Klaproth seyahatnamesini kaleme alırken tüm bu seyahatnameleri dikkatle incelemiş gibi görünmektedir ve özellikle de akarsu sistemleri ve bu sistemlerin kıyısındaki şehirleri sıraladığı kısımlar (Bkz. Bölüm 20, 22 vd) Pallas'ın eserindeki veriliş şekline çok benzemektedir. Klaproth bu hususta en doğru bilgilerin Pallas tarafından verildiğini de belirtmiş olup iki esere bakıldığında çok fazla benzerlikleri olduğu görölmektedir. Bu saydıklarımız ve yazarın da kaynak olarak kullandığı öncü eserlerin dışında, Klaproth'dan sonra Kafkasya'ya seyahat düzenlemiş olan yazarların eserlerini de inceledik. Bunların başlıcaları ise Edmund Spencer⁶¹, Moristz Wagner⁶², İvan Golovin⁶³, Xavier, Hommaire de Hell⁶⁴, Feodor Feodoroviç Tornau⁶⁵, Adolf Berje⁶⁶'dir. Bunların dışında XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda hazırlanmış başlıca Rusça haritalardan faydalandık.

⁵⁹ P.S. Pallas, *Reise in die Südlichen Statthalterschaften des Russichen Reichs*, C.I, Leipzig, 1799; Pallas, *Reise in die Südlichen Statthalterschaften des Russichen Reichs*, C.II, Leipzig, 1801

⁶⁰ Jacop Reineggs, *Allegemiene Historisch-topographische Beschreibung des Kaukasus*, St. Petersburg, C. I, 1796; Reineggs, *Allegemiene Historisch-topographische Beschreibung des Kaukasus*, C.II, St. Petersburg, 1797

⁶¹ E. Spencer, *Travels in the Western Caucasus*, C.I., Londra, 1838

⁶² Moristz Wagner, *Travels in Persia*, C.I., Londra, 1856

⁶³ İvan Golovin, *The Caucasus*, Londra, 1854

⁶⁴ Xavier Hommaire de Hell, *Travels in the Steppes of The Caspian Sea, The Crimea, The Caucasus*, Londra, 1848

⁶⁵ Feodor Feodoroviç Tornau, *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları*, çev. T. Liman, K. Vurdem, Ankara, 2019

⁶⁶ Adolf Berje, *Kafkasya Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi*, çev. Murat Papşu, İstanbul, 2010

İKİNCİ BÖLÜM

SEYAHATNAME BÖLÜMLERİNE KADAR OLAN KISIMLARIN TERCÜMESİ

2.1. Giriş

Bu seyahatnamenin neden geciktiği şahsıma sorulacak olursa şu şekilde cevaplamak zorundayım ki, Rusya’da bir eseri basmak dünyanın herhangi bir yerinden daha zor çünkü orada başka yazarların eserlerine ulaşmak neredeyse imkansız. Bu sebeple eserimi Almanya’da basmak ve basın denetimini üzerime almak zorunda olduğumu düşündüm. Okuyucuya ön bir fikir sunmak adına, seyahat planımın bir özetini aşağıda açıklayacağım.

1807 yılı Eylül ayı ortasında St. Petersburg’dan ayrılarak yoluma, Moskova’ya ve ardından Harkov’a ve buradan Don Kozakların başkenti Eski Çerkesk’e doğru devam ettim. Buradan komşu Kalmukları incelemek için bir süre daha yoluma devam ettim. Bu sırada Lama dini hakkında Sibiry ve diğer yerlerden topladığım bilgileri tamamlayıp bu eserde sizlere sundum. Aynı yılın Kasım ayında güneye Don bozkırı üstünden Kafkas Hükümeti başkenti Georgievsk’e doğru yoluma devam ettim. Buradan Kuban’ın öte yanında yaşayan Çerkesler ve Çerkes boyları hakkındaki bilgilerimi edindim. Kuma üstündeki Macar harabelerini, ilk Kafkas tepelerindeki kaynak sularını ve Beştav’ı inceledim, bu dağdaki İngiliz Elçiliğini ziyaret ettim ve bölgenin dili ve tarihi hakkında bilgiler topladım.

Asıl plana göre, öncelikle Kuzey Kafkasya’yı ziyaret edecektim lakin bölge valisi bu planı ertelemem gerektiğini keza burada sert bir karantina uygulandığını bildirdi. Bu karantinanın bir yıl içerisinde kaldırılması öngörülmemekteydi. Aynı yılın kışında yoluma Tiflis’e doğru devam etme kararı aldım ve Mozdok’ tan ayrılıp Tiflis’e gitmekte olan kalabalık bir kafil ile yola çıktım. Mozdok’ da Osetlere ve Kiztlere dair en iyi bilgileri hem bu milletten kişilerden hem de burada Katolik kilisesinde görevli olan ve burada konaklayan Civitlerden edindim. Mozdok’tan yoluma Küçük Kabardey’ den Terek üstündeki Vladikafkas’ a doğru devam ettim.

Buradan Terek'in her iki kıyısından süren yolum, uzun zaman önce ünlü Kafkas Geçidi ile kapatılmış dar vadiye dek sürdü. Oset köyü Kobi'de Teren yolunu terk edip 26 Aralık'ta Gud ve aynı zamanda Haç Dağı adı verilen karlı dağları geçtim. Bu dağların ötesinde yoluma Kur ile buluşmak üzere Aragvi'nin akıyor olduğu vadiden Ananuri, Mzhetha yolu üstünden antik Gürcü başkentine devam ettim. Antik başkentte yıkıntılar artık yoktu ve eskiden bulundukları yerde o sırada karantina kullanımına tahsis edilmiş bir manastır bulunuyordu. 1808 yılı 14 Ocak'ta Tiflis'e vardım. Burada, ülke hakkında bilgi edinmek, ülke tarihini tercüme etmek ve yola çıkmak için daha uygun hava koşullarını beklemek amacıyla mart ayı başına dek kaldım. Burada pek çok saygın Gürcü ile tanışma fırsatı edindim, bunlar bana girişimimde büyük yardımlar sağladılar. Öte yandan yolculuğuma itiraz etmek adına hiçbir girişimde bulunmayan Rus Hükümeti memurlarını izlemekten kendimi alamadım, gerçi bana her konuda İç İşleri Bakanı emriyle yardımcı oldular.

5 Mart'ta Tiflis'i terk ettim ve Mtsheta'ya dönüp Muhrani⁶⁷ ve Ahalgori⁶⁸ yolundan, Hohi karlı dağının eteklerindeki ve hemen batısında Terek'in de kaynağının bulunduğu Ksari Nehri kaynağına doğru seyahat ettim. Bu kaynaklara ulaşmak için aştığım karlı yarıkları ve sarp dağı aşmanın zorluğunu belirtmek zorundayım. Böylelikle Terek'in kaynağını keşfeden ve ziyaret eden ilk kişi olma onuruna erişmiş oldum. Buraya benden önce gittiği sanılan iki Dorpat öğrencisi aslında benden iki yıl sonra gitmişlerdir. Bu bölge yakınlarında Tirsau ya da Turso adlı barbar ama misafirperver bir Oset halkı yaşamaktadır. Bu bölgeden yoluma Terek ve Kobi üzerinden devam ettim ve buradan Haç Dağı, Ananuri ve Mtsheta üstünden Tiflis'e döndüm.

29 Mayıs'ta Tiflis'i, K'achethi'deki Jöri Nehri üstündeki Tiyaneti'ye⁶⁹ gitmek üzere terk ettim. Buraya Lezgi, Tuşi ve Pşaviler hakkında bilgi toplamak için ziyaret ettim ve Mayıs sonuna dek Gürcistan'da çeşitli geziler yaptım. Ardından Aragvi vadisinden, karlı dağlar üstünden, Valdikafkas'a ve buradan da bana gönderilen bir miktar parayı almak için bir kez daha 12 Haziran'da Tiflis'e döndüm.

⁶⁷ Ç.N.: Mtsheta'nın kuzeyinde eski bir Gürcü şehri.

⁶⁸ Ç.N.: Osetlerin Leningor adını verdikleri günümüzde Güney Osetya'yasında bir kent.

⁶⁹ Ç.N.: Mtsheta-Mtianeti'ye bağlı bir kent.

Burada koleksiyonumu çok sayıda kamu belgesi ile genişlettim ve Gürcistan'a veda edip 14 Temmuz'da Terek üstündeki Mozdok'a tekrar vardım. Burada hastalanan yoldaşlarımı bırakıp, Kurp Nehri'ni geçip yıkık bir Küçük Kabardey şehri Culat'a⁷⁰ ulaştım. Tatartup⁷¹ harabelerini ziyaret ettim, bu harabeler Çerkeslerin bildirdiği üzere eskiden Avrupalıların yerleşim yeri idi. Burada Terek'i geçip aynı adda nehrin üzerinde olan Durdur'a⁷² vardım ve buradan daha yüksek rakımda dağlar arasında, Uruh nehri kıyılarında nehrin kaynağına kadar olan bölgede yaşamakta olan Oset kabilesi Dugorlara doğru yoluma devam ettim. Nehri karlı dağlara dek takip ettim ve dağlar ötesinde İmereti'deki Onni'ye vardım. Buradan çeşitli rahatsızlıklar ve Rusya'ya karşı düşmanlıklar sebebiyle Dugor'a geri dönmek zorunda kaldım. Çerkes köyü Elmursina'dan, Baltaş'dan Vladıkafkas istikametinde seyahat edip buradan Küçük Kabardey boyunca Mozdok'a vardım. Sonrasında Georgievsk'e gittim ve yine Macar harabelerini ve Kuban dolaylarını ziyaret ettim. Buradan çeşitli sebepler Kafkasya'nın daha doğusunu keşfetmeme ve Dağıstan'a ilerlememe engel oldu ve ben de 1809 yılı Ocak ayında St. Petersburg'a döndüm.

Bana verilen talimatlara uygun bir şekilde, benden önce yapılmış çalışmalardan faydalandığım ve hatalarını düzelttiğim anlaşılabacaktır. Böylelikle olabildiğince tam bir Kafkasya Tasviri oluşturmaya çalıştım. Seyahatlerimi kaleme alırken yolların her iki tarafını da tasvir etmeye yönelik bir planı izledim ve Osetya ile Büyük Kabardey'e ilişkin ayrıntıları daha iyi aktarmayı ikinci cilde⁷³ bıraktım.

Sonuç olarak: bana bu projede destek olan dostlarıma, özellikle Özel Elçilik Danışmanı M.von Diez, ve diğerlerine, bana Abdulkadir Bahadır Han'ın Tatar Tarihi ve Derbend-name'sinin orijinal nüshalarını ödünç vermiş olmaları sebebiyle teşekkür etmeliyim. Kendisi ikinci eserin Almanca tercümesi konusunda benimle iletişime geçti ve bu eserden ikinci ciltte faydalanacağım.

Julius von Klaproth Berlin, Nisan 20, 1812

⁷⁰ Ç.N.: Günümüzde Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nin Tersk bölgesinde bulunan Джулат (Djulut) adlı yerleşim yeri.

⁷¹ Ç.N.: Terek'in sol kıyısında bulunan, ortaçağdan kalma bir şehir kalıntısı bölgesi.

⁷² Ç.N.: Günümüzde Kuzey Osetya'ya bağlı bir köy.

⁷³ Ç.N.: Klaproth Julius von, Reise in den Kaukasus und nach Georgien, C.II, Berlin, 1814

2.2. Önsöz

Tarihin en olağanüstü lakin en bilinmeyen bölgelerinden biri Kafkasya'dır. Kafkasların uzun ve karla kaplı gövdesi Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayırır, dünyanın bu iki bölgesi arasında sınır görevi görür ve sıradağların ilk kısmı Hazar ile Karadeniz arasında kanal oluşturur. Tarih, bu sıradağların geçilmesi konusunda sadece birkaç örnek içerir, bunlar da göçebe halkların Üst Asya içlerinden buraya nüfuz etme denemeleridir. Bizim zamanımızda geçişler Rus ordusundadır, Büyük Katarina'nın yüce iktidarı döneminde Kafkasya Geçidi Daryal ile Gürcistan yolu açılmıştır. Eskiden bu yol son derece meşhurdur ki Timur'n Kafkasları işgalinden beri hiçbir ordu tarafından ayak basılmamıştı.

İlk başlarda Rusya Kralı İraki'ye (Heraklius) Türklere ve Lezgilere karşı destek gönderiyordu, keza kral bunları bastırmakta zorlanıyordu. Kendisi sonunda düşmanlarını bağımsız bir prens olarak alt edemeyeceğini kavradı ve 1783 yılında Rus hakimiyetine girdi. Embesil oğlu Giorgi ve 1800 yılındaki ölümünden sonra yerine gelenler St. Petersburg'a vekil göndermeye devam edip ülkeyi Rus eyaleti haline getirmek ve böylelikle komşularının düşmanlıklarına karşı korunmayı elde etmek istediler. Dilekleri hemen yerine getirildi ve Gürcistan'ın yerli hükümdarlar tarafından yönetilmesine son verildi.

Bu bağlılığın sonucu olarak, St. Petersburg tarafından Kafkasya'nın tamamının küçük birimlere indirgenmesine ve imparatorluğun sınırı Aras Nehrine dek genişletilmesine karar verildi. İlk adım İmereti ve Dağıstan'ın ele geçirilmesiydi, Bu konuda Rusya henüz bağlı olmayan dağlıkların etrafını sarmış oldu ve böylelikle yakında bunlar da kuzeyin devasa politik vassalı olarak kendilerini tanımlayacaklardır.

Yakın zamanda burada büyümeyi umulmadığından St. Petersburg sarayı Kafkasya hakkında doğru bilgi almayı düşünmeye başladı. Bu bilgi yalnızca bölgenin coğrafyası hakkında değil aynı zamanda bölge halklarının yaşam tarzları ve birbirleri ile ilişkileri hakkındaydı. Bu görüş sebebiyle 1767 yılında yüce kraliçe Bilim Akademisi üyeleri tarafından ziyaretler yapılması ve coğrafi incelemelerin yanında halkların ve bunların üretimleri hakkında incelemeler yapılmasına kararı

aldı. Bu girişimde Gürcistan ve Kafkaslar Profesör⁷⁴ Güldenstädt'ın payına düştü ve daha uygun bir aday bulunamazdı, keza kendileri meslektaşlarının yaptığı benzer keşiflerin üstüne çıkmayı başarmıştır. Profesör, üç yıl boyunca bu meşhur dağlıların yanında ya da yakınlarında kaldı ama beklenmedik ölümü çalışmalarının kendisi tarafından basılmasını engelledi. Çalışmasındaki noktaların çoğu yazılı olsa da özellikle yanında kaldığı halkların yaşam tarzları ve adetleri hususunu hafızasından yazmayı tasarlamıştı. Eserin editörlüğü, bölge hakkında hiçbir fikri olmayan, bu işe kendi işi gibi atılmayan ve en iyi fırsatta elinden çıkarmaya çalışan birisine verildi. Bunun sonucu olarak Profesörün çalışmasındaki Kafkasya kısımlarında çok sayıda hata bulunmaktadır ve verilen bilgiler sindirilmeden ortaya konulmuştur. Eserde yapılan çok sayıdaki yazım hatası özellikle Profesörün yabancı isimleri dikkatle not almış ve yabancı kelimeleri tanıtmak konusunda özellikle özverili olduğu düşünüldüğünde affedilemez bir durumdur.

Profesörden sonra Kaşif Reineggs, Kafkasya'yı, kendisini destekleyen ve Tiflis'te mirasçısı olduğu Macar Kont Kohary eşliğinde ziyaret etmiştir. Lakin kendisinin dağlara dair verdiği bilgiler yüzeyseldir, keza açıklamalarının yarısı yalan yanlıştır. Öyle ki eser cahil bir editör tarafından basılmış olup sadece Kafkasya ile yakın ilişkiler kurmuş olunması ve buraların yanlış temsile ne kadar yatkın olduğu konusunda bir kanıt olmasıyla faydalıdır.

Birkaç seyyah bu zamandan itibaren Kafkasya'yı ve çevresini belli bir tarih görüşü ile ziyaret etti lakin bizler en azından basın aracılığıyla burada yaşayanlar hakkında çok az tarihi gözlem ya da hiçbir gözlem ile yola çıktık. 1797-1798 kışını Kafkas eteklerinde geçiren ve benim Rusyan'ın Çin elçiliğinde eşlik etme şerefine eriştiğim saygıdeğer Kont Potocki, bu bölgelere topografik amaçla değil tarih ve dil araştırmaları için keşif gezileri düzenlenmesi gerektiğini savunuyordu. Ayrıca kendileri bu işe benim kadir olduğumu düşünüyordu ve bu tasarrufların hayata geçirilmesi görevini bana yükledi. Bunun üzerine o zamanın Kraliyet Bilim Akademisi başkanı ile iletişime geçti, sayın başkan bu tasarıyı Akademiye sundu;

⁷⁴ St. Petersburg'da Bilimler Akademisi'nde eskiden Profesördü lakin akademi yeni bir düzene getirildiğinden beri bu unvan kullanılmamaktadır.

tasarı ve Kont'un bu seyahati yapacak kişi olarak beni önerdiği bendeniz Akademi tarafından kabul edildik.

Kont şahsen seyahatin üzerinde durması gereken önemli konulara dair talimatlar kaleme alacağına söz verdi. Bununla beraber akademinin en bilgili üyelerinden olan ve çalışmalarını Kafkasya üzerinde yoğunlaştıran Von Lehrberg ve benzer şekilde Bay Krug benim seyahatim sırasında cevaplamam adına bazı sorular sundular, keza özellikle Bay Lehrberg konu hakkında geniş bilgilere vakıftı lakin bunların yerinde tespit edilmesi gerekliydi.

Benim Rus dilinde kendimi yazarak ifade edecek kadar yetkin olmam sebebiyle Akademi bana St. Petersburg Yüksek Okulunda okumakta olan bir öğrenciyi tercüman olarak yanıma alma izni verdi. Enstitünün yöneticisinin tavsiyesi üzerine bendeniz Feodor Bobrinzov'u seçtim, kendisi Almanca ve Fransızca da biliyordu.

Yolculuk için iznim, Majestelerine önceden sunmuş olduğum tüm projenin planına izin verilmiş olsaydı, kısa sürede verilmiş olacaktı ve ben Majestelerinin dönüşünü beklemek zorunda kalmayacaktım. Bu süre boyunca yolculuğa hazırlanmak ve bana verilen talimatlar üzerinde çalışmak için zamanım oldu. Bu talimatlar seyahatlerimin temelini oluşturdu ve ben de bu talimatları yazarlarının sundukları dillerde sizlere ileteneğim.

2.3. Talimatlar

2.3.1. Ekselansları Kont Potocki Tarafından İnceleme Konuları Olarak Teklif Edilen Hususlar

Bu seyahatin talimatlarını seyyahımız adına yazmak benim için büyük bir zevktir. Bunun yanında Akademiden hoşgörü talep etmek zorundayım: benim güncel meşguliyetlerin tamamlanmış bir iş sunmama engel olacaktır ve bu bana çok tanıdım olan hususlar hakkında yazmak umuyorum ki hazırlıksız mümkün olacaktır.

Bay von Klaproth'u şahsen tanıyor olmam kendisine gözlemlerini nerelerde yoğunlaştırması gerektiğini söylerken bana büyük bir avantaj sağlamaktadır. Kendisi bir bilim insanıdır; zihni doktorinlere yatkındır, bu sebeple botanik ya da mineraloji çalışan diğer seyyahlarımızın sağlayamadığı kendisinden bekleyebiliriz.

Bay von Klaproth'dan özellikle beklediğimiz şudur: bizlere bölgeye tanıtması. Yararlı olabilecek her bilgi kendilerinin ilgisini çekmelidir. Bundandır ki Kafkasya'nın her bir bölgesi çalışmasında bir yer edinmelidir. Buralarda yaşayanların ortak bir noktası olduğu gibi onları ayıran özellikler kendilerinin dikkatinden kaçmamalıdır. Bunlardan bazıları medeniyete yatkın olup bazıları değildir. Bazısı Rusya tarafından yönetilmeye yatkın, bazıları değildir.

Az sonra bilimsel görüşlerle devam edeceğim keza bunları bilinçli olarak öteledim çünkü her tür fayda sağlayacak iş tercihe sahip olmalıdır.

Kafkasların Bay von Klaproth'un seyahatinden sonra daha iyi tanınıyor olması beklenmektedir. Keza bu seyahatin ve kendilerinin amacı budur. Bundandır ki seyahatin yapılış şekli seyyahın takdirine bırakılmalıdır. Örneğin, kendilerinin gittiği her yerin başlıca kimseleri, bunlardan anlatısında bahsedilmelidir, ile görüşüp bu kişilerle konuşmalı ve bunlar ile ilgili görüşlerini bildirmelidir.

Rus hükümeti memurları hakkında mümkün olduğunca az şey söylemesini kendilerinden beklemekteyiz.

Belirtmiş olduğum gibi amaç Kafkasları daha iyi bilinir kılmaktır. Bu konuda seyyahımıza en geniş serbestlikler tanınmalıdır. Olivier ya da Volney kendilerine örnek olarak teklif edilebilir. Belki de kendileri denk değildir lakin onlara yaklaşabilir. Kesindir ki Rusya'nın başına pek çok musibet uzak bölgeler hakkında bilgi yoksunluğu sonucu gelmiştir, bu sebeple doğru bilgiyi sağlayacak olan devlete çok önemli bir hizmet sunacaktır. Şimdi bilimsel kısım ile devam ediyorum.

1. Sanıyorum ki seyyah rotasını Don üstünden Mozdok'a doğru olan bölgeler üzerinden tayin edecektir ve yine sanıyorum ki burada Mareşal Von Biberstein'i arayacak ve bulacaktır. Kendileri tüm ilgisini Gürcistan'ın antik tarihine: Gürcü yazıtlarının incelenmesine, bunların yaşına ve her bir rivayete verilen yere başarılı bir biçimde adamıştır ki bu önemli noktadır. Örneğin Bay Biberstein Gürcü kroniklerinde Magogların istilasını bulmuştur ki bu Herodot'un Kimerlilerin istilasından bahsettiği dönem ile aynı dönemdedir. Bu rivayetin açıklanması herhangi bir abide bulmaktan daha önemlidir.
2. Benzer şekilde Bay Von Klaproth Amazonlara ilişkin rivayetleri araştırma itinasını gösterecektir. Bu rivayet Çerkesler arasında büyük rağbet görmektedir. Strabo'nun ifadesine göre Mermadalis kıyısında Amazonların yaşadıkları yer bulunur, burası hala aynı adla anılmaktadır⁷⁵. Çerkes fablları açıkça antik İskitleri tasvir eder, bunlara Nogay adı vermektedirler. Bu rivayetlerin hala korunuyor olmaları sebebiyle tasnif edilip korunması icap etmektedir. Aynı şekilde Çerkes prenslerin yaklaşık 1500 yılından itibaren soy ağaçlarını tasnif etmek hem ilginç hem de tarihi bir keşif olacaktır.
3. Çerkeslere ve Abazlara bağlı yaşayan pagan Tatarlar ve bunların yerleşim yerlerinin arkası seyyahın dikkatini çekmelidir. Bunlar Herodot'un bahsettiği saf İskitlerdir; bunların yaşam tarzları dilleri, dinleri ve kehanet sanatları özellikle ilgiyi hak etmektedir⁷⁶.

⁷⁵ Ç.N.: Strabo'nun eserlerinde geçen bu adın Terek Irmağı olduğu düşünülmektedir. Yakın zaman dek Mermedik adını taşıyan bir kolu olduğuna dair iddialar da vardır. Bkz. Strabo, *The Geography of Strabo*, C.II., çev. Falconer W., H.C. Hamilton London, 1856, s.235

⁷⁶ Ç.N.: Güncel çalışmalar ışığında İskitlerin kökenleri konusunda tartışmalar büyük oranda son bulmuştur. Lakin tek bir bölge ya da tek bir boyun direk İskitlerden gelmiş olması gibi bir teorinin olmadığı da maruftur. İskitler günümüzde ön-Türk olarak kabul edilmektedir ve

4. Bay Von Klaproth Mozdok'da Osetlere dair bilgi ve bu halktan kimseleri bulacaktır. Kendilerine Ironi diyen bu kabile aslen Med kökenlidir⁷⁷. Bunlar Sarmat-Med olup Don kıyılarını terk etmiş, Misimianların⁷⁸ ülkesine yerleşmişlerdir. Sonuç olarak Misimianlar şimdi yaşadıkları yerde sessiz bir hayat yaşamaktadırlar ve büyük ihtimalle Strabo zamanında orada olan Guelleri ya da Guilanları buradan sürmüştür ki bunlar şimdilerde Guilan'da yaşamakta olup kendilerine Talişa demektedirler. Seyyah bulabildiği kadar çok Oset kelimeyi Talişa kelimelerle karşılaştırabilmek için tasnif etmelidir. Keza Talişa dili de bir Med diyalektidir.
5. Genel olarak yazar Stritter'in⁷⁹ dördüncü cildini elinin altında bulundurmalıdır ve sürekli olarak üstünde çalışmalıdır.
6. Kafkaslardaki tüm kabileler arasında belki de Osetler en medenileşmeye yatkın olanlardır ve seyyah bunları bu açıdan değerlendirmelidir. Bu konuda ne açıdan gecikilmiş olabileceğini gözlemlemeli ve bu konudaki ilerlemeler için neler yapılabileceğini açıklamalıdır. Kendim Cajus denilen ülkedeki, Oset dilinde bir ilmiyal ve birkaç benzer yayın basmış bir başpiskopos ile tanışmıştım. Seyyah başpiskoposun girişimlerinin ne derece başarılı olduğunu soruşturmalıdır; bunun için, tekrar ediyorum, ilgileri fayda sağlamaya ve Kafkasları daha iyi tanımaya odaklanmalıdır.
7. Hazar Geçidi ve Sarmat Geçidine ilişkin coğrafi zorluklara hala tam olarak açıklık getirilmemiştir. Seyyah, bu geçitleri geçmeli, haklarındaki tüm eski bilgileri toplamalı ve yerinde incelemeler yapmalıdır, bunların sonucunda muhakkak tatmin edici bir çözüm bulunabilir.
8. Seyyah Tiflis'e vardığında, bulunduğu konumdan faydalanarak sağında ve solunda kalan halkları inceleyecektir, bunlar da Hazar Denizine ve Karadeniz'e doğru yaşayan halklardır. Burada buralara gitmiş ve en geçilmez vadileri geçmiş kimseleri bulmakta zorlanmayacaktır. Her birini ararken ve soruştururken, kendisi de buraları

oluşumunda İskitlerin etkisi olan Türk boy ve uruları Kafkaslarla sınırlandırmak doğru değildir. İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, İstanbul, 2007, s.73-75

⁷⁷ Ç.N.: Bkz. Saydam, a.g.m., s.437

⁷⁸ Ç.N.: Antik Gürcistan'ın dağlık bölgelerinde yaşayan yerli bir halk.

⁷⁹ Ç.N.: Johann Gotthelf von Stritter, *Memoriae populorum, olim, ad Danubium, Pontium Euxinum, Paludem Maeotidem, Caucasum, Mare Caspium, et inde magis ad septemtriones incolentium*, C. IV, Petropoli, 1779

ziyaret edebilir ve belki de 1808 yazı bu halkaları ziyaret etmenin bir yolunu bulabilir.

9. Hazar kıyısı sakinleri Ouzmey'e bağlı olan Kaytaklar hariç iyi bilinmektedir. George Interiano'nun pasajı bunların eski Hazarlılar olduğunu ispatlar ve belki de Legi ya da Lezgi göçmenlerdir. Bu soruyu cevaplamak için Kaytak söz hazinesine ve bir de Arapların deyimiyle Faytak ya da Kara Kaytak söz hazinesine sahip olmalıyız.
10. Aynı bölge yakınlarında hala Yahudi köyleri görülmektedir, bunlar köken olarak Yahudi değildir sadece dine mensuplardır; öyle görünüyor ki bunlar Yahudi dinini benimsemiş Carnanienlilerdir⁸⁰. Seyyah bu kabileleri ziyaret etmeye uğraşmalıdır ve bunlar üstünde herhangi bir dini kitapları var mı ve varsa nedir anlamak için mümkün olduğunca çalışmalıdır. Bu konu kesinlikle yenidir. Bu başlıkta Kont Czacki⁸¹ bazı faydalı araştırmalar yapmıştır: bunların Polonyalı olduğuna dair araştırma raporlarını seyyahımıza sağlayacağım.
11. Hazar Denizi'ni geçip Karadeniz'e geldiğimizde, karşımıza araştırılmayı bırakılmış bir konu çıkıyor. Seyyah bütün özen ve gayretini nüfuz etmesi zor bu bölgeye dair otantik bilgi edinmeye yönlendirmelidir.
12. Anapa'dan Megrelya'ya kadar olan Abasa kıyılarına dair neredeyse hiçbir şey bilmemekteyiz, lakin dağların eteklerinde yaşayan kabilelerin Kafkaslardaki diğer kabilelerden tamamen farklı olduğuna eminiz. Diğerlerinin yanı sıra, bunlar yüksek arazide, Ubbuc'un kaynağı karşısında yaşayan Azgeler, bazı beyanlara göre Alan olarak anılan halktır. Bunların özgün bir dil konuştukları ve şapka taktıkları söylenmektedir. Bu insanların ne kadar ilginç olduklarını söylemek için onları gözlemlemeye gerek bile yok, bunlar Asyalı ve antik coğrafyacıların Ascipurgien'idir.
13. Diğer Alanlara gelecek olursak, Reineggs'e göre bunlar Lezgilerin kuzeyinde yaşamaktadırlar, bunların varlıklarından şüphe etmekteyim. Genel olarak seyyah Reineggs'in bizlere sunduğu tüm halkları araştırmalıdır ve ne kadarının tutulup ne kadarının reddedileceğine karar vermelidir. Kendisinin eseri kesinlikle doğru olma çabasında değildir, keza yazarın kendisi maceraperesttir. Yazarın ölümünden sonra yayınlanan eser hatalarla doludur.

⁸⁰ Ç.N.: Toros Dağları civarında yaşadığı sanılan bir Musevi halk.

⁸¹ Ç.N.: Polonyalı tarihçi, nümizmatist, pedagog.

14. Her seyyahın kendisinden öncekilerin gözlemlerini tasdik etmesi son derece faydalı olabilir, bu metot ile bilime büyük fayda sağlanır.
15. Seyyah Tiflis'i terk ettiği ve Bakü'ye doğru ilerlediği sırada soruşturmalarını Şirvan'ın eski sakinlerine yönlendirmelidir. Sebebini açıklayacağım.
16. Günümüzdeki Şirvan, antik Albanyalıların⁸², bunlara aynı zamanda Alanlar ve Ermeniler de denilir, Pompey ile fethettikleri ülkedir. Bunlar asla / harfini okumaz, Luka'ya Ghouka ve İlia'ya İghia; kendilerine Aghouani derler. Bu antik Albanlar ya da Alanlar ülkelerini Türklere kaptırmışlardır ve büyük ihtimalle Afgan ya da Aghouan halkını meydana getirmişlerdir ve Ermeniler bunların akrabası olduklarını kabul etmektedirler. (Gerçi dilleri şimdi farklıdır ki bu durum kolaylıkla yaşanabilir ve bu konuda kendi tarihimde bahsettiğimi sanıyorum.)
17. Seyyahın burada yapması gereken öncelikle hala bölgedeki Yahudiler ve Ermeniler arasında yaşatılan antik Med diyalektine dair doğru bilgiler edinmektir. Bu diyalekte Tat, fethedilenlerin dili, denilmektedir.
18. Yazar burada Albanya başpiskoposunu ziyaret etmelidir, kendisi burada dağlarda kalmaktadır. Nerede olduğunu bilmesem de kendisi rütbe olarak Ararat başpiskoposuna denktir. Bu kişiden seyyah kesinlikle bilgi edinecektir.
19. Seyyah aynı şekilde Talişa⁸³ diyalekti ile haşır neşir olma konusunda çaba sarf etmelidir. Bu dil saf Med dili olup Cadusian ya da dağlı Medlerin dilidir.
20. Sonunda sanıyorum ki seyyah Bakü'ye varmış olacaktır ve burada kışı geçirecektir. Burada şüphesiz ilgisini Pers yazılı kaynaklarına yöneltecektir, Akademi kendisine bu ilginç konu üstüne koleksiyonlarını tamamlamak adına muhakkak yazılı kaynak sağlayacaktır.
21. Lakin seyyahın öncelikli ve başlıca amacı faydacılık olmalıdır. Kendisinin görevi bizlere İran'ı, farklı bölgelerle ilişkisini, devlet kurumlarını, üretimlerini, onları yöneten prenslerini, burada var olan grupları daha iyi tanıtmaktır. Bu konuda sorularını yöneltecek İranlıları Bakü'de ve diğer yerlerde bulabilecektir.

⁸² Ç.N.: Albanlar ve Albanyalılar Kafkasya'ya özgü bir adlandırma olup Hazar Denizi'ne kıyısı olan ve İberya ile Ermenistan ile sınırdaş olan bir bölgedir. Bkz. Şerafeddin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul, 1961, s.21-22

⁸³ Ç.N.: Talişlar Dağıstan'ın İran sınırında yaşayan ve kökenlerinin eski Türk boylarına dayandığı düşünülen bir halktır. Şerafettin Erel, *a.g.e.* s.52

22. Burada tarihi olarak çok önemli olduđunu dűşündűđűm bir noktaya geldik. O da řudur ki: Seyyahın dűnűř ya da seyahat rotasında, Tűrk sınırlarına yaklařması gerekirse burada Laz halkına mensup kimseleri arařtırması ve dillerinden kelimeler toplaması, ardından bunları Megrelya'nın alt kolları ile kıyaslaması gerekmektedir. Laz dili bizlere, Procopius ve diđerlerinin çeřitli pasajlarında tasvir edilen antik Colchis'i verecektir.
23. Bu sıraladığım hususları yerine getirebilmek için řűyle bir tavsiyem olacaktır ki seyyahın yanına, kendisinin başına bir řey gelirse bu toplanan bilgilerin korunabilmesi açısından bir űđrenci verilmelidir.
24. Burada talimatlar yazımı sonlandırıyorum. Seyyahımızı ne kadar fazla gűrevle donatırsak o kadar yerinde olacaktır ve tamamlanmış bir form sunamadığım için umuyorum ki Akademi beni bağışlayacaktır.
25. Not: Salgın, isyan ve savař yeterli bir gecikme gerekçesi olabilir ve seyyah bu durumlarda rotasını dilediđi gibi deđiřtirebilmelidir. Kendim Kont Gudoviç ile oldukça samimiyim ve bűyűk bir zevkle sadece bir tavsiye mektubu deđil kendisinin seyyahımız için neler yapabileceđine dair bir mektup yazacađım.

II.

2.3.2. Gürcistan'a Seyahat Düzenleme Niyetinde Olan Bay Von Klaproth'a Bazı Sorular ve Kafkaslara ve Kafkas Halklarına Dair Gözlemler

Bay Von Klaproth'un şimdiye dek elimizde olan Kafkasya'ya ilişkin materyalleri doğru bilgiler ışığında onaylaması, eksikleri tamamlaması ve hataları düzeltmesini iş edinmesi için bu materyalleri kendisine tanıtmak gerekir. Hal böyleyken, sadece Kafkasya coğrafyası ve tarihi değil doğu Avrupa'ya ilişkin başlıca konuları öne sürme görevine gönüllü oldum ki ilginç sonuçlar beklentisindeyim.

1. Meşhur Macar'a ilişkin Reineggs diyor ki, burada Arap harfli yazıların olduğu anıtlar mevcuttur, bu da şehrin 180 yıldır yıkık olduğunun kanıtıdır. Eğer bu yazıtlar hala varsa doğru bir şekilde kopya edilmeyi hak ediyorlar (hiçbir Arap hesaplama olmadan düşülmeden). Güldenstädt ve Pallas buradaki tüm buluntuların, mezar kalıntıları gibi buranın hiçbir zaman yerleşim alanı olmadığını gösterdiği kanaatinde dirler. - **Reineggs, Kaukasus i., 78⁸⁴ not. Güldenst. Reise. ii.⁸⁵ 26 ve devamı. Pallas südl. Statth. i.⁸⁶ 306 ve devamı.**
2. Pallas'ın sözünü ettiği Macar Juna, Büyük Cinshik üstünde olmayabilirse (büyük ihtimalle Ulu-Inçik ve Selençuk, Kuban'ın bir kolu) daha açık bir şekilde saptanabilir mi? - **Pallas, a.g.e., a.y. ve s.308**
3. Endery'nin adı, Müller'in sandığı gibi gerçekten Tatarca mı ya da öyle değil de daha mümkün olabilecek haliyle Andreva'dan mı türemiştir. Arap yazar Ibn Havkal dönemi gibi erken bir dönemde, burada iyi bilinen Semender kenti bulunuyordu, bu da büyük ihtimalle Svendrev yani St. Andrev'dur. Bu üç isim en azından Türk şehri ve sancağı olan Serviya Paşalığına adını vermiştir. - Endery konusunda Güldenstädt'ın Seyahatleri büyük bir çelişki yaratmaktadır lakin büyük ihtimalle

⁸⁴ Ç.N.: Reineggs, a.g.e, C.I, St. Petersburg, 1796, s.78

⁸⁵ Ç.N.: Güldenstadt, a.g.e, C.II, St. Petersburg, 1791, s.26-vd.

⁸⁶ Ç.N.: Pallas, a.g.e., C.I, Leipzig, 1799, s.306-vd.

verdiği bilgiler konusunda suçlanamaz. *Müller'in Samml. Russ. Gesch. iv.*⁸⁷ 39 ve not; karşılaştırma amacıyla aynı eserdeki mükemmel rivayete bakınız s. 16. *Güldenst. Reise. i.*⁸⁸ 493. 206.

4. Macar kökenli gibi davranıp Osetli Dugorların bölgesini yöneten asil Badiletter ailesi hala Rusya hakimiyetinde mi? - 1781'de Mozdok ve İmerete arasında özgür ve önceden bilinmeyen bir iletişim açıldı. - *Pallas südl. Statth. i.*⁸⁹ 143
5. Reineggs'in Dugorlar olarak isimlendirdiği Tigur ve Utigur adları büyük ihtimalle bozulmuşlardır ya da bu halk komşuları tarafından da bu şekilde mi adlandırılıyor? - *Reineggs Kauk. i.*⁹⁰ 134
6. En dikkat çekici dağlılar arasında olan Karaçay (Karya-utzi) ve Balkarlar ve Çegemler⁹¹ (Gürcüce: Cig, benzer şekilde Ciki) - Tatar boyları olarak bildirildi. Bunlar tamamen farklı bir dili Nogay-Tatarcası konuşan halk tarafından çok uzak mesafeye kadar çevrilmiştir ve Hristiyanlık kalıntıları taşımaktadırlar. Bunlar belki de en eski Moğollaşmış Tatar kollarına mensuplardır ya da Constantine Porphyrogenneta'nın Zihia⁹² olarak adlandırdığı bölgenin eski sakinleri Hun kabilelerinin devamıdır ya da Güldenstädt'a göre Polovzianların kalıntılarıdır ki Osetler konusu düşünüldüğünde burada kesinlikle yanılmaktadır. Bunların kelime dağarcıkları ya da başlıca adların derlemesi bu konuya belki de ılık tutabilir.⁹³ - *Güldensr. Reise. i. 460 ve devamı. Aynı eserde s. 470 ile karşılaştırmalı. Pallas südl. Statth. i. 407. Stritt. Memor. iv.*⁹⁴ 249
7. Reineggs *Soçuk-Kala* adını doğru vermiştir? Bu yılın Nisan ayında yaşanan *Anapa* yıkımından sonra *Nekrasov Kozaklarına* ne olmuştur? - *Rein. Kauk. i. 277. Pallas südl. Statth. i. 371*

⁸⁷ Ç.N.: Müller, a.g.e, C.IV, s.39, s.16

⁸⁸ Ç.N.: Güldenstadt, a.g.e, C.I, St. Petersburg, 1787, s.206, s.493

⁸⁹ Ç.N.: Pallas, a.g.e., 1799, s.143

⁹⁰ Ç.N.: Reineggs, a.g.e, 1796, s.134

⁹¹ Ç.N.: Kabardeylerin bu bölgede yaşayan Karaçay-Balkarları tanımlamak için Çeğem Dağlısı manasında kullandığı bir adlandırma. Bkz.Tavku, a.g.m., s.1913

⁹² Ç.N.: Porphyrogenneta'nın eserinde "Zichian" adlı halkın Karadeniz'in doğu sahillerinde yaşadıkları geçmektedir. Bkz. Constantine Porphyrogenitus, *De Administradon Imperio*, çev. F. Dvornik, R.J. Jenkins, vd., C.II, Londra, 1962, s.14

⁹³ Ç.N.: Dönemin birikmiş kaynak eksikliğinden dolayı sonuca varmak zor olduğundan var olan ihtimalleri dile getiren Bay Lehrberg, aslında yıllar sonra karara varılacak teze çok yakın bir tahminde bulunmuştur. Bkz. Adilhan Appa, "Karaçay-Balkar Türklerinin Kökeni", *Türkler Ansiklopedisi*, C.II, Ankara, 2002, s.572-590

⁹⁴ Ç.N.: Stritter, a.g.e, C.IV, Petropoli, 1779, s.249

8. Reineggs tarafından *Sokum-Kala*'ya verilen diğer adlar doğru mudur ve bu adların herhangi bir anlamı var mıdır?
9. Gürcü eyaleti Somheti'nin güney sınırında, Debete ve Inca nehirleri arasında, Terekmen-Tatar bölgesi Kazaki bulunmaktadır. Reineggs buranın sakinlerinin kökünün Don Kozaklarına dayandığını söylemiştir. Bu iddianın doğruluğu oldukça şüphelidir. Kazak adının anlamının, Osetlerde Çerkesleri tanımlamak için kullanılması ve Tatarca manasının da kiralık asker olması daha mümkün değil midir? İyi bilinmektedir ki Çar Heraklius bu bölgeden çok sayıda paralı asker tutmuştur. Tatarca bu ad belki de komşuları Osetler tarafından ödünç alınmış ve belki de yanlışlıkla Çerkeslere verilmiştir, ki Çerkeslerin Türkler ve Ruslarla paralı askerlik ilişkisi oldukça erken dönemlere dayanmaktadır. Constantine Porphyrogenneta'nın Kazakya'sı bu sebeple doğal bir yoruma açık olacaktır. - *Podrobnaja Karta. - Güldenst. Reise. i. 259. 363. 466. Rein. Kauk. ii. 94. Stritt Mem. ii⁹⁵. 1043. iv. 249 Samml. Russ. Gesh. iv. 384*
10. Podrobnaja Karta'da Gürcistan, önceki tüm bilgilerin sonucunda beklediğimizden doğuya doğru daha geniş tasvir edilmiştir. Bununla birlikte ülkedeki şehir ve kabile adları verilmemiştir. Boşluklar nasıl doldurulabilir? Burada Lezgi bölgeleri Dido, Unso, Anzug, Kabuç ve benzerlerini aramamalı mıyız? *Güldenst. Reis. i. 490. 491. 488. (s.490'da 8. Satırda "Car'ın üstünde" yerine "Canti'nin üstünde" diyor; s. 482)*
11. *Lezgiler*, *Lezi* ya da *Leksiler* Reineggs'in bildirdiği üzere kendilerine bu adı vermektedir, Güldenstädt ise öyle söylemektedir. Hiç şüphesiz bu kabilelerin yerli genel bir adlarının olması güç bela güvenilir bir husustur. Bunların belki de komşuları ile uyumlu olma açısından bu şekilde addetmektedirler. Tatarların Rusya'da kendilerine Tatar adını vermeleri gibi, ki bu durum kendi bölgelerinde onursuz bir davranış olarak algılanır. Belki de *Legi* adı Oset kökenlidir. Osetler ve Dugorlar arasında *Leg*, *adam* demektir⁹⁶. - *Rein. Kauk. i. 63. 189. Güldenst. Reis. i 483 ii. 538*

⁹⁵ Ç.N.: Stritter, a.g.e., C.II, Petropoli, 1774, s.1043; Stritter, a.g.e., C.IV, s.384

⁹⁶ Ç.N.: Mahmut Bi, Lek kelimesinin adam anlamına geldiği doğru olup bu mananın Lek/Lakların dilinde olduğunu belirtir. Ayrıca Lezgi ve Lek adlarının anlamları ve iki halkın kökeni de Gürcü olmayıp Kafkas yerlisi ayrı halklar oldukları da günümüzde kabul görmektedir. Bi, Mahmut, *Kafkas Tarihi*, C.I, Ankara, 2011, s.301-304

12. Tüm bunların ötesinde Lezgi kabileleri tarafından işgal edilen coğrafyaya dair bilgilerimiz son derece kusurludur ve Kafkasların geri kalanıyla ilgili bilgilerimizle kıyaslandığında yalnızca eksik değil hatalarla doludur. *Koisu* ve *Samur* nehirleri *Podrobnaja Karta*'da öncekilerden hiç şüphesiz daha doğrudur. Lakin bölge ileri tahkikat için alan çalışmalarını hak etmektedir, zira henüz tamamlanmamış ve düzeltilmemiş hususlar olduğunun da açıktır. Güldenstädt'in örnek bir çaba ile topladığı Lezgi köy adları bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Reineggs aynı adları farklı şekilde yazmış ya da bambaşka yerleri bildirmiştir. Birincil ve ikincil kısımlar büyük ihtimalle sürekli olarak karıştırılmış ve böylelikle bu bölgelere dair bilimiz tıpkı halkın kendisine dair olan bilimiz gibi eksik ve kaotiktir. Bölgenin ulaşılmazlığı burası hakkında bilgi edinmemiz önündeki en büyük engel olmuştur lakin günümüz tarihin hiçbir kesiminde olmadığından daha elverişlidir. Keza Lezgi bölgesi olan Car henüz Rusya hakimiyeti altına girmiş ve Gürcü sınırları genel anlamda kayda değer bir biçimde doğuya genişlemiştir. Bazı başlıca zorluklar aşağıdaki maddelerde sıralanmıştır.

13. Hazar Denizi'nin batı kıyısında, aşağı *Koisu* ile *Urusai-Bulaki* nehirleri arasında kalan bölge ve *Tarku Şamhalı*'na bağlı genelde *Kumük* olarak adlandırılan bölge ve buranın yerlileri *Kumük* Tatarları. Öyle görünüyor ki Arap hakimiyeti döneminde *Kumük* adı daha geniş bir manada kullanılmıştır. Öyle ki Lezgi kabilelerini tanımlamak için de kullanılmıştır. Bu Lezgiler Kafkasların doğusundaki en yüksek dağlarda yaşayanlardır, burası Müslümanlık inancı için ulaşılmazdır, *Kaifer* (inanmayan) *Kumükler* olarak adlandırılmışlardır; böyle olunca daha alt kola mensup olanlar İslam dinine geçirilmiş ve bunlara *Kazi*⁹⁷- (inanan) *Kumükler* denilmiştir. Oysa ki bu fikir bu bölge yerlilerine dair bilgi veren yazarların verilerine uymamakta ve bölgenin tüm haritalardaki sunumuna ters düşmektedir. Zira *Kazi-Kumükler* tüm haritalarda değişmeksizin Lezgilerin başlıca kabileleri olarak geçer ve *Tarku*'nun güneybatısında, *Kaoisu Nehri*'nin doğusunda, 41°30 enlemindedir. Güldenstädt'in haritasında nedense daha kuzeyde ve *Podronaja Karta*'da daha güneyde görülmektedirler. Bununla beraber bunların *Hanbutay* (*Hanmutay*) *Surkay-Han* egemenliği altında oldukları söylenir, kendisinin egemenliğinde aynı zamanda daha

⁹⁷ Ç.N.: Genel kabule göre *Kumükler* (Lak) aldıkları Gazi ünvanı “gaza eden” yani Allah yolunda savaşan demektir. Erel, a.g.e., s.39

güneyde Gurgeni nehri sütünde Kura bölgesi de bulunmakta ve bu sebeple Şirvan'a komşu olarak kabul edilmektedir (dar anlamda). Kazi-Kumükler, bize söylendiği kadarıyla, Zudakara bölgesi yakınlarında yaşamaktadırlar. Podrobnaja Karta'da Koisu adlı bir yer bulunur lakin "yakın" kelimesi can sıkıcı bir şekilde şüphelidir ve bizi hiçbir yere götürmez. Aynı yazar (s.493) on üç Kazi-Kumük köyü sıralar ve bir sonraki sayfada yine aynı adlar doksana arttırılır. Lakin biz bunlardan hiçbir bilgi elde edemiyoruz ve boşuna haritalardan tüm bu adlara bakıyoruz. - **Marshal von Biberstein's Beschreibung der Länder zwischen dem Terek und Kur**⁹⁸, s.11. 30. 31. **Rein. Kauk. i. 81. 96. Güldenst. i. 493 ve devamı.**

14. Benzer zorluklar Avar ülkesi konusunda da karşımıza çıkar. Güldenstädt bunların Uma-Hanlarının yaşadığı yeri Kabuda⁹⁹ olarak adlandırır ve bölgenin ana köyünün daha eşsiz bir şekilde buna bağlı olduğunu ve Hunsag adlı olduğunu söyler. Kendisi şunu da ekler ki bu köyün Tatarca adı Auvar'dır ve bu Andiş-Lezgi diyalektinde Haibul olarak geçer. Podrobnaja Karta'da Auvar adlı bir yeri Koisu'nun bir batı kolu olan Atala üstünde, 42°30 enleminde buluyoruz. Lakin aynı nehrin daha aşağısında oldukça farklı bir yer olan Hunsak ve aynı haritada Koisu kaynağında Avarlar adı tam da Kazi-Kumüklerin Hanbutay bölgesinin ortasında bulunuyor. Mareşal Biberstein'nin haritasında aynı ad iki kez ve tam iki enlem arayla geçmektedir. Ayrıca Uma-Han daha güneyde olmalıyken metne göre Eski Şamhahi'nin arkasındadır ki bu da bir sorundur. Genç Gmelin Avarları üç kabileye böler, bunların adlarını herhangi bir bölge vermeden sıralar. - Tüm bu bilgiler nasıl birbirine uygulanır? Albay Gärber'in anlatımın güçlendirdiği bir sanıyla, neredeyse Avarların adının Lezgi kabilelerinin genel adı olduğunu var sayabiliriz. Bunların Arap coğrafyacılar tarafından Kumüklara bağlandığı gibi, yani hepsi bir aradaydı, öyle görünüyor ki Osetler tarafından Legi ya da Lezgi olarak adlandırılıyorlardı ama Tatarlar ve Persler benzer şekilde Avar diyor ve son olarak Gürcüler Hun, Hunsag ya da bazılarının verdiği ad, Güldenstädt'in aktarımıyla Uma-Han Gürcüce Hunsagir-Batoni'dir. Bunun sonucu olarak genel bir ad özel bir ad gibi ele alınmıştır ve öte yandan, ya keyfe bağlı ya da daha tutarlı bir şekilde bu bilinmeyen bölge hakkındaki

⁹⁸ Ç.N.: Biberstein, Friedrich A., *Beschreibung der Länder zwischen dem Terek und Kur*, Frankfurt, 1800, s.11, s.30-31

⁹⁹ Güldenstadt C. I s.485 41. sayfadaki Kubana yazım hatası sebebiyle Kubano olmuştur.

bir hata diğeri üstüne birikmiştir. - *Güldenst. i. 485. 486. Marshal von Binerstein, s. 31 Gärber, Samml. Russ. Gesch. içinde iv.¹⁰⁰ 84*

15. Reineggs, Gürcüce olan Hunsagir Batoni terimini Moğolca açıklar, ki bunun sebebi

şüphelidir. Bizler daha doğru bir şekilde Uar ve Hun ya da Uar-Honite olarak ele almalıyız, benzer şekilde Bizans'ın Pseudo-Avarlarını ve artık Deguignes ile ilerleyip bu insanları Çin sınırlarındaki Geou-genler arasında aramak zorunda kalmayız. - *Rein. Kauk. i. 205 Stritt. Mem. i. 643. 667.*

*) Turşî hala Uma-Han'a vergi mi ödüyor, Güldenstädt zamanında olduğu gibi? - *Güldenst. i. 377.*

16. Lezgi bölgesi ya da kabilesi olan Burtuma, Reineggs belki daha doğru olan deyimiyle Burtunnäh, Koisu'nun hangi kısmında bulunmakta? Büyük ihtimalle bu, bizim nesilde ve Plan Carpin¹⁰¹'in eserinde bahsedilendir. - *Güldenst. i. 487. Rein. Kauk. i. 98.*

17. Lezgilerin herhangi bir diyalektinde Ell, All ya da İll; çoğul hali Alann ve manası ırk, kabile, topluluk olarak bulunuyor mu? - *Rein. Kauk. i. 96*

18. Lezgi kadınları, Reineggs'in fazlasıyla övdüğü gibi çok mu güzeller? - *Rein. Kauk. i. 202. 621*

19. Naur kalesi memuru tarafından 1800 yılında yazılmış güney Kafkasya hakkındaki eserde, Şimutei Hanı Ali Sultan'dan Tarku Şamhallığın batı komşusu olarak bahsedilmektedir. Bu Podrobnaja Karta'ta olduğu gibi Cengutay olmalı mıdır? Güldenstädt'a göre (*i. 499*) Cengutay ve Reineggs'e göre (*i.98*) Zschingutay.

20. Kumuk Tatar diyalekti özünde Nogay ve Terekmen Tatar diyalektinden farklı mıdır?

21. Genç Gmelin'in kesin bir şekilde aktardığı gibi Usmei Han bölgesindeki Kaidaklar ya da Haidaklar¹⁰², Terekmen Tatarlar mıdır? - Bunlar Müslüman oldukları kadar

¹⁰⁰ Ç.N.: Müller, a.g.e., s.84

¹⁰¹ Ç.N.:Bkz. Plano Carpini, a.g.e, 2018,

¹⁰² Ç.N.: Hazar Devletinin adının Dağıstan ile ilgili olduğunu söyleyen bir rivayette bir Hazar boyu olarak "Haydak" adı geçmektedir. Erel, a.g.e., s. 25 Hazar tarihinde Kaytaq adlı bir bölgenin olduğu görülür. Golden, Peter, *Hazar Çalışmaları*, çev.Egemen Çağrı Mızrak, İstanbul, 2006, s.168 Bu bahsettiğimiz Haydak veya Kaytak adları ile ilişkisi olmadığı anlaşılan Müslüman bir Dağıstan halkı Haydaklara komşu kabileleri Haydak ya da Kara-Haydak adını vermektedir. Bu adlandırmanın Haydakların kökeninin Hitanlara dayanması hususunu ispatladığı düşünülmektedir. Arap seyyah Mesuidi'nin bunları Hazarlardan saydığı ve Evliya Çelebi'nin Oğuz olduklarını ve Türkçe konuştuklarını belirttiği görülür. Hükümdar sülalelerinde Türkçe Bek, Çopan, Kişi gibi adlar görülebilmektedir. Akıner'in eserinde Kaytaklar, Dağıstan'daki küçük gruplar arasında verilmiştir ve 1956 yılından itibaren bu

Yahudi değiller mi? - Ya da bunlar Musa soylu olan yalnızca yozlaşmış ve dilini unutmuş Yahudiler midir? - **Gmelin's Reise v. 95. 101. Rein. Kauk. i. 107 Samml. Russ. Gesch. iv. 145**

22. Bereközler de Kaidaklara bağlı mıdır? - **Marsh. von Biberstein, s. 16**
23. Karakaydaklar, Kaydakların batı komşuları, şüphesiz Lezgi mi olmalıdır? - **Gmelin's Reise iv. 95. Güldenst. i. 494. 495.**
24. Tebaseranlar da Lezgi midir? Reineggs sanki anlamını biliyormuş gibi Teab-is-Sara şeklinde yazmıştır bu adı lakin açıklamamıştır. - **Güldenst. i. 495. Rein. i. 67. 82. 112.**
25. Burada Kaidek adı verilen bir şehir yıkıntısı var mı ve burada hala Kara-Kaidek olarak anılan bir yer var mı? - **Rein. i. 106**
26. Terekeme kelimesi Tatarca göçebe mi demek ve Terekmen Tatarların adı buradan mı gelmekte? - **Rein. i. 105. ii. 97.**
27. Reineggs, Halife Harun il Reşid ile biten bir Derbend Tarihi Fasılası'ndan bahseder. Bu eserin kopyalarına ala ulaşılabilir mi? - **Rein. i. 35. 119.**
28. Lezgi bölgeleri olarak Güldenstädt'in kısaca bahsettiği Rutul ve Ahti, Podrobnaja Karta'da prenslik olarak görülmektedir. Ne zamandır bu durum bu şekildedir, kendi soylarından liderleri mi vardır?
29. Güldenstädt, neredeyse Türkçe' ye benzeyen bir dil konuşan Terekmen Tatarların tarihi konusunda, Boinak'tan Bakü'ye kadar ve buradan Ermenistan'a dek batıya uzanan bölgede yaşadıklarına dair önemli bir ekleme yapmıştır. Bu konu hakkındaki her düzeltme ve bunların coğrafyasına dair doğru bilgiler faydalı olacaktır. Terekmen bölgeleri Altı-Para, Dozuk-Para, Kinakug (aslen Kinalug), Kriş, Budak (Kriş-Budak değil) kendisinin eserinde geçerken Podrobnaja Karta'da bulunmamaktadır. Kendisinin Miskindschal olarak adlandırdığı yer büyük ihtimalle Ahtian bölgesindeki Samur üzerinde bulunan Miskend'dir. - **Güld. i. 501. Rein. i. 140 Samml. Russ. Gesch. iv. 47. 52.**

halkın Darginlar arasında verildiği belirtilmiştir. Darginlar arasında Kaytakların konuştuğu dilin farklı olduğu anlaşılır. Eren, a.g.e, 44-45, Akıner Shirin, *Sovyet Müslümanları*, çev, T. Buzpınar, A. Mutu, İstanbul, 1995, s.125-127

30. Gärber bir bölgeye şimdilerde büyük ihtimalle kullanılmayan bir ad olan Rustav adını verir. Lakin pek çok yerde buraya Rustan da der. Bunlardan hangisi doğrudur? - **Samml. Russ. Gesch. iv. 111. 54. 61. 90 ve devamı**
31. Şirvan'daki (dar anlamda) Ermenilerin Terekmen Tatarlara sayıca oranı nedir?- Ermenilerin burada kendi Katalikos'u vardır.
32. Hazar'ın güney kıyısındaki Astrabad dolaylarındaki Kadscharlar (Kaçar, Kaadschar), Güldenstädt'in ileri sürdüğü gibi buraya Şah Abbas zamanında taşınmış bir Gürcü kabilesi midir? Genç Gmelin bunlara dair hiçbir şey dememiştir. Bununla beraber Gatterer, Gürcistan'ın ortaçağında meşhur Hazarlardan bahsederken Güldenstädt'in iddiasını takip etmiştir. Halk arasında kullanılan dile dair bulgular ve bu adın nereden türediğine dair fikirler bu konuda karara varmak için gereklidir. - **Güldenst. Reise. i. 243. 327. Gmelin's Reise iii. 467.**
33. Kyr (aşağı Kur) hangi dilde iki kollu anlamına gelmektedir? Rein. Kauk. i. 149
34. Albon denilen gerçek bir Kafkas ırkı var mı? - **Rein. i. 63.**
35. Kafkaslar hakkında var olan bilgilerimizi doğrulamak adına son dercee faydalı olacak katkı hiç şüphesiz coğrafi ve etnik eş anlamlıları olabildiğince toplamaktır. Hatalarımızı ancak her bir halkın kendisine ve komşularına ne adlar verir komşularının onlara ne ad verdiklerini bilmek, her birinin aynı bölgeye, yere ya da nehre verdikleri adları bilmektir. Sunca'nın pek çok kolu Podrobnaja Karta'da Rusça adlarla verilmiştir ve yerli eski adların çoğu kaybolmuştur.
36. Aynı şekilde adların tercümeleri, tercümeye müsait oldukça, son derece faydalı olacaktır. Gärber büyük ihtimalle aynı yerden üç kez ve her seferinde diğerinden biraz farklı olarak bahsetmiştir çünkü yer adlarının anlamlarına hiç dikkat etmemiştir. Gärber der ki Aşağı Dağıstan, dört bölgeden ve altı köyden oluşur. Bu bölgelerden ilkinde Alti-Para denilir. Hemen ardından yazar Şeş-Para bölgesinden bahseder. Alti Tatarca ve Şeş Farsça *altı* demektir ve aslında altı köy değil sadece bu bölgenin bu şekilde adlandırıldığından şüphe etmemek elde değildir. Bu bölgenin doğru bir tasviri Rusya sınırlarını belirlemek açısından önem arz etmektedir. - **Samml. Russ. Gesh. 113. 52.**
37. Büyük Peter'in İran Seferi'ne ve özellikle Rusya ve İran Arasındaki Son Savaş'a dair materyallere büyük bir ihtimalle Mozdok ve Tiflis'te bulunabilir.

38. Aktarılan bilgilerin kaynaklarının gösterilmesi meslekdaşlarımız bilim insanları açısından büyük önem arz etmektedir. Genel okuyucu için öyle olmasa da bizler böyle olmasını diliyoruz.

St. Petersburg

28 Ağustos, 1807.

August Christian Lehreberg

III.

2.3.3. Gürcistan'a Seyahat Düzenleme Niyetinde Olan Bay Von Klaproth'a

1. Rus kroniklerinde şu adlar geçmektedir: *Abaruk, Aluk, Altunop, Aturgii, Başkart, Bliuş, Bonyek, Yaroslanopa, Itlar, Kobkak, Kobran, Koçii, Kunam, Kurya*¹⁰³, *Kurtok, Osaluk, Şarukan, Seluk, Sokal, Staş, Sufr, Surbar, Targ*¹⁰⁴, *Tarsuk*¹⁰⁵, *Çenegreb, Tugorkan, Turanday*¹⁰⁶, *Urusoba, Veldius*. Güldenstädt'ın aktardığı kadarıyla şunlar Osetler arasında hala yaygın erkek adlarıdır: *Itlar, Urus, Saba, Kaçin, Yanslanop, Kunem, Kustok, Çenegreb, Surbar, Valdusa* vb. (Georgievsk'ten aldığım bir mektupta durumun böyle olmadığını öğrendim) Bu ne kadar doğru? Bu adlar Oset dilinde bir karşılık taşıyor mu? Bunlar aynı zamanda Nogay ve Tatarlar arasında da bulunuyor mu? Bu adların Tatarca bir anlamı var mı?
2. Osetler komşularına, örneğin Çerkeslere, Karaçaylara, Balkarlara, Grusianlara (Gürcülere), Lezgilere, Ruslara, İranlılara vb. ne ad veriyorlar?
3. Reineggs, eski mezarlarda düzensiz döküm parçalar üstüne Kufi yazısı örnekleri bulunduğunu, bazılarının kılıç şeklinde oldukları ve Gürcü Çar Temura'nın günümüzde kullanılmayan sikkelerine benzediğini bildirmiştir. - Bu sikkelerden bazı örnekler bende de bulunmakta. Hager'in bahsettiği Çin sikkelerine bunların hiçbir benzerliği var mı? Bunlara Pol ya da Pul mu deniliyor? Bu terim ne anlama geliyor? - Aynı adda sikkelerin Buhara ve İran vb. bulunduğu da söyleniyor. Rusya'nın en eski bakır sikkelerine de Pulc denilmektedir, bu addan günümüzde kullanılan Poluşka adı türemiştir. Bunlardan ne kadarı bulunabilir? - Bunların ötesinde, Bay Von Klaproth'dan şahsi ricam Akademi için gittiği yerlerde kullanılan ve yerli bulabildiği kadar sikke toplamasıdır, bunların hepsi bir yerde toplanabilir.

¹⁰³ Ç.N.: Peçenek ve Kuman başbuğları adı olarak Rus yıllıklarında geçen bu adın manasına dair "güzellik, güzel figür" ve "kürek" şeklinde fikirler bulunmaktadır. M.U. Yücel, "İlk Rus Yıllıklarında Geçen Türk Kavimlerine Aid Şahıs İsimleri", *Tarih Dergisi*, S.39, 2004, s.199

¹⁰⁴ Ç.N.:Rus yıllıklarında Kuman başbuğunun adı olarak geçen Tarh-Targ-Targa'nın manası "en yakın arkadaş, akraba" ve "tohum, tane" şeklindedir. Yücel, a.g.m., s.206

¹⁰⁵ Ç.N.: Rus yıllıklarında geçen bir Kuman başbuğ adıdır. Manası "tulum, kırmızı kabı" şeklindedir. Yücel, a.g.m., a.y.

¹⁰⁶ Ç.N.: Bay Krug'un "Turandai" şeklinde verdiği bu ad Rus yıllıklarında geçen Turunday-Turudnaya-Turoda şeklinde geçen Kobyak'ın kayınbiraderi olan Kuman başbuğunun adı olabilir. Yücel, a.g.m., s.209

4. Hala Tanga ya da Tänga adlı sikkeler hala var mı?
5. Henüz bazıları Madjar antik kentinin varlığından şüphe etse de gözle görünür deliller aksini iddia etmekte. Burada hala var olduğu söylenen yazıtlar ve kabartmalar; kalıntılar arasında bulunan büyük miktardaki sikkeler, ikinci görüşü doğruluyor gibi görünüyor. Ben bunlardan bazılarına sahibim ama maalesef hepsi kötü bir durumda ve üzerinde okunur-tanır bir şekil yok. Bunlardan iyi durumda olanlar bulunabilir mi? Bunların üstündeki yazı-şekiller konuyu aydınlatılabilir mi?
6. Reineggs, Tigur ya da Uitigur adlı en eski Tatar diyalekti konuşan bir halktan bahsetmiştir¹⁰⁷. Bunlar Digur ya da Digir, Pallas ve Güldenstädt'in bahsettiği Osetler mi?
7. Şirvan, Rustan'daki, Chaïdaklar arasındaki Yahudilerin kökenleri hakkında bir bilgi bulunabilir mi? Yazılı bir kaynakları var mı? Sadece bölgenin dilini mi konuşuyorlar? Askerlik yapıyorlar mı?
8. Derbend'de ve yakınlarında çok sayıda Arapça, Farsça ve Türkçe yazıt olduğu söylenmekte: bunlar incelenmeye değer mi? Bize söylenene göre, bazen ama oldukça nadir olarak, üstünde Fluss Derbend (Derbend sikeksi) yazılı ve bir atın başını pençelerinde tutan bir ejder motifli bir sikkenin bulunmakta imiş. Bunlardan çok sayıda var mı?
9. Gärber'in Avari başlığı altındaki Tatar incelemesi¹⁰⁸ hakkında ne düşünüyoruz?
10. Benzer şekilde Kubeşah'ta Frenki denilenler hakkında, bunların dilleri, silahları, gümüş ve altın işçilikleri ve sikkeleri hakkında daha kesin bilgiler edinmeyi arzu etmekteyiz. Bunların neredeyse Ruslarınkı ile aynı tip sikke bastıkları söylenir.
11. Ayrıca Gärber'in, Bayer'in İmparator Constanine Prophyrogenneta hakkındaki çalışmasına dair bazı açıklamalarının düzeltilmesini ya da doğrulanmasını da faydalı olabilir.

29 Ağustos, 1807.

Philip Kurg

¹⁰⁷ Ç.N: Utigurlar Bulgarların etnik oluşumunda rolü olduğu kabul edilmiş bir Türk boyudur. Ahmetbeyoğlu'nun makalesinde "Don Nehri'nin aşağı yöresinde ve Azak Denizi kıyısında Utigurlar (VI. yy.ın ortalarında Kuban'da)... yaşıyorlardı" şeklinde geçmektedir. Digor (Ostelerin iki ana kolundan biri) göze çarpan bir isim benzerliği olsa da bu konuda varılmış bir sonuç bulunmamaktadır. Ali Ahmetbeyoğlu, "Bulgar Devletlerinin Kuruluşunda Onogurların Yeri", *Tarih Dergisi*, S.65, İstanbul, 2017, s.5

¹⁰⁸ Ç.N.: Bkz. Müller, a.g.e., s.83-85

2.4. Ek.

2.4.1. Polovzern Hakkında.¹⁰⁹

Polovzerler kökeni bilinmeyen Don ve Volga arasındaki bozkırda ve Kafkasya'ya doğru daha güneyde yaşamış bir halktır.¹¹⁰ Bunlar Rus yıllıklarında ilk kez Miladi 996 yılında, Vlademir hakimiyeti döneminde, bunların prensi Volodar Rusya içlerine saldırdığında görünür. Vlademir'in generali Aleksander Popoviç, bunlardan çok daha üstün bir sayıdaki ordu üle üzerlerine gitti, gece saldırdı ve Volodar'ı öldürüp yurtlarına dönmeye zorladı.¹¹¹

Altmış beş yıl sonra, İzyaslav hakimiyeti döneminde, Rusya içlerine tekrar baskın girişiminde bulundular ve bu girişim daha başarılı oldu. Prensleri Sokol idaresinde hızla ilerlediler ve Knyez kardeşlerinden destek alamadan Knyez Vsevolod'ın bölgesine dek ulaştılar. Bu sebeple Knyez bunların karşısına Pereyeslav'dan toplayabildiği kuvvetle çıkmak zorunda kaldı. 2 Şubat 1061 yılındaki büyük bir savaş sonucu Ruslar ağır bir yenilgiye uğradı. Polovzernler, galibiyetlerini boşa harcayıp bir miktar esir ve ganimet ile yurtlarına döndüler.¹¹² Burada sakin kalmamış 1066 yılında tekrar Rus bölgesinde görülmüşlerdir. Prens İzyaslav, Svyatoslav ve Vsevolod bunları bastırmak için birleşmiş ama Alta Nehri üstünde büyük bir yenilgiye uğramışlardır ki kaçan Ruslar ortadan kaybolmuş, İzyaslav ve Vsevolod Kiev'e ve Svyetoslav Çerginov'a kaçmıştır¹¹³. Polovzernler galibiyetleri üzerine daha ileri gitmeyip hep yaptıkları gibi şehri yıkıp ganimetle geri dönmüşlerdir. Kiev birlikleri bunların üzerine yürüyebilirdi lakin İzyaslav buna müsaade etmedi. Bu kararı bir isyana yol açmış ve bu prens Kiev'den sürülüp Polonya'ya kaçmak zorunda kalıp yerine şehrin başına Vseslav geçmiştir. Bu sırada Çernigov Prensi Svyatoslav üç bin kişilik bir birlik toplayıp onlardan sayıca üstün

¹⁰⁹ Bu ek Bay Krug tarafından kaleme alınmamıştır.

¹¹⁰ Ç.N.: Polovzer olarak yazarın verdiği, Kuman-Kıpçaklara Rusça verilen ad Polovtsi/Polovets'dir. Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, İstanbul, 2020, s.56.

¹¹¹ Ç.N.: Yazarın burada 996 yılı olarak verdiği hadise Rus yıllıklarında 6508 yılında geçen olaydır, Yücel'in eserinde 1000 yılı olarak verilmiştir. Yücel, *a.g.e.*, s.399 Yücel'in çalışma alanının Peçenek ve Kuman-Kıpçaklar olması ve ilk Rus yıllıklarını Türk boyları özneline çevirmiş olması ışığında kendisinin verdiği tarihi hiç şüphesiz doğru kabul etmekteyiz.

¹¹² Ç.N.: Bkz. Yücel, *a.g.e.*, s.400

¹¹³ Ç.N.: Yazarın 1066 olarak verdiği tarih Yücel'in eserinde 1068 olarak geçmekte olup dipnotta savaşın başka yılda bir yıl öncesine tarihlendirildiği notu düşülmüştür. Bkz. Yücel, *a.g.e.*, a.y.

olan Polovzernlerin üzerine saldırdı ve onları 1 Kasım'da Snova Nehri yakınlarında yenip prenslerini esir aldı¹¹⁴. Dört yıllık bir aradan sonra Polovzernler yine Rustovez ve Negatin'in bölgesine saldırmış ve Kiev'den İzyaslav tarafından uzaklaştırılan Vseslav'ı desteklemişlerdir. Bunların yardımıyla Svyatopolk Polozk'tan sürülüp beylikleri iyileştirilmiştir¹¹⁵.

Yaklaşık 1077 yılında Svyatoslav'ın oğlu Boris, bundan tatmin olmadı, yapılan anlaşmaya göre adaletsizce elde ettiği Çernigov hakimiyetini kaybetmişti ve Tmutarakan'a çekilmişti. Burada Kuban ¹¹⁶ağzında prensliğini sürdürdüğü sırada çok geçmeden Vsevolod'un hakimiyetindeki Çernigov'da kalan Oleg de kardeşini takip etti. Burada Polovzern desteği topladılar. Bu Polovzernler Rusyayı işgal edip Soshiza Nehri yakınlarında onları durdurmak için saldıran Vsevolod'u yenip Çernigov'u aldılar. Vsevolod bunun üstüne kardeşi İzyaslav'ın yanına Kiev'e kaçtı. Kardeşi Prens Vlademir ve Svayatopol'un birliklerini toplamaktaydı, böylelikle topladıkları harika bir ordu ile önce Çernigov'u aldılar ve ardından Boris ve İzyaslav'ı katledip Polovzernleri yenerek onlara bir uyarıda bulunmuş oldular. Oleg zorlukla Tmutarakan'a kaçtı¹¹⁷.

¹¹⁴ Ç.N.: Bkz.: Yücel, *a.g.e.*, s.401-402

¹¹⁵ Ç.N.: Yücel'in eserinde Polovetslerin Rostovtsev ve Neyetin'in yanında savaştıklarına dair 1071 yılı kaydı görülmekte ve Klaproth'un devamında verdiği bilgiye rastlanmamaktadır. Yazar ne kadar başta Rus yıllıkları olarak belirtmiş olsa da yalnızca yıllıkları mı kullanmıştır yoksa başka kaynaklar da kullanmış mıdır belirlemek oldukça güçtür ki Yücel'in eserinde de tanıtıldığı üzere çok sayıda yıllık vardır ve her yılda tarihlerin birebir uyuşmaması gibi bir husus da mevcuttur. Yazarın bu yıllıklardan hangisini kullandığı ya da o dönemde yeni yapılmaya başlanmış çevirilerden birini kullandığına dair herhangi bir bilgi vermediğini de söylemek zorundayız. Yücel'in de belirttiği gibi eski Rusça'nın oldukça farklı bir grameri vardır keza yazar Rusçasının iyi olmadığını eserin en başlarında belirtmiştir, çevirmenliğini yapan öğrencisinden ya da Akademideki bir başka bilim insanından yardım almış olması bu sebeple ihtimal dahilindedir. Bu sıraladığımız ihtimaller yazarın verdiği bilgileri kontrol etmenin zorluğunu yeteri kadar açıklamıştır diye düşünüyoruz. Son olarak yazar hadiseleri yıllıklarda yazıldığı gibi değil kendisinin okuyup ya da inceleyip anladığı ve özetlediği şekliyle aktardığını da belirtmeliyiz. Yücel, *a.g.e.*, s.15-42

¹¹⁶ Tmutarakan, Thaman طمان adasında, Kuban çıkışında, gerçek Thaman (Türkçesi طمان قلعه Thaman Kala'h) şehrinin bulunduğu yerde, kadim insanlar tarafından Phanagoria olarak adlandırılan şehirdir. Orta Çağ'daki Araplar buraya مطرcha Methercha, 14. yüzyılın eski İtalyan haritalarında ve Metreca, Matruga, Matuga, Matega ve Matrega olarak geçiyordu. Bu isim oldukça eskidir ve ilk kez Bizanslılar tarafından kullanılır. Konstantinus Porphyrogenneta'ya göre ταματαρχα boğaz üstünde bir şehirdir.

¹¹⁷ Ç.N.: Yazarın anlattığı olay örgüsüne benzerlik gösteren 1078 yılına ait yıllık kaydı Yücel'in çevirisinde şu şekilde geçmektedir. "Oleg Svyatoslaviç Vsevolod'un yanından Tmutarakan'a 10 Nisan'da kaçtı. Bu yıl Gleb Svyatoslaviç Zavoloçe'de öldü. Onun yerine Novogorod'da (tahta) Svyatopolk İzyaslaviç oturdu. Yine bu sırada Yaropolk İzyasyaviç

1079 yılında Oleg ve Vseslav'ın oğlu Roman yine Polovzernlerden oluşan bir ordu topladılar ve bununla Pereyeslav'a girdiler. Vsevolod bunlarla (Polovzerler) görüşme ayarlamış ama sonuçta Polovzernler ile barış yapılmıştır. Ardından bunlar evlerine dönmüş ve 2 Ağustos'ta Roman ölmüştür¹¹⁸. Oleg bunlar tarafından sürülüp Konstantinapol'e gönderilmiştir. Varissiz prensliği ise Vsevolod'a devredildi, kendisi buraya yönetici olarak Ratibor'u gönderdi. İşler uzun süre bu şekilde devam etmedi 1081 yılında İgoreviç ve Volodar Rostislaviç Tmutarakan'a gelip Ratibor'u esir aldıktan sonra prensliği ele geçirdiler. Ertesi yıl Polovzern prensi öldü ama adı hiçbir yere kaydedilmedi¹¹⁹.

Bizans'a sürülen Oleg, özgürlüğünü kazanıp 1083 yılında Tmurtakan'a döndü, hakimiyeti gasp etmiş iki prensi şehirden uzaklaştırdı ve kuzeni Roman'ın ölümünden sorumlu olan, Polovzernlerin müttefiği Hazarları infaz etti¹²⁰.

1092 yılında Polovzernler yine Rusya'ya saldırdı, Peszoçen ve Perevoloka şehrini alıp Dinyeper'in her iki tarafındaki pek çok şehri yakıp yıktılar. Bu saldırı uzun bir süre sürmemiş gibi görünmektedir. Ertesi sene Vsevolod öldü ve İzyaslav'ın oğlu Svayatopol Kiev hakimiyetine geçti. Tekrar Rusya'ya saldırmak için hazırlanan Polovzernler ülkede huzurun tekrar yerine gelmesi ve prenler arasında bir husumet olmaması sebebiyle Svayatopol'e elçi gönderip barış antlaşmalarını yenilemek istediler. Svayatopol, bu hareketi korku olarak algılayıp elçileri tutukladı, Polovzernler bu tavır karşısında deliye döndüler. Kussian bölgesini yakıp yıkmaya başlayıp Torçesk'i kuşattılar. Svayatopol artık elçileri özgür bırakmaya ve barış antlaşmasını yenilemeye razı gelmişti. Lakin Polovzernler buna razı gelmeyi reddettiler ve prensi savaşa zorladılar. Prens, sekiz yüz adamdan fazlasını toplayamadan, Kiev önünde Vladimir ve Rostislav'ın birlikleri ile buluştu. Kabarmış Stugna Nehri'ne vardıklarında Vladimir Polovzernlere yine barış teklifinde bulundu ama Kiev halkı savaşmak konusunda ısrar etti. Böylelikle ordu Stugna'yı geçip

Vişgorod'da, Vladimir Smolensk'de oturdular. Oleg ve Boris ise kötteri Rus topraklarına getirdiler. Onlara karşı Vsevolod Polovestslerle beraber gitti. Polovetsler Rusları yendiler ve bizimkilerden birçoğunu öldürdüler." Yücel, *a.g.e.*, s.402 Yücel'in farklı bir yılda bu hadisenin biraz daha farklı aktarımları olduğunu dipnotta belirtmiştir. Yücel, *a.g.e.*, s.403 lakin üç kayıt da yukarıda verdiğimiz gibi yazarın aktardığından tamamen farklıdır.

¹¹⁸ Ç.N.: Bkz. Yücel, *a.g.e.*, a.y.

¹¹⁹ Ç.N.: Bkz. Yücel, *a.g.e.*, s.151

¹²⁰ Ç.N.: Bkz. Yücel, *a.g.e.*, s.152

Trepol şehir önünde Polovzernleri beklemeye başladı. Rus ordusunun konumlanması şu şekildeydi: Ortada birlikleri ile Rostislav, sağında Kievliler ile birlikte Svayatopol ve solunda Çernigov halkı ile birlikte Vladimir. 26 Mayıs'ta, Yeniden Diriliş Günü'nde, Polovzerler okçular öncülüğünde üstlerine yürüdü. İlk saldırıları Svayatopol üstüneydi ve prens büyük kayıplar vererek savaştı, ardından Vladimir ve Rostislav birlikte savaşmaya devam edip Stugna'ya kadar yetiştiler. Polovzernler ordularının bir kısmı ile ülkeyi yağmalarken diğer kısmı ile Torçesk'i kuşattılar. Şehir, düşmanın ulaşmasını engellediği erzakın yoksunluğu çekiyordu ama büyük bir mertlikle savunuldu ve düşman güçlerini bölen uzun bir savunma ile karşılaştı. Svayatopol, üzerlerine yürüyüp onlarla Shelan denen bölgede karşılaştı, burada savaş oldu. Başta zafer prensin tarafında gibi gözükse de sonunda prens birliklerinden eser olmadan Kiev'e döndü. Bunun üzerine Polovzernler Torçesk'e döndü ve 24 Haziran'a sonunda şehir teslim olmak zorunda kaldı. Şehir yakıldı ve sakinleri köle olarak alındı ama bunların büyük bir kısmı açlık ve susuzluktan öldü¹²¹.

Svayatopol iki kez Polovzernlere yenildikten sonra bunlarla sağlam bir barış anlaşması yapabilmek konusunda endişeliydi. 1094 yılında bu barış sağlandı yalnız bu durum daha çok bağlılığı andırıyordu ki prens Tugorkan'ın kızı ile evlendi.¹²² Buna rağmen Oleg Swyaloslaviç Polovzernleri Rusya'nın içlerine yeni bir saldırı yapmaya ikna etti ve onlarla birlikte Vladimir Monomak'ın olduğu Çernigov'a yürüdü. Vladimir Monomak orduyu açık arazide durdurmayı başaramayınca kendisini şehre kapattı. Oleg, Vladimir barış yapmaya razı olana dek şehrin baliyölerini yakıp yıktı. Bu barışla Vladimir Çernigov Prenslüğünden feragat etmiş, kardeşi Rostislav'ın ölmesi halinde Pereyeslav'da hakkı korunmuştur. Bu anlaşmaya rağmen Polovzernler yakıp yıkmaya devam etti çünkü Oleg onlara alabildikleri kadar ganimeti söz vermişti¹²³.

Ertesi sene Prens Devgeneviç¹²⁴ ile Yunanlara (Bizans) karşı savaşa girdiler, bu savaş felaketle sonuçlanmış, Devgeneviç sadece bozguna uğramamış aynı zamanda esir düşmüş ve Yunan kumandan tarafından gözleri oyulmuştur. Bunun üzerine iki liderleri İtlar ve Kitan'ı Pereyeslav'daki Vladimir'e gönderip prensle

¹²¹ Ç.N.: Bkz. Yücel, *a.g.e.*, s.403-408

¹²² Ç.N.: Bkz. Yücel, *a.g.e.*, s.408

¹²³ Ç.N.: Bkz. Yücel, *a.g.e.*, s.409

¹²⁴ Bizanslı Diogenes'in sahte oğlu.

barış yaptılar. İtlar mahiyeti ile birlikte şehre girerken Kitlar birlikleri ile birlikte dışardaydı ve Vladimir'in oğlu Svyatopolk'u rehin tutuyordu. Bu durum sırasında, Kiev'den Svyatopol tarafından Vladimir'e gönderilen Slavyata şehre vardı. Bunun (Slavyata) amacı İtlar'ı öldürmek ve böylece şiddet içeren bir geçmişi olan Polovzernlerden olan intikamını almaktı. Lakin (Vladimir) Slavyata'yı emrindeki Türklerle birlikte Kitan'ın elinde olan oğlunu kaçırmak üzere gönderdi ve gece gerçekleşmesi planlanan kaçırma başarıyla gerçekleştirildi. Ertesi sabah Vladimir hizmetkarı Bancuk'u İtlar'ı, kendi adamları ile iyi korunan ayrı bir yerde, kahvaltıya davet etmek üzere gönderdi. Bunun üzerine Ratibor'un oğlu Oleg, bunların üzerine gidip hepsini öldürdü. Vladimir, Svyatopol ile birlikte Polovzernlerin karşısına çıktı. Kesin bir galibiyet olmamışsa da çok sayıda ganimet ve esir aldılar. Bundan sonra Oleg'e, düşmanın üstüne giderken onlara eşlik etmesi için elçi gönderdiler ki Oleg onlarla gitmedi. Oleg düşmanla iyi bir durumdaydı ve diğerlerinin İtlar'ın oğullarını vermesi teklifini yerine getirmedi¹²⁵.

Vladimir ve Svyatopolk Polovzernlerin bölgesinden ayrıldıktan sonra Vladimir bunlarla birlikte Ukrayna'daki Yurev'i kuşattı. Burayı 1095 yazı boyunca kuşatıp yine de alamadılar. Buna rağmen Svayatopol'ü barış yapmaya zorlamış ve şehre girme yolu bulup sakinlerinin terk ettiği şehri yakıp yıkmışlardır¹²⁶.

Oleg'in ve Polovetslerin Çernigov'dan uzaklaştırılmasında kısa süre sonra, bunların Prensleri Bonyak ve Kurya önderliğinde Rusya'ya saldırı yapmasını hızlandırmak için kendisine yardım ettiler. Bonyak Kiev etrafını yakıp yıktı ve Kurya Pereyeslavl'a doru gidip burada benzer yıkımlar yaptı. 24 Mayıs 1096 yılında Ust'e kentini yakıp evlerine döndüler. Ust'e'nin yıkımından dört gün sonra Svyatopol'un kayın babası Tugorkan Perejeslavl önlerinde görüldü ve şehri kuşattı ama 16 Haziran'da Trubeşa Nehri yakınlarında uğradığı saldırı sonucu, Vladimir'in yanına katılan Svyatopol tarafından, kendisi ve oğluyla birlikte adamlarının çoğu öldürüldü. Geriye kalanlar kendilerine savaşıarak kurtardı. Tugorkan'ın naaşı Svatopol tarafından Berestov'a gömüldü. Diğer taraftan Bonyak, 20 Haziran'da Liev'e

¹²⁵ Ç.N.: Yazarın yukarıda "Türk" dediği eserin diğer kısımlarında kullandığı, tarih de uyarınca, Osmanlı değildir. Yücel'in eserinde de gördüğümüz Rus yıllıklarında geçen Torkılardır ve bunlar da Uzlar ya da Oğuzlardır. Yazar bunları "Türken" olarak aktarmıştır. Ç.N.: Bkz. Yücel, *a.g.e.*, s.98-101; Gerisi için Bkz. Yücel, *a.g.e.*, s.409-410

¹²⁶ Ç.N.: Bkz. Yücel, *a.g.e.*, s.411

beklenmedik bir saldırı düzenledi, bu saldırı ile bir gecede şehri ele geçirebilecek iken (şehrin etrafını) banliyöleri ve köyleri yakıp yıkarak kendilerini memnun ettiler. Şehirden ayrılırken St. Stephan manastırını ve aynı şekilde Peçerks ve Vsevolod tarafından Vidobiç tepesi yakınına yaptırılmış Krasnoi'nin konutlarını yakıp yıktılar¹²⁷.

Ertesi sene 1097 yılında tüm Rus prensleri sonunda bir araya gelip ülkeyi yeniden paylaştılar ve sonucunda Rus ülkesini sürekli saldırılar ile harap eden Polovzernlere karşı katı bir birlik oluşturdular. Bu uyumları ne var ki uzun sürmedi. II. Svyatopolk 1099 yılında Volodar ve Vasiliko ile savaştı ama bunlar tarafından kesin bir yenilgiye uğradı ve Macarlardan yardım istemek için elçi gönderdi. Svyatopolk tarafından ülkesinden edilmiş David, bu sırada Polovzernlerin yardımını almak için yanlarına gitti ve yolda liderleri Bonyak ile buluşup güçlerini birleştirdi. David 'in yüz adamı ve Bonyak'ın üç yüz elliden fazla olmayacak sayıda adamı vardı, yine de başında Kral Kolomann olan Macar ordusunun karşısına çıkıp onu kaçırdılar. Bonyak güçlerini dörde ayırmıştı: elli kişi Polovzern Altanapan önderliğinde pusuda, üç yüzü David önderliğinde ve kendisi iki takım elli kişinin başındaydı. Bu oldukça az sayıda kuvvetle Macarların üstüne gece baskını yapıp büyük başarı elde ettiler ki David Sustesk ve Çervern'i ele geçirebildi ve Vladimir'i bile kuşatabildi. Bu girişiminden geri püskürtülen David yine Polovzernlere başvurdu ve yine Bonyak önderliğinde birlikler yardıma geldi. Bunlarla David, Lusk'a ilerledi ve burada Svyatopol'u kuşatıp onu şehri boşaltıp Çernigov'a çekilmeye zorladı. Ardından Vladimir'e ilerlediler, burayıda aynı şekilde aldılar. Ertesi sene yeni bir ittifak kuruldu Prens ve Polovzernler arasında ve 15 Eylül 1101'e bir barış yapıldı¹²⁸.

Hemen ertesi sene yapılan barışa rağmen Oleg dışındaki tüm prensler sonunda onlara ülkelerine uzun zamandır verdikleri Zararı ödetmek için Polovzernlerin ülkesini işgale karar verdi. Polovzern Prensler bu girişim haberi üzerine yapılması gerekenleri görüşmek için bir araya geldiler. En yaşlı prenslerden birisi olan Urusoba, barışı önerdi lakin diğer tüm genç prensler savaşmakta ve Ruslarla savaşma arzularını kanıtlamakta ısrarlıydılar. Sonrasında bu kararı güçleri

¹²⁷ Ç.N.: Bkz. Yücel, a.g.e., s.411-412

¹²⁸ Ç.N.: Yücel, a.g.e., s.421- 427

tarttıktan sonra almak üzere erteleyip aralarından en cesur olan Altunop adlı lideri Rus kuvvetini araştırmak için gönderdiler. Lakin kendisi adamları ile birlikte kuşatılıp katledildi. Saldırgan düşmanları 14 Nisan 1103'de görüldüğünde Polovzernler direnmeyi düşünmeden kaçtılar ve Rusların savaşmasına gerek bile kalmadı ama kaçanları kovalamakta zorlandı. Bu durumun sonucu olarak aralarında Urusoba, Kogrep ve Surbar ile Veldyusya adlı bir başkasının da bulunduğu yirmi Polovzern prens esir düştü. Veldyusya, Svyatopol tarafından Vladimir' gönderildi, Vladimir kendisinin özgürlüğü için büyük bir meblağ ve bir daha Rusya'ya saldırmayacağını sözünü istedi. Vladimir, Polovzernlerin sıklıkla bozdukları sözlerine güvenmiyordu ama Svyatopolk'un rızası ile (Polovzern) yurttaşlarına örnek olması için onu ölüme mahkum etme emri verdi. Polovzernlerin yenilmesi tarifi imkansız bir şekilde harikaydı ve Ruslara Peçenek ve Türleri hizaya getirme imkanı tanıdı¹²⁹.

1106 yılında Polovzernler yine Rusya'ya saldırdı ve Sareçsk bölgesini yakıp yıktılar lakin Svatopolk bunların aldıkları ganimet ve esirleri geri almayı başardı. Ertesi sene Bonyak ile birlikte yaşlı Şarukan ve bazı diğer prensler yine yıkım yapmaya Rus topraklarına girip Lubna yakınlarında kamp kurdular. Bu sırada Rus prenslerinin birbirleri ile ilişkileri iyi olduğu için kuvvetlerini birleştirip düşmanın üstüne yürüdüler. Akşam üstü nehri geçip Polovzernlerin üstüne saldırdılar ve onları tamamen yenip Horol'a ilerlediler. Pek çok ölü ve esir arasında Bonyak'ın iki kardeşi Tas ve Sugr da bulunuyordu ve Şarukan zorlukla kaçmayı başarmıştı. O gün düşman kampı Rusların eline düştü. Ne kadar kesin bir zafer kazanmış olsalar da ilk fırsatta Polovzernlerin intikam alabilecekleri için Aepa adındaki iki prensle barış yaptılar. Böylelikle ittifaklarını onaylamak için Vladimir'in oğlu Yur'e ile Aepa'nın

¹²⁹ Ç.N.: Bkz. Yücel, a.g.e., s.429-430 Aynı şekilde burada yazarın Türk dedikleri Uz/Oğuzlardır. Ayrıca Yücel'in eserinde şu prens adları da bulunmaktadır: Kçıya (Koç, Koçiy), Arslanapu (Arslanapa), Kitanopu (Kitanapa), Kumana (Kuman), Asupa (Asapa), Kurtka, Çenegrepu (Çenegrepa, Çengerapa). Yazarın vermiş olduğu "Veldyusya" (Weldjussjä) adı Yücel'in eserinde Beldüz olarak okunmuştur. Yücel, a.g.e., s.429. Yazarın bazı prensler adlarını vermemiş olmasının nedenini tespit etmek yine oldukça güçtür lakin eserin ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere Kumanların Peçenekler gibi Tatar olduklarını söylemiştir. Eserin çevirmeni olarak yazarın bir prens adının Kuman olduğunu görmüş olup da Polovetslerin kökenine dair en azından bir tahminde bulunmaması muhtemel değildir. Bkz. 15.Bölüm

kızı, Osen'in oğlu, Oleg ile oğlu Svyatopolk Aepa'nın diğer kızı ile evlenmek üzere ve Girgen'in oğlu toplandılar. Bu evlilikler 12 Şubat 1107 yılında gerçekleşti¹³⁰.

1110 yılında Rus prensleri Svyatopolk, Vladimir ve David Polovzernlerin karşısına çıktı ama Voin şehrine varamadan geri döndüler. Ertesi sene birleşmiş kuvvetler ile yine üzerlerine gittiler. Len't'in ikinci haftası cuma günü Sula Nehri'ne vardılar, dördüncü günü Gol'ta nehrinde durup yeni kuvvetlerin gelmesini beklediler; beşinci gün Don'u geçip Şarukan şehrine geldiler. Buranın sakinleri direnmeden bağlılıklarını bildirdi. Ertesi gün Sugrov'a ilerlediler ve yakıp yıktılar. Bu sırada Polovzernler büyük bir ordu topladı ve Paskalya Arifesinden önceki gün, aynı zamanda Meryem Ana Yortusu günü, Ruslar ile Degei suyunda savaştılar, Ruslar bu savaşta galip geldi. İkinci karşılaşmada, 27 Mart, düşman yine şanssızdı ve yine mağlup olup ülkesine döndü. Sonrasında Vladimir adamlarını Polovzernlerin üstüne gönderip bazı yağma ve seferler düzenledi¹³¹.

1114 yılında Vladimir Monomah Kiev tahtına çıktı. Polovzernler ve müttefikleri Peçenekler ve Türkler ile Don'da iki gün savatılar ve müttefikler tamamen yenilip dağılınca Peçenekler ve Türkler Vladimir'e sığındılar ve Vladimir onları emri altına aldı. Ertesi sene Vladimir'in oğlu Yaropolk Don'da Polovzernlerin üstüne yürüdü ve bunlardan Çevshlyuev, Sugov ve Balin'i alıp yanında çok sayıda esirle döndü. Bunların arasında eş olarak aldığı bir kadın da vardı ve Elena adıyla vaftiz edildi. Aynı Yaropolk 1120 yılında Don ötesindeki Polovzernler üzerine sefer düzenledi ama o varmadan ülke boşaltılmıştı ve veri çekildi. Böylece düşmanla karşılaşmadan ülkesine dönmek zorunda kaldı¹³².

¹³⁰ Ç.N.: Yazarın "Aepa adlı iki prens" olarak verdiği kayıt Yücel'in eserinde biri Ayepa (Aepa) diğeri Ayapa olarak verilmiştir. Ve evlilikleri oldukça karışık bir şekilde aktaran yazarın verdiği bilgiler yine Yücel'in eserinde şu şekilde aktarılmıştır: "Bu yılın Ocak ayında Vladimir, David ve Oleg, Ayepa (Aepa) ve Ayapa'nın yanına geldiler ve onlarla barış yaptılar. Vladimir oğlu Yuri'ye Yasen'in torunu ve Yepiop'un kızını; Oleg ise oğluna Akaspid'in torunu e Ayepa'nın kızını 12 Şubat'ta gelin aldılar." Yücel dipnotta başka bir yılda bu eşleşmelerin farklı olduğu bir pasajı vermiştir ama iki pasajda da yazarın fazladan verdiği Osen adı yoktur. Bkz. Yücel, a.g.e., s. 430-431

¹³¹ Ç.N.: Bkz. Yücel, a.g.e., s. 432-434

¹³² Ç.N.: Yaropolk'un seferi ile Vladimir'in savaşları Yücel'in eserinde aynı yılda 1116 yılında verilmiş ve Yaropolk'un eş olarak aldığı Türk kadını kayıtlarda geçmemiştir. Lakin 1118 yılında Vladimir Monomah'ın oğlu Andrey'in Polovets Hanı Turkan'ın kızını eş aldığı kaydı bulunmaktadır. Kayıta Han'ın kızını vaftiz edilmesi ya da vaftiz adı geçmemektedir ve öyle sanıyoruz ki yazarın bahsettiği "Elena" bu Han kızı değildir. Bkz. Yücel, a.g.e., s.435-436

Vladimir Monomah'ın yaşamı boyunca Polovzernler oldukça sessizdiler ama ölümünden, 1125 yılı, hemen sonra Prensleri Kobran önderliğinde Rusya'ya saldırdılar. Yaropolk haberi alır almaz kardeşlerinin desteğini beklemeden Pereyeslavl halkı ile düşmanın üstüne gitti, düşman saldırı üstüne hızla ülkesine geri çekildi. Yaropolk onları takip etti Steni bölgesinde yakalayıp tamamen yendi¹³³.

1127 yılında Vsevolod Olgoviç Çernigov'dan sürülmüştür, amcası Yaroslav Svyatoslaviç'in yanına Kiev Prensi Mstislav ile birlikte sığınıp yardımını almıştır. Vsevolod bunun üstüne Selukan ve Staş önderliğindeki yedi bin Polovzerni yardıma davet etti. Bunlar Vyr ötesindeki Ratimir ormanı yakınlarında kamp kurduktan sonra, Vsevolod'a temsilciler gönderip bu yardımlaşman şartlarını kararlaştırmaya çalıştılar. Lakin bunlar geçtikleri Yaropolk ve İziaslav'ın bölgelerinden esirler almış ve Lokna Nehri'ne götürmüş ve Yaropolk'e göndermişlerdi. Polovzernler Vsevolod'dan cevap alamayınca evlerine döndüler¹³⁴.

1129 yılında Polovzernler yine Rusya'ya saldırmış ama Mstislav tarafından Don ve Volga ötesine geri çekilmeye zorlanmışlardır. Ertesi sene Mstislav Litvanya'yı büyük bir ordu ile işgal etmiş ve yanında zengin ganimet ve eserle dönmüştür. Bu yoklukta (Mstislav) Polovzernler Rusya'ya yeni bir saldırı düzenlemişler ama Prens Ryasan ve Murom tarafından büyük kayıp vererek durdurulmuşlardır. Polovzern Prensi Amurat, 1132 yılında Ryasan'da vaftiz olmaya mecbur kalmıştır¹³⁵.

1135 yılına gelindiğinde Oleg'in oğulları Vladimir ailesi ile savaşa girdiler. Lakin Yaropolk'un zayıf saldırısından ötürü kendilerini bizzat Polovzernlerin yardımı isterken buldular. Bunların Rusya topraklarına girmesiyle birlikte Rusya'ya büyük yıkım getirdiler. Neshatin şehrini aldılar, Batuç şehrini yaktılar ve çok sayıda esir aldılar. Yaropolk Kiev ve Pereyeslavl halkından birleşik bir kuvvetle, Oleg'in

¹³³ Ç.N.: Yazarın Kobran olarak verdiği prensin adı Yücel'in eserinde geçmeyip Polovets prenslerin Boruç ve Borun adlı Kinezlik yakınlarındaki iki dağda buluştukları hakkında bilgi bulunmaktadır. Bkz. Yücel, *a.g.e.*, s.436 Yücel'in Rus yıllıklarındaki Türk adları hakkındaki makalesinde geçen Koban adı yazarın verdiği Kobran adına benzerlik gösteren bir isim olup Yücel bu adın yıllıklarda 1190 yılında geçtiğini bildirmiştir. Bkz. Yücel, *a.g.m.*, s.195

¹³⁴ Ç.N.: Yazarın verdiği bilgiler ile Rus Preslerin adları dışında çoğunlukla olaylar eşleşmiyor olsa da Yücel'in eserinde benzer bir hadisenin kaydı bulunmaktadır. Özellikle belirtme gereği gördüğümüz bilgi ise Lokna bir nehir adı değildir. Lokna, Çernigov'da bir köyün adıdır ve yıllık kaydında buranın valisinin Yaropolk taraftarları tarafından kaçırılıp Yaropolk'un buraya vali yapıldığı bilgisi yer almaktadır. Bkz. Yücel, *a.g.e.*, s.437

¹³⁵ Ç.N.: Bkz. Yücel, *a.g.e.*, s.438

oğullarının yardıma gelmeyen ordusunun ayrılışına şahit oldular. Oleg'in oğulları ertesi sene yine Polovzernler ile birlikte Yaropolk'un bölgesini işgal ettiler, Sula ve Pereyeslavl'dan önceki köyleri yakıp yıktılar. Burada büyük yıkıma sebep oldular, Uste şehrini yakıp Sapoi adlı yere gelip Yaropolk ve kardeşlerine saldırdılar. Yaropolk ve birlikleri Polovzernlerin üzerine büyük bir cesaretle saldırdı ve Polovzernler onların takip ettiği sırada sahte bir geri çekilme düzenledi. Bu sırada Oleg'in oğulları Yaropolk'un geri kalan kuvvetine saldırdı ve yendi. Ordunun geri kalanları Polovzernleri takipten döndüklerinde prenslerini savaş alanında bulamadılar ve kendilerini bir taraftan Polovzernler bir taraftan Oleg'in oğulları ile çevrilmiş buldular. Bunlardan bazılarını kılıçtan geçirip bazılarını esir aldılar. Yaropolk ve kardeşleri Kiev'e çekildi ama düşman bunların bölgesine ilerledi, Tropol' şehrini aldı, Halep'i yakıp yıktı ve sonunda Kiev önlerine vardı. Burada Grandük onları yeni topladığı ordusu ile bekliyordu. Daha fazla savaşılmadan barış yapıldı, Oleg'in oğulları Çernigov'a döndü ve Polovzernler Don ötesindeki bozkırlarına döndüler¹³⁶.

1139 yılında, Polovernler barış yapmak istediler, o zamanlar Kiev Grandük olan II. Vsevolod ve Pereyeslavl Prensi Adrey, Malotina'ya gidip bunlarla barış yaptı¹³⁷. Bu barışın bir süre sürdüğü anlaşılmaktadır. 1144 yılında Vsevolod, Polonya'daki Polozk'un kuşatmasında bunların yardımını almıştır,¹³⁸ lakin 1148 yılında Çernigov Prensine Pereyeslavl'a saldırısında yardım etmiş ve buranın yakınlarını yakıp yıkmışlardır¹³⁹. Ertesi sene Prensleri Şiroslav ya da Temir-Hosyei önderliğinde Vladimir'in oğlu Georg'ye İziaslav'a saldırmasında yardım ettiler¹⁴⁰ ve

¹³⁶ Ç.N.: Bkz. Yücel, a.g.e., s.438-441

¹³⁷ Ç.N.: Yücel'in eserinde bu barışın iki yılda 1138 birinde ise 1140 yılında gerçekleştiği kaydı bulunmaktadır. Yücel, a.g.e., s.445

¹³⁸ Ç.N.: Yücel'in eserinde yazarın bahsettiği tarihte Vsevolod sadece Galiç'e Polovetslerin yardımı ile sefer yapmıştır. Yücel, a.g.e., s.447-448

¹³⁹ Ç.N.: Yazarın bahsettiği hadise yıllıklardaki haliyle; Polovetsler ile birlikte Vsevolod'un yardıma geldiği yer Lübeç yakınları olarak geçmektedir ve İziaslav'ın Çernigov'a saldırısı üzerine diğer knezlerin de toplanıp knezin karşısına çıkmalarıdır. Farklı yıllıklarda Pereyeslav'a saldırı yapıldığından bahsedilmiş olsa da bu hadiselere Vsevolod karışmamıştır. Bu hadiseleri bir cümle içerisinde aktararak iki hadisede de Vsevolod'un rolü varmış gibi anlaşılmasına sebep olan yazarın aktarımını bir kenara bırakırsak bu hadise İziaslav'ın Polovetslerin yardımı ile Pereyeslav'a saldırıları da olabilir. Keza yazarın asıl özne olarak Polovetsleri kullanmış olması beklenirken cümlelerin genel yapısı hataya elverişlidir. Yücel, a.g.e., s.459-460

¹⁴⁰ Ç.N.: Yıllıklarda bu yıl yaşanan pek çok hadise arasında Şiroslav/Temir-Hosyei adı sadece Nikonovskaya Letopis I.'de geçmekte olup bu yılda dahi diğerlerinde olduğu gibi Vladimir'in oğlunun adı Yuri'dir. Yücel, a.g.e., s. 471-472

1150 yılında Kursk bölgesine saldırdılar¹⁴¹. Aynı yıl Georg bunların yardımıyla yine İzyaslav'a saldırdı ama bunların varışı gecikti ve Georg amacını gerçekleştirip rakibini Kiev'den çıkartana dek birlikler gelmedi¹⁴². Bunlar da artık ganimet alacak düşman olmadığını görünce yardıma geldiklerini yağmalamaktan geri durmadılar. Pereyeslav'ı iyice sıkıştırmışlarken karşılarında iyi hazırlanmış bir savunma ile karşılaşınca Rusya ile barış yaptıktan sonra ülkelerine döndüler¹⁴³. Bu sırada George hala Oleg'in oğulları ve Polovzern ittifakını sürdürüyorken 1151 yılında Çernigov Prensi de bu ittifaka kattı. Kievliler geçidi uzun zamandır tutuyorlarken Gorge Sarus denilen bir yerde Polovzernler ile birlikte, bunların nehre silahlı bir halde atlaması sonucunda, İzyaslav'ın birliklerini geri çekilmeye zorlayıp birlikleri ile birlikte buradan geçmeyi başardılar. Buna rağmen George Kiev önlerinde durduruldu ve Perepetov denilen yerde ikinci savaşını kaybetti. Bu savaşta Polovzernler neredeyse hiç savaşmamış, ilk başta ok yağdırıp kaçmışlardır. Buna rağmen George bu halkla ittifakını devam ettirdi¹⁴⁴.

Ertesi sene 1152 yılında, İzyaslav'ın oğlu Mstislav bunların (Polovzern) ülkesine girdi, birkaç çatışmada bunları yendi, pek çok esir aldı ve bunların büyükbaş ve başka hiçbir ganimetlerini yanlarında götürdüler. Aldığı esirlerden Hristiyan olanların çoğuna özgürlüğünü verdi ve düşmanı tamamen Don'un ötesine sürdü; bunun üzerine Polovzernler ile barış imzalandı¹⁴⁵. Buna rağmen bunlar yine aynı sene Suliya'yı yakıp yıktılar ve yine Mstislav tarafından uzaklaştırıldılar¹⁴⁶. Rotislav ve İzyaslav Davudovid'in kısa hakimiyeti döneminde 1154 yılında birbirleri ile sürekli olarak savaşan prenslere Polovzernler sürekli olarak yardım etmiş, bunun sonucu olarak ülke güçsüz düşmüştür. Aynı yıl Georg Vladimiroriç zorlukla Kiev'de

¹⁴¹ Ç.N.: Bu bilgi de aynı şekilde Nikonovskaya Letopis'te geçmektedir. Yücel, a.g.e., s.474

¹⁴² Ç.N.: Bu yıl yaşanan hadiseler arasında bu saldırı birkaç farklı şekilde yıllıklarda yer alıyor olasa da hiçbirinde Polovetslerin gecikmesine dair bir kayıt bulamadık. Yücel, a.g.e., s.473-474

¹⁴³ Ç.N.: Bu hadisenin kaydını Yücel'in eserinde bulamadık.

¹⁴⁴ Ç.N.: Yıllıklarda bu hadiseye dair farklı şekillerde kayıtlar bulunmakla birlikte Polovetslerin ok bile atamadıklarına dair kayıt da bulunmaktadır. Yücel, a.g.e., s. 475-488

¹⁴⁵ Ç.N.: Yazarın aktardığı hadise tamamen aynı şekilde yine Nikonovskaya Letopis yıllığında geçmektedir. Yücel, a.g.e., s.496

¹⁴⁶ Ç.N.: Bu hadise ise yıllıklarda 1153 yılına tarihlendirilmiş hemen bir önceki olayın yazarın aktarımı ile önemli benzerlik gösterdiği yıllıkta Sula Nehri'ne dair bir bilgi bulunmayıp hadisenin sonucu olarak yazarın aktardığı galibiyet yıllıklarda yer almamaktadır. Mstislav yıllıklara göre Polovetslerin üzerine gitmiş lakin onlarla karşılaşmamıştır. Yücel, a.g.e., s.496

tahta çıktığı sırada yine Rusya içlerine kayda değer saldırılarda bulunmuşlardır.¹⁴⁷. Öncelikle Prens Vasiliko tarafından yönetilen Poruse'ye yönelmişlerdir. Burada en ufak bir savunma ile karşılaşmadan önlerindeki köyü tamamen yerle bir edip çok sayıda esir almışlardır. Dönüşte Berendilerin yardımını alan Rusların saldırısına uğramış, gece uykularında uğradıkları saldırı sonucu yaylarını çekmeye fırsat bulamadan tüm ganimetlerini bırakıp kaçan Polovzernlerin pek çoğu ölmüş ya da esir düşmüştür¹⁴⁸. Polovzernler bu yıkımlarını azaltmak yerine arttırmış 1155 yılında kalabalık ordu toplayıp yine Rus bölgesine girmişlerdir. Bu yıl Georg, Polovzernler üzerine gitmiş ama iki tarafta savaşmaya yanaşmamıştır. Polovzernler elçi gönderip grandikten geçen sene Berendiler tarafından esir alınan prenslerini istemekten başka bir amaçları olmadığını söylemişlerdir. Berendiler köleleri vermeyi reddedince Georg Polovzernlerin saldırmaması için onlara hediyeler gönderip hiçbir barış yapılmadan ayrılmaya ikna etmiştir¹⁴⁹. Çok geçmeden dönüşlerinde (Polovzernler) Demesk'e saldırmış ve Pereyeslav yakınlarını da burası gibi yakıp yıkmışlardır, bunun ardından da yurtlarına dönmüşlerdir¹⁵⁰. I. Georg'un hakimiyeti dönemindeki üçüncü saldırı yine aynı yıl yaşanmış ve kendisini Çerigov'a gitmekten alı koyup bunların (Polovzern) karşısına çıkmak zorunda bırakmıştır. Polovzernler Dubnez denilen bir bölgede Supoi'ye dek ordugah kurmuşlardı, harkulada Rus ordusu görüldüğünde hemen görüşmeye başlamak üzere konum aldılar ama herhangi bir teklifte bulunmadan (Polovzernler) ülkelerine geri döndüler¹⁵¹. 1156 yılında bunlar (Polovzernler) Ryasan'ın bölgesinde yer alan Bystraya Sosna bölgesine saldırmış ve buranın yerlilerinin büyük bir kısmını esir olarak yanlarında götürmüş ama bunları

¹⁴⁷ Ç.N.: Yıllıklarda bu hadiseler genel anlamıyla bu şekilde verilmiş lakin Kiev'de tahta oturan kişi ekseriyetle İzyatislav olarak verilmiştir. Yücel, a.g.e., s.496-500 Polovetslerin saldırdıkları yerler olarak yıllıklarda yine dil birliği ile Pereyeslav çevresi geçmektedir. Yücel, a.g.e., a.y.

¹⁴⁸ Ç.N.: Yazarın bahsettiği bu hadiseler 1155 yılı sonbaharında yaşanmış olarak yıllıklara kaydedilmiştir. Ayrıca yazarın aktardığı bu son hadise sonucunda Yücel'in eserinde Yuri olarak geçen knezin yazar tarafından Georg olarak okunduğuna kesin kanaat getirmiş bulunmaktayız. Yücel, a.g.e., s.500

¹⁴⁹ Ç.N.: Yazarın verdiği bu son hadisenin tarihi yıllıklarda da aynı şekilde 1155 yılında geçmekte ve olayların sonuçlanış şekli Nikonovskaya Letopis'te olduğu ile aynıdır. Yücel, a.g.e., s. 501

¹⁵⁰ Ç.N.: Bu kısım ise Yücel'in verdiği dipnotta Voskresenskaya Letopis'te geçiyor olarak verilmiştir. Yücel, a.g.e., s.501

¹⁵¹ Ç.N.: Yücel'in eserinde bu hadisenin sonucu olarak kendisinin verdiği nüans farkları olan üç yıllıkta da yazarın aktardığı sonucun aksine Polovetslerin elçi gönderdikleri bildirilmiştir. Yücel, a.g.e., s.501-502

bastırmak için gelen birlikler tarafından uykuhanlarında uğradıkları saldırı sonucu tüm ganimetlerini geride bırakıp ülkelerine dönmüşlerdir¹⁵².

1158 yılında Kiev Prensi İziaslav Davudoviç Galiç Prensine karşı savaşacak gibi hazırlıklar yapmaya başladı, kardeşi Svyatoslav Vladimiroviç ile birleşip Polovzernlerden pek çok yardım istedi. Galiç Prensi de benzer şekilde ittifaklar yapıp prensle karşılaşmaya Belgorod'a dek geldi; buranın yakınlarında korkunç bir karşılaşma meydana gelmiş ve geri çekilmiştir. Buna rağmen ertesi gün kuzeni Svyatoslav'ın kayın babası Prens Başkrad önderliğindeki yirmi bin Polovzern ile geri döndü¹⁵³. İki yıl sonrasında, İziaslav, diğer Svyatoslav ve çok sayıda Polovzern ile birlikte Kiev'e yürüdü, kaybettiği şehri bunların yardımı ile aldı ve tamir etti¹⁵⁴.

1162 yılında, Polovzernler yine Rusya içlerine saldırılar düzenlemiş ve Rut Nehri üstündeki pek çok yeri ve bölgeyi ele geçirmişlerdir. Bu saldırılardan birinde bir Voibor'u esir almışlardır, bu kişi müttefikleri İziaslav Davudoviç'in katili olduğu için öçlerini almış oldular. Lakin bunların yayılmalarının haberi geldiğinde Çernye Kobluki üzerlerine gidip büyük bir kısmını öldürüp yüzü aşmayan bir miktarda esir ele geçirmiş ve diğer önemli kişilerin yanında bunların Satmaz ailesinden iki prensini esir almıştır. Bir Rus ordusu bunları Don'a çekilmeye zorlamış ve galibiyet kazanmış ama düşman yenilmesine rağmen tekrar toplanıp Ruslara saldırarak Rshavzy'e dek ilerlemiştir. Bu olay üzerine (Polovzernler) yine yenilmiş olsalar da Rusların kaybı büyük olmuş ve çok az bir kısmı dönebilmiştir¹⁵⁵. Smolensk Prensi Rostislav

¹⁵² Ç.N.: Yücel'in eserinde, yazarın söz ettiği gece baskınına dair bir bilgi bulamadık. Yücel, a.g.e., s.503

¹⁵³ Ç.N.: Yazarın verdiği hadise yine Nikonovskaya Letopis'teki kayıt ile benzerlik göstermektedir. Yazar ile yıllık arasındaki tek önemli fark; yıllıkta Başkrad ya da Yücel'in aktardığı doğru haliyle Başkrad Svyatoslav'ın kayın babası olarak verilmemiştir. Yücel, a.g.e., s.509

¹⁵⁴ Ç.N.: Yücel'in eserinde görüne göre İziaslav'ın Svyatoslav'a karşı yaptığı saldırı Kiev üzerine değil Çernigov üzerinedir. Bir yıl sonrasında Kiev bölgesinde İziaslav'ın birkaç saldırısı olduğu anlaşılrsa da yazarın bahsettiği hadise bir tür özetleme ile aktarılmış gibi görülebilir. Yücel, a.g.e., s. 510-514

¹⁵⁵ Ç.N.: Yazarın verdiği hadiseler İpatisevskaya Letopis'te aktarılan ile büyük benzerlik göstermektedir lakin sonuç kısmı Yücel'in eserinde geçmemektedir. Yazarın Voibor olarak verdiği kişinin tamamı Voibor Negeçeviç'tir. Yazarın devamında bir kişi adı gibi verdiği Çernye Kobluki bir yer adıdır ve Polovetslerle savaşan buralılardır. Yücel, a.g.e., s.515

Mistislaviç ertesi yıl Polovzernlerin ittifakını elde etmiş ve oğlu Ryurik'i Byelkun adlı bir Polovzern Prensinin kızı ile evlendirmiştir¹⁵⁶.

1165 yılında Kiev Prensi Rotislav, hakimiyetinin bir kısmını oğlu Davud'a vermeye hazırlanırken, Polovzernler Rus topraklarına girdiler ama Vladimir Monomah'ın torunu Vasiliko onların ilerleyişini durdurmayı başarıp onları nehrin (Don?) üstünde yendi. Bu durum üzerine Ruslar önemli bir ganimet elde ettiler ve Vasiliko esirlerin fidyesinden önemli bir gelir elde etti¹⁵⁷.

Ertesi sene Rostislav ve generali Vladislav, Polovzernler üzerine ikinci bir sefere gönderdi. Ülkenin başka bölgelerine artırılmış bir kuvvetler giren general yenilmekten ziyade bezdirildi. Prens Oleg kendi bölgesinin savunması için Bonyak ile birlikte olanların üzerine gitti ve onları yendi. Diğer yandan Şvorno üzerinde galip geldiler ve kendisini adamları ile birlikte esir aldılar ve karşılığında da büyük bir miktar fidye aldılar¹⁵⁸.

1167 yılında prensler birbirleri ile iyi anlaşmaktaydı ve Kiev Knezi Mstislav diğerleri üzerinde baskın çıkmaktaydı ve tüm çabasını Polovzernlerin üzerine gidebileceği bir orduyu hazırlamaya yönlendirmişti, eğer mümkün olursa bu ordu ile sonlarını getirmek istiyordu. Bu planını ertesi sene gerçekleştirdi. Polovzernler Rusların bu büyük hazırlığının haberini alınca, yurtlarını terk edip kaçtılar ama Rus birlikleri yola çıktı ve Kiev'den dokuz gün uzaklıkta Ugra üzerinde yurtlarını buldu. Ruslar onları Çernoï Les'te yendi ve çok sayıda esir aldılar. Ruslar sadece iki askerlerini şehit verdi ve birini esir verdi. Rus prensleri arasındaki anlaşmazlıklar Polovzernler üzerine yapılan ikinci seferin başarısız olmasına sebep oldu¹⁵⁹.

¹⁵⁶ Ç.N.: Bu hadise Polovets Knazının kızı olarak İpatisevskaya Letopis'te ve Voskresenskaya Letopis'te geçmektedir. Yücel, a.g.e., s. 515

¹⁵⁷ Ç.N.: Yazarın bu yıla dair başta verdiği bilgi yıllıklarda geçmeyip devamındaki bilgiler yine İpatisevskaya Letopis'te ve Voskresenskaya Letopis'te geçmektedir. Yücel'in eserinde yazarın büyük ihtimalle okumayı başaramadığı nehir Ros Nehri'dir. Yücel, a.g.e., s.515

¹⁵⁸ Ç.N.: Yazarın bu yıla dair verdiği bilgiler Yücel'in eserinde 1167 yılında geçmekte olup yalnızca Nikonovskaya Letopis'te 1166 yılında geçiyor olarak açıklanmıştır. Yazarın verdiği Şvorno adının doğru hali Şvar olup en benzerlik gösteren yılda bu kişiye ek Andrey Jiroslaviç adı da geçmektedir. Lakin Yücel'in eserinde Vladislav adı Volodislav olarak verilip seferin sebebi olarak Polovetslerin Greçiniklere kötülük yapması verilmiştir. Yücel, a.g.e., s.516

¹⁵⁹ Ç.N.: Yazarın aktardığı hadise büyük benzerlik gösteren şekli ile Nikonovskaya Letopis'te 1168 yılında kaydedilmiştir. Yücel'in eserinde, sefer sırasında Polovetslerin kaçması bilgisi bu yıla ait kayıta değil 1170 yılına ait kayıta bulunmakta olup Nikonovskaya Letopis'te sefer yolunda Mstislav Vsevolodoviç'in öldüğü ve ordunun Ugra Nehri üstündeki Polovetlerle değil Ugrlar ile savaştıkları aktarılmıştır. 1170 yılı kaydında ise

Rus prenslerini 1168 Kiev tahtı altında toplayan Glyeb, bu üstünlüğü elde eder etmez, Rus bölgesine iki taraftan saldırmakta olan Polovzernlere karşı saldırgan bir politika izlemeye başladı. Polovzernler ülkeye Pesoçnoe yakınlarında kurdukları kamp üzerinden ve bir yandan da Kiev'in batısında Dinyeper kıyısı üzerindeki Korsun'a kurdukları kamp üzerinden saldırıyordu. Glyep bunlari barış yapmaya ikna etti ve Polovzernler de razı gelmiş gibi göründü ama Glyep bu sırada Pereyeslavl'ı en büyük tehdit altında kendi bölgesi olduğuna ikna edip bunların yanına gönderdi. Pereyeslavl buraya gidip buradaki düşman gücü ile barış yaptı. Bu sırada diğer düşman kuvveti Kiev yakınlarındaki köylere saldırdı, buraları tamamen yağmalayarak yakıp yıktı ve tüm yaşayanları köle olarak aldı. Köyler dışında Polovzernler, Polonnoe, Desyetinnoe ve Semiç kentlerini de yok etti ve kendi ülkelerine döndüler. Glyep bu haberi alır almaz bunların peşine kardeşi Mikail'i, Pereyeslavl'ın yüz adamı ve beş yüz Berendil ile birlikte gönderdi. Bunlar Polovzernleri pek çok çatışmada yendi ve sonunda çok sayıda düşmanı öldürerek ve esir alarak kesin bir zafer elde ettiler¹⁶⁰.

Polovzernler Rus prenslerin 25 Şubat 1170 yılında Novgorod önlerindeki yenilgisini haber aldıktan sonra tüm yazı bir ordu kurmakla geçirip kışın donan nehirler üzerinden Rusya'ya girdiler. Bunlar yine pek çok köy ve Kiev yakınlarındaki mezrayı yerle bir edip buralarda yaşayanları esir aldılar. Glyeb bunların karşısına çıkamayacak kadar hastaydı ama bunların ayrılışları üzerine yine paralı asker Berendiller ve Torklar ile birlikte kardeşi Mikail'i üzerlerine gönderdi. Mikail bunları Bug'da yakaladı ve temiz bir galibiyet elde edip bunların aldığı ganimeti aldı ve aldığı dört yüz esiri özgür bırakıp Kiev'e döndü¹⁶¹.

1183 yılında Polovzernler Bulgarlar ile savaşıyorlardı ve Grandük Vsevolod Georgieviç yine Bulgarlara sefer düzenleme hazırlığındaydı, beklenmedik bir şekilde

Ugol Nehri'ne kadar olan topraklarının Rusların eline geçtiği bilgisi yer almaktadır ve bu nehir günümüzdeki Orel Nehridir. Savaşın sonucu ve ikinci seferin akıbeti dışında prenslerin aralarının bozulması hadisesi aynıdır. Yücel, a.g.e., s.519-521

¹⁶⁰ Ç.N.: Yazarın verdiği bilgiler genel itibariyle karmaşık bir haldedir . İlk olarak yazarın bahsettiği iki taraftan saldırma durumu ve Glyeb'in Kiev tahtında oturuyor olması Yücel'in eserinde ancak 1172 yılında geçiyor olarak belirtilmiş ve İpetisyevskaya Letopis, Lavrentiyevskaya Letopis, Troitskaya Letopis ve Radzivilovskaya Letopis'te 1169 yılında geçiyor olarak verilmiştir. Yücel, a.g.e, s.523-526

¹⁶¹ Ç.N.: Yazarın verdiği bu bilgi Yücel'in eserinde İpatiyevskaya Letopis'te 1173 yılında geçmiş olarak verilmiştir. Lakin Yücel'in eserinde bu seferin tam tarihi yer almamaktadır. Yücel, a.g.e., s.522

Polovzern ordusuna katıldı. Bunlarla bir anlaşma yapan grandük Polovzern birlikleri ile birlikte Çeremise ülkesine Bulgarlara karşı gitti¹⁶².

Ertesi sene 1184 yılında, Kiev Prensi Svyatoslav Vsevolodoviç Polovzernler üzerine, birkaç Rus prensinin de katıldığı yeni bir sefer teklifinde bulunur. Kalabalık bir ordu ile prens Ugr'u, bazılarının (yıllıklar?) Orel ve bazılarının Bug dediği geçti. Ellinci günde Ruslar Polovzernlerin geldikleri bilgisini aldıktan sonra Glyeb oğlu Prens Vladimir iki bin yüz Pereyeslavlı ve Berendiler ile birlikte üzerlerine gitmek için yola çıktı. Polovzern ordusu ne kadar güçlü olsa da dört yüz asker ve on yedi prensten meydana gelmekteydi ve sonuçta yenildiler. Vladimir, bunların kaçılarından faydalanarak peşlerine düşüp büyük bir kısmını öldürdü ve yedi bin esir aldı. Bunlar arasında şu on altı prens vardı: Kobyak, Osaluk, Barak, Targa, Danila, Başkard, Tarsuk, İsuglyeb, Tereviç, Eksi ya da Iksor, Alak, Aturgi ve oğlu, Tetii ve oğlu ve Kobyak'ın kayınbabası Turanday. Bu olağan dışı zafer 30 Temmuz'da gerçekleşti¹⁶³.

1186 yılının başında Syewersk prensi, bu durumdan güçsüz düştüğüne inandığı Polovzernlerin üzerine gitmek için kalabalık bir ordu hazırladı ve üzerlerine harekete geçti. Polovzernler, hala Rusların zaferlerinin etkisindelerdi ve birkaç prensin egemenliği altında bölünmüşlerdi, bu prensler epey erken vakitte Rusların üzerlerine geliyor olduğunu ve ülkelerini yakıp yıktıklarını haber aldılar. Sonunda cesaretlerini toplayıp düşmana saldırdılar ama yine kesin bir yenilgiye uğradılar. Rus prensi, zaferinin güvencesi ile istirahat edip savaş alanının kutlamalar yaptıktan sonra bu halkın sonunu getirmek için Don'u geçti. Bu amaçlarını yerine getirebilmek için zorlu bozkırları aşmaları gerekiyordu, burada uzun bir mesafeyi susuz bir biçimde aşip hemen Polovzernlerin saldırılarına uğradılar. Polovzernler beklenen destek gücü almış ve Rusları kuşatmıştı. Rusların atları susuzluktan yorgun düşmüştü ki attan inip

¹⁶² Ç.N.: Yazarın aktardığı hadise yıllıklarda ekseriyetle 1184 ve 1183 yıllarına kaydedilmiş olup yazarın aktardığı haline en yakın olan kayıt Nikonovskaya Letopis' Arheografi Komisyonu Notları kaynağında geçmektedir lakin bu benzerlikte bile bir fark vardır. O fark da Çeremises olarak verilen bölgeye gidildiği bilgisi yıllıklarda olmayıp farklı aktarılan yıllıklarda bile bu ad bir halk adı olarak Çeremisniler şeklinde geçmektedir. Yücel, a.g.e., s.541-544

¹⁶³ Ç.N.: Bu zafer yazarın aktardığı şekliyle 1183 yılında; Voskresenskaya Letopis, Lavrentiyevskaya Letopis, Troitskaya Letopis ve Radzivilovskaya Letopis yıllıklarında geçmektedir. Nikonovskaya Letopis' Arheografi Komisyon Notları'nda bu hadise 1185 yılında geçip "Kobyak" adı yerine " "Kobek" yer almaktadır. Yazarın ilerleyen bölümlerde Kobyak adına dair araştırma yaptığı görülmektedir. Yücel, a.g.e., s.338

yayan kaçmak zorunda kaldılar. Lakin büyük cesaretlerine rağmen kısmen öldürölüp kısmen esir düştöler ki hiçbir i yurda dönöl bu yenilgiyi bildiremedi. Polovzernlerin bu zaferinin hemen sonrasında karşılarına Ruslarla ticaret yapan tüccarlar çıktı ve bunlar Polovzernlerin kendi ölkelerini ziyarete gelenlerin ölkelerini ziyaret edebilecekleri mesajını Ruslara ilettil. Kiev Prensi Svatoslav hemen Rus prenslerin yardımını istedi ve bunlarla Polovzernler üzerine yürüdü. Polovzernler büyük bir ordunun ölkelerine gelmekte olduğunu ve Don’u geçtiğini duydular. Svayatoslav bu sırada Konev’e devam etti ama Polovzernlerle karşılaştığı gibi susuz bozkırda onları takip etmemeyi seçip geri döndü ve ordusunu dağıttı. Düşman prensin hareketi izledi ve peşine düşöl Sula üstündeki tüm şehirleri aldı. Hemen akabinde Pereyeslav’a devam ettiler burada çekişmeli bir çatışma sonucu üstün gelemeseler de önemli bir miktar ganimet ve birkaç Rus prens esir alarak evlerine döndöl¹⁶⁴.

1202 yılında Roman Mstislaviç Kiev’i Prens Ryurik’ten aldı, Polovzernlere saldırıp bunları birkaç kez yendi, büyük sayıda esir aldı ve bunlar arasında kölelik yapan birçok Hristiyana özgürlüğünü verdi. Ryurik bu sırada bir daha Polovzernlerden yardım alarak 1 Ocak 1203 yılında bunların yardımıyla Kiev’i geri aldı. Şehirdeki yağma ve kıyım korkunçtu ve şehirde yaşayanların büyük kısmı esir olarak alındı¹⁶⁵.

1211 yılında Polovzernler Pereyeslav bölgesine saldırıp büyük yıkım yaptılar¹⁶⁶. Dört yıl sonra 1215 yılında yine benzer bir saldırı yapıp büyük bir savaştan sonra galip gelerek önemli bir kişi olan Prens Vladimir’i esir aldılar ama sonra evine gönderdiler¹⁶⁷. Sonunda 1223 yılında Cingiz-Han’ın oğlu Tuşı-Han, büyük kumandanları Sena-Noyan ve Suday-Boyadur ile Kafkasya’da belirdi ve Alanlar üzerine saldırdı. Bu Alanlar ile Polovzernler ittifak halindelerdi ama Moğol generaller bu ittifakı ayırmayı başardı ve Alanları bastırdı. Çok geçmeden Sena-

¹⁶⁴ Ç.N.: Yücel’in eserinde bu yenilginin haberini getiren Nikonovskaya Letopis’ Arheografi Komisyonu Notları’na göre bir haberci olarak verilmiş ve diğer yıllıklarda haberin nasıl ulaştığı açıklanmamıştır keza eserde tüccar kafilesine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Yücel, a.g.e., s.569-570

¹⁶⁵ Ç.N.: Yazarın burada bahsettiği Mstislav, Roman Mistislaviç olmalıdır. Yücel, a.g.e. s. 587

¹⁶⁶ Ç.N.: Bu hadiseye dair 1211 yılında kayıt yapan yıllıklar şunlardır: Lavrentiyevskaya Letopis ve Triotskaya Letopis. Yücel, a.g.e, s. 591

¹⁶⁷ Ç.N.: Yazarın verdiği bilgiler Yücel’in eserinde de bu yıla ait olarak verilmiş ama Vladimir’in dönüşü 1218 yılında, Lavrentiyevskaya Letopis ve Triotskaya Letopis yıllıklarında 1219 yılında olarak verilmiştir. Yücel, a.g.e, s.592

Noyan ve Suday-Boyadur Polovzernler üzerine saldırdı, bunlar hemen Nogaylar ile ittifak yapsalar da Moğolları bastıracak güçte değillerdi, bu sebeple Rus Prenslerden yardım istediler¹⁶⁸. Birleşik Nogay ve Polovzern kuvvetleri savaşta Moğollara yenildi ve prensleri Kebyakoviç ile Yurg'ya Konçakoviç öldürüldü. Polovzernler çoktan Dinyeper'e itilmiş durumdalar, en seçkin prensleri olan Kotek, damadı Mistislav Mstislaiç'in yanına Galiçê gittiğinde, ona ve diğer Rus asillere atlar, develer ve bufalolar hediye etti ve yardımlarını istedi. Moğollar kuşkusuz ittifakı önlemeye çalıştı ve Ruslara temsilciler gönderdiler, mesaj şu idi: Ruslar onların düşmanları değildi ama Polovzernler ile eskiye dayanan bir düşmanlıkları vardı ve bu sebeple Ruslar onların saflarında yer almamalıydı. Moğol haberciler öldürüldü; Polovzernler istedikleri desteği aldılar ve Batyi adlı presleri vaftiz edildi. Sonunda müttefikler Kalka, bu nehrin yeri bilinmiyor, ve 16 Temmuz 1125 yılında yapılan savaşta Moğollar galip geldiler. Polovzernler önce kaçtı ve geri çekilmeleri Rusları kargaşaya itti. Yenilgi hazindi, on adamdan biri kaçta bildi Kiev halkından altı bin kişi öldürüldü¹⁶⁹. Moğollar Rusya'da Büyük Novgorod'a dek girdi ve 1229 yılında Polovzernler kısmen uzaklaşmış kısmen boyun eğmişlerdi. Bundan sonrasında Rus tarihinde Polovzernlerden bahsedilmemiştir.

2.5. Soruların Yanıtları

2.5.1. Bay Von Krug Tarafından Sorulan Bazı Sorular

¹⁶⁸ Ç.N.: Yazarın bahsettiği ittifakların aktarıldığı Rus yıllıkları kaydını Yücel'in eserinde bulamadık. Yazarın burada Kıpçakların ittifak kurduklarını bildirdiği Nogay uruğu henüz daha o yıllarda oluşmamış bir urug olmakla birlikte Alanlarla yapılan ittifak A.N. Kurat bahsetmiştir. A.N. Kurat, *Karadenizin Kuzeyindeki Türk Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK, 1972, Ankara, s.92-93

¹⁶⁹ Ç.N.: Bu hadisenin 1125 yılında verildiği yıllıklar Nikonovskaya Letopis' Arheografi Komisyonu Notları'dır, yazarın bahsettiği tespit edilemeyen yer Kalka savaşının yapıldığı yerdir. Yüzel, a.g.e. s. 598-600

İlk Sorunun Cevabı

Mozdok'a varışında ilk soruda bahsedilen isimleri bildirdim. Bu adları Oset köyü Chilak Bugulte'den topladım, burası Fiag ya da Pog Nehri üstünde bulunmaktadır. Bu köyün adı Osetya'ya sık sık geçmiş olan Aleksei Bugulov Missaost'dan gelmektedir ve halkı arasındaki neredeyse her aileyi tanıyan bir kişidir. Lakin kendisi bu isimlerin aralarında bulunmadığı konusunda kefil oldu; (gerçi bu adlar Çerkes ve Abazlar arasında bulunuyor) tek istisnası ise Alak¹⁷⁰ adıydı. Bu ad, Kafkaslar ve Togurganların tamamında oldukça yaygın bir d-kadın ön adıdır, keza bu hiçbir şeyi ıspatlamaz.

Tatarlar ve Nogaylar arasında bu adlar aynı derecede bilinmez, bu adları kendi dilleri ile açıklayamazlar. Lakin Elbrus'un kuzey eteklerindeki dağla aynı addaki bir köyde yaşayan Karaçaylar arasında, bunlar bir Tatar kabilesidir, Urusbi, Koçi ve Osaluk adlı aileler bulunur. İlk aile adı Çegemler arasında da bulunur.

Kendimi bu adların ne Tatar ne de Osetçe olduklarına ikna olduktan sonra, bunları Çerkesler arasında aradım ve Mozdok'taki Kabardey Mollalar tarafından bana yurttaşlarının aşağıda sıralayacağım adları taşıdıkları bilgisini aldım. Bunları aşağıda Rus kronikleri ile kıyasladım.

Rus Kroniklerindeki Adlar	Çerkesçe
Abaruk	Abaruk, manası, yeni gelen
Başkrat	Başkrat, manası, cesur adam
Bluş ¹⁷¹	Bluş, sıradan bir ad
Yaroslano ¹⁷²	Saroslano, erkek adı,
hala kullanılıyor	
İtlar ¹⁷³	Sitla-uş ya da İtla'uş, aile adı
Kobran	Kobran
Koçi	Koçora
Kurtok ¹⁷⁴	Kurtok

¹⁷⁰ الاق Alak Tatarca olup alacalı ya da damarlı demektir.

¹⁷¹ Ç.N.: Boluş, Bluş, Kumanlara ait, "yardım" manasına gelen bir addır. Yücel, a.g.m. s.188

¹⁷² Ç.N.: Arslanapa - Yaroslano - Yaraslanopa; Kumanlarda bir kişi adıdır. Anlamı "büyüklerle gösterilen saygı" şeklindedir. Yücel, a.g.m. s.185

¹⁷³ Ç.N.: İtlar adı bir Kuman başbuğ adıdır; manası hakkında iki görüş olup bunlar şöyledir: İtil+er ve yedi+ler (çoğul eki). Yücel, a.g.m. s.193

Kunem	Kunem
Osuluk ¹⁷⁵	Solok ya da Şaluk, Beslen ¹⁷⁶
	kabilesinin tanınmış
	bir prens ailesi
Şaruhan ¹⁷⁷	Şaruhan
Seluk ¹⁷⁸	Selluk
Sokal ¹⁷⁹	Şokal, Endery yakınlarında
yaşayan Beslen kabilesine	
mensup Kumük prens	
ve diğer Tatarlar arasında	ailesinde bir ad. Karaçaylar
benzer aile adları vardır,	
	bunlara Krim-Şokal denilir.
Surbar ¹⁸⁰	Sulbar
Saba	Saba
Çenegrep ¹⁸¹	Çegen-uho, Beslen ailesinde
	bir prens ailesi,
	bir asır önce Kabardey'den

¹⁷⁴ Ç.N.: Bu ad da bir Kuman başbuğ adı olup manası hakkındaki tahminler şu şekildedir: “yaşlı adam”, “kırk”, qorqut” bir Peçenek boy adı, “kurtçuk”, “koyun damarı”.Yücel, a.g.m. s.199

¹⁷⁵ Ç.N.: Osuluk-Oseluk-Asuluk-Seluk-Seleluk-Solak şekillerinde bulunan bu ad yine bir Kuman başbuğ adıdır ve manasına dair tahminler şunlardır: “sağduyulu, alçak gönüllü, sade”, “tembel, üşengeç, uyuşuk” + -lik, “tembellik”, “şerefli namuslu”, “gem”, “koyun”. Yücel, a.g.m. s.201-202

¹⁷⁶ Ç.N. Adını Kabardey prensi Beslan/Beslen'den alan bir kabiledir. Besleney ise Beslen yurdu demektir. Bi, Mahmut, *a.g.e.* s.658; Tavkul, a.g.m., 1997, s.1911

¹⁷⁷ Ç.N.: Şarukan/ Saruhan adı bir Kuman başbuğun adıdır. Manasına dair tahminlerden biri “sazağan” adlı balıktan gelmiş olmasıdır. Bu ad Kuman dilinde Kıpçak masallarında yaygın olarak görülür. Yücel, a.g.m. s.205

¹⁷⁸ Ç.N.: Bu da Kumanlara ait bir ad olup Osuluk'un bir başka versiyonudur. Yücel, a.g.m. s.204

¹⁷⁹ Ç.N.: Kumanlara ait bir ad olup manalarına dair tahminler şu şekildedir: “sakal”, “yüksek, yükselen”. Yücel, a.g.m. s. 204

¹⁸⁰ Ç.N.: Bu da Kumanlara ait bir addır ve manalarına ait üç tahmin bulunur. Bunlar: “bağırmayan”, “dış görünüşü güzel olan” ve “defol, kov gitsin!, takip et.” şeklindedir. Yücel, a.g.m. s.205

¹⁸¹ Ç.N.: Çenegrepa - Çenegrepu - Çengerepa, aynı şekilde bir Kuman başbuğun adıdır. Adın manasına dair iki tahmin bulunur, bunlar: “çingir/çenger + apa” ve “çangır (ses) +apa” şeklindedir. Yücel, a.g.m. s.190

Tugorhan¹⁸²

Urusoba¹⁸³

kaçıp K'ahethi'ye sığınmıştır.

Hristiyan olduktan sonra

Gürcü Kralı Wahtang buna

bir takım toprakları vermiştir.

Digorhan

Urus-by Rus prensi demektir;

Ruslar neredeyse tüm

Asyalılar tarafından اورس

Urus ya da اوروس Oros olarak

anılır ve Çinliler asla -r

harfini okumaz O-lo-szü

olarak seslenirler.

By, Tatar-Türkçesinde

Bey ya da Beg yani prens

demektir.

Hiç vakit kaybetmeden bu gözlemlerimi Bay Von Lehrberg'e ve aynı şekilde Bay Von Krug'a ilettim ve Lehrberg'den şu mektubu 29 Mart 1808 yılında aldım:

“Bize aktardığınız Polovzern adlarının Çerkesler arasında geçiyor olduğu bilgisi oldukça merak uyandırıcı ve ilginçtir. Umarım bu buluşunu ilerletme fırsatı bulabilirsiniz. Lakin bu adların hiçbirinin manalarının uygun bir şekilde açıklanmamış olması sonuca ulaşmamızın önündeki engeldir. İyi biliniyor ki bu ülke (her türlü Macaristan'dan fazla) halkı karşılıklı bağımsızlık içinde yaşayan birçok farklı halkın karışımından oluşmuştur. Bunlar birbirlerini bazen fethetmiş bazen fethedilmiş ama barış sırasında birbirlerinden pek çok şey ödünç almışlardır. Buraya Pallas'ın bildirdiklerini eklemek gerekir, ki bu uygun bir şekilde açıklanmış olsun ya da olmasın şüphelere yol açmıştır. Bu saygın adam Çerkeslerin eşleri ile olan ilişkilerinin bir ihtimal Amazon efsanesinden kaynaklandığını varsaymıştır (bu da Çerkeslerin bu dağların bunca eski bir yerlisi oldukları demektir). Pallas şunları

¹⁸² Ç.N.: Kuman-Kıpçak adı olup manasına dair düşünceler şunlardır: “doğmuş prens”, “ağaçkakan”, tamir eden, onaran”. Yücel, a.g.m. s.206

¹⁸³ Ç.N: Bu ad yine bir Kuman başbuğün adıdır. Türeyişine dair iddialar şu şekildedir: “Uruba < uru (çukur) + apa > uru apa; Urusoba < rus - urus + apa > urus apa”, “urua (savaş) + apa”, “ıgıs (mutluluk, hisse, pay) + apa”, “urus-rus+apa”. Yücel, a.g.m. s.210-211

gözlemlemiştir; (Reise in die südl. Statth. i. 390) ‘Amazonların bu atlı kabile tarafından alt edildikten sonra bunların adetlerini almaları doğaldır. Hiç şüphesiz bu durum önce silah zoru ile olmuş, fethedilenler fatihlerin dilini kullanmaya başlamıştır, tıpkı Alman hakimiyetinin Livonyalılara yaptığı gibi (hatalı). Dahası belki de Çerkes dili, ki hiçbir dile benzemeyez, aslında abuk subuk bir dildi: öyle ki günümüzde bile prensler ve önemli kişilerin yine yeni bir dili sefer yaparken kullandıkları ama sıradan insanlar anlamasın diye sır olarak sakladıkları söyleniyor.’ Bu açıklamaların bir kısmına, özellikle de abuk subuk tabirine ve yeni çıkmış dil kısmına katılmadığımı söylemeliyim ama bunların iki dili konuşuyor olmaları mümkündür ve konu üstündeki araştırmaların devam etmesi bizi sonuca götürebilir. Hazar Denizi ile Azak Denizi arasında yayılmış olan bu halkın tarihi; diğer halklar ile kurulan iletişimler sayesinde tanınmış olsalar da bunlar izole bir alanda olduklarında izole olarak kalmıştır. Gerisi için belirtmeliyim ki Pallas, Reineggs’in (i. s.245) açıklamalarını takip etmiştir ve Reineggs (başka bir yerde) Kabardeyler arasında Tatarca konuşulduğunu söyler. Kafkaslarda bir buçuk yıl kadar kalmış olan bir dağlı bana bu Polovzern adların Balkarlar ve Kargu-utziler arasında bulunduğunu ve bir kısmının saf Tatarca olduğunu iddia etti. Öyle ki (eğer yanılmıyorsam), Itlar, Tatarca köpek anlamına gelmektedir.”

Polovzern adlarına dönmeden önce çift ya da gizli dil konusunda bazı gözlemlerimi belirtmeliyim. Bu durum ilk kez Reigness tarafından bahsedildi ve kendisi buna Sikovşir diyordu lakin bu aslen Şakobşe olarak yazılmalıdır. Bu dili anlayan bir Çerkesle tanışma şansı bulamadım ya da sadece sırrı korumak için anlamadıklarını bahane ettiler. Bununla birlikte bu dilin varlığı kesindir lakin kiminle tanıştıysam bu dilin bir asır kadar önce icat edildiği ve sadece savaşa dair en gerekli kelimeleri içerdiği kanısındaydı. Bu durum bir yandan Reineggs’in verdiği on altı kelime ile de ispatlanır, bunların sıradan Çerkesce ve dünya daki herhangi bir dille benzerliği yoktur. Bunun yanı sıra Kabardeylerin kendilerini gizli bir şekilde ifade etmeye kullandıkları başka bir yöntemleri de vardır, buna da Farşipse derler ve sıradan dildeki hecelerin aralarına “ri” ya da “fe” konulmasından oluşur. Buna benzer bir yöntemi bizim okuldaki gençlerin birbirlerinin kafasını karıştırmak için kullanırlar. Tatarca Kafkaslar da ve Batı Asya’da oldukça yayılmıştır, Tatarca sadece Çerkesler ve Osteler arasında değil Çeçen ve Lezgiler arasında da bilinir, lakin bu

durum varlıklı kimseler ile ya da komşuları Nogaylar ve Kumukların sıkça saldırısına uğrayanlar ile sınırlıdır¹⁸⁴.

Polovzern adlarına dönecek olursam; Itlar adı, yukarıda bahsedilen dağlının bildirdiğine göre ki kendisi St. Petersburg’da idi, köpek demektir. Itlar kelimesinin kökenini Tatarca ایت İt, köpeğin çoğulu, ايتلر Itlar olarak almamız gerekir lakin bir şahıs isminin çoğul olması sık rastlanan bir durum değildir, herhangi biri bu şekilde anılacak olsa bu İt, köpek şeklinde olmalıdır. Öte yandan bu adlar elde ettiğim kesin bilgiler ışığında Balkarlar arasında bulunmayıp sadece yukarıda bahsedilen Kuban kaynağında yaşayan Karaçaylar arasında, Urusbi, Koçi ve Osaluk adları mevcuttur. Konuyu kesinliğe kavuşturmak gerektiğinden bir Kabardey’den eğitim almış Nogay Prensi Dadaruk’a danıştım. Kendisi tüm kuzey ve batı Kafkasları gezmiş ve birkaç kez de Anapa ve Karadenizdeki Dsugoçuk-kala’h’ta bulunmuştur. Kendisi bana aşağıdaki bilgileri bana verdi ve hiç şüphesiz onların Çerkesçe olmaları hususunda tüm şüpheleri ortadan kaldırdı.

Abaruk. Anapa düzlüklerinde yaşayan bir Çerkes boyu Şapşıklar arasında bulunan bir aile adıdır. Buna benzer olarak Abarok adlı bir aile Abazlar arasında bulunur, bunlar da Laba ile Sabdya nehirleri arasındaki dağların eteklerinde yaşarlar.

Alak.¹⁸⁵ Batı Kafkasya’da çok yaygın bir ön addır ve aynı şekilde bir Çerkes kabilesi olan Shaniler arasında bulunan bir aile adıdır. Bunlar Karadeniz kıyılarında Talisini karşısında Anapa yakınlarında yaşarlar.

Altunop¹⁸⁶. Karadenize doğru, Batı Abazlarda bir aile.

Aturgi. Kabardeylerin Beslen kabilesine ait şu an neredeyse soyu tükenmiş bir ailenin adı. Bunlar Laba boyunca göçer ve Abazlar ile sınırdışlardır.

Bliuş. Bir Çerkes kabilesi olan Kemurquehe (Rusça ve Tatarca olarak Temirgio)¹⁸⁷ arasında bir aile. Bunlar Karadenizde Şaghvaşa Nehri ve buna dökülen

¹⁸⁴ Ç.N.: Özellikle Kuzey Kafkasya’da ve Kafkasların genelinde Türkçe’nin ortak dil olma konusunda, bu durumu sık savaşa gibi kısıtlamaksızın, günümüzde araştırmacılar hem fikirdir.

¹⁸⁵ Ç.N: Alak adı Kumanlara ait, “tay, yeniden doğmuş olan” ya da “beceriksiz, kavrayışı kıt” manalarına geldiği düşünülen bir addır. Yücel, a.g.m., s.184

¹⁸⁶ Ç.N.: Altunopa- Oltunopa, Kumanlara ait bir isim olup altın + apa yani altın baba/amca manasına gelir. Yücel, a.g.m., a.y.

¹⁸⁷ Ç.N.: Temirgoylar; Adamey, Yegerkoy ve Kiray olarak üç gruptan oluşurlar. Tavkul, a.g.m., s.1911

ufak akarsular boyunca yerleşmişlerdir. Bluş aynı şekilde Büyük Kabardey’de bulunur.

Bonyak¹⁸⁸. Şimitt köyündeki Şapşıklar bir aile.

Yaroslanopa. Büyük Kabardey’de karşılaşabileceğiniz Yaroslanop ailesi.

İtlar. Eltarch. Bir Kemurquehe (Temirgoi) ailesi.

Kobkak. Kopasga. Bşeduh adlı Çerkes kabilesinde bir aile. Bunlar Pşışa, Pşahomat ve Dşokups nehirleri üstünde yaşarlar.

Kobran. Abazlar ve Şapşıklar arasında köylü aile.

Kunam¹⁸⁹. Huram, Büyük Kabardey’de bir aile adı.

Kurka. Kurgu’aka, Beslen boyunca tanınmış bir ailenin adı.

Kurtok¹⁹⁰. Kurçok Abazlar arasında bir aile adı.

Osaluk¹⁹¹. Yaygın bir ön ad. Benzer şekilde Osaruk adlı bir aile Büyük Kabardey’de Malkah üstünde yaşar.

Sokal¹⁹². **Soqual**. Abazlar arasında bir ad.

Urusoba¹⁹³. **Urusbi**. Abaz aile adı.

Veldius¹⁹⁴ ya da **Veldusa**. Yaldüs, Büyük Kabardey’İN en güneyinde bir adı.

Togurkan¹⁹⁵. Karaçaylar arasında bir isim.

Böylelikle görülüyor ki Rus yıllıklarındaki Polovzern adlarının büyük kısmı Çerkesler arasında bulunuyor. Lakin bu durum tarihi gerçeklikleri etkilemez. Biliyoruz ki bu halk bildiğimiz kadarıyla daha kuzeye yayılmış ve günümüzde olduğu gibi, belkide daha erken dönemde Kafkasya’ya kadar doğuda oturmuyorlardı. Çerkes dili Constantine Prophyrogenneta zamanı gibi erken bir zamanda batı Kafkaslar ve Kuban ağzına dek yayılmıştır. Constantine Prophyrogenneta’nın (M.S. 948) vermiş olduğu yer adı, Sapaxis (Σαπαξις) kendi çevirisine göre Sychian dilinde

¹⁸⁸ Ç.N.: Bonyak, Dinyeper Kumanlarının başbuğudur. Bu adın manalarına dair fikirler şunlardır: “benek; ben”, “boynu ak”, “kertenkele”. Yücel, a.g.m., s. 188

¹⁸⁹ Ç.N.: Kuman-Kunam, Kuman ismidir. Manalarına dair düşünceler şunlardır: “sarı, solgun, benzi solmuş” ve “kuğu + man”. Yücel, a.g.m., s.198

¹⁹⁰ Ç.N.: Yücel, a.g.m. s.199

¹⁹¹ Ç.N.: Yücel, a.g.m. s.201-202

¹⁹² Ç.N.: Yücel, a.g.m. s. 204

¹⁹³ Ç.N.: Yücel, a.g.m. s.210-211

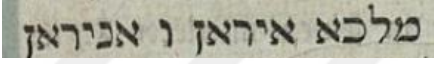
¹⁹⁴ Ç.N.: Öyle görünüyor ki bu ad yine bir Kuman başbuğ adı olan Beldüz - Veldüz - Aveldüz - Veledüz olmalıdır. Bu adın anlamına dair iki fikir ise şunlardır: “ince belli” ve “bacanak, kayın”. Yücel, a.g.m., s. 187

¹⁹⁵ Ç.N.: Yücel, a.g.m. s.2

kum anlamına gelir ve *Sapa* kelimesei Çerkesce hala aynı anlama gelmektedir ki -xis yaygın bir Yunan son eki olması bu durumu kanıtlar.

İkinci Sorunun Cevabı

Tarihi karanlık bir halkın en makul şekilde açıklanması için sorulması gereken en önemli soru şudur: kendilerine ne ad verirler ve komşularına ne ad verirler? Yapılan tarih araştırmalarında bu göz önünde bulundurulmuş olsaydı ya da yazarlar bunu göz önünde bulundursaydı bunca hata yapılmamış olurdu, çünkü bu gerekli veriler her zaman talep ediliyordu.

Osetler kendilerine Ir ya da Iron¹⁹⁶ ve ülkelerine Ironistan diyorlar. Bu durum, dillerinin yarısının Med kelimlerinden oluşması ile harika bir şekilde keşiyor! Heredot'a göre kendilerine Arianoi derler ve ülkelerine, eski Persiya ve yayıldıkları Yeni Persia da dahil, ایران İran derler. Eski Pers yazıtları Nakşi-Rustam ve Kirmanşah, Sasaniler zamanında, bilge Sivestre de Sacy açıklar, Persiya kralları sıkça Malka Iran ve Aniran, İran hakimleri ve

İran'ın olmayan hakimler ve hanedanlık sikkelerinde Malka Malkan İran, kralların kralı İran kralı¹⁹⁷ olarak geçer. Böylelikle Kafkaslardaki Osetler, eski Medler ile sadece dilleri ile değil adları ile de bağlantılılardır.

Osetlerin dili Medce olmayan kelimeleri de büyük oranda barındırır ve bunların bilinen bir başka dile benzerliği yoktur. Kendi ifadelerine göre bu halk hep Kafkaslarda yaşamamıştır buraya Don'dan gelmişlerdir. Diodorus Siculus, İskitlerin Sarmatya'dan bir Med kolonisini getirdiğini nakleder¹⁹⁸ ve Pliny'de Med ve Sarmat soyluları Tanais'te buluruz¹⁹⁹. Bu nehrin ağzına Ptolemy bu halkı yerleştirir²⁰⁰. Osetlerin de ifadesindeki Don'dan gelme durumu ile Osetlerin bu eskinin Mes Sarmatları olması oldukça muhtemeldir. Ayrıca dillerindeki bilinmeyen kelimelerin

¹⁹⁶ Ç.N.: Osetlerin İron ve Digor olarak iki ana koldan oluştukları bilinmektedir. Tavkul, a.g.m. s.1914

¹⁹⁷ Silvestre de Sacy, *Memories sur diverses Antiquites de la Perse*, Paris, 1793, s.4.

¹⁹⁸ Ç.N.: Bkz. Sicily, *Diodorus of Sicily*, çev. C.H. Oldfather, C.I., Londra, 1967, s.29

¹⁹⁹ Ç.N.: Bkz. Pliny, *The Natural History of Pliny*, çev. J.Bostock vd., C.II., Londra, 1855, s.15

²⁰⁰ Ç.N.: Claudius Ptolemy, *The Geography*, çev. E.L. Stevenson, New York, 1991, s.79-80

Sarmatca²⁰¹ olması olasıdır. Örneğin; Don, Osetçede su ya da nehir²⁰² demektir ve bu Sarmatça kök, Doğu Avrupa'daki pek çok nehirde bulunur: Don, Danapris, Dnyeper, Danaster (Dnister), Düna, Donau (Danube), vb. İlginçtir ki bu sonuncu nehrin sadece orta kısmı Donau ya da Danubius adını taşır, burada nehir Yasygian Sarmatyalıların sınırını oluşturur, halbuki alt kısımları ve nehrin ağzı Ister adını taşımaktadır.

Bizans tarihçileri tarafından Osetler ne bu adla ne de benzer bir adla bahsedilmemiştir, demek ki o zamanlar başka bir adları olmalıdır. Günümüzde Kafkaslarda Osetlerin yerleşmiş oldukları bölgenin eskiden Alanya'nın merkezi ve metropolü olduğunu görüyoruz ve Constanine Porphyrogenneta'da bu durumu işaret eden en önemli pasajlarda Alanya'nın Suanlar ile komşu olduklarını söylenmiştir²⁰³.

XI. Yüzyılın başlarında Mstislav Volodimiroviç Thaman adasını ele geçirmiştir, burası o zaman Nestor'un ismini bize bildirmediği bir prens aittir ama kendisi bize bu prensin Kasog ve Yaselerin prensi olduğunu, yani Alanya ve Kazakya prensi olduğunu söyler. Bu Yaseler, XIII. Yüzyılda buraya gelmiş keşişler olan Aselerdir, bunların Alanlarla aynı olduklarını söyleyen Nestor yine bunların Alman Valaonlar olduğunu iddia eder. Bu Aslar, ya Osetlerin kendisi ya da Osetlerin hala Asi olarak seslendikleri Balkar ve Çeğem'deki kendi ülkelerinde (Alanya) yaşayan Tatarlar olmalıdır. Burada Osetlerin kendisinden bahsedilmiş olması oldukça muhtemeldir. Keza Tatar boyları bunlara Os derler. Ptolemy Alauni ve Alaunları Osilyan Dağları yakınlarına yerleştirmiştir ve bir ihtimal hala bazı Aslar Don'un ağzının arkasında kalmış, oldukça erken bir dönemde Azak (Azov) şehrini kurmuş ve bu şehre adlarını vermiş gibi görülebilir. Benzer bir şekilde, Pachymeres'in dağınık bir şekilde bahsetmiş olduğu gibi Tatar Nogay hizmetinde olan Don üzerindeki Alanlar, Nogay'nın ölümünden sonra Yunan imparatorların hizmetine girmiş olabilir. Bu delil XIV. Yüzyıla dek izlenebilir; gerçi Alanya'nın bu kısmı X. Yüzyıldan itibaren günümüze dek burada yaşayan Osetler tarafından

²⁰¹ Okuyucularımın orta çağlara dair bir miktar bilgili olduklarını umuyorum ki Sarmatlar deyince Slavlar ya da Slovanianlar anlamazlar.

²⁰² Ç.N.: Bkz. B. İ. Abaev, *İstoriko-Etnologičeskiy Slovar Osetinskogo Yazıka*, C.I, Moskova-Leningrad, 1958, s.366

²⁰³ Ç.N.: Constanine Porphyrogenneta'nın eserinde aynen şu pasaj verilmiştir: "Uzlar, HAzarlara saldırabilir ve böylece Alanya'ya hakim olabilirlerdi çünkü komşulardı." Bkz. Bkz. Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, çev. R.J.H. Jenkins, C.I, Washington, 1967, s.63

kurulmuştur ve Gürcü tarihine göre bu durum daha bile erken dönemlerden itibaren²⁰⁴. Bu konu üzerinde, ikinci derece bir belge Timur korkusu ile bunların düzlüklerden ve alçak tepelerden yüksek karlı dağlara gidişini aktarmaktadır.

Osetlerin arasında yirmi yıl yaşamış olan bir Rus misyoner Kont Potoki'ye bunlarına rasında hala Alan adlı bir aile adı olduğunu bildirmiştir: ülkeleri, Çeçenler tarafından işgal edilen bölge dahil, Arap coğrafyacılar tarafından sürekli olarak بلاد اللان Belad Alan yani Alan toprakları olarak anılmıştır ve bir kısım yazar baştaki heceyi Arapça ال Al artikeli sanıp Lan Ülkesi olarak çevirmiştir. Bazı Asyalı coğrafyacının da bu yanlış anlaşılmaya düştüğü görülmektedir; Daryal (Kafkasya'nın antik geçidi) باب اللان Bab-allan adını yanlış bir şekilde Lan Geçidi olarak çevirmiştir ki bu da aslen Alan Geçidi olmalıdır. Büyük ihtimalle Alallan kakfonisinden kaçınmaya çalışıyorlardı.

Osetler:

Çerkeslere	Kazak ya da Kesek
Karaçaylara	Karaçi
Malkarlara (Balkarlara) ve	Asi
Çegemlere	
İnguşlara	Anguişte
Güney İnguşlara	Makkal
Lezgilere	Lek
Çeçenlere	Cezen
Gürcülere	Gurciak
İmeretilere	İmeretak
Ermenilere	Somistak
İranlılara	Chadshar (Kacar)

²⁰⁴ Ç.N.: Alanların kökeni hakkında iki başlıca argüman bulunup bilim dünyası tarafından mütabık kalınmış bir nihai sonuca varılmamıştır. Kabul gören görüşler arasında bir kısmının İran bir kısmının ise Türk kökenli olması vardır. Yazar erken modern tarih yazımında Med kökenli olma argümanını ilk dile getirenlerdendir. Bkz. Bi, a.g.e., s. 329; Tavkul Ufuk, a.g.m., s.1905. Arap coğrafyacıların Alanlar konusundaki beyanlarını veren yazar halihazırda oldukça nadiren kaynak gösterdiğinden burada da kaynak vermemiştir. Bu nedenle buraya ekleme yapmak ihtiyacı duyduk. İbn-Rusta'da Alanlar dört kabileden oluşur ve Bagatur (Behadır) unvanı verdikleri hükümdarlarının soyu Dehsas'tır. Yakut-u Hamevi'ye göre bunlar Kabk (Kafkas) Dapı'nda kalabalık bir halktır ve her kabilelerinin bir emiri vardır. Bkz. Erel, a.g.e., s.24

Bu tüm Kafkaslarda Ali taraftarlarına verilen bir addır. Bunlar dağlılardan ölümüne nefret ederler, keza buradaki müslümanlar sıklıkla Sünnidir. Öyle görünüyor ki Almanca Ketzer (harici) kelimesi ile Kacar kelimesinin bir tür akrabalığı vardır.

Üçüncü Sorunun Cevabı

Çok sayıda başarısız girişimden sonra bahsedilen şekilsiz Kufi harfli sikkelerden yedi tanesini elde etmeyi başardım. Bunlardan bazıları yuvarlak, diğerleri oval ve geri kalanı bir taraftan sivriydi. Hepsi aynı yazıyı taşıyordu, şöyle ki: bir yüzde, السلطان المعظم Esülthan elmuadzem, yani Muazzam Sultan; diğer yüzdeki kelimeler ise جلال الدنيا والدين Celal eddunya va eddin, yani Yüce Din ve Dünya. Maalesef yuvarlak kenardaki yazıt, büyük ihtimalle tarih ve yapım yerinin yazdığı, tamamen okunmaz durumdaydı. Bu bölgelerin tarihi ve Kufik harflerin formu bizlere bunların Celal eddin Mankberni dönemine ait olmaları konusunda kesin kanıt vermemektedir.

Bu Celal-eddin Hazerm'in son sultanıdır²⁰⁵ ve خوارزم شاه Harezmi-Şah ünvanı taşımıştır. Kendisi Sultan Mahmud'un en büyük oğluydu, babasının ölümünden sonra Gasmah'ta tahta çıktı ki burayı babası ona zaten devretmişti. Bundan sonra babasını sürekli yenen Moğollardan intikam almaya kendisini adadı, ki bunları birkaç saldırı da yenmeyi başardı: lakin ordusundaki generallerin düzensizliği birliklerinin sayılarının azalmasına sebep olunca direk karşılaşmalardan kaçınmak zorunda kaldı ve Hindistan'a gitti. Cengiz-han bu geri çekilmenin bilgisini aldı ve onu Kabul'e dek takip ettikten sonra onu İndus ya da Sind'i geçmeden yakaladı. Moğolların ordusu Celal-eddin'in ordusundan ezici bir şekilde üstün olduğu için kendisi ve en cesur askerleri nehre atlayıp yüzerek karşıya geçmeye çalıştı. Bu riskli girişimde sadece kendisi ve yedi kişi başarılı olabildi, geriye kalanlar ve Celal-eddin'in haremi Moğolların eline düştü. Bu olay M.S. 1221 yılında yaşandı.

Kısa bir sürede hatırı sayılır bir ordu topladı ve bununla Kuzey Hindistan'ın büyük bir kısmını ele geçirdi ve Cengiz-han'ın Cinhun ötesinde istirahate çekildiğini duyup üç yıllık aradan sonra İran'a döndü.

²⁰⁵ Ç.N.: Yazarın verdiği bilgiler için Bkz. Ahmet Toksoy, "Celal Ed-Din Harezmişah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.IX, S.1, Erzincan, 2007, s.137-150

1226 yılında Celal-eddin Azerbaycan'ı ele geçirdi ve Gurchistan'a ya da Gürcistan'a girdi, Gürcü kralı onu kalabalık bir ordu ile karşılamaya geldi. Gürcü kralın ordusunun bir kısmı Kazarlı takviyeden oluşuyordu, Celal-eddin bunlara zamanında babası ile anlaşırken yardımcı olduğunu hatırlattı ve bunun üzerine Kazarlar hemen Gürcüleri terk edip nankör görünmemek adına yurtlarına döndüler. Düşmanın gücü bu durumdan etkilenmiş olsa da Sultan bu durumdan faydalanamayıp Gürcü kralına müzakere teklif etti. Bu müzakere devam ederken, iki tarafında da en cesur askerleri savaşıyordu. Celal-eddin böylece gücünü karşı tarafa ispatladı. İran'daki iç karışıklıklar Gürcistan savaşının büyük bir ezici güçle sonuçlanmasını engelledi ama baskı sonucunda Gürcistan yenilme sinyalleri verdi ve aynı yıl Celal-eddin Tiflis'te hakimiyeti ele geçirdi. Bu şekilde Kafkaslara kadar Gürcistan Celal-eddin'in hakimiyetine geçti.

Gürcü yazarların aktarımına göre, Sarayı elinde tutan Kraliçe Russudan'ın Celal-eddin'i reddetmesi son Gürcistan savaşına neden oldu, bu hadiseyi ayrıntılı Gürcü tarihi kısmında²⁰⁶ bulabilirsiniz. Bu ülke aslında daha erken bir dönemde Celal-eddin'e bağlıydı. Öyle ki Tamar'ın oğlu Giorgi Işa, Tamar'ın kızı Russudan, Giorgi'nin oğlu Narin David olmak üzere 1220-1231 yılları arasındaki üç hükümdar döneminin sikkelerinde Sultan Celal-eddin'in adı bulunur. Lakin bu sikkeler Bay Von Krug'un bahsettiği sikkelerden daha düzgündür ve şekilsiz olanların hiçbirinde bu Gürcü hükümdarların adı yoktur. Buradan hareketle Kafkas sınırlarında bir yerlerde dökülmüş (basılmış olduklarına dair bir görüntü sergilememektedirler) olmaları oldukça muhtemeldir.

Bu sikkeler, Gazneli hanedanından olup 1088'den 1115 yılına dek Hristiyan dönemde hüküm sürmüş başka bir Celal-eddin Masud adına bastırılmış olup asıl adı sikkede eksik olabilir. Şu da doğrudur ki Gaznelilerin hakimiyeti hiçbir zaman batıda bunca ilerlememiştir.

Kılıç sembolü, dört köşeli bakır sikkelere gelecek olursak, bunların Oset mezarlarında bulunduklarına dair şüphelerim var. Keza bu halktan kime rastladıysam bu durumu inkar ettiler ve yukarıda bahsettiğim sikkeleri edindiğim kişi dahi böyle bir şeyi hiç duymadığını söyledi. Diğer yandan kesindir ki, Reineggs'in çok eskiden

²⁰⁶ Ç.N.: Yazar burada 18., 19. ve 20. Bölümlerden bahsediyor.

basıldığını aktardığı كنجہ Gence'deki örneklerde sikkenin bir yüzündeki kılıç figürü iki sivri uçludur. Diğer yüzünde ise; örneğin benim elimdekilerin bazılarında, ضرب فلوس كنجہ “Darbi fulus Gence, 1212” yazılıdır, bu sikke Gence’de 1212’de (1797) basılmıştır. Aynı görüntüye sahip daha erken tarihli Hicri 1152 yılında (1739) olanlar ve diğerleri de mevcuttur. Ayrıca Gence’de basılmış olup aynı formda olan iki bakır sikke daha ele geçirdim ama bunlar kılıç yerine balık sembollüdür.

Kendi hanı olan خوي Choi ya da Chuy’da, Ermenistan’da ARas’ın bir kolu olan Kolor Nehri üstünde bir şehir, dört köşeli, dikdörtgen ve yuvarlak bir yüzünde iki kılıç bulunan sikkeler basılmıştır. Bunların diğer yüzünde ise ضرب فلوس خوي “Darbi fulus Choi”, yani Choi’de basılmıştır yazılıdır. En çok rastlananlar 1790 ve 1184 yıllarında basılmış olanlardır.

Bunlar ve hançer motifli eski Çin sikkeleri arasında kesinlikle hiçbir ilişki yoktur. Bu sikkelerden ilk kez Du Halde bahsetmiş ve Hager sadece tarafından tekrar bahsedilmiştir. Hager’in tarif ettikleri en eski olanları olup Han Hanedanlığına ait, M.Ö. 207 ile M.S. 220 tarihlidir. Reineggs’in yukarıda bahsedilen sikkelerin hepsinin Kakheti kralı Themuras’ın damgasını taşıdığı iddiası doğru olabilir, yine de bu hükümdar XVII. Yüzyılın ortasında, Han hanedanlığının yok olmasında bin dört yüz

yıl sonra yaşamıştır. Dahası hançer motifli Çin sikkelerinin bu özelliği ile Dao adını alır; Gence ve Choi’de bulunan sikkelerde yalnızca kılıç motifi vardır.

Tüm ufak bakır sikkeler, Gürcülerin Phuli dedikleri yarım kopek değerindedir. Gürcülerin Phuli terimi Türkçe-Farsça پول pul kelimesinden türemiştir, bu da büyük ihtimalle balık pulu (پشيز peşiz, بالی پولی balık pulu) anlamına gelir. Lakin eskiden tüm küçük gümüş sikkelere Latince folli ve Grekçe’deki hali φολλίσ ya da φολίς adı veriliyordu. Örneğin Tükler, اقچه پول يوق, Akçe pul yok, yani ne para var ne bi’şey, derler. كندینك اورتاده پولی يوق, Kendinin ortada pulu yok, yani bir kuruş hakkı yok²⁰⁷.

²⁰⁷ Ç.N.: E.Şahin’in makalesindeki “Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük’te “1. Üzerine sikke damgası vurmak üzere hazırlanan, küçük ve madenî parçalar.” şeklinde para manasının yanında biçim itibarıyla da balık puluna benzediğinden türemiştir. Pul kelimesinin Şahin’in aktardığı anlamı ve makalesinde incelediği şekliyle Türkçe’de zamanla para manasında ve sonrasında değersiz para manasında kullanılmıştır. Erdal Şahin, “Türkçede Para Birimleriyle İlgili Deyimler ve Bunların Anlam Bilimsel Karşılaştırması” Turkish Studies, S.9, Ankara, 2014, s.963-964

Puli ya da pul kelimesinin fulus ya da fels kelimesine de bir yakınlığı vardır, ki bu kelime diğer Asya ülkelerinde bakır sikke için kullanılır ve bu da balık kılıcı demektir. Bu kelime Arapça فَلَاس Fallasa, fakir ilan edildi, kökünden türemiştir ve sözlüklerde bu kökten türeyen şu kelimeler bulunabilir ki bunların para ile anlam ilişkisi vardır: الفُلُس, الفُلُس, çoğ. أَفْلَس ve فُلُوس küçük, çeyreklik (bozuk para). الأَفْلَس, bir tür para, tüccar. الفُلُس bir çeyreklik bile etmeyen. فُلُوس السمك pullu balık.

Ermenice puch, her ne boyutta ya da değerde olursa olsun para demektir.

Dördüncü Sorunun Cevabı

Günümüzde Tanga ya da Tenga adlı sikkeler ne Gürcistan’da ya da Dağıstan da ne de İran’da bulunmuyor. Lakin Farsça’da hala دانك daneg ya dageng kelimesi drahmanın dörtte biri ya da مثقال metşalın ²⁰⁸ (bir buçuk drahma) altıda biri manasında kullanılıyor. Araplar bu Farsça kelimeyi danek ya da denyek olarak almış ve دانق danak ve دوانيق devanik çoğulunu yapmıştır. Lakin bu kelime Araplarda bir drahmanın altıda birini ifade etmeye kullanılır. Bu sebeple paragöz birine ابو دوانيق Abu devanik, yani çeyreklik babası denilir. Daneh yukarıda bahsedilen پول pul ile eşanlamlıdır.

Cengiz-han’ın Kapçak’taki haleflerinin sikkeleri arasında, bana Macar’dan getirilen, bir sikkede دانك daneg yazılıdır ve diğerlerinden biraz daha büyüktür²⁰⁹.

Altıncı Sorunun Cevabı

Tigur ya da Utigur olarak Reineggs’in bahsettikleri, yaşadıkları yer olarak verilen tarife göre, Oset Dugorlardan başkası olamaz. Bunlara Çerkesler, Digor-Kuş’ha; Ruslar, Dugor demektedir ve kendilerine verdikleri ad Tugur’dur. Bununla beraber tanıştığım Tugurluların hiçbirisi Utigur adını bilmiyordu ama kıyılarında bu halkın yaşadığı Uruk kaynağında Istirdugor adlı büyük bir köy bulunmaktadır. Burası Karlı-dağların yakınlarındadır ve buranın güneyinden de Rion doğar. Lakin Dugorların dili Tatar kökenli değildir, yayınlayacağım söz varlığında elde ettiğim verilerin de ıspatladığı şekliyle Osetçe ile ufak farkları olan bir diyalektir. Reineggs’in Tatar olarak tanımlamalarının hiçbir kesinliği olmadığı görülmektedir ki bunu Çerkeslere ve Abazlara da yapmıştır. (i. s.272)

²⁰⁸ Ç.N.: Yazar eserde bu telafuzu şu şekilde vermiştir: metskal.

²⁰⁹ Ç.N: Altın Orda döneminde Rusların ve Altın Orda Hanlığının “denyga” (tenge) dedikleri görülür. İsmail Kemalov, *Altın Orda ve Rusya, Ötüken*, İstanbul, 2015, s.166-167

Sekizinci Sorunun Cevabı

Bahsedilen sikkelerden birini burada Tiflis'te gördüm. Bu sikke Dağıstanlı bir molla olan Muhammed ben Ilia'ya aitti ve hiçbir şekilde bu sikkeyi bana satmayıp sikkeyi madalyon olarak takıyor ve uğursuzluklara karşı tılsım olarak görüyordu. Sikkenin bir yüzünde pençesinde bir dört ayaklı hayvanın (at olabilir lakin kesin konuşmak zor) kopmuş kafasını tutan ejder bulunuyordu. Bu figür üzerinde iki yıldız bulunuyordu. Diğer yüzünde şu yazı bulunuyordu: ضرب فلوس ۱۱۵ در بند “Darbi fulus Derbend”, Derbend’de basıldı, “1115”. (M.S. 1703)

Gürcistan’da benzer sikkelerden üç çeşit bulunmaktadır. Birinin yüzünde bir atın üstünde, atın boynunu ısırarak bir aslan görülmektedir. Diğer yüzünde “sikke Tiflis’te basıldı, 1148” (1735) yazılıdır. Bu sikke, Kaheti Kralı, Irak’lı ya da Heraklius’un babası Theimuras hükümdarlığı sırasında ortaya çıkmıştır. Diğer tür sikkenin yüzünde bir atı avlamış bir aslan figürü bulunmakta ve diğer yüzünde “sikke Tiflis’te basıldı, 1168” (1754) yazılıdır. Üçüncü türün ortasında Theimuras’ın adı Gürcü karakterlerle yazılmış ve aynı yazının Arap harfli yazılımının yanında farklı bir tarih bulunur, 1169 (1755). Kullanımda olmayıp oldukça nadir olmalarına rağmen bu üç türün birtakım örneklerini elde etmeyi başardım.

Dokuzuncu Sorunun Cevabı

Gärber tarafından verilen, Avar Uma Han’ın 1727 yılında Rus kampında ortaya çıkardığı ve sayesinde Cengiz Han’ın torunu Saray’da Kıpçak Tatarlara 1226 ile 1256 yılına dek hükmetmiş olan Batu Han’a ait olduğunu anladığımız yazıtı dair bilgi muhtemelen doğrudur. Gerçi Gärber bu belgeye Tatar belgesi dediği için durum değer kaybetmiştir. Buradan anlaşıyor ki Gärber hem Tatar harflere hem de Moğol-Uygur harflere hakim değildir. Keza Moğol-Uygur harfleri Batu-Ha’dan sonra Toktoguhan’a (1313) dek sikkelerde bile kullanılmıştır. Bu durum Uma Han’ın ekibinin de yazıyı okuyamamasına yol açmış ve yazı Rusça sanılmıştır. Aynı şekilde bu dönemde tüm önemli evrakların Moğol dilinde tutulduğu da iyi bilinir. Hem yazım hem de konuşma adına tercüman kolaylıkla her Kalmuk Lama’da bulunabilir. Bu konu hakkındaki derinlemesine bilgiyi borçlu olduğum Lezgi Prens İbrahim belgenin orijini hakkında bir bilgiye sahip değildi.

On Birinci Sorunun Cevabı

Gärber, *Bayer'in Geographia Russiae ex Constantinio Porphyrogenneta'sının İncelemesi* eserinde şöyle der: “Burada bahsedilen Lazii’ler hiç şüphesiz Lezgilerdir, bunların ülkesine İranlılar Lezgistan derler: lakin bu addan anlaşılması gereken bir takım bölge ve halktır, şöyle ki Taulinzi, Akuşinzi, Kubinzi, Kurely, Dağıstani, Cari, Kumuki, Kaylaki, Tabasarn ve bir kısmı doğuda Kafkas eteklerinde ya da Hazar Denizi’ne doğru yaşayan halklar. Bununla beraber bu halklar çeşitli ve birbirinden farklı diller konuşur ancak aralarında Lezgice adlı nadide bir dil vardır ve başlıca Kuba’da yaşayan Kureli Kureyler ile Dağıstan’ın bazı yerlileri arasında konuşulur. Bu dil bölgede konuşulan diğer dillerde hiçbir yakınlık göstermez.

Gürcülerin raporlarına göre eskiden Karadeniz’e dek ve bunun sonucu olarak İmereti ve Megrelya’ya dek genişlemiştir. Ardından Cargveli (Kartli) ya da (Avrupalıların telaffuzu ile) Carduel tarafından buradan sürülüp dağlara dönmüşlerdir.”

Bu gözlemler tamamen hata ve yanlış tanımlarla doludur. Keza günümüzün Lezgileri, Laziler (Lazi, λαζοι) ile karıştırılmıştır. Laziler, Procopius, Agatian ve diğerlerine göre, Colchianların ta kendisidir ve bu iki adlandırma da hiçbir ayrım gözetilmeden kullanılır. Bunlar Phasis’in iki kıyısında da yaşamış ve İmereti, Migreli ve Guriel’e dek uzanıp İberya’da son bulan kayda değer bir ülke kurmuşlardır. Başkentleri Kotieum ya da Kutatisum olup burası İmereti’deki modern Khurhaysi’dir. Buna rağmen güney sınırları Phasis’in sol kıyısından bir günlük uzunluktan fazla değildir. Bu sebeple Laziler Gürcü ırkına mensuptur, bu dili konuşurlar lakin kendi ülkelerinde farklı birkaç tane daha mevcuttur²¹⁰. Bu durum İmereti, Megrelya ve Guril için de geçerlidir, bu konuyu tarihlerini incelediğim kısımda sonuca bağlayacağım. Laz adı hala Bathuani ve Tribisond limanları arasında, Garahi, Makri ve Soruk nehirleri arasında yaşayan çetelik yaparan kabileler arasında görülür. Bunların kıyılarınadki başlıca köyler, Makri üstünde Gute ve yine aynı nehir ile Trabzon arasında Rize’dir. Bunların dilleri Mingreli diline benzer. Sıklıkla Türklere Karadeniz’de denizci olarak hizmet verirler. Hervas’ın

²¹⁰ Ç.N.: Lazca, Gürcü sınırları dışında konuşulan bir Gürcü dili olarak iddia edilmiştir. Lakin bu konu gibi Lazların etnik kökeni konusunda da henüz kesin bir sonuca varılamamıştı. İbrahim Tellioglu, “Lazlar”, *TDVİA*, Ek-2, İstanbul, 2019, s.149

Vocabularium Polyglottum adlı eserinin 65. sayfasında bu halk yine Lezgiler olarak verilmiştir. I'sle'nin Gürcistan ve Ermenistan haritasında bunların ülkelerinin adı İşaneti olarak geçer.

Reineggs yine bu halkı yanlış bir şekilde Anaklia'nın kuzeyinde Kafkasların güneyinde göstermiştir. Keza tanıştığım hiçbir İberya'lı ve Gürcü bunlar hakkında hiçbir bilgi sahibi değildi. Suanların bölgesi hiç şüphesiz buraya genişlemiştir ve Migreli diline benzerlik gösteren dilleri büyük ölçüde karışıktır. Reineggs Lazları, Alatis ve Zupı'nın suladığı çorak ve kumlu bir arazide yaşıyor olarak ve özgün bir dilleri olup Yunancanın son derece bozulmuş bir lehçesini konuşan bir halk olarak sunmuştur. Bu son argüman doğru olsa da, ki bundan son derece şüpheliyim, şu an Gürcüce Mingreli diyalekti konuştukları bilinen Lazlar ile aynı soydan gelmiyor olmalı. Sonuç olarak Reineggs yine coğrafi gerçekliklere uymayan bir bilgi vermiştir, bu da bize bu bölgeyi hiç ziyaret etmemiş olduğunu gösterir. Reineggs, eserinde şöyle der: “Kafkasların kuzeyinden ya da Kuban kıyılarından geniş ve iyi durumda bir yol bunların yaşadığı bölgeye, Anaklea ve Anadolu'ya doğru ulaşım sağlar. Böylelikle seyahat edenlerin Kafkasları aşmasına hiç gerek kalmaz.” Anaklea ya da Karadeniz'deki Anakria'ya giden Kuban boyunca bir yol olduğu kesinlikle doğrudur lakin bu yolda elbette karlı Kafkasları geçmeniz gerekmektedir. Bu yol, taş bir köprüden başlayıp karlı dağlar boyunca akan Kuban boyunca sürer, yol boyunca Teberda, Sona, Kardenek, Aksaut nehirlerini ve Büyük İncik ya da Selençuk ve Jefir'i geçip daha alçak bir bölgeye varılır, Urup'un güneyinden Üst Lapa'ya buradan da Kafkasların güney karlı dağları Anaklea'ya sağdan dökülüp Karadeniz'e karışan Enguri boyunca aşılr. Kuban üzerinden İmereti ve Migreli'ye giden başka bir yoldan diğer bir kısımda bahsedeceğim.

Gärber'in vermiş olduğu Lezgilerin erken dönemde Karadeniz'e kadar yayılmış olduklarına dair ne Gürcü Tarihi'nde ne de yerlilerle yaptığım görüşmelerde en ufak bir doğrulama bulamadım. Aksine bu halkın efsanelerine göre Kartli kurulduğundan beri Alasani ötesindeki yüksek dağlarda yaşamaktadırlar ve soyları Thargamos'un oğlu Lek'os'a dayanmaktadır.

Gärber, Gözlemler adlı eserinde şunları da söylemiştir, “Bilinmektedir ki Mısır sultanları ya da kralları Memlukların yıkılmasından sonra bunlar kendilerini ülkenin hakimi ilan etmişlerdir, bu konumlarını da sonrasında Türklere

kaptırmışlardır. Bu Meml  kler aslen Gorya   rkesleridir, bu halk Asya’da en iyi askerler olarak saygı g  rmekteydi (bunlar hala son derece cesur insanlardır ve   zellikle   ok iyi d  varilerdir) ve Mısır sultanları bunları ordusunda   nc   birliklerde kullanmaktaydı. Bunun kanıtı ise Arapların   rkeslere hala Memleki demesidir, bu adı Avrupalılar Meml  kler olarak terc  me etmişlerdir.”

Bu bilgi tam olarak doğru değildir; şöyle ki Bahhrite ile devam eden soydan gelen ilk Memluk hanedanı   rkes değildir. Bu hanedanlığın k  keni şu şekildedir; Moğolların Kıp  ak istilası sırasında pek   oğu Macaristan’a doğru ka  mış olsa da ele ge  irilenler Mısır k  le pazarlarına satılmıştır. Mısırdaki Eyyubi hanedanlığının son krallarından biri olan Zalehh Nodeshem eddin Ayub, pek   ok T  rk k  le almıştır ve bunlardan sultan muhafız alayı kurmuştur. Bu ama  la bunları Rudah’a, doğu kıyısında bir şehir, g  ndermiş ve bu şekilde bunlar Bahritler adını Bahrr yani deniz kelimesinden almışlardır. Sultanın   l  m  nden sonra bu yabancılar g   lenmiş ve tahta kimi isterlerse ge  irmeye başlamışlardır; taki sonunda bir T  rk olan İbeg’i 1250 yılında   ıkartana dek. İbeg ile başlayan Bahrit hanedanlığı Aşaf Hacı ile 1382 yılında sona ermiştir. Barkok, Othman tarafından satın alınmış   rkes bir k  leydi ve   nce Kırım’a g  t  r  l  p ardından Mısır’a g  t  r  lm  şt  . Buada   zg  rl  ğ  n   elde edip   lkenin y  netimini elinde tutan Bahri Meml  klerin başına ge  ti.   ok ge  meden Kahire’de bir birlik oluşturup 784 yılı (1372) Ramazan ayının 19 unda sultan Malak ezzahhle el Aşraf Hacı’yı tahttan indirdi. Lakin kendisi de eski g  c  n   elde eden Aşraf tarafından 1389 yılında tahttan indirildi. Aşraf, Barkok’un Kraek’de hapsedilmesi ve idam edilmesi emrini verdi ama Barkok Damaskus’da ka  mayı başardı ve topladığı ordu ile Aşraf’ı yenip tekrar Mısır tahtına 1390 yılında oturdu. Barkok’un haleflerinin   oğu da kendisi gibi   rkești ve hanedanlıkları ancak 1517 yılında Sultan Tuman-bey’in Osmanlı Sultanı I. Selim’e esir d  şmesine dek s  rd  . Meml  k   rkes hanedanlığına da aynı şekilde Bor  iler denilir. Bu zamandan sonra Meml  kler Mısır’da nispeten bağımsız egemenliklerini elde tuttular ama hanedanlığın tamamen   rkeslerden oluşma durumu sona erdi. Her t  r halktan k  le aldılar,   zellikle de Hristiyan ka  aklardan, ordu kurdular.   ok yakın zamana dek g   

ve önemlerini korudularsa da günümüzde bu durumun düşüşte olduğu görülmektedir²¹¹.

Gärber Magyarlar ya da Macyarlar'ın Çerkes dağlarında yaşadıklarını söylediğinde bu hataya Kuma üzerindeki antik Macar harabeleri sebebiyle düşmüştür. Bu harabelere dair bilgiler Seyahatname'de bulunacaktır. Kafkasları baştan başa arasanız da böyle bir halkı bulamazsınız.

Alanların, Abazlara yakın bölgelerde, Karadeniz kıyılarında yaşayıp yaşamadıkları da oldukça şüphelidir. Gürcülerden öğrendiğim kadarıyla Abhazeti'de iki bölge bulunuyor ve bunlara Gürcüler Alaletli ve Papagethi adlarını veriyorlardı lakin bu iki bölgenin nerede bitip nerede baskadığını kesin olarak söylenememektedir. Gürcü Tarihi'ne göre Kral Wahtang Gurgaslan, Gürcistan'da hüküm sürerken 455 yılında Megrelye ve Abhazya'yı almış ve Patşangi bölgesini ele geçirmiştir. Burada, son Gürcü Kralı Giorgi'nin oğlu David hazırlattığı Gürcü tarihine dair taslakda eski Paçhangi'nin Abazya olduğunu belirtmiştir. Burada hala var ise Alanlara ait kalıntılar olmalıdır. Aynı açıklamalarda, Ubbuh kaynağında yaşayan Azgelerin, özgün bir dilleri olduğu, şapka taktıkları ve bunlara da Alanlar²¹² denildiği belirtilmiştir.

²¹¹ Ç.N.: Mısır'da Türk kölelerden özel birlik kuran Sultan, daha iyi anlaşılır şekli ile, el- Melikü's-Salih Necmeddin Eyyub'tur. Yazarın Barkok olarak verdiği hükümdar Berkok'tur. 1517 yılındaki Ridaniye Savaşı'nda yenilerek üç ay sonra yakalanıp idam edilmiştir. Karş. İsmail Yiğit, "Memlükler", *TDVİA*, C. XXIX, İstanbul, 2004, s.90-97

²¹² Reineggsder ki: "Lazların kuzey-doğusuna doğru, Karauniş ve Gordyeiş dağlarının ayrımında, fakir ve kalabalık olmayan kabileler yaşar ve bunlara Alanı denilir. Tatarlar bunlara Oetey ya da Edeki Alan derler. Bu insanlar Kafkas-Tatarcasının özgün bir diyalektini konuşur ve bu sayede güney ve kuzey doğuda yaşayan diğer halklardan ayrılırlar. Bu komşuları kendilerine Tson derler ama diğer halklar arasında Soan, Sonti, Tsinti gibi çeşitli adlarla anılırlar, bunlar ın yaşadıkları vadiye Tsuaneti denilir" (C. ii. s. 15)

Burada oldukça ilginç bir hata yapılmıştır. Büyük Çerkes kabileleri Kemurkuehr ya da Temirgoilerin güneydoğusunda yaşayanlar Suanlar, bunlar Aitek adlı prens ailesi egemenliği altındadırlar. Reineggs bu bilgiyi büyük ihtimalle Tatarlardan almıştır ki Tatarlar bu aileye Aitekki alan derler. Keza آل al, çoğul haliyle alan; "aile" demektir. Buradan hareketle Aitekki Alan, Aitek ailesi manasına gelir. Bu sebeple bu aileyi Reineggs, Alanlar olarak göstermiştir.

Ç.N.: Yazarın burada Tatarca'dan tercüme ediyor gibi açıkladığı alan=aile anlam karşılığının Kafkasya Türk lehçelerinde bir örneğini bulamadık. Kafkas lehçeleri arasında Nogayların aile kelimesini "Ail" şeklinde kullandıklarını görebiliyoruz. Nogayların Arap harfları ile bu kelimeyi آل şeklinde yazıyor olma ihtimalleri oldukça yüksek görünmektedir keza Osmanlı Türkçesinde de medli elif -a sesi vermek için kullanılır. Öte yandan "alan" kelimesi Karaçay Balkar Türkçesinde dost, arkadaş ve soydaş manalarına gelir. Bkz. N.A. Baskakovtin, *Rusşa- Nogayşa Slovar*, Moskova, 1956, s.565; Ufuk Tavkul, Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, Ankara, 2000, s.77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEYAHATNAME BÖLÜMLERİNİN TERCÜMESİ

3.1. Birinci Bölüm

St. Petersburg'dan Ayrılış - Araçlar - Rusya'daki Son Yönetmelikler - Ulakların Çabukluğu - Seyahatin Şekli ve Zorlukları - Moskova Yolu-Büyük Novgorod - Şehrin Tarihi - Şimdiki Durumu - Bronitskoi Yam - Olağanüstü Tepeler - Valday-Buradaki Kadınların Güzelliği - Seyahat Arabalarının Çanları - Viçni Voloçyok - Toryok - Tver - Buradaki İtalyan Tüccarlar - Klin - Kara Çamur - Moskova - Gorenki'deki Botanik Bahçesi - Rusların Misafirperverliği

St. Petersburg²¹³'dan ayrılışımı geciktiren tüm zorluklar ortadan kalktı ve para ile yanımda bulundurmam gereken evraklar elime ulaştı, gerekli seyahat pasaportunu (Podoroshnaja²¹⁴) temin işini hallettim, istediğim her tür yolu kullanabilecek ve ayrıca gerektiğinde yeni bir belgeye ihtiyaç duymaksızın dönebileceğim şekilde hazırlanmasını sağladım. Bu Rusya'ya bilimsel bir tur düzenlemeyi tasarlayan herkesin alması gereken bir önlemdir, bu önlem olmadan neredeyse her zaman kişiler genel posta yolunu kullanmak zorunda bırakılır. Bireysel olarak seyahat edenler kesinlikle bu şekilde yazılmış bir belgeyi elde edemez, verstlerce (Rus uzunluk birimi) yol kat etmek için oldukça fazla kopek²¹⁵ ödemelidirler; bundan ötürü sonraya dair sayılar da belgede önceden belirlenmiş olmalıdır. Bu belgenin alınması ardından yolcuların St. Petersburg'da yirmi dört saatten fazla kalmalarına izin verilmez, tecrübe ettiğim sabırsızlık veren gecikme ile beraber metropolden ayrılışımı hızlandırdım.

15 Eylül 1807 sabah saat 7'de, Bobrinzow (öğrenci) eşliğinde Moskova Kapısı'ndan (St. Petersburg'da bir anıt) şehirden ayrıldım. Biz ve mahiyetimiz iki arabayı doldurmuştuk, bunlardan biri iyi durumda yaylı bir arabaydı ve diğeri geniş

²¹³ Ç.N.: Санкт-Петербург (St. Petersburg), günümüzde aynı adla bilinen federal şehirdir.

²¹⁴ Ç.N.: подорожная, Rusça'dan tercümesi; "at arabası belgesi".

²¹⁵ Ç.N.: Kopek; Rus para birimi.

bir kibitka ²¹⁶(Rus tipi araba) idi ve buna da gerekli kitaplar, dergileri ve diğer ağır yükleri istiflemiştik. Tüm uzunluklardaki yolculuklar için Rusya'daki genel uygulama, tıka basa doldurulmuş arabaların Alman ve İngiliz modasına uygun olarak yapılması yani olabildiğince az bagaja uygun olmasıydı. Aksi takdirde yolcular, yolların kötülüğü ya da sürücülerin hız yapması sonucunda yaşanacak sürekli tamiratlar nedeniyle gecikir. Dahası tamiratlar her yerde gerçekleşemeyebilir, pek çok yerde demir dingili nasıl takacağını bilen bir kişi bile bulunamaz. Askine kibitkalardaki, ki bu araçlar tamamen ahşaptır, herhangi bir arıza geleneksel araçlar olduklarından ötürü kolayca tamir edilebilir.

Rus İmparatorluğundaki son yürütmelik tümüyle büyük övgüyü hak etmektedir, başka hiçbir ülkede bu ne kadar ucuz ne de bu kadar hızlı seyahat edemezsiniz ve sürücü ufak bir bahşış ile memnun edilebilir. Bu durum yine de sadece kraliyet adına seyahat edenleri kapsar; tüccarlar ve kraliyetin hizmetinde olmayanlar sık sık posta müdürü tarafından at teminlerinin reddedilmesiyle iki katı ücret ödemeye mecbur bırakılır. Her istasyonda at arabaları için tutulan atlar bulunur ve bunları başa kimse talep edemez. Nitekim Rus ulaklar öyle süratle seyahat eder ki Alman bir posta müdürünü bile hayrete düşürebilir, konu ile ilgili gereken derin düşünmeyi ihsan etti. Böylelikle Çin' e elçi gidecek araçlar sadece 22 günde Irkutsk'dan St. Petersburg'a gitmeye izinlidir, mesafe 859 Alman mili olup bu da günde 39 mile denk gelmektedir.²¹⁷

Yabancılar için, özellikle Rus seyahat tipine alışık olmayanlar için, oldukça külfetli bir yolculuk olacaktır. Öyle ki en büyük şehirler dışında han görmeyecekler ve küçüklerin kendileri için tedarikle yükümlü olduğunu göreceklerdir. Bu vaziyet yolculuğun zevkini büyük oradanda eksitmektedir. Kaçınılmaz bir gereklilik olarak yolcular yataklarını ve yemek pişirme aletlerini yanlarına almalıdır. Ben kendi payıma; bir miktar taşınabilir çorba ve şişelenmiş İngiliz sosları buldum, bunlarla lezzetli öğünler hızla hazırlanabilir ve ziyadesiyle servis edilebilir. Bu sebeple Rusya'daki her yolcuya bu eşyaları temin etmesini tavsiye ederim. Aksi takdirde kendisini bisküvi, Rus karalahana çorbası ya da yumurtayla idare edebileceğine ikna

²¹⁶ Ç.N.: кибітка, Rusça'dan tercümesi, "göçebe tipi araba, çadır".

²¹⁷ Ç.N.: İngiliz ve Alman mili arasındaki oran 1'e 4 $\frac{3}{5}$ 'dır. Rusların Moğollardan ve başlıca Altın Orda Devletinden bu posta teşkilatını miras aldığı bilinmektedir.

etmelidir, bunların dışında köylerde bulunan bir şey yoktur. Büyük Perhis’de sadece tuzlu balık ya da haşhaş yağı ile aharlanmış yemekler bulunur, bunlar öyle kötü bir koku yayar ki aynı çatı altındaÇar zor durulur, yine de böyle bir yemeği tatmaktan daha iyidir.

Hava oldukça iyiydi ve hatta başkentten hatırı sayılır uzaklıkta olmamıza rağmen büyük sayıda Rus köylü ve Alman kolonistler oradaki hasatlarını pazara taşıyorlardı. Hepsi her zamanki gibi şarkılar söylüyor ya da daha çok bağırışıyordu. St. Petersburg’dan Moskova yolu tüm imparatorluktaki en kötülerinden biri olup aynı zamanda en az ilgi çekici olanıdır; çok az çeşitlilik gösterir ve bazı kısımlarında köyler birbirine öyle yakındır ki yolculuk sırasında birkaçını tek bir köy sanabilirsiniz. Genellikle tüm evler yolun yanındadır böylece iki tarafıyla da bir sokağı oluştururlar. Bütün gece seyahat ettik ve ertesi sabah St. Petersburg’a 184 ½ verst mesafedeki Büyük Novgorod’a²¹⁸ ulaştık. Rusya’nın eski başkenti olan şehir Volhov Nehri üzerinde bulunur, İlmen Gölü’ne ulaştığı noktaya uzak değildir. Rus kroniklerine göre Danube Nehri’nden dönen Slovenyalılar tarafından neredeyse Kiev’le aynı zamanlarda kurulmuş, V. Yüzyılın ortalarına doğru yeni şehir anlamına

²¹⁸ Ç.N.: Бóлхов (Volhov) Nehri, XIX. Yüzyıl haritalarında da bu adla geçmekte ve Новгород (Novgorod) şehrinin tam ortasında geçiyor olarak görülmektedir. Yazarın sözünü ettiği Ильмень (İlmen) Gölü yine haritalarda şehrin hemen güneyindedir. *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*’ de, *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*’ de, *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel*’ de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog*’ da *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii*’de Новгородъ (Novgorod’) şeklinde Volhov Nehri üzerinde ve İlmen Gölü’nün kuzeyinde gösterilmiştir. Bunlardan da rahatlıkla anlaşılabileceği gibi yazarın sözünü ettiği Novgorod, tarihi şehir olan Novgorod şehri olmalıdır. Günümüzde burası, Великий Новгород (Veliki Novgorod) yani Büyük Novgorod adıyla Novgorod Oblastı’na bağlı ve yukarıda tarif ettiğimiz bölgededir. Bkz. A.D. Savinkov, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*, St. Petersburg, 1814 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/podrobnaya-pochtovaya-karta-rossiyskoy-imperii>); Bkz. Andrey Makarov, *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*, St. Petersburg, 1824 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/pochtovaya-karta-rossiyskoy-imperii-1>); F.F. Schubert, *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel*, St. Petersburg, 1829 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/voenno-dorozhnaya-karta-chasti-rossii-i-pogranichnyh-zemel>); Bkz. V.P. Pyadyshev, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii*, St. Petersburg, 1818 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/generalnaya-dorozhnaya-karta-evropeyskoy-rossii-i-chasti-aziyatskoy-razdelennaya-na-gubernii>); . Bkz. A.D. Savinkov, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog*, St. Petersburg, 1809 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/generalnaya-karta-rossiyskoy-imperii-na-pyatdesyat-guberniy-razdelennoy-s-pokazaniem-sosedstvennyh-vladeniy-i-bolshih-dorog>)

gelen Novgorod olarak anılmıştır. Sebebi ise sadece birkaç verst mesafede bulunan, ancak neredeyse tamamen salgın hastalık ve savaşın tahribatı ile yok olmuş olan diğer bir şehirden ayırt etmektir. Eski şehrin mevkiinde, söylentiye göre adı Slovesk'dir, henüz ayakta olan küçük bir köy; Staroe Gorodişçe²¹⁹ yani eski yıkıntılar adını taşımaktadır.

Novgorod egemenliği, Novgorod ilçelerinden; Pleskov ve Bjeloosero bölgelerine ve Süryanilerin de bu devlete bağlı olduğu Waga ve Dwina ülke sınırlarına kadar genişletilmiştir. Bu ortaya yüz bin adamlık bir nüfus demek olup komşuları tarafından da saygı duyulan bir durum olarak şu atasözünü doğurmuştur; “Kim Tanrı’ya ve Büyük Novgorod’a karşı koyabilir?”. Hükümet tipi kamuya açığı ama sivil anlaşmazlıklardan ötürü zayıfladı, Novgorodlulara kısa zamanda Ruslar ya da Wajajlar boyun eğdirdi. Hiç şüphesiz komşularının da yardımıyla daha sonraları bunları kovdularsa da kendilerini yönetemediklerine ikna olup Warjaj prensine vekillerini göndererek Novgorod’u ele geçirmelerini istediler. Rjurik, iki kardeşi Sinaus ve Truwor ile birlikte Slovanlıların ülkesini 862’de gereğince onardı ve iki yıl sonra Novgorod’ a tamamen hakim oldu. 880 yılına dek Novgorod Rus-Sloven monarşinin başkentliğini yaptı²²⁰.

Orta Çağda, hatta yüz yıl öncesine kadar, Novgorod önemli bir ticaret merkeziydi; ama St. Petersburg’un kurulmasıyla büyük oranda değer kaybetti. Birkaç kilisenin ve surların dışında eski ihtişamının az örneğini sergilemektedir. Hala aynı adı taşıyan hükümetin merkezi olup yaklaşık 8000 nüfusa sahiptir.

²¹⁹ Ç.N.: Burası *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*’ de, *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel*’ de ve *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*’ de *городец* (Gorodets’) olarak Novgorod’ un batısında buraya yakın bir mesafede verilmiştir. Günümüzde bu belirttiğimize yakın bir konumda *Городец* (Gorodets) adıyla anılır ve Leningrad Oblatı’na bağlıdır. *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel*’ de Novgorod’a daha yakın bir konumda *городня* (Gorodnya) adlı bir yerleşim daha verilmiştir. Günümüzde bu verilen konuma çok yakın bir yerde yine aynı adla *Городня* (Gorodnya) adlı Novgorod Oblatı’ na bağlı bir yerleşim yeri bulunur. *Generalnaya Karta Rossii*’ de ise Novgorod’un batısında *Городы* (Gorodiy) adlı bir yerleşim verilmiştir. Yazar buranın konumu hakkında çok az bilgi verdiği için buranın hangisi olduğu konusunda kesin bir kanaat sunmak çok zordur. Bkz. M.S. Vistitskiy, *Generalnaya Karta Rossii*, St. Petersburg, 1809 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/generalnaya-karta-rossii>)

²²⁰ Ç.N: Bkz. A.N. Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye kadar*, TTK, Ankara, 2014, 22-23

Novgorod'un ötesindeki ilk mezilin yakınlarındaki mesken, Bronitzkoi Yam²²¹ olarak anılır ve güzel bir ovada bulunur. İlmen Gölü'nün karşısında hoşgörülü bir step tepesinin başında bir şapel²²² vardı, komşu köylüler arasında mevcut olan bir inanışa göre uzak bir zamanda insan gücüyle buraya inşa edilmiştir. Bu kadar yüksek bir tepenin düzgün ve yuvarlak bir biçime sahip olmasını anlamak zor olabilirdi aksi takdirde mükemmel seviyede bir sistemle inşa olunmuş olmalıydı. Büyük granit bloklar üzerinde uzanır, bunlar buraya büyük ihtimalle inşaatı yapmaya niyetlenenler tarafından büyük güçlüklerle nakledilmiştir. Şapel'in yanında nefis bir su kaynağı bulunur, köylülere göre bazı hastalıklara şifalı olan bu su hiçbir mineral içermiyor gibi görünmektedir. Novgorod hükümetinden ayrılmadan önce Valday²²³ köyünden geçtik, köy Valdayka Nehri yoluyla, uzak olmayan bir diğerleriyle iletişim kuran bir gölün²²⁴ üzerindeydi. Adalardan biri eski bir manastırdı, taş yapı, hoş bir şekilde konumlanmış ve ağaçlarında gölgesinde idi. Valday 150 yıl önce Polonyalı tutsakların kolonisi tarafından kuruldu; seyyahların araçlarını sarıp onlara baranki (koyun) adında bir tür pastayı satmaya çalışan kadınlarının güzelliği ile ünlendi. İtiraf etmeliyim ki Valday gördüğüm her şey arasında hoş denebilecek bir şey bile göremedim. Burası gelişen neşeli bir yerdir, görülmesi gerekir ki seyahat arabaları

²²¹ Ç.N.: Бронница (Bronnitsa), adıyla anılan Rusya' da Novgorod Oblatı' na bağlı bir yerleşim yeridir. Şehir Мста (Msta) Nehri üzerinde olarak, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de, *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel* de Бронницы (Bronitsiy) şeklinde tespit edilebilmektedir ve ilk iki haritada Novgorod' a mesafesi 35 verst verilmiştir. *Tabula Geographica Partis Meridionalis Gubernii Novogorodensis in Suas Provincias et Circulos Divisi* de yukarıda saydıklarımızla aynı konumda "Broninski" şeklinde verilmiştir. Yazarın şehrin adından önce ям (Posta istasyonu) ifadesini kullanma sebebi burada bir posta yükleme istasyonu olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bkz. J.F. Schmidt, *Tabula Geographica Partis Meridionalis Gubernii Novogorodensis in Suas Provincias et Circulos Divisi*, St. Petersburg, 1772 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/tabula-geographica-partis-meridionalis-gubernii-novogorodensis-in-suas-provincias-et-circulos-divisi>)

²²² Ç.N.: Церковь Николы на Липне (Nipne Üzerindeki St. Nikolas Kilisesi) günümüzde hala yerinde bulunmaktadır ve XIII. Yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir.

²²³ Ç.N.: Валдай (Varday), günümüzde Rusya'da Novgorod Oblatı'na bağlı bir şehirdir. *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de, *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog* da ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel* de Валдай (Varday) şeklinde verilmiştir ve ilk iki haritada buranın Bronitsiy'e mesafesi 153 verst ve üçüncüsünde 152 verst olarak verilmiştir. *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de Валдай (Volday) şeklinde yine Bronitsiy'den 153 verst mesafede verilmiştir.

²²⁴ Ç.N.: Валдайское (Valdayskoye) Gölü Valday'ın doğusunda bulunur ve eski haritalarda da aynı şekilde şehir bu gölün batısındadır.

için en iyi çanlar burda yapılmaktadır. Rusya’da her kızağa ve taşıta büyük çanlar bağlamak gelenektir, bunlar hareket halinde sürekli olarak çalar ve herkese karşı yönden araç geliyor olduğunu, yoldan çekilmelerini haber verir. Birkaç araba birlikte ilerlerken her birinin çanı farklı bir tonda çalar ve ormanların içinde ortaya çıkan müzik oldukça hoştur. Valday yakınlarında köylüler yol kenarlarında haşlanmış küçük pavuryalar satarlar.

Tver hükümetine kadar önem ayırmaksızın ilk yer Vişni Voloçyok²²⁵’tur. Volga’nın (İtil) bir şubesi olan Tverza’yı Msta ile birleştiren kanal açısından dikkat çekicidir. İkincisi, Novgorod’dan çok uzak olmayan Ilmen Gölü’ne dökülür, yine Volhov vasıtasıyla Ladoga Gölü’ne bağlanır. Bu su şebekesi ile mallar Rusya’nın neresinden olursa olsun Volga’dan (İtil) Ladoga’ya, ikincisi ile, Newa’dan St. Petersburg ve Baltık’a taşınabiliyor. Vişni Voloçyok’un yerlileri belirli bir serveti bu ticaret taşımacılığından kazanmıştır.

İki mezil sonra Torshok’un²²⁶ içinden geçtik, şehir aynı şekilde Tverza üzerindedir. Buranın yerlilerinin başlıca geçim kaynağı kırmızı, sarı, yeşil hindi derisinden zarif malların satıcılığıdır. Yolcular burada; şilte, yastık, uzun yastık, Tatar botu ve terliği, tütün-kese, kutular, çantalar ve diğer tüm ıvır zıvırları bulabildiği gibi zarıflığı ve zarafeti ile mallar onları satın almaya davet eder. Dahası

²²⁵ Ç.N.: Вышний Волочёк (Vişni Voloçyok), günümüzde Rusya’da Tver Oblatına bağlı şehir. Valday şehrinin güney doğusundadır. *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*’ de, *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*’ de ve *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii*’de Вышний Волочокъ (Vişniy Voloçyok’) şeklinde, ilkşnde Valday’a 76 verst mesafede ve son ikisinde 92 verst mesafede verilmiştir. *Voенно Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pograniçnih Zemel’* de Вышн. Волочокъ (Vişn. Voloçyok’) şeklinde aynı konumda gösterilmiştir. *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog*’ da ise Вышней Волочокъ (Vişney Voloçyok’) şeklinde yine aynı konumda, Valday’dan 71 verst mesafede verilmiştir. *Tabula Geographica Partis Meridionalis Gubernii Novogorodensis in Suas Provincias et Circulos Divisi*’ de yine aynı konumda “Wysznei Woloczok” şeklinde gösterilmiştir.

²²⁶ Ç.N.: Торжок (Torjok), günümüzde Rusya’da Tver Oblatına bağlı bir şehir. Şehir Vişni Voloçyok’un güney doğusunda bulunur ve günümüzde hala Тверца (Tvertsa) Nehri üzerindedir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*’ de, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii*’ de, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*’ de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog*’ da, *Generalnaya Karta Rossii*’ de ve *Voенно Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pograniçnih Zemel’* de Торжокъ (Torjok) şeklinde verilmiştir ve ilk üç haritada Vişni Voloçyok’a mesafesi 71 verst, üçüncüde 69 verst verilmiştir. *Tabula Geographica Partis Meridionalis Gubernii Novogorodensis in Suas Provincias et Circulos Divisi*’ de yine aynı konumda “Torzok” şeklinde gösterilmiştir.

tüm bunlar harkulade ucuz olup yabancılar nadiren Torshok'tan arkadaşlarına hediyeler almadan geçer. Komşu ülke oldukça çorak ve kumuldur; ince-dağınık çamlar ve yetersiz çalılık beni heyecanlandırdı, bir Berlinli olarak bana kendi ülkemi hatırlattı.

Son kez Tver²²⁷ yakınlarından botların oluşturduğu köprü vasıtasıyla Tverza'yı geçtiğimizde, nehir Volga'ya boşalıyor ve sonrakinin önemini arttırıyordu. Tver Rusya'nın en yakışıklı kentlerinden biridir, şehrin başlıca ihracat malı mısır ve haşhaştır. Tüccarlar bunları güney Rusya'dan alır ve demir, tuzlu balık ve diğer mallarla birlikte St.Petersburg'a gönderir. Tver doğuşunu Vsevolod Georgivitsch'e borçludur²²⁸. Vsevolod Georgivitsch, 1182 yılında Tverna ve Volga kavşağındaki Novgorod ve Thorsok haydutlarının saldırılarını kontrol etmek için buraya küçük bir kale inşa etti. Durumun zorluğu ilk yerleşimcileri Volga'nın (İtil) dağlık kıyısına itti, şehir hala burada olup kalede bir zaman sonra taşındı. Şehir 1240 yılına kadar şehir denebilecek kadar yapılanmamıştı. Sıkça yaşanan çatışmalardan son yüzyılın ortalarında ciddi şekilde acı çektiği için, Kraliçe Katarina şehrin bir kısmının taşlarla yeniden inşasını emretti ve güzelleşmesine katkı sağladı. O zamandan beri Tver gelişmeye başladı ve şu an 15.000'in üzerinde nüfusa sahip. Hala Oldenburg dükünün ikametkahı burada bulunup, su yolları ağını yönetimi dükün elindedir. Su yolları ağı departmanı da burada kurulmuştur. Burada kuyumculukla bir hanın işletmeciliği işlerini birleştirip yolcuların tercihi sayesinde epey bir servet elde etmiş bir İtalyan, Moskova'daki kesinlikle en iyi konaklamadır. Tver; Hazar Denizi ve Volga (İtil) balıklarıyla piyasada tutulmuştur, bu balıkların bir kısmı donmuş ve bir kısmı canlı olarak Moskova ve St. Petersburg'a gönderilir.

²²⁷ Ç.N.: Тверь (Tver), günümüzde Rusya'da Tver Oblatı'na bağlı bir kenttir. Şehir Torzhok'un güney doğusunda bulunur ve günümüzde konumu hala İtil Nehri'nin üzerindedir. *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog* da, *Generalnaya Karta Rossii* de, *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel* de Тверь (Tver) şeklinde verilmiştir ve ilk dört haritada Toryok'tan 63 verst, beşinci haritada 63½ verst mesafede verilmiştir. *Tabula Geographica Partis Meridionalis Gubernii Novogorodensis in Suas Provincias et Circulos Divisi* de yine aynı konumda "Twer" şeklinde verilmiştir.

²²⁸ Ç.N.: Tver şehrinin kim tarafından ve tam olarak nasıl kurulduğu konusunda modern çalışmalarda bir karara varılmış değildir. Lakin tarihlendirmeler XII. Yüzyılı göstermektedir. Bkz. Aleksey Salimov V. Danilov, E. Romanova, "Sacral Topography of the Tver Kremlin in the Period of Appanage Principalities", ASSEHR, S.471, s.87

Kum, sıcak ve çam türü ağaçlar bize Klin yakınlarında karşımıza çıktı. Klin²²⁹, Sestra'nın iki kenarında uzanan küçük neşeli bir şehirdir, pek popüler olmamasına rağmen kayda değer bir ticaret yapılmaktadır. Moskova hükümetine bağlı ilk mesken olarak buradan geçtik, burası hoş ağaçlık bir konuma sahipti. Çernaja Gryes, Moskova'ya varmadan önce gördüğümüz son kasabaydı. Adilce kara çamur manasına gelen adını hak eden kasaba, yağışlı mevsimlerde olduğu kadar yazları da siyah bir kuma dönüşerek yolcuları fazlasıyla rahatsız eder.

Tüm gün boyunca yağmur yağdı, akşama doğru hava açıldı ve sonunda sürücüler yoldaki büyük göletlerden kaçınabildi ve sürekli olarak devrilme korkusu yaşadık. Yavaş ve temkinli bir yolculuk sonrasında yine de Moskova'nın birkaç verst gerisinde idik. Şehirden geldiğine emin olduğum nahoş bir koku almaya başladım, şehre yaklaştıkça daha da dayanılmaz hale geliyordu. Pek çoğu asfaltsız olan sokaklarda çamur dingile kadar ulaşıyordu. Çamurun ve yorgun atlarımızın güçlüğüyle Polonyalı Hanı denen yere ulaştık.

Sahip olduğum bilgiye göre Moskova'da seyahatim için gerekli evraklar sebebiyle bekleniyordum, orada kaldığım bir kaç günü uzatmak zorunluluğundaydım. Lakin bu durum bana belirli bir keyif vermiyordu, sokaklardaki pislik ve koku pek çok ilgi çekici şeyi görmemi önlüyordu. Ötesine gelince Moskova, oldukça çeşitli ve rengarenk bir gösteri sunuyordu. Rusya'da hem Rus hem de Avrupalı dış görünüşe sahip son şehir burasıydı. En görkemli yerlerin yanında yıkık ahşap kulübeler görüyorsunuz ve orta sınıflar neredeyse tamamen yerellerden oluşur; Petersburg'da ise neredeyse yalnızca yabancılardan oluşur. Moskova'da bugüne kadar sayısız olan Rus esnaf, eski şehirde bahsedilmeye değmeyecek kadardır.

²²⁹ Ç.N.: Кли́н (Klin), günümüzde Rusya'da Moskova Oblastına bağlı bir şehir. Şehrin günümüzde hala konumu Сестра (Sestra) Nehri'nin iki kıyısıdır ve şehir Tver'in güney doğusunda bulunmaktadır. *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog* da, *Generalnaya Karta Rossii* de, *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pograniçnih Zemel* de Кли́нь (Klin') şeklinde verilmiştir ve ilk dört haritada Toryok'tan 82 verst, beşinci haritada 83½ verst mesafede verilmiştir. *Tabula Geographica Partis Meridionalis Gubernii Novogorodensis in Suas Provincias et Circulos Divisi* de yine aynı konumda "Klin" şeklinde verilmiştir.

Kont Alexis Rasumovski'nin Gorenki'deki fevkalade botanik bahçesini gezmekten geri durmadım. Botanik bahçesi, Vlademir yolunda Moskova'ya 22 verst mesafede bulunuyor. Hayret verici bir mevzudur ki Rusya'nın ortasında Avrupa'daki benzerler kurumlarla yarışır durumdadır. Büyük zahmet ve masrafla en nadir bitkiler buraya dünyanın dört bir yanından getirilmiştir. Bu harika koleksiyonun bir diğer şansı da tanınmış botanist Fischer of Halberstadt²³⁰ tarafından yönetiliyor olmasıdır. Fischer, kendisini burada tamamen başarı gösterdiği bilime adamıştır, özellikle bitkilerin fizyolojisiyle meşgul olmuştur ki bu alan kendisine ilgi çekici keşiflerinden ötürü borçludur²³¹. Bahçenin yanındaki hoş görünümlü malikane iyi bir kütüphaneyi içerisinde barındırır. Malikane pahalı İngiliz ve Fransız işleriyle döşenmiştir. Kısacası Gorenki tüm Rusya'nın ilham kaynağıdır.

Moskova'nın şimdiye dek sıkça tasvir edildi, ben de bunu yapabilirim lakin ben bu şehirde yaşamakla ilgili birkaç gözlemde bulunmak dışında şehir hakkında daha fazla bir şey söylemeyeceğim. Hiçbir yerde Rus soyluluğunun zücadeye, ihtişam ve paha ile elde edildiği doğrulanamaz. Moskova'da kolejli albayın üstündeki herkesin altı atlı araba kullanma hakkı vardır, bu durum alışılmamış değildir. Genel Vali devlet yemeği ya da akşam yemeği düzenlediğinde, evinin önündeki meydanda yirmiden fazla altı atın çektiği arabalar görür ve gerisi dört atın çektiği arabadır. Genel olarak, at arabalarının bu kadar fazla kullanıldığı başka bir şehir dünya da azdır. Rusların meşhur misafirperverliği, burada yüksek seviyede karşınıza çıkar, St.Petersburg'da olduğundan daha cömerttir keza orada modaya bulanmıştır. St. Petersburg'da bir yabancıyı karşılama ve masaya davet etme sadece çalımdan ibarettir. Nerede tanıtılmış olursa olsun iyi tavsiye sahibi insanlar yemeğe davet edilir. Ona şöyle hitap edilir; “Büyük onur duyarız sizler bize pazartesi günü eşlik ederseniz.” ya da “salı günü bizim günümüz, mutlaka sizi bekliyor olacağız.”. Kişi pazartesi ya da salı günleri çağırıldığı üzere giderse; hiç şüphesiz dolu bir masa bulacaktır. Lakin ev sahibi kendisiyle görüşemeyecek kadar meşgul olacaktır ve sizi

²³⁰ Ç.N.: Friedrich Ernst Ludwig von Fischer, (1782-1854)

²³¹ Ç.N.: Ludwig von Fischer'in ve Kont Rasumovski'nin Rus ve dünya botanik bilmine hatrı sayılır katkıları olduğu görülmektedir. 1812 kataloğunda yazarın bahsettiği botanik bahçesinde 8036 türün bulunduğu kaydedilmiştir ve Kont Rasumovski Rusya'nın ilk botanistler topluluğunu *La Societe Phytographique de Gorenki*'yi kurmuştur. Bkz. Olga Yu. Elina, “Private Botanical Gardens in Russia: Between Noble Culture and Scientific Professionalization (1760s–1917)”, *2nd ICESHS*, S.6-9, 2006, s.583

neden başka bir gün ya da günün başka bir saati çağırmadığına şaşıracaktır. Yakınması şöyle olabilir; “Ne garip bir adam! Böyle bir saatle gelmekle neyi bekliyor olabilir?” vb. Aksine Moskova’da, yabancılar hem Rus hem de Almanlar tarafından candan bir biçimde kabul edilir ve onun ikametini çalmak için oldukça hoş bir biçimde birbiriyle yarışır.

3.2. İkinci Bölüm

Moskova'dan Ayrılış - Podol - Serpuhov - Buranın Tarihi ve Meşguliyeti - Oka Nehri - Kıyılarının Doğası - Tula - Buradaki Demir Üretimi - Han - Mtsensk - Oryol Hükümetinin Bölgesine Giriş - Oryol - Şehrin Tasviri - Rus At Pazarının Rataatlığı - Oryol Ticareti - Oka Nehrindeki Gemiler - Komşu Yurdun Belirmesi - Tahta Biti ya da Tarakan, Rus Evlerinin Genel Belası - Kursk'a Yolculuk, Rusya'nın En Pis Kenti - Dimitri Semonoviç Çaponin, Almanya ve Çin'le Ticaret Yapan bir Rus Tüccar - Kursk'un Tarihi ve Tasviri - Buradan Ayrılış

29 Eylül akşamı Moskova'yı terk ederek, Tula, Oryol, Kursk ve Çarkov şeklinde rotama devam ettim. Karşıma çıkan ilk yer Podol'du²³², bu küçük yeni bir kentin içinden Padal Nehri geçiyordu. Aynı adla anılan alanın²³³ merkezi olan kent, canlı ve heyecan verici bir yere benzemektedir. Moskova'ya uzaklığı 35 verst ya da Alman mili ile 5 mildir. Buraya yolculuğumuz sırasında ufak bir kaza yaşadık. Öğrenci yol arkadaşım, iki büyük mermi doldurduğu silahını kibitkaya koymuştu; silah arabanın sarsıntısı sebebiyle patladı ve mermi ince astar ağacı geçip ön tekerlerden birinin tekerlek parmağını parçaladı.

Podol'dan Serpuhov'a²³⁴ 53 verst mesafe vardır, Serpuhov, Moskova hükümetinin farklı bir alan amirliğidir. Yer yer Sserpeika çayının yanındaki

²³² Ç.N.: Подольск (Podol'sk), günümüzde Rusya'da Moskova Oblatı'nda bulunan bir şehir. Moskova'nın güneyinde bulunan şehir, günümüzde Пахра (Pahra) Nehri olarak anılan nehir şehrin içinden doğu-batı istikametinde geçmektedir. *По́стовая Карта Росси́йской Империи Част I.*' de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy Imperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog*' da, *Generalnaya Karta Rossii*' de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel*' de Подольскъ (Podol'sk') şeklinde verilmiştir ve ilk haritada Moskova'dan 25 verst, ikinci haritada 32 verst ve üçüncü haritada 58 verst mesafede verilmiştir. *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii*' de ve *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy Imperii*' de ise Подоль (Podol') şeklinde Moskova'dan 32 verst mesafede ve sıraladığımız tüm haritalarda Moskova'nın güneyinde verilmiştir.

²³³ Ç.N.: Yazar burada idari sistemin dairesel parçalarından bahsediyor.

²³⁴ Ç.N.: Серпухов (Serpuhov), günümüzde Rusya'da Moskova Oblatı'nda bulunan bir şehir. Şehir Pololsk'ın güney batısında bulunmaktadır. *По́стовая Карта Росси́йской Империи Част I.*' de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy Imperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog*' da, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii*' de, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy Imperii*' de, *Generalnaya Karta Rossii*' de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel*' de Серпуховъ (Serpuhov) şeklinde verilmiştir ve ilk

yükseltide bulunan şehir, Oka Nehrinin sol kıyısından 4 verst uzaklıktadır. Oka Nehri burada Tula ve Moskova hükümetlerini birbirinden ayırır. Nehir önemli oranda mısır ticaretini taşır, mısır burada ve komşu alanlarda üretilir, Yazın bu mallar Oryol, Meshchovsky ve diğer bölgelerden buraya su yoluyla nakledilir. Ardından kara yoluyla Moskova'ya gönderilir. Yerliler aynı pazar göndermek için Ukrayna'dan sığır alırlar. Kendi tüketimleri için ayırdıkları ise; tuz ya da ihraç malları, St. Petersburg'a taşıdıkları mum yağı gibi, kalanlardır.Öküz derisinin çoğu da burada tabaklanır. Diğer başlıca satış malları, önemli bir ticareti kapsayan; haşhaş, bal, tütün, ketendir. Sonuncusu komşu pazarlardan alınıp sıkça Novochoopersk ve Çarizyn'e ihraç edilir.

Serpuhov, söylenene göre 1374 yılında kurulmuştur. Grandük Dimitri İvanoviç Donskoy hükümdarlığı zamanında onun kuzeni olan Volodomir Andreviç tarafından kurulan şehir, 1392 yılında Kıpçak Hanı Toktamış tarafından ele geçirilip harap edildi. Buraya 1403 yılında Volodimir Andreviç Donskoy tarafından Visozkoy Manastırı inşa edildi. St. Sergie, havarisi Athanasius'u manastır başrahibi olarak atadı. Çok zaman geçmeden şehir talihsizce Litvanyalılar tarafından yıkıma uğradı ama kısa sürede tekrar inşa edildi. On arşın yüksekliğindeki beyaz taşlardan örülmüş duvar, 1556 yılındaÇar İvan Vasilyeviç tarafından yapılmıştır. Şu an bu duvardan hiçbir iz kalmamıştır, öyle çürümüştür ki bunları sökmek uygun bulunmuştur.

Kendimi tüm diğer yabancılar gibi posta merkezinde sık karşılaşılan bir aşağılanmanın içinde buldum. Serpuhov'a varmadan bizden sonra gelen bir İngiliz tüccar bizden önce telgraf çekti ve kendimi düzenin gerektirdiği gibi hareket ederken buldum keza bu düzen hakimlerden belediye başkanlarına kadar aynıydı. Bu sebeple belediye başkanı Gorodnitçi'yi buraya çağırarak, bana eşlik edecek bir polis-asker atmasını ve bu başvuruya anında uyulmasını istedim. Aldığım kabul, bu önlemin ne kadar lüzumlu olduğunu bana yolculuğum boyunca kanıtladı, öncelikli olarak tüm can sıkıcı ve adaletsiz taleplerden korunmuş oldum.

Oka Nehri, bu kısmında seyahate elverişli, Oryol hükümetinde süratleniyor ve Volga'ya (İtil) Nişney Novgorod'da boşalıyordu. Bölge doğrudan doğruya Oka'nın kıyısına bitişikti, pek çok kısmı 30 kulaştır ve yukarı doğru, içinde aktığı

haritada Podolsk'a mesafesi 59 verst, ikinci ve üçüncü haritada, 60 verst, dördüncü haritada 62 verst ve beşinci haritada 67 verst olarak verilmiştir.

tüm vadi boyunca, kısmen kumlu ve kısmen kalkerli türde taş tabakaları içerir. İkincisi Serpuhov yakınlarında örneği görülebildiği gibi pek çok yerde görülebilir; fosilleşmiş kabukların kalıntılarına benzeyen bu örneklerde kabuklar o kadar küçük parçalara ayrılmıştır ki ayırt etmesi neredeyse imkansızdır. Burada perdah taşı çeşitliliği gösteren tepeler bulunur, bunlar Oka'nın doğu batı mesafesini uzatır ve demir cevheri barındırır. Bölgenin pek çok yerinden demir cevheri çıkartılmaktadır²³⁵.

Tula ile Serpuhov arası mesafe 93 versttir. Taşra alçak seviyede olsa da kente yaklaştıkça tepelikler görünmeye başlar, Yol boyunca küçük dere formundaki çamur havuzlarında hemen algılanabilen kum ve kireç taşı katmanları vardır. Yol üzerindeki köyler varlıklı görünmekteydi ama yağmurdan dolayı oldukça kirli görünüyordu. Buraların yerlileri koyun otlatıyor ve arı besliyordu. Arı kovanları ağaç kovuğuna benziyordu ki arılarda buralara kovan yapmayı tercih ederler.

Tula²³⁶, Upa Nehri üzerinde yer alıyordu. Upa Nehri Oka'ya dökülüyor ve İvan Osero gölüne uzanıyordu, bu gölden Don Nehri başlıyordu. I. Peter kanal projesini tasarlayan kişiydi. Tasarı; İvan Osero gölü ile Upa Nehrini bir kanalla birleştirmek ve böylece Oka Nehri vasıtasıyla Don ve Volga (İtil) arasındaki suları yani tüm kuzey Rusya'yı bağlamaktı. Tula şu an Rusya'nın en iyi ve en varlıklı kentlerinden birisidir ve demir üretimi ile tüm imparatorlukta nam salmıştır. Sokaklar şüphesiz düz ya da asfaltlanmış değildir, ama içlerinden bazıları Moskova'daki sokaklarla en azından eşit olacak seviyede iyi durumdadır. Çelik üretimi ve ateşli silah üretimi buradaki sürekli faaliyettir ve ordunun büyük bir kısmını karşılar. I. Peter zamanında 1717 yılında üretime başlanmıştır ancak, satış açısından düşüşe

²³⁵ J. A. Güldenstädt, Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge, St. Petersburg, 1791 C.. II., s.435.

²³⁶ Ç.N.: Тула (Tula), günümüzde Rusya'da Tula Oblastı'nın başkentidir. Şehir Serpuhov'un güney doğusunda bulunur ve Упá (Upa) Nehri şehrin içinden güneydoğu-kuzeybatı istikametinde geçer. *Поçтовaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog* de, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de, *Generalnaya Karta Rossii* de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pograniçnih Zemel* de Тула (Tula) şeklinde verilmiştir ve Serpuhov'a mesafesi ilk haritada 95 verst, ikinci ve üçüncü haritada 90 verst, dördüncü haritada 79 verst ve beşinci haritada 81 verst olarak verilmiştir.

uğradığı söylenemese de ürettiği eşyanın, özellikle de ateşli silahlarının, eskisinden daha düşük kalitede olduğu doğrudur.

Burada büyük bir hana rastladık, buranın sahibi aynı zamanda silah dükkanına da sahipti lakin mallarına iki katı fiyat istiyordu. Buna karşın emindi ki hiçbir müşterisi istediklerini başka bir satıcıdan alacak kadar kaba değildi. Ötesinde burada çok iyi yatacak yer bulduk, Rusya dahilinde ummadığımız kadar iyiydi. Bu han tüm yolculuğum boyunca kaldığım son handı. Mektuplarımı valiye ilettim ve Serpuhov'da bize katılan polis-asker yerine bize Oryol'a refakat etmekk üzere ağır süvari tahsis edildi.

Tula'yı erken saatlerde 2 Ekim'de terk ettim. Rotamız bizi Tula hükümetine bağlı Krapivna²³⁷ ve Çern²³⁸ bölgelerinden geçip, buradan Mtsensk'e ²³⁹yani Oryol'un ilk idari birimine ulaştırıyordu ve burası yalnızca Tula'ya 133 verst mesafedeydi. Yol iyi olduğu için akşam saat 9'da oradaydık; sağlıklı bir Rus akşam yemeği olan dana böbrekli çorbadan sonra, yalnızca 30 verst mesafedeki Oryol'a yolculuğumuza devam ettik.

²³⁷ Ç.N.: Крапивна (Krapivna), günümüzde Rusya'da Tula Oblatı'na bağlı bir şehir. Tula'nın güney batısında bulunan şehir eski haritalarda da Упá (Upa) ile Плава (Plava) Nehirlerinin birleştiği dirsekte Upa'nın güneyinde ve Plava'nın batısında bulunmaktadır. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* de, *Generalnaya Karta Rossii* de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog* da, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel* de Крапивна (Krapivna) şeklinde Tula'dan mesafesi ilk iki haritada 48 vert, üçüncü haritada 46 verst ve dördüncü haritada 35 verst olarak verilmiştir. *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de Кропивна (Krapivna) şeklinde Tula'ya 48 verst mesafede verilmiştir.

²³⁸ Ç.N.: Чернь (Çern'), günümüzde Rusya'da Tula Oblatı'nda bir şehir. Şehir günümüzde hala aynı adı taşıyan nehrin iki yakasında bulunmaktadır. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog* da, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de, *Generalnaya Karta Rossii* de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel* de Чернь (Çern') şeklinde yine aynı addaki nehrin kıyısında verilmiştir.

²³⁹ Ç.N.: Мценск (Mtsensk), günümüzde Rusya'da Oryol Oblatı'na bağlı bir şehir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* de, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de, *Generalnaya Karta Rossii* de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel* de Ока (Oka) Nehri ile Зуша (Zuşa) Nehri'nin birleştiği noktada Zuşa'nın doğu kıyısında Мценскъ (Mtsensk') şeklinde gösterilmiştir. *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog* da yine aynı adla, Çern'e mesafesi 39 verst olarak verilmiştir.

Oryol²⁴⁰ şehri, en doğru tabiri ile, Oka Nehri ve Orlik Deresi arasında uzanmaktadır, dere sol taraftan nehre dökülmektedir. Bu iki akarsuyun ötesinde varoşlar bulunmaktadır. Şehrin ana kısmı beş meskenden oluşmakta ve bunlar ana sokağa konumlarıyla adlandırılmaktadır. Diğerleri eski yerlileri ile anılmaktadır. Burada bir zamanlar Çerkesler, küçük Ruslar, Strelitzler²⁴¹, topçular, kentliler yaşamıştır. Orel şehrinin bu kısmının merkezinde, çarşı (Gostiny Dvor²⁴²) bulunur. Burada dükkanlar Rus ve Yunan mallarıyla doludur. Bu gibi çarşılar Rusya'nın her yerinde bulunmaktadır ve kolaylığı sayesinde müşteriler ihtiyaçlarını tek bir dükkandan giderebilir. Bizim için de olduğu gibi, iki üç yere bakmakla yükümlü değildir. Genellikle, kötü hava koşullarında yağmurdan müşterileri korumak için sokağa açılan ve üstü kapalı kemerlerle donatılmış, birkaç daimi tezgah veya dükkandan (Lavka²⁴³) oluşurlar. Çarşı buranın standart zenginlik ve kalabalık alanıdır, gezginler için bundan daha ilginç gezinti olamaz. Genellikle tek ve aynı ürünü satan dükkanlar birbirine yakın olur, böylelikle böylece, büyük şehirlerde çay, şeker ve kahvenin satıldığı tüm sıraları, yünlü giysiler için diğerlerini, yine aynı durum keten kumaşları, balmumu vb için de geçerlidir. Rengarenk kalabalık aralıksız bir şekilde gidip gelirken müstesna bir seyir oluşturur, ama gezginle için oldukça rahatsızlık verici olan bir durum ise devamlı olarak bağırarak Rus satıcılar tarafından hücumu uğramaktır. “Ne alırdınız?” - “Şeker, çay, kahve!”-”En iyi şapkalar!”- gezginleri bu şekilde alıkoyan satıcılardan alışveriş yapamazlar keza diğerlerinin onu parçalamasından korkarlar.

Burada büyük çapta; çavdar, haşhaş, has un, kendir otu ve cam ticareti yapılır. Haşhaş başlıca Kazan ve Astrahan'dan getirilir, Moskova ve St. Petersburg'da öğütülür. Kendir otu ise temelde Bryansk, Oryol ve Sevs'ke

²⁴⁰ Ç.N.: Опел (Oryol), günümüzde Oryol Oblatı'nın merkez şehridir. Oka Nehir üzerinde olan şehir, Mtsens'in güney batısında bulunmaktadır. *Поçтовaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog* da, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de, *Generalnaya Karta Rossii* de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel* de Опель (Orel) şeklinde ilk beş haritada da Mtsensk'e 53 verst mesafede verilmiştir.

²⁴¹ Ç.N.: Eski Muskovit muhafızlarının veya Rus ordusunun askerleri.

²⁴² Ç.N.: Гостиный двор (GostinyDvor), konuk ve avlu kelimelerinden türemiş bir ad olup dükkanların bulunduğu yarı kapalı çarşılar için kullanılır.

²⁴³ Ç.N.: лавка (lavka) Rusçadan tercümesi: dükkan.

yetiştirilir. Buradan su yoluyla Moskov'ya ve Oka ile Volga (İtil) arasındaki şehirlere nakledilir. Oryol'da Oka Nehri seyredilebilir hale gelir ve Orlik Gölü ağzında 30 kulaç genişliğindedir. Oka üzerinde kullanılan gemiler; “*struge*”, “*barka*”, “*paçalk*” olarak adlandırılır. Strugeler en büyük olanlarıdır, 2500 *tschetwert* (*vadi*) mısırlık kargoyu taşıyabilir. Tüm bu gemiler Oka Nehri'nde Oryol'un 400 verst aşağısında inşa edilmiştir.

Oka ve Orlik Nehirleri boylarında, özellikle de Orlik'in sağ tarafında, hemen şehrin yukarısında birkaç taşocağı bulunur, dahası gri kireç taşının kalitesi mükemmeldir. Tebeşire rastlanmadığı söylenir fakat şu an Oka vadisinde bulunabilmiştir, bununla birlikte karşılaşıldığı mesafe çok büyük bir mesafe değildir; Bryansk yakınlarında Desna Nehri üzerindedir. Taş katmanlarının üzerinde sarı tebeşir yatar, bu durum taşların azametli kıyıda görünürlüğünü sağlar. Bunlarla iyi tuğla imal edilir, şehrin yakınlarında yakılan kireçle de iyi tuğla imal edilir. Oryol dolaylarında oldukça küçük bir orman bulunur. Ormanda; meşe, huş ağacı, toz ağacı, akçaağaç ve ıhlamur bulunur. Çam ağaçları, şehrin 20 verst aşağısına, Obluch Dere'sine dek gözükmeyiz. Huş ağacından iyi çatı kirişi yapılır ama bu işte kullanılacak kalaslar nehirde Kaluga'ya kadar yüzdürülür. İnşaat ve yakacak odunlar buraya Desna üzerindeki Karaçev yakınlarındaki yerden getirilir.²⁴⁴

Kötü hava şartları ve Tula'da bize katılan ağır süvariye burada bir başkasıyla değiştirme sebebiyle bütün gece ve ertesi günün büyük bir kısmında burada durmak zorunda kaldık. Gerektiği şekilde polis tarafında bize tahsis edilmiş konaklama için ilk kez erzak temin ettik, konaklamada iki ahşap sıra ve biraz yakacak odun dışında bir şey yoktu. Her yer ahşap ya da taş Rus evlerinin genel belası tahta biti kaynıyordu. Bu böcekler inanılmaz derecede fazlaydı, çatı ve odaların duvarları neredeyse onlarla kaplıydı, en büyük tedbirler alınsa bile faydasızdı ki her dakika yemeğimize ya da içeceklerimize bir tanesi düşüyordu. Bir somun beyaz ekmek tüm gece açıkta bırakılırsa, ertesi sabah ağaç biti usulünce delinmiş ve süngere benzer bir halde bulunur. Büyük türlerinin dışında daha küçük tahta bitleri de vardır, Ruslar bunlara Prussaki yani Prusyalı der. İnsanların çoğu bu böceğin Rusya'da

²⁴⁴ Güldenstädt. a.g.e., O.

bulunmadığını öne sürer, lakin ilk görülmesi Prusya savaşıdan itibaren ve haliyle Prusyalıların yaptığı bir büyü bu baş belasını ortaya çıkartmıştır.

5 Ekim sabahının erken saatlerinde Oryol'dan ayrıldık ve Kursk²⁴⁵ rotamıza devam ettik. Kursk'un merkezi hükümeti aynı adda olup Oryol'dan 150 verst mesafededir. Kursk tüm Rusya'da bildiğim aynı zamanda hem en eski hem de en pis şehirlerden biridir. Şehrin yarısı büyük öneme sahip olsa da iki güçlü at tarafından çekilen arabamız çamuru aşip vali evine çıkarken zorlandı. Bu pisliğin bir kısmı yolların asfaltlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır, ayrıca polisin ihmali de vardır ve bu durum güneydeki çoğu şehrin genel özelliğidir. Ancak Pultawa'da, tüm inancı aştığı bildirildi ve meşhur oldu.

Burada varlıklı bir Rus tüccarı olan Dimitri Semonoviç Çlaponin'i ziyaret ettim, onun aracılığıyla Sibiryaya seyahatim boyunca haberdar oldum ve ondan büyük nezaket gördüm. Almanca'yı oldukça akıcı konuşan, keten ve yün kumaş satın almak için birkaç kez Silezya'da²⁴⁶ bulunmuş Bay Çlaponin'i oldukça bilgili bir adam buldum. Bu malların büyük bir miktarını Kyahta²⁴⁷'ya kadar gönderip burada Çin malları olan başlıca; çay, çeşitli renklerde nankin (Çin bezi) ile takas ettikten sonra tüm Rusya'ya dağıtmaktadır. Bu trafik Çin ile ticaret yapan Rus tüccarların genel trafiğidir. Bir farkla, bazılarının hazırda Avrupa bağlantıları vardır ve keten ile yün kumaşı üçüncü elden alırlar.

Bu konuksever adamın evi tamamen Alman tarzında döşenmiştir ve bizler burada hoşlukla ağırlandık. Leipzig ve Breslau'daki ikametini keyifle anımsayan ve yurt dışındaki yaşamı tercih ettiğini bildiğim tek Rus. Ona Kursk'ten 1000 Alman mili uzaklıktaki Kyahta'ya gidecek bir mektubumu verdim ve mektumun Berlin'den Leipzig'e gideceği kadar güvenli bir biçimde ulaştırılacağından şüphem yoktu.

²⁴⁵ Ç.N.: Курск (Kursk), günümüzde Kursk Oblastı'nın merkez şehridir. Şehir, Oryol'un güney doğusunda bulunur. *По́товая Карта Росси́йской Империи Част I.* de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy Imperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennykh Vladeniy i Bolshih Dorog* da, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Chasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de, *Podrobnaya Počtovaya Karta Russkiyskoy Imperii* de, *Generalnaya Karta Rossii* de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Chasti Rossii i Pogranichnih Zemel* de Курск (Kursk) şeklinde ilk haritada Orel'e mesafesi 152 verst, ikinci ve üçüncü haritada 151 verst, dördüncü haritada 156 verst olarak verilmiştir. Şehir Сейм (Seym) Nehri'nin kuzeyinde olarak gösterilmiştir öyle görünüyor ki şehir güneye doğru genişlemeye devam etmiştir.

²⁴⁶ Ç.N.: Silizya Doğu Avrupa'da tarihi bir bölgedir.

²⁴⁷ Ç.N.: Кяхта (Kyahta) Rusya'da Kyakhtinsky eyaletine bağlı bir şehirdir.

Kursk'ün 990 yılında, Grandük Vlademir zamanında, kuruluşu sanılmaktadır. Grandük'ün hüküm yerlerini oğulları arasında pay ettiği dönemde Kiev'e yakın bir şehir inşa etme planı vardı, daha sonrasında burası bölge eyaletinin merkezi oldu. Şehir Batu Han'ın 1237 yılındaki istilası sırasında Rusya'nın pek çok şehir gibi yakılıp yıkılmış²⁴⁸ ve 1278 yılında Çingiz torunu Nogay tarafından Kursk eyaleti bastırılmıştır. Nogay'ın Tatar bir adamı olan Ahmet, 1283 yılında buralarda yer satın alır²⁴⁹ ve harabelerin yakınlarında iki adet Sloboda²⁵⁰ bulur ve buraya sığınmış olanları kendi koruması altına alır. En nihayetinde 1597 yılında İvan Federoviç'in hükümdarlığı sırasında, olağanüstü Bakire Meryem burada bulunur ve Kursk şehri tekrar inşa edilir ve yakınlarındaki araziler Mtsensk ve Oryol'dan gelen kolonistlerce nüfuslandırılır. Bir süre sonra kendi voyvodası oldu: 1727 yılında Belgorod hükümeti kurulurken Kursk buraya ekliydi ama 1779 yılında kendi adıyla yeni hükümetin merkezi oldu, o zamandan beri aldığı formu korumuştur.

Kursk Rusya'nın en büyük şehirlerinden biridir, yaklaşık altı verst uzunluğundadır. Burası varlıklı bir yerdir, gelişmekte olan bir ticareti vardır ama taşımaya uygun nehirlerle ihtiyacı vardır. Yine de burada birkaç fabrika, imalathane ve özellikle tabakhane bulunur ki bunlar iyi iş yapar. Bitişik bölge üretken ve kalabalıktır ve Kursk tepelerinden inanılmaz sayıda komşu köy görünür. Kursk'ta ülke Karadeniz ve Azak Denizi'ne doğru gerilemeye başlar ve tüm nehirler güneye doğru akar; oysaki Oryol hükümetinden doğan nehirler kuzey yönünü alır.

Arabamız gerekli tamirleri gördükten ve vali ile Bay Çlaponin'e veda ettikten sonra şehri, 7 Ekim akşamına doğru terk ettik.

²⁴⁸ Ç.N.: Bkz. Kurat, a.g.e.,1972, s.222

²⁴⁹ Ç.N.: Kemalov'un eserine göre Ahmet Baskak, Kursk'a baskak olarak tayin edilmiştir. Halkın kendisinden memnun olmaması ve onu Han'a şikayet etmeleri üzerine Han Ahmet Baskak'a ait şehirlerin yıkılmasını emretmiştir. Kemalov, a.g.e., s. 87-88

²⁵⁰ Ç.N.: Sloboda (свобода) kelimesi eski Rusça "özgürlük" manasına gelmektedir. Ayrıca vergi vermeyen bölge anlamında da kullanılır.

3.3. Üçüncü Bölüm

Oboyan - Yemeklik Mantar, Rusya’da Geleneksel Bir Yemek - Kochetovka - Donets Üzerindeki Belgorod - Bu Kent, Hazar Hakimiyenin Başkenti Sarkel Değil - Konumu ve Kuruluşu - Harkov Hükümeti – Tarihi

Yolun çok iyi olması sebebiyle, Kursk’den mesafesi 59 verst olan Oboyan’a²⁵¹ beş saatte ulaştık. Burası; güzel, mamur, çevresinin merkezi konumunda, Psjol Nehri, buradan uzak olmayan bir yerden doğan, ile Oboyanka Deresinin kavşağında bulunan bir yerdir. Buradaki misafirlerle dolu olan yemek yeri oldukça çekici göründü, beğendiğimiz bir yemek bulmakta kararlıydık ve yemekleri beklediğimizden daha iyi bulduk. Bizden önce hazırlanmış farklı yemekler arasından bazıları tamamen mantardan yapılmıştı ki mantar Rusya’da genellikle sık tüketilir özellikle Lent döneminde ve sıradan insanlar için bir ana yemek ürünüdür. Bu şekilde tüketilen muazzam miktarda yemeklik mantar olmasına rağmen, Almanya’da nadiren görülen bunların kullanımı nedeniyle meydana gelen ölümcül kazaları duyamazsınız. Ya buradaki köylüler kötücül olanları masum olanlardan ayırmak konusunda aşırı yetenekli ya da belki de buradaki türlerin çoğu insan sağlığını kötü etkilemeyenlerden. Rusya’da mantar yerken ve mantar yedikten sonra brandi içmek normaldir sebebi ise brendinin mantarın sindirimini kolaylaştırmasıdır. Sıradan mantar sosu; tereyağı ya da yağda, soğan ve biberle yavaşça pişirmektir. Bunun dışında maurun içinde pişirme ya da küçük keklerin içine doldurarak tereyağında kızartmak gibi pişirme yöntemleri de vardır.

Kochetovka’ya²⁵², Oboyan çevresinde bir köy, vardığımız gece burada kalma kararı aldım. Oboyan’da aldığım bilgiye göre buradan Belgorod’a giden yol tekin

²⁵¹ Ç.N.: Обоянь (Obayan), günümüzde Kursk Oblatı’na bağlı bir şehir. Şehir Kursk’un güneyinde bulunmakta olup *Поѣтовая Карта Россиyskoy İmperii Част I.*’ de, *Generalnaya Karta Россиyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog*’ da, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Часті Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii*’ de, *Generalnaya Karta Rossii*’ de, *Podrobnaya Počtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*’ de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Часті Rossii i Pogranichnih Zemel*’ de Обоянь (Obayan) şeklinde verilmiştir ve Kursk’a uzaklığı, ilk haritada 59 verst, ikinci, üçüncü ve dördüncü haritada 58 verst olarak verilmiştir.

²⁵² Ç.N.: Кочетовка (Koçetovka), günümüzde Belgorod Oblatı’na bağlı bir yerleşim yeridir. *Поѣтовая Карта Россиyskoy İmperii Част I.*’ De Кочетовские (Koçetavkoye) şeklinde Obayan’dan 18 verst mesafede verilmiştir. *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy*

değilmiş, hiç şüphesiz bu gecikme kibitkamıza göz ardı edilemez bazı tamirlerin yapılmasına da olanak sağladı. Konağımızı çok uygun olmayan bir şekilde çok erken bir saatte terk ettik. 8 Ekim’de Kursk hükümetinin çemberindeki son kent olan Belgorod’a²⁵³ vardık. Kursk ile Belgorod arası mesafe 132 versttir. Belgorod Kuzey Donets’in sağ tarafındaki vadide konumlanmıştır, dikkate değer özelliklerinden yalnızca bir tanesi 1779 yılından daha öncesinden beri aynı addaki kapsamlı hükümetin merkezi olmasıdır. Dahası Bayer’in zamanında geçen Sarkel ve Belencer için, 965 yılında Svyatoslav tarafından alınan Hazar’ın başkenti, tanınmış ve üstün bilim insanı St. Petersburg’dan Bay von Lehrberg²⁵⁴ bu antik ormanın ve şehrin Don’un ağzında bambaşka bir yerde olduğunu ispatladı.²⁵⁵ Maalesef ki hayranlık uyandıran Bilim Akademisine sunulmuş tezi henüz basılmamıştır. Bu düzeltme yoluyla ne kadar coğrafi ve tarihi bir yanlış düzeltilmişse bir o kadar da Rusya’nın güneyindeki kalıntılarla ilgili araştırmalar üzerinde belirgin bir etki görülebilir.

Belgorod, ya da beyaz şehir, Büyük Vladimir tarafından kurulmuş şehirlerden biridir ve 980 yılı gibi erken bir zamanda inşa edildiği söylenir²⁵⁶. Adını başta konumlandığı tebeşir tepelerinden alan şehir 1597 yılında vadiye taşınmıştır. Hatırı sayılır bir kent olup yaklaşık 4000 kişilik, çoğu ticaretle geçinen bir nüfusa sahiptir. Burada Rusya’nın diğer illerinde gördüğümde daha fazla sayıda hatta banliyölerde bile taş ev gözlemledim.

Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii’ de ve *Generalnaya Karta Rossii’* de Кочетовка (Koçetovka) şeklinde yine Obayan’dan 18 verst mesafede verilmiştir. *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii’* de ise Кочетовка (Koçotovka) şeklinde Obayan’dan 18 verst mesafede verilmiştir.

²⁵³ Ç.N.: Белгород (Belgorod), günümüzde Belgorod Obslatı’na bağlı bir şehirdir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.’* de, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii’* de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog’* da, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii’* de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel’* de Бѣлгород (Be’lgorod) şeklinde verilmiştir ve ilk iki haritada buranın Koçetovka’ya uzaklığı 48 verst olarak gösterilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii’* de ise Бѣль город (B’el’Gorod) şeklinde yine Koçetovka’ya 18 verst mesafede verilmiştir.

²⁵⁴ Ç.N.: 1770-1813 yıllarında yaşamış bir tarihçi. İlgili eser: A.C. Lehrberg, *Untersuchungen zur Erläuterung der Älteren Geschichte Russlands*, St. Petersburg, 1816

²⁵⁵ Ç.N.: Lehrberg, a.g.e., s.386-462

²⁵⁶ Ç.N.: Belgorod’un 992 yılında kurulduğu düşünülmektedir. Bunun yanında İlk Rus Kroniklerinde Belgorod şehrine dair kayıt Cambridge tercümesinde 991 yılında verilmiştir. Kurat, a.g.e., s.37; *The Russian Primary Chronicle*, çev. S. H. Cross, O. P. Sherbowitz-wetor, Massachusetts, 1953, s.119

Rusya'nın güneyine Avrupa'ya indikçe ülke genelindeki seviye o kadar artmakta, yollar ve toprak da aynı şekilde olup sebebi de ekili toprağın daha yoğun olmasıdır. Yalnızca nehir kıyılarındayken tepeleri ye yükseltileri algılayabilirsiniz. Bozkırın dik yamaçlarında şekillenen bu nehirler kendi kanallarını oluşturur. Bu harika ilerleyiş boyunca akşama doğru Harkov hükümetinin, aynı şekilde Ukrayna Köyleri Hükümeti²⁵⁷ (Gubernie Sslobodskaja Ukrainskaja²⁵⁸) olarak da anılan, ilk noktası olan Lyptsi²⁵⁹ köyüne vardık.²⁶⁰

Burası başlıca önce de bahsettiğim Slobodalı Alaylarından oluşur, bölge Don'un doğusuna, Azak Denizi'nin ve Dinyeper'in güneyine, Vorsklo Nehri'nin batısına, Psyol, Donets ve Oskil Nehirleri kaynağının kuzeyine doğru genişlemektedir. Eski Rusya'da burası; doğusunda Kıpçakların, güneyinde Hazarlıların ve Peçeneklerin bulunduğu, Büyük Kiev Prenslığının hiç de önemsiz olmayan bir parçasıydı.

Bu etraftaki antik şehir ve yerleşkeler sıklıkla Kıpçak ve Peçenek istilalarında talan ve yağma edilmiştir. Lakin bu tepelerden itibaren çapulcuların yıkımının Rusya'nın içlerine girmesi engellendi. XIII. yüzyılda burası son derece ağır Mogol istilasına maruz kaldı, Büyük Tatarya'dan Cengiz Han'ın oğlu Çuci; 16 Haziran 1223'te Rusların ve Moğolların Kalka ve Kalmus Nehirleri dolayındaki korkunç çarpışması, Rusya'nın verimli bütün kısımlarının muazzam ve uzun süreli devam eden tahribatının başlangıcıydı. İnsanlar prenslerini, generallerini, yargıçlarını, babadan kalma yurtlarını kaybetti ve en azından aciz canlarını kurtarma umuduyla batıya doğru kaçtılar. Galip Moğollar ülkeyi yakıp yıktıktan ve mahvettikten sonra Dinyeper'den doğuya döndüler. Üstelik ülke nüfusunun büyük bir kısmını katlettiler

²⁵⁷ Bakınız: *Topografitschesskoe Opissanie Char'kovsskago Namesstnitschelsstva*, Moskova, 1788 ve St. Petersburg Dergisi 1794. C.I. s76

²⁵⁸ Ç.N.: губерния слободская Украинская (guberniya Slobatskaya Ukrainskaya); yani Ukrayna Köyleri Eyaleti.

²⁵⁹ Ç.N.: Липці (Liptsi), günümüzde Harkiv Oblatı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *По́стовая Карта Росси́йской Импері́и Ча́ст I.* de, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Časti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de, *Generalnaya Karta Rossii* de, *Podrobnaya Počtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Časti Rossii i Pogranichnih Zemel* de Липцы (Lintsy) şeklinde Belgorod ile uzaklığı ilk haritada 48½ verst, ikinci ve üçüncü haritada 48 verst ve dördüncü haritada 49 verst olarak verilmiştir.

²⁶⁰ Bkz. *Topografitschesskoe Opissanie Char'kovsskago Namesstnitsstsesstva*, Moskova, 1788 ve St. Petersburg Journal von 1794 Th. I. s. 79 ff.

ve Don ve Donets üzerindeki ülkeyi hizaya getirdikten ve Taurian Chersonesos'a²⁶¹ nüfuz ettikten sonra, evlerine, Büyük Cengiz Han'a geri döndüler²⁶².

1237 yılında Cengiz Han'ın torunu, Çuci'nin oğlu ve Kıpçak Hanı Batu-Han; Volyanları bastırdı, Vladimir'in prensliğini ve ardından buraya bitişik kayda değer çoğu Rus prensliklerini bir katliamla yakıp yıktı; 1239 yılında silahlarını Güney Rusya'ya²⁶³, Tatarlarının olduğu yere²⁶⁴ çevirdi. Başlıca şehirleri yok ettikten sonra kendilerini 6 Aralık 1240'ta Kiev'de efendi ilan ettiler; şimdi Tatar Hanlarının²⁶⁵ ülkeyi yönetmek ve vergi toplamak için atadığı vali ikametgahı oldu.

Böylelikle 1240 itibarıyla Kiev'in hükmü altındaki prenslikler ve onlara bitişik olanlar Tatar üstünlüğü ve koruması altında ayrıldı²⁶⁶, 30 yılın ardından Litvanya Prensi Gedimin ilk önce Volinya'yı ardından Kiev'in güneyinde ve batısındaki prenslikleri baskı altına aldı, Kiev prensi Stanislav'ın Ryazan'a kaçışından sonra da kendisini Kiev hakimi ilan etti²⁶⁷.

Bu fatihin isminin dehşeti ordularından önce gelmeye başladı ve çok geçmeden Kiev'in kuzeydoğu prensliklerine boyun eğdirdi. Gemidin fethettiği geniş topraklarının başına kuzeni Mindow'u getirip Litvanya'ya geri döndü.

O zaman Rus politik karakterini Prens Stanislav'ın tüm gücünü Kiev'i korumak ya da kurtarmak için kullanamayacak olması şekillendiriyordu. Bu kadar kuvvetli bir düşmana bir başına, gözleri daha büyük şeylerde olan anlamsız bir Tatar yardımıyla karşı koyamazdı. Vladimir, Novgorod ve Moskova Prensi Gregory ve ast prensler; sadece kendi tahtlarındaki varlıklarını sürdürmek niyetindeydi ve diğer Rus eyaletlerini korumayı düşünmüyorlardı. Bu sırada Stanislav bir varisi olmadan

²⁶¹ Ç.N.: Sevastopol'de bir antik kent.

²⁶² Ç.N.: Bkz. István Zimonyi, "Moğolların Batı Seferleri", çev. Şeyma Gezer, TTAD, S. 4, 2019, s.420-423

²⁶³ Ç.N.: Bkz. Kemalov, a.g.e, s.70

²⁶⁴ Batu-Han'ın ordusunda oldukça az Moğol vardı, kendisi Kıpçak ve Tatarların Prensiydi.

²⁶⁵ Volga'nın (İtil) sağ kıyısındaki ülkeler, Deşt-i Kıpçak denen, Tatarlar tarafından fethedildi. Kıpçak Hanları kendilerini Tatar Sultanları yaptılar ve Aktuba Nehri, Volga'nın (İtil) bir kolu, üzerindeki Saray ya da Saratsçik şehrinde ikamet ettiler; ta ki geniş egemenlikleri bölünene kadar. Üç hanlığa; Kazan, Astrahan, Kırım, ayrıldıktan sonra bile bu unvanı korudular.

²⁶⁶ Ç.N.: Bkz. Kemalov, a.g.e., s.70-71

²⁶⁷ Ç.N: Bkz. George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. D.Mızrak, E. Mızrak, İstanbul, 2019, s.95-96

öldü, diğer Rus prensleri bu sonuçla tüm haklarını kaybettiklerini düşündü ve Rusya'dan Litvanyalılar tarafından ayrılmış bölgeyi kurtarmaya mazeret buldular.

Bu şekilde tüm Kiev Prenslığı Rusya'nın geri kalanından ayrılmış oldu ve ortak soydan gelen tüm birlik yok oldu. Slobodan Alayı'nın daha sonra yerleştiği bölge olan Kiev'in doğusu, yaklaşık dört ülke devam eden ıssız bir çöldü, vahşi hayvanlar ve kuşlardan başka bir şeyin yaşamadığı, Tatar saldırılarının reddetmediği bir meskendi. Batıya çekilmiş bölgenin asıl yerleşikleri Ruslar, Gedimin'in Litvanya'yı ve pek tabi Rusya'daki fethettiği toprakları, oğulları arasında yediye böldü; böylece bu bölgelerin Litvanya prenslerinin hakimiyeti altındaki konumu değişmedi ama Vladimir ve Galicia prenslikleri Macaristan'a devredildi.

1340 yılında Polonya Kralı Kasimir, Rusya'nın güneyinde yaşanan itilaflardan sağladığı avantajla, Rus bölgelerinin üzerindeki resmi kalıtsal talebini alelacele güçlendirdi. İlk olarak Kırmızı Rusya'yı ve ardından tüm Kiev Prenslığını Litvanyalıların elinden aldı²⁶⁸. Ruslar, prensesler gibi halk da kendilerini iç anlaşmazlıklar tarafından tüketildiklerini ve komşuları tarafından zorlandıklarını anlayıp Kasimir'e avantajlı koşullar sunmuşlar ve onu gerçek hükümleri olarak kabul etmişlerdir. Kasimir ile Polonyalılarla aynı devlette birleşen Rossianlar²⁶⁹, her iki millete de eşit ayrıcalık ve imtiyazlara sahip oldular. Artık Ortodoks inancı sadece Rus soylularına özgü değildi, öz ve sonradan dahil olan tüm Polonyalı soylulara, tüm makam ve saygılıktaki hem sivil hem askeri, eşit haklar verildi. Bundan istisna yalnızca asiller olup krallığın esas yasası gereği Katolikler özellikle seçkindir²⁷⁰. Bu sözleşmeye dayanan Ruslar, tahtın sütunları olarak kabul etti. 1370 yılındaki Büyük Kasimir'in ölümüyle, Piast soyunun son erkeği, yerine kız kardeşinin oğlu olan yeğeni Lewis'i bıraktı; Lewis Macar Kralıydı, Polonya'da büyümüşü ve onun altında Macarlar istedikleri gibi yaşamıştı ama kral evini başarıyla güvence altına almak adına Polonyalı soylulara büyük ayrıcalıklar sözü veriyordu²⁷¹.

²⁶⁸ Ç.N.: Bkz. Vernadsky, a g.e., a.y.; George Slocombe, *A History of Poland*, New York, 1939, s.65

²⁶⁹ Rossianlar; Polonyalılar tarafından bu şekilde adlandırılmıştır.

²⁷⁰ Kasimir Polonya'ya Magdeburg kanunlarını getirdi, hala Küçük Rusya'da gücünü korur. Ç.N.: Bkz. Slocombe, a.g.e., s.66

²⁷¹ Ç.N.: Aynı zamanda İmparator IV. Charles olarak da bilinir ve tahta çıktıktan hemen sonra Kasimir'in torunu Elizabeth ile evlenmiştir. Bkz. Beydilli, Kemal, "Polonya", *TDVİA*, C.XXXIV, İstanbul, 2007, s.310; Slocombe, a.g.e, s.69-70

Kral Lewis'in ölümüyle Polonya devleti tahtı kızı Prenses Hedwig'e verdi ve onu Litvanya Grandükü Jagellan ile evlendirdi. Jagellan ve himayesindekiler Hristiyanlık inancına utanç getirmişti ve 1387 yılında Polonya tahtına çıktı. Kral hızla Litvanya Grandüklüğünün birleşmesine uğraştı ve Beyaz Rusya'ya karşı Polonya Krallığı olarak önlemler aldı ve Büyük Kasimir örneğini takip ederek bu ülkelerde yaşayanlara eşit haklar tanıdı²⁷².

Jagellan'ın oğlu ve varisi III. Vladislav, Polonya tahtına 1434 yılında oturtuldu ve 1443 yılında da aynı şekilde Macar tahtına oturdu; tüm halkların eşit haklarını yeniledi ve dindar bir tavırla bu hakların kalıcılığını sağladı.

Sigmund August, Jagellan soyundan gelen son kral, Polonya Krallığının birleşmiş vatandaşları arasında doğabilecek tüm ihtilafları önlemeye çabaladı. Sözleşme (Pacta conventa) 16 Haziran 1563 yılında Vilnius'ta yapılan oturumda oybirliğiyle kabul edildi. Şu ibareleri aynı bu sözlerle içeriyordu: “Bundan böyle, yalnızca Katolik kilisesine bağlı seçkinler ile ileri gelenler ve onların soyları değil, ve onların soylarından gelip soyluluk kazananlar, ama genelinde tümü, şövalyeler ve beyefendiler, Rus ya da Litvanyalı soydan gelenler, Hristiyan olanlar, ataları Polonya'da soylulaştırılmadıysa da, soyluların sahip oldukları ayrıcalıklar, haklar, özgürlükler ve ayrıntıların tamamına sonsuza dek sahiptir... Benzer biçimde sadece Roma kilisesine bağlı olanlar değil, tüm rütbedeki şövalyeler senato ve kraliyet onurunda hak sahibidir, Hristiyan oldukları sürece... Hristiyan olan hiçbir kimse dışında tutulmamıştır.”

Bu nizamname en kati şekliyle 1568 yılında Grodnov'da yapılan oturumda onaylandı ve kral bu yasanın daha açık olması için şu kelimeleri ekledi: “ kişiler hangi mezhebe ya da dini mesleğe mensup olursa olsun.”

En nihayetinde birleşik oturum 1569 yılında Lublin'de yapıldı ve Hristiyan Polonyalıların tümünün eşit haklardan kardeşçe faydalanması bu fermanla restore edildi ve onaylandı.

II. Sigmond'ın ölümünden sonra, 1573 yılında tüm Polonyalılar toplanan oturumda yeni hükümdarın seçilmesi sırasında, bu sözleşmenin bozulmazlığına

²⁷² Ç.N.: Slocome'nin eserinde tahta çıkış tarihi 4 Mart 1386 olarak verilmiştir. Jagiello tahta çıktıktan sonra, II. Vladislav unvanını almıştır. Bkz. Beydilli, a.g.m., s.310; Slocome, a.g.e, s.73

riayet edeceğine yemin etmeyen kimseyi kral seçmeyecekleri ile ilgili protesto yaptılar.

Polonya'nın ilk seçilmiş Kralı Henri de Valois, Yüce Tanrı üzerine azınlıkların haklarını koruyacağına yemin etti.

Onun ardından Transilvanya Prensi olan Stephen Batori aynı yemini ederek Polonya tahtını devraldı. Bu kral Rusları Polonya Ukraynası'na taşıdı, buraya iyi bir mesken yapmaları için piyade ve süvari yerleştirdi ve onlara Dinyeper üzerindeki Techtemirov şehrini verdi; burada onların kumandanlarının ikametgahı ve cephaneleri bulunuyordu²⁷³.

Ruslar Polonyalılara üç ülke üzerindeki devlete önemli hizmetlerde bulundular, 1340 ile 1650 yılları arasında ülkeyi Tatar saldırılarından korudular ve Türk sınırlarını muhafaza ettiler. Güneyin, kuzeyden ya da Büyük Rusya'dan bu tesadüfi ayrılışı ahali üzerinde büyük bir değişime yol açtı, öyle ki aynı soydan geldikleriniÇar zor zannedebilir oldular. Aynı sebep Küçük Rusça Ukraynaca diyalektine ivme kazandırdı, bu şekilde ayrı bir Slav kökenli dil oldu.

Fethedilmiş milletlerin yaşam tarzında hükümet tipi oldukça etkili oldu; düşüncelerinde, dillerinde ve karakterlerinde ya da milletlerin ayırt edici özellikleri bu kaynaktan akış kazandı. Güney Rusya'daki değişimler bu prensip altında rahatlıkla toplanabilir. 80 yıllık bir dönemde Tatarların, 20 yıllık bir dönem Litvanyalıların, 300 yıl Polonyalıların 1650 yılına kadar da bir süre Macarların tebaasıydılar.

Eski Rusların oldukça çeşitli yöneticiler altında yaşaması, ahalinin ata dilinin saflığının bozulması, yabancı kıyafetleri benimsemesi ve tamamen yeni bir yaşam tarzı edinmesine yol açmıştır; aynı zamanda bazı yerel bazı özelliklerini sürdürülmüştür ve buradan kaynaklanan alacalı karışım hala Güney Rusya²⁷⁴ ahalisinde gözlemlenebilir durumdadır.

²⁷³ Ç.N.: Bkz. Beydilli, a.g.m., s.310-312; Slocome, a.g.e, s.120-125

²⁷⁴ Güney Rusya ahalisi; yerleşim mesafesiyle, farklı hükümdarlar, yönetim biçimiyle, kıyafetleriyle, diliyle ve bazıları dinleriyle bir diğerinden ayrılmıştır ve bu durum filozofik gözle bakan bir gözlemcinin ciddiyetle ilgisini cezbeder. Kiev'de dini sebeplerden ötürü toplandıklarında, doğuda Don ve Volga'dan (İtil), batıda Galicia ve Lodomiria'dan ve daha az uzak bölümlerden; birbirlerini farklı dili konuşan insanlar olarak değil, aynı soydan gelenler olarak görürler. Kılık kıyafet ve ifade biçimi olarak benzemeyen, böylece

Polonya vatandaşlığına geçen Ruslar üzerinde tüm bu değişimler onları oldukça az endişelendiriyor gibi görünüyordu, fakat o krallıktaki üç birleşmiş milletin barış ve dostluğu uzun süren bir şey değildi.

Polonyalıların kibri kısa sürede kendini gösterdi; her iki pati tarafından da onaylanan ve bütün açılardan kutsal ve dokunulmazlığı korunması gereken bu mükemmel temel kanunu kabul edemediler, Bu eğilimin ilk kanıtı şeref ilanlarına uygulama yönteminde çeşitli engeller ortaya çıkartan Polonyalı ruhban takımından geldi ve Katolik dinini benimsemelerine adaylara engel olmak için denenmemiş hiçbir yolu bırakmadılar. İkinci girişim konuları farklı iki dine mensup insanların evlenmesiyle onları Rum Kilisesinde birleştirmekti, bu durum devamında çeşitli üstünlük iddiaları ve sayısız itirazları beraberinde getirdi. Nadiren birinin işlediği suç bütün milletin hesabına geçmez. Bu gibi durumlarda yukarıda açıklanan düzenleme bir noktada işe yaramamaya başladı, böylece zaman zaman gittikçe daha da güçsüzleşti. Polonyalı soyluların Ruslara karşı kibirli ve küçük gören tavrı acımaya doğru artış gösterdi, Bir Rus'a hakaret edecek gücü ya da şansı olmaması dışında bir Polonyalı tiranlık kibrine kapılmadan bir Rus ile görüşmemeye başladı. Birkaç yıldır çeşitli baskı ve mülklerine saygıda Zararlar gören yalnızca Ruslar değildi ama tüm bu düşmanlık dini konulara genişledi ve vicdan özgürlüğü sıkça kaba bir biçimde saldırıya uğradı.

Polonyalı asilzadeler Ukrayna'da kayda değer varlık elde ettiler ve Rusların özgürlüklerini kısıtlayarak kazançlarını fazlasıyla arttırıp görüşlerini belli ettiler. Kral Vladislav'a 4 Haziran 1637 yılında Rusların ayrıcalıklarını sınırlandırması tavsiyesinde bulundular. Polonyalı Mareşal Konespolski tarafından Dinyeper yakınlarına yaptırılmış Kodak kalesinin yapım amacı, Rusları gerekli itaat altında tutmaktı. Rusların yaşadığı bölgelerde artık hiçbir şeyin sabır tahammül ile kazanılmadığı algılanmaya başlandı, Ruslar krallık mahkemesine başvurdu, nahoş durumlarını sundular ve Polonyalıların idaresi hakkında şikayetlerini dile getirdiler. Bu vesileyle; Ukrayna Kozaklarının güvenilir Starschin'i Lucas Gvosditch'in (sıklıkla Nalivaiko olarak anılır), Beyaz Rusya'da bir asil, açıkça Zarar gören vatandaşların uğradıkları haksızlıktan ötürü tam bir memnuniyet duymadıklarını

birbirlerine yabancı gözüken ama tüm bu insanların ötesinde, genişçe dağılmış olmalarına rağmen hala eski ülkeleri Kiev'e karşı çocuksu bir saygı duymaktadırlar.

beyan etti. Son bir çare olarak, silah zoruyla onlar için adaleti tecelli etmeye çaba gösterme kararı aldı. Böylelikle mahkeme kendisini tüm otoritesini gerektiği şekilde kullanmak durumunda buldu; bu tür nizamsızlıkların denetlenmesi için sert bir beyanname yayınladı ve bu şikayetleri araştırması amacıyla hızla bir komisyon kurdu. Fakat Nalivaiko Polonyalılar tarafından korunan bazı Yahudilerin tuzağına düştü, Varşova'ya götürüldü ve kulede sıkıcı esaretinin ardından lakin komisyonun dağılmasından önce, idamla cezalandırıldı. Rusların bu beklenmedik olay sonucunda şevkleri kırıldı ve bu yüzden kolayca girişimlerinin hiçbir iyi sonuç meydana getirmeyeceği anlamını çıkarttılar; hiç şüphesiz durum kısa sürede kendini gösterdi. Polonyalılar komisyonun ortada olan sonucunu beklemeden, bilerek çeşitli bahanelerle yıllarca sonuca varılmasını uzattılar, onları ülkenin düşmanı ve asiler olarak damgalamak yoluyla şikayetçileri tekrar bastırmaya çalıştılar.

Kozak birlikleri komutanı Pavluk ve bazı Rus seçkinleri, dertlerinden yakındı lakin hiçbir soruşturma yapılmadan aşağılayıcı bir şekilde idam edildiler. Dahası Rusların tüm ayrıcalıklarının ellerinden alınması, Tektemirov kalesinin onlardan alınması ve onların birlikleri yerine yeni müfreze birliklerinin Ukrayna'ya atanması meclis tarafından açıkça kararlaştırıldı. Polonya ordusu aslında bu hükmü yerine getirmek için toplanmıştı ve Ruslar Polonya kralına sadece eski özgürlükleri geri verilirse boyun eyecekleri sözünü verince iki taraftan da kan döküldü. Polonya'nın bu sonuçla ilgili güvencesi alındı ama bir süre sonra anlaşıldı ki Polonyalılar tarafından büyük üstünlük tavrı devam ediyordu. Zira diğer tüm baskıların yanında ellerinden iki adet Yunan kilisesi alındı. Bu sırada Rus milletinin başı Hetman Sborovski vefat etti ve tüm bölgeler ve birlikler oy birliğiyle asil Bogdan ya da Theodore Chmelnizki'yi seçtiler. Ardından Kral IV. Vladislav bu rütbeyi onayladı ve Chmelnizki ilk görevi olarak Ruslara Polonyalılar tarafından çektirilen zulmü majesterine anlatmayı seçti. Sonrasında bozulmuş olan eski koşulların ve anlaşmanın yenilenmesi ve onaylanmasını rica etti ve bunun gibi Rus milletinin müfreze birliklerinin Kralın özel koruması altına alınabilmesini.

Adalet aşkıyla hareket eden monarşi, nezaketle bu önergeyi kabul etti ama bu durum Polonya senatosunu ve Chmelnizki karşıtı ileri gelenlerini kızdırdı: meclise çalkantılı bir kişi ve kışkırtıcı olarak tanıtıldı. az öneme sahip bir soylu olan ve Polonyalı kibri ile dolmuş, Jarinski adında Chmelnizki'nin bir hemşerisi, halkına

berbat aşığılanalar önermeye başladı, hayal ürünü bir iddia kurdu ve zorla Chmelnizki'nin bazı mülklerine el konulmasına sebep oldu. Chmelnizki yasaya tamamen itaat etti ve gerektiği şekilde mahkemeye şikayette bulundu ancak bir karar yerine soğuk bahaneler ile baştan savıldı. Kabahatli, bu muamele üzerine cesaretlendi ve Chmelnizki'nin evine saldırdı, yağmaladığı değirmenlerini ve diğer binalarını yaktı, Ataman'ın karısını kirletti ve hem onu hem de oğlunu öldürdü. Chmelnizki'nin bu vahşi durumu haber aldığı anda yeni seçilmiş Kozak Ataman'ıyla ve yirmiye yakın arazi sahibiyle birlikteydi. Chmelnizki'ye özel olarak başvurmuşlardı, ona belirli şikayetlerde bulunuyorlardı, Polonyalı soyluların zulmünün katlanma sınırını aştığına dair inkar edilemez argümanlar anlatıyorlardı ve onların tebaası olmaya daha fazla dayanamaz halde kendilerini bulduklarını. Ancak tüm bu ağır hasar için, Ataman alaydan başka bir kefarete elde edemedi. Artık halkın Polonyalıları karşı nefreti şiddetle kızgınlaştı. Chmelnizki önderliğinde Kozaklar Polonyalı soylulara onları yağmalayıp öldürerek ve evlerini yok edip yakarak büyük zararlar verdi. Chmelnizki Krala içten arzlarını yazdı ve onları Polonyalı soylulara silahlarını çevirmelerine sebep olan durumu özetledi. "Cumhuriyet" dedi Chmelnizki "önceden Ruslar ve birlikleri ile onlar arasında yapılmış tüm sözleşme ve anlaşmaları ortadan kaldırıp uluslar yasasına ters düştü ve tüm insanlık yasalarına saygısızca Polonyalılar eski ve sadık müttefik ve yurttaşlarına sadece tümenden mahvetme niyetinde. Polonya cumhuriyetini bu bozuk yürütmeden caydırmak için, hemşerilerime barışı ve güvenliği geri getirmek için, eski anayasayı yeniden yürürlüğe koymak için, bana en sonuncusu dışında bir çare bırakılmadı; tüm nezaket ve sabır ölçüleri bir hiç uğruna tüketildiği için bu çare savaştır. Yine de ben ve bütün millet, adalet ve muhafaza aşkına tek umudumuzu bağladığımız majestelerine en üst düzey sadakat ve kesin itaat sözü veriyoruz."

Senatörler Prusya tahtına 1648 yılında yükselmiş John Kasimir'i, bu deklarasyon adına Kozaklara karşı savaşması için istediğinde, John Kasimir şöyle cevapladı: "Chmelnizki'nin değirmenlerini yakmak ve Kozaklara zulmetmek için bir gerekçeniz yok." Bu cevaptan sonra, ileri gelenler ve soylular krala karşı büyük bir güvensizliğe kapıldı. Yine de 50 000 kişilik bir ordu topladılar ve Kozaklar üzerine gönderdiler. 10 000 Polonyalı katledildi ve Kozaklar Kiev'i aldı.

İkinci kez asiller izinsiz her yedinci adamı göreve çağırıp tekrar Kozaklara karşı yürüyüşe geçti ama tekrar yenildi.

Polonyalılar beklenmedik bir şekilde Kiev'e saldırdığında ve şehri yağmalayıp Rum patriğini kaçırdığında, Chmelnizki oğlunun Volozk Prensi John Woda'nın kızıyla evliliğini kutluyordu. Chmelnizki ve Kozak yetkilileri krala, bunun majestelerinin izniyle yapıp yapılmadığını sordu. Kral bu soruyu olumsuz yanıtladı ve suçu soylulara atfetti. Böylece Chmelnizki ve hükümet Tatarlarla birlikte 1649 yılında Polonya'ya girdi ve krallığın önemli bir kısmını tahrip etti.

Kral Kasimir onları bastırmak için ordusunun başına geçti ve 15 ve 16 Ağustos 1649 tarihlerinde Chmelnizki'nin kampına yaptığı iki saldırıyla onları geri püskürtmeyi başardı. Kral yine de 17 Ağustos'ta yapılan barışın hükümlerinde burada bulunan Tatarları sakinleştirmek için, Chmelnizki'nin topraklarını ve Rusların eski ayrıcalıkları ve yenilerini kabul etmek zorunda kaldı. Ancak Polonyalı soylular bu antlaşmaya razı gelmeyi reddetti, kral tekrar savaş alanına çıktı Chmelnizki'ye karşı ve 1, 2 ve 3 Haziran'da üçlü bir zafer kazanarak Chmelnizki'yi barış görüşmesi yapmaya mecbur bıraktı.

Polonya'daki sorunlar Çar Aleksey Mikhailoviç'in akrabalarını aynı soydan geldikleri argümanı ile ata topraklarında birleştirmesi için iyi bir fırsat sağladı. 1650 yılına doğru bu başkaldırının sonucu olarak, kan döküldü. Volhynia'daki, diğer yerle bir edilmiş kentler olan Podolia'daki ve Polonya Ukraynası'ndaki Rusların ve bazı Sembor, Korsun ahalisi Rus hükümetinin izniyle ailelerini ve varlıklarını Dinyeper mahalline, Rus İmparatorluğunun Güney bölgelerinin içlerine taşıdı ve Belgorod farkına varıp buraya yerleştiler. Bu geniş koloni kısa zamanda büyük bir onay aldı ve kendisini hendek ve barikatlarla Kırım ve diğer Tatar saldırılarına karşı güçlendirdi. Böylelikle bu sığınmacılar Rus İmparatorluğunda yeni bir sivil ve dindar topluluk kurdu ve kendilerine Slobodian²⁷⁵ alayı dediler²⁷⁶.

Tatar istilalarından Slobodian Alayının işgaline kadarki süreçte buranın ıssız bir bölge olarak devam ettiği görülür. Yine de Çar İvan Vasilyeviç zamanında erken

²⁷⁵ Ç.N.: Kozaklar bu adı slobody denilen büyük gruplar halinde yaşadıklarından almıştır. J.P. LeDonne, *The Great Strategy of Russian Empire*, London, 2004, s.25

²⁷⁶ Ç.N.: Orvis, J.S., *A Brief History of Poland*, New York, 1916, s.140-150

bir dönemde, Belgorod'un²⁷⁷ yeniden inşası ile aynı dönemde, Çuguiev²⁷⁸ ve Voluki²⁷⁹ kentleri kuruldu ve Borisov²⁸⁰ kenti Donets'e dökülen Oskol nehri ağzında, Çar Boris Fedoroviç tarafından inşa ettirildi.

Neticesinde Belgorod hattı²⁸¹ burada Çar Micheal Federoviç tarafından şekillendirildi.

Bu su yolu Küçük Rusya ile Polonya bölgesinin sınırının batısından başlıyordu ve doğuya Don'un üst kısımlarına doğru 300 verst boyunca genişliyordu. Bu hattın üzerine şu kentler ve kaleler yapılmıştı: 1.Volniy²⁸²; 2. Hotmüsk²⁸³; 3.

²⁷⁷ İkinci Belgorod olarak anılan, Donets'in sol kıyısındaki eski kenttir. İlk Belgorod nehrin sağ kıyısındaki bir tebeşir tepesinin üzerindeydi ama 1229 yılında Tatarlar tarafından tahrip edildi ve 1321 yılında Litvanya Prensi Godimin'in birlikleri tarafından yakıldı.

Ç.N.: Bkz. Şeyma Gezer, "Moğolların Batı Seferleri", *TTAD*, 4/1, 2019, s.436; N.V. Riasanovsky, D.M. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, çev. Firgen Dereli, İstanbul, 2016 s.133

²⁷⁸ Ç.N.: Чугуев (Çugyev), günümüzde Ukrayna'da Harkiv Oblatı'nda bulunan bir şehir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* de, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de, *Generalnaya Karta Rossii* de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog* da ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel* de Чугуевъ (Çuguyev) şeklinde verilmiştir ve ilk haritada Harkov'a 35 verst, ikinci ve üçüncü haritada 34 verts olarak verilmiştir.

²⁷⁹ Ç.N.: Валу́йки (Valuyki), günümüzde Rusya'da Belgorod Oblatı'nda bulunana bir şehir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* de, *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel* de, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de ve *Generalnaya Karta Rossii* de Валу́йки (Valuyki) şeklinde Harkov'un kuzeydoğusunda, Oskol Nehri kıyısında verilmiştir. *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de ise Валу́йка (Valuyka) şeklinde yine aynı konumda verilmiştir.

²⁸⁰ Ç.N.: Борисовка (Borisovka) günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel* de aynı adla günümüzdeki konumuna yakın bir konumda verilmiştir.

²⁸¹ Ç.N.: Toplamda 800 km olan bir savunma hattı. İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", *MTAD*, C.III, S.2, İstanbul, 2016, s.36

²⁸² Ç.N.: Belgorod Hattı'nın ilk oluşturulduğu yıllarda 1635-1645 yılları arasında kurulmuştur. Bkz. E.I. Ladik, M.V. Perkova, "Historical and Cultural Resource Potencial as Factor of Development of Tourist Territories (Belgorod Region as an Example)" *ASSEHR*, S.312, Paris, 2018, s.232

²⁸³ Ç.N.: Хотмыжское (Hatmijskoye), günümüzde eski kalenin kalıntılarını da barındıran bir arkeolojik bir alanında sınırlarına dahil olduğu Belgorod Oblatına'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel* de Хотмыжскъ (Hatmijsk') şeklinde kalıntıların olduğu bölgeye yakın bir konumda verilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* De, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de, *Generalnaya Karta Rossii* de, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de ve *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog* da aynı adla, aynı konumda verilmiştir ve ilk haritada Belgorod'a mesafesi 47 verst olup diğer dört haritada 46 verst olarak gösterilmiştir.

Karpov²⁸⁴; 4. Belgorod²⁸⁵; 5. Neshegolsk²⁸⁶; 6. Koroça²⁸⁷; 7. Jablonov²⁸⁸; 8. Novoi (Yeni) Oskol²⁸⁹; 9. Verhososensk²⁹⁰; 10. Userd²⁹¹; 11. Olshansk²⁹²; ve Don üzerindeki 12. Korotoyak²⁹³. Bu kaleler arasında en güçlü olanları en ortadaki ikisi; Donets üzerindeki Belgorod ve Oskol üzerindeki Yeni Oskol kalesidir. Koloninin yerleşmesi sırasında ve arkın inşası sırasında Çar Micheal bu iki kalede de ikamet etmiştir. İlk sekizi Belgorod hükümetine aitti ve son dördü de Voronej'e bağlıydı ama şu an ilk ikisi ve Neshegolsk, Harkov'a ilişik olup takip eden beşi Kusk'e ve son

²⁸⁴ Ç.N.: Карпов (Karpov), Belgorod Hattı'ndaki kale şehirlerden biri olup günümüzde bir yerleşim yeri değildir. Bkz. Ladik, Perkova, a.g.m., s.232

²⁸⁵ Şu anki ya da üçüncü Belgorod.

²⁸⁶ Ç.N.: Belgorod bölgesinde 1997 yılında arkeolojik alan olarak kaydedilmiş XVII. Yüzyıl kalesidir.

²⁸⁷ Ç.N.: Короча (Koroça), günümüzde Rusya'da Belgorod Oblatı'na bağlı bir şehir. *По́стовая Карта Росси́йской Империи Част I.* de, *Подробная По́стовая Карта Росси́йской Империи* de, *Генеральная Поро́жная Карта Европе́йской России и Части Азиатикой, Разделенная на Губернии* de, *Генеральная Карта России* de, *Генеральная Карта Росси́йской Империи на Пятдесят Губерний Разделенной с Показанием Соседственных Владений и Болших Дорог* da ve *Военно Доро́жная Карта Части России и Пграничных Земел* de Кароча (Karoça) şeklinde verilmiştir ve Belgorod'a mesafesi ilk haritada 52 verst, ikinci ile üçüncü haritalarda 50 verst ve dördüncü ile beşinci haritalarda 54 verst olarak verilmiştir.

²⁸⁸ Ç.N.: Я́рлоново (Yarlonovo), günümüzde Rusya'da Belgorod Oblatı'na bağlı bir şehir. *Военно Доро́жная Карта Части России и Пграничных Земел* de Ярлоново (Yarlonovo) şeklinde Karoça'nın kuzeydoğusunda verilmiştir.

²⁸⁹ Ç.N.: Новый О́скол (Novi Oskol), günümüzde Rusya'da Belgorod Oblatı'nda bulunan bir şehir. *По́стовая Карта Росси́йской Империи Част I.* de, *Подробная По́стовая Карта Росси́йской Империи* de Новой О́сколь (Novaya Oskol) şeklinde Karoça'dan 56 verst mesafede verilmiştir. *Генеральная Поро́жная Карта Европе́йской России и Части Азиатикой, Разделенная на Губернии* de, *Генеральная Карта России* de, *Генеральная Карта Росси́йской Империи на Пятдесят Губерний Разделенной с Показанием Соседственных Владений и Болших Дорог* da ve *Военно Доро́жная Карта Части России и Пграничных Земел* de ise Нов. О́сколь (Nov. Oskol) şeklinde ilk üç haritada yine Karoça'ya 56 verst mesafede verilmiştir.

²⁹⁰ Ç.N.: XX. Yüzyıldan sonra kaynaklarda kırsal bir kesim olarak geçmeye başlayan Верхососна (Verkhososna) Belgorod Hattı'ndaki eski bir kale şehirdi. Günümüzde hala Belgorod Oblatı'na bağlı bir kırsal yerleşim yeridir. Ladik, Perkova, a.g.m. a.y.

²⁹¹ Ç.N.: Усерд (Userd), Belgorod Hattı'nda bulunan günümüzde yerleşim yeri olmayan bir kale şehir. Ladik, Perkova, a.g.m., a.y.

²⁹² Ç.N.: О́льшанск (Olşansk), Belgorod Hattı'na dahil inşa edilmiş bir kale şehir, günümüzde bu adla bir yerleşim yeri bulunmamaktadır. *Военно Доро́жная Карта Части России и Пграничных Земел* de О́льшаны (Ol'sani) şeklinde Nov. Oskol'un doğusunda verilmiştir. Ladik, Perkova, a.g.m., a.y.

²⁹³ Ç.N.: Коротоя́к (Korotoyak), günümüzde Voronej Oblatı'nda bulunan bir şehir. *По́стовая Карта Росси́йской Империи Част I.* de, *Подробная По́стовая Карта Росси́йской Империи* de, *Генеральная Поро́жная Карта Европе́йской России и Части Азиатикой, Разделенная на Губернии* de, *Генеральная Карта России* de, *Генеральная Карта Росси́йской Империи на Пятдесят Губерний Разделенной с Показанием Соседственных Владений и Болших Дорог* da ve *Военно Доро́жная Карта Части России и Пграничных Земел* de Коротоя́къ (Korotoyak') şeklinde günümüzde olduğu gibi Don'un üzerinde gösterilmiştir.

dördü eskisi gibi Voronej'e bağlı olmaya devam ediyor. Ama başlıca şehirler ve onları çevreleyenler, Chotmüşk, Belgorod, Koroça, Yeni Oskol ve Korotoyak için yalnızca günümüze ulaştığı söylenebilir. Bunların dışındakiler ahalileri tarafından terk edilmiştir. Bu arkın inşaatına ayrılmış topraklardakilerin bazıları başka şehirlere dağıtılmış ve diğerlerinin üst tabakaya ödediği vergi değişmiştir. Katipler (diaconi), düşük rütbeli katipler, (podiaçes) ve boyar aileleri için ödemeler değişmiş, diğer bölümlere değerli kişilere verilen hizmetler için ödülleri verildi ve başlıcası arkın güney kısmına yerleştirilip Çar Aleksey Mikailoviç tarafından Slobodian Alayına atandı.

Chmelnizki'nin halefi Ataman İvan Vügovski henüz yakın dönemde Rusya'nın eline geçmiş Rusya'nın güneyindeki huzursuzluğu kışkırtma başarısına çabaladı. Dinyeper ötesindeki tüm bölgeler beş yıl boyunca Rus otoritesi altında kaldı 1660 yılında müsait koşullar üzerine Polonya tahtına itaate geri döndü. Ama Vügovski'nin kışkırtmalarına rağmen Slobodian Alayının sadakati sarsılmadı. Aynı şekilde 1664 yılındaki İvan Bruçoveski ve Peter Dorosko'nın²⁹⁴ ikna çabalarına kulak asmadılar ve yalan ilanlarına itimat etmediler, çünkü yeni ayrıcalıklar 1668 yılında bu alaylara verilmişti övgü mektupları dağıtılmıştı. İsyan esnasında sebebiyet verdikleri hasarın tazminatı ile beraber, ticaret ve sivil halk vergisi de Çar'ın emriyle temize çıkartıldı. Böylelikle alaya bağlı tüm kentlerde hangi tür mesleği yapsalar da hangi ticareti yapsalar da her türlü harçtan muaf oldular.

Bu alayların oluşturduğu koloninin ilk başarısı yabancı ilişkiler kurumunun denetlemesini üstlerine almak oldu. Ardından Belgorod yargıtayını ve Belgorod civil ve askeri kurumunu kendilerine bağladılar.

1732 yılında İmparatoriçe Anna İvanova'nın özel fermanıyla, Slobodian komisyonu yetkisi altındaki Sumy'ye tüm endişelerine rağmen yerleştirildiler. Aynı zamanda her bir Kozak alayından alınan sıradan silahlı, giyimli ve Slobodelerce desteklenmiş ağır süvari alayı sayısı 200'e çıkarıldı.

1743 yılında İmparatoriçe Elizabeth tarafından çıkarılan bir fermanla bu ağır süvari alayı yine değiştirildi. Hafif silahlı Kozaklara bölündü ve eski sayılarından 5000 daha arttırıldı. Lakin resmi sebeplerden ötürü ikinci kez Belgorod hükümetine

²⁹⁴ Vügovski'den hemen sonra Bruçovezki Ukrayna' da Dinyeper ve ötesinin Atamını seçilmişti, Dorosko ya da Dorosçenko adıyla.

bağımlı hale getirildiler. 1757 yılında yukarıdaki Kozak sayısının dışında, Slobodian alayının hafif süvari eri sayısı vergi olarak arttırıldı, atları ve donanımlarını kendileri karşılamak üzere ve alayın bakımı için gereken toplam para bölgelere bölünerek önceden varlıklı Kozaklardan toplanan katkıdan karşılanacaktır.

Slobodian alayları, dört alaylara ait kentlerin adlarını aldı; Harkov, Achtürka, Ostrogoshsk ve İzyum²⁹⁵. Her bir alaya ait kent tüm alayın üst mahkemesiydi. Yani alaya ait yargıtay tarafından, sivil ya da askeri fark etmeksizin alaya ait tüm ahalinin tüm davaları kumandanlar ve mareşaller tarafından dinlenecekti. Bu mahkemede başkanlık eden albay, mareşal, adli subay, Kozak yüzbaşı, bir alay onbaşı, iki alay katibi ve bir asteğmen: bunlardan hakim olan, bir Kozak yüzbaşı ve iki alay katibi mahkemede sürekli olarak makamlarında kalır, diğerleri ordunun yürüyüşe geçtiğinde ya da savaş esnasında orduya katılmak zorundadır.

Yüz-şehir'de Sotnikler²⁹⁶, yüz-katip ve onların vekilleri her iki tür işi de yapar ve onların yokluğunda yerlerini almak zorundadır bu sebeple yargı erki Sotnikler onların yerine harekete geçer.

Askeri olaylarda tüm beş alayda tuğgeneral emri altındadır.

Yukarıda bahsedilen tüm Slobodian memurları genellikle asil doğmuştu ya da en azından mareşal çocuklarıydı ve nadiren alt sınıfa mensup olanlar vardı ama her durumda uzun bir hizmet ve üstün yetenek zorunluydu.

1765 yılında İmparatoriçe Katarina'nın düzenlemesiyle, Slobodo-Ukrayna hükümeti Slobodian Alaylarının dışına konumlandırıldı. Harkov merkez ilan edildi, alay kentleri vilayete ait kentlerin adlarını aldı. Her vilayette sivil konuları denetlemek için altı üyeli komisyonlar kuruldu. Kozak alayları hafif süvari erine dönüştürüldü ve vilayetlerin adını aldı. Eski Slobodian hafif süvari eri alayı bu yenileri arasında dağıtıldı. Her türlüşünün haracı, o zamana kadar hafif süvari eri Kozak alaylarının ekipmanı ve bakımı için el konuluyorken merhametlice toplanmaya başlandı. Ayrıca bunların dışında İmparatoriçe kişi başına düşen vergi miktarını hem Slobodian hem de Belgorod, Voronej, Kazan ve Astrahan sakinlerinden; savaşta görev yapmış ve damıtma brendi ayrıcalığından yararlanmış

²⁹⁵ Ç.N.: Bkz. LeDonne, a.g.e., s.114

²⁹⁶ *Sotnik* tamamen adından da anlaşılacağı gibi, Latince'de olduğu gibidir; *centurio*. Yüz adamın başında ve Rusça'da da aynı şekilde *ssot* yani yüz olarak türetilmiştir. Buradan hareketle diğer terimlerin manası yüz-şehir ve yüz-katip anlamına geliyor olabilir.

devlete bağılı her erkek için 95 kopek; 85 kopek bu hakka sahip olmayanlar ve 60 kopek kısıtlanmış Çerkes devletinden olacak şekilde belirledi.

Kısıtlanmış Çerkesler arasından altı hafif süvari eri alayı 1776 yılında “Slobodo-Ukrayna Alayı” adı altında yükseltildi. 1787 yılında Slobodo-Ukrayna hükümeti Harkov hükümetine dönüşmüş ve aynı yılda 29 Eylül’de açıldı.

Bu hafif süvariler ilk olarak ödeme almıyordu, savaş zamanında ölen her at için ve yemleri için belirli bir ödeme yapılıyordu. Kendi askerlerini kendileri topluyorlardı oysa tam aksine Kozaklar tarafından hiç asker toplanmadı. Daha sonraları durumları diğeri birliklerle aynı olacak şekilde düzenlendi ve hafif süvari eri (hussar) üniforması kaldırılıp hafif süvariye dönüştürüldü.

3.4. Dördüncü Bölüm

Harkov - Konumu - Şehrin Aşırı Kirliliği - Üniversite - Alman Profesörlerin Durumu - Üniversite Çok Uğrak Değil - Bu Durumun Sebepleri - Bay Von Steven - Yazarın Soyulması- Harkov'dan Ayrılış - İzyum - Bahmut - Aksay - Köpek ve Akbabanın Eşsiz Mücadelesi

8 Ekim'de ulaştığımı Harkov²⁹⁷ şehri geniş bir planda bulunmaktaydı. Bir kısmı Harkova ve Lopan Nehirleri arasındaki yükseklikte konumlanmıştı. En iyi ve en yaygın şekilde orta boyutlu bir Rus şehri olan Harkov, en az Oryol kadar pistir. Çamur o kadar derindir ki yayaların etrafta gezmesine engel olur, düşes iki güçlü atın çektiği arabasında bile hızla birçok yere batıp kalır. Hatta bena kalırsa burada uzun bacak üzerinde bile yürünmez, Bourdeaux da olduğu gibi. Bu sebepten ötürü ilk ziyaretimi yayan olarak yapamadım ama daima kazasız yollar seçecek kadar şanslı olmadım. Harkov'da kısa sürede kiralanabilir at arabası temin etmek de zordu, ben de çamurun üstesinden gelmek için başka bir yol buldum. Havanın soğuklar arttığı ve hava sertleştiği için normal karşılanabilecek, üstünde bağ ve toka bulunan böylelikle dizlerin üzerinde bağlanabilen geniş kürklü botlarla dışarıya çıkabildik. Bu buluş test sırasında ayakta kalmayı başardı ve bunlarla neredeyse her yere gidebildik. Vardığımız yerlerde biraz zorlukla da olsa bu korumaları eşikte çıkartabiliyorduk. Bu durumla ilgili anımsadığım tek şey uzun botların dizden bağları botlar çamura ne kadar hızlı batarsa o kadar hızlı kopuyor ve bot çamurda kalıyordu. Şu an için bu zahmetin ortadan kalktığı ve başlıca sokakların çalı çırpıyla örtülüp artık en azından arabaların bir mani olmadan ilerlediği söyleniyor.

Harkov şu anki İmparator tarafından kurulan üniversite sayesinde dışarıda daha iyi bir kent olarak bilinmeye başlandı ama bu yolun burayı gelişmiş kılmadığı anlaşıyor. Üniversite için bazı kamu binalarının tamiri dışında burada bir değişime

²⁹⁷ Ç.N.: Харків (Harkov), günümüzde Ukrayna'da Harkiv Oblastı'nın idari merkezidir. *По́чтовaya Karta Rossiyskoy İmperii Част I.* de, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Часті Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de, *Podrobnaya Počtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de, *Generalnaya Karta Rossii* de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog* da ve *Voенno Dorozhnaya Karta Часті Rossii i Pograničnih Zemel* de Харьковъ (Har'kov') şeklinde verilmiştir ve ilk üç haritada Lyptsi'ye mesafesi 28 verst olarak gösterilmiştir.

sebepe olmamıştır. 6000 kadarındaki nüfusu da dikkate değer bir oranda artış göstermemiştir.

Harkov'daki profesörler arasın işleri ile tanınan bazı Alman profesörler buldum ama bana öyle göründü ki burası onlara uygun değil. Bu gözlem; St. Petersburg ya da Moskova'daki bir vazifeye atanmamış, artık genç olmayıp Rusya'ya göçmüş ve devlet hizmetine girmiş çoğu Almanı kapsıyor. Herharükarda bu durum bir ölçüde onların kendi kabahatleri. Pek çoğu, örneğin; buna hiç fırsat bulamama fikriyle Rus dilini öğrenmeyi ihmal etmiş ve ana dili olanlar dışındakiler ile yabancı bir ağızla konuşmaktadırlar. Bu durum akıl almazdır; bir ülkede ikamet eden ve bu ülkenin hükümetinden maaş alan bir adam, bu ülkenin dili öğrenme zahmetine girmekle yükümlüdür. Üstelik Almanlar Rusya'da her şeyi kendi ülkelerindeki gibi devam ettirmek istemektedir ve pek çoğu bu durumda ısrarcı olur ve bu inatçılık Ruslardan nefret etmelerine neden olur. Ayrıca kendilerini yeni yurttaşlarından daha bilgili ve daha iyi görürler ve bu yurttaşlarına ihanet edip sonunda onlara ne onlardan biri ne de başkası olabildiklerini ispatlarlar. Bu davranış vesilesiyle durumları kendileri için son derece rahatsız edici olduğu gibi Ruslar için de öyledir. İşleri daha kolay yollar yapmaya alışık olan Ruslarda bu durum, bu yabancılara karşı nefret ve isteksizlik uyandırır. Sık sık sessizce, herkes tarafından saygın olduğu sanılan ve bulundukları her yerde evrensel alemin nesneleri olduğunu fark etmeyen, kendine güvenen yabancılara körlüğünü merak ettim. Bence, bu sebepten ötürü Rusya'ya yalnızca, bu ülkeye hem düşünce yapısı hem de tavır olarak adapte olabilecek genç Almanlar gelmeli.

Üniversiteye tahsis edilmiş bina yanıltıcıdır ve rapora göre hala daha genişletilmektedir. Lakin üniversitenin öğrenci sayısı azdır ve İmparatorun son fermanı ile arttırılmış da değildir. Fermana göre herhangi bir Rus üniversitesinde eğitim almamış bir sivil işe atanamaz. Ayrıca en son yapılmış memur personel terfisi sınavına girmemiş biri ya da üniversite danışmanından devlet danışmanına kimse üniversiteye atanamaz.

Harkov'da üniversite kurmak fikri kendi içinde kötü bir fikir değildir çünkü bu çevrede yaşayan zengin üst tabakanın okulları buradan yararlanabilirdi. Lakin hala Rusya'da oldukça az öğrenme zevki ve eski Fransız eğitim sistemi modası bulunmakta. Bu sebeple rütbeli ve servet sahibi insanlar oldukça nadiren kendisine

üniversitenin ya da farklı bir eğitim kurumun sağlayacağı avantajlardan yararlanmaktadır. Aynı şekilde, Rusya'ya yabancılar aracılığıyla bilgi sunmaya çalışmak son derece mantıksız ve pek çok yaştan iş gücü gerektiren bir kumaşı dikmek işi bir zafer takını olabildiği en hızlı şekliyle yamamak gibidir. Rusya'da bilimi yaymak konusundaki tek etkili metod, kendisini sıradan okullarda kanıtlamış Rus gençlerini Almanya'daki iyi okullara göndermek ve oradan gelecekteki kariyerlerine hazırlanmaları için bir üniversiteye göndermek olacaktır. Bu insanlar döndüklerinde eğitimi teşvik eden enstitülerde kesinlikle en iyi öğretmenler olacaklardır.

Şu an bunun aksine, tüm normal okulların eğitim rotası radikal bir biçimde hatalıdır çünkü Almanya'da çok yaygın olan ansiklopedik öğretim biçimi, öğrencinin her şeyden biraz öğrendiği ama hiçbir şeyi tam olarak öğrenemediği şekildedir. Keza çoğunlukla her bilim hakkında bir tarihsel kanı kazanan kişilerin sonuçta bunu uzun süre kullanamadığı ve en sonunda da unuttuğu kanıtlanmış olur. Rusya'da bilim etkili olduğu sürece, matematik ülkede bilginin yayılmasında en etkisi olmuştur. Lakin uzun zaman önce Schlözer'in de vurguladığı gibi dünya da hiçbir millet henüz matematik ile barbarlıktan kurtarılamamıştır. Doğa yönünü değiştirmedeği gibi; sanat ve bilim, edebiyat ve şiir ile Yunanlar, Romalılar, İtalyanlar, Fransızlar, İngilizler ve Almanlar bu seviyede yüksek bir medeniyete ulaşmıştır.

Rusya'da bilimin her türlü gelişmesini uzun zamandır engelleyen bir diğer bir aşılmaz engel ise politik yapıda yatmaktadır. Ülkede hiç orta sınıf olmadığından, tüm millet iki parçaya bölünmüştür; efendiler ve köleleri ve günümüzde bir başka şekilde ülkeye hizmet edenler ve etmeyenler. İkinci grubun üyesi olan tebaa ve esnafın, akıllarını geliştirmek için ne eğilimi ne de şansı vardır. Diğerleri ise saygınlıkları ve unvanları için fazla endişelidir ve hizmetleri yalnızca bilime fazlaca zaman ayırmayı kapsar. Herkes olabildiğince erken bir yaşta devlet altında görev edinmeye çabalar, bunun için yalnızca iyi bir tavsiyeden başkasına ihtiyacı yoktur. Elbette bir de Rus işletmesine ve kanunlarına aşına olmak. Kişilerin bilim çalışmak için bir teşvikleri yoktur, hakkında hiçbirşey bilmediği bilimi çalışmaya fırsatı da olmadığını düşünür. Rusya'da orta sınıf oluşana kadar bilginin yayılması makul bir biçimde beklenemez.

Harkov'daki tüm hoş tanışıklıklarım arasında en öneme sahip olan saray danışmanı Bay Von Steven ile olmuştur. Kendisi pek çok kez Gürcistan'ı ve

Kafkasya'yı ziyaret etmiştir. Ben de kendisinden seyahatim ile ilişkili olarak pek çok bilgi ve ipucu edindim. Bunlar için de bana belli başlı tavsiye mektupları verdi ve bunların büyük yardımı dokundu, burada kendisine başta atfettiğim değeri tekrar ediyorum. Burada Polis şefi von Biberstein ile de tanıştım ama talihsizce burada kaldığı süre çok kısa olmasından ötürü eşliğinden keyif almam mümkün olmadı. Bay Von Biberstein Kafkasya ve Dağıstan hakkında derin bilgiye sahip bir insan olduğundan kendisi ile vakit geçirmek benim için büyük bir avantaj olurdu.

Maalesef benim içi, Harkov'da çeşitli sebeplerden ötürü epey bir süre tutuldum. Sivil vali tarafından çaya ve üniversitenin rektörü Bay Von Stoykoviç tarafından akşam yemeğine davet edildiğim akşam odama avlu tarafındaki pencereden giren bir hırsız kıyafetlerimi ve aynı odada kilitli bulunan bir miktar parayı da çaldı. Olay, öğrenci Bobrinzov ve belediye başkanın bana koruma olarak atadığı asker polis evdeyken, saat 10 sularında oldu. Olay şehirde hatırı sayılır bir yankı uyandırdı ve Harkov yakınlarındaki bir ormanlık alanda bana ait kıyafetlerden bazısı parçalara ayrılmış bir şekilde bulundu ve bana teslim edildi. Lakin hırsızlardan hiçbiri henüz bir ceza almadı ki bu durum polis merkezi tarafından bana eşlik etmekle görevlendirilen polis memuruna en büyük onuru vermiş olmalı! Duyduğum kadarıyla hırsızlardan biri yakalanmış ama ya kaçmış ya da serbest bırakılmış.

Kaybettiğim bazı malzemelerin sağlanması sonucunda Harkov'u 30 Ekim'de terk ettim, lakin daha şehrin kapısına ulaşmadan arabamız o kadar hızla çamura battı ki battığımız yerden takviye at olmadan çıkamadık. Düşgün ve hoş bir yolu İzyum sınırındaki ilk kente ulaştığımızda görebildik. Şehir, Harkov'a 117 verst uzaklıkta 1687 yılında Donez adındaki koloni tarafından kurulmuştur ve her iki yanında Ssevernoi Donez ve Mokraja İsjumza Çayı bulunmaktadır. Eskiden bu hükümetin Tatar istilalarına karşı merkez savunma noktasıydı ve hala tepelerde perişan halde de olsa siperler bulunmaktadır. Kentte ahşap kiliseler ve bir tane Büyük Peter'in emriyle inşa edilmiş taştan kilise vardır. Nüfusu 5000 kadardır ve anlaşılabilir ki burası yaşanabilir bir yer olarak görülmektedir. İzyum, Harkov hükümetine bağlı şehirlerden daha düzenli inşa edilmiş ve daha iyi bir konumdadır ve en kalabalıklarındandır. Nüfusun artmasının nedenlerinden biri de Tatarların rahat bırakmamasıdır lakin yoğun göçün farklı sebepleri de vardır. Buradan Donets'den Azak Denizi'ne açılan elverişli bir geçit bulunuyordu ve 1736 ile 1739 arasında

Osmanlı ile yapılan savaş sırasında, birlikler erzaklar ve diğer ihtiyaçlar beidarlar ile İzyum'dan Don'un ağzına nakledilmişti. Bunun için şehrin yukarısında gemiler Smiewan köyünde iyi bir su derinliği buldu, burası Harkov'dan sadece 44 verst uzaklıktaydı ve dahası Belgorod'a dek seyredilebilir durumdaydı. Lakin şu an İzyum'da Donets'in hem yukarısında hem altında inşa edilmiş olan değirmen barajları nehir yatağını doldurup yükselterek nehrin kıyılarının suyla kaplanmasına sebep olmuştur. Böylece bu geçit artık gemilerin geçmesi için uygun değildir.

İzyum ²⁹⁸(hem Rusça hem Türkçe *اوزوم* *kuru üzüm*)²⁹⁹, ismine gönderme olarak ya da buranın üzüm yetiştirmeye uygun olduğunu belirtmek için, açık bir alanda bulunan ve kollarından üzümler sarkan üç asmadan oluşan bir armaya sahiptir. Yerlilerin ve çevrede dolaşan köylülerin temel desteği tarım ve büyükbaş hayvanların, yani atların, öküzlerin ve özellikle koyunların yetiştirilmesidir. Silesian koyunlarının burada bakılmasından beri şehir ve çevresi göze çarpmıştır. Bölgede ayrıca hatırı sayılır derecede Rum ve Türk tüccar da bulunmaktadır ve büyük pazarda yerleşik Rum tüccarların birçok dükkanı vardır.

Günün erken saatlerinde tekrar yola çıktık ve 65 verst ilerleyip geceyi Bahmut³⁰⁰ adındaki aynı adlı nehrin üzerinde bulunan şehirde geçirdik. Bu şehir

²⁹⁸ Ç.N.: Изюм (İzyum) Harkov Obslatı'na bağlı bir şehirdir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* de, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de, *Generalnaya Karta Rossii* de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog* da ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel* de Изюмъ (İzyum) şeklinde verilmiştir ve buranın Harkov'a mesafesi ilk haritada 122 verst, ikinci haritada 122 verst, üçüncü haritada 133 verst, üçüncü haritada 134 verst, dördüncü haritada 129 verst olarak gösterilmiştir.

²⁹⁹ Ç.N.: Yazarın burada “üzüm” kelimesine karşılık olarak “kuru üzüm” manasını vermesinin nedeni Rusça'ya geçmiş “изюм” kelimesidir. изюм (izyum) kelimesi yazarın verdiği gibi “Rosine” yani “kuru üzüm” kelimesini karşılamaktadır. Lakin Türkçe “üzüm”, Kırım Tatarca “yözem”, Kumuk ve Balkar Lehçesinde “izüm”, DLT'de “üzüm” kelimeleri meyvenin adıdır. Gyula Nemeth, Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü, çev. Kemal Aytaç, Ankara, 1990, s.28; Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lugat-it-Türk, çev. Besim Atalay, Ankara, C.I. 1985, s. 75

³⁰⁰ Ç.N.: Бахмут (Bahmut), günümüzde Ukrayna sınırlarında Donetsk Obslatı'na bağlı bir şehir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* de, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii* de, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* de, *Generalnaya Karta Rossii* de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog* da ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel* de Бахмутъ (Bahmut) şeklinde verilmiştir ve İzyum'a mesafesi ilk haritada 91 verst, ikinci ile üçüncü haritada 88 verst, dördüncü ile beşinci haritada 89 verst olarak gösterilmiştir.

eskiden Tatarlara karşı yapılmış bir kaleymiş. Lakin buradan geriye yanıltıcı yüksek bir sur bölgesi ile çevrili geniş dörtgen alan dışında bir şey kalmamıştır. Bununla birlikte şehir gelişen ve kalabalık bir yerdir ve komşuları ile hatırı sayılır bir ticaret yapmaktadır. Eski surların arasında ve Bahmut nehrinin sol kıyısında, Kirikovskoy ve Chaikovskoy adında iki adet tuzlu su kaynağı bulunur. Bu suların kaynatılmasıyla iyi kalitede tuz elde edilir ve başka hükümetlere ihraç edilir. Bahmut adı büyük ihtimalle Mahmud adının bozulmuş halidir, ya da bir ihtimal Muhammed'in bozulmuş hali bile olabilir. Keza sık sık Rusça'da ve Tatarca'da "M" harfi "B" ye dönüşür; böylelikle Moslemim yerine sık sık Bussurman denilir, vb. Nazıkçe Nehir kıyısına doğru eğimlenen hoş ve verimli bir düzlükte bulunan Bahmut şehri Yekaterinoslav hükümetine bağlıdır ve şu an çevresinin merkezi konumundadır.

Ekim ayının son gününde Bahmut'u terk ettim ve rotamız bizi Luganskoy Zavod³⁰¹, a getirdi. Rusya'nın en ünlü demir dökümhanelerinden birine sahip olan şehir, Beilaja ile birleşip Severnoi Donets'e dökülen Lugan Nehri üzerinde bulunur. Olabildiğince hızlı bir şekilde Kafkasya'ya ulaşmakla yükümlü olduğum için, Yekaterinoslav hükümeti sınırlarından çıkıp durmaksızın direk olarak Çerkesk'e devam ettik ve Bay Storitsk'ye ait neşeli İvanovka köyünü geçtikten sonra Don Kozaklarının bölgesine girdik. Eski Çerkes' 15 verst kala yol, kısmen müstakil bir posta istasyonu ile geniş bir ovaya ve sonunda, hatırı sayılır bir Kozak stanitza³⁰² olan büyük Aksay³⁰³ köyüne açıldı. Don'un kolunun kuzeyinde bulunan Aksay, adı

³⁰¹ Ç.N.: Луганськ (Lugansk) adıyla anılan Ukrayna'da Lugansk Oblatında bulunan şehrin eski adıdır. Yazarın bahsettiği şehir, *Karta Predstavlyayoytaya Kuban'*da "Luganskaja" şeklinde, Aksai ve Czerkask şehirlerinin kuzeyinde Lugan Nehri'nin Donets Nehri'ne döküldüğü konumda gösterilmiştir. Aynı konumda *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* 'de Луганской литейной завод (Lugansk Dökümhanesi) şeklinde Bahmut'un doğusunda verilmiştir. Aynı konumda *Generalnaya Karta Rossii* 'de Луганское (Luganskoye) olarak ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel* 'de Луганская (Luganskaya) olarak verilmiştir. Bkz. I.F. Truscott, *Karta Predstavlyayoytaya Kuban*, St. Petersburg, 1783 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/mappa-sistens-regionem-cuban>)

³⁰² Ç.N.: Kozak köyü.

³⁰³ Ç.N.: Аксай (Aksay) şehri günümüzde Rusya sınırlarında Rostoc Oblatına bağlı Aksay Rayonu'nun merkezinde bulunur. Aksay şehri, *Podrobnaya Karta Zemli Voyska Donskago i Yekaterinoslavskoy Gubernii Uezda Rostovskago*'da ve ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel* 'de Аксайская (Aksayskaya) şeklinde, старо-черкаская (Eski Çerkesk) şehrinin kuzey batısında, Don'un kuzeyinde gösterilmiştir. *Karta Predstavlyayoytaya Kuban'*da da aynı şekilde Aksai şehri Donets'in kuzeyinde ve Czerkask'ın batısında gösterilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii* 'de ve *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii* 'de Оксайская (Aksayskaya) şeklinde aynı konumda Eski Çerkesk'e 15 verst mesafede verilmiştir. Günümüzde Aksay şehri hala bu konumdadır.

gibi başlıca serbest taştan³⁰⁴ bir amfi tiyatro gibi nehir kıyısından yüksekte inşa olunmuştur. Sewernoi Donets ile Don'un birleşimin 30 verst kadar aşağısında bulunan Aksay kolu bu nehrin sağ kısmından ayrılır ve önce kuzeye ve ardından batıya akar ve Çerkesk'in 10 verst aşağısında St. Dimitri Rostovski kalesinin yukarısındakiler gibi tekrar bu nehirler birleşir. Aksay'ı stanitza yakınlarındaki yüzen bir köprüden geçerek ardımızda bıraktık. Zira ilkbaharda genel olarak yükselen ve o zamanlar Çerkesk'e kadar uzanan ovayı basan bu nehir üzerine hiç kimse atılamaz, bu tür zamanlarda uzun bir köprü yolcuyu geçirir. Burada olağan dışı bir gösteriye tanıklık ettik. Bu Sibirya'dan getirdiğim Çin tazım ile bir akbabanın kavgasıydı. Sürekli olarak oyun oynamaya ya da yoldaki kuşlara bakan bu heyecanlı hayvan aracımız durduğu gibi tüm etafı aranıyordu. Küçük bir çukurda bir şey buldu ve ona doğru süründü bir anda üstüne atıldı. Hızla o noktaya gittim ve onu ilk saldırıda kanadı muhtemelen yerinden çıkmış ya da kırılmış bir akbaba ile umutsuz bir dövüş içinde buldum. Bu yarışmanın sonucu, belki de onun için talihsiz olabilirdi zira rakibi, gözlerini çıkartmak için tüm meziyetini ve gücünü kullanıyordu. Kısa bir süre sonra sopamdan bir darbe yemeden akbabanın yere serilmesiyle dört ayaklı ve kuş arasındaki bu tekil çatışma sona erdi.

Bkz. General Mayor İvan Fyodoroviç Bogdanoviç, *Podrobnaya Karta Zemli Voyska Donskago i Yekaterinoslavskoy Gubernii Uezda Rostovskago*, 1822 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/podrobnaya-karta-zemli-voyska-donskago-i-ekaterinoslavskoy-gubernii-uezda-rostovskago>)

³⁰⁴ Ç.N.: Açık gri tonunda, kesimi ve şekil vermesi kolay bir taş.

3.5. Beşinci Bölüm

Çerkesk - Şehrin Konumu ve Tarifi - Yerlileri - Seller ve Bunların Sonuçları - Yerlilerinin ve Bölgenin Tarihi - Çerkesler - Küçük Rusya'nın Kozakları - Tatar Kozaklar - Azak Kozaklar Don Kozakları - Günümüzdeki Kozak Bölgesi - Ülkelerinin Verimliliği - Üzüm Asmasının Yetiştirilmesi - Çerkes Kadınları - Şehrin Baş Kilisesi - Altın ve Gümüş Sikke - Okul - Yerlilerin Sarhoşluğu - Nahcivan Ermeni Şehri - Güzelliği - Dükkanları - Colova - Çerkesk'e Dönüş – Kalmuklar

Çerkesk³⁰⁵ , Don Kalmuklarının başkenti olup Don'un sağ sahilinde, Aksay kolunun oluşturduğu bir adadadır. Buraya Kasım'ın 1'inde ulaştık ve geniş ahşap bir ev olan konutumuza yerleştik. Evin sahibi bizlere büyük kibarlık gösterdi. St. Petersburg'dan ayrılışımızın üzerine 1947 verst ya da 297 Alman mili ilerledik. Çerkesk inşa biçimi bakımından diğer tüm şehirlerden farklıydı, genellikle Nisan ayından Haziran'a dek süren yıllık seller sebebiyle evlerin çoğu uzun direkler üzerinde inşa edilmişti. Sel baskınının ardından buralarda sıklıkla sığırlar tutuluyordu. Sokakların çoğunda, ortasından geçen ve daha küçük bir köprü'nün her evin kapısına bağlandığı yüksek ahşap köprüler bulunmaktadır. Durum böyle olmasa, yerliler, sel sırasında günlük işlerini bırakıp evlerinden çıkmak ve bir bota atlamak zorunda olurdu. Dolayısıyla bu durum kentin hiçbir şekilde araba kullanmaya ya da ata binmeye adapte olmadığına bir kanıttır.

Don'un üzerinde, zeminin oldukça yüksek olduğu ve sudan korkulacak hiçbir şeyin olmadığı yerde okul, hükümete ve ana kiliseye ait diğer bazı binalar bulunur. Dükkanlar oldukça geniş ve düzenlidir ayrıca yerli birçok ürünle dolu olduğu gibi bazı hayatı kolaylaştıran yabancı mallar da bulunur. Taranrog ve Kırım ile akrabalıklarının bir sonucu olarak özellikle bol bol Rum ve Türk ticari malları ılımlı

³⁰⁵ Ç.N.: Старочеркасская (Staroçerkaskaya) günümüzde Rusya'da Rostov Oblatı'nda bulunan bir şehirdir. *Podrobnaya Karta Zemli Voyska Donskago i Yekaterinoslavskoy Gubernii Uezda Rostovskago*'da старо-черкасская (Staro-Çerkaskaya) şeklinde, *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii*' de ve *Voenna Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel*' de Ст. Черкасск (St. Çerkask') şeklinde, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*' de Черкасск (Çerkask') şeklinde, *Generalnaya Karta Rossii*' de С. Черкасск (S. Çerkask') şeklinde, Don'un kuzey sahilinde gösterilmiştir.

fiyatlara tedarik edilebilir. Ben çoğu dükkanda demir ve pirinç eşyalar, yün ev kıyafetleri ve yabancı üretim; çay, şekeri kahve, şarap ve diğer sert içkiler gördüm.

Çerkesk'i ilk kez ziyaret eden bir yabacı için, yalnızca Kozaklardan oluşan bir şehir manzarasıyla karşılaşmak ve tüm yerli erkeklerin aynı kıyafetleri giyinmesi oldukça çarpıcıdır. Bu kıyafet kırmızıya dönüşen mavi Kozak kabanıdır. Hatta burada konaklayan yabancıların büyük bir kısmı bu temiz görünümlü giyim tarzını benimsemiştir. Kozak denilenlerin dışında, aynı temelden gelen Tatarlar tüm varoşları işgal etmiştir ve aynı biçimde iyi donanımlı ahşap mescitlere sahiptirler.

Sokaklarda büyük miktar çamuru ardında bırakan ve bazı yerlerde havuzlanmalar sebep olan seller, büyük bir koku sorununa sebebiyet vermektedir. Ayrıca kentin konumunu oldukça sağlıksız bir hale getirmektedir. Bu sebeple bu kentten bir Alman mili uzaklıkta, Don kıyısında Yeni Çerkesk kurulmuştur. Şu sıralarda da yerleşime hazır olduğu söylenmektedir. Bu şekilde ortaya çıkmış olan masraf için bir miktar tazminat verecek olan eski şehirdekilerin hepsi Yeni Çerkesk'e kaldırılacak. Böylece belki de yarım yüzyılda şimdiki yerin izleri kalmayacak.

Çerkesk, Türklerin Azak Denizi üzerinden Astrahan'a yaptığı başarısız seferi ile aynı yılda, eski kentin baruthaneye yıldırım düşmesi sonucunda neredeyse tamamen yok olmasından sonra 1570 yılında Kozaklar tarafından kuruldu. Kozakların kökeni kendi başına bir tarihi problem olup şimdiye kadar bu probleme tatmin edici bir çözüm bulunamamıştır. Kozak adı ilk olarak Kuban'ın ötesinde Kasakya eyaletini kuran VII. Konstantin zamanında (takriben M.S. 948) ortaya çıkmıştır. Şu pasajda; "Palus Maeotis'in doğu kısmında pek çok nehir kendini buna boşaltır, Sarkel'den akıp gelen Tanais, Oxian balıklarının (ТоБерçητιχον) tululduğu Korakul, gibi pek çok nehir; Bal, Burlık, Kadir ve dahası. Palus Maeotis'in ağzı, Burlık'de denilen ve Karadeniz'e dökülen nehir hariç. Burası Bosphorus'tur, burada Tamatarka şehri vardır. Yukarıda adı geçen ağız 18 mil genişliğindedir. Bu 18 milin ortasında Atek adında büyük bir ada vardır. Sichia'yı (Ζηχια) Tamatarka'dan ayrılan Uruk Nehri³⁰⁶, ikincisinden 18 ya da 20 mil uzaklıktadır. Sichia 300 mil kadar Uruk'dan Nikopsis'e genişler, burada aynı adda şehir vardır. Sichia ardında Papagia adında bir ülke vardır, Papagia'nın ardında Kazakya, Kazakya'nın ardında

³⁰⁶ Burası büyük ihtimalle Liman'a dökülen قوبان Kuban'dır

Kafkas Dağları ve Kafkas Dağlarının ardında Alan ülkesi vardır. Kazakya yerlileri haliyle Sichlerin ve Batı Çerkeslerin komşusuydu ve Çerkesler hala komşuları Osetlere “Kasach” ya da “Kesek” demektedir. Takriben 1230 yılında yaşamış ve eser vermiş olan Arap coğrafyacı İbn el Vardi, Kafkasya’da “كشك Keşek” adında bir halktan bahseder ve kadınlarının güzelliklerini övmekle bitiremez ki Yüce Yaratana en içten övgülere bile ara verir³⁰⁷. Bu durum günümüzde hala Asya’nın en güzel kadınları olarak Çerkes kadınlarının kabul edilmesiyle tam olarak örtüşmektedir. Vardi’den iki yüzyıl önce yaklaşık M.S. 947 yılında eser vermiş, yine bir Arap olan Massudi, Konstantinopol Denizi üzerinden Rum (Anadolu)’dan, Ermenistan’dan ve Kaschek topraklarından³⁰⁸ Trebisonde’ye gelen çok sayıdaki Müslüman tüccarın geldiğini söyler ama burada Çerkeslerin ülkesinin konumundan açıkça bahsedilmediği için Çerkeslerden mi bahsediliyor açıkça anlaşılmamaktadır. Geç dönemde Anapa, Dsugodshuk-Chala ve diğer Karadeniz limanlarında olduğu gibi erken dönemde kölelerini oradaki pazara taşıyor olabilirler. Böyle de olsa, sonuç olarak kesindir ki, Çerkeslerin ilk adı Kasak’dı ve onların yaşam tarzına benzeyen bir yaşayıştaki komşularına dönüşmüş olmaları oldukça muhtemeldir. Bazı yazarlar hiç şüphesiz قزاق Kazak adının hırsız kelimesinden türediğini öne sürmüştür lakin bu yalan yanlıştır. قزاق Kazak adı verilen bir kızak türü vardır hiç şüphesiz ama zar zor da olsa bu kelime buradan da türemiş olabilir. Aynı şekilde dikkat çekicidir ki ilerleyen zamanlarda Rus Kozakları³⁰⁹ olarak anılmaya başlayan Çerkesler ve bu iki isimdekiler de ayırım gözetmeksizin kullanılmıştır.

Tüm farklı Kozaklar arasından Küçük Rusya Kozakları en eski olanlarıdır. Kökenleri 1340 tarihine, Polonya hakimiyeti altında Kırmızı Rusya’nın daraltıldığı zamana denk gelmektedir. Mümkündür ki bu olay sırasında, buradan Dinyeper aşağısında sığınak aramak için göç eden ve pek çok Rus, burada Tatarlarla ve Çerkeslerle karışmıştır. Özellikle 1415 yılında Kiev’in yıkımı sırasında şu an Bun’dan Dinyester’e genişlemiş bu sığınmacıların sayısı artmıştır. Dinyeper

³⁰⁷ Opus Cosmographicum İbn el Vardi ابن الوردی Arab. et Lat. ed. Andr. Hylander. - Lundao 179. s.144

Ç.N.: M.L. Bilge, “İbnü’l-Verdi” *TDVİA*, C.XXI, İstanbul, 2000, s.238-239; Hylander, A., *Operis cosmographici Ibn Vardi caput primum de regionibus*, Lundae, 1823

³⁰⁸ Notices et extraits des Manuscrits de la Bibliotheque du Roi. C.I, Paris, 1787, s.16.

³⁰⁹ Ç.N.: Yazarın burada Kozak ile Kazak adlarını aynı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuya ayrıca tahlil kısmında değineceğiz.

şelalelerinin ötesine yerleşenlerin şu an Saporogian adıyla anıldığı ve en güçlü boy oldukları bilinmektedir. Böylelikle bu seçkin adı almaları kadar uzun zamandır olmasa da Küçük Rusya Kozaklarının uzun zamandır var olmuştu. Büyük Prens I. İvan Vasiliyevski hükümdarlığı sırasında Tatar Kozakları ilk kez ortaya çıkmıştır. Ardından Ordinsk ve Azak olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Burada belli Tatar Prensleri için hazırda bekledikleri gibi aynı zamanda Çerkeslerin korumalığını yapmış olabilecekleri de yeterince mümkündür. Böylece Vasili İvanoviç, az önce bahsettiğimiz prensin oğlu, hizmetinde sıkça Kırım'da vazifeye koyduğu Kozakları bulundurmıştır. Ordinsk Kozakları, adlarını Volga (İtil) üzerindeki Tatarların başlıca yerleşim yeri olan Büyük Orda'ya bağımlı olmalarından almışlardır. Aynı addaki şehirde 1471 yılında kendi efendileri olmayı başaran, Azak üzerindeki Azak Kozakları da aynı biçimdedir.

1500 yılında Rus hududu ile Azak arasında yaşayan ve komşuları Çerkeslerle birbirine karışmış gibi görünen Azak Kzsağı reisleri Agus Çerkes ve Karabay zamanından beri Çerkes ve Kozak terimleri eş anlamlı sayılmaya başlandı. Rusların hala bu milletin önemli bir kısmını teşkil ediyor olmasına rağmen dillerini ve dinleri sürdürüyor olmaları şaşırtıcıdır. Geç zamanlara ait çarpıcı bir karışım örneği; yaklaşık 60 yıl öne Terek boyundaki Grebensk Kozakları, Çeçen ve diğer dağlılar ile o kadar çok karışmışlardır ki zor zor ayırt edilebilmektedirler. Lakin yabancı eşler almalarına rağmen hala Rusça konuşmaya devam etmektedirler.

Don Kozaklarının ülkesini kökeni, pek çok sığınmacının Don ve kollarına yerleşmesinden bir süre önce olup 1570 yılından eski değildir. Lakin Çerkesk şehri inşa olana kadar politik konumları oluşmuş değildir. Çar İvan Vasilyeviç'in Türklerin Astrahan üzerine 1569 yılında yaptığı sefer sebebiyle, Dinyeper üzerinde Çerkeslerle birlikte yaşayan 5000 Saporogian'ın Prince Mikhael Viçnevski idaresine verilmesini emretmiştir. Bunlar Don üzerindeyken yaşanan karşılaşma sonucunda Türklere karşı kesin bir zafer kazanılmıştır. Bu 5000 adamın Don yakınlarında kalmış olması bununla ilişkilidir ve Kozaklarla anlaşarak burada Çerkesk şehrini kurmuşlardır, burada Sapogodian usulüne uygun olarak uzun bir süre eşsiz yaşamışlardır. İlk Don Kozakları kolonisinin kayıpları, geride kalanlar ve evlenmemiş adamlar tarafından karşılanmıştır.

Rusya’da nüfusun artmasıyla ilgili sorunlar baş göstermeye başladıktan hemen sonra Don Kozakları hakimiyetlerini Donets’e, Metveditsa’ya, Khopyor’a ve Busuluk’a kadar genişletmiş ve Çerkesk’i merkezleri haline getirmişlerdir.

Bu Kozaklar zamanla komşularına tehlike arz etmeye başladı. Bundan ötürü onları hediyelerle pohpohlamayı ve kazanmayı, yağma yapmalarını önlemeyi ve bunları savaş ve barış zamanda uzaklaştırıp bu denli cesur ve kullanışlı birliklerin güvenliğini sağlamak gerekli görüldü. Şu an Kozaklar, devlete göstermelik bir bağlılık sergilemektedir ve İmparatorluktaki herhangi bir tebaa kadar tahta sadıklardır. Tüm zorluklara az memnuniyetle sabırlı bir şekilde dayanabildikleri gibi nerede olursa olsun yağma fırsatı için savaşa ilk katılanlar onlardır. Ülkeleri açıkça söylemek gerekirse, bir Rus eyaleti değildir, kendine ait ayrıcalıklı bir hükümeti ve yasası vardır. Tüm durumlarda direk olarak St. Petersburg ile irtibata geçen Ataman ya da Başkomutanın altında yaşamaktadırlar. Bu durum onlara erkekçe bir özgürlük aşkı aşılamıştır ki bu duygu başka hiçbir Rus’da bulunmamaktadır ama yine de bunların arasında üstlerinin emirlerine mükemmel bir şekilde uymak baskın çıkmıştır.

Ülkenin verimliliği ve tüm düzenleri onları tarım yapmayı azimle sürdürmeye sadece az bir miktar istekli kılmıştır. Keza sadece kendi tüketimleri için çokça mısır yetiştirmektedirler. Diğer yandan, üzüm asması tüm Don boyunda geniş bir biçimde ekilmektedir ve Don boyunda çeşitli ve gerçekten harika şarap çeşitleri üretilmektedir. Bu şarap seyretilmediği takdirde hafif Fransız şarabına eşittir. Bunun gibi burada Symlianski ile aynı adda tüm Rusya’ya gönderilen bir tür şampanya da üretilmektedir. Lakin bu şampanyanın potasyum tuzu ile değeri düşürülmüştür ve mideyi bozup baş ağrısına sebep olmaktadır. Burada hafif bir tür kırmızı şarap içtim, neredeyse Petit Bourgogne’ye benziyordu ve harika bir tadı vardı. Ayrılırken bundan yarım anker³¹⁰ kadar yanıma aldım ama 5 dereceden daha soğuk olmayan sıcaklıkta dondu ve bu sebeple ısıtmadan içemedim.

Çerkes kadınlarının tümü becerikli olarak adlandırılabilir ve özellikle bayramlarda yarı doğulu kostümleriyle oldukça şatafatlı görünürler. Boyanmak tüm Rusya’da olduğu gibi burada da oldukça yaygındır. Lakin burada sanırım yalnızca

³¹⁰ Ç.N.: Avrupa’da kullanılan bir sıvı ölçüsü (8 buçuk İngiliz galonu)

yüzdeki orta yaş ibarelerini gizlemek için kullanılmakta olduğunu gözlemledim. Genç kadınlar ve genç kızlar daha temiz bir görünümde dirler ve doğal güzelliklerini iyileştirmek için çok az yapay araç kullanmaktadırlar.

Baş kilise kentin en olağanüstü yapısıdır, sadece mimari olarak değil, şaşılacak miktarda altın, gümüş ve özellikle inci mücevherler barındırması açısından da olağanüstüdür. Bunlar Kozakların özellikle Polonya’da yaptıkları farklı savaşlarda yaptıkları yağmadan sağladığı hazinelerdir. Çok sayıda altın işlemeli ya da metalle kaplanmış aziz resimlerinin yanında en pahalı ve büyük taşlarla süslenmiş, pek çoğu çok büyük incilerle bezenmiş, dikkate değer uzunlukta genişlikte kilise mihraplarını da burada görebilirsiniz. Bunun gibi Rusya’nın hiçbir yerinde bulunmadığı kadar çok altın ve gümüş sikke de Kozaklar da bulunmaktadır. Üstün insanların dullarının evlerinde babadan oğula genellikle fazla sayılmadan geçen küpler dolusu duka altını bulunur.

Harkov’da üniversite kurulduğundan beri Çerkesk’deki lise daha iyi bir konuma geldi. İtiraf etmeliyim ki Kozaklar arasında iyi bir okul bulmayı pek beklemiyordum. Burada bulunduğum sırada bir devlet sınavı yapıldı ve bu sınavın Rusya’daki herhangi bir devlet sınavıyla aşık atabileceği gerçeğini beyan etmek zorundayım. Kozaklar kavramada hızlılar, kıvrak bir zekaya sahipler ve Asyatik açık gözlülükten nasibini almamış değiller. Bu durum onların saf Rus soyundan gelmediklerini açığa çıkarmaktadır. Sarhoşluğa bağımlılıkları var ancak sonuçlarının kamuya açık olarak görülmesinden utanç duyuyorlar, ki bu durum Rusya’nın geri kalanında geçerli değil. Kaliteli bir adam ayyaşlıktan sonra bir sokakta sendelediğinde ne kimse onun fikrini alır ne de onun karakterine en küçük bir itibar gösterir. Çerkesk halkı aşırı içkiyi evde almayı tercih eder ve kadınları da bu tür Bacchanalian’lara katılmayı sever.

Küçük bir kent olan Nahcivan³¹¹ 1780 yılında Kırım’dan göçmüş Ermeniler tarafından, Çerkesk’e 28 verst mesafede kuruldu³¹². Oraya giden yol Aksay’la kesişir

³¹¹ Ç.N.: Günümüzde Нахичевань-на-Дону (Nahiçevan-na-donu) olarak anılan, Ростова-на-Дону (Rostov-na-donu) ile birleşmiş bir yerleşim yeridir. Nahicevan, Eski Çerkesk’in kuzey doğusunda olacak şekilde, *Generalnaya Karta Rossi’* de Нахичевань (Nahiçevan’) şeklinde ve *Karta Evropeyskoy Rossi’* de Нахцивань (Nahtsivan’) şeklinde gösterilmiştir. Günümüzde bu yerleşim yeri bahsettiğimiz iki haritada da gösterildiği gibi Don’un kuzey kıyısında ve Eski Çerkesk’in doğusunda bulunmaktadır. S. Karsakov, *Karta Evropeyskoy Rossi*, St. Petersburg, 1820 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/karta-evropeyskoy-rossii>)

ve Don'un sağı yanına doğru devam eder ve tehlikeli hendeklerin olduğı yola geçer, bu yolda yazları kuruyan küçük akarsular vardır. Bunun gibi güzel v muntazam bir kentin üzerimde bıraktığı hoş izlenimi sizlere tarif edemem. Burada büyük bir düzen hüküm sürmektedir, dilerim ki Rusya'nın diğer kısımlarında da Ermeni kentleri inşa olunur. Nahcivan, yeni yerleşim manasına gelmektedir ve böylece rivayete göre Ararat Dağı'ndan inen Nuh'un kurduğı ilk kentten adını almaktadır. Buradaki dükkanlar özellikle dikkate değerdir, uzun bir sıra halindedirler ve içlerinde her tür ürün bulunur. Önlerinden geniş ve tamamen kapatılmış bir yol geçmektedir ve üstte bulunan pencerelerden aydınlatılmaktadır. Yüksekliğı ve zerafeti bakımından etkileyici bir görünüme sahiptir. Asyatik geleneğe göre, tamirciler kendi dükkanlarında çalışır ve tüm diğer tüccarlar bir diğerinin yanındadır. Böylece burada, bir sırada kuyumcuyu, fırını, terziyi vb görebilirsiniz. Nahcivan bunlara ek olarak kalabalık ve canlı bir yerdir.

Beni neredeyse her yere götürmekten keyif alan ev sahibim eskiden bir baş sulh hakimiymiş, Kendisi bana şehre Kraliçe II. Katarina tarafından şehre yerleşenler için yaptırılmış toprak evleri gösterdi. İmparatoriçenin adı Ermenice ve büyük harflerle yazıldığı adliye mahkemesini süslüyordu . Doğıştan bir Ermeni olan Albay Avramov şehre büyük hizmetlerde bulunmuştur ve buranın önemli kurucularından biridir. Onun evinde Erivan yakınlarındaki meşhur Eçmiyazin Manastırına gitmekte olan iki Ermeni manastır başrahibi ile tanıştım. O akşam, münzevi bir hayat yaşadıkları ve kendilerini nadiren yabancılara gösterdikleri için çok az sayıda Ermeni hanımefendinin katıldığı neşeli bir baloda bulunduk.

Ertesi gün Nahcivan'dan Çerkesk'e döndüm. Burada yalnızca birkaç saat kaldım ve hızla Don'un karşı sahilinde yaşayan Kalmukların yerleşimine kısa bir gezi yaptım. Bunlar ait sayıldıkları Don Kozakları gibi, 500 adamlık birliklere bölünmüşlerdi. Bunlardan her biri ya bir albay ya da bir binbaşının (Jessaul) emri altındaydı. Bu Kalmuklardan Sotnik'in altında, yalnızca bir bölük burada keçe-çadırları ile ya da yurtları ile kamp kurmuştu ve sefil durumda görünüyordu. Bu Kalmuk Kozakları Don ile Sal ve Büyük Manyç Nehirleri arasındaki otlaklara

³¹² Ç.N.: Bkz. de Jacques, M., *The History of Armenian People From the Remotest Times to the Present Days*, çev. E.F. Barry, Boston, 1918, s.335

hakları olduğu gibi sahiptiler. Ayrıca Astrahan hükümetindeki Volga (İtil) Kozaklarında tamamen farklıydılar.

3.6. Altıncı Bölüm

Moğollar ve Kalmuklar Üzerine Genel Gözlemler - Eskiden Sibiry'a'nın Doğusunda Baykal Nehri Boyunda Yaşayan Tüm Moğol Milleti - Büyük Sayılardaki At Yetiştiriciliği - Cengiz Han'ın Ana Yurdu - Sibiry'a Moğollarının Kökeni - Dış Görünümleri-Ten Renkleri - Keçe Çadırlar - Kalmuk Adının Manası

Yaşam biçimleri ve görgüleri olarak Kalmuklar yeteri kadar bilinmekte. Bu konuda daha fazla bir şey söylemeyi yersiz buluyorum. Bu sebepten ötürü bu insanlara ve özgün bir kaynaktan türetilmiş Lama dininde Moğol Kabileleri tarafından giyilen kostümlere ilişkin genel gözlemlerimi sunacağım.

Kalmuklar Moğol milletine bağlı bir koldur. Modern zamanlarda olduğu gibi her zaman ünlü araştırmacılar tarafından dahi Tatarlarla karıştırılmıştır³¹³. Oysa Tatarlardan sima ve dil bakımından tamamen farklıdırlar. Şu an Avrupa'da oturan Moğol ve Kalmukların ataları; çok geç dönemlere, XI. Yüzyılın başlarına dek Kuzey'de ve Baykal Nehri sınırlarında Sibiry'a'da at sürüleri ile birlikte geziniyorlardı. Attan başka evcil hayvana sahip değilmiş gibi gözükten ve metal ile istisnai olarak bakır kullanan yabancılardı. Dillerinde bu objeleri ve diğer yaşamsal gereçleri belirten kelimelerin hepsi Tatarca kökenlidir. Bu kelimeleri, ülkelerinin güneyinde yaşayan ve onlardan daha medeni olan Tatarlardan elde etmiş olmaları muhtemeldir. O zamanlar Çin ve Sibiry'a arasındaki tüm bölgeler, Amur'un üst kısımları ve bu nehrin Hazar'a dökülen kolları, Tatar dilleri konuşanlar tarafından meskundü.

1135 yılında Çin tarihi ilk kez Moğollardan, Baykal'ın güneyinde Munn'u ya da Munn'koss adı altında bahseder. Bunlar; zor koşullara alışmış, zalim ve iyi savaşçı, karanlık gecelerde bile önünü görebilen, onların üzerine boşaltılan okların delili olan Giao³¹⁴ balığı derisinden zırh giyen bir halktı. Cengiz-Han'ın tarihinden

³¹³ Ç.N.: Barthold'un çalışmasında Kalmuk adının kendisine Oyrat diyen bir Moğol boyunun Türkçe adı olduğu ve bu adın Kalmukların putperestliklerini belirtmek için kullanıldığı geçmektedir. Ayrıca bu adın manalarına dair başka fikirlerde olup bunlardan biri de bu adın "karışık" anlamına geldiği yönündedir. Bkz. Barthold, W. "Kalmuklar", *İA*, C.IV, s. 140; Boyle, J. A., "Kalmuk", *EI*, C.IV, s.512; Oktay Berber, "Kafkasya'da Moğol Kökenli Bir Halk: Kalmuklar", *Yeni Türkiye*, S.72, 2015, s.364

³¹⁴ 鮫 Giao Çince bir balık adı olup Scha-yü olarak da anılır. Mançuca Dula nimacha olarak anılır ve Moğolca adı Tolün dsichassu. Mançuca-Moğolca sözlükte şu anlam verilmiştir"

ülkesine Gorban-gol dediğini bulduk. Bu üç nehir manasına gelir çünkü ülkesi Kerulun, Onon ve Tula olmak üzere üç nehrin arasındadır. Deshauterayes, bu bölgenin Sunn gari, Nonni ve Amur arasındaki bölgeden başkası olamayacağını düşünmüştür. Bu tahminini Moğol ülkesinde değerli tıbbi kök olan Shin-schenn³¹⁵ yetişmesi ile desteklemiştir. Lakin bu tahmin Father Mailla'nın yanlış tercümesine dayanmaktadır, Father Mailla, Mançuca bitki kökü manasına gelen *Orcho-i-da* kelimelerini, neredeyse aynı anlamdaki Shin-schenn manasına gelen *Orcho-da* terimi ile karıştırmıştır.

En eski zamanlardan beri Moğollar iki ana şubeye bölünmüş gibi görünmektedir. Bunları Cengiz Han birleştirmiş ve böylece Asya'yı geçip Avrupa'ya dehşet getiren korkunç bir Moğol gücü yaratmıştır. Onun kurduğu hükümdarlığın bölünmesinin hemen ardından, eski kavgalar ile yeniden ayrılmışlardır. Bu zamandan beri ortak yıkımlarına doğru kendi aralarında savaşmaktadırlar. Çin sınırlarındaki ve bu İmparatorluğun tebaası olan has Moğollar, ya bu milletlerden birine ve diğeri Uirat'a dönüşmüştür.

Has Moğollar pek çok boya ayrılmaktadır ve onlar da Cengiz Han'ın boyu olan Chalcas'a aittir. Diğer yandan Uirat dört alt bölümden oluşmaktadır. Bunlar; Oelot ya da Eleuthe (Kalmuklar), Choit, Tümmüt ve Bara-Burat ya da Burattes³¹⁶. Sonuncusu Sibirya'da yaşamaktadır ve ülkede en fazla genişlemiş Moğol boyudur.. Diğer Moğol boyları, Rusya'ya bağlı olan az önce bahsettiklerimiz, ülkeye ılımlı bir vergi ödemektedir. Ayrıca Kozaklar gibi Çin sınırında maaşsız hizmet etmektedirler. Bazıları hala acınası kalıtsal prensleri Taischa'ya sahiptir ama başarısızlıkları halinde başka ailelerin bu mertebeye yükseldiği durumlar vardır. Pek çoğu kendi reislerine Ssaissanlara sahiptir, bunlar kiliseye yüksek rütbeli atamalar gibi Rus

Pulsuz, küçük ağızlı; vücudu açılmış bir ele benzeyen, düz ve bir karış boyundadır. Derisi oldukça serttir ve büyük oklar yapmaya kullanılır." İmparator Kann-chi'nin Çince sözlüğü kelimeleri antik yazar Sziün-dsü'den alıntılanmaktadır. Sziün-dsü savaş sanatıyla ilgili bir eser meydana getirmiştir. Sziün-dsü der ki; "Zü halkı Gıao balığından ve gergedan boynuzundan yapılma bir zırh giyinir." 749 yılında Pekin'de bulunan Çince-Mançuca sözlük, *Mandsha issabucha bitche*, Father Amiot tarafından Fransızca'ya çevirilip bu çeviri M.L. Langles tarafından 1789-90 yılında basılmıştır. Bu sözlükte Dulan nimacha maddesi altında şu tanım bulunur; "Boyutuna dair belli bir ölçüt bulunmayan, küçük ve avuç içi gibi bir gövdeye sahip, yassı ve düz bir uzunlukta, derisi köpekbalığı derisi gibi kullanılan bir deniz balığıdır." Ç.N.: Yazar Fransızca sözlükteki tercümeyi olduğu gibi Fransızca aktarmıştır. Biz burada Fransızcadan çevirisini yaptık.

³¹⁵ Genellikle ve düzgün bir şekilde Gin-seng olarak bilinir.

³¹⁶ Ç.N.: Bkz. Barthold, a.g.m., s.140; Boyle, a.g.m., s.512; Berber, a.g.m., s.363-364

Başkomutanına bağlıdır. Bunlardan sonra Schülungalar gelir, bunlar rütbe olarak Ssaissanların altındadır ve bunların altında Sassul olarak adlandırılan astsubaylar vardır. Bunlar hiç şüphesiz kendi boyları içinde adaleti uygularlar ama otoriteleri sınırlıdır. Zira imkana sahip olan herkes Rus mahkemesine başvurabilir. Bu memurların pek çoğu tüm boyun haracını kendi cebinden öder ve av sezonunda yetki sınırlarındaki herkesten faiziyle pay toplarlar.

Asya'daki hiçbir halk Moğollar kadar çarpıcı bir şekilde ayırt edilebilir bir fizyonomiye ve kafatası şekline sahip değildir. Afrika'nın zencileri kadar, adeta normal bir insan biçiminden kapsamlı bir ayrılma sergilerler. Ayrıca gerçekten dikkat çekicidir ki bu tip çehre uzunca bir süre farklı milletlerle karışmış olmalarına rağmen neredeyse sabittir. Ki bu özellik üstün geldiği bir yerden asla yok edilemez. Bir Moğol Avrupalı bir kadınla Avrupa'nın ortasında evlense, Rusya'daki bolca örneğin de doğruladığı gibi Moğol erkeğin en son torununa kadar yine de Moğol tipi sürdürülebilir. Bu fizyonominin özellikleri: gözlerin burnun yanındaki köşelerinin oldukça eğik bir şekilde geri dönmesi, tamamen dolu, küçük, siyah ve az kavisli kaşlar, dikkat çekici bir şekilde geniş, aynı zamanda ufak ve düz bir burun, yüzden çıkık geniş ve kalın dudaklar, kısa bir çenedir. Bunlar gibi güçlü saçlardan ayrık, kısa süre sonra gri uzayan ve ileri yaşta tamamen dökülen bir sakal da bu millete ait bir hususiyettir.

Bunların dışında Moğollar orta boyludur ve kadınlarına ufak denilebilir kaze kibar biçimlidirler. Aralarında hemen hemen hiç sakat yoktur ama çarpık çurpuk bacak ve uyluklar bedensel özür olarak oldukça yaygındır. Bu durumun sebebi taze otlaklara her çıkarıldığında at sırtında seyahat etmek zorunda oldukları için henüz kundaktaki bebeklerin kendi başlarına yürümeyi öğrenene kadar kaşık gibi bir şeyin üzerine ata biner gibi bildirilmesidir. Moğolların cildi ve benizleri oldukça sarıdır, en azından küçük yaşta çocuklar için durum böyledir. Lakin sıradan halkın geleneklerine göre; erkek çocuklar güneşin altına ve çadırlarındaki dumanın altında çıplak dolaşır ve aynı şekilde erkekler genellikle yazları alt kıyafetlerinden başka hiçbir örtüleri olmadan uyurlar. Bunlar erkeklerin ten renklerinin soluk kahverengi olmasına sebep olur. Aksine kadınlar kıyafetleri altında saçlarının siyahlığı ile daha da fazla beyaz görünecek şekilde çok beyazdırlar. Ayrıca kadınlar arasında kendi özelliklerinin yanı sıra Çin resimlerindeki figürlere benzerlik taşımak saygı görür.

Tüm Moğollar göçer bir hayat sürmektedir ve taşınabilir keçe-çadırlarda ikamet etmektedirler. Bunlara sıklıkla *Yurt* ya da *Kibitka* (Moğolca *Gar*). Bunlar yuvarlak, farklı boyutlarda ve 4 fit yükseklikte altta ve üstte bulunan kenarlara tutturulmuş kolayca parçalarına ayrılabilen çit-örgü üzerine dayanmaktadır. Bu yapı üzerinde ayakta duran yurdun iskeleti, tepesinde birleşen direklerden oluşmaktadır. Bu iskelet gri ya da beyaz kalın keçe ile kaplıdır, daha varlıklı insanların çadırlarının kenarları kıvrımlı kıllarla süslenmiştir. Keçe iskeletin çevresine keçeyi sınıksız tutan kıl-iplerle bağlanmıştır ve sadece bir tane giriş için açıklık bırakılır ki bu da keçe bir perdeyle tamamen kapanır.

Kalmuklar , bir Oirat ya da Dordon Oirat buyudur. Yani Moğol Oelöt'ü denilen bir dörtlü konfederasyondadır. Aralarında hala devam eden eski bir geleneğe göre, Oelöt'ün en büyüğü ve en güçlüsü, batıya göç etmiştir ve Anadolu'ya kadar ilerlemiştir, sonrasında Kafkasya tarafında yerleşmiştir. Bu konuda Oelötlerin geriye kalanları, Büyük Tataristan'da kalanlar, Tatar komşularından “geride kalanlar” anlamına gelen قاليمق *Kalimak* adını almışlardır. قاليمق kalmak geride kalmak olarak hala modern Türkiye'de kullanılmaktadır ve Avrupalılar bu addan *Kalmuk* adını türetmiştir.

3.7. Yedinci Bölüm

Moğol Milletinin Dini Lama'nın Kıyafetleri - Moğolistan'da Lama Dininin Yayılması - Tapınaklar ve Kutsal Yerler

Orjinal bir Moğol çalışması olan “Spring of the Heart” Cengiz Han dönemine rastlayan Moğollar arasında Lama dininin ilk izlerine ait izler barındırır. Büyük Fatih hükümdarlığını sağlam bir dayanağa dayandırdıktan sonra, 1209 yılında Kuzay Çin'in içlerine sokulmaya başladı. Bu bölge o zamanlar Tunguz halkı olan Niu-dschi'ye bağlıydı ve 1215 yılında Cengiz Han kendisini modern Pekin, Yanginn'in³¹⁷ hakimi ilan etti. Cengiz, orduları Tibet'e girmeden önce, Lama yüksek rahibi Bogdo-sott-nam Dsimmo'ya elçi göndermiştir. Ayrıca şu minvalde de bir mektup gönderdi: “Seni kendimin ve İmaratorluğumun yüksek rahibi seçtim; bana sığın ve insanlığın gelecekteki ve geçmişteki mutluluğunu yücelt. Ben koruyucun ve destekçin olacağım, bir din sistemi kurmamızı sağla ve hükümdarlıkla bütünleştir,” vb. Yüksek rahip daveti kabul etmiş ve Moğol tarihi bu dönemi “ilk dine saygı dönemi” olarak adlandırmıştır çünkü hükümdar, ulusal uzmanlığı ile, bu dini devlet dini yapmıştır. Cengiz'in bu inancı ne kadar az benimsenmemiş olduğu, ulaşabileceği her ülke ve millete yaptığı kötü niyetli saldırılara gösterdiği kararlılıktan açıktır ve nihayet pek dindar ve ululaştırılmış Tibet kralı olarak Şuddurga'da ölmüştür. Ne Cengiz Han ne de halefi Ögeday'ın devamlı savaşlardan ötürü Lama dinini yayacak boş vakti olmamıştır. Mengü Han, Tuluy'un oğlu, ikinci kez Gama'yı Tibet Lamasını davet etti. Onu saltanatın ve devletin yüksek rahip olarak atadı. Mengü ayrıca hakimiyeti altındaki başlıca insanlara bu dini tanıtmaya itina gösterdi. Kubilay Han'ın tahta çıkmasıyla, kardeşleri ortanca Prens Dondah'ı, şu buyurucu mektup ile birlikte ülkesi Tibet'ten yeni dönmüş Sadşa Bandida Hint Lama'sına gönderdi: “Sadşa Bandida, sen bana gelmelisin, yaşını dinlemek için ileri sürme. Tüm yaratıkların iyiliğini tahsis etmek senin görevin ve bu nedenle senin konumundaki adamlar kutsal sayılır. Eğer gelmez isen, üzerine ulusumu salarım ve o kadar fazla insanın zorluğu senin kalbine ağır bir ızdırap verir. Sadscha Bandida, başka bir alternatifi olmadığını görür ve yürekten karşılandığı Moğolistan'a yola çıkar. Burada

³¹⁷ Bu hanedanlık Çince Gin olarak adlandırılır. Bu, altın demektir ve hükümdarları da batı Asya tarihçileri Altun-Hanlar'dır.

Kubilay'ın başka bir kardesi Gondan tarafından dini bir yeminle ilk olarak karşılanır. Bu Lama, o zamanlar çok yaşlıydı, sadece 7 yıl daha yaşadı, bu sürede çok sayıda tapınak kurdu ve Lama dinini oldukça gelişmiş bir konuma getirdi. Lakin Moğol boyları için hala oldukça önemli olan bir hizmeti olarak, haleflerinden Zordşi Osser'in güncel mükemmelliğine kavuşturduğu, hiçbir benzeri olmayan özgün ve yeni bir yazım geliştirdi. Ayrıca Hintçe ve Tibetçe dini hitapların çevirisine da başlandı. Bu dönem Moğolları, sadece dini kitaplara sahip olarak değil, onları ahşaba oyup basarak edebiyatta önemli bir gelişme gösterdi. Bilindiği üzere başlıca dini törenleri de Tibetçe değil tapınaklarında Moğolca yapmaya başladılar. Bu yapıtlar bir jenerasyondan diğerine iletilirken, 80 yıl önce üst taraflara Rus sınırına yerleşen Moğollar dini ana dillerinde tapınmaya devam ediyordu. Taki Tibetli misyonerler tarafında Tibetçe okuma ve dua etme yöntemi onlara öğretilene kadar. O zamandan beri tüm Moğollar başlıca dini törenlerinin bir kısmını Lamalarla bir kısmını da dini vazifesi olmayan insanlarla yapmaya alıştı. Şu anda olduğu gibi başlıca Moğolca olacak şekilde³¹⁸.

Tapınaklarına Dazzang Kiet ve Sümme adını verdiler. Bunlar taştan ve ahşaptan inşa edilmişti. Gezici boylarda bunlar keçe kulübelardı ama daha üstün boyutlarda olanları ile daha sağlam ve güzel olanları konut olarak kullanılıyordu. Moğolistan'ın oldukça az bölgesinde taş tapınağa rastlayabilirsiniz ve bu bölgeler sadece çok sayıda nüfusu olan ve hatırı sayılır bir pazarı olan yerlerdir. Sayısız ufak tapınaklar büyük ve küçük ordalarda kurulmuştur, her bir bölgenin her bir boyunun kendisine ait ve başkasına ait olmayan kendi aralarındaki düzen gereğince birer tapınağı vardır.

Yeni bir tapınak inşa etmek için kesinlikle Lama'nın izni zorunluydu. Resmi elçilik tarafından verilen dilekçe ve kutsal hayır duaları eşliğinde bir izin istenilir. İnşasına niyetlenen tapınağın konulmuş tüm kurallara uygun bir şekilde yönetilmesi emredilir. Tanrı'yı memnun edecek şekilde kullanılması ve onu kutsamak ve bu anlaşmanın dokunulmazlığını korumak bu kurallardandır. Tapınağa onursal bir ad verildiği gibi Büyük Lama tarafından belirli bir aziz himayesi altına verilir.

³¹⁸ Ç.N.: Bkz. İrimbek kızı, Cinek, "Geçmişten Günümüze Kalmukların Dini Tarihi ve Halk İnanışları", *Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2011, s.42-44

Konumunu bile hesaba katarak planlanan tapınağın eğer mümkünse tamamen gözlemlenebilir bir düzeni olmalıdır. Örneğin ön tarafı açık bir manzaraya bir seviyede güneyden bakmalıdır. En arzu edilen tapınağın önünden bir akarsuyun geçmesidir, bu bir nehir ya da gölet olarak istenir ama su kaynağı varsa bunların batı tarafında olması istenir. Yapının mevkiinin önemi bakımından, ardında tepelerin yükselmesi ama hiçbirinin ne önünde olması ne de sağ ve solunda olması yine de ardında olmasının da istenmemesi tercih edilir.

Tapınak için uygun bir konum seçildiğinde, oraya sayısız rahip büyük bir insan kalabalığının katılımıyla gider. Burada hepsi beraber Tanrı'nın kişiliğine ve yeryüzündeki ruhların koruyucusu ve yaratıcısı olması ile ilgili dualar ederler. Böyle bir durumun gerekliliği dikkate değerdir; istenilen tapınağın Tanrı'ya bağışlanması ve bunun üzerine kutsanmasıdır. Şahsım onların sadece yapı alanını bağışlanmasını değil, bunun gibi kerestelerin, kalabalığın geldiği ormanın ve inşaat malzemelerinin den yüksek dini törenle kutsandığını da gördüm. Tek bir kelimeyle söylemek gerekirse, tapınağa ait olan herşeyi, gerçek bir mabet yapmak için en yüksek saygıyla bir araya getiriyorlardı. İş halkın katılımıyla tamamlanıyor ve ortalama değil çoğunluğu ara sıra kendi şahsi yardımını ikraz ediyor ve işçilere mümkün olan her kolaylığı sağlıyordu.

Tapınağın zemin planı dört kardinal noktaya karşılık gelecek şekilde en yüksek hassasiyetle planlanıyordu böylece ön taraf güneye bakabiliyordu. Merkezde bir kare işaretlenir ve köşelerine çukurlar kazılır, buralarda pahalı baharatlarla, ilaçla ve yazıtlarla dolu pirinç kaplar vardır. Bunlar buralara zemin için buralara büyük bir törenle bırakılır ve kutsanır. Tapınağın temeli atıldıktan sonra zemin bunlarla kaplanır. Lama tapınakları ile ilgili bazı fikirler verebilmek için, Moğolistan'da bir süre ruhban sınıfın yanında kaldığım tapınağın tarifini ekleyeceğim. Bu tapınak uzak taşralarda inşa edilmiş on tapınaktan biriydi, ahşaptı, Tibet mimari tarzındaydı, büyüklük olarak ikinci sıradaydı ama aralarından en muntazam ve önemli olanıydı. Birkaç boya ve dört tapınağa uzanan yüksek bir rahibin yönetim bölgesiydi. 1781 yılında, sadece en büyüğü olan merkez binadan oluşuyordu ve etrafını biraz mesafede dört yöne bakan dört küçük tapınak çevreliyordu. Din adamları, tapınaklarının görkemini arttırmak konusunda istekliydiler: yönetim merkezine bağlı üyelerin sayısıyla birlikte, yapının merkezinin kenarlarına diğerleriyle aynı

boyutta 4 ağaçtan şapel yapıp böylece üç sıra binadan oluşan büyük bir tapınak oluşturup her üç sırada yönetim alanı rahipleri için yirmi kadar lojman yapmak arzusundaydılar ki bu mekana canlı ve hoş bir görüntü verecekti. Bu şapellerden her biri sayısız din adamı tarafından yönetilen farklı dini törenler için sevk edilecekti. Bu törenler yalnızca boyut olarak farklılık gösterir, dini törenin niteliğine göre daha fazla ya da daha az din adamı gerekmektedir.

Gözlemlendiği üzere tüm tapınaklar güneye bakar. Yapı değişmez bir şekilde muntazam bir karedir, üç kapılı, çok pencereli ve yirmi dört güzel sütun ve her zaman epey büyük bir bodrum içerir. Kuzey yönünde ya da arkasında, asla bir kapı ya da giriş olmaz. Benim kaldığım, Gendum Dardshaling adındaki tapınak, dışarıdan, çatı ile birleşen kafes işi ile çevrilmişti, buradan küçük bir merdivenle yukarıya çıkış vardı. Her taraftan alçalan çatının üzerinde kafesli kapısı ve pencereleri olan daha ufak bir kat vardı, bununda üzerinde daha da küçük yukarıya doğru yavaşça daralan boş bir daire vardı. Üst kısım tapınağın dekorasyonu için dikdörtgen bir yapıda kaplanmıştı. Burada oldukça büyük ahşap oyma figürler bir sıraya dizilmiş, şaşalı renklere boyanmış ve en ortalarındaki yaldızlıydı. Bu yaldızlı olan Bumba, bir kutsal su kabı³¹⁹, her bir yanındaki diğer figür Bramin'in Felsefe Taşı'nın³²⁰ alegorik bir temsiliydi. Bunların hassasiyetle oyulmuş kaideleri, aynı boyutta ve lotusu temsil etmekteydi; genellikle Burchanlar lotustan oturaklara sahiptir. Çatının üç katının arkası, ateşin (*ossir*) alevini sembolize eden güzel oymalarla süslenmişti. Her biri her taraftan aşağı kıvrılıyor ve tamamen birbirine benziyordu. Asılı çıkıntıların alt tarafında, çatının üç katının arkasında; alev gibi bir noktaya vura topuzlar vardı. Tüm üç katının üst kısmında, yirmi korkunç, kalıp döküm, aşağı bakan ejder başı bulunuyordu.

Bu orta şapalede, cemaatin çoğu içeride yer bulamadığı için neredeyse binanın kendisi kadar büyük bir giriş holü vardı. Bu geniş hol, alegorik oymalarla süslenmiş ikinci kattan tapınağa bağlanan çatıda birleşen on iki sütunla destekleniyordu. Çatının üç çıkıntısı, üç galeri dizisinden oluşan bir çatıya benzerlik göstermesini sağlıyordu ve aynı şekilde alev sembolleri oyulmuştu, alt uçlarında ve

³¹⁹ Ç.N.: Yazar burada aynen weihwassergefäß terimini, yani kutsal su kabı terimini, kullanmıştır.

³²⁰ Sindamani, felsefe taşına ait alegorik bir sistemi olup oldukça ilginç ve dikkat çekicidir.

köşelerinde büyük ejder başları vardı. Tapınağın etrafındaki avlu çok iyi bir kare korkulukla çevrelenmişti. Kenarlarda demir kilitli girişleri vardı. Bunlar, tapınağın kapı ve pencere sürüleri gibi, Burchan esaslı görünümlü damgalarla süslenmiş mühürlerle koruma altına alınmıştı.,

Dört ana şapel, dış tarafta bahsettiğimiz büyük tapınağa yakın dikilmişti ve merkezlerinde konumlandıkları ayrı, kapalı avlularla bağlantıyorlardı. Bu şapellerin mimarisi az önce açıkladığım bina ile tamı tamına aynıdır; yalnızca bunların bir kapısı vardır, daha az penceresi ve sütunları vardır; orta kat yoktur ama süslemeler, çatıda, üstte ve yanlarda aynıdır.

Dört köşedeki dış alan başta terk edilmişti, zaten gözlemlemiş olduğum kadarıyla, farklı boylarda dört şapel daha diğer şapellerin planına göre daha sonrasında dikildi. Bu yapının tüm ahşap işleri ve çitleri kahverengimsi bir kırmızı renge boyanmıştı. Çatının kenarlarındaki ve tepesindeki ilginç süslemeler; çok güzel boyanmış, yıldızlanmış ve cilalanmıştı. Bunlar daima özel kılıflarla hava koşullarının etkisinden korunmaktaydı. Bu kılıflar aylık dua günlerinde çıkartılıyordu.

Bu dini yapıların dış tarafında genel kullanım için derin bir kuyu, büyük bir mutfak ve ferah bir kiler vardır. İnsanlar kutsal oruç ve günlük dua için toplandıklarında, burada sayısız cemaate yemek ve içecek temin edilir. Tapınağın en dış kapısının biraz uzağında tütsü için yüksek bir sunak bulunur. Ayrıca tapınağa çok uzakta olmayan, merdiven kolu ile çıkılan yüksek balkonlu, süslü çatılı ve galerili bir tür kule vardı. Buradan toplu ibadet nefesli çalgılarla duyurulur.

Genel dini amaçlar için olan bu yapıların yanı sıra, Moğolların burada ve ülkelerinde küçük şapelleri vardır. Bunların dış kısmında sadece geçerken dua etmek için dururlar. Bunlara Bum-Cham denilir. Şık bir biçimde inşa edilmişlerdir, çit ile çevrelenmişlerdir ve genellikle bir tepededirler. Bu Bum-Chamların içinde kutsal mallar tutulur, onların düşüncesine göre bunlar ülkenin huzuru ile refahını ve tüm canlıların manevi esenliğini sağlar.

Rus Moğolları; Çin sınırına yakın İrkutsk hükümetinde, Tibetli misyonerler denetiminde ilk yapılan tapınak olan Chikoy Nehri üzerindeki gibi pek çok yerde bu tür Tibet tarzı ahşap ve taştan tapınaklara sahiptirler. Bu baş tapınağın rahibi eskiden dokuz diğer tapınağın ruhban sınıfının yönetim merkeziydi. Fakat günümüzde bu

yetki sadece iki tapınağa daha yükseltilmiştir. Bu tapınak boyutuna rağmen, hepsinin en kayda değer olanıdır. Lakin ek binaları bitirilmemiş ve çürümeye terk edilmiştir. Bu tapınağa tabi olan iki tapınak da bunun gibi Selenge Nehri'nin doğu kıyısındadır. Biri Chilok Nehri'ne dökülen Ara-Karahtu çayı üzerindedir. Diğeri Kyahta'ya 40 vers uzaklıkta, Selenge Nehri'nin yanındaki Buldsimer pınarlarındadır. İkinci ana tapınak, ayrıntılı açıklamasını yaptığımız, Selengesk'ten 25 verst uzaklıkta, büyük Lülling-Nuhr Gölü'nün güneybatısında bulunur. Ruslar buraya Gusinoi Osera derler. Sonuncusunun denetiminde olan diğer dört tapınaktan ilki bu gölün ötesinde, kuzey tarafta, bu göle dökülen Sagasstas Çayı yanındadır. İkincisi, Sidda Nehri üzerinde, Kyahta'nın 30 verst kuzeybatısındadır. Üçüncüsü, batıda, Oettschöhtah Nehri üzerindedir. Nerschinsk bölgesinde bu tipte iki tapınak daha vardır; biri Chilok vasıtasıyla Selengeye dökülen Zulchur-Gol Nehri üzerinde, diğeri Selenge ve Uda'ya boşalan Chuddai-Gol Nehri üzerindedir. Tüm bu on tapınak Daurian Rusları tarafından münferit olarak *Kumirna* adlandırılmıştır. Çünkü bunlar Moğolca olan *Dazzang* adından habersizdir.

3.8. Sekizinci Bölüm

Moğol Tapınaklarının Kutsal Döşemesi ve İç Düzen – Sunaklar - Müzik Aletleri - Dua Çarkı³²¹ - Sunakların Döşemesi - Bunların Süslemeleri - Kutsal Kitaplar

Tüm tapınakların iç düzenlemesi özünde birbirine benzer. Yukarıda tarif ettiğimiz, Gerdun Darshaling’de, iç duvarlar ve çatı Lamaların kendisi tarafından yapılmış kağıtlarla kaplıdır. Zemin turuncuydu ve üzerinde çok sayıda Çin damga ve resimlerinden esinlenmiş büyük Lu ya da ejderha gülüyordu. Ayrıca kendilerini bunlardan ustalıkla ayırmışlardı.

Kapıdan girer girmez, kuzey duvarda, dokuz aşamalı ilginç oyma işleri olan ulu bir taht görürsünüz. Bunun önünde küçük yüksek bir masa vardır ve doğu taraftaki basamaklarla baş rahip umumi ibadeti gerçekleştirdiği yere çıkar. Masanın üzerinde bir çan ve diğer müzik aletleri ile birlikte kitaplar bulunur. Tahtın altında güzel saçak ve püsküllerle süslenmiş göz alıcı ipek örtü vardır. Arkasında oldukça sade minderler vardır. Bu tahta, diz çökme hareketiyle kutsal tapınmayı gerçekleştiren görevli Lama dışında kimsenin çıkma izni yoktur. Sağ tarafta daha ufak olsa da büyük ve yüksek bir taht daha vardır. Lakin aslanların ve farklı figürlerin kazınmış olduğu tabanla desteklemiş, daha büyük bir ihtişamla süslenmiş olan tahta hiç kimse oturmaz. Çünkü bu tahtın görünmez Tanrı’nın varlığını sembolize ettiği düşünülür. Tapınanları ara sıra bereket getirmesi için buna alınlarını sürer. Bu durumu Lama insanlara el işareti ile bildirir. Bunların daha sağında zorunlu tüm araçları barındıran kurban sunağı ve yine iki taht vardır. Ayrıca arkasındaki duvarda göz kamaştırıcı alegorik aziz resimleri bulunur. Bu sunağın ve iki tahtın doğusunda ya da sağında, üstüne işlerde yardım etmekle görevli başlıca Lamalar için bazı yüksek oturaklar bulunur. Genel olarak kuzey duvar en seçkin azizlerin resimleri ile doludur. Diğer tüm taraflara sade alegorik resimler asılmıştır. Bu tapınağın 24 sütunu arasında, ortadaki boşluğun her iki tarafında, ast ruhban sınıfı için uzun minderli sıralar ve bunların önüne yerleştirilmiş küçük masalar bulunur. Bunlar o kadar kalabalıktır ki sıralarda oturduklarında bazı dar alanlar dışında tüm

³²¹ Ç.N.: Tibet Budistlerinin kullandığı bir duanın tekrarını sembolize eden, duanın yazılı olduğu ya da dua içeren bir döner silindir; kürdün.

tapınağı kaplarlar. Cemaatin geri kalanı, salonda ve koridorda, kapılar ve pencereler açık bir şekilde, ayakta ya da oturarak bulunmak zorundadır. Bereket duası yapılırken, Çar zor tüm üç kapıdan girecek yer bulabilirler ve yine rahiplerin arasındaki dar boşluktan dışarı çıkarlar. Baş ve merkez tapınak bunun gibidir sadece girişin sağ ve sol kısmında *Gebgü* ve tapınak bekçisi için yüksek oturma yerleri vardır. Kutsal bir hizmet veren tapınak bekçileri, çoğunlukla makamlarında ayakta durur ya da ast rahipler arasında, insanlar arasında en katı kuralları tatbik etmek için yukarı aşağı yürür. Sütunların arasında, ortadaki aralıkta bir dizi devasa davul asılıdır. Bunlar oturan rahip tarafından belirli şükran ilahileri ve duaları olarak diğer müzikler eşliğinde ve ayrıca bir kulaç uzunluğunda pirinç trompetler eşliğinde çalınır.

Daha küçük tapınakların iç mekan düzenlemesi sadece daha basittir, bir başka açıdan da aynıdır, yüksek sunaktan, minderli çift sıralardan, sembolik süslemelerden ve müzik aletlerinden meydana gelir. Lakin baş Lama bu küçük şapellerde nadiren kutsal servis icra eder, bunlarda onun için ayrıca bir taht yoktur. Bunlar sadece farklı azizlere adanmış dualara ve dua-günlerindeki dini törenlere katılacak insanların rahatlığını sağlamak için tasarlanmıştır. Bunların ikisi pek çok yerde aynı anda olur ve böylece iki farklı dua birbirini aksatmadan yapılabilir.

Tapınaklardaki en kutsal şeyler sayısız Tanrı ve ruhların sembolik figürleri ile ilgili olduğu gibi sunaklar gibi dinle alakalı diğer şeylerdir. Bunlar farklı boyutlarda ama her zaman ilgi ile süslenmişlerdir. Tapzang ve Schirah gibi küçük tapınakların alterleri, üç basamaktan oluşan bir tür masa gibidir. Bunlar iki ya da üç arşın boyunda ve aynı uzunlukta ve bir arşın genişliğindedir. Sunağın her kademesi doğal olarak diğerinin iki ya da üç *verşok* ³²² altındadır. En üstte uzun, dar ve oldukça yüksek sade işçilikli bir kutu vardır ve bu kutu en üst basamakla aynı boyuttur. Bu kutuda kitaplar, Tanrı figürleri ve diğer kutsal şeyler tutulur ve bunlar yalnızca kutsal durumlarda çıkarılır. Böyle zamanlarda sunağın en üst basamağı muhteşem bağlarla kitabı tutma görevi görür. Sunağın orta basamağı, Tanrı tasvirleri, diğer renkli figürleri ve küçük metal kaselerden meydana gelen kurban aletleri içindir. Bu kaseler sebzelerle doldurulur ve sıralara yerleştirilir. En alt basamak *Zögözü* olarak

³²² Ç.N.: Rus ölçü birimi, 1 Arşın=16 Verşok.

adlandırılan yedi küçük kase içindir. Tümü saf su içerir ve bunların arasında sekizincisi nedense koyun biçimindedir. Pastiller³²³ ayrıca küçük kaplara koyulur. Rütbe ve servet sahibi insanların özel tapınaklarında bu kutsal yazıtları duman ve tozdan korumak adına camdan kapıları olan büyük kılıflar ya da göz kamaştırıcı perdeli kubbeler, sunaklar için tahsis edilmiştir. Sunakların ve farklı sunak basamaklarının ahşap işçiliği bundan başka özgün oymalarla ve güzel boyamalarla süslenmiştir. Zemin her zaman civa sülfürü kırmızısıdır, kenarlar ya sarıya ya da yaldıza boyanmıştır ve tamamı Çin lakesi ile kaplanmıştır. Sunağın ön tarafı ve zemini yalnızca çiçeklerle bezenmiştir ve aslanlarla desteklenmiştir. Bunların hepsi keyfi değil birer alegoridir. Sunağın karşısında daha ufak ve alçak, sunakla eşit uzunlukta bir masa bulunur ve sunak gibi boyanmış ve cilalanmıştır. Bu masada yakılmış pastiller ve pirinç ibrik her gün bulunur. Bu ibrik her gün, yukarıda bahsettiğimiz *Zögözüleri* doldurmak, sunağa ve adaklara serpmek için taze su ile doldurulur. Bu masada ayrıca küçük bir buhurdanlık vb. vardır. Sunakların önünde pahalı mücevherlerle süslenmiş perdeler vardır

Sunakların dekorasyonu genel prensipler ile yönetilse de bu hususta bazı farklılıklar da bulunur. Çünkü pek çok farklı ibadet ve çok sayıdaki azizlere tapınma donanımı vardır. Lakin bunun öğretinin amacı ve inancın temeli ile bir ilgisi yoktur.

Sunağın kutsal eşyaları arasında bazı nesnelerin yeri vardır. Yuvarlak, arkasında ufak bir tutamaç olan, çok iyi cilalanmış, farklı boyutlarda, beyaz ipek kurdele (Chaddak) ile bağlanmış, metal ayna (Tolli) ve muntazam bir işçiliğe sahip, metal, yüksek bir sürahi (Bumba); her zaman sunak için tüm ekipmanın bir parçasıdır. Bu kapta iki adet ve en güzel tavus kuşu tüyüne bağlanmış Hint kamış otu saplarına dökülecek kutsal su bulunur. Bu tüyler her gün kutsal suya batırılır ve bunlarla birlikte sunak ve sunağa ait diğer eşyalara saçılır. Bu Bumba'nın dışı ipek bir kurdele ile kaplıdır. Bu kap, en kutsal içecek (*Thüssel*) için ilgiyle işlenmiş Mandal gibidir. Kutsal resimlerin üzerine dökülen su bu iş bittiğinde insanlara dağıtılmak üzere bu kapta toplanır. Başlıca sunaklara yakın ve bunların sağ kısmında, olabildiğince fazla daha ufak üç tanesi yer alır. Bunlar sayısız diğer kutsal eşyalar, farklı müzik aletleri ve diğer sunağa ait aletlerin arasında; özel durumlar için en az

³²³ Ç.N.:Sakız, benzoin, tarçın ve diğer aromatik maddelerden yapılan küçük bir koni veya kütle - bir odanın havasını yumuşatmak veya oda kokusu olarak kullanılır.

beş büyük ve yedi daha ufak kap sıralanır. Bunlar yedi ile dokuz arasında değişir ve farklı şekillerde sıralanır. Sunak için gereken malzemelerden biri Tanrıya et adağı, Schalsa ya da Dorma'dır. Bunlar hamurdan yapılmıştır ve piramit şeklindedir. Farklı ayinler için küçük ya da büyük olabilir, kar beyaz doldun çiçeklerle oldukça ilginç süslenmiştir ve iyi boyanmıştır. Her biri yedi sıraya dizilmiş ve bazen çift sıralanmıştır. Bu et adakları sadece belirli zamanda sunulur, sonrasında bunlar genellikle vahşi hayvanların yemesi için bozkırın ıssız yerlerine atılır ve yenileri temin edilir.

Tapınakların müzik aletleri oldukça farklı türlerdedir. Devasa bir davul olan, *Kengerge*, oyma işli ayakların üzerinde taşınır. Yaklaşık üç arşın çağındadır ve yaklaşık altı verşok yüksekliğindedir. İki yüzü de deve derisi parşömeni ile kaplanmıştır ve dışına genellikle ilginç ejderler resmedilmiş ve cilalanmıştır. Tapınaktaki din törenler sırasında bunlar direklerle asılır ve genellikle sert bir ahşaptan oyulmuş, üst yüzü deri ile kaplanmış altta bir tutamacı olan sopa vasıtasıyla çok farklı tempolarda hem hızlı hem yavaş çalınır. İkinci sırada, büyük pirinç trompet (*Bureh*) gelmektedir, eşsiz işçilikle yapılmış bu çalgının üflerken ileri itilen üç parçası vardır. Çalgının tamamı genellikle bir kulaçtan fazladır ve direğe asılıyken çalındığında iki kişi tarafından tutulması gerekir. Dahası çeşitli boyutlarda metal ziller, *Zang* ve *Zelneh*'dir. Geniş kenarlarının ortasında bir delik olan bu çalgı, zamanı geldiğinde yani umumi dini törenlerde, bazen yavaş bazen hızlı çalınır. Başka bir metal çalgı da kıvrılmış kenarlı büyük bir zil olan *Çarangay*'dir. Bu çalgı kordonla asılmış olur ve bir sopa ile vurularak çalınır. Küçük oboalar *Bischkühr-Gangurik* aynı şekilde yüksek sesli çalgılardır, bozguna uğratılmış kalıtsal düşmanın uzun dirsek kemiğinden yapılır. *Choncho*, rahibin küçük pirinç asalı çandır. *Degşeh*, vurmali küçük metal çandır. *Dung*, Hint deniz salyangozunun güzel kabuğudur ve çok keskin bir sese sahiptir. Son olarak küçük davul *Domber*, oldukça küçük ve düz bir çay tabağı boyutundadır ve yalnızca iki sicimin ucundaki iki iri düğüm ile çalınır. Tüm bu müzik aletlerinin kurallarla belirlenmiş bir kullanımı vardır ve bu kullanım tapınağın ve sunağın kutsal eşyası olmalarıyla ilgilidir. Müziğin kendisi muhteşem seslerin birleşiminden oluşur, bu sesler tüm tapınağı sarsar ve işinin ehlini cezbetmektense korkutur. Yinede kendince mükemmel bir düzene sahiptir, hiçbir şekilde rastgele değildir ve din adamları özellikle müzikal

öğrencilerini seçmekte iyidir. Yalnızca, büyük davul Kengerge, çanlar ve ziller Zang aynı anda ve Tanrılarını öven keyifli ilahiler eşliğinde çalınır. Tüm tapınak genel kutsal ayinlerinde bu ilahilere katılır ve böylece tapınak müziği canlanır. Geriye kalan nefesli ve diğer çalgılar genellikle korkunç şeytan çıkarmalarda kullanılır ama asla övgü ilahisi eşliğinde ve ayin sırasında kullanılmaz.

Tapınakların kutsal eşyaları arasında en dikkat çekici olanı kürdün'dir. Kürdün, metalden ya da ahşaptan silindir bir tekerdir. Kürdünler hem kocaman hem de küçük boyutta olabilir. Ortasından çelik bir dingille tutturulmuştur ancak silindirin oldukça oyuk olan iç kısmına tüm uzunluk boyunca birbirine uç uca iliştirilmiş sayfalarda kutsal yazıtlarla doldurulmuştur. Bu uzun kağıt silindir ekseninde tüm alan dolana kadar sıkıca kıvrılır. Kapalı bir kapak iki yüzüne de monte edilir ve kürdünün tamamı oldukça sade bir işçiliğe sahiptir. Dışı alegorik sunumlarla ya da Hintçe dualarla süslenmiş ve cilalanmıştır. Bu silindir sağ tarafından bir çerçeveye dingilinden tutturulur. Böylelikle sonrasında, aşağıya tutturulmuş bir tekerlek vasıtasıyla, tellerle desteklenmiş olabilir, sabit bir dönme hareketinde olur. Bu silindirlerin büyük olanlarının üzerine süsleme için iki kat daha ufağı yine içi yazıtlarla dolu bir silindir konulur. Bu tip dua silindirlerindeki yazılar, ruh ayinleri, ilahiler ve altı büyük genel ayinden meydana gelir. Bunlar tüm canlıların refahını isteyen en etkileyici dileklerdir. Metinler bazen yüz bazen bin kez tekrar edilir, bu tekrarın itikadı tekrar oranı kadar arttığına inanılır. Bu sık tekrarlar ve binlik döngülerle daha fazla etki gösterileceğine inanırlar. Rahiplerin konutların ve tapınakların tavanlarında birbirine yakın ve süs amaçlı asılmış kürdünleri sık sık görebilirsiniz. Ayrıca sadece kapılarda değil açık alanlarda da bu dua makinelerinin çerçevelerinin bilhassa kurulduğunu da görebilirsiniz. Bunlar teller yerine dört adet dışa doğru bir kaşık şeklinde yelken ile rüzgardan faydalananarak hareket ederler.

Başka benzer bir kürdüne kalınlığını azaltmak için çubuklar, kurşundan bir ağırlık bir ip ile silindire yerleştirilmiştir. Dönmeye başladığında çubukların yardımıyla hareketini devam ettirmesi sağlanır. Bunun gibi sadelikle süslenmiş dua tekerlerinde bir kaidenin üzerine yerleştirilmiş kısa çubuklar vardır ve bunlar sunakların üzerinde dindar insanların kullanımı için durur. Böylelikle tek elle döndürülür dua tekeri, diğer elinde dindar tespihi tutulur ve aynı zamanda tövbe ilahileri söylenir.

Dördüncü tür kürdün, rüzgar vasıtasıyla dönenlerle aynı prensibe sahiptir, yalnızca biraz daha küçüktür. Bunlar aynı zamanda Moğol konutlarının ve kulübelerinin ocaklarına kordonla bağlamaya yarayan çerçevelere sahiptir. Ateş iyice yandığında duman ve hava akımı yardımıyla dönmeye başlarlar ve ateş yanmaya devam ettikçe dönmeye devam ederler.

Beşinci tür kürdün, küçük bir su kaynağının üzerine tekeri sudan koruyacak ufak bir yuvanın içine bir değirmen gibi yerleştirilir. Kürdün'e bağlanmış tekerlekler sayesinde dairesel hareketini yapar. Bu su-kürdünleri oldukça büyük boyuttadır ve bölge halkının ortak koruması altındadır. İçindeki yazıtlarda geçici ve sonsuz mutluluğun sebebi olan canlı ya da ölü tüm su hayvanlarından söz eden yazılar bulunur. Ateş-kürdününde de bunun gibi ateşten ıstırap görmüş tüm hayvanların ruhlarının kurtuluşu konulu yazılar bulunur.

Sunak süslemelerini oluşturan şekiller özellikle; kutsal, ilahi-insan cini ve sembollerden oluşur. Bunlar arasında yedi mücevher, *Dolon Erdenih* ve sekiz sunak parçası *Naiman Takkil* bulunur. Bunlar belirli iki set halinde veya metalden yapıлып bir kaideye yerleştirildikten sonra yaldızlanır ya da üzerine güzel resimler yapıştırılıp sunağın üzerine yerleştirilir. En önemlisi ya da yedi mücevherin ilki teker tasvir; *kürdün Erdenih*; tanrısallığın, Schigimunih'in sonsuz ve sürekli varlığının sembolüdür. İkincisi bir fil, *Saan Erdenih*; tanrının sonsuz yüceliğini ve istikrarını sembolize eder. Üçüncüsü bir at, *Morrin Erdenih*; tanrının kusursuz ve kıvrak bilgeliğini sembolize eder. Dördüncüsü kuşanmış bir asker, *Zerregicn Nojon Erdenih*; tanrının gücünü sembolize eder. Beşincisi bir bakan, *Tuschimel Erdenih*; tanrının girişkenliğinin bir alegorisidir. Altıncısı güzel bir kraliçe, *Hatun Erdenih*; tanrının tüm fikirleri bastıran güzelliğini sembolize eder. Yedincisi ve sonuncusu Bramin Felsefe taşının sembolü *Sindaminih Erdenih*³²⁴; diğer tüm hazineleri mükemmelleştiren geçici ve sonsuz hazineye sahip olmak manasına gelir.

³²⁴ Felsefe Taşı sembolünün asıl ortaya çıkışı su götürmez bir biçimde Brahmalara aittir. Schigimunih ilkeleri tamamen onun bunun sahipliğini elde etme zahmetlerinden ibarettir ve sonunda bu sırrı keşfiyle. Sindamanih ya da felsefe taşı teriminden Hint filozoflar şu öğretici sistemden başkası olmadığını anlar; “kutsal, değerli ölçülemez bilgelik.” Pek çok Hint aziz sınırsız kutsallıklarını bahşetmek için ellerinde bu sistemin sembolünü taşır. Bunların pek çok resminde nadiren tek ve sıklıkla üç adet taş, üst noktaya kadar ard arda olan bu taşlar, gökkuşağının parlak renkleri ile çevrilidir. Bunun atmosferi doğrudan eritilmiş metalle kaplanmasından gelen parlaklığıdır, daha uzak bir mesafede gökkuşağı renginde ve tüm alevlerde en aktif olanıdır. Bunun kaidesi Hint Nymphaea magna incarnata ya da nilüferdi.

Yukarıda bahsettiğimiz *Naiman Takkiller* de yine metalden ya da kağıttan oluşmaktadır ve şu çeşitlerdedir: 1. *Schükker*, oldukça ilginç bir güneş şemsiyesi ya da şemsiye biçimindedir ve Tanrı'nın ilahi korumasını temsil eder; ve 2. *Dung Bureh*, sarmal bir trombondur ve Tanrı'nın içe işleyen, çekici ve tabii sesini sembolize eder. 3. *Olsöhrü Ultussu*, ustalıkla bükülmüş bir kurdeledir ve birlik bilgisi olarak addedilir. 4. *Altan Dsagassu*, altın balıklardır. Bu olağanüstü büyüklükteki balıklar onun tüm açgözlülüğe olan kanaatinin sembolüdür. 5. *Linchova*, nilüfer; Tanrı'nın güzelliğini ve çehresinin hoşluğunu ifade eder. 6. *Bumba*; ibrik; Tanrı'nın boynu ve göğsünün bir referansıdır. 7. *Sinbamanih*, felsefe taşı; Tanrı'nın harika eserlerini ve 8. *Kürdün*; küçük teker, ayaklarını temsil eder. Bu sembol ayrıca çeşitli *Schigimunih* tasvirlerinde de bulunur.

Benzer amblemler alter dekorasyonlarının üçüncü serisi; *Tabun Küssul* adındadır. Bunlar genelde sunağın ön kısmında sunak yapıldıktan sonra boyanır ama bazen düzgünce metale dövülüp sunağın üzerine yerleştirilir. Tabun Küssul beş duyunun sembolüdür. Bunlar ayrı ayrı, nilüferden kaideler üzerinde sunulmuştur ve resimlerde bir tabak üzerinde bir diğerinin üzerine yalanmış şekildedirler. Tüm canlıların oluşumu meselesi okyanustan türemiş olması gerektiğince, burada deniz dalgaları ve bunlardan yükselen görkemli bitkinin kökleri tabağın kaidesini oluşturur. Bunun ortasında sıklıkla güzelce boyanmış üç kayısı görülür, bunlar tat amblemi olarak seçilmiştir. Bir yanında sekiz adet telli çalgı ya da az önce bahsettiğimiz trombon bulunur, duyma sembolü olarak ve diğer yanında kap içinde kömür ile tüten bir tütsü koklama sembolü olarak yer alır. Tepede yuvarlak metal bir sunak-ayna görmeyi ifade eder ve altta her iki yanda oldukça büyük ve nefis bir peçe, hissetme sembolü olarak bulunur. Deniz bitkilerinin kökleri bu amblemlerle birlikte saygıdeğer azizlerin resimlerinde görülür. Bitki ya da tercihen ağaç, o kadar büyüktür ki aziz figürü ortada ağacın üst kısmıyla örtüşür. Bu ağacın tepesi bir çalı görünümündedir ve küçük bir aziz figürünü sembolize eder: buna Galbaractscka denir ve herhangi bir ağaçtan daha fazla saygı görür. Bu ağaç cennet ağacıdır ve kendisi de meyveleri de paha biçilemez, çürümez ve kutsaldır.

Tapınağın ve sunağın tüm alegorik dekorasyonuna ayrıca yedi gezegen ve başka takım yıldızları da dahildir, bununla birlikte bunlar oldukça ufaktır ve oldukça nadirdir.

Tapınak ve sunakların sıradan dekorasyonu festivaller için yapılan süslemelerden çok daha sadedir. en görkemli olanlar yılın ilk ayı ya da beyaz ay için ayrılmıştır. Tapınağa ve sunağa ait her şey mümkün oldukça beyaz ipek Chaddak ile takdim edilir. Bu en küçük boyutu bir kulaç olan bir sargı bezidir, en değerli olanlar Tibet'ten gelenlerdir. Bunlar oldukça düzgün çiçek motifleriyle süslenmiştir ve kutsal yazıt pasajları sınırlarına işlenmiştir.

Lamaların tespihleri de ayrıca sunakların süslemeleri arasındadır. Bunlar sıklıkla 108 mercan boncuktan oluşur ve bunlar sadece rahipler ve kilise cemaati tarafından değil neredeyse meslekten olmayan herkes dua etmek için bu tespihleri kullanır. Rahipler bunları devamlı olarak ellerinde tutar ya da boyunlarına takar. Bu durum eski bin mercanlı tespih ve bir diğeri yirmi bir mercanlı tespihin kullanımdan düşmesi ile alakalıdır.

Tapınakları dolduran Tanrı tasvirleri ve sayısız aziz resimleri yerel ve ailevi sunaklarda farklı türlerde karşımıza çıkar. Eski en küçük ve en büyük olanlar aynı şekilde döküm metaldendir ve oldukça düzgün yaldızlanmıştır. Kaidenin ayaklarında her zaman bir oyuk vardır, bu oyukta kutsal, şeytan çıkartma pasajları ve yazıtları saklanır ve bir kapakla bu oyuk kapatılır. Bu eski eserlerden sadeleştirilen Tanrı tasvirlerine artık tapınılmamaktadır ama büyük Lamalar tarafından onların eski önemleri tekrar tahsis edilmiş olabilir. Daha büyük olanlar sunaklar için olanlardır ve en küçük olanlarına bir kılıf giydirilip bir şerit ile göğse asılır. Tüm diğer kutsal topraktan ve yakılmış Lamaların küllerinin karışımından yapılma Tanrı tasvirlerinde olduğu gibi düzgün bir biçimde kalıplanmış ve yaldızlanmış ya da parlak kırmızı renge boyanmıştır.

Tanrı resimleri pek çok farklı tür ipek ve benzeri ile asılmıştır. Sergilenme biçimleri oldukça çeşitlidir, nadirlikleri ve fevkalade oluşları ile doğru orantılıdır. Bunun gibi nadir iğne işi olanları da görebilirsiniz, benim gördüğüm bunlardan biri oldukça büyüktü ve yapan Moğollara bin rubleden fazlaya mal olmuştu. Ayrıca kağıda siyah renkte basılmış ya da yalnızca ana hatları çizilmiş figürlere de tapınılmaktadırlar. Lakin bunlar da diğerleri kadar kutsal olmalıdır.

Dini yapıtları da yine tapınaklarının en kutsal eşyalarındandır. Bunlar hem el yazması hem basılmıştır. Şu an Tibet Lama dini birkaç yüzyıldır Moğollar arasında yayılmıştır ve yüksek okullar kurulmuştur, tüm Hintçe ve Tibetçe eserler sadece

Moğol diline çevrilmemiş aynı zamanda özenle ahşaba oyulmuş ve basılmıştır. Böylece tüm bu milletler Çin Moğol eyaletleri örneğinde olduğu gibi dini ritüellerini kendi ana dillerinde yapmaktadır. Harfleri her zaman uzun ve dardır, bazen ufaktır ve diğerlerinde devasa boyutlardadır. Büyük el yazısı her zaman düzgünce yazılmıştır, büyük harfler süslenmiştir ve Avrupalılar gibi soldan sağa ve sayfanın üst kısmından alt kısmına devam ederek okunur. Sayfalar birleştirilir ve ciltler asla dikilmediğinden bir tarafında numaralandırılır. Bölümlerin içeriği her zaman hem sağ hem de sol kenar boşluğunda yer alır. Her eserin özel başlığı vardır ve sonunda genellikle Tibet alfabetik sırasına göre hazırlanmış bir indeks vardır. Eserin vücudu kısımlara ve sonrasında bölümlere ayrılmıştır. Hiçbir önsöz ya da giriş şimdiye kadar hiçbir eserde bulunmamıştır fakat sonuç kısmında genellikle çevirmen, yazar ya da yayıncıya ait bir not bulunur ve bunlar eserin faydalı olması adına iyi dileklerle bitirilir. Sadece Moğol eserleri değil Hint ve Tibet eserleri de yukarıda tarif ettiğimiz gibidir. Her ciltte iki tarafta da ince mukavva bulunur. Eseri okurken, kitabı önünde duran küçük boyutlu bir masaya yerleştirmelisiniz eğer masadan büyük boyuttalarsa ve bu yapraklarla aynı boyutta kesilmiş mukavvalardan uygun bir şekilde sıkıca tutmalısınız. Sayfaların kenarları, kırmızıya ya da sarıya boyanmıştır ki mukavva da aynı şekilde boyanmış ve en güçlü lake ile cilalanmıştır. Ölçsüz uzunluklarla dikilmiş, ya ipekle ya da düzgünce yapılmış farklı bir materyalle; kitaplar mümkün olduğunca sıkı bir biçimde bu mukavvalar arasında bağlanmıştır. Bunlar içeriğin önemine göre özel şekillerde oldukça büyük ipek ya da pamuk kılıfa, bazen iki kat sarılır. Bu çeşitli örtüler sıklıkla kitabın kendisinden bile daha pahalıdır. Bu kılıfların üzerinden uzun, geniş yapılı bir kürdünle birkaç kez dolanır ve bu aşamada kutsal kitaplar açıkça sunağın en üst basamağında izlenebilir. Zenginlerin özel parçaları vardır, ruh kütleleri, pişmanlık ile ilgili ilahiler ve ayinler, en iyi altın tozu ile koyu mavi kağıda yazılmış olan gibi. Tüm basılmış kutsal eserlerin sağ ve sol kısmındaki başlık sayfasında düzgün-oymalı eserin adandığı azizin temsili bulunur. Her kısım, bazen her bölüm bile ve sonuç sayfası böylece süslenmiştir. Dini konulu kitaplar ve el yazmaları kutsal gibi saygı görür. Bir kitap ya da baskı asla kabaca tutulmamalı ya da alçak ve kirli bir yere bırakılmamalıdır, en ufak bir şekilde bile olsa lekelenmemelidir, ceket eteğiyle, ayakkabının kenarıyla ya da pis herhangi bir şeyle dokunulmamalıdır, hiçbir düşük değerli şeye sarılmamalıdır. Kutsal bir yazıt bir

yerden bir başka yere taşınırken, baharatlarla ya da güzel kokulu otlarla tütsülenir. Kitaba kim bakacak olursa olsun öncelikle kitabın onayını elde etmek için kitaba açık ellerinin avuçlarını birbirine değirerek ve eğilmiş bir başla dokunmalıdır. Kitabı ödünç alan kişi sahibine küçük bir hediye verir, geri verirken tütsü ile tütsüleri ya da kapağına yeni süslemeler ekler. Büyük bir kitap koleksiyonun yanında küçük bir sunak kesinlikle bulunur, sunakta sunular ve eserler için yakılmış tütsü bulunur. Bunların halka çıkartılmasında, müzik ve dua birleşimi bazı seremoniler gözlemlenir. Bu insanların sahip olduğu edebi dükkanlar, fazlasıyla bol ve sınırsız çeşitliliktedir; öyle ki haberdar olduğum çok sayıdaki eser Rusya Moğollarının büyük çilelerle ve uzun bir zamanda topladığı bütünün önemli bir parçasıdır. Tgm kitapları, konusuyla ilgili olarak, Hint asıllıdır ve dini kıyafetler ile dini törenlerde hiçbir değişimle karşılaşılmaz. Şimdi ve zamanında, lakin oldukça nadir, belirli eserlerdeki açıklamalar ve çizimler Tibet'teki başpapazlar tarafından yapılmıştır. Bunların en kapsamlı eserleri, müritleri tarafından hazırlanmış Schigimuni'nin dudaklarından alınmıştır. Bu eser bunların adı ile *Gandshuhr* ya da Dinin Mucizevi Destekçisi olarak anılmıştır. Bu eser 108 devasa ciltten meydana gelmektedir; buna *Jömm* denen mitolojiyle ilgili on iki ve *Dandshuhr* olarak başlıklandırılmış şerh eklendiğinde 240 ciltlik bir bütünü oluşturur. Kutsal yazıtlarından hiçbirisi bunun kadar yüksek bir değere sahip değildir. Moğolistan'da ve Tibet'te hiç kimse, bu eseri Çin İmparatoru'nu ya da Dalay Lama'nın yazılı izni olmadan edinemez ya da bulunduramaz ki bunun sert bir cezası vardır. Bundan ötürü Rusya sınırındakiler de dahil tüm Moğollar bu bulunmazlıktan şikayetçidir. Çünkü sık sık buna çabaladırlarsa da boşuna masraf³²⁵ ettiler. Dinlerinin eski prensibine göre bile kabul edilebilir bir şekilde, bu kutsal yazıtların genellikle kendi zamanları ile ortaya çıkacakları zamanından önce bilinmemesi gerekir. Çünkü *Gandshuhr'un* yayınlanması, bu inancının evrensel olacağı ülkeler için tasarlandı ve eski azizlerin birçok yeni görüntüsü bu benimseme sürecine bağlıdır. Bununla birlikte tüm eser, Moğolca oyulup iki boyutta basılmıştır. Biri uzun ve dar Hint, diğeri Çin kağıdındandır. Önceden yalnızca on iki ciltlik *Jömm*'ü görmüştüm, bu kitap bir arşından daha uzundu, yaklaşık altı verşok genişliğindeydi ve her bir kenarı beş verşok

³²⁵ Yalnızca iki yıl önce Baykal'ın güneyinde yaşayan Buratteler, bu pahalı eseri Çin'den teminde başarılı oldu.

kalınlığındaydı. Bu kitapların okunması için bazı özel seremonilerin yapılması gerekiyordu. Yalnızca zengin biri bu ağır masrafı karşılayabilirdi. Bu seramoniye büyük sayıda din adamı katılmalıydı ve büyük Lama'nın onayı ve izni olmadan bunun olması mümkün değildi.

3.9. Dokuzuncu Bölüm

Dini Desteklemek için Katkılar - Rusya Moğolalarının Tapınaklara ve Dini Festivallere Bağışta Bulunmaları - Tapınak Toplantıları - Dini Kuralları - Ruhban Sınıfı ve Ayrıcalıkları

Tapınakta ruhban sınıfı, onların rütbeli adamları ve yaşlılar; genelde aylık toplanır. Bu toplanmanın amacı, kutsal tapınma, toplumla ilgili ve ulusal işlerle ilgili, gerek dini gerek politik bağlamda tartışmaktır ve tüm toplantı boyunca tartışılır. Bu dini törenlere katılmak için bu günlerde ülkenin her bir yerinden yüzlerce hatta binlerce insan gelir. Bu toplantılarda birbirlerini bilgilendirmedikleri ve Lama'larıyla siyasi görüşme yapmadıkları konularda kayda değer bir şey olmaz. Ruhban sınıfı ve din adamı olmayanlar en yakın mevkidenlerdir. Bunların tamamı, yasalara yasaların gerçek ışığından bakan, saf yurtseverlikle hareket eden akıllı politikacılar. Ruhban sınıfı her aklı yönetir ve fikir birliğinde de fikir ayrılığında da aynı şekilde dümeni yönetirler. Tüm ortak girişimlerde onlar oldukça cesur ama aynı zamanda temkinlidir. Barışa ve her birinin mutlu olabileceği bir yere düşkünlerdir ki bu durum düşünce yapılarında ve kurallarında görülür. Onların dini sistemleri aklın saflığı, sabit ahlak ve ülke ile tüm insanlığın iyiliği üzerine kurulmuştur. Hiçbir dua günü, hiçbir özel ibadet tüm rütbedeki ve sınıftaki insanlar için etkileyici ve acıklı ilahiler ve tekrarlar olmadan sonlanmaz. Bu din sistemi ve onun taraftarları son derece gururludur ve yasaları bunu bir başkasının ile karşılaştırmayı yasaklar. Dinden anladıkları bariz, bağımsız, kutsal ahlaki yasadır, bu yasanın tek kökeni, tek kaynağı ve tek amacı vardır. Bu evrensel olarak yaydıkları inanç ve tüm yaratıkların ve yaratılmış her canlının kendi yaşam çevresine uyarlanmış bir dini olduğuna bile inanıyorlar. Sayısız dinin farklı türlerinin, farklı insan, ırk ve yasa koyuculara yoruyorlar. Onların asla hiçbir mezhebi tenkit ettiğini, Şaman paganizmi gibi absürt olanlarını bile ya da onların bu bağlamda kimseye zulmettiğini duyamazsınız. Öte yandan kendileri, tüm zorluklara ve büyük feragat zulmüne bile katlanmış ve başkalarının aptallıklarını hoşgörü ile mazur görmüşlerdir. Hatta bunları duaların hararetini arttırma motifi olarak görürler. Diğer dinlere saygının dışında Rum azizlerin resimlerine bile saygı gösterirler, Rusya'da seyahat ederken resimlerin önünde mum bile yakatıkları ya da sunu bıraktıkları görülmemiş şey değildir.

Yabancı azizlerin mucizeleri gibi bunların evrensel bir Tanrı'nın işi olup aynı kaynaktan meydana geldiğine ve bundan ötürü kendi inanışlarının ortaya çıktığına inanıyor ve beyan ediyorlar. Hakiki inancın güdülerini olarak tüm insanlığı seviyorlar ve ellerinden gelen tüm iyiliği yapıyorlar. Birinin diğerini iyiliğe teşvik ettiğine ve inançlarına göre kendileri için arzu ettikleri şekilde diğerlerine davranmaları gerektiğine inanıyorlar. Bu anlayışı yaymaya çalışıyorlar çünkü bu uygun ve övgüye layık ki tüm sıkıntıda olan hemcinsler eşit yardım alma hakkına sahipler. Ne zaman nahoş bir kazanın kendi aralarından birinin başına geldiğini ya da bir yabancı başına geldiğini duysalar her zaman acıyarak etkilenirler. Ruhban sınıfı ya da değil, yaşlı ve genç, küçük ve büyük, ezilen tarafta olurlar; özellikle kadınlar ve çocuklar söz konusu olduğunda. Bu aktif iyilik gayreti ile nadiren daha iyi uygulama imkânlarından daha memnun kalıyorlar. Bu evrensel dindar hayırseverlik Asya halklarında az rastlanan bir durum değildir. Bu durumun yalnızca Moğollar ve Kalmuklar arasında geçerli olmadığını belirtecek sebebe sahibim. Bunlar gibi Tatar ordaları ve hatta Hintliler, Çinliler, Tibetliler, Buharalılar, Tunguzlar arasında bile münasebetlerime dayanarak aynı durumun var olduğunu söyleyebilirim. Bu doğal iyilik severliği sadece Lama dinini benimsemiş göçer halklar arasında bir durum olarak düşünmemekle birlikte bunun Şaman büyü ritüellerine bağlı kalmış paganlar arasında bile yaygın olduğunu düşünüyorum. Bununla birlikte Lama dini seremonileri ne kadar çok sayıda olursa olsun, inananları bunlara usanmaz bir uyum sergiler ve kurallarının hiçbirini ihmal etmez. Kutsal binaların ve ilahi kurumlarının yapımı sırasında, Lamalar ile yazılı bir sözleşmeye katılırlar. Sözleşmeye göre tapınağın dini törenleri devam ettirilip dini ayinlerin sürdürülmesi ve birliktelikle bu konuda gerekli olan her şeye katılınacaktır.

İki ana tapınağın ruhban sınıfı kadrosu bir baş rahip ya da *Bandida-Chumba*, bir *Zordschi*, bir *Schansabah*, iki *Gebgü*, iki *Gunsud*, iki *Takkiltschi* ve bazı başka rahiplerden meydana gelir, alt ruhban sınıfı yani her aileden ruhban olmak için seçilen ve yetiştirilen bir erkek çocuğu dışında ki bunların sayısı oldukça fazladır. Bütün bunlar belirli zamanlarda, bol bir rahmetle ilahi hizmetlerini yaparlar. Tüm aileler aylık festivaller ve dua günleri için gereken yemek ve diğer ihtiyaçları sağlama sırasının ne zaman kendilerinde olduğunu önceden bilir. Bu kadar çok sayıdaki ruhban sınıfına yemek yapmak önemli bir iştir ve bu sebeple her aile

kendisine ait gününde bunu yapar. Mutfak malzemeleri ve her zaman ağırlamaya ait olan her şey, o departmanı idare etmek üzere görevlendirilmiş bir denetçi-general başkanlığındadır ve tüm gerekli işleri yapan sağlayıcıları yönetmektedir. Yakıt olacak odunu bile şahısların göndermesi gerekir. Servisteki kişisel görevleri en rütbeli aileler bile olsa eşler ve evlatlar en üstün gayretle ortaya koyarlar. Keza asla başkalarını bu iş için tutmazlar. Festivalden önce aileler en uzak bölgelerden görkemli bir şekilde gelirler. Bu zamanlarda temin edilen yiyecekler; sığır eti ve koyun eti, yulaf, un, tereyağı ve taze ve kesilmiş süttür; içecek ise Çin çayıdır. Mutfak sorumlusu yalnızca yemek pişirme türü ve servisi, yemeklerin temiz bir şekilde hazırlanması ve ruhban sınıfına uygun mutfak eşyalarıyla sunulması ile ilgili nadiren talimatlar verir. Çay çok az tuz ile kaynatılır, biraz krema ve taze tereyağı ile tatlandırılır. Et bir kez dini tören sırasında ve ikinci kez akşam dağıtılır. Sağlayıcının aynı zamanda dağıtılacak az miktarda parayı da hazır bulundurması gerekir yani ruhban sınıfı arasında sadaka yoluyla. Herhangi bir bireyin katkı payını karşılamayı ihmal etmesi durumunda, ek ücretlerle eksikliğini gidermek için yazılı taahhütlerine göre tazmin etmesi gerekir.

Lakin oldukça az sayıda Lama tapınakta ikamet eder. Fazlasıyla çok sayıda din adamı, şimdiye dek gözlemlediğim kadarıyla, kırsalda dağınık bir şekilde, sürüleri ve hısımları ile birlikte yaşar. Tapınakta yaşamak için kendilerini aileleri ve mal-mülkleri ile ayırmazlar. On ila yirmi ast din adamı bir ay kadar tapınakla ilgilenmek ve günlük yapılması gereken işleri yapmak için orada kalır. Kendi sıralarını titizlikle değiştirir ve gözlemlerler, böylece hiç kimse kendi süresi dışında alı konmamış olur ya da başkası yerine görevi yerine getirmek zorunda kalmaz. Genç ruhbanlar tarafından düzenlenen büyük genel festivaller dışında her gün gerçekleşen ilahi ayinlere bakmak için baş rahip ve asistanlarının tapınakta sürekli bir ikametgahları vardır. Kutsal yapının onarımı ve temizlenmesine, sunağın süslemelerinin günlük yenilenmesine, kaplara taze su ilave edilmesine, ince mumların yakılmasına katılır ve zamanlarının geri kalanını ilim yaparak geçirirler. Her sabah duadan sonra resmi kıyafetlerini giyinip baş yamay ziyarette giderler, Baş Lama'ya sessizce ayaklarına kapanarak itaatlerini sunarlar ve onun hayır dualarını alırlar. Baş Lama onlara bir soru sormadığı sürece geri dönerler.

kitapların dizili olduğu küçük masanın önlerinde olduğu yerde bulunurlar. Lakin genel olarak her şeyi tek bir tonda ezberden tekrar etmelidirler ve belirli zamanlarda, birkaç gün boyunca birlikte, en büyük kitapların içeriklerini en akıcı şekilde ezberden okumalıdır. Onların kesinlikle olağanüstü bir ezber kapasiteleri vardır ve çocuk yaşı olup bu amaç için yeterli kitapları bulamayan çok fazlasını gördüm. Bu milletin alışılmadık yeteneği olarak, kendisini öğrenmeye adanmış sayısız gönüllü üye ile inanılmaz görünen pek çok özelliği ilişkilendirebilirim. Bunlar arasında; metnin ve tonun baştan sona iyi bir şekilde duyulabilmesi, hem dua hem de Günsud'un (bass-solist) okuduğu kısımlarda tüm seslerin düzgün çıkması ve her duanın açılış ve kapanış kısımlarının oldukça yüksek sesde olabilmesi var. Eğitimli ve iyi bir bass sese sahip rahip her zaman Günsud seçilir ve özel ayrıcalıklara sahip olur.

Dua günlerine öğreti duaları ile başlarlar ve bunu çeşitli ilahiler takip eder, ardından çoğunlukla çay dağıtılır. Bunun için herkes yanında düzgünce verniklenmiş, mendile sarılmış Çin kupaları taşır. Bu kapları kullanacakları zaman bunları göğüslerinden çıkartır ve hiçbir zaman başkasına ait bir kaptan içmezler. Kıyılmış et yine bu kaplardan kısa çubuklarla yenilir. Baş Lama arada bir çekilir ve diğerleri de onu takip eder. Bu gibi festivallerde, benim daha önce gözlemlediklerimde olduğu gibi, binler katılım sağlar. Kadın ve erkek, kız ve oğlan çocukları, genç ve yaşlı; bu neşeli toplantıda en uzak arkadaşlarıyla buluşmak için hepsi sayısız atın sırtında gelir. Her biri olabildiğince iyi görünme kaygısındadır. Ruhban sınıfından olmayanların ibadetinde, tümü tapınağın etrafında toplanır ve her bir kapıda üç kez ya da dokuz kez yapılan eğilmeyi yapar. Lakin herkesin belirli zamanlarda tapınağın içindeki rahiplere yaklaşma ve sunağa dokunarak ya da Baş Lama'dan hayır duası alma izni vardır. Bu sayısız ibadet tüm gün boyunca hepsi yorgun düşene dek devam eder ve en dindar olanları farklı duaları tespih ile tekrara devam eder. Gençler, bu sırada, sadece arkadaşlarıyla konuşur. Akşam üzerine doğru bir sinyal verilir, bu sinyalle herkesin yüksek ayın ya da kutsal banyo *Thüssel ien Ukijahl* kutsaması için tapınağa girip yerleşmesi duyurulur. Burada herkes çıplak başlı, iki avucunu birleştirmiş ve ellerini havaya kaldırmış şekilde yerini alır. Bu ayini gerçekleştirecek seçilmiş sayıda ruhban sınıfı üyesi, ayağa kalkar Tanrı'nın tasavvur edilen varlığı için dualar ve şarkılar müzik eşliğinde başlar. Bu dini törenleriÇar zor açıklanabilir seremonilerle devam eder. Rahiplerden biri *Tolh* adında bir aynayı tutar, bu

göklerden kutsal Schigimunih'in tasvirini teslim almak içindir. Serpme kabı *Bumba*, ikinci bir rahip tarafından; Mandal bir üçüncüsü tarafından ve kase bir dördüncüsü tarafından tutulur ve diğer kutsal malzemeler diğerleri tarafından tutulur. Tüm bunlar ilerlerken, tüm cemaat sanki dualar ve müzik ile ilhamla dolarlar. *Bumba*'yı tutan rahibin aynaya şeker ve safran katılmış suyu döktüğü sırada başka bir rahip aynanın kenarlarını ipek bir bezle³²⁶ siler. Aynanın üzerinden akan su Mandal'dan akıp altta kasede toplanır. Aynı amaç için başka kaplar rahipler tarafından havada tutulur. Kutsal sıvı sonunda başka bir *Bumba*'da toplanır ve baş rahip orada bulunan herkesin eline bir damla bu sudan damlatır. Bunu aşkla teslim alanlar, dilleriyle yalar ve alınlarına, başlarına ve gövdelerine sürer.

Bu *Thüssel ien Ukijahl* ya da kutsanmış su; en kutsal içecektir ve aynı zamanda Lamaların her dua gününde kutsayıp dağıttığı bir temizleyicidir. Bu yolla Schigimunih'in özel kutsal varlığının zevkini elde edettiklerine ve onun tasvirinin aynaya yansıdığına inanırlar. Yuvarlak metal aynaya su dökmenin anlamı, Schigimunih'in doğduktan hemen sonra Shurmusstu Tengri tarafından vaftiz edildiğidir. Her su döküldüğünde hassasiyetle aynayı en iyi bezlerle silmek, bebeğin nasıl ıslatıldığı ve nasıl en yumuşak ipekle kurulandığını gösterir. Aynanın altında tutulan *Mandal* üzerine Sümmer Oohla (Hintlilerin Ssumeru Dağı) ve dünyanın dört köşesi çizilmiştir. Mandal, Schigimunih'in banyosunun suyuyla kutsanmış toprağı temsil eder. Lama Ukijahl aynı şekilde bu konulardan bahseder ve her şey altında tutulan kase; bu banyo suyunun bu su yoluyla kutsanan topraktan akıp gidişini tasvir eder.

Bu kutsama bittiğinde, çoğu dinleyici tapınağın dışına çıkar ve biraz uzaklaşır ya da tapınak etrafında adanmışlıkla gezinir. Rahipler şimdi altı büyük Joröhl'ün girişindeki duaları okumaya başlar, bunlar evrensel tekrarlardır. Bir süre sonra başka bir sinyal verilir. Bu sinyalle insanlar tekrar tapınağa toplanır ve zemine oturup dindar bir şekilde genel duaları ve tapınak için yapılan hayır dualarını dinler. Bu dualardan önce, iki bekçi, Gebgü, baş rahibin cahhadak yani beyaz ipek bezin ya da kuşağını elden ele dolaştırır. Bu şekilde dua gününün masraflarını karşılayan insanların kim olduğu ve ne kadar sadaka dağıtacakları duyurulur. Cemaatin geri

³²⁶ Kip-ckaddak, kırmızı, mavi, yeşil, sarı renkli iyi kalite ipeklerdir. Bunlar sık sık tasvirleri sarmak ve tapınak, sunak ve kutsal şeyleri süslemek için kullanılır.

kalanları o ay boyunca kaç kişinin öldüğünü Lama'ya bildirir, diğerleri yine (Tekrardan önce chaddaki geri veren kişi) hasta olanların durumunu rapor eder. Tüm bu notlar Baş Lama tarafından genele dua da anılır. Genel hayır duası, en canlı müzik, dualar ve şarkılar eşliğinde duyurulur, bunun sonucu olarak yaşlı Lama'nın hayır duasını ellerine, kitabına ya da tespihine dokunarak almak için büyük zorluklarla kalabalık rahiplerin olduğu kapıya doğru üşüşür. Böylelikle dua günü sona erer, herkes büyük-küçük sayısız katılımcı atlarına biner ve geri yurtlarına döner. Bu sırada tüm rahipler tapınaktan konutlarına kadar üst tören alayına katılmak zorundadır. Burada eğilir, izin alır ve dağılırlar.

Beyaz ayın ilk ya da Yeni Yılın ilk günü yapılan dua günü dışında bu genel aylık dua günlerinin hepsi yönetilme şekli olarak birbirine benzer. Bu ayın biraz daha farklıdır. Bu etkinlikte dualar gece başlar ve şafak vakti biter. Bu festival Lamaların en büyük festivalidir. Normalde olduğundan daha iyi bir şekilde tapınak ve sunak süslenir. Sunağın sunumu için daha sonradan söndürülecek, yüzdürülecek ve giydirilecek dört ayak üzerinde duran, buzla sertleştirilmiş bir lambanın kulakları ve burnu başının sol kısmındadır. Bu durumda lamba diğer yeni yıl sunularının üzerine sunağa yerleştirilir ve Okka Tengri'ye tüm canlıların koruyucu tanrısına kutsanır. Bayramlar bittiğinde giydirilip tapınak hizmetlileri tarafından yenilir.

Sulla festivalleri her zaman ortanca kış ayının 24. gününe denk gelir. İnsanların toplanması ve hazırlığı aynı şekilde büyüktür ve dini seremoniler birkaç gün devam eder. Eski ululaştırılmış, saygın, olağanüstü mucizeleri ile tanınmış Hintli hocaları Sonkowah adına kutlanır. Onun zamanı kadar erken zamanlarda Schigimunih hiyerarşisi iyi bilinen Schiwa yan tarikatları tarafından ezilmiş ve baskı görmüştür. Sonkawah ruhban yıllıklarında dini yozlaşmış durumundan yükseltmişliğin yegane övgüsü ile anılır. Burchanların en büyük eski yapıtları ve hazineleri henüz Dshamman Kurah'da kendini göstermiştir. Dschammah Kiet geniş bir Tunguz ya da Sifan şehridir. Bu festivalin ana seremonileri ayın 24. gününde gece yapılır ve başlangıcı davulların vurulması eşliğinde bir dini dua ile duyurulur. Tapınak kapısının önünde yüksek dörtgen, üç ila dokuz arasında basamaklı bir sunak kurulur. Bu basamaklar binlerce buğday hamurundan yapılma lamba ile süslenir, bu lambalar çokluk insanlar tarafından her ailedeki kişi sayısına göre ya da daha yaygın olarak kişilerin yaşlarına göre kalıplanır ve getirilir. Fital çok ince ot saplarının

pamuğa sarılmasından oluşur, yağ yerine eritilmiş sağyağ ile doldurulur ve katılaştıktan sonra getirilir. Sunağın hazırlanması ve duaların bittiği sırada, akşam saatlerinde, alacakaranlıktan sonra, Lama davet edilir ve trombonlar eşliğinde katılım sağlar. Ardından tören alayı binlerce ışıkla süslenmiş tahtın etrafında daire şeklinde dönmeye başlar. Burchan Sonkawa tasviri uzun bir direğin ucuna yerleştirilir. Tasvir öne götürülür ve müzisyen kafilesi, ruhban sınıfı, diğer tüm insanlarla birlikte Lama'yı takip eder. Ruhban sınıfı aralıksız olarak tekdüze bir tonda en gürültülü müzik eşliğinde duaya devam eder. Bütün bu duaları ezbere bilen insanların hepsi onlara katılır, çocuklar dahil öğrendikleri kadarına eşlik eder. Lambalar genellikle iki saat kadar yakılır, tören alayı bu kadar sürer ve bittiğinde herkes aynı gece evine döner. Bu dini törenlere katılım oldukça fazladır ve yetişkinler gibi çocukları da en uzak noktalardan katılım sağlar.

Genelin bu duaların konusuyla ilgili sahip olduğu bilgi hatalıdır. Bu dualardan Ittegel denilen öğretileri ile başlayan ve yüksek bir ayin olanı ve bu türdekilerden birkaç kısa örneği ekleyeceğim. Tapınakta söylenen duaların geneli üstün Lamalar ve Tibet patrikleri tarafından bestelenmiştir ve Schigimunih temel doktrinlerini temel almıştır. Bunlardan bazıları öyle uzundur ki yalnızca dua günleri için değil daha uzun süreli dini toplantılar için uyarlanmıştır.

*Ittegel Öğretisi*³²⁷

“Evrenin on kademesinde ve tüm üç çağda her şeyin İlk Sebebi olarak belirene, 84.000 engelin üstünden gelene, aynı sayıda göksel kuralın kutsiyetine; bu yüksek rahiplerin en yükseğine ve ortaya çıkmış tüm azizlerin kaynağına, tüm inancın onuru!

“Burchan’a (Tanrı’ya) iman onuruna! Nomm’a (cennetlik doktrinler) iman onuruna! Bursang-Chubragoot’a (doktrinleri yayanlar) iman onuruna!

“Tüm saflık barındıran azizlere iman onuruna! En muhteşem ve yüce dini korumanın imanı onuruna!” (Bu bentler üç kez tekrar edilir.)

“Tüm dinlerin en erdemli kurucusuna, onun araç ve ilkelerine, benim tarafımdan verilecek, kutsal tamamlanmayı elde edene dek, iman onuruna. Tanrı’yı

³²⁷ Aşağıdaki bölümler Moğol dilinden Almanca’nın el verdiği kadar kelimesi kelimesine çevrilmiştir.

memnun etmek adına yaptığım tüm işler tüm yaratılmışların gözünde onun övülmesine hizmet eder.” (Bu paragraf yine üç kez tekrar edilir.)

“Bu üçlü kutsal sisteme imanın tüm onurunu verdim. Kötü davranışlarımı kendime itiraf ettim ki daimi bir tövbe ile dolabileyim. Ah! Ben yegane zevkim görevimin emrettiği gibi tüm yaratılmışlara iyi olmak için gayretle çabalamaktan ibarettir. Senin ilahi-insan örneğin kalbimin rehberi olur. Yalnızca senin üçlü değerinin onuru için değil, görevimi yerine getirmek için; dilerim ki bu mükemmeliyet seviyesini elde edeyim. Bu görevi yerine getirirken tüm yaratılmışlara örnek mi olurum! Tüm kutsal ve değerli örneklerin nesnesi ve yolu en dürüst zihin ve en içten tavır olarak kabul edile. Tüm yaratılmışların refahı için bunu sende yücelteceğiz!” (Bu kısım da üç kez tekrarlanır.)

“Ey tüm canlıları refah ve mutluluk içinde temellendirilebilecek olan! Ey, herkesi tüm sıkıntı ve dertten sürekli olarak uzak tutulabilen! Onlar her zaman saadetten ve kuşkusuz acıdan ayrılmayabilir. Ey tüm yaratılmışları en şeytani iki şey olan şehvet ve intikamdan ayrı tutabilen!” (Burası yine üç kez tekrar edilir. Bu örnekleri izleyen kişi duygulardan kaynaklanan tehlikelerden kendisini sakınır.)

“Tüm doğru tanımlara, tüm ve her kurtuluşu ve En Kutsal araçlarını yayana; hürmet ve hayranlık uyandıran ona! O, varlıkların en mükemmel olanı, bunu öğretti ve böylece temel ilkesine dua etti. Böylelikle bu öncelikli sistem (kendisine hayranlığı) her zaman hürmet ve hayranlık sahibi olacak! O şanlı, görkemli ışınları ile şüphe yaratan tüm karanlığı dağıtan, derin ve ölçülemeyen Sammandabadrih'e, hürmet ve hayranlık uyandıran ona. Tüm dünya da inanç oldun, tüm saldıran orduları tek başına alt ettin, mükemmel övülmüş kutsallık! bu yere inmekten memnun ol! Doğumunda olduğu gibi, cennetin tüm bölümleri ilk kutsama ve vaftiz ayinini en saf kutsal su ile gerçekleştirdi, bu yüzden bu temsil ile kutsal ayini yinelemeye çalışıyorum. İlk var oluşa saf bakışla, bu temsili en kibar yöntemle gerçekleştiriyorum. Ey, gerçekten sen bir kez yücelmiş olan bu temsilde seni bulabilmeyi ve düşünebilmeyi umuyorum! Ey senin krallığına, tütsülerin tüm atmosferi doldurduğu yere ve güneş ay ve gezegenler ile donatılmış göklere giden çiçekli yolu takip eden tüm yaratılmışlar, buraya senin doğruluğunun saf dinleri ile varsın!”

Onların inanç itirafı olan bu esas bölüm tüm dini toplantılarda insanlar tarafından dualarının başlangıcı olarak tekrar edilir. Yalnızca rahipler değil ruhban olmayanlar da her gün, sabah ve akşam, bunun gibi duaları ezberden okur. Bu sırada tercihen oldukça temiz bir halının başında bağdaş kurmuş ve başı açık şekilde otururlar. Her cinsiyetteki çocuklar bile rahipler gibi hem Tibetçe hem Moğolca olarak akıcı ve adanmış bir şekilde tekrar eder. Sessizce çökmeden önce bir kaptaki yanan kömüre tütsüler koyup oturdukları yerin önüne bu amaç için yerleştirirler. Bu muhtemelen dualarıyla birlikte hoş kokunun cennete ve Tanrı'ya yükselmesi samimi umudundan kaynaklanmaktadır. Dua ederken ki adanmışlıkları ateşlidir ki başka hiçbir şey dikkatlerini dağıtamaz. Her tür pamuk ve ipek ile sarılı kutsal kitapları kucaklarında ve onların daha elverişli kullanımı için küçük bir masa önlerinde durur. Bir kitabı dua etmek için aldıklarında kitabı tutan insana bu kişi ruhban olmasa bile başını eğip ve onayı için yalvarır. Bir azizin adı anılırken boşta kalan el biraz hava kaldırılıp uzatılır. Yemin içeren ve büyük ayinlerde kullanılan dualar hariç, ruhban olmayanlar, ruhbanların olmadığı zamanlarda tüm dini törenleri insanlarla birlikte Tibetçe ve Moğolca yapabilirler. İkinci kutsal su olan Arschahn ile kutsama yapmak ruhban olmayanlara yasaklanmamıştır. Bu kutsama bebek doğduktan birkaç gün sonra, hastalıktan yıkamak ya da kendilerinde muhafaza ettikleri bağlılığı aramak ve ailelerini pislikten yıkamak için yapılır. Bu etkinlik hiç dua günlerine dahil edilmemiştir. Geniş bir kap, süt ile renklendirilmiş temiz su ile doldurulur. Bunlar tapınak hizmetlilerinden biri tarafından belirli bir zamanda etrafta taşınır ve her bir rahibin önünde tutulur. Rahipler belirli yeminleri ve Hintçe atasözlerini okuyup suya birkaç kez üfler. Saflaştırma için belirli kurallara uyulup layıkıyla kutsandıktan sonra su kullanıma ve dağıtımına hazır olur.

Kutsal insanlara değinen kutsal ilahilere örnek olarak, evrensel Tanrı'nın-analığı ya da Darrah-Ekke'den bir kısım vereceğim. Bu Tanrı'nın-analığı ölmüş kadın azizlere adanmıştır ve özellikle de onların büyük idolleştirilmiş, yeni doğmuş Chomschin-Boddissaddo'larının eşlerine adanmıştır. Ayrıca bu ilahilerden her biri tapınaklarında alegorik portreleri bulunan insanlara adanmıştır. Bu idolleştirilmiş kadınlar beyaz veya deniz mavisi ile temsil edilir. Önceleri Hintli, daha sonrasında Çinli prenesti. İlk övgü ilahisi beyaz idolleşmiş Darrah-Ekke, onun da adı budur.

Aşağıdaki etkide ciltlerce kitapta onun pirüpak saflığı ve yüce doğruluğu anlatılmıştır.³²⁸

“Kutsal Darrah-Ekke’ye hürmet ve hayranlıkla! Dünyanın kurtarıcısı Darrah-Ekke, dünyanın sekiz iblisinden kurtarıcı, tüm dertlerden ve tüm hastalıklardan kurtarıcı! Sana, kutsal ana ve kurtarıcı, sana hayranlık ve övgüyle! Sen nilüfer-tahta oturmadin, bu kutsal asa gibi oturmayı³²⁹ kurdun! Tüm mutlulukların kaynağı sana, tüm hayranlıkla! Sakin sonbahar mevsiminin dolunayı gibi, görkemli kıyafetleri içinde süslü, aydan tahtına yaslamış ellerinde çiçekli dallar olana hayranlık ve övgüyle! Tüm parıltın ve albenin ile on altı yılın en güzel haline benzersin, sen gelmiş geçmiş tüm kutsallığın kaynağısın. Sen, tüm dilekleri gerçekleştiren, sana, mutlulukla en dolu kutsal ana, en kutsal kurtarıcı, sana hürmet ve hayranlıkla! Beyaz parlaklıktaki analık, sekiz sembolün sekiz dildeki yazıtlarının olduğu sürekli dönen beyaz kürdün-tekeri ile ezeli-analık, sana bu vesile ile tüm hürmet ve şükranla! Sana, senin cennet gibi krallığında, oradaki ruhları topladığın, hoş, büyüleyici ruhların dini, ah! dünyanın üç çağının tüm azizlerin en ana gibi ebeveyni, ana gibi kurtarıcı, sana şükran ve övgüyle! Kutsal ana! kurtarıcılık veren ana! hayatlarımızı refahla uzatan ana! ah, ruhsal güçlerin en yücesi, sana derin bağlılıkla! Beni tüm hayatım boyunca tehdit eden tehlikelerden beni koruman ve ayırman için sana dua ediyorum. Bizi kurtaracak ve serbest bırakacaksın, eksiksiz bir merhamet vereceksin bizlere, bizlere doğaüstü enerji ile destek olacaksın karşımıza ne çıkarsa çıksın! Kurtaran ana! koru, hayatım boyunca, ben çocuğumu, ben ki sürekli olarak yardımını diliyorum. Sana olan bağlılığımda, beni düzgünce bağlı tut sana senin çekiciliğinin kancasıyla- Yüce ruh, senin haşmetinde, ay gibi parıltında, ah! durgun ve uysal çehre; ah! mücevherler ve zengin hazinelerle süslenmiş, en hoş giden kıyafetinde süslenmiş- yüce ruh, nasıl olduğunu göster, ben hayattayken, senin önünde tozda yatıyorum ve seni yorumluyorum tüm gücümle övüyor ve şükrediyorum!”

³²⁸ Tüm dualarda alegorik figürler genellikle sunağın önüne yerleştirilir ve tipik bir temsile göre onların tüm olağanüstü özellikleri kelimelerle övülür.

³²⁹ Asa gibi oturmak: bu terim bağdaş kurarak ve ayak tabanları yukarı bakan şekilde oturmaktır. Burchanlar bununla iki asanın çaprazlanmasını temsil eder.

Bir Başka İlahi Örneği, Titiz Yeşil Darrah-Ekke ya da Nogon Darrki'ye

Övgü İlahisi

(Ona yazılmış yirmi bir methiyeden seçmeler)

“Sana, kutsal ana, hürmet ve hayranlıkla! Chomschin-Buddi-Saddo'nun ölçilemez merhametine, övgü ve şükranla!

“Muazzam Buddalah dağında deniz yeşili *Danch* sembolünün üzerinde beliren, kutsal Abida Burcha'nın tacıyla taçlandırılmış, sana, kutsal kurtarıcı Darrah-Ekke, senin kutsal eşliğindeki rahipler ile bu duamızda bizimle birlikte olmandan memnuniyet duyarız!

“Sen, sağ ayağının altında düşmüş düşman Assurih'in (melek) tacını ezdin; ah! cehennemin tüm tehlikelerinden kurtarıcı kişi, sana, kutsal ana, hürmet ve hayranlık duyuyoruz!

“Şeref olur sana, sen kurtarıcı, sen ki kurtarmak için acele edensin, atık bir şimşek gibi gözlerinle, sana, güzelliğin mükemmel hali, tüm çağların inancının enerjisinden sıçrayan, hoş bir çiçek gibi şafakla yüzün ortaya çıkar!

“Sana hayranlıkla, Ey, mükemmellik! sakın sonbahar mevsiminin ıslıl ıslıl ayı gibi; sana, ayın çehresinin yüz aşaması ile, göğün sayısız yıldızları ile çevrelenmiş. - Ey! ne görkemli manzara!

“Sana hayranlıkla, sen ki gök mavisini okyanustan ve altından neşet ettin, görkemli bir şekilde yürüdün elinde nilüfer dalı ile! - sen, dindarlıkla, iffetle ve zarafetle dolu olan, sana, sen yorulmak bilmez ve kusursuz olansın!

“Sana hayranlıkla, sen ki, Dud-da-rah ve Chum'un üzerinde, cennet gibi krallığında tüm nimetleri yerine getirmiş olansın; sana, en yanılmaz yönetici, sen ki her şeyi ayakları altına alansın!

“Sana hayranlıkla, sen, Churmusstu ve Essruvah ve adak sunan tüm meleksi konaklara; Bodhi'nin, Viddar'ın, Gandarih ve Jaktscha'nın konağı olanların tümüne, övgü ve şükran sunarak!”

Tüm yirmi bir mısra benzer özelliktedir. Şu an bir pişmanlık ilahisi örneği sunacağım. Bu *Zokta Sandan* olarak adlandırılır. Schigimunihi'nin tanrısallaştırılmasında otuz beş aşamasının her birine otuz beş mısra özel dualar okunur.

“Bu hayatın bütün kötülükleri ve adaletsizlikleri hatta bedenimle birlikte sayısız göç sırasında yaptığım her şey; önlemek yerine işbirliği yaptığım ve işlediğim tüm suçlar; hem kutsal şeyleri yok ettiğimde hem de yok edenlere göz yumduğumda; soygun yaptığım ya da soygunculara yardım ettiğimde; hem ben kendim on görevi ihlal ettiğimde, günahkarların kasıtlı bir suç ortağı olurum ya da başkalarını günah için baştan çıkartmış olurum; içine düştüğüm tüm ve her günah ve bunlar için cehennem cezalandırılmasını, istenmeyen bölgelerde, canavarların bedenlerinde veya sahte ve inanmayan bedenlerde yenilenmiş bir varlığı hak ediyorum. Bu konuların her birinde ve tamamında, kendimi koşulsuzca ve saklanmadan suçlu buluyorum. Kendimi senin her şeyi bilen varlığına ve uzun sürecek acılara veriyorum. Bu pek çok ve çeşitli göçler sırasında görevlerimi yerine getirmemde dürüstlük ve kutsallık zeminim oldu mu, hayvanların biraz yemekle bile tazelenmesi, bu görevlerime uymada başlangıcım olacak ve sadece beni şu an ki durumda uyarmayacak, tüm gelecek göçlerimde hayatın mükemmelliği ve kutsallığına talip olmamı sağlayacak- Tüm günahlardan vazgeçiyorum.- Tüma azizlerin rehberliği için yalvarıyorum! Bu en içten dileklerimin yerine gelmesi arzusuyla!”

Altı büyük Joröhl’ün birinin çevirisi

Bu altı büyük Lama dini ayini, daha önce de belirttiğim gibi her ay en adanmış şekilde tapınaklarında söylenir ve Schigimuni’ın ağzından onun Ananda olarak anılan ilk müritleri tarafından yazılmıştır. Hintçeden Tibetçe’ye çevrilmiştir. Tibetçe’den ise Moğolca’ya çevrilmiştir. Aşağıdakiler Burchan Mansuschiri’ye adanmıştır. Bu Hint ruhunda yaşayan ve yaşayan her şeyi seven, bu özellikler din profesörlerinin karakterini güçlü bir şekilde meydana getirir³³⁰.

“Ey tüm yaratılmış varlıklar, çabamı iyi işlere benzet, onların kutsal görevlerini yerine getirirken mükemmeli bulmayı bahşet!

“Tüm yaşayan canlıların konaklarının zihinsel ve bedensel hastalık ve rahatsızlıklardan kurtulmasını, benim adımlarımı takip ederek, okyanuslar dolusu mutluluk bulmalarını sağla!

“Tüm dünyanın sabit neşeyi asla istememesini sağla; böylece tüm yaratılmış canlılar rahatsız edilmemiş huzur arzusunun tadına varabilsin!

³³⁰ Moğolca başlangıcı şu şekildedir: *Bi wer boddi jabodel dur orochoi gi mashidu dsokoksen bujan ali; tooger amitan büken boddi jabodel tur oroho bultugay.*

“Tüm yaratılmışların, sadece dünyadakileri değil, sonsuzluktakilerin de istirahatın tatlılıklarından payını sonunda almasını sağla!

“Soğuktan mustarip olanların hepsinin sıcaklık ile rahatlamasını sağla!

“Sıcaklıktan kuvvetsiz düşmüş tüm yaratılmışların kutsal bulutun serinliği ile rahatlamasını sağla!

“Suların tüm kuşlarının gökleri melodilerinin tatlılığı ile doldurmasını sağla ve tüm lotusun kokusu ile dolu denizlerden yer kürenin tüm boşluklarına en güzel parfümün yayılmasını sağla!

“Her ateşi bir tapınak ve her alevden harap olmuş yeri dünyanın parlak mücevherleri yap!

“Verimli ovayı çirkinleştiren her tepeyi var olmuş tüm azizlerin konağı olan bir sunağa çevir!

“Her dolu fırtınasını ve yolcuların ayaklarını yaralayan taşı şu andan itibaren çiçeğe ve çiçek yağmuruna çevir!

“Ey, savaşlara yıkıcı taşıyanların hepsi, eğlence düşkünlerine dönüşsün ve birbirlerine neşe ile çiçekler fırlatsınlar!

“Cehennemin derinliklerine dalmış kişi, yaptığı iyiliklerle, cennetin ruhuna dönüşsün ve çabuk ayak cehennemden kaçınsın!

“Karanlıkla sarılmış olan keyifli ve neşeli ışıkla aydınlansın ve böylelikle gözlerini cennete, göz kamaştırıcı ve asa ile süslenmiş kutsal oturağındaki Darrah-Ekke’ye çevirmek için heveslensin ve bu görüntünün onlara verdiği neşe ile tüm acılardan arınsın, çok uzun süre toplanmaya devam etsin!

“Çiçek yağmurları kokulu yağmurlarla birlikte cehennemin sıcağından güçsüz düşmüş mutsuz insanların üstüne düşsün, böylece canlansın ve ferahlasınlar ki kutsal kurtarıcı, nilüfer yaprakları ile taçlandırılmış olanı görebilsinler!

“Siz böyle bir zulme maruz kalanlar, gecikmeden krallığıma gelin; unutmayın ki zorluktan gelen tüm güç ve mutlu bir kurtarıma güvenle beklenebilir! En merhametli vücut kazanmış tanrılar sevecen bir üzüntü ile doludur; onun görkemindeki parıltı, tüm tehlikeleri o giderir ve onların lotustan tahtının önünde en yüce ruhların taşları adak olarak tevdi edilmiştir.

“Senin yaşlı gözlerinden merhamet ışıldar, verimli lütuf kaynaklarına başını eğmiş olanlara;

“İki katlı tahtına oturmuş, önünde bin kez katlanmış en yüce ruhlara övgü ilahileri sen tatlı şekilde yankılanır: - onu siz zihninizde taşırsınız!

“Bu Mansuschiri ızanının cehennemdekilerin sayısını mucizevi bir şekilde düşürmesini sağla!

“Bunun gibi tüm mutsuzlar, doğruluk ve iyi iş yoluyla, bu karşılaştırılmaz ferahlatıcı neşeyi ve genişçe yayılmış parfümleri keşfetmesini ve böylelikle açık rahatlamayı elde etmesini sağla!

“Şu andan itibaren körleri kutsa ki görebilsinler ve tüm sağırları sesleri duyabilmeleri için!

“Tüm hamile kadınları kutsa, kutsal Machema³³¹ gibi, onların mutlulukla doğum yapmasını sağla!

“Tüm çıplakları kutsa ki giyinik olsunlar ve tüm açları ki tatmin olsunlar!

“Tüm susuzluktan eziyet çekenlerin serinletici içeceklerin ferahlığının tadını çıkartmasını sağla!

“Tüm fakirleri kutsa ki ihtiyaçları hafiflesin!

“Yas tutanları kutsa ki onları neşenin bolluğu ile neşelendir!

“Özürlü olanların ebedi süreçte rahatlığa ermesini sağla!

“Dünyevi malın ne kadar çok olsa da, hastasın, hasta olanların hızla iyileşmesini sağla!

“Siz terör ile ezilenler, müsterih olun!

“Tüm tutsaklar özgürlükle buluşsun!

“Tüm güçsüzlere güç ve tüm zihin kaygısı ortadan kalsın!

“Siz aylaklar, kalıcı refahın tadını çıkartın!

“Bir şeye çabalayanların hepsi amaçlarını başarmayı elde etsin ve denizleri aşanlar dileklerinin nesnesine, güvenli limanına, dostlarının yeni neşesine ulaşsın!

³³¹ Hintlilerde, Maha-Maya, Schigimunihi'nin annesi.

“Kendini tehlikeli yollarda kaybeden herkes onları hırsızlardan ve diğer tehlikelerden koruyacak olanlarla karşılaşsın ve onların varış noktasına kadar onlara eşlik etsin!

“Terk edilmiş yerlerin kaçınılmaz tehlikeleri çocukların ya da yaşlıların başına geldiğinde ve son sınırına kadar zayıflamış olduklarında, yüce ruhların onların korumasına aracılık yapmasını sağla!

“Değerli zamanları boşa harcamaktan kaçın, ki onu dindarlığa, bilgeliğe ve merhamete sürekli özendir ve ılımlı erdemleri uygularken diğer yaratılmışları sürekli aklınızda tutun!

“Tümün göksel hazineler vasıtası ile sonsuz kutsanmalarla kutsanmasını sağla!

“Büyük ve küçük olanların ayırım olmadan şerefendirilmesini sağla!

“Fakirlik ve yoksulluktan biçimi bozulmuş olanların tümünün kişisel güzelliğine kavuşmasını sağla!

“Dünya daki tüm kadınların varoluş sebebini yerine getirmesini sağla! Siz tüm inzivaya çekilmişler, gurunuzu bastırmak için tam bir yüceliğe ulaşın!

“Saygıdeğer işlerin yapılmasıyla tüm yaratılmış canlılar tam anlamıyla kötü hareketlerden kesilecek ve hayatlarının geri kalanını hayır yaparak geçirdikleri sürece!

“Nefes alanların hepsinin hayatın uzunluğundan zevk almasını sağla!

“Günlerini mutlulukla geçirenlerin hepsinin ölümün sesini artık duymamasını sağla,!

“*Gabarakça*³³² ağacının daima mineler gibi çiçek açmasını sağla ve sen, siz inanlar, azizlere dua edenler, ongun inançla dolun ki bu inanç dünyanın tüm ülkelerini doldursun!

³³² Yukarı bak.

“Tüm dünyanın eşsiz saflıkta bir mücevhere dönüşmesini sağla, sanki Omnipotence’in ellerinde şekillenmiş bir ova gibi, onun üzerinde yürümesi için!

“Siz cennetin ruhları, beklenen mevsimde yağmurun kutsamasını dağıtın, ki tüm meyveler olgunlaşsın!

“Siz krallar, ılımlı bir şekilde yönetin, hayırsever tanrılar gibi!

“Tüm ilaçların en üst etkiye sahip olmasını sağla ve alanlara umut vermesini sağla!

“Tüm yaratılmış canlıların ayrım gözetmeksizin sıkıntıdan kurtulmasını ve bir ruhun bile tehlike, baskı ve adaletsizlik ile rahatsız edilmemesini sağla!

“Rahipliğin kutsama konusunda her zaman verimli olmasını ve üyelerinin amacı ve davranışları tüm mutluluklardan ibaret olsun!

“Siz rahipliğin işleminde görev yapanlar, devamlı kutsal inzivada yaşayın!

“Her zaman iyi bir örnek verir gibi yürüyün; zihniniz açık ve davranışınız dindar olsun!

“Siz rahibeler, rotanızı tamamlayın, nifak ve düşmanlıktan kaçının!

“Mükemmelliğin gücü rahipliği desteklesin!

“Doğruluktan ayrı düşmüş rahipler, zihinleriniz pişmanlıkla rahatsızlansın ki böylece günahlarınızdan ayıplanın!

“Her yerdeki mutlu ruhlar birleşsin ve devletin ve adaletin tarafını tutsun!

“Tüm bilgiler erdemlerince saygınlık kazansın ve sebepsizce desteklensin; erdem ilkesine boyun eğsin ve sonsuz görkeme eğilim sağlansın!”

3.11. On Birinci Bölüm

Ev İbadeti ve Moğol Boylarının Duaları

Halka açık tapınakların dışında ve ülkedeki sayısız rahip nüfusu, ki bunlar oldukça saygın tapınak temsilcileridir. Lama dinine inanan tüm göçebe kabilelerin her bir yerleşim yerinde kutsal mekanları ve sunakları ve evsel tapınma için belirli kutsal araçları vardır. Değişmez bir şekilde burası kulübelerinin girişin karşısındaki taraftadır ve içeri girerken biraz solda kalır. Zengin insanların ferah ve düzgün döşenmiş konutlarında büyük bezenmiş sunakları ve tapınma araçları vardır. Ki bunlar değer ve görkem bakımından tapınaklarda bulunanlardan aşağı kalmaz. Bu insanlar güçlü bir şekilde Tanrı ve dinin ruhu korkusu etkisindedir. Öyle ki en fakir Moğol'un bile evinde bir sunak ve yerleşkesinde bir kutsal mekan vardır. Bu bölgeler ne kadar ovalık ya da alçak olsun, sahipleri bu bölgelerini Tanrı'nın varlığının çadırlarına düşmesi üzerinde tasarlamaktadır. Bu kutsal olarak gördükleri kutlu yerlerden hiç kimse ol elini en saygılı bir şekilde havaya kaldırmadan ya da kayıtsızca geçemez ya da buraya yaklaşamaz. Her sabahın erken saatlerinde sunaklara ve sunak malzemeleri bundan başka hiçbir amaç için kullanılmayan şeyler ile temizlenir ve yedi kap taze su ile doldurulur. Bu işlem tamamlandığında her bir kişi üç ya da dokuz kez sunağın önünde secde eder ve son olarak başlarını sunağa değdirerek hayır duası alırlar. Ülkede dağınık olarak yaşayan Lamaların ev sunaklarında ve zengin olanlarda müzik her gün sabah ve akşam çalınır tıpkı umumi tapınaklarda olduğu gibi. Aynı şekilde sabahları yakılmış bir lamba sunağın üzerine yerleştirilir.

Kapıdan giren her ziyaretçi sunağı fark eder etmez üç kez secde eder ve bunu yapana kadar aileyi selamlamaz ve oturmaz. Kalmuklar yalnızca rahiplerin sunakları önünde dua ederler ve kendi evlerinde bulunan sunakların önünde dua etmezler. İşleri ile çok yoğun olmayan kimseler her sabah kutsal anaya ibadetlerini gerçekleştirir ya da ezberden pişmanlık ilahilerini ve yeminlerini okur. Yalnızca ruhban sınıf değil, ruhban sınıfa mensup olmayanlar da en yaygın duaları Moğolca metinler gibi Tibetçe'sini de öğrenir. Gençleri hafızlarının da desteği ile hiçbir zorlama olmadan her iki cinsiyette olanlar da kendilerini kutsal kitapları ve duaları

öğrenmeye kalben verir. Dindarlığa ve dine doğal bir istekleri vardır. Okumayı, yazmayı ve dua etmeyi bilen herkes duaların farklı biçimlerini kopyalar ve yazıya döker. Gerisi ise imkanlarının el verdiğince fazla dini kitabı edinmeyi görevleri sayar. Bunları yüksek saygı ile korurlar ve bazı zamanlar ast ve üst ruhban sınıf ile bu kitapları tapınakta okunduğu gibi okumak için toplanırlar. Her ailede kaderinde dini bir meslek olan en az birçok zeki erkek çocuğu bulabilirsiniz. Ki aileler bir oranda çocuklarından birini rahipliğe vermeyi dini bir görev olarak algırlar. Bununla beraber ruhban sınıfın nüfusunun artmasından kaynaklanan pek çok sıkıntı vardır. Şimdiye kadar bu sayıyı sınırlandırmak adına alınan tüm önlemler bir meyve vermemiştir. Dindarlıkları o kadar güçlüdür ki devlet tarafından uygulanan önleyici etkideki tüm düzenlemeler aksi tesir yaratmıştır ve hem ruhban sınıf da hem de ruhban sınıfa mensup olmayanlar arasında kargaşaya sebep olmuştur. Ruhanilik onlar tarafından olağanüstü saygı görmektedir ama gerçek görevleri hakkında öğrenim örmek burada ve orada ihmal edilmiştir.

Günlük duaların yapılması dışında, Moğollar bazen toplanmış ruhban sınıfı ile evlerinde tamı tamına bir dini tören yaparlar. Bu dini törenlerde dualar ailenin mutluluğu ve rafi için edilir ve diğer tüm dünyanın hayrı için yalvaran dualar ile sonuçlanır. İlk hastalık başlangıcında, rahipler tarafından hazırlanmış ya da onların isteği ile ruhban olmayan ve kutsal kitaptan öğrenmiş biri tarafından hazırlanmış ya da bir yabancı tarafından hazırlanmış bir banyo kendilerini arındırmak için bulundurulur. Keza tüm hastalıkların çoğunlukla kendi kendilerine yaptıkları kirlikten kaynaklandığına ikna olmuşlardır. Tütsülerini yaktıklarında belirli bir tür Tibetçe ya da Moğolca duayı tekrarlarlar ve dileklerinin kokusunun dumanla birlikte Tanrı'ya ulaştığını hayal ederler. Hasta, rahip ile tam anlamıyla yüz yüze olacağı şekilde oturur, avuçlarını birleştirir ve havaya kaldırır, gözleri yerededir. Suya bir miktar süt katıldıktan sonra ve efsunlarla kutsandıktan sonra hastaya uzatılır, hasta önce bunu tatmak zorundadır ve ardından alnını, başının üstünü, göğsünü, karnını ve belini bu kaptaki su ile yıkar. Bu işlem sırasında yine kaba toplanmış olan suyun kalanı temiz bir yere, kimsenin ayakları altında ezilmeyen bir yere dökülür. Aynı arındırma töreni, yeni doğan bebeklerin vaftizinden daha büyük bir kutsanması olmayan sıradan insanlara yapılır. Benzer sunular çoklukla hem yüksek hem de alt

sınıf insanlar tarafından tüm önemli etkinliklerde tekrarlanır ve bazen tüm aile buna katılır. Sıradan insanların arasında oldukça fazla oranda kürdüne sahip olan kişiye rastlayabilirsiniz ve herkes bir tespih taşır. Anne, baba ya da ailedeki herhangi birisi, özellikle de dinlenme saatlerinde uyumak için çekilmeden önce dua etme isteği hissederse, en acıklı şekilde Om-ma-nih-bad-me-chum'larını tekrar ederler. Bu etkinlikte tespih ve kürdün kullanılır ve yorulana kadar aynı tonda şarkı söylenmesine herkes katılır. Bu uygulama her tür sınıftan insan arasında yaygındır, özellikle de üzüntülü konular, hastalık ve ölüm söz konusu olduğunda. Bu tür dualar hakkında yazılmış tüm yorumlarda; bunu dinlerinin tümünün bir emsali olarak kabul ederler. Ayrıca bu durumu yalvaran kişinin ruhunun üzerinde belki de Tanrı'nın hem geçici hem sonsuz sıkıntıdan bariz korunmasına en sağlam güven verici şeklinde etkilediğine yorarlar. Ne zaman birileri, ruhban olmayan bir aile üyesi olsa bile, en üstünkörü dini töreni gerçekleştirse, onlar asla şükranlarını durumlarına göre büyük ya da az değerde bir hediye ile göstermekten geri kalmazlar. Eğer duaya katılım olursa, herkes hediye için katkıda bulunur; bu durum onların dininin açık bir nesnesidir ki onlara zorlu zamanlarda yardımcı olmuş, ruhban, doktor ya da herhangi bir kişiyi bu tüp bir hediye vermeden göndermezler.

3.12. On İkinci Bölüm

Rahipler - Çok Sayıdaki Sınıfları - Atanmaları - Tavırlarındaki Sadelik - İşlevleri - İstihdamları - Tabi Tutuldukları Değerlendirme - Yaşam Tarzları - Kıyafetleri

Lama dini rahipleri üç sınıfa ayrılmaktadır. Bunlardan ilki ya da en düşük olanına Bardii, Scebi ya da Chubrak denilir. Kalmuklar bu sınıfı genellikle Mandschi olarak ifade eder. İkinci sınıfa mensup olanlar Götzül olarak adlandırılır ve üçüncü ya da en yüksek sınıfın üyeleri Gellong ya da Aija-Takkimlik eserine göre, ayrıca Archat olarak anılır. Bu üç statü her birinin kendine özgün atanmaları ve bu atanmaların yeminleri ile ayırt edilebilir. Bu yeminler her bir umumi dini töreni gerçekleştirmekte görevli olan yetkin rahibe zorunlu tutulur. Ayrıca sadece üçüncü seviyedeki rahipler ya da Gellonglar; insanlardan onlardan biri gibi aralarında belirlediği günlerde onun ayaklarına kapanma onuruna erişenlere eliyle onları kutsamasının karşılığında para alır. Rus bölgelerindeki tüm Moğollar arasında bu Gellonglar oldukça fazladır. Çünkü alt derecelerdeki rahiplerin çoğu arasında mevcut mevkilerinde kalma isteği yoktur. Ayrıca bunların sayısı atanmalardan ötürü fazla sınırlanamaz ya da görevleri kısıtlanamaz. Bir Gellong yemini, bazı yönlerden en büyük bilgeliği ve birçok ahlaki erdemiyle ünlü olsa bile halkın her kesimi için çok anlamlı ve katıdır ki kimse bu mertebeye kolayca ulaşıldığını düşünmez. Bu üç rahiplik sınıfının her birinin Schigimunih tarafından yazılmış belirli bir yasası vardır. Bu yasaları nadiren insanlara gösterirler. Lakin buradan ortaya çıkıyor ki rahiplerin yeminleri ve Sichigimunih'in kusursuz hayatının hükmünü kopyalamak son derece çetindir. Ki o en üst rütbeli rahipleri olan haleflerini kendi yönetimlerinin rehberi olsunlar diye bıraktı. Rahiplerin atanması sırasında gerçekleştirilen seremoniler başka bir iştir. Bunlardan bazı dikkate değer ayrıntıları alıntılacağım. Gerekli hazırlıklardan sonra denilir ki: “Gellong ya da Lama, secde edecek yeni ayayı göstereceğin ve onun önünde tek dizi üzerinde avuçları göğsünün önünde birleştirilmiş şekilde, incelenmek için diz çöksün. O artık ona sorabilir: “Bu dereceye ait olmak için tüm arzularından ve şüphelerinden arınmadın mı? Ağır başlı değil misin? Eğer değilsen, kendini ve beni tehlikeye atma; sorularımı duy ve cevap ver. Sen yabancı bir dine mensup değil misin? Sen on beş yıllık yaşa ulaşmadın mı? Sen bir kişinin

kulu değil misin? Sen borçlu değil misin? Sen ananın babanın rızasında mısın ya da onlardan bu rızayı alamayacak kadar uzak mısın? Senin bir hastalığın yok mu? Sen yağmacılık mesleğini edinmedin mi ya da edinene suç ortaklığı etmedin mi? Sen çift cinsiyetli ya da belirsiz cinsiyetli değil misin? Efsuncu ya da büyücü değil misin? Sen sihirbaz ya da büyücü değil misin? Sen ananı ya da babanı öldürmedin mi? Sen rahipleri öldürmedin mi ya da kanlarının dökülmesine izin vermedin mi? Sen başka yasaları ihlal etmedin mi? Sen bacaklarından birinde aksak değil misin? Senin saçın kırmızı ya da sarı³³³ değil mi? Senin hükümdarından iznin yok mu ya da belki sen sahtekar olduğun için izin elde edemedin mi? Sen onursuz bir ticareti yapmadın mı? Sen dilsiz ya da kekeme bir dile sahip değil misin? Sen erkeksi bir kadın değil misin?”

Bu soruların her biri özenle cevaplanmalıdır. Eğer aday sınavı geçemez ise, rahip “Defol!” diye haykırır. Eğer aday sınavı geçerse, rahip “Aferin! Seni yemini etmek için yeterli sayabilirim!” der. Aday yeterliliğini ispatladıktan sonra, ilk iş kutsal sunağın önünde secde etmelidir. Ardından Schigimuni’ın tasviri önünde ve son olarak ona unvan veren rahibinin önünde secde eder ve tek ayağı üzerinde çömelip sessizce dua eder. Hoca devam eder: “Sen bilirsin, kimin rahiplik terfisini tamamlamanın üç aşamalı onayını uygun görür, dünyadaki şeylere ortaklığın sefil bir tabiiyetten başkası olmadığını. Her neyse ve her kimse senin karşına çıkan bununla doludur; senin tadabileceğin bu dünyanın ki tüm hazları acı veren bir zevkten başkası değildir: bu yüzden acınacak fena hayatlar arasında kurtuluş yolunu izlemelisin.” Bu talimatlar, sorular ve cevapların hepsi kurallarla belirlenmiş bir düzende aralıksız devam eder. Çünkü adayın kendisini koşulsuzca kendisini Tanrı’yı hoşnut etmeye ve büsbütün kibir ve kötülükten uzak durmaya adamakta kesin kararlılığının gerekliliği konusunda ısrar ederler. Seremoninin tamamı her detayını belirtmem için çok fazla ayrıntılıdır, bu sebeple kendimi dikkate en değer olanlarla sınırlayacağım. Belirlenmiş saatlerde hoca ve öğrenci ikisi de dışarı açık havaya çıkar. Burada gün ışığında dua etmekle meşgul alimin gölgesinin izi yerde açıkça sürülebilir. Hoca bu sırada atamaları sınav türü gerektirdiğince tekrarlar. Bu

³³³ Schigimuni’ın diğer yasaları arasında sarı ya da kırmızı saçlı insanların rahipliğe kabul edilmesi kesinlikle yasaktır.

gölgenin oluşturduğu piyese, çeşitli problemlere dair, oldukça mistik bazı astrolojik figürler eklenir. Bunların çözümünde formülün ispatına giden tüm basamaklar ve kademeler bu atanma töreni belirler. Bu sırada bir rahibin yapmakla yükümlü olduğu tüm görevler adaya okunur. Bunlara eğilen adayın tekrar tekrar yemin etmesi gerekir. Üç giysi ve zamanı geldiğinde yerleştirilen demir bir demlik (Baddir) büyük delikli bir kevgir ile birlikte rahiplik kıyafetini oluşturur. Aday çağırılır ve görevli rahip onu ayak tabanları yukarı bakacak şekilde çömelmek ve ellerini göğsünün önünde kavuşturmak üzere yönlendirir, çınlıçiplak öğrenciyi bir ceket ile örter ve kafasını övgü ve iyi dilekler esnasında tıraş etmeye başlar. Yanında duran giysiler kutsanmıştır. Bunların kullanımı ve maksadı adaya açıklanır ve giyilmesi ve üzerinde taşınması hakkında etraflıca bilgili hale getirilir. Çıplak teninin üzerine konan rahip kıyafeti, üç parçadan oluşur. Bunlar; kolsuz kırmızı bir yelek, bir tür kuşak ve oldukça büyükçe geniş vücudu ölçülü bir şekilde örten sarı bir kıyafettir. Şapka, gömlek, dizlik, bot ya da bu türden hiçbirini ve rahiplik görevlerini ihya ederken belirlenmiş kıyafetlerin dışında bir şeyi giyemezler. Demir demlik (Baddir-Aiga) ve kevgir sonradan adaylara kullanımları ile ilgili gerekli açıklama ile birlikte teslim edilir. Bu mutfak eşyaları rahiplerin kullanması yasak olmayan tek mutfak eşyasıdır. Keza bunlar Schigimunih'in inzivaya çekilmeye karar verdiği hayatında sahip olduklarıydı. Demir demlik yaygın olarak Rusya'da köylülerin kullandığı toprak demliklere benzeyen bir yapıdadır. Demliğin hemen hemen yarısı hiçbir yerinde olmadığı kadar ağzında oldukça geniştir. Demliğin dibi ovaldir ve hiçbir zaman tam anlamıyla konulan yerde durmaz. Rahipler kesinlikle bu Baddir'i tek elleriyle dizlerinin üzerinde devamlı olarak tutmak zorundadır. Rahiplerin yiyecek depolaması yasal değildir ve hayatlarını onlara sadaka verilenle geçirmelidirler. Delikli demir kevgir kasten yapılmıştır. Bunun yardımıyla sudaki pislik ve küçük böcekler sudan çıkartılabilir ki bu nedenden ötürü başka hiçbir kapla su almazlar.

Hakiki rahipler ve münzeviler ayrıca *Düldüh* ya da *Karssel* denilen demirden bir baston kullanır. Bu Lama Düldüh, aynı şekilde son derece kutsal kabul edilir, pek çok yönden Roma ve Yunan asalarına benzer, tamamen demirdendir, seyyahların asası kadardır ve alt ucu dua sırasında yere saplamak için sivridir. Baş kısmı işlemelidir ve en üst kısmında dört kavisli tutamaç vardır. Bunların etrafına bir tel

dolanmıştır ve tellerin üzerinde çan görevi gören çok sayıda küçük demir levha vardır. Tutamaçlardan asanın altına kadar sıklıkla ipek parçalar, beyaz chaddak ve çeşitli renklerde kip-chaddakla süslenir.

En katı münzeviler tüm Gellong gibi önceden ile yukarıda bahsettiğimiz yükümlülüklerle uygun bir şekilde yaşamaya zorlanmıştır. Saman ile kapatılmış ve taş zemine serilmiş bir yatakları vardır. Her birinin bir ya da birden fazla onlar için sadaka toplayan öğrencisi vardır. Onlar için daha gösteriş için süslü giyime kullanmak ya da kendilerini şımartmak üzere para tutmak ya da mal stoklamak yasaklanmıştır. Sadece çağırıldıkları ya da zorunlu tutuldukları yerlere giderler. Görevleri yaptıkları ayinde kullanması için yapılmış hediyeleri hemen kullanmalarını zorunlu tutar. Günümüzde bile burada ve orada bu kurallara uyan ve gönüllü olarak, çöllerde, kayalıklarda, doğal mağaralarda ya da bu tür düğer yerlerde münzerih bir hayat süren rahiplere rastlayabilirsiniz. Yeminlerine bağlı kaldıkları uzun yıllar boyunca kendilerine başka bir sığınak inşa etmeksizin tüm mevsimlerde bu şekilde yaşarlar. Bu münzevi hayat (Dajahntschi) sürdükçe başlarındaki saç tıraş etmek derdinden mustarip olmazlar, ta ki bu durumu terk edip insan arasına karışana dek. Atanma töreni Moğollar arasında hala aynı şekildedir ama hepsi bu kurallara uymaz, çünkü bu göçebe kabilelerin savunsa da pek bir şey kaybetmedikleri kendilerine özgü ihtişam sevgisi vardır. Derler ki insan aklı günümüzde en yüksek seviyesine ulaşmıştır, bu görüş kutsal sözlerini ispatlıyor ve ekliyorlar, genel dünya gelişimi antik karanlık çağlara oranla bizim için beklenmedik bir şekilde çok ani değişti. Önceden çok yakında belirlenen en yüksek noktasına ulaşmak için başka bir aynı oranda değişim gerekir. Bu değişimle dünya yüzeyindeki tüm insanların kalıcı bir ortalama indiriminden sonra dünyadaki tüm dinler uyum içerisinde oldukları bir konuma yaklaşacak.

Tüm rahiplik dereceleri evlenmemek zorundadır. Bunların başlıca kişisel görevleri buna ek olarak altı tanedir, bunlar Schigimuni tarafından onlara sunulan kendi tespit edilmiş örnekleridir: önyargısızlık, emek, sabır, dindarlığa bağlılık, ölçülülük ve bilgelik. Rahipler ruhban sınıfına mensup olmayanlardan ayrı yaşamak zorundadır ve öğrencileri aracılığı ile onlardan ihtiyaçlarını elde ederler. Her biri, uyandığında, uyumadan önce ve günün belirli saatlerinde; kendisi ve dünya daki tüm

yaşayan varlıkların refahı için belirli duaları ezberden okur. Geriye kalan zamanda dini hizmetlerini yerine getirmek için çağrıldığı herhangi bir yere gitmekle görevlidir. Rahipler her zaman eski Hint ilaç bilmini öğrendikleri için ülkelerinin aynı zamanda hekimleridirler. Aralıksız olarak insanlar tarafından tutulurlar. Kim bir rahibin yardımını isterse; rahip ve öğrencisi için iyi eyerlenmiş atlarla birlikte bir haberciyi sıkça eşlik ettiği kişi tarafından gönderir. Bunlarla birlikte yiyecek ve serinletici içecek sağlanmak zorundadır. Eğer hasta yataktan kalkamayacak durumda ve adet gereği yapması gereken karşılamayı yapamayacak durumda olduğunda; sadece hafifçe başını eğerek selam verir ve aynı anda kenetlenmiş ve uzatılmış ellerini havaya kaldırır. Ardından ruhani hekim nabza bakar, idrarı inceler ve öğrencisinin sürekli yanında getirdiği ilaçları uygular; bundan sonra sunduğu tüm diğer servisler gibi bu da ufak da olsa bir hediye ile ödüllendirilir. Bu uygulamanın ihmal edilmesi şükran kanununun ihlali olarak sayılır. Tehlikeli bir hastalıktan birinin iyileştirilmesinde, hekimine şükranlarını değerli bir hediye ile gösterir, onun için büyük bir ziyafet düzenler ve yaşadıkça kurtarıcısı ve velinimetine şükranını tekrarlamayı görevi olarak görür. Lamalar sadece kendilerinden olana değil meslekten olmayanlara da son derece kibar davranırlar. Meslekten olmayan üstün insanlar arasında en çok saygı en üst derece rahiplere ve Lamalar topluluğunda daha uzun süredir görev yapmış olanlara gösterilir. Rahipler aralarında tamamen daha üst ruhani bir dilde sohbet ederler. Kutsal yazıtlara yabancı olanlar için bu dil neredeyse anlaşılmazdır. Sadece soylulara ve asillere değil bunlar gibi tüm rahiplere de *siz*³³⁴ diye hitap edilir. Bunun gibi, yargı işlemleri dışında, Moğollar asla üstün bir kişinin karşısında ayakta konuşmaz. Hem ruhban öğrencileri hem de meslekten olmayanlar bir rahibin karşısında bir dizlerinin üzerine çöker ve öyle malumat ederler. Lama'nın önünde duran tüm yiyecek ve içeceklere, evde ya da dışarda fark etmeksizin, Lama'nın öğrencisi tarafından sunakta aynı amaçla kullanılan küçük çubuklar yardımıyla saf su serpilir. Her yemekten önce tüm rahipler söylenen Tibetçe şükran duasına katılım sağlar. Ne zaman çay içseler, kesinlikle bu amaç için olan küçük tas doldururlar ve asli sunağın önüne yerleştirilir. Her hayvansal gıda tüketilen öğünde üç ya da beş parça masada bırakılır ve yemek sonrasında bunları

³³⁴ Sıradan adam ve kadınlar bunun gibi *siz* hitabını kullanır. Bir diğerine sen demek düşmanca ve kabaca algılanır.

hizmetkarlar yer. Benzer yemek adakları, Tanrı'nın günlük yemeklerini vermesi ihsanına şükranın kanıtı olarak asla ihmal edilmez. Hem rahipler hem de sıradan insanlar için önlerindeki yemeğin tamamını bitirmek, miktarı ne kadar az olsa da uygunsuz olarak kabul edilir. Bu sebeple sadece bilinçli olarak yemeklerinin bir kısmını bırakmazlar, aynı zamanda yemek sırasında hiçbir şey servis edilmemişlerle bunları paylaşırlar. Şükranla verilmiş ve kimsenin bundan bir parçayı reddetmediği en küçük hediye, alan kişi buna sadece dili ile dokunmayı arzulamalıdır. Herkes tarafından komşusuna bir şeyler verebilmek bir hayır sayılır ve komşuları her zaman bunu şükranla kabul eder. Bu durumdaki insanlar bilinçli ya da bilinçsiz ilgisizlikten suçlu olursa kesin bir ayıplama hisseder. Her yemekten sonra, rahiplere ellerini yıkamaları için su getirilir. Rahipler de aynı şekilde yanlarında yuvarlakça, genişçe gümüş ya da bakır ağızlı ve çantalı bir kap (*Cabro*) taşır. Bu kapta hayvansal gıda yedikten sonra ağızlarını yıkamak için temiz su bulunur.

Rahiplere bundan öte başka durumlarda da danışılır ve sürekli işlerinin yanında rahipler sıklıkla en muktedir politikacılarıdır. İnsanlar onlara her tür tavsiye için başvurur ve bu tavsiyeleri tam güvenle uygularlar.

Ruhban sınıfın terbiyeli ve temiz yaşamak zorunda olduğu gibi onlarla birlikte yaşayan ev-arkadaşları onlara kıyafet ve yiyecek sağlamalıdır. Ayrıca buna mümkün olduğunca gayret göstermesi gerektiği gibi ikincisi için ayrı mutfak eşyaları da sağlamalıdır. Her rahip ve meslek dışından üstün kimseler göğüslerinde iyi bir ahşaptan düzgünce yapılmış, iyi verniklenmiş, iyi bir mendile sarılmış ve hem dışarda hem de evde kullandıkları içecek kabı taşırlar. Lamaların öğrencileri ve üstün kimselerin uşakları bu kaplara onların yerine sahip çıkarlar. Bunları et ve içeceklerle doldurur ve efendilerine verirler. Çünkü bazı belirli rahipler bunları masadan kendi eliyle almamalıdır. Ruhban sınıf gençliğinden beri at etinden kaçınır, sert içkileri tüketmesi de kurucularının açık ahlaki görevleri ile aynı şekilde yasaklanmıştır. Der ki: “Kendisini sert içkilerle şımartan birisine kim olursa olsun öğrenci denmez ve ben asla bir hovardayı hizmetkarım olarak almam.” Schigimuni aynı zamanda iffeti kendi lekesiz emsaline göre telkin ve tembih eder. Lakin insan doğası bu insanlar arasındaki en kutsal yasalar karşısında zafer kazanır, tıpkı yeryüzündeki her diğer insan ırkının arasında olduğu gibi.

Tipik ruhban elbisesi sıradan insanlarınki gibidir. Yalnızca yüksek törenlerde ve diğer dini görevlerde rahiplik kıyafetlerini giyerler. Çıplak derilerinin üzerinde pamuktan ya da ipekten bir gömlek, pantolon yerine dizlerden daha aşağı inmeyen çok kez sarılmış olsa da geniş ve bol bir önlük giyerler. Üst kıyafetleri, topuklarına kadar iner, dıştan Çin ipeği ya da pamuktan yeşil ve kırmızı kumaşla kaplıdır ve belden geniş bir kuşakla bağlanmıştır. Giyindikleri her şeyin üzerine üç ya da dört kulaç uzunluğunda ve üç karış genişliğinde kırmızı ve sarı ipek ya da pamuk şal takarlar. Bu şalı sol omuzlarından sarkıtır ve tüm vücutlarına sararlar. Bir rahip tapınağın kutsal sunağı ve evindeki sunağın önünde dua ederken, meşru bir rahip olduğunun işareti olarak; her zaman bu şalın iki ucunu da ellerine almalı, tutmalı ve şalın ucunun üzerinden başını yere değdirmelidir. Lamaların kendilerinden olanları dışarıda bu eşarbı takmadan görürse cezalandırma hakkı vardır, buna *Orkimçi* denilir. İnsanlar tarafından tüm kıyafetleri kutsal addedilir, başkalarının bunları kullanması yasaktır, aynı şekilde kimse bir rahibin eyerine binemez. Olur da üst dereceli bir rahibe at üstünde rastlarırsa, kayda değer bir mesafede selamlamak ve baş eğmek için attan iner ve elleri ile hayır duasını alır.

Daha önce de gözlendiği gibi tüm Lama rahipleri, yasalarına göre, en basit şekilde, yalnızca sadaka ile ve asla para ve mal harcamadan yaşamak zorundadır. Ne kadar artık bu kısıtlamanın öznesi olmasalar dahi, fakirleştikleri zaman, beklenmedik şartlar altında yokluk çektikleri bahanesiyle insanlar arasında dolaşma ve öğrencilerinin bir kısmının katılımıyla büyükbaş hayvan ve diğer malları en kibirli bir şekilde toplama ayrıcalığından faydalanıyorlar. Bu anlayışlı insanlar arasında herkes komşusuna yardım etmek adına kendi imkanlarınca katkıda bulunur ve böylece kısa sürede rahipler kayda değer çoklukta hediyeler almış olur. Yoksul ailelerden gelen fakir öğrencilerin çoğu yine yoklukla sıkışmaya başlayınca ülkede gezer. Herkes onlara kibarlıkla ve merhametle yaklaşır, dua yeteneklerinden hoşnut kalır, gerektiği kadar onları ağırlarlar ve muhtaca yardım etmekten içten bir haz duyar. Bu şekilde muhtaç ruhban sınıf her türden erzağı toplar; tereyağı, et, sebze, yün, büyükbaş hayvan derisi vb. Bu çoklukta satmak için fazlalıkları olur ve böylece taze büyükbaş hayvan stoku yapabilirler.

Rahiplerin diğ er evsel uğraşları meslek dışından olanların uğraşlarından pek de farklı değildir. Ancak mümkün oldukça bu uğraşlara katılma gerekliliğinden kurtulurlar. Kutsal yazıtlar üzerinde çalışarak, uzun duaları ezberleyerek, dini kitapların kopyalarını çıkartarak, ilaç yaparak, yıllık yaparak ki bu konuda uzmanlardır, resim yaparak, resimleri boyayarak ve bu gibi işlerle kendilerini meşgul edebilirler.

3.13. On Üçüncü Bölüm

Rahibeler - Keşişler - Ve Dini Yeminler

Lama dini mürtleri arasında her zaman, ruhban sınıfın yanı sıra, rahibeler sınıfı olmuştur. Her kadın bu konum için uygundur; katılmak isteyen kişilerden baskı altında olmaması ve kendi rızasıyla dünyanın cinsel hazlarından vazgeçmesi dışında bir şey istenmez. Gerçekten şaşılacak din ve dindar ruh ile çalışan bu insanlar olarak, bu kadınlardan biri olmak için kadınların her yaşta kendilerini gönüllü olarak rahibelik (*Şabaganza*) konumuna adanmaları yeterlidir. Bu kademeye ulaşmak için çok katı bir incelemeden geçerler. Dini şekillerde eski kurallar uyarınca, en yaşlı yüksek rahip bu incelemeyi yapar ve atamasını sağlar. Ayrıca bir zaman onlara ikinci bir düşünme şansı tanınır. Hiçbir zaman bir hizmetçi, eş ya da dul bu mesleğe girmek için cesaretlendirilmemiştir. Aksine bundan caydırılmışlardır. Zira evlenmemiş kadınlar, genç yaşta ya da daha olgun yaşlarda bu konuma gelmek için azmeder. Böylece özel olarak Tanrı tarafından kabul edilebilir bir hayat sürebilecek olurlar. Ardından tamamen bir rahibe olarak kutsanırlar, saçlarının tamamının kazınmasına katlanırlar, eski elbise ve süslerini bir yana bırakırlar ve en büyük kahramanlıkla teslim olurlar. Rahiplik usulünü takiben; dünyanın tüm zevkleri ve tüm kendine hakim olamamaktan vazgeçmek için, mümkün olduğu en sık şekilde gündüz ve gece dua etmek için ve Tanrı'yı memnun edecek bir hayatı sürmek için yemin ederler. Elbiseleri, rahip karakterine özgü olan şal dışında aynıdır ve aynı kırmızı giysiyi erkek ruhbanlar gibi giyinirler. Rahibeler manastırda kesinlikle konuşmazlar ama önceden aileleriyle yaşadıkları gibi yaşarlar. Yalnızca şu tek koşulla: eğer yapabiliyorlarsa kendi kendilerine uygulamak için çok sayıda duayı ve dini seremoniyi öğrenmelidirler. İkisinin de oruç tutmadığı gibi rahibeler de rahipler gibi yiyeceklerini sağlarlar. Bunun dışında, insanlardan üstün saygı görürler ve tapınakta rahiplerin yanında oturma hakları vardır. Ayrıca tüm duaları onlarla birlikte okur ama ruhban sınıfa dağıtılan sadakadan bir hisse almazlar. Kutsal yazıtları öğrenemeyenler kendilerini kürdün ve tespih ile dua ederek ve kendilerini diğer dini uğraşlara adanarak meşgul ederler. Böylece bu zaten mükemmel ahlaki karakterli insanların çoğu, gönüllü bir şekilde kusursuz bir hayat yaşama ve günlerini sürekli dindar meşguliyetlerle geçirme kararı verir ve özellikle

herhangi bir kapasiteye sahip olan her birey, dine kendisini vakfetme arzusundadır. Bu yemini tutmak ile ilgili kuralların çok sıkı olduğu doğrudur ama ne zaman bu kurallara uyulursa yabancı bir müdahale ve zorlama olmadan gönüllülükle uyulmuştur. İnsan zayıflıkları ve suçları aralarına gizlice sızdığında, cezalandırmaktan çok, şefkat ve hoşgörü gösterirler. Güçleri elverdiğince türdeşlerinin suçunu gizlemeye çabalarlar. Ayrıca bir diğerini aynı hataya tekrar düşmemesi için uyarır ve hatta ona yardım ederler. Genel olarak, bu göçebe kabileler diğer birçok ülkeyi hoşgörülü ruhlarıyla utandırır. En emin olarak iddia edilebilecek olan, bağımsız yerli hükümdarlar altında olanların kendilerine medenileşmiş ve aydınlanmış diyen uluslardan daha az ahlaktan saptığıdır. Hangi gerekçeyle olursa olsun biri bir suç işler ya da ahlaksızlık ederse herkes ona acır. Çünkü kendilerini onun yerine koyarlar.

Bu rahibelik sınıfının yanında yarı-rahibe bir grup daha vardır. Bunlar meslek dışı şartları bırakmayıp belirli bir yemin edenlerdir ve bunlara *Ubaşanza* denilir. Tehlikeli bir rahatsızlıktan iyileşen ya da iyileştirilemeyen bir hastalığa yakalanmış kadınlar dahası yeni doğmuş bebekler bile, beklentinin aksine, bu yemine kabul edilir. Ayrıca bazen sadece dindar hevesle yine bu yemin edilir. Bu yemin onları sadece dindar ve erdemli bir hayata bağlamaz aynı zamanda tüm rahipler ve rahibeler gibi saptanmış aylık üç dua-gününün düzenli ayinine katılmaya, sunağa tapınmaya ve devamlı duaya bağlar. Bu günlerde rahipler gibi hareket ederler ve insanlar tarafından bu şekilde saygı görürler. Genel toplantılarda bu kadınlar sıradan meslek dışından olanlardan üstündür, sıralamada rahibelerin yanındadırlar. Yiyecekleri temiz ve saf olmalıdır, asla at eti yememelidirler ve her birine rahipler ile aynı değerde erzak verilmelidir. Bu konum için değerlendirme ve kutsamada; kadın ya eski huylarından vazgeçmeli ya da tüm saçlarını kazımalıdır. Ayırım sadece sarı pamuk ya da ipek, el genişliğinde bir banttandır ibarettir. O kadar uzundur ki omuzdan atıldığında ve kalçadan üzerinden bağlandığında iki ucu düzgünce yere kadar iner. Bu bant (Orkimçi) Ubaşanza tarafından göğüs ve sırt boyunca giyilmek zorundadır. Özellikle dua ederken rahiplerin şalın uçları ile yaptığığın aynısını yapar.

Benzer durum yarı-keşişler (Ubaşa) için de geçerlidir. Meslekten olmayan her yaştan bu şekilde kutsananlar Ubaşanzalar ile aynı yükümlülüğe girer ve aynı görevlerden sorumludur. Rahiplerle aynı tarzda kıyafetleri giyinme hakkına sahiplerdir ve eğer izin elde ederlerse kırmızı renkte de olabilir. Kırmızı dar bant onların düzeninde karakteristiktir. Bu bantı kısmen göğüsleri boyunca, kısmen kuşaklarının üzerinden bellerine giyerler. Halk toplantılarında aynı şekilde, meslekten olmayanlardan üstünlüğün tadını çıkarıp rahiplerin yanında oturur ve onlara da rahipler ile aynı servis yapılır. Genellikle bunlar kutsal yazıtlar hakkında bilgili, halk arasında kutsal görev icra eden insanlardır. Bir Ubaşa'nın rahiplik sınıfına geçmesi ender rastlanan bir durum değildir ve bu kurumda karısı ve çocukları ile kalır. Fakat diğer hususlarda ruhban sınıfın kurallarına göre yaşarlar. Ancak buna devam etmenin amaç için halk tarafından tanınma zorunluluğu gibi bazı zorlukları vardır. Yine de bu gibi meslek dışından kimseler, eğer öğrenmek için üstünlerse ve genel olarak iyi bir karaktere sahip olarak biliniyorlarsa acil talep üzerine rahiplik görevi görmesi için olgun yaşta kabul edilir.

Bu insanlar arasında birçok meslekten olmayan kutsal yazıtlar hakkında bilgili olanlar vardır, bunlar Moğolca ve Tibetçe alfabeyi okuyabilir, yazabilir ve bu dilleri anlayabilir ama bir yemin etmezler. Lamaların yanında bunlar en yetenekli yıllık yazıcılarıdır, yıldızların hallerini ve gök cisimlerini ve tüm yazı işaretlerini yorumlarlar. Bu sıradan yazarlar halk tarafından sevilir ve sayılır. Halk onlara usta ya da öğretmen manasında *Bakş*³³⁵ der. Bunlar da aynı şekilde pek çok dini uygulamayı yerine getirir ve bunların ev sunakları oldukça eksizdir. Bunların yanı sıra dua eden keşişlerin farklı bir türü daha vardır. Bunlar yeminlerine uygun olarak bir değin ucunda küçük bir dua tekeri taşıyarak, herkesi ziyaret ederek ve Tanrı'yı öven, yaşayan ve ölü tüm yaratılmışların ve sınıfların refahına dualar teklif ederek sürekli seyahat etmek zorundadır. Bunların sıklıkla oldukça pis bir görüntüsü vardır.

³³⁵ M. Langle bu kelimeyi Pakşi şeklinde yazar ve Tibetçe bir kelime olarak kabul eder. (Alphabet Mantehou III me edit. s.55.) Yine de bu hatalı bir görüştür; Bakşi aslında Moğolcadır ve Mançucada da aynı şekilde bilgili kişi manasına gelir. (bkz. Dictionnaire Mantehou Vol. I s.522) - Tibetçede Moğolca *Bakşi* her zaman *Gombo* olarak anılır. Pallas'ın verdiği Bakşi tanımı, bu kelimenin eğitim almış Gellonglara verilen bir onur unvanı olduğu şeklindedir ki bu görüş de aynı şekilde hatalıdır. (Mongol. Völker. th.II s. 435)
Ç.N.: Moğolca bagsi; “öğretmen, eğitmen, hoca, profesör, bilgili Lama, usta, uzman, sekreter, katip” anlamlarına gelmektedir. Lessing, a.g.e, s.110

Oysa bunlar evrensel olarak iyi kabul edilmiş, beslenmiş ve konaklatılmışlardır. Bunlar gelecek için tedarik yapmazlar ve hayatlarını görevleri ile insanlara dindarlığın bir örneği ve teşviki olarak geçirirler. Örneğin, yeminlerine göre, sürekli olarak idollaemiş Darrah-Ekke'yi öven ilahiler okuyanlara Darkintschi denilir ve aralıksız olarak *Om-ma-nih-bat-me-chum* 'u okuyan diğerlerine *Maniçi* unvanı verilmiştir.

Tibette ve Moğolistan'da pek çok münzevi vardır, bunlara Moğolca *Dajançi* ve Tibetçe *Ereçuba* denilir. Bunlar genellikle bazıları tepelerde, bazıları mağaralarda ikamet eder. Bu ikincisi inziva yerini terk etmez, sadece kökler ve diğer çiğ doğal ürünler ile yaşamını sürdürür ve yalnızca içecek olarak su içir. Yabancılar ve yolcular onların ilgisini çekmez ve onları duaları ve ruhani meditasyonları sırasında hiçbir şey rahatsız edemez. Onlar saçlarının uzamasına izin verirler ve asla saçlarını kesmezler. Tepelerde ikamet edenler daha az sert bir hayat sürerler ve ara sıra insan içine çıkıp sadaka ve ihtiyaçlarını temin ederler. Bu iki münzevi sınıfın ikisi de Lamalar gibi kırmızı ya da sarı kıyafetler giyinir ve asla sakallarını tıraş etmezler.

3.14. On Dördüncü Bölüm

Yeni Din Değiştirenlerin Kabul Töreni - Tılsımlar - Umumi Dini Seremoniler - Yeni Doğan Çocuk Nedeniyle Adet Olan Kıyafetler - Düğünler Nedeniyle - Hastalık Nedeniyle - Ölüm Nedeniyle - Cenaze Nedeniyle

Yazılı kayıtlara göre, Hindistan'ın idolleşmiş rahipleri onların inançlarını kucaklamak isteğinde olan insanların, sıkı bir deneme sonrasına kadar, bakımını üstlenmediler. Hala Moğol kabileleri arasında Şaman öğretmenlerin büyük gruplar halinde Budist Lamalara dönüştüğünü görebiliyoruz. Bu inanmayanlar yüksek-rahibe başvurur ve sayıları yeterli olduğunda onlara toplanmaları için belirli bir zaman verilir. Seremoni her zaman yazın, uygun, ıssız bir noktada ve açık havada gerçekleşir. Genellikle çok sayıda Lamanın katılımıyla yapıldığı için onlar için kulübeler inşa edilir ve hazırlıklar üç ya da dört gün konaklamaya uygun yapılır. Kadınlar ve erkekler gruplar halinde çimenliğe yerleşir ve yanlarına yalnızca baygınlık geçirmelerini engellemeye yetecek kadar yiyecek alırlar. Tüm süsler; küpeler, başlıklar ve göze çarpan herhangi bir şeyi çıkarmış olmalılardır ve herkes en kötü görünümünde olmalıdır. Günün belirli saatlerinde yeni dine girenler tek tek değerlendirilmek ve eğitim görmek için yüksek-rahibin yanına gider. Geriye kalan zamanda kabullerine kadar gündüz ve gece sessizce dua ederler. Hiçbir yabancının bulunmasına izin verilmediği için henüz doğru bilgiyi edinmek için imkanlar eksiktir. Bu insanların inançlarından alıyorsanız bile, fazla ilgi yüzünden şüphe uyandırmamak için son derece dikkatli olmalısınız. Çünkü tüm işlerini gizlemenin kutsal görevleri olduğuna inanırlar. Bu sebeple herhangi bir yabancının gelişiyile rahatsız edildiklerinde dağılır ve halka açık ibadetlerinde bulunmak isteyenlere güvenmezler. Onların gizli dini sistemlerine ilişkin eskiden edindiğim sözlü beyanlar, eğer her şey uyuşur ve kontrol edilebilirse çok şey belirtebilir. Ancak itirafçılar için sadakat ve ağzı sıklığı en yüksek görevlerinden biri olarak sayarlar. Yeminlerine daha fazla önem vermek için en masum sözler bile suç unsuru oluşturur. Yalnızca yemini uygulayan Lamalar değil, onlara genel din dersleri verenler ya da alfabeyi öğretenler, ki alfabe, *tüm bilgeliğin ve mutluluğun anahtarıdır*, hayatları boyunca şereflelendirilir ve eğer rahipler ise önlerinde saygıyla

eğililir. Öğretmenlerinin gerçek adının asla ağızlarından kaçmasına izin vermezler. Tüm dinleyicilerine ve hatta bölgelerindeki çocuklara bile farklı rahip ve eğitmen adları verirler ya da sadece efendi ve öğretmen olarak adlandırırlar. Dahası öğretmenleri ile aynı isme sahip olanlara başka bir ad takacak kadar ileri giderler ve sıradan yaşamdaki diğer şeylere bile, bu kutsal karakterlerin isimlerini telaffuz etme zorunluluğunu tamamen önleyebilirler.

Dine yeni girenler aynı şekilde konutlarında bir miktar solda, girişe karşı bir sunak ve kutsal alan için ayrı bir bölge kurmak ve bunu kutsatmak zorundadırlar. Sunaklarını ve sunağın eklerini; evsel ibadetlerin nasıl yapılacağını ona öğreten ilk öğretmenleri ile aziz resimleri, kitaplar ve bunun gibi şeylerle süslerler. Bunlara dine kabul edildiklerinin delili olarak yazılı ya da basılı bir muska verilir. Bunlar bazen gümüş ya da pirinç bir kutuda ya da deri, kadife ya da deri bir kılıfta hayatları boyunca boyunlarında asılı kalır. Muskalarını büyük boyutlarda çoğaltırlar. Bunu yapma amaçları çeşitlidir. Yaşlı ve saygın kişilerden oluşan yeniler Tibet’te ve Moğolistan’da duyurulur. Bunun içeriğine örnek olarak bunlardan birinin çevirisini vereceğim:

“Beklenen davetten sonra, Abida, ruhlar aleminin en yüksek gerçek rahibi, oldukça neşeli bir şekilde başıma indi.” -

“Bu en yüksek gerçek rahip ve lidere, açıkça mükemmel ve övülmüş olana, tüm kibrin fatihine, gerçeklikten mükemmelleşmiş, anlatılamayacak derecede övülmüş ayaktaki ruhların önderi, benzer görünen, hayranlıkla, şükranla ve bağlılıkla!”

“İnayetin başıyla, üç kez paha biçilemez kahramanın şaşmaz doğruluğu, o ki cehennemin tüm tehlikelerinden en parlak kurtarıcı ve en asil saflık konaklarındaki kutsal lider. Abida, sana tapınırım. Bana merhametli ol tüm manilerin ve cehennem tehlikelerinin ortasında. Ah! bana kayalarla dolu korkunç yollar boyunca eşlik et ve zorlukların tasa veren dalgalarından beni kaçır! - Ah! en kutsal saadet konağında, arzularının asla yeterli olmayacağı o ikametde bana eşlik et.

“Merhametinle beni destekle ve vaad edilmiş yüce ruhlar krallığını bulmamı ve buraya iştirak etmemi sağla.”

“Her şeyin böyle işlemesini sağla, ki bir kez cennetin topraklarında, Linchowa çiçeğinin kalbinden, yeni doğuma iştirak edeyim. -”*Man-ga-lang.*”

Ruhani işlerinde Moğollar yorulmak nedir bilmez. Kesinlikle buna doyumsuzluk denilebilir ve bu işlere tamamen adanmışlardır. Dini törenler bazen bir yerde bazen de başka bir yerde en büyük ciddiyetle gerçekleştirilir. Bunlar için Hintli idolleştirilmiş öğretmenlerinin eski eserlerinden bolca yöntem bulurlar. Bu yazarlardan her biri farklı bir dini tapınma ayini yapma yöntemleri verir. Buna uygun olarak günümüz Lamaları insanların bu seremonilere dair en canlı ilgisini alevlendirmek ve sürdürmek için yollar bulur. Varlıklı aileler, halka açık dini törenlerin yılın her mevsiminde hem sevinç içinde hem de matem içinde ciddiyetle yapılmasına sebep olur. Bu dini törenlerin giderleri, çoğunlukla son günlerde çağırmaya özen gösterdikleri rahiplerin kalabalıklığından dolayı oldukça ağırdır. Tüm bir sülalenin ya da bir ailenin tüm şubelerinin katılımıyla bu masraflar karşılanır. Bazen maddi bir rafah sebebiyle, bazen büyük acılar, doğum ve ölüm sebebiyle yapılırlar.

Çocuklu büyük bir aile Moğollarda Tanrı’nın bir lütfu olarak kabul edilir. Bu sebeple bir kadının kısır olduğu anlaşıldığında, kutsal suyun kullanıldığı sayısız batıl uygulama yapılır ve tüm göksel varlıklara dileklerini yerine getirmesi için yalvarırlar. Eğer bir Moğol eşinden bir çocuk sahibi olursa, asla başkasına bakmaz. Hamilelik boyunca çeşitli iyi niyetli yöntemler uygun zamanı sağlamak için dini seremoniler yoluyla alınır, bunlar hayata geçirilir ve doğuma kadar devam eder. Önce ya da doğumdan hemen sonra, sunak süslenir, lambalar ve tütsüler yakılır. Duruma göre ayin az ya da çok önemlidir. Çocuk için her zaman içli bir dua okunur ve arındırıcı sunu tütsü ile yapılır. Bunun için tamamlayıcı kutsal banyo, *Thüssel-Arşan* önceden hazırlanmış ve resmi olarak kutsanmıştır. Belirlenmiş bir zamanda çocuğun vücudunun tüm temel bölümleri kasenin üzerinde, başından başlanılarak yıkanır. Bu uygulamada okunan dualar baştan çıkarıcılara ve tehlikelere karşı ebedi koruma ile ve dinde yerini alma görevi ile ilgilidir. Kasede kalan su, rahibin

talimatına göre, ya güneye, batıya, kuzeye ya da doğuya, bir ağacın altına ya da üzerine basılmayan başka temiz bir yere dökülür. Bu yapıldıktan sonra, çocuğa genellikle rahip tarafından ruhani bir ad verilir ama seremonide toplanan ailelerin başkanlarından günlük kullanım için bir tane daha isim vermesi istenilir. Akrabalar arasındaki en yaşlı baba bolca süslü iyi dileklerle istediği adı söyler, bu insanlar özellikle zengindir ve diğer babalar ile diğer herkes onlara katılır. Bir kişinin ruhani adı çoğunlukla kutsanmıştır ve asla dini etkinlikler dışında kullanılmaz. Dünyevi isim yalnızca günlük hayatta kullanılır. Hastalıkta eski isim yenilenmiş refahla hastanın inancını güçlendirmek adına bazen yenisi ile değiştirilir.

Evlilikler ve bunların tamamlanmasında, pek çok dini seremoni aynı şekilde yapılır: bu seremonilerden, sadece düğün gününde adet olanlardan bahsedeceğim. Anlaşmanın şartları aile başkanları tarafından sözleşildikten sonra- işin bu aşamasında damadın ve gelinin varlığı gerekli değildir- bir taraf tarafından diğer tarafa verilen sözün onayı olarak gelinin evindeki sunağın üzerindeki kutsal şeylerin önünde bir meşale yakılır ve her ikisi de meşalenin önünde dualar sunar. Düğün hazırlıkları sırasında, genç çiftin mutluluğu ve refahı için dualar okumak için rahipler davet edilir. Yeni bir sunak gelinin yeni evinde damadın ailesi tarafından kurulur ve gerekli kutsal alet edavatlarla donatılır. Eski evini terk ederken, özel bir koruyucu-sembol olarak idolleştirilmiş kişi tasviri geline verilir. Bu sembol uzun bir çubuğun ucuna iliştilmiştir ve verileceği yere kadar bu çubuk gelinin ardından taşınır, başının üzerinde sallanır. Oraya yolculuk at sırtında birkaç gün sürüyor bile olsa bu yapılır. Bu yolculuk sırasında, başından sonuna kadar, rahipler büyük dinle ilgili olmayan seremoniler arasında sayısız dualar okur ve bu yeni çiftin mutluluğu ve refahını kesinleştirmek içindir.

Hastalıkta dinleri büyük bir çeşitlilikte dua şekilleri emreder. Olası bir tehlikede memnuniyetle ölüm hazırlığı yaparlar, tüm gerekli hazırlıkları kendileri yaparlar ve onlar için söylenecek ayini henüz hayattayken hazırlarlar. Bir çeşit ruhun cennetteki hac yolculuğu hikayesi hastaya kuvveti hala yerindeyken okunur ve pek çokları bunu herhangi tehlikeli bir girişime atılırken de duymak ister. Bu hikaye sadece hac yolculuğunun sürecini tarif etmez, aynı şekilde cennetteki ebedi mutluluk umuduyla ölümü yenmek için dini cesaretlendirmeler ile birlikte tehlikeler

sıkıştırdığında korkaklığa karşı tembihler de içerir. Dini şevklerinin sıcaklığı ile tanınmış, mükemmel bir inanç ve teslim ile son nefesini veren insanlar gördüm. Mevcut olan herkes yüksek sesle, yavaşça *Om-ma-nih-bad-me-chum* denilen bir tür duayı ya kürdün ya da tespîh ile okumak zorundadır. Kulübenin üstü örtülüdür ve ışık kenarlardaki aralıklardan içeri girer. En yakın akrabalar acı ağıtlarını en şiirsel dille ve acıklı yaslı melodilerle ifade eder. Yine de acılarını yumuşatmaya çabalar ve birbirlerine kaçınılmaz darbeye sabırla katlanmak için ve kederlerini takip edecek sevinçleri düşünmek için öğütler verirler. Ruhların göçüne inananlar, ölen bir arkadaş için ölçülemez bir ağlamanın, yolu engelleyen seller kadar tatsız ve büyük bir engel olduğunu düşünürler, bu nedenle ölünün arkasından yas tutmayı yasaklarlar. Yine de etkilenmeleri çok güçlü ve kederleri çok büyük ise feryatlarında gözyaşlarına başka bir yön vermeye uğraşırlar, her biri nafîle bağılıklarını arındırma ortamında bulunmayı ve nimetleri arttırmayı sağlamayı diler. Araf süresi boyunca cenaze töreni için tüm hazırlıklar yapılır, bu süre ve cenaze töreni yedi hafta sürer. Naaşa müdahale talimatları, astrolojik kurallara göre ortaya çıkar, bunlara dakikası dakikasına uyulur; tüm ölülerde aynı düzenleme geçerli değildir. Bazıları yakılmalıdır, yüksek bir yere ya da bir dağın tepesine nakledilmelidir; bazıları toprağa gömülmelidir, bazıları yine suya bırakılmalıdır. Koruyucu ruhlar cenaze töreninin yerini belirlemekte ve bazen ölüyü tacizden korumayı sağlamak için kullanılır. Ceset ilk olarak yatakta örtülüp bırakılır ve bir daha cenazeye kadar dokunulmaz. Kulübe bu zamana kadar tamamen temizlenir ve yüksek-rahîp ruha seslenir. Yüksek rahîp bu zamana kadar ayrılma süresini ve son ayrılışın gelip çatıldığını duyurmak için bedeninin yanında kalmalıdır. Belirtmek gerekir ki bu insanlar cesedi keçe çadırın girip çıktıkları kapısında taşımazlar. Eğer konağı tamamen bir yerden bir yere taşıyamıyorlarsa, bir tarafını kaldırır ve cesedi böylece oluşturulmuş bu açıklıktan çıkartırlar. Ölü sıkıca pamuktan bir kumaşa sarılır ya da zengin bir aileye mensup biriyle ipekten bir kumaşa sarılır ve eğer ile asılarak öküz ya da develerin geniş vücutlarında taşınır. Bu geniş gövdede ceset yatak üzerindedir ve son varış noktasına nakledildikten ve genel dualar edildikten sonra, burada bırakılır. Cesedin etrafına bazen çok sayıda bayrak asılı direk dikilir, bu bayraklarda *Om-ma-nih-bad-me-chum* bin kez Tibet alfabesiyle yazılmıştır. Ölü için yapılan ve kırk dokuz gün süren ayin bittiğinde genel dualar ölünün ailesi önünde ezberden okunur

ve son olarak ulu hayır duası dile getirilir. Aynı dua halka açık dua gününde herkesin önünde yine okunur. Sonuçlandırma olarak ailenin durumuna göre eli açık sadakalar töreni gerçekleştiren ruhban sınıf arasında dağıtılır. Öncü görev sahibi rahip diğer rahiplerin yanı sıra iyi eğlerli ve malzemeli bir at alır ve ölünün en iyi kıyafetlerini alır. Ayrıca dağılmadan önce herkese bir ziyafet verilir.

3.15. On Beşinci Bölüm

Çerkesk'den Ayrılış - Don Üzerindeki Tehlikeli Köprü - Batayskaya - Azak Tarfına Doğru Bozkır - Don Kozakları ile Çernomorzel Arasındaki Sınırlar - Kafkasya Hükümetine Giriş - Leş Gibi Jegorlyk'deki Karantina - Kafkasların İlk Dağından Başlayarak Kuzeye Doğru Uzanan Zirveler Silsilesi - Kalaly Kalesi - Taş Heykeller - Pregradnoye - Bezoppasnoye - Donskoye - Bozkırdaki Taş Figürler - Bunların Kökenleri - Kuman ya da Kıpçaklar ve Peçeneklere İlişkin Araştırma

Don Kozaklarının ülkesinde Kalmuklara yaptığım birkaç kısa yolculuktan sonra, Çerkesk'e, kibitkamla birlikte geride bıraktığım öğrencimin yanına ona katılmak üzere döndüm. 19 Kasım'da hepimizin aşına olduğu kenti, özellikle de buradaki konaklamamızı ellerinden geldiğince hoş kılmaya çalışan lisedeki öğretmenleri terk ettik. Yol başta Don'un sağ kıyısı boyuncaydı, şehrin bir buçuk verst dışında zincir bir köprü nehrin üzerine atılmıştı. Burada, hafifçe birbirine zincirlenmiş halatlar yüzünden hafif arabalarımızdan birinin arka tekerinin dingiline kadar suya batmasıyla neredeyse bir arabamızı kaybetme talihsizliği yaşıyorduk. Kibitkayı kurtarmak büyük bir güçlük yaşamadan mümkün olmadı ve her şeyi boşalttıktan ve arabayı kaybetmeyi göze aldıktan sonra çabalarımız sayesinde başarılı olduk. Bu hoş olmayan maceradan sonra, biz ve arabaları süre Kozaklar ıslanmış ve soğuktan uyuşmuştuk. Rotamızı Batayskaya'ya³³⁶ çevirdik, Çerkesk'den sonraki 17 buçuk verst mesafedeki ilk durak olan şehir Don'un kurumuş kollarının biri Podpolnaya üzerindeydi ve bu da *yarı dolu* anlamına gelmekteydi. Oraya yol geniş bir ovaya çıkıyordu, burası Çerkesk'in yılda bir kez sular altında kalan adasına

³³⁶ Ç.N.: Батайск (Batal'sk), günümüzde река Малый Койсуг (Reka Malyy Koysug) adlı ırmak üzerinde bulunan Rostov Oblatı'na bağlı bir şehirdir. *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii'* de, *Generalnaya Karta Rossii'* de, *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de, *Generelnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii'* de, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog'* da, *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel'* de ve *Podrobnaya Karta Zemli Voyska Donskago i Yekaterinoslavskoy Gubernii Uezda Rostovskago'da* батайская (Batayskaya) şeklinde Eski Çerkesk'in güneydoğusunda gösterilmiştir ve ilk iki haritada buranın Eski Çerkesk'e uzaklığı 22 verst olarak verilmiştir.

benziyordu ama buradaki su daha geridedir çünkü daha yukarıya uzanır ve ana kola eğimlidir.

Batayskaya'ya 16 verst daha gidip bir sonraki durak olan küçük Kagalnik Nehri üzerindeki Kagalnitzkaya'ya³³⁷ geldik. Kagalnik Nehri, Azak'a kadar aynı addaki köyden akar ve güneyden gelen bir dere olan Jelbusda'ya boşalır ve bu katılmadan sonra kayda değer şekilde yükselir. Bu tarafta Kagalnik'e doğru hendekler gördük ve bundan şu an kuruydu; denilene göre ilkbaharda bozkırdan gelen kar suyu ile epey bir doluyormuş. Ülke son derece düzdü, güney-doğusunda düz olmamakla birlikte burada kuzeye doğru Kuban'ın ortasından Kagalnik'in kaynağına kadar bir yükselter silsilesine ait bazı yüksek mevkiiler fark ettik ve bunları Kafkasya'nın başlangıcı olarak selamladık. 16 verst mesafe gittikten sonra Chomutezkaja'yı geçtik, burası eski bir karakoldur ama şu an sadece birkaç Kozak ile doludur ve bunlar burada muhafızlık ederler. Ardından yirmi verst daha gidip hiç durmadan Meçetinskaya'ya³³⁸ yol aldık. Aynı adda bir derenin üzerine kurulmuş hana vardık, ki orada bir buçuk verst mesafedeki Kozak yetiştirmesi atlar bize getirildi. Bu yer adı buradan 35 verst mesafede Manyç Nehri üzerinde uzanan erken bir dönemde harap olmuş *Mesced'* den türemiştir ve buradan eskiden Çerkassk'e giden yol bulunurdu. Atlar henüz beslenmediği için, ben de bu sırada Roswosch ve Bobrowaja adlı iki derenin kaynaklarına küçük bir yolculuk yaptım, kaynak yaklaşık güney-batıya doğru on mil mesafeden doğuyordu ve altı Alman mili döküldükten sonra Jelbusda ile birleşiyordu. Bunları balıklı bir kum-yatağı da buldum, çok küçük ve çok bellisiz bir akıntıyla, mükemmel sakin havalarda yüzeye atılan bir

³³⁷ Ç.N.: Кагальницкая (Kagal'nitskaya), günümüzde Rostov Oblatı'na bağlı bir yerleşim yeridir. Kagalnitskaya, *Generalnaya Karta Rossii'* de, *Podrobnaya Karta Zemli Voyska Donskago i Yekaterinoslavskoy Gubernii Uezda Rostovskago'* da ve *Voенно Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel'* de Кагальницкая (Kagal'nitskaya) şeklinde verilmiştir ve ilk haritada buranın Batayskaya'ya uzaklığı 18 verst olarak gösterilmiştir. *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii'* de Кагальницкой (Kagal'nitskoy) şeklinde, Batayskaya'ya 17½ verst mesafede verilmiştir.

³³⁸ Ç.N.: Мечетинская (Meçetinskaya), günümüzde *Podrobnaya Karta Zemli Voyska Donskago i Yekaterinoslavskoy Gubernii Uezda Rostovskago'* da, Rostov Oblatı'na bağlı bir yerleşkedir. *Generalnaya Karta Rossii'* de, *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de ve *Voенно Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel'* de Мечетинская (Meçetinskaya) şeklinde, Kagalnitskaya'nın güney doğusunda verilmiştir ve iki şehir arasındaki mesafe ilk haritada 27 verst, ikinci ile üçüncü haritalarda 28 verst olarak gösterilmiştir. *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii'* de Мечетинская (Meçetinskaya) şeklinde yine Kagalnitskaya'dan 28 verts mesafede verilmiştir.

kağıt parçasının bir saatin çeyreğinde neredeyse iki fit hareket edecek şekilde akıyordu. Azak Denizi'ne akan birkaç küçük nehirde gözlemlenebilen bu durum, bozkırın batıya eğimini kanıtlar. Burada bozkırın yüzeyinden üç yardlık derinlikte konglomera tabakalarından meydana gelmiş kireç taşı parçaları bulunur.

Hava karardıktan sonraya kadar Meçetsk hanından uzaklaşamadık ama bize yol göstermekle görevli Kozak atları çok bitkindi ki saat 11'de sadece on verst Kögülta vadisine doğru ilerlemiştik, bu nehrin yanında geceyi geçirme zorunluluğu altındaydık. Don Kalmuklarından satın aldığım bir Kalmuk kubitke (keçe-çadır), burada bize harika hizmet sundu ve Çerkesk'den getirdiğimiz yiyecekler yine çok makbul çıktı. Lakin iki küçük fıçı Don şarabı tamamen donmuştu ki biz bunları eritmeden içemedik. Burası eskiden bir Kozak karakoludur ama şimdi sade bir bekçi kulübesine dönüştürülmüştür. Atlar yeteri kadar dinlendikten sonra sabah erken saatte yola çıktık ve 13 verst mesafede Nişnoy Yegorlykskaya karakoluna ulaştık. Nişnoy Yegorlykskaya³³⁹, Kugo Yeya Nehri ya da sazlıklı Yeya'den oluşan iki akarsuyun kuveyindedir. On dört verst ileride, ikinci akarsuyun üzerinde bir hana geldik, burada bunların ikisinin uzantısı gibi Sazlıklı Yeya, Don ve Çernomorzian Kozakları arasında Stanitza Yekaterinodarskaja'ya kadar sınırı oluşturur. Burada üst akarsu sağ tarafından büyük Yeya'ye boşalır. Büyük Yeya kuzeye doğru Azak Denizi'ne akar ve iki bölgeyi ayırmaya devam eder. Handa, önceden bahsettiğim yükseklik silsilesine eriştik, bunlar Kuban'dan kuzeye doğru bir buçuk derecelik enlem ile uzanıyor ve Azak Denizi'nin batısındaki akarsu sistemini Jegorlyk'in akarsu sisteminden ayırır. Dolayısıyla, burası Vonuçoi Yegorlykskaya'ya buraya ayrıca Serednaya Yegorlykskaya denilir, leş gibi ya da orta Jegorlyk'den yalnızca 13 verst mesafededir. Don Kozakları ile Kafkasya hükümeti arasında sınır teşkil eden

³³⁹ Ç.N.: Günümüzde Егорлыкская (Yegorlyskaya) şehri Rostov Oblatı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Rossii*'de Ниж. Егорлыкская (Nij. Yegorlytskaya) şeklinde, Meçetinskaya'nın güneydoğusunda verilmiş ve iki şehir arasındaki mesafe de 25 verst olarak gösterilmiştir. Aynı haritada Средн. Егорлыкская (Serd. Yegorlyskaya), Nişnoy Yegorlykskaya'nın 26 verst kuzeybatısında gösterilmiştir. *Podrobnaya Karta Zemli Voyska Donskago i Yekaterinoslavskoy Gubernii Uezda Rostovskago*'da, *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy Imperii*' de ve *Voенно Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel*' de ise Егорлыцкая (Yegorlytskaya) şeklinde verilmiştir ve ilk iki haritada Meçetinskaya'ya uzaklığı 26 verst olarak gösterilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy Imperii Çast I.*'de Нижнеегорлыкская (Nijneyegorlitskaya) şeklinde Meçetinskaya'dan 26½ verst mesafede verilmiştir.

bu nehir, buranın 15 verst güney-doğusunda, yukarıda bahsettiğimiz yükseklikler silsilesinin batısında birkaç küçük akardan doğar, ardından ilk kıvrımını doğuya ve ardından kuzey doğuya 13 Alman mili döküldükten sonra Manyç'e boşalır. Karantina sebebiyle kapatılmış bir köprü Jegorlyk'in öte tarafına geçiş sağlamaktadır ve asistan-cerrah tarafından köprüyü geçip karantina bölgesinden çıkana dek arabalarımızdan uzaklaşmamamızı istendi, gerçi artık burada salgından endişe edilecek bir durum kalmamıştı. Bu kadar sağlıksız bir durumda ve neredeyse hiçbir suyun içmeye uygun olmadığı bu yerde bir karantinanın nasıl kurulduğu anlaşılmamaktadır. Hele ki Çerkesk'den 17 buçuk verst mesafede Podpolnaja'daki ilk durak, amaca çok daha iyi adapte olmuştur, en azından buraya erzaklar şehirden temin edilebilir temin, öte yandan Wonuçnoye Jegorlyzkaya'ya büyük masraflarla erzak getirilebilmektedir.

Karantinadan 34 verst mesafede Kafkasya hükümetinin ilk karakolu yer alır. Burası Peşçatnaya³⁴⁰ Kopani adında bir kaledir. Oraya yol çok düz bir bozkırdan geçer ve bunun ötesinde Rassypnoye'den bununla buluşan kuru bir akarsu yatağında burada kazılmış kuyulara varıyorsunuz ama bunlar kötü su içeriyor ve kale bunlardan adını alır. Peşçatnoi Kopani adından anlaşılacağı gibi kum-kuyuları demektir. Başka bir yol buradan kuzey-doğuya, Jegorlyk üzerinden Manyç'e ve Don Kozaklarının ülkesine gider. Lakin bu yol günümüzde az kullanılır ve neredeyse Tatarlar ve Kalmuklar dışında kimse bu yoldan seyahat etmez çünkü bu bozkırdaki sular içilmez olduğu için neredeyse sudan yoksundur. Kum kuyularından on bir verst mesafede aynı addaki akarsuyun üzerinde bulunan Rasypnoye³⁴¹ kalesi yer alır, aynı addaki akarsu buranın güneybatıdan İlinskoye köyünün ötesinden, bozkırdaki

³⁴⁰ Ç.N.: Песчанокопское (Peşanokopskoye) adıyla günümüzde Rostov Oblatı'na bağlı bir kırsal yerleşim yeridir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de burası Пещанокотановская (Peşanokotanovskaya) şeklinde verilmiş ve bir önceki şehir средне Егорлыцкая (Sredne Yegorlytskaya) ile aralarındaki mesafe 27 verst olarak verilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii*'de ise Пещано Колодезна (Peşano Kolodezna) şeklinde, Sredne Yegorlytskaya'dan 20 verst mesafede verilmiştir. *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*' de Пещан. Коп. (Peşan. Коп.) şeklinde Sredne Yegorlytskaya'dan 27 verst mesafede verilmiştir.

³⁴¹ Ç.N.: Рассыпное, (Rassypnoye), günümüzde Rostov Oblatı'na bağlı kırsal bir yerleşim yeridir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de Разсыпная (Razsıpnaya) olarak ve Peşanokobanovskaya ile arasında 14½ verst mesafede verilmiştir. *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*' de Разсыпной (Razsıpnoy) şeklinde Peşanokobanovskaya'dan 14 verst mesafede gösterilmiştir.

yükseltirler silsilesinden, büyük Yeya'nın kaynağından Tatarların Yeya Karassun dedikleri yerden sadece on verst mesafeden doğar. Bir sonraki menzilin tam ortasındaki, 24 verst mesafede bulunan Letnik'e³⁴² vardık, burası Üst ya da Büyük Jegorlyk'in sol kıyısındaydı. Buradan Vestislavskoi³⁴³ kalesine rotamıza devam ettik, buraya aynı zamanda bulunduğu yerdeki nehirden ötürü Kalaly da denilir. Burada o taş figürlerden birine rastladım, bunlar sık sık dik dururacak şekilde bu bozkırda bulunur. Lakin havanın büyük azizliğine uğramış ve oldukça bozulmuştur. Kalaly Jegorlyk'in başlıca kollarından biridir ve birkaç akarın kavşağından meydana gelir. Bunların hepsi Kuban'ın kuzeyindeki yükseklikler silsilesinden doğar. Nehir, kalenin aşağısında Jegorlyk ile birleşir ki buraya kadar da kayda değer bir nehre dönüşmüştür. Bunun otuz verst yukarısında Kalaly üzerinde Dimitrievsk³⁴⁴ köyü yer alır, burada Shirnoi Kurgan, yani yüksek tepecik, şişkin tepe, bulunup Arkhangelskaya³⁴⁵ yakınlarında güney batıda uzak bir mesafededir. Bu tepecik

³⁴² Ç.N.: Летник (Letnik), günümüzde Rostov Oblatı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da лытник (Litnik) olarak verilmiş ve günümüzdeki konumuna çok yakın bir şekilde Yegorlyk Nehri'nin batı kıyısında, Peşanokopskoye'nin güneydoğusunda gösterilmiştir. *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii*'de ise лытницкое (Litnitskoye) olarak медвыжье (Medviyye) adlı konumun kuzey batısında, yine günümüzdeki konumuna örtüşen bir şekilde Yegorlyk Nehri'nin batı kıyısında verilmiştir. Bkz. A.I. Hatov, *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*, St. Petersburg, 1828 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/generalnaya-karta-zemel-mezhdu-chernym-i-kaspiyskim-moryami-lezhashchih-s-oznacheniem-novoy-granicy-rossii-s-persieyu>); F. I. Poznyakov, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii*, St. Petersburg, 1828 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/karta-yuzhnoy-rossii-evropeyskoy-turcii-i-chastey-avstriyskoy-imperii-aziyatskoy-turcii-i-persii>)

³⁴³ Ç.N.: Şehir, *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da калалы (Kalaly) olarak Litnik'in güneydoğusunda verilmiştir. *Поçтовaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de калаловская (Kalalovskaya) şeklinde разсыпная (Razsiphaya) konumundan 24 verst sonra gösterilmiştir. *Generalnaya Karta Rossi*'de ise калалавь (Kalalav) şeklinde медвыжье колодезь (Medviye Kolodezn) konumundan 22 verst sonra verilmiştir. Günümüzde bu konumda Kalaly adlı bir yerleşke bulunmamaktadır lakin yazarın bahsettiği konumunun günümüzde Stavropol Kraı'na bağlı Привольное (Privolnoye) yerleşim yerinin yakınlarında olduğu anlaşılmaktadır.

³⁴⁴ Ç.N.: Дмитриевская (Dmitrievskaya) adıyla günümüzde Kalaly Nehri üzerinde bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da дмитревское (Dmitrevskoye) şeklinde, Kalaly'nin güney batısında verilmiştir.

³⁴⁵ Ç.N.: Архангельская (Arhangel'skaya) adıyla günümüzde Krasnodar Kraı'na bağlı yerleşim yeri olup Челбас (Çelbas) Nehri'nin sağ ve sol kıyılarında bulunmaktadır. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem*

bozkırda çok uzak mesafelerden bile görülebilir ve yüksek yolları kullanmayan yolculara yön bulma işaret görevi görür.

Yolumuz hala Jegorlyk'in sol tarafı boyunca Kalaly'dan 30 verst uzaklıktaki Pregradnoye³⁴⁶ karakoluna doğru devam etmekteydi. Bu iki yerin arasında Medveşe Kurganskoye kalesi yer alır, burası Ayı tepesindedir. Pregradnoye'den kadar 23 verst sonra Bezopasnoye³⁴⁷ karakoluna vardık, burası Jegorlyk'in diğer tarafında yer alıyordu, Taschle'nin Jegorlyk'e döküldüğü yerden çok yukarıda değildi. Oraya yarı yolda sağda bir Alman mili uzunluğunda bir nehir vardı ama çok dardı, daha önce nehir olan bir şeyden meydana gelmişe benziyordu ve Jegorlyk'i geçmeden bir verst önce kırık bir taş heykel vardı. Bezopasnoye ve Donskoye arasında, 20 verstlik menzil, Güldenstädt 'ın tarif ettiği biraz mesafe arayla iki heykel bulduk ve biri erkek diğeri kadın tasfiriydi. Bu kaba figürler, bunların çoğunun sadece bir yüzü yapılmıştır ve sadece başından dizlerine kadarı vardır, arkası epeyce düzdür. Bunlar ülkenin bu kısmında sık bulunur. Bunlar hemen hemen bizim eski bahçelerimizdeki panları ve satirleri temsil eden heykellere benzer ama bunlar daha az hünerle grimsi konglomera tabakalarından meydana gelmiş kireç taşından yontulmuştur ve saf bir Moğol simasına sahiptir. Bunlar sıklıkla oturan ve göğüs zırhlı ve dizlere kadar dar

Novoy Granicy Rossii s Persieyu' da şehir, архангельское (Arhangel'skoe) şeklinde Dmitrievskoye'nin batısında ve Çelbas Nehri'nin doğu sahilinde verilmiştir.

³⁴⁶ Ç.N.: Преградное (Pregradnoye), günümüzde Stravpol Krayı'na bağlı bir kırsal yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da burası aynı adla Преградное (Pregradnoye) şeklinde geçmektedir ve Kalaly'nin güney doğusunda gösterilmiştir. *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'* de yine aynı adla Преградное (Pregradnoye) şeklinde geçmektedir ve медвыжье (Medvijje) konumunun doğusunda verilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de ise Преградная (Pregradnaya) şeklinde Kalalky'den 45 verst mesafede ve Kalaly'nin güney doğusunda verilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii'*de burası Преградской стань (Pregradnoy Stan) olarak Kalaly'den 23 verst mesafede, Kalaly'nin hafif güney doğusudna verilmiştir. Bahsettiğimiz tüm haritalarda burası Yegorlyk Nehri'nin sol kıyısında gösterilmiştir, burası günümüzde hala bu Nehrin sol kıyısında bulunur.

³⁴⁷ Ç.N.: Безопасное (Bezopasnoye), günümüzde Stravpol Lrayı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da burası aynı adla Безопасное (Bezopasnoye) şeklinde Pregradnoye'nin güney doğusunda verilmiştir. *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'* de yine aynı şekilde Безопасное (Bezopasnoye) olarak Pregradnoye'nin güney doğusunda verilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de bu konum Безопасная (Bezpasnaya) şeklinde verilmiş Pregradnaya ile aralarındaki mesafe 25 verst olarak verilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii'* de ise Безопасной (Bezopasnoy) şeklinde verilmiş ve Pregradnoy ile aralarındaki mesafe *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* ile aynı 25 verst olarak verilmiştir.

bir kıyafet giymiş gibi görünen erkek figürleri temsil eder. Diğer cinsiyetten olanlar için açık sarkık göğüsler ve daha kısa bir kıyafet ya da kalçalar örtülmemiş şekildedir. Bunlar boyunlarındaki geniş süslerden ve bunların üzerindeki mercan kolyelerden ayırt edilir. Başlıkları teş çeşittir, birbirinin üzerinde aynı şekilde konulmuş iki nesneden oluşur, hâlbuki erkeklerin başında küçük sivri uçlu şapkalar vardır, tıpkı Çinlilerininki gibi uzun kıvrımlı kuyruk arkasında asılıdır. Tüm figürlerde istisnasız mahrem bölgelerinin önünde bir içki-kabı tuttukları görülür ama bunlar sıklıkla sadece uzunca bir daire gibi bir görünüştedir³⁴⁸.

Bu tür taş heykellere Kafkasya'nın kuzeyindeki batı bozkırlarında sık sık rastlanır, Kuma, Byvla, Tachle, Dongusle, Yeya, Çalbas, Jegorlyk ve Manyç nehirleri kıyılarında ve büyük bir sayıda Don, Donets ve Dinyeper arasında bulunur. Yalnız bu değil, Kuma köylülerinden bir parmak uzunluğunda benzer bir gümüş figür edindim ama bunun bir farkı vardı ki figürün elleri gövdesinin önünde değildi çünkü hiçbir silahı yoktu. Bu heykeller yüksek antik izlenim taşıyor ve Ammianus Marcellinus³⁴⁹ zamanı kadar erken bir zamanda ortaya çıkmış gibi görünüyor. Öyle ki Ammianus Marcellinus Hunlar tarifinde “Onların sıradışı bir endamdadır ve öyle çarpık çurpuklardır ki onları iki ayağı üzerinde yürüyen hayvalar ya da Karadeniz kıyılarında bulunanlar gibi kabaca yontulmuş insan formundaki sütunlar sanabilirsiniz.” der. Bunların Moğol simalarından sebeple makul bir şekilde Hun vari bir kökenden geldikleri tahmin edilebilir. En azından kesin bir şekilde belli oluyor ki bunları Kumanlara yoramayız. 1253 yılında Fransa Kralı IX. Louis tarafından elçi olarak Mengü Han'a gönderile Keşiş Rubruk'un oldukça ilginç seyahatnamesinin onuncu kısmında: “Kumanlar ölülerinin üzerine yüksek bir tepe yaparlar. Bu mezarların üzerine yüzü doğuya dönük olacak şekilde, elinde bir içki-kabını karnının önünde tutan ölünün figürünü dikerler. Zengin kimselerin mezarları

³⁴⁸ Ç.N.: Yazar burada gördüğü mezar taşlarından bahsetmektedir. Taş babalar Türklerin yaşadıkları tüm coğrafyalarda şaşılacak derecede aynı olma özelliğine sahiptirler. Bkz. ve Karş. S.A. Arslan, “Taşlar Konuşur: Türk Mezar Taşlarının Biçimi” *UTEKED*, S.6/3, 2017, s.1924-1930

³⁴⁹ Ç.N.: M.S. 4. ve 5. Yüzyılda yaşamış Romalı bir tarihçidir. Roma ve Yunan tarihçiliğinde konar-göçer Türk halkların fizyonomileri hakkında bu tarz söylemler bilinmektedir. Yazarın ele geçirdiği buluntu ise bir ata kültü olabilir. Bkz. Ü. Y. Yeşildal, “Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri”, *Millî Folklor*, S.119, 2018, s.52

üzerine aynı şekilde piramitler dikerler, bunlar sivri uçlu yapılardır: bazı yerlerde yine tuğladan yüksekçe kuleler, başkalarında kesme taştan piramitler gördüm. Gerçi ikincisinin malzemesi ülkenin hiçbir yerinde bulunmuyordu. Diğerleri arasında, yakın zamanda inşa edilmiş bir mezar etrafına, dört tanesi ana yönlerle doğru olacak şekilde, yüksek direklere on altı at derisi asıldığını gördüm. Bu mezarların yanına içmek için *cosmos* ve yemek için et koyarlardı. Bununla bu ölülerin vaftiz edildiklerini öğrendim. Daha doğuda, yer yer daire ve yer yer kare büyük taş döşemelerin dört ana yöne doğru her köşesine devasa dört taşın konulduğu başka tip mezar anıtları buldum.”³⁵⁰ demesi de bunu destekler.

Bu açıklamadan aşıkardır ki, dürüst keşiş farklı milletleri eserlerini burada daha önce yaşayanlar ve iskan edenlerin eserleri ile birbirine karıştırmıştır. Hepsini Kumanlar adına alır çünkü bunları Kumanların ülkesinde bulmuştur. Bu kayda değer halk ortaçağ tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle burada bunların kökenine ilişkin tahkikatlere kalkışmak yanlış olmayacaktır. Hele ki bunlara özel ilgiyi *Giriş* kısmının konusunda gösterdim, burada bunların Rus Kroniklerinde meydana geldiği şekliyle tarihinin çoğu ekleme yapma yöntemi ile tanıtılmıştır.

Kumanlar Rusların Polovzians ve Polonyalı tarihçilerin Polowczy dedikleri halk ile aynı halktır ve hala gördüğümüz gibi Tatar kökenlilerdir. Nikon’un³⁵¹ gözlemlerine göre; “Chwalisses ve Bulgarlar Lut’ın iki kızından gelmektedir, fakat dört diğer halkın, Türkmen, Peçenek, Torszy ve Kuman, daha uygun bir şekilde Polowtzy, kökenleri İsmail’den türemiştir.” Ayrıca başka bir yazar Transilvanya Tarihi eserinde Schözer’den³⁵² alıntı yaparak: *Kumani, is est Polowtzi, ex deserto egressi.*³⁵³ Bununla birlikte bu iki adın aynılığı, en iyi Rus yazarların Polowtzian adını tercih etme sebeplerinin Bizans yazarlarının Kumanları nakletme ise aynı şartlardan kaynaklandığı gerçeği kanıtlanır. Alışveriş şöyledir: Aşağı tabakadan bir

³⁵⁰ Ç.N.: Biz yazarın kendi beyanına sadık kaldık keza kendisi bu pasajı aldığı nüshaya dair bir kaynak göstermemiştir. Karş. Rubruk, a.g.e., s.58

³⁵¹ Ç.N.: Nüshanın sahibi olan Patrik Nikon’dan adını alan 9. Yüzyıllardan 16.Yüzyıla dek Rus tarihini aktaran bir yıllıktır. Yedi adet el yazması nüshası bulunmaktadır. Redaksiyonları 18. ve 19. Yüzyıllarda yapılmıştır. Yücel, a.g.e, s.36-38 Keza burada yazarın yıllıktaki bilgilere Nikon’un gözlemleri demesi de doğru değildir ki yıllığı neşreden Nikon değildir.

³⁵² Gesch. v. Siebenbürgen S.482

³⁵³ Ç.N.: Latinceden tercümesi: Kumanlar Polowtzler gibi bozkırdan gelmişlerdir.

adam Yunanistan'dan Cherson'a kovulmuş, burada Kumanlarla tanış olmuş, Kumanlar burayı ticaret ve mal satın alma amacıyla kullanıyormuş ve onları İmparator Diogenes'in oğlu olduğuna ikna etmiş. Onu hapsedilme sonuçlarından serbest bırakan Kumanlar, bol ödüller umuduyla onu tahta oturtma kararıyla Tuna'ya doğru 1096'da yürüyüşe geçtiler. İmparator Alexius'un emriyle, buna kilisenin bir tür rahibi tarafından karar verilmişti, Kumanları beklememeliler aksine onlarla buluşmaya gitmeliydiler. Onlar çoktan Tuna'nın sol kıyısındaydı ve Wlachianlar onlara en dar geçitlerden doğru yolu gösteriyordu. Goloe şehrinin hainlikle aldılar ve burada sahte Diogenes'i imparator ilan ettiler. Pontus'da, kendisini imparator ilan ettiği yerde, Anchilaus'u zayıflatmaya güçleri yetmezdi. Bu sebeple Adrianople'ye devam etti, burada sahte-Diogenes uydurma bir gizli yazışma yaptı. Bu sırada Alakaseus Peutze kalesinde sahtekarı bir hile ile oyununa getirdi, sarhoş etti, güvence altına aldı ve Konstantinapolis'e gönderdi. Burada burada Türk hadım ağası tarafından gözleri oyuldu. İmparator Alexius bundan kısa süre sonra Kumanları Taurokomum yakınlarında bir çarpışmada yendi ve ülkeyi bunlardan temizledi.”- Bu rivayet ile Rus kronikleri uyuşur; 1095 yılında Nesdor'un ifadesi: “Polowtzi, Yunanlara Devgenewiç (Diogenes'in oğlu) ile birlikte yürüyüşe geçti lakin Çar (İmparator) Devgenewiç'i esir aldı ve gözlerini oydu.”³⁵⁴

Bizans'ın Polowzian'larının Kumanlar olduğuna dair yalnızca bu yeterli bir delildir. Kökenlerine gelince, Nikon'un pasajı zaten bunların Tatar olduğunu gösterdi, aynı şekilde Türkmen ve Türklerle olan benzerliklerini de öne sürdü. Lakin bizim hala daha güçlü bir delilimiz var, bu da dillerinin aynılığı. 1086 gibi çok erken bir tarihte Kumanlar Macaristan'a göç etti, hala Cengiz Han'dan kaçanların büyük bir kısmı buradadır³⁵⁵ ve yamacı göçebe hayatlarını 1410 yılında Hristiyanlık dinini benimseyene kadar sürdürmüşlerdir. Üst ve Aşağı Macaristan Küçük Kumanya adını bunlardan almıştır, burada hala 112.000 kişilik özgür halk olarak ikamet etmektedirler. Lakin şimdiden Macar diline adapte olmuş ve tamamen kendi dillerini unutmuşlardır. Sonuncularının Varro adındaki Karcag'a yerleşmiş ve 1770 yılında ölmüş kişi ile ilgili hiçbir fikri yoktur. Bu Kumanlardan bazılarına aynı şekilde

³⁵⁴ Ç.N.: Bkz. Yücel, a.g.e, s.409; *The Russian Primary Chronicle*, 1953, s.180

³⁵⁵ Ç.N.: Bkz. Ahmet Gökbel, “Balkanlarda Osmanlı Öncesi Kuman/Kıpçak Türkleri”, JUHS, C.3, 2020, s. 103

Jaszog yani Macarca okçu da denilir. Bunlar keşif kolunda hafif birlik olarak hizmet etmiştir. Bu sebeple bunlar Sarmat Jasyges ile karıştırılmamalıdır. Kuman dilinin Macar dili içinde yok olmuş olmasına rağmen, Tanrı'ya duaların içinde bazıları korunmuştur ve inkar edilemez bir şekilde hem kelimeler hem de dil bilgisi bakımından dilin Tatar dili olduğunu ispatlamaktadır.

Anna Comnena'ya göre, Peçenekler Kumanlar ile aynı dili konuşuyorlardı

(προσεισι Κομανοις ὡς ὁμογλωτ. τοις)

,³⁵⁶ bu yüzden onların dili bize Peçeneklerin dilini veriyor. Bunlar Peçenek olan adlarından da anlaşılabilceği gibi aynı şekilde Tatarlardı. Sibiryâ Tatarlarından kalma bu ad; 1383 yılında Tatarlara saldıran Sibiryâ'yı yeniden keşfeden o zamanların Jermak'ı, Tawda'da Tatarlara saldırması sonrasında bunlar Paçenka akarsuyu yakınlarında birleşti ve zalim çarpışma burada gerçekleşti. Kozaklar tam bir zafer kazanıp Tatarlara kıyım yaptı. Peçeneg adında bir prens katledilenler arasındaydı.

Başka bir Peçenekler ile ilişkin önemsiz bilgi Arap coğrafyacı Şeref İdrisi³⁵⁷ tarafından nakledilmektedir. Şeref İdrisi Peçeneklerin kesinlikle Türk soylu olduklarını söylemiştir. Pasaj şu şekildedir: “Yedi İklimin yedinci kısmında, بسجرت Basscirt ülkesinin başka bir bölgesinde, *Bataklık Ülkenin* kuzeyinde ve بجنالك Peçeneklerin ülkesinin büyük bir kısmında. Basscirt ülkesinin dışı Massirah ve Ckassirah adında iki şehre aitti, burası nadiren tüccarlar tarafından ziyaret edilirdi. Bunlardan hiçbiri daha ileriye seyahat etmeyi göze almazdı. Çünkü buranın yerleşikleri buradan geçen tüm yabancıları öldürürdü. Bu iki şehirde Athel'e (Volga/İtil'e) boşalan nehrin üzerindeydi. Peçeneklerin ülkeleri geniş değildi ve bunların Banamuni'den daha büyük bir şehirler olup olmadığını bilmiyorduk. Bununla beraber burası çok sayıda Türk (اتراك Atrak) soylu barındırıyordu. Bunlar Ruslarla (الروسية) Yunanların (الروم) sınırlarında savaşa devam ediyorlardı. Çünkü bunlar dağlar tarafından korunuyorlardı.”

³⁵⁶ Ç.N.: Anna Comnane'ye göre bu iki Türk boy akrabaydı ve birbirinin dilini anlıyordu. Cihan Yalvar, “Karadeniz'in Kuzeyinde İki Kardeş Kavim: Peçenekler ve Kuman-Kıpçakların Münasebetleri Üzerine”, *AUSBD*, 2/2, 2018, s.13

³⁵⁷ Ç.N.: Bkz. Ramazan Şeşen, “İdrisi, Şerif”, *TDVİA*, C.XXI, İstanbul, 2000, s.493-495; Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, İstanbul, 2017, s.219

George Pachymeres³⁵⁸ bundan başka: “İmparator Micheal Paleoiogus zamanında, bir Kuman Mısır Sultanıydı; köle olarak satılmıştı ve en sonunda ülkenin hükümdarı olmuştu³⁵⁹. 1261 yılında Yunan İmparatoru ile bir ticaret anlaşması yaptı. Bu antlaşmaya göre hükümdar Çanakkale Boğazı’ndan Karadeniz’e ordu hizmeti için İskit köleler satmak için geçme hakkına sahipti.” Nicephorus’un beyanına göre; bir ya da iki nakil gemisi Mısır’dan Azak Denizi ve Tanais’e Avrupa İskitlerine yılda bi kez girdi. Bunların bir kısmı gönüllü olarak alıp getirilmiş bir kısmı sahiplerinden satın alınmış adamlardır. Bunlarla İskenderiye’nin ve Babil’in İskit birliklerini tahkim eder³⁶⁰. Yunanlarla antlaşma yapmış bu Kuman sultan, şüphesiz yaklaşık bu yıllarda hüküm sürmüş I. Baybars olmalıdır. Ki Abulmassassen’e (Guignes’in otoritesinde) göre Baybars Kıpçak kökenlidir ve adının Moğolca, bu eski Tatar dilidir, *Prens* anlamına geldiğini söylemiştir. Lakin bu yanlıştır: *Baybars* ya da *Bayberdi* kelimesi Tatarcadır ve *Tanrı tarafından verildi* manasına gelir; *بک* *Bey* ya da *Beg*, Lord ve *برامن* *beramen*, verdim kelimelerinden türemiştir.³⁶¹ Biberdi kelimesinin bu tercümesi Jehoshaphat Barbaro’dan meydana gelmiştir. Jehoshaphat Barbaro Tana’yı (Azak?) 1436 yılında ziyaret etmiş ve komşu ülkeleri anlatmıştır. Bu anlatıda: “Deniz (Azak) kıyısı boyunca Tana’dan (batıya;) gittikçe, Kremuk adında bir ülkeye gelirsiniz, buranın hükümdarı Biberdi unvanı taşır, bu *Deo dato* (Tanrı tarafından verilmiş) demektir.”

Kumanların ve dillerinin Tatar-Türk kökenli olduklarına ilişkin son kanıt, Rubruk’un (1253) Seyahatnamesinin 28. bölümü, Uygurlardan bahsettiği yer, şu

³⁵⁸ Ç.N.: Bkz. Levent, Kayapınar, “Pachymeres, Giorgi”, *TDVİA*, C. XXXIV, İstanbul, 2007, s.139-140

³⁵⁹ Ç.N.: Bkz. Nathan John Cassidy, “A Translation and Historical Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georios Pachymeres”, *University of Western Avusturalia Doktora Tezi*, 2004, s.91

³⁶⁰ Ç.N.: Bkz. Arslan Kılıç, “Nikiforos Grigoras’ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-IV. Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirmesi”, *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, İzmir, 2019, s.198

³⁶¹ Ç.N.: Baybars ünvan ya da kişi adının manasını bu şekilde veren yazara biz katılmıyoruz. Baybars adının, “bey” ve “pars” kelimelerinin birleşiminden tıpkı Alparslan, Kılıçarslan vb. şeklinde türemiş olması daha muhtemeldir. Yani bu kelime “pars gibi bey/lider” manasına geliyor olmalıdır. Bkz N.M. Budayev, *Memluk Tarihinden Bir Yaprak Kim Bu Çerkesler*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, 2009, s. 177

önemli notu verir: “Uygurlar arasında Türk ve Kuman dilinin kökeni ve mevcudiyeti vardır³⁶²”

Kumanlar (Polowetsler) ve Peçenekler Kıpçak halkını oluşturur ve Rubruk öncesi için kendilerine Kapschat dediklerini söyler ve başka bir yerde onlara Coman-Capschat der. Ebulgazi Bahadır Han’a göre Kıpçaklar Tatar kökenlidir ve onların mükemmel kökenlerini şu şekilde nakleder:

“Bunun üzerine اوغوز خان Oğuz Han خطلي Hathay³⁶³ ötesine yürüyüşe geçti ve dağlarla sahil arasını mesken tutmuş insanlarla savaştı. Bunların hanının adı ايت براق İt-Burak’dı ve Oğuz Han için çok güçlüydü: bu yüzden Oğuz Han iki akarsu arasına geri çekilmek zorunda kaldı. Burada tüm halkını topladı ve Hanlık geleneği aynı zamanda beylik geleneği olarak eşlerini savaşta yanlarında taşıyorlardı, o zaman eşlerine beyler eşlik ediyordu. Ordusundaki subaylardan biri savaş sırasında öldürmüştü, eşini ardında hamile bırakmıştı ve eşi doğum için uygun yer bulacak durumda değildi. Kendisini bir ağaç oyuğuna sakladı burada bir erkek çocuk doğurdu. Oğuz Han durumdan haberdar edildi, çocuğu kendi himayesine aldı ve kendi evladı gibi yetiştirdi çünkü babası görev başında hayatını kaybetmişti. Ona doğum yerinin anısını sürdürmek için كچاق Kıpçak soyadını verdi, bu isim eski Türkçe’de قورش اغاچ çürümüş ağaç manasına geliyordu. Bu erkek çocuk adam olduğunda, onu birliklerinin hatırı sayılır bir kısmının kumandanı yaptı ve Tin (Don) ve İdel (Volga/İtil) nehirleriyle sınırdaş ülkelerde yaşayan Urus اوروس, Wlak اولاق, Macar ماجار ve Başkir باشقر halklarının üzerine savaş yapması emrini verdi. Kıpçak ordusunu büyük bir ovada topladı ve kontrol etti; buradan yukarıda bahsedilen halkların üzerine yürüyüşe geçti ve onları itaati altına alıp burada 300 yıl (اوج يوز ييل) soyu hüküm sürdü. Tüm Kıpçaklar adlarını ve soylarını ondan alır ve Oğuz Han zamanından Cengiz Han جنكز خان zamanına kadar, 400 yıllık () يوز ييل دورت³⁶⁴ müddette, başka hiçbir halk تين Tin (Don), ايدل İdel (Volga/İtil) ve Yayık nehirleri

³⁶² Ç.N.: Bkz. Rubruk, a.g.e, s.105

³⁶³ Ç.N.: Bu kelime yazarın aktardığı şekilde değil de Hitay şeklinde olmalıdır. Bkz. Ebulgazi Bahadır Han, *Türklerin Soy Kütüğü*, çev. Muharrem Ergin, İstanbul, 1937, s.31

³⁶⁴ Hem Fransızca çeviri de hem de Wesserschmidt’in Almanca çevirisinde 4000 yıl olarak geçmektedir. Orjinalinde ise 400’dür ki bu daha tarihseldir.

arasında yaşamadı, ardından Kıpçakların refahı ve halkı sebebiyle yaşadıkları bu ova, hala kullanılan, دشت قىچاق Deşt-i Kıpçak ya da Kıpçak Bozkırı adını aldı.³⁶⁵

Rubruk yine Kuman-Kıpçakların ikametgahını bu ülkede göstermiştir.³⁶⁶ “Tanais” der, “Azak Denizi’ne boşalır ama Etilia (Volga/İtil) birkaç diğer nehrin birleşmesiyle oluşan büyük göle boşalır oradan rotaları İran’dan gelenlerle aynı adlı denize katılır. Güneyimizde Cergislerin (Çerkes) ve Alani ya da Acasların yaşadıkları yaşadığı oldukça yüksek dağlar vardı. Alani ya da Acaslar³⁶⁷ Hristiyandır ve hala Tatarlarla savaş halindedir. Bunların ötesinde, büyük deniz ya da gölün (Hazar) karşısında Lezgi denilen Saracensler bulunur ve bunlar Tatarlara tabiidir. Ardından Büyük İskender tarafından İran’daki barbarların akınlarını önlemek için yapılmış Demirkapı (Derbend) gelir. Bundan akabinde bahsedeceğim çünkü buradan dönüş yolunda geçtim. Bu iki nehir (Don ve Volga/İtil) arasındaki gezdiğimiz ülkesinin tamamı eskiden, Tatarların kendilerini buranın efendisi kılmadan önce, Kumanların meskeniydi.”

Peçenekler (Πατζινακοι, Πετζινακοι, Πατζινακίται), Bizanslılara göre, Atıl (Volga/İtil)) ve Geich (Yayık) nehirleri üzerinde her ne kadar buradan Usların ve Hazarların ittifakıyla 894 ya da 899 yılında sürülmüş olsalar da yaşıyorlardı. Yalnızca birkaç Peçenek gönüllü olarak Uslarla kaldı ve işgalciler arasında kısa sürede kayboldu. Usları Peçeneklerden ayırt eden özellikleri özgün tarzdaki kılıklarıydı. Diğer Peçenekler, Don’u aşanlar, büyük bir kısmı Atelkusu’ya yani modern Moldova ve Transilvanya’ya kaçan Macarları kovdu. Ancak buraya kadar Peçenekler tarafından sürülmüş ve takip edilmişlerdi. Bu dönemden itibaren (M.S. 900) bu halk tüm Karadeniz sahillerinin efendisi oldu ve bunların doğusunda aynı dili konuşan Kumanlar vardı.

Constantine Porphyrogenneta der ki, “Kankarlar, aynı şekilde Patzinacitae denilenler” vb. ve başka bir yerde; “Patzinacitaelar; eskiden (894) Kangar denilenler, (kendi dillerinde Kangar adı yiğitlik ve kahramanlık manasına gelir) silahlarını Hazarlara doğru çevirdi ama bunlar tarafından fethedilenler ülkeyi terk

³⁶⁵ Ç.N.: Bkz. Ebülгази Bahadır Han, a.g.e, s.30-32

³⁶⁶ Ç.N.: Bkz. Rubruk, a.g.e, s.70-71

³⁶⁷ Ç.N.: Rubruk ve Kalproth burada Alan ya da Aslar demek istemiş olabilir.

etmeye mecbur kaldı ve meskenlerini Türklerinki ile (Macarlar) bağladılar. Ama Türkler ve Patzinacitaelar, o zamanlar Kangar olarak adalandırılanlar, arasında savaş meydana geldi, Türklerin (Macarlar) ordusu yenildi ve ikiye bölündü³⁶⁸,” vb. Demek ki bu Peçeneklere önceden Kangar denildiği açıktır ve bir kısmı Karadeniz yakınlarında yaşamış ve bir kısmı Volga (İtil) ve Yayık arasında Uslarla kalmıştır. Halkın bu sonuncu kısmı, Rubruk’dan (1253) öğrendiğimize göre burada kuvvetini yeniden kazanmıştır. Rubruk, soylu bir Moal (Moğol) kılavuzluğunda, Volga’nın (İtil) doğusundaki Batu-Han’ın kampından, Kangle ülkesine yolculuk etmiştir³⁶⁹. Bu Kangleler Kuman soyludur. Solunda kuzeyde Büyük Bulgaristan vardır ve sağında güneye doğru Hazar Denizi vardır. IV. Papa Innocent tarafından Tatarlar 1245 yılında gönderilen John de Plano Carpini, Rubruk’dan kısa zaman önce, kendisini hala daha büyük bir kesinlikle ifade eder: “Kumanların ülkesi,” der, “kuzeye doğru bir doğrultuyla, Rusya, Morduini ve Byleri, yani, Büyük Bulgaristan; Büyük Macaristan yani Bastarki’nin ülkesi ve ardından köpek yüzüne sahip oldukları ve okyanusun kasvetli sahillerinde yaşadıkları rapor edilmiş Parositi Samoedi ötesindedir. Güneyinde Alarlar, Çerkesler, Gasarlar, Yunanistan, Konstantinepol, Hiberianların ülkesi (Gürcistan), Yahudilerden sayılan ve tüm başları kazınmış olan Katii Burtaki vardır. Kumanya büyük ve geniştir. Burada yaşayanlar çoğunlukla Tatarlar tarafından yok edilmiştir, diğerleri kaçmış ve kalanlar işgalciler arasında köleleşmiştir. Kaçanların çoğu geri dönmüş olsa bile boyunduruklarına boyun eğmiştir. Ardından Kangitelerin ülkesine geldik, burası, sık su yoksunluğu sebebiyle seyrek bir yerleşimden başkasına sahip değildir³⁷⁰.” vb.

O zamanlar Kumanlar ve Peçenekler gerçekte aynı halktı, yalnızca ikincisi Avrupa’da ilkinden daha erken yüzyılda (M.S. 894) ve bir aile adı olan Kangly adıyla görüldü³⁷¹. Bu adı, Ebulgazi’ye göre, arabaların hareketli tekerleklerinden (قنق Kanck), bunların mucitleri oldukları söylenir, almışlardır. Cuci Han’dan sonra,

³⁶⁸ Ç.N.: Bkz. Constantine Porphyrogenitus, *a.g.e.*, s.171

³⁶⁹ Ç.N.: Bkz. Rubruk, *a.g.e.*, s.91

³⁷⁰ Carpini, *a.g.e.*, s.138-139

³⁷¹ Yazarın Kanglıların kökeni hakkındaki iddiasının yanında Kanglıların kökenine dair farklı iddialar da mevcuttur. Örneğin Yorulmaz’ın iddiası Kanglıların Gao-çılardan gelmiş oldukları yönündedir. Bkz. Osman Yorulmaz, *Geçmişten Günümüze Kanglı Türkleri*, İstanbul, 2012, s.25-53

Cengiz'in bir oğlu, 1223 yılında Kıpçakları etkisi altına almıştır, bir dönem iki halkın üzerinde de güç kurmuştur ve bunların bir kısmı Macaristan'a bir kısmı ise Hazar Denizi'nin kuzeyine sürülmüştür. Diğerleri, Kumanlar ve Kanglilerin ikisi de Cengiz Han'ın halefleri hakimiyeti altında Kıpçaklar içinde kalmışlardır. Bunlar birbirine karışmış ve Nogaylar halkını meydana getirmişlerdir. Nogaylar, adlarını liderleri Nogay'dan almıştır. Bunların çok sayıda sülalesi Kangli adını taşır. Bunun sonucu olarak Rus işgalcilerinin Nogayları, diğerleri Kırım'da yaşarken, Sibirya'da bulması yeteri kadar mümkündür. Nogayların sülaleleri arasında biri hala Kıpçak adını tutmuştur ve Üst Kuma'da hayvan otlatmaktadır³⁷². Bu nehir adını Kumanlardan almış gibi görünmektedir. Fakat bu konuda halkın kendisi tamamen cahildir. İranlı tarihçiler aynı şekilde ülkeye كومتان Kumestan der ve Arap yazar Şeris İdrisi, (on birinci yüzyılın sonuçları hakkında,) القيانية El-Kumanya der ve ekler: “Bu ad Kumanlar tarafından verilmiştir.”

Rubruk'un seyahatnamesinin kaynakçasındaki diğerlerinin arasında bulduğumuz üzere; Cengiz Han'ın haleflerinin istilasından önce Kumanlar Kırım'da ve Kırım'ın kuzeyinde yaşamaktaydı. Bu yazar yarımada'nın dağlarından kuzeye doğru devam ettikçe kuzeyi düzlük olarak tarif eder ve ekler; “Bu düzlük, Tatar istilasından önce, Kumanların meskeniydi ve yukarıda bahsedilen tüm şehirler, kasabalar ve köyler bunlara vergi veriyordu. Lakin Tatar istilasında (Cengiz'in halefleri) Kumanların büyük bir çoğunluğu ülkeyi basmış ve sahil taraflarına kaçmıştır. Fakat korkunç bir kıtlık baş göstermiş ki yaşayanlar ölümlerden beslenmek zorunda kalmış, tüccarın bana verdiği güvence verdi ki kendisi bunun gördü tanığıydı. Rotamızı kendi sağımıza doğruya doğru takip ettik ve Garasia (Kırım) ülkesini terk ettiğimizde, güneyde hala deniz ve kuzeyde geniş çöller vardı ki bunların sonuna kadar seyahat etmek pek çok yerde yirmi gün sürüyordu ve bunların sonunda ormandan, taştan ve dağdan başka bir şey bulamazdınız. Buradaki otlar harika otlak görevi görüyordu ve Kumanlar sürülerini burada tutuyor ve otlatıyordu.

³⁷² Ç.N.: Kumanlar ile Kıpçakların aynı halk oldukları tarihçiler tarafından büyük oranda kabul edilmektedir. Lakin Peçenek ve Kıpçak aynılığına dair iki boy ya da boyun da Türk olduğu dışında bir ortak kanı bulunmamaktadır. Karadenizin kuzeyinde ve Balkanlarda oldukça faal olmuş bu boyların ortak özelliklerinden ötürü dönem kaynaklarında birbirleri ile karıştırılması ya da aynı adlarla anılması gibi bir durum da bilinmektedir. Bkz. Vörös, Gabor, “Peçeneklerin Dili ve Erken Tarihi Üzerine Notlar, *Türkler Ansiklopedisi*, C.II, Ankara, 2002, s.693-708; Gökbel, a.g.m., s.729-756

Bunlar kendilerine Capschat diyor. Tüm ülke en büyük genişliğinde Tuna'dan Avrupa'yı Asya'dan ayıran Tanais'e kadar, yolculuk Tatarların genellikle olduğu gibi süratli at biniciler için bile iki aylık mesafedir ve burada tamamen Kumanlar yaşar. Kumanlar Tanais'den Edil (Volga/İtil) ötesine kadar bile genişlemiştir, bu iki nehir arası saha on uzun günlük yoldur. Rotamızı doğuya doğru devam ettirdik ve yol boyunca ve yer ile gökten, aralıklarla sağımızda denizden, ki bu denize Tanais (Tana) denizi deniliyordu, başkasını görmedik. Burada ve orada yine, iki mil öteden fark edebildiğimiz mezar anıtları vardı. Tüm bir ailenin ya da sülalenin gömülme yeri her zaman aynı yerde olurdu.³⁷³

Viyana İmparatorluk kütüphanesinde korunan, Peter Vesconte d'Janua'nın 1318 yılına ait el yazması atlasında ve aynı yüzyılın daha sonraki haritalarında; Komanya ya da Kumanya ismini, Azak Denizi'nin kuzeyinde, neredeyse Rusların Molotskoye Osero dedikleri gölün işgal ettiği noktada, bulabiliyoruz³⁷⁴. Ayrıca burada, yaklaşık kırk yıldan beri, Nogay sülaleleri Kabil-Kangli-Argakli ve Shuchan-Kangli sürülerini otlatmaktadır³⁷⁵.

Tüm bunlar, benim fikrimce, Kumanlar ya da Kıpçaklar ve Peçenekler ya da Kanglılar aynı soya mensup, aynı Tatar diyalekti konuşan ve Nogay adında tekrar birleşmiş tek bir halk olduğudur. Buna rağmen tarihsel bir zorluk kendisini gösterir, bu da şudur; Rus kroniklerinde (1094'den 1223'e kadar) Nogaylar ve Tatarlar ama çoğu Çerkesler³⁷⁶ arasında Kabartaylar arasında olduğu kadar da Kuban ötesindekiler arasında bulunan çok az Polowzian adı görülür. Bu sebeple en

³⁷³ Ç.N.: Rubruk, a.g.e, s.41-42

³⁷⁴ Ç.N.: Viyana'daki Österreichische Nationalbibliothek kütüphanesi kataloglarında bu eser çevrimiçi bir şekilde ulaşılabilir. Bkz. Cod. 594, Fol. 2v-3r: Seekarten (ältester Bekannter "Portulan", 1318)

³⁷⁵ Ç.N.: Nogaylar, Kumuklar ve Karaçay-Balkarlar başta olmak üzere Kafkasya Türk boyları Kıpçakça kelime ve adları günümüze ulaştırmış olup Oğuz-Kıpçak lehçelerinin karışımını konuşuyor olarak kabul edilmektedir. Nogayların ve yukarıda saydığımız diğer Türk boylarının etnik oluşumlarında Kıpçak-Kuman unsurların bulunduğu günümüzde neredeyse tartışılmamaktadır. Lakin bu halkların yazarın özetle vardığı sonuçta olduğu gibi Peçenek ve Kanglı kökenleri de olup olmadığı henüz araştırmacılar tarafından bir netlik kazandırılmamış bir husustur. Bkz. Mehmet Alpargu, *Nogaylar*, İstanbul, 2007

³⁷⁶ Güldenstädt Osetler arasında kesinlikle Kuman adları Itlar, Kiran, Urrusoba, Katschin, Janslanop, Kunen, Kurtok, Tschenegrep, Surbar ve Waldusa adlarına rastladığını öne sürer. Lakin bu bir hatadır, çünkü bu konuda bilgi için başvurduğum çok sayıda Oset arasındakilerden hiçbiri bunlara aşina değildi. Belkide bu hata Güldenstädt'a değil eserinin editörüne aittir.

muhtemel sonuç Kumanların bu zaman aralığında Çerkeslerin hakimiyetinde ve yönetiminde olmasıdır. Kaldı ki bize ulaşan tüm Polowzian isimleri prenslere aitken hiçbiri sıradan insanlara ait olanlar korunmuş değildir. Buna eklenmek zorundadır ki sanki Polowzian ya da Kuman prensesleri güzellikleri ile bazı Rus büyük-prenslerinin dikkatini çekmiştir ve Macar hükümdar V. Stephen bile, onlarla evlenmeye uğraşmıştır. Bu durum muhtemelen Nogay güzelliklerinde böyle olmazdı ki bunlar Avrupalılara özellikle büyüleyici görünmeyecektir. Bunu daha fazla düşündüğümüzde, bu dönemde sayısız Çerkes halkı kesinlikle Kırım ve Kafkasya'da yerleşmiştir, gerçekten sıradışı görülmelidir ki bunlardan hiçbir tarihçi bahsetmez ve yüksek olasılıkla bunlar bir şekilde Polowzianlar ve Peçenekler arasında gizlenmiştir. Yaklaşık 1312 yılında Kumanların komşusu ülkede, Kırım'ın kuzeyinde, Cabari (Kabartaylar, Çerkesler) adıyla yaşamaya başladıklarını, yukarıda bahsettiğimiz Viyana kütüphanesindeki el yazması haritalardan biliyoruz. Bunlarda aynı isim Kumanların biraz yanında Taganrog'un şimdi bulunduğu yere de yerleştirilmiştir. Çerkesler arasında hala Nogayların efendileri olduğu geleneği korunmaktadır.

Bazı talihli kazalar bu konuya daha fazla ışık tutana kadar, benim fikrimce bizler şu kadarını var saymaya yetkiliyiz: Yunanların Kumanları ve Slav kronikçilerin Polovzianları, Çerkes prenslerin üstün otoritesi altındaki Kıpçak Tatarlarıydı.

3.16. On Altıncı Bölüm

Donskaya - Kafkasların İlk Dağları - Moskovskaya - Stavropol-Nogay Tatarları Arasında Kalmış Tatar Sülaleleri - Bunlara Özgü Hastalık - Genel Olarak Nogaylar - Yaşam Tarzları ve Dinleri - Stavropol Etrafının Konumu - Nadezhda - Pokrovskoi - Beshpagir - Novo Griforiesvskaya - Severnoye - Kumtaşındın Tepelerin Çeşitliliği, Elbruz'un Bir Şubesi - Aleksandrov - Sablya - Aleksandria - Georgoevsk'e varış.

Donskaya³⁷⁷, Taşle ırmağı üzerinde bir kaledir. Önceki yerlerin hepsinden daha kayda değer bir yerdir ve Kozaklar ve burada çiftçiler yaşamaktadır. Burada geceyi geçirdik ve sabah hava aydınlandığında Kafkasların ilk silsilesini gördük. Lakin bunlar bize çok yakındı ve başlıca dağları gizliyordu. Ki bunca açık havada belki de büyük uzaklıklardan bile görülebilirlerdi, yani, Don üzerindeki Çerkask'dan, düz bir çizgide 60 Alman mili mesafeden ve Volga (İtil) üzerindeki Serapta³⁷⁸dan 70 milden az olmayan bir mesafeden. Donskaya'dan Moskovskaya'ye³⁷⁹ mesafe 18 versttir,; yol Taşle'nin sol kısmından ilerler, sağında

³⁷⁷ Ç.N.: Донское (Donskoye), Донская (Donskaya) kalesi bölgesinde kurulmuştur ve günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı bir yerleşkedir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da aynı adla донская (Donskaya) olarak Bezopasnoye'nin güneyinde gösterilmiştir. *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii*'de yine aynı adla донская(Donskaya) şeklinde Bezopasnoye'nin güney doğusunda verilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* 'de yine aynı adla Bezopasnaya'nın güney doğusunda buradan 22 verst mesafede olarak gösterilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii*'de aynı adla Bezopasnaya'nın güney batısında yine aralarındaki mesafe 22 verst olarak verilmiştir. *Mappa Sistens Regionem Cuban*'da Donskaja, Taszlyk (Taşlık) Nehri üzerinde bir kale olarak gösterilmiştir. Bkz. I.F. Truscott, *Mappa Sistens Regionem Cuban*, St. Petersburg, 1783

³⁷⁸ Ç.N.: Саре́пта-на-Волге (Sarepta na Volga) eski bir Alman kolonisi olup günümüzde Волгоград (Volgograd) adıyla Volgograd Oblatı'na bağlı bir şehirdir. *Generalnaya Karta Rossii*'de саре́пта (Sarepta) olarak İdil'in sol kıyısında günümüzdeki konumuna uygun bir şekilde gösterilmiştir. *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog*'da yine саре́пта (Sarepta) olarak aynı konumda verilmiştir. *Mappa Sistens Regionem Cuban*'da ise Volga Nehri'nin akışı detaylı bir şekilde gösterilmemiş olsa da Sarepta'nın konumu Volga'nın sol kıyısında gösterilmiştir

³⁷⁹ Ç.N.: Московское (Moskovskoye), Московская (Moskovskaya) kalesinde kurulmuş olup günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da burası Московская (Moskovskaya) şeklinde Donskaya'nın güneyinde

kayalık bir sahil vardır. Bu kıyı dereye adını vermiştir. تاş Taş, Tatar dilinde taş/kaya demektir. Burada ilk dağlar silsilesinin çıkık yükseltileri başlar. Tomno Les adıyla ya da kara orman olarak bilinen, Tatarca شب قراغاچ Şeb Karagaç³⁸⁰ (Çerkesler tarafından Şet Karagaç olarak bozulmuştur,) batıdan doğuya, Kuban'ın batıya büküldüğü Nedremankoi kalesi ile Kalaus Nehri'nin kaynağının arasında uzanır ve sık ağaçlarla kaplıdır. Moskovskaya sıradan bir kaleden daha üstündür ve gururlu unvan *Krepost* ya da hisar unvanını taşır. Lakin bu tip Kozak hisarlarında üç fit derinlikte hendek mecburidir ve aynı yükseklikte sur mecburidir. Bunların giriş ve çıkışlarında ise barikatlar ve friz atları³⁸¹ ile savunulmalı ve dört köşede pirinç ya da demir toplar bulunmalıdır. Hisar, tarzında olduğu gibi, yükseltiye konumlandırılmıştır ve kayda değer bir Kozak stanitzası buradan çok da uzakta değil, Taşle'ye katılan derenin biraz aşağısındadır. Ülke burada yükselmeye başlar ve batıda özellikle kayalık tepeler görülür. Bunlar gitgide Taşle'in solundaki ana yola doğru eğimlenir. Bu nehir üzerinde Moskovskaya'ya çok uzak olmayan, doğuda büyük Palagiada³⁸² ve Michailovskoi³⁸³ köyleri vardır. Buranın sakinleri tarımla uğraşır ve komşu Tatarlarla kayda değer bir ticaret yapar.

verilmiştir. *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii*'de yine aynı adla Москoвская (Moskovskaya) şeklinde Donskaya'nın güneyinde verilmiştir. *Поçтовaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.* 'de yine aynı adla, Donskaya'dan 18 verst mesafede, buranın güneyinde verilmiştir. Generalnaya Karta Rossii'de burası yine aynı adla ve aynı şekilde Donskaya'dan 18 verst mesafede gösterilmiştir. *Mappa Sistens Regionem Cuban*'da Moskovskaja şeklinde Donskaja'nın güneyinde Taşlık Nehri'nin sol kıyısında gösterilmiştir.

³⁸⁰ Ç.N.: *Mappa Sistens Regionem Cuban*'da bu orman "Silva Nigra Dikta" yani Kara Orman Denilen (Yer) şeklinde Taşlık Nehri'nin kollarının aktığı bölgede, Donskaya'nın güney doğusunda, güneyde Kuban Nehri ve doğuda Aczila Nehri ile sınırlanmış olarak gösterilmiştir.

³⁸¹ Ç.N.: Bir barikat türü.

³⁸² Ç.N.: Пелагиада (Pelagiada), günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da палагiада (Palagiyada) şeklinde Moskovskaya'nın güney doğusunda Taşla Nehri'nin sol kıyısında gösterilmiştir. Günümüzde Пелагиада (Pelagiada) Taşla Nehri'nin bir kolu olan Чла (Çla) Nehrinin her iki kıyısına yayılmış durumda ve eski konumunun yakınlarında bulunur.

³⁸³ Ç.N.: Михайловск (Mihailovsk), Михайловское (Mikailovskoye) adıyla aynı adlı başka bir bölgeden göçenler tarafından kurulmuş, günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı gelişmiş bir şehirdir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da Михайловка (Mihailovka) şeklinde Palagiyada'nın hemen güneyinde Taşla Nehri'nin kuzey kıyısında gösterilmiştir. Günümüzde Михайловск (Mihailovsk), Palagiyada gibi Çla Nehri'nin her iki kıyısına yayılmış bir konumdadır.

31 buçuk verst ilerleyip 22 Kasım'ın akşam üzerine doğru Stavropol³⁸⁴şehrine vardık. Şehir Kafkas hükümeti için kayda değer bir yerdi, bir yükseltinin üzerinde, Açile³⁸⁵deresinin (Tatarca, *duru, temiz*) kaynağında bulunuyordu. Bu dere kuzey doğuya doğru akıp yaklaşık 55 verst mesafede Kalaus'a boşalıyordu. Stavropol eskiden sadece son derece garnizonlu Kafkasya hattına bağlı bir kale değildir, aynı zamanda 1785 yılında burası bir şehir kademesine yükseltilmiştir. Burası kalabalık, geniş sokaklı ve içerisinde her türlü malı temin edebileceğiniz geniş bir çarşısı vardır. Burada çarşı haftada iki kez kurulur ve tüm komşu ülkelerin köylüleri katılım sağlar. Toprak çok bereketli ve komşu ormanlarda ve koruluklarda av hayvanı boldur. Bu av hayvanları yerliler tarafından avlanır ve satışa sunulur. Yaban domuzu etini üç bakır kopek bir paunda aldık ve keklükleri on beş kopek bir brace'e aldık. Erzaklar burada genellikle çok ucuz ve komşu Açile mükemmel lezzetli levrek (Rusça *Okun*, Tatarca *الابوغة Alabughah*) ve sazan (Rusça ve Tatarca *ساسان Sasan*) bakımından verimlidir. Bu şehrin ve çevresinin Kozaklarının yanı sıra, merkezi Stavropol'de olan zamanında General Puschkin tarafından yönetilmiş iyi bir ağır süvari alayı bulunur. Şehir Balediye Başkanı (*Gorodniçî*³⁸⁶) tarafından yönetilmektedir. Belediye Başkanı aynı zamanda komşu çevrelerden zorla asker toplamakla yükümlüdür. Kasım ayının sonuna çok yakın olsak da soğuktan şikayet etmek için pek nedenimiz olmadı. Ayrıca bozkır seviyesinde delici kuzey ve doğu rüzgarından daha az rahatsız olduk.

Stavropol ile Kuban ve üst Kuma arası bölgelerde, aynı şekilde Kuma'ya boşalan Dongusle ve Bywalla derelerinin kaynaklarında, Tatar sülaleleri Kazbulat,

³⁸⁴ Ç.N.: Ставрополь (Stavropol), günümüzde Stavropol Krayı'nın merkezi olan şehirdir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii*' de ve *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog*' da Ставрополь (Stavropol) şeklinde, Taşla Nehri'nin üzerinde gösterilmiştir. *Поçтовaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*' de Moskovskaya'dan 31 buçuk verst mesafede yazarın da beyanına uyacak şekilde, *Generalnaya Karta Rossii*'de Moskovskaya'dan 15 verst mesafede ve yine aynı şekilde Ставрополь (Stavropol) adıyla gösterilmiştir. *Mappa Sistens Regionem Cuban*'da Stawrapolskaja şeklinde Pavla'ya dek bir kale hattının başlangıcı şeklinde gösterilmiştir.

³⁸⁵ Ç.N.: *Mappa Sistens Regionem Cuban*'da Stawrapolskaja Azcile Nehri'nin sağ kıyısında gösterilmiştir. Günümüzde Stavropol şehrinin içinden Taşla Nehri geçmektedir ve Çla Nehri, yazarın Açile dediği akarsuyun bu olmasıdır, Stavropol'un kuzeyinde kalmaktadır.

³⁸⁶ Ç.N.: городничий (Gorodniçiy), belediye başkanı, eyalet başkanı demektir.

Kıpçak, Mangıt, Yedisian, Dsambulat³⁸⁷, Yedikul ve Nevruz gezinir. Hepsi birlikte 5849³⁸⁸ kubitka ya da keçe çadır kadardır. Bunlar meşhur Nogayların ya da Kuban Tatarlarının küçük kalıntılarıdır. Bunlar Kırım Han'ı tarafından Dinyeper ve Dinyester arasına nakledilmiş ama sonrasında Ruslar tarafından Kuban ötesindeki eski otlaklarına geri taşınmışlardır. Bunların yol açtığı devamlı rahatsızlık ve yaptıkları yağmalar, hükümeti 1788 yılında onları itaat ettirmek zorunda bıraktı. Bu olay üzerine birçoğu Kuban ötesine kaçtı ve tüm halk neredeyse imha edildi.

Kuma ile Hazar Denizi arasındaki Kafkasya bozkırının doğusu yer yer Nogay sülalesi aileleri Yedisian ve Dsanbulat, yer yer bütün sülaleler Kara Nogay ve Nedişkul ve daha kuzeyde ve deniz karşısında Türkmen Tatarların meskenidir. Bunların toplam kubitka sayısı 4286 kadardır. Burada ikamet eden Nogayların göçer halk usulünce koyun, öküz, at ve deve sürüleri ile gezinirler. Lakin her sülalenin neredeyse düzenli yaz ve kış için ayrı noktaları vardır. Şu an bunlar sessiz tebalar gibi yaşıyorlar ve yağmacı yaşam tarzlarından vazgeçtiler. Konuksever ve hoşsohbet insanlardır ve hepsi Müslümandır. Dikkat çekicidir ki bunların arasında hala Herodotus'un İskitlerden bahsederken şu sözlerle anlattığı hastalık görülür: "İskitler Asya'nın efendisiyken, oradan Mısır önlerine gittiler. Lakin Suriye ve Filistin'e vardıklarında Mısır Kralı Psametichus onlarla görüşmek için geldi ve hediyeler ve yalvarma ile ilerleyişlerini durdurmaya mahir olmayı umdu. Böyle olunca, Suriye içindeki Askalon yolundan geri döndüler ve ülkeyi, geriye kalanlardan bazılarının Urania tapınağını yağmalaması dışında, başka bir fenalık yapmadan terk ettiler. Bu tapınak, toplamayı başarabildiğim tüm rivayetlerde bu tanrıçanın sahip olduğu en eski tapınaktır ve Kıbrıs'taki kökenini, Kıbrıslıların kendi itiraflarına göre, buna borçludur. Cythera tapınağı aynı şekilde Phoenicianlar Suriye'nin yerlileri tarafından yapılmıştır. Tanrıça bunun üzerine Askalon'da tapınağını yağmalayan İskitlere kadınsal bir hastalık gönderdi ve bu ceza soylarından gelenlerin arasında devam ettirilecekti. Suriyeliler der ki bu ceza kutsal olana saygısızlıktan ötürüdür ve

³⁸⁷ Ç.N.: Burada yazar Canbulat boy adından bahsediyor olmalıdır. Nesrin Güllüdağ, "Nogay Türkleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XX., Ankara, 2002, s.556

³⁸⁸ Ç.N.: Burada Klaprot'un verdiği 5849 arabalık nüfus, Vambery'nin eserinde 77 yıl sonra 84.622 olarak verilmiş ve Stavropol bölgesi en kalabalık Nogay nüfusuna sahip bölge olarak aktarılmıştır. Hane nüfusunu azami dört kişiden alırsak Klaprot'un verdiği nüfus 23.396 kişiye denk gelmektedir. Bkz. H. Vambery, *Das Turkenvolken*, Leipzig, 1885, s.546

İskitlerin ülkesini ziyaret eden yabancılar buna ve bu durumdakilere yani Enaraeanlara tanık olacaklar.”

Hipokrat’ın Treatise on Air and Vapour eserinde İskitlere ilişkin çok sayıda detay vermiştir. Keza Enaraeanlardan bahsetmiştir. “İskitler arasında aynı şekilde,” der, “dünyaya hadım olarak gelen ve tüm kadın işlerini yapanlar vardır. Bunlara *Enaraeanlar* ya da *kadınsı* denilir. Bunların ülkelerinin insanları bu özrün tanrılardan gelme bir felaket olduğunu düşünür ve bu Enaraeanlara saygı gösterir ki aynı talihsizliğin kendi başlarına gelmesinden sakınırlar. Bana kalırsa, inanıyorum ki gördüğümüz her şeyden daha fazla artık tanrı tarafından gönderilmemektedir. Çünkü bence her etkinin bir sebebi vardır hiçbirisi bir sebep olmadan var olamaz.”³⁸⁹ - Reineggs Nogaylar arasında bu tarz bir hastalığı bulan ilk modern kimsedir. Tek bir farkla ki bunlar bu hastalıkla doğmamıştır ama hastalıklar sonrası tedavi edilemez zayıflıktan ya da ilerleyen yaştan kaynaklı bu hastalığa yakalanmıştır. Cilt kırışır, az olan sakal dökülür ve bir adam tam anlamıyla bir kadın görünümü alır. Erkek cinsel ilişkiye girmekten yoksun bir hal alır ve duyguları ile hareketleri erkeksi karakterini kaybeder. Bu durumda erkeklerin eşliğinden kaçınmakla yükümlüdür ve kendisi ile mükemmel bir benzerlik arz eden kadınlarla yakınlaşır. Bununla birlikte Reineggs, bunların kadın kıyafetleri giyindiklerini söylerken yanılmıştır. Ki bu durumda bunların kırmızı elbise ve peçe giyinmeleri gerekirdi. Kesinlikle yaşlı Nogay kadınlarında kırıksıklıklarını saklayan taşlanmamış koyun derisinden başkasıyla gezmek ve aynı türden bir şapkayı takmak yaygındır. Böylece giyindiklerinde diğer cinsiyet tarafından kadınsı bir izlenim bırakmazlar.

1797-1798 kışında Kuma ve Kafkasya bozkırını ziyaret etmiş Kont Potocki Beştav’daki Nogayların hastalığına ilişkin tahkikatlar yapmıştır. Yine de kendisi tamamen bilgisiz gibi görünmektedir. Kuma boyunca seyahat ettikten sonra ve Anketeri kumsalları üzerinden geri dönerken, burada bunların halkının büyük bir kısmının toplanmış buldu, Kırmızı Kuyu’da ilk kez, bu başkalaştırılmış adamları ya da Choss olarak adlandırılanları gördü. Bunları kadın sandı ama sonrasında sorgulayarak gerçekte erkek olduklarına ve bu hastalığın nadiren olsa da hala vuku

³⁸⁹ Hippocrates, *Airs, Waters, and Places*, çev. Dr. Adams, London, 1881, s.89

bulduğuna ikna oldu. Sakalsız tüm erkeklere Choss ³⁹⁰denilen Türkiye’de de bu bilinmiyor. Aynı zamanda Kont çok adil bir şekilde açıklar ki Reineggs, Nogayların tamamını Mangutay olarak adlandırmakta hata etmiştir. Tartışmasız ki Kalmuklar tüm Tatarlara Mangut adını vermektedir. Lakin bu adlandırma hakkıyla sadece bir boya yüklenmiştir ki bu boy Nogaylara ait bile değildir. Kont Potocki’nin kendisi bunların sülalesindeydi ama bunlar yukarıda bahsedilen hastalığa tamamen yabancıydılar. ³⁹¹

Kuban’ın ötesinde ikamet eden Nogaylar, Mansurov ve Novruz-Aul olarak adlandırılırlar. Ben bu gezici hayattan vazgeçmiş ve kalıcı köylerde yaşayanlardan başka bir fırsatta bahsedeceğim. Bunların evleri Çerkeslerin evleri gibi, sıra ya da kil ile kaplanmış hasır işinden meydana gelmiştir.

Gördüğüm tüm Tatarlar arasında Nogaylar özellik ve şekil olarak Moğollara açık arayla en keskin benzerliği taşıyanlardır. Bu çıkarımı yapma yetkisini veren durum bu iki halkın karışmış olmasıdır. Bu belki de Hazar Denizi’nin kuzeyi ve kuzey-doğusunda ikamet ettikleri sırada gerçekleşmiştir. Bununla birlikte bazı yazarların Nogayların Moğol dilini koruduklarına dair iddiası yanlıştır. Öte yandan hala dillerinde eski Tatarca kalıntıları bulabilirsiniz, bunu yazarken kullanırlar ve buna Çağtayca³⁹² derler ya da sıkça telaffuz edildiği gibi Şatayca derler. Bu dil, Kumanca ve Türkçe’nin anası Ruysbroeck’ın beyanına göre; hala Orta Asya’da Hamil ve Turfan dolaylarında konuşulan Uygurca gibi, neredeyse tamamen yabancı kelimelerden yoksundur. Bu Çağtayca lehçesi pek çok Tatar halkı tarafından özellikle de Hazar Denizi ötesindekilerce yazım dili olarak kullanılır, ve bazen tipik Arap Tatar harfleriyle ve diğerleri Uygur harfleriyle yazılır.

Nogaylar genellikle birkaç ailenin birleşimi şeklinde yaşarlar, bunlar birlikte Aul’u³⁹³ اول oluşturur. Bunlar otlaklar uğruna birlikte yaşar, önce bir yerde ve ardından başka bir yerde kamp kurarlar. Bir Aul’un gücünü hesaplama şekli

³⁹⁰ Ç.N.: Yazar burada “köse” teriminden bahsediyor olmalıdır.

³⁹¹ Histoire primitive des peuples de la Russie, par le Comte Jean Potocki, a St. Petersburg 1802, 4. p. 175.

³⁹² جغتاي

³⁹³ Ç.N.: Bu kelime “köy” manasına gelen “avıl” olabilir. Bkz. Nesrin Güllüdağ, “Nogay Türkçesi Grameri”, *Fırat Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ, 1998, s.310

genellikle kazan (قران *kazan*) sayısı ile. Ruslar bu ailelerin sayısını saptarken keçe yurt ya da *kibitkaların* sayısını kullanır, bunların Tatarca ve Farsça adı الجق *alcik*'dir³⁹⁴. Eskiden bunlar arasında arabalar üzerinden bir hayat sürmek yaygındı. Şu an neredeyse tamamen terk edilmiştir. Lakin Nogaylar hala pek çok büyük iki tekerli öküz arabasına sahiptir ve bunlara عربي *arba* denilir. Ki bunlar yağlanmamış tekerleri ile katlanılamaz bir gıcirtı çıkartırlar. Lakin bunlar bu sestten son derece gurur duyarlar. Derler ki hırsızlar gibi sızmazlar aksine dürüst insanlar gibi onları kimin duyacağını umursamazlar.

Bunların sıradan yiyecekleri bazen taze bazen kesilmiş süt ve peynirdir ki bunu farklı şekillerde yaparlar. Kısarak sütünden pek keyif aldıkları gibi bu hayvanlardan çok sayıda beslerler ve Kalmuklarda olduğu gibi bunu damıtarak Kımız olarak adlandırılan ünlü içkiyi üretirler. Ki bununla sık sık ve kolayca sarhoş olurlar. Nogay kadınları çirkin değildir ve daha üst sınıftan olanlar özellikle çok güzel bir cilde sahiptir. Ayrıca huylarının sıcaklığı sebebiyle komşu ülkelerinin büyük gözdeleleridir.

Nogaylar Sünni mezhepten Müslümandır. Kendi milletlerinden din adamı ya da mollaları vardır. Bunlar bir dereceye kadar eğitimlerini Türklerin arasında alır ve beş ya da altı yılda Kuban'a dönerler. Pek çoğu yine de son derece cahildir ve nadiren Kuran'ı okumaktan fazlasını öğrenmez ve bir kaç dua okur.

Stavropol kendi adıyla anılan bölgenin merkezidir. Doğu sınırı güneyden kuzeye, Açile ile Kalas'un kavşağından Manyrsch tarafından oluşturulmuş büyük İlman gülünün en kuzeydeki noktasına kadar sürer. Kuzey Jegorlyk'in ortasından Don Kozaklarının ülkesinden ayrılır, batıda sınır Çernomorzyanların bölgesi ve Kuban Nehri ile belirlenmiştir. Güney sınır Aleksandrov gölgesi ve ağaçlıklı Şeb Karagaç'dır. Bölgenin daha büyük ve kuzey kısmı, Kozak karakolu ve kaleleri haricinde, neredeyse hiç kimsenin yaşamadığı bir yerdir ve bir bozkır düzlüğüdür. Lakin Stavropol'ün yakın çevresi, yaklaşık 30 verstlik çember, çok kalabalık ve

³⁹⁴ Ç.N.: Bu Türklerin çadıra verdikleri adlardan biri olan "alaçuk" adına benzer bir adlandırma olabilir. Bkz. Naci Bozkurt, "Çadır", *TDVİA*, C.VIII, İstanbul, 1993, s.160

bayındır. Kuban boyunca, Nedremannoye³⁹⁵, Dershavkoye³⁹⁶, Zapadnoye³⁹⁷, Proçnoye Okop³⁹⁸, Çarizinkoye³⁹⁹, Grigoripolis⁴⁰⁰, Ternovkoye⁴⁰¹, Temişbek⁴⁰²

³⁹⁵ Ç.N.: *Generalnaya Karat Rossi'*de недреманной (Nedremannoy) şeklinde державной (Derjavnoy) konumunun güneydoğusunda, Kuban'ın sağ kıyısında ve Stavropol'ün güneybatısında gösterilmiştir. *Generalnaya Dorozhnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Chasti Aziyatskoy Razdelenneya na Gubernii'*de yine недреманной (Nedremannoy) şeklinde aynı şekilde Stavropol'ün güney doğusunda ve Kuban'ın sağ kıyısında gösterilmiştir. Günümüzde bu konumda bu adla anılan bir yerleşim yeri bulunmamaktadır.

³⁹⁶ Ç.N.: *Державный (Derzhavnyy)*, günümüzde Krasnodar Kraı'na bağlı yerel bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Rossii'*de державной (Derjavnoy) şeklinde, Kuban'ın sağ kıyısında Nedremannoy'un kuzeybatısında verilmiştir. Bu konum güncel konuma çok yakındır.

³⁹⁷ Ç.N.: *Западный (Zapadnyy)*, günümüzde Krasnodar Kraı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Rossii'*de Западной (Zapadnoy) şeklinde, Kuban'ın sağ kıyısında ve Derjavnoy'un kuzey batısında verilmiştir. Bu konum Zapadnyy kentinin güncel konumuna çok yakındır.

³⁹⁸ Ç.N.: *Прочноокопская (Proçnookaopsaya)*, günümüzde Krasnodar Kraı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'*de, *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de, *Generalnaya Karta Rossii'* de ve *Generalnaya Dorozhnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Chasti Aziyatskoy Razdelenneya na Gubernii'* de Прочный окоп (Proçniy Okop) şeklinde, Stavropol'ün batısında, Kuban'ın sağ kıyısında gösterilmiştir. *Generalnaya Dorozhnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Chasti Aziyatskoy Razdelenneya na Gubernii'* de Stavropol ile Proçniy Okop arası 50 verst olarak verilmiştir. Sıraladığımız bu haritalardaki konumlar günümüzde Proçnookaopsaya'nın güncel konumuna son derece yakındır.

³⁹⁹ Ç.N.: *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de Proçniy Okop' a 15 verst mesafede ve buranın kuzeybatısında, *царицынской (Tsaritsynskoy)* şeklinde, Kuban'ın sağ kıyısında verilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii'* de aynı şekilde *царицынской (Tsaritsynskoy)* şeklinde, Kuban'ın sağ kıyısında ve Proçniy Okop'un kuzey batısında verilmiştir. Günümüzde bu konumda bu adla anılan bir yerleşim yeri yoktur.

⁴⁰⁰ Ç.N.: *Григорополисская (Grigoropolisskaya)*, günümüzde Stavropol Kraı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'*de, *Generalnaya Karata Rossii'* de ve *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog'*da Григориполисъ (Grigoripolis) şeklinde Proçniy Okop'un kuzeyinde ve Kuban'ın sağ kıyısında verilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de Григорийполисъ (Grigoriypolis) şeklinde Tsaritsynskoy'un 15 verst, Proçniy Okop'un 30 verst kuzeyinde, Kuban'ın sağ kıyısında verilmiştir. *Generalnaya Dorozhnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Chasti Aziyatskoy Razdelenneya na Gubernii'* de Григориаполисъ (Grigoriapolis) şeklinde Proçniy Okop'un 30 verst kuzeyinde ve aynı şekilde Kuban'ın sağ kıyısında verilmiştir. Grigoropolisskaya kenti günümüzde hala Proçniy Okop'un yaklaşık 30 km kuzeyindedir.

⁴⁰¹ Ç.N.: *Generalnaya Karta Rossii'* de терновской (Ternovskoy) şeklinde Kuban'ın sağ kıyısında Grigoripolis'in kuzeyinde verilmiştir. Günümüzde bu konumda bu adla anılan bir yerleşim yeri yoktur.

⁴⁰² Ç.N.: *Темижбекская (Temijbekskaya)* Stavropol Kraı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da ve *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'*de Темижбекская (Temijbekskaya) şeklinde Grigoripolis'in kuzey batısında ve Kuban'ın sap kıyısında gösterilmiştir. *Generalnaya*

kaleleri, Kavkazkaya⁴⁰³ büyük kalesi, Kazanskoye⁴⁰⁴, Tifkiskoye⁴⁰⁵ ve Lahonskoye⁴⁰⁶ kaleleri konumlanmıştır. Son üçüncüsü adlarını Rus birliklerden almıştır. Son olarak en önemli büyük kale olan Ust Labinskaya⁴⁰⁷, Laba'nın Kuban'a boşaldığı

Karata Rossii' de ise Темижбекъ (Temijbek) şeklinde Ternovskoy'un kuzeyinde gösterilmiştir.

⁴⁰³ Ç.N.: Кавказская (Kavkazskaya), günümüzde Krasnodar Kraı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'*de, *Generalnaya Karata Rossii'* de ve *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog'*da Кавказская (Kavkazskaya) şeklinde Kuban'ın kuzey kıyısında gösterilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de ve *Generalnaya Dorozhnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Chasti Aziyatskoy Razdelennaya na Gubernii'* de yine aynı şekilde Кавказская (Kavkazskaya) olarak Grigoripolis'in 30 verst kuzeybatısında gösterilmiştir.

⁴⁰⁴ Ç.N.: Казанская (Kazanskaya), günümüzde Krasnodar Kraı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da ve *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'*de Казанская (Kazanskaya) şeklinde Kuban'ın kuzey kıyısında Kazanskaya'nın güneybatısında gösterilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de Казанско́й (Kazanskoy) şeklinde Kavkazskaya'nın 23 verst güneybatısında gösterilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii'*de yine aynı şekilde Казанско́й (Kazanskoy) olarak Kuban'ın kuzey kıyısında Kazanskaya'nın güneybatısında verilmiştir.

⁴⁰⁵ Ç.N.: Тбилисская (Tbilisskaya), günümüzde Krasnodar Kraı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da ve *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'*de тифлисская (Tifliskaya) şeklinde Kazanskaya'nın güneybatısında Kuban'ın kuzey kıyısında gösterilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de тифлиско́й (Tifliskoy) şeklinde Kazanskoy'un 18 verst güneybatısında olarak verilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii'*de тифлиско́й (Tifliskoy) şeklinde yine Kazanskoy'un güney batısında Kuban'ın kuzey sahilinde verilmiştir. Tbilisskaya'nın güncel konumu bu saydıklarımıza çok yakındır.

⁴⁰⁶ Ç.N.: Ладожская (Ladojskaya) günümüzde Krasnodar Kraı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da ve *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'*de ладожская (Ladojskaya) şeklinde Tifliskaya'nın güneybatısında ve Kuban'ın kuzey kıyısında verilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de ладожско́й (Ladijskoy) şeklinde Tifliskoy'un 17 verst güneybatısında Kuban'ın kuzey kıyısında verilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii'*de yine aynı adla ve aynı konumda verilmiştir. Bu sıraladıklarımız Ladojskaya'nın güncel konumuna çok yakındır.

⁴⁰⁷ Ç.N.: Усть-Лабинск (Ust-Labinsk), günümüzde Krasnodar Kraı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da Усть-Лабинская (Ust-Labinskaya) şeklinde Kuban'ın kuzey kıyısında Ladojskaya'nın güneybatısında gösterilmiştir. *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'*de Усть-Лаба (Ust Laba) şeklinde Ladojskaya'nın güneybatısında verilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de Усть-Лабинско́й (Ust-Labinskaya) şeklinde Ladijskoy'un 18 verst güneybatısında verilmiştir. *Generalnaya Dorozhnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Chasti Aziyatskoy Razdelennaya na Gubernii'* de УстьЛабинская (Ustlabinskaya) şeklinde Kavkazskaya'nın 76 verst güneybatısında verilmiştir ve bu uzaklık *oçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de aynı şekilde hesaplanmaktadır. *Generalnaya*

yerin tam karşısında bulunur. Bu büyük kaleden 40 verst kuzeyde, Çernomorzyanların hudutlarında bir takım Küçük Rus köylüler yerleşmiştir ve Küçük Bayssu köyünü inşa etmiştir. Bu yüzden buraya Novo-Malorossiyskaya⁴⁰⁸ denilmiştir ve burası kayda değer bir yerdir.

23 Kasım sabahının erken saatlerinde epey keskin bir don ve tepelerden yankılanan, çok sert, kesici, doğu rüzgarı eşliğinde Stavropol'ü terk ettik. Yolumuz şimdiye kadar kuzeyden güneye doğruydu, şu an aniden doğuya döndü ve Nadezhda⁴⁰⁹ (Umut) köyüne dek oldukça düzlük zemin üzerinde sekiz verst sürdü. Köy Mamay adlı derenin üzerine konumlandırılmıştır. Bu dere Açile'ye dökülür. Bu köyün ötesinde flöz oluşuma ait olan dik bir yokuşu tırmandık ve bu zemin çok sayıda kabuklu deniz canlısının sıkışmasından meydana gelen gri kireçtaşı gibi epey gözeneklidir. Nadezhda'dan Aleksanrovsk bölgesinin yüksek bir ovada bulunan ilk köyü Pokrovskoye⁴¹⁰ sekiz verst daha yol vardı. Doğuya beş verst gittikten sonra Açile'ye akan başka bir küçük dere ve bunun ötesinde hatırı sayılır bir yükseklik vardı. Burayı tırmandık ve buradan on verst daha devam ettik. Ardından Beşpagir'in (بشباغر Beş Bağır) aktığı vadiye geldik; bu akar su da Açile ile birleşiyordu ve burada Stavropol'e 31 verst mesafede aynı adda bir karakolu ve Kozak istasyonu⁴¹¹ vardı. Burada sadece atlarımız değiştirdik ve istasyondan yolumuz dikkörtgen bir vadinin

Karat Rossii' de yine aynı şekilde УстьЛабинская (Ustlabinskaya) şeklinde verilmiştir. Ust-Labinsk'in güncel konumu bu sıraladıklarımıza çok yakındır.

⁴⁰⁸ Ç.N.: Новомалороссийская (Novomalorossiyskaya) günümüzde Krasnodar Krayı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da новомалороссийское (Novomalorossiyskoye) şeklinde Ust-Labinskaya'nın kuzeydoğusunda Beysug Nehri'nin üzerinde gösterilmiştir. Novomalorossiyskaya'nın güncel konumu bu haritada gösterilmiş olana çok yakındır.

⁴⁰⁹ Ç.N.: Надежда (Nadezhda), günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı bir köydür. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da Надежда (Nadezhda) şeklinde aynı adla Stavropol'un güneydoğusunda verilmiştir. Burası güncel konumuna çok yakındır.

⁴¹⁰ Ç.N.: По́стовая Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.' de Stavropol'ün 31 verst güney doğusunda; покровское, бешпагиръ тож (Beşpagir denilen Pokrovskoye) şeklinde bir konum verilmiştir. Günümüzde Nadezhda ile Beşbagir arasında bir yerleşim yeri bulunmamaktadır.

⁴¹¹ Ç.N.: Бешпагир (Beşbagir), günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı bir köydür. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'* de ve *Generalnaya Karta Rossii'* de Бешпагиръ (Beşbagir) olarak Stavropol'un güneydoğusunda verilmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi *По́стовая Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de bu konum Stavropol'e 31 verst mesafede verilmiştir.

sınırı olan dik bir tepe sırtına doğru sürdü. Buradan dokuzuncu verstte solumuza suyu acı bir göl geldi ve bu gölet Gorkaya ya da *acı* deresine çok uzak değildi. Bu dere de bu vadiden kuzeydoğu yönüne akıyor ve Açile'ye dökülüyordu. Vadinin ötesinde arazi düzleşmeye başladı ve böylece Kalaus'a kadar devam etti. Buranın solunda bir istasyon ve köy olan Novo Grigorivskaya, öncekinden 27 verst mesafede, bulunuyordu. Kalaus, Kuma bozkırındaki en kayda değer nehirlerden biridir ve ağaçlık Şeb Ckaragaç silsilesinin güneyinden doğan birtakım akarsulardan oluşur. Bu akarsuların hepsi bu istasyon ile Krugloye Less ya da *Yuvarlak Orman* köyü arasındaki arazide birleşir. Krugloye Less köyü flötz dağların üzerinde 25 verst mesafede bulunur. Açile dışında, soldan buna dökülen, bu nehir Manyç ile birleşme yerine kadar herhangi bir önemde hiçbir katılım almaz. Bu nehrin kıvrımlı yolu yaklaşık 30 Alman mili olarak hesaplanabilir. Bu nehrin üst kısımlarındaki Nogaylar arasında, çok sayıda bulunan söğütler sebebiyle, burası Yunkul olarak adlandırılır. Çerkesler arasında ise Danoka olarak bilinir. Pek çok çeşitte balık, özellikle sazan, karabalık ve levrek, Don ve Manyç'den bu nehre gelir ve Georgivsk'e kadar taşınır.

Novo Grigorivskaya ötesinde Kalaus'u bir köprü vasıtasıyla geçtik ve dar bir vadi boyunca devam ettik. Tüm yol boyunca solumuzda küçük bir dere Cikinly ya da Çetşora vardı. Ki bu dere yukarıda bahsettiğimiz nehre Severnoye köyü yakınlarında dökülüyordu. 15 verst sonra Severnoye⁴¹² istasyon ve kalesine ulaştık. Burası dik bir vadinin dik bayırı üzerine konumlandırılmış, kayda değer bir yerdi. Buradan yalnızca 19 verst mesafede daire biçiminde Aleksandrov⁴¹³ şehir bulunur.

⁴¹² Ç.N.: Северное (Severnoye), günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da ve *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'*de Сюверная (Sivernaya) şeklinde Beşbagır'ın güneydoğusunda verilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii'* de Севюрная (Sevirnaya) olarak yukarıdakiler ile aynı konumda verilmiştir. Bu sıraladıklarımız Severnoye'nin güncel konumuna çok yakındır.

⁴¹³ Ç.N.: Александровское (Aleksandrovskaya), günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'*de, *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de, *Generalnaya Karta Rossii'* de, *Generelnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii'*de ve *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog'*da Александровъ (Aleksandrov) şeklinde Stavropol'ün güneydoğusunda verilmiştir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da ise Александрова (Aleksandrova) şeklinde verilmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz haritalarda ekseriyetle bu konum Томузловка (Tomuzlovka)

Bu şehir Dongusle ya da Domuz Nehri'nin eğimli batı kıyısında konumlanmıştır. Oraya giden yolda yüksek bir kumtaşından bayır geçtik, bu bayır nehirden sulanmış bir vadiyi kapatıyordu ve burayı daha özenli inceleme fırsatı yakalamış Pallas, şu açıklamayı yapar: -Elbrus'un eteklerinden çok sayıda isimle uzanan bu silsile ve burada, bozkıra doğru tekrar alçalmadan önce, sadece kireçtaşından kayaların üzerinde kum taşından oluşmuş yüksek bir bayır oluşturur. Bu yeşilimsi ve gri kütle kalın ve yatay katmanlara ayrılır ve kuzey-doğu sınırından tüm komşu ülkelere tedarik etmek üzere değirmen-taşı temin edilir. Bu dik ve yüksek bayırı tırmandığınızda, yükseltilerle çevrili düz bir vadi bulursunuz, buradan Dongusle'ye akan küçük bir akarsu Ternovka çıkar ve bir süre tekrar alçalır aniden geniş bir vadide, bir yükseltinin düz zirvesinde Severnoye kalesi yer alır.

Elbrus'un bir şubesi olan bu silsile, Kuma'nın kaynağı ile Kuban'ın virajı arasında kuzeye devam eder. Bu daha yüksek ve uzak dağlardan koşar, Ckara-Jaella ya da Vorovskoye Less (Hırsızların Ormanı) ve Krugloye Less (Yuvarlak Orman) dahil, ki bunlar komşu yüksekliklerin çoğundan uzunlukta fazladır ve Severnoye'ye ulaşmadan Yüksek bir tepe biçimde bir anda dikleşir ve Svistun (Kabadayı) adını açık ve şiddetli halinden alır. Yolun üzerinden geçtiği, Dongusle ve Kalaus'un kaynakları arasında alt şubeleri ile ileriye doğru ilerler. Alçak Kuma bozkırdan bu tepeler silsilesine ilerledikçe, Privolnoye ötesinde düzlük kademeli bir bayır halinde yükselmeye başladı. Karamikle yakınlarında daha yüksek bir sırt çıkıntı oluşturur, bu dere kaynağında yükseltilere kadar uzanır ve Dongusle'nin kaynağının ötesine uzanan tepeler yavaş yavaş en yüksek kum taşı silsilesine katılır. Proçnoye Okup'un aşağısında bu yükseklikler düz ama yükselmiş bir sahaya kayar. Burada tek başına yeterli, Kuban'ın kıyısından beş ile sekiz verst daha uzak olmayan bir mesafede, Çelbaş ve Bayssu nehirlerin vardır, bunlar öte yandan, yönlerini kaynaklarının bulunduğu Azak Denizi'ne çevirir.

Elbrus'un bu şube silsilesi özellikle kendisinin kuzey-batı ve güney-doğusu boyunca uzanan arazilerin hava, sıcaklık ve bitki örtüsü üzerindeki etkisi ile dikkat çeker. Kuma'ya doğru olan ovanın tamamı ve özellikle Georgievsk ve Aleksandrov

Nehri'nin üzerinde verilmiştir. Şehir yazarın belirttiği şekilde batı kıyısından günümüzde bu nehrin iki kıyısında da genişlemiştir.

etrafı, bu yüksek sırt tarafından kuzey ve kuzey-batı rüzgarlarından tamamen gizlenmiş durumdadır. Burada kış son derece ılımandır. Bu sebepten ötürü yerlileri neredeyse hiç kızak kullanma fırsatı bulamaz. Tauria'nın dağlık kısımlarında olduğu gibi genellikle büyük kabanlar olmadan ocak ayında gezebilirler. Burada bahar oldukça erken başlar; yazları sıcaklıkyoğundur ve hava sürekli olarak açıktır. Soğuk rüzgar sadece Podkuma, Malka ve Baksan vadilerindeki karlı dağlardan eser, buradan yine bu arazinin yağmuru ve sisleri gelir: diğer rüzgarlar sıcak ve kurudur. Diğer yandan Severnoye'de 19 verstlik mesafede, kışlar sıklıkla daha uzun ve daha serttir. Ayrıca bahar özellikle bahar epey geçtir. Buraya sıklıkla bir yarda derinlikte kar yağar ve uzun süre kalır; sert batı ve kuzey-batı rüzgarları oldukça devamlıdır ve düşük sıcaklığa⁴¹⁴ sebep olur.

Aleksandrov muhidi Stavropol'ün doğusunda kalır ve Kuban üzerindeki bir karakol olan Pregradnoye Stan'dan, Kalaus, Dongusle, Buyvalla ve Suchaya Buyvalla ötesinden Manyç'e kadar sürer. Manyç Nehri Don Kozakları ile Astrahan hükümetini Aleksandrov muhidinden ayırır. Lakin bu sınırlar Kuma'ya ve Kuma üzerindeki köyleri etkilemez. Kuban üzerindeki iki karakol Pregradnoye ve Nevinnomysskoye'den ve Şeb Ckaragaç'ın ağaçlıklı sırtından on verst sonra, yeni yapılmış Temnoleskaya kalesi gelir. Buranın beş verst kuzeyinde aynı adda bir Kozak stanitza'sı bulunur. Aleksandrov'un kendisi aslen Kuban hattında 1777 yılında kurulmuş bir karakoldur. Lakin 1783 yılında burası Kafkasya hükümetinin muhiti rütbesine yükseltildi. Bu zamandan beri Stavropol kadar büyük olmasa da epey bir gelişmiştir.

Sablya⁴¹⁵ya da Soldatskoye istasyonu Georgivsk muhidinin ilk noktasıdır, Aleksandrov'dan 27 verst güney-batıda aynı adda kum-taşı tepeleri çıkartan nehrin

⁴¹⁴Peter Simon Pallas, *Reise in die südlichen Statthalterschaften Ruszlands, C., I, s.430*

⁴¹⁵Ç.N.: Саблинский (Sablinskiy) günümüzde Satvropol Krayı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'* de, *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de ve *Generalnaya Karta Rossii'* de сабля (Sablya) olarak Aksandrova'nın güneydoğusunda, Карамыкъ (Karamik) Nehri' nin kuzey kıyısında verilmiştir. Günümüzde şehir hala bu nehrin kuzeyinde, yazarın bahsettiği gibi aynı adı taşıyan nehrin üzerinde bulunur. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de ve *Generalnaya Karta Rossii'* de buranın Aleksandrova' ya mesafesi ise 25 vest verilmiştir.

üzerinde yer alır. Bu nehir yine Mokriye Ckaramykle Nehrine soldan dökülür. Burada, atlarımız değiştirdikten sonra, ikinci nehri geçtik ve gerçekten de hiç suyu olmayan Suchoye (kuru) Ckaramykle'den dokuz verst daha devam ettik. Arazi burada düzleşti ve sadece birkaç verst solumuzda tepeler silsilesi vardı, bunları Aleksandria'ya⁴¹⁶ gelmeden önce kısa bir zamanda geçtik. Burası Sablya'dan 31 verst mesafede bir köydü. Burada ilk kez selamladığımız Kuma, balçıklı bir vadiden akıyordu, bu vadi Bassukly'a (Porsuk Suyu) kadar yükseliyordu. Bassukly baharda yakındaki dağlardan eriyen kar suyu ile çok derin oluyordu. Ki bu nehir Tanyltzkoye karakolunun on verst ötesinden doğuyordu. Bassukly; Kuban'a doğru geniş bir yoldan akıyor, bu sebeple öncekinin tersine batı tarafında ve Kuban'a dökülen Basukly adlı ikinci bir başka akarsu daha var. Ayrım için bu akarsuların ilkinde Tatarlar ayrıca Surukly diyor. Bu isim akarsuyun ağzının yakınlarında kuzey-doğu tarafındaki kayalık zirvelerden geliyor, Tatarca Suruk kelimesi *sivri* manasına geliyor. Böylece tepe Tatarca Suruk-taş olarak adlandırılıyor ama Çerkesce Oçek Kui, yani, *Kel Oçek*. Ruslar buna Kum diyor. Tepe, Basukly seviyesinden yaklaşık 30 kulaç yüksekliktedir ve zirvesi birkaç fit çapında çıplak kayalardan ibarettir. Bunun kuzey-doğusu eteğinde hafif tuzlu bir havuz ve yaklaşık iki verst mesafede aynı yönde tepeliklerin düzlüklerinden iyi gri kum-taşları arasından çıkan soğuk kükürtlü bir kaynak vardır ve Kuma'ya akar.

Aleksandria'dan Georgivsk'e yol sadece 13 versttir, yol başlıca Kuma karşısındaki alçak zemin boyunca sürer. Kuma'yı köprü vasıtası ile geçtik ve Kozak stanitza'sı Georgivsk'in kuzeyinde hala kısa bir mesafede değildi. Burada hem kalenin hem de stanitza'nın üzerinde konumlandığı Pudkuma'nın sınırlandırdığı dik bir bozkır yokuşu olan epey dik yolu tırmanmaya başlıyorsun. Kaleye 24 Kasım sabahında vardık.

⁴¹⁶ Ç.N.: Александрийская (Aleksandriyskaya), günümüzde Stavropol Kraı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'* de ve *Poçtovaya Karta Rossiiy skoy İmperii Çast I.'* de Александрия (Aleksandriya) şeklinde Sablya'nın güneydoğusunda veirilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii'* de Александрия (;Aleksandriya) şeklinde aynı konumda verilmiştir. Buranın Sablya ile mesafesi *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de 52 verst ve *Generalnaya Karta Rossii'* de 40 verst olarak verilmiştir.

3.17. On Yedinci Bölüm

Georgivsk'in Konumu - Bu Bozkırın Eğimi - Kozak Stanitza'sı - Yapı Tarzı - Sağlıksız İklim - Kafkaslar Silsilesi - Karlı Dağlar - Kara Dağlar - Elbrus - Kasi-Beg - Kafkasya Adının Kökeni - Bu Dağların Diğer Adı - Yalbus ya da En Yaygın Olamı, Buz-Yelesi - Kafkasya Hükümeti Valisini Ziyaret - Yazarın Planındaki Değişiklik - General Bulghakov - Çeçenlere Karşı Seferi

Georgivsk⁴¹⁷; küçük ve oldukça iyi kuvvetlendirilmiştir. Rusların Podkumok ya da Podkumka, Çerkeslerin Gumeh dedikleri, eskiden yine Küçük Kuma adıyla bilinen nehrin sol kıyısındadır. Kalenin doğu ve güney tarafında eğim oldukça diktir, o kadar ki sadece birkaç yerden ve büyük zahmetle inmek mümkündür. Kalın kum ve kil görülür ve kumun içinde hem taşlaşmış hem dağılmış küçük tabakalar bulunur. Şehrin kuzey tarafı bozkırla bitişiktir ve yaklaşık bir verst mesafedeki Kozak stanitza'sına doğru belli belirsiz bir eğim vardır. Georgivsk'in beş kenardan oluşan sur duvarları, zeminde hariç olmasına rağmen kaide ile sağlamca desteklenmiştir. Bununla birlikte bu birkaç yıl içinde, yekpare taş burçlar ve batı tarafta kayda değer çalışmalar başlamıştı, burası kayalıktan savunulmuyordu ve bunlar burayı dağlıların herhangi saldırısına karşı zapt edilemez bir yer haline getirecek. Ki bunların ne ağır silahlar ne de kuşatma hareketi hakkında en ufak fikir sahibi bile değiller. Yapı malzemesi komşu Beş-tau taşocaklarının kireçtaşıdır.

Georgivsk, şu an Kafkasya hükümetinin başkenti, 1777 yılında, Kafkasya-Kuban hattının oluşumu sırasında kuruldu. Muntazam ve hoş bir şekilde inşa edildi ama evler genelde az tahta kaplı ve çok nadiren ev sakinlerini bozkırın kesici rüzgarlarından ve kışın tatsızlıklardan koruyacak kadar müstahkem olanını bulabilirsiniz. Komşu araziler pek hoştur ve Pudkuma'nın ötesindeki tüm düzlük

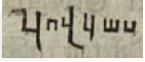
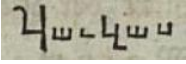
⁴¹⁷ Ç.N.: Георгиевск (Georgiyevsk), günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı bir şehirdir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'* de ve *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de, *Generalnaya Karta Rossii'* de, *Generalnaya Dorozhnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Chasti Aziyatskoy Razdelennaya na Gubernii'* de ve *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog'* da Георгиевск (Georgievsk) olarak, Подкумок (Podkumok) Nehrinin üzerinde verilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'* de ve *Generalnaya Karta Rossii'* de buranın Aleksandriya'ya mesafesi 12 verst olarka verilmiştir.

ormanla kaplıdır. Buraya yakınlarda hiç bataklık olmamasına ve havanın kuru ve temiz olmasına rağmen yine de buradaki iklim hem yerlileri hem de yabancıları güçlü bir şekilde etkiliyor. Ayrıca yazın sonlarına doğru ve sonbaharda öyle sık bir nezleyle sebep olur ki neredeyse bu hastalığa bir kişinin yakalanmadığı bir ev yoktur.

Buradan Lezgi dağlarına kadar tüm Kafkaslar silsilesinin manzarasını görebilirsiniz. Bu manzara belki de Orta Asya bozkırından başka hiçbir şeye benzetilemeyecek bir manzaradır. Yaşlı dünyanın başka hiçbir yerinde Kuma bozkırı kadar düz, engin ve geniş ve yüksek sıradağlarla çevrelenmiş bir bozkır daha yoktur. Kafkaslar görünüşe göre birbirine paralel uzanan iki silsile halindedir. En yüksek karla kaplıdır ve daha alçak ya da kuzeyinde genellikle Kara Dağlar denilen dağ bulunur. Karlı olanlara Tatarlar Kar Dağlar قارداغلر adını vermişlerdir. Lakin Çerkesler, Kasibeg'den Elbrus'a kadar Kurdsh olarak adlandırır. Ayrıca Kara Dağlar'a Ruslar Çernoje Gory adını vermiştir, Tatarca Kara-Daghlar قرا داغلر ve Çerkesçe Kuş'ha adları verilmiştir.

Karlı silsilenin en yüksek dağları Kasibeg ve Elbrus'dur ama ikincisi çok daha yüksektir ve Mont Blanc'tan yükseklik olarak biraz astır. Elbrus'a henüz daha hiç tırmanılmamıştır ve Kafkas halkları arasında Elbrus'un zirvesine Tanrı'nın izni olmadan ulaşamayacağına dair bir düşünce vardır. Bunu aynı şekilde Nuh'un (نوح) gemisinin ilk kez burada karaya oturduğu ama Ararat'a sürüklendiğiyle de ilişkilendirirler. Güney taraftan tırmanmak belki de en uygun olanıdır, dağlılar bu tarafta bu girişimdekilerin yoluna sayısız engel koymamıştır. Eteklerinde tam anlamıyla kimseler yaşamaz ve burası yazın oluşan eriyen kar suyundan meydana gelen bataklıklarla çevrilidir. Ruslar bu dağa Şat-gora derler, Karaçaylar Mingitau; Tatarlar Yalduss يالدوس ya da Elbrus البرز; Ermeniler Jalbus; Çerkesler, Uaş'amako yani *Rahim* ya da *Kutsal Dağ*; Abazalar, Orfi If'gub ve Suanes, Passa derler. Tüm dağlıların kötü ruhların ve iblislerin bu dağın tepesinde yaşadığına ilişkin konularda bolca hikayeleri vardır. Bunların prensine Cin Pudsışhah جين پادشاه denilir ve tıpkı Kuzey Almanya'nın Brocken'deki cadıların toplanmasına ilişkin masalları gibi bunların yılda bir kez buluşmaları pek çok masal üretmiştir. Diğer yüksek dağ,

Georgivsk'ten görünen karlı silsileyi neredeyse sonlandıran, Kasibeg'dir. Buna Gürcüler მყინვარი⁴¹⁸ Mqinwari der ama Ossetler Urss-hoh ya da *Beyaz Dağ* derler.

Kafkasya adının kökenine ve manasına ilişkin geniş bir görüş ayrılığı vardır. Bunun en eski açıklamasını Pliny'de⁴¹⁹ buluyoruz, o bu kelimeyi İskitçe Graucasus'a yormuştur, der ki bunun anlamı *nive candidus*⁴²⁰. Bununla birlikte bu etimolojinin hiçbir bilinen dil üzerinden onaylanmadığı için ve ait olduğu tüm kelimeler ailesi yok olmuş olmalıdır ki bu son derece namümkündür, çok küçük bir önem taşıyor gibi görünür ve eşit şekilde eskiler tarafından açıklanan pek çok başkalarında da bulunamamıştır. Bu dağlar için yabancı bir terim olan, *Kaukas*, bir ihtimal Farsça isim olan كوه كاف *Koh-Ckaf'tan* geliyor olabilir, ki bu ad *Ckaf*⁴²¹ Dağları manasına gelir. Bu kelimenin daha eski bir hali Media lehçesinde sık görülen اسپ *Assp'nin* yok oluşuyla, muhtemelen فافسپ *Ckafssp* ya da قاسپ *Ckssp* olmalıdır. Caspin Denizi ve Caspian halk adını muhtemelen bu eski halinden almıştır; Erstosthenes'in (Strabo'da) iddiasına göre, Kasfkasya'da yaşayanlar buraya Caspian Dağları diyordu. Mosses of Chorene⁴²²'de Kowkass ve Kaukass olarak adlandırılmıştır ve Kral V. Wahtang⁴²³'in emriyle მზეთა Mzhetha ve გელათი Gelathi manastırlarındaki arşivlerden derlenen Gürcistan Tarihi'nde⁴²⁴, bu ülkenin en eski sınırları şöyle açıklanmıştır:- “Doğusunda Gurganian Denizi (გურგანისა Gurganissa), şimdi Gilan Denizi deniliyor; batısında Pntic, namı diğer Karadeniz; güneyinde Orethian Dağları (ორეთისა Orethisza), burada Medya'ya karşı Kurdler (კურთისა Khurthya) vardır;

⁴¹⁸ Ç.N.: Gürcüceden tercümesi, *buzul*.

⁴¹⁹ Ç.N.: bkz. Pliny, *The Natural History of Pliny*, çev. J. Bostock, H.T. Riley, Londra, 1855, s. 34

⁴²⁰ Ç.N.: Latince'den tercümesi: *kar beyaz*.

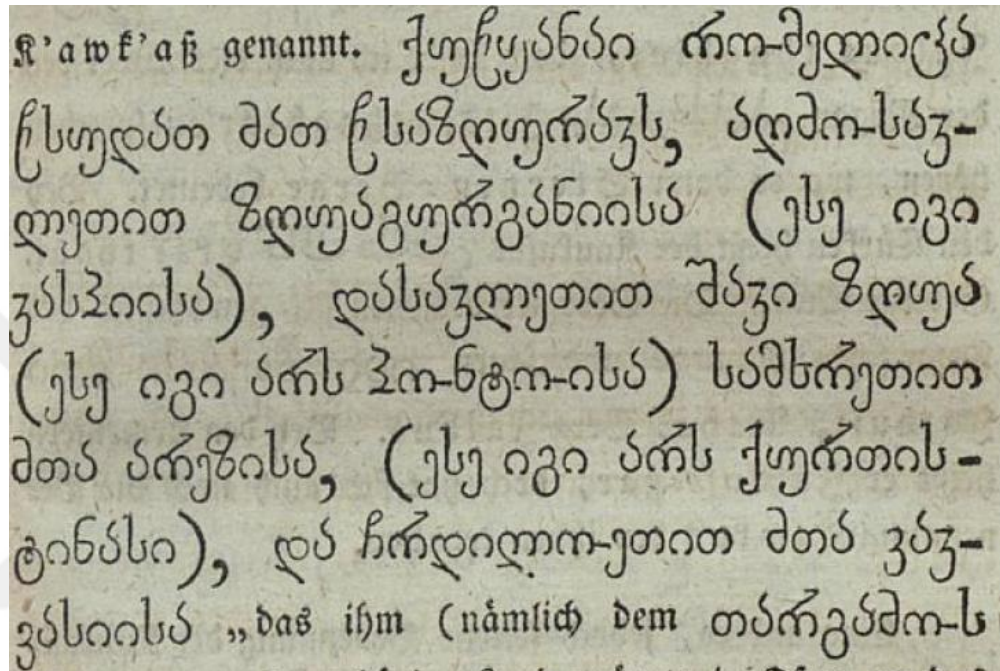
⁴²¹ Pehlwi'de, Media ya da Parthia antik dili, Kof adı verilen bir dağ vardı. sonuç olarak Kafkas Kof Ckaf ya da Kof Ckasp olarak oluşmuştur.

⁴²² Ç.N.: Bkz. Ali Cin, “Musa Hornasi (Musa Horanî)'nin Tarih-i Ermenistan Adlı Eseri” TARR, C.II, S.3, s.11-24

⁴²³ ვახტანგ მეხუთე ლევანსა ძე Wahtang Mehuthi Lewanssa tse, V. Wahtang, Lewan'ın oğlu, 1703 ile 1722 yılları arasında hüküm sürmüş, hatalı bir şekilde Karduel ya da Kartalinia denilen kişidir.

⁴²⁴ Ç.N.: Bkz. M. F. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, çev. H. D. Andreasyan, haz. Erdoğan Merçil, Ankara 2003, s.2

kuzeyinde Kavkasian Dağları (კავკასია Khawk'assia), Farşlılar bunlara Yalbus derler.” Ülke tarihin somut bir örneği olarak Gürcü prens Davith tarafından yazılıp 1798 yılında Tiflis’de basılan eserde, Kafkasya aynı şekilde eski otoritelerden კავკას K’awk’ass olarak oluşturulmuştur.

“Ona (თარგამო-ს Thargamoss) ait ülke, doğuda Gurganian Denizi (Bu Hazar Denizi’dir), batıda Karadeniz (Bu da Pontus’dur); güneyde Aressian Dağları (Kurtistan); ve kuzeyde K’avk’asian⁴²⁵ ile sınırlıdır.

Tüm bunlar Kafkasya adının komşu milletler arasındaki eskiliğini yeteri kadar kanıtlıyor. Yine de günümüzde Asyalılar tarafından çok az kullanılıyor, ki onlar bu dağlara genellikle Tatarca adıyla Yalbus(يال بوز ya da يالبوز), yani , buz-yele diyorlar. Tatarca adlandırma büyük ihtimalle (يال بوز طاغر)Yalbus Dağlar şeklindedir ama Nogaylar arasında bunun aynı şekilde (بالدز طاغر) Yıldız Dağlar olarak telafuz edildiğini duydum, bu durumda manası Yıldız Dağları’dır. Türkler arasında Kafkasların adı كاف طاغي Kaf Dağı, yani Kaf Dağları’dır. Gürcüler genellikle Tatarca adı kullanır ve იალბუსის მთა Yalbusiss Mtha, Yalbus Dağı

⁴²⁵ Schemok’lebuli Istoria ssa Kharthuhloissa, Kurze Geschichte von Georgien, C.4, s.84; Ç.N.: Brosset, a.g.e, s.2

derler. Ermeniler buna Yalbusi-sar derler ama Kavkas adı onlar tarafından hala korunur.

Kafkasya Dağlarının başka bir adı, Gürcüler tarafından nadiren kullanılmasına rağmen, თეზი Themi ya da ტეზი Temi'dir. Bunun manasını öğrenemedim. Dahası her bir kısmına farklı adlar verirler ve neredeyse her karlı zirvenin özel bir adı vardır.

Eski bir adlandırma olan, yüksek karla kaplı dağlarda sıklıkla kullanılan ve Send dilinde yazılmış Bundeheş'e de göre, Farslılar tarafından Kafkaslara البرز Elbrus⁴²⁶ adı verilir. Kafkasya'da bu adı taşıyan yalnızca iki karlı zirve bulunur, biri kuzey-batıda, قوبان Kuban, რიონ-ბო Rioni ve ტყენის წყალო Zheniss-tzq'ali'nin kaynağını aldığı dağdır ve İmereti'nin kuzeyindedir. İkincisi Güney Dağıstan'dadır, Kuba şehrinin batısında, daha iyi bilinen adıyla Şah Dağ ya da Şat Dağ'dır. Bu sonuncusu Timur'un Farsça yazılmış tarifinde Elbrus adıyla geçer. امير شيخ ابراهيم Emir Şeyh İbrahim'in tarihinde, 788 (M.S. 1386) yılındaki داغستان Dağıstan seferi ile bağlatılı kısımda, şöyle denilmiştir: “و زمام ايالت ولايت شروان و شباهي تا اقصى البرز كوه در” yani “Ve o (Timur) onunla (Emir Şeyh İbrahim) ve onun soyundan olanlarla Elbrus hattındaki Şirvan ve Şamahy vilayetlerinin hakimiyet idaresini görüştü.”⁴²⁷ İran'da, yine, başkent Cebal'da, bu adı taşıyan iki yüksek dağ vardır; bunlardan bir Parsees'in meşhur ateş-dağıdır, buna genellikle شاه كوه Şah-Koh, Kral Dağı denilir.

Nitekim Elbus'un gerçekte uygun bir ad olmadığı açıktır ama tüm yüksek karla kaplı dağların genel adıdır ve bu adlandırma Kafkasların yüksek zirvelerinin daima buzla kaplı olması sebebiyle verilmiştir. Bununla birlikte bu ad oldukça eskidir.

⁴²⁶ Orjinal okunuş, Elbodsh البرج şeklindedir. Lakin bu telafuz şu an alışılmadıktır. Diğer yandan البرز ve البروز yanlıştır. Farsça برز berz, statura (durma), proceritas corporis (vüzdun yüksekliği), altus (yüksek), altitudo (yükseklik) manalarına gelmektedir. Lakin bundan البرز Elbrus'u türetmeye teşebbüs etmemeliyiz. Çünkü Arapça ال el, önceki Farsça bir kelimedede hiç kullanılmamıştır. Eski bri Fars diyalektinde, برز berz, bordsh ile eş anlamlıdır.

⁴²⁷ Ç.N.: Bkz. Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, İstanbul, 2015, s.40

Kafkasya'nın bir başka adları, Reineggs'in bahsettiği ya sıklıkla kullanılmayan ya da silsilenin özel kısımlarına verilmiş adlardır. تاو *Tau, Taw*, داغ *Dagh* ya da طاغ *Thagh*⁴²⁸ Tatarca, genel anlamıyla Dağ demektir ve bu yüzden özellikle Kafkasları tanımlamaz. Bununla birlikte bu kelime Tawlinzi (Kaskas yerlileri) adlandırmasının sebebi olmuştur. Eskiden Rusların kullandığı bu kelime onlara Ossetler ve Kisteler'den geçmiştir ama bu adlandırma uygun olmayan ve bellisiz olarak unutulmaya bırakılıp yine bellisiz Gorsski, Dağlılar kelimesi yerini almıştır.

Kern ve Aente kelimeleri Arapça'dır ve Kafkasları tanımlamak için hiçbir zaman kullanılmamıştır. İlki قرن *Kern, jungere unum alteri*⁴²⁹, keza boynuzlar manasına gelir, bundan *vertex montis*⁴³⁰ türemiştir. Reineggs belki de Farsça کرانه *Kerane Koh*, yüksek dağlar, kelimesini de göz önünde bulundurmıştır. عند *Aend, tractus vel latus rei*⁴³¹ hiçbir zaman dağlar için kullanılmadı. Galbus ve Yc-albus adları aynı şekilde bilinmemekte ya da Yalbus'un bozulmuş halleridir. كار داغلر *Kar Dağlar* (Kar-Dağlar) ve بوز داغلر *Buz Dağlar* (Buz-Dağlar), uygun adlar değildir ve Oss-Dağlar Tatarlar tarafından Osetlerin dağlarına verilmiştir. Bununla birlikte bu dağları genellikle belirsiz bir terim olan تاولستان *Taulisstan* ya da Tavisstan olarak adlandırırılar. Karakalkan Dağlar da bunlar gibi genel bir adlandırma değildir. Bu kelimeleri Reineggs hatalı bir şekilde çevirmiş ve bunlara, Kalkan kelimesini Tatarca قالقمق *Kalkmaktan* alarak Kara Kalkık Dağları demiştir. Bunu ikinci cildindeki etimolojide en absürt şekilde açıklamaya çabalamıştır.

Kara Kalkan Dağlar قرا قاقان دغلر *Tatarlar* tarafından güneydeki Rioni ve Aragve'nin kaynakları arasında bulunan Kafkasların kayrak-taşı dağlarına verilmiş bir addır. Burada Osetler yaşar ve bunlardan დიდოლოსხო *Didi Liahvi Nehri* doğar, burası yine aynı dilde قرا قاقان صو *Kara Kalkan Sza, Kara Kalkan* olarak

⁴²⁸ Ç.N.: Yani Dağ.

⁴²⁹ Ç.N.: Latince'den tercümesi: İki şeyi birbirine bağlamak; yazarın verdiği Arapça kelime قرن ilişkisini kurmak, bağlamak, ilave etmek; birbirine geçirmek ve boynuz manasına gelmektedir. Bkz. Serdar Mutcalı, Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul, 1995, s.702

⁴³⁰ Ç.N.: Latince'den tercümesi: Dağ zirvesi.

⁴³¹ Ç.N.: Latince'den Tercümesi: Bir şeyin yanı/gövdesi/tarafı/kenarı ya da yeri/bölgesi/alanı; yazarın verdiği Arapça kelime عند: (zarf, mud.kul.) ..de, ..yanında, ..yakınında (yer, zaman ya da sahiplik için) manasına gelmektedir. Bkz. Mutcalı, a.g.e., s.602

adlandırılır ve siyah zırh (siper, kalkan) anlamına gelir. Bu ad Osetler tarafından verilmiştir çünkü onlar eskiden bu renkte kalkanlar kullanıyorlardı. Başkalarına göre bu dağlar bu adı siyah görünümünde almıştır.

Çerkesler Kafkasların en yüksek dağlarına *Kuş'ha* derler ama üst Terek ile Kuban kaynağı arasındaki tüm silsile Osetler ve onlar tarafından *Kurdsh* olarak adlandırılır. Bunların sonuncusunun dilinde karlı dağlar terimi Ziti-chog ve Gürcüce *გონულის მთა* Quinuliss mtha, olarak geçer. Bu adlandırmaların ikisi de kar kaplı dağlar manasına gelir.

25 Kasım günü, Georgivsk'e varışımızdan bir gün sonra, Kafkasya Hükümeti Valisi Ekselanslarına St. Petersburg'dan tavsiye mektubumu ulaştırdım ve ondan en kibar üslupta cevabını aldım. Benim orjinal planım Kuzey Kafkaslarda kısa gezintiler yapmak için gelecek kışı sınırdaki geçirmekti ve Mayıs ayında Tiflis'e devam etmekte. Niyetimi valiye bildirdim ama bana sınırdaki gezintilerimi yaza kadar ertelememi tavsiye etti. Böyle yapmalıydım çünkü her yer karantina sebebiyle kapatılmıştı, keza salgın özellikle Çerkesler ve Abazalar arasında hala durmuş değildi ve bunlarla tüm iteletişim en katı şekilde yasaklanmıştı. Bu sebepten ötürü planımı değiştirmek ve yıl sonundan önce aralık ortasında Kafkaslar üzerinden Gürcistan'a seyahat etmek durumundaydım. Burada duruma göre ilerleyen dönem için ayarlamalarımı yapabilirdim.

Valinin emriyle, Georgivsk'de kaldığım süre boyunca konaklayacağım bir yer ayarlandı ve bana muhtemelen yardımcı olacak insanlarla beni tanıştırma inceliğini gösterdi. Aynı şekilde General Bay Bulghakov'u görmeye gittim. General Bulghakov sınırdaki kumandandı ve bu bölgelerde uzun zamandır bulunuyordu ve özellikle kendisini Kafkasyalılar ve Türkler üzerine yaptığı seferlerdeki kahramanlıklarla fark ettirmişti. Kendisi Çerkesler üzerine yaptığı seferden henüz yeni dönmüştü. Bu seferde gerektiği şekilde desteklenmediği için kesin bir başarı elde edememişti. Georgivsk'de ayrıca M. Siemssen ile tanıştım, kendisi Kont Mussin Puşkin'e Gürcistan dağları turunda eşlik eden bir kimyagerdir. Kendisi beni çok faydalı bilgiler ile donattı ve bana oraya yolculuğum için çok sayıda ip ucu

verdi. Bana ayırca başka incelikler de gösterdi, bunlar için ona şükranlarımı burada bir daha sunuyorum.

Georgivsk'de, Kafkasların kuzey-batı kısımlarına ilişkin ayrıntılar toplama fırsatı yakaladım. Bunlar benim önceki gözlemlerimle birleşerek okuyucuya derhal ibraz edilebilecek hal aldı. Açıklamamı daha anlaşılır bir biçimde oluşturmak için, kısmen Kont John Potocki'ye borçlandığım materyallerÇarfinda Rusya'nın Kafkasya ve Gürcistan ile olan ilişkileri hakkında genel bir açıklama ile önsöz edeceğim.

3.18. On Sekizinci Bölüm

Rusya'nın Kafkasya ve Gürcistan ile İlişkilerine Dair Açıklama

3.18.1. İlk Çağ

Zar İvan Vasilyeviç'den Büyük Peter'in Persliler Üzerine Seferine

M.S. 1555.)Çar İvan Vasilyeviç'in hükümdarlığı sırasında, dünyanın 7063 yılında, Beş Dağların (Beş-Tau) Çerkes prensleri, tüm ülkesi ve tüm tebasıyla sonsuza dek Rus saltanatına teslim oldu.

İmparatorluğun vassallarından biri olarak kabul edilmelerinden sonra, imparatorluk nizamına uygun bir şekilde, ordu görevine verildiler. Bu görevde bunların çoğu kendilerini olağanüstü bir şekilde ispatladı.

1557.) Dünyanın 7065 yılında, Ruslar, Kırım Han'ı Devlet Giray ile savaşırken,Çar İvan Vasilyeviç Prens Dimitri Vihnjevski'yi bir kısım birlikle Kırım'a gönderdi: hücum ederek İslam Kyermen şehrini aldı, garnizonun tamamını kılıçtan geçirdi ve burada bulduğu tüm topları taşıdı. Bu esnada Çerkes prensleri Tas-Durt ve Dossibok,Çar'ın izniyle, Kırım topraklarına başka bir bölgede saldırdı ve Temruk ile Thaman şehirlerini aldı.

Aynı hükümdar döneminde, Kırım Han'ı Şah-Baş-Giray, kendi birliklerinden ve Kuban Tatarlarından oluşmuş büyük bir ordu ile Çerkesleri istila etti, şehirlerini yağmaladı ve onları Kuban'da oturmaya ve İslam dinini benimsemeye zorladı. Zorlamada zayıflayarak, birkaç yıl daha burada devam ettiler. Lakin Rusya Kırım ve Kuban Tatarları ile savaşa girince, Çerkesler,Çar'ın emrindeki Kalmukların yardımıyla, eski ikametleri Beş-Tau'a döndüler. Birkaç sakin yıldan sonra, Kuban halkı yine buların ülkesine onları yine Kırım egemenliğindeki Kuban'a getirmek için akın yapmaya ve onları aralıksız olarak taciz etmeye başladı. Çerkesler, uzun süren savaştan yılıp sonunda Beş-Tau ya da Beş Dağları terk etti ve Terek yakınlarına taşındı, burada Rus topraklarındaki Baksan Nehri üzerine yerleştiler. Bu sırada başlarında iki prens, Kabarty-Bek kardeşler vardı, bunlar ikamet yeri değiştirme

konusunda tartıştı, ayrıldı ve Çerkes halkını aralarında bölüştü. Büyük olan Baksan Nehri'nde kaldı ama genç olan ve takipçileri Terek' devam etti; ve bunun sonucu olarak bunların ülkelerinde Küçük ve Büyük Kabardey olarak bölünme yaşandı. Prensler ve uzdenler (asiller) Muhammedi inançtandı ama halkın çoğunluğu ve köylüler Yunan mezhebinden Hristiyandı ve köylerinde kiliseleri ve Ortodoks rahipleri vardı.

Bağlılık belirtisi olarak, o zamanlar Çerkes Prensler içinÇar'a çocuklarını ve en yakın akrabalarını rehin vermek bir gelenektir. Bu uygulama İvan Vasilyeviç ve oğlu Feodor İvanoviç döneminde devam etti.

1559.) Moskova'da Çerkes prensi Tyumen'den, İmparatorluğun vassalları arasına katılma dileğini ifade eden bir elçi belirdi ve prensin dileğine uyuldu. Aynı yıl yine Şamhallardan, ne kadar reddedilse de Çerkes akınlarına karşı yardım istihham eden bir elçi geldi.

1560.) Rehineler arasında hükümdarlığı süren Çerkes prensi Temruk'un oğlu ve kızı, İdar'ın oğlu bulunuyordu. Bunlar Moskova'da Hristiyanlık dinini benimsedi. Temruk'un kızı Maris Temrukovna, 1560'da İvan Vasilyeviç'in ikinci karısı oldu (1568 yılında öldü.). Kardeşi Michailov Temrukoviç Çerkasskoye, aynı prensin asıl özel danışmanı ya da Boyorin'i oldu.

1565.) BuÇar Prens Temruk'a düşmanlarına karşı destek olması için, bir ordu ile birlikte Voyvoda Prens İvan Daçkov'u gönderdi. Bu zamanda Çerkesler arasında Hristiyanlık yaygın olmaya başladı.

1568.) Ruslar Terek üzerinde bir şehir kurdu, bu tedbir Tyumen Çerkeslerine büyük bir memnuniyetsizlik verdi ve devamlı bir kan dökölme durumunu kanıtladı.

1570.) Beş-Tau'daki Çerkesler Tatarlarla yaptıkları ve prenslerinin yaralandığı savaşta yenildi ve prensin iki oğlu Mamstruk ve Biberuk esir düştü.

1571.) Ulak, Novossilzov, Rusya adına barış teklifi yapmak ve Astrahan eyaletini istila etmiş Türk birliklerine ilişkin serzenizleri iletmek için

Konstantinopol'e gönderildi. Osmanlı⁴³², Rusların Terek üzerindeki yeni şehirlerinden feragat etmediği sürece hiçbir barışa razı olmadığı şeklinde cevapladı.

1572.) Kırım Tatarları Rusya içlerine devamlı saldırılar düzenledi ve Moskova'nın yakınlarına bile ilerledi ama her zaman geri püskürtüldüler. Aynı yıl, Prensler Michailo Temrukoğlu, Peter Gorenski Çerkasski ve diğerleriÇar'ın üçüncü karısının zehirlenmesi ile ilgili oldukları şüphesiyle idam edildi.

1589.) Gürcü elçisi Türklere karşı;Çar'ın yardımını istemek için Rusya'ya geldi. Bu isteği rahiplerin katıldığı Rus elçileri tarafından taahhüt edildi. Önceki yıl, ulak Novossilzov, İran'a gönderildi ve bu ülkeden İran elçisi Andy Beg ile birlikte döndü. Bu elçi Astrahan'da Şah Abbas'ın öldüğünü duydu, itimatnamelerindeki mührü aldı ve bunu kendi adını gasp eden kişi olarak yazdığı yenilerine ekledi.

Görevinin asıl amacı Ruslara hakimiyetlerini Terek ve Kafkaslara, Şamhallıktan Gürcistan üzerine kadar genişletmeyi teklif etmektir. Huzura kabul edildi ve yeni Şah ardından babasının Derbend ve Bakü şehirlerini Türklerden alındıklarında Ruslara verme sözünü onayladı. Böylece Rusya ile İran arasında ortak düşmana karşı ittifak yapıldı. Türkler bu sırada bazı İran şehirlerine sahipti, aynı sırada Şah'ın kız kardeşini Büyük Efendi'ye⁴³³ vermesi şartıyla Şah'a barış önerisinde bulundu ve bu şehirleri onlara teslim etmeyi önerdi. Aynı yıl Vasilyeviçkov İran'daki görevinden, aralarında Semerkant prensi yeni Şeyh'in de bulunduğu Şah'ın elçileri eşliğinde geri döndü.

1590.) Bu elçilerÇar'a sunuldu ve Boris onları Rus birliklerinin yukarıda bahsedilen iki şehri almak için Tarku'ya yürüyüşte olduklarını bildirdi. Aynı sırada bunlara Rusya'nın bu iki yeri kendi güçlerini görevlendirmeden almak da hırslı oldukları bildirildi ve bu konudaki kararlı cevap Şah'a gönderilmeliydi.Çar, Türklerle açık bir kopmadan kaçınmaya özen gösteriyordu ve sadece Macaristan'ın menfaatine bir şaşırtma etkisi için, burada Türkler Avusturya üzerinde üstünlük sahibiydiler. Ayrıca Papa'nın yardımıyla Polonyalıları avantajlı bir barışa ikna etmeyi umuyordu.

⁴³² Ç.N.: Osmanlı Devleti.

⁴³³ Ç.N.: Osmanlı Sultanı'na.

1594.) Şamhallık tebası Rusya'ya düşmanlık etmeye başladı,Çar Feodor İvanoviç, Prens Andrei İvanoviç Hvorostinin'i bir ordu ile Terki'ye, Rusya hakimeyini genişletmek amacıyla Koissu Nehri'nin ağzında bir şehir inşa etmesi için ve aynı zamanda Şamhallığın başkenti Tarku'yu alıp onu daha iyi kuvvetlendirmesi için gönderdi. Şehir gereğince Koissu üzerinde Prens Dolguruk tarafından kuruldu ama Tarku'da amaçlarını yerine getirmelerine izin vermeyen Dağıstanlıların ve Kumukların inatçı direnişiyle karşılaştılar. Bu sırada Çerkes prens Ssunçalei Kangliçi, halkıyla beraber Terki'ye geldi ve İmparatorluğa kayda değer hizmet sağladı.

İsyankar Kozaklar Don ve Volga (İtil) üzerinde bir tür devlet kurdular ve sıklıkla yırtıcı seferler ile meşgul oldular. Türkler, Ruslar tarafından düzende tutulamayan Terek ve Sunca üzerindekiilerden şikayet etti. Bu konuda Sultan III. Murad'a bunları bastırmak için gerekli emirlerin verilmiş olduğu teminatı verildi.

Osmanlı gizlice Kırım Hanlarını Ruslara karşı birlikler ve ağır silahlarla donattı.

1587 yılı gibi erken bir zamanda Rusya Gürcistan'a ülkeyi keşfetmesi için tercüman gönderdi; 1594 yılında tercüman, o zamanlar hüküm süre Kral Aleksander ve biri Çerkeslerin olan elçi ile geri döndü. Bunların ikisi de imparatorluğun vassallarından biri olmak için kabul edilmeyi istiyordu. Gerçi bu Kral Aleksander önceden İran'la antlaşma yapmıştı, yine de Türkler ile İran'ın kopması kritik durumundaki yeri sebebiyle Rusya'ya başvurması gerekiyordu.Çar kralın ve Çerkeslerin dileklerine uydu ve bağlılık yemini teslim almak için bunlara vekil gönderdi. Çerkeslerin ülkesinde bunların korunmaları amacıyla sört müstahkem yerin yapılmasını kararlaştırdı ve Şamhal'a karşı bunlara bir birleşmiş birlikler sevk etti. Ertesi yıl, 1589, Rus elçileri geri döndü ve yeni tebaya küçük bir yıllık haraç dayatıldı. Başka bir Rus vekil Kafkas Dağlarına diğer prenslerin bağlılığını almak için gönderilmişti. Bu vekilde Gürcistan'a kadar güvenli klavuzluk söz verilmişti ve amacı Rusya'yı düşmanlarının tüm tasarıları hakkında bilgilendirmektir. Gürcü kralı diplomatı büyük bir seremoni ile karşıladı ve ona İberia' nın bir efendinin egemenliği altında olmadığı sürece gelişmeyeceğini bildirdi. Ülke o zamanlar iki

prens arasında ikiye bölünmüştü, bunlardan biri Simeon adında, Türk boyunduruğu altında sızlanmaktaydı. Diplomat bu prensi de bağılılığını sağlamak ve onu aynı yılın kışında Rus birliklerinin Şamhalların karşısına çıkacağını bildirmek için davet etmişti. İki Gürcü elçi buna dönüşünde eşlik etti, Rusya'ya bağılılıklarını doğruladılar ve düşmanlarının ataklarına karşı yardım istediler. Aynı şekilde azizlerin portrelerini yapmaya bir sanatçı ve bir top-ustası görevlendirdiler. İlki ile ihtiyaçlarını karşıladılar ama ikincisi bir bahane ya da başka bir şey ile reddedildi.

1594.) 1594 yılında, Ruslara karşı düşmanlık başlatmış Türkler için işler daha ciddi bir hal aldı. Prens Svenigorodski bu sebeple İran'a Şah Abbas'a onu Türklere karşı bir ittifaka sokmak için üstün gelmek ve İran'da esir tutulan Gürcü kralın oğlu Prens Constantine'nin salınmasında etkili olmak için gönderildi. Şah razı olmaya niyetliydi ama Constantine, İran kültürüne düşkünlük geliştirmiş, İslamı benimsemiş ve tersine olduğu yerde kalmayı seçti.

Naçokin adında bir diplomat, onlarla bir antlaşma yolu yapmak, Osmanlı'ya Rusya'nın Gürcistanla yakın ilişkisini sürdüreceğini, bunun sadece din hatırına ve iki ülke arasındaki ticari ilişkiyi kolaylaştırmak adına olduğunu temin etmek için Konstantinapol'e gönderildi. Dağlardaki Çerkeslere ilişkin, bunların Rus kökenli olduklarını ve gönüllü olarak tabi olduklarını anlattı. Terek üzerindeki yeni şehrin yalnızca bunları düşmanlardan korumak için yapıldığını ve bunlara komşu Türklere barışçıl davranmaları için en katı emirlerin verildiğini, söyledi.

1598.) 1598 yılındakiÇar Feodor İvanoviç'in ölümünde, Rus hükümdarlığının erkek tarafının soyu kurumuştı, Boris Godunov, imparatorluğun asilzadelerinden biri ve ölüÇar'ın kayınbiraderi, tahta çıktı. Onun hükümdarlığı süresince Çerkesler sadık kaldı ve her zaman belirlenmiş rehin sayısını tamamladı.

1600.) Boris Godunov yönetimi altında Rus bölgelerindeki genişleme Şah Abbası gücendirdi ve onun kışkırtmasıyla Şamhallar, bir Rus elçisini heyeti ile birlikte yağmaladı. Rusya adına yakımlar yapıldı ama İran elçisi ilişkiyi unutulmak üzere gömmekte telaşlıydı ve aynı zamanda Koissu'daki yeni inşa olunmuş şehrin yıkılması ve ticaretin açılması gerekiyordu.

Aynı yıl iki elçi, Prens Aleksander Sassekın ve Prens Temir Sasselscki İran'a gönderildi. Bunların talimatları şu şekildeydi: 1.Şah'ın mührünü antlaşmaya basmasını sağlamak. 2.Aynı şekilde bir resmi yemin. 3. Türklerle ittifakını ayırmaya çabalamak ve Türklerle barış görüşmeleri yapmak için Almanya İmparatorluğuna elçi göndermesini sağlamak. 4. Şah'a Boris'in tahta ölüÇar Feodor'un dileklerine uyarak oturduğunu bildirmek. 5. Rusların Koissu'daki kaleye yıkmaya eğer Şah Şamhal ile Ruslara yaptıkları hakareti düzeltmelerine zorlamak için görüşürse, hazır olduklarını bildirmek. 6. Elçiler süpriz bir durumla karşılaşırılar ise kağıtlarını denize atmakla yükümlüdür.

1602.) Gürcü Kralı Aleksander dilediği gibi taraf seçti, bazen Ruslarla, bazen Türklerle ya da İranlılarla. Oğullarından biri Rusya'da esir olduğu sırada, diğeri İran'da aynı şekilde bulunuyordu ve kendisi iki güçle de ittifak yemini etmişti. Osmanlı gizlice Kırım Tatarlarına yardım etti.

1604.)Çar imparatorluğun Asya sınırlarını kuvvetlendirme emri verdi ve bu bittiğinde buraya tam bir birleşmiş birlikler gönderdi. Bunların başında Prens Massalski ve General Baturlin, Pleçeyev ve diğeri vardı ama Türkler ve dağlılar tarafından şaşırtılıp kılıçtan geçirildiler. Liderlerinin çoğu bu olayda öldü ve Rusya'nın Dağıstan ve Şamhal ülkesindeki tüm hakimiyet alanları düşman eline düştü.

Bu zamandanÇar Vasili İvanoviç Şuyskoye zamanına kadar dağlılarla tüm iletişim askıda kaldı.

1609.) Kabarda Prensi Soloh ve diğeri Çerkes önderleri Kardan adında bir elçiyiÇar'a bir mektupla birlikte gönderdi. Lakin Moskova yakınlarında yolda Sahte Dimitri tarafından desteklenen Polonyalıları esir düştü, bunlar tarafından Rus başkentinden 12 verst mesafedeki Tuşino'ya getirildi ve tüm evrakları çalındı. Polonyalılar mağlup edilip Kaluga'ya geri çekilmek zorunda kalana kadar elçiyi, sahtekar ile birlikte, esir tuttular. Kardan ardından Moskova'ya devam etti ve başına gelenleri anlattı. Polonyalılar ve diğeri düşmanlar Rusya'dan atıldıktan ve Michale Feodoroviç RomanovÇar seçildikten sonra, Kabarda Prensi Ssoloh, Kasi Mursa Şeptuka, Murdar Mursa Alkassi, Kudenek Mursa Kasbulat, Narçov Mursa Basluka,

Aytekol'un oğlu ve diğerleri, 1614 yılındaÇar'ı tahta çıkışına dair kutlayan bir mektup ulaştırmıştı, Ssin Boyarski Peter Ssmagin, onlara Terki şehrinden gönderilen, önceden bunlardan sadece sözlü olarak söylenmemiş kendi elleriyle imzalanmışÇar'a bağlılık yeminini teslim almıştı. Yemin şöyleydi:

“Ben (burada isim vardır) büyük hükümdarÇar ve büyük-prens Michael Feodoroviç'e tüm Rusya'nın otokratına, kendi adıma, kardeşlerim ve çocuklarım adına, büyük ve küçük, yüksek orta ve düşük sınıftan tüm Kabardeyülkesi halkım adına, büyük hükümdar,Çar ve Rusya'nın büyük-presnsi Michael Feodoroviç'e yemin ederim ki; tüm hayatlarımız boyunca veÇar'ın üstün otoritesi altında teba olarak sonsuza dek kalacağız,Çar ve tüm Rusya'nın büyük-prensi Michael Feodoroviç'in emrettiği herhangi bir yere ona hizmet etmek için gideceğiz. Ve bize hasımlarının ve ona itaat etmeyenlerin üzerine yürümemizi emrederse, ben (isim), kardeşlerim, çocuklarım ve tüm tebaam,Çar'ın düşmanlarıyla dövüşmeye üzerlerine gideceğiz. Onun emirlerine kesin itaat edeceğiz, bunları geciktirmeden, neşeyle ve ihanet etmeden yerine getireceğiz. İmparatorluğa kötülük etmemek için, kimsenin sürüden ayrılmaması için,Çar'ın tebasını esarete düşürmemek için sadece bizim efendimiz veÇar'ımıza hizmet eden Mursalar ile görüşeceğiz” ... (Orjinalinde bir boşluk). “Ve Livanyalılarla birlikte” ...(Bir başka boşluk)... “krallar; ne imparatorluğun düşmanları ve hayinler ile ne de Azak halklarıyla en küçük bir iletişime geçmeyeceğiz. Ne bunlara Moskova'ya ya daÇar'ın bize komşu herhangi bir şehrine kadar ne deÇar ve tüm Rusya'nın büyük prensi Michael Feodoroviç'in herhangi bir tebasına dek eşlik etmeyeceğimize; ben (isim) olarak onları çağırmayacağıma ya da onlara eşlik etmeyeceğime ne de hainliği ve hain tasarıları desteklemeyeceğime yemin ederim.”

Altında şu yazılıdır:-”Çar ve tüm Rusya'nın büyük prensi Michael Feodoroviç yüce hükümdara yemin ederim ki, evrağın içerdiği her şeyi gözteceğim.”

1616.) Bu Kabardey prensleri, Prens Kanbulat, Kanlyçi ve Şegunak; Mursa Busluk'uÇar Michael Feodoroviç'e bağlılıklarının delili olarak gönderdi.

Esirler sadakatlerinin teminatı olarak esir tutuldu, önceden, Terki şehrinde. Yukarıda bahsettiğimiz prenslerin ailelerinden şunlar seçildi: Dengisbeg Alashuka

(Atashuka?), Kasi Mussavi, Ali Mussavi, Sultan Ali Shaybulat (Dshembulat?), Şavloh Rjeka ve İslam Beg Mussi.

1622.) Rusya İran ile ticari antlaşma yaptı.

1628.) Bu iki imparatorluk arasında dostane ilişkiler devam etti; ama 1628 yılında Şah Abbas Rus elçisi, Prince Tufakin'in kötü davranışından şikayet etti, elçinin mallarına el konuldu ve yerine başkası gönderildi. Aynı yıl Şah Abbas, hayince Sasutzkoye'nin Astrahan'ı kendisine verme teklifini reddetti ve bu bilgiyi Çar'a ulaştırdı.

1636.) Kozaklar, Azak mahallinde Rus hükümdarlığı kurmayı teklif etti ama teklif Çar tarafından reddedildi ve Osmanlı'yı durumdan haberdar etti.

1643.) 1643 yılında Tatar akınlarını denetlemek için bazı yeni şehirler kuruldu. Ayrıca Çar Michael Feodoroviç; şimdiye dek sadece ahşap duvarları ve kuleleri olan Terki'nin, Hollanda asıllı mühendis Cornelius Slaussen tarafından Avrupa tarzında sur ve kale duvarlarıyla kuvvetlendirilmesine sebep oldu. Bu işlere büyük ilaveler Aleksei Michailoviç'in hükümdarlığı süresince Thomas Bayley adında bir İskoç tarafından yapıldı.

1648.) İmereti Kralı Aleksander Rus imparatorluğu vassallarına katılma isteğinde bulundu.

1650.) 7158 yılında Çar ve büyük prens Aleksei Michailoviç, Nikifor Michailoviç Toloçhanov ve Aleksei'nin yazmanını, İvan İgevlef'in oğlu; kendisine Çar'ın samur kürkünden hediyelerini iletmesi ve belirli önemli politik meselelere ilişkin görüşmesi için Kral Aleksander'a elçi olarak İmereti'ye gitmesini emretti.

Toloçhanov ve İgevlef talimatları yerine getirdi ve Çar ve büyük prensin İmereti kralı Aleksander'a mektubunu, aynı şekilde Çar'ın hediyeleri olan samur derisi ve deriden eşyaları ilettiler. Aldıkları talimatlara göre, Astrahan'a kadar tüm şehirlerde korumaları için geldikleri yerlerden almaları gereken raporlara göre çok ya da az sayıda bir muhafız almaları gerekiyordu. Kral Aleksander'ı Rusya

monarşisi adına selamlamak, mektubu ulaştırmak ve Çar'ın gönderdiği hediyelerden bahseden konuşmayı yapmak için Astrahan ötesinde Terek Nehri'nden İmereti'ye devam etmeye çabaladılar. Aleksander'ın cevabını ve onun bakanları tarafından ne denilirse densin olduğu gibi beyan etme emri almışlardı.

Haziran'ın 9'unda bunlara Çar'ın elini öpme izni verildi ve seyircilerinin İmereti elçisi ile birlikte izni vardı. 6 Eylül'de Astrahan'a ulaştılar. Vali, Prense Golyzin, onlara derhal bir gemi tahsis etti.

24 Ekim'e kadar, Ssdan devam ettiler, çok fazla fırtına ile karşılaştılar. O gün Çar'ın elçileri tercümanları Tisiçenka'yı ve Aleksander'in elçileri papazları Simeon'u başka insanlarla birlikte, İmereti'ye, Terek'e ulaştıklarını ve Kral Aleksander'dan kıyıya araba göndermesini istediklerini bildirmesi için gönderdi.

21 Ocak'da İmereti'ye gönderilen tercüman hükümdarlığın yöneticilerinden biri eşliğinde Terki'ye döndü. Yanlarında gelen yönetici efendisinden; kralın varışlarını haber almaktan çok mutlu olduğu, onları bu konuda tebrik ettiği ve onlardan Paskalya sonrasında Terki şehrinden gelmelerini rica ettiği mesajını veren bir mektup getirdi.

Dolayısıyla, Paskalya'dan sonra, 15 Nisan'da elçiler Terki şehrinden yola çıktı. Bu şehrin Voyvodası onlara 140 adamlık ve iki rehberlik bir muhafız birliği verdi.

29 Mayıs'da Kral Aleksander onlara hükümdarlığının iki yöneticisini, efendilerinden bir mektupla birlikte gönderdi. Onlarla birlikte Çar'ın hediyelerini ve elçilerin eşyalarını taşımak için 273 adam vardı.

3 Haziran'da Kral Aleksander egemenliğindeki, kralın adı verilmiş ilk ticaret şehrine ulaştılar. Burada onlara elçileri ve de eşyalarını götürmesi için atlarla birlikte iki tane daha seçkin Gürcü gönderildi. Burada bir başpiskoposu gördüler, kendisi, o zaman kilise ayini zamanı olduğu için, elçileri seremoniye ve ardından akşam yemeğine davet etti. Kendisi masada bir kadeh şarap istedi, şarabı kutsadı ve dedi ki; "Kralımız sizin hükümdarınıza aynı dine inanan insanlar olarak bizi yüce koruması altına almasını rica etmeden elçiler gönderdi. Şu an sizlerin, Çar

hazretlerinin elçilerinin gelişinize şahitlik etmekten çok mutluyuz. Sizin yüce monarşinize refah vermesi, uzun ömür bahşetmesi ve kralımız ile bize bağışlayıcı olması için Tanrı'ya dua ediyoruz.” Kendileri ardından kadehden, Çarımızın sağlığına içip ardından kadehi elçilere uzattı. Onlar Kral Aleksander ve başpiskoposun sağlığı için içtiler.

16 Haziran'da elçiler, Gürcü Kral Theimuras'tan miras olarak sahip olduğu Raça şehrine (başkent) vardılar. Kendisi elçilere tebrik ve sağlıklarını sordu.

20 Haziran'da elçilere şehirde evler tahsis edilmesi emri verdi ve 25 Haziran'da huzura kabul edildiler. Gümüşle kaplanmış eğerler ve altın dizginle donatılmış atlar, elçiler için gönderilmişti ve insanlar yürüyerek hediyeleri taşımak için gelmişti.

Elçiler, taşınacak eşyalara uygun olarak emirlerinde bulunan Gürcüler, Mamuk, Dshemaritz ve George Kanşhoff ile samur kürklerini verdiler.Çar'ın mektubu bunların önünde yukarıda tercüman tarafından taşınıyordu. Kral Aleksander'in çadırına yaklaştıklarında, kral onlardan, eşi ve hanımları başka bir çadırda oturdukları için birkaç dakika durmalarını istedi. Bunlar perdelerini çekip hediyeleri, elçileri ve eşlik edenlere baktı. Biraz sonra kral onlara çadırına gelebileceklerini belirtti. İçeri on kulaç girdiklerinde şehir kulelerinden top ve küçük silah ateşlendi. Elçilerden eğilmeleri istendi. Bunun üzerine Metropolitan Zekheriyaları ve Küdüs Golgatha Dağı başrahibi Nikifor, çadırdan çıkıp onları karşıladı. İlk önce hükümdarları adına Çar'ın sağlığına ilişkin soru sordular ve çadıra elçilerden önce gittiler. Krala konuşmalar yaptılar, bun konuşmada kendilerini temin ettiler ki: kendi krallarının güçlü korumasını rica eden kralı merhametlice kabul etti; aynı dine inanan insanlar olarak, kralın istediğine göre onlarla birlikte gönderdiği elçilerini özgürce ağırladı, Rus majesterinin elçileri olarak ülkeyi görmek ve kralın dindar tebasının dini seremonilerini görmek için ve de hangi şekilde ve ne şartlarda artık güçlü korunmanın keyfine varacaklarına anlaşılmak için geldiler.Çar onları bu deliller ile (getirdikleri) donatmıştı ki, kendileri (kral) onları tam yetkili olarak atfedebilsin. Kendileri emin olabilirdi ki eğer hem fikir olunması gereken şartları dürüstçe yerine getirirse, onların kralı kendilerini, ülkesini ve halkını

koruyacaktır. Dostluklarının simgesi olarak, kral kendilerine, kendilerinin iyi niyetle kabul edebileceği ve karşılığında sonsuza dek Rus majestelerine başka hükümdarlara başvurmaksızın sadık kalmaya devam edeceği, 79 yük birinci kalite samur kürkü gönderdi. Anlaşmak için, Kraldan onları gecikmeden Rusya'ya dönmek için göndermesini istediler. Kral bu nutukları ayakta dinledi.

Elçiler ardından samur kürklerini teslim etti. Kral bunları büyük bir keyifle aldı ve elçilerin oturmasını istedi. Onlar yine de oturmadılar, çünkü henüz kralın elini öpme izni almamışlardı. Kralı tercüman bilgilendirdi ki, kendi hükümdarlarının emirlerine uygun olarak, majestelerinin elini öpme lütfu bağışlanmadan elçiler kendilerinin isteğini yerine getiremeyeceklerdi. Bunun üzerine kral oturdu ve elçiler ve tüm eşlik edenler kralın elini öptü. Bu seremoninin ardından elçileri akşam yemeğine davet etti. Ardından kendileri çadırdan çıktı ve hizmetkarlarına elçilere soğuk odayı kılavuzluk etme emrini verdi. Burası tuğladan inşa edilmiş ve bir çatı ile örtülmüştü. Burada Küdüs Golgatha Dağı başrahibi Nikifor ve sarayın bazı asilzadeleri, onlara eşlik etti. Kısa süre sonra kral elçileri masaya oturmaya davet etti. Yemek-çadırına gittiler. Kral elçilere solunda ondan çok uzakta olmayacak şekilde otumalarını emretti, Küdüs Golgatha Dağı başrahibi elçilerin yanına oturdu. Kralın solunda, biraz uzakta, Katolikos (patrik), üst ruhban sınıfı birlikte oturdu ve Boyarlar ile Asnauslar (üst tabaka) iki tarafta da birbirlerinin karşısında oturdu. Kral için serilmiş masa örtüsü ince altın şeritli Şam kumaşydı, Katolikos ve elçiler için serilen örtü çizgili atlastandı, Üst ruhban sınıfı ve Boyarlarınki ince ipektendi ve üst tabaka ve kralın saray memurlarınınki kırmızı Rus-derisiydi; bunlar birbirine dikilip masa örtüsü olarak örtülmüştü. Kral ve diğer tüm misafirler İran modasında bağdaş kurarak oturdu ama masalar ve sıralar elçiler için tedarik edilmişti. Ziyafet hava kararmadan iki saat önce servis edildi. *Stolniki* derhal şarabı, kralın ve tüm misafirlerin önünde bulunan kadehe doldurdu. Kral tüm toplananlar ile birlikte kadeh kaldırdı ve kadehini *Katolikos*'a kutsaması için verdi, Katolikos kadehe dua okudu ve krala geri verdi. Bu bittikten sonra, kral yüksek bir sesle dedi ki, “Çar ve tüm Rusya'nın büyük prensi asil ruhlu ve yüce koruyucu Aleksei Michailoviç'e rastlayacak kadar talihli olduğumdan beri, ben kendisinin sonsuza dek hizmetkarıyım ve onun refahına ve uzun ömrüne içiyorum.” Kendileri kadehini

bitirene dek içti, başından yukarıya kaldırdı ve dolu kadehi Katolikos ve elçilere şu sözlerle verdi, “Ben ve tüm halkım sizlerin büyük hükümdarınızın sonsuza dek vassalıyız. Bizler her zaman kanımızı dökmeye, hatta onu savunurken hayatlarımızdan fedakarlık etmeye hazırız.” Ardından herkesle birlikte oturdu. Kısa süre sonra topluluk; Katolikos, diğer ruhbanlar ve elçiler ayakta, Boyarlar ve üst tabakadan olanlar tek dizleri üzerine diz çökmüş şekilde Kral Aleksander’ın sağlığına içti. Kral ve Katolikos’a altın tabaklarda servis yapıldı, elçiler de aynı şekilde kendi porsiyonlarını aldı: geriye kalan herkes gümüş tabaktan yedi. Aynı usulde, içecek altın ya da gümüş kaplarda getirildi. Hava karardığında büyük gümüş şamdanlarda ışık getirildi ve ziyafet gün batımından üç saat sonrasına dek devam etti. Kral keyifle ve devamlı olarak Rus hükümdara övgülerde bulundu. Masadan kalkarken soylularının çoğuna elçilere atlarına dek eşlik etmeleri ve ardından eve kadar refakat etmeleri emrini verdi.

28 Haziran’da kral iki elçiye atlar gönderdi ve onlarla konuşmak istedi. Elçiler hemen gitti ve yine soğuk odaya yönlendirildiler. Kral kısa süre sonra elçilerin çadırına getirilmesini emretti. Katolikos’un, Boyarların ve diğerlerinin de bulunduğu, burada kral dedi ki, “Hediyeleri ve hükümdarınızın mektubunu keyifle teslim aldım ve size inanabileceğimi bildim. Söyleyin, o zaman, diğer talimatlarınız nelerdir?”

“Çar Alexei, hükümdarımız,” diye yanıtladılar, “siz Kral Aleksander’a, büyük elçileriniz ile kendilerinin güçlü koruması altına alınmayı istediğiniz belirttiğinizi, size söylememizi emretti. Bunu kendileri en merhametlice size bağışladığını; ama sahip olduğunuz tüm erkek çocuklarınızın ve en yakın akrabalarınızın bizim önümüzde sadakat yemini etmeleri ve sizin, oğullarınızın ve soyundan olanların, sonsuza dek değişmeden kendilerine sadık kalacağına ve başka hiçbir güce başvurmayacaklarına söz vermeleri gereklidir. Yemini yanımızda getirdik, siz ve oğullarınız bunu kendi elleriyle imzalamalı ve mühürlerini basmalı. Bu efendimiz için kesin ve memnuniyet verici bir teminat olacaktır.”

Elçiler konuşurken kral başlıksız bir şekilde ayakta idi. Ardından kutsal Tanrı’nın annesinin tasvirine döndü, istavroz çıkarttı ve dedi ki, “Ben Aleksander,

Ortodoks Moskovitinden bir şey duymadan önce krallığım bağımsızdı. Ne Türklere ne İranlılara, ne de Kırım Hanı'na başvurmadım. Lakin kayınbiraderim Theimura'tan, Çar ve büyük prens Aleksei Michailoviç'in mutlulukla ve sınırsız güçle büyük ve yüce Moskovi imrapatorluğunda hüküm sürdüğünü ve halkının bizler gibi Ortodoks Hristiyan olduğunu öğrendikten sonra, güçlü koruması altına alınma dileğimi dile getirdim ve bunu elçilerim ile kendilerine belirttim. Bu sırada aralıksız olarak Tanrı'nın hükümdarınızı teklifimi onaylamaya ikna etmesi için dua ettim. Şu an isteğimin yerine getirildiğini öğrenmenin mutluluğunu yaşıyorum, kendim ve halkım tam anlamıyla kendilerinin olağanüstü iradesine tabiyiz. Ben sadakat yemini etmeye ve kendimi sonsuza dek değişmeyen sadakatle kendilerine bağlamaya hazırım. Tanrı dualarımı duysun ki, büyük Çar'ınız bana yardımcı olsun ve beni amansız düşman ve rakiplerim Muhammet inancı karanlığına düşmüş merhum vassalım Dadian, Prince Leonty'den korusun. Bu büyük iyiliği için tüm evrenin Efendisi (Tanrı)Çarınıza tüm mutlulukları ve nimetleri verecek.”

Kral ardından elçileri yanına çağırdı ve onlara özel olarak hazırladıkları yemini hazır bulundurmalarını söyledi, RusÇarının emrine geciktirmeden itaat edilmeliydi. Ardından onları azletti ve onlara kendi masasından yiyecek ve içecek gönderdi.

29 Haziran'da, şehre geldi ve onlara katedral kilisenin kutsal dini törenine davet ile birlikte atlar gönderdi. Girdikleri gibi dua etmeleri ve ardından yüksek bir yerde oturan Kral Aleksander'a saygılarını sunmaları emredildi. Denileni yaptılar. Dini tören ana dillerinde, Rusya kilisesi ile tamamen aynı şekilde gerçekleştirildi. Bittiğinde kral onları akşam yemeğine davet etti, bunda da önceki akşam yemeğinde yapılanların aynısı yapıldı.

2 Temmuz'da Golgatha başrahibi bir beyefendi ile birlikte elçilere geldi ve Kral Aleksander'in kendisini aralarındaki farklılıkları halletmek için Dadian, Prens Leonty'e gitmesi için görevlendirdiğini söyledi. Devam etti ve ardından Rus hükümdarına Kral Aleksander'a gösterdiği iyiliğin aynısını ondan rica etmek için elçiler göndereceğini ve kralın onlardan Dadian'a başrahip tarafından bazı serzenişleri iletmesini emrettiğini söyledi. Elçiler Dadian'a ilişkin hükümdarlarından

hiçbir emir almadıkları yanıtını verdi ve sonuç olarak başrahip ile herhangi bir mesaj gönderemezlerdi. Yine de kendisine söz verdiler, eğer prens ile kralı uzlaştırmakta başarılı olursa, prensin kendisini Rusya'nın koruması altına alması gerekecektir ve kendisi (başrahip)Çar ve tüm Rusya'nın büyük prensi tarafından beklentisinin ötesinde ödüllendirilmelidir.

6 Temmuz'da kral Skalda şehrine gitti. Kral elçilere, bu konu hakkında hiçbir şey düşünmemelerini dilediğini, buraya devlet işlerinin zorlaması ile gittiğini bildirdi; ekledi ki, üç gün içinde onları aldırma emri verecekti ve bu müddet boyunca, onları Kral Theimuras'a gönderecekti, kendisinin varlığı ile işlerini halledebileceklerini ve bu sırada onun sarayı olan Küçük Khuthais'e taşınabileceklerdi. 8 Temmuz'da elçiler denileni yaptı. Saray ferah daireli geniş bir yapıydı, duvarlarında Aleksander'in atalarının savaşları resmedilmişti. Sarayın arkasında pek çok meyve ağaçlarının bulunduğu bir bahçe vardı.

13 Temmuz'da Metropolitan Zekeriyaları şu mesajı getirdi: kral onlara, henüz onları göndermemiş olduğu için huzursuz olmamaları için yalvarıyordu. Kral işleri biter bitmez onları gönderecekti, bu esnada kral onlara Golethi ve Büyük Khuthais şehirlerinde göremeye değer ne varsa görmelerini teklif ediyordu. Bu teklifi büyük bir keyifle kabul ettiler. İlk önce Golethi'ye gittiler, burası kayda değer bir yerdi ve pek çok iyi ve muhteşem süslenmiş kiliseyi barındırıyordu. Oradan Büyük Kguthais'e devam ettiler, burası başkentti ve kralın ikametgahıydı; burada çok sayıya taştan kilise ve saraya rastladılar. Pek çok eski eserin arasında özellikle biri Tanrı'nın annesi tasviri dikkatlerini çekti, eminlerdi ki, Evangelist St. Luke tarafından yapılmıştı. İmparator Konstantin, bunu İmeret kralı Davit ile kızının evliliklerini kutsamak için verildiğini bildirmiştir.

18 Temmuz'da, dindar insanlar tarafından İmereti'deki tapınakta saklı, çiftçilerin kiralарını teslim etmek için Athos Dağı'ndan iki keşiş Büyük Khutais'e geldi. Diana'daki Hotei manastırında bulunduklarını naklettiler, burası, eskiden beri, Tanrı'nın temiz annesinin gömleğinin korunduğu yerdir. Buraya İmparator Theophilus döneminde, ikona kırıcıların sebep olduğu karğaşa sırasında, Konstantinapol'den bir kütüphaneci tarafından getirilmişti. Kesin olarak

söyleyemeseler de bu gömlek ya pamuk ya da muslinden idi. Anlaşılmış gibi görünüyordu ama zemin şeker gibi beyazdı. Bu gömleğin tedbirini almışlardı ve bir kat beyaz kağıda sarılmış bir şekilde elçilere getirildi. Onlar kendileri benzerlerini başlıklarının altında taşıyorlardı.

20 Temmuz'da, kral elçilerin Skalta'ya kendisine gelmesini istediğini, onlarla önemli bir konuyu konuşmayı dilediğini bildiriyor. Elçiler derhal yola çıkıyor ve kendileri için şehir yakınlarında kurulmuş çadırlar buluyorlar.

22 Temmuz'da yine kralla akşam yemeği yeme daveti alıyorlar: Katolikos'un teklifi üzerine Rus hükümdarının sağlığı için kadeh kaldırıldıktan sonra Moskova Patriği Joseph için de kadeh kaldırılması dışında, bu ziyafet diğerleri ile tamamen aynıdır.

27'sinde kral kendi özel yazmanı Peçengey'i elçilere gönderdi. Yazman efendisi adına elçileri, Türk elçilerinin krala geldiği ve kralı Venedikliler, Brabenterliler ve Fransızların Sultan'a savaş açtığı, bu sebeple Kral Aleksander'in Sultan'ın bilgisi olmadan kimse ile ittifaka girmemesi gerektiğini ya da Türk sınırlarına herhangi bir düşmanlık sergilememesi gerektiği bilgisini verdiğine konusunda bilgilendirdi. Kralın yanıtı, Sultan'ın topraklarına herhangi bir düşmanca tavır niyetinde olmadığı; herhangi bir Müslüman devlet ile müttefik olmayacağı; Türk Sultanı'nın herhangi bir emrine itaat etmeyeceği, çünkü kendisi Çar ve tüm Rusya'nın büyük prensinin kuvvetli koruması altında olmanın mutluluğuna eriştiği, şeklindeydi. Türk elçileri kralın cevabına karşın bazı tatminsizlikler ifade etti ve bu yüzden aynı gün, masaya davet edilmeden ya da onlara herhangi bir hediye verilmeden gönderildiler.

1 Ağustos'ta, kral elçilere Khuthais' dönmeleri haberini gönderdi, kendisi de kısa sürede onları takip edecekti.

26 Ağustos'ta kralın hazinedarı Lamkaz elçileri, kendisinin ve manastır başrahibi Artemon'un hükümdarlarına elçi olarak gideceği, onlara dağlardan kar düşmeden önce gönderilecek atların hediye edileceği ve ardından biz ve Kral Aleksander'in elçilerinin takip etmesi gerektiği konusunda bilgilendirmek için geldi.

Biz Şu yanıtı verdik: Kralın hediyeler göndermekten bahsediyor ve henüz sözünü yerine getirmede ve bizim önümüzde sadakat yeminini etmedi. Bu davranış hiçbir Şekilde tatmin edici değildir. Ne zaman üzerinde anlaŐmıŐ olduklarımızın hepsini yerine getirirse, kendisinin tüm emirlerine her konuda itaat etmeye hazırız.

8 Eylül’de kral eşi ile birlikte Khuthais’e döndü ve bizleri sözünü yerine getirmek üzere geldiği konusunda bilgilendirdi. Aynı zamanda bize kendi dilinde, elçiler tarafından hazırlanmış forma göre yazılmış resmi itaat yazısını, bizim incelememiz için gönderdi. Bunda Şöyle yazılmıştı: “Ben Kral Aleksander, oğlum Bagrat ve kardeŐim Mamuk, Boyarlarım ve tüm tebam, ar ve tüm Rusya’nın büyük prensi Aleksei Michailoviç’in vassalıyız ve Majestelerinin sonsuza dek ve dünya durdukça varisiyiz.”

14 Eylül’de kral elçilere önemli işi bugün tamamlayacağı haberini gönderdi ve bu yüzden elçilerin Metropolitan Zekeriyalar manastırına katılımını arz ediyordu.

Kutsal tören sona erdiğinde, kral günah çıkartan papazlarına, Metropolitan Zekeriyalarına hacı kilisenin ortasına getirmelerini emretti. Haç, manastır başrahibi tarafından taşındı. Kral, elçileri daha yakına çağırdı ve dedi ki; “ ar ve Tüm Rusya’nın büyük prensi Aleksei Michailoviç’e sadakat yemini edeceğime söz verdim. Burada yeminin iki Şekli var; biri sizin Moskova’dan getirdiğiniz ve diğeri bizim dilimize tercüme edilmiş olanı. Bunları hacın altına koyun.” Elçiler denileni yaptı ve her biri bir tanesini tuttu. Ardından kral devam etti: “Yemin ediyorum ve kutsal hacı öpüyorum ki, oğlum Bagrat ve kardeŐim Mamuk adına biz, boyarlarım, ruhban sınıfım, üst tabakam, tüm tebam ve tüm  mereti Krallığı,  ar ve tüm Rusya’nın büyük prensi Aleksei Michailoviç’in sadık hizmetkarları ve sonsuza dek varisi olacağız. Bu sözlerle hacı öptü, ellerini kaldırdı ve gözyaŐları boŐaldı. “Tanrı büyük efendime refah, uzun ömür ve düşmanları üzerinde zafer bahŐetsin!” Ardından kral ruhban sınıfına, boyarlara ve üst tabakaya yemini aynı Şekilde etmelerini emretti. Sonunda hacın kilisenin önünde taŐınmasını emretti, burada bir de halk hacı keyifle öptü ve her zaman kanlarını ve canlarını feda etmeye hazır oldukları büyük h k mdarımızın sağlığı için dua ettiler.

Akşam yemeği Metropolitan Zekheriyalarının ikametgahında düzenlendi, öncekilerin tamamen aynısıydı.

Yemekten sonra kral özel yazmanı Peşengey'i elçilere: Kral Aleksander'in artık Rus hükümdarın isteğini tamamladığı ve ittifak yeminini ettiği, bu sebeple onları artık daha fazla alıkoymayacağı, lakin onları istedikleri yere gururla azat edeceği ve görevlilerin ve arabaların neredeyse hazır olduğu, sadece kralın yola çıkacakları günden haberdar olmak istediği; mesajı birlikte gönderdi.

Elçiler, kralın henüz tüm anlaşmaları yerine getirmediği, yazılı yemini henüz imzalayıp mühürlemediği ve boyarları ile ruhban sınıfa aynı emri vermediği cevabını verdiler. Kral yazamadığı ve bu sebeple yüzük-mührünü basacağı cevabını verdi ama kralın ruhban sınıfı belgeyi imzalayacaktı. Elçiler kralın yüzük-mührünü görmek istediler. Kral yüzük-mührünü özel sekreteri Peşengey ile birlikte gönderdi. Mühürde Aleksander adı ile çevrili bir haç vardı. Elçiler bu yüzükle mühürlemenin uygun olmadığı fikrindeydi. Ardından kral bu mührün nasıl olması gerektiğini sordu; yenisini oydurabileceğini ekledi. Elçiler şu kelimelerin üzerinde bulunması gerektiği konusunda karlı bilgilendirdi: "Kral Aleksander, kardeşi Mamuk, oğlu Bagrat ve tüm İmereti halkı, sonsuza dekÇar ve büyük prens Aleksei Michailoviç'in vassalıdır." - Bu kelimeler gereğince oyuldu.

23 Eylül'de, Kral elçilerden papazlarının Metropolitan Zekheriyalar manastırında dini tören gerçekleştirmesine izin vermelerini istedi. Dini törende kralın kendisi ve üst ruhban sınıfı bulunacaktı. Bunlar tüm dini töreni ellerini havada alkışladı. "Gerçekten," dediler, "bu gerçek bir Ortodoks ayini."

3 Eylül'de kral elçileri katedral kiliseye, onların önünde mührünü yemine vurmak ve imzalamak için davet etti. Kutsal ayinden sonra kilisede kutsal eşyaların tutulduğu yerde imzalama ve mühürleme gerçekleştirildi. Kral imzalanmış ve mühürlenmiş yemini elçilere verdi. Ardından kral elçilerle ayrıca konuştu, onlardan yanlarında gönderdiği elçileri ile birlikte hükümdarlarının önünde kendisinin isteklerini sergileme iyiliğini yapmaları istedi, şöyle ki, ilk olarak, kral kendisine ve halkına her türlü kötülüğu yapan ve kendisinin esir tebaasının çoğunu Türklere satan Dadian ve Prens Leonty'ye karşı yardım ve koruma için yalvarıyordu. Kardeşi

Mamuk ve oğlu Bagrat o zamanlar onun esiriydi, ilk önce savaş esiri ama sonrasında hayince, onun yerine Mamuk'un salıverilmesi sözüyle rehin olmaya zorlandı ama Mamuk salıverilmedi. Kardeşi ve oğlu özgürlüklerine kavuştuğu taktirde, onları Moskova'ya hükümdara gönderecekti. İkincil olarak, kral Rus Çar'ının sık sık şahin eğlencesi yaptığını duymuştu. Bu spor için eğitilmiş kuşların bazen hediye olarak Türklere, İranlılara ve kayınbiraderi Theimuras'a gönderilmişti. Kendisi Rus Çarından böyle bir hediye istemeye kalkışamaz ama elçiler belki de bahsedebilir. Eğer Çar krala kendi kuşlarından birini göndermekten memnuniyet duyarsa, kendileri onu sürekli yumruğunda taşıyacaktı ve Rus Çarının lütfü herkesin önünde göklere çıkacaktı. Üçüncül olarak, kendileri Çardan kendilerine top, tüfek ve barut verme iyiliğinde bulunmalarını diliyordu. Bunlar Kabardeysinirından daha öteye getirilmesine gerek yoktu, buradan kendisi kendi halkı tarafından bunları dağlar üzerinden nakledecekti. Ya da Çar sadece kendisine yeteri kadar pirinci ve bakırı İmereti'de bulunduğu için top-ustası gönderebilirdi. “Ve şimdi, beyler,” dedi kral, “sizlere hükümdarınıza güvenli bir dönüş diliyorum.” Bu sözlerle birlikte alçakça eğildi ve kendi sarayına döndü. Elçiler konaklarına döndü, burada kral onlara özel yazmanı tarafından tüm şehirlerin ve manastırların ve tüm tebaasının ortalama nüfusunu göndermişti.

Elçiler 10 Eylül'de İmereti'den yola çıktı, bir aksilik olmadan 26 Mart'da Astrahan'a, 22 Temmuz'da Kazan'a ve 26 Temmuz'da Moskova'ya ulaştılar.

1667 ile 1669 arası.) 1667'de başlayan uyumlarını tehdit eden ve en sonunda yenilip, hapsedilip 1691'de idam edilene kadar süren Kozak Stenka Rasin'in Hazar Denizi'ndeki korsanlıklarına rağmen, Çar Aleksei Michailoviç İran ile iyi şartlar üzerinden devam etti.

Gürcistan'da İşler

Şah Abbasi'nin Türklere karşı başarısı Gürcistan krallarına emniyet sağladı, bunlar çıkarlarına göre bazen Rusya'ya ve bazıları İran'a ihanet etti.⁴³⁴ Çar Boris'e ittifak yemini eden Kartli Kralı'nın evlilik yoluyla tasarlanmış Gürcistan ve Rusya

⁴³⁴ Ç.N.: Bilge, a.g.e, s.158

hükümdarlarının ittifakı Çar Boris'in ölümüyle önlenmişti. Kısa süre sonra kral, Kaheti kralı ile Türkler arasında gerçekleşen gizli yazışmadan haberdar olan Şah Abbas'ın emriyle zehirlendi, oğlu Konstantin bir ordu ile üzerlerine gönderildi. Yapmacık prensin babasını yenmesi idam edilmesine sebep oldu ama müttefik Gürcü prensleri tarafından yenildi. Lezgiler arasında sığınmaya zorlandı, bunların yardımıyla ateş ve kılıçla tahrip edilmiş ülkesine başarılı bir şekilde döndü. Gürcüler aralıksız olarak Türkler, İranlılar ve Lezgiler tarafından taciz ediliyordu. Theimuras, Kaheti Kralı'nın torunu, kendisinin ve haslının Şah Abbas'tan korunması için Çar Michail'e başvurdu. Michail aslında Şah Abbas'a elçi gönderdi, ondan daha ileri düşmanlığı bırakmasını istedi; Şah Abbas uygun dolayısıyla öyle yaptı. Kaheti Kralı, hükümdarlığındaki eski görevine geri getirildi. Kral egemenliğine 1625 yılında çocuksuz ölen Kartli kralının ailesi ile aralarındaki eski ittifak ile Kartli'yi kattı.

1634 yılında Müslüman Rostom Kartli'de tahta çıktı. Kral ve oğlu Davith, Çar Michail'in birlikleri ile Kumuklara karşı krala yardım edeceği ve Duşeti Dağları'da bir şehir kuracağı sözü üzerine Rusya'ya ittifak yemini etti. 1638 yılında Megrelyalı Dadian, ülkesi ile birlikte Rus hakimiyetine katıldı. 1646 yılında Kral Tehimuras, Çar Michail'den torunlarından birini Moskova'ya gönderme izni istedi ve Çarın kızlarından birinin elini istedi. Krala tüm ailesi ile birlikte Moskova'ya yerleşme izni verildi. 1653 yılında kralın torunu Nicolai, annesi ile birlikte başkente vardı. O zamanlar Gürcistan'da olan Rus seyyah Ssuhanov, Kral Rostom'un Hristiyanlığa boyun eğdiğini söyler ve bu Müslüman'ın karısı tarafından ikna edildiğini ileri sürer. Bizleri dahası, Kartli ailelerinin tahminen 24.000 olabileceği ve Kaheti ailelerinin 20.000 olabileceği konusunda bilgilendirir. 1653 yılında Tehimuras'ın kendisi Moskova'ya geldi, Prens Nicolai kralın oğlu Laurssab'ın ölümü ile kralın varisi oldu ve 1660 yılında Gürcistan'a gitti. Terki de İmereti Kralı Aleksander'in dul eşinin damadının gözlerini oyduğunu ve Gürcü prens Vahtang ile evlendiği bilgisini aldı. Lakin Türk birlikleri tarafından desteklenen bu Prens Erithavi, ikisini de esir aldı ve onları Dadian'ın topraklarına sürdü. Sonunda bu Theimuras bunları İran Şahına teslim etti. Bu sebeple Dadian'ın egemen olduğu ülkeye devam etme kararı aldı. 1667 yılında tekrar Moskova'ya kaçtı. Prens Bagrat, Gürcistan'a dönüşünden hemen sonra, Kasbin'i ele geçirdi ve Şahın önüne taşıdı.

1658 yılında IV. Vahtang Kartli'de tahta oturdu ve 1680 yılında İranlılar ve Türkler tarafından Ruslara sığınmaya mecbur bırakılana kadar tüm Gürcistan'a hükmetti. Terki'ye yerleşme izni aldı ve 1683 yılında ailesi ile birlikte Moskova'ya vardı. 1685 yılında Çar İvan ve Peter Aleksieviç tarafından korunacağı teminatını alıp Moskova'yı terk etti ve 1691 yılında Khuthais şehrini tekrar ele geçirdi, Gerçi buradan kısa süre sonra Türkler tarafından kovuldu, bunun üzerine Moskova'ya döndü ve burada 1715 yılında öldü.

Rusya, bu olaydan sonra, Gürcistan ile sürekli kesintiye maruz bağlantısını 1723 yılında kadar Türklerin ülkeyi ele geçirip eyalet yapmasına kadar ayakta tutmaya devam etti. Ertesi yıl Vahtang ve hükümeti Rusya'ya geldi. Gürcistan ile ilişkiler 1736 yılında Thamas-Kuly-Han'ın İran'da tahta çıkması ve bu ülke ile barış yapmasına kadar istikrarsızlığını korudu. Theimuras, Kral Nicolai'nın oğlu, o zamanlar kral ilan edilmişti ve Kartli, Kaheti ve iki Tatar bölgesi Borçalı ve Kasahi üzerinde hüküm sürdü.

Çerkes Tarihinin Devamı

1705 yılında Kırım Hanı Kaplan Giray, güçlü bir ordu ile onları yeniden bastırmak Kabardeylerin üzerine yürüdü. Kabardeyler Rusya ile ilişkileri sonlandıktan sonra Han'ın hakimiyeti altındaydılar. Kabardeyiçlerine girdi ama bozguna uğradı ve büyük bir yenilgiyle evine döndü.

1720'de on beş yıl sonra, Kırım Hanı Saadet Giray, 40.000 adamla Kabardeylerin üzerine yürüdü, kendisine boyun eğmelerini ve hakimiyeti altında Kuban üzerinde ikamet etmelerini sağladı ya da eski yerlerinde kalmaya devam edeceklerse ülkelerini harap edecek ve sert bir şekilde cezalandıracaktı. Bu tehditleri Kabardeyler şöyle yanıtladı, ataları asla Han'ın egemenliği altında olmamıştı, atalarının örneğini takip etmeme kararı almışlardı ve kendilerini tebaası olarak kabul ettikleri Rusya'ya sadık kalmaya devam edeceklerdi. Bunun üzerine Han Kabardeylerin bazı köylerini yok etti ve hazır mısır ve saman yığınlarını yaktı. Bunun sonucu olarak Kabardeyler Ali soyundan, Sultan Saadet Giray'ı İmparator I. Peter'e düşmanlarına karşı yardım için yalvarmaya gönderdi. Peter, Astrahan valisi Prens Artemi Volynski'ye Kırım Hanı'nın Çerkeslere tekrar saldırması halinde prens

birkaç yüz Don ve diğer Kozakları onların yardımına göndermesi emrini verdi. Gerçi bu Kozaklara Çerkeslerle onlara saldırılmadığı takdirde ortak iş yapmamaları emri verilmişti ama kendileri Kırım ve Kuban Tatarlarına baskın yapmaya çalışmalıydı, ki Türkler bunu var olan anlaşmayı ihlal olarak görebilirdi. Bu sebeple Astrahan valisi sadece Kabardeylerin düşmanca saldırılardan korunması ile ilgilenecek ve onları düşmanları ile uzlaştırmaya çabalayacaktı.

Eertesi yıl 1721’de Prens Volynski, Yabancı İlişkiler Kurulu’nu, Han’ın Kabardeylere saldırımayı tasarladığı ve bu sebeple Han’ın emri altındaki bir grup birlik ile beraber Terek üzerindeki Kabardeylere destek için hızlandığı konusunda bilgilendirdi. Lakin Han, hareketi hakkında elde edilen bilgiye göre geri çekildi. Böylece Çerkesler Kırım hakimiyetinden kurtarıldı. Volynski içlerindeki bozuşmadan Rusya’ya sonsuz ittifak yemini ettirme fırsatı buldu ve başlıca prensler gibi uzdenler de Terki’ye rehin olarak gönderdi.

1729 yılında Han Mengli Giray’ın kardeşleri, Bahti Giray Sultan ve Murad Giray Sulta, Kabardey’a burada yaşayan Çekesleri bastırmak için güçlü bir ordu ile girdi. Bunlar dağlara kaçtı ve kendilerini hala Kirman olarak anılan dar geçitlerde taş duvarlarla emniyete aldı. Yine Tatarlara vergi ödeme sözü verdiler, onlara büyü sayıda genç kadını hediye olarak gönderdiler ve barış anlaşmasının yapıldığı gün bunlara bolca alkollü içki tedarik ettiler. Gece, sarhoş Tatarlar derin uykudayken, Çerkesler onların kampını bastı, iki lideri kılıçtan geçirdi ve tüm orduyu hezimete uğrattı.

Nogay-Tatar dilinde yazılmış Kırım Hanları kronolojisinde, bu bu önermeyi onaylayan şu pasajı buldum: “1141 yılında” (M.S. 1729) “Bahti Giray Sultan ve kardeşi Murad Giray Sultan, Çerkesler tarafından Kabardey’da kutsal Ramazan’ın 28’inde şehit edildi ve Mengli Giray Sultan Kırım’a döndü.”

3.19. On Dokuzuncu Bölüm

Rusya'nın Kafkasya ve Gürcistan ile İlişkilerine Dair Açıklama

3.19.1. İkinci Çağ

I. Peter'in İran Üzerine Seferinden Mozdok Kalesinin Yapılmasına Kadar

1717 yılında, I. Peter İran'a Şah Hüseyin'e elçi gönderdi ve hükümdarlar ticaret anlaşması yaptı. Amacı, bu vesileyle Doğu Hindistan'a açılmaktı. Çar Michail'in hükümdarlığı gibi erken bir dönemde, 1622 yılında Rusya'nın Hive Hanlığı ile ilişkileri vardı ve 1646 ve 1675 yıllarında haberciler ticari işleri için Ssandshaç ve Avrengzeb'e gitmişti. Bu gelişmelerin ileri bir sonucu olmasına rağmen, yine de resmi kayıtlarda kesindir ki 1696 yılında Rusya 'nın Hindistan'da buranın yerlileri ile ticaret yapan tüccarları vardır. I. Peter ayrıca Prens Aleksander Bekeviç'i Hive Hanı'na elçi olarak gönderdi ve Han'a altın madenlerini ele geçirmesi için bir bireşmiş bölük verdi; ama prensin akılsızlığı planını boşa çıkarttı ve kendi ölümü ile emri altındaki tüm birliklerin yok oluşu bu yerdeki tüm gelecek fırsatlarını yok etti. Diğer teşebbüsler eşit şekilde başarısızlıkla sonuçlandı.

Ertesi sene imparator İran'daki sorunlardan buradaki ticareti daha sağlam tabana oturtmak ve bu ticareti mümkünse Hindistan'a genişletmek için kendisine fayda çıkartmaya çabaladı. Bu amaçla, Şah'tan ticaret birliğine İsfahan'dan artan ipeğin sadece Rusya'ya vermesi gerektiğini emrini vermesini rica etti. Lakin bu birliğin sözleşmeyi yerine getirmediği gibi imparator bunun ayrıcalığını geri çekti ve Rusya'daki İran ticari oluşumuna cesaret verdi.

Davud Bey adlı Lezgi isyancı, aynı yıl, diğerleri ile birlikte Şirvan eyaletin yerle bir etti. Burada kendisini efendi ilan etti, Şamahı ve Kuba şehirlerini yağmaladı ve arasında 300 Rus'un bulunduğu tüm tüccar ve tacirleri öldürdü. Bu olaylardaki kayıp Rus ticaretine neredeyse dört milyon gümüş rubleye mal oldu. Gerçi Peter kayıpları için birçok kez Şah'tan tazminat talep etti, yine de kendisip kritik bir durumda olan Şah bu talebi karşılayamadı. Kandahar prensi Mir-veiss ve

ondan sonra oğlu Mir-Mahmut Aghuanları ile birlikte İran'a girdi ve İsfahan girişinde Şah'ın teslim olmasını istedi. Bu büyük üzüntüde Şah Rusya'nın yardımını dilenmek için üç elçi gönderdi.

1722 yılı 15 Haziran'da, I. Peter Astrahan'a vardı ve hemen Tatarca, Türkçe ve Farsça, kendisini İran'a sefer düzenlemeye zorlayan nedenleri belirten bir bildiri yayınladı.

“Biz I. Peter, Tanrı'nın lütfuyla Rus İmparatoru ve Doğu Batı Krallıklarının ve Batıdan Güneye Ülkelerin Otokratı, Yeryüzündeki İlah, Denizlerin İmparatoru ve pek çok diğer Diyarların ve Lordlukların Hükümdarı ve İmparatorluk haysiyetimizin erdemi Hakim, vb.

“En Yüce Majesteleri, En Kudretli, En Mutlu ve En Heybetli, bizim eski iyi dostumun Şah'ın egemenliği ve hizmeti altındaki siz tüm insanlar; tüm şerefli ve saygın Sipehsalarlar⁴³⁵, Hanlar, Korbşizeler, Ağalar, Piyade üzerinde, Topçu başılar, Beylerbeyleri Ordu üzerinde, Sultanlar, Vezirler ve diğer Kumandanlar, Albaylar, Yüzbaşılar ve Birlik Memurları; aynı şekilde dini Hocalar, İmamlar, Müezzinler, Tüccarlar, Esnaflar ve tüm Tebaa, hangi milletten ya da dinden olursanız olun, iyi niyetli Selamlarımızla..

“Bu İmparatorluk bildirgemizin size ulaşmasını, sizlerce bilinmesini umarız ki, Kurtarıcımız İsa'nın doğumundan 1712 yılında (Hicri takvime göre 1124 yılında) En Yüce Majesteleri, En Kudretli ve En Heybetli İran Şah'ı, bizim büyük dostumuz ve komşumuz, buralarda farklı milletlerden pek çok kötü-niyetli ve kavgacı insan toplandı Majesteleri dostumuz Şah'a isyan etti ve egemenliği altındaki Lezgi ülkesinin valisi Davud Bey ve Gazi-Kumuk eyaletinin valisi Surhai, hücum ederek Şirvan eyaletinde bulunan Şah'ın şehri Şamahı'yi aldı ve sadece Majesteleri ve dostumuz Şah'ın bir çok insanını öldürmekle kalmadı dahası ahlaksızca ve insanlık-dışı şekilde biz Rusları da öldürdü anlaşmalara ve eski adetlere uygun olarak ticaretleri uğruna oradan ayrıldılar ve dört milyon rublelik ticari mallarına el

⁴³⁵ Orta çağ İslam devletlerinde başkumandan anlamında kullanılan bir unvan. Bkz. Erdoğan Merçil, “Sipehsalar”, *TDVİA*, C.XXXVII, İstanbul, 2009, s.259

konuldu ve böylece imparatorluğumuz zarar gördü, anlaşmalar ve kamu huzuru ihlal edildi.

“Her ne kadar, İmparator Majestelerinin emriyle Astrahan valisi tarafından bu asilere birçok kez amirler gönderilip bunlardan tazmin istense de; dahası, ardından ticaretimizin bozulması sebebiyle, dostane bir mektupla birlikte dostumuz Şah’a bir elçi gönderip yukarıda bahsedilen asilere tazminat istenmesini emretmemize rağmen: yine de en küçük bir tazminat şimdiye dek ödenmedi, çünkü Majesteleri Şah bu isyancıları cezalandırmak ve böylelikle bizlere tazminatı vermeyi istediye de acziyetleri tarafından bunu yapması önlendi.

“Bu hainler tarafında Rusya halkının incinmesi ve hakarete uğraması ve herhangi bir telafi elde edilememesi sebebiyle, Efendimiz Tanrı’ya zafer için ateşli dualar ederek, fiilen yenilmez ordumuzla, onlara hak ettikleri cezayı vermek konusunda tam güvenle, her iki taraf için de çok fazla can sıkıntısına ve Zarara sebep olan bu asilerin üzerine yürümek ve kendi kafi adaletimizi gerçekleştirmek zorunda kaldık.

“Bu sebeple burada, sevgili dostumuz majesteleri, en yüce, en kudretli, en heybetli Şah’ın tüm kumandanları ve halkına hangi dinden ve milletten olursa olsunlar, İranlılar ve yabancılar (Acem), Ermeniler, Gürcüler ve bu bölgede yaşayan diğerleri, en iyi niyetli imparatorluk teminatımız veriyoruz ki; bizlerin en kesin şekilde atlı ve yaya olan ve genel olarak tüm ordunun kumandanlarına yasakladığımız şekilde, herhangi bir bireye en ufak bir kötülük yapmamaları, yukarıda bahsedilen bölgelerin yabancı ve yerlilerine en ufak bir zarar gelmeyeceği ve onların halkları ile mallarına, şehir ve köylerine hiçbir zarar verilmeyeceği bizim bağlı ve içten kararlılığımızdır, lakin herhangi bir vatandaşımız en ufak bir kötü davranışa maruz kalırsa ceza ve infaz anında yapılacak. Her halükarda anlaşılmalıdır ki bu koşula bağlı olarak dostluğa yakışır şekilde konaklarınızda mallarınızı taşımadan sakın kalınız. Aksi taktirde sizlerin bu vahşi hırsızlar ile aynı tarafta olduğunuz ve bunlara gizlice ya da açıkça para ya da yiyecek sağladığınız kararına varmak zorunda kalırsınız, ya da iyi niyetli teminatımıza karşın evlerinizde ya da köylerinizi terk ederseniz sizleri düşmanlarımızdan saymaya mecbur kalırsınız ve

sizleri acımadan ateş ve kılıçla kovalarız. O durumda öldürölürsünüz ve mallarınız yağmalanır. Siz, sadece siz, bunun için suçlanır ve bir de Efendimiz Tanrı'ya hesap verirsiniz.

“Bu bölgelerde ticaret ya da başka sebeple ikamet eden Yüce Osmanlı Padişahı'nın tebaası, önceden yapılmış anlaşmalara ek olarak size güncel imparatorluk bildirisi ile, yeni ve resmi bir teminat veriyoruz ki; birliklerimiz bu ülkelere girdiklerinde tüccarlarımızın ticaretlerine ve diğer işlerine sizler onlara barışçıl bir şekilde davranıldığı sürece rahatsızlık yaşamalarından başka hiçbir şeyden korkmuyoruz. Aynı şekilde, halkınız ve mallarınızın güvenliği amacıyla, generallerimize ve diğer kumandanlarımıza, iki ülke saltanatının da istediği karşılıklı sonsuz barışa uygun olarak yalnızca onlara barışçıl yaklaştıkları takdirde bu bölgelerde ikamet eden Yüce Osmanlı tebaasının mallarına ve kendilerine en ufak bir zarar verilmemesine, dair en kesin emirleri verdik, imparatorluk vicdanımız şahittir ki niyetimiz sadece bu sonsuz barışı sürdürmek, sağlamlaştırmak ve çiğnenemez hale getirmekten başkası değildir (Tanrı'nın izniyle). En ufak bir şüphemiz yok ki bu dostluk aynı şekilde Yüce Osmanlı Padişahı tarafından korunacak ve sözleşmeler layıkıyla yerine getirilecektir.

“Bu sebeple bu imparatorluk fermanını yayınladık, kendi elimizle imzaladık ve hiçbir hasar görmeden size dağıtılmasını emrettik ki cahilliğiniz savunma mazeretiniz olmasın. Uygun şekilde davranın. Aynı zamanda hoşça kalın. Astrahan'dan İsa'nın doğumundan 15 Haziran 1722 yılında verilmiştir.”

İmparator, 18 Temmuz'da Astrahan'dan 422 gemilik bir donanma ve 22.000 adamlık düzenli ordu ile 5000 denizcinin bulunduğu ordusunun başında denize açıldı. Bu sefere gönderilmiş ordunun 106.000 adam kadar olduğu; 22.000 piyade, 20.000 Kozak, 30.000 Tatar, 20.000 Kalmuk, 9000 süvari, 5000 denizciden meydana geldiği söylenir: lakin bu sayı abartılmış gibi görülmektedir.

23 Temmuz'da İmparator Terki'ye vardı ve kısa süre sonra tüm birlikler karaya çıktığında sefer başlamıştı. Öncesinde Rus nüfuzuna bağlanmış olan Abdul Giray adlı Tarku Şamhalı ve Aksaylı Sultan Mahmud, önemli hizmet sundukları İmparatorun koruması altında yerlerini aldılar.

İlk savaş durumu tahkim edilmiş Erdery ya da Andreeva köyünde başladı, buranın yakınlarında Rus birlikleri dar bir boğazdan geçmek zorunda kalmıştı, burada yerliler tarafından ani ve beklenmedik bir şekilde saldırıya uğradılar. Ruslar, yine de köyün hakimiyetini ele geçirdiler, burayı yok ettiler ve kayda değer ganimet elde ettiler.

Rus garnizonu Tarku'yu terk ettikten sonra İmparator yürüyüşünü Derbend'e çevirdi. Oraya giderken İmparator, Kara-Kaytak Usmay'ı ile birlikte Utemişli Sultan Mahmud'un hayince saldırısına uğradı. Bunlar 16.000 adamlık bir ordunun başındaydı, fakat bu ordu 1000 kayıpla yenilgiye uğratıldı. Utemiş, 500 hanelik bir mesken, Ruslar tarafından yağmalanmış ve küle çevrilmişti.

23 Ağustos 1722 yılında, İmparator Derben'de girdi, şehrin Naib'i ya da valisi kendi rızası ile şehri teslim etti.

Bakü'yü ele geçirme girişimleri, sonuç olarak başarısızlıkla sonuçlandı ve İmparator Eylül başında Astrahan'a dönüş için yola çıktı. Mayıs'ta İmparator, Sulak ve Agrahan nehirleri arasında, denizden yirmi verst uzaklıkta Sswiätoi Krest kalesinin temelini attı. Tarku garnizonu, Don'dan bin aile ve Çerkes ülkesinden üç yüz aile buraya tebaa olarak gönderildi: ama 1728 yılında, bu kale tahliye edildiğinde, bu yerleştirilenler Terek üzerindeki Kızlar'a taşındı. 1000 Kozak ve 4000 Kalmuk birliği, Usmay ve Utemiş Sultanının üzerine başka bir saldırı yaptı ve bunların tebaasından 350'sini esir olarak getirdi.

En sonunda 4 Ekim'de İmparator tekrar Astrahan'a vardı. Buradan Gilan'a Hazar sahilinde bulunan Reşt şehrini alması için birlikler gönderdi.

Bu sırada Mir-Mahmud İsfahan kuşatmasını sürdürdü; embesil Tahmasp ülkede dolaşıp duruyordu ve sonunda yaşlı Hüseyin İran'ı savunmak ama yine de Osmanlı ile anlaşmasına ters düşmemek için teslim olma kararı aldı. Divan Ruslara karşı açıkça harekete geçmekte cesaretli değildi; Davud Bey böylece Türkler tarafından kovuldu ve Gazi Kumukların Surhay Han'ı onun yerini doldurdu.

1723 yılında General Matuskin Bakü şehrini kendisi için ele geçirilmesi emrini verdi; İran'daki askeri işlerin yönetimi Amiral Apraksin'e verilmişti ve Kont

Tolstoye'ye diplomatik departmanın başındaydı. Peşt'de komutanlık yapan Vezir, 15.000 adamlık bir ordu topladı, bununda şehrin yakınlarına yerleşmiş olan Albay Şipov'a saldırdı. Lakin birliklerinden 1000 kişiyi kaybetti, bunun üzerine Şipov İranlıları kontrol altında tutmak için bir karakol inşa etti.

Fransız elçi Konstantinapol'de Divan'ı, bu Rusya'nın zaferlerini kışkandıkları içindi, İmparator'a nihai cevabı elde etmek için elçi göndermeye ikna etti. Bu görev için bir Ağa görevlendirildi, bunun ayrılışından sonra Türk birlikleri savunma için sınırlara dağıtılmıştı bile.

Matuşkin bu sırada Bakü'ye bombardıman etti ve şehre saldırı için hazırlıklar yapıyordu. 26 Temmuz'da şehrin kapılarını kendisi için açmıştı. Bunun üzerine komutayı Prens Borjätinski'ye bıraktı ve 14 Ağustos'ta Astrahan'a vardı.

İran elçisi İsmail Bey'den Ruslara ele geçirdikleri bölgelerde ya da Masanderan ve Astrabad'daki bölgelerde saldırılmaması istenmişti. Dahası, o zamanlar Türklerin elinde olan aynı şekilde, onlar tarafından ele geçirildiği anda Ruslara teslim edilmesinde ısrar edilmişti. - Bu müzakerelerden sonra bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmada İran Dağıstan, Şirvan, Gilan, Masanderan ve Astrabad'ı İmparator'a teslim etti ve 12 Eylül'de İsmail Bey ülkesine döndü. - O zaman HAZAR Denizi üzerinde yeni bir ticari birlik kuruldu ama bu denizin üzerindeki taşımacılığın olağanüstü artışı bu kurumun başarısını önledi.

Gürcistan Kralı V. Vahtang Astrahan'a yerleşti.

Aynı yıl Albay Simbulatov bir tabur ile birlikte Ssallian'ı ele geçirdi ama o zamanlar hüküm süren Prenses Hanum onun ve tüm memurlarının bir ziyafette öldürülmesine sebep oldu ve bu müfrezenin birlikleri Bakü'ye döndü.

Yüzbaşı Soimonov'un önerisi üzerine Ssallian yakınlarına sonradan bir kale yapıldı ve 200 adamlık bir garnizon yüzbaşının emrine verildi.

Rusya ve Osmanlı arasındaki barış 12 Haziran 1724 yılında ve iki tarafın da istediği şartlar üzerine yapılmıştı. I. Peter neredeyse Hindistan ticareti projesinden

vaz geçmişti. Rumjanzov Rusya'nın İran tarafındaki sınırlarını belirlemek için görevlendirilmişti ve Konstantinapol'e elçi olarak gönderildi.

Bu yıl Sswiätoi Krest kalesinin inşası bitti.

Üretim ve faaliyetleri yoluyla İmparatorun dikkatini çeken Ermenilere Sulak, Agrahan ve Terek nehirleri kıyısına yerleşme izni verildi.

Prenses Hanum'un çeşitli rahatsızlık ve kurnaz entrikaları, Matuşkin'i deniz üzerinden Reşt'e gitmek zorunda bıraktı ve İran'ın zayıf Şah'ı İsmail Bey tarafından imzalanan anlaşmayı fes edip 20.000 kişiyi Rusya'ya karşı gönderdi ama bunlar anında büyük kayıpla püskürtüldüler.

1725.) Tarku Şamhal'ı Abdul Giray, 80.000 Dağıstanlı toplayıp Sswiätoi Krest kalesini kuşattı ama General Kropotov tarafından yenildi ve General, Tarku'yu yerle bir etti. Bunun üzerine Şamhal'ın payesini yürürlükten kaldırdı ve general bu eyaletin yönetimine atandı.

1726.) Prens Dolgoruki, İmparatoriçe Katarina tarafından İran'daki birliklerin başkumandanı olarak atandı.

Ertesi sene General Rumjanzov, sınırları belirlemek için tam yetki ile Konstantinapol'de elçiydi, Derviş Mahmud Ağa ile birlikte iki taslak hazırladı. Arekes'in Kur'a döküldüğü yerdeki Mabur köyü Türkiye, Rusya, İran arasındaki sınırın merkezi olarak ayarlandı ve bunların şahsi limitleri şu şekildediydi:

Rus Sınırları	İran Sınırları	Türk Sınırları
Kur'un bu tarafından, Hazar Denizi boyunca Cavata ve Mabur' a kadae, Türk sınır hattı gibi dağlar boyunca sürmekte. Kur'un	Ardevil, Tavis ve Horosan bölgeleri.	Adherbican eyaleti ve Kur'un ötesinde, Ardabad, Tavis ve Hemadan şehirleri, takriben Kirmanşah'a kadar.

ötesinde, Gilan eyaleti, Masanderan ve Astraband, Ossa Nehrine kadar.		

Aynı yıl Kaytakların Usmay'ı Rusya'ya boyun eğdi.

1728.) Şah Tahmasp Rusya'ya, asi Aghuanların üzerinde sağladığı üstünlüğün bilgisini veren, bu güçler ve Türklerin kendi bölgelerini aralarında paylaşmaları konusunda şikayet eden bir elçi gönderdi. Bu elçinin aldığı sonuç bilinmemektedir.

1729'dan 1732'ye.) Bu yıl General Levaşov Reşt'de isyancı Ahuanların lideri Eşref ile barış anlaşması yaptı. Bu anlaşmaya göre Astraban ve Masanderan tamir edilecek ama Rusların diğer zaferleri saklı kalacak. Fakat bu anlaşma onaylanmadı ve Thamas Kuli Han Eşref'in öldürülmesini emretti.

Yaklaşık Peter'in İran seferi zamanında, ünlü Nadir Kuli kendisini yoktan var etti ve bir avuç adamla tahta çıkaracağı ama ona sadece Şah unvanı verip aslında yönetimi kendisinde tutacağı kaçak Şah Tahmasp'a hizmetini sundu. Nadir Kuli Türkleri yendi ve Ruslarla iyi bir uzlaşma elde etmeye çabaladı. 1734 yılında Nadir Kuli, Şah Tahmasp'ın tahta layık olmadığını ilan etti, onu hapsestti ve oğlu Mirza Abbas'ı onun yerine Şah yaptı: bu olay St. Petersburg sarayında Nadir'in elçisi tarafından duyuruldu. - Rusya şu an (1735) Reşt ile 1723'de yaptığı anlaşmasını yeniledi, iki güç de Türklerle ayrı ayrı barış yapmamakta sözleşti.

1736.) Thamas Kuli Han, Rus sarayını Abbas'ı devlet yönetiminde Nadir Şah unvanı ile hakim ilan ettiği konusunda bilgilendirdi.

1738.) Nadir başka bir elçi gönderdi ve Türkler ile Ruslar arasındaki ihtilafları düzeltmede arabuluculuk yapmayı teklif etti. Kendisi Türkler ile çoktan barış yapmıştı. Yine de Münih varisleri bu konuyu kolaylaştırmak da daha fazla katkı yapmıştı, bunun için ertesi sene 1739 yılında Belgrad'da toplandı. Bu anlaşmada iki Kabardey Rusya'ya bariyer olmak için bağımsızlık ilan etti. Aynı şekilde ülkenin Sabahe (Azak) denizinde donanması bulunmayacağı şartı konuldu.

Bu barış, çok elverişsizdi ve Rusya'nın silahlı başarılarına çok az uyuyordu, Konstantinapol'deki Fransız elçisinin önerdiği arabuluculuk konusunda pek de samimi olmadığı varsayımını onayladı. İmparatoriçe Elizabet hükümdarlığı süresince yapılan politik hatalar Kabardeylerin Tatarlara katılmasına ve Müslümanlığı bile benimsemelerine sebep oldu.

1741.) Nadir Şah Hindistan'ı fethettikten sonra Rusya'ya kalabalık ve görkemli bir elçi heyetini çok zengin hediyelerle birlikte gönderdi. Bu hediyeler Şah'ın Rusya ile dostluk ilişkilerini tekrardan canlandırma dileğinin bir işaretiydi. Şah'ın dönüşünde Dağıstan'a kargaşalar baş gösterdi ve Lezgilerin Gücülere aralıksız saldırıları Şah'ı yardım için Dağıstanlılara karşı sert tedbirler almaya zorladı. Ertesi sene (1742) General Tarakanov, Şah'ın daha ileri gitmesi durumunda, güce güçle karşılık vermesi ve bir düşman gibi üzerine yürüme emri almıştı.

1745.) Türkmenlerin beş ordası, Rusya tebaası olma isteğinde bulundu; ricaları Buhara ve Hive'ye gidecek tüccarları korumaları gerektiği ve gelecekte Rusya'ya karşı tüm düşmanlıklardan kaçınmaları şartıyla kabul edildi (1746).

1747.) Nadir Şah'ın Horasan'da öldürüldüğü bilgisini alan Elçi olarak İran'a gitmekte olan Prens Golizin, Astrahan'a döndü.

1742'de Gürcü başpiskopos Jossayf ve Moskova'daki Spasski Manastırı başrahibi Nikolay, Majesteleri Yelizavet Petrovna'ya şu etki de bir bildiri teslim etti: “Altını ve gümüşü bol halk, Kafkasya Dağlarında yaşayan ve Gürcü devletlerinin İranlılar ve Türkler tarafından verdiği rahatsızlıktan beri, hiçbir efendinin tebaası olamayan Ossteler, önceden Hristiyandı ama o zamandan beri Paganlık nüksetti. Bunların ülkesinden geçmiş seyyahlar bunların yeniden Hristiyanlık inancını benimsemeyi istediklerini belirtmiştir. Bu sebeple onları karanlıkta bırakmak doğru değildir ve son derece mümkündür ki eğer Ortodoks hocalar aralarına gönderilirse kısa sürede doğru yola yeniden sokulacaklardır.”

İdari senatoya ve kutsal rahipler meclisine bu bildiri teslim edildikten sonra, Başpiskopos Pahomii, baş rahipler Christopher ve Nikolay ve keşiş Jefrem'in Osetler arasına Hristiyanlığı yaymak amacıyla gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu

insanlar gerçekten de gittiler: aynı yıl Tanrı'nın Devrimi'ne adanmış bir kilisenin inşasına başladılar ve bu imansızları doğru yola soktular. Osetlere aynı zamamda, kendilerini Çeçen ve Kabardeylerin saldırılarından korumak için kendilerini Rus tebaası ilan etmelerini tavsiye ettiler. Bu tavsiye benimsendi ve 1748 yılında Kurat ve Çim büyükleri olan Tesbi, Amistala, Guçi, Gasi ve Masi tarafından uygulamaya geçirildi.

1752.) Hristiyanlığı Osetya'da yaymak için Rus ruhbanlardan oluşan Oset misyonerliği kuruldu.

1756.) Aghuan Serdar Asad Han, Reşt valisi Amir Ghini Han'ı yendi ve şehri aldı. - İki Gücistan Kralı, Tehimuras ve oğlu Iraklı (Heraklius) onunla birlikteydi. Hindistan'a kadar eşlik ettikleri Nadir, kahramanlıklarını ödüllendirmek için Theimuras'ı Kartli Kralı, Iraklı'yı Kaheti Kralı yaptı. Bu iki prens 1762 yılında dağlılara karşı Rusya'dan yardım istedi.

1760.) Iraklı babasını ülkeden sürdü ve kendisi tahta çıktı. Theimuras 1762 yılında öldüğü yer olan Astrahan'a gitti.

3.20. Yirminci Bölüm

Rusya'nın Kafkasya ve Gürcistan ile İlişkilerine Dair Açıklama

3.20.1. Mozdok Kalesinin İnşasından Prens Zizianov'un 1805'teki Ölümüne Kadar

1759.) Hristiyanlığı benimsemiş Küçük Kabardey Prensi Kugok Kançıokin, Terek kıyılarına, günümüzdeki Mozdok yakınlarına yerleşti.

1762.) Hristiyanlığı benimsediği için dağlılara verilen maddi faydalar çok iyi bir etki yarattı. Ertesi sene, yukarıda bahsedilen St. Petersburg'da vaftiz edilen prens Kurgok araziyi bu amaç için teslim ettikten sonra Mozdok kalesinin temeli atıldı.

1764.) Kadın-erkek iki yüz kişi Mozdok'a vaftiz edilmek için geldi. Bu kalenin inşası için yerlerinden edilen Kabardeyler mülteci oldular. Bunların sığınmacı kimlikleri iki grububa ayrıldı, biri Rusya'ya karşı olumluydu, diğeri düşmandı. Düşmanca tavırlı olanlar aralarından bir miktar insanı; Mozdok'un yıkılmasını, topluluğun yerşnşn değiştirilmesini ve mülteci tebaaya para tazminatı talep etmek için St. Petersburg'a gönderdi. Bu elçiliğin sonucu bilinmiyor.

1765.) Kabardalıların ve Kubanlıların Rus kervanını yağmaladığından şüphelenildi ve Kırım Hanı'ndan tazminat istendi.

1766.) Osmanlı kayıplarından zarar görenlere tazminat ödedi.

1767.) Kuban ahalisi ülkelerine taşınmaları için Nogay Tatarlarını davet etti, fakat bu tasarı zamanında fark edildi ve buna karışan Tatarların büyük bir kısmı Orenburg'a sürüldü.

1768.) Bu yıl, Türklere savaş açma kararı alındığı için Kuban ahalisine karşı önlemler alındı.

1769.) Geneal von Medem⁴³⁶ Kabardey'a başkumandan olarak attandı, aynı zamanda saldırgan davranma emri aldı. Kabardeylerin hiçbir tarafa katılmadan bağımsız olma isteğini devam ettikleri fark edildi. Madan bilimci, bu tarafların kaynaklarını keşfetmek için Kislar'a gönderildi. Kistler Hristiyanlığı benimsemek istiyordu ve bazı küçük boyların reisleri Rusya'ya gümüş ve kurşun cevheri aramada hizmet etmeyi teklif etti ama bölgelerdeki aralıksız savaşlar bunların çalışmalarını elverişsiz kılıyordu ve tek yapılması gereken bu madenlerin nerede bulunduğunun kesin açıklamalarıydı.

General von Medem yönetimi eline almadan önce Kalmuk Hanı'nın teğmeni Ubaşı, 20.000 adamıyla Volga'yı (İtil) geçti ve 29 Nisan'da Kuban ahalisi ile birleşmiş Kabardeyleri tamamen yendi. Burada söylemek gerekir ki Kuban üzerindeki Sultan Aul denilen Tatarlar 1736 yılı gibi erken bir zamanda Rusya koruması altına girmişti ama 1742 yılında yine Kuban ötesine kaçtılar. Von Medem, Ubaşı ile birlikte, bunun üzerine Kuban'ı geçti ve 1 Mayıs'tan 5 Mayıs'a kadar süren aralıksız çatışmalarda eşit oranda zafer kazandı. Diğer yandan küçük bir müfreze birliğinin başında olan Binbaşı Rataliev, kendilerini Rusya'nın tebaası ilan etmeye mecbur bıraktığı Kabardeylere karı koydu. Altı Kessek Abbaslar için de durum böyleydi.

General Medem aynı şekilde Nekrassov Kozakları üzerinde Rus menfaati kazanmaya yöneldi ama bu amaç için onlara generalden bir mektupla birlikte gönderilen ulak bunların boyun eğmesini sağlayamadı.

Yüzbaşı Hekebuş, Grand Signor'un Kabardeylerin Ruslara karşı isyan etmesini onaylayan entrikalı fermanını temin etti. Bunlar iki gruba ayrıldılar; bunlardan biri sadakatini sürdüren Prens Atashuka'ya bağlı; diğeri dört prens tarafından yönetiliyor, Kuban ahalisinin davasını savunuyorlardı ama bunlar dağılmaya ve Rusya'ya müttefiklik yemini etmeye mecbur bırakıldı.

⁴³⁶ Bu olağanüstü adam Kafkasyalılarda korkunç bir izlenim bırakmıştır, ki hala ağlayan bir çocuğu korkutmak için şöyle derler: "Sağır general geliyor."- Medem ağır işitirdi. Travles of Count J. Potocki.

Kuban ötesindeki bir Çerkes boyu Beşilbay bağıllık dileklerini dile getirdiler ama ileri gir gelişme yaşanmadı.

Bu sene Çeçenler arasında çeşitli düzenlemeler yapması için gönderilen Albay Şergilov, bunlar tarafından öldürüldü. Bunlar kendi ikamet yerlerinde cezalandırıldı ve bazı köyleri yok edildi.

General von Medem Kuban ahalisi üzerine yeniden yürüme niyetini gerçekleştirmekten alıkonuldu çünkü Kalbukların bu yerleşmesini Kırgızlara saldırmak için ele geçirmişti ve Kırgızlarla savaşa girmişti.

1770.) Kabardeylerin her iki şubesi de St. Petersburg'a memurlar gönderdi ve 1764 yılında Kaytuck Kassimo tarafından Mozdok kalesinin tahliyesine ilişkin taleplerini yinelediler.

Aynı zamanda Türkler rüşvet ve isyanlar vasıtasıyla, Kabardeylerin bir kez daha Ruslara isyan etmesini başarak başarılı oldu. Böylece bunların arasında bulunan Binbaşı Taganov zorlanmadan Mozdok'a varamadı, orada emniyeti yeniden sağladı. Kırım'daki köle-tacirlerine ayrıca Dağıstanlılar ve Kumuklarla münasebet kurmamaları emri verildi.

İmereti Kralı Solomon'dan mektup getiren Osetli Josep- Abayfirt dönüş yolunda Kabardeyler tarafından öldürüldü.

Kuban ahalisi General von Medem'e saldırdı, 2000 kişi ile general bunları yense de ülkenin dağlık yapısı yüzünden bu kazancı sürdüremedi. Rusya'ya sunduğu teklifi kabul edilen Küçük Kabardey prensi, bunun için yıllık 50'den 100 rubleye kadar yıllık maaş elde etti.

1771'de kabul edilen Kabardey sığınmacılara ilişkin nizamname, şu maddelerden oluşuyordu:

- 1.En düşük sınıfa mensup insanlar kabul edilmeyecektir.
2. Her Hristiyan kaçak, kadın-erkek, 50 ruble (gümüş) ödeyecek.
3. Kumuklar için 25 ruble (gümüş).

4. Kabardey uzdenler kabul edilmeyecek, mallarına ilişkin tüm iddialarından vazgeçmiş olanlar hariç.

5. Bu kurallar sadece Kabardeyler tarafından satılan Hristiyan köleler için geçerlidir. Mozdok ve Kislar yerlileri tarafından getirilmiş olanlar bu hükümlerden hariç tutulmuştur.

Kabardeylerin Kislar ve Mozdok'a saldırmaya hazırlandıkları bilgisi geldi. General Tottleben Gürcistan ve İmereti'ye girdi ve Türkleri Khultays ve Bagdaçik kalelerinden tahliye etti. Böylece İmereti kralı Solomon ve Megrelyalı Kazia-Dadian'ı Türk boyunduruğundan geri aldı.

1772.) Kabardeylere gönderilen beyanname bu insanlar arasında fikir ayrılığı yarattı, Kalmuk örneğinden sonra onlar için Rusya, otoritesi altındaki herkesi baskılamaya baktığını sanıyorlardı.

Kuban tarafında burada başlayan bulaşıcı hastalıkla ilgili ayarlamalar yapıldı.

Ekim ayında, Profesör Güldenstädt Gürcistan'dan dönüşünde Tagaurialı Osetlerden Stephen Zminda tarafından alıkonuldu ve bu Osetlerin reislerine 30 ruble (gümüş) kadar hediyeler aldıktan sonra General von Medem tarafından gönderilen 600 kişilik bir müfreze tarafından azat edildi. Bu olay üzerine Tagaurialılar Kislar'da ölenler yerine canlı esirler vermek zorunda kaldı.

1773.) Ertesi sene, Kabardiyanlar meselesi yüzünden İnguşlar terk edildi ve General von Medem'e bunlardan korunmak için katıldılar, o zamanlar bunların sadece Kabardeylerin tebaalarına baskısı yüzünden olduğu gözlemlenir.

1772 yılında avlanan bazı Kabardeyler Rus birlikleri tarafından tutuklandı. Bu durum, bütün önceki olaylara eklendi, onları en üst derecede kızdırdı. Yemin ettiler ki hemşerileri salı verilmez ise, Tanrı'nın masumlara verdiği tüm yollarla ülkelerini Rus boyunduruğundan kurtaracaklardı.

Kabardey uzdeni Babagi boyundan İslam Giray, Mozdok valisini Nekrasov Kozaklarının Müslümanlığı benimseme niyetleri hakkında bilgilendirdi.

Kabardeyler Küçük Kabardey'den, Çeçenlere, Aksay'a, Endery'e, Kostek'e ve Tarku'ya onları Ruslara ayaklanmaya kışkırtmak için memurlar gönderdi. Bunun üzerine yumuşak başlı davranmaları için emirler verildi.

Bazı boylar Kabardeylerle birlik oldu ve 25.000 kişilik bir güçle, adamlarının sayısı bundan çok daha az olan General Medem'i yirmi tutukluyu teslim etmek zorunda bıraktılar. Yine de Nogay Tatarlarını kendi taraflarına çekme çabalarında başarılı olamadılar. Türkler tarafından aynı şekilde temsilciler dağlara gönderilmişti ve Kuban ötesinde Karbahdahlar divan topladı. Bir Türk ordusunun gelmekte olduğu, ordu tarafından Rusların Tuna'da ve Kırım'da yenildikleri bilgisi Tatarlar ve Kabardeyler arasındaki kargaşayı kışkırttı. Yirmi-dört bin Türk Kuban'ı geçti ve Thaman'a ilerledi ve çok sayıda dağlı-kabile, Kabardeyler hariç, Cengiz Han sülalesinin bir kolu olduğundan Kırım Han'ının bir akrabasını kendi Sserä'sskjerleri (Serasker) olarak seçti. Yaklaşık aynı zamanda Avarların Han'ı 30.000 adamı ayağa kaldırdı ve Türkleri desteklemek için Ahalzihe ve Gürcistan'a yürüdü.

1774.) Grebensk Kozaklarından şüphelenmek için bir sebep olduğundan General von Medem onları sadece kendi ülkelerinde görevlendirme kararı aldı çünkü bunlar saldırıya uğradıklarında kendilerini savunmada yetersizlerdi. Kabardeyler bu sırada saldırılarına devam ettiler.

Yüzbaşı von Krüdner nitelikli bir güçle Türklerin temsilcilerini ve evraklarını ele geçirmek için gönderildi Bunlardan dördünü ele geçirdi, bunlar arasında Kırım Hanı'nın Şirin-kay adlı bir akrabası vardı. Kründer onları kendisine sürekli olarak saldıran ve devamlı püskürtülen çok sayıda Kabardey'in içinden aldı. Bu memurlar, sorgularında, Kırım Han'ı Devlet Giray'ın Thaman'da 8000 Türk'ün başında isyancı dağlıları ve Kabardeyleri koruduğunu bildirdi. Bu adamların Kubanlılar ve diğer kabileler ile birlikte bu nedenle Malka'da ortaya çıkmışlardı. Her birinin farklı bir bölük oluşturup ayrı ayrı Mozdok kapılarında şansını denedi ama orada alınan akıllıca önlemler bunların burdaki girişimlerini sonuçsuz bıraktı.

Büyük ve Küçük Kabardah'taki Çerkes resiler, Yüzbaşı von Krüdner 1356 adamın başında onları Türklerden korumak için reislerin isteği üzerine

gönderildiğinde çoktan Türk tarafına katılmıştı. Yüzbaşı bu sebeple hiçbir şey yapmadan geri döndü.

Münzevi Artemy, Türklerin Grebensk Kozaklarını Rusya otoritesinden geri almaya çabalaması için etkilediği kişiydi.

Devlet Giray. komutayı Kalga-Sultan'a bıraktı. Kalga-Sultan, 10 Haziran'da Mozdok yakınlarına geldi. Gerçi kendisi ciddi hüçbir girişimde bulunmadı ama kendisini Krüdner' gönderilen ulağı ve karşısına çıkan bazı başkalarını ele geçirerek kendisini memnun etti. Ertesi gün Kozak stanitza'sı Naur'a saldırdı ama 800 adam kaybetti ve ölenler arasında Tatarhan ailesinden Korçok (Kurgok) da vardı. Naur üzerine yapılan bu saldırılar Grebensk Kozaklarına ilişkin akıllardaki şüphelerin haksızlığını ispatladı. Grebensk Kozakları kendilerini bu konuda oldukça sivriltilti.

13 Haziran'da von Medem müttefikliklerine sadık kalan Kabardeylerin yardımını hızlandırdı.

1774 yılındaki Küçük Kaynarca anlaşmasıyla iki Kabardah Rusya'ya bağlı ilan edildi. Bu anlaşma Kabardey prenslerinin genel bir toplantısında okundu ama onlardan bir olan Hammursa Arslanbek, ayağa kalktı ve Kırım Hanı tarafından tasdik edilene kadar Rus otoritesini kabul etmeyeceğini belirtti.

Bu yıl Gilan Han'ı Hidayet Han, Ensili limanında üç gemi inşa etti. Bu durum İran'dan gemi yapımı için mal ithal edilmesinin kesinlikle yasaklanmasına sebep oldu.

1775 yılında General von Medem, Kırım Han'ı Devlet Giray'ın mümkün olan tüm vasıtalarını Kabardeyleri ayaklandırmaya atadığı ve yazmanı Kasbulat'ı Çerkeslere onların Rusya değiş Kırım tebaası olduklarını anlatmak için gönderdiğini, bildirdi. Bu insanlar Kırım otoritesini teercih ediyorlardı, bunun aracılığıyla kendi bağımsızlıklarına elde edeceklerini düşünüyorlardı. Aynı zamanda von Medem bunları zorla boyunduruk altında tutacak yeterli birlikleri olmadığını belirtmişti.

İki yıl sonra isyancı Kabardeyler Kuban Seraskerine yardımını istemek için ulak gönderdi, Kuban Seraskeri bu ricayı reddetti ve tehditler bunların prenslerinin çoğunun göreve geri dönmesine sebep oldu. Bunlar yine Rusya'ya müttefiklik ve 1769 yılında verilen köyleri yenileme yemini etti. Açıkça Küçük Kabardah halkının iyi tavrından ötürü bu önlem gereksiz görüldü ve sadece Büyük Kabardah'tan rehin istendi,

General von Medem, Rus yerleşkelerine Hristiyanlığı benimsemek için taşınması gerekenler, kendi ülkesinde hiçbir suç işlemediğini teyit etmeli.

Yüzbaşı von Krüdner küçük bir müfreze ile Derbend'e büyük ihtimalle Kara Kaytak Usmay'sini cezalandırmak için gönderildi. Bu önlemin sebebinin tam olarak bilinmemesine rağmen, şu şekilde gibi görünmektedir: -1776 yılında 700.000 ruble değerindeki bir Rus tüccar gemisi, Derbend'den çok uzak olmayan bir yerde Feth-Ali-Han tarafından yağmalandı. Bazı Rus memurlar, gemi sahibinin 500.000 ruble kaybı olduğu onaylandıktan sonra bu Han'dan tazminat talep etmek için gönderildi, Yüzbaşı Fromhold Rus birliklerinin Derbend'den geri çekilmesi emrini verdi ve Han bu önleme karşı çıkınca kendisine Majesteleri İmparatoriçenin memnuniyetsizliği kendisine bildirildi. Bu olayda Tarku Şamhalı ifa ettiği hizmet ile Rusya'ya ne kadar bağlı olduğunu ispatladı.

General von Medem, bu sırada, Başkumandan von Jacoby'ı görevden alması ve duruşmasını askeri mahkemeye çıkarması emrini aldı. Jacoby aynı zamanda Astrahan genel-valisi olarak atandı ve Kafkasya hattını bazı güçlendirmeler ile şu şekilde güvence altına alması emrini aldı:

1. Jekaterinograd kalesi Malka'nın sol kıyısında Terek kavşağından 12 verst uzaklığa ve Mozdok'tan 35 verst uzaklığa inşa olunacak.

2. Pavlovskaya kalesi, öncekinden 45 verst mesafeye, Kura'nın güney tarafına inşa olunacak.

3. Marinskaya kalesi, Saluka üzerine, Pavlovskaya'dan 12 verst mesafeye inşa olunacak.

4. Georgievskaya kalesi, Podkumka'nın sol kıyısına, öncekinden 15 west mesafeye inşa olunacak.

5. Aleksandrov kalesi, öncekinden 15 verst mesafede, Donghusly'nin soluna inşa olunacak.

6. Stavropol, öncekinden 65 verst mesafede, Açile'nin kaynağının soluna inşa olunacak.

7. Ssewenaya, son ikisinin arasına, Aleksandrov'dan 15 verst mesafede Kalaus'un sol kıyısına inşa olunacak.

8. Don ile hat arasında rahat irtibat kurmak için Stavropol'den 30 verst mesafede Mosskovskaya kalesi inşa edildi ve

9. Donskaya, Taşkale'nin 18 verst daha kuzeyine inşa edildi.

Terek ve Kuban arasında irtibat kurmak için, Şeb-Karaağaç ağaçlık dağ arazisi sınırına iki karakol yapıldı ve üçüncüsü Pavloskaya Kuban üzerinde Stavropol'den 90 verst mesafeye yapıldı.

Meriamskaya karakolu, Stavropol'den 75 mesafeye yapıldı.

Kopylskaya, 75 verst ileriye ve Kuban'ın kuzey kollarına beş tane daha yapıldı ve son olarak;

Eyskaya, Eya Nehri'nin 150 verst sağına ve Azak'tan 80 verst mesafeye yapıldı.

11. Üst Kuban zaten Georgievsk'e 40 verst mesafede Podkuma'nın kıyısındaki Constantinogorsk kalesi tarafından güvenceye alınmıştı, Bu kaleyi Kuban boyundaki Pregradnoye-Stan, Proçnoye-Okop veÇaryzinskoye karakolları takip etti.

12. Son olarak bu hat batıda, Laba'nın Kuma'ya karıştığı yerde Usst-Labinskaya kalesi ile son buldu ve Kozakların Karadenizden taşınmasında, bu bölge

daha pek çok kale ve karakol ile Thaman'a kadar kuvvetlendirildi. Bunlardan Kuban'ı tarif ederken bahsetmiştik.

Bu bölgelerdeki devamlı rahatsızlıklar ve Kırım Hanının baskıları 1764 yılında Kabardah ve Osteya'da Hristiyanlığın yayılmasını sekteye uğrattı ve Rus misyonerleri buraları terk etmek zorunda bıraktı; böylece 1769 yılından beri gösterdikleri emekler askıda kaldı. 1765 yılında iki Kapuhin misyoneri Osetya'ya geldi ama uygulanan önlemlerin sonucu hevesleri sadece ufak bir cesaret buldu ve kısa süre sonra ülkeyi terk ettiler. - Onların raporlarına göre Oset Misyonerliği 1746 ile 1764 yılları arasında kadın-erkek 2085 kişiyi vaftiz etmiş olduklarını belirtmelerine rağmen, Astrahan Piskoposluğu hala Osetya'da Hristiyanlığın zayıf konumunu ruhban sınıfın ihmaline borçlu olduğunu belirtti.- 1764 yılında dağlı çocukların eğitimi için bir okul Mozdok'da kuruldu ama bu okul çok kötü yönetildi ve ruhban sınıfın entrikaları vasıtası ile Hristiyanlığa ve eğitime ilgi gittikçe zayıfladı. Bu olaylar tüm sistemde ıslahat emri veren bir İmparatorluk hükmünün çıkmasına sebep oldu.

Kabardah yerlileri Rusya hakimiyetine kabul edilmeyi rica etti, böylece prenslerinin baskısından kurtulabilirlerdi ama istekleri reddedildi.

Aynı yıl bir Savaş Okulu nizamnamesi Nogayların saldırılarından Don sınırında güvenlik önlemleri alma emri aldı ve General Jacoby bunun üzerine oraya gitti. Bu sırada (1779) 3000 Kabardey Pavlovskaya kalesine saldırmaya hazırlandı ama Rus birliklerinin yaklaşması ile geri çekildiler.

1778 yılında Kuban halkının Seraskeri Kassi-Giray-Sultan değeri aşık olan hizmetini Ruslara teklif etti ve kendisi ve tüm ailesini İmparatorluğun vassalları ilan etti. (Yiğeni Mingli Giray, hala tümgeneral rütbesi ile Rus hizmetindedir.)

Lioytenant Taganov Türk gemilerinin Dsugoçuckcka'lah limanında toplandığını bildirdi.

İran Vakil'i, Kara-Kaytakların Usmay'sine onu prens Aleksander'i Gürcistan tahtına oturtmaya ikna etmek için hediyeler gönderdi ama çabaları başarısızlıkla sonuçlandı.

Dsugoçuckeka'lah'dan karaya çıkan Türk birlikleri buradan Kırım'a yürüdü, bu şekilde sükunet sağlandı.

Bu sırada Gürcü Kralı Irak'lı (Heraclius), kendisine Türklere ve İranlılara karşı sık sık paralı askerlik yapmış Kabardeylere ülkelerini terk edip Gürcistan'a yerleşmelerini teklif etmek için memurlar gönderdi. Burada onlara Ssomheti ve Thrialetli eyaletlerini onlara verecekti ama bu memurların üçü yakalandı ve Mozdok'da ⁴³⁷hapse atıldı.

1779.) Ertesi sene Kabardeylere asiliklerini sürdürdü ve asla Rusya'nın tebaası olmayacaklarını açıkladı. Bunlar yine de General von Jacoby'nin baskıları ile iki Kabardah'da birtakım çarpışmalarda 3000 adam kaybettikten sonra Rusya'nın üstünlüğünü kabullendi, bunun üzerine bozulmaz sadakat yemini etti. Bu sırada bunların bölge sınırı olarak Malka Nehri kabul edildi ve bunların kargaşaları sebebiyle Rus tebaasının yaşadığı kayıpların bunlar tarafından hesaplanıp tazmin edilmesi kararlaştırıldı.

Yarbay Ssaveliev Küçük Kabardah yerlilerini bunların eski meskenlerine yerleştirilmesi ve onlardan biat yemini isteme hakkında aldığı emirleri uyguladı.

Bakü Han'ı burada ticaret yapan Rus gemilerine el koydu ve bunları General von Jacoby Lezgilerin Bakü'den çaldığı ve Astrahan'da sattığı çocuğu geri vermediği sürece bırakmadı. Yaklaşık bu dönemde Rusya'nın İran ile ticareti iyi durumda değildi ve İran'daki Nadir Şah'ın ölümünü takip eden anarşi sırasında son derece istikrarsızdı.

1781 yılının baharında önceden Kafkas Dağlarına bazı turlar düzenlemiş olan bir Rus memur, Kozakların korumasına Kafkasların genel bölgelerinde özellikle de Gürcistan ve İmereti yollarında araştırmalar yapmak, bölgenin askeri ve coğrafi

⁴³⁷ O zamanlar Kral Iraklı'nın sarayında yaşayan bazı Gürcüler, bu konu hakkında bana çok farklı bir beyanda bulundu; zira onların iddiasına göre Iraklıdan tüm halkları ile birlikte Ssomheti ve Thrialetli eyaletlerine yerleşmek isteyen Kabardeylere ve bunun karşılığı olarak onlara tüm düşmanlarına karşı destek olmaya söz veriyorlardı. Bir kurul bu teklifi değerlendirmek için Tiflis'te toplandı ama Sünni Müslümanlara ve haliyle Türk hocalara sınır eyaletlerini vermek çok akıl karı görülmedi. Kral bu sebeple cevabında arzularını yerine getiremeye gücü olmadığını belirtti, Rusya ile kalıcı anlaşması ve ittifakı uyarınca İmparatorluğun hiçbir vassalını firara cesaretlendiremezdi. O zamandan itibaren Kabardeylere Gürcistan'a hiçbir destek sağlamayacaklarını belirtti.

haritasını oluşturmak için gönderildi. Amaç bunları düzlüklerde (bozkırda) oturmaya zorlamak ve mineral ürün ile ilişkin araştırmalar yapmaktır.

Bu faydalı adam, maalesef ki adı bilinmiyor, yalnızca yolculuğunun eğitici bir açıklamasını yapmadı aynı zamanda; asil bir Oset kabilesi Dugor'un asil bir ailesi ile bir Badillahte'yi on yıldır anlaşmazlık sonrasında uzlaştırdı ve ikisini de Rusya'ya bağlanmaya ikna etti; bununla birlikte serbest ve şimdiye kadar bilinmeyen bir iletişim dağlılar ile İmereti arasında kuruldu. Bunlarla yapılan anlaşma şu şartlarla yapıldı:

1. Rusya'ya genel bir bağlılık yemini edilecek.
2. Badillatheler zamanında köleleştirilen şu an hayatta olan tüm Dugorlar, azat edilecek ve onların babaları zamanından adaletsizce ele geçirilen topraklar geri verilecek. Zorla alıkonulmuş tüm öküz ve silahlar, nerede olurlarsa olsunlar geri verilecek.
3. Badillathelilerin aldığı verdi gelecekte eski halinde ödenecek ve daha kesin kararlaştırılacak.
4. Thuma⁴³⁸ (Badillathe'nin evlatlık çocukları) gelecekte Badillathe'den bağımsız olacak ve insanlar ile Dugorların büyükleri ile eşit hakların keyfini sürecektir.
5. Badillathe üzerinde anlaşılan şartlardaki eskiye dönük tazminata dek bunların köylerinden hiçbir vergi talep etmeyecek, tazminat bittikten sonra eski imtiyazlarına dönecekler.
6. Bir Badillathe ve her köyden iki kıdemli, Rus Başkomutanına bu anlaşmanın onayını almaya gidecek.
7. O zamana kadar, tüm Badillatheliler ve yaklaşık otuz Dugor köyünün kıdemlileri bu anlaşmaya uymaya yemin edecek ve imzalamak yerine altına parmak basacak.

⁴³⁸ Thuma Tatarca bir terimdir.

Ç.N.: Yazarın Türkçe olduğunu söylediği bu terim Tatarca "Tumaça" yani akraba kelimesinden geliyor olabilir. Keza İslam Öncesi Türk kültüründe evlat edinme durumunda akrabadan evlat edinme şekli de mevcuttur lakin akraba ile sınırlı değildir. Ercilasun, a.g.e., 1991, s.11; Abdülkadir İnan, "Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler", AÜDTCFD, C.VI, S.3, Ankara, 1948, s.128-132

Gürcü Kralı Iraklı (Heraclius) ve İmereti Kralı Solomon, kendilerini Rusya gibi bir gücün koruması altına alma gereğini fark etti ve Kral Iraklı Prens Garssevan Çavchevadsı'yi anlaşma pazarlığı yapması için gönderdi. Bu anlaşma 24 Temmuz 1783 yılında imzalandı. Bu anlaşma ile Iraklı kendisini Rusya koruması altında ilan etti ve gelecekte Gürcü hükümdarlarının, onları tüm düşmanca saldırılardan koruyacağına söz veren ve başkent Tiflis'te sürekli temsilci bulunduracak olan Rus hükümdarlar tarafından onaylanması şart koşuldu.

1785.) İki yıl sonra General Paul Ssergeiç Potemkin anlaşmanın onayını ve Gürcü Kralına kraliyet alametini ulaştırmak için gönderildi. Bu elçinin sağladığı fayda sonucunda Kafkaslardan geçen bir geçit inşa edildi, bu geçit mevcut oldukça sayesinde Osetleri benzer düzende tutuldu ki bunlar küçük bir bahşişkarşılığında yolculara ülkelerinden geçerken eşlik ettiler. Geçit o zamandan beri çürümeye terk edildi.

Osmanlı⁴³⁹, Rusya'nın genişleyen egemenliğini ilgisizce izleyemedi ve Rusya'nın Asya cephesindeki gücünü açıkça parçalama kararı aldı. Türklere Müslümanlar üzerinde üstünlük veren Halife ünvanı, rahatsızlık aracı görevi gördü ve bu işi gerçekleştirmek için Şeyh Mansur⁴⁴⁰ adlı Derviş seçildi. Şeyh Mansur sert etki ve Hristiyanlığa karşı en büyük hoşgörüsüzlük maskesi altında dağlarda Çeçenler arasında ünlü oldu. Gerçek adı Muhammed'di: çocukluğu kasvet, hüznü eğilimliydi; aynı zamanda çok kuvvetli bir hafızaya sahipti ki Kuran'ı ve yirmi bin diğer dini şiiri ezberden biliyordu. Bu entellektüel kapasite anlamına gelmediği için Şeyh Mansur sert bir töreye bağlandı. Bununla Kafkas halklarını tek bir çıkar için kullandı; kendi aralarındaki kavagalarını önlemek, uyuma teşvik etmek ve büyük güçlerine uygun bir uygulama, bu ortak birlikten meydana geliyordu ve kafir komşuları Ruslara karşı gerçek anlamda korkunç bir başarısızlık yaşamayacaklardı.

Türklerin vaatleriyle cesaretlenen Şeyh Mansur, sürekli olarak gezerek ve insanlara nutuk atarak, Kafkas halklarının eski Rus düşmanlıklarını yeniden

⁴³⁹ Konstantinapol'den sözlü bilgilere göre, o zamanki Büyük Vezir Halim Paşa tüm bu işleri Osmanlı'ya duyurmadan başardı ve isyancı dağlılara kendi cebinden silah ve mühimmat ile destek verdi.

⁴⁴⁰ Kafkasya hattında Şeyh Mansur'un Avrupalı olduğu iddia edildi ama bu son derece olağan dışıdır.

alevlendirmek ve güçlendirmek için çaba gösterdi ve tutumundaki haşinlik ve kişisel çıkarlarına ilgisizliği ile her yerde yüksek saygı kazandı. Süt ve ekmek onun tek yemeğiydi ve ne zaman yağmadan dönse kendi payını hasta ve yoksullara paylaşıyordu. Bu tavrını her yerden hediyeler yağarken de sürdürdü. Ünü böyle durumlarda alışılmış bir durum olarak yalanla arttı ve en uzak noktalara kadar genişledi. Türk casuslar Muhammedi bir peygamber gibi insanlar karşısında bu şekilde lanse ettiler, kendileri zaten bu şekilde düşünmeye başlamıştı. Ayrıca çoğu teşekkür mektuplarında en mütevazı iddiaları ifade ile farklı yerlerdeki dualarının kuvveti vasıtasıyla benzeri olmayan mucizeler yarattığını onayladılar. Kumuk Prensi Enderi kendisine şükran göstergesi olarak şu üstün yazının kazanmış olduğu bir boynuz mühür gönderdi: Muzaffer, Şeyhlerin Başı Muhammed Mansur 1199 (M.S. 1784 yılına tekabül ediyor.) Başka birinde cennetten düştüğü söylenmiş, İmam Mansur olarak adlandırılmıştı, sanki geleceği tüm Müslümanlar tarafından beklenen büyük peygambermiş gibiydi. Münzeviler dindarlıkları ile meşhurdur ama rüşvetle bu olağanüstü adamı görmek ve selamlamak için en uzak yerlerden geliyorlardı. Bunlar ona kendi dini kitaplarında ondan bahseden kısımları gösterdi ve burada açıkça Muhammed Mansur'un otuz yaşında ve buğday tenli olarak Kafkasya'dan geleceği söyleniyordu. Ona yabancıların bu kişiye Mansur diyeceğine, onu Kafkasya'daki genel barışı sağlaması için davet edeceklerine ve bunlarla sınırdas olan kafir düşmanlarını ortadan kaldıracağına dair yinelenen vaadi okudular. Son olarak sonlarının yakın olduğunu ve kendisinin tüm dünyaya gerçek dinin vaazını verecek müjdelenen İmam Mansur olduğunu iddia ettiler.

Muhammed'in beyni bu kısmen gerçekleşmiş ve kısmen gerçekleşecek olan kehanetlerle bulandı: gerçekten iddia edilen kişi olduğunu düşündü Şeyh Mansur adını üzerine aldı ve tüm Kafkas Prenslarına yardımlarını talep eden ve sağlayacakları asker sayısını belirten davet mektupları gönderdi.

Albay Pierri güçlü bir müfreze ile bu sürece son vermesi ve bu peygamberi ele geçirmek için gönderildi ama dağlılar bunların üzerine dar bir geçitte saldırdı ve Albay ile birliklerinin büyük bir kısmını kırdı. Sadece Yarbay Tamara faaliyette olmayan kendi müfrez birliği ile kaçmayı başardı. Bu başarı Kafkas halklarının fikirlerini daha da alevlendirdi ve Şeyh'in gücünü ve etkisini arttırdı. Türkler ile

savaşın başlangıcında, İki Kabardah'ta Rusya'dan soğudu; diğer kabileler bunlara katıldı, bölgelerimize saldırılar düzenledi ve Şeyh Mansur 10.000 Çeçen ile Kızlar'ı alma girişiminde bulundu ama Dalmaçyalı Kont Voinoviç tarafından büyük bir kayıpla geri püskürtüldü. Bunun üzerine Volga (İtil) Kozaklarından oluşmuş olan küçük bir garnizon olan Naur'a yürüdü, yaşlı adam ve kadınların yardımıyla neredeyse müthiş bir şekilde karşı koyuldu ve planları boşa çıktı. İmparatoriçe Katarina bu kadınların cesurluğundan çok memnun kaldı, bunlara sonsuza dek emeklilik maaşı bağladı.

Şeyh Mansur Ruslarla çatışmalarında askerlerinin önlerinde ittikleri çalı çırpıdan meydana gelen Tatar tipi arabalar olan taşınabilir göğüs siperlerinden büyük avantaj elde etti.

1789 yılında Bathal Paşa Kuban'a komşu araziye Türk birlikleri çıkarttı ama yenildi ve General Hermann tarafından esir alındı. Bu durum dağlıları yavaşlattı. Daha güçlü bir etki oluşturmak için ve devamlı rahatsızlığı bastırmak için, Karadeniz'de bulunan Türk şehri ve kalesi Anapa'yı almak gerekli görüldü ama 1790 yılındaki ilk deneme başarısız oldu ve bu amaç bir sonraki sene Korgeneral von Gudoviç'in şeyre akın yapıp burayı Şeyh Mansur'un elinden aldı dek gerçekleştirilemedi. Burada Şeyh Mansur'u esir alıp Şlüsselbur'a mahkum olarak gönderdi. Şeyh Mansur'un süresinin bitmesiyle dağlıların isyancılarında süresi doldu ve Osmnalı ile yapılan anlaşmanın beşinci ve altıncı maddesi Rusya'nın Kafkaslar üzerindeki hakimiyetini her zamankinden daha eksiksiz onayladı. St. Petersburg bakanlar kurulu, Büyük İmparatoriçe'nin görüşlerini gösterirken, aynı zamanda son zamanlarda meydana gelen çeşitli olayları açıklayan aşağıdaki talimatlarla belirtildiği gibi şimdilerde daha makul düzenlemeler ile bu kabileler arasında düzen ve bağlılık sağlamaya çalıştı.

Korgeneral Potemkin'in Talimatları

9 Mayıs 1785 Tarihli

1. Bir Yunan kilisesi Kafkasya'nın girişine (Vladikavkas) inşa edilecek ve Oset Misyonerliği Georgievsk'e taşınacak.

2. Bir geçit Kafkasya'dan Tiflis'e⁴⁴¹ götürecek.
3. Dağlardaki madenlere ilişkin bilgi sağlanacak ve araştırmalar yapılacaktır.
4. Yekatarinograd'da dağlılar için bir okul kurulacaktır.
5. Ayrıca bir diğeri Asyatik dilleri öğrenmek için kurulacaktır.
6. Ruslar ve Dağlılar arasında iyi bir anlayışı ortaya koymak için tüm yollar denenecek.
7. Kalmuklara şehirlere ve köylere yerleşme teşviki yapılacaktır.
8. Astrahan'da bir tersane inşa edilecek.
9. Burada yine bir Asyatik okul kurulacaktır.
10. Dağlılara komşu şehirler buralara ticareti getirmek için zamanla kurulacaktır.

Feldmaraşel Taurialı Prens Potemkin'in Talimatları

26 Ağustos 1786 Tarihli

1. Orduda görev yapan Kabardeylere emeklilik maaşı verilecek, şöyle ki; yıllık olarak prenslere, 120 ruble; uzdenlere (asillere) 50 ruble ve alt sınıftan olanlara 12 ruble.
2. Büyük Kabardah bu hizmet için 600 adam, 12 prens ve 24 asil temin edecek ve Kk Kabardah 300 adam, 6 prens ve 12 uzden temin edecek.
3. Birlikler yolları korumakla ve Kuban Tatarlarını denetlemekle görevlendirilecek. Yeni bir savaş durumunda Kabardeylere temin edebildikleri kadar birlik toplayacak.
4. Feldmareşal'ın mahiyetinde altı prens ve aynı sayıda uzden bulunacak, bunlar yıllık 300 ruble ilkinde, 150 ruble sonrakine olmak üzere maaş alacak: nöbetlerini diğerleri tarafından belirlenmiş zamanlarda değiştirecek.
5. İnguşlar ve Osteler yolları haydutlardan temizlemek için 500 adam temin edecek.
6. Tarku şamhalı bir birliğin oluşumu için 6000 gümüş ruble verecek.

⁴⁴¹ Sayfa 211.

7. Şamhal yine Rusya'dan unvanı için onay, bir emir ve özel-danışman imtiyazı ve hayati korunması için bazı birlikler alacak.

8. Avar Han'ı ve adamları Rus hizmetine alınacak ve Lezgilere temin edilen parayı karşılayacak.

9. Kartli Kralı 60.000 gümüş rubleyi yıllık olarak ordu kuvvetlerini desteklemek için verecek ve kumandanı emrinde yükümlü olduğu giderleri karşılayacak.

10. Feldmareşal Rus tebaası olmayı arzu eden hiçbir millete teslim olmadan sınırsız otoriteye sahip olacak.

General von Gudoviç'in Talimatları

28 Şubat 1792 Tarihli

1. Altı Don Kozakları alayı Kuban'da kuvvetlendirilmiş yirmi bölgeye ve Usst Labinskaya Kalesi'ne dağıtılacak.

2. Hattın ortasında yerleşmiş Tatarların bir kısmı Kuma kıyısına ve Moloçnya Vody'e taşınacak.

-

Emirler, dağlıların güven kazanmasını sağlayacak hiçbir ihmalin oluşmaması, onlara tüm durumlarda hoşgörüyle yaklaşması ve aşırı gereklilik olmadıkça şiddet kullanmaması yönündeydi, aslen Çerkes General Goriç onların üzerinde hüküm sürmek için bir Müftü ile, Majesteleri İmparatoriçenin tedbirlerine keyifle rastlamaları için gönderildi.

Aynı yıl Osteler Çerkeslerin baskısından şikayetçi oldu, bunlar bu sebeple uygunca uyarıldı. Aynı şekilde Kozakların düzeninde bir müfreze kurma izni istediler ve General von Gudoviç bu teklifi düşünmekle görevlendirildi.

Tatarları nehrin diğer tarafından kaçmak için Kuban'ı bu tarafında yerleşmeye davet eden bir Türk fermanı durduruldu ve bu planı bir Müftü aracılığıyla boşa çıkartmak gereği görüldü.

Masanderan'dan kardeşi Agha-Muhammed-Han tarafından sürülen Murtaza-Kuli-Han'ı desteklemek ve eğer dileği buysa onu Gilan'ı terk etme araçlarıyla ve Rusya'ya sığınma olanağı ile donatmak için emirler verildi.

General von Gudoviç'in Talimatları

19 Nisan 1793 Tarihli

Kuban ahalisi arasında kendi tüketimleri için edindikleri tuz ile bir takas-ticareti kuruldu ve bu çok düşük bir fiyata Kabardeyler ve diğer Dağlılar arasında dağıtılacaktı. Aynı zamanda en kesin bir şekilde bu ticareti kendi aralarında yapmaları yasaklandı.

Haraç toplamak için dört kurul yerine, iki tane kurulacak ve aynı sayı uzdenler için olacak.

Vergi kurulu ve mahkeme aynı şekilde Kabardah'da oluşturulacak ve Mozdok'da sınır mahkemesi bulunacak.

Bakü Han'ı Hüseyin-Kuly-Han, Tarku Han'ı ile aynı şartlarda Rus vassalı olarak kabul edilecek. Aynısı Derbend Hanı'na ilişkin olarak yapılabilecek.

Shiloi İsle'si, Bakü yakınlarında, Rus birliklerince işgal edilecek ve burada savaş gemileri ve aynı şekilde ticaret gemileri için bir tersane inşa edilecek.

General von Gudoviç'in Talimatları

19 Nisan 1793 Tarihli

Dağlılar arasında Hristiyanlığın yayılmasını desteklemek için manastır başrahibi Gürcü Cajus⁴⁴² Mozdok'a yerleşecek ve Kafkaslardaki ruhban sınıfı işlerini yürütecek. Yine burada ve diğer yerlerde ticareti teşvik etmek için fuarlar kurulacak ve pazarlar inşa edilecek.

⁴⁴² Kaheti'de Vogošo Şvili ailesindendi, çalışmalarının yirmi yılını Rusya'da sürdürdü ve 1780 yılında Gürcistan'a döndü. Burada Thelavi'de bir okul kurdu. Lakin 1785 yılında yüne Rusya'ya en onur verici şartlarda davet edildi.

Murtaza-Kuly-Han kardeşiyle baş edemedi, Astrahan'a yerleşti ve yanında getirdiği rütbeli esirler hala kardeşinin elinde olanlarla ilişkilerinin güvenliğinin teminatı olarak burada hapsedildi.

1794.) Ertesi sene Murtaza-Kuly-Han'ın kardeşi General von Gudoviç'e bir elçi gönderip kardeşi ve esirlerin kendisine teslim edilmesini talep etti. Talebi reddedildi ve aynı zamanda Rusya sınırı bölgelerine ya da Gürcistan'a yine imparatoriçenin koruması altında olan o ülkeye karşı herhangi bir girişimde bulunmaması konusunda uyarıldı.

Yukarıda bahsi geçen Kabardah mahkemeleri iki Kabardah'ta da Mozdok'da olan Albay Vali Taganov'un başkanlığında olacak şekilde açıldı.

Neredeyse tüm İran'ı fethetmiş olan ve 200.000 adamlık bir ordu toplayan Agha-Muhammed-Han kendini Türklere karşı üstün kıldı. Yine de bunların sınırlarına dokunmadı ve Paşalar tarafından desteklendi bile, bundan dolayı kendisi ile Osmanlı arasındaki gizli anlaşma sonucuna varıldı ve sınırdaki kumandanlar bunların karakoluna ihbar gönderdi.

1795 yılında Agha Muhammed Gürcistan'ı işgal etti; Eylül ayında Tiflis'i alarak yakıp yıktı ve büyük sayıda esir aldı. Erivan aynı şekilde teslim olmaya zorlandı ve tüm Adberbiçhan'da Şuşili İbrahim Han ve Karabağ'an başkası ona karşı koyamadı.

1796.) Ertesi sene İmparatoriçe İran'a savaş ilan etti ve Kont Valerian Subov'u ordunun başında Dağıstan'a gönderdi.

10 Nisan'da Derbend araştırıldı ve müfreze şehre yardım yapan Gazi Kumuk Surhai-Han ile iletişimi kesmekte şimdiye dek görülmemiş bir şekilde hızlandı. Derbend, 10 Mayıs'daki şiddetli saldırı ardından teslim oldu. Burada 15 tane top bulunması şaşırtıcıydı, çünkü I. Peter buraya 1722 yılında 230 parça 60'ı pirinç top getirmişti.

Buraya Kara-Kaytak Usmay'sinin öldüğü bilgisi ulaştı. Tebaası iki gruba bölünmüştü, her birinin başında ölen reisin kardeşi vardı. Agha Muhammed'i konudan çıkartınca, Dağıstan ve Şirvan hanları Rusya'ya karşı iyi niyetli değillerdi.

Tüm sefer boyunca Ruslar asıl düşmanla karşılaşmadılar ve Agha Muhammed bu sırada bu insanların ölümüne sebep oldu. Bunların muhalisliklerinden şüpheleniyordu, bunlar arasında kendi kardeşi Ali de vardı. Rus ordusu Bakü önlerinde belirlediğinde, Şehrin Han'ı Hüseyin Ali Kont Subov'a anahtarları teslim etti. Kont, General Rahmanov'u burada bıraktı ve Şirvan'a yürümeye devam etti. General Bulhakov Kuba kalesinin kumandanlığına atandı ve ordu Eski Şamahi yıkıntıları yakınlarında kamp yaptı. Ordu burada yaz sıcağından kaçınmak için Ekim'e kadar kaldı.

Şeyh Ali Han Lezgilerin çokluğu ile General Bulghakov'u Kuba'da taciz etti. General, komşu köy Alpani'de bunların adamlarının olduğu uyarısını aldı, Yarbay Bakunin ile iki Jager ve 50 Kozak'ı keşif yapmak için gönderdi ama bu genç askeri heves ile kıskırtıldı, çok ileriye gitti ve her taraftan kuşatıldı. Düşmanı yararak kaçmaya çalıştı ama kendi akılsızlığının ilk kurbanı yine kendisi oldu ve askerlerinin büyük bir çoğunluğu burada öldü. Bu zafer Lezgilere bin adamdan fazlasına mal oldu ve aynı derecede onların gözünü korkuttu ki düzlüklerde ilerleme riskini almadılar.

Düzlüklerdeki bir karargahta bulunan Yeni Şamahi'ye varmış ve kesinlikle şehrin yöneticisi Mustafa Han'a kötü niyet besleyen birliklerin bir kısmı, Mustafa Han'ın görevden alınmasına ve kardeşi Kasım Han'ın onun yerine atanmasına neden oldu.

Derbendli Ali Han'ın kardeşi Hasan Han, Kuba Han'ı yapıldı. Rus birlikleri Kur'un sahillerini işgal altında tuttu ve kış kamplarını Morgan bozkırında kurdu. General Korssakov Gandşa kalesini aldı ve buradan Gürcü Kralı Irklı'nın (Heraclius) yönetim bölgelerini korumak için Tiflis'e yürüdü.

Murtaza-Kulu-Han, Masanderan, Astrabad ve Gilan eyaletlerinde bildirisini yayınlamak için Kont Subov'un karargahına gönderilmişti. Bildiri aynı zamanda

Türkmenler arasında onları Rusya ile birleşmeye ikna etmek için dağıtıldı ama bu önlemler başarıya ulaşmadı. Çünkü Murtaza-Kulu-Han Astrahan'da bulunduğu süre boyunca aşırılıklara oldukça fazla bağımlı olmuştu.

Ensili, Lenkeran ve Saru adası Ruslar tarafından alındı.

Rusya'nın bu bölgelerdeki ilerleyişine hiçbir şekilde Osmanlı ilgisiz değildi. El altından dağlıları isyan etmek için kışkırtmaya çabılıyor ve kendi vassal prenslerinden birini İmereti kralı yapmaya çalışıyordu. Kafkas kabilelerinden bazıları Türk tarafına katılırken diğerleri Rusya'ya sadık kalmaya devam etti. Emir-Mama-Bey adlı Kara-Kaytak reislerinden biri Kont Subov tarafından bu halkın Usmay'si ilan edildi.

Meydana gelen durumlar Rusya'ya İran'da en iyi fırsatları sunuyordu, Büyük İmparatoriçe Karatina öldüğünde bu sefere bir son verildi; imparatoriçenin halefi olarak I. Paul hemen orduya bu bölgelerden geri çekilme emri verdi.

General von Gudoviç'in Talimatları

5 Ocak 1797 Tarihli

1. Kuban Hattı iyi şekilde güçlendirilecek.
2. Dağlılara karşı tüm baskıcı davranışlar sona erecek ve sadece gerekli rehin alınacak.
3. Rusya ile aynı dine inanan Gürcistan, korunmak zorunda ama mümkün oldukça askeri önleme başvurmada. Tüm kaynaklar aynı şekilde dağlıları başında İmparatorun olduğu feodal sisteme geçirmek için kullanılmalı ama onları eski yasalarından feragat etmeye zorlamadan.
4. Tarku Şamhalı ve Derbend ve Bakü Hanları doğrudan İmparatorun tebaasıdır ve Agha-Muhammed Han'dan korunmak zorundadırlar.
5. Anlaşmaların izin verdiği kadar ticarete sevk etmek için ilgi gösterilmeli.
6. Agha Muhammed Han'a Rusya ile müttefik olmadan tahtına kesin olarak oturamayacağı açıklanamalı ve aynı zamanda Rus elçiliğine iyi bir kabul töreni yapması nasihati verilebilir. ,

7. Osmanlı'yı gücendirecek her türlü şeyden kaçınılmalı ki bu güç ile dostluk durumumuzu koruyalım.

-

Rus birlikleri Şirvan'dan döndü ve Agha Muhammed kendi halkı tarafından suikaste uğradı, kolları ve bacakları Şuşi sokaklarına saçıldı ve başı bir şehirden diğerine gönderildi. Kendisinin yiğenlerinden biri Serdar Baba Han, hazinesini ele geçirdi ve kendisini İran hükümdarı yapabilecek hale geldi ama dönemin koşulları gereğince sadece Theran, Tavrıs ve Masanderan'ı hakimiyeti altına alabildi.

1798 yılında İmereti Kralı öldü, önceden vasiyetini değiştirmiş ve ilk eşinden en büyük oğlu Giorgi'yi halefi olarak atamıştı. Kardeşleri bu düzenlemeden memnun olmadılar ve her biri bir grup oluşturup iç savaşı teşvik etti. Kiraladıkları Lezgilere ödeme yapamadıkları için yağmalayıp yıktıkları Gürcistan'ın bu yan köylerinden ümidi kestiler. Böylece Giorgi'nin hükümdarlığının tek yılı ülke için sefillik çağı oldu. Tesadüfen Avar Han'ı Uma-Han tarafından davet edilmiş olan General Lasarev, Prens Aleksander'i yenerek Gürcistan'ı tam bir yıkımdan kurtardı. Lakin bu ülkenin en büyük talihsizliği prenslerinin tutkusuydu, bu durum aralıksız karışıklığa sebep oluyordu. İmparator Paul, bu anlaşmazlığa dair bilgi almıştı ve bunları 1800 yılında Gürcistan'ı imparatorluğu ile birleştirerek yok etmeye kesin karar verdi. Bu önlem merhum Kral Giorgi'nin, soylular ile prenslerin büyük bir kısmının ve yerlilerin dileklerini yerine getirdi. General Lasarev, Lezgilerin soygunculukları sebebiyle geçici olarak hükümetin başına getirildi. Gürcistan'daki Rus birliklerin sayısı arttırıldı ve hem askeri hem de sivil üst yetki General von Knorring'a verildi.

1801.) İmparator Aleksander'ın tahta çıkışı Gürcistan tasarrufunda onaylandı ve ertesi yıl, 1802, Korgeneral Knorring Tiflis'e döndü, yerlileri Rus birlikleri tarafından çevrilmiş büyük kilisede topladı ve imparatorluk bildirisini beyan etti. Bildiriye göre Gürcistan Rus hükümeti haline getirilmişti. Kartli ve Kaheti, Lori, Ghorı, Duşethi, Thelavi ve Ssignah sınırlarında bölündü. Has Gürcüler imparatorluk adli mahkemelerine başkan olarak atandı ve sivil sorunlar Kral Wahang'ın

kanunlarına göre görüldü. Gelirler sivil yetkililerin maaşlarını karşılamaya harcandı ve artanı yoksullara yardıma harcandı.

Özel danışman Kont Muşın Puşkin maden departmanının başına getirildi. Gürcü kralları zamanında, Ahtala gümüş madenleri yılda 20 pud gümüş verim veriyordu ve bakır-ışi Yunan tüccarlara yılda 40.000 ile 45.000 ruble arasında gelir sağlıyordu ama kalifiye iş gücü bulma zorluklarından ötürü kar çok cüziydi ve uzun bir süre için yükselecek gibi değildi.

1803.) Nisan ayında Prens Zizianov Tiflis'deki hatta vardı. Mayıs başında, Merhum Kral Giorgi dul eşi Mary; Tümgeneral Lasarev'i, İmparatoriçe'nin ona Rusya'ya gelmesini emrettiğini tebliğ etti sırada bıçakladı. Aynı ayda Prens, Kabardey Piyade Birliği kumandanı General Gulakov'u 1500 adamla ve 12 parça topla Belakan ve Dschari Lezgilerinin üzerine gönderdi. General önce Belakan'a ilerledi ve aynı yıl Ağustos'ta burayı aldı. Eylül ayında Dschar'a yürüdü, burada inatçı bir çarpışma meydana geldi. Bu çarpışmada Ruslar ve Lezgiler 300 adam kaybetti ve General Gulakov'un kendisi de vuruldu. -Bu savaş, General Leontiev emri altındaki birlikleri çarpışmanın tam ortasında geri çekmeseydi büyük ihtimalle kazanılabilirdi. Prens Zizianov cesur generalin ölüm haberini aldığı anda, Dschar yerlilerine, eğer teslim olmazlarsa üzerlerine büyük bir orduyla bizzat kendisinin yürüyeceğini ve köylerini yerle bir edeceğini yazdı. Bu sebeple Tiflis'e tam yetkili kişiler gönderdiler, Rusya hakimiyeti altına girdiler ve her yıl vergi olarak saf ipek gönderme taahhüdü verdiler. Bu vergiyi hala ödüyorlar. General Gulakov onlara bu kadar zalimce davranmamış olsa daha önce hakimiyet altına girmiş olurlardı. Böylelikle tüm sefer Kasım 1803'de sona erdi.

Aynı yıl ağustos başında, Jagerlerin 9. birliği ve Kafkas piyade birliği taburu Tiflis'ten ayrıldı. Bu askerler, zorunlu Kozaklar ile birlikte 1000 adam kadar, Gürcü Prens Dimitri Orbelianov ve cesur Yarbay Ssimonoviç kumandasındaydı. Askerler Thrialeti, Tzalk'i ve Cavahethi'deki Türkiye'den para alan Lezgilerin üzerine yürüdü ve onlara Heobi'de, Ahalzihe ve Kur'dan çok da uzak olmayan dar vadide rastladılar ve ana hücumu yapan 50 Kozak'ı kaybettiler. Lezgiler geri çekildi. Prens Orbelianov Yarbay Ssimonoviç'i piyadeler ile Tzalk'i'de bırakıp Kozaklar ve

Jagerler ile Cavahethi'ye devam etti. Burada dar geçitte, çok sayıda Rus esir ve mühimmatı Ahalzihe'ye taşıyan 900 Lezgi ile karşılaştı. Prens, onlara saldırılmasını yasakladı ama onlarla bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre ganimetlerini iade edecekler ve Prens'in kardeşi onlara Alasani'ye sınır bölgelerine eşlik edecekti ama Lezgiler Prens'i kandırdı ve Ruslar hiçbir şey telafi edemedi. Prens Obelianov, Eylül'de Tiflis'e dönüşünde, Prens Zizianov'dan sert bir kınama aldı: Yukarı Kartli birliklerinin baş kumandasından mahrum bırakıldı ve ordudaki tümgeneral rütbesi düşürüldü. Zizianov, Lezgiler tarafından el konulan adamların ve mühimmatın iadesi için Ahalzihe Paşasına başvurdu ama Paşa bunlara sahip olduklarını reddetti. Prens şikayetlerini Konstantinapol'e iletmeye mecbur kaldı, bu yüzden çok geçmede (1804) Paşa'nın başının vurulmasına ve ganimetin geri alınmasına dair emirler çıkartıldı. Fermanın ilk maddesi yerine getirildi ama ikincisi yerine getirilmedi.

12 Aralık 1803'de Prens Zizianov 3000 adamla Gandşa'ya yürüdü. Buranın Han'ı adil yollarla Rusya hakimiyetine girmiyordu. Bu arada birliklerinin hatırı sayılır bir kısmını önemli karakolları işgal etmek için bırakmıştı. 15 Şubat 1804'de Gandşa'yı taarruzla aldı; bu olayda buranın Han'ı olan Cavat Han bataryalardan birindeki süngü ile öldürüldü. Bu prensin emriyle yapıldı olarak bildirildi, prens bunun canlı ele geçirilmesini muhtemelen affedilip emeklilik maaşı ile koruma altına alınmasını diye yasaklamıştı. Zizianov'un taht için mümkün olduğu kadar çok şeyi korumaya hevesli olduğuna yönünde sağlam politikadır. Gandşa'nın alınmasında subaylar ve askerler zengin bir ganimetle memnun edildi.

1804 Şubat'ında Prens, Gandşa'da garnizon kurmak için 17. Jager birliğini bıraktıktan sonra birlikleriyle birlikte Tiflis'e döndü. Nisan ayında İmereti sınırlarına, bu ülkeyi ve Kral Solomon'u Rusya koruması ve hakimiyeti altına almak için ilerledi. Mingrelya 1803 yılında hakimiyet altına girmişti ve 1804 yılında egemenlik altına General Belocski'nin tüfekçi birlikleri tarafından alındı.

12 Mayıs'ta Prens Tiflis'ten Erivan'a 5000 adam ile yürüyüşe geçti. Bu adamların arasında çok sayıda Kozak ve Gürcü vardı. Meşhur Ermeni Eçmiyazin manastırı yakınlarında, Erivan'a yaklaşık 30 verst mesafede, 20 Haziran'da Rus kampı Gürcü Prens Aleksander'ın 15.000 adamlık İranlı birlikleri tarafından

saldırıya uğradı ama başarı elde edemedi ve düşman düzlükten dağlara geri çekilmek zorunda bırakıldı. 23 ve 24 Haziran'da Aleksander saldırısını yeniledi ve Rusların suyunu kesti ama aynı şeye kendisi de maruz kaldı. İki gün de çarpışmalar yaşandı. 25'inde tüm ordu Ssangi nehri üstündeki Kanageri'ye doğru 25 verst ilerledi. Burada tüm yük arabaları ve ordu yükü bırakıldı. Ertesi gün Ssangi'yi geçip ERivan'a üç verst mesafede Aleksander'ın emrindeki İran birlikleri Karbuli'de kamp kurdu. Yedi yüz düşman askeri savaş meydanında öldürüldü ve ganimet oldukça fazlaydı; diğer şeylerin yanında, Samburak adında develerin sırtında 50 küçük top elde edildi. Lakin hiç esir alınmadı.

2 Temmuz'da Muhammed Han'ın yönettiği Erivan kuşatması başladı ama taşradaki İranlılar sık hücumlar yaptılar. 15 Temmuz'da Baba Han, 65.000 askerle geldi ve Ruslara her noktadan saldırdı ama büyük bir kıyımla geri püskürtüldü. Bununla birlikte ordumuz bu büyüklükte bir orduya herhangi bir sürede karşı koymak için çok ufak olduğu, erzaka muhtaç olduğu ve askerlerin her tür gereksinimleri istediği için Prens Zizianov kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı ve 4 Eylül'de geri çekilmesini başlattı. Erivandan önce erzak temini için Binbaşı Montesor'u 120 adamla ve küçük bir top ile Bombak bölgesindeki Karakilise'ye gönderdi. Bu asker sekiz verst mesafede 15.000 İranlı tarafından saldırıya uğradı; bunlarla sabahın yedisinden akşam üzeri dörde kadar çarpıştı ama sonunda sayılarının üstünlüğüne yenik düştü, yedisi esir alınan adamları dışında tüm adamlarıyla birlikte kendisi de katledildi. Ordu hastalıktan, kıtlıktan ve düşmandan ötürü yarıya indi ve Karakilise'deki kayıp çok büyüktü çünkü birlikler yirmi gündür ekmeksizdi ve bu müddet boyunca çiğ otlar ile idare etmek zorundaydılar. Sonunda erzak ikmali ulaştı ama un tamamen bozulmuştu.- Böylelikle Erivan seferi sona erdi.

10 Ekim'de Prens Tiflis'i 500 adamla terk etti ve Mukhrani, Belti ve Khrzhinvali yolu üzerinden Caukum bölgesindeki (Gürcistan'da, Dshavis Cheoba) Osetlerin üzerine yürüdü. İkinci şehirde sefer için küçük bir depo erzak bıraktı ve 22 Ekin'de Liakhvi Nehrinin sağ kıyısı boyunca devam etti ve ardından Paza Nehri'nin solundan Dshavi. Buradan Gürcü bir Prensi büyük bir köy olan Koşki köyü sakinlerine gönderdi, burası aynı yılın ortalarında Albay Rişkin tarafından yönetilen Don Kozaklarınca insan, at, para ve eşya olarak tüm ganimetlerini iade etmelerini

talep etmek için bozguna uğratılıp yağmalanmıştı. Bu talep ihmal edildiği için Prens 3 Aralık'ta Koşki'ye ilerledi, buranın yerlileri dağlara çekildi. Ertesi gün talebini yineledi ama yine boşa çıktı; bunun üzerine Prens, Koşki'nin yerle bir edilmesi emrini verdi. Kendi köylerinin de aynı kaderi paylaşacağından endişe eden Osteler bazı müzakerelerden sonra kendi ganimetlerini iade etti ama esirleri vermeyi reddettikleri için 250 adam ve 150 kadın dahil olmak üzere birlikler ellerine geçen her şeyi aldı, bunlar sonrasında Ghorı içine ve çevresine dağıtıldı.

1805.) Nisan ayında Prens 500 adamla Nuhi'ye, burayı Rusya tahtına bağlamak için ve Şeki ve Nuhi Han'ı rütbeli Dschapar Kuli Han'ı araştırmak için yürüdü. Haziran başında Tiflis seferinden döndü.

27 Temmuz'da Şuşi ya da Karabag'dan 1500 adamla ayrıldı ve 12 Ağustos'ta hiçbir karşıtlık görmeden Askaran nehrinin bu tarafında Karabag Han'ı İbrahim'in Rus egemenliğine bağlılığını elde etti. 17. Jager alayından iki birliği Yarbay Liessanoviç'in emri altında Şuşi'de garnizon kurmaları için bıraktı ve 22 Ekim'de Tiflis'e vardı.

6 Kasım 1805'de 3000 adamla Baku'ye doğru yola çıktı, buraya 1806 Aralık'ta vardı. Kendisinin şehir kapısındaki suikastine hizmet eden durumlar ki bunlar kendi ihmalkarlığından kaynaklanıyordu, iyi bilinmektedir. Rusya'nın Gürcistan'daki en muktedir kumandanı ününü mezara kadar taşıdı.

3.21. Yirmi Birinci Bölüm

Macar Harabeleri - Bunların Tarifi - Bunların Sadece Bir Kısım Günümüzde Bulunuyor - Gmelin, Pallas ve Güldenstädt 'ın Bunlara İlişkin Fikirleri - Macarlar Tarafından İnşa Edilmediler - Nogay Dilinde “Macar” Kelimesinin Anlamı - Mimari Tazı Tatardır - Burada Bulunan Kitabe ve Sikkeler - Asyatik Tarihçilerin Bu Şehir Hakkında Açıklamaları

Pek çok yazar için isimlerin benzerliği güvenilir bir tarihçilerin eserlerindeki elli pasajdan daha büyük önem arz eder, bu durum benzerlikler üzerine oluşturulan bazı favori hipotezleri çürütür. Böylelikle de Guines Orta Çağ için yeni bir tarih sistemi tasarladı, aşağılayıcı bir terim olan *Hiong-nu* (daha doğru telaffuzu *Hiunn-nu*⁴⁴³) Çinliler tarafında Çin'in kuzeyinde gezinen gerçek Tatarlara verilmiştir ve bunları Hunlara dönüştürmüştür. Hunlar Çin sınırlarından muazzam uzaklıklara kuvvetlerini alıp göç etmişlerdir ve Roma kapılarına kadar ilerlemişlerdir. Az bir temel ile çok sayıda yazar, Madjarların ilkel sülalelerinin Macar harabelerinden çıktığını ileri sürmüştür. Neyse ki, Macar harabeleri⁴⁴⁴ hala yerinde durmakta ve

⁴⁴³ Kötü şöhretli köle anlamına gelir.

⁴⁴⁴ Ç.N.: . *Mappa Sistens Regionem Cuban*'da burası “Urbs derelicta Madchar” yani Terk edilmiş Macar Şehri olarak Georgia Kalesi'nin kuzeydoğusunda, Buiwala Nehri'nin Major Kuma'ya katıldığı noktaya yakın bir konumda gösterilmiştir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da “городъ св креста или бол. Маджары” yani “Kutsal Haç Şehri ya da Büyük Macar” şeklinde Buivala'nın Kuma'ya döküldüğü konumda verilmiştir. *Frontieres de Turquie et de Russie Entre la Mer Caspienne et la Mer d'Azof Renfermant le Kuban la Grande et Petite Kabardie* de “Ville deserte des Madjars” yani “Terk edilmiş Majar şehirleri” şeklinde Kuma'ya dökülen bir akarsudan önce ve Kuma'nın sol kıyısında gösterilmiştir. *Novaya Karta Rossiyskoy İmperii Razdelennaya na Namestnichestva* da маджаръ (Madjar) şeklinde diğer haritalardan biraz daha farklı olarak Kuma'ya dökülen bir akarsuyun sağ kıyısında (diğerlerinde bu akarsuyun sol kıyısında verilmiştir ve orjinal konumu da burasıdır) verilmiştir. *Partie occidentale de l'Empire de Russie où se trouve distinguée la Russie Européenne, divisée par ses Gouvernemens ou Provinces de Dwinskoy, Oloueckoy, Bielozerskoy, Archangel, Nowograd, Wolockiteoy, Ustinskoy ,gorodiello, Moscow, etorie la la Partie Asiatique contient les Provinces Berezowskoy, Mangajekskoy, Wiatka, Solkamskoy, Pelymskoy, Utimskoy, Tobolskoy, Surgutskoy, Jenifeiskoy, Narimskoy, Kuzneckoy, Tomskoy, Krasnojarskoy & c.* de “Mazarii” şeklinde Kuma'ya dökülen bir akarsuyun sol kıyısında verilmiştir. *Atlas Rossiyskoy I.* de маджары (Madjari) şeklinde Kuma'nın sol kıyısında gösterilmiştir. Burası günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı Буденновск (Budenovsk) şehrinin bulunduğu bölgedeki kalıntılardır. Ayrıca Bkz. D.V. Vasiliev, E.D. Zilivinskaya, “The Mausoleums of Majar in 18th-Century Descriptions and Drawings” *AEAE*, 40/2, 2012, s.83-84; Georges-Louis Le Rouge, *Frontieres de Turquie et de Russie Entre la Mer Caspienne et la Mer d'Azof Renfermant le Kuban la Grande et Petite Kabardie*, Paris, 1770 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/frontieres-de-turquie-et-de-russie->

bunları Georgievsk’de kaldığım sürede birkaç kez ziyaret ettim ve bu korkunç hatayı düzeltme imkanım var.

1728 yılında yazılmış ve içerisinde Müller’in *Rusya Tarihine İlişkin Derlemeler* eserinin dört cildini içeren *Hazar Denizi, Astrahan ve Kur Nehri Arasındaki Ülkeler ve Millertler Hakkında Araştırma* adlı eserinde; bunlardan bahseden ilk yazar, bildiğim kadarıyla, Gärber’dir. Çirkeslerin ülkesini ve burayı sulayan nehirleri işlerken, Gärber: - “ Üçüncü nehir Kuma’dır, bu nehir önce dağların arasından sonra yanından akar ve birçok nehrin katılımından sonra bu katılımlarla oldukça hatırı sayılır bir nehir haline gelir, rotasını Hazar Denizi karşısındaki açık ülkeye doğru sürdürür ama buraya karışmaz bir ya da iki günlük bir mesafede bataklıklar haline gelerek sonunda tamamen yok olur. Buranın civarında, Byruma Nehri’nin katıldığı yerde çok hoş ve güzel tarlalar ve ormanlar vardır ve yine çok sayıda şehir ve köyün kalıntıları vardır. Burada, başlıca büyük bir şehrin kalıntılarını bulursunuz. Burada güzel taş evler ve tonozlar vardır, bunların bazıları yontulmuştur kısmen sade oymalarla süslenmiştir ve harabelerin arasında durur; bunlardan buranın bir zamanlar ünü bir şehir olduğundan başka bir sonuç çıkartamayız. Buraya Macar adı verilir, bu adlandırma Türkler ve Polonyalılar tarafından Macarlara verilmiştir ve Macarlar genelde kendilerini böyle tanırlar. Macar Krallığının kurucularının aslen bu şehirden gelme oldukları muhtemeldir.⁴⁴⁵”

[entre-la-mer-caspienne-et-la-mer-d-azof-renfermant-le-kuban-la-grande-et-petite-kabardie](https://kp.rusneb.ru/item/material/novaya-karta-rossiyskoy-imperii-razdelennaya-na-namestnichestva)); I. F. Truskot, J. F. Schmidt, F. I. Schubert, *Novaya Karta Rossiyskoy Imperii Razdelennaya na Namestnichestva*, St. Petersburg, 1786 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/novaya-karta-rossiyskoy-imperii-razdelennaya-na-namestnichestva>); Didier Robert de Vaugondy, *Partie occidentale de l'Empire de Russie où se trouve distinguée la Russie Européenne, divisée par ses Gouvernemens ou Provinces de Dwinskoy, Oloueckoy, Bielozerskoy, Archangel, Nowograd, Wolockiteoy, Ustinskoy, gorodiello, Moscow, etorie la la Partie Asiatique contient les Provinces Berezowskoy, Mangajeiskoy, Wiatka, Solkamskoy, Pelymskoy, Utimskoy, Tobolskoy, Surgutskoy, Jenifeiskoy, Narimskoy, Kuzneckoy, Tomskoy, Krasnojarskoy & c.*, Paris, 1750 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/partie-occidentale-de-l-empire-de-russie-ou-se-trouve-distinguee-la-russie-europeenne-divisee-par-ses-gouvernemens-ou-provinces-de-dwinskoy-oloueckoy-bielozerskoy-archangel-nowograd-wolockoy-ustinskoy-moscow-kiowie-bielogorod-woroneskoy-et-la-petite-tartarie-la-partie-asiatique-contient-les-provinces-berezowskoy-mangajeiskoy-wiatka-solkamskoy-pelymskoy-utimskoy-tobolskoy-surgutskoy-jenifeiskoy-narimskoy-kuzneckoy-tomskoy-krasnojarskoy-c-le-royaume-de-kasan-le-gouvernement-d-astr>); *Imperatorskaya Akademiya Nauk, Atlas Rossiyskoy I.*, St. Petersburg, 1745, s.52 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/atlas-rossiyskoy-1>)

⁴⁴⁵ Ç.N.: Müller., a.g.e, C.IV, 1760, s.22

Böylelikle görüyoruz ki Gärber Macarların kökeninin Macar'dan geldiğine dair absürt fikri ilk ortaya atandır ve yöntemleri evrensel olarak yayılmıştır. Hatta Rizzi Zannoni tarafından yapılmış 1774 yılında Paris'de keşfedilen Türk İmparatorluğu'nun kuzeyini gösteren kaliteli haritada Macar'a eklenen dipnot şöyledir: *Macarların ortaya çıktığı Magjar harabeleri*⁴⁴⁶. *Lerche'nin Hayatı ve Seyahatleri ve Notlar* adlı eseri yayınlayan, Büsching'nin⁴⁴⁷ aynı şekilde Macar'ın Macarlar tarafından inşa edildiğini düşündüğü görülmektedir. Büsching, Fischer'in *Dissertatio de Origine Ungrorum*⁴⁴⁸ eserinde bu hipoteze karşı çıkmasını kınar. Keza Fischer, buranın Persler tarafından inşa edildiğini, aslen farklı bir isimle anıldığını, bu ad Madjares'dir, Macarlar bu ülkeyi fethettiklerinde adını kendi adları ile değiştirdiklerini ama kendileri çadırlarda oturdukları için Perslilerin eski yerleşim yerlerinde kalmalarına izin verdiklerini ifade etmiştir. Transilvanya Almanları Tarihi eserinde Macar ile ilgilenen Schlözer, itinayla Macar harabelerine dair en ufak bir ibare kullanmaya çekinmiştir ve bunların kökenine dair yanlış bir çıkarım yapmaktansa bunları bilinmezlikte bırakmayı tercih etmişti.

Gärber'den beri S.G. Gmelin, Güldenstädt ve Pallas dışında Macari'yi ziyaret etmiş hiç seyyah notu yoktu ve ilki burayı sadece en iyi muhafazasında bulmadı aynı zamanda bunların en ayrıntılı tarifini de bile verdi. Yıkıntılar, birazdan bildireceğim sebeplerden ötürü yıllık olarak küçüldükleri için, özellikle yazarın devamındaki kimse bu harabeleri onun bulduğu harika konumda bulmadığı için burada bir yazarın detaylarının bir özetini vereceğim.

Gmelin, Macari harabelerini 21 Eylül 1772'de ziyaret etti ve bunlara mükemmel İskit şehri kalıntıları dedi, verdiği adlandırma kendisi mutlak bir naturalist olduğu için affedilebilir. Çarizyn-Mozdok yolundan, ki burada Kuma'yı

⁴⁴⁶ Ç.N: *Carte de la partie septentrionale de l'Empire Otoman, contenant la Crimée, la Moldavie, la Valakie, la Bulgarie, avec la Nouvelle Russie, les Gouvernemens d'Astracan et de Voronez, les Tartares Cosaques* de burası "...des Magjars d'ou les Hongrois sont sortis" şeklinde yani yazarın da dediği gibi "Macarların ortaya çıktığı yer"

⁴⁴⁷ Ç.N.: Johann Jacob Lerche, *Lebens-und Reise-Geschichte: von ihm selbst beschrieben*, haz. Anton Friedrich Büsching, Halle, 1791

⁴⁴⁸ Ç.N.: Bkz. Fischer, Hun-Macar köken aynılığını savunan bir araştırmacıdır. Bkz. E. Fischeri, *Qvaestiones Petropolitane, I. de Origine Ungrorum, II. de Origine Tatarum, III. diversis Sbinarum Imperatoris,, IV. de Hyperborcis*, ed. L. Schloezer, 1770

geçen kötü bir köprü vardır ve yine Kuma'nın kollarından birinde bir köprü daha vardır, Gmelin bu nehir boyunca altmış verst yukarı Macari'ye seyahat etmiştir.

Macari'den 18 verst aşağıda, Gmelin de bu şekilde devam etmiştir, üç bölüm halinde görülür, bir diğerinden az bir mesafede, nehrin üzerinde, binaların kalıntıları bulunur. Seyyah bunlara ilk kez Astrahan'dan Macari'ye yolculuk ederken rastlamıştır. Bunlara ilk Macari⁴⁴⁹ denilir. İlk olarak esas yeri işleyeceğim, burası Orta ya da Serdnoye Macari olarak anılır. Buranın harabeleri Kuma'nın sol kıyısında ve kayda değer iki göl olan Barvala ya da Bibala ve Tamuslova gölleri arasında yer alır. Bunların ikisinin de nehirle⁴⁵⁰ bellisiz bir teması vardır ve Tamuslova yazları çok sığlaştığında Barvala'nın yatağı kamışların büyüdüğü geniş bir bataklığa dönüşür. Yaban domuzları ve diğer hayvanlar buraya sık uğrar. Şehrin yerleşim yeri yükseltilmiş dörgensel ve beş verst çapında bir plandadır. Tüm bu alan kalıntılarla doludur.

Tüm bu yıkıntılar burada eskiden büyük ve ihtişamlı bir şehrin olduğunun açık belirtisidir ve bazı kalıntıların durumları bu görüşü kanıtlar niteliktedir. Diğerleri daha çok tamamen harap olmuş haldedir ve daha büyük bir kısmında zamanın yıkımı enkaz ve temel dışında geride bir şey bırakmamıştır. Tonoşlar ve benzer kalıntılar az çok iyi durumdadır. Bu tür en iyi şekilde korunmuş olan yıkıntılar dörtgenin en uç kısımlarında bulunmaktadır ve şehrin geriye kalanını çevrelemektedir. Daha büyük boyutta olanlar daha büyük ve dayanıklı tuğlalarla inşa edilmiş, daha bol süslenmiş ve daha müstakildir: aynı zamanda hendek ve duvar kalıntıları sergilemektedirler ve tüm görünüşleriyle eskilerin güçlü, görkemli ve dayanıklı kaleleri gibi görünmektedirler. Bunlara benzer tuğlalar hala Astrahan Tatarları tarafından yapılmaktadır. Yani bizimkilerden daha geniş ve kalındırlar. Dış duvarlardaki kireç ve kumdan harç sadece burada ve orada kullanılmıştır, genellikle kullanılan çimento yalnızca kildir: ama neredeyse tüm odaların içi sıvanmış ve

⁴⁴⁹ Bu harabelerin yakınında, Kuma'nın sol tarafında ve Kuma ile birleşen Kuru Byvalla'nın (Ssuhaya Byvalla) sağ tarafında, günümüzde Macar ya da Borgon Macar köyü bulunur. Burası aynı zamanda Kavkaskoye Ussvyet olarak da anılır ve çok ongun bir durumdadır.

⁴⁵⁰ Burada Gmelin hatalı görünmektedir; keza ertesi sene Güldenstädt buraları ziyaret ettiğinde Bywala Kuma'ya boşaltmaktadır. Aynı zamanda Bywaal ve Dongusle nehirlerinin uç kısımlarında göl şeklini aldıkları gözlemlenmektedir.

badanalanmıştır. Temeller çoğunlukla tuğladandır, birkaçı taştandır ama hepsi son derece sağlamdır. Tüm kirişler ve ahşap işleri çam ağacındandır.

Korunmuş binaların şekli kare, sekizgen ve dairedir. Hepsi dört ile dokuz kulaç boyundadır ve kare ile sekizgen olanlar piramit şeklinde yükselmektedir ya da daha çok yukarıya doğru bir piramit gibi daralmaktadır. Nadiren 15 inç genişlikten fazla olan, duvarlarla gizlenmiş dar ve dolambaçlı merdivenler, piramite ya da kubbeye ulaşımı sağlar. Bu merdivenler yanlarındaki pencereye benzeyen gediklerden ışık alır. Kubbler en uçta kavislidir. Her evde aynı şekilde taştan inşa edilmiş, iki pencereli, yüksek ve geniş bir salon bulunur. Buradan bir kapı zemin kattaki esas daireye girişi sağlar. Salona giriş dışarıdadır ve alçaktır. Nitekim her bina yalnızca bir tane zemin kattaki esas daireden, salondan ve kubbe ya da piramitten oluşur. Esas daire her yanındaki kayda değer yükseklikteki dar pencerelerden ışık alır ve bir ya da iki yanında aynı şekilde ışık ya da belki de hava alması amacıyla daha da ufak yere çok yakın aralıklar bulunur. Esas daire ve salonun duvarları dışında bir tuğla derinliğinde girinti vardır ve bu girintilerin ucu, büyük ihtimalle süsleme olarak her zaman kavislidir. İçeride birkaç benzer girinti ya da oyuklar vardır.

Dairesel tipteki binalar Avrupai ve Asyatik mimariye daha fazla ters düşmektedir. Bunlar da aynı şekilde dört ile dokuz kulaç yüksekliğindedir ve daha geniş değildir, tepeleri kavisli ve sivridir ve neredeyse yuvarlak Pers ve diğer gözcü kulelerine benzerler. Öyle ki eğer zemin katta diğer binaların arasında olmasalar bunlar sanılabilir ve barbakanlar dışında pencereleri yoktur. Bunlar büyük ihtimalle cephaneliktir.

Esas dairenin ortasında dört fit çapında dairesel gedik bulunur, ağzına tamamen uyan taş ile kapatılmıştır. Bu geçit yatay gizli yeraltı geçidine açılır, çoğunlukla odanın kendisinden daha uzun değildir ama pek çok örnekte düz bir hatta devam eder ve avlu sınırına kadar devam eder. Burada yine kapalı bir giriş vardır. Bu tünelde bir takım hava delikleri vardır.

Binaların dekorasyonları mavi, yeşil, kırmızı ya da beyaz cilalı tuğlalardan oluşur. Bunlar birbirine düzgünce kazınmış üçgen, kare, koşut kenar, haç, kalp ve

diğer figürler şeklindedir. Bunlar alçak dairenin iç ve dış duvarlarında ve kubbe ya da piramitte bulunur; Sseliternoye Gorodok⁴⁵¹ binaları ile aynı şekildedir.

Daha alçak bir duvar avluyu çevrelemektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi başlıca yapılar, yapının kendisi ne şekilde olursa olsun, kare şeklindedir. Bu avluların her birinde bir ya da daha fazla mezar bulunur, büyük ihtimalle bu mezarlar ev sahiplerinin ve onların yakınlarındır. Her mezarda dik ya da yassı mezar taşı bulunur. Yassı olanlar iki yarda uzunluğundadır ve üst kısımlarında Almanya’da yaygın olan tabut figürü bulunur ama bazılarında yine geometrik ya da farklı figürler de bulunur, ki bunlar bana keyfi göründü. Lakin bu figürler ölünün imzasının ya da silahının sembolü de olabilir, bu şekilde bunların üzerinde üçgenler, haçlar, kareler vb. görebilirsiniz. Büyük bir mezar taşının yüzü iki köşegen çizgi ile üç kısma ayrılmıştı; merkezde tabut figürü vardı ve diğer ikisinde iki farklı figür bulunuyordu.

Avludaki bu bağımsız mezarların yanı sıra, umumi gömü alanları da vardır ve özellikle Baiwalla Gölünün (Baivalla Nehrinin) ötesinde bulunan bir tanesi farklı türlerde mezar taşları ile doludur.

⁴⁵¹ Aktuba üzerindeki Dshid-Hhadshi’ye Ruslar Sseliternoye Gorodok (Güherçile Şehri) denilir, burada eskiden kayda değer yıkıntılar bulunmaktaydı ama günümüzde neredeyse devasa tuğla öbekleri dışında bir şey görülmemektedir. Bunların bazılarının bir yanı mavi, yeşil ya da beyaz cilalıdır. Burada bazı mozaik izlerine rastlanır. Hala ayakta olan dört kule moderndir ve Astarhan duvarları gibi eski malzemelerden yapılmıştır. Modern tarihli olduklarını çimentosu kanıtlar, ki çimento sadece kötü bir tür kildir ve Tatarların çimentosu ile karşılaştırılmaz; pencerelerin modern ahşap işleri ve cilalı tuğlalar burada birbirine karışmıştır. Ki bunları Tatarkar sadece kapılarda ve dekorasyonda kullanır. Muhtemeldir ki. Önceki bir dönemde Ruslar burayı Aktuba üzerinde taşıma yapan vassallarını korumak için tasarlamıştır.

Tuğlalarla kavilendirilmiş mezarlardan bahseden bazı seyyahlar hataya düşmüştür. Mogila, Kurgan ya da Bugor terimi Kirpiç’tir, bu terimden Ruslar yıkıntı ya da enkaz öbeğinden başka bir şey anlamamıştır. Bahsettiğimiz dört kulenin arasında yine daha modern çatısız, kapısız, penceresiz ya da yılanlar ve tarantulalar dışında kimsenin yaşamadığı ahşap ev kalıntıları görülür. Yalnızca bir tane muhtaç Rus aile, komşu göçerlerle biraz da olsa ticaret yapabilmek için bu mevkide yaşamaktadır. Yılanlar konusunda, böyle yüksek ve kuru bir yerde nasıl yaşadıklarını kavrayamadımsa da bu nahoş sürüngenlere karşılaşmadan bir adım kımıldamanız mümkün değil. Buraya yolu düşmüş birkaç Kalmuk ve Tatar burada bir yabancıyla karşılaştıklarına çok şaşırılmıştı. Akşam saatlerinde diğer ziyaretçiler kendilerini tanıttı, bunlar uluyan kurtlardı. Kurtların varlığı kalede bulunan birkaç köpekten oluşan kalenin şimdiki sakinlerine dehşet saçtı. Evhamlı birinin Dshid-Hhadshi’de uzun kalmasını önermem; bu harabeler, sefil sakinleri, bunları kuşatan sınırsız çöl, yılanların tıslaması, kurtların uluması, bu mevkiiyi dünyanın en korkunç yeri kılıyor.- *Travels of Count J. Potocki*.

Şehrin iç kısımlarındaki bu sağlam yapıların çevrelediği binalar, şimdi sadece küçük tepecikler oluşturmuş enkaz yığınları halindedir. Bunlar kötü malzemelerle dikilivermiş ve kısmen yakılmamış tuğlalar ile yapılmış olmalıdırlar. Yine de her evin duvar ve hendeğe sahip bir avlusu vardır. Ayrıca kendi toprağında dinlenen bir kiracısının varlığını- bir zamanlar şehrin ongun bir konumda olduğunu duvar ve mezar taşı kalıntıları açıkça kanıtlıyor.

Günümüzde Macari'yi bölen çatlaklar (bunları farklı bir şekilde açıklayamadığım için) nehrin ve gölün yükselip alçalmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bunlar bazı yazarların ileri sürdüğü gibi yapay hendek kalıntıları değildir. Daha sağlam yapılar şehrin eteklerinde bulunur ve bunlar hayal edildiği gibi kesinlikle ölü depoları değildir. Aksi takdirde şahsi avlularda mezar yerleri olması için bir sebep olmazdı.

Macari'den çok uzak olmayan bir mesafede, Baivalla gölü yakınında, bir gömüt gördüm. Bu gömütün hali beni vicdanen epey etkiledi. Bu gömü yeri biri tarafından bulunmuş olamaz, bir kaza sonucu belki de burada bataklığa düşmüş biri tarafından bulunmuş olmalı. Keza burada böyle bir gömünün varlığından şüphelenilebilecek herhangi bir iz bulunmamakta. Kamışların büyüdüğü bir mevkide iki yarda derinliğinde, dört yarda uzunluğunda ve bir bu kadar genişlikte, kil ve çalı ile kaplanmış, hala bir kısmı bu şekildedir, yanları meyillidir. Mezar neredeyse çürümüş insan kemikleriyle doludur, tüm görüntüsü bu kişilerin savaşta öldüklerini gösterir.

İlk Macari (ya da Aşağı Macari) daha önce bahsettiğimiz gibi Kuma üzerinde yer almaktadır. Büyük Madshadi'den 18 verst mesafededir ve üç yapı yıkıntısı ve birbirinden bir miktar mesafede avlulardan oluşmaktadır. Bunlardan biri hem şekil hem de mimari olarak bu tip yapılardan daha büyük boyutta olması dışında yukarıda tarif ettiğim sekizgen binalara benzemektedir. Ayrıca cilalı tuğla süslemeleri daha az hasarla korunmuştur. Diğer ikisi bu yapıdan 200 kulaç mesafededir ve üçü de üçgen şeklinde konumlanmıştır.

Kuma üzerinde Orta Macari'den üç verst ötede, bir çeşit ev kalıntıları bulunur. Buraya Ruslar Üst Macari der. Orta Macari'nin karşısında, Kuma'nın diğer (sağ) tarafında, bir takım eski yerleşim ve konut kalıntıları bulunur.

Gmelin, Macari harabelerinin bu tasvirine 1735 yılında şunu ekler, Tatarlar henüz şehrin yöneticisiyken, Astrahan Valisi Tatişçev bir takım kişiyi bu harabeleri keşfetmesi ve eserleri alması için güçlü bir destekle gönderdi. Onlar vesilesiyle, bize söylendiği kadarıyla, vali çok sert mavi bir kağıtta⁴⁵² yazma ve bir takım sikke ele geçirdi. Bu sikkeleri (antikacı olarak) İskit sikkesi diye kabul etti. Bu eserlere ne olduğunu kimsenin bilmiyor olması üzücüdür. Keza 1735 yılında ya da günümüzde Gmelin'in zamanından daha büyük bir merak ortaya çıkmıştır. Rus köylülerin para hırsı onları bu tür araştırmalara teşvik ettiği için nerede bir harabe ve eski mezar varsa arkalarında toplanacak hiçbir şey bırakmıyorlardı.

4 Temmuz 1773 yılında Macar'da bulunan saygıdeğer Güldenstädt, burada 400 kulaç yüzölçümü bir alanda yaklaşık elli farklı tuğla yapı buldu. Kendisi bunları konut olarak değil mezar yapıları olarak değerlendirdi. Bunların hepsi yer altı tonozları ile desteklenmişti, bunlar kiler değil içinde tabutların saklandığı mezarlardı. Bu gömü alanının yaklaşık 500 kulaç batısında kuleli ya da minareli Müslüman mescidi kalıntıları vardı ve 500 kulaç daha batıda aynı türden başka bir yapının kalıntıları vardı. Güldenstädt 'a göre bu ikisinin arasında bir zamanlar şu an hiçbir izi kalmamış olan evler vardı. Lakin bunlar muhtemelen, bu bölgedeki yaygın inşa usulüne göre, hafif levha ve sazlardan yapılmıştı. Bazı yazıtlardan yola çıkarak Güldenstädt, Macar'a Hicri takvimin sekizinci yüzyılında yerleşildiğini ve yapıların tarzından yola çıkarak yerleşenlerin Müslüman olduğunu ve bunun Nogay tarihine uyduğunu belirtti. Burada oturdukları söylenen modern Madjarlar ya da Macarlara ilişkin kendisi, kesinlikle tamamen sessiz kaldı⁴⁵³.

⁴⁵² Moğollar hala benzer tür kağıdı kullanmaktadır, bunlar mavi, kahverengi ya da siyahtır. Bunları Lama dininin kutsal kitaplarını kopyalarken kullanırlar ve harfleri altın renkte, gümüş renkte ya da beyaz yazarlar. Bu türden buluntular Tibet ve Moğol yazıtları Semipalatua ve Ablai-kit'de bulundu. Bu buluntular geçen yüzyılın başlangıcında büyük bir heyecan yarattı. Bkz. *Bayer Museum Sinicum, Petrop, 1730. vol.i. Preaf. p. 108 ve G.F.Müller, Comment de Script. Tangut. in Siberia repertis; Comment. Acad. Petrop. vol. x. p.420 içinde, vb.*

⁴⁵³ Güldenstadts, a.g.e, C.II, s.27

Burada bilinen seyyahlar arasında en geç bulunmuş olan Pallas, der ki, 1780 yılında, bir kısmı iyi bir durumda, bir kısmı harabelerin arasında olmak üzere otuz-iki yapı hala duruyordur⁴⁵⁴. Ayrıca (1786) kule şeklinde diğer on tanesi önceden burada imiş lakin sayısız kolonistin Kuma'ya yerleşmesi ve köyler kurması sonucu Macar kalıntıları ortadan kaybolmuş. Keza kolonistlerin kendi evleri için tuğlaya ihtiyacı vardı çünkü komşu bölgelerde kereste seyrek bulunuyordu. Böylece yedi yıl sonra Pallas, bunlara verilen ada göre, ayakta olan dört şapel bulabildi, diğer yerleşim alanlarını enkaz yığınları olarak kaydetti. Pallas burada hiçbir zaman bu mevkide bir şehir olmadığı. Macari'nin Müslüman boylar için gömü alanından başka bir yer olmadığı görüşündeydi. Güldenstädt gibi Pallas da Macarların bu bölgelerde yaşamış olduğu fikrini reddetmektedir.

Her şeyi anlamış ve tüm açmazları çözmüş gibi yapan Kaşif Reineggs der ki; Macari Moğollar tarafından Lezgileri ve Ghyssr (Hazarları) fethettikten sonra ve bunların bölgelerini ele geçirdikten sonra kurulmuştur. Burası adını ya burada gerçekleşmiş büyük bir çarpışmadan aldı, keza Macari ölüm ya da bir ordunun yenilgisi anlamına gelmektedir; ya da Madmed-çar sadece birliklerin buluşma yeri, karargah manasındadır. Burada, bildiğimiz kadarıyla, Hakan San-nang-ky aslında burada esas karargaha sahipti. Başka bir yerde bize diyor ki, Hicri takvimin ikinci yüzyılı başında Macari yerlileri Teste-Kıpşak Hakan'ı tarafından dahil edildikleri sürekli savaşlardan bitkin düşmüş bu yeri terk etmiş ve doğu tarafına mülkleri etkileri ile birlikte taşınmışlardı. Burada açıkça Macarları ima etmiştir lakin hemen sonra mezar taşlarındaki tarihlerin ve Macari'deki diğer yazıtların buranın 180 yıldan (şu an 200'den fazla) fazla olmayan bir süredir terk edildiğini kanıtladığını ifade etmiştir⁴⁵⁵.

Biz bu etimolojiler ve tezatlıklar ile neler söyleyebiliriz?

1. *Mat* مات modern Farsça *şaşkın*, *korkmuş*, *şah-mat* (*satrançta*) manalarına gelmektedir; lakin چري *çeri* modern Türkçe'de *asker*, *ordu* demektir. Sonuç olarak Moğollar Kuma bozkırlarında İsa'nın doğumundan önce bulunuyor olmalıdır ve

⁴⁵⁴ Pallas, a.g.e, C.I. s.307,

⁴⁵⁵ Reineggs, a.g.e., C:I. s.66. 74. 78.

modern Farsça ile modern Türkçe'yi aynı anda konuşuyor olmalıdır. Diğer açıklama dil prensiplerine göre bunun kadar absürttür.

2. Reineggs, onu tanıyan kimselerden aldığım kesin bilgilere göre, Macar'da hiç bulunmamış ve muhtemelen buradan getirilen yazıtları hiç görmemiştir. Nogayların Byvall'daki gömü alanlarında bulunmuş yazıtları Macar yazıtları ile karıştırmış olması mümkündür. Ki bunlar 180 yaşında yazıtlardır.

Erken dönem seyyahların Macar'a ilişkin raporlarını belirttikten sonra kendi gözlemlerimi ekleyebilirim. Umuyorum ki, bu dikkat çekici şehrin harabelerinin görkemini izlemek için çok geç gelmiş olsam da gözlemlerim öncüllerimden daha tatmin edici olacaklar

29 Eylül 1808'de Georgievsk kalesini, Macar ve Kuma kalıntılarını ikinci⁴⁵⁶ kez ziyaret etmek için terk ettim. Yol nehre kadar beş verst sık çalılıklardan geçiyordu ve nehri geçen bir köprü bulunuyordu. Nehrin kıyıları burada kayda değer yükseklikteydi ve her yer ağaçlar çalılarla kaplanmıştı. Bu çalılar ve ağaçlar toprağın iyiliğinden hızla serpilmişlerdi. Sekiz verst ilerledikten sonra Obilnoye⁴⁵⁷ köyüne vardık. Burası Kuma'nın sol kıyısında, yükselti üzerinde, Kuma'nın Podkumok ile kavşağına çok uzak olmayan bir mesafede bulunuyordu. Bu köyde de Kuma üzerindeki diğerleri gibi kısmen Hristiyanlık alemi tarafından bilinmeyen yeni bir dine inanan, baba-oğul-kutsal ruh doktorinine inanmayan, kızları ve kardeşleri ile evlenen ve Yunan kilisesi ile kesinlikle uyuşmayan diğer inançları da barındıran çiftçiler yaşıyordu. Bunların pek çoğu Hristiyanlığı terk edip Yahudi oldu. Bunlar Eski Ahit okuyan, Yahudi kökenli hahamlar tarafından değil Yahudi olmuş Rusların rahiplik fonksiyonu yaptığı sıradan sinagogları olan insanlardı. Bu zavallılar inançlarından vazgeçirmek amacıyla sertçe zulüm gördükten ve hapsedildikten birkaç yıl sonra, iyiliksever Aleksander onlara istediklerine inanma özgürlüğü verdi ama başka aileleri kendi dinlerine çevirmelerini yasakladı. Obilnoye'ye 25 verst

⁴⁵⁶ Macari'de ilk kez 1807 Kasım'da bulundum ama hava koşulları olumsuzdu ve çok kar yağdı. O zaman harabeleri kısa süreli bile inceleyemedim.

⁴⁵⁷ Ç.N.: обильное (Obil'noye) günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı bir yerleşim veridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da обильное (Obil'noye) şeklinde Georgievsk'in kuzeydoğusunda, Kuma'nın sol kıyısında gösterilmiştir. Bu konum günümüzdeki konumuna çok yakındır.

mesafedeki Federovka yolunda, Nishoye Podgornoye⁴⁵⁸ ve Novo Sevedennoye⁴⁵⁹ köylerinden geçtik. Bunların ikisinde Kuma'nın sol kıyısındaydı. Kuma Nehri'ni Tatarların Çanakbrod adını verdikleri köprü ile geçtik ve Otkaznoye'ye⁴⁶⁰ vardık. Burada bana bayır turbu (*Crambe orientatis*) bitkisini gösterdiler, bu bitki Kuma'nın yüksek kıyılarında yetişiyordu. Bu bitki küçük bir ağaca benziyordu, kökü yedi inç çapında ve iki buçuk arşın boyundaydı. Bu kadar büyük kökeler bu bölgelerde nadir görülen bir şey değildi ve bu yabani bayır turpu halk tarafından kuvvetli olması sebebiyle tercih ediliyordu. Tüketim için biraz sirke ile karıştırılıyor, toz ile düzleştiriyor ve kurutuluyordu. Georgievsk pazarında bu bitkinin çok büyük köklerini ve aynı şekilde devasa boyutlarda pancar ve turp görmüştüm lakin bu kadar olağanüstü boyutlarda olanını görmemiştim. Otkaznoye'den sonra Kuma'nın sağ kıyısından devam ettik, bu kıyılar daha alçaktı ve nehri geçmeden önce neredeyse Novo Grigorievskaya'ya ya da Fedorovka'ya⁴⁶¹ ulaşmıştık. Bu köy Kuma üzerindeki en kayda değer köylerden biriydi. Kuma'nın sol kıyısında bulunan köy batıdan doğuya doğru akan Karamikle çayından çok uzak değildi. Hava kararmaya

⁴⁵⁸ Ç.N.: Подгорная (Podgornaya), günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı, günümüz Georgiyevsk'inin kuzeyinde bir kırsal yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da burası верх. Подгорное (Verh. Podgornoye) adlı bir yerleşim Obil'noye'nin güneybatısında Federovka yolunda buradan önce gösterilmiştir ve yazarın bahsettiği нижний Подгорное (Nijniy Podgornoye) *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da Verh. Podgornoye'nin kuzeydoğusunda verilmiş lakin burası da yine Obil'noye'den önce gösterilmiştir. Yazarın burada en iyi ihtimalle sıraladığı yerleşim yerlerini Obil'noye'den başlayarak sırlamadığını düşünebiliriz.

⁴⁵⁹ Ç.N.: Новозаведенное (Novozavedennoye), günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı, günümüz Georgiyevsk'inin kuzeydoğusunda kırsal bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da burası Новозаведенное (Novozavedennoye) şeklinde Kuma'nın sol kıyısında Obil'noye'nin kuzeydoğusunda verilmiştir.

⁴⁶⁰ Ç.N.: Отказное (Otkaznoye), günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da ve *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii*'de aynı adla Отказное (Otkaznoye) şeklinde Kuma'nın sol sahilinde Georgievsk'in kuzeydoğusunda verilmiştir.

⁴⁶¹ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da burası федоровка (Fedorovka) şeklinde Otkaznoye'nin kuzeyinde ve Kuma'nın sol kıyısında gösterilmiştir. *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog*'da ise yazarın bahsettiği diğer adla новогригорьевская (Novogrigor'evskaya) şeklinde Kuma'nın sol kıyısında Georgievsk'in kuzeydoğusunda verilmiştir. Günümüzde bu konumda bu adda bir şehir bulunmamaktadır.

başladığı için, ertesi sabah yola devam etmek niyetiyle geceyi burada geçirdik. Köylülerin en yaşlısını eski kalıntılara ilişkin sorguladım lakin bana yirmi yıldır bu bölgelerde ayakta bulunan yirmi binanın yıkıtıldığını söyledi. Yine de bana orta derece korunmuş birkaç gümüş ve bakır sikkeler ve cam mozaik içi bazı mozaikler getirdiler.

Göldenstädt' in tarif ettiği, Tatarların Kara Hatun adını verdikleri heykeli görmek için, arabamı asıl yola önden gönderdim. Asıl yol Kuma'nın sağ kıyısından Aleksandrovskaia köyüne devam ediyordu, bunun ötesinden yine nehrin sol kıyısına geçiyordu. Bu sırada ben nehrin sol kıyısından devam ettim. Bu tarafta Nino⁴⁶² ya da Frolovskoye-Kut'a kadar dikkatle inceleme yapsam da hiçbir kalıntı izi bulamadım. Nino'da arabam beni bekliyordu ve Privalnoye⁴⁶³ ya da Maslov-Kut köyüne devam ettim. Burası nehrin sol kıyısında Fedorovka'dan 15 verst mesafede bulunuyordu. Dört verst ileride Tatarların Aydemir-brod adını verdikleri bir geçit Kuma'yı aşıyordu. Burada bana yaşlı bir Türkmen Tatar, mükemmel bir şekilde bilgi verdi ki Kara Hatun adı verilen heykel köylüler tarafından birkaç yıl önce taş ihtiyacı sebebiyle kırılmıştı. Kuma'nın sol kıyısı zorlu ve zahmetli olduğundan bu tarafı ve Tatarların Üç-Gilge ya da Üç Vadi dedikleri bölgede terk edip nehrin sağından Praskovyno'ya⁴⁶⁴ devam ettim. Köy Maslov-Kut'a 39 verst mesafede ve verimli bir düzlükte bulunuyordu. Buranın karşısında, Kuma'nın yüksek sahilinde, aşağı bir mevkiisi Bibala ya da Rusların telaffuzu ile Byvala'yı ağırlıyordu. Bunlar Kislar'dan gelip yerleşmiş ve kendilerini ufak ticaret ve tarım ile geçindiren bir takım Ermeni ve Gürcü ailesiydi. Bunların köyleri Praskovyno'dan dört verst mesafedeydi ve her iki tarafında Macar ya da Macari adı verilen harabeler bulunuyordu.

⁴⁶² Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da burası нино (Nino) şeklinde Fedorovka'nın kuzeydoğusunda ve Kuma'nın sol kıyısında verilmiştir. Günümüzde bu konuma çok yakın bir yerde Kuma'nın sol kıyısında Нины (Nini) adında Stavropol Krayı'na bağlı bir yerleşim yeri bulunur.

⁴⁶³ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da ve *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii*'de burası привольное (Privolnoye) şeklinde Kuma'nın sol kıyısında Georgievsk'in kuzeydoğusunda verilmiştir.

⁴⁶⁴ Ç.N.: Прасковья (Praskoveya), günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da aynı şekilde Прасковья (Praskoveya) olarak Kuma'nın sağ kıyısında gösterilmiştir. Bu konum günümüzdekine çok yakındır.

İzlerinden başkasını bulamadım bu harabeleri Kuma'nın solundan yükseltili bir yamaçta ve Bibala'nın iki yanında buldum ve harabeler kuzeye doğru tuzlu sulu iki küçük göle kadar genişliyordu. Harabeler bölgeyi dört buçuk verst uzunlukta ve bundan biraz daha az genişlikte kaplıyordu. Bu eski kalıntıların yok edilmesi başlıca birkaç koloni yerleşkesi tarafından yapılmıştı. Bu koloniler buraya yerleşmiş ve kullanışlı tuğla için bu kalıntıları sökmüşlerdi. Harabelerin tam anlamıyla yıkımı Count Paul Sergeiç Potemkin tarafından daha ayrıntılı anlatılmıştır. Kendisi bu yapı kalıntılarının büyük bir kısmının yıkılmasını emreden kişidir. Bu emri idari şehir ve kale olan kendisi tarafından tasarlanmış Jaketerinograd'ın yapılmasında malzeme olarak kullanılması için vermiş olabilir. Poloinoye ve Praskovyno köylüleri büyük miktarda tuğlayı taşımış, iki gömü mabedi dışında günümüze bir şey ulaşmamıştır ve bunlarda hızla çürümektedir.

Ayrıntılar Gmelin'den ve Güldenstädt 'dan alıntıları benim verebildiklerimden daha ayrıntılı olduğundan, sadece açılmasına sebep olduğum, ayakta olan gömü mabedinin birinin altında bulunan bir yeraltı mezarının tarifini ekleyeceğim. Bu yapının su içine gömülmüş tabanı, ki doğuya doğru epey açıktı, iki fit derinlikte tuğla, enkaz ve toprak ile kaplanmıştı. Bunlar, ben iki buçuk fit derinliğinde iki fit genişliğinde kireç taşı ile kaplanmış bir deliği bulduğumda kürek ile temizlendi. Burası yer altı mezarının girişiydi. Yeraltı mezarı dokuz fit uzunluğunda ve beş buçuk fit genişliğindeydi. Lakin zar zor bir kişinin ayakta durabileceği kadar yüksekti. Yan dizilmiş tuğlalardan inşa edilmişti ve ortada tuğladan bir yükseltinin üstünde kalın çam keresteden, normal boyutta lakin çok çürümüş ve kayda değer bir kalıntı olduğu çıkarımını onaylayan ölünün kemikleri ile birlikte bir tabut vardı. Kafatası ikiye ayrılmıştı, böyle olmasa yanımda götürecekdim. Bunların dışında yeraltı mezarında dikkate değer başka bir şey yoktu. Hava temizdi ve balmumu mumlarımız yeraltı mezarında son derece aydınlık yandı. Başka bir gömü mabedi altındaki yer altı mezarını da açabilirdim lakin Ermeniler bana buranın yaklaşık bir yıl önce açıldığını ve her noktada burası da yukarıda anlattığımıza tamamen benzediğini temin etti.

Kalıntılardan ve eski temellerden, şehir mevkii kolayca fark edilebiliyordu ve gömü yerinin Kuma'ya doğru olduğu barizdi. Her tarafsız insan bu kalıntıların ve

bulguların çoğunun bir şehre ait olduğunu kabul etmesi gerekir. Keza burada Avrupai ve Tatar bakır ve gümüş sikkeleri, altın ve gümüş yüzükler ve küpeler; dahası mavi, beyaz ve yeşil çini mozaik taşlar, taş oturaklar ve yontma taştan büyük bir su sarnıcı bulunmaktadır. Bu sarnıç Praskovyno köylüleri tarafından mısır deposu olarak kullanılmaktadır.

Bu harabelere verilmiş olan Macar adı, eski Tatarcadır ve taş bina⁴⁶⁵ manasına gelir; طاشتان Taştan kelimesi ile eş anlamlıdır. Komşu Nogaylar ve Türkmenler aynı şekilde buraya قرق مجار *Kırk Macar*, yani *kırk taş bina* derler. Burada, Türkçe’de olduğu gibi, *Kırk* sadece kırk rakamını belirtmez. Kırk rakamı, Latince’deki altı yüz rakamı gibi, çok çeşitli anlamlara gelmektedir. Bazı Tatar diyalektlerinde مجار Macar kelimesi hiç şüphesiz dört tekerli yük arabası manasına da gelmektedir lakin burada bu mana tamamen alakasızdır. Hiçbir koşulda bu adın Macar ya da Madjarlara dair hiç bir iması yoktur. Diğer yandan Kafkasya’nın yüksek dağlarında, Çegem ve Çerek kaynaklarında yaşayan Basian Tatarlarının bazı boyları kendi atalarının Kırık Macar yerlisi olduğunu ileri sürmektedir.

Mamafih aşağıdaki bulgular, Macar şehrinin Kıpçak Tatarları tarafından inşa edilmiş ve yerleşilmiş bir şehir olduğunu ispatlamaktadır⁴⁶⁶.

I. Binaların ve anıtsal gömü mabetlerinin tarzı Güney Asya’ya özgüdür ve ikincisi Tiflis yakınlarında Zakuissi çayı üzerinde bulunan Tatar gömü yerine tamamen benzemektedir. Duvarları tek yüzü farklı renklerle cilalanmış çiniler ile süsleme modası, aynı şekilde Tatarlara ve Moğollara aittir. Nitekim Dauria’da bulunan eski şehir kalıntıları ve aynı tür yeşil, mavi ve kırmızı tuğlalar buradakilerin aynısıdır. Ayrıca Türkler tarafından inşa edilmiş olan Tiflis’deki Naraklea Hisarı’nın duvarları aynı türdeki farklı renklerle cilalanmış çiniler ile süslenmiştir.

II. Mezar taşlarında hala görülebilen Arapça yazılar Müslüman Tatar kökenlidir. Gördüklerinin birkaçı Kufi harflerle yazılmış ve diğerleri Niss-hi harflerle yazılmıştı; en iyi durumdaki ikisi şu şekildedir:

⁴⁶⁵ 239. sayfada alıntılanmış Tatar tarihi pasajına bakınız. خانارينک يورتاري مجار بولور *Hanlerinüm yurtleri Macar bulur*, bu; Hanların yerleşkeleri taş binalardan, demektir.

⁴⁶⁶ Ç.N: Günümüzde Macar şehri, Altın Orda Hanı Batu Han tarafından kurulmuş bir şehir olarak kabul edilmektedir. Mustafa Kafalı, “Batu Han”, *TDVİA*, C.II., 1992, s.209

هذا تريق المرخوم المحتاج الي حمة الله خلد

سئينا بن محمد

بن خليل ٠٠٠١ قاش الرو ٠٠٠٠ في تاريخ سنة

سبهة اربھين

و سبهماية

Yani: *Ahirette Allah'ın merhametine ihtiyacı olan, buraya gömülmüş ölü; Muhammed oğlu Sina, Halil'in oğlu... Yedi yüz kırk yedi yılında.*

Hicri 747 yılı Hristiyan takvimine göre 23 Nisan 1346 yılında başlar ve 11 Nisan 1347 yılında biter.

Bir diğer yazıt yaklaşık otuz yıl sonrasına aittir ve şu şekildedir:

القافي المسلمين قاسي

محمد بن تاج الدين

سنة سبهة و سبهمايه

Yani: Sadık hâkim, Taceddin oğlu (İmanın Tacı) Gazi Muhammed, yedi yüz yetmiş yedi yılında.

Hicri 777 yılı 1 Haziran 1375 ile 19 Mayıs 1376 tarihleri arasına denk düşer. Bu mükemmel bir şekilde korunmuş mezar taşını tarihlendirmek için yanımda götürdüm.

Diğer tüm mezar taşı yazıları tarih içermektedir, bunların bir kısmı harflerle bir kısmı rakamlarla verilmiştir. Tarihleri Hicri sekizinci yüzyıla aittir. Ayrıca benim bulduğum beşinin, alt kısımları hariç, tarihlerini anlamak mümkün olmayacak kadar tahrip olmuştur. Pallas Macari'de yazılı bir mezar taşı bulmadığını ileri sürerken bunları bulmak için bir çaba sarf etmediğini kanıtlamıştır. Bunlar günümüzde hiç şüphesiz harabelerde karşılaşılabilecek şeylerden değildir lakin komşu köylülerin

avlularında görülebilir. Keza onlar bu taşları yapı malzemesi olarak kullanmıştır. Bunların çoğunun Jekaterinograd duvarlarında kullanıldığı da söylenmektedir.

III. Macari’de bulunan neredeyse tüm sikkeler Kıpçak Cengizlerin meskeni olan Saray’da ya da imparatorluğun diğer şehirlerinde basılmıştır. Benim elde ettiklerimin arasında az sayıda yazıları okunabilir olan bulunmaktadır. Nitekim birkaçını çevirmekte başarılı oldum, bunlar kronolojik olarak şu şekildedir:

1. Tarihine bakıldığında Batu’nun kardeşi 1266 ile 1281 yılları arasında hüküm sürmüş Mengü Timur Han zamanına ait bir bakır sikkenin ön tarafında kazınmış bir figür ya da monogram bulunmaktadır.

Ve arka yüzünde pek açıkça görülebilen şu yazı bulunmaktadır:

ضرب سراي سنة ٧٣

Yani: *73 Yılında Saray’da basıldı.* Yüzlük hanesindeki rakam eksiktir lakin monogram sikkenin Togtögu Han’dan önce olduğu çıkarımını desteklemektedir. Bu sebeple tarih ٦٧٣ (673) olarak okunmalıdır. Bu Hicri tarih, M.S. 1274 ile 1275 yılları arasına denk düşmektedir.

2. Aşağıdaki figür ya da monogramı süslü bir dairenin içinde ön yüzünde gördüğümüz iki sikke:

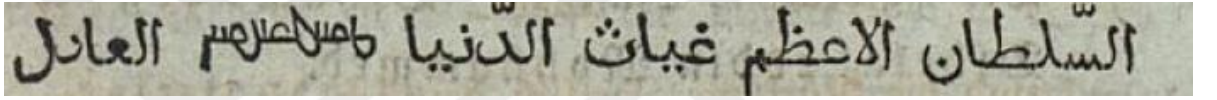
Arka yüzünde:

ضرب ٠٠٠٠ الجديد سنة ٧٧ ٠٠

Yani: *Yeni (şehirde) 77... yılında basıldı.*

Geç dönem Kıpçak Hanları ön-cedleri tarafından kullanılan monogramları kullanmadıklarından ve sikkeleri burada tarif edilen iki sikkeden daha temiz işçilikle yapılmış olduğundan, burada eksik olan rakamın ٦ (6); böylece yılın 677 yılı ya da M.S. 1278 yılı olduğu farz edilebilir. Böylece bu sikke 1266 ile 1281 yılları arasında hüküm sürmüş olan Mengü Timur zamanına aittir.

3. Aynı yazının bulunduğu fakat farklı kalıpta üç gümüş ve bir bakır sikke daha vardır. Bunun ön yüzünde bir daire içinde:

Yani: *Dhajats Eddunya (dünyanın dayanağı) Büyük Sultan, Adil Toktögu-Han.*

Toktögu-Han'ın adı Moğol harfleri ile yazılmıştır.

Arka yüzünde aynı şekilde kare içinde:

ضرب سراي المحروسنة ٧١٥

Yani: *Başkent Saray'da 715 yılında basıldı.* Bu tarih, M.S. 1315'dir.

4. Toktögu Han'a ait olan; tarihi ٧٠٩ (709), yani M.S. 1309, dışında tamamen okunaksız bir gümüş sikke.

5. İki gümüş sikke: ön yüzünde:

السلطان اعظم اوزبك خان

Yani: *Büyük Sultan Özbek Han*

Kenarında:

ضرب سراي الخديد

Yani: *Yeni Saray'da basıldı.*

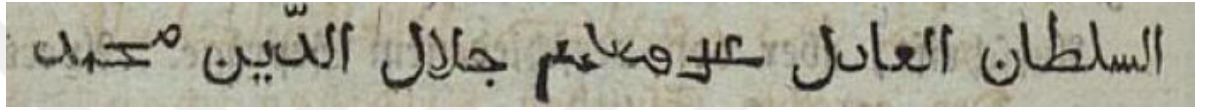
Arkasında:

لا اله الا الله محمد رسول الله

Yani: *Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Muhammed Allah'ı resulüdür.*

Özbek Han 1341 yılına kadar hüküm sürmüştür.

6. Çok iyi korunmuş bir gümüş sikke. Ön yüzünde:

Adil Sultan Cani-bek-Han, Celaleddin Muhammed

Cani-bek-Han adı Moğol Uygur harfleri ile yazılmıştır. Arkasında:

ضرب سراي الخدي سنة ٧٤٤

Yani: *Yeni saray'da 744 yılında (M.S. 1343) basıldı.*

Bu sikke 1341 ile 1357 yılları arasında hüküm sürmüş Cani-bek-Han'a ait sikkelerden biridir.

7. İki gümüş sikke. Ön yüzünde:

السلطان العادل جلال الدين جاني بك خان

Yani: *Adil Sultan Celaleddin (İnancın İhtişamı) Cani-bek-Han.*

Arkasında:

ضرب سراي الخدي سنة ٧٤٧

Yani: *Yeni Saray'da 747 yılında (M.S. 1346) basıldı.*

8. Ön yüzünde süsleme figürleri olan bakır bir sikke. Arkasında şu yazı bulunmakta:

ضرب سراي سنة ستّ حسين و سبعباية

Yani: *Saray'da yedi yüz elli altı yılında (M.S. 1355) basıldı.*

9. Gümüş sikke: ön yüzünde:

السلطان العادل كلدي بك خان

Yani: *Adil Sultan Kildibek-Han.*

Arka yüzü, ضرب سراي *Saray'da basıldı* kelimeleri dışında, okunmaz haldedir. Bu parça 1359 yılına ait olmalıdır, keza Kildibek Han yalnızca bu yılda hüküm sürmüştür.

10. Hepsinin ön yüzde hükümdarın adının baş harfi olan ك harfi bulunduğundan yola çıkarak, Kilibek Han dönemine ait birkaç sikke daha. Arka yüzünde okunmaz yazılar ve sadece birinde ٧٦١ (761) tarihi tespit edilebilir. Keza bu da M.S. 1359 yılına denk gelmektedir.

11. Sadece süsleme figürleri bulunan ama arka yüzünde şu kelimeler gözlemlenen ki bakır sikke:

ضرب سراي الخدي سنة ٧٧٢

Yani: *Yeni Saray'da 772 yılında (M.S. 1370) basıldı.*

Bu sikkeler 1376 yılında ölmüş Urus Han dönemine aittir.

12. Bir gümüş sikke: ön yüzünde:

السلطان العادل ناصر الدين توقتامش خان

Yani: *Adil Nasser-eddin Sultan Toktamış-Han*

Arkasında:

ضرب سراي الخدي سنة ٧٨٢

Yani: *Yeni Saray'da 782 yılında (M.S. 1380) basıldı.*

13. Bir gümüş sikke. Ön yüzünde:

السلطان العادل ناصر الدين توقتامش خان

Yani: *Adil Nasser-eddin Sultan Toktamış-Han*

Arkasında:

ضرب سراي الخدي سنة ٧٨٦

Yani: *Yeni Saray'da 786 yılında (M.S. 1384) basıldı.*

14. 1406 ile 1408 yılları arasında hüküm sürmüş olan Pulad Han'a ait bir adet bakır sikke.

Ön yüzünde:

السلطان العادل پولاد خان

Yani: *Adil Sultan Pulad Han.*

Arkasında:

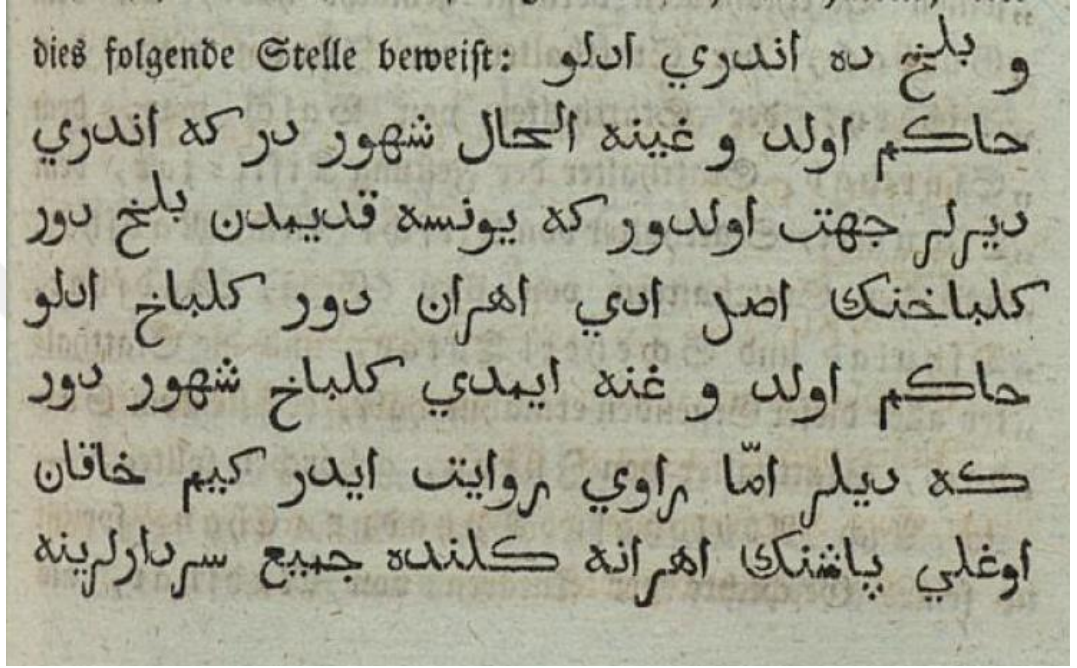
ضرب سراي الخدي ٠٠٠

Yani: *Yeni Saray'da basıldı...*

Bu tüm sikkeler arasında en modern olanıdır. Çünkü Miladi takvime göre XV. yüzyılın başlangıcına aittir.

IV. Son olarak, Macari'nin bir şehir olduğunun en inkar edilemez kanıtı Asyalı tarihçilerin buradan bu şekilde bahsediyor olmasıdır. Muhammed Auabi Akrassi (Muhammed Evabi Akraşi) tarafından Tatarca yazılmış Derbend-name'de, Giray-Han yönetiminde Endery'nin ikamet yeri, Küçük ve Büyük Macari şehirleri, Hicri takvimin ikinci yüzyılında açıkça kayda değer şehirler olarak görülmektedir. Şu pasajın kanıtladığı gibi saygıdeğer bir valileri de bulunmaktadır: “ve Balh'in Endery adlı hakimi olduğu için, o şehir, hala böyle tanınır, onun adıyla Endery olarak anılmıştır. Eskiden adı Balh'di. Gübah'ın orjinal adı İhran'dır lakin Gülbah adında bir hakimi olduğundan artık Gülbah olarak tanınır. Tarihçiler daha ileri

ilişkiler kurarlar⁴⁶⁷ ki; (kim⁴⁶⁸)Hakan'ın oğlu Paşenk İhran'a geldiğinde ve tüm serdarlarına ilan etti ki; Gübah, İhran hakimi ve Endery, Balh hakimi, Surhab'ın Kızıl-yar kalesinin hakimi ve Çumli Kiçi (Küçük) Macar hakimi ola ve Ulu (Büyük) Macar, Culat ve Şehr Tatar'ın hakimleri İhran valisi Gülbah'ın emrine itaat eyle.”

⁴⁶⁷ Ç.N.: Yazarın verdiği Türkçe pasajda “ravi rivayet” kısmını yazar “die geschichtsschreiber erzählen ferner, dazs” olarak çevirmiştir. Rivayeti aktaranlara tarihçi demek çok da doğru olamadığını düşünüyoruz. Bunlara “eski dönem tarihçileri” denilebilir.

⁴⁶⁸ Ç.N.: Yine yazarın verdiği Türkçe pasajda “Hakan” kelimesinden önce “kim” kelimesi bulunmaktadır.

سفر پش ایلدی که اول کلیاخه اهران
حاکمی اوله و اندریه که بلخ حاکمی
اوله قزیل یار قلعه سینک حاکمی سرخاب
اوله و کچی ماجار حاکمی که جوملی
اوله و اولو ماجار حاکمینه و جولان
حاکمینه و شهر تاتار حاکمینه و اول جانینک
حاکمینه قدغن یلدی که جمیعاً اهران
حاکمی کلیاخنک امرینه اطاعت ایله

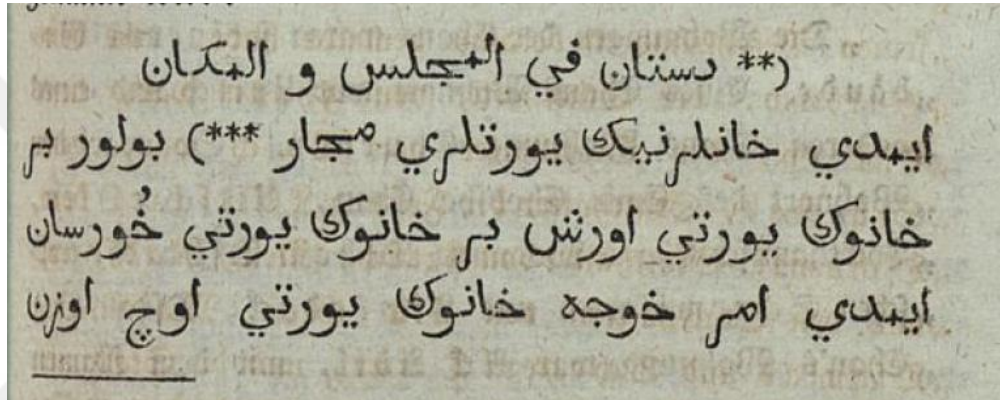
Ebulgazi Bahadır Han Tatar Tarihi'nde yine Macari'den, bir şehir olarak bahsetmiştir. Lakin pek çok diğer pasaj gibi bu pasajda Fransızca ve Almanca çevirilerden çıkartılmıştır. Kıpçak Han'ı Mengü-Timur Han'ın hakimiyetine (M.S. 1266-1282) ilişkin bize şunları söyler: "O ayrıca Ak-Orda denen beyliği Şayban-Han oğlu Bahadır-Han'a verdi ve Kefe ve Kırım ve Macari şehirlerini Toktay-Timur oğlu Oran-Timur'a verdi."

تغی آف آورده تپکان : berichttet er nāmlich خان
مملکتنتی بهاتور خان بن شیپان خان غه
بردی کفه و قریم و ماجارنی اوران تهور
„Auch gab er die بن توقای تهورکا بردی

Mozdok'ta Nogay Tatar lehçesinde yazılmış bir başka Tatar tarihi ele geçirdim. Bu kaynağın Eski Tatar hanlarının ikametgahlarından bahsettiği aşağıdaki pasajında Macari'den yine bahsedilmiştir:

“Meclis ve Mekân Destanı”

Hanların yurtları taş binalardandır. Bir hanın yurdu Uriş ve bir hanın yurdu Horasan'dadır. Böyle olunca, Emir Hoca Han'ın yurdu Uç-Ozen, ve Toktamış Han'ın yurdu Cam Cayık'dır, Şermişen ile Timsdak arası; Can Bek Han'ın yurdu, Saray adıyla, Ak Adil⁴⁶⁹'dir; Buz Ağaç, Kara Han'ın yurdu; Buru Han'ın yurdu Ak-Tuba; Kuşum Han'ın yurdu Tura-dağ; Ubar-durg-Han'ın yurdu Uşal tepesidir; Hirid Hekim Han'ın yurdu Saray-çık'dır; Yayık Han'ın yurdu Macar'dır. Üç bilge han vardır; Acdarhan Timur Kutlu Han'ın yurdudur, Borki Han'ın yurdu Kathatur'dur ve Şeyh Ali Han'ın yurdu Kazan'dır.”

⁴⁶⁹ Ç.N.: İdel olarak okunabilir.

توقطامش خانوکی یورتی جام جایق اراسی
شرمش برله تمصداق جان بکی خان یورتی دور
آق ایدل تماغی سرائی الدی بوزاغاش قراخانیک
یورتی بورا خانیک یورتی آق طوبه کوشم
خانیک یورتی تورا طاغ استندا اولو اوبار
دورغانلروکی یورتی توبه سی اوشال تورور هند
حکیم خانوکی یورتی سرائی چق یایق خانوکی
یورتی صجار حکیم خانلری اوچ اجدارخان
تور قوتلو خانوکی یورتی دور بکری خانوکی
یورتی قطنار دور شیخ علی خاننیک یورتی
قران بولور

Macar harabelerinin yöresinde göçen Tatarlar burayı Mamay Han'ın ikametgahı olduğunu rivayet ederler. Mamay Han, Temnik Mamay'dan başkası olamaz. Temnik Mamay, Kildi Bey'in Kıpçak monarşisi hükümetindeki halefidir ve Hicri 782'de (M.S. 1380) yılında ölmüştür. Bundan ötürü Ruslar bu dolayları Mamayski Gorod adıyla anar. Aynı şekilde üstleri ve seyyahlar tarafından, Macarların burada ikamet ettiği rapor edilmiştir ve bir albay bu bilgiyi benim Macar'a ziyaretimden biraz önce onaylamıştır. Bu benden sonra gelecek seyyahlara bir bilgi niteliğinde olabilir ve onları bu durumu popüler bir adet olarak yanlış anlamamaları konusunda uyarabilir.

البدان تقویم Coğrafya'sını ⁴⁷⁰1321 yılında tamamlayan Ebulfida⁴⁷¹, Macar'ı bir şehir olarak biliyor gibi görünmektedir. Kendisinin yirmi sekiz listesi

⁴⁷⁰ Ç.N.: Casim Avcı, "Takvim'ül-Büldan", TDVİA, C.XXXIX., İstanbul, 2010, s.492-493

incelendiğinde, bizim yarım kürenin kuzey kısımlarını içeren listede, der ki; “Bu ülkeler aynı şekilde Kumacer’e aittir, Borkah Tatarlarının ülkesinde, burası Demirkapı ile Azak arasında bulunur ve bu geçitten oldukça güney doğuda ve Azak’ın batısında yer alır. Uzak olmayan bir mesafede Lezgi yerleşkesi vardır, bunlar Kuzey Tatarlarını ya da Bokahları ayıran dağlarda gezinir, güneyden itibaren Hülagü’nün tebaasıdır.”⁴⁷² Bu pasaj tam olarak Macar ile ilgilidir ve Kumacer adı⁴⁷³ كوماجر Kum ve Macar kelimelerinin birleşimi gibi gözükmektedir. Bunun manası da tüm Kuma bozkırının İranlı tarihçiler tarafından كومستان Kumestan olarak adlandırılması ile aynı şekilde Kuma üzerindeki Macar’dır.

Macar büyük ihtimalle Toktamış hakimiyeti (M.S. 1400) sonrası sorunlu dönemde harap olmuştur. Bu dönemde Kıpçak Krallığı iç savaş ile sarsılmıştı. Benim gördüğüm son sikke Pulad Han zamanında takılıp kalmıştır ki bu dönem 1406’dan 1408’e denk gelmektedir.

⁴⁷¹ Ç.N.: Abdülkadir Özeydin, “Ebü’l-Fida” *TDVİA*, C.X., İstanbul, 1994, s.320-321

⁴⁷² Ç.N.: Ebü’l-Fida, *Geographie d’Aboulfeda*, C.I., haz. M. Reinad, Paris, 1848, s.283-284

⁴⁷³ Viyana’da Bay von Hammer’in yardımı ile elde ettiğim Arapça Terte’de, كوماجر olarak geçiyordu.

3.22. Yirmi İkinci Bölüm

Kuban Nehri - Eski İsimleri - Kaynağı-Bu Nehre Boşalan Akarsular - Üzerinde Bulunan Yerler - Kuban Ötesinde Gezinen Halklar, Çerkesler, Tatarlar ve Abazlar - Küçük Abaza ya da Altı Boy (Altı Kesse Abazi) - Beşilbay - Manzur Ailesi Nogayları - Besleni - Midavi ya da Madovh-Barrakay - Kasılbeg - Çegreh ve Bah-Muhroş - Naurus Aul - Tubı ve Ubuh - Bsubbeh - Abazeh - Kemurquahe ya da Temirgoi - Bsheduh - Hattiquahe ya da Hattikay - Şapşık - Neçquadsha ya da Nantuhaş - Shani - Şegakeh - Adaley - Kafkasların Güneyinde Karadeniz'in Karşısında Yayaşan Halklar: Ubuh, Şaşı, İbsip, Araçovass, Bah ve Nalkupi-Madshavi - Kırım Sultanlarının Soyundan Olanlar - Anapa - Sudshuk-Kala'h - Sohum-Kala'h - Transkubanların Cezalandırma Şekilleri - Ruslardan Tedarik Etmeleri Gereken Mallar - Onları Emir Altında Tutmak İçin Teklif Edilen İmkanlar

Kuban Nehri; Herodotus ve Strabon'da Hypanis⁴⁷⁴, Ptolemy'de Vardanes⁴⁷⁵ olarak geçer. Lakin nehrin kaynaklarını coğrafyacı Ptolemy belirtmemiştir. Ptolemy'nin çalışmasından yola çıkarak 1578 yılında harita hazırlayan Gerhard Marcator'un haritasında⁴⁷⁶, nehrin kaynakları oldukça uzak batıda, dar Albanya geçitlerine doğru verilmiştir.⁴⁷⁷ Bu sebeple Ptolemy'nin kendi eserinin hiçbir itibarı yoktur. Vibius Sequester Hypanis'i Asya ile Avrupa arasında sınır yapar⁴⁷⁸: kelimeleri şu şekildedir; *Hypanis Scythicae, qui ut ait Gallus, Uno tellures dividit amne duas, Asiam enim ab Europa separat.*⁴⁷⁹ - Erken dönemlerde Kuban'a Maeotis de denildiği görülmektedir. Maeotis; Julius Honorius için ve Cosmography'de hatalı bir şekilde Aethicus'a ve iyi bilinen Tanais'e (Don) verilmiştir. Yazar iki nehirden

⁴⁷⁴ Ç.N.: Bkz. Strabo, a.g.e. 1856, s.222; Herodotus, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul, 1973, s.294

⁴⁷⁵ Ç.N.: Bkz. Claudius Ptolemy, a.g.e, s.120

⁴⁷⁶ Ç.N.: Bkz. Gerardus Mercator'un haritası National Geographic tarafından çevrimiçi görüntülenebilir.

⁴⁷⁷ Ç.N.: Bkz. Claudius Ptolemy, a.g.e., s.79

⁴⁷⁸ Ç.N.: Bkz. Bibius Sequester, *Fluminibus Fontibus Lacubus Nemoribus Paludibus Montibus Gentibus*, Argentorati (Strassburg), 1778, s.11

⁴⁷⁹ Ç.N.: Latince'den tercümesi: Hypanis Scythicae, Gallus gibi, bir kara parçasını ikiye ayırır böylelikle Asya'yı Avrupa'dan ayırır. Gallus, Bthynia'da bir nehirdir. *Oxford Latin Dictionary*, ed. A. Souter, vd. Londra, 1968, s.754

de bahsetmiştir ki anlaşıldığı kadarıyla aynı kaynaktan faydalanmıştır. İlkinde⁴⁸⁰ şu ibareler yer alır: *Fluvius Maeotae nascitur de monte Hispanis, infuitis in mare Maeotis, currit milla CCIII.*⁴⁸¹ ikincisinde ise:⁴⁸² *Fluvois Maeotis nascitur de monde Spano: influit in mare Maeotis: currit milla CCIV.*⁴⁸³ Bu tanımlama; Don'un ve Kuban'ın kaynakları arasında, yüksek bozkırda akan ve kaynağını herhangi bir dağdan alıp Azak Denizi'ne dökülen hiçbir nehre uymamaktadır. Öyle görünüyor ki aynı zamanda Hispanis ya da Spanus dağ adı da Hypanis nehir adı ile karıştırılmıştır.

كوبان Kuban adı Tatarcadır ve Ruslar tarafından da kullanılmıştır. Nogaylarda ayrıca Kuman olarak da telaffuz edilir ama hiçbir şekilde Kuban kelimesinin anlamını öğrenemedim. Abazlar bu nehre Kubin derler ve Çerkesler Psi-she, yani *eski su* ya da *antki su*, derler. Kuban, karla kaplı yüksek Elbruz Dağı'nın kuzeyinden doğar. Dağın eteğinde akımı, dağlardan gelen ve Karaçay köyünde sağ taraftan Kuban'a dökülen Hursuk çayı vasıtasıyla artır. İlk başta kuzey-batı yönüne doğru ve bu yönde ilerlerken aşağıdaki nehirler Kuban'a yukarıdan aşağı doğru sağ taraftan dökülür:

1. Küçük bir çay Mara⁴⁸⁴, Tatarların تاش كوپر *Taş Kopir*⁴⁸⁵ dediği lakin⁴⁸⁶ Çerkeslerin Miwwe t'lemiş yani *taş köprü* dediği Kuban'ı geçen köprü'nün birkaç verst aşağısında. Mara çayı aynı adlı dağdan gelir, bu dağ doğudadır ve Kuma'nın kaynağının kuzeyindedir.

2. Kalmursa Cilgasse, öncekinin on verst altında.

⁴⁸⁰ Bkz. Julius Honorius Orateris, *Cosmographia*, Lugd. Batavorum, 1685, s.15

⁴⁸¹ Ç.N.: Latince'den tercümesi: Maeotae Nehri, Hispanis Dağı'ndan doğar, Maeotis Denizi'ne dökülür, 203 Roma mili boyunca akar.

⁴⁸² Ç.N.: Bkz. Julius Honorius Orateris, a.g.e., s.48

⁴⁸³ Ç.N.: Latince'den tercümesi: Maeotis Nehri Spano Dağı'ndan doğar, Maeotis Denizi'ne dökülür, 204 Roma mili boyunca akar.

⁴⁸⁴ Ç.N.: Günümüzde hala Mapa (Mara) şeklinde anılan akarsu Kuban'a sağdan katılan akarsuların ilkidir.

⁴⁸⁵ Ç.N.: Yazar burada Tatarca demişse de “Köpür” şeklinde en yakın kullanım Karaçay-Malkar Türkçesi'nde bulunmaktadır. Keza Arap harfli yazıma bakıldığında “Kobir” yerine “Köpür” ya da “Köbür” okuması daha mantıklı olacaktır. Karş. Klaproth, *Reise der Caucasus.*, Lebzing, 1812, s.437; Tavkul, a.g.e., s.275

⁴⁸⁶ Ç.N.: Yazar eserinde verdiği iki kelime manasını “aber” bağlacı ile birleştirmiştir. İki kelimenin de yanı manaya geldiğini belirttiği bu cümlede denen böyle bir anlatım hatası yaptığını bulamadık.

3. Temir-su ya da Demir-su, öncekinden beş verst sonra.
4. Üç-kul ya da Üç-köylü, Demir-su ile aynı mesafede.
5. Cegota, sonuncudan on beş verst sonra.
6. Cehanes ya da Yahnas, aynı zamanda تاشلي Taşlı olarak da bilinir; Cegota'dan beş verst sonra.
7. Koiden, ayrıca Tatar prensinin adı olan Toktamış adıyla da anılır. Kuban bu nehirle birleştiği yerde yüksek dağların arasından çıkar ve böylece yol Koiden boyunca, Koiden'in kaynağından Kuma, Podkuma ve Malka'ya kadar sürer: öncekinden yirmi beş verst sonra.
8. Batmaklı Nehri, yani Tatarca *batık*⁴⁸⁷, güney doğudan Koiden'in doğduğu dağlardan doğar ve Koiden'in ağzının yirmi beş verst aşağısından Kuban'a akar. Batmaklı'nın üst kısmında Kuban Kozak karakolu⁴⁸⁸ ve alt kısmında Kubanskoye⁴⁸⁹ kalesi bulunur.
9. Gogunli, Rusların Nevinnaya, yani masum, olarak adlandırdığı, öncekinden otuz beş verst sonra. Son iki nehir arasında Kalayarle ormanı bulunur ve bu ormanın yakınında aynı adda Kuban'ı geçen bir köprü vardır. Bunun sol kısmında Türkler güçlendirme yapmıştır. Kubanskoye ve Üst-Nevinskoye⁴⁹⁰ kalesi arasına Otkrynoye denilir.

⁴⁸⁷ Ç.N.: Batmaklı kelimesini yazar versunkene (batık) olarak vermiştir. Lakin kolayca anlaşılabilir şekilde nehrin adının asıl manası "bataklık" olmalıdır. Keza Kumuk Türkçesinde "batmaq" kelimesi "bataklık, bataklık yer" manasına gelmektedir. Bkz. Çetin Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2011, s.66

⁴⁸⁸ Buraya Kozak birliği Tubunşikov atanmıştı.

⁴⁸⁹ Ç.N.: *Generalnaya Karta Rossii*' de burası кубанской (Kubanskoy) şeklinde Kuban'a sağdan dökülen bir akarsuyun kıyısında verilmiştir.

⁴⁹⁰ Ç.N.: *Voенно Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel*' de уст невинской (Ust Nevinskoy) şeklinde Kuban'a sağdan katılan bir akarsuyun ağzında verilmiştir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granıcy Rossii s Persieyu*' da ise устьневинский (Ust'Nevinskiy) şeklinde, aynı şekilde Kuban'a sağdan dökülen bir akarsuyun ağzında verilmiştir.

10. بورسوقي Barsukle ya da Porsukların Suyu⁴⁹¹, güney doğudan Vorovskoye Less yakınlarından doğar ardından Dudara Dağı'ndan sola akar ve Pregradnoye-Stan'ın biraz altında sağdan Kuban'a dökülür. Bu tarafta, Barsukle ve Gogunli arasında, Rusların Nevinnoye⁴⁹², Nevinnomissnoye ve Pregradnoistan⁴⁹³ kaleleri vardır. Nevinnoye yakınlarında Sulukis adlı Kuban'ı aşan bir köprü vardır.

11. اوج بورسوق Üç Barsuk Nehri, yani Tatarca Üç Porsuk nehrine Ruslar Gorkaya, yani acı derler. Nehir Kuban'a öncekinin doksan beş verst aşağısında dökülür. Bu aralıkta Rusların; Nedremanoye, Dershavnoye, Zapadnoye, Ubenshnoye⁴⁹⁴, Proçnoye Okop ve Zarysinskoye kaleleri vardır. Barsukle'nin ağzının biraz altında Tatarlar tarafından Sare-Çegev olarak anılan bir köprü vardır ve Sapadnoye'den yaklaşık sekiz verst aşağıdaki diğerinin adı Cangelde'dir.

12. Rusların Kamişevataya⁴⁹⁵ ya da kamış-dere olarak adlandırdıkları çay, bir öncekinden on beş verst sonradır. Bu çayın ağzından yaklaşık üç verst yukarıda Kuban üzerinde bulunan Grigoripolis kalesi vardır.

13. Küçük bir akarsu olan Ternovka, Kuban'a sağdan katılan sonuncudur: öncekinden on verst sonradır. Aynı yerde Ternovskoye⁴⁹⁶ kalesi bulunur.

Kuban'ın sağ tarafında, soldan Laba katılana kadar, Tatarca adları olan şu yerler ve köprüler bulunur: - Dombay Tup ağaçlık tepeleri, Şandik Etken, Yetmiş Berk ya da yetmiş aile⁴⁹⁷ ve Ueç Kunluk meskeni. Kuban'ın sol tarafındaki

⁴⁹¹ Ç.N.: Yazarın verdiği Arap harfli Türkçe ada göre nehrin adı, Borsukli yani Porsuklu olarak görülmektedir. Buna göre yazarın Porsukların Suyu tercümesi yanlış gibi görünmektedir, Porsukların Suyu yerine Porsuklu olmalıdır. Karş. Klaproth, *a.g.e.*, 1812, s.461

⁴⁹² Ç.N.: *Generalnaya Karta Rossii*' de невинной (Nevinnoy) şeklinde Kuban'a sağdan dökülen bir akarsuyun kıyısında verilmiştir.

⁴⁹³ Ç.N.: *Nova Tabula Geographica Imperii Russici in Gubernia Divisi*' de "Pregradnoi Stan" şeklinde Kuban'ın sağ kıyısında gösterilmiştir.

⁴⁹⁴ Ç.N.: *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel*' de убежной (Ubejnoy) şeklinde Proçnoye Okop'un güney doğusunda, Kuban'ın sağ kıyısında gösterilmiştir.

⁴⁹⁵ Ç.N.: Günümüzde bu akarsuya Камышеваха (Kamişevaha) adı verilmektedir.

⁴⁹⁶ Ç.N.: *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel*' de терновой (Ternovoy) şeklinde Kuban'a sağdan dökülen bir akarsuyun kıyısında Temişbek'in güneydoğusunda verilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii*' de терновской (Ternovskoy) şeklinde Kuban'a sağdan katılan bir akarsuyun kıyısında verilmiştir.

⁴⁹⁷ Ç.N.: "Berk" kelimesinin hangi Türk ağzında aile manasına geldiğini ayrıca belirtmeyen yazarın verdiği bilgilerden yola çıkarak biz "berk" kelimesinin "aile" manasına geldiği bir

Şaghvaşa ve Kızlar Ketke sularının arasında, Kuban'ın sağ tarafında Galan Keçu ve Yar Şoka meskenleri, Guntimes köprüsü ve ormanı vardır.

Ternovka Çayı'ndan sonra Kuban'ın sağında aşağıdaki Rus yerleşkeleri, karakollar ve kaleler vardır: 1. Temişbek karakolu. 2. Kavkaskaya kalesi. 3. Kazanskoye karakolu. 4. Tifliskoye karakolu. 5. Ladogskoye karakolu. 6. Üst Labinskaya kalesi, Kafkasya hükümetine bağlı olan sonuncu. Gerisi Karadeniz Kozaklarına ve Tauria hükümetine ait. 7. Voroneshkoye⁴⁹⁸ karakolu. 8. Vasürinskoye⁴⁹⁹ karakolu. 9. Korsunskoye⁵⁰⁰ stanitzası. 10. Plastimivskoye⁵⁰¹ karakolu. 11. Dinskoye⁵⁰² stanitzası. 12. Pašovskoye⁵⁰³ stanitzası. 13. Jekaterinodar⁵⁰⁴, Çernomorzyanların başkenti ve karakol. 14. Timoşinskoye

ağız bulamadık. Yazarın burada tercümesinden değil de kelimeyi aktarış tarzından şüphe etmek gerekirse, bu kelime “berk” değil de “bark” olabilir.

⁴⁹⁸ Ç.N.: Воронежская (Voronezskaya), günümüzde Krasnodar Krayı'na bağlı bir yerleşim yeridir. *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel'* de, *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da ve *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'* de burası Воронежская (Voronezskaya) şeklinde aynı adla Kuban'ın kuzey kıyısında gösterilmiştir. Bu konum güncel konuma çok yakındır. F.F. Schubert, *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel*, St. Petersburg, 1829

⁴⁹⁹ Ç.N.: Васюринская (Vasyurinskaya), günümüzde Krasnodar Krayı'na bağlı bir kırsal yerleşim yeridir. *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel'* de burası Васюринское (Vasyurinskoye) şeklinde Kuban'ın kuzey kıyısında verilmiştir.

⁵⁰⁰ Ç.N.: Старокорсунская (Starokorsunskaya), günümüzde bu adı taşıyan Krasnodar Krayı'na bağlı kırsal bir yerleşim yeridir. *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel'* de ve *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da burası корсунское (Korsunskoye) şeklinde Kuban'ın kuzey kıyısında verilmiştir. *Поçтовaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de ise корсунская (Korsunskaya) şeklinde aynı konumda verilmiştir. Bu konum güncel konuma çok yakındır.

⁵⁰¹ Ç.N.: Пластуновская (Plastunovskaya), günümüzde yazarın aktardığı konumdan daha kuzeye taşınmış ve Krasnodar Krayı'na ağırlı bir kırsal yerleşim yeridir.

⁵⁰² Ç.N.: Динская (Dinskaya), günümüzde Krasnodar Krayı'na bağlı bir kırsal yerleşim yeridir. Burası da yazarın aktardığı konumdan daha kuzeye taşınmıştır. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da динское (Dinskoye) şeklinde Korsunskaya'nın güney batısında ve Kuban'ın kuzey kıyısında eski konumunda gösterilmiştir.

⁵⁰³ Ç.N.: *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel'* de Ekatarinodar'dan önce пашовское (Pašovskoye) şeklinde Kuban'ın kuzey kıyısında verilmiştir. Günümüzde bu şehrin eski konumu Krasnodar şehrinin sınırlarındadır.

⁵⁰⁴ Ç.N.: Екатеринодар (Ekatarinodar), Krasnodar Krayı'nın eski adıdır. *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel'* de, *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'* de ve *Generalnaya Karta Rossii'* de Екатеринодаръ (Yekaterinodar) şeklinde Kuban'ın kuzey kıyısında gösterilmiştir. *Generalnaya Dorozhnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Chasti Aziyatskoy Razdelennaya na Gubernii'* de, *Поçтовaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de ve

- ⁵⁰⁵stanitzası. 15. Rogivskoye ⁵⁰⁶stanitzası. 16. Çernoye Les.⁵⁰⁷ 17. Kopyl kalesi⁵⁰⁸.
18. Sterilovskoye stanitzası. 19. Konivskoye⁵⁰⁹ stanitzası. 20. Vedmedivskoye

Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog'da aynı adla verilmiş ve buranın Ust-Labinskaya ile mesafesi 58 verst olarak gösterilmiştir. Günümüzde burada Краснодар (Krasnodar), şehri bulunur.

⁵⁰⁵Ç.N.: *Voенno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pograniçnih Zemel'* de Тимошевское (Timoşevskoye) şeklinde Yekaterinodar'ın batısında ve Kuban'ın kuzey kıyısında verilmiştir. Günümüzde bu konumda bu adla anılan bir yerleşim yeri yoktur.

⁵⁰⁶Ç.N.: *Voенno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pograniçnih Zemel'* de ve *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'* de Рогевское (Rogevskoye) şeklinde Yekaterinodar'ın kuzeybatısında ve Kuban'ın kuzey kıyısında gösterilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii'* de ise рогивская (Rogivskaya) şeklinde yakın bir konumda gösterilmiştir. Günümüzde bu konumda bu adla anılan bir yerleşim veri bulunmamaktadır.

⁵⁰⁷Ç.N.: *Generalnaya Karta Rossii'* de burası черный лесъ (Çerniy Les') şeklinde Kuban'ın kuzey kıyısında, Yekaterinodar'ın kuzeybatısında ve buraya 57 verst mesafede verilmiştir. *Voенno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pograniçnih Zemel'* de ise черной лысь (Çernoy Lis') şeklinde yakın bir konumda gösterilmiştir. Günümüzde bu konumda bu adla anılan bir yerleşim yeri bulunmamaktadır.

⁵⁰⁸Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'* de, *Voенno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pograniçnih Zemel'* de, *Novaya Karta Rossiyskoy İmperii Razdelennoy na Namestnichestva'* da ve *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii s Razdeleniem na Novouchrezhdennye Gubernii i Uezdy'* de копыль (Kopil') şeklinde Kuban'ın kuzey kıyısında verilmiştir. *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii'de* Kopyl' den Yekaterinodar'a mesafe 82 verst; *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de ve *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog*'da, *Novaya Generalnaya Dorozhnaya Karta Rossiyskoy İmperii'* de ve *Generalnaya Karta Rossii'* de 72 verst; *Generalnaya Dorozhnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Chasti Aziyatskoy Razdelennoy na Gubernii'* de ise 92 verst olarak verilmiştir. *Mappa Sistens Regionem Cuban'da*, *Carte de la partie septentrionale de l'Empire Otoman, contenant la Crimée, la Moldavie, la Valakie, la Bulgarie, avec la Nouvelle Russie, les Gouvernemens d'Astracan et de Voronez, les Tartares Cosaques'* de, *Theater della Guerra Presente Tra la Russia e la Porta Ottomana'* da, *Théâtre Itinéraire de la Guerre Actuelle Entre les Turcs, d'Une Part, les Russes et les Impériaux, d'Autre Part'* da ve *Nova Tabula Geographica Imperii Russici in Gubernia Divisi'* de Kopyl olarak yukarıda sıraladığımız haritalardaki konuma yakın konumlarda verilmiştir. Günümüzde burası Славянск-на-Кубани (Slavyansk-na-Kuban) adıyla anılmaktadır ve Krasnodar Krayı'na bağlıdır. Bkz. L. Borion de la Tour, *Théâtre Itinéraire de la Guerre Actuelle Entre les Turcs, d'Une Part, les Russes et les Impériaux, d'Autre Part*, Paris, 1788 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/theatre-itineraire-de-la-guerre-actuelle-entre-les-turcs-d-une-part-les-russes-et-les-imperiaux-d-autre-part>); A. Zatta, *Theater della Guerra Presente Tra la Russia e la Porta Ottomana*, Venedik, 1788 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/theatro-della-guerra-presente-tra-la-russia-e-la-porta-ottomana>); D. Petin, *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii s Razdeleniem na Novouchrezhdennye Gubernii i Uezdy*, St. Petersburg, 1785 (<https://kp.rusneb.ru/item/reader/generalnaya-karta-rossiyskoy-imperii-s-razdeleniem-na-novouchrezhdennye-gubernii-i-uezdy>); Geograficeskiy Departament Akademii Hayuk, *Nova Tabula Geographica Imperii Russici in Gubernia Divisi*, St. Petersburg, 1787 (<https://kp.rusneb.ru/item/material/nova-tabula-geographica-imperii-russici-in-gubernia-divisi>); M.S. Vistity, *Novaya Generalnaya Dorozhnaya Karta Rossiyskoy İmperii*, St.

stanitzası⁵¹⁰. 21. Titarivskoye⁵¹¹. 22. Anukoye⁵¹². 23. Vişeste Blivskoye⁵¹³; bu ikisinin arasında Kuban, Karadeniz’e dökülen Kuban Liman’a boşalır. Kuban Liman’ın Karadeniz’e döküldüğü yerde ileri Rus karakolu Bugas ve dar boğazın karşısındaki diğeri bulunur. Burası eskiden Türklere aitti ama Anapa’nın en son kez alınmasıyla Rusya toprağı oldu.

Şimdi, başlıca tariflerini bunların sahillerinde gezinen boyları sunarak Kuban’a soldan katılan akarsuları listeleyebilirim.

1. Küçük bir nehir olan Teberde, karlı yüksek Elbruz Dağı’nın barı tarafından doğar ve Kuban’ın soluna doğru akar. Teberde’nin Kuban’a döküldüğü yerin biraz yukarısında taş bir köprü vardır. Podrobnaja Karta’da bu nehir Keberda

Petersburg, 1803 (<https://kp.rusneb.ru/item/reader/novaya-generalnaya-dorozhnaya-karta-rossiyskoy-imperii>)

⁵⁰⁹ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu’* da, *Rossiyskiy Atlas, iz Soroka Çetyrokh Kart Sostoyaşiy i na Sorok dva Namestnichestva Imperiyu Razdelyayuşiy’* de ve *Rossiyskiy Atlas, iz Soroka Trokh Kart Sostoyaşiy i na Sorok Odnu Guberniyu İmperiyu Razdelyayuşiy’* de burası конивское (Konivskoye) şeklinde Kuban’ın kuzey kıyısında gösterilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii’* de ise конивская (Konivskaya) şeklinde aynı konumda Kopyl’dan 18 verst meafede verilmiştir. Günümüzde bu konumda bu adla anılan bir yerleşim yeri bulunmamaktadır. Bkz. A.M. Wildbrecht, *Rossiyskiy Atlas, iz Soroka Çetyrokh Kart Sostoyaşiy i na Sorok dva Namestnichestva Imperiyu Razdelyayuşiy*, St. Petersburg, 1792 (<https://geoportal.rgo.ru/catalog/starinnye-atlasy-i-karty/russkie-generalnye-atlasy-xviii-xix-vv/rossiyskiy-atlas-iz-soroka>); Wildbrecht, *Rossiyskiy Atlas, iz Soroka Trokh Kart Sostoyaşiy i na Sorok Odnu Guberniyu İmperiyu Razdelyayuşiy*, St. Petersburg, 1800 (<https://geoportal.rgo.ru/catalog/starinnye-atlasy-i-karty/russkie-generalnye-atlasy-xviii-xix-vv/rossiyskiy-atlas-iz-soroka-0>)

⁵¹⁰ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu’* da ve *Rossiyskiy Atlas, iz Soroka Trokh Kart Sostoyaşiy i na Sorok Odnu Guberniyu İmperiyu Razdelyayuşiy’* de ведмедивское (Vedmedinskoye) şeklinde Kuban’ın kuzey kıyısında verilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii’de* ise ведмедицкое (Vedmeditskoye) şeklinde Kuban’ın kuzey kıyısında Konivskaya’dan 25 verst mesafede verilmiştir.

⁵¹¹ Ç.N.: Старотитаровская (Starotitarovskaya) günümüzde Krasnodar Krayı’na bağlı bir şehirdir. *Rossiyskiy Atlas, iz Soroka Trokh Kart Sostoyaşiy i na Sorok Odnu Guberniyu İmperiyu Razdelyayuşiy’* de титаревское (Titarovskoye) şeklinde Kuban’ın kuzey sahilinde ve Vedmedinskoye’nin güneybatısında verilmiştir.

⁵¹² Ç.N.: *Rossiyskiy Atlas, iz Soroka Çetyrokh Kart Sostoyaşiy i na Sorok dva Namestnichestva Imperiyu Razdelyayuşiy’* de анукой (Anukoy) şeklinde темрукской лиманъ (Temrukskoy Liman’) halicinin güney kıyısında verilmiştir.

⁵¹³ Ç.N.: Вышестеблиевская (Vişestebliyevskaya) günümüzde Krasnodar Krayı’na bağlı bir yerleşim yeridir. *Podrobniy Atlas Vseh Çastey Sveta’* da вышестеблиевская (Vişestablyevskaya) şeklinde Anukoy’un konumunun güneybatısında verilmiştir ve bu konum günümüzdeki konumuna çok yakındır. Bkz. A.A. İlyin, *Podrobniy Atlas Vseh Çastey Sveta*, St. Petersburg, 1884 (<https://geoportal.rgo.ru/catalog/atlas-y-mira/podrobnyy-atlas-vseh-chastey-sveta-1884>)

şeklinde hatalı olarak verilmiştir ve tüm asıl beyanların aksine, Kuban'a taş köprüünün yukarısında döküldüğü gösterilmiştir.

2. Şona ya da Sona çayı aynı dağlardan doğar ve ağzı öncekinden sadece yedi verst sonradır. Bunun solundaki bir tepenin üzerinde, Kuban'ın karşısında, eski bir kilise vardır. Çerkesler bu kiliseye de Şona der. Bu yapı a aynı şekilde çan kulesi, Frengi yani Avrupalılar tarafından yapılmıştır. Dağlardaki tüm kiliseler Çerkesler tarafından Klissi olarak anılır, ilaveten Türkçe كلسيا Klisia, Yunanca εκκλησία (ekklisia) kelimesinin bozulmuş halidir.

3. Karekent deresi.

4. Tzaşedsere, bunun sağ tarafında Kubuş çayı akar.

5. Cako deresi, yani Çerkesce keçe-pelerin.

Bu son üçü kayrak-taşı tepeleri silsilesindedir, bunlar Kuban'a doğru yavaşça batarlar.

6. Bir sonraki 80 verst sonra gelir, kayda değer bu nehir ağzına Tatarlar Kîçik Silincik⁵¹⁴ derler ama Çerkesler İndşiksohay, bu adlandırmaların ikisi de Rusların Maloi Zelençuk adlandırması ile birlikte, Küçük İndşik manasına gelir. Kaynağını Kara Dağlardaki karlı menzillerden doğan birkaç küçük akar suyun birleşiminden alır ve bunlardan altta bahsedilmiştir. Ağzında eskiden bir Türk hisarı bulunuyordu. Buradan bir yol Altıkesssek Abazlar ve Beşilbay'a, Urup'un kaynağına dek gidiyordu ve Ssuanelerin ülkesine doğru karlı dağlardan Hobis'in kaynağına devam ediyordu ve Megrelya'ya ilerliyordu.

7. Büyük İndşik⁵¹⁵; Tatarca Ulu-Silindşik; Çerkesce İnçikgiişgua ve Rusça Bolşay-Zelençuk. Bunun ağzı öncekinden 25 verst aşağıda ve kayrak-taşı tepeleri arasından 80 verst mesafede bunun üzerinde Çerkeslerin Çelemiş, Tatarların بر كوبر

⁵¹⁴ Ç.N.: *Mappa Sistens Regionem Cuban*'da bu nehir "İntchik" şeklinde, Kuban'ın Karadeniz'e akışını baz alarak, soldan Kuban'a dökülen bir Nehir olarak gösterilmiştir. Günümüzde Ruslar tarafından Малый Зеленчук (Maliy Zelençuk) şeklinde adlandırılmaktadır.

⁵¹⁵ Ç.N.: *Mappa Sistens Regionem Cuban*'da "Maj. İntchik" şeklinde İntchik'den sonra Kuban'a soldan dökülen bir nehir olarak verilmiştir. Günümüzde Ruslar bu akarsuya hala Большой Зеленчук (Bolşoy Zelençuk) şeklinde adlandırmaktadır.

Yerkopir dedikleri, ikisinin de *toprak köprü* demek olduğu bir köprü vardır. Buradan İnal ve Urop üzerinden Beslenay'a giden ve Laba'ya devam eden bir yol vardır. Büyük İndşık'ın kaynağında, yüksek kayrak-taşı silsilesinde, hemen karlı dağların eteğinde, taştan yapılmış bir köprü görülür. Bu kilisenin biraz kuzeyinde tuğladan yapı harabeleri vardır, bu harabelere Çerkesler kendi dillerindeki karşılığı olan Macar-Unneh yani tuğla-evler, Nogay Tatarlarında Macar'ın herhangi tuğladan yapı manasına gelmesi gibi.

8. Çerkesce Urup⁵¹⁶ denilen nehre Nogaylar Uarp ya da Arp derler. Bu nehir Niziri Dağı'ndan, karlı menzilden doğar ve Ubeshnoye karakolunun birkaç verst aşağısından Kuban'a dökülür. Karakol Kuban'ın sol tarafında bulunur ve bunun yakınlarında Cangelde köprüsü vardır. Urup'un ağzı Büyük İndşık'ın 90 verst aşağısındadır. Bu nehrin üzerinde eski bir kale varmış gibi gözükmektedir, Oset rivayetlerine göre kalenin adı Uarp-pfidar'dır (Uarp kalesi). Burası Büyük Kabarday'dan üç günlük yolda yer alır ve kahramanları, kendisini bir topa konulup bu şehre atılmaya mağdur etmiş, Chammitz oğlu Bahhteras tarafından mucizevi bir şekilde ele geçirilmiştir. Bu hikaye ne kadar meşhur da olsa, batıya ilerleyişleri yeteri kadar kanıtlıyor bile olsa buradan Osetlerin eskiden bu kalenin hakimi oldukları sonucunu sağlıklı bir şekilde çıkaramayız.

9. Kayda değer bir nehir olan Laba⁵¹⁷, Urup'un 125 verst aşağısında, Üst-Labinsk kalesinin karşısından Kuban'a dökülür. İki akarsudan oluşan nehrin güney koluna Çerkesce Labazuk ve Tatarca Kiçi Laba, yani *küçük Laba* denir ve doğu koluna Çerkesce Labaşua ve Tatarca, Ulu-Laba yani *Büyük Laba* denir. Bu ikisi Ahinet Dağı'nın aşağısında birleşir. Laba, Kara Dağlar ve Kafkasların ilk sıra dağlarından gelen pek çok başka akarsuyun katılımını alır. Bunlar birazdan listelenecektir. Bu nehir ve ilk tepeler silsilesi arasında, Urup ve Kuban'ın batısında, Kuban'ın kuzey-doğu yönünden güneye doğru istikamet değiştirdiği yere çok uzak

⁵¹⁶ Ç.N.: *Mappa Sistens Regionem Cuban*'da "Orup" şeklinde Maj. İntchik'den sonra Kuban'a soldan katılan bir nehir olarak verilmiştir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da урупъ (Urup) şeklinde Proçniy Okop'un bulunduğu konuma yakın bir yerde Kuban'a soldan dökülüyor olarak verilmiştir. Günümüzde bu akarsu hala aynı adla Yypı (Urup) şeklinde anılmaktadır.

⁵¹⁷ Ç.N.: *Mappa Sistens Regionem Cuban*'da "Laba" şeklinde Orub'dan sonra Kuban'a soldan dökülen bir nehir olarak verilmiştir. Günümüzde hala Лаба (Laba) adıyla anılır.

olmayan bir konumda eski bir nehir yatağı ya da takabak bulunur. Bu eski nehir yatağı Kuban'dan ayrılır ve otuz verst mesafede Laba birleşiminden önce yine Kuban ile birleşir. Buna Tatarlar İbaş Giran derler. Bunun doğu kısmında, burası küçük akarsuların katılımını alır ki çok da kuru değildir ve buraya da Selençuk denilir.

10. Laba'nın ağzının otuz verst aşağısında Kuban, Tatarların Şavkeçeh dedikleri ve Çerkeslerin Şag'uassa⁵¹⁸ yani *yüksek prenses* dedikleri büyük nehrin katılımını alır. Bu nehir Rus haritalarında Şadgaşa, Reineggs hariç ki o Tsehekoyçe olarak verir, olarak verilir. Bu nehir karlı dağlardan doğar ve birkaç küçük akarsu ile artar.

11. Pçass⁵¹⁹ Nehri, Siyah ya da Kayrak-taşı Dağlarından doğar ve Psohass nehrinin katılımını sağından alır. Bu nehir bir öncekinden on verst aşağıda Kuban'a dökülür.

12. Şakups Nehri, Podrobnaya Karta'ya göre Şekumez, önceki ile aynı dağlardan doğar ve bir kanal vasıtasıyla Kuban'a bağlanır.

13. Sup⁵²⁰ Nehri, Tatarca Kızlar Keten, yani *boğulmuş kızlar*⁵²¹, kayda değer bir nehirdir ve kayrak-taşı tepelerinin yüksek menziline doğar. Bu nehir öncekinin on iki verst aşağısında Kuban'a dökülür.

14. قرا قوبان Kara Kuban⁵²², yani Tatarca *Siyah Kuban*⁵²³, Çerkeslerin Afıps dediği nehir kayda değer bir nehirdir. Özellikle yağmurlar ya da eriyen karın

⁵¹⁸ Ç.N.: Белая (Belaya) yani "beyaz" olarak anılan bu nehrin Adigece adı Шъхъагуащэ (Ş'hyaguşe) yani "beyaz" şeklindedir.

⁵¹⁹ Ç.N.: Günümüzde Пшиш (Pşış) şeklinde anılmaktadır.

⁵²⁰ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da супъ (Sup') şeklinde Kuban'a soldan dökülen bir nehir olarak verilmiştir.

⁵²¹ Ç.N.: Yazar "keten" kelimesinin karşılığı olarak "ertrunken" yani boğulmuş kelimesini vermiştir. Hangi sözlükten faydalandığını belirtmeyen yazarın ulaştığı mananın böyle olmayabilir. Karaçay-Malkar ağzında "ketgen" kelimesi "giden, gelen" manasına gelmekte olup yine bilindiği üzere "keten" kelimesi bir tür kumaş adı olarak Türkçede yaygın olarak kullanılmaktadır. Bkz. Tavkul, a.g.e., s.379,

⁵²² Ç.N.: *Mappa Sistens Regionem Cuban*'da "Kara Kuban" şeklinde "Apain" adlı başka bir akarsuyun doğusunda Kuban'a soldan dökülüyor olarak gösterilmiştir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da yine кара кубанъ (Kara Kuban) şeklinde Sup'un doğusunda Kuban'a soldan

şırdığı zamanlarda teknesiz geçilmez bir şekle gelir. Bu nehir karlı dağların eteğinden doğar, birkaç küçük akarsuyun katılımını alır ve öncekinden on verst sonra Kuban'a dökülür. Kuban'ın bu bölgede kıyıları alçaktır ve baharda beş ya da altı verstlik genişlikte su baskınları yapar, ağzına kadar sürüp giden bataklıklar oluşturur.

15. Yaman-su⁵²⁴ Nehri, Tatarca manası *kötü*⁵²⁵ su'dur, Çerkesler Otau Şalgan derler, öncekinden on verst sonra Kuban'a karışır ve Kuban'ın oluşturduğu bataklıkları güneyde sınırlandırır. Bunun otuz-beş verst batısında Kuban'ı aşan bir köprü vardır.

16. Yaban-su'nun ağzının kırk-beş verst aşağısında, Çernomorzian stanitzasına uzak olmayan bir mesafede Kuban'dan bir kol ayrılır. Buna aynı şekilde Kara-Kuban ya da *siyah Kuban* denilir. 35 verst döküldükten sonra Kara-Kuban ana akarsuyu ile birleşir.

17. Atakum⁵²⁶ Nehri kayrak tepeleri menzilinden doğar, Kafkasların batı tarafından akar. İlk kolşu yukarıda bahsettiğimiz Kara-Kuban'a dökülür ve batıya doğru akan bir diğeri Kara Deniz'in Kubanian Limen'ine dökülür. Doğudan batıya şu akarsuların katılımını alır: - Atehir, Bagunder ve Gofh. Ghof bataklıklar

katılıyor olarak verilmiştir. Günümüzde yazarın sözünü ettiği adlardan biri olarak Афипс (Afıps) şeklinde anılan bir nehir *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da Kara Kuban'ın Kuban'a katıldığı gösterilen noktaya çok yakın bir noktadan Kuban'a dökülmektedir.

⁵²³ Ç.N.: Kara rengi Türk kültüründe diğer renklere göre daha fazla kullanılan bir renktir. Yön anlamı olduğu gibi büyüklük, yükseklik, sayıca üstünlük, ani başatlık, bedbahtlık manaları da vardır. Aynı zamanda kara sıfatı birinci manasında da oldukça sık kullanılır. Burada yazarın da belirttiği şekliyle Kara-Kuban nehri kayda değer bir nehirdir yani büyük, görkemli bir nehirdir. Burada "kara" sıfatı büyüklük manası da veriyor olabileceği gibi derin bir nehrin rengi daha koyu olacağından birinci manasında da kullanılmış olabilir. Bkz. Selim Küçük, "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı", *Bilig*, S.54, Ankara, 2010, s.191

⁵²⁴ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da Емансу (Yemansu) şeklinde Yekaterinodar şehri yakınlarında Kuban'a soldan dökülen bir akarsu olarak gösterilmiştir.

⁵²⁵ Ç.N.: Yaman kelimesinin anlamlarından bir diğeri de "zor" dur. Nehrin su kalitesi ya da akış hızına dair detaylı bilgi vermeyen yazar "yaman" kelimesinin "kötü" manasına geldiği kanaatine varırken bu bilgilerden faydalanmadığını düşündürmektedir. Yine de oldukça iyi derecede Türkçe bildiğini bildiğimiz yazarın "yaman" kelimesinin "zor" manasına geldiğini bilmediğini düşünmek çok da mantıklı olmayacaktır.

⁵²⁶ Ç.N.: Адагум (Adakum) şeklinde anılan Kuban'a soldan katılan nehirlerden biridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da Атагумъ (Atakum) şeklinde Kuban'a soldan katılan bir nehir olarak verilmiştir.

oluşturur, Şipçi ve Yerlivasıtasıyla katılan Şad'şa, Kuban ile arasında birkaç göl oluşturur. Bunların hepsi sağ kısımdadır. Soldan Bakan suyunun katılımını alır. Bakan Şog'aleş Dağı'ndan doğar, dağın adının manası Çerkesce *eski beyaz dağ*'dır ve batıdan doğuya, Hudruk, İsaybet, Şuga Şukups ve Şukan akar.

Kuban'ın suyu temizdir ve yatağı genellikle taşlıdır. Bataklık olmayan bölgelerde akışı hızlıdır lakin bataklık olan bölgelerde akışı daha yavaş ve suyu çamurludur.

Böylece Kuban'ın ast nehirlerinin bir görünümünü sunmuş olduk, Kafkasların en yüksek menzillerine kadar bitişik ülkelerde yaşayan farklı boylar hakkında bazı bilgiler vererek devam edeceğim. Rusların genel bir adlandırma olan Sakubanzi olarak anladığı, yani Transkubanlılar; dillerine ve soylarına göre üç farklı haktır, Çerkesler, Abazlar, Tatarlar. İlkin Küçük ve Büyük Kabardey'i ve sonuncuyu başka bir yerde açıklarken işlemiş olduğum için burada sadece Abazlara dair bazı ayrıntılar ekleyeceğim.

Abazlar, Rusça Abassinzy, kendilerine Absne derler lakin Tatarlar ve Çerkesler onları Abaza olarak adlandırır ve ülkelerine Gürcüler Abhasseti derler⁵²⁷. Tüm komşu milletler ile dar suratları, kafa şekilleri ki kafaları iki taraftan basıktır, yüzlerinin alt kısmının kısılgı, çıkıntılı burunları ve koyu kahverengi saçları vasıtasıyla ayırt edilirler. Öyle görünüyor ki Kuzey-batı Kafkasların asıl yerlileri Abazlardır ve dağlardaki Çerkesler tarafından engellenmeden önce daha ileriye yayılmışlardır⁵²⁸. Sayısız halkın uyguladığı devamlı katliamlar bir yana günümüzdeki konumlarını korumuşlardır. Özgün dilleri, birkaç Çerkesce kelime istisnası dışında, bilinen hiçbir Asyatic ve Avrupai dile benzemez ve Kara Deniz ile Megrelya'ya kadar yaygın kullanılır. Eski zamanlarda kendi ülkelerinde kendi hükümdarları vardı, Gürcü kayıtlarına göre bu hükümdarın adı Abhassemphe აბხას მფე⁵²⁹ idi. Devamında, o zamanlar şöyle adlandırılan Abhassethissa da Kharthelissa Mephe აბხასეთისა და კართელისა მფე yani, Abhasseti ve Gürcü

⁵²⁷ Ç.N.: Bkz. İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul, 1958, s.142-143, s.184

⁵²⁸ Ç.N.: Bkz.Aydın, a.g.m., s.1; Ayşegül Kuş, *19. Yüzyılda Kafkasya*, İstanbul, 2019, s.56-64

⁵²⁹ Ç.N.: Gürcüce'den tercümesi; Abaz Kralı.

Kralı, uzun süre Gürcü krallarına tabii oldu. Onların yönetimi döneminde Yunan Hristiyanlığı getirilmişti; Kara Deniz'deki Byçvints'de bir patrik ve Mokvi ile Dranda'da baş piskoposlar bile vardı. Yine de bu dinden geriye biraz iz dışında bir şey kalmamıştır, sonunda karlı dağların kuzeyinde yaşayanlar arasında ve arasında İslam benimsenmiştir. Ardından kendilerini Gürcülerden bağımsız ilan etmişlerdir ve hala genel bir liderleri yoktur. Kendi prensleri olan Karadeniz'de yaşayan boyların bazıları Türklerin üstünlüğünü kabul etmiştir ama diğerleri imtiyazlı Çerkes prenslere tabiidir. Yine de kim güçlüyse onun yanında olurlar. Bu egemenlerin baskısından kendi prensleri fakir düştü, bu sebeple tüm boylar genelde bir ya da daha fazla yaşlı seçer lakin bu kanunsuz sülalelerin birbirini katletmesi çok kez yaşanır. 1770 ve 1780 yılları arasında Kafkasya hattında görev yapmış olan General Fabrizian zamanında, Altı Kessek Abazları kendilerini Çerkeslerden bağımsız ilan etti lakin generalin hoşgörülü halefleri sayesinde yine Çerkeslerin emri altına girdiler⁵³⁰. Sonunda Çerkeslerin gözetimi altına bile yerleştirildiler, belki de, ifade edilene göre, bu uygulama Rus bölgelerini terk etmeleri gerekmesin diyeydi. Lakin günümüzde Kafkasya hattına yerleştirilmiş boylar daha kalabalıktır ve Çerkesler bunlara karşı onların yardımına mecburdur, Abaslar onlara eskiden olduğundan daha az rahatsızlık vermektedir.

Abazlar oldukça barışçıldır ama Rus bölgelerine saldırılar yapmaya başlamışlardır. Bir takım savaşçı eski kutsal bir meşe altına toplanıp ağaca bir kılıç geçirdiklerinde şöyle dediler, *Saspaonja Urussomya nako t'chamchatatabi*, yani Rusların üzerine yürüyeceğiz, onları yenip öldürmemize izin ver!

Aile içi alışkanlıkları arasında Çekerkeslerinkine kayda değer benzerlikler vardır ve kabanlarının daha kısa olması istisnası dışında onlar gibi giyinirler. Megrelya sınırında yaşayanlar İmereti başlıkları takarlar. Kafkasya'nın kuzeyindeki Abaz köyleri bu noktadan sonra Çerkeslerden farklılık gösterir. Buralarda evler kare ya da daire şeklinde ortada bir meydan kalacak şekilde düzenlenmemiştir, ormanda birbirinden bağımsızlardır. Evlerin küçük avlusu vardır ve tüm bina iyi bir güvenlik için güçlü bir çit ile çevrelenmiştir. İnşa tarzı ve iç düzenlemeleri gibi diğer

⁵³⁰ Ç.N.: Aydın, a.g.m., a.y.

açılardan Çerkeslerin evlerine benzerler. Aile daireleri dışında, ayrı bir misafirhaneleri vardır ve soba yerine kil ile sıvanmış hasırdan şömineleri vardır. Evin kendisi kalas ve çalı çırpı ile örtülmüş bir çatı ile aynı materyalden inşa edilmiştir. Yatakları kanepeler gibidir, girişin solunda ahşap çerçevenin üzerinde keçeden ve yastıklardan yapılmıştır. Kulübenin duvarlarının karşısında ev sahibinin kendisi tarafından yapılmış kürkler, kıyafetler, farklı renklerde saz hasırlar asılıdır. Çatının altında toplayıp demetler halinde astıkları Hint mısırını depolarlar⁵³¹.

Yemeklik sebze, darı ve balkabağı yetiştirirler ve kümes hayvanı ile çok sayıda arı beslerler. Ürettikleri mallar bal, mum, tilki ve sansar kürkleri, kalın yün kabanlar ve keçe pelerinlerdir. Bunları Kırım'a ihraç ederler ve karşılığında Ermenilerden kalın keten, pamuk ve ipek mallar, Rusya derileri, Türkiye derileri ve diğer gereksinimlerini alırlar.

Tüm Abazlar eskiden Çerkeslere tabii olduğundan Çerkesler hala bariz üstünlük iddiasındadır. Onlara göre Abaz prensleri Kabardian uzdenleri ile eşit konumdadır ve uzdenlerin kızlarından daha yüksek konumda olmayan kadınları eş olarak alamazlar ve bunlar bir taraftan Abaz prensesler ile evlenirler. Bunlar Çerkeslere tabi olmadan önce bu ayrım yoktu. Bir Kabardey ya da onun misafiri (kunak) Abazlar tarafından soyulursa, bunlar zararı karşılamak zorundadır ve ceza olarak kadın-erkek üç köleden vazgeçmeli yoksa arkadaşları öldürülür ve dokuz kölesi alınır.

Tüm Abazlar Küçük ve Büyük Abaza ya da Avaza arasında bölünmüştür: İlkine mensup olan boylar Kafkas dağlarının ötesinden Karadeniz'e kadar ikamet ederler ve bu sebeple Çerkesler bunlar Kuş'habib-Abbasi Transmontane (dağ ötesi) Abazları derler. Şimdi Kuban ötesinde, Kuban'ın kayanğından aşağı doğru ya da doğudan batıya ikamet eden boyların tasviri ile devam edeceğim. Bunları daha eksiksiz ifade etmek için, kendi gözlemlerim ile Pallas'ın gözlemlerini birleştireceğim. Şimdiye dek Pallas'ın ve benim gözlemlerim uyumluydular.

⁵³¹ Pallas, südliche Statthalterschaften C. I. S.325.

1. Küçük Abaza, Tatarca Altı Kessek, yani Altı Parça; Çerkesler tarafından Baskeh olarak anılır ve bunlar kendilerine Tapanta derler⁵³². Bunlar kısmen Kuban'ın bu tarafında, Kuban ile Podkuma arasındaki arazide ikamet ederler ve bunlar Rusya'ya tabiidir. Yine de Çerkesler bunların üzerinde üstün yetki iddiasındadır. Bunların Konstantinogorsk adlı küçük kaleye bağlı olmaları onlara zulmedenlerden iyi korunduklarını kanıtlar. Bu boylar şu şekildedir: - 1. Lou, 1500 adamdan oluşur; 2. Bibert, 1600; 3. Kliç, 600; 4. Cantemir, 1700. Bunların hepsi yakın zamanda salgın yüzünden oldukça azalmıştır, bu sebeple gerçek sayılarını kesin olarak belirtmek mümkün değildir. Bu boylar küçük köylerde Kuma ve Podkuma dolayında dağınık şekilde yaşarlar.

Rus sınırları ötesinde Küçük Abaza'ya ait şu yerler vardır:

1. Kliç, taş köprü'nün on üç verst aşağısında sağ taraftan Kuban'a dökülen Kalmursa Cilgassa Nehri'nin üzerinde yaşarlar. Bunların Keçega adlı bir köyleri de vardır, burası da aynı nehrin sağ kıyısında daha aşağıda bulunur.

2. Tramkt, taş köprü'nün hemen altından Kuban'a soldan katılan Teberde üzerinde ve aynı şekilde yine Kuban'a soldan dökülen Şona çayı üzerinde yaşarlar. Tramkt boyu, burada ve Beş-tav'da yaşayan, iyi at yetiştirmekle ünlüdür.

3. Lou ya da Lou-quah , yaklaşık iki yüz aile kadardır, Küçük Kardonek'te yaşarlar. Bu nehir Küçük İndşik'e sağdan dökülür.

4. Aslankt ya da Aslangerih, Küçük Kardenek ile birleşen Aksaut Nehri üzerinde yaşarlar.

5. Dudaruquehe, 250 aileden oluşur, bir takım yaşlının başkanlığındadırlar, bunların reisleri By-Aslan Dudaruk olarak adlandırılır. Bunların bir kısmı Küçük İndşik üzerinde ve bir kısmı 20 verst ötesinde Büyük İndşik üzerinde yaşar.

6. Bibert, Küçük İndşik'e soldan katılan Marau ya da Marauh Çayı üzerinde yaşarlar.

⁵³² Ç.N.: Altı Kessek adlandırması Karaçay Türkleri ve Nogaylar tarafından Aşuvalar için kullanılır. Bkz. Kuş, a.g.e, s.59

Rusya sınırlarından bu boylara giden yol Kuma üzerindeki Kubanskoye karakolundan geçer, ardından bu nehirden yukarı Mara ve Baramut dağlarını ve taş bir köprüden Kuban'ı geçer. Bazı yerlerde az çok tepelik olsa da bu yol arabalar için uygundur. Bu yerleşim yerlerinin ötesinde kayalıklarla sınırlanmış dar bir vadi vardır, burada at üzerinde olmadan seyahat edemezsiniz. Karlı menzil sadece İndşık'ın iki yanından yürüyerek aşılabilir ve böylece İmereti bölgesi Leçkum bölgesine ulaşırsınız. Burası antik çağlardaki Hippius, Tzchenis-tzqali'nin kaynağına komşudur.

Altı Kessek'in bir ortak lideri yoktur ama kir kaç uzdenleri vardır, bunlar sadece servetleri kadar onurludurlar. Bunlar Kabardey prensi Adilgerih Atashukin'a güçlü bir şekilde bağlıdır ve onun emirlerine kesin itaat ederler. Bu prens eskiden Atashuka Hamurian ve İsmail Bey Atashuka ile birlikte Jekaterinoslav'da bir mahkumdu ama iki tekerlekli bir arabası (*Arba*) olan bir Nogay'ın yardımı ile kaçmayı başardı. Bu prensin yandaşları dünden güne artıyor ve bir Rus düşmanı olarak Rus bölgelerine sık sık yıkıcı saldırılar yapıyor. Müslüman din adamları ile birlikte hareket ediyordu ve bunları Kuban ötesinde yaşayan boyları Ruslarla savaşıma kışkırmaları için kullanıyordu. Yine de Tanrı bunun entrikalarına engel olmayı, 1807 yılında kendisi salgından öldüğünde ve birliklerinden sadece üç kişi hayatta kaldığında lütfetti.

Rusya'ya düşmanlık eden bu Abazların, gizlice Kuban'ı geçerek onları ziyaret eden arkadaşları ve akrabaları var. Uygun bir fırsat sunulduğunda, bunlar aynı şekilde Kozak stanitzasının ötesine, Nogaylarla birlikte komşu köyleri yağmalamak ve ganimeti bunlarla ve Rusya sınırı içinde yaşayan Abazlar ile bölüştürmek için sefer yaparlar. Burada Kabardey haydutları bir sığınak bulmuştur, buraya sık sık ganimetlerini getirirler, esirlerden ve sığırlardan oluşan bu ganimetler Kuban'ın karşısında satmak içindir. Bu fenalıkların hepsi komşu Rusya'ya sadık Nogaylar tarafından kolayca önlenebilir, üstelik bunlar Abazlar ile ittifak halinde değildir.

Bunlar Kabardey prenslerine tabiidir ve kendi en düşük *Agassir* boyun eğerler. Bunlardan her biri Abazlardan sadece kendi geçimi için bir sığır almaz

karısını dost olarak alır ve birkaç gün sonra geri gönderir. Tüm Abazlar çalışkan insanlardır ve Çerkesler tarafından çok acımasızca soyuluyor olmasalar varlıklı olabilirler.

2. Beşilbay ⁵³³boyu Abazdır ve eskiden Yefir ve Zih çaylarının yanındaki ağaçlık tepelerde yaşamaktaydılar. Bu iki nehir birleşip Büyük İndşik'a dökülür ve ülke bu nehirde, ilaveten Urup'un kaynağında ve kısmen Büyük ve Küçük Tegenn üzerinde sınırlanır. Tegen nehirleri yüksek flötz-dağlarından doğar ve soldan Urup'a dökülür. Günümüzde Büyük İndşik ve onun kollarında, Urup istisnası hariç, yaşamıyorlar bölgeyi şiddetli salgın sebebiyle terk ettiler. Bozulmuş bir Abaz ağzı konuşuyorlar ve kendi prenslerine sahipler; bunlardan en güçlü olanları İsmail ve Kuş'tur. Yine de Kabardeylerin bunlar üzerinde üstün otoritesi söz konusudur. Bunlar inatçı ve dik kafalıdır ve üzerlerine düzenlenmiş Rus seferine rağmen, asla tabii olmadılar. Karakterleri ve yaşam tarzları diğer Abazlara benzer. Yaşadıkları ormanlar ve dağlar yüzünden tarımsal ürünleri daha az satarlar, tek ekili alanları Urup'un yanında aşağı bölgededir. Bunlar çoğunlukla koyun, keçi ve arı yetiştirirler. Sonbaharda ve baharda sürülerini bırakıp Büyük ve Küçük İndşik üzerine daha alçak bölgeye inerler. Bunların arasındayken sık sık zehirli bala rastlayabilirsiniz, bu balı arılar azalea pontica⁵³⁴ ve rhododendron'dan⁵³⁵ yaparlar.

Bunların yaşadıkları yere giden tek yok son derece zordur ve pek çok kısmı seyahat edenler için geçilmezdir, buralar sadece yürüyerek geçilebilir. Bu yol Nevinnoye karakolundan Kuban'ı aşan Tatarların Sulukız dediği köprüden geçer, Büyük İndşik'ın sağ kıyısından 75 verst devam eder devam eder; ardından nehri bir köprü vasıtası ile geçersiniz ve dar bir boğazdan İnal çayını geçersiniz, İnal çayı soldan (yaklaşık 16 verst mesafede) Urup'a dökülür ve bunun ağzından başka bir dar geçit 10 verst sonra Urup'u geçer. Burada yol çok zordur ve seyahat edenler Urup'un bir yanından diğerine sürekli geçmek zorunda kalır, ta ki ilk yerleşim merkezine varana dek. Burası üç verst mesafede bir düzlükte yer alır ve yaklaşık on

⁵³³ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da башлыбайцы (Başlibaytsi) şeklinde Küçük ve Büyük Zelencuk'un kaynaklarının olduğu bölgelerde yaşadıkları gösterilmiştir.

⁵³⁴ Ç.N.: Daha yaygın adı ile Sarı Çiçekli Orman Gülü.

⁵³⁵ Ç.N.: Daha yaygın adı ile Orman Gülü.

kulaç genişliğindedir. Bunun ötesinde iki verst uzunluğunda başka bir dar boğaz vardır, burası ağaçsızdır ve bundan sonra yol açılıp karlı dağlardan geçer.

Beşilbayların yaşadıkları yerlere ulaşmak çok zor olduğundan ve çok güçlü bir şekilde yağma bağımlısı olduklarından, Abaz suçlular Rus bölgelerine sığınıyor ve burdakileri Rus sınırlarına saldırmaya kışkırtıyor.

3. Nogaylar, 450 aileden oluşurlar ve bir zamanlar Büyük İndşık'ın aşağı kısımlarına komşu bölgelerde, Rus sınırına yaklaşık 25 verst mesafede yaşarlardı. Şimdi Hotz Nehri'ne taşındılar, bu nehir Büyük ve Küçük Laba'nın birleşme yerinden biraz aşağıda Laba'ya dökülür. Lakin göçer hayat yaşadıklarından ve burada onlara yetecek kadar yer olmadığından, kısa zamanda eski otlaklarına dönmeleri muhtemeldir. Bunların prensleri Ahmet Giray Mazur Oğlu ve Albay Atashuka Hamursi'nin kız kardeşinden olan iki yeğeni Musa ve Murza Bek Manzur Oğlu'dur. Bunlar tebaları ile birlikte barışçıl bir şekilde yaşarlar. Tüm prensleri Manzur Oğlu boyuna mensup olduğu için Ruslar bunlara Mansurovski⁵³⁶ ve Çerkesler Mamzirru'ko derler. Bunların arasında, Rus tarafında yaşayan Arslan Bek Mazur Oğlu'nun kardeşi Bekmurza Manzur Oğlu yaşar. Bekmurza aslında Rusların arasında yaşıyordu ama tebaası ile birlikte kaçtı ve çok sayıda cinayet işleyip hasar verdi ama kardeşi Kelman-bek'in ölümünden sonra yeğenine katıldı ve şimdi barışçıl bir göçer hayat yaşıyor.

Bu Nogayların yöresinde ayrıca Selim Giray Ademeyev yaşar, kendisi Tümgeneral Sultan Mengli Giray'ın atalığı ya da amcasıdır, Kırım Hanları soyundan gelir. Tebaası kırk aileden oluşur, bunlarla sürekli olarak yağma yapar. Kendi *Aul'unda* adı çıkmış hırsız Roslan-beg Taganov'u ve kardeşi Cambulat Taganov'u korur. Bunlar kesinlikle onunla birlikte yaşamaz ama Küçük Abaza'da yaşar, yine de Roslan-beg ne zaman Rusların üzerine sefere gitse Cambulat, Selim Giray'ın *Aul'una* gider ve birliklerin dönmesini bekler ardından ganimet bölüşülür.

⁵³⁶ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da bunlar мансуровцы (Mansurovtsi) şeklinde Başlıbaytillerin kuzeyinde Urup ile Kuban Nehirleri arasında yaşıyor olarak verilmiştir.

Kuban'ın ötesinde, iki İndşik üzerinde ikamet eden bu Nogaylar, Hotz'a geri dönmekten önce kolayca Rusların tarafına dönmeye kolayca ikna edilebilir. Lakin sınırlardaki memurların, yetersizliği ve tamahkarlığı devamlı sorunlar ortaya çıkarttı. Bunlara giden yol bahar ve sonbaharda çok iyiydi ve sığırları Küçük İndşik'de, sınırdan sadece yedi verst ilerde otliyordu. Yazları sürülerini Kara Dağlarda tutuyorlar ve kışın Aullarında. Keçe yurtlarda yaşarlar ve yaşam yerlerini sık değiştirirler. Lou ve Dudaruk Abazları ile ve Beşilbaylar ile iyi bir uzlaşmayı sürdürmektedirler.

4. Besleni⁵³⁷ boyundan olanlar Çerkesler ile aynı soydan gelir, prensleri Kabardeyler ile müttefiktir, ortak ataları Kanuka'dır. 1500 aile olarak Üst Laba'da, nehrin yüksek dağlardan doğduğu yerde yaşarlar ve soldan Laba'ya katılan Hotz'a ve Yaman-su'ya sağdan dökülen Psefir Çayı'na doğru genişlerler. Burada Muhoş bunlara sınır olur. Bunların en güçlü prensleri Kazil-beg Kanuks'tur, kendisi şimdi ölmüştür. Kendisinin halefleri büyük ve küçük kardeşleri Bekmurza Roslanbek ve Mura-bek Kanuka'dır, bunlar Atashuka Hamursin'in karısının kuzenleridir. Beslen liderleri Kabardeyler ve Nogaylar ile birlikte Rus bölgelerini yağmalamaya çıkarlar ve ganimeti bunlarla bölüşürler. Esir Rusları daha uzak dağlarda satarlar, sadece çocukları kendilerine saklarlar. Besleni boyundan olanlar Kafkasya hattında her yerde, takas ve alışveriş yapma amacıyla Kabardey olarak geçerler. Kışları sığırlarını dallarla örölüp çitle çevrilmiş yerlerde, Laba üzerindeki konutlarının yakınında saklarlar ama baharda ve sonbaharda Urup, Büyük İndşik ve Kuban'a dökülen tuzlu Kasma üzerinde otlatırlar. Sürüleri genellikle koyun sürüleridir ve çok kalabalıktır.

Bunların tepeleri aşılmazdır ve diğer dağlılıkla sürekli bir anlaşmazlık içindedirler, çünkü bunlardan adam, öküz ve diğer büyük başlarını çalarlar. Bunların koruması altında iki Muhaşev köylüsü vardır bunlar Muhoş'dan kaçmıştır ve Hotz'a dökülen Mahmah nehrine yerleşmiştir. Bunlar yüz aileden oluşur, prensleri yoktur ama iki yaşlıları vardır. Bu yaşlılar Mamadsef ve Medrup'tur. Bunların otlakları

⁵³⁷ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da бисленейцы (Bisleneytsi) şeklinde Lada Nehri üzerinde yaşadıkları şeklinde verilmiştir.

Beslenlerin otakları ile yan yanadır. Besleni daha iyi koşullarda daha uzakta Temirgoye, Muhoş ve İndşik'ten Hotz'a taşınan Nogaylarla birlikte ve aynı şekilde Naurus Aul ile birlikte yaşar. Rus bölgesinde dolaşanlarla da uyumlu bir şekilde yaşarlar.

5. Laba'nın en üst kısımlarına komşu bölgelerdeki ülkede Küçük Abaz boyu Midavi ya da Madoveh, yüksek ve güçlü bir konumda yaşar. Bunlar Müslüman değiller ve tamamen bağımsız yaşarlar. Prensleri ya da yaşlıları yoktur, aralarından en güçlü ve cesur olanı lider seçerler.

6. Barakay boyu Abaz'dır ve bunlar Türk kalesi olan Sohum-kala'nın yakınında yaşayanlara benzerler. Yaklaşık 560 aile kadarlardır ve Besleni'den 30 verst sonra, Hotz ve kolları boyundaki ormanlar ile dağlık bölgelerde yaşarlar. Bunların önemli bir kısmı aynı şekilde Hotz'a dökülen Gut'un iki tarafında oturur. Dağıldıkları bu bölgelere Kunaktav ve Shigil-buluko denilir. Yakın dönemde İslam dinini benimsediler ve bazıları hala domuz yiyor. Önceden genel bir yöneticileri yoktu, her aile kendi özel yaşlısına bağlıydı lakin şimdi bunlar Prens Adilgiray, tabii Hadşi-ali ve Bsege'us'a tabiiler. Bunların üçü de Kontşak ailesinden prenslerdir. Bunlar o zamandan beri Kabardeyler ve ardından Beslenilerin otoritesi altındaydılar ama artık bu ikisine de sadık değiller. Bunlar ya da diğer kabileler tarafından rahatsız edildiklerinde dağlara geri çekilirler, buradaki yerleşkeleri yazın bulunamaz. Büyükbaş hayvan bakımından zengindirler ve çok iyi otlaklara sahiplerdir ama kaba ve vahşilerdir. Sık sık Abazlarla birlikte yağma için Rus bölgelerine saldırılar düzenlerler.

7. Kasilbeg⁵³⁸ boyu Abazdır Madovh ile aynı soydan gelirler: Kafkasya'nın en yüksek zirvesinde, Büyük ve Küçük Laba'nın kaynaklarının arasında ve güney-batıya doğru Karadeniz'e kadar yerleşmişlerdir. Besleniler bunların sınırındır, yaklaşık 200 aile kadarlardır ve yaşlıların yetkisi altındadırlar. Bunlardan başlıcaları şöyledir: Herov, Papneh, Kanimat ve Adschi-bey'dir. Kayalık uçurumlarda otururlar, bağımsız yaşarlar ve başka bir kabileye tabii değillerdir. Albay Atashuka

⁵³⁸ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da кизилбеки (Kizilbeki) şeklinde Beslenilerin güneyinde Lada Nehri üzerinde yaşıyor olarak verilmiştir.

Hamursin'in Cambulat adlı oğlu bu kabile arasında büyümüştür. Rusya'ya çok hasar vermiş Sultan Kasilbeg gibi, o da eskiden bunların arasında yaşamıştır. Sultan Kasilbeg'den Kasilbeg adını almışlardır.

8 ve 9. Abaz boyu, Çegreh ya da Çagray ve Bagh; Laba'nın sol tarafı ve Laba'ya dökülen nehirler üzerinde yüksek dağlarda yaşarlar. Bir ölçüde, Besleni boyunun kolları hariç, önceki ile birlikte bir halkı oluştururlar. Bir yaşlı tarafından yönetilirler ve bunun adı Zihışeh'dir. Otlakları dağlardadır ve karşılığında onlara yardım eden Besleniler ile birlikte yıkıcı saldırılar yaparlar.

10. Muhoş⁵³⁹; Rusça Mohoševsi, 670 aileden oluşan bir Çerkes boyudur. Kara Dağların ormanlık eteğinde yaşarlar, buradan birçok küçük akarsu çıkar, bunlar verimli bir araziden aktıktan sonra Yaman-su'ya dökülürler. Bunlar, doğudan batıya, şu akarsulara sahiptir:

1. Şimblonahe ve Şograg, bunlar birleşip Laba'ya soldan karışır. Burada başlıca büyükbaşlarını ve arılarını tutarlar.
2. Psefir, bunun üzerinde Merberi ve Kurgukau köyleri vardır.
3. Psehuş, Nerberi'nin üç köyü bunun üzerindedir, Prens Salat Girya Baharsuka'nın emri altındaki uzden ile aynı addaki uzdene aittir. Bu üç çay birleşip Yaman-su'ya dökülür.
4. Pfarş ya da Yaman-su Sosurakay, üzerinde üç köy vardır.
5. Ponako, Yaman-su'ya soldan katılan bu akarsuyun üzerinde Delbugay köyleri vardır.
6. Kalh, aynı şekilde Yaman-su'ya karışan bu nehrin yakınlarında Bihabel ve Deşuka'nın köyleri vardır, bunlar yukarıda bahsettiğimiz Salat Giray'a aittir.
7. Arım'ın üzerinde Labugay köyleri vardır, bu akarsu Bulansu'ya sağdan dökülür ve Muhoşların batı sınırını oluşturur.

⁵³⁹ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da мухоши (Muhoşi) şeklinde Yaman-su ile Lada Nehirleri arasında Bisleneytsilerin kuzeyinde yaşıyor olarak verilmiştir.

Bu Muhoşlar büyükbaş bakımından zengindir ve tarımla da uğraşırlar. Çerkesler gibi yerleşik köylerde yaşarlar. Prensleri Baharsuka ailesindendir. Şimdiki liderlerinin adı Hopaç'tır ve Rus sınırlarına verdiği hasarla kötü bir ün yapmıştır. Kadardian presnsi ve albay olan Kuçuk ile yakın arkadaşlardır ama Misoist ailesinden Roslan-bek ile hasımdırlar. Hasım olmalarının sebebi Roslan-bek evli olduğu ve iki çocuk sahibi olduğu Hopaç'ın kız kardeşi'ni terk etmiştir. Bu sebeple Hopaç'ın kızkardeşi ikinci bir koca almıştır.

Muhoş boyu büyükbaşlarını kışın ahıra koyarlar; yazın Laba'nın sol sahilindeki otlaklara ve bahar ile sonbaharda Kuban yakınındaki Şakmik ve Şehbartta nehirlerindeki otlaklara salar. Bunlara giden yol Proçnoye Okop'dan geçer, Kuban'ın ve bu nehrin arasındaki yükseltilerin üzerinden, sağdan Laba'ya karışan Çelbok ve ardından Şograg'dan geçer. Rus birlikleri her zaman bunların yakınlarındadır.

Bunlar, Rusya Nogayları ile beraber iki köylerini harap eden ve 100 esir alan, Temirgoi ile komşudurlar. Günümüzde her bir taraftan taciz edilmektedirler ve prensleri Hopaç on iki aydır Rusların elinde tutulmaktadır. Rusların elinde tutulduğu sırada Hopaç'ın elleri ve ayakları donarak epey yaralanmıştır. Bunlar prensin iki köyünü Ruslar harap etmeden ve sürülerini almadan az önce yaşanmıştır. Abaseh de Muhoş'u yapmamıştır, sürü ve adam elde etmiştir; bu sebepten ötürü, Kuban üzerinde kendilerine toprak verilmesi şartıyla birkaç yıldır Hopaçlar Georgievsk'e gitmeye ve büsbütün Rus tahtına tabi olmaya karar vermiştir. Bu plan idam edilecekse ve bazı komşu kabileler boyun tabii kılınacaksa, Rusya bu önemli avantajı elde etmiş olacak ve Kuban hattını Kabardeylere ve diğer yağmacılara karşı savunabilecekti.

Hopaç aynı zamanda Abasehler ile de hasımdır çünkü Hopaç'ın kardeşi Şamaho Naurusi tarafından öldürülmüştür. Abasehlerin üzerine yapma seferine çıktığı sırada, bir grup Kabardey ile karşılaşmış, bunlar kimseyi tanımadığı için onu düşman sanmış ve onu öldürmüştür. Bu Kabardeyler kimin onu öldürdüğü konusunda sonrasında sorgulanmış, onlar da tüm suçu yanlarındaki Abaseh'e

atmışlardır. Şamoho Naurusi, Kabardah'a döndükten sonra onun başının kesilmesini emretti ve başını bir ağaca astı.

11. Naurus-Aul⁵⁴⁰. Bunlar 650 Nogay ailesinden oluşur, Akkerman sülalesindendirler, Aşağı Laba'da Kavkaskaya ve Ust-Labinskaya kalelerinin karşısında yaşarlar. Rus tarafında yaşayan Nauruslara benzerler. Bunların başlıca prensleri Kara Mursa, İbaş Oğlu, Bahatır Şah Kassi Oğlu, Roslan-beg Ahmet Oğlu ve Kelmik Acı (ya da Hacı) Oğlu'dur. Aralarındaki bir taşım anlaşmazlıktan sonra Roslan beg ve Bahadır Şah, Besleni egemenliği ve diğerleri Temirgoi egemnlği altına girmiştir. Bunlar yağma yapmaya son derece bağımlıdır ve bunların en cesur lideri Aslan Giray Urus Oğlu'dur. Laba'nın iki yanında da otlakları vardır ve burada büyükbaşlarını çitlerin içinde tutarlar. Sonbahar ve baharda Laba'yı terk edip sürüleri ile beraber Çalmik ya da Çelbok'a giderler.

12. Tubi ve Ubuh boyları Abaz dili diyalekti konuşurlar, Şag'vaşa nehirlerinin suladığı en yüksek bölgeden yüksek karlı-dağlara ve Karadenize kadar dağlar arasında güçlü bir mevkide yaşarlar. Bunlar iyi soygunculardır ve iyi kalitede şarap yetiştirirler, bu şaraba Sana derler. Sahip oldukları topraklar verimlidir ve toprağı sürmeleri gerekmez. Prensleri yoktur, sadece uzdenleri vardır; köylerde yaşamazlar, ormanlarda üç ya da dört evin bir arada olacağı şekilde dağınık yaşarlar.

13. Bsubbeh bir Abaz boyudur, öncekinin güneybatısında karlı dağlardan inen ve Karadenize doğru alçalan tepelerde yaşarlar. Soghun-kal'ah'a kadar olan toprakları işgal etmektedirler.

14. Abaseh⁵⁴¹, kayda değer bir boydur, Çerkes kökenlidir ve yine bozulmuş bir Çerkes diyalekti konuşurlar. Eskiden batı Kafkasların en yüksek mevzilerinde yaşarlardı. Günden güne sayıları arttığından siyah kayrak-dağlarına aşağı doğru

⁵⁴⁰ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da наврузы (Navruzi) şeklinde Muhoşilerin kuzeyinde Lada'nın Kuban'a en yakın boylarında yaşadıkları gösterilmiştir.

⁵⁴¹ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da bunlar yazarın tarif ettiği coğrafyada абазехи (Abazehi) şeklinde, Blaya'nın dağlık bölgeye yakın boylarında yaşıyor olarak verilmiştir.

yayılmışlardır. Ayrıca tarımla uğraşan komşu boylardan elde ettikleri ile daha da güçlenmişlerdir. Ayrıca bunlara pek çok yabancı sığınmacı gelir ve aralarına yerleşir. Bunun sonucu olarak artık karışıklardır, soylular dışında kimse has Abaseh olarak düşünülemez. Günümüzde Pfarş, Pfesir, P'sah nehirlerinin üst kısımlarında yaşarlar, ülkelerinin son kısmı Kara Dağların orman kaplı kısmıdır. Diğer araştırmalara göre, yerleşim yerleri Laba'dan batıya Sabdja'ya, Türk kalesi Anapa'ya çok uzak olmayan bir konuma doğru, 250 verst genişlikten fazla karlı menzillerin iki yanında genişlemiştir.

Yaşadıkları tüm alanda, 15.000 aile olarak hiçbir aralıkta yerlerinden ayrılmadan yaşarlar. Abaseh adını eskiden yanlarında yaşayan bir Çerkes güzelden alırlar, Kabardey dilinde *Abaseh dahe* güzel kadın manasına gelir.

Tarlaları büyük değildir ve köyleri genellikle birkaç evden oluşur ama hepsi bir diğerinin yakınındadır. Her kişinin çit ile çevrili kendi çiftliği ve küçük bir ormanı vardır ve böylece mülk sahibinin büyükbaşları için küçük otlak ve ekilebilir arazisi vardır. Tüm bu yerleşekler sahiplerinin adları ile anılır ve evler tamamen Çerkes tarzında inşa edilmiştir. Bölgeleri tepeliktir ama çok sayıda nehir ve akarsu vardır.

Abasehlerin prensleri yoktur, sadece yaşlıları ya da uzdenleri vardır. Bunlardan başlıcalarına dı Aedik, Acnamok, Aençiko ve Cangat'dır. Albay Atashuka Hamursin ve aynı şekilde Albay Dge Roslan-beg Missaost bunların arasında yetişmiştir ve Kabardey prensi Kuçuk'un oğulları ile yeğeni Devlet Musa aynı sebepten ötürü bunların yanındadır. Laba'nın yakınında otlakları vardır ama Bscheduh ve Şahapsih yakınında yaşayanlar gibilerinden muaf tutulurlar.

Abasehler iki ana kola ayrılırlar, bunların her bir yaşam tarzı olarak birbirine benzer. Bunlar şöyledir:

1. Aenamok, 29 aile.
2. Aençiko, 20 aile.
3. Aecigh, 10 aile.

Açıkçası bunların dini yoktur ve domuz yerler ama çoğu uzdenleri son on yıldır İslamı benimsemiştir. Lakin bu dine kesin olarak yerleşebilmiş değillerdir. Arkadaşlarına karşı son derece misafirperverlerdir ve onlar için çok şeyi feda edebilirler. Konuklara hizmetçiler değil ev sahibi hizmet eder ve Kunak'ın yanında oturur. Bunların arasında çok sayıda Rus esir ve asker kaçağına denk gelebilirsiniz. Kuban'a en yakın konumda yaşadıkları için esirlerini yanlarında tutma riskine girmezler. Esirleri Rus bölgesine kaçmasın diye esirler ve asker kaçakları Abasehlere satılır. Abasehler bunları daha da uzak bir yere Kubihanların yaşadığı karlı dağların ötesindeki denizde komşu yere gönderir. Bunlar buradan Anadolu'ya ve Mısır'a taşınır. Bunlar yalnız dağlılar arasındaki esirlerdir. Çünkü bunlar Ruslara satıldıktan sonra Türklere satılmaktan korkarlar. Bunun sebebi ise Transkubanlılara satıldıklarında, bunlar kaçınılmaz bir şekilde cezalandırıldıktan sonra özgürlüklerini geri kazanma ihtimalleri vardır.

Abasehlerin üzerine bir ordu gönderilmelidir, top ve mühimmat ile birlikte gidilecekse, Şag'vaşa üzerinden yürümeli bu akarsu karlı dağlardan çıkıp dar bir vadiden akar ve tepelerden ve zorlu yollardan kaçınmak için akarsuyun sürekli bir diğer tarafına geçerek seyahat edilmeli. Küçük toplanlarla Kucit ve Pschi üzerinden gitmek de mümkündür, bu akarsular yine Şag'vaşa'ya dökülür ve bu yol üzerinde açık alanlar vardır. Bu insanlarla bir savaş olursa, Çerkesler ve diğer dağlılar Ruslara katılabilir çünkü böylece kaçaklarını ve esir düşmüş vatandaşlarını geri alabilirler.

15. Kemurquehe⁵⁴², 500 ailelik kalabalık bir Çerkes boyudur. Tatarlar bunlara Temirgoi derler. Bunların Muhoş ile sınırları Arim Çayı'dır. Arim in üzerinde Labugay'ın altında Temirgoi⁵⁴³ köyü Çerihay köyü bulunur. Yerlileri Egorokoi soyundan gelir ve Prens Aslam Gerih ile Atashuka Aitekko bağlıdırlar. Bu aynı Aitekko; Laba'ya dökülen Butansu üzerindeki başka bir Egorokoi köyü olan Ratasay'a ve Minbulatay, Psinaok ve Gaur habla köylerine de hakimdir. Gaur habla köyü varlıklı bir Ermeni köyüdür, bu üçü de Şag'vaşa üzerindedir. Şag'vaşa

⁵⁴² Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da bunlar темиргойцы (Temirgoytsi) şeklinde Abazehlerin kuzeyinde verilmiştir.

⁵⁴³ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da темиргойские (Temirgoyskiye) şeklinde Psiha Nehri'nin sağ kıyısında verilmiştir.

büyükölük olarak Laba'ya eşittir ve Temirgoiler bununla komşu bölgelerde birkaç köye sahiptir. Bu nehrin kaynağının olduğı yerde dağlar, Karadeniz'e doğru yok olana kadar daha güneybatı yönlü yükselmeye başlar. Kara dağlar, geniş dağları ile Anapa'ya kadar kuzeybatıya doğru uzar ve Abasehler buraya yerleşmiştir. Şag'vaşa'nın sol kıyısı yüksektir lakin sağ kıyısı düzdür: nehir her taraftan orman ile komşudur ve Laba'nın aşağısında Kuban'a dökölüne kadar tarıma ve hayvan otlatmaya oldukça elverişli bir bölgeden akar. Psaga ya da Pşaba Çayı Temirgoilerin sınırını oluşturur ve bunun üzerinde yine köyleri vardır: soylu bir adam olan Hakemis'in köyü Hakemsi ve Ademir Neşuhay'a ait üç daha. Bu köylerin hepsi Prens Aytekko'un yönetimindedir. Bu çay karlı dağlardan çıkar ve sağdan Şag'vaşa'ya dökölür. Temirgoi boyunun tamamı kırktan fazla köye sahiptir ve 2000'den fazla silahlı adam toplayabilirler. Günümüzde Kabardey prensleri ile hasımdırlar lakin Besleni, Muhoş ve Bsheduh ile iyi anlaşmaktadırlar. Bu müttefiklerin birleşmiş güçleri 5000 kadar adam eder. Temirgoi boyu varlıklıdır ve tüm Çerkesler arasında en temiz olanlarıdır. Tüm köyleri istihkamlıdır. Güçlü direkler enlemesine, doldurulmuş körükler şeklinde dizilmiştir ve üstleri dikenli çalılıklarla savunulmaktadır. Bu bariyer, sık sık çarpıştıkları dağlı Abaz boyları Tubi ve Ubuğ gibi düşmanları için geçilmez şekildedir.

Bir Temirkoi ırkı olan Ademiler, Psega üzerindeki bazı köylerde ve Psişe'ye komşu bölgelerde yaşarlar. Bunların en güçlü prensleri Aytekko ailesinden Beruko'dur, yukarıda adı geçen Atashuka Aytekko'nun oğludur ve diğer prensler bunun kardeşidir. Bunların en yaşlısının adı Missaost'dur. Bunun yeğenleri yine önemli kişilerdir. Soydan vazgeçen İsmaiş Tlekishuk, eskiden bir prensti, artık sadece bir uzden ya da Besruko'nun bir soylusudur. Kiray ailesinden Hashali Muhammed ve diğeri İsmail; ikisi de İsmail Tlekishuk'un yeğenleridir, meşhur liderler ve haydutlardır. İsmaiş Tlekishuk ile birlikte Kafkasya hattına yağmalar düzenlerler. İsmaiş Tlekishuk ganimetin yarısını altığında, ki ganimet Ruslara götürölür, bu ganimet kurtarılmış gibi davranır. Bu sözde servisler neticesinde Rus rütbesi ile ödüllendirilmiştir ve Rus kumandanlarının en onur verici takdimnameleri almıştır.

Kışın Temirgoi büyükbaşlarını köylerinin yakınında çitle çevrili bir alanda otlatırlar; yazın Laba'nın iki tarafında tutarına bahar ve sonbaharda Laba ötesine Kuban'a doğru götürürler.

16. Kuban üzerindeki Rus hududu belirlenip sınırı çizilmeden önce, Çerkes boyu olan Bsheduh bu nehrin iki kıyısında da yaşamaktaydı. Şimdi bunlar, 670 aile olarak şu akarsuların suladığı bölgelerde yaşıyorlar:

1. Psişe, bunun üzerinde Edepsuhay köyü bulunur, bu köyün uzdeni Batuk'dur. Ayrıca Karagus köyü aynı adlı bir uzden'e bağlıdır.

2. Psahomat üzerinde, uzden Netuş'a bağlı Gabuhay ve Netuhay ya da Neşuhay köyleri bulunur.

Bu iki nehir birleşip bir sonraki gibi Kuban'a dökülür.

3. Şakups (Podrobnaja Karta'da Şekumev), bunun üzerinde Prens Halmiş'e bağlı şu köyler bulunur; Lakçukay, Hatugui ve Mamrukay.

4. Çebi üzerinde, Şirgi ve Tugurgi köyleri yine aynı kişiye tabiidir.

5. Sup nehri, Tatarca Kızlar Ketken, üzerinde Yuem köyü bulunur.

Bsheduh, arasında bir Abaseh ailesi yaşar, bunlar tarıma ve hayvan yetiştirmeye az ilgi gösterirler, komşularından daha fazla yağmaya bağımlıdır. Komşularına da sık sık dalaşırlar. Bunların prenslerinin başı Pşekui ailesinden Batmirza; Oçuka ailesinden Batir Murza; Karepay ailesinden Caçık ve Halmiş ailesinden Ayubono'dur. Şimdilerde büyükbaşlarını köylerinin yakınlarında otlatıyorlar ve Kabarvey tarzında yaşıyorlar. Çernomorzyan bölgesine sürekli olarak yağma düzenliyorlar.

17. Çerkes boyu Hattiquehe, Ruslar tarafından Attigoi⁵⁴⁴ya da Hattukay olarak adlandırılan 400 aileden oluşan bir boydur. Bunlar eskiden Kara Kuban'ın batısındaki, Ubin, Gill ve Assip çaylarının üzerindeki bölgeyi, güneyde Yaman-su ile sınırlanan Kuban bataklıkları hariç, Çernomorzyanların ve Şapşiklerin arasını

⁵⁴⁴ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da Атыкай (Atukay) şeklinde Kara Kuban ile Yaman-su arasında Ekaterinodar'ın güneyinde yaşıyor olarak verilmiştir.

kaplamaktaydılar. Şapşıklar tarafından sürekli olarak rahatsız ediliyorlardı ve Çernomorzyanlar ile de anlaşmazlık içindelerdi. O zamandan beri birkaç yıldır eski yerleşkelerini terk ettiler ve Temirgoilere gittiler. Şu an bunlarla birlikte Şag'vaşa üzerinde yaşıyorlar. Bunlar oldukça barışçı olup Üst-Labinsk ormanında diğer boyların saldırısına karşı tampon görevi görmektedirler. Şimdilerde Çernomorzyanlar bu boyun eski yerini terk etmesine sebep olan düşmanlıklarından pişmandır. Çünkü bunlar gittikten sonra Şapşıkların yağma saldırılarına karşı muhafazasız kaldılar. Bunların baş prensi Kerekay ailesinden Aslan Giray'dır.

18. Şapşıklar ⁵⁴⁵10.000 aile kadardır ve Kabardey Çerkesleri ile aynı soydandır. Lakin bunlar Abasehler gibi tüm kaçaklara sığınma sağlarlar. Günümüzde o kadar karışmışlardır aralarında çok az Çerkes kanı taşıyan kalmıştır. Bunlar, Bsheduh'un batısında, Anapa'ya doğru giden tepelerin ağaçlık menzillerinde, Antihir, Bugundur çayları üzerinde yaşarlar. Bu akarsuların üzerinde şu soylulara bağlı köyler bulunur; Apin, Afis, Çebik, Satasa, Bakan ve Şips. Bunların çoğu Abasehlerde olduğu gibi ailelere dağıtılmıştır lakin Satasa ve Çebik'de büyük köylerle karşılaşsınız. Tarıma ve hayvancılığa az ilgi gösterirler, yağmadan geçinmeyi tercih ederler. Prensleri yoktur ama ailesi en güçlü olan ya da yağmada daha yiğit olan bunları reisi kabul edilir. Bunların başlıca liderleri günümüzde şu şekildedir: Ahbat, Kuhoş, Şetuk, Aslangerih ve Arşak. Çernomorzyan ve Rus sınırlarına devamlı saldırılar düzenlerler ve bunların boyun eğdirilmesi işine hız vermek hayli gereklidir. Aksi takdirde doğuda Çeçenlerin teşkil ettiği kadar bir tehlikeyi batı bölgelerde teşkil edecekler. Bunlar fiziki kuvvet ve yerleşim alanlarının sağlamlığı ile Çeçenleri aşılar bile. Rusya bunlara boyun eğdirmek için tesirli bir girişimde bulunmalıdır, böylece Rusya bunlardan rahatsız olan tüm Transkubanlılar tarafından onaylanacaktır. Çernomorzyanlardan sağladıkları ganimete bakıldığında bu durumda onlar da Şapşıkları izleyecektir.

Şapşıklar bozulmuş bir Çerkes diyalekti konuşur. Bunlar Bakan'ın doğduğu dağlara kadar, Çerkesler bunları Şog'aleş, yani yaşlı beyaz dağlar, olarak

⁵⁴⁵ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da шапсыхи (Paşsihi) şeklinde Atakum ile Athur Nehirlerinin kaynakları arasında yaşıyor olarak verilmiştir.

adlandırmaktadır çünkü bu dağlar beyaz bir taştandır, genişlemiştir. Türk kalesi Anapa'ya giden yol buradan geçer ve kırk verst mesafede olup görülebilir.

19. Neçquaca⁵⁴⁶, Naçu-kayç, Ruslar tarafından Natuhaşi olarak anılır ve bir Abaz boyudur. Şapşiklerin batısında, Kara Dağların ormanlık bölgelerinde Meskyah çayına kadar olan bölgede yaşarlar. Bu çayın adı Uzun Odun manasına gelir ve bu çay Karadeniz'e boşalır. Yerleşkeleri şu akarsular üzerinde yer alır:

1. Atakum, küçük bir göldür ve birkaç katılımdan sonra Kuban'a paralel uzun bataklıklara kadar akar ve sonunda soldan Kuban'a dökülür. Bunun kıyısında Kuisuk ailesi oturur.

2. Bakan, bunun üzerinde Kalabat köyü ve bunun yanında dağınık aileler yaşar. Bakan dağları güneybatıdan kuzeydoğuya olacak şekilde ayırır ve derin bir darboğaz oluşturur direk olarak Anapa istikametine akar. Dar boğazın bitiminde Atakum'a dökülür. Dar boğazın üzerinde Sudşuk-kalah yolunda Harsek ailesinin yerleşkesi vardır.

3. Zemes: Sudşuk-kalah limanına dökülür; bu henrin güneyinde Neçquaca on beş köye sahiptir ve Büyük Abasa bu bölgeyi sınırlandırır.

Kuban'ın kuzeyinde uzayan dağlar dizisinde, Kuban'ın 40 versti boyunca, batıdan-doğuya şu çaylara sahiptirler:

4. Tasipsh, bunun üzerinde Şubak ailesi Nauruz adlı yaşlının yönetiminde yaşar.

5. Cup, bunun kıyıları Hasan-Şukşe ailesi tarafından kaplanmıştır.

6. Pribebs, bunun üzerinde İslam-Şukşe ailesi yaşar.

7. Hups ve

8. Nefil ya da Nepil üzerinde, Şupako-Kašo adlı yaşlının köyleri vardır.

9. Pfif- Bu nehir ve Nefil arasında sur ve hendeklerle yapılmış düzgün bir dörngen alan bulunur, tıpkı bir Roma kampına benzer. Kuzeyde, Kuban bataklıklarına doğru, yüksek yapay tepeler (*Kurgani*) yapılmıştır. Bunlar küçük

⁵⁴⁶ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da натухасши (Natuhaşi) şeklinde Papşihilerin batısında yaşıyor olarak gösterilmiştir.

istihkamlardan başkası olamaz. Buranın eskiden Temirkoi Hanlarının yurdu olduğuna ve buraya Şantgir denildiğine dair rivayetler vardır. Karargah batıdan Nefil ve doğudan Pfif ile sınırlanmaktadır ve yaklaşık üç verst çapındadır⁵⁴⁷.

10. Kudaka. Bu akarsuyun üzerinde Nemerî-Primurse ve Şupako-Kaşo adlı yaşlıların köyleri vardır. Dağların arasından akarsuların çıktığı yerde petrol kaynağı vardır.

Neçquaca, Abazların dağların bu tarafındaki en güçlü boyudur ve kayalarla sınırlanmış vadilerde yaşarlar. Burada her yer çalılıklar ile kaplıdır. Ülkeleri haliyle toprak sürmeye uygun değildir ama otlak bakımından zengindir. Bu sebeple büyükbaş yetiştiriciliğine daha fazla ilgi duymak zorundadırlar. Aralıksız anlaşmazlıkları ve yağmaya olan eğilimleri, onları düzenli bir uğraş sahibi olmaktan alı koyar. Sınırlarında yaşayan Shana dışında tüm komşuları ile düşmanlardır. Kılıkları kaba ve yaşam tarzları sefildir. Biraz çavdar yetiştirirler ve nadiren domuz beslerler; hayvanlara komşu halklar arasında zor karşılaşılır.

20. Shana ya da Shani, küçük bir Çerkes boyudur. Sadece altı köyden oluşur. Bunlardan dördü Atakum Nehri üzerindedir ve ikisi bu nehrin aşağısındaki küçük bir göldedir. Bunlar eskiden Kuban'ın sağ kıyısında, Kupyl'in üzerinde yaşıyorlardı. Lakin Rus birliklerinin 1778 yılındaki girişimi üzerine Thaman yerlileri ile birlikte Kuban'ın sol kıyısına kaçtılar. O zamanlar Missaost Melik Giray Shana'ya bağlılardı ve tamamen silahlı iki yüz asker toplayabiliyorlardı. Bunlar tarımla ilgilenen insanlardır ve aynı zamanda biyıkbaş hayvanları da vardır. Lakin tüm Çerkeslerden daha fakirlerdir ve bu sebeple önemli soygunculardır. Bunlar neredeyse Çernomorzyan Kozakları tarafından yok edileceklerdi ve şimdi yirmi ya da otuz aile kadarlar. Alias Melik Giray ve Metahhuko adlı prenslerin yönetimi altında, Pşez ve Hohay çayları yanında yaşıyorlar. Hohay çayı Anapa'dan sekiz verst mesfededir küçük bir Türk kalesi olan Talissini'nin karşısındadır.

21. Küçük Çerkes boyu Ş'gakeh Anapa'nın hemen altındaki bölgeyi, Bugur ve Bugur'un alt kollarının üzerini kaplar. Adlarının Çerkesce manası *deniz kenarında yaşayan* şeklindedir. Ş'e, deniz manasına gelmektedir ve Ş'e *psitsa*,

⁵⁴⁷ Pallas, südlishe Starrhalterschaften Th. I. s.370.

Karadeniz demektir. Mamet Giray-Shana adlı bir prensleri vardır ve eskiden şu an Anapa'nın olduğu yerde yaşamaktaydılar. Lakin sayıları Neçquaca boyunun saldırıları ve salgının yıkıcı etkileri sebebiyle oldukça azaldı. Prensleri ticaretle uğraşırdı ve varlıklıydı. Ayrıca Karadeniz'de birkaç gemisi vardı.

22. Thaman'ın eski yerlileri, Kırım'ın alınmasıyla kaçan, yarı Tatar yarı Çerkes boy Buldnadi; Tatarlarca Adalı olarak anılır. Buradan Kuban'ın sol kıyısına ve Liman boyuna taşındılar. Eski adları olan Adalı adında köylerde yaşarlar. Mısır ve meyve yetiştirirler lakin başlıca işleri balıkçılıktır. Anapa'nın 191 yılında ele geçirilmesinden sonra bunların pek çoğu mahvolmuştur ve bu zamandan beri gittikçe azalmaktadırlar ya da komşu milletlerle karışmaktadırlar.

23. Zirvesi karlı dağların güneyinde ve Karadeniz'e komşu düzlüklerde Abaz boyu olan Ubuh, Şaşı, İbsip, Kubihan, Ara.ovas, Bah ve Nalpuki Macavi yaşar. Bunlar Çerkeslerce dağların diğer yanından Abazlar olarak yani Kuş'hasip Abassi adlandırılır. Prensleri yoktur; lakin kim hızlı koşan ve yiğit yağmacının özelliklerini barındırıyorsa bunu olağanüstü biri olarak kabul ederler ve buna itaat ederler. Sürekli beri taraftaki Abazların üzerine yaya yağma seferleri düzenlerler. Sayıları tespit edilmemiştir. Lakin Transkubanlara dair raporda kendi sayılarından daha az sayıda verilmişlerdir. Bunların hepsi şarap yapar, özellikle Ubuh (12. maddeye bakınız.) boyu mükemmel kalitede şarap üretir. Bunlar arasında yine meyve bol bulunur; elme, kiraz, erik, şeftali (Tatarca Şeftalu), fındık ve kestane gibi, ki kestane pek çok yerde kendi kendine yetişir. Bunların arasında, Mingrelya'da olduğu gibi, taş-balı bulunur. Bu bal suda çözülür ve içilir. Ülkelerinde büyük boyutlarda adi şimşir bol bulunur. Bundan elde edilen odun ticaretin önemli bir kısmını teşkil eder ve Konstantinopol ile Triest'e ihraç edilir.

Yukarıda sıralanan boyların yanı sıra, Kırım Sultanları soyundan olanlar da vardır. Bunlar Kuban bölgelerine sığınanlardır lakin bunların ya çok az ya da hiç destekçisi vardı. Bunlar Tatar ve Çerkes tarafından genel adlandırmaları olan Sultani olarak algılanır.

Murad Giray Has Giray, Naurus-Aul'un aşağısında Laba üzerinde yaşar ve halkı kırk aileden fazla değildir.

Kardeşi Devlet Giray Has Giray, Kara Dağlarda yaşayan Abasehlerin arasında, Kucups nehri üzerine yerleşmiştir.

Merhum Sultan Aslan Giray'ın çocukları ve Tümgeneral Sultan Mengli Giray'ın kardeşleri, Nogayların arasında Büyük Selençuk üzerinde, Ahmet Giray Manzurov'un yakınında yaşar.

Diğer Sultani aile Sultan Kasilbeg'in çocukları, birtakım bölgeye dağılmıştır ve bir boydan diğerine gezer. Bunlardan biri Gerik Kasilbek Oglu, yağma saldırıları ile kötü ün sahibi Cambulat Taganov eşliğinde: eskiden Temirgoi ve Abasehlerin arasında yaşamaktaydılar lakin Şapşiklere kaçtılar. Şu an bunların arasında yaşıyorlar.

Bunların hepsi hiçbir gücü olmayan boş bir Sultan unvanı taşır; kimseyi seferlerine katılmaya zorlayamazlar. Yalnızca gönüllüler onlara eşlik eder.

-

انابه Anapa⁵⁴⁸ Türkler tarafından 1784 yılında, Ruslar Kırım'ı ve Thaman adasını ele geçirdiklerinde kuruldu. Kuruluş amacı Thamandan kaçan yerlilerden ve Kuban'da gezinen Nogaylardan korunmaktı. Bu kale Kızılkaya silsilesine ait çıkıntılı bir yükseltinin üzerinde konumlanmıştır. Kızılkaya silsilesinin eteği üç verst sonra denizin yanında düzlüğe bitişiktir. Korgeneral von Gudoviç istila edip burayı 1791 yılında aldığı anda, kale surları sadece topraktandı. Lakin burası ve Sucuk-kala'h Türkler tarafından restore edildikten sonra burası yirmi arşın yükseklikte ve altı fit genişlikte duvar ile kuvvetlendirilmiş oldu. Anapanın son fethinde atolyeler çok kötü durumdaydı ama bol bol top tedarik edilmişti. Rusların saldırısı üzerinde Anapa yerlileri, Türk birliklerinin beklediği yardım gelmeyince kaçtılar ve Şapşikler ile Necquacalar tarafından yağmalandılar. Bu iki boy bunların yardımına gelmesi gerekenlerin ta kendisiydi. Ruslar şehri bombalarken şehirde sadece birkaç yaşlı kadın kalmıştı ve saldıranlar, bir memurun sorumsuzluğu sebebiyle meydana gelen barutlu silahların bol bulunduğu mahzenin patlaması dışında, bir adam bile kaybetmeden şehri ele geçirmişti.

⁵⁴⁸ Ç.N.: Bkz. Cengiz Fedakar, "Anapa", *TDVİA*, Ek-1, İstanbul, 2016, 92-94

سجور قلعه Sucuk-kala'h⁵⁴⁹, Anapa'nın 25 verst güneyinde, Zemes'in denize döküldüğü koyda bulunan başka bir Türk kalesidir. Kalenin ası direkt çevrildiğinde *Sucuk-kale* manasına gelmektedir ama Çerkesler burayı Cugo Zukala'h yani, *Küçük Sıçan Kalesi* olarak adlandırır. *Cugo*, sıçan, *zuk*, küçük, *Kala'h* kale demektir. Bu adlandırmanın sebebi, kale buraya inşa edilirken yakınlarda çok sayıda tarla faresi bulunmasıdır. Anapa alındıktan sonra Türkler ve Türklerle birlikte burada yaşayan Nekrasov Kozakları Anadolu'ya taşındı. Burası günümüzde Rusların elindedir ve burada birkaç Ubuh dışında yaşayan yoktur. Bu küçük kalenin kayda değer bir tarihi geçmişi vardır ve İtalyan Karadeniz haritalarında Zurzuhi (Dsorcuki), Porto de Susaco ve Porto Suaco olarak geçer. Duvarları tuğladan örmedir.

سهيوم قلعه Soghum Ka'la,⁵⁵⁰ sıkça Sohum-kala'h olarak yazılır, Türklerin Karadeniz sahilinde, Thaman ve Mingreli arasındaki ana kalesidir. Burası ayrıca Batı Kafkasların ganimetlerini, esirlerini ve mallarını Türklerin malları ile takas ettikleri başlıca ticaret mevkidir. Komşu bölgede Abazlar yaşar ve çok uzak olmayan bir konumda, dağlarda Bsubbeh yerleşkeleri vardır. Soghum Türk dilinde, Anadolu'da konuşulana göre, *damızlık sığırı kesmek* demektir. Tzchomi buranın Gürcüce adıdır, ayrıca در دپ Durr Dup da denilir, yani *İnci dağları*. Abulfeda buradan Sahum olarak bahseder ve Gürcü şehri olarak verir.

-

Kuban ötesinde ikamet eden boylar Kafkas hattındaki Ruslar tarafından bile bilinmemektedir ve hepsi genel bir adlandırma olan Sakubanzi (Transkubanlar) olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte adları dilden dile ve biçimden biçime farklılık gösterebilir. Bunların üzerinde şimdiye dek uygulanan hiçbir girişimin başarılı olamamış olmasını da buna borçludurlar. Bunun için aralarındaki anlaşmazlıklarda üstünlük kazanılmalıdır. Bunların reislerinin tamamı ile bir uzlaşmaya varılmadığı sürece bu yağma saldırıları asla son bulmayacaktır. Ayrıca Rus saldırısı ile tehdit edilirse ortak savunmaları için birleşecekler ve karılarını, çocuklarını ve değerli mallarını ulaşılamaz korunaklı yerlere taşıyacaklardır.

⁵⁴⁹ Ç.N.: Bkz. Cengiz Fedakar, "Kafkasya'da Osmanlı Tahkimatı: Sokum Kalesi (1723-1729)", UTAD, C.2, Sakarya, 2017, s. 171

⁵⁵⁰ Ç.N.: Bkz. Fedakar, a.g.m., 2017, s.165

Bunları soygunculukları sebebiyle sopalamak için sadece çok sayıda birlik gizlilikle toplanmalı ve gönderilmelidir, ki bu esas gerekliliktir, keza bunlar tasarının haberini önceden almamalıdır. Bu amacı başarıya ulaştırmak için aynı şekilde iyi silahlı süvariler bunları mümkün olduğunca çabuk dağıtmak için gereklidir. 200 Kozak, 100 Jager ve bir silah Kuban yakınlarında yaşayanların sürülerini uzaklaştırmak istemelerine yetecektir. Sayısız adam, ki bu daha fazla ordu yükü demek, kış haricinde ihtiyaçlarında onların ülkesinde bulamaz ve o zaman ağaç bolluğunun olduğu her yerde yakacak ve ot arama endişesi yaşanmaz. Bu insanlar Rusların geldiğini anladıktan hemen sonra köylerini terk ederler, otlarını ve sığırlarını arkalarında bırakırlar. Birlikler köylülerin dağlara kaçtığı terk edilmiş köyleri ele geçirdiğinde, buraları anında terk etmemelidirler. Burada dört beş gün kalmalıdır. Kıtık ya da yokluk olduğunda kaçanlar buralara geri dönebilir ve gönüllü olarak tabii olabilirler.

Bu durum da erzak olarak başlıca ihtiyaçları olacak şey tuzdur: buna sadece kendileri için değil sığırları için, özellikle koyunları için ihtiyaç duyacaklardır. Tuzları olmazsa bunlardan çoğu ölecektir. Bu sebeple bunu yüksek fiyatlardan, kaçak mal olarak, Çernomorzyanlardan ve bizim Nogaylarımızdan alacaklardır. Bunların bölgelerinde tuz gölleri vardır ve kendileri iki tekerli Tatar arabası dolusuna bir ruble ve kırk kopek vermektedirler. Kuban boyunca hiç tuz yoktur, Kasma çayı dışında, bu da Kuban'a Proçnoye Okop'tan sekiz verst aşağıda dökülür ve bu sebeple sürülerini buraya götüreceklerdir.

Keten kumaş ve tuz istisnaları dışında tüm ihtiyaçlarını Anapa'daki Türklerden almaya alışıklardır lakin burada Rusların fiyatından üç kat daha pahalıya almak zorundadırlar.

Bu yokluk onları yağmacılığa yatkın çapulcular yapıştır. Eskiden Rus bölgesindeki tüm yolları mükemmel bir şekilde bilmiyorlardı ve her zaman buraya kalabalık gruplar halinde yağma saldırısı yapmaya Nogaylar ve Kabardeyler ile birlikte gidiyorlardı. Lakin Rus tarafına kaçan Nugay Mursaları, Tagan oğlu, Mansur ailesinden Bekmurza ve diğerleri gibi, onlara yolları öğretti ve kendilerini ganimeti paylaşarak zenginleştirdi. Birkaç kez yenildikten ve Ruslar tarafından avlarından

mahrum bırakıldıkları için sayıları azalmıştır. Şu an Ruslara daha fazla öfke duymaktadırlar.

Bunlar üzerindeki düzeni tekrar sağlamak ve onları korkutmak için şu maddelere dikkat etmek daha kolay bir yöntem olacaktır:

1. Kuban üzerindeki taş köprünün olduğu yere küçük bir kale inşa edilmelidir ve güçlü bir garnizon kurulmalıdır. Böylece Kabardeyler bunlarla herhangi bir ilişki kuramaz, kölelerini bunlara satamaz ve ister Transkubanlılarla isterse tek başlarına Rus bölgelerine yağma düzenleyemez. Diğer yandan Ruslar eğer sadece Kabardeyler tarafından yağmalanırlarsa Transkubanlara misilleme yapmamak zorundadırlar.

2. Tuz depoları şuralara kurulmalıdır:

- a. Batmaklı üzerindeki Tubanşikov birliğinin Kozak karakoluna;
- b. Proçnoye Okop'a; ve
- c. Laba üzerine;

Böylece Transkubanlılar Hattaki ile aynı fiyata tuzu edinebilir. Bu depolarda Rus tüccarlar bunlarla; bal, kürk, keçe, at ve diğer büyükbaşlar ve para karşılığında kraliyete ait depolardan ticaret yapmaya izinli olabilirler. Belirli harçların konması bunların Rus kentlerine eskiden Anapa'dan aldıkları ihtiyaçlarını almaları için yaklaşmasına neden olabilir. Lakin Anapa'nın tahrip edilmesinden sonra Ruslardan almak zorunda kaldılar.

3. Bunlar için olduğu kadar Mingrelya ve İmereti eyaletleri için de Anapa'dan Pothi'yr Karadeniz sahilinin güvence altına alınması kesinlikle gereklidir.

4. Rus tarafında yağma yapmadıkları sürece hiçbir şekilde bunlardan intikam alınmasına izin verilmemelidir ve sadece bu hasara sebep olan boydan intikam alınmalıdır. Suçu araştırmak için giden birlikler diğer köylerden geçip gitmeli, genellikle olduğu gibi huzurları bozulmamalı ve bunlar kesinlikle saldırıya uğramamalıdır.

5. Abasehlerin yaşlıları ile iyi anlaşmaya çabalamak özellikle daha akla yatkındır çünkü bunların komşuları üzerinde güçlü bir etkileri vardır ve tebaaları

güçlü bir konumdadır. Bu amaçla bunlara yıllık birkaç araba tuz hediye etmekten fazlası gerekli değildir; - bu önlem genellikle zamansız bir şekilde uygulanmıştır.. Böylece, örneğin ne kendi ailesi ne de diğer boylar tarafından hiçbir şekilde tutulmayan adı çıkmış Temirkoye uzden İsmail, karşılıksız olarak büyük oranda tuz elde eder. Çünkü yalnızca akrabalarını Rus bölgelerine yağmaya ayartıp, ganimetin yarısını kendisi alan ve bunu Rus kumandanlarına götürüp hırsızlardan kendisinin kurtarmış gibi yapmaktadır.

6. Ruslar kendi çıkarlarına uygun her kabileden bir prensi korumaya çabalamalıdır ve bunları yağcılık ve hediyelerle güvence altına almalıdır.

7. Çernomorzyanlar Transkubanlara tuz satmaktan men edilmeli ve imparatorluk tuzu sadece Rusya'ya tabii olan ve onlarla barışçıl geçinen prens ve yaşlılara dağıtılmalı.

8. Sınır komiserleri bunların Rus halkı hakkındaki şikayetlerini kavramak için Rus bölgelerine hangi yollardan girdikleri hakkında bilgilendirilmeli ve göz altında olanların eve dönene kadar silahlarını bırakması sağlanmalı. Bu memurlardan kendi sınırlarına geçiş sağlamalı.

3.23. Yirmi Üçüncü Bölüm

Beştav ya da Beş Dağ - Sıcak Banyolara Yolculuk - Karass ve Buradaki İngiliz Misyonu- Buranın Günümüzdeki Durumu - Burada Basılan Eserler - Kafkasya'da Kışlık Mineral Akarsuları- Kuma ve Podkuma - Azak Denizi ile Hazar Denizi Arasında Eski Ulaştırma - Kuma Nehri Ptolemy'nin Udon'u.

Yolculuğuma devam etmem için gereken ayarlamalar beni Georgievsk'te ilk tahminimen daha uzun tuttu ama burada sürekli bulunmamız gerekmediği bir durumda olduğumuzdan, bu ayarlamaları öğrenci Bobrinzov'a bıraktım ve komşu Beş Dağ'a küçük bir yolculuk için yola çıktım. Tatarlar buraya Beştav بش تاو deseler de Çerkesler Oş'hi'tch'u diyorlar ki bu da aynı manaya yani Beş Dağ anlamına geliyor. Bu dağlar Kafkasların en kuzey silsilesindendir ve Kafkaslara güneye doğru süren kireçtaşı bayırı ve Elbruz eteklerindeki kayrak-tepeleri ile bağlanırlar, ki bunlar tabandan tepeye Alman mili ile 15 mildir. Buralar hakkında oldukça doğru bilgiye sahip olduğu anlaşılan Ptolemy, Beştav'a τα ιππικα ορη, yani Hippic ya da At Dağları der.⁵⁵¹ Ayrıca eğer Barbarların bunlara verdiği addan habersiz ise buradaki Çerkeslerin ve Abasların Tramkt⁵⁵² cinsinden atlar yetişmesi sebebiyle, ki bunların üzengisinde bu şekilde bir damga bulunur ve bunlar sadece Şaloh'dan ast sayılır, hiç şüphesiz daha uygun bir adlandırma bulamazdı. Beş Dağlarda aynı zamanda Pjetagoryan Çerkesleri de oturur, bunlar Rus tarihinde oldukça tanınmıştır ve 1553 yılında Çar İvan Vesiliviç'e tabii olmuşlardır. Bu zamandan sonra bu bölge eski Rus yazarları tarafından Petigorya olarak adlandırılmıştır ve yine pek çok modern haritada da bu şekilde geçer. Örneğin Zannoni'nin Türk sınırlarına ilişkin son derece iyi haritasında, Beştovi-daghi olarak daha da ilginç bir şekilde görülmektedir. Ki bu adlandırma kelime kelime çevrilir ise Beş Dağ Dağları manasına gelmektedir.

11 Aralık günü hava oldukça iyiydi ve sabah erken saatte Georgievsk'ten sekiz Kozak eşliğinde arabamla Beştav'a gitmek üzere ayrıldım. Burası

⁵⁵¹ Ç.N.: Bkz. Claudius Ptolemy, a.g.e., s.79

⁵⁵² Vergl. S.451.

Georgievsk'ten Alman mili ile sadece beş mil uzaklıktaydı: bölge yüksekti ve yol iyiydi. İki saatte Lissagorski Piket adlı bir Kozak nöbet yerine vardık, burası Georgievsk'ten 17 verst mesafedeydi ve Podkuma'nın dik sol kıyısına yakındı. Bu dik kıyıya Çerkesler haklı olarak Gum derler, ki bunlar diğer yandan Kuma'yı Gumyş olarak adlandırır ve bu adlandırmanın manası da Eski Gum ya da Kuma'dır. Bu tarz ileri karakollarda ve hat üzerindeki tüm stanitzalar iç içe geçmiş dallardan meydana gelen çift bariyer barındırır. Bazen bunların arası toprakla doldurulur ama gelende seyre izin verecek şekildedir. Ana girişten sonra bir tür baraka bulunur, burada Kozaklar civarda belirebilecek düşman ya da şüpheli insanları keşif için sürekli olarak gözcülük yaparlar. Gözcü küçük bir grup keşfederse yeterli bir birlik bunları gözlemlemek için gönderilir; bu adamlar genelde onların yanlarına gider ne işleri olduğunu sorar ya da evraklarını ister. Çoğunlukla çatışma meydana gelir, bu çatışmalarda kötü atlı ve silahlı Kozaklar genellikle en kötüsünü alır. Düşmanın çok kalabalık olması durumunda karakol ya da nöbet yerinin yolu kapatılır ve düşman tüfek ateşi ile uzak tutulur. Bu durumda neredeyse her zaman Kozaklar avantajlıdır. Lissagorski'de 40 Kozaklık bir grup üç yıllığına Horunce ya da kornet altında, teğmen rütbesi ile yerleştirilir: bu askerlerin iki yılda bir dinlenme zorunlulukları vardır lakin bu karar birliklerin talebi ile alınmaz. Tüm Kafkas hattı genel olarak hiçbir şekilde yeterli olmayan bir şekilde dağlıların toplayabileceği çok sayıda silahlı adamdan korunur. Özellikle günümüzde Kafkas hattında görevli olan birliklerin çoğu günümüzde Gürcistan'dadır. Rusya'nın şansına Kafkas yerlileri ortak düşmana karşı birleşmek yerine kendi aralarında sürekli olarak anlaşmazlıktadır, aksi takdirde bu bölgedeki Rus güçlerini kısa sürede imha etmek bunlar için oldukça basit bir iştir.

Podkuma burada güneydoğudan kuzeybatıya kayda değer bir kıvrılma gösterir; nehrin sağ tarafında, Kozak nöbet yerinin kuzeydoğusunda, Baralyck adlı tebeşir tepesi bulunur. Bu tepeye Ruslar Lyssi Gora derler, bu Tilki Tepesi demektir.

Lissagorski'de atlarımızı değiştirdikten sonra Maşuka Dağı'nın güneybatı tarafındaki sıcak su kaynağına doğru 18 verst ilerledik. Çerkeslerin Psi'hwaba, yani, sıcak su dedikleri kaynağa yaklaşık bir buçuk saatte vardık. Podkuma üzerinde kat ettiğimiz yol boyunca nehrin akışı burada ve aynı şekilde solumuzdaki Baralyck tepesinde oldukça hızlıydı. Maşuka'ya varmadan az önce nehrin kıyısından giden

yolu terk ettik ve güneybatıya devam ettik, Dağın eteğinden yarım Alman mili sonra gelen ve yazları kuruyan tuzlu Camgata gölünü geçtik. Camgata Çerkes dilinde *ölü inek* manasına gelmektedir. Sağımızda ve neredeyse kuzeye doğru, Gemuh nehrinin sağ kolu bulunuyordu, ki bu akarsu Kuma'ya solda Aleksandrovska'nın ötesinde dökülmektedir. Şimdiye dek bölge neredeyse oldukça düzdü ve yalnızca Beştav'da doğru hafif hafif yükseliyordu. Bu şekilde Maşhuka'nın güneyine ve batıya, dağın doğusuna doğru döndük. Burada kayda değer bir yükseltide sıcak su kaynağı vardı. Yaklaşık bir verst mesafede oldukça güçlü bir kükürtlü hidrojen gazı kokusu alıyorsunuz, bu koku yaklaştıkça daha da güçleniyor.

Kaplıca kötü bir ağaç yapıdır, ki geçen yıl tekrar inşa edilmiştir. Burası oldukça dik ve neredeyse tamamen beyaz kireçli şeylerden oluşan bir yükseltinin üzerindedir. Burası kaynak tarafından aşındırılmıştır ki bu durum buranın eskiliğini kanıtlar. Banyo aynı taştan oyulmuş fakat altıdan fazla kişiyi alamayacak kadardır ki bunu da oldukça rahatsız bir şekilde alacak durumdadır. Su buraya kaya daki oyuklarla aktarılır ve aynı şekilde boşaltılır. Bahar aylarında kükürt kokusu daha da kuvvetlenir ve kanallarda büyük oranda kükürt kalır. Kükürt benim inceleme göre kayda değer miktarda hidrojen ve taze durumda saf kükürt sütü içerir. Yeni bir gümüş para birkaç saniye içinde koyu maviye ve güvercin boynu rengine dönüşür.

Banyonun karşısında bir süngertaşı bayırı vardır, bu da aynı şekilde varlığını kireçli toprağa borçludur ve kuzeyden güneye uzanır: burada birkaç benzer su kaynağının izleri vardır ki bunların miktarı yıllık olarak değişir. Ana kaynağın sağında bir verst kadar mesafede başka bir kaynak daha vardır, bunun asıl kaynak olduğu düşünülür. Bu durumun doğruluğunu kanıtlayan güçlü gerçek, benim ziyaretimden bir yıl önce banyonun kaynağı kurumuşken bu diğer kaynağın yükselmiş olmasıdır. Bu kaynakların suyu genellikle 55° Reaumur'dan⁵⁵³ fazladır ve içerisindeki toprak parçacıkları hızla çökeliş beyaz bir macun haline gelir. Bu macunu komşu Abazlar ve Çerkesler evlerini ve odalarını boyamak için kullanır. Bu çökelti yavaş yavaş sertleşir ve bahsettiğimiz gözenekli sünger taşına dönüşür, bunun yayılmış çatlakları vardır ve nitrik asitte tamamen çözünür.

⁵⁵³ Ç.N.: suyun 0*'de donup 80*'de kaynadığı eski bir ısı ölçeği

Bu faydalı mineral kaynaklarının korunması ve geliştirilmesine çok az ilgi gösteriliyor olması anlaşılmaz bir şeydir. Bunlar daha çok biliniyor olsalar son derece karlı olabilirler ve her türlü kolaylıkta kullanılabilirler. Banyonun kendisi özellikle çok küçüktür ve daha önce de aktardığım gibi Çar zor altı kişinin sığacağı kadardır, ki kaynağın bereketi en az kırk kişiye yetecek kadardır. Her gelenle bir yarım gözetmeksizin banyo yapmak zorunda olmak daha da rahatsız edicidir: bu durumla başka kaplıcalar inşa ederek kolayca başa çıkılabilir. Bir büyük kaplıca alt sınıftan insanların kullanımı için olacak şekilde yapılabilir lakin üst düzey insanların banyolarının bayağı olanlardan ayrı olması gerekir. Bu şimdiye dek mümkün olmamıştır ki bu tür insanlar konaladıkları yerin banyosunu kullanmıştır, çünkü yakında Kozakların dallardan (Balagan) yapılma sefil kulübeleri dışında hiçbir türden bir yapı yoktur ki bunlarda Kozaklar değiştirme yapar. Bu sebeple yabancılar konaklamak için Konstantinogorsk kalesine gider, burası beş verst uzaklıktadır; ki burası bir başka büyük sıkıntıdır ve ziyaretçilerin sağlığına son derece zararlıdır. Burada banyo yapıp ısınan biri havanın soğukluğunda çok kolay soğuk alabilir.

Buradaki kayda degecek her şeyi inceledikten sonra, Maşhuka Dağı'ndan ayrıldık, ki burası orman ile kaplıydı ve tabanı komşu düzlüğe kadar kayda değer bir mesafede genişlemekteydi. Yolumuz şimdi güneybatıya doğru ve ardından kuzeybatıya İngiliz misyonu yerleşkesine doğrudur. Elçilik yaklaşık beş yıl önce kurulmuştur ve Beştav Dağlarının en yükseklerinin etegindedir ve bitişik Abaz köyünden sonra olup قراس Karas adındadır. Bu Abaz köyü salgından ötürü yakılıp yıkılmıştır. Aslen burada on yedi aile yaşıyordu lakin havanın sağlıksız oluşu sebebiyle bu sayı sekize düştü ve bunlar iyi yıldır bazı yapılarının Nogaylar ve Abazlar tarafından yakılması talihsizliği yaşadı. Buranın baş ortaelçisi Henry Brunton'dur, kendisi saygın yaşlı bir adamdır, kendisi eskiden Afrikadaki misyonda Sierra Leone'deki Suni ya da Mandingalar ile birlikte yaşıyordu. Bunların dillerine ait söz varlığı ile birlikte bir dilbilgisi kitabı ve bunların dilinde bazı dini kitaplar yazmıştır.

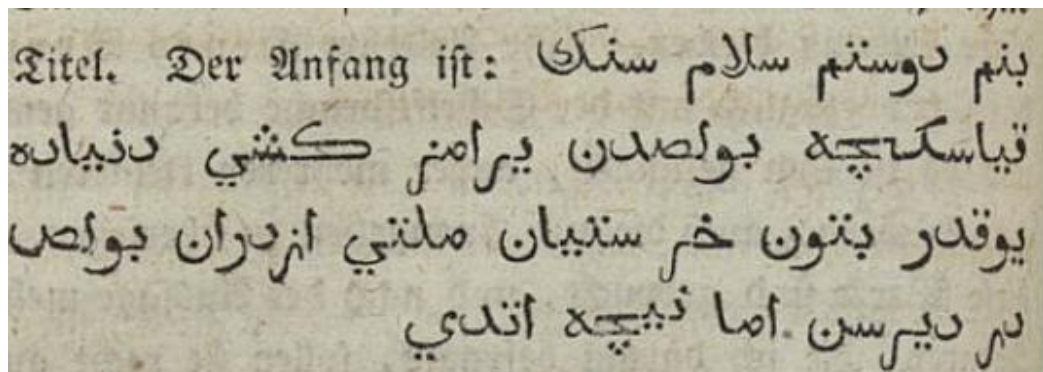
Bu misyonlar İskoç Derneği tarafından İncil Propagandası için desteklenir ve İmparator zarif bir şekilde bunlara olağanüstü ayrıcalıklar sunmuştur. Bu ayrıcalıklar başlıca eski devlet sekreteri olan Nikolay Nikolaeviç Novossilzov hükmü ile temin

ediliyordu. Kurumlarının buradaki asıl amacı, Tatarlar içinde İncil kültürü ve Kafkas halklarının dinlerini değiştirmek, özellikle Tatarlar'ı İngiliz kilisesi akidesine göre Hristiyan yapmak. Bütün bu misyonerler Tatar dilini öğrenmeye can attığı için, özellikle Tatar kökenli hizmetkarları bulunduğu için ve bu sayede sürekli pratik yapma fırsatına sahip oldukları için bunların çoğu bu konuda epey ilerlemiş durumdadır. Amirleri Henry Brunton, ilgisini başlıca yazı diline yöneltmiştir ve ustalıkla birkaç dini kitap yanında dört Evangelist'i tercüme etmiştir. Bütün bu eserler basılmış ve bu konuyu sorduğum birkaç Tatarın verdiği bilgiye göre oldukça iyi bir şekilde kaleme alınmışlardır.

Misyonun iyi bir baskı makinesi bulunan, Londra'dan buraya gönderilmiş Yeni Ahit'in üç bin kopyasını basacak kağıt dahil tam teçhizatlı bir basım ofisi vardır. Arap-Tatar semboller Avrupa'daki birinci sınıf tesislerdeki ile rekabet edebilecek güzelliكتedir. İki font vardır; büyük olanlar Oxford harfli White's Institutes of Timur ve İngiltere'de yayınlanan bazı diğer eserler ile aynı matristedir. Küçük olanlar Arapça Yeni Ahit ve İlahiler ile benzer boyuttadır. Bu eser İngiltere'de 1720 ile 1730 yılları arasında ortaya çıkmıştır ve bu olaydan sonra Göttingen'de arap harfleri dökülmüştür.

Benim Karas'a ziyaretime kadar burada basılan eserler şunlardır:

1. Bir büyük Tatarca soru cevaplı, 92 sayfa küçük boyutlu kitap.
2. Daha kısa yedi sayfa bir soru cevaplı kitap, küçük boyutlu, başlıksız, şöyle başlayan bir kitap:

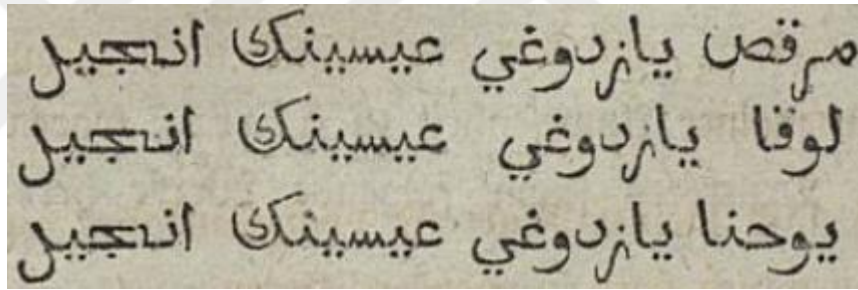
3. انجيل دينك سري Ensil dinin seri- yani İncil Dininin Özü.⁵⁵⁴ Karas'da 1805 yılında basıldı, on dört sayfa, küçük boyutlu kitap.

4. بر دستك كلامي مسلھانا Bir dostun Kelamı Müslümana- yani, Bir Dostun Müslümanlara Sözü- 52 sayfa, küçük boyutlu kitap. Eserin sonunda Karas'da Hicri 1221 yılında (1806) basıldı yazılıdır.

5. عيسينك انجيل مٲٲٲنك يازوسي İsa'nın İncil Metninün Yazısı, Matthew'un yazdığı İsa'nın İncili. Ben oradayken büyük boyutta kağıtlara 24 sayfa basılmıştı.

Tüm bu yukarıdaki hepsi büyük harflerle mavimsi bir cins Rus kağıdına basılmıştır.

6.

Mark, Luke ve John'un İncili sekiz oktav boyutta kağıda birlikte ve daha küçük harflerle basılmıştır.. Bu eser bana 1809 yılında gönderildi ve o zaman bitmemişti. Elimde sayfa sayısı olmayan 28 yarım sayfa bulunmakta- kalın İngiliz kağıdına basılı.

Misyonerlerin köle ticareti yapma izni olduğu için halihazırda Çerkes ve Tatar kölelere sahiptirler. Bu kölelere gelecekte bir zaman özgürlük verme niyetiyle Hristiyanlık ilkeleri öğretilmiş ve vaftiz edilmiştir. Bu kurumun amacı ve planı ne kadar nefis olsa da kurucularının amaçlarına ulaşp ulaşamayacakları şüphelidir. Keza Asyatiklerin dış etki ile desteklenmeyen bir dini benimsemesi son derece

⁵⁵⁴ Ç.N.: Farsça kökenli “سره” kelimesi “öz, halis, temiz” manasına gelmektedir. Lakin yazarın verdiği yazımdaki “سري” kelimesi Farsça “mahrem, gizli” manalarına da gelmektedir. Lakin yazarın sözünü ettiği eser büyük ihtimalle Farsça “سر” yani “baş, üst, başlangıç, başkan, kapak, örtü” manasına gelmektedir. Bu da eserin adının İncil Dinine Giriş manasına gelmesine sebep olacaktır. İ. Olgun, C. Draşan, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Tahran, 1363, s.197, s.201

zordur ve dinlerin ahlaki boyutları neredeyse her zaman birbirine benzer. Misyonerler, aralarından önemli bir aile üyesinin dinini değiştirmiş olması sebebiyle komşu Nogay Tatarlarının düşmanlığından daha çok endişeliler ve ilk fırsatta zorba komşuları İngiliz kolonisine atanmış yetersiz savunma sağlayan sekiz Kozak üzerine yağma akınına gitmelerinden korkuyorlar. Bunların evleri küçük ve oldukça çirkin inşa edilmiştir lakin daha büyük bir yapının inşaatına başlamışlardır. Burada birlikte konaklama niyetindelerdir ve yine burada plana göre çok sayıda oda olacaktır.

Benim Kafkaslardan dönüşümden beri Saperta'dan pek çok Herrnhuterin koloninin nüfusunun artması sebebiyle Karas'a taşındığı ve İngiliz misyonerlerle ortak davada bulunduğu bilgisini aldım. Böylelikle tüm kurumun zamanla özgün karakterini kaybetmesi ve kurucusunun has Hristiyan hevesinin riyakarlık ve para hırsı şeklinde yozlaşması muhtemeldir. Ki riyakarlık ve para hırsı iyi bilindiği üzere Rus yerleşkesindeki Herrnhuterlerin tüm işlerinin altında yatandır ve misyonun kısa sürede önemsiz bir kumaş fabrikasına dönüşmesi de bir o kadar muhtemeldir. Kafkaslarda kumaş ve gömleğin güncel paraya karşılık gelmesi düşünüldüğünde bu iş hiç şüphesiz karlı olacaktır.

Geceyi Karas'da geçirdik ve ertesi sabah hava temiz ve açık olup Beştav üzerine bir bulut bile görünmeyince dağa tırmanma kararı aldım. Misyondan yolumuz önce kuzeybatıya doğru sürdü ve ardında batıya Beştav'ın orta ve en yüksek olanının dik ayağına doğru sürdü. Çerkesler bu dağa Beştav-işgva derler ve bu dağ da Kuma ve Podkuma arasındaki yükselti gibi biraz asit ile köpüren orijinal kireçtaşından oluşmuştur. Çok geçmeden bu zirvenin ana oluşumunun siyanitik kırmızı somaki, sıkışmış feldspat gibi görünen kütle olduğunu fark ediyorsunuz, Birbiriyle karışmış parçalar saydam feldispat, hornblend ve kuvars taneciklerinin kristalleridir ve feldispat kütesinin rengi açık gridir. Başka yerlerde ten rengi ve saman sarısı olanları pek çok yosunsu dendrit ile renklendirilmiş olanları da gördüm.

Dağın ortasına münasip olduğu şekilde sadece kayalık denilebilir; üst kısmın yüzeyi aralıksız olarak dağ bitkileri ile kaplanmıştır, böylece gerçek bir Alp şeklindedir. En fazla beş yarda çapında dar çaplı ama en yüksek zirvenin çapı tüm dağa konimsi bir figür vermektedir. Burada eskiden yontma taş bir piramit

bulunurdu, şu an bunun sadece yıkıntıları görülebilmektedir. Abhazların raporuna göre bu yapı altı yıl önce yıldırım düşmesi sonucu parçalarına ayrılmıştır.

Beştav-işgva'dan manzara havanın da iyi olması sebebiyle tam ölçekte olup hayranlık vericidir. Güneyde haşmetli Elbrus'un iki zirvesi, eyer gibi belirgin bir şekilde görülmektedir. Arredon ve Çerek'in kaynağında kayalıklı karlı-dağlar, burada Georgievsk'de olduğundan daha da açık bir şekilde görülebilir durumdadır. Karlı silsileden görülmeyen Kasi-beg ve Terek'in doğduğu Hohi Dağı'na kadar burada açık bir şekilde görülebilir ki bunların yalnızca zirvesini görebilmiştik. Elbrus'un batısından Karadeniz'e doğru uzamakta olan Karlı silsile burada doğuya kıyasla daha alçak görülmektedir ve çok uzak olmayan bir mesafede daha kayda değer bir şekilde alçalıyor gibi görünmektedir. Beştav'a komşu dağlar oldukça ufak durmaktadır ve zirvelerinde çok az kar vardır. Kuzey ve Kuzeybatıda bulunan şepssikay, Oshhafa, şahupsa ve Beştav-didako dağları Kafkasya'nın bu bölgesini sınırlandırırken kel ve önemsiz görünmektedir. Maşuka'nın ötesinde Temir-Kubeşek ya da Karanalbantlar adlı üç dağ keşfettik. Yılın bu mevsimde Beştav zirvesinde hava çok soğuk olduğđ için ve rüzgar can sıkıcı bir şekilde keskin olduğđ için kısa süre içinde inip Karas'a döndük.

Mineral kaynaklarına yolculuğumuzu daha rahat kılmak için, aracımı Karas'da bıraktım ve yoluma at üzerinde devam ettim. Bu seyahatte benim ana amacım tepeleri ve Podkuma'nın sol kıyısındaki bayırlarını Beştav'daki asıl kütleyi oluşturan aynı tür siyenit kırmızı somakinin burada da bulunup bulunmadığını soruşturmak için daha dikkatle incelemektir. Lakin burada yalnızca birkaç bağımsız süngertaşı tepesi ile birlikte saf kireç taşı bulabildim. Karas'tan yolumuz Maşuka'nın eteğinden direk Podkuma'ya doğru, oldukça düz bir bölgeden geçip ardından Podkuma'nın aktığı alçak vadiye doğru sürüyordu. Nehri buradan küçük kale Konstantinogorsk'a doğru akıyordu, kale nehrin sol kıyısında bulunuyordu. Geceyi bu kalede geçirdik. Burası, 15 verst güneydoğuda buluna Kumskoi ya da Kljuçevoi hisarıyla birlikte Temir-Kubeşek silsilesi eteğinin güneyindedir. Bu teçhizatlar Georgievsk'in bu taraftaki destekçisi olarak görülebilir ve bu sebeple güçlü bir şekilde askerlendirilmişlerdir.

Ertesi sabah mineral kaynaklarına gitmek için oldukça erken bir saatte yola çıktık, burası en fazla 32 verst mesafedeydi. Yol ilk olarak Podkuma'nın sol kıyısındaki düz yoldan sürüyordu, burası Çerkesler ve Abazlar tarafından bayındır hale getirilmiştir. Ardından yolumuz Psipşa (Kara Su) ve Gurmik çaylarından sonra daha kayda değer bir akar su olup bir önceki gibi Podkuma'ya soldan dökülen Essenzuk ya da küçük Essen üzerinden devam etti. Buradan sonra bölge daha dağlık ve kayalık olmaya başladı. Yolumuzu her zamanki yol olup nehri birkaç verst sonra sınırlandıran keskin bir bayıra giden yoldan sürdürmedik ama nehrin kolundan uzaklaşmadık. Konstantinogorsk'tan⁵⁵⁵ yaklaşık yirmi verst sonra Podkuma'dan geçtik, burada nehir kireçtaşı parçaları üzerinden yüksek bir debi ile akıyordu ama çok burada nehir çok derin değildi. Buradan Narzana çayı yakınındaki mineral kaynaklarına yani Nectar'a mesafe muhtemelen sadece on iki verstitti ve biz yaklaşık yolun yarısını gitmiştik ki bir anda yüz adımlık ilerimizde kırk ya da elli silahlı Çerkes karşımızda belirdi ve bize ateş etti. Bana eşlik edenler, koruma olarak verilen Kozak dahil, on kişiden fazla değildi ve bizden dört kat daha kalabalık olan tam silahlı Çerkesler ve Abazlara karşı şansımızı denemeye gönüllü değildik. Geri çekilmenin en ihtiyatlı önlem olacağını düşündük ki bizim geri çekilmemizi sabit bir şekilde izleyen düşman tarafından rahatsız edilmedik. Bana eşlik eden Kozak Horunce'ye, akarsuya Podkuma üzerinden Narzava'ya döküldüğü noktaya başka ve daha dolambaçlı bir yoldan gitmeyi ve ardından bir sonraki nehre devam etmeyi teklif ettim. Lakin teklifimi denemeye hiç eğilim göstermedi ve bunu çok tehlikeli olarak yorumladı. Akarsuları ziyaret etme niyetimden feragat etmeyi gerekli gördüm ve Konstantinogorsk'a dönerken; ertesi sabah karşılaştığımız düşmanın akarsuları ele geçirmek ve yakıp yıkmak girişiminde bulunduğu fakat bu girişimin suya düştüğü bilgisini aldık.

⁵⁵⁵ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'da Voенno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel'* de константиногорскъ (Konstantinogorsk') şeklinde Georgievsk'in güneybatısında Podkumok Nehri üzerinde verilmiştir. *Поçтовaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de aynı adla Georgievsk'ten 40 verst mesafede verilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii'* de ve *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog'*da ise константиногорская (Konstantinogorskaya) şeklinde aynı konumda verilmiştir. Günümüzde bu kalenin kalıntıları Stavropol Krayı'na bağlı Пятигорск (Pyatigorsk) şehrinde bulunmaktadır.

Konstantinogorsk yakınlarındaki bu meşhur ve uğrak mineral akarsuyun yanı sıra, aynı türden akarsular kuzey ve güney kireç-taşı ve kayrak-taşı dağlarında bulunur. Bunlar kısmen yerliler tarafından belirli hastalıklar için ya da büyük baş hayvanları için kullanılır; kısmen de önemsiz diğer akarsuların akışına karıştırılırlar. Kuma ve Podkuma'nın kaynağında oldukça yüksek bir dağ olan Mara dağı bulunur. Burada, yaklaşık dört yıl önce bir Karaçay avlanırken, yukarıda bahsettiğimiz kaynaktan daha verimli bir mineral su kaynağı keşfetti. Bu Karaçay bir geyik kovalıyordu, ki bu geyiği avlamayı da başarmıştı, taze etin bir kısmını ızgara yaptıktan sonra içmek için bir su kaynağı aramaya başladı. Bu arayışta güçlü bir kaynaktan fışkıran suyu buldu ve asitli su onu zehirleyip derin bir uykuya dalmasına sebep oldu. Uyandığında kendisini suyla kaplanmış bulan Karaçay oldukça rahatlamış hissediyordu ve avının geri kalanıyla evine dönerken Abas uzdenleri tarafından alıkonuldu, ki bu uzdenlere bulunduğu kaynaktan haber verdi. Abas uzdenler Karaçayı bir meşe ağacına bağlayıp bu bilgiyi sır olarak sakladılar ve hiç kimseye bundan bahsetmediler. Sonunda bu haber burayı sonrasında alıkoyan Rusların kulağına gitti ve bu sebeple Ruslar hala Abasların buradaki mülkiyetini dar limitte tutuyorlar. Bu zamandan beri yakınlarda ikamet eden Abaslar, kaynağından çok uzakta bile zehirli yapısından çok az şey kaybeden bu sudan faydalanıyorlar.

Kuma, Çerkesler tarafından Gumyş olarak adlandırılır, bu Eski Gum demektir ki bu nehir benim az önce belirttiğim gibi Mara'dan doğar ve yine aynı dağdan doğan kayda değer bazı dereler Kuma'nın kaynağından yaklaşık yirmi verst sonra Kuma'ya karışır. Kuma'nın güzergahı neredeyse güneyden kuzeye, Rus bölgelerine girene kadar devam eder, burada küçük bir nehir olan Tanlyck Nehri Kuma'ya soldan katılır. Tanlyck'ın kaynağından biraz batıda iki tuzlu-göl bulunur, bunlar Rus sınırının içerisindedir. Peşçanoi Brod Kalesi'nin yani, Kumlu Geçit, karşısında Andar bulunur. Andar kireç-taşı dağlarından gelir ve kendisini Kuma'ya sağdan boşaltır ve yaklaşık bir Alman mili aşağıda Kerkeç çayı aynı taraftan Kuma'ya dökülür. Rokoriwşay yakınlarında, Oçek Kiu'nun eteklerinde Kuma Nehri'ne, Kuman Barsukly olarak isimlendirilen akarsu soldan karışır. Obilnoi'de Kuma Nehri, Çerkeslerin tam olarak Gum ya da Gumeh dedikleri Podkumka'nın katılımını sağından alır. Kuma'dan biraz aşağıda olan bu nehir, Keçergan ve

Baramut dağlarının eteklerinden doğan iki dereden doğar, Malka ve Kuban üzerindeki Taş Köprü'nün arasında yer alır ve bu nehir üzerinde Çerkesler boynuzlu büyük başlarını ve atlarını temmuz ve ağustos aylarında altı ay boyunca burada tutarlar. Çünkü hayvanlar burada sinekler tarafından rahatsız edilmez, ki bu sinekler hayvanlara bozkırda eziyet ederler. Podkuma'nın en kayda değer kolları sağ tarafında yer alır; ilki, aşağıda Narzana, ve ardından Kuma'ya katılımından hemen önce gelen Stroka'dır. Podkuma'nın aşağısında Kuma'ya bozkırdan gelen küçük bir akarsu olan Saluka katılır ve bu taraftan Kuma'ya katılan son akarsudur. Nehrin bozkır boyunca tüm akışında Karamikle, Buyvola ve Ssuhaja Buyvola, ya da Kuru Buyvola suları Kuma'ya soldan dökülür. Morgan Macar ve Volodimirovka'ya komşu köylerin aşağısında Kuma'nın akışı yavaşlamaya başlar ve birkaç bağlantılı küçük göl şeklini alır. Bu noktaya kendisini Hazar Denizi'ne boşaltmış olduğu üç kolu damgasını vurur ve bunlara Kumskoi Kultuk adı verilir. Bu kolların en kuzeyde olanına Kalmuklar ve Tatarlar Küçük adını verirler. Bu kol yazları Hazar'a ulaşmadan kuruyan birkaç su tabakası şeklindedir ve kum tepeleri arasındaki küçük göllerde yok olur. Bundan çok uzak olmayan bir mesafede; Rusların İlk Podkuma ya da Malaja Kuma yani Küçük Kuma dedikleri, lakin Tatarlar ve Kalmuklar tarafından sadece Kuma olarak adlandırılan Kuma'nın ikinci su yolu bulunur. Bu aynı şekilde birbiri ile bağlantılı küçük göller ve kamışlarla kaplı bataklıklar şeklini alır ve denize ulaşmadan çok önce kumluklarda yok olur. Üçüncüsü ve en güneyde olanı Ruslar tarafından İkinci Podkuma ya da Serebnaja Kuma (Orta Kuma) olarak bilinir. Bu da diğerlerinden daha fazla denize yaklaşmaz. Kuma'nın ana su yolu üçüncü kolun ötesinde göller ve göletler serisi olarak devam eder ve deniz kıyısından çok uzak olmayan bir mesafede küçük gölcükler şeklini alır. Böylece tüm Kuma nehri rüzgarın savurduğu kumlar tarafından gerçek manada bir dökülme olmadan emilir. Yalnızca fırtınalı rüzgarlar deniz dalgalarını Rusların Kumskoi Kultuk; Tatarlar ve Kalmukların Kosükay dedikleri koya taşırır ve böylece deniz suyu nehrin göllerine dolar ve Kuma'nın Hazar'a⁵⁵⁶ dökülüyormuş gibi bir görüntüye kavuşmasını sağlar.

Hazar ve Karadeniz arasındaki bozkırlara özel bir ilgi bahsetmiş Pallas, büyük bir inandırıcılıkla varsayar ki bu iki deniz Ulagan Terni, Alabuga ve Bilo

⁵⁵⁶ Pallas, Peise durch sie südl. Statth Russl. i.273.

Ozero bataklıkları yoluyla birbirine bağıydılar. Ki bu bataklıklar Hazar'ın suyu fırtınalar ile yükseldiğinde Hazar tarafından su ile kaplanır ve Manyç'in ağır akışı boyunca devam eden tepeler tarsından düz bir şekilde sınırlanır. Çünkü şimdi bu bataklıkları Manytsch'inkinlerden ayıran kumtepeleri, açıkça anlaşılıyor ki Hazar Denizi'nden esen rüzgarların şiddeti ile iç kısımlara sürülen veya belki de kısmen denizde kalan kumdan birikerek ve alınan kum kütlelerinden oluşmuştur. Keza bu kum tepeleri bu alçaltılar arasında önemsiz bir alanı işgal eder. Bu kum tepeleri aynı zamanda Kuma'nın ağzını da tıkamıştır, gerçi burada Kuma'nın suyu kalmamıştır ki tüm su Kumean koyundan Hazar Denizi'ne çoktan karışmıştır.

Kuma hiç şüphesiz Ptolemy'nin Udon'udur⁵⁵⁷. Udon, bu açıklamaya göre Kerauanian dağlarından doğan ve Hyrcanian Denizi'ne dökülen, Alonta ve Rha(Volga) arasında bulunan bir nehirdir. Udon adı Osset (Sarmat) kökenli gibi görünmektedir, çünkü bu dile Don kelimesi nehir ya da su manasına gelmektedir.

⁵⁵⁷ Bkz. Claudius Ptolemy, s.121

3.24. Yirmi Dördüncü Bölüm

Kafkasların Kireçtaşı ve Kayraktaşı Dağlarındaki, Gürcüler Tarafından Bassiani Olarak Adlandırılan Tatar Boyları - Bunların Eskiden Kuma Bozkırlarında ve Madjar'da Oturdukları Söylenir ve Şimdi Kabardeylerin Egemenliği Altındalar - Benzer Tüm Boyların Dilleri ve Nogay Tatarları ile Karşılaştırmaları - Kuban Kaynağındaki Karaçay - Bunlar Şimdi Müslümandır - Bunlarda Frenkçe Gömü Alanları - Prensler, Soylular ve Vassallar - Karaçayların Suret ve Çehreleri - Bunlar Moğollarla Karışmamıştır - Bunların Kadınları ve Evlilikler - Doğal Çocuklar - Eğitim, Alışkanlıklar ve Ahlak - Kılık Kıyafet ve Silahlar - Yulaf ve Efsunculuk - Ağaç Cinleri - Yaradılış - Uğraşları, Üretimleri ve Komşuları ile Ticaretleri - Karlı Dağlardan İmeretiye Yol, Büyük İhtimalle Pliny'nin Porta Cumana'sı - Bu Kısımlardaki Metalin Bitişi Hakkındaki Masallar - Karaçaylar Arasında Aileler - Baksan Bölgesi - Çegem ve Balkar - Kafkasların Kuzeyinde Hulam Köyündeki Suaneler

Kafkasların en dikkat çekici yerlilerinden biri de kayrak ve kireç taşı dağlarda Kuban, Baksan, Çegem, Nalçık, Çerek ve Argudan'ın kaynakları yakınlarında yaşayan Tatar boylarıdır. Bunlara Çerkesler Tatar Kuş'ha derler ama Gürcüler Bassiani ბასიანი demektedir. Güldenstädt bunların Gürcüler tarafından ayrıca ჯიქი Ciki olarak da adlandırıldıklarından hatalı bir şekilde bahsetmiştir. Bu adlandırma deniz kenarında yaşayan Çerkeslere verilmiştir, bunlara Gürcüce Ciki ve meskenlerine ჯიქეთი Cikethi demişlerdir. Bunlar ბიჭიუნტა Biçiunta'dan, eskilerin Pytius'u ve orta çağ İtalyan haritalarındaki Pezonda'dan Karadeniz kıyıları boyunca Kuban ağzına kadar genişlemiştir. Bunlar eskilerin ve Bizansların Zyhian'ıdır. Çünkü George Interniano açıkça derki, Zychi Çerkeslerin Grekçe adıdır.

Karaçaylar arasında anlaşılmayan Basiyani adı, bunlar arasındaki büyük bir aileden türemiştir. Bu aile Gürcü Coğrafyası'na⁵⁵⁸ göre Oset kökenlidir. Bunların

⁵⁵⁸ “აღწერა აწინდელისა ქართლისა საზღვრითა მდინარით და აგილითა და მას შინა შენებულითა”

yaşlıları uzun zaman önce Kuma'dan Don'a kadar olan bozkırlarda yaşıyor olduklarını bildirmiştir. Lakin belirli bir zaman verememişlerdir. Bunların başkenti, ki buranın olağanüstü olduğu söylenir, قرق مجار Kırk Macar olarak adlandırılmaktaydı. Bu adlandırma onların dilinde, Macar'a verilen iki farklı anlama göre; *kırk taş bina* ya da *kırk tekerlekli-vagon* manasına gelmektedir. Hala yerinde duran Macar şehrinin kalıntılarının bu başkentin kalıntıları olduğu iddia ederler. Burada birtakım prenslerinin hüküm sürmüştür. Bu prensler Hicri takvimin ikinci yüzyılının başlarında, komşuları ile sürekli düşmanlık ilişkisinde yaşamıştır ve sonunda komşuları tarafından kovulmuşlardır. Bunun üzerine Büyük Kabardey' çekilmişlerdi, devamında buradan da Çerkesler tarafından sürüldüler ve bölünmüş gruplar halinde en yüksek dağlar üzerinde Kuban Bakan ve Çegem'in kaynaklarında yaşamayı gerekli gördüler.⁵⁵⁹ Bunların bir kısmı Malka'da kalmayı sürdürmüştür ve sonraki döneme kadar Çerek kaynağına taşınmamıştır, bundan dolayı hala Malkar ya da Balkar adını taşımaktadır. Bu yeni yerleşkelerinde, Gürcü Kraliçe Thamar komşu Osteleri ve diğer Kafkas boylarını ve gerisinin arasında Bassianları bastırana dek rahatsız edilmeden uzun süre yaşamışlardır. Kraliçe bunların tamamına Hristiyanlık dinini tanıtmıştır, bu girişimin kalıntısı olarak dağlardaki eski kiliselerin kalıntıları hala mevcuttur lakin bu Tatarlar arasında başka bir iz bulunmamaktadır. Bu Tatarlar, baharda, yedi haftalık oruç tutar ve yaz sonunda dokuz aylık başka bir oruç tutarlar. Bu süreler boyunca hayvan eti, tereyağı ve süt tüketmezler.

Gürcistan'ın Moğollar tarafından zaptından sonra Bassianlar, görüldüğü üzere yine özgür kalmışlardır ama ilerleyen zamanlarda hala da idaresi altında bulundukları Kabardeylerin idaresine girmişlerdir. Bunlar başlıca iki Kabardey prens ailesi Kurgock ve Kaytuck'un idaresi altında yaşamaktadırlar ve her yıl bunlara her aileden tam olarak bir koyun vergi vermektedirler. Bu vergi Basianlar tarafından

(Aghtzera atzindelissa Kharthlissa Ssasghwritha mthith Mdinarith da edgilitha da mass sehina sehenebulitha)

“Günümüz Kharthli'sinin tarifi, sınırları, dağları, nehirleri ve bölgeleri ve buralardaki binalar” - Bir kısmını benim tercüme ettiğim bu ilginç çalışma geçen yüzyılın ortalarında yazıldı. - Bu eserde söylendiğine göre “çoğu Ossi ailesi tanınmış ailelerdir ve Ssaïdamonianlar şunlardan oluşur; Schtschachilitse, Thagauri, Khurthauli, Badelitse, Çerkesitse ve Bassiani.”

Ç.N.: Bkz, M. Brosset, *Description Geographique de la Georgie*, 1842, St.Petersburg, s.437; Kuş, a.g.e., s.125

⁵⁵⁹ Diğer açıklamalara göre bu yaşananlar 450 yıldan daha önce değildir.

kendi yün, kaba dokuma, çavdar, keçe, tilki ve sansar derisi, kendi üretimleri sülfür ve barut, tuz, bakliyat, kuru balık, pamuk, keten, hindi derisi ve diğer ihtiyaçlarını takas etmek için Kabardey'e gittiklerinde verilir. Kışları hayvanlarını otlatmak için Kabardey'e getirirler ve sonuç olarak yine Çerkeslere de bağımlıdırlar. Bu sebeple hasat verimli olduğunda ve kendi ülkelerindeki otlaklar bol olduğunda, tuzlarını İmereti ve Gürcistan'a satmayı tercih ederler ya da kendi tüketimleri için dağlardaki tuzlu kaynakları olabildiğince çok kaynatırlar. Bu durumda hayvanlarını kışın kendi ülkelerinde tutabilirler ve Kabardeyleri ziyaret etmemiş oldukları gibi onların gelmesinden de kurtulurlar ki bu durum sık anlaşmazlıklara ve savaşlara⁵⁶⁰ yol açmaktadır.

Sıradan insanların, kesin konuşmak gerekirse, Allah değil Tengri dedikleri tüm iyilikleri bahşeden Tanrı'ya ve elçisi Elijah (Nebi İlia نبي إيليا) tapınmak dışında yerleşmiş bir dinleri yoktur. Bunlara göre Elijah'ın sık sık en yüksek dağların zirvesinde belirir ve onun için danslar ve şarkılar eşliğinde kuzular, süt, tereyağı, peynir ve bira (ssra) kurban ederler. Bunlar ayrıca domuz yerler ve kutsal su kaynakları vardır, bu kaynakların yakınlarında bir ağaç bile kesmeleri yasaktır. Girişimlerin başarısını ya da gelecekteki herhangi bir olayo tahmin etmedeki başarılarına ilişkin, sadece diğer Tatar boylarında olduğu gibi ateşe kuzunun kürek kemiğini attıklarını ve ateşin hareketlerine ve çatırtılarına göre gelecekte haber aldıklarını öğrenebildim. Reisleri ne kadar Çerkesler tarafından İslam'ı benimsemeye zorlansa da, Karaçaylar hariç, ne mescitleri ne de mollaları vardır.

Bu Tatarların dilleri, tüm kabilelerinde aynı olmakla birlikte hemen hemen Nogay Tatarlarınkine benzer, aşağıdaki Karaçayların Dualar'ında olduğu gibi ikinci satırdaki tercümesi de bunu göstermektedir:

Baba mis olan köklerdü

Göklerdeki babamız

Olsun has aden

Adın kutsal olsun

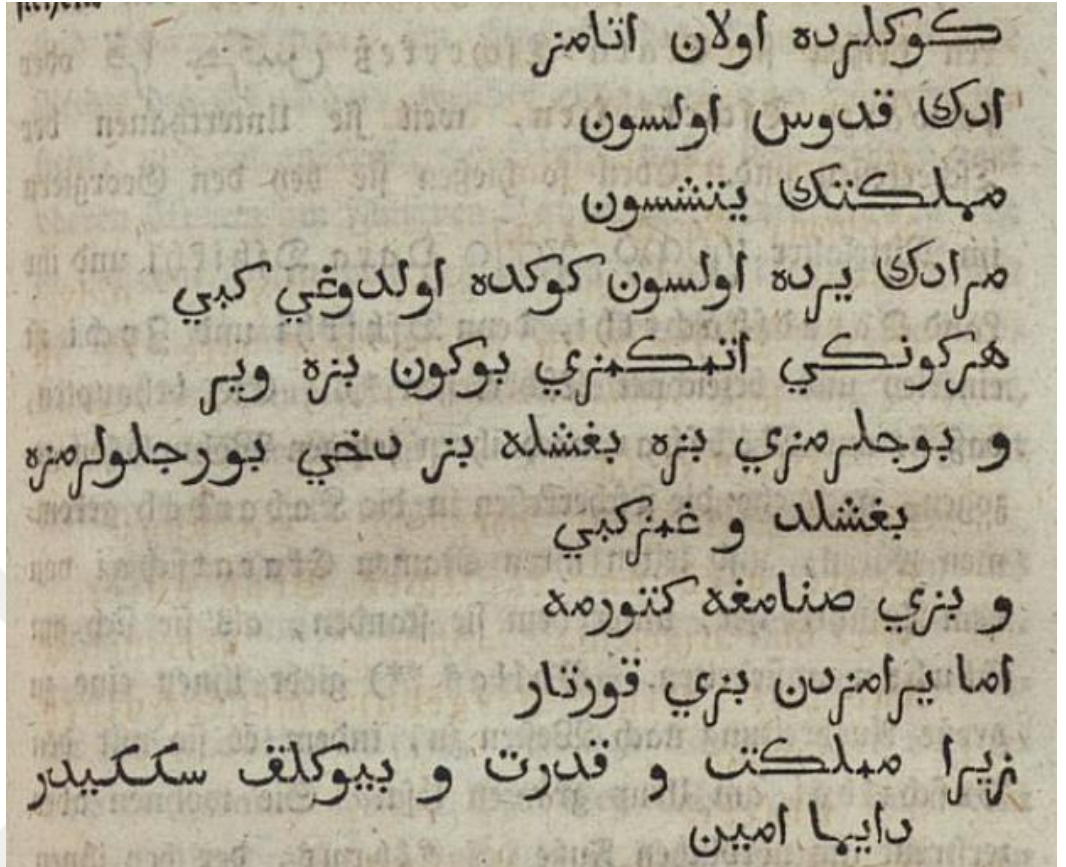
⁵⁶⁰ Bkz. J. A. Güldenstädt, Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge, St. Petersburg, 1787, C. I., s. 462; Göz önünde bulundurulmalı ki yukarıda tüm söylenenler Karaçaylar haricindeki Bassianlar için geçerlidir. Karaçaylar günümüzde görülebildiği gibi tam anlamıyla Kabardeylerin idaresi altındadır ve çoktan İslam'ı benimsemişlerdir.

Kelsun şahlegen
Krallığına gel
Olsun aradeten erdü ki oldygi kokdü.
Yeryüzü cennetin gibi olsun
Bugun vir bisü her güngi etmekmis
Bugün ver bize her günkü ekmeğimizi

Va bisü bageşla afulü borüclar misü
*Ve bizi borçlarımızla bağışla*⁵⁶¹
Nemüku bis borüclar-misü affuilires
Borçlarımızı affettiğimiz gibi
Va bisi ketunnü imtechson
Ve bizi cezbedici şeylerden sakın
Amma boşat şerirdem
Ama şerri kov
Sira sülтанlek sennünkider, va asim, va istehar, daim
Krallığın senindir ve gücü ve görkemi daimdir

Karşılaştırma yapılabilmesi için buraya Nogay Duası'nı ekliyorum:

⁵⁶¹ Ç.N.: Teknik olarak yazarın verdiği tercüme yanlış bir mana vermiyor olmasa da doğru tercüme şu şekilde olmalıdır: “Ve bizi bağışla, affeyle borçlarımızı.”

562

Çerkesler tarafından Tatar Kuş'ha, yani dağlı Tatar olarak anılan bu Tatarlar Osetler tarafından Assi olarak adlandırılır ve birbirinden bağımsız kendi nehirlerinin yakınlarında yaşayan bazı boyları tanımlar. Benim bunlara ilişkin bilgilerimi Karaçayların arasında birkaç yıl yaşamış Mozdok Ermeni'si olan Sahar İvanoviç Çergilov'dan edindiğim için bu boyun ahlakları ve kılık kıyafetlerine dair bilgiler daha detaylıdır ama bunlar hakkında denilenler birkaç istisna dışında tüm diğer boylar için de geçerlidir.

⁵⁶² Ç.N.: Metnin transkripti şu şekildedir:

Köklerde olan atamız
Adın kuddus (kutsal) olsun
Memleketin yetişsin
Muradın yerde olsun kökde olduğu gibi
Herkünki etmemimizi бүкүн bize vir
Ve boçlarımızı bize bağışla bizdeki borçlularımıza
Bağışladuğımız gibi
Ve bizi sinamağa kötürme
Ama yaramazdan bizi kurtar
Zira memleket ve kudret ve büyüklüktür
Daima âmin.

I. Karaçay قراچاي (yani, Siyah Çay) Karautsi değil, Çerkesler tarafından Karşaga Kuş'ha olarak adlandırılır. Lakin Mingreliler ve İmeretiler bunlara Karaçioli derler. Tatarlar tarafından bunlara Kara-Çerkes قرا حرکس ya da Siyah Çerkesler adı verilir çünkü bunlar Çerkeslere tabiidir. Bu sebeple bunlar yine Gürcüler tarafından orta çağlarda ყარა ციკი Qara Ciki olarak adlandırılmıştır ve ülkelerine Qaracahethi denilmiştir. Ciki ve Zychi kelimeleri eş anlamlıdır ve Çerkes⁵⁶³ demektir. Macar'dan şu an yaşadıkları bölgeye Çerkeslerin Kabardey'e gelmeden önce taşındıklarını ve adları Karaçay'ı Kuban üzerine idaresinde yerleştikleri liderden aldıklarını iddia etmektedirler⁵⁶⁴. Pallas⁵⁶⁵ bunları fazlasıyla batıya doğru genişlemiş olarak, Urup üzerindeki Beşilbay'ı sınırlandıracak şekilde tasvir etmiştir, Gerçek şudur ki bunlar Elbrus'un kuzey eteğinde, bunlar bu dağa Mingri-tav demektir, Hursuk, Kuban ve Teberde nehirleri üzerinde dağınık şekilde ikamet etmektedirler. Doğuda Kancal, Çalpak ve Urdi dağları ve kuzeyde Auarseç, Keçergan, Baramut ve Mara dağları bunları Çerkeslerden ve Abaslardan ayırmaktadır. Batılarında Abaz boyları; Tramkt, Lo'u ve Kliç bulunur. Karaçayların iki büyük köylerinden biri Hursuk'un Kuban'a sağdan döküldüğü mevkide olup 250 evden oluşur; diğeri yaklaşık 50 hanelidir ve Üst Kuban'ın batısında küçük bir nehir olan Teberde üzerindedir. Bu ikincisinde büyük köyden Kabardeylerin saldırılarından korkup kaçan sığınmacılar bulunur. Bunlara giden yol Kuban ve Baksan'ı takip eder, oldukça elverişsizdir ve arabalarla gidilecek durumda değildir.

Hursuk ve Kuban'ın birleşiminde bulunan Karaçay köyünden 17 verst mesafede Kuban'ı geçen taş köprü bulunur. Bu köprüye Çerkesler Miwwet'le Miş derler, lakin Tatarlar Taşkopur der. Buradan yol sonra Kuban'ın sağ kıyısından devam eder ve arabalar için geçilmezdir. Karaçay'dan Büyük Kabardey'e gitmek için önce Hursuk Deresi boyunca derenin kaynağına kadar devam etmeniz gerekir ve

⁵⁶³ Reineggs der ki: "Karaghay boyunun vahşi aşireti; 130 aileden oluşur, Küçük Kuban üzerinde 300 aileden oluşan Kiliç ve Keş boylarının yanında otururlar." Bu pasajda Üst Kuban tamamen tanınmamış bir adlandırma ile Küçük Kuban olarak ifade edilmiştir. *Podrobnaja Karta*'da bunlar Karaçjegi adlandırması ile tanımlanmıştır. J. Reineggs, *Allgemeine Historisch Topographische Beschreibung des Kaukasus*, St. Petersburg, 1795, s.271

⁵⁶⁴ Ç.N.: Bkz. Adiloğlu, a.g.e., s.48

⁵⁶⁵ *Peter Simon Pallas, Reise in die südlichen Statthalterschaften Ruszlands, C., I, s.407*

ardından Çalpak'ı Kancal⁵⁶⁶ Dağı'nı sağıınıza alacak şekilde geçmeniz gerekmektedir. Mesafe 60 ya da 70 versttir ve yol oldukça kötüdür. Mingitau ya da Elbruz eteklerine mesafe yalnızca 15 versttir ve bu mesafe yarım günlüktür lakin dağın zirvesine ulaşamaz.

Tüm Karaçaylar eskiden Balkar ve Çegemler gibi kafirdi ama şimdi aralarında Müslümanlıktan daha yaygın bir din yoktur ve şu an eskiden çok sevdikleri domuz etinden tiksiniyorlar. Yaklaşık 30 yıldır (1782'ye göre) Osmanlı'dan para alan Kadardey imam İshak Efendi aracılığı ile İslam dinine geçtiler. Bunları günümüzdeki imamının adı da yine İshak'tır, Mollalarının adı Othman ve mescitin kulesinden onları ibadete çağırır⁵⁶⁷ kişinin adı ise Guoçay'dır.

Bunlar Hristiyanlığa tamamen yabancıdır ve sadece Kuran'da geçen oruçları tutarlar. Karaçay köyü dışında, her nasılsa, yabancılara yarılmış Getmişbaş⁵⁶⁸ adı verilen bir mezarlık vardır. Buradaki mezar taşları Frenklere ya da Katliklere dayanmaktadır.

Karaçay prenslerine Bey denir ve bunlar arasında üç büyük aile şunlardır: Kırım-Şohali, Urusbi, Muradi. Yine de halk ne bunlara ne uzdenlere ne de soylulara hiçbir vergi ödemez ama prensler kısa süre içinde sahibine geri verecek şekilde istediklerinde halkın atlarını alma hakkına sahiptir. Diğer yandan Bek dedikleri Kabardey prenslerine belirli bir vergi ödemek zorundadırlar. Tüm Karaçaylar, prensler, soylular ya da köylüler Beklerin otoritesi altındadır ve bunları tek amirleri olarak görürler. Bunlar genelde her evden beş koyun alır; bunun yanında varlıklı bir evden iyi bir at, bir öküz, keçe-örtü (jamaçeh), kürk, bakır kap ve diğer ürünleri alırlar.

Karaçay boyunca bunların yerli prenslerine hiçbir ödeme yapmanız gerekmez lakin uzdenler prenslerin at üstünde seyahatlerine katılmak zorundadır. Eğer prens alışveriş yaparsa satın aldığı şeylerden yanındakilere hediyeler verir, yanındakiler de onu en iyi şekilde ağırlar ve statüsüne uyacak şekilde ihtiyaçlarını karşılar.

⁵⁶⁶ Bu dağ adını sivri şeklinden almıştır, خنجر Hancar Tatarcada hançer demektir. Kafkaslarda bu kelime sıkça Kancal olarak ve Ruslar tarafından Kincal olarak telaffuz edilir.

⁵⁶⁷ Ç.N.: Yani müezzin.

⁵⁶⁸ Getmişbaş, Betmiş'in (dere) ağzı demektir.

Kabardey prenslerinin dostluğuna büyük önem verirler, her aile en güçlü olanının desteğini elde etmeye çabalar. Böylece beklenmedik talihsizliklerden ya da saldırılardan onları koruyacak bir koruyucu elde edebileceklerdir. Bu durumda bu ailenin üyelerine hiç kimse ne özel olarak ne de aşikâr bir zarar veremeyecektir; hatta bu durum sıklıkla ortalama bir aile sadece Kabardey prensleri ile dostluktan güç kazanır. Bunun sonucu olarak, Kabardeyler tarafından suçlanmanın korkusuyla ne Nogaylar ne de Abazlar Karaçaylar üzerine talan girişiminde bulunmazlar. Öte yandan bunlar her zaman Karaçaylarla iyi geçinme çabasıdadır.

Karaçaylar arasında Kafkasların en yakışıklıları bulunur ve bozkırdaki Tatarlardan çok Gürcülere daha fazla benzerden. Bunlar biçimlidir, büyük siyah gözler ve açık ten rengi⁵⁶⁹ ile son derece zarif simalıdırlar. Bunlar arasında geniş, düz yüzlü ve içe göçük eğik gözlü kimseyi bulamazsınız, ki bu Nogaylar arasında oldukça yaygındır ve Moğol boylar ile karışımışlığın göstergesidir.

Genel olarak tek eş ile evlenirler ama bazılarının iki ya da üç eşi vardır ki bunlar eşleriyle mutlu mesut yaşarlar ve diğer dağlıların aksine eşlerine insaniyet ve sevgi ile yaklaşırlar. Bu sebeple burada, Avrupalılarda olduğu gibi, hanımları onların eşleridir ve kocalarının hizmetçileri değildir. Prenslerin eşlerinin ayrı konutları vardır ve kendilerini bir yabancıya göstermezler ve yine de prensle daha az sohbet ederler. Kocaları eşlerini gündüz ziyaret edemez, yalnızca akşamları ziyaret edebilir. Aynı Çerkes adeti varlıklı uzdenler ve soylularda üstün gelmiştir lakin sıradan halk eşleri ile birlikte yaşar ve yabancıların eşleri ile konuşmasına izin verir. Kızları da benzer şekilde çok uzak olmayan yerlere gidebilir, bunlar altın ve gümüş iplikten babalarına ve erkek kardeşlerine kıyafet dikmekle meşguldür. Bunlar arasında, Tatarlarda olduğu gibi, aileler kızlarının evliliklerinde kalim alırlar. Burada bu uygulamaya *kan parası* denilir. Damat eğer varlıklı ise geline yanına gelirken giymesi için, ki bu genelde her zaman gece yapılır, tamı tamına bir kuşam gönderir. Düğün günü damat tüm erkek arkadaşları ile kendi evinde toplanır ve burada bol

⁵⁶⁹ Megrelya'yı yaklaşık 17. yüzyılın ortalarında ziyaret etmiş Peder Arch. Lamberti, Karaçaylara ilişkin şunları söylemiştir: "Karaçoli ayrıca Kafkasların kuzeyinde de bulunur; bunlara bazıları Caraquşques, yani Kara Çerkesler der. Bunların görünüşleri oldukça zariftir; öyle ki bu ad onlara sadece yaşadıkları yer her zaman çok kasvetli ve bulutlu olduğu için verilmiştir. Bunlar Türkçe konuşurlar ama öyle hızlı konuşurlar ki bunları anlamak zordur. Bu kadar farklı millet arasında bu kadar saf bir Türkçe'yi nasıl muhafaza ettikleri beni bazen şaşırttı."

yiyip içtikleri bir ziyafet verir. Benzer bir davet gelinin evinde de yapılır lakin bu davete gelinin yalnızca kadın arkadaşları davet edilir. Akşama doğru genç adam gelini tüm maiyeti ile birlikte almalıp yeni evine götürmek için gelinin evine gider. Şenlikler üç gün sürer; danslar edilir, ziyafet verilir ve şenlik yapılır; gençler köydeki kızlarla tanışma fırsatı bulur ve böylelikle yeni bir evliliğin ardından pek çok sevdâ başlar. Düğünde kızlar ve delikanlıların karışık olarak daire şeklinde ettikleri bir dans da mevcuttur.

Bir genç adam evlenmeyi tasarladığında, tercihi karşı çıkar ve birlikteliğe engel olur korkusu ile bu tasarısından ailesine bahsetmez. Bununla birlikte genelde aileler oğulları için statü ve varlık olarak onlara uygun bir gelin ararlar. Bu durumda nişanlama töreni kısa sürede yapılır lakin düğün daha ileri tarihte yapılır, öyle ki taraflar sıklıkla dört ile altı ay arasında beklerler. Hatta bu bekleme bazen bir yılı bulur. Düğün tamamlanana kadar ne damat ne de gelin birbirlerini görmezler. Damadın, gelin evinde oturması hoş karşılanmaz, gelinin ailesi içeri girdiğinde ayağa kalkması gerekir; kızları ile evlenene dek ailesi ile sohbet de etmez.

Bir erkek evli ya da evli olmayan bir kadın ile ilişki yaşadığında ve bu ilişki köyde duyulduğunda, tüm köy ahalisi mescitte toplanır ki burada ayartan kişi tespit edilir. Yaşlılar tarafından yargılanan erkeğe sıklıkla ülkeden kovulduğu, en sert dille bir daha hayatı pahasına Karaçay'a ve yakınlarına gelmesinin yasaklandığı duyurulur. Zina yapan kadına babası ve eşi sırtını döner ve bir daha asla kabul etmez. Bazen olay suçlunun infazı ile sonuçlanır ve itibarı kirlenmiş aile komşularının yüzüne bakamadıklarından ülkeyi terk eder. Bu tarz olaylar yine de oldukça nadir meydana gelir.

Bir prensin ya da asilin resmi eşinden hiç çocuğu yok ama cariyelerinden çocukları varsa bunlara Thuma ya da Çankua denilir. Eğer bu çocuklar erkekse, doğumdan hemen sonra babası ölene kadar çocukla ilgilenecek fakir ailelere verilirler. Babası öldükten sonra Thuma babasının tüm varlığını ve imtiyazlarını meşru evladymış gibi devam ettirir. Lakin prensin resmi eşinden de çocukları varsa ve bu çocuklar gayri meşru kardeşlerinden haberdarlarsa; onu yanlarına almaya da ona mirastan pay vermeye de katlanamayıp kimseyle akraba olmadığı için intikamını alacak kimsesi olmayan gayri meşru kardeşlerini öldürürler. Yine de sıklıkla meşru çocukların babalarının kanına saygıdan ötürü bu gayri meşru

çocukları sağ bıraktıkları hatta babadan kalma varlıklardan pay verdikleri de olur. Bu durumda gayri meşru çocuk genellikle onu büyüten fakir babasını minnetinden ötürü yaşamı boyunca yanına alır.

Pek çok Karaçay çocuklarının Mollalar tarafından eğitim almasını sağlar. Mollarlar çocuklara okuma ve yazma öğretir. Okuma ve yazmada uzmanlaşan çocuklara Tokta denilir ve mescitte Kuran okuma görevi alırlar. Bu görevi bir süre yerine getirdikten sonra başka bir meslek edinmezlerse Molla olurlar.

Karaçaylar komşuları Çerkesler ve Abazlar gibi yağmaya pek de bağımlı değillerdir, hatta onların arasında hırsızlık ve serserilik kelimelerini nadiren işitirsiniz. Karaçaylar oldukça çalışkanlardır ve genellikle tarım yaparak geçinirler; çünkü koruyucuları ve yöneticileri Kabardeyler gibi silah ticaretini sürdüremeyecek kadar az kişilerdir ki tüm boy 250 aileden biraz fazladır.

Toprakları verimlidir ve buğday (buday بوداي), arpa (arpa ارپه), darı (tari تاري)⁵⁷⁰ ve otlak bakımından bereketlidir. Lakin bu verimli toprak yalnızca sekiz verst genişliğindedir, bölgenin etrafı ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlarda yabani armut ağaçlarına (körtmö)⁵⁷¹ sık rastlanılır. Burada ayrıca bol miktarda kızcılık bulunur, ki bunlar bal ile muhafaza edilip Kabardey ve Türklere dağıtılır. Dahası bu ormanlarda ayılar, yaban tavşanları, tilkiler ve sansar gibi av hayvanları da boldur; lakin bunların arasından yaban keçilerini kendilerine saklayıp bunların tüyünden namaz kılarken yere serdikleri halılardan⁵⁷² yaparlar. Ayrıca bunlardan çizme konçları ve Tatar çizmeleri yaparlar ve bunları dikmek için ufak şeritler halinde keserler. Çok sayıda koyun, eşek, katır (kadra قتر) ve at beslerler. Atları ufak olsa da güçlü ve cesur olup hayran kalınası bir şekilde dağlarda seyahat etmeye adapte olmuştur. Tereyağları harikadır ve süt ile çok iyi peynir (bişlik بیشلق)⁵⁷³ yaparlar. Biraları (sra صره)⁵⁷⁴ Osetlerinki gibi Kafkasların en iyisidir ve İngiliz siyah birasına

⁵⁷⁰ Ç.N.: Hem G. Nemeth, hem de U. Tavkul hazırladıkları sözlüklerde bu kelimeyi “tarı” olarak vermiştir. Bkz. Tavkul, a.g.e., 2000, s.379; Nemeth Gyula, *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*, Ankara, 1990, s. 49

⁵⁷¹ Ç.N.: Karaçay Türkçesinde “armut” kelimesinin karşılığı “kertme” şeklinde vermiştir. Bkz. Tavkul, a.g.e., s.256; Klaproth, a.g.e., 1812, s.518

⁵⁷² Ç.N.: Yani seccade.

⁵⁷³ Ç.N.: Karaçay Türkçesinde “peynir” kelimesinin karşılığı “bışlak” dır. Yazarın verdiği Arap harfli yazılıştan kelime bu şekilde de okunabilir. Bkz. Tavkul, a.g.e., s.122; Klaproth, a.g.e., s.518

⁵⁷⁴ Ç.N.: Bira kelimesinin karşılığı Karaçay Türkçesinde “sıra” dır. Tavkul, a.g.e., s.344

benzer. Arpa ve buğdaydan brandi damıtırlar ve ekmekleri genelde kumda pişmiş olur. Tütünü pek severler, ki tütünlerini kendileri yetiştirirler ve tütünlerinin çok talep gören çeşitleri vardır. Nogaylara, Suanelere ve Yahudilere tütün satarlar; son ikisi tütünü Kabardey'e ve Rusya'ya ihraç eder.

Atları yaşlanıp işlevsiz hale gelince bu atların kuyruğunu ve yelesini kesip iyice şişmanlayana kadar otlamaları için ormana salarlar. Bu atları kestiklerinde etini kurutup kışa saklarlar ve bu kuru eti yine küçük parçalara kesip kasından temizledikten sonra iç edevata doldururlar. Bu tür sucukları sevdiklerine meze gibi servis ederler. Mide, ciğer ve diğer sakat atlar aynı şekilde depolama için kullanılır. Bunlar kümîs⁵⁷⁵ ya da süt-brandisi yapmaz.

Erkek Çerkeslerde olduğu gibi, önu kapalı bir pelerine benzeyen yün elbise giyerler, buna Çimek denilir. Tüm Kafkaslar tarafından yüksek takdir gören kuşamları kendi üretimleridir. Kadınlar benzer şekilde dışarı çıktıklarında bez kumaş ve kürk giyinirler lakin yazları giysilerinin altına beyaz pamuktan daha ince iç kıyafetler giyerler. Genç kadınlar başlarını gümüş patiska başlık ile örter ve saçlarını örerler ki bu örgüleri Çerkesler gibi beyaz kurdele ile bağlayıp sırtlarına atarlar. Yaşı daha geçkin kadınlar başlarına beyaz bir bez örter.

Oldukça temiz tuttıkları evlerini çam ağacından yaparlar; şömineleri ve küçük pencereleri yoktur. Evlerinin başlıca mutfak gereci bakır kaplardır, bu kapları tepeden sarkan bir kanca ile ateşinüzere asarlar. Bu kaplar Anadolu'dan Sohum kale'den gelir. Yatakları ahşaptır, yerden yalnızca biraz yüksektir ve üstü halı ve yastık ile kaplıdır.

Günümüzde silahları tabanca, tüfek, süvari kılıcı ve hançelerdir. Eskiden kalkan (kalkan قالقان) ve iki farklı av mızrağı da kullanırlardı. Bu mızraklara Sungeh ve Mucura⁵⁷⁶ denilir. Bölgenin dağlık olmasından kaynaklı tekerlekli araçları yoktur lakin her şeyi at sırtında taşırlar.

Biri cinayet işlediğinde, öldürülen kişinin yakınları var güçleri ile ölen kişinin intikamını almaya çabalarlar ve böylece onlara göre ölen kişinin ruhu huzur bulur.

⁵⁷⁵ Ç.N.: Yazar burada “kımız” kelimesinin Karaçaylar arasında duyduğu bir söylenişinden bahsediyor olmalıdır..

⁵⁷⁶ Ç.N.: Almanca nüshada yazar bu iki kelimenin de Arap harfli Türkçe yazılışlarını vermemiştir. “Süngü” kelimesi Karaçay Türkçesinde “mızrak” manasına gelmektedir. “Mucura” kelimesi ise Karaçay Türkçesinde: “ucu sivri değnek, sopa, asa” anlamlarına gelmektedir. Bkz. Tavkul, a.g.e., s.358; Tavkul, a.g.e., s.301

Buna rağmen sıklıkla prens taraflar arası barışı sağlamaya çabalar. Tarafları tüm akrabaları ile birlikte evine çağıran prensin evinde bir koyun ya da öküz kesip yenilir ve bunu bol içilen bira takip eder. Genellikle ayrılmalarından önce uzlaşma sağlanmış olur. Eğer intikam alma görevini üstlenmiş erkek akraba fakir ise ya da isteksizse ya da ölen kişinin intikamını alacak bir akrabası yoksa; ulaşma için bir değer biçilir. Sıklıkla bu değer 600 (gümüş) rubleden fazladır. Bu ödemeye Karaçaylarda Kanbahase⁵⁷⁷ denilir. Adam öldürme kasıtsız olsa bile cinayet olarak görülür lakin bu durumda uzlaşma daha kolaydır ve uzlaşma nadiren başarısız olur.

Karaçay prensleri Kabardey uzdenlerinin kızları ile evlenir ve bu uzdenler Karaçay prenslerinin kızlarını eş olarak alır. Gelin için ödene *kalim* silahlar ve hayvan olarak 1000 (gümüş) rubleyi aşar.

Çocuklarını yetiştirme şekilleri oldukça katı ve övgüye değerlidir. Eğer bir erkek çocuk ebeveynlerine karşı gelirse ve bu davranışı tekrarlanan azarlanmadan sonra yine de devam ederse; mescit kapısı önünde herkesin gözü önüne getirilir ve davranışları için ciddi bir şekilde ikaz edilir. Bunun bir etkisi olmazsa, ailesi ihtiyaçlarını önceden hazırlayıp vererek çocuğu evlatlıktan reddeder ve kapının önüne koyar ve bundan sonra babasının evine bir daha adımını atamaz. Eğer davranışı daha büyük bir şey ise köyden kovulur ve yaşamı boyunca dönmesi yasaklanır.

Hainlik bunlar arasında yaygın olmayan ve sadece adı ile bilinen bir suçtur ve bir yerlinin ya da aralarına casusluk yapmaya gelen bir yabancı hainlik ile suçlandığında; tüm halk silahlanıp bu kişiyi yakalama koyulur ve istisnasız suçunu canıyla öder. Genellikle bu kişiyi infaz edene kadar durmazlar.

Karaçay yerlilerinin tartışacak ve karar alacak önemli bir işleri olduğunda yaşlıları mescitte toplanır. Son karar üzerine tüm taraflar bu kararı uygulamak için yemin ederler ve bu yemini bozan köye beş ya da on koyun ödemek zorundadır. Yeminini bozan kişi yine yemini bozarsa, cezasını ödedikten sonra, anlaşmaya sadık kalacağına dair yeni bir yemin etmek zorundadır ve bundan sonra yemini bozmaya dair bir örnek durum yoktur. Yemin etme şu şekilde gerçekleşir: taraflar mescitin

⁵⁷⁷ Ç.N.: Yazar bu kelime grubunun Arap harfli Türkçe yazımını vermemiştir. Bahsedilen kelime grubu Karaçay Türkçesinde “kanbagası” yani “öldürülen için ödenen kan parası, kan akçesi” olabilir. Tavkul, a.g.e., s.240

girişinde toplanır ve molla bir Kuran tutar. Yemin eden kişi elini Kuran'ın üzerine koyar ve tanrının beyanına şahit olduğunu dile getirir. Bu şekilde yemin sonlanır ve yemin bozulmaz olarak kabul edilir.

Biri öldüğünde kadınlar korkunç bir ağıt yakar, göğüslerini döver ve saçlarını yolar. Lakin cenazeye katılan erkekler kırbaçlarını sert bir şekilde alınlarına bağlar ve kulak memelerini bıçak ile parçalarlar. Cenazeden sonra yaslarını bolca bira içerek sürdürürler.

Karaçaylar özellikle at üstünde bir seyahate gitmeden önce ya da ava gitmeden önce kehanet alırlar. Kırk tane ufak çakıl, bezelye, fasulye ya da arpa tanesini birkaç öbek halinde yayarlar, belirli kurallara ve bunların sayıları ile konumlarına göre girişimlerinin başarısını ya da başarısızlığını ön görürler. Eğer kehanetler ümit verici ise seyahat planlarını süratle sürdürürler lakin kehanetler talihsiz ise kimse onları bir adım atmaya ikna edemez. Yani sonuç olarak kehanetlerin tuttuğuna inançları tamdır. İtiraf etmek gerekir ki yine de pek çokları bu saçmalıklara inanmaz.

Bunların ötesinde bunlar da diğer tüm dağlılar gibi oldukça batıl inançlılardır ve dağlarda bulunduğu söylenen sayısız iblis ve cin hikayeleri anlatırlar. Bunlara örnek olabileceklerden biri de şudur: “ Uzun saçlı bir kadın görünümlü kötü bir varlığın, kendi dillerine bu hayalete Salmasti diyorlar, bir ormanda yaşadığı söylenir. Yaklaşık yirmi beş yıl önce bir yerli bu cini yakaladı ve evine getirip saçını kesti. Kestiği saçı dikkatle saklayan adam bu saç sayesinde cini hizmeti altına aldı. Bir gün adam cine *boza* yapmasını emretti, bunun üzerine cin ateş yakıp karışımı kaynatı ve çorba hazır olduğunda efendisi ve eşi evden ayrılıp iki çocuğu cin ile yalnız bıraktı. Bu çocuklar kısa süre sonra cine onlara yiyecek bir şey vermesi için yalvardı. Cin de çocuklara saklı olan saçın yerini söylerlerse onlara yemek vereceğini söyledi. Çok geçmeden çocuklar saçın olduğu yeri söylediler ve iblis saçı kapar kapmaz özgürlüğüne kavuştu. Bunun üzerine iki çocuğu kaynayan *boza* kazanına atıp ormana kaçtı. Bu ormanda hala yaşadığı söylenir.

Kuran'da belirtilen zamanlarda oruç tutmamayı ve günlük namaz saatlerini kaçırmayı büyük suç sayarlar. Kafkaslardaki tüm Müslümanlar gibi, bunlar Sünnidir, Ali taraftarlarına yerleşmiş bir nefret beslerler. Evcil ve yaban domuz

etinden, ki eskiden bu eti çok severlerdi, günümüzde tiksiniyorlar ve bu hayvana dokunanın bile kirlendiğini düşünüyorlar.

Bunlar oldukça çabuk sinirlenen insanlardır ve en ufak bir alay onlar tarafından hakaret olarak algılanabilir. Lakin kısa sürede sakinleşirler ve kendi hatalarını kolayca kabul ederler. Bunlar kolaylıkla Kafkasların en kibar boyu olarak görülebilir ve tavırlarının ılımlılığı ile tüm komşularının üstündedirler. Bunların yöneticileri olan Kabardey prenslerine en üst saygıyı ve itaati gösterip emirlerini keyifle ve dakiklikle yerine getirirler. Bunlar fakir meslektaşlarına/yurttaşlarına hediyeler verirler ve çeşitli yollarla zenginler bunlara öküzlerini verir ve bunlara iyi bir gelir elde edecekleri iş bulur. Böylece birlikte iyi bir şekilde yaşayabilirler.

Karaçaylar kendileri için zorlukla ve sabırla üretilen şeyler üretmezler ve silahlarını, kılıçlarını ve hançerlerini bile komşu Sohum-kala'h'den Abazlardan ve Çerkeslerden alırlar. Bölgeleri demir ve tuz bakımından ürün vermez. Bu ihtiyaçlarını, kurşun ve diğer metaller ile birlikte Çerkeslerden ve Nogaylardan alırlar. Kışlık erzakları için gereken tuzu Hursuk'tan uzak olmayan bir kaynaktan elde ederler ki bununla aynı zamanda erzaklarını pişirirler.

Neredeyse boza ve bira dışında bir içecekleri yoktur. Şüphesiz arpa ve buğdaydan brendi damıtırlar ki bu oldukça sert ve etkilidir lakin bunu nadiren içerler çünkü Kuran'da bu içecekler yasaklanmıştır. Bal üretmezler çünkü hava kışın arıların yaşaması için çok soğuktur ve kovan bakımına dair bir şey bilmezler. Balı Kabardeylerden alırlar lakin sadece kızılçık ve diğer meyveleri servis ederken kullanırlar.

Dağları hem sülfür hem de güherçile bakımından verimlidir. Bunlar da Çerkesler gibi hayvan gübresine sahip olduklarından topraklarını gübrelemek için güherçile elde etmek zorunda değildir. Barutları iyi ve son derece güçlüdür.

Ürettikleri ürünlerin, olan kumaş (şal شال), keçe (küs کيس), başlık (başlık بشلق) vb., bir kısmını İmereti'ye bir kısmını Karadeniz'deki Türk kalesi Sohum-kala'h'e ihraç ederler. Bu kalede çok sayıda tüccar bulunur ve batı Kafkaslarla önemli oranda ticaret yaparlar. Karşılığında; pamuk, ipek, tütün-pipo ki bu ürünlere büyük talep vardır, Türk tütünü, iğne, yüksük ve su samuru derisi alırlar. Kabardeylerle olan alışverişleri, bunlardan tuz ve Rus ürünleri alırlar, daha dardır; hiç şüphesiz ihtiyaçlarını Konstantinapol'den gelen deniz ticareti aracılığı ile

Türklerden daha iyi ve daha ucuza sağlayabilirler. Suanlar, Basianlar'ın Ebse dedileri, ile de alışverişleri vardır ve bunlara başlıca sülfür ile kurşun temin ederler.

Karaçay köyünün yaklaşık altı Alman mili güneybatısında Cuman-tav bulunur. Burada Suanelerin yerleşimi başlar. Bu dağ ile Elbruz arasında, doğuda, Karlı Dağlara dek akan Teberdeh nehrinin aktığı dar vadiden yol Kafkasların ötesine Zchenis-tzquali nehrinin kaynağına, buradan İmereti ve Megrelya'ya devam eder. Bu vadi belirli noktalarda son derece dardır ve dik kayalıklarla çevrilidir. Vadinin güney sınırında, İmereti'ye açıldığı yerde, genişliği 800 kulaç kadardır ve buranın batısında Kemme köyü bulunur. Burası henüz Leçkum eyaletine bağlıdır ve kırk kulübeden oluşur. Bu vadinin kuzey girişinin eskiden kale ve binalar ile çevrili olduğu bildirilmiştir, bölgenin yerlileri bu duvarların kalıntılarını farklı yerlerde görmüş gibi davranmaktadır ve bu hisarın devada demir direk ve kirişler üzerine inşa edildiğini iddia etmektedirler. Bu sebeple olun dışında olması sebebiyle Demir Kapı olarak adlandırılmıştır.

Benzer tahkimatlara, dağlar arasında yol olan dar vadilerdeki, Suanelerin bölgesinde sık rastlanır. Peder Lamberti bizlere, yaklaşık 150 yıl önce atmış fersah genişliğinde bir duvarın Megrelya'yı Kafkasların kuzeyinden gelecek saldırılardan koruduğunu aktarır. Reineggs, yukarıda bahsettiğimiz Elbrus ile Cuman-tav arasındaki vadinin Pliny'de⁵⁷⁸ geçen *Porta Cumana*⁵⁷⁹ olduğunu zannetmektedir. Bu

⁵⁷⁸ Reinegess, a.g.e., s.20-21.; Eserinin diğer bir kısmında (s.40) bu bölgeden bahsederken daha da hatalı bir bilgiyi şu şekilde vermiştir: "Açıkça görünüyor ki güney kısmındaki tüm Porta Kumana insan gücü ile oluşturulmuştur ve bu devasa vadi, günümüzde görüldüğü gibi, madencileri kazması ile şekillenmiştir. Sütünlar ve belki de çokça koridorlar şüphesiz toprakla kaplanmış ve artık bulunamaz durumdadır. Lakin nerede çıplak bir kaya görünse bunu kalsiyum sleyt izlemektedir ve kuzeye doğru dengesiz olup yolun üçte birini gittiğinizde geçit verimsiz gri taşla tıkanmıştır. Bundan sonra seyyah öbür tarafa geçmek mecburiyetinde ise, büyük emekle, Porta Cumana'nın kuzey girişine varmadan önce yüksek granit tepeleri ile çevrili yolsuz vadilerden geçmelidir. Eski bilgilere göre- (yazar hangi eski bilgilerden bahsetmektedir?)- madencilerin sayısını, çıkartılan günlük altın ve gümüş miktarından çıkarmamız gerekiyorsa, bu çok sayıda işçi olmadan mümkün olmazdı ama bu kadar fazla sayıda adam küçük alanda birbirini engellerdi, bunlardan bize kalan tek varsayım, *cevherin çok bol, çok verimli ve çok kolay bir şekilde çıkartılabilir olması ve az sayıda adamınmuntazam miktarını altın ve gümüş çıkartmak için yeterli olabileceğiydi.*" Gelgelelim burada ne üretken altın ve gümüş madenlerinden iz kalmıştır ne de Strabo dışında bir yazar bu madenlerden bahsetmiştir. Strabo'nun açıklaması benzer bir şekilde son derece efsane vari görünmektedir. Strabo Ssuanelerin ticari faaliyetlerinden şöyle bahseder: *bunların ülkesindeki derelerin altın taşıdığı ve barbarların bu altını delikli tabaklarla ve yünlü gömleklerle yakaladıkları söylenir. Buradan altın post masalı türemiştir.*- Her türlü buradaki anlatı altın postu açıklamak için oluşturulmuş bir hipotezdir. Modern zamanlarda bu zengin madenleri bulmak için sonuçsuz girişimler olmuştur. Sonralarında deli olarak kabul edilen

yazar yine de herhangi bir geçitten bahsetmemiştir lakin Hazar geçitlerini incelerken bir kaya üzerine inşa edilmiş Kumanya denilen bir kaleden bahsetmiştir. Lakin bu Kumanya geçidinden çok farklıdır. Porta Cumana Reineggs'in pek çok hatasından biridir ve hiçbir eski yazar tarafından dile getirilmemiştir. Pliny'nin Kafkas geçitlerinden kastından sonuç kısmında bahsedeceğim.

Günümüzde fertleri hayatta olan başlıca Karaçay prens aileleri şu şekildedir:

1. Kırım Şohali Aliesi

Binagor oğlu, Gilahsan

Gilahsan oğlu, Aslanbeg

Gilahsan oğlu, Kara

Aşagmat oğlu, İslam

Kuçük oğlu, Missost ya da Missaost

Kuçük oğlu, Kasi

İsmail oğlu, Kuçuk

Mudara oğlu, Binagor

Mudara oğlu, Missost

Mudara oğlu, Aşagmat

2. Hasan (Hasan-ulu) Ailesi

Musa İsmail Dusaruk

Osman Binagor Missost

3. Kumuk (Kumuk-ulu) Ailesi

Omar Cenay Osman

John Fischer, İmparator I. Paul'e Stobo'nun bahsettiği bu verimli madenleri bulmak için sunduğu teklif cevap bulamamıştır. Gürcistan'ın tam anlamıyla ele geçirilmesi ile bu kez kabul edilen teklifini yinelemiştir. Fischer ve Maden Müfettişi olarak dört madenci ve iki maden mühendisini asistan olarak yanlarına alma emri verilen Kont Mussin Puschkin; Kafkasya'ya gönderilmiştir. Fischer'ın yaptığı ilk iş Reineggs'in bahsettiği Lyçu kabilesini aramak olmuştur lakin elbette bunlar hakkında hiçbir bilgi elde edememiştir. Çünkü bunların adı verilen isim değil Leçkum'dur. Yukarı aşağı verimsiz gezilerin sonunda Gürcistan sınırında, İmerti'nin Wahan bölgesinde bulunan Lyçu adlı bir köyün duyumunu alır. Dolayısıyla hiç vakit kaybetmeden buraya yola çıkar lakin çıplak kaya dan başka eline bir şey geçmez. Yakın zamanlara kadar başka mineraloglar altın postu bulmaya yolculuklar düzenlemiştir.

⁵⁷⁹ Ç.N.: Bkz. Pliny, The Natural History of Pliny, s.21

4. Şaban (Şaban-ulu) Ailesi

Mahmat	Çopal	Hasan
Tau Sultan		Gudenet

5. I. Dotta (Dotta-ulu) Ailesi

Omar	Osman	Kırımşohal

6. Koçkar (Koçkar-ulu) Ailesi

Murtassa	Omar
Osman	Kerim

7. I. Çoth'ha (Çoth'halar) Ailesi⁵⁸⁰

Mahmut	Osman
Hasana	Mustafa

8. Kaysin (Kaysin-ulu) Ailesi

Kaysin	Mirza
Bekir	Osman

9. Mirza-beg (Mirza-beg-ulu) Ailesi

Mirza-beg	Cenay
Hasana	Koçanay

10. II. Çoth'ha (Çoth'ha-ulu) Ailesi

Koşenay	Hasana

11. Korkmaz (Korkmazların) Ailesi

⁵⁸⁰ Ç.N.: Yazar'ın burada Almanca okunuş kurallarına göre yazdığı isim *Tschotch'cha* "Çoth'ha" olarak okunmaktadır. Yazarın bahsettiği aile adı "Çotça" olmalıdır. Tavkul, a.g.e., s.497

Korkmaz	Hacibeg
Hasana	Hagim

12. II. Dotta (Dotta-ulu) Ailesi

Mirzabeg	Kaysin	Cambulat
Cenay		Mirsay

13. Boteş (Boteş-ulu) Ailesi

Osman	Hasana
Mustafa	İsmail

Karaçayların, onları Baksan'dan ayıran Çalpak'ın yükselen sırtında oturan Urusby adlı bir boyları daha vardır. Bu boy yaklaşık 150 aileden oluşur ve Misaost adlı Kabardey ailesine tabidir. Bu ailelerin soyundan gelenlerin yanı sıra Karaçay'da Derbend'den gelenlerin olduğu bir köy ve iki ya da üç komşu Endry'den gelen öncüler de vardır.

II. Karaçay'ın doğusunda kayrak-dağlarında, Tatar bölgesi Baksan bulunur. Bu yerleşim yeri aynı adlı kayda değer nehir ve kışın tuz elde edilen bir tuzlu nehre akan Kulkucin deresi kaynağı boyunda devam eder. İlaveten bunu takip eden bölge Çerkesler tarafından Çerige olarak adlandırılır.

III. Çegem ya da Çerige, Çerksçe Çegem Kuş'ha, yaklaşık 400 aileden oluşur ve en yüksek karlı ve kayrak dağlar üzerindeki Çegem ve Şavdan nehirleri üzerinde batıda Baksan'a kadar yerleşiklerdir. Bunların prensleri (*By*), asilleri (*uzden*) ve köylüleri (*Çedor*) vardır. Köylüler hiçbir şekilde asillere ve prenslere bağımlı değildir ama hepsi aynı şekilde komşu Kabardey prensleri otoritesi altındadır. Bu Kabardey prensleri bunlardan eski bir vergi alır ki bu ödemeyi yapmaya durum elverirse kaba kuvvet ile karşı koyarlar. Bunlar arpa, buğday ve darı ekip biçerler ve harika bira yaparlar. Sayısız sürüleri ve çok sayıda atları vardır ki bunlar ufak olup ağır yük taşımaya elverişsizdir. Lakin bu atlar dağlarda yol almak için son derece kullanışlıdır ki bu amaç için bu atların pek çoğunu İmeretii ve Megrelya halkına satarlar. Bunların benzer şekilde Kara Katır denilen özgün bir tür katırları vardır. Bu tür at ile Gürcistan'da yaygın bulunan küçük bir eşek türünün

çiftleştirilmesi ile elde edilir. Balları harikadır lakin arıların rhododendrum ve azalea ponticadan yaptıkları balların zehirin zehirleyici özelliği vardır. Alçak vadilerde hayvanlarını otlatma ayrıcalığı için Çerkeslere vergi ödemek zorundadırlar. Ne kadar bu prangadan kurtulmuş ve Rus tebaası olmuş olsalar da bu duruma karşı çıkacak durumda değillerdir. Bölgeleri, komşu Balkarlar ile birlikte, Gürcüler tarafından Басиана Basiana olarak anılır ve gözlemlediğim kadarıyla Güldenstädt ve Pallas'ın aktarımıyla Cikethi olarak anılmamaktadır. Hala dağlarda bulunan taş yıkıntılar ve kiliselerden de anlaşıldığı kadarıyla eskiden daha kalabalıktılar. Bunların köyleri şu şekildedir:

1. Çegem boyundaki yüksek sırtlardaki Ulu-Elt. Bunun yakınlarında eski bir kilise bulunur. Altı yarda uzunluğundadır, bir kaya üzerindedir. Bu kilisenin içinde kıvrımlı olarak yontulmuş bir eskiden demir rayları olan bir geçit vardır. Burada hala kitapların kalıntıları korunur ki büyük tehlikeleri göze almadan elde edilemeyen bu kitaplardan birkaç sayfayı Pallas elde etmiştir. Biri Yeni Ahit'in eski Yunan dilinde olan bir nüshasına aittir ve diğerleri Yunan kilisesi kitaplarıdır. Burada hamile kadınlar mutlu doğumları için adak adarlar, düzenlenen ziyafet sıklıkla burada bazı hayvanların kesilmesi ile gerçekleşir.
2. Çegem, aynı addaki nehrin sağ kıyısında bulunur ve öncekinin karşısındadır.
3. Tabenincik.
4. Berdebi, daha aşağıdadır ve aynı şekilde Çegem'in sağ kıyısındadır.
5. Ursundag.
6. Mimula, yine daha aşağıda, Çegem'in sağ kıyısında, Şavdan'ın soldan katıldığı yerden çok uzakta değildir.
7. Acaga, Çegem'in sol kıyısındadır, Berdebi'nin biraz güneybatısındadır.
8. Çeherlihe, Şavdan'ın karşılıklı iki kıyısı üzerindedir ve nehrin karlı dağların eteğindeki kaynağından çok da uzakta değildir.

9. Bülüngu, Şavdan'ın sağ kıyısındadır, yaklaşık on verst aşağıdadır.
10. Usduşird.
11. Kam, Çegem'e döküldüğü noktanın hemen öncesinde, Şavdan'ın karşılıklı iki kıyısı üzerindedir.

Yerliler Şavdan'ın aktığı vadideki demir madenini (temirbaş) ve Kargacay-tav (Kurşun-dağı⁵⁸¹) Dağından mermilerini döktükleri kurşun madenini ayırıştırır. Aynı şekilde güherçile üretirler ve satmak için barutları vardır.

IV. Balkarlara, Çerkesler Balkar Kuş'ha, Gürcücede doğru bir şekilde Bassiani⁵⁸² ve bunlar kendilerine Malkar-aul, yani Malkarlı köyleri derler. Bunlar 1200 aileyi aşkındırlar ve kısmen dağınık, kısmen köylerde birlikte olmak üzere Çegem, Psigon-su ve Aruan ya da Argudan üzerinde yüksek kayrak dağlarında yaşarlar. Soldan Çegem'e dökülen üt Mişcigk üzerindeki Bisinge bölgesi de bunlara aittir. Bunların başlıca ticaretleri İmereti'deki Rion üzerinde bulunan Radsha'ya ve Oni'ye gider. Bu yerlerin bunların asıl köyü Ulu-Malkar'dan 55 verst mesafede olduğu söylenir. Buraya giden yol muazzam karlı uçurumlardan geçer ki bu uçurumlarda seyahat edenler sıklıkla çığ altında kalırlar. Buradan Radsha'ya ve Odi'ye taşınan mallar başlıca keçe örtü (yamaçeh), çok iyi olduğu kabul edilen açık sarı ve kahve rengi kumaş (şal), keçe, başlık (başlık) ve kürktür. Bunları ipek ve pamuk, iğneler, altın ve gümüş dokuma, tütün, pipo ve diğer küçük eşyalar ile takas ederler. Ori'de bilhassa kayatuzu satın alırlar ki kayatuzu buraya Gürcistan ve Kafkaslardan kare ve dikdörtgen bloklar halinde gönderilir. Bu blokların ağırlığı beş ya da altı libredir. Kayatuzu Bajasid ve Erivan'da bulunan madenlerden çıkartılır. Bunlar ayı şekilde Ruslardan tuzu Hat'dan ve Çernomorzelardan alırlar ki bunlara da tuz Yahudilerden ve Kabardeylerden getirilir. Bunların Radsha'dan ithal ettikleri bir diğer mal da bakır kap ve kazanlardır, bunlar Erserum'dan Bathumi ve Pothi yolu ile getirilir. Balkarlar ve Çegemler ellerine geçen Rus bakır paralarını eritip tabak çanak yaptıklarına dair rapor edilmişlerdir. Dugor'dan Balkar'a giden yolda, Hasria-Don

⁵⁸¹ Ç.N.: Yazar burada, "Kargacay" kelimesinin Karaçay-Malkar Türkçesindeki ve diğer Kafkas Türk lehçelerinde benzer şekilde geçen "Korgaşin" yani "kurşun madeni" kelimesini kast ediyor olabilir. Tavkul, a.g.e., s.169; Baskakov, a.g.e, s.557

⁵⁸² Ç.N.: Basiyani, Gürcülerin Balkar/Malkarlara verdiği addır. Adiloğlu, eserinde tercüme ettiğimiz esere büyük bir önem vermiş ve yazarın bu anlatılarına uzunca yer ayırmıştır. Adiloğlu, a.g.e., s.60

Nehr yakınlarında, Isdi-hong Dağı (yani, Kurşun-Tepesi), bolca cevher barındırır. Bu cevheri Dugorlar alıp evlerinde ayrıştırır. Dugar köyü Masquava'dan arabalar buna kolayca varabilir. Gürcü kaynaklarına göre bunların Oset kökenli olup Kabardey aileleri ile aynı saygınlıkta olan prens ailesi Basiat'dır lakin bu ifadenin teyide ihtiyaç duyuyor gibi görünmektedir. Bunların köyleri şu şekildedir:⁵⁸³

1. Ulu-Malkar ya da Büyük-Malkar, Çerek'e sağdan dökülen Psigon-su üzerinde bulunur. Burası baş-köydür ve Basiat ailesinin yaşadığı yerdir. Yaklaşık 180 aileden oluşur.
2. Aynı nehir üzerinde, Gobsarta.
3. Hurdayra.
4. Şavarda, Çerek'in solundadır.
5. Julu, aynı kıyıda daha aşağıdadır.
6. Iskanta.
7. Acalga.
8. Mohaula, Psigon ile Çerek'in karıştığı noktadadır.
9. Bisinga, Çerek-haco ya da hızlı Çerek ile batıdan doğan ve Çerek-haco'nun ağzından aşağıda Çerek'e dökülen Miscigk nehirlerle arasında özel bir bölgeye sahip bir köydür. Bisinga'nın aşağısında Kara-su deresi bulunur, yani Siyah su, bu dere Çerek-haco'ya soldan dökülür.
10. Hulam; büyük ve berrak bir nehir olup yüksek dağlardan doğduktan sonra Çerek'e batıdan dökülen Çerek-haco'nun batısındadır. Nehirlerin karıştığı yerin aşağısında Çerek üzerinde derin bir çukur vardır, burada Çerek'e berrak ama tuzlu ve acı su dolar. Buraya Çerkesler Çerek-jana yani *Çerek' in annesi* derler. Bu noktanın yakınlarında Çerek'in sarp kayalık kıyıları birbirine o kadar yaklaşır ki Balkar ile Kabardey arasında bir köprü yapılmasına imkan sağlar. Hulam köyünün sakinleri Suan aileleridir. Bunlar hala tamı tamına İmeretili gibi giyinirler ve Soni olarak adlandırılırlar. Bunlar sadece

⁵⁸³ Ç.N.: Bu köy adlarının doğruları Adiloğlu'nun eserinde şöyle verilmiştir: 1. Ulu-Malkar, 2. Kosparti, 3. Kuydayra, 4. Şavurdut, 5. Cılı, 6.İşkanti, 7. Açalga, 8. Mohul, 9. Bızıngı, 10. Holam. Bkz. Adiloğlu, a.g.e., s. 89

burada oturmazlar, dağınık bir şekilde komşu Kaşka-tau قاشقه تار, yani Kurşun-Dağ silsilesinde de yaşarlar. Kabardeylere tabidirler, bunlarla őrőrlerini ve kadın-erkek kşeelerini tuz ve tahıl karşılığında takas ederler.

3.25. Yirmi Beşinci Bölüm

At Sirtında Seyahat İçin Hazırlıklar - Atları Yükleme - Zorunlu Konvoy - Koruma Olarak Atanan Kozakların İthmalkarlığı - Hatta Seyahat Etmenin Tehlikeleri - Sebepleri - Georgievsk'ten Mozdok'a Doğru Yola Çıkış - Mar'inskaya - Pavlovskaya - Kura'nın Aktığı Vadi - Nehrin Rotası - Malka'nın Ağzına Dair Varsayım - Podrobnaya Karta'daki Kura'nın Ağzına Dair Hata - Rusların Bjeloi Mescid Dediği, Tatar Mezar Mabetleri - Solenoye Brod - Saldatskaya Malka - Prohladnoye - Yekaterinograd, Eski Kafkas Eyaleti Başkenti - Mozdok - Şehrin Çeşitli Halkı - Cizvitler - ERmeniler - Bunların Dügün Seremonileri - Dini Öğretileri - Terek Nehri - Üzüm Bağları - Kızlar Brendy - Kavun ve Karpuzlar - Badleshan - Bir Önceki Şehirden Gürcistan'a Doğru Yola Çıkış

Benim Georgievsk'deki yokluğum sırasında adamlarım dağlardan geçip Mozdok'a ⁵⁸⁴doğru gideceğimiz yolculuk için gerekli tüm hazırlıkları yaptı. Burası seyahat edenlerin sıklıkla arabalarını bırakıp at sirtında yollarına devam ettikleri bir yerdir. Vladikafkas'a ⁵⁸⁵kadar Terek boyunca arabalarla yol almak hiç şüphesiz çok kolaydır lakin pek az seyyah buna teşebbüs eder. Çünkü Kabardey bozkırlarında

⁵⁸⁴ Ç.N.: Моздок (Mozdok), Kuzey Oseya-Alanya Özerk Cumhuriyeti'nde, Terek Nehri'nin kuzey kıyısında bulunan bir şehirdir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'*de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel'* de Моздокъ (Mozdok') şeklinde Terek'in kuzey kıyısında verilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii'*de ve *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog'*da yine aynı adla, Georgievsk' e 115 verst mesafede verilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'*de ise bu mesafe 121 verst olarak verilmiştir. *Generalnaya Dorozhnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Chasti Aziyatskoy Razdelennaya na Gubernii'* de ise bu mesafe 101 verst olarak verilmiştir.

⁵⁸⁵ Ç.N.: Владикавказ (Vladikavkaz), Kuzey Osetya-Alanya Özerk Cumhuriyeti'nin başkentidir ve Terek Nehri'nin her iki kıyısına yayılmıştır. *Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog'* da, *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'*de ve *Generalnaya Dorozhnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Chasti Aziyatskoy Razdelennaya na Gubernii'* de Владикавказъ (Vladikavkaz') şeklinde verilmiştir ve ikincisinde buranın Mozdok'a mesafesi 80 verst ve üçüncüsünde yaklaşık 80 verst olarak verilmiştir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'*de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel'* de ise Владикавказъ (Vladikavkaz') şeklinde verilmiştir. Saydığımız haritalardaki konumu günümüzdeki ile aynıdır.

araçta meydana gelebilecek herhangi bir arızanın tamir edilmesi oldukça zor bir durumdur ve at sırtında muhtemel bir düşman saldırısından kaçabilmek daha muhtemeldir. Bu sebeple kitaplarım ile bagajımı ayırmam ve sandıklara ve elbise bavullarına (şamadani) kaldırmam gerekiyordu. Bunlar ikili olarak iplerle birbirine bağlanıp at sırtına konuluyordu. Bu ikili bagajlara Ruslar Wjuki⁵⁸⁶ diyordu ve Kafkaslardan eşya taşımanın genel yoluydu. Dahası Gürcistan'dan Rusya'ya taşınan mühimmat ve erzak bile bu şekilde taşınıyordu. Bir ata yüklenebilecek en ağır eşya altı pud ya da 240 Rus libresidir, bu yük eşit olarak ikiye bölünüp atın her bir yanına paylaştırılmalıdır ki atın dengesi sağlansın. Bana, Rus hizmetlimi Hat'da bıraktığım ve sadece Gürcistan'da yerli tercüman olarak bulundurmak zorunda olduğum Alman hizmetlimi yanıma aldığım için üç eğer ve beş yüklü at gerekiyordu. Bu durum kısmen her bir yolcunun seyahat masrafını kayda değer bir şekilde yükseltmesi ve kısmen ihtiyacım olan tercümandı.

General Feldmareşal Kont Gudoviç'in kendisine ait heyetinin oluşturduğu büyük bir konvoy ile Mozdok'tan Tiflis'e gideceğini haber aldığım için, bu heyete katılma kararı aldım ve bu sebeple yola çıkmadan önce heyete katılabilmek için Mozdok'a doğru yola çıkışı hızlandırdım. Tüm hazırlıkları tamamladıktan sonra Vali von Kartvelinov ve General Sergey Alekseyev Bulghakov'dan posta-atları ve koruma için ihtiyacım olan evrakları istedim ve bu evraklar elime 16 Aralık'ta elime geçti. Eşyalarımız yüklenmişti ve bizi yola çıkmaktan alıkoyan yalnızca valiydi. Vali, konvoya yetişmemizin son derece tehlikeli olduğu için ve bizlere koruma olarak tanan Kozaklara güven olmayacağı için seyahatimize izin vermeyi reddetmişti. Kozaklar sıklıkla düşmanla karşılaştıklarında bunların üstüne gidiyor ve sadece kendilerine ve kendi atlarına önem veriyor, seyahat edenleri zor durumlarla baş başa bırakıyorlardı. Piyade koruması ile yola çıkmak daha güvenliydi keza saldıranlar her zaman at sırtında oluyordu ve yaya askerin bunlara nişan alması daha kolay oluyordu. Dahası Kabardeylerin dilediklerini soyacak kadar ve Rusları kendi bölgelerinde yağmalayacak kadar tam bağımsız olduklarını iddia etmek çok olamayacaktır çünkü Kozaklar ve diğer birlikler bunları öldürmeyip canlı ele geçirme emri almıştı ki Kozakların bunları öldürmemesi neredeyse imkansızdı zira

⁵⁸⁶ Ç.N.: Yazarın bahsettiği terim “Вьюк” yani paket ya da paketlemek manasına gelen Rusça terimdir.

daha kötü atlara biniyordu ve daha kötü silahlandırılmışlardı. Son yirmi beş yılda Çerkesler ve Çeçenler tarafından öldürülenleri hesaba katacak olursak bu sayı son zamanlarda Kafkas Hükümetindeki salgın hastalığın aldığı canlardan daha fazladır. Neden benzer önlemler daha yıkıcı ve utanç verici olan bu salgına karşı alınmadı ve Rus sınırının 15 verst genişliğindeki mesafede nüfus azalması yaşanıyor? Ki böylece Kabardeyler Macar ötesini diğer hükümetlerin sınırlarının içini işgal edebiliyor. Hiç şüphe yoktur ki bu millet Ruslara karşı düşmanca duygular beslemektedir çünkü Ruslar koruma ve dostluk kisvesi altında bunların bölgelerine tecavüz edip bunları dördüncü otlak arazilerine kapatmıştır. Bununla birlikte, Rus hükümeti bir zamanlar cesur ve saygıdeğer bir halka mümkün olan her şekilde zarar verme kısır politikasını benimsediğinden, en azından böyle bir sistemin zararlı sonuçlarına gayretle karşı koymak için çaba göstermelidir.

17 Aralık'da, yaklaşık sabah sekizde, sonunda Georgievsk'i kalenin doğu kapısından çıkararak terk ettik. Bozkırın sarp bayırından aşağı indik ve buradan kayda değer bir hızda akan Podkumka'yı aştık. Bana koruma olarak atanmış yedi Kozak yerine, diğerlerinin hepsi General Bulghakov ile ava gittiğinden iki koruma elde edebildim. Akşama doğru Marinskaya⁵⁸⁷ stanitzasına vardık, burası Kuma'nın rotasını izleyen ufak bir nehir olan Saluka boyunca devam eden derin bir dar vadinin yamacındaydı. Bu dar vadinin batı tarafından bozkıra indik, atlar yükleri taşıyamadı ve vadiye doğru dört nala indiler. Nehre kadar inen atlar nehrin kıyısındaki sayısız karaçalı sayesinde durabildiler. Aracın büyük hasara uğrayacağına emin olsak da hiçbir hasar yoktu.- Bir sonraki stanitza olan Pavlovskaya⁵⁸⁸, Georgievsk'ten 27

⁵⁸⁷ Ç.N.: Марьинская (Mar'inskaya), günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı, Malka Nehri üzerinde bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel'* de Марьинская (Mar'inskaya) şeklinde Georgievsk'in hemen güneydoğusunda verilmiştir. *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'* de ve *Generalnaya Karta Rossii'* de ise Мариинская (Marinskaya) şeklinde aynı konumda verilmiştir, ikincisinde buranın Georgievsk'e mesafesi 25 vert olarak verilmiştir. Sıraladığımız haritalar bu şehrin taşınması yani 1828 yılından itibaren Mar'inskaya'nın Malka Nehri kıyısına taşınmadan önceki konumunu göstermektedir.

⁵⁸⁸ Ç.N.: Старопавловская (Staropavlovskaya) günümüzde Stavropol Krayı'na bağlı, Malka Nehri üzerinde bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da, *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel'* de, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'* de ve *Generalnaya Karta Rossii'* de павловская (Pavlovskaya) şeklinde Georgievsk'in güneydoğusunda, Kura Nehri'nin

verst mesafedeydi ve küçük bir nehir olan Kura'nın sol kıyısındaydı. Kura, bozkırın ağaçlıklı tepeler silsilesinden doğup Tatarlar tarafından Çapşakle, Çerkesler tarafından Oşapşak olarak adlandırılıyordu. Kura'nın tam anlamıyla iki kaynağı vardır doğudaki Çekesler tarafından Kura jug ya da Kuru Kura olarak adlandırılır ve batıdaki Kura İşgva ya da Büyük Kura olarak anılır. Nehir doğuya doğru, bir miktar kuzey yönünde akar ve Anketeri kumsallarının yanındaki bozkırda bulunan bir takım bataklık göllerde son bulur.

Kura'nın geniş ve derin girintili çıkıntılı vadisi, hiç şüphesiz şimdi içinde kaybolan dereden daha büyük bir dereden meydana geldi. Bu vadi batı ve güneybatıya kadar aynı genişliğe devam edip Bjeloi mescit yakınındaki Malka'ya kadar devam ederken, akımı bu vadideki ile aynı tür çakılları taşıyan Malka'nın bu nehir yolu ile bir zamandan daha ötelere uzanan Hazar Denizi'ne dökülüyor olması muhtemeldir. Belki de o zamanlar bu akarsuyun bir kısmı, Bjeloi Mescid'den Saluka ya da Solka tarafından kesilen vadiden akıyordu. Bu derenin yatağı ile birlikte, ki bu da aynı tür çakıl ile doludur, Solka kanalı ile Kuma'ya ve Kuma ile benzer ağza sahipti. Bazı eski bulgular bu akarsuyun rotasına dair daha yakın değişimler göstermektedir, ki bu rota hala Solenoye Brod ve Prohladnoye arasında görülmektedir. - Kesinlikle mümkündür ki Baksan, Terek ve diğer nehirler, eskiden denizin daha kuzeyine düşüyorlardı ve Kuma ile Terek arasındaki, kuvartz kumlarının kökeni olan savurma kumları buraya bunların akışı ile taşınıyordu⁵⁸⁹.

Tatarlar tarafından Balh olarak adlandırılan Malka'nın eskiden Hazar Denizi'ne ayrı kollardan döküldüğünü varsayarsak bu rota değişiminin çok uzak olmayan bir dönemde gerçekleşmiş olması yüksek bir ihtimaldir. Ptolemy kesinlikle bu denize Kafkasların kuzeyinden, Volga'ya, Alonta'ya ve Udon'a (Kuma) kadar akan iki nehirden bahseder. Lakin bozkırdaki nehirler onun zamanına yakın bir dönemde yönlerini değiştirmiş olamaz.- Kura'nın, Malka'ya kadar uzanan derin

üzerinde verilmiştir. *Generelnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii'* de Georgievsk'e 21 verst mesafede ve *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de Georgievsk'e 25 verst mesafede, aynı adla ve aynı konumda verilmiştir. Pavlovskaya, Mar'inskaya ile aynı tarihten itibaren günümüzde bulunduğu konuma Malka Nehri üzerine taşınmıştır. Yukarıda sıraladığımız haritalarda gösterilen konumda Новопавловск (Novopavlovsk) Stavropol Krayı'na bağlı bir yerleşim yeri olarak XIX. Yüzyılın sonlarına doğru kurulmuştur.

⁵⁸⁹ Pallas, a.g.e., s.356

vadisi, aynı şekilde tüm ihtimaller dahilinde Podrobnaya Karta'da affedilemez bir hataya sebebiyet vermiştir. Haritada nehir doğudan doğuyor ve batıya akıp güneyden Malka'ya dökülüyor gösterilmiştir, ki bu gösterim gerçek durum ile terstir. Kura, Malka kıyısının yaklaşık bir (Alman) mili kuzeyinden doğar ve ilk olarak kuzey-doğuya akar. Ardından yukarıda bahsedilen kumluklarda bitişine kadar neredeyse doğuya doğru akar. Bu hata revizyonda nasıl gözden kaçırılmıştır anlamak mümkün değildir. Özellikle Güldenstädt 'ın Seyahatleri'ndeki haritada Kura'nın rotası kesin olarak verilmiştir. Aynı şekilde Zannoni'de⁵⁹⁰ Osmanlı İmparatorluğu sınırları da verilmiştir.

Pavlovskaya'dan iki Alman mili mesafedeki Malka kıyısındaki Kura vadisinden yola devam ederken karşınıza yuvarlak bir vadi çıkar. Bu vadi batıya açılır ve Çerkes dilinde Kuşbshapa adını taşır. Bu vadideki bir tepenin üzerinde Kara-Murza oğlu ve Aslan-beg'in babası Prens Missaost'un anıtı bulunur. Aslan-beg, Sokur Hacı adı altında meşhur bir haydut ve girişken askerdir. Kendisi Kuban Nogayları Kasay Aul kabilesinin prensiydi. Bu bölgelerde ve Malka'nın aşağısında hatta Terek ötesinde Culat çevresinde seksen yıldır konup-göçmekteydi. Bu anıt yedigendir ve on beş fit yüksekliğindedir. Karşısında Tatarca yazılı bir taş vardır ve pencere menfezinin yanında havan tutan büyük bir insan eli motifi vardır. Bu anıt Ruslar tarafından Bjeloi (beyaz) Mescit olarak adlandırılmıştır. Malka'nın karşı tarafında Çashukin ailesine ait iki Çerkes köyü vardır. Bjeloi Mescid'in iki (Alman) mili doğusunda, Malka'yı geçen geçide Çerkesler Şeguka Jikego; Tatarlar Tuskeçu ve Ruslar Solenoye Brod derler. Bu adların tümü Tuz geçidi demektir. Burada günümüzde Malka'yı geçmeye teşebbüs eden Çerkeslere karşı Kozakların çift koruması vardır.

Akşam üstü uzun süre at üstünde beklemek zorunda kaldığımız Pavlovskaya'dan ayrıldık ve on sekiz verst devam ettikten sonra, ki bu yolu yaklaşık bir saatten fazla sürede kat ettik, kayda değer bir köy olan Saldatskaya Malka'ya⁵⁹¹

⁵⁹⁰ Ç.N.: Rizzi Zannoni'nin yukarıda bahsedilmiş olan haritası.

⁵⁹¹ Солдатская (Soldatskaya), günümüzde Kabardey-Balkarya Özerk Cumhuriyeti'nde, Malka kıyısında kırsal bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdur Kaspiskim Moryami Lejash s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu* da Солдатское (Soldatskoye) şeklinde Malka kıyısında verilmiştir. *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy Imperii Aziyskoy Turcii i Persii*'de Солд. Малка (Sold. Malka) şeklinde aynı konumda verilmiştir. *Поçтовaya Karta Rossiyskoy Imperii Çast*

vardık. On verst sonrasında adını Çerkeslerin Malka'daki eski bir nehir geçidinden alana Soliman Brod karakoluna ulaştık. Buradan beş verst mesafede, Baksan ile Malka'nın karıştığı yerden bir (Alman) mili uzaklıkta; bir istasyon ve köy olan Prohadnoye⁵⁹² bulunuyordu. Burada o zaman Kabardey Müfettişi (Kabardinskoye Pristav) Tümgeneral Del Pozzo kalıyordu. Prohladnoye'den yolumuz Priblishnie köyünden Yekatarinograd ⁵⁹³şehir ve kalesine doğru sürdü. Burası 17 verst mesafede, Malka'nın sol tarafındaydı ve biz buraya yaklaşık gece yarısında vardık. Hemen hemen her aşamada Kozaklar yarı yolu kat ettiğimizde sessizce geri döndü, böylece stanitzaya vardığımızda genelde korumamız yoktu. Bu durum askeri düzenlemelerde bile geçerli olan Hat'daki düzen ihtiyacının kanıtı niteliğindedir. Karantina sebebiyle şehre giriş hakkını reddettik, böylece geceyi açık havada geçirmek zorunda kaldık. Bu durum daha rahatsızdı çünkü keçe çadırımı ve diğer eşyalarımı önden Mozdok'a göndermiştim ve aralık ayının serinliği daha güney enlemlerde bile özellikle hoş değildi. Durumumuzun zorluğu yakacak odun arama aşamasında daha kötüleşti. Bu olayda Rusların soğuğa ne kadar da dayanıksız olduklarını daha iyi anladım, ki öğrencim neredeyse göz yaşlarına boğuluyordu ve

I.'de Солдатская (Soldatskaya) şeklinde yine aynı konumda, Georgievsk'e 45 verst mesafede verilmiştir. Generalnaya Karta Rossii' de Солдат малка (Soldat Malka) şeklinde aynı şekilde Georgievsk'e 45 verst mesafede aynı konumda verilmiştir. *Voенно Дорожная Карта Части Россii и Пограничнiiх Земел'* de СолдатскаяМалка (Soldatskayamalka) şeklinde yine aynı konumda verilmiştir.

⁵⁹² Прохладный (Prohladny), günümüzde Kabardey-Balkarya Cumhuriyeti'nde Baksan Nehri ile Malka Nehirlerinin birleşiminin kuzeyinde bulunan bir şehirdir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da Прохладная (Prohladnaya) şeklinde Malka ile Baksan Nehirlerinin birleşiminin kuzeyinde verilmiştir. *Поçтовaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de aynı adla ve aynı konumda Soldatskaya'dan 17 verst mesafede verilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii'* de Прохладное (Prohladnoye) şeklinde aynı konumda ve yine Soldatskaya'dan 17 verst mesafede verilmiştir. *Voенно Дорожная Карта Части Россii и Пограничнiiх Земел'* de yine aynı adla ve aynı konumda verilmiştir.

⁵⁹³ Ç.N.: Екатериноградская (Yekaterinogradskaya), günümüzde Kabardey-Balkarya Özerk Cumhuriyeti'nde, Malka Nehri ile Terek Nehri'nin birleşimin batısında Malka Nehri üzerinde bir kırsal yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'* de, *Voенно Дорожная Карта Части Россii и Пограничнiiх Земел'* de ve *Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Части Азиатикой, Razdelennaya na Gubernii'* de Екатериноградъ (Yekaterinograd') şeklinde Malka ile Terek Nehirlerinin birleşiminin batısında verilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii'* de aynı adla ve aynı konumda Prohladnoye'den 18 verst mesafede verilmiştir. *Поçтовaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de Екатериноградская (Yekaterinogradskaya) şeklinde aynı konumda ve yine Prohladnoye'den 18 verst mesafede verilmiştir.

aynı şekilde burada durmuş bazı Rus taşıyıcılar kaç kürkü üst üste giysinler şaşırmışlardı. Bunun üzerine yabancılar soğuğa yerlilerden daha dayanıklıydı. Ki yerliler sonbaharda kürklerini giymeye başlıyorlar ve bahar ortasına kadar çıkartmıyordu. Evlerinin sıcaklığı da kabul edilemezdi. Diğer yandan, ilk yıllarında kürklere sarılmayan yabancılar, nadiren kürklere tekrar bürünüyordu. Bana düşen kısımda birkaç kat giyinip atkı sarmak sıkıcı kürklerden daha rahattı. Ki ben kürkleri kara kış dışında hiç kullanmadım.

Yekatarinograd, Georgievsk gibi, Malka'ya doğru bir anda alçalan bayırın yüksek yamacının kenarında bulunuyordu. 1776 yılında kurulmuş bu şehir beşgen şeklindeydi ve Kafkas Hattı'nın en güçlü kalesiydi. Sarp kayalıklar tarafında olan iki tarafı bu kayalıklarla yeter kadar korunuyordu ve ayrıca güçlendirilmemişti. Lakin diğer üç tarafı kale duvarları, hendekler ve ağaç bariyerler ile korunuyordu. 1785 yılından beri Yekatarinograd, Kafkasya Astrahan Eyaletinin baş şehriydi. Birkaç yıldır bu eyalet bir hükümete çevrilip başkenti Georgievsk yapıldı.

Yekatarinograd etrafındaki bölgenin tamamı, Terek'e kadar, çok verimlidir ve Tatarca Beş-tamak بش تاماق yani Beş Ağız⁵⁹⁴ adını taşır. Çünkü Malka, Baksan, Çegem, ve Çerek nehirleri burada birbirleri ile birleşip ardından Terek'e dökülürler. Şu an Yekatarinograd'ın bulunduğu bölge eskiden Çerkeslerin Terek'i aştıkları bir geçittir, bu bölgeden sürülerini geçiriyorlardı.

18 Aralık sabahının erken saatlerinde soğuk konaklama noktamızdan ayrıldık ve yirmi verst devam ettikten sonra Malka ile Terek'in birleştiği noktaya vardık. Bu nokta yaklaşık bir verst sağımızda kalıyordu. Kozak karakolları karantina nedeniyle her yerde iki katına çıkartılmıştı. Hatta bunlardan bazıları Malak ve Terek ötesine konumlanmıştı. Ki bu nehirler Çerkesler ile Ruslar arasındaki sınırı oluşturuyordu. Yolumuz Aleksandriya ve Podpolnoye köylerinden Pavlodolsk⁵⁹⁵'a doğru devam

⁵⁹⁴ Ç.N.: Yazarın, “mündun” yani “ağız” karşılığını verdiği “tamak” kelimesi Karaçay-Balkar Türkçesinde ve Nogay Türkçesinde, benzer şekillerde pek çok Türk lehçesinde (örn. damak) “boğaz” manasına da gelmektedir. Tavkul, a.g.e., s. 373; Baskakov, a.g.e., s. 135

⁵⁹⁵ Ç.N.: Павлодольская (Pavlodol'skaya), günümüzde Kuzey Osetya-Alanya Özerk Cumhuriyeti'nde, Terek Nehri'nin kuzey kıyısında bir yerleşim yeridir. *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy Imperii Aziyatskoy Turcii i Persii* de Павлодольская (Pavlodol'skaya) şeklinde, Terek'in kuzey kıyısında verilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy Imperii Çast I.* 'de ayni adla ve aynı konumda Yekaterinogradskaya'dan 28 verst mesafede verilmiştir. *Generalnaya Karta Rossii* de Павлодольск (Pavlodol'sk') şeklinde aynı konumda Yekaterinogradskaya'dan 22 verst mesafede verilmiştir. *Voenno*

etti. Pavlodolsk, Mozdok'dan önce son duraktı ve Yekatarinograd'dan 22 verst mesafedeydi. Buranın on üç verst ötesinde henüz akşam üzeriyken Mozdok'a vardık.

Vali Kartvelinov, bu kalenin kumandanı olan Yarbay Dianov'a yazılmış bana özel bir tavsiye mektubu vermiş olduğu için Yarbay'ın evine gittim. Yarbaydan bana münasip ve geniş bir konaklama vermesini istedim. Yarbay beni son derece tatmin eden bir şekilde beni Ermeni bir Katolik olan Stephen Tantisov'un evine yerleştirdi.

Mozdok, hesabıma göre Georgievsk'den 115 verst mesafededir. Şehir bozkır üzerindeki sarp yamaca yakın bir konumdadır ki bu bölge şehrin tüm sol kısmını sınırlandırır ve yamaç yaklaşık 12 yarda yüksekliğindedir. Bu şehrin adı doğru olarak Çerkes kökenli *Mess*, orman ve *dok* sağır kelimelerinin birleşiminden oluşup sık orman manasına gelmektedir. Çünkü kalenin inşasından önce bu türk ormanlarda Kabardeyler yılın belli zamanlarında sürülerini tutuyorlardı. Mozdok 1763 yılında, Petersburg'da vaftiz edilen mal sahibi Murza Kurgok Kançiokin'in araziyi Rusya'ya devretmesi üzerine inşa edilmiştir. Taş yapı ve duvarla çevrili kiler kalıntıları, ki bunlar Macar harabeleri ile mimari olarak benzerlik gösterir, buraya yedi mil mesafedeki ormanlık alanda otuz yıl kadar öncesinde keşfedilmiştir ve Eski Mozdok olarak anılır.

Kale sadece kuzey ve doğu taraflarından geçilebilir ve garnizon daha kalabalık olup surlardaki silahlar daha iyi durumda olsa dağlılara karşı güçlü bir bariyer olarak kabul edilebilir. Günümüzde savaş gereçleri ağır top olarak başlıca doldurmalı tüfeklerden oluşmaktadır.

Mozdok ahalisi arasında; Ruslar, Ermeniler, Ermeni Katolikler, Gürcüler, Tatarlar ve Osetler vardır. Burada ayrıca vaftiz edilmiş Çerkesler de bulunur. Burada pek çok farklı milletin toplanmasından ötürü ticaret dili sadece Rusça değil, Tatarca, Ermenice, Gürcüce, Çerkesce ve Osetçe'dir. Bu durum burada yaşayanların dil öğrenme kapasiteleri yüksek oranda ilerletmiştir. Çarşıya (Gostinnoi dwor) yapılacak bir seyahat, satılan ürünlerin miktarı çeşitliliği ve müşteri sayısı kolaylıkla bu insanların Rus şehrinde yaşayarak keyfini sürdükleri zenginliği gösterir.

Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pograniçnih Zemel' de Павлодольское (Pavlodol'skoye) şeklinde aynı konumda verilmiştir.

Mozdaok çarşısı yine de kötü bir durumdadır, burada Nahçıvan'lı bir ERmeni dükkan dışında Avrupa mallarına ulaşamazsınız. Bunun dışındakilerin pek çoğu kapalıdır ve geri kalanları Ermeni ve Osteler tarafından işletilip küçük eşyalar ve yiyecek satmaktadır. Mozdok'daki ticaretin önceden daha iyi olduğu söyleniyor lakin Hat'tın günümüzdeki tekinsizliği, Rus tarafındaki karantina ve dağlılar arasındaki öldürücü hastalık olağan üstü bir düşüşe sebep olmuştur. Gürcitan'ın üstlendiği ticaretin de bu durumda bir payı vardır ki burada yaşayanların Rus ve Avrupa malları satışı yapan dükkanları önlem olarak Tiflis'e taşınmıştır.

Evler kısmen ahşap, kısmen saz ile örülüp harç ile kaplanarak inşa edilmiştir. Pencereler genellikle avluya bakar, böylece sokaktan çıplak duvarlar ya da badanadan başka birşey görülmez. Şehrin aşağısında, Terek üzerinde kötü inşa olunmuş değirmenler vardır lakin taşlar çok son derece aşınmıştır ki burada yapılmış undan ekmeği yemek una karışmış kum miktarından ötürü nadiren mümkündür.

Rus kilisesinin yanı sıra biri Ermenilere bir Katoliklere ait iki kilisesi daha vardır. Katolik kilisesi yaklaşık kırk yıl önce buraya atanan Capukin misyonerleri tarafından inşa edilmiştir ve bu misyonerlerin hepsi vefat etmiştir ve şimdi kilise Cizvitlerin elindedir. Bunların amirleri bir rahip ve gönüllü kilise görevlisidir. Bunlardan dağlılara dair bilgi almayı ummuştum lakin bunların burada bulundukları sürenin azlığı bu insanlarla yakınlaşmaları ya da ilişki kurmaları için onlara yeterli süreyi tanımamıştı. Aslen Hollandalı bir Fransız olup İngiltere'de eğitim görmüş Peder Aegidius Henry, kısa sürede Ermenicede olağanüstü uzmanlık kazanmıştır ve benim gelişimden sadece dokuz ay öncesinde öğreniyor olmasına rağmen kilisede genel tartışmalar yapabilecek seviyededir. Burada istisnai ayinler ile beraber, kilise ayinleri de Ermenice yapılmaktadır.

Bu ustalık isteyen Cizvit Paraguay vahşilerine yaptıkları gibi kardeşlik yolunu kullanarak, bir süredir Rus hakimiyetini kabul etmemiş olan dağlı kabileleri medenileştirme planı oluşturmuştur. Teklife göre hükümet bunlara tam hareket alanı verip bu amaçtaki zorlukları ve masrafları defetmiştir. Hat'ta bazı sivil memurlar tarafından onaylanan ve desteklenen bu planı St. Petersburg'a da taşımıştır. Burada bu planın iyi karşılandığı söylenemez ve günümüzde tamamen unutulmuştur.

Mozdok'ta kaldığım sürede bir Ermeni düğününe katılma şansı yakaladım ve bu seremonide şunların yapıldığını gördüm: - Düğün akşamı damat tüm erkek

arkadaşlarını evine davet eder ve onları en iyi şekilde eğlendirir. Tüm misafirlerinin saçını ve sakalını tıraş etmesi için berbere gönderilir ve ardından banyoya gider. Ertesi gün sabahın erken saatlerinde damat gelini almak için kayınbabasının evine yetişir. Baba bunlara katılır ve damadın tüm arkadaşları ile birlikte kiliseye gider. Burada evlendirme töreni din adamları tarafından yapılır. Kiliseden döndükten sonra şenlikler üç gün boyunca aralıksız devam eder ve üçüncü günün gecesine kadar evlenen çiftin birlikte yatmasına izin verilmez. Bir takım Asya halklarında korunan adet Ermenilerde de bulunur ki gelin evliliğinin ilk yılı boyunca, bazen biraz daha uzun bir süre eşinin ailesi ile konuşmaz.

Şu durumlar Ermenilerin Roma Katolik Kilisesi inancındakilerden farklılıklarıdır:

1. Kurtarıcının yalnızca bir varlık olduğuna inanırlar
2. Erdemli ruhların arafta kalmayacağına inanırlar.
3. İyiliğin ve kötülüğün karşılığı son yargılanmaya kadar verilmeyecektir.
4. Kutsal Ruh sadece Baba'dır Oğul değildir.
5. Roma'daki Papa'yı yeryüzündeki evrensel dini lider olarak kabul etmezler.
6. Konsüllere katılım saplamazlar, ilk üç genel olan haricindeki ve özellikle Kalkedon otoritesini reddederler.
7. Ciddi hastalara son yağı uygulamazlar.
8. Kurtarıcının tekil doğasına binaen ayinde şarap ile suyu karıştırmazlar.
9. Ayin sırasında belli kafirlerden bahsederler.
10. Sadece rahipler, başpiskopos değil, dini tören onayı verir.
11. İsa'nın doğumu, ortaya çıkışı ve vaftizini, 6 Ocak'ta tek bir günde kutlarlar.
12. Doğum yapan kadını arındırmadaki hayvan kurban etme işleminde ve kirli etler ile temiz etleri ayırma ve çıkarmada, bazı Yahudi dini özgünlüklerini korumuşlardır.

Terek'in Mozdok'daki akışı, karlı Kafkas zirvelerindeki kaynaklarının yüksek konumuna bağlı olarak oldukça hızlıdır. Yüksek dağlardaki Stephan Tzminda'dan yalnızca Kireçtaşı Dağlarının başlangıcında Lars'a, 95 İngiliz fiti yüksekliğe sahip olduğu söyleniyor. Temmuz ve Ağustos'ta, sonbahar, kış ve bahardaki normal yüksekliğinden sekiz ila on fit yükselir, hızlanır, pek çok yerde yatağından taşar ve çevre bölgelerine su basar. Sadece kendi kıyılarını oyup aşındırmaz başka yerlerde de kendisine yeni yataklar oluşturur ve eskileri kum altında kalır. Buralarda dağlardaki ağaçlar nehrin suları ile yıkanır ve yüzen keresteler sıklıkla sığ yerlere vurur. Bu nehir her yıl donmaz lakin kış boyunca sürüklenen buzla kaplıdır. Bu mevsimde suyu oldukça temizdir lakin dağlardan çıkıp Kabardey düzlüklerine girdiği yerde suyuna karışan topraktan ötürü son derece çamurlu görüntü sergiler. Lakin akışa devam ettiği sırada kısa sürede yatışır ve suyu artık iyidir ve tadı güzeldir. Kızlar'ın aşağısında Terek daha az eğime sahiptir ve birkaç kola ayrılır. Burada akışı sakindir burada toprak parçacıklarının çöker ki bu kollar git gide daha fazla çamura batar ve bazen biri bazen diğeri esas nehrin görüntüsüne bürünür.

Terek ve Terek'in tüm akarsu kolları yetersiz miktarda balık bulundurur, bu sularda yaşayan özel bir tür yoktur. Bu balıkların hepsi Hazar kökenlidir, bu nehre temiz su ve yumurtlama amacıyla girerler ve yumurtlama döneminden sonra denize dönerler. Dolayısıyla bu tür balıkların bir ya da daha fazla türü belli dönemlerde avlanır. Bu verimsizlik daha çok nehrin ağızlarındaki sığılığın kaynaklıdır. Buralarda büyük balıklar, mersin balığı gibi, kendisini aşacak kadar suyu zar zor bulur. Aynı zamanda bu su neredeyse durgundur ve yazları, başlıca ast kollarının akışı Malka ve Sunca hızlı ve suyu soğukken, sıcak olup sağlıksızdır.

Terek'te en yaygın bulunan balıklar sazan, tekir, mersin balığı ve *sevruga*dır. Somon burada ocak ve şubat aylarında boldur ve oldukça üstün bir tada sahiptir ki tütülenip İmparatorluğa ihraç edilebilir. *Cyprinus chalcoides* (Rusca Sirnaya Riba), üstünlüğü sebebiyle İranlılar tarafından Şah-mahi ya da şah-balığı olarak adlandırılır ve ayrıca Kızlar ringası olarak da bilinir. Kış aylarında Terek'te çok bol bulunur ve bu nehrin en yaygın türünü oluşturur. Bu yağlı ve son derece lezzetli balık, genelde tütülenir, Hollanda ringasının tamamen yerini alabilir ve fazlasıyla daha ucuz, büyük ve lezzetlidir. Çoğu 45 inç boyundadır ve 18 libre ağırlığındadır. Turnabalığı,

sandarts ve levrek Terek’de az bulunur. Lakin öte yandan denize doğru⁵⁹⁶ diğer balıklar ve deniz kaplumbağası bulunur.

Terek’in sol tarafındaki Mozdok ile Beş-tamak arasındaki yola Çerkesler eskiden Jeroşka diyorlardı. Karşı tarafta nehir yüksek suda iki uzun ada şeklini alır, bunlar Kartal Adaları (Ostrova Orlovy) olarak adlandırılır, burasının en güneyi Küçük Kabardey’den Demiyan adlı bir körfez ile ayrılır. Mozdok’un sekiz verst doğusunda küçük bir orman vardı, Tatarlar tarafından buraya Yüs Terek, yani Yüz Beyaz Kavak adı verilmişti.⁵⁹⁷ Günümüzde bu mevkide Sto Derew ya da Yüz Ağaç adlı yerleşke mevcuttur. Buraya giderken yarı yolda eski harabeleri görmek mümkündür.

Terek’in bu tarafında, Mozdok ile Kızlar arasında, ipek üretme yakın zamanda özellikle Mareşal von Bieberstein’in emekleri vasıtası ile son derece ongun bir hal aldı. Böylece bu bölge Gürcistan ile birlikte Mozdok ve diğer Rus bölgelerinde mamul edilmek üzere işlenmemiş ipek üretiminin kayda değer bir kısmını oluşturmaktadır. Bunun yanında şarapçılık burada henüz gelişmemiştir çünkü yerliler ne gerekli malzemeye ne de sabra sahip değillerdir. Bunun sonucu olarak Kızlar şarabı hala ortanın altında bir konumdadır ve tarımın bu kolu tamamen yok olmaya eğilimlidir. Yine de üzüm bağı sahibi bazı kimseler vardır ve üretimin bunlar nicelik ve niteliği konusunda daha az ilgilidirler. Böylelikle, örneğin ben Georgievsk’ de Vali von Kartvelino’un evinde Kızlar şarabını içtim. Bu şarap şişeleneli birkaç yıl olmuştu ve sertlik ile tat olarak Hermitage’den biraz daha alttı. Mozdok Hattı halkı için şarap ticaretinden daha kazançlı bir iş dalı brendy satışlarıdır. Brendy Kızlar ve çevresinde mükemmel kalitede üretilir ve tüm Rusya’ya gönderilir. Hatta Sibirya’nın en uzak bölgelerine kadar gider. Bu brendy her yerde Kızlar Brendisi olarak ve büyük talep görür.

Kafkasya’nın kuzey bozkırları salatalığın, balkabağının, kavunun ve karpuzun ana yurdu olarak belirlenmiştir. Kavun ve Karpuz özellikle Mozdok etrafında nadiren güzeldir. Tatarlar kavuna Kaun derler, kavunun her biri bir diğerinin tat olarak önüne geçen pek çok çeşidi vardır. Lakin bu türler arasında en

⁵⁹⁶ Güldenstädt , a.g.e., C.I, s.174

⁵⁹⁷ Ç.N.: Karaçay-Balkar Türkçesinde “terek” kelimesinin manası, ağaçtır. Lakin özellikle beyaz kavak ağacı için kullanıldığına dair bir bilgi bulamadık. Ayrıca Karaçay-Balkarlar Terek Irmağına Terk Suv derler. Tavkul, a.g.e, s.392-393

güzeli büyük ve uzun olup içi açık yeşil olanıdır. Tatarlar karpuzla Karbus derler, bunun en iyisi ise içi koyu kırmızı olup küçük armuda benzer çekirdekli olanıdır. Geçen yıl karpuzdan brendi damıtma girişimleri yapılmıştır ve tadı bozuk olmaktan çok uzaktır. Bu meyvelerin Hat'ta iyi oldukları kadar yabancılar bu meyveli yerken temkinli olmalıdır. Bu meyvelere düşkünlük istisnasız ateşlenmeye sebep olabilir. Bununla birlikte bu bölgenin Ermenileri, kuzey Kafkas karpuzunun ve güneyde yaygın kavunların özellikle sağlığa zararlı olduğunu iddia ederler. En lezzetli sebze üretimlerinden biri meyve olan *solanum melongena*⁵⁹⁸, bahçelerde yetişir ve Asyalılar tarafından Badleshan olarak bilinir. Patlıcan, ya etle pişirilip ya da çokça baharatlanıp tereyağı ya da yağda kızartılarak yenilir.

21 Aralık'ta hala Mozdok'dayken Terek'i üç farklı notadan geçen büyük bir erzak konvoyu gördük. Bu konvoy iki tekerli Tatar arabaları (arba) ile Tartartup'dan Vladikafkas'a ve oradan da Gürcistan'a; 100 atlı polıs ve 80 Kozak korumasında, iki top ile birlikte gidiyordu. Çünkü Çeçenler yolları son derece güvensiz kılıyordu ve kısa sürede konvoylara baskın yapıp büyük bir kısmını ele geçiriyorlardı. Ben konvoyla katılamaya çok hevesliydim ki belki de böylece Tartarsup harabelerini inceleyebilirdim. Lakin doğuştan Tatar olan ve çeşitli baskılardan ötürü yerinden edilmiş olanlardan Mozdok kumandanı İvan İlieviç Dianov, benim için bilinmeyen sebeplerle, bu isteğimi onaylamaya yanaşmadı. Zira bu şekilde devriye korumasından daha büyük bir güvenlik ve kolaylıkla seyahat edebilirdim.

Georgievsk ve Mozdok'daki konaklamalarım boyunca Çerkeslere ilişkin bilgi toplamak konusunda özellikle daha fazla meşgul olduğum için, burası onları tanıtmak için en uygun yer olacaktır. Mukayese edilebilmesi için bize Georgio İnteriano'nın a Genoese'sinden kalmış bunların adetlerine dair açıklamaları da ekleyeceğim. İnteriano bunları XV. yüzyılın sonları ziyaret etmiştir.

⁵⁹⁸ Ç.N.: Yani patlıcan.

3.26. Yirmi Altıncı Bölüm

Çerkeslerin- Adları ve Kökenleri - Bu İnsanların Eski Yurtları - Kabardey - Prenslerinin Şeceresi -Harkulade Kültür - Çeşitli Sınıflar - Prensler, Soylular ve Köylüler - Prensler ve Soylular Arasındaki İlişkiler - Bunlar Arasında Müslümanlığın Yayılması - Bunların Rusya'ya Yalnızca Sembolik Olan Bağlılıkları - Yaşam Tarzları - İntikam - Doğumun Gururu - Evlilik - Boşanma - Karıkoca İlişkisi - Çocuk Eğitimi - Gömü Törenleri - Hırsızlığın Cezası - Çerkes Halkının Kapsamı - Sima ve Çehreleri - Kıyafet - Silahlar - Ticaret - Yapı Tarzı - Evcil Hayvanlar - Tarım - Yemek - Arılar - Çerkeslerin Dili - Çerkeslerin Gizli Çerkes Dili - Kadın ve Erkek Adları - Komşularına Verdikleri Adlandırmalar

Dikkate Değer Çerkes halkı, Ruslar tarafından Çerkesi ve Avrupalılar tarafından hatalı olarak Circaslar olarak anılıp kendilerine Adige⁵⁹⁹ der ve günümüzde Küçük ve Büyük Kabardey olarak bilinen bölgede yaşamaktadır. Bu bölge Kuban'a soldan dökülen bir takım nehir tarafından Anapa'dan Karadenize kadar kesilmektedir. Çerkes adı Tatar kökenlidir ve چر Cer, yol ve كسمك Kesmek, kesmek kelimelerinin birleşiminden oluştuğu söylenir. چركسان Çerkesaan ya da چركسيجي Çerkesici bu nedenle يول كسيجي Yol Kesici ile eş anlamlı olmalıdır ki bu terim hala Türklerde kullanılıp yol kesen, eşkıya ve hırsız manalarına gelir. Keseh

⁵⁹⁹ Bazı yazarlar bu adın Türk-Tatar kökenli ada, adah ya da athah yani ada kelimesinden türediğini iddia etmiştir. Lakin bu etimolojiye Çerkesler tam anlamıyla yabancıdır ve dillerinde ada manasına gelen bir kelime bile yoktur. Procopius, Pliny, Strabo ve Stephen Byzantium'da Çerkesler Karadeniz kıyılarında yaşıyordur ve adları Sychen (Ζυχοι) ve Georgio Interiano'nun 1502 yılında yazdığı a Genoese'sinde, Zynhelerin adetlerini anlatmaya şu sözlerle başlar: *Zychi, Yunanca ve Latince'de kaba deyişle bu şekilde adlandırılır. Tatarlar ve Türkler Ciarcassi olarak anar ve kendi dillerindeki adlandırma Adige'dir. Bunlar günümüzde Tana nehri boyunca Kimer Boğazı'nın tüm karşı sahillerinde yaşamaktadırlar.* - Giovanni Battista Ramusio, *Delle Nauigationi et Viaggi*, C.II, 1583, s.196 Ç.N.: Yazarın eklememiş olduğu kaynakları biz mümkün oldukça güncel basımları ile ekledik. Zikhe-Zygue-Cikhi, adlı halkın Çerkes-Adige halklarının ataları olup olmadığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Berkok'a göre bunlar Tuapse civarında yaşayan Ubikhlerdir. Betrozov' a göre Çerkes topluluklar bu Zihler önderliğinde birleşip bir Çerkes halkı haline gelmişlerdir. En yaygın olan görüş genel itibarıyla Zihlerin Çerkesler ile bir ilgisi olduğu ya da Çerkeslerin atası olduğu yönündedir. Bkz. Pliny, a.g.e., s.12; Procopius, *History of Wars*, C. V., çev. H. B. Dewing, Londra, 1962, s.83; Strabo, *The Geography of Strabo*, C. V., Massachusetts, 1969, s.191; Stephanus Byzantinus, *Ethnica*, çev. Lucae Halstani, 1692, s.127; İteriano Giorgi, *Çerkesya Seyahatnamesi*, çev. Gamze Gül Özfırat, Kafkasya Yayınları, İstanbul, 2017; Berkok, a.g.e., s.141; Ruslan Betrozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, çev. Orhan Uravelli, Ankara, 2009, s.175-178; İrfan Kalaycı, "Tarih, Kültür ve İktisat Açısından Çerkesya (Çerkesler)", *Avrasya Etüdleri*, S.47, 2015, s.75-76

ya da Kazah Çerkesler tarafından komşuları Osetlere verilmiş bir adlandırmadır ve Bizans tarihçilerinin Kazahya'sı Kuban'ın aşağı kısımlarındaki Çerkeslerin yaşadığı bölgede aranmalıdır. Osetlerin, Kabardey prenslerinin Kırım'dan geldiği dönemden öncesinde Çerkes milletinin kendisine Kasah⁶⁰⁰ dedikleri iddiasını doğrulayabilir. Bu yüzden Tatarların Kazak kelimesini kendi dillerine, ki bu kelimenin daha ileri bir manası olmadığı anlaşılmaktadır, savaşa liderlik eden ve Çerkesler gibi göçer hayat yaşayan adam olarak almışlardır. Eski Tatarcada ve akraba Türkçe diyalektlerde bu kelime bulunamaz ve Tatarlar bu kelimenin manasını bile bilmemektedir⁶⁰¹.

Çerkesler eskiden daha kuzeye doğru yayılmıştı ve otlakları onların Gumyş yani Eski Kuma dedikleri Kuma'nın ötesine kadar uzanıyordu. Yaklaşık kırk yıl kadar öncesi gibi çok yakın bir zamanda, Nogaylar, Kumuklar, Çerkesler ve Abazlar yılda bir kez için tuzlu-nehir olan Cansayt'tan tuz almaya gidiyordu. Bu nehrin ağzının kuzeyindeki Manyç'ten çıkma daha küçük nehirlerle birlikte bu nehir tüm dağlılara tuz sağlıyordu. Rus bölgesinin genişlemesi ve özellikle Kafkas Hattı'nın 1777 yılında oluşturulması ile Çerkeslerin sınırları daralmış oldu ve Terek, Malka ve Kuban'ın diğer yanı ile sınırlandı. Malka'yı aştıkları başlıca geçit mevcut Yekatarinograd Kalesi'nin yanındaki bölge; Tatarların بش تاماق Beş-tamak, Beş Ağız dedikleri verimli düzlüktü ve burası hala sığılıklarından insanların Büyük Kabardey'e geçtiği bir noktadır.

⁶⁰⁰ Miladi takvime göre 947 yıllarında eser vermiş olan Arap coğrafyacı Mesudi der ki; "Müslüman tüccarlar yılda bir kez Rum'dan, Ermenistan'dan ve Kasek ülkesinden Trebisonde'ye gelir. Burası Konstantinapol denizinde yer alır. (Notices et Extraits, C.I, Paris, 1787, s.16) Burada Gürcistan'ın güneyinde, Kazahi, Borçalı ve Bambak bölgelerindeki Tatar yerleşkesini kastediyor da olabilir.

⁶⁰¹ Ç.N.: Kazak kelimesi batı grubu bir Türk boyununun adı olup kelime manası hakkında çeşitli görüşlerin bulunduğu Türkçe bir kelimedir. Kazak kelimesi "hür, bekar ve cesur" manalarına geldiği ve bu manada Rus diline de geçtiği düşünülmektedir. Zamanla bu kelimenin manası "başboş, serseri, haydut" olarak değişmiştir ki bu manada kullanımı Karaçay-Malkar Türkçesinde hala mevcuttur. Dolayısıyla yazarın buradaki Türklerin bu kelimenin manasını dahi bilmedikleri kanaatine varmak doğru olmayabilir. Burada yazarın görüşü, ki sıkça seyahati boyunca çeşitli insanlara kelime vb. sorduğundan behseder, kişilerin bu kelimenin manasını bilmediğini düşünebiliriz. Bkz. Orhan Doğan, "Kazak Adının Menşei, Kazak Halkının ve Hakanlığı'nın Oluşumu ve Faaliyetleri (XVI. Yüzyıla Kadar)" BELLEK, C. I, S. I, 2019, s.18-19; R.R. Arat, "Kazakistan", İA, C.VI., İstanbul, 1977, s. 499; Tavkul, a.g.e, s. 250

Kabardey kelimesinin kökenini saptamak zor olabilir. Reineggs'e göre bu adın türemesi Kırım'daki nehir *Kabar* ve *Dah*, köy⁶⁰² kelimeleri ile meydana gelmiştir. Bu önerinin kabul edilmeye layık olduğuÇar zor varsayılabilir. Çok sayıda Çerkes Kabardey olarak adlandırılır ve özellikle de Baksan'a dökülen küçük bir nehir olan Kişbek üzerinde yaşayan uzden (soylu) bir soy olan Tambaylar. Dillerinde ayrıca Kabardiş adı Kabardey Çerkes⁶⁰³ demektir. Pallas ve Reineggs'in görüşleri bu halkın günümüzde bulundukları topraklara Kırım'dan göçüp geldikleri yönündedir. Tatarların چركس کرمان Çerkes Kermen dedikleri kalenin harabeleri hiç şüphesiz hala Kaça ve Belbik nehirleri arasında gözle görünür durumdadır. Buranın üs kısmı hala Kabardey adını taşır ve Tatarlar tarafından چركس توز Çekres-tüz ya da Çerkes Düzlüğü olarak adlandırılır. Buna rağmen tüm bunların arasında Çerkeslerin Kırım'dan göçtükleri tahminini onaylayacak bir şey bulunmamaktadır. Aksine öyle görünüyor ki hem Kafkasya'da hem de Kırım'da oturuyor olmaları, buradan da Batu-Han hakimiyeti altındaki Tatarlar tarafından kovulmuş olmaları daha muhtemeldir. 1474 yılı gibi erken bir dönemde İran sarayında elçi olan Giosafat Barbaro, mevcut Kabardey'i bu adla anar ve Strabo Kerketes'i bu bölgeye yerleştirir.

Çerkes yaşlılarıyla yaptığım sohbetlerden kökenlerine dair aşağıdaki bilgileri ya da daha çok prenslerinin genelojisine dair bilgiler edindim. Bunların Arab-han adlı ataları, bunun bir Arap prensi olduğu söylenir, küçük bir grup ile eski bir zamanda ana yurdundan uzun zaman önce yok olmuş olan bir şehir Şançir'e gelmiştir. Şançir, Anapa'dan çok uzak olmayan bir konumda Nantuhastan bölgesinde bulunuyordu. Bunların kendi açıklamaları Temirgoi ve tüm Çerkes prenslerinin soyunun Arab-han soyundan geldiği yönündedir. Burada gerçekten hala yarım (Alman) mil çapında eski şehri kuşatan ve Psiff çayına doğru doğru ile Nefil'e doğru batıya genişleyen kale duvarı ve hendek görülmektedir. Buranın kuzeyinde Kuban bataklıklarına doğru eski hisarlar gibi görünen ufak tepeler vardır. Arap-han'ın varisi oğlu Hurpataya'ydı. Onun bıraktığı varis de *Nef* yani Çekik soyadlı İnal'dı ve her iki Kabardey'in prenslerinin de atası olarak kabul edilmektedir. İnal'ın; Tau-Sultan,

⁶⁰² Bu önerinin hangi dilde olduğunu bilmesem de Çerkesce'de *Kuace* kelimesi köy manasına gelir.

Ç.N.: Betrozov'a göre bu ad Kabarda (pens adı) ile -ey iyelik ekinin birleşiminden oluşur. Bkz. Berozov, a.g.e., s. 233

⁶⁰³ Çerkesler ayrıca Çeçenler tarafından da *Ghabarti* olarak anılırlar.

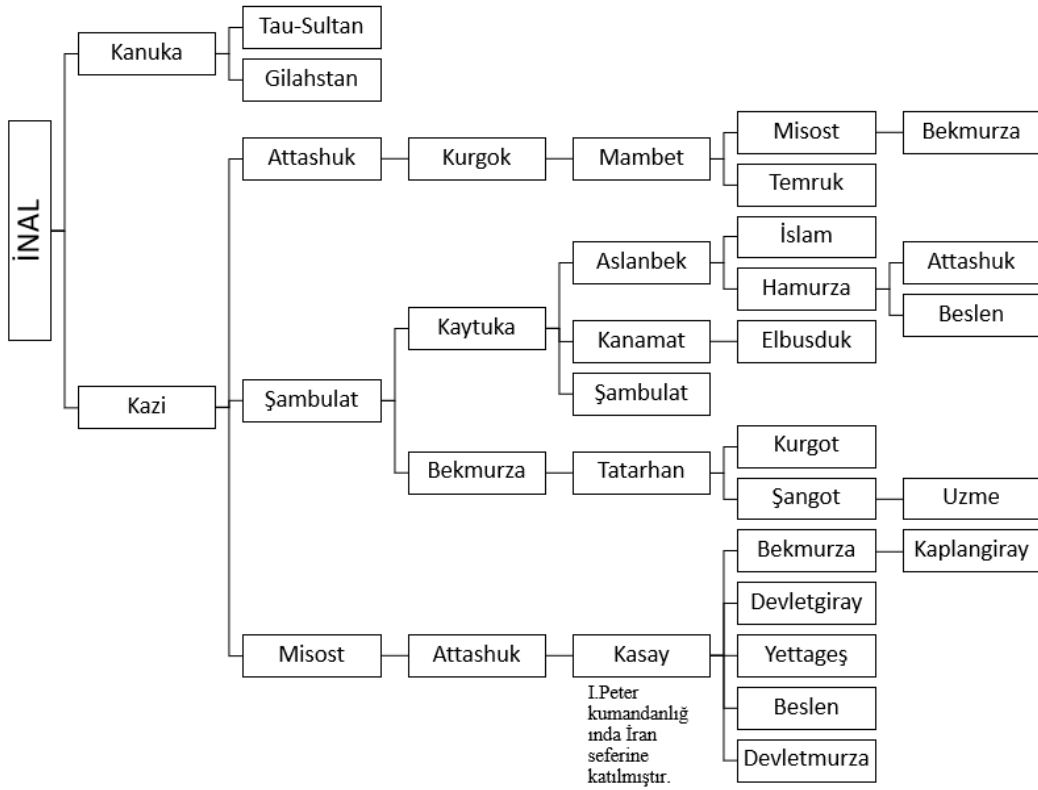
Ahlau, Mudar, Beslen ve Komuqua adlı beş oğlu vardı. Çocuklar İnal'ın ölümünden sonra ayrıldı ve halk bunların arasında bölündü. En büyük olan Tau-Sultan⁶⁰⁴ en güçlü kısmı aldı ve bunun soyundan gelen prens ailesi Küçük Kabardey'in Taltostani olarak adlandırılan batı kısmının sahibidir. Ahlau ve Mudar ayrılmamıştır ve Gilehstani olarak anılan doğu kısımda ikamet eden iki ailenin kurucusudurlar. Beslen ve Komugua, kardeşlerinden ayrılışlar da birliklerine bağlı kalmışlardır ve bunların soyundan Büyük Kabardey ya da daha doğrusu Kabardey prensleri türemiştir. Bu sebeple bu prensler Beslen-keh olarak adlandırılır. Açıkça ki bu bilgiler sadece prenslerin kökenleri hakkındadır ve beş-altı yüzyıldan daha geriye gitmemektedir. Bunların Arap kökenli olmaları son derece olasılık dışıdır. Yine de atalarının adı Arab-han olabilir lakin Asyalıların olaylardan kişi ve yer adları türetme eğilimi vardır. Bu konuya dair Eski Ahitte sık örnekler bulduk. Nitekim yaşlı bir Tatar molla bir defasında bana oldukça ciddi bir tavırla Çerkes adının چهار *Çehar*, dört (Farsça) ve كس *Kes*, adam (Tatarca) kelimelerinden türediğini çünkü bu halkın dört kardeş ya da atadan geldiğini söylemişti. Çerkeslerin erken dönemlerde buralarda yaşadıkları tarihten bilinir ve yaklaşık 1382 yılında Mısır'da Çerkes Memlükler kurulur. 1517 yılına kadar hüküm süren bir hanedan ailesini, ki İnal'ın 1453 yılında ortaya çıkışından çok öncesinde, haliyle Kabardey prenslerinin daha erken atalarıdır⁶⁰⁵.

Pallas'a ⁶⁰⁶göre, Kabardeyler İnal'dan gelen nesillerini şu şekilde ifade ediyorlar:

⁶⁰⁴ تائو سلطان Tau-Sultan Tatarca'dır ve manası Dağ-Han'dır.

⁶⁰⁵ Ç.N.: Bilge, a.g.m., s.187

⁶⁰⁶ Pallas, a.g.e., s.375

Burada Çerkeslerin güncel olağanüstü geleneklerini tanıtmak yersiz olmayacaktır. Bunların ülkesinde zamanında, bir ölçüde kendileri de öyledir, Frengi ya da Avrupalılar yaşamıştır⁶⁰⁷. Bunların naklettiği üzere prenslerinden birinin, bir ziyaret esnasında Frengi hakimini etkileyen çok güzel bir karısı vardır. Hükümdar bu kadını kendisine istemiştir. Çerkes zaman kazanmak için bahane uydurmuş ve ne yapması gerektiğine dair ailesine danışmıştır. Sonunda Frenk prensin şartını yerine getirmesi karşılığında eşini verme kararı almıştır. Eşini, Frengilerin elinde olan ülkeyi Çerkes'e verdiği dair yemin eden aşık Frenk'e götürecektir. Son derece fiyakalı da olsa bu hikayeyi not etmeden geçemedim çünkü Kabardeylerin hala: “bu topraklar için biz karılarımızı verdik.” şeklinde buradan çıkma gibi görünen bir atasözü vardır. Bunlar ayrıca Tatar-tup'un eskiden Frengi yurdu olduğunu iddia ederler.

Çerkeslerin tam olarak beş adet sosyal sınıfları vardır. İlki prensler sınıfıdır, bu sınıfa Çerkesce *Pşeh* ya da *Pşi* ve Tatarca بك *Bek* ya da *By* denilir. Bunlar eskiden

⁶⁰⁷ Ç.N.: Bkz. Betrozov, a.g.e., s.1997

Rus yıllıklarında владельцы *Vladelzy* ya da hakimler olarak adlandırılıyordu ama günümüzde князь *Knyez* ya da prensler olarak anılıyorlar. İkincisi *Vork* ya da eski soylulardan oluşur, bunlara Tatarlar ve Ruslar усдены *Uzden* derler. Kendi iradeleri ile uzden olanların oluşturduğu üçüncüsü ise prens ve uzdenlerin azat ettiği kölelerdir. Lakin ordu hizmeti konusunda hala efendilerinin otoritesi altındadırlar. Dördüncüsü bu azat edilmiş kölelerin oluşturduğu yeni soylulardır ve beşincisi kölelerdir ve *Ço'kohtl* olarak adlandırılırlar, Ruslar bunlara халопы *Halopy* der. Bu sonuncusu tarımla uğraşanlar ve üst sınıfların hizmetkarlığını yapanlar olarak ikiye ayrılırlar⁶⁰⁸.

Prenslerin sayısı eskiden günümüzde olduğundan daha fazlaydı çünkü geçmiş salgın bunlarda büyük yıkımlara yol açtı. Her prens ailesi kolu kendi uzden ailelerine sahiptir. Bunlar köylülerin kendilerine atalarından miras kaldığını düşünür çünkü bunları bir uzdenden diğerine geçirmek yasaktır. Prensler böylelikle kendi soylularının yerel hakimidir ve bunlar yine kölelerin efendileridir ama bu asil ailelerin bir prensten diğerine geçtikleri sık görülür. Büyü Kabardey günümüzdeki önemini bu şekilde kazanmıştır. Köylülerin uzdenlere ödedikleri belirli vergiler yoktur ama yine de köylüler uzdenlerin dilediklerini onlara vermekle yükümlüdür. Bu istekler sadece en gerekli şeyleri kapsar, istekleri ile kölelerini çok zorlayan uzden onları tamamen kaybetme riski ile karşı karşıya kalır. Prensler ve asiller neredeyse aynı mevkidedir. Prensler uzdenlerden faydalanır ama kesinlikle gerekli olduğundan fazla değildir. Eğer bu tarz bir yönetime isim verirsek buna aristokratik cumhuriyet diyebilir. Yine de burada kesin bir dille hükümet yoktur. Her birey kendi dilediğince hareket eder. Çerkes prenslerin otoritesi eskiden Osetler, Çeçenler, Abazlar ve Çegem, Baksan, Malka ve Kuban kaynaklarının bulunduğu yüksek dağlarda yaşayan Tatarlar üzerinde genişlemişti. Eski güçlerini Rusların birbiri ardına işgalleri ile kaybetmelerine rağmen kendilerini hala bu milletlerin efendileri kabul ederler.

Bunlar arasında yaş en büyük saygınlık sağlayıcıdır. Bu sebeple herhangi bir iş için harekete geçileceğinde; en yaşlı prens, uzden ve hatta en varlıklı köylüler toplanıp yüksek sesli ve bol sözlü bir şekilde tartışırlar. Bunların ne düzenli bir

⁶⁰⁸ Ç.N.: Bilge, a.g.m., s.288

mahkemesi ne de yazılı bir yasası vardır. Eski adetlere göre hırsızlık ve cinayet için kesin bir ceza belirlenmiştir. Bendeniz bu konuya dair güncel konuşma şansı elde ettim.

Prenslerin, babadan oğula geçen soylularına hediyeler vermesi adettir: bu geleneğin arkasındaki hikaye hediye veren kadar alanların da nesilden nesle geçiyor olmasıdır. Lakin eğer bir asil geçerli sebep olmaksızın prensine sadakatinden cayarsa ondan kendisinin ve atalarının aldığı tüm hediyeleri geri vermek zorundadır. Uzden prens ne zaman ihtiyaç duyarsa savaşa onunla katılmak zorundadır ve silahlandırabildikleri kadar köleyi prensleri için silahlandırmaları gerekir. Prenslerin hayatları boyunca ödeyemeyecekleri kadar fazla ya da yanlışlıkla borçlanmaları durumunda, uzdenler borcu onlar için ödemek zorundadır. Prensler ve uzdenler hizmetli köleleri diledikleri gibi satabilirler. Köleler sıkça özgürlüklerini elde ederler. Özgürlüklerini elde ettikten sonra Belaulia olarak adlandırılırlar ve efendileri adına soyluların ve kölelerin düzenlenmesi bunların görevidir. Tarımla uğraşan köleler tek başına satılmamalıdır. Köleler uzdenlerin borçlarını ödemek ve hırsızlıktan ötürü oluşan kayıplarını karşılamak zorundadır. Prensler savaşa kumandanlık eder Süvarileri ve köleleri ile Rus bölgelerine ya da Osterler, İnguşlar, Karabulaklar ve sıklıkla Kuban etrafındaki boylar üzerine talancı seferler düzenler.

Çerkeslerin İslam inancını tanıtmadan önce, her prens ve oğlu baharda dağlardaki otlaklara götürülürken ve sonbaharda geri getirilirken sürülerden birer koyun alma hakkına sahipti. Yine prenslere sefer sırasında geceleri koyun ağılında durduklarında bir koyun verilmesi adetti. Eğer prens bir at sürüsünün (Tatarca Tabun⁶⁰⁹) yanından geçiyorsa bu sürüden beğendiği bir atı alma ve sefer boyunca

⁶⁰⁹ Ç.N.: Yazarın burada “pferdeheerde” yani “at sürüsü” kelime grubunun Türkçesi karşılığı olarak verdiği “Tabun” kelimesini Arap harfli yazımını vermemiştir. Lakin yazarın özellikle at sürüsünü tanımlayacak şekilde verdiği “tabun” kelimesi bu karşılıktaki bizim bulabildiğimiz kadarıyla yalnızca Rusça’da “табунщик (tabunşik)” yani “at sürüsü” olarak bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Türk lehçelerinde bizim bulabildiğimiz kadarıyla “tabun” kelimesi Kumuk Türkçesinde “grup, heyet, takım, sürü” ve Karaçay-Balkar Türkçesinde “tabın; sürü, grup” kelimesidir. Türk lehçelerinde: Nogayca, “uyır”; Tatarca, “öyir”; Başkurtça, “öyör”; Kazakça, “üyir”; Kırgızca ve Kumukça “üyür” kelimelerinin Karaçay-Balkar Türkçesindeki şekli olarak görünen “üyür” kelimesinin “vahşi at sürüsü” manasına geliyor olması ve Yudahin’in hazırlamış olduğu Kırgız Türkçesi sözlüğünde “üyür” kelimesinin birinci manasının “at sürüsü” olarak verilmiş olmasıdır. Buradan yola çıkarak yazarın verdiği kelime sadece sürü manasına geliyor olabilir. Bkz. Ç. Pekacar, Kumuk Türkçesi Sözlüğü, Ankara, 2011, s.317, s.361; Tavkul, a.g.e., s.370, s.424; Baskakov, a.g.e.,

kullanma hakkı vardı. Eğer at sürüsünün tutulduğu bir yerde geceyi geçirecekse kendisi ve maiyetine yemek olarak bir tayın kesilmesini emredebilirdi. Bunlarda hala at eti yeme geleneği vardır ama sadece kesilen hayvanın eti yenir hastalanıp ölen hayvanların eti yemez. At ve koyun derisi bu durumlarda ziyafeti hazırlayana bırakılırdı.

Prenslerin bu tür ayrıcalıkları çok eskide kaldı. Bu ayrıcalıkların onlar için çok değerli olmasına ve yaşam tarzlarına çok iyi uyuyor olmasına rağmen İslam'ı kabul ettikten sonra bunlardan feragat etmişlerdir. İslamiyet'i kabul edişlerinden sonra gözle görülür bir değişim de insan ahlakıdır. Tüm medenileşmemiş toplumlarda olduğu gibi, Çerkesler de aşırı brendi, tütün ve burun otu tüketiyor ve domuz eti ile özellikle yaban domuzu eti yiyorlardı. Keza yaban domuzu bunların bölgesinde bolca bulunur ve avladıkları başlıca hayvandır. Günümüzde brendiden olduğu gibi tütün ve domuz etinden kaçınmaya alışmışlardır. Ayrıca çoğu eski keçi sakallarının yerine tam bir sakal uzatmaya uğraşıyor.

Yaklaşık kırk yıl kadar öncesi gibi yakın bir zamana kadar Çerkesler kendilerine Müslüman (kendi telaffuzları ile Busurman) deseler de neredeyse dinleri olmadan yaşıyorlardı. Sünnetli değillerdi ve ne camileri ne de Aksay ve Endery'den gelen birkaç basit molla dışında din adamları vardı. Müslümanlıklarını yalnızca domuz eti yemeyerek ve şarap içmeyerek kanıtlıyorlardı. Ölülerini hiç şüphesiz Müslüman inanışına göre gömüyorlardı ve düğünleri de aynı şekilde Müslüman inanışına göre yapılıyordu. Çok eşlilik serbest olmasına rağmen nadirdir ve prensler ve başlıca uzdenler günün belirli saatlerinde bir kelimesini bile anlamadıkları Arapça dualar ederler. Öte yandan sıradan insanlar herhangi bir dini ibadet yapmadan yaşarlar ve onlar için her gün bir diğerinin ayndır. Çar İvan Vasilyeviç zamanında Kabardey'de yayılmış Yunan Hristiyanlığından olanların izine, eski kilise yıkıntıları ve haç işaretli mezar taşları dışında rastlanmaz.

1774 yılındaki Küçük Kaynarca barışından beri Osmanlı, din adamı casuslar aracılığıyla Müslümanlık inancını yayma çabası göstermiştir. Bu çabanın başarıya ulaştırılmasında en çok emeği geçen Türklerden para alan ünlü İzak Efendi'dir. Bunların din adamları genellikle prenslerin ya da uzdenlerin azat ettikleridir. Bunlar

s.610; A.B. Ercilasun ed., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 1992, Ankara, s.804-805; K.K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Çev. A. Taymas, Ankara, 2011, s.800

Thabaseran ya da Endery Tatarlarına gidip biraz okuma yazma öğrenip افندي Efendi unvanını alırlar. Ardından ülkelerine dönerler ve insanlara İslam inancını öğretirler ve onları Rusya'dan daha da çok kopartırlar. Kabardeyler hiç şüphesiz altmış yıldır kendilerini imparatorluğun vassalı kabul ediyorlar lakin bu sadece sözde olup ne bir vergi ödüyorlar, ne de ülke yönetimleri konusunda bir hesap veriyorlar. Aksine her yıl Rus bölgesine sürekli olarak saldırıyorlar ve buradan adam ve hayvan elde ediyorlar. Eskiden Kızlar kumandanının yetki alanındaydılar lakin şimdi Kabardinski Pristav ya da Kabardey Müfettişi yetki alanındalar. Kabardey Müfettişliği benim buraya ziyaretim sırasında Tümgeneral Del Pozzo tarafından kuruldu. Bu halkı düzenlemek çok da zor bir görev olmamalıdır lakin sınırlardaki Rus memurlar bu konuya oldukça az önem veriyor gibi görünmektedir. Hoşgörü ve insaniyet olarak adlandırılan dağlılar üzerinde uygulanan yanlış sistemiyle Rus hükümeti amacına kesinlikle ulaşamayacaktır. Keza bu insanlar tarafından bu tutumları zayıflık ve korkaklık olarak kabul edilmektedir. Paul Segeayiş Potemkin Hat'ta kumandanken Kabardey prenslerini, rütbelerine ve temsiliyetlerini onlara danışarak sınır içinde tutmaya çalıştı ve bunların soyluları vassallarının rütbelerini St. Petersburg'a Rus prenslerin, soyluların ve köylülerin rütbeleri ile eşit olarak kabul ettirmeyi başardı. Bu durum aynı derecede uygunsuz ve işlevsizdi. Keza yıllar boyunca yağmacı olmuş bir halkı sürekli olarak yağmaladığı halk ile eşit görmek ne kadar mümkün olabilir? Asya kültürüne göre Çerkesler bu eşitliği kendi olağanüstü üstünlüklerinin kabulü şeklinde yorumlamıştır. Çünkü kendilerini Rusların kahramanlık ve zeka olarak çok üstünde hayal etmektedirler. Korgeneral vo Gudoviç döneminde Rusların Çerkes prenslere verdiği maaş arttırılmış lakin bundan hiçbir fayda sağlanamamıştır. Zira prensler yağmalarına devam etmiştir. Günümüzde Hat'tın emniyetsizliği devam etmektedir ki Georgievsk'ten akşam saatinde yol almaya saldırı korkusu olmadan girişemezsiniz. Böyle bir durumda hırsız yakalasanız bile hırsız birkaç gün sonra bazı varlıklı Nogaylar ya da Kabardey prenslerinin arabuluculuğu ile salıverilir. Ardından suçlu bir daha asla Hat'tın yakınların bile gelmeme emri ile sessizce özgürlüğüne kavuşur.

Kont Maskov ve Prens Zizianov zamanında Kabardeylere en sert şekilde davranılıyordu ve maaşlarına el yonulmuştu. İlk başta bu zararlarını Rus bölgelerine yağma saldırıları ile gidermeye giriştiler lakin onları çoklukla suç üstü yakalayan ve

bağlayıp acımasızca fiziksel darp cezası veren kumandanları uyanıklıklarından kaçamadıkça askeri şevkleri söndü.

Yüksek sınıfların genel uğraşları av ve askeri eylemlerdir. Sıklıkla dağlarda ve ormanlarda birkaç günlük seferlere girerler ve az miktar darıdan başka yanlarına bir erzak almazlar. Bu tarz hayatın ve bağımsızlığın bunlar için çekiciliği öyledir ki başka bir şeyle değişmezler hatta eski durumlarına geri dönmek için aşağıdaki örneklerin de açıkça gösterdiği gibi her türlü fedakarlığı en içten şekilde yaparlar. Türklerle yapılan son savaşta Ruslara gönüllü olarak yardım eden Albay Atashuka Hammurzin çeşitli sebeplerden ötürü şüpheli konumunda Yekatarinograd'a gönderilmiş, eve döndükten sonra Rus adetlerinden vazgeçmişti ve ordu görevini küçültücü ve yaşadıkları göçebe hayatı en büyük dünyevi zevk olarak gören yurttaşlarının tüm saygısını geri kazanmıştır. St. George Nişanı Şovalyesi olarak orduda görev yapmış olan, aynı şekilde Yekatarinograd'a gönderilmiş, birkaç yıl St. Petersburg'da kalmış, Rusça ve Fransızca konuşabilen, 3000 ruble maaş ve Rus desteğinin keyfini şüphesiz Georgievsk'te yaşarken süren Albay İsmail Atashuka; eşini bir Kabardey köyünde yaşatmakta ve oğlunu Rusya'ya gönderse şüphesiz daha iyi bir eğitim alacakken buradaki uzdenlerin eline bırakarak yurttaşları ile birlikte kutlu anlayışlarını sürdürmektedir. Son olarak, genç yaşlarında St. Petersburg'a gönderilmiş olan Temir Bulat Atashuka burada dağ-subay okulunda eğitim aldı, ağır süvari birliğinde yüzbaşı rütbesi alana kadar görev yaptı ve anadilini bir kelime bile konuşamaz halde ülkesine döndü. Bütün bunlara rağmen kazandığı tüm huyları unutup Çerkesler arasında bir Çerkes gibi yaşadı ve iki oğlunu Rusya'ya eğitim için göndermeye hiç girişmedi.

Kabardeylerin savaşçı ve kibirli bir havaları vardır. Sıklıkla oldukça güçlü bir fizikleri, uzun boyları ve etkileyici yüz hatları vardır. Bunlar konukseverlik kurallarına en titiz şekilde uyarlar ve birini misafiri olarak kabul ettikleri ya da koruması altına aldıkları finansal işlerini ve hayatlarını bunlara emanet edebilir, asla ihanete uğramaz ve düşman eline teslim edilmez. Eğer bu kişiler zorla alı konmaya kalkılırsa, ev sahibinin eşi misafire göğsünden süt içirir ve misafiri oğlu addeder. Böylece yeni kardeşleri hayatlarını riske atarak misafiri düşmanlardan korur ve kanının intikamını alır. Her açıdan Araplarla aynı şekilde uygulanan bu kan intikamı, Çerkesler tarafından *Tli'luassa* ya da Kan Bedeli olarak ve Tatarlar

tarafından *Kan*'dan gelen *Kangleh* şeklinde adlandırılır. Kafkaslar boyunca bu durum ortaktır ve yerliler arasında genellikle kan davalarına sebep olur. Bunların Ruslara karşı bitmeyen düşmanlıkları da aynı sebepten ötürüdür. Çünkü kan davası babadan oğula miras kalır ve tüm aileyi ilgilendirir.

Çerkesler kadar hiçbir millet doğumun onuruna değer vermediği için bunların arasında eşitliksiz evliliklere örnek bulamazsınız. Bir prens her zaman bir prens-kızını eşi olarak alır, prensin gayrimeşru çocukları meşru bir prensesle evlenip üçüncü sınıf prens olmadıkları takdirde babalarının adını ve ayrıcalıkları alamaz. Abazlar eskiden Çerkeslere tabi oldukları için bunların prensleri yalnızca Kabardey uzdenleri ile eşittir ve uzden sınıfından daha yüksek mertebeli kadınlar ile evlenemezler, öte yandan Kabardey uzdenler Abaz prensesleri ile evlenir.

Gelin için prensler tarafından verilen bedel (Tatarca *Kalim*) yaklaşık 2000 gümüş ruble kadar olabilir. Genç prensin eğitimden sorumlu olanlar aynı şekilde prensi evlendirebilir ve diğer Uzdenlerin ortaklığı ile tüfek, kılıç, at, boynuzlu büyükbaş ve koyun olarak gelin ailesine kalim öder ve gelinin babası da tercihen yeni damadına birkaç köle gönderir.

Yeni evlenen bir erkek eşinin bakire olmadığını fark ederse, onu hemen evine geri gönderir ve kalim kendisine geri ödenir. Kadın ise akrabaları tarafından ya satılır ya da öldürülür. Eğer evli bir kadın zina yaparsa, kocası saçını kazır, kulaklarını yırtar, elbisesinin kollarını keser ve at üstünde babasının evine gönderir. Burada zina yapan kadın yine ya öldürülür ya da satılır. Zina yaptığı kişinin ölümü kadının kocası ya da arkadaşlarının elinden olur.

Bunların iki tür boşanmaları vardır. Ya kocası eşini şahit huzurunda boşar, kalimden vazgeçer ve kadın ikinci kez evlenmekte özgürdür ya da kocası eşine sadece kendisinden gitmesini emreder ki bu durumda bir yıllık süre dolduktan sonra eşini geri alma hakkı vardır. Eşini iki yılda geri alamaz, eşinin babası ya da akrabaları kocasına giderek resmi ayrılığı tamamlar ve sonrasında kadın ikinci kez evlenebilir.

Kocası eşini edepsizlikle suçlanmadan gündüz saatinde alenen ziyaret edemez. Bunun yanında sıradan özellikle yaşlılıklarında insanlar eşleri ile birlikte yaşarlar.

Bir prens çocuk sahibi olur olmaz bu durumu olağanüstü ziyafetler ile kutlar. Eğer oğlu olduysa üçüncü günde oğlunu uzdenlerinden birinin bakımına teslim eder ki uzdenler bu şerefe nail olmak için birbirleri ile yarışır. Ardından oğlan için bir bakıcı ayarlanır; bakıcı kadın çocuğa bir ad verir ve üç ila dört yaşına kadar çocuk sünnet edilmez. Sünnette mollaya bir at hediye edilir. Baba oğlunu evlenene kadar görmez ve dolayısıyla en yakın akrabalar arasında aşırı soğukluk olur. Prense eşinin ve çocuklarının sağlıklarına ilişkin soru sorulduğunda yüzü öfke ile kızarır, cevap vermez ve soruyu sorana sırtını döner.

Uzdenlerin oğulları üç ila dört yaşına kadar baba evinde kalır ve ardından çocuğa bir öğretmen atanır. Bu öğretmenin uzden oğlu ile aynı sınıftan olmaması gerekir. Aile öğretmene emeği için ve çocuklarının giyimi ile yemesi için bir para vermez. Öte yandan öğrencisi onun yanında olduğu sürece öğrenci öğretmenini savaştan ya da yağmadan aldığı payın en iyi kısmı ile donatır.

Kabardeyler eskiden otuz ile kırk yaşlarına kadar evlenmezlerdi lakin günümüzde on beş ila yirmi beş yaşları arasında ve kadınlar on iki ila on altı yaşları arasında evleniyorlar. On yedi yaşına kadar evlenmemiş bir kız nadiren koca bulabiliyor.

Üvey-baba koruması altındaki oğluna eş arar ve seçtiği eş adayları önceden nişanlanmış değilse ve önceden talip olan birisi yok ise izdivacın ilerleyişi sessiz tutulur. İki rakip var ise bu rakipler ya şerefleri için kendileri dövüşür ya da arkadaşları onlar adına dövüşür ve rakibi öldürmeye çabalar. Sağ kalan aşık hanımı elde eder.

Baba öldüğünde evin annesi ev işlerini yönetir ve mallar bölünmeden kalır. Anne öldüğünde en büyük oğlun eşi vefat eden kayınvalidesinin yerini doldurur lakin kardeşler mirası paylaşmak konusunda kararlıysa, büyük oğlun eşi hisselerle ayırma işini yapar en büyük payı en büyük olana ve en azını en küçük olana ayırır. Gayrimeşru çocuklar mirastan pay talep edemez ama genelde aile tarafından desteklenirler.

Ölülerini kereste dizdikleri mezarlara gömerler ve ölünün yüzü Mekke'ye dönük olur. Ölüm halinde, kadınlar acıklı bir inleme tutturur ve eskiden yas tutan erkekler bile kendilerini kamçılıyarak üzüntülerini ifade ederlerdi. Bir zaman öncesine kadar ölüyü tüm eşyaları ile birlikte gömüyorlardı ama şimdi sıradan bir

elbiseden başkası olmadan gömüyorlar. Çerkesler ölünün ardından bir yıl boyunca yas giysisi giyerler ama Ruslar ile savaşırken ölenlerin ardından bunu asla yapmazlar. Çünkü bu şekilde ölenlerin ruhlarının direk cennete gittiğine inanırlar. Cenazelerde Molla Kuran'dan bazı kısımlar okur ki bunun için bolca ödeme alır ve ölünün en iyi atlarından birisi Molla'ya hediye edilir.

Çerkeslerin güncel yasalarına göre, hırsız eğer bir prensten çaldıysa çaldığının dokuz katını geri ödemek ve bir köle vermek ile cezalandırılır. Dolayısıyla bir at çalan hırsız dokuz at vermek ve bir köle vermek zorundadır. Uzdenden çalan hırsız çaldığını geri vermek ve otuz öküz ödemek zorundadır. Korgeneral von Gudoviç tarafından yapılan düzenlemelere göre, Ruslara karşı işlenen bu tür suçlar aynı şekilde cezalandırılacaktır ama bu yasa neredeyse hiç zorunlu tutulmamıştır.

Çerkes dili diğer tüm dillerden tamamen farklıdır ve en temiz şekilde Küçük ve Büyük Kabarvey'de Beslen ve Laba boyları arasında konuşulur. Öte yandan Kuban boyundaki ve Kuban ile Karadeniz arasındaki boylar özgün ölçüden az-çok sapmış bir diyalekte konuşurlar. Bu dil çok sayıda tıslama ve cıvıltılı ünsüzler bulunur ki bunlar bir yabancı için bu dili telaffuz edişini neredeyse imkansız kılar⁶¹⁰. Bu dilden kelimeler ve deyişler derlemek adına özel emek ettim ki bunları ikinci cildin sonuç kısmında sunacağım.

Bunların ana dillerinde hiçbir kitabı ya da yazma eseri yoktur. Lakin yazarken sıklıkla Tatarca'yı kullanırlar ki Tatarca tüm Kafkasya'da bilinir.

Çerkesler her şeyin ötesinde yakışıklı bir millet olarak tanımlanabilir ve özellikle erkekler görünüşlerinin zarıflığı ile dikkat çeker ki bu görünüşlerini olabilecek tüm şekillerde muhafaza eder ve geliştirirler. Boyları orta boydan uzun değildir ama son derece kaslılardır ama şişman değildirler. Göğüsleri ve omuzları geniştir ama belleri her zaman son derece dardır. Genellikle kahverengi gözlü ve kahve rengi saçlılardır, epey uzun yüzleri ve zayıf düz bir burunları vardır. Kadınları Kafkasların açık ara en güzel kadınlarıdır ama Türk haremini dolduranların sıradan halktan kadınlar olduğu tamamen asılsızdır. Çünkü bunlar kendi halklarından olanları nadiren Türklere satıyorlar sadece esir olarak tutuyorlar. Türkiye'ye

⁶¹⁰ Ç.N.: Bkz. Mirza Bala, "Çerkesler, *İA*, 1977 C.III, İstanbul, s.377-378

gönderilen güzel kadınların çoğu İmereti ve Mingrely'dan gelmiştir. Öte yandan köle olarak satılan Çerkesler sadece erkeklerdir. Evlenmemiş Çerkes kadınları göğüslerini deri bir ceket ile sıkıştırır. Bu sebeple zar zor ayırt edilebilirler. Aksine anneler emzirdikten kısa süre sonra sarkık bir görünüm alırlar. Bunun dışında Çerkes kadınları için diğer Asyatik kadınlarına geçerli olan hiçbir kısıtlama geçerli değildir.

Erkeklerin kuşamları Kumuk Tatarlarına benzer ama daha incedir, daha iyi malzemeden yapılmıştır ve genellikle daha zengindir. Gömlek (Yana) ya beyaz ketendendir ya da Gürcü tarzında kırmızı taftadan bağırdan düğmelidir. Bunun üzerine ipek yelek giyerler ki bu genellikle nakışlıdır. Bunun da üzerine kısa ceket (Çerkesce *Zieh*, Tatarca *Çekmen*) giyerler. Kısa ceketleri sırtlarının yarısına zar zor ulaşır ve göbeğin biraz üzerinde düğmelidir. Her iki tarafta fişeklik bölmeleri bulunan nakışlı cepler vardır. Erkekler saçlarını oldukça kısa keserler, sadece başlarının üst kısmını bir parmak uzunlukta bırakırlar ve buna *Haydar* derler. Bunun aksine Tatarlar ve Kizitler tüm başlarını tıraş ederler. Çerkesler eskiden sakallarını tıraş eder yalnızca bıyık bırakırlardı ama şimdi sakal bırakıyorlar. Kadınlar ve erkekler özel bölgelerindeki tüyleri; bazıları keserek, bazıları kökünden kopartarak ve bazıları sönmemiş kireç ve zırnıktan yapılmış kostik bir merhem vasıtasıyla alır. Başlarına doldurulmuş ve nakışlı, yarım kavun şeklinde küçük bir şapka takarlar. Genellikle ufak ayaklarına zarif kırmızı topuklu çizmeler giyerler ki bu sayede boyları olduğundan daha uzun görünür. Çerkesler asla silahsız gezmezler, hiç değilse kuşaklarında kılıçları ve hançerleri bulunur ve kaba keçe-pelerinlerini (Çerkesçe *Cako*, Tatarca *Yamaçe*, Ermenice *Yapinci*) omuzlarına atarlar. Tam donanmış hallerinde, tüfek ve tabancanın yanına, zırh elbise (*Affeh*), küçük bir miğfer (*Kip'ha*) ya da büyük bir miğfer (*Taş*), zırh eldiveni (*Aşteld*) ve kolçak (*Abhumbuh*) olur. Bu insanlar ülke dışına ya da bir ziyarete gittiklerinde, yanlarına ok kılıfı, ok ve yay da alırlar ama kalkan kullanmaya yabancıdır. Bunların zırh elbiseleri genellikle çok değerlidir ve çok iyi kalitede olanlarının dolu bir tabanca boşaltılsa bile sendelemiş bir hayvan etkisinden fazla etki etmemesini sağladığı söylenir. Bu göğüs zırhı üzerine savaşta doldurulmuş bir palto giyip bunun elastikiyeti ile kurşunları püskürtme etkisini arttırırlar. En iyi zırhlarını Dağıstan Kubeça'dan temin ederler ama bunun en iyi kalitede olanlarının Karadeniz

yakınlarındaki Abhazlar tarafından imal edildiği söylenir. Bununla birlikte Kozaklar mızraklarının ucuyla, seri bir şekilde at sürdüklerinde bile zırhı kaldırıp giyeni mızraklama becerisi edindi. Bunların silahları genellikle en iyi kalitede ama son derece kıymetlidir ki tüm teçhizatları tahmini 2000 gümüş ruble eder. Başlıca meşguliyetlerinin başında silahlarını temizlemek ve düzenlemek gelir ve gerçekten silahları her zaman en parlak ve en makbul durumdadır. Sabah kalktıklarını yaptıkları ilk iş kama ve kılıçlarını giyinmektir ve diğer silahlarının gece nemli havadan bir hasar almadığını kontrol etmektir. Sefer sırasında küçük eyerleri onlar için yastık, altlarına serdikleri keçe parçası yatakları ve keçe-pelerinleri örtüleri olur. Kötü havalarda yine keçeden ağaç dallarının desteklediği küçük bir çadır inşa ederler. Diğer silahlarının bir kısmını Türklerden ve bir kısmını Gürcülerden temin ederler. Lakin oldukça pahalı olan pek çok eski Venedik ve Ceneviz tüfeği ile silahı bunların arasında karşınıza çıkar. Çakmaktaşı bunlarda nadir bulunur ve günümüzde bu ihtiyaçlarını Ruslardan karşılarlar. Neredeyse tüm Kafkasyalılarda olduğu gibi bunlar da kendi barutlarını (*Gin*) üretirler. Güherçilenin (*Gin-huş* ya da *Gin-şuh* yani barut tuzu) kısmen dağlarda doğal haliyle bulunduğu ve gerisini gübre katarak yaptıkları söylenir. Bunlar arasında çok az zanaatkar bulunur ve bunlar da yalnızca demircilerdir ve diğerleri gümüşçülerdir. Demirciler neredeyse hançer, orak, dizgin geminden başka bir şey yapmazlar. Gümüşçüler ise neredeyse zırh kolundan başka bir iş yapmazlar. Eşler kocalarının giyimlerinin bir kısmını diker ve kocalar evdeki tüm mutfak gereçlerini ve mobilyaları yapar ki bunların hiçbirisi metalden değildir. Pişirmek için sıklıkla büyük bakır kazanlar kullanırlar ve bunlar Gürcistan'dan satın alınır.

Bunların evleri Kumukların evlerine benzer, sepetçik söğüdünden yapılmıştır ve hem içten hem dıştan sıvalanmıştır. Yine de diğerlerinde ayrıldıkları nokta samanla kaplanmalarıdır çünkü ülkelerindeki kiraç dirençli değildir. Genellikle kırk evin oluşturduğu daireye köy denilir (Çerkesce *Kuace*, Tatarca *Kabak*). Buranın ortasına geceleri hayvanlar getirilir ve saldırı sırasında savunmasız insanlar korumaya alınır. Çemberin yirmi adım dışında tuvalet olarak kullanılan kulübeler bulunur. Çitleri de evleri gibi sepetçik söğüdünden yapılır. Kışları kulübeler nehir yakınlarına ve çayır araziye kadar uzanır, bunlara *Huter* ya da *Kutan* denilir ve

koyun ağılı olarak kullanılır. Yapılarında elbiseleri ve mutfaklarında olduğu gibi üstün temizlik geçerlidir.

Çerkeslerin evcil hayvanları atlar, boynuzlu büyük başlar, bufalolar, koyunlar, keçiler, köpekler ve kedilerdir. Atları asla ahırda tutulmaz ve otlaklarda serbest bırakılır. Atlarını Ruslara ve Gürcülere satarlar. Bu hayvanlar orta boyludur ve genellikle kestane ve doru renklidir. Bunların arasında siyah renkli at hiç bulunmaz. En iyi tür Şaloh adındadır ve arka bacağının üstünde özel bir işaret ile damgalanmıştır. Bu tür atlar genellikle dorudur ve bir kısmı beyazdır. Bunlar sıcak aylarda sürekli olarak dağlara doğru Frea, Arredon ve Ursdon (Çerkesce Pse-huş) nehirleri arasındaki çayırlardadır. Yılın geri kalanında Terek ile Tatartup ve Culat arası ile sınırlı arazidedir. Bu türden bir tay bir köle değerinde kabul edilir ama bunlardan biri çalınırsa hırsız prensleri soyan hırsızların aldığı ceza olan dokuz katını ödemek ve bir köle vermekten fazlasına çarptırılmaz. Bunun dışında sanıldığı gibi Çerkesler arasında iyi cins atlar sık bulunmaz, asil hayvanlar için çoğunlukla 100 gümüş ruble ödenir ama sıradan olanlar 15 ile 20 ruble arasına alıp-satılır.

Çerkeslerin sürüleri çok kalabalık değildir ve genellikle kendi ihtiyaçlarına yetecek fazlasını bulundurmazlar. Öküzleri araba çekmede ve çift sürmede kullanırlar, inek sütünü genellikle kesmik olarak yerler ve ayrıca inek sütünden vasat peynir ve tereyağı yaparlar ki bunlar her zaman tuzsuz eritilerek tüketilir. Çok nadiren öküzlerini keserler ve bunların çok azını Mozdoklulara satarlar. Aralarında Bufalo çok az bulunur ve 12 ile 18 rubleye satılır, yine de bir bufalo iki öküzün yaptığı işten fazlasını yapar ve dişisinin sütü inek sütünden daha fazla miktarda tereyağı verir. Koyunlar Çerkeslerin tüm zenginliğini teşkil eder ve ekonomilerinin en önemli koludur. Koyun eti bunların genel yiyeceğidir ve koyun etini tuzsuz ve ekmeksiz olarak haşlanmış tüketirler. Koyun yününden kadınlar, erkek elbisesi için kalın kumaş yapar, aynı şekilde keçe-örtüler (Rusça Voylok) ve keçe-pelerinler (Çerkesçe *Cako*, Rusça *Burka*) ve derisi ile kürk yaparlar. Koyunu ve derisini, yününü ve yaptıkları kumaşı Ruslar ve Gürcülerle tuz, keten, Rusya derisi, sülfür, demir, bakır mutfak gereçleri, pamuk ve ipek karşılığında takas ederler. Çerkes koyunları Kalmukların koyunlarından çok daha ufaktır ve derisi büyük ölçüde iyi değildir. Kuyruğu aynı şekilde daha ufaktır ve nadiren dört libreden fazla gelir. Çoğu zaman dört ila altı boynuzlu hayvanları vardır. Bunların etleri bizim koyun

etimizden daha iyidir ve bu etin tadına bakmak güç bela mümkün olur. Koyunun fiyatı altı arşın kalın ketendir, bu da sekiz kopek eder. Dişi koyunların da sütü sağılır ve bu süttten peynir yapılır. Bunun bir kısmı dikilmiş ketene konulur ve tütülenir. Böylece daha sert ve uzun ömürlü olur. Yazları koyunlarını dağlara Ostelere ve Dugorlara doğru sürerler; Ocak ve Şubat'ta koyunlarını *huterlerde* tutarlar ve samanla beslerler. Yılın geri kalanında tepelerin alçaklıklarında ve düzlüklerde otlatırlar. Keçiye sık rastlanmaz, bu hayvanlar genelde kahverengidir ve köylerde tutulur. Çerkesler aynı şekilde köpekleri ve kedileri evlerinde beslerler ve iyi bir tür türüne sahiplerdir. Kabardey ormanlarında yabani kediler az bulunur değildir. Müslüman olduklarında domuz beslemezler. Geyik (alageyik ve mus dışında) karaca, yaban domuzu ve yaban tavşanı bol bulunur.

Çerkesler arasındaki tarım sistemi son derece basittir çünkü hiç gübreleme yapmazlar. Baharda ekecekleri tüm arazideki çalıyı yakarlar. Diğer tüm çayır ve otlakların da görüp görebileceği tüm gübreleme budur. Ardından toprak sürülür. Bunun ardından tohum soyulmuş ağaçlarla tırmıklanır. Aynı toprağı bir yılda iki ya da üç kez ard arda ekerler ve toprak verimsizleştğinde taze bir kısma geçerler. Böylece köylerinin birkaç verst etrafındaki toprağı bitirdiklerinde başka bir yere giderler. Darı ve arpadan başka bir şey yetiştirmezler. Darı ile gerektiğinde atlarını beslerler; darıdan ayrıca ekmek ve yarı fermente bir içecek de yaparlar. Bu içeceğe *Fada* ya da *Fada huş* yani beyaz fada derler. Tatarlar buna *Braga* derler. Ayrıca brendi yaparlar ve buna da *Arka* ya da *Fadafitza* yani siyah fada derler. Bal likörünün adı Fada pliş ya da kırmızı fadadır. Braga çok yaygındır ama brendi şimdilerde zor bulunur. Fermente ekmekleri yoktur, bunun yerine kepek halinde darıyı suda kaynattıktan sonra kalın parçalara böldükleri ve *Pasta* dedikleri şeyi yerler. *Hatlama* da aynı şeydir, sadece kepeğinden ayrılmış darıdan yapılır. Şüphesiz tam olarak öğütölmüş darı nadiren bulunur, bundan mayasız hamur yapılır ve parmak kalınlığında parçalar halinde pişirilir. Buna *Mecaga* denilir. Bu tür darıdan mamullerin ilki en yaygın olanıdır çünkü değirmenleri yoktur. Darıyı kepeğinden değirmen taşı şeklinde kesilmiş meşe blokları vasıtasıyla ayırırlar, bu iş elle yapılır. Ardından tahıl tokmakla biraz ezilir ki bu iş de ayakla yapılır. Son olarak küçük taşlı el değirmenlerinde öğütölür, bu türde öğütölmüş darıya çok az evde rastlanır. İhtiyaçlarından biraz daha fazla darıyı üretmezler lakin bazen fazlasını Ruslar ve

Gürcülerle iki katı tuzla takas ederler. Zira tuz sıradan insanlar tarafından neredeyse hiç kullanılmaz. Et yerken tuza batırmak yerine ekşi süte batırırlar. Darı, süt, peynir ve koyun eti bunların diyetini oluşturur ve içecekleri su ile *Braga*'dır. Baharat olarak Türk biberi (*Capricum*), soğan ve sarımsak kullanırlar. Çok haşlanmış yumurtayı da severler, özellikle de Hinkal denilen yemeğin içinde. Bu yemek ekşi süt, biraz tereyağı, yeni peynir, bizim mantımıza haşlanmış arpa unundan köfteler, dörde bölünmüş çok haşlanmış yumurta, soğan ve sarımsaktan yapılır. Bu yemek tüm büyük ziyafetlerde bulunur ve çok sevilen bir yemektir. Şıraldama, yumurta ve süt ile karıştırılmış buğday-ununun tereyağında kızartılarak yapılan keke verilen addır. Bu tür hamurdan yapılan *Haliva*'ya küçük tartlar yeni peynir ve soğanla doldurulur. Bunların ikisi de balla yenir ve ikisi de tatsız olmaktan uzaktır. Balı pek çok şekilde kullanırlar. Bal ile tereyağını karıştırdıklarında buna *Fau'tgo* derler ve eti buna batırıp yerler. Fau'us balla tatlandırılmış sudur, bu da içecek olarak ikram edilir. Genel olarak arı yetiştiriciliği Çerkeslerin ekonomilerinde önemli bir yer tutar. Arı kovanları sepet söğüdünün ince dallarından yapılır ve dıştan tezек ve kil ile sıvanır. Alt kısmı kovana bağlı değildir ama tahtadandır. Bu tahtanın üzerine kovan yerleştirilir, böylece ölü arıları ve pisliği temizlemek için ve arıların yaptığı bal peteklerini almak için kovayı kaldırabilirsiniz. Kovanın içinde üstünde arıların balmumunu ve balı yapmaları için iki küçük çubuk karşılıklı olarak yerleştirilmiştir. Altı kısmın bir buçuk inç yukarısında küçük bir delik vardır, bir arının girebileceği büyüklükten daha büyük değildir. Kovanın üzerinde kovayı yağmurdan korumak için saman demetleri vardır. Her kovandan dik porsiyonlar halinde sekiz ila altı parça balmumu çıkar. Kışın, bir sonraki yıl kullanılacak kovanlar bir korumanın altına yerleştirilir. Bu amaç için en güçlü ve sağlıklı olanları seçilir. Bunların içinden ne balmumu ne de bal alınmaz. Bu arılar Mart'ın sonundan Nisan'ın başına kadar kovandan ayrılır ve kovan üretimi iki ya da üçe ayrılır. Konik başlıklar ağaç kabuğundan yapılır ve sekiz yada uzunluğundaki bir direğin başına monte edilir. Bunun içine genç arılar, direğin ucundaki küçük ağaç parçalarının çıkardıkları tıktı ile kandırılıp çekilir. Ardından kraliçe arı ihtiyacı oluşur ve bir karış boyundaki kamış içine konulur, bu kamış yeni kovana konduğunda genç arılar da peşinden gelir. Kraliçe arı çokluğu olduğunda bunlardan bazıları öldürülür. Çerkesler kraliçe arıya *Pşeh* derler, bu prens demektir. Yaz ortasına kadar kovanlar köylerde tutulur.

Lakin Temmuz ve Ağustos'ta, bozkırlardaki çiçekler solduğunda, tepeliklerin daha alçaklarındaki ormanlara götürülürler. Buraya götürülüp, arabalarla sonbaharda yine geri getirilirler. Bu arabalar biçimsiz iki tekerli arabalardır ve öküzle çekilirler. Burada kovandaki bal ve balmumu alınması için kovanlar yakılmış anız üzerine konulur. Bu şekilde arılar boğulur. Bal petekleri çıkarılır ve bir çanakta ateşe konulur. Erimiş bal dibe çöker ve balmumu üstte katılır. Genellikle bir kovan tam olarak iki ya da üç gömleğe satılır. Pek çok arı yetiştiricisi 300'den az kovana sahip değildir. Balları açık sarı renklidir ve harika bir tadı vardır.

Gözlemlediğim kadarıyla Çerkesler eskiden sayısız karavanla Kızlar ve Astrahan arasındaki göllere giderlermiş. Buradan ve Astrahan'a giden yol üzerinden diledikleri kadar tuzu bir karşılık vermeden elde ederlermiş. Lakin Hat'tın oluşturulmasından sonra bu işlem kısıtlanmış. Böylece şimdi, tuzu Rus sığırı, kumaş ve diğer ürünleri takas etmek zorundalar. Bunlardan başlıca Osetler ve Dugorlar tuz alırlar. Büyük bir tuz arabasına sıklıkla altı ile sekiz öküz koşumlanır. Çoğunlukla boynuzlu hayvanlarını, atlarını ve belirli koyunlarını, bir miktar tuz için verirler ve bu sebepten ötürü bu ürünü tüketimleri hatırı sayılır bir derecededir.

Brug bir Hintli içeceği ama Çerkesler arasında da biraz bilinir ve şu şekilde yapılır: Haşhaş tohumunu kurutup toz haline getirirler, bunu küçük bir kesede su dolu bir kaba sallandırır, böylece keskin özünü çıkartılır. Bu su bal ile tatlandırılır ve sarhoş edici etkisi vardır. *Tuşag-tgo*, sudan yapılan başka bir içecektir, bunun için üzüm suyu kaynatılır ve taş sertliğine kadar sertleştirilir ve bu haline *Tuşag* denilir. Bunun suda erimiş hali de bu içecektir. Bu içecek Çerkesler arasında İran'da olduğundan daha az yaygındır.

Çerkesler genel olarak yerde bağdaş kurarak otururlar. Erkekler her zaman at üstünde seyahat eder. Kadınlar ise öküzlerin çektiği arabalarda (Çerkesce Gkuh) seyahat eder. Yemekleri küçük masalarda yerler, bu masalar üç ayaklıdır, Çar zor bir adım boyundadır ve 18 inç çapındadır. Tabak, bıçak ve kaşık kullanmazlar.

Çerkesler, ne kadar çalışmayı sevmeseler de canlı ve çok bilmişlerdir. Lakin aynı zamanda uğraşlarında bencil, kurnaz ve düzenbazlardır. Başlıca savaşa, avla ve yağma ile ilgilidirler ve kendisini bu şekilde tanıtan insanlar üstün bir izlenime sahiptir. Yağma akınlarında gizli bir dil kullanırlar. Bu dil önden ayarlanarak oluşturulmuştur. En sık kullanılanların ikisi Şakobşe ve Farşipse'dir. İlki

Reineggs'in aktardığı gibi Sikovshir değildir. Bunların ilki tamı tamına bağımsız bir dil gibi görünür, çünkü sıradan Çerkesçe'ye hiçbir benzerlik göstermez. Bu dilden örnek elde etme fırsatı bulamadım. Bu sebeple sadece Reineggs'in verdiği kelimeleri ve Çerkesçe karşılıklarını vereceğim:

Şakobşe	Çerkesçe	Türkçe⁶¹¹
Papgle	Nne	Göz
Baetao	Takhumah	Kulak
Kaepe	Tşe	At
Pçakokaff	Gjem	İnek
Themes	Bshan	Keçi
Naeghune	Mapha	Ateş
Uppe	Fis	Kadın
Paşhae	Ahşe	Para
Şuvghae	Cako	Keçe-pelerin
Brugg	Şah	Baş
Vup	Topang	Tabanca
Pçakoaençe	Mahşe	Deve
Fogabbe	Mel	Koyun
Şeghs	Psı	Su
Aelevsae	Tşallah	Çocuk
Naekuşa	Şakua	Ekmek

Farşipse, her hecenin arasına ri ya da fı konularak sıradan Çerkesçe'den oluşturulmuştur.

Çerkesçe	Farşipse	Türkçe
Şah	Iriş'hari	Baş
Tsl'e	Tl'arukquari	Ayak
Ia	Iriari	El
Takhumah	Tarimariquari	Kulak
Ne	İrineri	Göz
Peh	İripehri	Burun

⁶¹¹ Ç.N.: Yazar bu kelimelerin Almanca karşılıklarını vermiştir. Biz bu Almanca kelimelerin Türkçe karşılıklarını yazdık.

Ce	İriceri	Ağız
Bse	İribserigueri	Dil
Cake	Carikeri	Sakal

Çerkeslerde hafta Pazar'dan başlar. Çerkesler bugüne T'ha mahuma derler.

Haftanın günleri şu şekildedir:Pazar T'ha mahuma

Pazartesi	Blişha
Salı	Gubsh
Çarşamba	Bereshia
Perşembe	Mahuk
Cuma	Meyrem
Cumartesi	Şaba

Aylara Tatarların verdiği adları verirler. Aşağıdakiler, anlamları ile birlikte, yaygın erkek adlarıdır:

Hubchukua - Orak oğlu

Bayram-aloe - Bayram oğlu (Bu Tatar kökenlidir)

İnal- Çok yaygın bir prens adıdır.⁶¹²

Meyrem-kül- Cuma oğlu (Tatar)

Baytan, Papay, Mahomet, Gilahsan, Botukua;

Devletukua- Zengin oğlu

Kancaua- Kan oğlu (Çerkes son ek ile Tatarca)

Misost- Musa

Arslan-beg- Aslan bey (Tatar)

Şahmürş- İnek böğürmesi

Petak- Kol

Temür- Demir (Tatarca)

Sasarkua- Sasa bayramının oğlu

Hammurza- Köpek oğlu

Temürkua- Demir oğlu (Yarı Tatarca)

Goinukua- Deri oğlu

Keltşukua- Yünoğlu

⁶¹² Ç.N.: Yazarın kelime kökenine ve manasına dair bir ek bilgi vermediği bu ad Karaçay Malkar Türklerinde de erkek adı olarak kullanılmaktadır. Tavkul, a.g.e., s.491

Koitukua- Kurtarılmış oğul

Meyremakua- Cuma oğlu

Kelemet, Dudarukua, Botaş, Hassane

Dol- Köle

Bahatyr- Büyük (Tatarcadan türeme)

Tahaşine- Tanrının koyunu

Hadiakua- Kuyruksuz küçük köpek

Mahara, Büräu

Tamasa- Thomas

Tha-gelek- Tanrı korkusu

Toghçukua- Şişman adamın oğlu

Necha- Ne kadar?

Caumakua, Cabiray, Şauloh-Tausultan

Tevachukua- Gelişimin oğlu

Hod, Hüseyin

Hadsug- Yavru köpek

Kasbulat- Kaz çalmak (Tatarca)

Çehi, Hetek

Uresay- Hızlı ağızlı

Taustamin, Kandu, İsmail

Koşbaş- İki kafa (Tatarca)

Sagastokua- Saga bayramının oğlu

Manecukua, Tambay, Anzor, Hemneş, Terol

Babacipa- Ördek burnu

Candemir- Demir-ruhlu (Tatar)

Çabas-giray- Çabas Arapça'dır ve manası şahindir.

Birkaç kadın adı kaydettim ki bunların çoğu Arapçaydı:

Kenca-han, Devlet-han, Cennet, yani Mutluluk (Arapça):- Tepsike, Fatema,

Kiztaman, Goşop ho huraya, yani Prenses kızının yuvarlaklığı.

Bu konuyu Çerkeslerin komşularına verdikleri adlandırmaları sıralayarak sonlandıracağım:

Tatarlar: Nogay

Ermeniler: Ermelleh

Kırım: Gerim

İranlılar: Hacı

Ruslar: Urus

Lezgiler: Hanioş ya da Hanoaçe

Osetler: Kuş'ha Bunlar bu şekilde adlandırılır çünkü en yüksek tarak-biçimli dağlarda yaşarlar, bu dağlara Çerkesler Kuş'ha derler.

Dugorlar: Digor Kuş'ha

Tegaurly Osetler: Tegay Kuş'ha

Karaçay: Karşaga

Çegem üzerindeki Tatarlar: Çegem Kuş'ha

Malka üzerindeki Tatarlar: Balkar Kuş'ha

Gürcüler: Kurshe

Yahudiler: Cut. Uzden ailesi olan Kudenet Yahudi kökenli olarak kaydedilmiştir.

3.27. Yirmi Yedinci Bölüm

George İnteriano'nun Çerkesler Hakkındaki Açıklaması - Yunanlar Tarafından Zychi Olarak Adlandırılıyorlardı - Ülkelerinin Konumu - Hristiyanlık - Bunlar Arasındaki Farklı Sınıflar - Giyim Kuşamları - Köle Olarak Satılan Pek çok Çerkes Mısır'a Taşındı - Elbise - Savaş Kıyafetleri - Cömertlik ve Misafirperverlik - Tatarlarla Savaşlar - Bedensel Güzellikleri - Yerleşim Yerleri - Gömüleri - Bu Durumlardaki Olağanüstü Seremoniler⁶¹³

İtalyanların, Yunanların ve Latin dillerinin Zychi dedikleri, Tatarların ve Türklerin Çerkes dedikleri halk kendisine Adige der. Bunlar Lasia üstündeki sahillerin tamamında, Tanais ya da Don Nehri'nden Kimer Boğazına, burası günümüzde Vospore ya da St. John Bocca (Ağzı) olarak adlandırılır, Çabathi Denizi ağzından ya da Tana Denizi ve eski zamanlarda Palus Maerotis adını taşıyan denizin ağzından, ve daha ötede, deniz kıyısı boyunca Capa Bussi'nin ağzının ötesinde, Phasis Nehrine doğru ve burada Avogasia, Colchis eyaleti ile sınırlanan yerde yaşarlar. Bunların kapladığı tüm arazi, Palus dahil ve hariç iken yaklaşık 500 mildir. Bölgeleri doğuya doğru karadan sekiz günlük yolculuk ile aşılar, bu yöndeki arazisi en geniştir. Tüm ülkelerinde dağınık köyler halinde yaşarlar, şehirleri ya da duvarlı kentleri yoktur. En büyük ve en iyi yerleşkeli küçük bir vadidir. Burası Cromuk adı verilen bölgenin ortasında bulunur ve diğer tüm bölgelerden daha kalabalıktır. Karadan sınırları İskitler ya da Tatarlardır. Dilleri komşu halklardan tamamen farklıdır. Telaffuzu çok fazla gırtlak sesi içerir. Hristiyanlık dinine mensuplardır ve Yunan rahipleri vardır. Sekiz yaşından önce vaftiz edilmezler ve seremoni sadece kutsal suyun serpilmesi şeklinde yapılır. Ardından din adamları tarafından kısa kutsamalar yapılır. Soylular altmış yaşına gelmeden kiliseye gitmezler, çünkü yağma ile geçinirler ve varlıklarının kutsal yapıya saygısızlık olduğunu düşünürler. Yukarıda bahsedilen yaşı geçtiklerinde, hırsızlığı bırakırlar ve

⁶¹³ Ç.N.: Yazarın bu bölümde yaptığı yukarıda bir pasajını alıntılıdığı Giorgio İnteriano'nun "Çerkesya Seyahatnamesi" ni Almanca'ya çevirmektir. Burada biz eseri 2005 yılında yapıp basılmış tercümesi ile karşılaştırdık ve dikkate değer bir farklılık bulamadık. Bu sebeple Almanca tercümeyle sadık kalarak Türkçeye tercüme ettik.

kutsal ibadetlere başlarlar. Çocukken kilise kapısında at üstünde hazır bulunmaktan fazlasını yapmazlar. Kadınlar saman üzerinde verilir, bunun bir erkeğin ilk yatağı olması gerektiğini söylerler. Ardından çocuğu nehre götürürler ve bölgeye göre buzlu ya da soğuk olmasına rağmen çocuğu bu suda yıkarlar. Doğduktan sonra eve ilk giren yabancının adını çocuğa verirler. İsim ister Yunan ya da Latin ister başka bir dil olsun sonuna muhakkak -uk eklerler: böylece Peter Petruk olur, Paul Pauluk vb. olur. Hiçbir yerli ya da yabancı harf kullanmazlar. Rahipleri dini törenleri kendi usullerine göre, Yunanca gerçekleştirir ve kimse bu dili anlamaz. Birine mektup gönderdiklerinde, ki bu durum çok nadirdir, Yahudilere İbranice harflerle mektup yazarlar ama birbirlerine sözlü mesajlar göndermek daha yaygındır.

Bunların arasında adiller, kullar ve hizmetli ya da köleler vardır. Asiller son derece onurludur ve zamanlarının çoğunu at üstünde geçirirler. Bunların altlarının atları yoktur ve bir kulları bir tayı şahlandırırsa bu tayı ondan alıp karşılığında öküzler verirler. Ona derler ki “Bunlar sana uyuyor, atlar uymuyor.”. Çoğu soylu kullarının lordudur ve Tanrı’dan başka üst tanımazlar. Adaleti yerine getirecek bir memurları ya da yasaları yoktur. Tartışmaları kaba güç kullanımı, kurnazlık ya da arabuluculuk ile sonlanır. Soylular arasında akrabaların, kardeşlerin birbirini öldürmesi adettir; kardeşini öldüren yengesi ile yatar. Çok eşlilik bunlar arasında yasal olduğu için ölenin eşi onun yasal eşi sayılır.

Bir soylunun oğlu ik ya da üç yaşına gelince, kulların bakımına verilir. Bunlar çocuğu her gün birlikte at binmeye götürür, eline yay verir ve ona kuş, domuz ya da diğer hayvanları avlamayı öğretir. Çocuk yeteri kadar büyüdüğünde tek başına köylerinde avlanmaya gider ve hiçbir kul ona karşı koymaya cesaret edemez. Erkekliğe eriştiğinde ve hatta erkekliğinde avlanma ve hayvan evcilleştirme ile meşgul olurlar.

Ülkelerinin en büyük kısmı sazlık ve kamışlarla kaplı bataklıklardan oluşur, Bunların köklerinden calinus elde edilir. Bu bataklıkları büyük Tanais Nehri oluşturur, ki bu nehir hala Rhambite adını taşır, aynı zamanda Copro da denilir. Bu nehir yine birkaç adet ağız oluşturan büyük küçük akarsular ve gözlemlendiği kadarıyla, neredeyse sınırsız bataklıklar oluşturmaları yanında sığ noktalar ve geçitler de oluşturur. Bu gizli yolları kullanarak zavallı köylülere el altından saldırırlar,

bunların büyük başlarını ve çocuklarını bir ülkeden diğerine kaçırıp satar ya da takas ederler.

Ülkelerinde Akdeniz’de kullanılan hiçbir para kullanılmadığı için ticaretlerini gömlek yapımında kullanılan keten kumaş Bogasi ile yaparlar ve bunun uzunluğu ile tüm satışlarının bedelini ölçerler. Bunların sattıkları kölelerin büyük bir kısmı Mısır Kahire’ye taşınır ve burada talih onları en düşük statüden, Sultan, Amiral vb. gibi en yüksek statülere kadar çıkartır.

Üst giysileri keçedendir ve rahip cübbesi görünümündedir. Bunu bir kolları açıkta kalacak şekilde tek taraftan giyerler. Başlarına aynı şekilde keçeden, kelle şekeri biçiminde bir şapka takarlar. Yukarıda bahsedilen üst giysinin üzerine kemer kısmından yukarıda ipekten veya keten kumaştan, Eski Romalıların zırhına benzeyen bir üstlük giyerler. Üst üste, şekilli ve oldukça zarif çizimler giyerler ve üstüne dokumalı kumaştan binici pantolonları giyerler. Uzun bıyıkları vardır. Üzerlerinde daima, eşleri tarafından yapılmış kılıflar içinde çakmaklı tüfek gibi silahlar taşırlar. Üzerlerinde ustura ve usturayı bilemek için bile taşı taşırlar. Bu usturayla birbirlerinin saçını sadece başlarının tepesinde ince bir örgü kalacak şekilde tıraş ederler. Bazıları bunu saldırı esnasında başlarının tutulabilmesi için yaptıklarını söyler. Böylece yüzleri katillerin kanlı ve pis elleri ile kirlenmez. Ayrıca savaştan önce göğüslerindeki tüyleri tıraş ederler çünkü öldüklerinde bu bölgede tüy bulunmasının utanç verici ve günah olduğunu düşünürler. Tüm düşmanlarının evlerini kükürtle tutuşturulmuş oklarla vurarak yakıp yok ederler. Evlerinde 300 ila 500 Duka değerinde altın ve aynı zamanda gümüş kadehleri vardır. Bunlarla gösterişli seremonilerle kadeh kaldırırılar ve hiç şüphesiz bu kadeh kaldırmayı savurganca her ellerine geçen fırsatta yaparlar. Çünkü her zaman Tanrı adına ya azizlerin adına ya da ölmüş akrabaları ve arkadaşlarının yaşamlarındaki önemli olayların adına kadeh kaldırırılar ve bunu başarılarını şapkalarını çıkartarak ve tüm mümkün saygı ve hürmet gösterilerini tatbik ederek yaparlar.

Dinlenmeye çekildiklerinde kendilerinin zırhlarının göğüs kısmını yastık olarak kullanırlar ve diğer silahlarının yanında yatarlar. Uyandıklarında ise derhal zırhlarını giyip silahlarını kuşanırlar. Karı ve koca yatakta başları bir diğerinin ayağına gelecek şekilde yatarlar. Yatakları deridendir ve içi kamış ya da kamış çiçekleri ile doldurulmuştur.

Düşüncelerine göre varlıklı bir aileye doğan ve daha sonrasında bir süreliğine dahi olsa yokluk içerisinde yaşamadıysa kendisini soylu saymalıdır. Soylu erkeklerin avladıklarını satmak dışında hiçbir ticari hesap-kitap bilmemesinin uygun olduğu düşünülür. Bu erkeklere askeri eylemler dışında bir şeyin de yakışmayacağına inanılır. Lakin cömertliğe büyük kıymet verirler. Atları ve silahları hariç kullandıkları tüm eşyaları başkalarına hediye edebilirler. Giysileri hakkındaki cömertlikleri savurganlık derecesine varsa da çoğunun günlük hayattaki kılık kıyafeti aldatıcı bir şekilde sıradan haktan daha basittir. Yılda birkaç kez yeni kıyafetler ya da bej rengi ipekten geleneksel kumaşla yapılmış olsalar da bunlar derhal kulları tarafından hediye olarak istenir. Bunları vermekten itina etmek ise kötü niyetli bir hareket sayılıp utanç verici olduğundan bu kıyafetleri ellerinde tutamazlar ve istendiği anda üstlerinden çıkartıp verdikleri kıyafetin karşılığında verdikleri kişinin biçimsiz gömleğini giyerler. Bu sebeple soylular dışarda daima daha kötü kıyafetler giyilidir. Gösterişlerinin kaynağı asla başkasına hediye etmedikleri çizmeleri, silahları ve atlarıdır. Çoğunlukla taşına bilir her şeylerini bir ata yatırabilirler keza onlar için attan daha değerli bir şey yoktur. Elleri ne zaman yağmadan veya başka bir şekilde bir miktar altın ya da gümüş geçse bunu yukarıda bahsedilen ya kadehlere ya koşum takımı ya da savaş ekipmanlarına harcarlar. Kendi aralarında para kullanmadıklarından karasal bölgelerdekiler öyle olmasa da deniz kıyılarındakiler ticarete yatkındır.

Bunları çepeçevre kuşatan Tatarlarla her gün savaşır. Ayrıca antik çağlarla Cenevizlilerin kurduğu Kefe kolonisinin bulunduğu boğazı, özellikle de kışın buzlarla kaplandığı sırada geçip Taurica yarımadasına geçer ve burada İskitlere saldırırlar. Çok az sayıda kişi ile kalabalık gruplar karşısında üstün gelebilirler. Çünkü hem daha çeviktirler hem de atları ve silahları daha iyidir. Başlarına taktıkları başlıklar Pontus'a özgüdür. Eski çağlardaki başlıklara benzeyen bu başlıkların bağları yanaklardan geçip çene altından bağlanır. Tatarlar zorlu her durumda şaşırtıcı bir şekilde bunlardan daha cefakardır. Öyle ki aşılması güç bir bataklığı ya da karlarla kaplı ve tehlikeli bölgeleri aşmayı başardıklarında inanç ve gayret ile pek çok kez zafer kazanmışlardır.

Zychi adlı halk genellikle biçimli yüzlüdür ve güzeldir. Bunlar arasında Memlükler ve Kahire amiralleri, çoğunlukla bunların bu soyundan geldikleri zaten

gözlemlenmiştir, nadir bir şekilde simetrik yüz yapısına sahiplerdir. Aynı durum kadınları için de geçerlidir ve kendi ülkelerinde dahil yabancılara karşı konukseverlerdir. Herkese karşı büyük bir dikkat ile genel bir misafirperverlik sergilerler. Konukları bizim dilimizde misafirhane manasına gelen konak olarak adlandırılan konuk evlerinde ağırlarlar. Yabancılar konaktan ayrıldığında onu bir başka konağa yerleşene kadar yabancıya eşlik edip hayatını sadık bir şekilde korurlar. Bölgelerinde (söylentiye göre) yağma yapma geleneğine sahip olsalar ve varlıklı olmalarına bakılıp bu doğru gibi görülse de konuklarına karşı son derece sadıktırlar ve konuklarına büyük özenle yaklaşırlar. Bakire kızların özellikle de ebeveynlerinin önünde, baştan aşağı venüs gibi dolaşmasına izin verirler. Lakin cinsel ilişkiyi her zaman bu izinden hariç tutulur. Yabancı misafirler uyumuş ya da uyanıkken bu kızlar şefkatle bu adama gidip karnı ağrıyana kadar gıdıklar. Bu genç kızlar herkesin gözü önünde çıırçıplak nehre girdiklerinde birbirinden güzel bu bedenleri görüp göz ziyafeti yapabilirsin.

Besin kaynaklarının büyük bir kısmını, hem kendilerinin eski olduğunu iddia ettiği hem de Strabon'a göre antik olan ki aslında irili ufaklı mersin balığı olan balıklar oluşturmaktadır. Ayrıca bu nehirlerdeki sindirime çok faydalı suyunu da içerler. Evcil hayvanlarından elde ettikleri etleri ve av etlerini de tüketirler. Buğday ve üzüm şarapları yoktur. Darı ve diğer benzeri tahıllardan ekmek ve boza adlı bir içecek yaparlar. Aynı zamanda bal likörü de içerler.

Evlerinin tamamı samandan, kamıştan ve ahşaptandır. Bir prensin ya da soylunun yekpare duvarlı bir kalesinin ya da konağının olması büyük utanç sebebi olarak sayılır. Bu tür bir konuta sahip kişi korkak olarak ve kendisini savunamaz olarak damgalanır. Bu sebeple yukarı tarif edilen tarzda evlerde ve köylerde yaşarlar. Baştanbaşa tüm ülkeleri korunaklı bir bölgedir ama bazı eski kuleler ve duvarlar ülkelerinde hala bulunmaktadır. Bu harabeler vatandaşlar tarafından bazı amaçlarla kullanılır çünkü soylular buralara yerleşmeye utanırlar. Oklarını kendileri üretirler ve at üstünde ok atarlar. Bu oklar özgün bir harikalık göstergesidir, uçları demirden hayran kalınası bir işçilik ile yapılmış ve sertleştirilmiştir. Böylece uygulamada bunlara eşdeğer çok az ok vardır. Asillerin eşleri nakış ve aynı zamanda yukarıda bahsedildiği gibi ateşli silahlar için kılıf ve aynı üründen kemer yapmakla uğraşır. Bunlar olağan üstü bir derecede parlatılmıştır.

Cenaze törenleri son derece eşsizdir. Asil bir adamın ölümünde açık havaya yüksek bir ahşap yatak kurarlar, bunun üzerine ölünün bedenini iç organlarını çıkarttıktan oturur pozisyonda koyarlar. Burada devam eden sekiz gün boyunca, ölü akrabaları, arkadaşları ve kulları tarafından ziyaret edilir. Bunlar ölüye çelik kadehler, kaplar, oklar ve diğer şeyler hediye ederler. Yatağın her iki tarafında ölüden yaş olarak en yakın iki yakını durur, bir elleri sopada durur. Yatağın sol tarafında evlenmemiş bir kadın, elinde bir okla durur. Bu okun ucunda ipek bir mendil vardır. Bunun amacı sinekleri kovalamaktır. Bu yatak kışın bile bir yıl boyunca burada durur. Ölünün başında ilk sırada ilk eşi durur. Eşi gözlerini kararlılıkla ölü kocasından ayırmaz ama ağlamaz ki ağlaması yakışsız olarak algılanır. Bu sekiz gün boyunca yapılan en büyük şeydir. Ardından ölü şu şekilde gömülür: Çok kalın bir ağaç keserler ve gövdenin en kalın kısmından yeterli uzunlukta bir parça keserler. Bunu iki kısma ayırırlar, bu iki kısmın içi ölüyü alacak ve yukarıda bahsedilen hediyeleri alacak kadar oyulur. Ardından ölüyü bu oyuya yerleştirirler ve bu kaba tabut gömüleceği yere yerleştirilir. Buraya büyük bir kalabalık toplanır, burada herkes yapılacak tepeciğin bir parçasını koyar. Kalabalık ne kadar fazlaysa tepecik o kadar yüksek ve büyük olur. En yakın akrabalar hediyeleri aldıktan sonra ve misafirlerin masraflarını karşıladıktan sonra naaşa sevilmesine bağlı olarak değişen miktarda hediye edilen her şey ile birlikte gömerler. Birkaç gün sonra yemek saatlerinde ölünün en iyi atını meydana çıkarırlar ve mezara bir hizmetli ile birlikte gönderirler. Bu adam eski efendisinin adını üç kez söyler ve onu akrabaları ve arkadaşları adına yemeğe davet eder. Ölü tabiki de yanıtlamaz, hizmetli at ile birlikte geri döner ve aileye ölünün cevap veremediğini söyler. Böylece görevlerini yerine getirdiklerini düşünürler ve daha fazla bir seremoni yapmadan dağılırlar.

3.28. Yirmi Sekizinci Bölüm

Yazarın Mozdok'tan Ayrılışı - Terek Geçidi - Arak Tepeleri - Ahlau Kabak - Grigoripol, Kumbalay Üzerinde Bir Kale - Şalha, Kumbelay Üzerindeki Bir İnguş Kolonisi - İnguşların Yurdu - Bunların Basit Değirmenleri - Yaşam Tarzları ve Adetleri - Büyük ya da Eski İnguşlar - Dar Geçit - Üst Terek Yolu - Galga, İnguşların Asıl Yurdu - Asay Nehri'ndeki Kutsal Kaya - Şalhay Vadisi İçinden İnguşlara Giden Yol - Demir Haçlı Mağara - Adetler - Cesurlukları, Ilımlılıkları, Yeminleri - Ölümünden Sonra Evlilikler - Kadınlar ve Elbiseleri - İnguşların Oyunları - İnguşların Yabancı Dinlere Olan Tiksinmesi - Üst Asay Üzerindeki Eski Kilisede Yapılan Dini Törenler - Binanın Tasviri - İnguşların Baş Rahipleri - Büyük İnguşların Adetleri - İnguşların Kendilerine Verdikleri Adlar ve Komşularının Verdiği Adlar - Bunların Yedi Boyu

22 Aralık Pazar günü yaklaşık dokuzda, kırk Don Kozak'ın korumasında Mozdok'u terk ettik. Oyulmuş ağaçlar ya da onların deyimiyle kayaklarla Terek'ten taşındık. Bu kayıklar hasır örgüsü ile birbirine tutturulmuştu ve üstünde karşılıklı sıralanmış kıvrımlı sepet söğüdü vardı. Kayık öyle gevşek birleştirilmişti ki devamlı ufak kazalara eğilimlidir. Ve bu durumlarda doldurulmuş yükler zayi olur yine de insanlar ve atlar yüzerek hayatlarını kurtarabilir. Temmuz ve Ağustos'ta sular derin olduğunda bu kayıklara gidişler ve gelişlerinde sık eklemeler yapılmak zorundadır ve üç attan fazlası tek seferde taşınamaz. Terek geçidi ister istemez bir önemli zaman kazandırır. Nehir kıyısında tüm bagajımız taşınana kadar uzun bir süre bekledik. Bu tarafta ulaşımı güvence altına almak için küçük bir karakol vardı.

Sonunda yolumuza yaklaşık saat dörtte devam edebildik ve bozkır bayırını tırmandık. Burası nehirden yaklaşık altı fit yükseliyordu. Yol ilk olarak ormana doğru ilerliyordu ama ormanı geçtiğinizde önümüz Küçük Kabardey'in güzel ve verimli düzlüklerine açıldı. Yaklaşık yirmi verst devam ettikten sonra Arak tepelerine vardık. Bu tepeler ormanla kaplıydı; kum, kil ve kireçli toprak tepelerin üzerinde görülebiliyordu ve kuzeye doğru hafif bir eğilimleri vardı. Yaklaşık bir (Alman) mili sonra Ahlau-Kabak ya da Gilahstani köyüne vardık. Burası eskiden Küçük Kabardey prensi Gilahstan'ın başkenti ve ikametgahı idi ama günümüzde

salgın sebebiyle nüfusu azalmıştır. Burası bir önceki ile tamı tamına benzerlik gösteren tepelerin kuzey eteklerinde, Psedahe adlı üç küçük derenin suladığı bereketli bir arazide bulunur. Yaklaşık bir verst solumuzda Çerkes köyü Kurgokua bulunur. Bize saldıran köpekler Kozaklarımız üzerinde küçük olmayan bir terör etkisi yaratınca buradan sonra yolumuza mümkün oldukça daha sessiz ve sakin devam ettik. Arak'ın ikinci silsilesinin güney yamacında şimdilerde terk edilmiş olan Grigoripol⁶¹⁴ karakolu bulunur. Burasının solunda ise adsız bir dere vardır. Gece yarısında, aşırı derecede yorgun ve yol üzerinde temiz su kaynağına rastlamamış olduğumuzdan susuz bir halde Grigoripol kalesine vardık. Sıklıkla burası, sol kıyısında konuşlandığı nehrin adı olan Kumbelay olarak da anılır. Bu akarsuyu karanlıkta geçerken hem bizler hem de bagajımız aşırı suretle ıslandı.

Mozdok ile Grigoripol arası mesafe altmış verst olarak hesaplanır ve gerçekte bu yolculuk aralık ayının ortasında, yer yer geceleri, kırağı kaplı stepleri aşarak ve üstelik yürüyüş hızında yapıldığında çok da hoş bir yolculuk değildir. Kendimizi ertesi sabaha kadar Grigoripol'de ısıtıp dinleneceğiz diye avutmuştuk lakin üzücü bir şekilde hayal kırıklığına uğradık. Çünkü saatin geç olmasından ötürü kaleye kabul edilmedik ve geceyi açık havada geçirmek zorunda kaldık. Aç, susuz ve soğuktan hissizleşmiş bir halde kendimizi ferahlatmak için çay, kurabiye ve Fransız brendisinden ve ardından birinci sınıf Lezgi keçe çadırımızın altında donmuş yerin üzerinde yatmaktan başka bir kaynağımız yoktu. Gece sert ve rüzgarlıydı ama yine de kendimizi sabah uyandığımızda beklediğimizden daha iyi halde bulduk.

Sonrasında ziyaret ettiğim kale, iyi inşa edilmişti Burada atlı polis ve Don Kozak garnizonu kurulmuştu ve on iki silah yerleştirilmişti. Buranın yerlileri garnizon ve askerlere satış yapan birkaç satıcılardan oluşuyordu, bunların neredeyse tamamı çatıları yerin üzerine çıkan ve bu çatılarda içeriye ışık sağlayan ufak pencerelerin olduğu gizli kulübelerde yaşıyordu. Konutları son derece rutubetli ve sağlıksızdı ve hem kıyafetler hem de yiyecekler kısa sürede bu konutlarda bozulurdu. Sular yükseldiğinde Kumbalay'ın üst kısımlarından yüzüp gelen

⁶¹⁴ Ç.N.: *Поçтовaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de ve *Generelnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii*' de burası бывш. ред. Григориполись (Blivş. Red. Grigoripolis') yani Eski Grigoripolis Kalesi şeklinde her iki haritada da Mozdok'a 57 verst mesafede verilmiştir. *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*' de ise Григориполись (Grigoripolis') şeklinde geçmektedir. Günümüzde bu konumda bu adla anılan bir yerleşim yeri yoktur.

kerestelik ağaçlardan düzenli evler yapmak kolay olurdu ama bu girişimleri İnguşlar tarafından engelleniyordu. Çerkeslerin verdiği adla Kumbalay, Kiztian kabileleri tarafından Galun olarak adlandırılmaktadır. Bu nehir Kayrak-dağlarından, Üst Terek üzerindeki Stephan Tziminda ya da Kasbek'in yaklaşık üç (Alman) mili doğusundan doğup, Büyük İnguşların ya da Rusların adlandırması ile *Starye İnguşi*, yani Eski İnguşların yaşadıkları vadiye kadar akar. Bu nehri sınırlandıran tepeler yüksek ve ormanlıktır. Üst Terek buradan önce kuzeye doğru ve ardından kuzey-batıya, kırk verstlik bir düzlüğe doğru, Küçük Kabardey'deki ikinci silsileye dek ilerler. Burayı geçince, Tatartup'tan yaklaşık dört verst ötede Terek'e soldan katılana dek hemen hemen batı yönünü takip eder. Yatağı yüksek ve taşlıktır; düşük olduğunda akımı pek hızlı değildir. Böylece pek çok yerden at üstünde karşıya geçilebilir. Lakin düzlükteki tüm nehirler gibi suyunda pek çok ağaçlık vardır ve bazı yerlerde sık sık nehrin yönünün değişmesi sonucu yok olduğu için hiç yoktur.

Yaklaşık kırk yıldan beri, Şalha adlı bir İnguş kolonisi, Kumbalay üzerindeki tepelerin eteklerine yerleşmiştir. Bunların aşırı verimli olmayan vadide artan nüfusu, onları düzlüğe göçe zorlamıştır. Geniş Kabardey düzlüğü, Kabardeylerin açgözlülükleri ve zalimlikleri dağlıları kendi kayalık vadilerinde durdurmamış olsa, uzun süredir aynı biçimde Osetler tarafından da yerleşme alabilirdi. Belki bunlar köle olarak satılmalıdır ya da bunların köylülerine vassal olarak verilmelidir. Belki de aşılmaz kayalar ve onları küçük gruplar halinde yaşamaya iten ve onları güçsüz kılan bağımsızlık sevdaları olmasa aynı şekilde Kabardey'e kadar yayılabilirlerdi. Şalha kolonisi, cesaretleri ve sayıları sayesinde daha etkili bir yerleşme sağlamışlardır. Tekrar tekrar Kabardeylerin üzerlerinde kurmaya çalıştıkları egemenlik girişimlerini püskürtmüş ve azimle kendilerini bu baskıcılara karşı savunmuşlardır.

Kumbalay'ın sol kıyısı üzerinde, tepelerin tam eteklerinde, kendilerini nehir kenarındaki kıyıda dik uçurum vasıtası ile savunan yaklaşık iki yüz aile yaşamaktadır. Diğer köyler düzlükte, sağ tarafta, küçük akarsuların yanında yer alır. Burada neredeyse her ailenin bir değirmeni vardır. Bu değirmenlerin inşası son derece basittir. Başka bir halkın ürünlerini bu kadar kötü materyallerden ve az detayla imal ettiğine hiç rastlamadım. Böylece etkili bir şekilde değirmenlerini evlerine götürebiliyorlar ve kullanmak istedikleri zaman tekrar yerine

yerleştirebiliyorlar. Küçük bir değirmen taşı hızla yatay bir tekerin aksı ile dönüyor, bunun üzerine su oluk ya da delinmiş bir ağaçtan oldukça geniş bir açılıyla boşalıyor. Huni biçimli huş ağacı kabuğundan oluk dört kordonla asılır ve ihtiyaç duyulduğunda ona sabitlenen ve taşla dokunan bir çubukla sallanır. Bir diğer taşın oyuğunda hareket eden sivri uçlu taş, demir araba mili yerine geçer, değirmen taşı çatallı kazık vasıtasıyla yükselip alçalır ve taş bunun altına yerleştirilir. Tüm mekanizma demirden yapılmıştır. Değirmenler hem evde hem de tarlada işleri üstlenmiş olan kadınlar tarafından çalıştırılır ve bunun yanında hem kendilerine hem de aileye kıyafet yaparlar.

Bu insanlar diğer dağlılara kıyasla zengin olarak adlandırılabilir. Bolca büyük baş hayvanları olup bolca mısır yetiştiriciliği yapsalar da oldukça ölçülü yaşarlar Her öğün için küçük undan, yulaf ya da arpadan kekler yaparlar. Hamur zorunlu bir şekilde yoğurulur, yuvarlak bir taşın üzerine yayılır ve yarı pişmişken tamamen pişene kadar kızgın küle kaplanır. Özensiz pişirilmiş ve ağır olsa da İnguşların ılımlı mideleri tarafından kolayca sindirilirler. Osetler gibi, olağan üstü durumlar için, siyah biraya benzeyen mükemmel bir bira damıtırılar. Diğer Kafkaslarla aynı tarzda giyinirler ama albenileri ve silahları daha üstündür. Tüm komşuları arasında kalkan kullanımında teklerdir. Bu kalkanlar ahşaptandır, deri ile kaplanmış ve oval demir bantlar ile güçlendirilmiştir. Kısa budaklı mızrakları sadece savunma amaçlı değildir, ucu yere batırıldığında çatallı kısmı tabancaya dayanak işlevi görür ve böylece daha isabetli nişan almalarını sağlar. Diğer dağlıların aksine daha sık at üzerinde savaşırlar ve kalkanı hayran kalınası bir beceri ile kullanırlar. Küçümseyici ve aşağılayıcı hakaret bunlar için son derece onur kırıcı olarak addedilir ve cezası kişinin hayatı olabilir. Bunların anlattıkları hikayelerden her birinin bir kaz tehlikeli bir şekilde yaralanmış olduklarını beklersiniz lakin son derece hünerli bir şekilde süvari kılıcını savurduklarından pek çoğu en ufak bir yara bile almaz. en önemsiz durumlarda bile kılıçlarına yapışırlar ama ateşli silahları sadece son derece gerekli olduğu halde, kan davası ya da düşmanı püskürtme gibi durumlarda kullanırlar. Sosyal yakınlık bunların arasında yaşlılar tarafından sağlanır, bunlar zenginlikleri ya da ailelerinin kayda değer oluşu ile tanınmışlardır. Lakin dağlardakilerden çok düzlüklerdeki alt sınıflarda daha büyük bir etkiye sahiptirler. Burada fakirlik neredeyse tüm kademelere yayılmıştır.

Düzlükteki İnguş konutları acınası durumda ahşap kulübelerdir. Bunlar saldırı anında terk edilir çünkü kulesi yoktur. Dağlılar ile yakınlıklarını devam ettirirler ve bunlarla dostane geçinmeye daha isteklidirler. Çünkü gerektiğinde bunlara sığınır. Düzlüğü terk ettiklerinde geride bıraktıkları toprakları ve evleri dağlılar ve akrabalarına bırakırlar ya da bunları fakir insanlara vassalları olması için haraç olarak verirler.

Büyük İnguşların ekilebilir arazileri kuzey tepeler silsilesinin güney yamacındadır ve koyunlarını güney ve batı ormanlık silsilede tutarlar. Batı tepelerinin eteğinde, Osetlerin Makaldon dedikleri derenin üzerinde Vabi köyü bulunur. Bu dere, Baltaş ve Lars'ın arasından, Terek'e sağdan dökülür. Kumbalci doğu tepelerinden kollar halinde doğar, bu tepelerin sağ tarafından Asay Nehri vadisinin ve İç İnguşların yolu geçer. Doğu ve batı tepeler arasında yürüme yolu Şandigö ve Karabulak'a gider.

Kumbalay'ın kaynağından daha yukarı devam ettiğinizde ve bunu Asay ya da Şadyir vadisinden ayıran tepeleri aştığınızda, buradan çok uzakta olmayan Galga adı verilen yere gelirsiniz. Burası İnguşların gerçek yerleşkesi olarak kabul edilir ve Sunca'nın sadece tyedi mil güneyinde yer alır. Buradan meşakkatli bir yol, Asay'ın sağ kıyısına geçen çok kötü durumdaki bir köprüye çıkar. Nehir burada tepeler ile sınırlanır, akılı daha hızlıdır ve kaya parçaları ile doludur. Sıklıkla dik kayalık ve geçilmez tepeleri sular ve yolunuzu bir taraftan diğer tarafa değiştirmeye zorlar. İnguşların kutsal motifler üzerinden hayvan boynuzu ve sopalar attığı kutsal taştan çok uzak olmayan bir konumda sol kıyıya geçiş sağlayan ikinci bir köprü daha vardır. Dağların pek çok tehlikeli geçidinde bu tür kurbanın verildiği benzer yerler vardır. Köprüler için batı tepeleri tarafındaki patikayı takip etmelisiniz. Bu yol üstünde üstü toprakla örtülmüş dar çalılıklar olan dik mevkilere çıkar, burasıÇar zor bir adam taşıyacak şekilde olsa da üzerinden yüklü eşekler ve katırlar geçer. On verst daha güneyde yavaş yavaş dereye doğru çıkarsınız, burada yarısı yıkılmış kuleli bir duvar görürsünüz. Bu duvar dar geçidin hemen karşısına yapılmıştır, geçilmez tepelerin arasındadır ve kırk yardadan daha geniş değildir. Bu geçidin güneybatısında şimdi İnguşların geniş vadisi başlar. Bunlar kendilerini aynı zamanda Şalha olarak da adlandırır. Vadiye girmeden önce batı tarafında, Vapila köyünün yakınında, dik kayalıkların ortasında demir haçlı bir mağara vardır. Burada

temmuz ayında genel hac yapılır. Kayanın üzerinde eski bir yerleşimin izleri görünür. Vadi büyük, eğri ve tepelere dek yerleşimle kaplıdır. Buranın manzarası gerçekten hoş ve romantiktir: Kayalıkların ve uçurumların üzerinde eski kaleler, piramit gibi konik kuleler, en yüksek tepelerin kenarlarında eğimli tarlalar, bu tepeler arasında taşkınca akan şelalelerin köpüren suları ve sulama amacıyla binlerce küçük kanalların kestiği bereketli meralar- bu gibi görüntüler her taraftan göze çarpar. Tepesinde sürekli kar olan tepelerin içinde kalan bu vadi, yazları dört mevsimi içinde barındırıyor gibi görünür. Tarlalar taşlarla çevrilidir ve İnguşlar her toprak parçasını tarım arazisine çevirme konusunda çok heveslidir. Hatta yol yapmaya bile oldukça isteksizlerdir ve bir adım toprak için sıklıkla bir aile diğerini yok eder. Sürekli olarak tarlalarına yuvarlanıp gelen taşları temizlemekle, yeni sulama kanalları açmakla ve çorak toprakları geliştirmekle meşgullerdir. Her ne kadar tüm güçleri ile toprağı işleseler de toprak yerlilerin ihtiyaçlarınıÇar zor karşılar. Çünkü pek çok yerlisi Büyük İnguşlara ve ardından tepelerin eteklerindeki Şalha'ya göçmüştür. Buğday burada bir ayak boyundan daha fazla büyümey ama başakları büyük ve doludur.

İnguşlar, özellikle de kadınları, çalışkandır. Kadınlar sadece ev işleri ile uğraşmaz, eşlerine kıyafet diker, sürekli olarak eve sekiz verst mesafeden yakacak odun getirir ve tepeler üzerinden çok ağır yükler taşırlar. Neredeyse tüm yüksek vadiler ağaçtan mahrumdur, kesilmiş ağaçlar buraya büyük emeklerle yüksek tepelerden getirilir. Bu, zannımca, evlerinin taştan ve düz çatılı olmasının başlıca sebebidir. Temizliğine çok da özen göstermeseler de binaların ve kulelerin içini badanalarlar. Aile olarak birlikte inşaat yaparlar ve sıklıkla köylerini duvarlar ve altmış ila doksan fit yüksekli arasındaki konik kuleler ile güçlendirirler. Tarlaları konutlarının devamında yer alır; besledikleri hayvanlar yaban domuzu, koyun, eşek, katır, birkaç at ve boynuzlu büyük baştır. Çünkü çok az sayıdaki son ikisine ancak yetecek kadar otlakları vardır. Diğerlerine karşı ihtiyaçları azdır. Tatarlar gibi sersefil bir biçimde giyinirler, kış ve yazları keçe-pelerinlere sarılırlar. Sıklıkla çiğ köklerden başka yiyecekleri yoktur ve avlar etinden de keyif alsalar da çok ölçülüdürler. Yemek zamanında ailenin en yaşlısı önce oturur, onlardan sonra yiyecek çocuklara yetecek kadarını masada bırakırlar. Misafirperverlik hukukunu gözlemlediğinizde, ortak mülklerinde, kendisini sivil ve cilalı gösteren açgözlü

Avrupalılardan daha insancıl duyarlılıkla kazayı ya da kazancı eşit bölüyorlar. Epey zayıf ama iyi yetişmiş, seri hareket eden, güçlü ve yorulmak bilmez insanlardır. Özgürlük, vahşilik ve ağırbaşlılık; görünüşlerinden izlenebilir. Öfkelenediklerinde yamandırlar ama kısa sürede tekrar yatışırlar ve tüm tutkuları kılık değiştirmeden ya da itidalsız görünür. Bir fazilet olarak yaşam kibrini ve en ufak bir korku göstermeyi en büyük hata sayarlar. Çünkü ellerini kana bulamayı başkasının dilediğince yaşamaya yeğlerler. Kadınları da aynı kahramanca metaneti gösterir, bu konuda Hat'ta konakladığı sırada Kont John Potocki tarafından aktarılan bilgi ile örneklendirilebilir. - Bir İnguş kendi ülkesinden bir kadını Endery'e satmak amacıyla götürdü. Şirvan'lı bir Yahudi bu kadın için 250 Rublelik Pers eşyası teklif etti ve pazarlık sonuçlandı. Satıcı ve alıcı mallara bakmak için bir süreliğine uzaklaştı. Bunun üzerine kadın orada duranlara seslendi: "Ben, istismar edenlerin cezasız kalacağı bir yetimden başka bir şey değilim. Beni buraya getiren kişi bana evlilik vaadinde bulundu ve şimdi beni satıyor ki ipek kıyafetleri olsun. Lakin ben o ipek kıyafetleri asla giyemeyeceğinden emin olacağım." Bu sözleri ile bahçeye çıkan kadın kendisini bir ağaca astı.

Avlanma, savaş ve yağlama; gençler için en saygın uğraş sayılır ve ihtiyaç için çalmaktan çok şeref için çalarlar. Aile reislerinin hiçbir otoritesi, hitabet yeteneği ve herhangi bir yetekleri yoktur. Yasalara ve itaate sonuna kadar yabancılardır ve tüm işlerini sadece eski adetlere göre görürler. Babalar oğullarını, oğlanlar kendilerini koruyabilene kadar korur ve ardından oğlunu kendi kaderine ve kendi keyfine terk eder.

İnguşlar adlarını hayvan adlarından alır: şu şekilde bir isim Ust; öküz, ikincisi Haka, domuz; üçüncüsü Poe, köpek ve örnekler böyle çoğaltılabilir. Kadınların isimleri daha müstesnadır, örneğin, Assir vahara- öküz(e) süren/binen kadın; Osiali vahara- dişi köpek(e) süren/binen kadın vb. Bir İnguş komşu kabilelerden birine borçluysa ve borcunu ödemediyse, alacaklı kişinin Kunak'ına ya da misafirine gider, İnguşlar arasında, ona durumdan haber verir ve şu tehdit ile ödemeyi temin etmesini rica eder: "Ödeme yapmazsam yanımda getirdiğim köpeği ailenin mezarı üzerinde keseceğim."- Her İnguş bu korkunç tehdit karşısında ürker ve borçlu kişi borcu reddederse, borçlu olmadığına dair yemin etmek zorundadır. Bu durumda köpek kemikleri yine köpek pisi ile karıştırılıp kutsal kaya Yerda'ya

götürülür. Burada borçlu olmakla itham edilen kişi şöyle bağırır: “Eğer ben gerçeği inkar ediyorsam, bu yolda yağmur yağıp güneş kavururken, benim ailemin ölülerini beni suçlayanın ailesinin ölüleri omuzlarında taşıyın.” Aynı seremoni hırsızlık suçlamasında da yapılır. Keza İnguşlar borç verdiklerinden ya da aldıklarından çok hırsızlık yaparlar. - Bir adamın oğlu ölürse, kızını kaybetmiş bir başkası babaya gider ve der ki: “Senin oğlun diğer dünya da bir eş isteyecek; ben ona kızımı veririm; bana gelin parası öde.” Bu tür bir istek, gelin satın alma bedeli otuz inek olsa bile, asla geri çevrilmez. Bunlar beş ya da daha fazla eş alırlar ve babasının ölümünden sonra en büyük erkek evlat kendi annesi hariç hepsi ile evlenir, bununla birlikte erkek kardeşleri de aynı ilişkiyi elde edebilir. Bu rezil adet bir İnguş’un bulunduğu ortamda ayıplandığında, İnguş şöyle karşılık verir, “Benim babam annemle yatıyor ve ben neden onun karısı ile yatmayayım?”

Kist ve İnguş kadınları ufak, güçlü ve oldukça güzeldir. Kızlar sağlıklı bir parıltı ile süslüdür, canlı, meraklı ve şendir. Saçlarının önü alınlarının yarısına gelecek uzunlukta kesilmiştir ve bunun üzerinde büyük özenle saçlarını ayırıp beyaz bir kurdele ile bağlarlar. Başlarının arkasında birkaç örgü yaparlar, bu örgüler omuzlarından ve sırtlarından dökülür ama evli kadınlar sadece iki örgü örür ve bunların her biri ipek, yün ya da pamuktan saç bandı ile tutturulur. Bu iki örgü başın yanından dolanır, hemen tepede kurdele ile birbirine bağlanırlar. Başlarına taktıkları diğer şeyler Çerkes şapkasıdır, bu şapka önden çok güzel görünür ve pirinç, bakır ya da cam küpeler takarlar. İç gömleği, omuzlardan ve göğüsten değişik renklerde ipek, yün ve pamuk iplikle tutturulur, bolluğu beş inç kadardır. Bunun üzerine bellerine gelen ve kemerle bağlanmış bir ceket giyerler. Altına ise uzun pantolon giyerler. Bu pantolonlar kadınların durumunu belirtir; evli kadınlar kırmızı, dul ve yaşlı kadınlar mavi ve genç bekar kadınlar beyaz pantolon giyerler. Lakin her renkten pantolon bileklerden her renkten ve siyah şeritli nakışla süslüdür. Kışları her medeni durumdaki kadın bot giyini ve yazları yalın ayak gezerler. Ev işleri bittiğinde, halı ya da keçe dokumakla meşgul olurlar. Ayrıca hafif yünlü kumaş imal ederler (Zoka), bu kumaşla kendilerine olduğu gibi eşlerine ve çocuklarına da kıyafet yaparlar.

Dans etme tarzları kendilerine özgü görünür, keza diğer Kafkas yerlileri arasında bu tür dansa rastlanmaz. Bir grup yere daire şeklinde oturup şarkı okur ve bunlara obualar ya da tulumlu zurnalar eşlik eder. Bu müzik en genç ve hünerli

dansçıları hünerlerini göstermeye teşvik eder. Ardından seçer gibi birbiri ardına çeşitli tehlikeli figürler ve her tür maskaralı ı birbiri ardına sergilerler. Her dansçı kendi sırasını savdığında, yüksek ve genel alkışlar arasında el ele tutu up şarkılar söyleyerek sıra halinde dans ederler. Sıklıkla büyük bir beceri ile büyük bir çember halinde bir açılıp bir kapanırlar ve sonunda ba taki tehlikeli hareketlerini tekrar ederler. Öyle ki kadınlar bu e lenceden mahrum değildir. Kendilerine k r bir müzisyen ve erkeklerden uzak bir mekan bulup, erkeklerden kendilerini sakınmalarını gerektiren adetlerini delmeden kendilerini e lendirirler.

 ngu lar yazı yazma becerisinin, Hristiyan ve  slam dini müderrisleri lehine bir mucize olarak kabul ederler. Ne kadar Oset Kurulu tarafından görevlendirilen Rus misyon rler bunları Yunan Kilisesi dinine geçirmek için büyük zahmetler vermiş olsa da yine de bu dinlere karşı g n ls zlerdir. Bu halktan iki kardeş Türklere köle olarak satılmış, Müslümanlık dinini benimsemiş, Mekke'yi ziyaret etmiş ve sonunda  zg rl  ne kavu mu tu. Ana yurtlarına döndüklerinde, kardeşler annelerinin hala hayatta olduğunu görmüş ve annelerinin dinini de i tirdikten sonra yurtta larına ta lara gösterdikleri say ı karşıtı hevesli dindar vaazlar vermeye ba lamı lardı. “Sen bir öğretinin vaazını veriyorsun,” dedi  ngu lar bunlara, “ki bunu k leyken   rendin; bizim bununla bir i imiz olmaz. Bu yüzden defol ve bir daha buralarda gözükme.” İki kardeş  lkelerini rahatsız edilmeden terk etmiş ve başka ülkeye gitmiş; bu durum  ngu  dininin Hristiyanlıktan daha ho   r l  olduğunun kanıtıdır.

 ngu ların dini basittir. Çünkü Dele denilen, tek bir Tanrı'ya tapınırlar ve azizleri ya da diğer dinen ünlü insanları yoktur. Pazar gününü dini olarak değil, dinlenme günleri olduğu için kutlarlar. Baharları uzun ve yazın kısa bir müddet oruç bayramı kutlarlar. Ne birinin doğumu ne de ölümü için özel bir adetleri yoktur. Lakin yılda bir kez kutsal yerlerine yolculuk ederler. Bu kutsal yerlerin çoğu, 1171'den 1198 yılına kadar hüküm sürmüş olan, Gürcü Kraliçe       Tamar zamanında Kafkasların çoğunun ele geçirilip Yunan Hristiyanlı ına geçirildiği dönemde yapılmış kiliselerin kalıntılarıdır.⁶¹⁵ Bu yolculuklarda koyun, ayı ve diğer

⁶¹⁵  ngu lar, Kafkas yerlilerinin çoğu gibi, yedi günlük hafta düzeni kullanırlar. Bir haftaya Kırta ya da Pazar derler. Bunlar tarafından ve akraba boyları Çeçenler ve Tu iler tarafından haftanın günlerine verilmiş isimler şöyledir:

hayvanları kurban ederler. Kutsallığı bilinen yaşlı bir adam, *Zanin stag* ya da temiz/saf adam olarak adlandırdıkları, tek rahipleridir ve evlenmemiştir. Bir tek bu din adamının kutsal yerlerde kurban verme ve dua etme hakkı vardır. Bu tür bir bayramda kurban edilen hayvan etlerinden büyük bir ziyafet yapılır. Hristiyanlık dinine dair eski kiliselere saygı göstermek ve İslamı aşağılamak dışında sürdürdükleri bir şey yoktur. Kabardey düzlüklerine yakın yerlerde yaşayanlar Rus misyoneleri zamanında vaftiz edilmelerine izin vermiştir. Lakin Oset Kurulu'nun Rus misyonerlerini bastırması sonrasında bu durum tamamen sona ermiştir.

Hemen yukarıda tarif ettiğimiz İnguşların vadisinin sol tarafında, Asay'ın⁶¹⁶ iki kolunun eteklerinde birleştiği bir yükseltinin üzerinde ve sağ kolda eski yapı vardır. Bu yapı bütün halkın kutsal yolculuk yaptığı nesnedir. Zanin stag ya da

Türkçe	İnguşça	Tuşice	Çeçence
Pazar	Kirende	Kvira	Kirra
Pazartesi	Orşoat	Zaenahe	Orşoet
Salı	Şinara	Şinahae	Şinara
Çarşamba	Kare	Kohe	Kare
Perşembe	Jere	Heuh	Jere
Cuma	Baraske	Baraske	Baraske
Cumartesi	Şaat	Şabat	Şaet

Cumartesi'nin adı kesinlikle Şabbaht'dan türetilmiştir. Diğer yandan İnguşlar yılın on iki ayına özel adlar vermemiştir. Lakin akraba bir dil konuşan komşuları Çeçenler, yılın aylarına şu adları vermiştir:

Türkçe	Çeçence
Ocak	Antehera but
Şubat	Bayste halharim but
Mart	Mort but
Nisan	Ualal but
Mayıs	Besti but
Haziran	Jukere but
Temmuz	Şilim but
Ağustos	Gurine halharim but
Eylül	Gurine jukerim but
Ekim	Guine taharim but
Kasım	Ayni halharim but
Aralık	Çile but

But kelimesi, ay ya da yılın ayları manasına gelir.

⁶¹⁶ Çerkesce Şadjir denilen ve Rusların Ossaya ya da Ossay dedikleri, Asay ya da Asi; Kuzey Kafkasya'nın başlıca dağ-akarsularındandır. Yüksek karlı sıradağların eteklerindeki kaytak-tepelerden doğan bu nehrin kaynağının kuzeyinde Dokon Argun (Büyük Argun) ve Koisu'yun kaynakları vardır ve güneyinden Jör, Alasani ve Samura doğar. Asay ilk olarak neredeyse batı yönünde akar ve ardından kuzeye yönelir. Bu nehrin ve kolları Soslanhi ve Beseren (Sarı) üzerinde, çeşitli köyler vardır. Nehrin en yüksek kısmında Gürcü eyaleti Hevsurethi sınırında bu bölgenin tüm çayları Asay'a katılır. Hevsurethi'nin aşağısında, Asay üzerinde; Kist eyaletleri Meesti, Gelgay ya da Halha (İnguşlar), Mercı, Galaşka ve son olarak Cah bulunur. Galgay Kumbelay'dan Sunca'nın üzerinden Asay'a kadar genişler ve Mercı'de metal madeni bulunur. Bkz. Güldenstädt, a.g.e., C.I, s.171

kutsal adam, bu eski yapının yakınında yaşar ve kurban edilmek için hediye edilen hayvanları keser. Bu hayvanlar kutsal yolculuk sırasında tüketilir; hayvanın başı, kemikleri ve boynuzları bu yapıda saklanır. Yapı kısmen toprak altına çökmüştür ve firmi beş arşın yüksekliğinde, yedi arşın genişliğinde ve sekiz fit boyundadır. Pürüzsüz yontulmuş taştan yapılmıştır ama çatısı çökmüştür. Doğu ve batı tarafında küçük birer avlu görünür. Günümüzdeki girişi güney taraftaki alçak bir kapıdır. Ana girişin üzerinde kabaca oyulmuş yüksek kabartmalar vardır. Bir sandalyede oturur şekilde tasvir edilmiş bir adam ve onun üzerinde solda bulutlardan çıkan L şeklinde bir el⁶¹⁷ vardır. Bu tarafta başka bir figür, sol elinde bir haç ve sağ elinde bir asa tutarken tasvir edilmiştir. Diğer tarafta omuzları üzerindeki çubukta üzüm salkımları taşıırken tasvir edilmiştir ve yine bu tarafta kenarları süslemeler ile sunulmuş melek başları vardır. Ana figürün üzerinde sadece eski Gürcü yazılı Yunan kilisesi alnacı görünür, bu yazıyı Pallas Gotik olarak yanlış anlamıştır ve bu yazı günümüzde okunmaz haldedir. Binanın güney tarafında iki dar pencere vardır ve doğu duvarında pencere yerine küçük üçgen delikler bırakılmıştır. Yapının iç kısmı karanlık, pis ve döşemesizdir. Ortada kurbanlardan birikmiş kül yığını vardır. Kemiklerin, boynuzların ve kırık okların bulunduğu öbekler kenarlara birikmiştir. Günay tarafta taş duvarla çevrili kemeler vardır, bunların kilisede saklanan kitaplar ve diğer eşyaların tutulduğu mahzenle bağlantılı olduğu söylenir. Lakin İnguşlar buralarda kimsenin keşif yapmasına izin vermiyor. Mozdok'daki ikinci konaklamamda, yine de iki adet yırtık pırtık Yunanca liturji elde ettim. Bunlar yumuşak pamuk kağıda yazılmış, bir zamanlar İnguşların ülkesine gizlice giren Capuhin bir misyoner

⁶¹⁷ Ç.N.: Yazar burada “winkelmaß” kelimesini kullanmıştır. Bu kelime kabaca tercümesi ile “gönye” yani açılı ölçer manasına gelse de daha sık L şeklini ifade etmek için kullanılmaktadır. Baş parmağın diğer dört parmağtan ayrılması ile L şekline benzer bir görüntü oluştuğunda bu deyiş kullanılır. “Winkelmaß” kelimesi aynı zamanda armalarda kullanılan ters L şekli için de sıkça kullanılan bir kelimedir ve Almanca’da gönye manasında kullanılmasından çok L şeklini ifade etmeye kullanılır. Bu sebepten çevirimizde bu kelimeyi L şeklini ifade edecek şekilde çevirdik. Eseri İngilizce’ye çeviren Shoberl, kabartma ile tasvir edilen elin bir gönye tuttuğu şeklinde anlaşılan “holding a rule” tasvirini yapmıştır. Lakin eserin Fransızca çevirisinde de aynı manaya gelecek şekilde “equerre” kelimesi kullanılmıştır. Emin olmak güç olsa dahi masonluğu sembolize eden gönye ve kitabın oluşturduğu dörtgen figürünün bahsedilen kilisenin kapısının üzerindeki kabartmada var olması ihtimalini de yok saymamak gerekir. Bkz. J. Klaproth, *Reise in den Kaukasus und nach Georgien*, Berlin, 1812, s.622; J. Klaproth, *Travels In the Caucasus and Georgia*, çev. F. Soberl, Londra, 1814, s.348; J. Klaproth, *Voyage au Mont Caucase et en Georgie*, Paris, 1823, s.416

tarafından bulunmuştur. Usulen bunlar Katolik misyona aitti ama bir Cizvit bunları birtakım başka eski kitap karşılığında benimle takas etti.

Büyük İnguşyalılar, Asay üzerinde yaşayanlardan çok daha misafirperverlerdir. Ayrıca adetlerini ve geleneklerini Osetler ve Çerkeslerden almışlardır. Ziyafetlerde ev sahibi her zaman konuklarını bekler ve misafir ona neyi uzatırsa onu yer. Misafirin önüne başı ve göğsü duraksamadan koyar bunların ikisinin de paylaşılması beklenir ama kulak ona itaat görevini hatırlatması için oğlan çocuğunun hissesidir. Çember halinde yemek masası etrafına otururlar, masada parmaklarından başka bir şey kullanmazlar. Mezarları, güneyinde naaşı içeri koymak için küçük bir gedik olan yer üstüne yığma mezarlardır. Bu gedikler sonradan taşla kapatılır ve kadınlar saç örgülerini buraya bağlarlar. Yıldırım çarpması sonucu ölen insanlar için bir direk dikerler ve bu direğe keçi başı ve gerilmiş keçi derisi takarlar. Şu an yaşadıkları bölgede yerleşik oldukları süreye göre, dini yolculuğa gitmeyenlerin kurban sunduğu hemen yukarıda tarif ettiğimiz kuzey tepelerdeki yıkık kilise dışında bölgeye dair son derece cahillerdir. Bu da bu kilisenin oldukça eski olduğunu ispatlar. Sürüleri kayda değer orandadır ve iyi cins atları vardır. Daha varlıklı olanlar büyük başlarını kiraya verirler ve bu methodun hem daha güvenli hem de daha avantajlı bulurlar. On kuzusu olan on koyun sekiz baş kar sağlar, böylece sahibi yirmi sekiz baş geri alır. Çiftçi koyunları kaybetme talihsizliğine uğrarsa, her üç yılda kaybettikleri yerine kaybettiği tam sayıyı karşılayan dek bir inek öder. Buzağısı olan bir ineğe yıllık bir koyun verilir ve bir kısrak için bir inek ile birlikte doğurduğu tayların yarısı ya da on yılda üç koyun, tayı olan bir kısrak ve bu sürede doğurduğu tayların yarısı verilir. Bu uygulama aralarındaki sözsüz bir yasanın otoritesinde gerçekleşir. Kesin bir harç olarak fakir ya da savunmasız kişileri korumaları altına alırlar. Yunan kilisesinin oruç bayramlarını kutlarlar ama bu Hristiyanlık hakkındaki bilgilerinin kapsamıdır. Bu zamanlarda kutsal alanlara ve hasat zamanında sonra demir haçlı mağaraya kutsal yolculuk yaparlar. Bu ibadethaneye ve diğerleri arasında Şalha vadisindeki taştan yapılmış mezara ilişkin çok sayıda olağanüstü hikayeleri vardır. Burada bir geçitin dokuz kapıdan bir mağaraya gittiği, bu mağarada büyük kitaplar, bir altın şamdan, bir sandık dolusu kıymetli eşya ve sıhhatli ve hasar görmeden korunmuş bir adam ile bir kadın olduğu söylenir.

Galgay, Halha ya da İnguşlar, kendilerine Lamur ya da dağlı derler ve komşularına şu adları verirler:

Çerkesler: Ghabartay

Osetler: Hhri

Lezgiler: Suele

Ruslar: Urusi

Gürcüler: Gurci

Ermeniler: Ermelay

Çeçenler: Nahçui

İnguş halkı⁶¹⁸ yedi boydan oluşur, bunlar şu adaları taşır: 1. Tergimha; 2. Agi; 3. Ham-hoi-y; 4. Haratoi; 5. Zimkai-boh; 6. Ge-ula-vy; 7. Vapi. Bunlar şımartma ve kibarlıkla rahatlıkla kazanılabilecek insanlardır ve bunları kandırmadığınız sürece bunların güvenilirliklerinden emin olabilirsiniz. Günümüzde onları tebası olarak gören Ruslarla oldukça dostane şartlarda geçiniyorlar. Rus sivil memurlarının bencilliği çok fazla direnişe ve Ermeni tüccarların sahtekarlıkları çok sayıda şikayete sebep olmaktadır.

⁶¹⁸ Ç.N.: Bkz. Arslan, a.g.m., s.311-314

3.29. Yirmi Dokuzuncu Bölüm

Grigoripol'den ya da Kumbalay'dan Ayrılış - Şimdi Yıkık Olan Potemkin Kalesi - Terek'e Varış - Bu Nehirdeki Taşlar - Bunun Farklı Gürcüce Adları - Tergi - Lomekis-Mdinare - Aragvi - Aragvi Adının Özelliği - Vladikafkas ya da Terkkalla - Kont İvelic - Teklif Edilen Kuban ve Sunca Üzerine Yeni Bir Askeri Hat Oluşturulması - Küçük Kabardey Tasviri - Bununla Kesişen Çift Dağ Silsilesi - nehirler - Bozkırın Yüksekliği ve Verimliliği - Küçük Kabardey'deki Köyler - Sık Değişen Yerleşim Yerleri ve Adları - Eski Konumları - Nasiran ve Sunca Nehirlerindeki Dar Geçit - Korunmuş Cesetler - Yaman-kul Üzerindeki Eski Tatar Mezarları

23 Aralık sabahında donmuş kamp alanımızı terk ettik ve Kozaklar ile Atlı Polislerden oluşan daha kalabalık bir koruma ile donatıldık. Çünkü Kumbalay'dan Vladikafkas'a giden yolda dolaşan İnguşlar ve Çeçenler son derece tehlikeliydi. Grigoripol yakınlarında ve buranın yedi verst güneyinden Terek' kadar çok sayıda cüce meşe ağacı bozkıra saçılmıştır. Valikafkas yolunun yarısında eskiden Potemkin Kalesi bulunurdu, bu kaleden geriye toprak bir çıkıntıdan başka bir şey kalmamıştır. Buradaki toprak son derece bereketli gözükmektedir ve işlense harika mısır tarlası olur. Terek'in suyu berraktı ve yeşilimsi mavi bir görüntüsü vardı; akışı çeşitli Kafkas türü taşın üzerinden olup hızlıydı. Bunlar arasında gri ve sık bazalt porfir olan, daha koyu renk ve daha az sık olan, kırmızımsı kahve porfir başlıca basat birikmeden olan, aynısının daha açık renklisi ve gözenekli olanı, silisyumlu kayrak, büyük siyah kayrak ve farklı renklerde kireçtaşı gözlemledim.

Terek tüm komşu kabilelerce aynı adla anılır ve Gürcüler bu nehre aynı zamanda თერგი Thergi derler. Gerçi eskiden bunlar tarafından ლომეკის-მდინარე Lomek'is-mdinare, yani Lomak'i Nehri. Lakin bunun üst kısmına, kaynağından Kafkas dağlarını terk ettiği ve Kabardey düzlüğüne girdiği yere verdikleri adlandırma daha az ilgi çekici değildir. Bu adlandırma არაგვი Aragvi'dir, Terek'in kaynağından çok da uzak olmayan bir yerden doğan başka bir nehre de bu adı verirler. Lakin bu nehir tam tersi bir yönce güneye akar ve Kafkasları güneyden kuzeye doğru aşar, keza Terek Kafkasları kuzeyden güneye aşar ve Mzchetha yakınlarında Kur'a dökülür. Aynı şekilde eskilerin Phasis dediklerine Gürcüler

᠙᠐᠓-᠖᠐ Roini derler ve Uruk ya da İrek, ki bu nehir karlı zirvelerin diğer tarafından Osetlerin ülkesinden doğar ve ardından kuzeyde Terek'e dökülür, Gürcü haritalarında yine ᠙᠐᠓-᠖᠐ Rioni olarak geçer.⁶¹⁹

Yolumuz şimdi Terek'in sağ kıyısından şu an önemli Vladikafkas⁶²⁰ kalesine sürüyor. Bu kale Çerkesler tarafınan Terek-kalla ya da Terek-şehir olarak adlandırılmaktadır. Kale yavaş yavaş nehre doğru eğilimi olan bir tepede bulunmaktadır. Burada, varoşlardaki birkaç Oset'i ve orduya ikmal getiren Rusları saymazsak, neredeyse askerler ve Kozaklar dışında kimse yaşamamaktadır. Evler ahşaptan yapılmıştır ama dıştan temiz ve badanalıdır. Böylece oldukça geniş sokakları ile burası çok güzel bir görünüme sahiptir. Benim ziyaretim sırasındaki kumandan Montenegrin Kont İvelic'ti. Kendisi komşu hırsız-prenslerin samimi bir dostu ve koruyucusuydu, ki bunlarla Ruslardan elde edilen ganimeti paylaşıyordu. Burada birkaç yıldır sürdürdüğü bu rezil davranışı tüm sınırlamaları aştı. Sonunda askeri mahkemede yargılandı ve bu kabahatin hak ettiği cezayı aldı.

Vladikafkas, Grigoripol'den 23 verst mesafededir ve Kafkasya yolu ile Gürcistan yolunun anahtarı olarak düşünülebilir keza Terek vadisinin hududunda bulunmaktadır. Hat daha iyi düzenlenmiş ve genişletilmiş olsa da burası yine büyük bir önem arz etmeye devam eder. Her şeyin ötesinde burası Rus bölgesini ani dağlı saldırılarından korumanın tek yolundan başka bir şey değildir. Ayrıca Kabardeyleri korku içinde tutmak ve böylece mümkün oldukça Kafkas yerlileri ile Türklerin bağlantısına son vermeye çabalamak için de bir yoldur. Bu amacın gerçekleştirilmesi için şu plan uygulanabilir: Kuban boyunca Nedremannoi kalesine kadar bir askeri kordon çizilmesine izin verilmesi; bu kordon üzerine istihkamlar yapılmasına izin verilmesi; bu inşaatlar istihkamların içine, Kuban ötesinde yaşayan boyların pod başına altı köpek ödeyerek temiz edebilecekleri tuz pazarları kurulmasına izin

⁶¹⁹ Bkz. De l'Isle Carte generale de la Georgie et de l'Armenie, dessinee en 1738, a St. Petersburg, et publiee en 1766, a Paris. Bununla birlikte bu haritada Urus Baksan'a (Bassiani) dökülüyor olarak gösterilmiş ve Baksan da hatalı olarak Kuban'a dökülüyor olarak gösterilmiştir. Bunun orijinali de l'Isle Joseph Nicholas'ın 1737 yılında St. Petersburg'da bulunduğu sırada hazırlanmıştır. Nicholas, bir Gürcü prensin o sırada burada bulunduğundan haberdardır ve bu prens ona ana yurdu Gürcüstan'ın bir takım genel ve özel haritasını getirmiştir. Kendisi presten bu haritaların kopyasını yapma iznini alacak kadar talihliydi ve prensin yazmanından yer adlarının tercümesini elde etti. Bu materyallerden yukarıda başlığını verdiğimiz haritasını derledi.

Ç.N.: Bkz. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53052941z>

verilirse sorun yaratmayabilir. Bu masraf yüksek olsa da karşılamaktan hoşnut olacaklardır, çünkü kaçakçılardan eraklarını daha pahalıya satın almaya zorlanıyorlar: ama bu durumda kaçaklara daha katı davranmak ve gözü üzerlerinden ayırmamak gerekebilir.

Kuban boyundaki bu savunma Hattı'na şu an Terek'e yerleştirilmiş, Malka ve Kura nehirleri ile Kuma ve Podkuma üzerinde kantonlara yarılmış tüm birlikler ile birlikte Stavropol atlı askerleri eklenebilir. Bu şekilde Kabardeyler ve Transkubanlilar arasındaki tüm bağlantı kesilmiş olur ve Transkubanlilar Hat üzerinden kazanılmış ganimetleri elde edemez. Transkubanlilar Rus bölgesine saldırmak için daha fazla zorluk üstesinden gelmek zorunda kalır ve Rus esirlerini Karadeniz sahilinde yabancılara vermek için taşımak imkansız olur. Beş-tau'daki Nogayların, Rus tarafına yağma yaptıklarında Kuban ötesinde sığınma yeri bulması önlenmiş olur, ki şimdilerde bunu alışkanlık haline getirmişlerdir.

Öte yandan Albay Ruzevi tarafından Prens Zizianov'un emriyle yapılmış planı kullanmak da tevsiiye edilebilir. Bu plan, Sunca'dan Sunca'nın Teren'e döküldüğü yere, Bragun yakınlarında Vladikafkas'a kadar bir hat çizmektir. Kabardeylerin böylelikle ganimetlerini Çeçenlere ve Kumuklara satması önlenir. Ayrıca Çeçenler artık Mozdok'dan Vladikafkas'a giden yolu istila edemez ve adam, hayvan ve mallardan oluşan ganimetlerini elden çıkartmaktan için daha ileriye gidemezler. Dahası çapulcu Kabardeyler, Ruslar tarafından teslim olmaya zorlandığında, Çeçenlere sığınamazlar. Keza Çeçenler tüm Rus düşmanlarına savunma sağlamaya hazırdır ve sıklıkla bu sığınmacıları Hat'daki uzak yerlere saldırı yaparken rehber olarak kullanırlar. Kabardeyler böylelikle tamamen Ruslar ve güçleri tarafından kapana kısıtılır. Şu an Terek üzerinde Mozdok'tan Sunca'nın ağzına kadar ve ayrıca Naur kalesine konumlandırılmış birlikler ikinci savunma hattı olarak hizmet edebilir. Kafkasyalılar hala fark edilmeden geçip yağma yaparsa ve Rus bölgesini tehlikeye sokarsa, dönüş yollarına bir nöbet yeri konulabilir. Ganimetleri kurtarılıp rahatlıkla pataklanabilirler çünkü birlikler yerleşim yerlerine çok yakın olmuş olur.

Vladikafkas'da Küçük Kabardey adıyla bilinen bozkır sona erer. Küçük Kabardey (малая кабарда) ve Büyük Kabardey (Большая кабарда), sadece Ruslar tarafından tanınan ve Çerkeslerin tanımadığı bir ulusun ve ülkenin bölünmüş halidir.

Gärber'in bahsettiği gibi Üst ve Alt Kabardey'e ilişkin de aynı şekilde bir haberlerdir.⁶²¹ Bunlar Kabardey'den başkasını bilmezler ve bu da sıklıkla Büyük denilen kısımdır ve onların dillerinde aylar aynı adla anılır. Özellikle güncel değerlendirmemizin konusu olan Küçük Kabardey, kuzeyden Terek ile, doğuda Sunca (Çeçence Solç) ile, güneyde Kumbalay deresi (İnguşların Ghalun dedikleri) ile ve batıda Lesken Nehri ile sınırlanmıştır. Lesken Nehri, Arguhan ile birleşip soldan soldan Terek'e dökülür. Bölge neredeyse dik üçgen şeklindedir, kuzeyde 140 verst uzunluğunda olup güneyde sadece 60 wers ve güneyden kuzeye 70 verst uzunluğundadır. Güney kısmına Gilahsani (Tatarca Gilahstan) denilir ve Kaytuko oğlu Prens Gilahsan'a aittir. Bunun Psedahe Deresi üzerindeki başlıca köyleri Ruslar tarafından Ahlovy kaboki (Ахловы кабаки) olarak adlandırılır. Batı kısmı Taltostani (Tatarca Tau-Sultan yani Dağ-sultan) ve Alhas oğlu Prens Ali mehzip Mudareke'ye aittir. Prens, Psip'-pşa ya da Karasu Nehri üzerindeki Pşıtkau köyünde kalır. Bu şehre aynı zamanda Taltostani de denilir ve Ruslar buna Kabaki Tau Sultani (кабаки тау султаны) derler. Rusların Greben' (гребень yani Taraklar) ama Çerkesler Arak ya da Arek dedikleri iki sivri uçlu dağ sırası, batıdan doğuya Terek'e paralel olarak Küçük Kabardey'in geniş düzlüğüne doğru uzanır, doğu rotasını takip edip ana silsilenin koluna katılır. Terek'ten Malka'ya karıştığı yerin yukarısına kadar kuzeye Ahlovian Greben denir. Burası 10 ila 15 verst arası bir uzunluktadır ve batıda Culat'da, doğuda yakınında Bragun Sunca ağzında son bulur. Sonraki ile paralel ve yaklaşık on verst batısında ve Kafkas dağları şubesinin 30 verst kuzeyinde süren ikincisinin adı Belança'dır. Bu batıda Uruk Nehri'nde, güneyde Sunca ve Çeçen köyü Alda'nın karşısında son bulur. Önceki beş ve sonraki on verst genişliğindedir ve her ikisinin de en yüksek kısımları Terek seviyesinden 360 fit yüksektir. Taban grimsi sarı kil ile kaplı kalın, gözenekli kum taşındandır ve

⁶²¹ "Çerkesler" der Garber, "Üst ve Alt olarak ayrılmış Kabarda ülkesine sahiplerdi. Üst ya da dağlık Kabarda, Tavlistan, Aravi, Gürcü dağları ve batıdan Kuban Tatarları ile sınırlanmıştı. Alt Kabarda dağlardan Üst Kabarda'ya Terek ve Sunç nehirlerine kadar genişler. Bu bölgeler çok geniş değildir ve bir huduttan bir hududa dört günde rahatlıkla gidilebilir. Üst Kabarda dağlar ve dar geçitlerle doludur; şehirler ve hatta düzenli köyler bile yoktur. Her kişi dağlar arasında keyfine göre herhangi bir yerde kendine kamıştan ya da kerpiç duvarlı bir kulübe inşa eder. Alt Kabarda aksine daha düzdür ve bunun sonucu olarak ekilebilir arazileri, otlakları ve ormanları boldur. Lakin çok az sayıda köy vardır." Müller, *Samlung Russischer Geschichte*, C. IV, 1760, St. Petersburg s.19. Dolayısıyla bu Garber'in Kabardey hakkında çok hatalı bir bilgiye sahip olduğunun kanıtıdır. Özellikle de Kuban, Terek ve Kuma'nın kaynaklarına Alt Kabardey'i yerleştirmesi çok hatalıdır.

etekleri de bundan oluşur. Bu dağlarda, petrol ve doğu ucundaki sıcak su kaynakları haricinde, ki bunlarda doğal sülfür bulunur, herhangi bir mineral izine rastlanmaz. Bunların merkezi kısmı tamamen dere ve akarsulara muhtaçtır lakin batıda birtakımına rastlanır. Özellikle Greben’de birtakım akarsuya rastlanır. Bunun kuzey yamacında, Terek’den 35 verst doğuya kadar olan bölgeden şu dokuz adet çay doğar: 1. Psugabşe, 2. Sare-su (Tatarca, Sarı Su), 3. Mandoh, 4. Asokay, 5. Yaman-kul (Tatarca, Kötü Köylü) 6. Kurp, 7. Kiskem, 8. Carikua ve 9. Psedahe. Bu son üçüncüsü en büyük ve düzlükte yok olmayandır, kuzeye Ahlovian Greben’e doğru akmaya devam ederler ve Terek’e Aleksandria köyünün karşısından dökülürler. Dörüdüncü ve Beşinci arasında Botaşeva köyleri bulunur. Bu her nehrin akımı arası zar zor birkaç adımdır ama kıyıları son derece diktir ve birkaç kulaç yüksekliğindedir. Yatakları grimsi sarı kilden oluşur ve suları buna bağlı olarak çamurludur. Bu nehirlerin karşısında Kerşin çayı Greben’in güney etekleri boyunca doğudan batıya akar ve Kumbalay’ın Terek’e döküldüğü yerden biraz yukarıda Kumbalay’a dökülür. Akışı boyunca sağdan birtakım katılım alır, özellikle Sejukua çayının suyu son derece saydamdır. İki Greben’in arasında, bunların Terek’e dek uzandıkları batı sınırında, Bdaja ve Akbaş (Tatarca, Beyaz Baş) nehirleri akar. Bunlar bir olup Terek’e dökülür ve çakıllı dipleri ile saydam bir suları vardır. Bu nehirler harika somonları ile ünlüdür. Son olarak, Kojan; ilk ve en kuzeydeki Greben’in batı sınırından doğar ve birkaç verstlik bir mesafede düzlükte yok olur. Bu Greben ve Terek ve ana dağ silsilesi arasında tüm bölge düzdür ya da bozkır olarak adlandırılır; yine de Terek’in seviyesinden yatay düzlemde doksan fit kadar yüksektir ve yavaş yavaş ama belli belirsiz bir şekilde dağlara doğru yükselmeye devam eder. Bu bozkır oldukça verimlidir ve temmuz sonunda bile tüm bitki ve otları yeşil ve canlı bulabilirsiniz. Çünkü bunlar sayısız akarsu ve serin dağ havasının buharından tazelenirler. Aksine Terek’in kuzey kıyısı ile sonlanan düzlükte aynı mevsimde tüm bitkiler sıcaktan ve kuraklıktan kavrulmuştur.

Yukarıda bahsedilen akarsuların yakınlarında ufak bir orman vardır. Greben’in batı kısmı oldukça keldir ama güneyi kerestelik ağaç, özellikle *Quercus robur*, *Carpinus vaetulus* ve *Fagus sylvatica*⁶²² türleri ile ağaçlıktır. Ki kuzeyi

⁶²² Ç.N.: Saplı meşe, Gürgen ve Kayın.

bunlardan tamamen mahrumdur. Bu dağların doğu sınırında Sunca'ya doğru durum tam tersidir ama burada ıhlamur ağaçlarına rastlanır.

Küçük Kabardey'in bu jeolojik ve coğrafi açıklamasından sonra köylere dair açıklamaları, 1806 ve 1807'deki son salgın öncesi konumlarına göre sunacağım. Çünkü çoğu bu felaketten sonra terk edilmiş ve harap olmuştur. Bu salgın Küçük Kabardey yerlilerinde büyük yıkıma sebep olmuştur çünkü Çerkesler bulaşma etkisine rağmen bu ölenleri kendi faydalarına kullanmışlardır. En güneyde, ana Kafkas silsilesinin eteklerinde Elmursina ve Barukina köyleri vardır. İlki Ordan'a (Osetçe Arre-don, Kızgın Nehir) dökülen Hyttegyps çayı üzerindedir. İkincisi Pog ya da Fiag, Rusların Fok ya da Fokka dedikleri üzerindedir. En batıda, Lesken üzerinde, Güney Greben'in kuzey eteğinde Ansoy köyü vardır. Bunlar en büyük üç köydür bunların her biri yaklaşık 500 aile olarak hesaplanmıştır. Terek'in doğu kıyısında üç tane daha vardır; bunların ikisi zar zor bir diğerinden birkaç adım ötededir ve Tatartup' un karşısında bulunur. Güneye Tuzarha denilir ve Kuzeye Yeltuha ve üçüncüsü Yeltuha'dan yaklaşık yirmi verst kuzeyde olup adı Kakyldukuehe'dir. Bunların her biri yaklaşık seksen aile olarak anlaşılmaktadır.

Bdaja çayı üzerinde, çayın kaynağına yaklaşık altı verst mesafede, sekiz köy bulunur. Bunlar neredeyse eşit uzaklıktadır ve adları Şaloh'tur. Bunlar her birinin kırk ailesi üzerinden bir öneme sahip olabilir ki bunlar toplamda üç yüz yirmi aile eder. Aynı çay üzerinde, iki verst kuzeyde Pşıtkau köyü ve iki verst ötede Dyşnoga köyü bulunur. Bunların ikisi de yaklaşık kırk aileden oluşur. İkincisinin dört verst kuzeyinde Ak-baş üzerinde Kumbekkuace köyü bulunur, yaklaşık yüz aileden oluşur ve bu yöndeki son köydür. Güney Greben'in eteğinde, Asakay Deresi üzerinde üç köy vardır, Çar zor birbirlerinden iki verst mesafededirler ve her biri yaklaşık kırk aileden oluşur. Son olarak Yaman-kul Deresi'nin iki tarafında da Botaşeva adlı büyük bir köy bulunur. Bu iki tarafı yaklaşık 300 aileden oluşur ve bunlar Tau Sultan eyaletinin en doğusundakilerdir. Bu geliş güzel hesaplama ile son salgın öncesinde nüfus yaklaşık 2690 ailedir. Bu nüfus salgın sebebiyle yarıya inmiş olabilir.

Bu köylerin adları da yerleşimlerinin belirli olmaması gibi değişkendir. Keza adlarını başlıca ailelerden ve sıklıkla yine en yaşlı uzden ya da soyludan alırlar ve bunların ölümünde adları halefinin adı ile değiştirilir. Bu köylerin konumu hala

oldukça değişkendir. Birkaç yıllık bir sürede toprak yorulduğunda ve yakınlardaki ormanlar tüketildiğinde yerleşim başka bir yere taşınır. Yaklaşık kırk yıl öncesinde bu yerleşim yerleri daha güneyde Kizil, Meremedik, Ordan ve Pseğuş nehirleri üzerindeydi ama dağlardaki kabilelerin tehdidi sebebiyle bu yağmacılardan Greben'in güneyine doğru daha uzak bir mesafeye ve sonunda dağlar silsilesinin de ötesine taşındılar. Küçük Kabardey'in ikinci eyaleti Gilahsan'da küçük şuebeleri ile birlikte sadece bir büyük köy vardır. Bu büyük köy Günay Greben'in kuzeydoğusunda bulunur ve Çerkesler tarafından aynı şekilde Gilahsan olarak adlandırılır. Burada tebaaları ile birlikte prens aileleri olan Ahlau ve Mudar aileleri oturur, bunlar 500 aile olarak hesaplanabilir. Eskiden Ruslar bu köye Kurgokine derlerdir, bu ad Prens Kurgok Ahlua'dan geliyordu. Sonrasına Koituka dedileri Prens Koituka Ahlua'dan ötürü ve şimdi ise Ahlovy ya da Ahlau Kabak diyorlar. Bu erkes prens ailesi eskiden Suca zerinde, Nasran ya da Nasiran deresi yakınlarında yaşıyordu. Buradan een ve Karabulakların rahatsız etmesi ile ayrıldılar. Nasran kuzey doğuya akan küçük bir akarsudur ve kamışlı ve alıllıklı bir bataklık bölge ile sınırlanır. Suyu temizdir ama dibi bulanıktır. Bu sebeple sığ geçidi dışında aşılmazdır. İkinci Greben'in doğu eğimi eteklerinde Suca'ya soldan dökülür Ayrıca ağzında Pavlov olarak adlandırılan sıcak su kaynakları vardır. Bu akarsuyu geçmenin zorluğu, yükseklikler ve ormanlıklı dağları sulayan Sunca'nın kendisi, burada zorlu ve dar bir geçit oluşturur. Burası Tatartup'dan sonraki önemli karakol/sınır olabilir. Burası aracılığı ile dağlılar, Kabardeyler ve Çeçenler doğanın ve konumun tüm gücü ve zorunluluğu ile kontrol edilebilir. Nasiran'ın birkaç verst batısında ve Sunca'nın batı kıyısı yakınlarında kayda değer bir yükselti üzerinde mezar anıtları vardır. Bunlar altıgen şekilli yapılardır, kavisli çatıları vardır ve bunların her bir tarafı altı fit genişlikte ve yaklaşık dokuz fit yüksekliktedir. Güneye doğru olan girişi yaklaşık üç fit genişliğindedir ama bir adam boyunda yoktur bile. Bu tarafta çıkıntılı duvarlar bir ayak kalınlık üzerindedir ki bu da yağmur suyu içeri girmesini önler. Yapının iç çapı yaklaşık on iki fittir ve düz döşemenin altında yeraltı mahzeni vardır. Burası üstündeki yapı ile aynı çaptadır ve yedi fit derinliktedir. Doğu tarafında  fit genişliğinde başka bir kübik bir oyuk vardır. Bu mahzene giriş zemindeki yuvarlak bir gediktendir. Bu da aynı şekilde üç fit genişliğindedir ve aşağıya doğru daralır. Büyük ihtimalle bu gedik tek bir taşla

kapatılıyordu ama bu taş şu an yoktur. Yapı kesme taştandır, bu taşlar çok yapışkan harç ile yapıştırılmıştır ve açılar ve boyutları çok düzgündür. Girişin üzerinde üç satırlık bir yazı vardır ama Güldenstädt'in verdiği tarife göre bir harf bile seçilemez. Güldenstädt'in maiyetinin tercümesine göre, burası şüphesiz Malek arii Sanabi'nin türbesidir ve Ali Sultan tarafından yaptırılmıştır.⁶²³ Mahzende yan yana dizilmiş altı naaş bulmuştur, bunların altında daha fazlasının olduğu anlaşılmaktadır. Naaşlar beş düzgün meşe keresteden yapılmış tabutlar içerisinde. Bu beş parça biri altta, ikisi yanlarda bu alttaki parçaya dik olacak şekilde ve son olarak ikisi üstte çatı biçiminde olacak şekilde birleştirilmiştir. Böylece iki başı beşgen bir görünümde. Naaşlar sırt üstü yatırılmış ve başları batıya dönecek şekilde yerleştirilmiştir. Bunların neredeyse hepsi çürümemiş durumdadır. Bazıları bütündür ama kolları ve bacakları diğerlerinden ayrılmıştır. Hepsinin kefeni vardır, bu kefenlerin tarzları tam olarak ayırt edilebilir değildir. Algılanabilen kefen boyundan başı örtmeyerek başlar ve ayaklara kadar bol dökülür. Bu kefenlerin birkaçı beyaz pamuktandır ve diğerleri ipektendir, biri neredeyse sarıdır ve ikincisi kırmızı olup altın renkli ve diğer renkli çiçekler ile süslenmiştir. Her cinsiyetten naaşlar vardır ve öyle çekmişlerdir ki deri ile kaplanmış iskeletlere benzerler. Batı yönünde duvarda kare bir delik vardır. Burada yaban tavşanı ve tazi aynı şekilde kurutulmuştur, koşar pozda dikilmiş görünürler. İkisinin de tüyü yoktur ve yaban tavşanının bir kulağı yoktur ama tazi hasar görmemiş durumdadır. Anlatıldığına göre tazi tavşanı kovalarken tavşan buraya sığınmış ve buranın doğal koşullarında bu şekilde korunmuşlardır. Daha olası olmayanı ise tazi acıkınca bu küçük hayvanın sadece kulağını ısırtıp gerisini bırakmış olmasıdır.

Özellikle bölge insanların sıska ve ince yapısında, bölgenin yüksekliğinde, havanın ve toprağın kuruluşundan ve havanın sıcaklığından; bu naaşların çürümeden korunmasına dair yeterli sebep bulunabilir. Bargunka-Keçaneh ya da Çürümemiş naaşların gömü yeri adı verilen bu türbenin yapılış zamanına dair bir rivayet yoktur. Bununla birlikte bunlar Müslümanlardan kalma gibi görünmektedir. Keza yazıtlar Arap harflidir ve Malek Sanabi ve Ali Sultan isimleri de aynı şekildedir. Yine de gömü tarzı bunları Müslüman gömülerinden ayırır. Bu türbenin çevresinde birkaç

⁶²³ Güldenstadt, a.g.e., C.I, s.509

verst mesafede, Sunca'nın sol kıyısında ve buranın karşısındaki yükseltide olduğu gibi, taştan yığma ya da kaba taş örme piramit şekilli mezarlar görünür. Zaten gözlemlemiş olduğum kadarıyla bu bölge seksen yıldır bunlar bünyesinde bulunacak şekilde Kabardeyler tarafından iskan edilmiştir. Bunun yaklaşık on verst aşağısında, Sunca üzerindeki bozkırdaki küçük bir tepenin üzerinde, hala ayakta olan kumtaşı, birkaç inç kalınlığında bir kitabe üzerinde gül biçiminde bir haç kazınmıştır.

Küçük Kabardey'deki en harika ve tüm ihtimallere göre en eski yapıt, Yaman-kul Deresi'nin doğusunda, Botaşeva-kabak'tan yaklaşık üç wers sonra, ikinci Greben'in kuzey eteğindeki düzlükte bulunur. Bu yapı kesme taştan ve çevresi Bugri denilen yüz küçük toprak tepe ile çevrili yapıdır. Bu tepelikler büyük ihtimalle prenslerin mezarlarını işaretlemek içindir. Yapı sekizgen ve her yüzü sekiz fit ölçüdedir. Bu yüzlerde güneye doğru kemerli bir kapı vardır. Bu kapının her kenarında iki yarda mesafede çıkık duvarlar vardır. Doğu ve batıya bakan taraflarda yerden yaklaşık dokuz fit yukarıda eş pencereler vardır. En yüksek duvar yaklaşık on iki fittir. Yapının altında derin bir mahzen vardır, bunun taş destekleri içe çökmüştür. Böylelikle buraya girişi sağlayan merkez bir gediğin düzenli kenarları görünür değildir. Burası taşlarla öyle kapanmıştır ki hiçbir naaş kalıntılı keşfedilememiştir. Yapının neredeyse tüm batı kısmı harabe halindedir ve buradaki duvar iki adım kalınlığındadır. Kapının üzerine eklenmiş taşta üç satılık Tatarca yazı kazınmıştır. Bunlardan sadece üç kelime; “قوبان خان بن بردي بك سنه”- “Berdi-beg oğlu Kuban Han 860 yılı (Miladi 1455)” okunaklıdır. Berdi-beg Kıpçak hanıydı ve Cani-beg Han'ın oğlu ve halefiydi. Lakin sadece 1357'den 1359 yıllarına kadar hüküm sürdü. Eğer yazıda bahsedilen Kuban-Han Berdi-beg'in oğlu ise yüz yıldan fazla yaşamış olması gerekir; bu durum hiçbir şekilde Tatarlar arasında nadir görülen bir durum değildir.

Küçük Kabardey boyunca çiftçi ve çobanların kendilerini düşman saldırılarından korumak için ufak siperler yapması ve ahşap kulubeler inşa etmesi adettir. Dört adım mesafede yerleştirilen bir adam boyundan uzun çift sepet örgüsü ile çevrelenen bu tahkimatlar tüm dağlılar için geçilmezdir. Mazgalların olduğu yer hariç orta alan toprakla doldurulmuştur. İç dairenin üzerinde hasır bir çatı vardır, bunun altında tahıl tohumlarını ve tarım gereçlerini saklarlar. Hatta bazen burada yatarlar. Küçük giriş iki tekerli Tatar arabaları (arba) ile kapatılmıştır. Çobanların

birbirleri üzerine yerden yirmi dört fit yükseklikte dört direk üzerinde kirişli kulübeleri vardır. Buralarda aynı şekilde mazgallar vardır.

3.30. Otuzuncu Bölüm

Meremedik, Eskilerin Mermadalis'i Değil - Amazonların - Heredot'un Amazonlarına Dair - Bunlar Sarmat Soyluydular ve Sarmatya daki Kocalarının Yanına Döndüler - Eskilerin İddiasına Göre Sarmatlar ve Meotlar Amazonların Mensup Olduğu Bir ve Aynı Irktı - Kabardey'deki ve Kuma Bozkırındaki Yerleşim Yerleri - Mela'nın Amazonların ve Sarmatların Adetlerine Dair Verdiği Bilgiler - Amerika'daki Benzer Örnekler - Kafkasya'dakiler - Reineggs ve Kont Potoki'nin Bildirdiği Amazonlara Dair Efsaneler - Ayor-Pata Teriminin Açıklaması - Thermodon - Vladikafkas'dan Ayrılış - Saukua ya da Saurova Adlı İnguş Köyü - Buşua - Terek Vadisine İlişkin Mineral Özellikleri - Terek Üzerindeki Köprü - Baltaş ya da Balta - Güney Baltaş Vadisinin Tasviri - Fındıksıçanı - Baltaştaki Evler

Vladikafkas'ın yaklaşık otuz verst aşağısında Meredik Deresi Kizil ve Fiag'ın ağızları arasında Terek'e soldan dökülür. Yazları neredeyse kurudur ve büyük oranda eskilerin Μερμαδαλις ya da Μερμαδας nehir ile karıştırılır. Strabo'ya göre bu nehir Amazonları Ληγαι ve Γηλαι halklarından ayırıyordu. Eğer Ληγαι halkının günümüzde Lezgi olarak bilinen halk olduğunu varsayarsak ve Γηλαι adının Sunca'ya dökülen Asay ya da Şalgir nehri üzerinde yaşayan İnguş kabilesi Galgai olduğunu kabul edersek; Mermadalis Terek'in ya da Sunca'nın kendisinden başkası olamaz. Yalnızca isim benzerliğinin hiçbir şey kanıtlamadığı gibi özellikle de bu küçük akarsuyun kanalının darlığı Meremedik'in yalnızca birkaç yüzyıl önce oluştuğu izlenimini verir.

Amazonlara dair efsanelerin hala Kafkaslarda korunduğu için burada mukayese amaçlı eskilerin ve özellikle de Heredot'un bu savaşçı kadınlara dair bilgilerinden alıntılar vereceğim. “Yunanlar,” der tarihin babası, “İskitlerin Ayor-Pata dedikleri Amazonlarla savaştığında, bu ad Yunanlar tarafından kendi dillerine Androchtones (erkek katilleri) olarak çevrildi, çünkü Ayo İskitçe adam manasına ve Pata öldürmek manasına geliyordu- O zaman, diyorum, bu halkla Thermodon kıyılarında çatışıp onları yendiler, bu durum onları üç gemi ile taşıyıp esir olarak yanlarında götürmeleri ile ilişkilidir. Denize çıktıklarında, fatihlerinin üzerine açılıp

onları katlettiler ama yön bulma konusundaki cahillikleri ve dümen, yelken ve kürek kullanmadaki yeteneksizlikleri sebebiyle tüm adamları öldürdükten sonra geminin rüzgar ve dalgaların götürdüğü yere gitmesine izin verdiler ve Maeotian Denizinde Kremnes limanına çıktılar. Cremnes bağımsız İskitlerin ülkesinde bulunuyordu. Amazonlar, gemilerden inip meskun bölgeye nüfus ettiler, ilk karşılarına çıkan at sürüsünü ele geçirdiler, bu atlara binip İskitlerin ülkesini yağmaladılar. İskitler bu kılığına ve diline tanıdık olmadıkları düşmanın kim olduğunu kavrayamadılar. Bunların hangi millete mensup olduklarını hiç şüphesiz bilmiyorlardı ve bunların baskını ile nereden geldiklerini bile anlamadan yenildiler. Önce bunları aynı yaşlarda genç erkekler ve onlarla çatışmaya geldiler sandılar, katliamdan sonra bu davetsiz misafirlerin kadın olduğunu anladılar. Topladıkları konsülde bunlardan daha fazlasını öldürme konusunda karar aldılar ama üzerlerine en genç erkeklerden oluşan bir birlik gönderdir. Bu birliğin sayısı tahmin ettikleri kadarıyla bu savaşçı kadınların sayısına eşitti ve bunlara verilen emir Amazonların kamp yerine yakın bir yere kamp kurmak ve bunlarla savaşmama, saldırsalar bile savaşmama, ama bunlar düşmanlığı bırakana kadar iyice bunlara yaklaşma emirlerini verdiler. İskitler bu kararı almışlardı keza bu savaşçı kadınlardan çocukları olsun istiyorlardı.

“Genç adamlar bu emirlere itaat etti ve Amazonlar bunların zarar vermeye gelmediklerini anladığında bunları rahatsız etmediler. Böylece iki kamp gün be gün bir diğerine yaklaştı. Genç İskitlerin Amazonlar gibi silahları ve atlarından başka bir şeyleri yoktu ve avlanarak elde ettikleri ile geçinip gidiyorlardı. Akşama doğru Amazonlar tek başına ya da çiftler halinde kamplarından çıktı. Bunu izleyen İskitler de aynısını yaptı ve aralarından biri ne onu geri çeviren ne de kabul eden yalnız bir Amazona yaklaştı. Amazon genç adamla konuşamadığı için, çünkü ikisi de birbirini anlamıyordu, Amazon genç adama yarın aynı yerde bir arkadaşı ile birlikte buluşmayı hareketleri ile ima etti ve kendisi de bir arkadaşını getirecekti. Bu genç adam kampa döndü ve ertesi günü bir başka İskit ile birlikte aynı yere geldiğinde onu kendi arkadaşı ile birlikte bekleyen Amazon’u buldu.

“Bu durumu duyan diğer genç adamlar, aynı şekilde başka Amazonları ehlileştirdi ve iki kampı birleştirip birlikte oturmaya başladılar. Her biri ilk hoşuna giden Amazonu eşi olarak aldı. Genç adamlar Amazonların dilini öğrenemedi ama Amazonlar kısa sürede eşlerinin dilini öğrendi. Birbirlerini anlamaya başladılar.

Böylelikle İskitler Amazonlara: “Bizim ailelerimiz ve mülklerimiz var ve farklı bir hayat sürmemiz gerekiyor. Bizim yurttaşlarımıza dönmemize ve onlarla yaşamamıza izin verin ama size söz veriyoruz ki sizden başka eş almayacağız.” dediler. Amazonlar şöyle yanıtladı: “Biz ülkenizdeki kadınlarla birlikte yaşayamayız. Çünkü onların adetleri bizimkilerden tamamen farklı; biz yay gereriz, cirit atarız, at süreriz ve kadınların öğrendiği hiçbir el işini bilmeyiz. Sizin kadınlarınız bunların hiçbirini yapmaz sadece kadınsal işlerle uğraşır. Hiç arabalarını terk etmezler ve avlanmaya çıkmazlar. Bu sebeple hep bir arada olmaya razı değiliz. Lakin eğer sözünüzü tutar ve bizi eşiniz olarak alır, ailelerinize gidip onlardan mülklerden payınızı isterseniz ve ardından geri dönüp ayrı yaşarsak razı geliriz.

“Genç İskitler bu açıklamaların doğruluğuna ikna olmuş, eşlerinin arzusuna uymuş ve mülklerinden paylarını alıp eşlerinin yanına döndüler. Ardından Amazonlar onlara: “Babalarınızdan ayrılıp ülkenize böyle bir kötülük yaptıktan sonra buraya yerleşmekten korkmalısınız. Bizi eşleriniz olarak aldığınız için Tanais’in öte yanına taşınıp orada oturmamıza izin verin.” dediler. Genç İskitler bu teklifi kabul etti: Tanais’i geçip doğuya üç gün ve daha kuzeye Maeotis’e doğru devam edip hala yerleşik bulundukları bölgeye yerleştiler. Burada Sarmatların eşleri hala eski adetlerini devam ettirir. At sürerler ve bazen eşleri ile birlikte, bazen de yalnız avlanırlar. Aynı zamanda kocaları ile birlikte savaşa katılır ve erkeklerle aynı giyinirler.

“Sauromatlar İskit dilini kullanır ama başından beri bu dilin bozulmuş bir halidir çünkü Amazonlar asla bu dili düzgün bir şekilde öğrenmemiştir. Evlilikleri hususunda, savaş alanında bir düşmanı öldürmemiş hiçbir bakire evlenemez: ama bazıları bu yasanın gerekliliklerine uymaz ve bu sebeple hayatları boyunca evlenmeden yaşar.”⁶²⁴

Herodot’un Amazonlara dair bu rivayetine başka eski anlatıların İskitlerle evlenip birlikte Sauromat ya da Sarmat halkını oluşturan Amazonların kökenine ilişkin bilgilerini de ekleyeceğim. Kafkasya’nın kuzeyinde en eski zamanlarda Meot halkı oturmaktaydı, Chio’lu Scymnos’una göre bunların soyundan gelen Sarmatlardı. Aynı halktan bir koloni İlinus ve Skolopitus idaresinde Küçük Asya’ya

⁶²⁴ Ç.N.: Bkz. Herodot, a.g.e., s.327-329

gitti, Kapadokya kıyılarında Thermodon yakınlarına ve Themiskire düzlüklerine yerleşti. Burada komşu halklara her türlü talanda bulundular. Ta ki bu halklar birleşip bu haydutları yenene dek. Ardından bunların eşleri silahlara atılıp kendilerini savundu. Bir süre savaşta üstün geldiler ama sonunda Yunanlar tarafından yenilip dağıldılar. Bunlardan bazıları denizin ötesine, kendi ülkelerine değil Tanais ötesine İskitlerin ülkesine kaçtı. Buradan yeni kocaları ile birlikte Tanais'in doğusuna taşınıp burada Meot adıyla yaşamaya devam ettiler.

Hipokrates der ki Palus Maeotis sahillerinde yaşayan bir İskit boyu vardır. Bu boy diğerlerinden büyük ölçüde farklıdır ve bunlara Sauromat denilir. Bunların kadınları at biner, at üstünde ok atar ve bekarken düşman üzerine savaşa gider. En az üç düşman öldürmeden bakire bir kızı almak yasal değildir. Erkekler evlenmeden önce ülkelerinin onlara dayattığı adetleri yerine getirir. Bunlarda at binip savaşa gitmek için evli olmak zorunlu değildir. Lakin gerektiğinde herkes silah kuşanır. Bunların sağ göğüsleri yoktur, çünkü anneleri küçük yaşta kızgın pirinç bir alet ile yakmıştır, açıktır ki bunun sebebi yukarıda verilenlerdir. Bu önlem sağ omuz ve kolun gücünü arttırır.

Cariandria'lı Skylax, Periplus adlı eserinde Sauromatlara dair şu bilgileri verir: Tanais'in ötesinde Asya'nın başlangıcında, karşınıza çıkacak ilk halk deniz kenarındaki Sauromatlardır. Günaiko-Kratumanoi (yani kadınlar tarafından yönetilen millet) Sauromat boyudur. Meotlar bu Günaiko-Kratumenoiler ile sınırlanır. Sintialar, Meotlardan sonra gelir ve Palus'un ötesine doğru genişler; bunların arasında şu Yunan şehirleri vardır: Phanogori, Kepi, Sind ve Patha liman kentleri.

Hiçbir yazar Amazonların kocaları ile Sauromatların kimliği hakkında bilgi sahibi değildir. Keza Chio'lu Scymnos der ki: Palus Maeotis adını Meot halkından alır. Sauromatlardan sonra Meotlar ve ardından Jaxamatler gelir. Demetrius, Palus Maeotis'e bunların kendi adlarını verdiğini gözlemlemiştir ve Ephorus der ki bunlar Sauromatlar ile aynı millettir. Sanılmaktadır ki Thermodon üzerinde yapılan

savaştan sonra Amazonlar bu Sauromatlar ile birleşmiştir ve böylece Sauromatlar Günaiko-Kratumenoi ya da kadınların yönettiği millet adını almıştır.⁶²⁵

Strabo'nun verdiği bilgi ise şöyledir: Denilir ki eskiden Amazonlar Albania ötesindeki dağlarda otururdu. Pompey'e Albania seferinde eşlik eden Theophanes, Albanialıların Amazonlar tarafından İskit boyları Legi ve Geli'den ayrıldıklarını ve Mermadalis Nehri bu iki boy arasında sınır olmuştur şeklinde bir iddiada bulunur. Lakin Skasuis, Metrodotus, Hipsicrates ve bölgeyi iyi bilen diğerleri Amazonların, Keraunian Dağlarının kuzey eteklerinde yaşayan Gargaraeanlar ile komşu olduklarını iddia ederler.

Strabo tarafından dile getirilen bu iki görüş sonuçta aynı sonuca; Legilerin modern Lezgiler ve Gelilerin İnguş kabilesi Galgaylar olduğu varmaktadır. Ayrıca Keraunian Dağları Kafkasların Beş-tau'a kadar devam eden kuzey koludur. Açıkta ki Amazonlar ve kocaları Kabardey'de ve Kuma bozkırında yaşamış ve Terek (Mermadalis) ile Lezgiler ve Kistian kabilelerinden ayrılmıştır. Bunların,

⁶²⁵ Mela ayrıca şu şekilde belirtir: *Ripas ajus (Tanais) Sauromatae at ripis haerentia possident. Una gens, aliquot populi, et aliquot nomina. Primi Meaotici γυναικοκρατουμενοι: regna Amazonum.*- Bu bilgiden biraz önce de şöyle der:- *Apud eos easdem artes foeminae quas viri exercent, adeo ut ne militia quidem vacent. Viri pedibus merent, sagittisque depugnant: illae equestre proelium ineunt. Nec ferro dimicant, sed quod laqueis intercepere, trahendo conficiunt. Nubunt tamen: verum ut nobiles habeantur, non in aetate madus est. Nifi quae hostem interemere, virgines manent-* Pomponius Mela Lib. I. Cap.19

Ç.N.: Biz burada Latince'den çeviri yapmaktansa var olan İngilizce çeviriden aynı kısmı Türkçeye tercüme etmeyi daha uygun bulduk. İlk kısım: "Sauromatae bu nehrin (Tanais) kıyılarını ve bitişik bölgelerini kaplar. Bunlar bir millet ama bazı insanların birkaç ismi var. İlki, Maeotid gynaecocratumenoe (Yun. Kadınlar Tarafından Yönetilen)- Amazonların Krallığı- İkinci kısım: Bunlar arasında, kadınlar erkeklerle aynı hünelerleri sergiler, öyle ki kadınlar savaştan bile geri durmaz. Erkekler piyade olarak hizmet eder ve ok-yay ile savaşır; kadınlar at üzerinde savaşa katılır ve kılıç kullanmaz tutsaklarını kementle peşlerinden sürükleyerek öldürür. Kadınların evlenme yaşına dair öngörülebiyecek bir yaş yoktur: bir düşman öldürmüş olan kadınların dışındakiler bakire kalır." F.E. Romer, Pomponius Mela's Description of the World, Michigan, 1998, s.66

Gens (Sarmatiae) habitu armisque Pathicae proxima: verum ut coeli asperioris, ita ingenii. Non se urbibula, ut cedens er sequens hostis exigit, ita res opesque secum trahens, semper castra habitat: bellatrix, libera, imdomita, et esque oe immanis atque atrox, ut foeminae etiam cum viris bella ineant. Atque ut habiles sint, natis statim dextra aduritur mamma. Inde expedita in ictus manus quae exeritur, virile fit pectus. Arcus tendere, equitare, vanari, puellaria pensa sunt: ferire hostem, adultarum stipendium est: adeo ut non percussisse, pro flagitio habeatur, fitque eis poena virginitas. - Mela Lib. III. Cap. 4

Ç.N.: "Bu ülke insanları Parthianlara kuşam ve tahkimat olarak çok yakındır ama iklim daha serttir, mizaçları daha kabadır. Bunlar ne şehirde ne de sabit bir ikamet yerinde yaşamazlar. Otlakların götürdüğü yere kadar giderler, hep kamplar halinde yaşarlar ve mülkleri ile zenginliklerini yanlarında taşırlar. Bunlar savaşçı, özgür, yenilmemiş ve çok yabani ve zalimlerdir ki kadınlarda erkekleri ile birlikte savaşa gider ve kadınlar bu faaliyete öyle uygundur ki doğduktan kısa süre sonra sağ göğüsleri dağlanmıştır. Sonuç olarak, bu göğüs olmadığından erkek göğüsü gibi gelişir, yay germeye uygundur." (Romer, a.g.e., s.110)

muhtemelen aynı şekilde eskiden daha kuzeyde yaşayan ve Orta çağ'ın Alanları olan Osetlerin atası olan Sauromatlar olduğu konusu ise bizlere açıkça Amazonların, Meotların, Sarmatların, Alanların ve Osetlerin bir ve aynı soya mensup olup bunun da Japhet olduğunu gösterir. Bunları ikinci ciltte daha iyi açıklamaya çabalayacağım.

Kabul ediyorum ki Amazonların uzun süre bir halk olarak yaşamış olmaları imkansızdır. Lakin bunların Heredotos tarafından anlatılan tarihi inanılmaz değildir. Bir takım paralel olaylar kaydedilmiştir. Öyleki Caribler arasında kadınların bir dil erkeklerin bir başka dil konuşulduğu anlaşılmıştır. Bu halk arasındaki efsaneye göre; ana karadaki Galibelerden gelen erkekler, Alonageslerin komşusu ve düşmanıydı ve bunlar adadaki bir başka kabile tarafından yoke edilince bunların kadınları ile evlendiler. Kadın ve erkekler arasındaki benzer dil farklılıkları hala kuzey Asya ve Amerika'da bulunmaktadır. Amerika da aynı şekilde kadınlar kocalarına savaşta eşlik ederlerdi. Öyle ki Peder Lamberti'nin bize *Relation de la Mingrelie* adlı eserinde aktardığına göre: Kendisinin burada kaldığı sırada prens, Kafkas Dağlarından çıkan bir halkın üç gruba ayrıldığı ve bunlardan en güçlü olanın Moscovitlerin ülkesine saldırdığı, diğer ikisinin ise bu esnada Suanlara, Karaçioli ve diğer Kafkas kabilelerine saldırdığı bilgisini veren bir mektup aldı. Lakin bunlar geri püskürtülmüş ve bunların ölüleri arasında pek çok kadın bulunmuştu. Bunların silahları, son derece Çarîf ve kadın tarzından bezenmiş olan Amazonların silahlarıydı ve Dadian'a bile getirilmişlerdi. Bu silahlar; miğfer, göğüs ve uyluk zırhından oluşuyordu ve bu zırhlar birbiri üzerine döşenmiş ufak demir levhadan oluşuyordu. Bu göğüs ve uyluk zırhları harekete engel olmayacak şekilde tasarlanmıştı. Bu göğüs zırhı bele ulaşan ve çok güzel kıpkırmızı renkli yünden kadın kıyafetine ilişikti. Yarım botları altın değil pirinç payetler ile süslenmişti ve tam ortasındaki delikten ilginç ve güçlü bir şekilde örülmüş keçi yününden ipler ile bağlanmıştı. Okları dört karış boyundaydı, yaldızlı ve en iyi çelikten uçluydu. Bu ucun sadece en uç noktası değil arka ucunda üç ya da dört sıra genişliğindeki kısmı da keskindi ki bir makas gibiydi. Bu Amazonlara dair bulabildiği tüm özellikler, yerlilerin bildirdiğine göre Kalmuklarla sık sık savaştıklarıydı. Prens Dadian Suanlara ve

Karaçiolilere bu kadınlardan birini canlı getirdikleri takdirde büyük ödüller vaat etti.⁶²⁶

Reineggs, Kafkasya'daki Çerkesler arasında Amazonlara dair bir hikayeyi ilk keşfedendir. “Çerkes arasındaki yaşlılar,” der Reineggs, “göçleri hakkında çok güzel bir hikaye anlatır. Bu hikayeden belirli bir çıkarımda bulunacağım ve bunu okurlarımın kararına sunacağım.- Diyorlar ki bizim atalarımız, henüz Karadeniz kıyılarında yaşarken Emmeçler ile sürekli savaşırlardı. Bunlar günümüzde Çerkeslerin ve Soanların yaşadığı dağlık bölgede ve aynı şekilde tüm Aghlo-Kabak düzlüğünde yaşayan kadınlardı. Aralarına hiçbir erkeği almazlardı ama askeri silahla donatılmışlardı. Savaşa katılmak isteyen her kadını birliklerine ve kadın savaşçı toplumlarına alırlardı. Nihayet, çeşitli başarılarla sürüp giden uzun süreli savaşlardan sonra birbirinin görüş alanındaki bir noktada olan iki ordu da belirleyici bir çarpışmanın başlamıştı. Bu sırada birdenbire, özel bir kadın peygamber ününe sahip Emmeç lideri, aynı şekilde kahin ruhlu biri olan Çerkes komutanı Thulme ile bir görüşme talep etti. Derhal iki ordu arasına bir çadır kuruldu ve buraya kahin ruhlu kumandan ve kadın peygamber buluştu. Birkaç saatlik bir süre sonrasında Emmeç lideri çıkıp kadın ordusuna Thulme'yi ile ikna ettiğini, kendisinin Thulme ile evleneceğini ve iki ordunun karıştırılacağını duyurdu. Bu konuda tüm düşmanlığın sonlandırılması şartı ile anlaşmaya varıldı. Kadınlar hemen askeri işlerden geri çekildi, Çerkesleri kocaları olarak aldı ve Çerkesler eşleri ile mutlu mesut günümüzde yaşadıkları bölgeye dağıldı.⁶²⁷

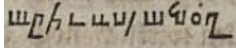
Çerkesler arasında bu efsaneyi doğrulamaya yönelik tüm çabalarım başarısız oldu. Bu konuda Kont John Potocki daha şanslıydı, ki kendisi, Çerkes ozanlar arasında buldu. Bu anlatının bir tek farkı vardı o da: Emmeçlerin savaştığı Nogaylardı ve kumandanları Tul'du. Reineggs'in Thulme'sinden şüphelenilemez ve böylelikle onun Çerkesleri Tatar'a dönüşmüştür.

Heredotos'un Amazonlara ilişkin anlattıkları mümkün olmaktan çok uzaktır. Bu konuda Herodot'un bunlara atlettiği İskit dilindeki bir adlandırma olan Ayor-Pata (adam-katili) adlandırmasını açıklamaya girişeceğim. Birkaç tarihi yazar bu ifadeyi Tatar-Türkçe'den türetmeye çabaladı. Lakin hiçbirisi, ١ er yani erkek/adam

⁶²⁶ Reineggs, *Recueil de Voyages au Nord.*, C. VII., Amsterdam, 1725, s. 180-181

⁶²⁷ Reineggs, *Allgemeine Hist.*, St. Petersburg, 1795, C.I. s.238-239

kelimesinden öteye gidemedi. Öte yandan Pata, öldürmek kelimesini yansıma bir kelime olarak kabul etmek zorunda kaldılar. Ne kadar bu kelime bu dillerde tam olarak açıklanamasa da eskiden daha geniş bir bölgede konuşulan Ermenice’de այր Air kelimesinin adam ve սաւս Sban ya da սաւսոն Sbaogh kelimesinin katil manasına gelmesi ve bu ikisi birleşik olarak աբիւսաւսն Ariousban ya da

Ariousbanogh yani adam-katili olarak bulunması dikkat çekicidir. Bu türetmenin bir hipotezden daha fazlası olduğunu iddia etmeyeceğim lakin Herodotus’un Sarmatlar hakkındaki bu bilgiyi bir Ermeni’den almış olması ve bu anlatıda geçen barbarca terimi İskit olarak yanlış anlamış olması kesinlikle imkansız değildir.

Thermodon adı Amazonlardan geliyor olabilir. Çünkü Sarmat dilinde gözlemlediğim kadarıyla aynı şekilde bu soya mensup modern Osetlerde olduğu gibi Don kelimesi su ve nehir manasına gelmektedir. Bu anlam Thermodon kelimesinin de bir parçası olabilir. Öyle ki Osetler arasında şu nehir adlarını bulabiliriz: Arredon, Ursdon, Faynagidon, Dugordon, İskati-Komi-don vb.

Diğer bir yandan Schober bizi Memorabilis Russico-Asiatica adlı eserinde Dağıstan’da duyduğu Amazonlara dair hikaye hakkında bilgilendirir. Bu hikaye olağanüstü gözükmektedir. “Burada,” der Schober, “diğer kabilelerin yanı sıra gözüpek Amazonlar oturmaktaydı. Şüphesiz ki onlara dair hiçbir ize artık rastlanmamaktadır. Lakin Ermeni ve Tatar tüccarlar bunların kalıntılarına Büyük Tatarı’deki belli dağlarda rastladıklarını ve bunların hala Emazuhn adını taşıdıklarını anlatır. Denilir ki bunlar hala erkeklerini tamamen hakimiyetleri altında tutarlar, onlara en aşağılık ev işlerini yaptırırlar ve yatak arkadaşı olarak kullanırlar. Eskisi kadar askeri işlere düşkün değillerdir ama hala avlanmaktan çok keyif alırlar.

24 Aralık’ta Terek’in sağ kıyısından yolumuza devam ettik. Vladikafkas’tan oraya vardığımızdan daha küçük bir koruma ile 30 Kozak ve 12 atlı polisle ayrıldık. Dört verst devam ettikten sonra İnguş köyü Saukkua solumuzda kalıyordu. Burası şu an Ruslar tarafından Saurova olarak adlandırılıyor. Köy Terek’in sarp kıyısında, Kafkasların ilk silsilesine yaklaşık on verst mesafede bulunuyordu. Vadiden, beyaz kalkerli taştan yapılmış konik yüksek kuleler dışında bu köyün hiçbir kısmı görünmüyordu. Bu kuleleri daha yakından gözlemleyebilmek için bir tepeye çıktım.

Kulelerin altında kapısı yoktu. Sadece yaklaşık 12 fit yüksekliğinde büyük dikdörtgen bir gedik vardı. Keza buradan içeri girmek merdivensiz mümkün değildi. Kozaklarım kısa süreli gezintim üzerine hemen alarma geçip ihtiyaç halinde beni korumak için yanıma geldiler. Bunların dost oldukları ve müttefik oldukları dağlılara karşı güvenleri çok az. Saurova'da İnguş ve Osetli sığınmacıların yaşamaktadır. Bunların neredeyse tamamı ahşap kulübelerde yaşamaktadır. Fakat Osetler İnguşları sayı olarak geçmektedir. Öyle ki buraya Oset köyü demek İnguş köyü demekten daha uygun olacaktır. Doğuya doğru yaklaşık bir verst mesafede Buşhua köyü bulunur. Buradan yedi verst daha doğuda Büyük İnguşya vardır. Saukkua'dan beş verst sonda ve takriben Vladikafkas'tan dokuz verst sonra Rusların Balta dedikleri, Oset köyü Baltaş'a⁶²⁸ vardık. Burası Terek'in sol kıyısındaki bir tebeşir tepesinin bayırındaydı. Sadece birkaç yıl önce yapılmış uzun ahşap bir köprü Terek'ten geçiş sağlıyordu. Bu köprüden geçip Darıla'ya varana dek yolumuza sol taraftan devam ettik.

Güney-Güney-Doğu istikametinde akan, Kuzey Kafkasya ile tamamen kesişen Terek'in vadisine girişte, sağ ve soldaki tepeler kireç taşından olanları kil taşından olanlar takip ediyordu ve nehir burada siyenit ile yükseliyordu. Darıla ötesinde, eskiden Kafkas Geçidi olarak adlandırılan yerde, Gürcistan sınırında, sinetik dağlar son buluyor ve bazalt özellikli olanlar başlıyordu. Bunlar az çok killi şist tepeler ile kesiliyordu. Sadece Kafkasya'nın yüksek dağlarına kadar değil aynı zamanda bunun en yüksek silsilelerini aşıyordu. Buranın karşısında güneyde bulunan Aragvi'deki Terek vadisinden giderken seyyahlar buradan geçmek zorundaydı.

Baltaş'ın aşağısında vadi içerisinde ufak bir düzlük var. Burada İnguşlar yazları koyunlarını tutuyordu. Bu ayrıcalık için köyün sahibi olan Oset ailesi Temir Sultan İlaldı'ya ufak bir vergi ödüyorlardı. Ülkenin bu bölgesinde bolca olağanüstü boyutlarda ıhlamur ağacı bulunuyor. Bu ağacın kabuğundan Kozaklar ve Rusalar nöbetteyken ya da çalışırken yazları Terek vadisine yağan ağır sağnaklardan

⁶²⁸ Ç.N.: Балта (Balta), günümüzde Kuzey Osetya- Alanya ÖZerk Cumhuriyeti' nde kırsal bir yerleşim yeridir. *По́товая Карта Росси́йской Империи Част I.*'de ve *Подробная По́товая Карта Росси́йской Империи*' de Балты (Balti) şeklinde Vladikafkas'tan 10,5 verst mesafede verilmiştir. *Военно Доро́жная Карта Части Росси́и и Погорани́чнй Земел'* de ise Балта (Balta), şeklinde aynı konumda verilmiştir. Bu konum Balta'nın güncel konumuna çok yakındır.

kendilerini korumak için kulübler inşa ediyorlar. Bu sağanaklar dağlarda bir yağmaya başladığında kısa sürede durmuyor. Yağmur sonrasında güneşin yakıcılığından topraktan ve bitkilerden gün içinde yükselen buhar, akşam tekrar yapmur olarak dökülüyordu çünkü havanın serinliği buharı yoğunlaştırıp su damlası haline getiriyordu. Bu devamlı buharlaşma ve yoğunlaşma; nehirlerin aşırı rutubeti taşımaya dek ya da fırtına bulutlarının kuzey düzlüğüne doğru toplanması ve genellikle hızla nemli havaya son vermesine dek sürüyor.

Baltaş'ın kuzeyinde küçük bir nehir olan Sengakin Terek'e soldan dökülür. Bu köyden Sengakin'in kuzeyindeki en yüksek tepeler silsilesine tırmandım. Burada barometre 23 inç üç çizgiye düştü, gerçi öncesinde olduğu gibi tırmanışım sonrasında Terek yatağında 25 inçte durdu. Yaz mevsiminin aşırı sıcaklığında Sengakin'in su yolu oldukça kurudur ama ağır yağışlardan sonra akışı kabarır. Derenin yatağı, derenin kenarından yükselen tebeşir tepelerinden akıp gelen yuvarlak, beyaz ayrılmış kalker taşlarından oluşur. Terek'in doğu tarafında, bu derenin karşısında, geniş ama oldukça yüksek bir vadi Kumbalay'a doğru genişler. Bu vadide İnguş yerleşkeleri bulunur. Bu vadinin ve Sengakin'in güneyinde tepeler kuzeydekilerden daha yüksektir. Sadece kireç taşından oluşan yüksek, kel, piramit kayaların açık gri düzensiz başları görünür. Bunların tepesine ağustos sonu gibi erken bir zamanda, yağmur mevsiminde kar yağmasına rağmen vadi hava oldukça sıcaktır. Bu küçük vadiler meşe ve ıhlamurdan oluşan kerestelik ağaçlar ile ormanlıktır. Bunlar arasında az rastlanan akça ağaç dağlara doğru olan yerlerde çok yaygındır.

Sengakin deresi yakınlarında bir ağaç oyuğunda kış uykusuna burada yatmış bir fındıkfaresi (Sciurus Glis) yuvası buldum. Terek üzerinde bu hayvan bilinmeyen bir hayvandır lakin Gürcistan'da çok yaygın olduğu söylenir ve adı გზისო Gnavi'dir.

Bu küçük gezi bizlere birkaç saate mal oldu ve Vladikafkas'tan geç bir saatte çıktığımız için geceyi Baltaş'ta geçirmenin uygun olacağını düşündük. Böylece Oset ve İnguş saldırılarına açık olmayacaktık. Osetler ile birlikte oturan bir Rus memurlarla birlikte konakladık. Ev kütük ve kütük benzeri ağaç parçalarından özensizce inşa edilmişti. Konuttan çok bir barakaya benziyordu ama yine de ev

sahibinin kurduğu harika bira ve koyun eti olan masada koyunun başı misafirleri olarak bizim önümüze kondu.

3.31. Otuz Birinci Bölüm

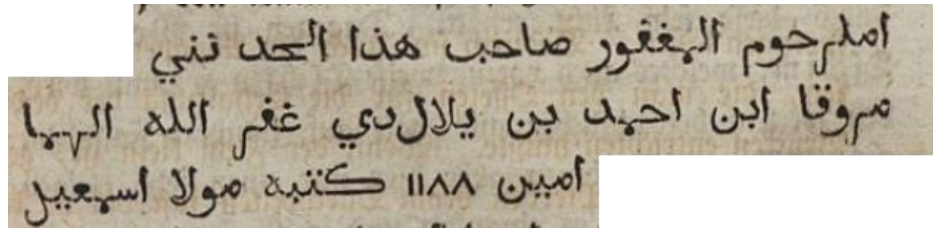
Baltaş'tan Ayrılış - Terek Üzerinden Sinteh Denilen Dar Bir Geçit - Sau-Don - Oset Mezar Taşları - Dallag-Kau ya da Kaytuhova Köyü - Ulag Zmi-Kau ya da Çim - Bu Köylerdeki EvYapısı - Yaban Keçisinin Farklı Türleri - Kafkas Kekliği - Zehirli Otlar Verilen Atların Nadir Hastalığı - Laars Köyü - Şimit Osetlerinin Kökeni - Yaşlılarının Kökeni - Bunlara Eskiden Ödenen Köprü Vergisi - Küçük Kabardey Çerkesleri ile Anlaşmazlıkları - Dar Arvekum Vadisi - Darıla ya da Dayran, Eskilerin Kafkas Geçidi - Eski Yazarların Buna Dair Tasvirleri - Gelthi Köyü ve Defdaroki Deresi - Buradaki Kar Yağışı - Bazalt-Dağlar - Sto ya da Psedo Köyü - Stephan-Tzminda ya da Kazbek - Karantina - Bivak

25 Aralık sabahında erken bir saatte Baltaş'ı, 20 Atlı polis ile birlikte terk ettik ve yolumuza Terek'in sol tarafından devam ettik. Yolumuz dört verst boyunca Terek'in suladığı düzlüğü kaplayan kayın ve akçağaç ormanında sürdü. Bu orman her iki taraftan da dik ve çıplak kireçtaşı kayalıklarla sınırlıydı. Ormanın bitiminde nehir dik batı tepelerinin eteklerini suluyordu. Bu tepeler bir geçit oluşturmak için oyulmuş ve üzerine kemer inşa edilmiştir. Fakat bu geçit o kadar dardır ki sadece iki atlıyı aynı anda alır. Eskiden seyahat edenler burada batı kıyısından doğu kıyısına geçmek ve birkaç yüz adımlık mesafede sık bir yerden nehrin tekrar batı kıyısına geçmek zorundaydı. Burada iki köprünün yılda bir inşa edildiği de olurdu ama hiçbirisi Mayıs ayında nehrin kabardığı dönemden sağlam çıkamazdı. Haziran, Temmuz ve Ağustos'ta bu bölgeler geçilmezdir. Bu zamanlarda seyahat edenlerin su yüzeyinden yaklaşık 60 fit yüksekliğindeki dik batı kıyısındaki patikayı takip etmesi gerekir. Bu yolda kayaların sağlam ve dik olduğu bir yere on beş basamaklı neredeyse dik bir merdiven yapılmıştır ve kayda değer bir tehlikeyi göze almadan tırmanılmaz. Bu bölgeye komşu Osetler Asinteh derler. Burası Terek üzerindeki aşması en zor geçitlerden biridir. Lakin Kafkasya'dan Tiflis'e askeri yol açılırken kayalıkları patlatmak ve oymak ve burası sadece kireçtaşından oluştuğu için daha kolay oluşturulan geçitleri yapmak daha kullanışlı görülmüştür. Bu yol oluşturulduktan sonra Osetlerin iki köprüden geçiş için aldıkları vergi de yürürlükten kalktı. Nehir alçakken, su nehri geçen atların neredeyse karnına gelir. Lakin bu derin

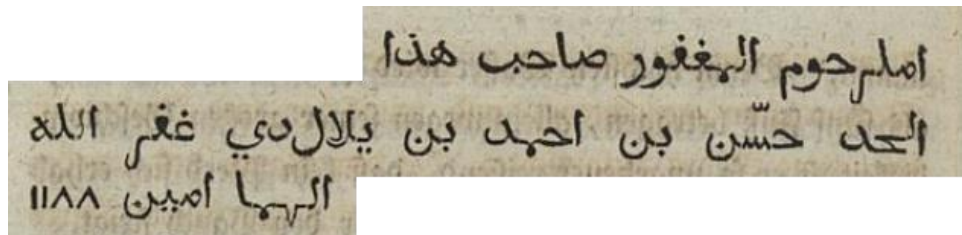
kısımlar 10 ila 15 adım genişlikten fazla değildir çünkü Terek pek çok kola ayrılır ve Terek'in burada düzenli kıyıları olmadığı gibi bazen bir yatakta bazen bir diğerti akar. En derin yeri zar zor beş fit kadardır ama buralarda akıntı çok hızlıdır ve atlar suyun karnının üstüne geldiği bu yerden geçemez.

Terek'in yatağı büyük yuvarlak taşlarla doludur, bunların bazıları kırmızımsı kahve rengi bazısı yeşil, mor, siyah ve beyazdır. O kadar ki bunlarla kaplı zemin eşsiz ve ebruli bir görünüm sergiler. Eskiden su altında olan yerlerde bu kayalar çözünük olarak kum şeklindedir. Bu kum, zemin ne çayırda ne de karla kaplı olmadığından daha çok göze çarpar.

Üç verst ötede ve takriben Baltaş'tan yedi verst ötede, güneyden kuzeye doğru akana San-don yani Kara-su deresine vardık. Bu dere üzerinde Terek'in çevrelediği düzlükte pürüzlü taştan yapılmış bir kale vardır. Burada bazı birbiriniz izleyen yazlarda küçük bir Rus müfrezesi yalnızca bir adet top ile atanır. Lakin burası yeni boşaltılmıştır. Bu kalenin karşısındaki düzlükte dikili taş biçiminde iki kumtaşı birbirine yakın mesafeye dikilmiştir. İlkinde şu manaya gelen Arapça bir metin vardır: “Merhum, günahları affedilmiş, bu sınırların sahibi, Ahmet oğlu, İlaldı oğlu, Neni Meruka, Tanrı onu muvaffak etsin. Amin 1188 (Miladi 1774) Katibi Molla İsmail”

Diğerinde aynı dilde şu kelimeler yazılıdır: “Merhumi günahları affedilmiş, bu sınırların sahibi, Ahmet oğlu İlaldı oğlu Hasan, Amin, 1188”

Sau-don Deresi'nin güneyinde, Terek seviyesinden yaklaşık 120 fit yukarıda Dallag-kau yani Alçak köy adlı Oset köyü bulunur. Bu köy anı zamanda Baghiri-kau olarak kurucusu İlaldı oğlu Baghir'in adıyla da anılır ve Ruslar tarafından Nishnei Çim⁶²⁹ ya da Kaytukova olarak adlandırılır. Ulag Zmi-kau yani Zmi'nin Yukarı Köyü Ruslar tarafından Verhnoi Çim olarak anılır ve Sau-don'dan 180 fit yükseklikte yer alır. Dallag-kau, 20 kulübeden oluşan ortalama bir yerdir. Bu kulübelerin duvarları yontulmamış taştandır ve harçla sıvanmamıştır bile. Hatta yarıklar bile gübre ile doldurulmuştur. Evin kapısında odaların kapıları ile aynı şekilde, içeriye ışık alacak aralıklar bulunmamaktadır. Aksine Verhoi Çim, aynı zamanda sadece Çim de denilen, itibarı sebebiyle daha kayda değerdir ve yaklaşık yüz aile barındırır. Buna rağmen evler çok daha ufak bir yer kaplar, birbirine yakın bir şekilde ve sokaklar üzerine inşa edilmişlerdir. Dört duvardan oluşup pürüzlü taşla inşa edilmişlerdir ve zar zor altı fiti aşan yüksekliktedirler. Oldukça düz olan çatıları, köknarı kirişlerin üzerine kil kaplamadan oluşur. Tam merkezde, odanın ortasında yanan ateşin dumanını tahliye etmek için kil ya da inek tezeği ile sıvanmış sepet örme bir baca bulunur. Ev, tüm ışığı kapı kapalıyken bu bacadan alır. Bu konut-evlerin yanında ve arasında ahırlar ve hayvan-evleri bulunur. Bunların bir kısmı kütükten, bir kısmı ise çubuktan örmedir. Her bir köyde dört köşeli kulelere rastlanır. Bunlar savaş zamanında sığınmacıları konaklamasına yara ki daha önce gözlemlediğim kadarıyla İnguşları ağırlamışlardır. Bu yapıların taşları harç ile yapıştırılmıştır, ki bu buradaki insanlar taze yapılmış kireç kullanmadıkları için son derece yapışkandır ama yakıldığı çukurda kendi haline bir yıl ya da daha fazla kendi haline bırakırsanız kendiliğinden parçalanır. Bu sebeple hemen suyla karıştırılmış sönmemiş kireçten daha yapışkan olarak kabul edilir. Almanya'nın bazı bölgelerinde kamu yapılarının inşasında son derece katı bir şekilde uygulanan bu uygulama evrensel olarak uygulanıyor olsa gerek.

Yazın bu bölgedeki mısır tarlaları kuzgunların uğrak yeridir. Bunları kan-kırmızısı gagası va ayakları vardır ve bu türe Kuzey Mogolistan ve Sibirya'da Kiahta'da çok sayıda rastlanır. Burada benzer şekilde Osetler tarafından vurulmuş dişi bir dağ keçisi (*Capra rupicapra*) gördüm, onlar bu hayvana kendi dilinde

⁶²⁹ Ç.N.: Чми (Çim), günümüzde Kuzey Osetya-Alanya Özerk Cumhuriyetinde kırsal bir yerleşim yeridir.

Dsabitler diyor. Bu hayvanlar burada çok sık görülür ve en yüksek kayalıklarda koşarken ya da zıplarken görülebilirler. Bunların yanı sıra yüksek Kafkas Dağlarında iki tane daha yaban keçisi türü vardır. Bunlardan ilki sıradan dağkeçisidir. Bu sonuncusuna Osetler *Boc* derler, bunlar diğeri kadar çok sayıda değildir. Bunlara Terek ile Kumbalei arasında, özellikle de Uagua adlı otlığa giden yolda rastlanır. İkincisine, Ruslar yaban keçisinden başka bir ad vermese de Gürcüler tarafından *ჯობგო Cihvi* olarak adlandırılırlar. Bunlar sürüler halinde dağların tamamında dolanırlar. Yapı olarak keçiye benzerler ama boyut olarak çok daha büyük olup uzun ve büyük boynuzları vardır. Bu Cihvi, diğer tüm hayvanlar için ulaşılmaz olan en yüksek kayalıklara tırmanır ve kışın yüzleri rüzgara dönük olarak en yüksek zirvede yatıp en yoğun soğuklara karşı hissizleşirler. Etleri yumuşaktır ve geyik etine benzer.

Gürcülerin *Şurçi* dedikleri, Kafkas keklığı Kafkas Dağları bölgesinin tamamına yayılmıştır ve yapı olarak sıradan keklığe benzer ama sıklıkla boyut olarak tavuktan büyüktür. Bu kuşlar kış için ot toplar ama genellikle bunları yaban keçilerinden çalar. Böylelikle yaban keçileri bu soyguncuların dışkıları ile beslenmek zorunda kalır.

Gece çökmeden Stephan Tzminda'ya ulaşmak için elimizden geleni tüm nakliyeleri yapsak da, tatsız bir kaza sebebiyle umduğumuzdan daha uzun alı konduk. Yük beygirlerimden biri hastalandı ve oldukça agresifleşti. Çifte attı, yere vurdu ve duvarlara doğru koşmaya başladı. Her eklemi titriyordu ve ter boşanıyordu. Çok işiyordu ve idrarı koyu sarıydı ve sıkça solunum zorluğu çekiyordu. Ne var ki solunumu tıkanmamıştı ve Osetlerin dediğine göre bu rahatsızlık zehirli bir bitkiden kaynaklanıyordu. Keza bu bitki geçen yılın samanında çokça bulunuyordu. Midesinde herhangi bir iltihaplanma olmaması için Kozaklar ata süt ve barut içirdi. Yaklaşık bir saat içinde hayvan can verdi. Hayvanı açtığımızda ne göğsünde ne de karnında hiçbir iltihaplanmaya rastlamadık. Midesi yediği saman ile doluydu ama bağırsakları boştu ve şişti. Tatarlar bu hastalığa *at-kıran* diyordu.

Bu kaza beni utanç içinde bıraktı. Yükleri taşımak için yeni bir yük beygiri temin edilemeyeceği için eşyaları taşıması ve diğer atlara yüklemesi için Oset

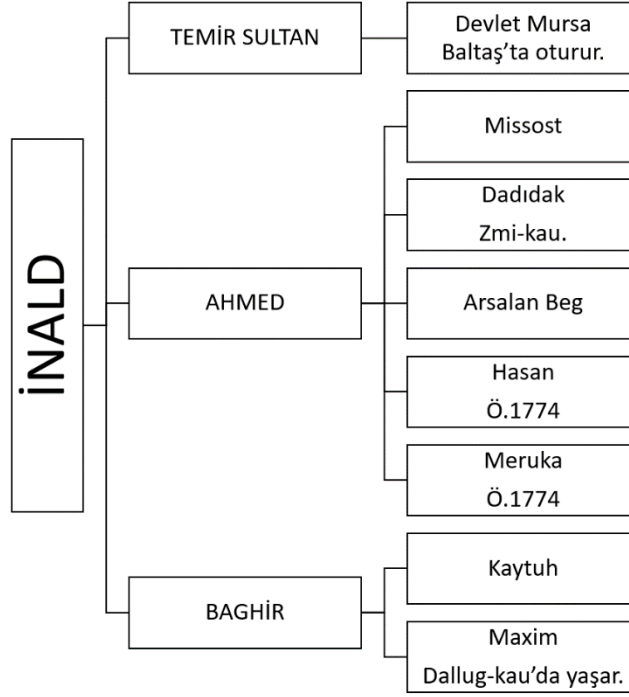
tutmamız gerekiyordu. Kısa bir mesafede bulunan Laars'a kadar (en kötü bir Alman mil) dört gümüş rubleye üç hamal tutmak zorunda kaldım.

Akşamüstüne doğru Laars⁶³⁰'a vardık, buraya Osetler Gors diyordu. Burası Gürcisatn sınırına varmadan önceki son Oset köyüydü ve Terek'e soldan dökülen Laars-don nehri üzerinde bulunuyordu. Yanında, dik bir yükseltinin üzerinde, sağlam bir kale bulunuyordu. Kale, bir binbaşı emrinde iki piyade taburu ve dört topla korunuyordu.

Baltaş ile Laars arasındaki yol burada yaşayan Osetler tarafından Şimit olarak adlandırılıyordu. Baltaş, Dallag-kau, Ulag Zmi-kau ve Laars köyleri Slonateh ailesine attı. Bu aile aslen Fiag Nehri üzerinde bir Bed böyü olan Valagirian köyünde yaşamaktaydı. Ailenin bu yeni konun kurucusu İlaldı buradan yetmiş yıl önce kaçmış ve Ulag Zmi-kau ya da Çim köyünü kurduğu Terek üzerine yerleşmiştir. Oğlu rahmetli Ahmet, ebeveynleri ile birlikte burada yaşamaya devam etmiş ama iki kardeşi Temir Sultan ve Baghir onlardan ayrılmış ve her biri başka bir köy bulmuştur. Temir Sultan, Baltaş'ı kurmuş ve diğeri ise Dallag-kau ya da aşağı köyü kurmuştur. Buralar onların torunlarına aittir. Bu yerleşkelerin anası olan Çim. Günümüzde Dadaruk adındaki Ahmet'in oğullarından birine aittir. Dallug-kau'da Maxim Slonateh ve Baltaş'ta kötü şöhretli Devlet Murza yaşar. Devlet Murza, Ruslar tarafından Devletka olarak tanınır, ganimetini eki Vladikafkas valisi Kont İveliç ile paylaşmaya alıştırmıştır. Böylece vali Devlet Murza'nın ceza almadan yağma

⁶³⁰ Ç.N.: Нижний Ларе (Nizniy Lars), günümüzde Kuzey Osetya-Alanya Özerk Cumhuriyetinde kırsal bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdur Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii*'de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pograniçnih Zemel*' de Лареъ (Lars') şeklinde Balta'nın güneyinde verilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de ve *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*' de aynı adla ve aynı konumda Balta'dan 15¼ verst mesafede verilmiştir.

yapmasını sağlamıştır. Bu sebeple Simiti ailesinin kökeni şu şekildedir:

Bu Ostetler eskiden bu topraklarda hak iddia eden İnguşlara vergi öderlerdi ama bunlar yeni gelenler ve dağlı sığınmacılar ile güçlendiler ve böylelikle şimdi kendilerini Tagaurian Osetlerinden sayıyorlar ve artık harç ödemiyorlar. Askeri yolun inşasından önce, Terek'i Laars ile Darila arasından geçen köprülerden geçen Rulardan yıllık yüz gömlek alıyorlardı. Bu köprüler sıklıkla akıntıya kapılıp giden yanyana yerleştirilmiş iki kirişten oluşuyordu. Hemen bir sonraki gün yine anı yere son derece şiddetli akıp çokça taş parçası taşıyan taşkınla gelip yerleşiyorlardı. Nehrin köpüklü dalgalarının gürültüsü öyle yüksektir ki kıyısına yirmi adımlık mesafede kendisini ne kadar zorlasa da yanındaki insanın ne dediğini anlamak imkansızdır. Askeri yolun tamamlanmasından beri Vladikafkas'dan gelen yolcular Terek üzerinden sadece üç köprü geçer, oysaki bu sayı on yıl öncesine kadar on yediydi.

Baltaş, Çim, Dallag-kau ve Laars Osetleri kendileri İnguşların vergisinden kurtardıktan sonra, yaklaşık otuz yıl öncesine kadar Küçük Kabardeydeki Çerkes Mudar ailesi prenslerine vergi ödediler. Missost adında Çimli Ahmet'in en büyük oğlu, o zamanda kız kardeşini zorla almak isteyen Çerkes prensi Alhest

Muldarate'yi öldürdü. O dönemden beri tüm bu köyler bağımsız oldu. Çünkü Şimit Osetleri, ne zaman Kabardey'de bulunma giriminde bulunsalar tutsak düştükleri ve onları köle olarak satan Çerkesler ile düşmanlardı. Bu Missost'un dördüncü kardeşi Aslan Beg, kunak ya da misafir olan, Çerkes prens tarafından kardeşinin kanına karşılık intikam olarak gözetleme kulesinde uykusunda bir tabanca ile vurularak öldürüldü ve prens hala ailesiyle birlikte yaşamakta olduğu İnguşların yanına kaçtı.

İstir Zmi ya da Ulag Zmi-kau'nun karşısında, Terek'e sağdan dökülen Makal-don (İnguş Mukila'da) üzerinde iki Oset ailesi yaşar. Bu aileler Şarahe-kau köyünde yaşar ki bu köy açık konuşmak gerekirse Zurah ve Lenateh adlı iki köyden oluşur. Makal-don'un yukkarısında, batıya doğru, Gudamaqari ve Pşavi'de sınırlanan İnguşlar yaşarlar ve bunlar gibi mükemmel soygunculardır.

Laars'ı terk ettikten sonra Terek'in sol kıyısından yolumuza devam ettik. Buradan Darila'ya altı verst mesafe vardı. Dört verst ilerledikten sonra başka bir son derece dar bir geçide geldik. Burada Terek yüksek dik kayalıkların eteklerini suluyordu, buradan bir geçit oluştu. Burası şimdilerde yarım bir kemer şeklindeydi, buradan yolcular eskiden tırmanmak sorundaydı. Buradaki vadi son derece dar ve Gürcüler arasında ბაბტარი Bahtari olarak anılıyor. Lakin Osetler tarafından Arve-Kun, yani Cennet kayalığı Vadisi olarak anılır çünkü her iki taraftaki kayalarda göğün kuleleri gibi gözükmektedir ve akşam üstü saatleri güneş ışınlarının vurması dışında geçilmez görünürler.

Hurmuk ve Çat-don çaylarını geçtik ve iki verst sonra antik დარიალი Darila⁶³¹ kalesi yıkıntılarına ulaştık. Bu kaleden yalnızca Terek'in sol kıyısında birkaç kalıntı kalmıştı. Çünkü diğer kısımları askeri yolun inşası sırasında patlatılmıştı. Kale faydalı bir şekilde bir kayanın üzerine konumlandırılmıştı ve eteklerini Terek suluyordu. Buradaki vadi 120 yardadan daha geniş değildir ve her iki taraftan yüksek tepelerin yamaçları ile sınırlanmaktadır. Sol tarafta eskiden vadi

⁶³¹ Ç.N.: დარიალი (Dariali), günümüzde Gürcistan'da kırsal bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da дариаль (Darial') şeklinde Lars'ın güneydoğusunda verilmiştir. *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii*'de, *Generalnaya Dorozhnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Chasti Aziyatskoy Razdelennaya na Gubernii*' de ve *Voennno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel*' de дариель (Dariel) şeklinde aynı konumda verilmiştir ve aynı yazılış ile *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de ve *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*' de Lars'tan 7 verst mesafede verilmiştir.

boyunca var olan duvarın kalıntıları görülürdü. Kayanın doğusunda, Terek'in yanında, düzlük suyu taşımada kolaylık olsun diye yontulmuştu ve kalenin aşağısında bölge uzun zamandır terk edilmiş olsa da meyve bahçesi kalıntıları bulunmaktaydı. Osetler tarafında Dayran olarak adlandırılan Daeila, Gürcistan sınırında, Terek'e oldan dökülen Zah-don üzerinde bulunur. Buranın karşısında, kendi sağına doğru akan Ahkara ve bunun boyunca bir yol bulunur. Bu yol Mukil ve İnguşlara doğru, K'ahethi içlerinde Ulasoni'nin kaynağına, Ahkara ya da Girgi olarak adlandırılan karşıya kadar devam eder. Burada dağlar kırmızı mısır mermeri ile karışık bir miktar parıltılı malzemeden ve Daril'ya yakında, Terek'in solunda porfil türü yeşil bir kayna oluşur.

Gürcistan Tarihi'ne göre, Darila M.Ö. 167 ile 123 yılları arasına hüküm süren üçüncü Kral ბორჯან Mirvan ya da ბორმან Mirman tarafından, egemenliğini Kafkasya'nın Kuzey'ine yerleşmiş olan ხაზარი Hazarilerin baskınlarından korumak için yapıldı.⁶³² Darila adı Tatar kökenli gibi görünmektedir. دار Dar ya da طار tar dar manasına gelip جول jol ya da jöl yol manasına gelmektedir. Sonuç olarak دارجول Darjöl dar geçit manasına gelmektedir. Öyle ki Termopopylae'de olduğu gibi 300 adam kalabalık bir orduya burada karşı koyabilir. Darlila'nın biraz kuzeyinde eskiden bir saray ve güneyinde Terek'in doğusunda, Bagration ailesinde Gürcü Kralı დავით IV. Davith tarafından inşa edilmiş kaya üzerinde bir kale bulunduğu kaydedilmiştir. Bu kral ადმა ქენებელი Agma Şenebeli ya da bani soyadını taşımaktaydı ve 1089 ile 1130 yılları arasında hüküm sürmüştü. Kaleden birkaç kalıntıdan başkası gözlemlenememektedir.

Darila ayrıca Gürcüler tarafından ხევის კარი Hevis-K'ari ya da Hevi⁶³³ Kapısı olarak da adlandırılmaktadır. Ki bu da şüphesiz eskiler tarafından tanınmış bir Kafkasya Geçididir. Bu geçit hakkında Pliniy şu bilgileri vermektedir: “Bu insanların ülkesinde (Iberia, Diduri ve Sodi) Kafkasya Geçidi bulunur, buraya çoğunluk hatalı bir biçimde Kaspiyan der- dik sarp kayalıkların arasındaki devasa

⁶³² Ç.N.: Brosset eserin bu kısmında “Daroubal” olarak ifade ettiği kapılar hakkında Türk Tarih Kurumu çevirisinde bu ismin Derbend adının farklı bir yazımı olabileceği önerisi bulunmaktadır. Yazar kaynak gösterdiği kitabın aksine 3. Gürcü Kralının hükümdarlık süresini de farklı vermiştir, Brosset'in verdiği tarih M.Ö. 162-112 yıllarıdır. Yazar burada Daroubal adını Darila olarak almış olabilir.

⁶³³ Hevi, Gürcülerin Terek üstlerindeki vadilere verdiği addır.

bir doğal yapıda geçitler demir parmaklıklar ile kapatılmıştır. Buranın altından Diri odoris akar. Geçidin bu tarafında, bir kayanın üzerinde Kumanya adında bir hisar bulunur. Burası sayısız ordulara karşı koyabilmek için çok güçlü bir biçimde tahkim edilmiştir.”⁶³⁴ Bu tasvir yalnızca Darila’ya mükemmel bir biçimde uygun değildir ayrıca Tergl (Terek) nehrinin Gürcüce adı olan თერგოლ მდინარე Thergiss mdinare adlandırmasının Diri odoris’in bozulmuş hali olduğunu düşündürmektedir. Darila’nın batısındaki bölge Osetler tarafından hala Koban olarak anılmaktadır, bu da Pliny’nin bahsettiği Kumanya hisarını hatırlatmaktadır.

Procopius, Kafkasya Geçidi’ne Kaspiyan⁶³⁵ adını vererek Pliny’nin burada kınadığı hataya düşmüştür. Yine de bu bölgelere dair açıklaması son derece doğrudur. “Kilikya’daki Taurus Dağı,” der Procopius, “önce Kapadokya’ya doğru, oradan Armenia, Persarmenyası, Albenya ve İberya içlerine doğru yükselir ve burada yaşayan insanların bir kısmı özgür olup bir kısmı Pers hakimiyeti altındadır. Taurus boyut olarak artmaya devam eder ve daha ileri geriledikçe hem boy hem de genişlik olarak büyümesi hayret vericidir. İberya sınırları ötesinde dar bir yol en yüksek vadiye doğru gider, kırk stadyalık bir mesafede, neredeyse hiçbir çıkışın gözükmediği dik ve geçilmez kayalıklarla sıkıca kapanır. Burada doğa, insan eliyle yapılmış sayılabilecek bir geçit oluşturmuştur ve burası eski bir adlandırma olan Kaspiyan Geçidi olarak anılır. Burası sulak bir düzlüğe doğru genişler ve tüm bölge çok sayıda geniş ova barındırdığından insanlar at yetiştiriciliğine alışmıştır. Burada Hun olarak bilinen tüm boylar yaşar ve yerleşimleri Palus Maeotis’e kadar uzanır. Bunlar yukarıda bahsedilen geçidi Romalılara ya da Perslere saldırmak için geçtiklerinde diri atlara biner ve sadece biraz dolanmazlar ki İberya sınırına ulaşmak için kat ettikleri mesafe kırk stadyadır. Eğer başka bir yol izlerlerse büyük bir yorgunluğa dayanmak, atlarını geride bırakmak ve dağlar arasındaki dolambaçlı ve derin dar geçitlerden çalmak zorunda kalırlar.

“Philip oğlu Alexander, bu durumlardan haberdar edildiğinde, bu yolu geçitler ile güçlendirdi ve daha sonrasında çok kez el değiştirecek olan bir hisar inşa etti. Bu hisar sonunda aslen Hun olan, Romalılarla ve Anastasius dostane geçinen

⁶³⁴ Pliny, History Nat. lib. vi. cap.9.

Ç.N.: Bkz, Pliny, a.g.e., s.21

⁶³⁵ Ç.N.: Bkz. Procopius, History of Wars, C. I, çev. H.B. Dewing, Londra, 1961, s.79

Ambazukes'in eline geçti. Artık yaşlandığını ve yaşayacak daha fazla günü kalmadığını hissettiğinde Anastasius'a bir ulak gönderip Hisar ve Kaspiyan Geçidi'ni bir bedel karşılığında Romalılara teslim etmeyi teklif etti. Tedbirli bir prens olan Anastasius yeteri kadar düşünmeden hiçbir şey yapmadı. Buradaki bir orduya erzak sağlamanın etrafı tamamen verimsiz olduğundan ve etrafta Roma'ya tabi hiç kimsenin yaşamadığından imkansız olduğunu öngördü: bu sebeple Ambazukes'e en içten teşekkürlerini iletiyo teklifini ger çevirdi. Kısa zaman sonra Ambazukes öldü ve oğulları bu hisarı zorla ele geçirdikten sonra (Pers Kralı) Kabades kendisini geçidin hakimi ilan etti.”⁶³⁶

Daril'in Osetçe adı Dayran Bizans tarihçileri tarafından bile korunmuş, ki Zemarhes, M.S. 569 yılında Ektag (Altay Dağları) Türk Han'ını ziyaretten Constantinople'e dönerken ve o zamanlarda Kuzey Kafkasya'da yaşayan Alanların ülkesine geldiğinde liderleri Sarodius ona Mindimianilerin bölgesinden seyahat etmemesini çünkü Persler onu Suanların ülkesinde pusuya yatmış bekliyorlardı, bunun yerine Darinian yolundan eve dönmesini tavsiye etti. Zemarhes bu bilgiyi alması üzerine erguvan renkle donatılmış on atlıyı Mindimiania'ya gönderdi ki bunlar Perslerin eline düşsün ve onları bu atların imparatorun önden gönderilmiş yükleri bir kısmı olduğuna ve kısa vaadede imparatorun da buradan geçeceğine inandırsın. Zemarhes ardından Darinian yolundan Apsilia'ya (Modern Megrelya) gidip Mindimiani ülmesini sağına ⁶³⁷alarak ülkeyi terk etti.

Kısmen elverişli bir yol Darila'dan Zarh-don'a doğru devam etmektedir, Gürcüler bu yola Defdaroki derler. Bu yol მდინარე მკინვარი'nin batısından karlı silsilenin en yüksek dağı yükselir ve Terek'in sol tarafında doğru alçalmaya başlar. Neredeyse her yedi yılda bu dağın eteklerinde bulunan kar ve buz Defdaroki ve ve Terek'e yuvarlanır. Bu kar ve buzla tıkanan nehirler fevkalade yüksekliğe kadar yükselip barajları yıkabilecek hale gelir. 1779 yılında Terek'ten 120 fit yükseklikte bulunan Gelahti köyünün tüm sakinleri, evlerini terk etme durumuna gelmişti çünkü nehir üç gündür tıkalıydı ve su konutlarına kadar yükelmmişti. Benzer bir durum 1808 yılın ağustos ayında da meydana geldi.

⁶³⁶ Ç.N.: Bkz. Procopius, a.g.e., s.79-81

⁶³⁷ Eserde solunda denilmektedir ama bu apaçık yazarın hatasıdır.

Defdariko'dan çok uzak olmayan bir mesafede ve günümüzdeki Rus Dariel kalesinden iki wers sonra, Terek'i bir köprü vasıtasıyla geçtik ve ardından Terek'in sağından devam ettik. Burada dağın yamacında yukarıda bahsettiğimiz Gelathi ya da Giuleti köyü bulunmaktadır. Burası Tagaur kabilesine mensup yoksul Osetlerin yaşadığı acınası bir yerdir. Gelathi'nin aşağısında küçük bir mera ve karanlığa yakalanan yolcuların geceyi geçirmek için kullandığı bir mağara bulunmaktadır. Mayıs, haziran ve temmuz aylarında, Ağustos'un ortasına dek akış derin ve hızlı olduğunda ve Terek üzerindeki eski acınası köprüler bu duruma dayanamadığında, yolcuların Tüccarlar Yolu olarak adlandırılan yolu kullanması adettendi. Bu yol dağları nehrin batısından, Zah-don ve oradan Çim boyunca aşıyordu. Ne kadar Temmuz ve Ağustos'ta eriyen karın etkisiyle elverişsiz ve geçilmez olsa da gerektiğinde yüksüz olmaları halinde atlarınızı bile yanınızda götürebilirsiniz. Bu yol Osetler tarafından Besergon olarak anılır. Kabardey'den Gürcistan'a giden bir başka yol Fiag nehri boyundadır, Oset bölgeleri Kurtal ve Saka'dan geçer ve yine Oset kabilesi Tirsau bölgesindeki Terek kaynağı yakınlarından çıkar.

Bu çevrede esas silsileyi kaplayan bazalt fevkalade belirgindir ve bazalt sütunlardan oluşan dağların tepeleri her bir taraftan bulutlara yükselir. Bazalt yer yer beyaz noktalı siyah, yer yer sarı noktalı kırmızımsı kahverengidir. Dağların tüm çehresi burada son derece vahşidir ki bu da buraya eskiden dışarıdan bir müdahale olmadığını gösterir. Bunlardan biri Gelathi yakınlarında konik şekilde ve tepeden kesik olan özellikle dikkate değerdir: bunun bazalt yapısı en güzel sütunlu yapıdan oluşur. Bu bazalt sütunlar kendi başlarına olduklarında bir ayak kalınlığındadır ve dağa olan ufak eğimleri ya da eksenleri dışında neredeyse dikey pozisyonlardır. Taşların yası farklılık gösterir, bazı yerlerde daha sıkışık bazı yerlerde daha gözeneklidir.

Dariela köprüsünü geçtikten sonra Terek'in sağından Stephan-Tzminda'ya⁶³⁸ doğru yolumuza devam ettik. Buraya tek kemerli bir körünün inşa edilmesi planı

⁶³⁸ Ç.N.: სტეფანწმინდა (Stepantsminda), günümüzde Gürcistan'da bir kasabadır. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da казбекъ или стефанцминда (Kazbek ili Stefantsmihda) yani Kazbek ya da Stefantsminda şeklinde Daryal'ın güneyinde verilmiştir. *дариаль* (Darial') şeklinde Lars'ın güneydoğusunda verilmiştir. *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy Imperii Aziyatskoy Turcii i Persii*'de казбекъ (Kazbek) şeklinde aynı konumda verilmiştir. *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel'* de

yakın zamanda teklif edildi. Lakin bu planın gerçekleşmesi uzun sürecek çünkü işinin ehli ustalar askeri yollarda çalışarak ceplerini doldurmayı kamu yararına çalışmaya yeğliyorlar.

Gelathi'den iki verst sonra Terek'in solunda Sto köyü bulunuyordu, buraya Osetler Psedo diyor. Sonunda Gürcü köyü სოფელი წმინდა Stephan-Tzminda'ya yani Aziz Stephan'a gecenin geç saatte vardık. Buraya Osetler Ssen ve Ruslar Gürcü asilleri Tzobikhani şivili ailesinin yerleşkesi olduğu için Kazbek diyorlar. Bu aileye Osetler Caobikata diyor. Bu aile Kasbek ya a Kasibeg ünvanı elde etmiş Gürcü Krallarının atası olup Hevi bölgesinin tamim-yüzbaşı ve vergi almaç-general konumunu elinde tutar.

Bizlerin ve atlarımızın son derece yorulmuş olmamıza rağmen müfettiş, saatin geç olması ve ev sahibinin hasta yatağından bizlerin için kalkma zahmetine girmemesinden ötürü bizleri karantina olan evlere almadı. Böylelikle 25 Aralık'ı 26 sına bağlayan geceyi açık havada geçirmekten başka alternatifimi kalmadı. Sonrasında Terek'n sol tarafına Stephan-Tzminda'daki bir körü vasıtası ile geçtik. Burada dairesel vadi zirvesi göğe yükselen kayalıklar ile çevriliydi ve zirvelerindeki kar ay ışığında oldukça romantik bir görüntü sergiliyordu. Kızartılmış koyun etimizin ve harika pançımızın keyfini sürerken, kapalı alandan ve iğrenç karantinadan dışlanmamıza dair daha az pişmanlık hissettik. Doğrusu kendi rızamla birkaç gecemi bu şekilde geçirdim. Keza Lezgi keçe-peleriniz soğuğa karşı yeterli bir koruma sağlıyordu ki soğuk rüzgarın şiddetini hiçbir hissettirmiyordu.

казибекъ (Kazibek) şeklinde aynı konumda gösterilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de ve *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*' de yine казбекъ (Kazbek) şeklinde Daryal'dan 11 verst mesafede verilmiştir.

3.32. Otuz İkinci Bölüm

Stephan-Tzminda'nın Etrafı - Gergethi Köyü Yakınlarındaki Kilise - Mqinvari'nin, Ruslar Tarafında Hatalı Olarak Kazbek Denilen Yüksek ve Karlı Dağları - Podrobnaja Karta'daki Affedilemez Hata - Mqinvari'nin Kuruluşu - Betleemi Denilen Mağaralar - Bunlar Hakkındaki Harika Açıklamalar - Gürcü Rahip Tarafından Mqinvari'nin Sahte Yükselmesi - Stephan-Tziminda Yakınlarındaki Bazalt Duvar - Kobi - Hevi Bölgesi - A.hotis-hevi - Garbani'nin Eski Kilisesi - Terek Vadisinin Fiziki Tasviri - Bu Nehrin Hohi Dağındaki Kaynakları - Kolları - Kobi'den Ayrılış - Tetri-Tzqali ya da Beyaz Su, Terek'in Doğu Kaynağı - Gubta'nın Mineral Kaynağı - Dağı Geçiş - Karlı Dağların Geçidi - Aragvi Vadisi - Guda Bölgesi - Kayşaurt-K'ari - Gürcü Şarabı - Çurt-s'hela

Ertesi sabah, 26 Aralık, müfettiş ve cerrah uykularını aldığı anda yanıma gelip dün geceki kabalıklarından ötürü özür dilediler ve bizi karantina evinde kahvaltıya davet ettiler. Bu daveti elbette reddettik. Ben sabah saatlerinden at üstünde etrafı gezmek adına yararlandım. Terek'in sol tarafında, Stephan-Tzminda'nın karşısında, yüksek bir tepenin yamacında Gürcü köyü გერგეთი Gergerthi bulunuyordu. Bu tepenin zirvesi Grek tarzında bir kilise ile kaplıydı, rivayete göre burası Gürcü Kraliçe Tamar tarafından yapılmıştı ve hala iyi bir durumdaydı. Bu kiliseye წმინდა სამება Tzminda Sameba ya da Kutsal Üçleme deniliyordu. Kilisenin kemerli bir kümbeti vardı ve denildiğine göre azize Nino'nun⁶³⁹ (წინა-ს ჯვარი) hacını burada saklıyormuş.

⁶³⁹ Reinegg'e göre (Cilt. II. s. 82) bu kilise eski geleneklere uygun olarak, sadece yılda bir kez açılır. Ki bu zaman Paskalya zamanına denk gelir ve denildiğine göre diğer tuhaf şeyler dışında burada 20 inç uzunluğunda ve 18 inç kalınlığında renksiz zirkonyum kristali de burada muhafaza edilir. Gerçi Reiness burada beş kez bulunmuş ama hiçbirinde Paskalya dönemine denk gelmemiştir. Yapının içini görme fırsatı yakalayamamıştır çünkü rahibi Paskalya dışında kiliseyi ziyaret etmeye ikna edememiştir. Gergethi'nin bir Aziz adı olduğu söylenir, bu kişi aziz ya da azize olabilir ve çok sayıda mucize gerçekleştirmiştir.

Bu tepelerin arkasında მყოფვალი Mqinvari'nin⁶⁴⁰ en yüksek karlı zirveleri yükselir, bunlara Osetler Zeristi Zub, İsa Dağları ya da Urs-hoh yani Beyaz Yol derler. Lakin Ruslar buraya Stephan-Tzminda'ya verdikleri gibi Kasbek ⁶⁴¹adını vermişlerdir. Podrobnaja Karta'da bu dağ bulunmaz bile lakin Kasbek adı Hohi'e verilmiştir. Bu dağ Kasbek'in güney-batısında, Terek ve diğer nehirlerin doğduğu yerde bulunur. Bu tür bir affedilemez hata hükümetin Terek vadisi araştırmalarına verdiği çok ufak ilgiyi yüzündendir.

Mqinvari şüphesiz yükseklik olarak Elbus'dan sonra gelir. Büyük ihtimalle Elbrus'un boyunu aşamasa da Mount Blanc ile aynı yüksekliktedir. Görüntüsü şeker tepesine benzer ve neredeyse tabanına kadar erimeyen kar ve buz ile kaplıdır. Demekki karlı bölgeye kadar yükselebildiği kadar yükselir, taşı kırmızı bazalt porfiriden ve kil porfiriden oluşur, yer yer ana kütleyle baskın çıkan az çok camsı feldispat ve küçük miktarda pırıltılı doku ile karışıktır. Bu porfirin ana kütlesi, ne kadar bazalta benzese de mineralojik açıdan bazalttan ayrı bir fosil gibi görünür ve uygun bazaltik porfir ile tek bir formasyon oluşturup sık sık değişir. Ana kütlenin bittiği yerde, bazen küçük şekilde ve bazen ise daha da küçük kırmızımsı kahverengi ve kahverengimsi kırmızı kristaller olarak ortaya çıkan bir hornblend türü, özellikle de bazalttan farklı olarak bu taşı özgün kılar. Bu tür porfiriye Terek yatağında sık rastlanır.

Mqinvari eteklerinin üstündeki kazılmış mağara bölgesine Gürcüler ბეთლემი Bethleemi derler. Buraya ulaşmak son derece zordur. Rivayetlere buralarda eskiden dindar münzeviler yaşırdı. Denilir ki burada direk ve bağlar olmadan yapılmış demir bir zincir aslıdır ve bununla İsa'nın beşiğine ve Abraham'ın çadırına tırmanabilirsiniz.

Diğer meşhur aktarımlara göre, karın üzerinde yükselen mermer ve kristal binalar buradan görülebilir, ki bunlar büyük ihtimalle bakıldığında her türlü yapıya ve kuleye benzetilebilecek buz kütleleridir. Dağın zirvesine ulaşmış olduklarını iddia

⁶⁴⁰ Mqinvari, Buz-Dağı manasına gelmektedir ve Gürcüce ყინული Quinuli kelimesinden türemiştir.

⁶⁴¹ Ç.N.: Yazarın sözünü ettiği gibi *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da ve *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii*'de bu dağ г. Казбек (G. Kazbek) şeklinde geçmektedir.

eden Yunan keşiflere göre, insan eli değmemiş her türlü harika şey burada bulunur ve diğerleri arasında binalardan birinin ortasında kendi başına altın bir güvercinin bulunduğu hikayesi de yer alır.

Reineggs Gürcistan'dayken,⁶⁴² Mqinvari üstündeki kiliseye giden yol konusunda bilgi sahibi olduğunu bildiren yaşlı bir rahip, buraya kendi emrinde genç bir adamla birlikte gitmeyi önerir ve Kral Irak'lı tarafından sıcak bir şekilde cesaretlendirilip orada bulunan hazineleri getirmesi görevi verilir. Kral onları yolculuk için gerekli malzeme ile donatır ve birkaç haftalık yoklukları ardından genç rahip kıvançlı bir şekilde şu bilgi ile döner: “dağa tırmanmasının mümkün olmadığı (büyük ihtimalle gençlik günahları sebebiyle): yaşlı rahip bu sebeple ondan dağın eteğinde beklemesini ve kendisi dönene kadar dua etmesini istedi. Sonunda yedinci günde yaşlı adam ona katıldı ve ona orada her şeyi ve son derece zengin olan hazineyi tam da tarif edildiği gibi bulduğunu, lakin bunları, uzak bir mesafede olmasalar da taşımının zamanının henüz gelmediğini aktardı. Bu sırada krala doğru yola çıkan genç adama katıldı ve krala hikayesinin doğruluğuna ilişkin gerekli delili getirdi ve krala onu daha fazla düşünmemesini çünkü son günlerini göksel melekler ile geçirmek için dağa döneceğini bildirdi ve gerçekten de oraya döndü.” Delil olarak getirdikleri, çadırdan kesilmiş olduğunu söylediği eski püskü bir keten paçavradan, beşiğe ait olduğunu söylediği çürümüş bir tahta parçası ve Sultan I. Selim zamanından kalma paralardan oluşuyordu. İğrenç bir hatanın ve aldatmacanın bu somut delilleri, yine de büyük bir hürmet gördü, özellikle de sunaktan koparılmış olduğu için kırmızı noktalı bir mermer parçası. Bu macera ile ilgili en olağanüstü durum, yaşlı rahibin bir daha asla ortaya çıkmamasıdır. Rahip büyük ihtimalle karlar arasında mahvolmuş ve genç rahip kendi hayatını gizli tutmuştur ki rahibin hikayesine daha fazla önem verilip en azından bir jenerasyon inancını korusun.

Stephan-Tzminda'nın biraz batısında, köyün arkasında, Kuro dağı bulunur. Bu dağ vadiyi bu taraftan keser ve ufak bir mesafe güneyinde dikey sütunlar oluşturmuş bazalt kütleleri bulunur. Bunlara Gürcüler ღურგობის მთა Ghurginiss mtha yani Taç-Dağı derler. Ki Reineggs (C.I, Levha B.) bunun hakkında küçük bir

⁶⁴² Reineggs, a.g.e., C.II, s.83-84

çizim yapmıştır. Bu dağın yanında Terek'e sağdan katılan Ç'heri çayı bulunur ve bunun üzerinde Torgay köyü yer alır.

Yaklaşık saat sabah on birde Stepha-Tzminda'yı ve Gergethi'yi terk ettik. Yolumuza yaklaşık bir saat kadar Terek'in sağından devam edip, nehir boyunca ilerledik. Nehir burada bereketli bir düzlükte pek çok sık kola ayrılıyordu ve nehrin doğu kıyısından iki saat devam ettikten sonra Oset köyü Kobi⁶⁴³'ye ulaştık. Burası kayda değer bir piyade garnizonunun bulunduğu bir kale tarafından korunuyordu ve Stephan-Tzminda'ya 16,5 verst mesafedeydi.

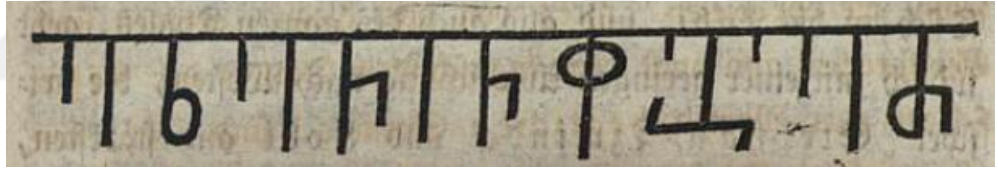
Burada nehrin her iki tarafında birkaç tane köy vardı. Nehir yaz aylarında mısır tarlaları ile kesiliyordu. Derila'dan Kobi'ye tüm bölgeye Gürcüler ბევო Hevi ya da მო-ბევო Mochevi diyorlardı ama Osetler Sona ya da Sena diyordu. Bu bölge 23 köyü içine alıyordu bunlardan aşağıdaki 14'ü Kuzeyden Güneye doğru olarak Terek'in batısında bulunur: Golet, doğru şekilde გელათი Gelathi; Sto (Oset Psedo'sunda); Gergethi, Gergetedon çayı üstünde; Pansethi; Arşa ya da Arşhari, rivayetlere göre insan eli ile inşa edilmemiş olan sarp bir kaya üstünde taştan güçlü bir kalenin kalıntılarının bulunduğu; Tothi; Kabotheni; Karsethi; Ghoriszihe (yani Domuzların Kalesi); Phelşe; Hurtissi; Mna; Kanobi ve Tolgoti. Nehrin doğusunda şunlar bulunur: Stephan-Tzminda; Sno; Ahalzihe (yani Yeni Kale); Açhothi; Garbani; Sioni; Zueli Kobi (Oset Serind Kobis'sinde, Eski Kobi manasına gelir.); Kobi ve Uhate. Bu köylerin sakinleri, ki bu köyler oldukça az olup ortalama yirmi aileden oluşurlar, Oset-Gürcü karışıktır. Lakin Gelathi halkının Makal-don üzerindeki Mukil ya da Makal boyundan Kistler olduğu söylenir. Buradan uzun yıllar önce taşınmış ve buraya yerleşmişlerdir. Haliyle İnguş dilinin Kist lehçesini ya da Mitzcegice dilini konuşurlar. Lakin yukarıda bahsedilen tüm köyler Gürcistan'a, şimdi de Rusya'ya bağlıdır. Ayrıca gözlemlemiş olduğum gibi Maurovi ya da

⁶⁴³ Ç.N.: კობი (Kobi) Günümüzde Gürcistan' da kırsal bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdur Chernym i Kaspiyskim Moryami Lejashih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy Imperii Aziyatskoy Turcii i Persii*'de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Chasti Rossii i Pogranichnih Zemel*' de კობი (Kobi) şeklinde Kazbek'in güneybatısında verilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy Imperii Chast I.*'de кобы (Kobiy) şeklinde Kazbek'ten 16½ verst mesafede verilmiştir. *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy Imperii*' de ise кабы (Kabiy) şeklinde yine Kazbek'ten 16½ verst mesafede verilmiştir

Stephan-Tzminda'nın tamim-yüzbaşısının bölgesindelerdir. Bu kişinin adı Gabriel'dir ve kendisi Tzobikhana ailesindendir.

Stephan-Tzminda'nın dört verst ötesinde, taşlık küçük bir vadi Ačhothi Nehri ile birlikte, Gürcülerin აჭოთის ხევი Ačhotshevi dedikleri, Terek vadisine sağ taraftan açılır. Bu vadi içinde ღუდშაური Gudşauri kalesi bulunur. Buranın pagan ve soyguncu bir soydan olan yerlileri de bu kalenin adı ile anılır. Bu vadiden Gudamaqari Nehri boyunca bir yol gider ve nehrin kaynağına doğru yükselip K'ahethi'deki Tushi ülkesine çıkar.

Sioni köyünün kuzeydoğusundaki dağlarda ve Garbani'nin doğusunda Hahmena-don çayı üstüne, eski bir kilise yer alır. Son derece sıradan bir şekilde yontma taştan yapılmış yapılmıştır ve benzer şekilde Garbani olarak adlandırılır. Bu yapının girişi üstüne eski Gürcü alfabesi ile yazılmış bir yazı buldum. Sondan üçüncü harf dışında tüm harfleri deşifre ettim ve Kedruli olarak adlandırılan yeni alfabedeki karşılıklarını ekledim:

ე	ზ	ე	ჩ	ი	ჭ	ფ	ე	მ
e	z	e	ç	i	ç	ph(p)	e	m

Görevlilerimden hiçbiri bu kelimenin anlamını açıklayamadı.

Kobi köyü yakınlarında, doğuya doğru kayda değer bir yükselti üzerinde Tzminda Giorgi yani Aziz George denilen bir başka eski kilise bulunur. Kobi ve Uhate hakkında bu köylerin Hevi bölgesine dahil olduklarını, sakinlerinin Tagauri Osetleri⁶⁴⁴ olduklarını belirtmeliyim; buradan Terek'in kaynağına kadar Oset halkından Tirsau Gürcülerin ტურსო Turso dedikleri halklar yaşamaktadır, buraları 1808 yılında ziyaret ettim.

⁶⁴⁴ Tagate kabilesi Ostleri, Grütüce Taguari ve Çerkesce Tegay denilir, Kizill ve Gual-don Nehri yukarısında Ulag ve Dallag-Şanibe köylerinde, Indag Tumane-Kau, Ribbankak Tumane-Kau'daki Dargaffs ve Kani köylerinde yaşarlar. Reineggs bu kabileye Takaur adını vermiştir ve bu adı *egemen* olarak çevirmiştir. En akla uygun şekliyle bu kelimeyi Ermenice Tagaur yani prens kelimesinden türetmiştir. (Reineggs, a.g.e., C.I, s.223)

Bu coğrafi detaylara Yukarı Terek vadisinin fiziksel tasvirlerini ekleyeceğim. Yolun istikameti ve bundan dolayı Çim'den Kobi'ye kadar olan vadi, ufak bir batıya meyille güney yönündedir. Bu meyil Stephan-Tzminda ile Kobi arasında daha rahat fark edilir. Lakin aşağı yukarı güney-güney-batı olarak adlandırılabilir. Bu yol hattı, 17 verstten daha fazla hesaplanamaz. Kozaklar bile atları ile bu kadar uzun bir yol katedemez. Her iki taraftaki dağlar arasındaki geçitlerden doğan akarsular birkaç yüz adımlık mesafeden sonra Terek'e dökülürler. Zack-don nehir, Gürcüce Defdariko denilir, bunların en büyüklerindendir ve Gelathi'nin yaklaşık bir verst aşağısından gelir. Doğuya doğru akan Ahkare çayının, Gürcüce Hde, biraz aşağısında kurşun cevheri bulunur. Stephan-Tzminda'nın üç verst yukarısında Zno-don bulunur, buna Gürcüler Kaesurethi derler, benzer şekilde Terek'e doğu tarafından dökülür. Zno-don boyunca ve güneyinde Karguça, Miguda, Art'hmo ve diğer bazı köylerde Hevsurethi halkı yaşar. Yine daha doğuda, K'ahethi'yi boydan boya geçen Alasani'nin kaynağında Tuşi kabilesi yaşar. Bunlara aynı şekilde Osetler Gudan derler. Bu kabileler ne Müslüman ne de Hristiyan ve yine de Gürcüce konuşurlar. Aynı zamanda kendilerine özgü bir dil de kullanırlar. Bu dile Zoa denilir ve çok sayıda Kistçe kelime ile karışık eski Gürcüce'nin bir lehçesidir. Zno-don'dan yaklaşık dört verst yukarıda Tehena Nehri doğudaki dağlardan gelir ve yine daha yüksekten Uhatedon ile aynı taraftan aynı addaki köyün yakınlarından kendisini Terek'e boşaltır. Bu nehrin döküldüğü yerde Terek daha önce aktığı yönden tamamen bambaşka bir yöne akmaya başlar. Doğuya devam eder, geniş bir vadiye devam eder ve buradan Hohi karlı dağına doğru yükselir. Burada kuzeye doğru akan Fiag'da bulunur ve Kobi'ye yaklaşık 20 verst mesafeden doğar. Batıdan gelen bu Terek' e Gürcüler benzer bir şekilde Aragvi adını verirşer ve hiç şüphesiz biz bu batıdan gelen nehre yakışsız olmayacak bir şekilde bu kesin adı verebilir ve Uhatedon ve Urs-don ile birleştiği haline Terek demekte ısrar edebiliriz. Ki nehir buradan kuzeye dağlara doğru yoluna devam eder. Urs-don yani Beyaz Nehir, Gürcücesi თეთრი წყალი Tethri-tzqali, karlı Guda dağından doğar geniş bir dağ geçidi boyunca güney-güney-batı istikametinde akar ve Kobi yakınlarında Uhate-don'un yukarısında sağdan Terek'e boşalır. Bu nehir mükemmel bir şekilde beyazdır ve erimiş kardan meydana gelen suyunda dağlar boyunca bol sayıda kırmızı ve beyaz

taş-kristalleri taşır. Terek'in aslında bir şelalesi yoktur lakin çim' kadar bütün akışı bütün akışı neredeyse tek bir dklme olarak kabul edilebilir. Keza bu bölgenin eğimi hiç şüphesiz kayda değer bir orandadır.

şimdi çim'den Kobi'ye kadar olan yoldaki minerallerden bahsetmeme izin verin. im'de kireçtaşı kesilir ya da daha kesin konuşmak gerekirse buradan başlayıp dağların kuzey koluna doğru devam eder. Bu kuzey kireçtaşı sıradağları kolunun genişliği, güneyden kuzeye bir hatta yaklaşık 15 versttir. Kireç taşından daha yükseklerle uzanan kayrak taşı zeminden yaklaşık sekiz verste kadar yayılır ve kireç taşı ile birleştiği yerde kayrak taşı bir şekilde kalkerleşir, asitlerle köpürür, koyu kahve renklidir ve pek sıkışık değildir. Bununla birlikte güneye doğru gidildikçe daha da siyahlaşır, bir şekilde rengi maviye yaklaşır, kprmez ve son derece sıkışıktır. Kayrak taşını siyanit, granit, bazalt ve bazaltik porfir takip eder. Başlıca sıradağlar ve karlı sıradağlar bazaltik porfirden oluşur. Kırmızı iri taneli granit daha nadir bulunur ve Darila yakınlarında yılanataşı damarlı feldispatla karışık türü görülür. Öyleki bu pek çok yerde hakiki verb antik mermerini meydana getirir. Bu oluşumlar sırasıyla, biri üzerinde diğeri olmak üzere iri tabakalarda bulunur. Bu sebeple Terek sınırının kenarlarındaki kayalıklarda aniden görünen tabakalardır, bazen demir grisi renkte şeritli olup bazense kırmızı kahve rengi ya da elma sarısı olarak görünürler. Bu tabakalar aslen Terek yakınlarında çim'den Tatartup'a kadar olan bölgede bulunana yuvarlağımsı alaca taşlar grubuna dahildir ve akıntıdan ötürü aşınarak prsszleşmişlerdir. Kayrak parçaları bunların arasında görülmez. Bunun sebebi yer yer bunların büyük boyutlarda olması ve oldukça düz olmalarıdır bunun sonucu olarak suyun akışı ile taşınamazlar. Bunun yanında yer yer suyun etkisiyle kolayca çözünüp akıntıyla parçalanırlar. Böylelikle büyük ihtimalle bu materyaller Terek etrafındaki kireçtaşı dağlarında bulunan siyah ışıltılı kumu oluştururlar.

Kobi yakınları Reineggs'in Kafkasya Tarifi eserinin ilk cildinde çizimini yaptığı harkulade bazalt kayalıktır ve siyah turmalinden meydana gelme kahverengi sütunlar şeklinde karakterize edilmişlerdir.⁶⁴⁵ İkinci ciltte yazar bunu hala kesin olmayan bir şekilde; kahverengi sıkışık bazalt granit olarak tarif eder. Bu kaya

⁶⁴⁵ J. Reineggs, a.g.e., s. 21-22

aslında sıkışık bazalt porfirdir, stünlünlü katmanlar halinde görünür ve yatay düzlemde uzanır.

26 Aralık'ta yaklaşık akşam üstü ikide Kobi'den yola çıkıp karlı tepeye tırmanmaya hazırlandık ki akşamdan önce tırmanmayı umuyorduk. Uhate-don'u arkamızda yani batıda bıraktık ve Terek batımızda kaldı ve Tetri-tzqali'yi takip ettik. Bu su dağdan kaynak bulup önce doğu sonrasında batıya doğru akmaktadır. Böylelikle Kobi'den ayrılmamızdan bir buçuk saat sonra altı verst yol kat etmiştik ki yukarıda bahsettiğimiz akarsuyun batısında bir çağlayana denk geldik. Burada su 120 fit yükseklikteki bir kaya dan dökülüyordu ve buradan başlayıp yükselen tüm alanı hareli kalker tufu ile kaplamış, yanlarına sarımsı kırmızı demir cevheri biriktirmişti. Bu çağlayana Gubta denilmekte, yaklaşık 18 fit genişliğindedir lakin iki ya da üç fit derinliğindedir. Bu su ise kayrak tepeleri ile çevreli ufak bir düzlükten doğmaktadır. Burası yazları çalılık olup yaklaşık 240 fit yukarıdadır. Su bazı yerlerde ses çıkarmadan köpürmekte ve sonunda yukarıda bahsettiğimiz Tetri-tzqali'ye 20 adım genişliğinde bir alanda karışır. Başka herhangi bir yerde bir amaca hizmet edebilecek bu su burada tamamen israf edilmektedir. Keza bu su Seltzer'e benzerlik göstermektedir hatta bu su daha fazla karbonik asit gazı barındırır. Tadı alkaliden ziyade demirlidir.

Gubta suyunun kuzeyinde, nehir boyunca özellikle de kendisinin batı tarafında ve aynı ek olarak kendi ağzının aşağısında Terek boyunca Çene suyuna karışincaya dek, Sioni köyü yakınlarında küçük demirli su kaynakları vardır. Bunlar demir cevheri birikintisi oluşturlar lakin seyahatlerim boyunca şimdiye dek bunu gözlemleyemedim.

Tetri-tzqali'yi dağlardan çökmüş karlardan oluşan eski bir köprü ile geçiyorsunuz. Burada su aldatıcı bir gürültüyle akmaktadır ki kendinizi yaz mevsiminde eriyen karların kuvvetli akışını duyuyorsunuz sanırsınız. Bir buçuk saat daha Gubta suyu boyunca ufak bir düzlüğe varana dek tırmanmaya devam ettik. Burası yazları yazları otluk olup etrafı ne yüksek ne de dik olmayan tepelerle çevrilidir. Burada şimdiye dek takip ettiğimiz suyun kaynağı bulunmaktadır. Bu suya Osetler Urs-don ve Gürcüler Tetri-tzqali adını vermişleridir ki bu iki adlandırma da Beyaz Su anlamına gelmektedir. Artık Guda Dağı'nın, sıklıkla haç dağı denilen dağın tepesindeydik, bu dağ Rusça Hestovoy Gura ve Gürcüce

Cuarvake olarak geçmektedir. Yolumuza buradan uçurum boyunca devam ettik, burada atlarımız atacağı bir yanlık adımda bizi üstünden atma tehlikesi vardı. Bana eşlik edenlerden biri bu talihsizliği yaşamışsa da ufak bir bere ile kazayı atlattı. Tırmanmaya yolun en yüksek mevkiine dikilmiş taştan haca varana kadar devam ettik. Burası Kobi'den dokuz verst uzaklıkta olup her tarafından en harika manzaraya sahiptir. Burada yorgun seyyahlar sıklıkla dinlenir ve buraya dek tehlikeli yollardan güvenle geçtiklerine şükrederler. Batıda yüksek karlı Hohi Dağı yükselmektedir buradan Terek ve birkaç başka nehir kaynak bulmaktadır ve barometre burada 20'9' barda durdu. Haç Dağı kırmızımsı kahve ve son derece gözenekli bazalt porfirden oluşur ki bu tonsiler kalker ile karışık olup neredeyse her yerde yatay durumda bulunur. Haçtan itibaren yol önemli ölçüde eğimlenir. Biz buradan Kafkaslara Aragvi'nin kayağına tırmanmaya başladık. არაგვი yani Aragvi'ye Osetler Hadde-don demektedir, ki bu su boyunca Tiflis yolu devam etmektedir. Tırmanırken Aragvi sağımızda kalıyordu ve bu nehrin yakınlarında küçük bir bazalt tepesi göze çarpıyordu. Bu tepede körnar ve diğer ağaçlar yetişmiş olup görüntüsü tıpkı bir tablo gibidir. Bu tepede bazı fakir Oset yerleşkeleri de bulunmaktadır.

Burada Osetya'nın Guda eyaletine girdik. Burası her nasılsa Gürcistan'a bağlı sayılmaktadır. Noah-kau ya da Yeni ilk rast geldiğimiz köydü. Buranın ardından Natyalset-k'ari, Ditveli ve Serevake'nin solunu geçip yolumuza devam ettik. Daha aşağıımızda Kumlizihe ya da Zencefilli Ekmek Köyü bulunuyordur. Kumli adı Gürcüce bir tür un ve baldan yapılan pasta ya da kek olup bekar kadınlar bu ekmeği pek sevmektedir. Ayrıca bu ekmeği yemeğe dair bir tür batıl inançları olduğunu öğrensem de detaylarına vakıf olamadım. Buradan özellikle yazları çok verimli olan Mthiulethi vadisine varıyorsunuz. Aragvi'nin batısından aşağı doğru devam ettiğinizde Kanisi, Hatikau, Guda, Kadiani, Mleti ve Batara Guda (Küçük Guda) köyleri bulunmaktadır ve hepsi Guda eyaletine bağlıdır. Bunların batısında Kasani Nehri kaynağının yakınlarında Camurlar, bir başka Oset boyu, yaşamaktadır. Bunlar da Gürcistan'a bağlılardır.

Gece saat onda sonunda Kayşaurt-k'ari ya da Kayşauryan⁶⁴⁶ Geçidine vardık. Ruslar Guda dağının adını bu geçitle anarak dağa Kayşaur demektirler. Bu köyün yakınlarında kayda değer yükseklikte bir kayrak tepesi bulunur. Nu tepede ise birkaç yoksul Gürcü ailesi yaşamaktadır. Ayrıca tepeye güçlü bir karakol inşa edilmiş ve karakolda sayısız atlı polis garnizonu ile güçlü birkaç top bulunmaktadır. Burada ilk olarak Gürcü şarabının (გვინო-Ghvino) tadına baktık. Şarap her ne kadar dışına sürdükleri zift gibi koksa da yolculuğumuz sırasında epey bir fayda sağladı. Burada da ilk önce önümüze Çurçela konuldu. Bu yemek elma, havuç, ceviz ve sicim üstüne dizilip kurutulmuş diğer meyvelerden yapılır; ardından her seferinde pekmeze bandırılarak ve una bulanarak soğuk yenilir. Ya bu şekilde soğuk ya da biraz ısıttıkları bu yemek ılıkken daha yumuşaktır.

Karanlık ve bana eşlik edenlerin bitkinliği bizleri geceyi Kayşaurt-k'ari'de geçirmek zorunda bıraktı.

⁶⁴⁶ Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da, *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel*' de кайшауръ (Kayşaurt') şeklinde Kobi'nin güneydoğusunda gösterilmiştir. *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de ve *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*' de yine aynı konumda ve aynı adla Kobi'den 15½ verst mesafede verilmiştir.

3.33. Otuz Üçüncü Bölüm

Eskilerin Aragon Adını Verdikleri, Aragvi Geçidi - Paşanauri - Antik Bir Gürcü Boyu Gudamaqari - Bunların Çapulcu Yaratılışları - Kafkasların Güney Yamaçların Coğrafi Tasviri - Buranın Kuzey ile Karşılaştırması - Mthiulethi Eyaleti - Dağlarda Yaşayanlar - Yaşam Tarzları - Tarım - Evcil Hayvanlar - Dağlıların Evleri - Ananuri Kalesi - Lezgiler Tarafından Yağmalanan Antik Kiliseler - Yazarın Karantina Sebebiyle Üç Gün Boyunca Boşuna Alı Konulması

27 Aralık'ta Kayşaurt-k'ari'den vadiye oradan da Aragvi'ye inişe geçmişken hava karanlık ve kar hızla yağıyordu. Aragvi, eskilerin Aragon'u öncesinde sağımızda kalıyordu lakin 41 verst devam ettikten sonra Araklethi köyünde Aragvi'nin öte tarafına geçtiğimizde nehir sağ tarafımızda kaldı. Üç verst devam ettikten sonra sağımızda Aziz George'ye adanmış bir kilise bulunuyordu ve bunun da batısında başka bir kilise olan Zehli-cuari bulunmaktaydı. Kayşaur-k'ari'den Kozak istasyonu Paşanauri⁶⁴⁷'ye mesafe toplamda 20 versti ve bu yol üzerinde pek çok verimli mineralli su kaynağı vardı. Bu sulardan kimsenin haberi yok gibiydi. Bu kaynaklardan, özellikle Aragvi'yi geçtiğimiz noktaya uzak olmayan birinin tadı son derece hoştu ve rom ile karıştırıldığında mükemmel bir punç elde ediliyordu.

Yaklaşık kırk Kozak'ın yaşadığı Paşanauri'ye tam anlamıyla bir köy bile demek mümkün değildir lakin burası seyahat edenlerin konaklaması için semlyakas ya da yeraltı kulübelerinden oluşan bir duraktır ve Çabaruhi'nin Aragvi'ye döküldüğü yerde, dağdan hızla inen Gudamaqari'nin ağzının neredeyse karşısında konumlanmıştır. Nehir boyunca aynı adlı köylerde yaşayan Gürcü boyları yaşamaktadır. Bunlar kaynağından yukarıya doğru şu şekildedir: Dumaçahu, Attenoku, Çohi, Libda, Çala, Godamurta, Makarta, Kitohi, Çarçohi, Pauhici,

⁶⁴⁷ Ç.N.: გასანაური (Pasanauri) günümüzde Gürcistan sınırlarında yerel bir yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da ve *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii*'de *пасауауръ* (Pasanaur') şeklinde Kayşaur'un güneydoğusunda verilmiştir. Yine aynı konumda ve aynı adla *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de Kayşaur'dan 20¼ verst ve *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii*' de Kayşaur'dan 20 verst mesafede verilmiştir. *Voenna Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pograniçnih Zemel*' de *пасауауръ* (Pasanaur') şeklinde aynı konumda verilmiştir. Bu saydığımız haritalarda gösterilen konumlar bu yerel yerleşim yerinin az güneyini göstermektedir.

Tzibaurta ve Bakurhevi. Sonuncusu kuzeydoğuda olup en uçta bulunandır ve eyaletin ya da bölgenin uç köyü olan, önceki bölümde bahsettiğimiz, Hevserethi'de son bulur. გუდამაყარი Gudamaqari⁶⁴⁸ eski bir Gürcü ağzı konuşur ve sözde Ortodoks Hristiyanlardır. Bu halk Kayşaurt-k'ari'den Ananuri'ye⁶⁴⁹ olan yolu sarmışlardır. Bu sebeple bu halkın herhangi bir hırsızlık yapmadığı neredeyse bir ay bile geçmez. Bunlar Rusların kemikleşmiş düşmanlarıdır ve kendilerini ülkeye bağlı olmamaya koşullamışlardır. Rusya'ya bağlanmama inatlarını sürdürebilmelerinin sebebi ise yaşam alanlarının aşılmaz bir konumda olmasıdır. Gudamaqari'nin ağzının karşısında barometre 23'9 barı göstermektedir. Aragvi'nin sağından Ananuri ormana doğru devam etti. Bu yol son derece tehlikeli olup yalnızca birkaç yada genişliğindedir, nehrin yamaçlı kıyılarından sürer ve öbür tarafında ağaçlık sarp tepelerle sınırlanır. Bu tepelerde hırsızlar gizlenmiş olabilir ve buralardan yolcuları bilinçli olarak hedef alabilirler. Bu sebeple her bir kişi yeteri kadar mühimmat ve hırsızların saklandıkları yerleri keşfetmesi ya da hırsızları haklayabilmesi için birkaç öncüyle seyahat edebilir.

Kafkas Dağlarının meydana getirdiği eğimli düzlükler, dağların kuzeyden güneye harikulade yüksekliklerine rağmen, zıt bir şekilde kuzeye doğru eşit genişlikte değildir. Güney eğimi kuzey eğiminden çok daha geniştir öyle ki bu

⁶⁴⁸ Khorenli Musa bunlardan Coğrafya eserinde Gudamakark olarak bahsetmiştir. Bu kelimenin düzgün bir anlamını bulamadım. *Guda* Gürcüce deri çuval ve *maqari* misafirlerin düğünlerde kollarına bağladıkları bir kurdadır.

Ç.N.: Yazarın söz ettiği eser anlaşıldığı üzere bir süre boyunca Korenli Musa'nın olduğu sanılan bir eserdir. Eser aslen Siraklı Ananias'a ait olup 1992 yılında R.H. Hewsen tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir. Eserde Gudamakark adı iki farklı yerde geçmektedir. Yazarın, eserin yazarı dışında verdiği bilgilerde bir yanlışlık bulunmamaktadır. İlk kez Gudamakark bahsi geçen pasajda Sarmatya' da yaşayan halkların yerleşkeleri sıralanmıştır ve bunlar arasında Alanlar ve Amazonlar da bulunmaktadır. İkinci bahiste ise bu yer adları ile aynı adı taşıyan halklardan bahsedilirken Gudamakark adı geçmektedir. Eseri, çevirmeni 582 ile 1267 yılları arasında yazıldığına dair bir öneriyi sunmuş olsa da eserin problemlerine dair apayrı bir bölüm oluşturmuş olmasından esere dair bilgilerin de oldukça sorunlu olduğu anlaşılabilmektedir. R.H. Hewsen, *The Geogaphy of Ananias of Siak*, 1992, Wiesbaden, s.3-4, s.55, s.57

⁶⁴⁹ Ç.N.: ანანური (Ananuri), günümüzde Gürcistan'da bir yerleşim yeridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu'* da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'*de, *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranichnih Zemel'* de ve *Generalnaya Dorozhnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Chasti Aziyatskoy Razdelennaya na Gubernii'* de Анануръ (Ananur') şeklinde verilmiştir. . *Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.*'de ve *Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii'* de yine aynı adla, Pasanaur'dan 22 verst mesafede verilmiştir. Bu saydıklarımız Ananuri'nin güncel konumuna çok yakındır.

eğim en yüksek sıradağ kolundan kireçtaşı tepelerine dek uzar. Güney eğiminin uzunluğu yaklaşık 25 versttir lakin tüm alan, tahmini Gelathi'den Ananuri'ye yaklaşık 50 versttir. Dağların güney tarafı kesinlikle daha az sarptır ve daha yavaş dikleşmektedir. Bu sebeple çok az sayıda sivri ya da piramidal tepe görülür. Aynı sebepten ötürü yüz daha az çıplak olup neredeyse her yerde çayırılık ve ağaçlık alanlar vardır. Üç ana katman burada da kuzeyde olduğu ile aynı şekilde gözlemlenebilir. Orta ve en yüksek sıradağların yanlarında asva taşı ve bazalt porfir, güneye doğru devam ettikçe kayraktaşı burada 12 verstlik bir alanı kuzeyden güneye kaplar ve dolayısıyla kuzeyden dört verst dana geniştir. Kayrak taşını kireç taşı takip eder ki bu katmanın genişliği 35 verst genişliğinde olup kuzeydeki kireç taşı katmanının 20 verst daha fazlasıdır. Kayrak taşının yanında kireç taşı demir grisidir ve dokusu daha iyidir. Tırtıklı ve kalın parçalara ayrılabilir şekilde bulunur. Ananuri boyunca devam eden bu kolda bu katmanlar kumla karışık bulunur. Taş katmanları kireçtaşı ile son bulsa da dağlar kuzeydeki gibi rakımlı bir düzlük şeklinde alçalmaya yerine güneye doğru tepeler halinde bazen yüce bazen daha az yükseltili bir biçimde sürer. Bunların ötesinde güneye doğru devam ettikçe alçalma devam eder ve Kur'a kadar genişler ki Kur bu sıradağları en kuzeydeki Ararat'dan ayırır. Dağların bu güney kısmında sıklıkla kalker katmanlı taşlarlar karşılaşırız. Bunlar bazen sıkışık ve paralelkenar şekilli olup tıpkı süt-opal gibi bazen de gözeneklidir. Özellikle de Terek'ten Gergethi ve Kobi'ye kadar olan bölgede böyle olup ayrıca Guda yakınında Aragvi kaynağında da bu şekildedir. Buradan hareketle bu mineralin kuzeyde olduğundan daha sıklıkla güneyde bulunduğu sonucunu çıkartabiliriz. Bana eşlik edenlerin acele etmeleri sebebiyle akıntı boyunca taşınan katmanlı taşların ve kuartzların menşelerini incelemeye vaktim olmadı. Gergethi ve Stephan-Tziminda'nın çevresinde sıklıkla taş çeşitlerinde kırmızımsı ve sarı parıltı (pirit) gördüm. Bu özellikte taşlar cahil Gürcüler ve Ruslar tarafından çoğunlukla altınla karıştırılır taki bunların parıltı olduğuna ikna edilene kadar.

Ananuri'nin yukarısına iki saatlik mesafede, 120 fitlik bir yükseklikten doğan Menesau adlı bir akarsu Aragvi'ye batı kıyısından dökülür. Bu akarsuyun akışı kayda değer miktarda hareli tuf taşı biriktirir, akarsuyun kenarlarında badem ağaçlarının dalları suya sarkar. Bunun dışında suyun akışında karbonik asit gazı gözlemleyemedim.

Güney dağları güneyde mükemmel bir düzlükte bulunur, aynı şekilde Aragvi vadisi azar azar doğudan batıya doğru çöker ve kayalık dağların her yeri sarımsı kil ve küfle kaplıdır. Buradan nehrin üst kısımlarında biten bölge mısır tarlalarıyla kaplıdır ve nehir boyunca nehrin kenarlarında adını aşağıda sıraladığımız yirmi yedi köy bulunur. Bunlar aynı zamanda Mthulethi eyaletini de oluşturur. Setark'ari (Guda eyaletinin en kuzey ve sınır yerleşkesidir.), Kayşaurt-k'ari, Skere, Migurethi, Zichoa-Şvili, Çonşo, Sakat-k'ari, Roro, Kaevşa, Mikoarat-k'ari, Arganau-k'ari, Nadibani, Koknauri, Kekiani, Çoşelni, Tsmia-Şvili, Çiriki, Kautarani ve güneydeki sonuncusu Ciciani. Batı tarafında bu eyalete bağlı sekiz köy bulunur, bunlar kuzeyden güneye olmak üzere şu şekildedir: Mlethi, Aralethi Kibarini, Harhethi, Tzetzlicuari, Amirni, Kando ve Çarthali. Köylerin hepsi dağlarda kayda değer yükseltide bulunur; Ananuri'den dört saatlik tırmanışta çok sık bir kayın *fagus sylvatica* ormanı, bu sebeple burada ne bir köy ne de bir tarla vardır. Ananuri'den çok uzakta olmayan bir mesafede kerestelik ağaçlar son bulur ve çalılıklar başlar. Bu çalılar da şu sıraladıklarımızdan oluşur: *Crataegus oryacantha*, *Cornus mas* ve *sanguinea*, *Mespilus germanica*, *Malus sylvestis*, *Prunus domestica*, *Ligustrum vulgare*, *Evonymus europaeus*, *Prunus spinosa*, *Acer campestre*, *Corylus avellana*, *Fraxinus excelsus*, *Berberis vulgaris*, *Carpinus betulus*, *Ulmus campestre*, *Quercus robur*. Bu çalılık Mozdok ile Kurdokova arasında Terek'in aşağısındaki çalılara tek kelimeyle tıpkısı gibi benzer. Ananuri çevresinin en yaygın ağacı ceviz ağacıdır lakin bu ağaç buraya özgü değildir, sadece iki yılda bir meyve verir gerçi burada çok iyi yetişirler ve en gelişik meşe ağacıyla genişlik ve uzunluk bakımından yarışır. Ayrıca üzüm ve şeftali de Ananuri civarlarında yetişir ama her yıl aynı verimi vermez.

Gelathi ve Kobi arasındaki yüksek dağlarda nerdeyse hiç orman bulunmaz. Çok seyrek çama *Pinus sylvestris*, huş ağacına *Betula alba* ve *Betula alnus*, *Sorbus aucuparia*, *Leonicera caerulea*, *Spirea crevata*, *Azalea pontica*, *Phododendron ponticum* ve *Vaccinium Vitis idaea*' ya rast gelebilirsiniz. Bunlar daha büyük ağaçların bulunmadığı en yüksek dağların tepesini kaplar. Bu dağların eteklerinden tepesine tırmanırken alçak ve sıcak kısımlarda bunlara rastlanmaz, bunların yerine

Pyrus pyraester, Corylus avellana ve Ulmus camoertris' e sık rastlanılır. Yine de daha aşağıda bunları önceden saydıklarımız takip eder.⁶⁵⁰

Mthiulethi'nin sakinleri, fakir ve ülkelerinin saf diyalektinden farklı bir diyalekti konuşan Gürcülerdir. Henüz daha Rus hakimiyeti altında değillerdir ama Ruslarla, doğudaki komşuları Gudamaqarilerden daha barışçıl şartlarda bir ilişkileri vardır. Bunun sebebi ise yaşadıkları yerin Gudamakarilerin yaşamla anlarından daha ulaşılabilir olmasıdır. Başlıca üretimleri tütündür ve bunu da etraflarında hatırı sayılır bir uzaklığa değin gönderirler. Ülkeleri av hayvanları açısından zengindir; ayı, kurt ve vahşi kedilerin kürklerini satarlar. Yaşadıkları vadinin darlığı sebebiyle ekilebilir arazileri geniş değildir. Hiç şüphesiz çıplak kayalardan olduğunca alanı kurtarmaya çalarlar ama kendi tüketimlerine yetecek kadar mısırı ve aynı şekilde buğday ve çavdarı hiç üretmezler. Lakin toprakları arpa, şalgam ve turp açısından verimlidir. Unlarını Gürcistan'ın Tiflis ötesindeki diğer eyaletlerinden alırlar. Buralara sayısız kabileler halinde kendi üretimlerinin takas etmek için seyahat ederler. Hatırı sayılır miktarda ihtiyaçlarını yine aynı şekilde verimli Duşethi'den karşılarlar ve ürettikleri kendilerine has bir tür tütün piposu koşulları tarafından çokça talep görür.

Hevi eyaletinde, buğday, arpa, özellikle çift kulaklı türü ve yulaf yetişir. İlki sonbaharda ve diğer ikisi yazın ekilir. Buğday hasadı Eylül'e değin başlamaz, bu sırada arpa ve yulaf tam anlamıyla olgunlaşmamıştır. Kış mısırının hasadı yaklaşık aynı zaman denk gelir, bu sırada bazı tarlalar yeni otlara bezenmiştir. Saman hasadı da sıklıkla aynı döneme denk gelir: bundan sebeple bu soğuk bölgenin tüm tarımsal iş yükü kısa yaz mevsimine yığılır. Ekilebilir alanlar gübrelenir ve ufak bir sabanla sürülür; bu sabandan ayrıca bahsedeceğim. Bu dağlıların beslediği hayvanlar boynuzlu sığır, koyun, keçi, domuz, at ve eşektir. Tüm tarımsal iş yükünde öküzler kullanırlar, ağırlıkları taşımaz için eşekleri ve atları kullanırlar lakin atları az sayıdadır ve sıklıkla yalnız binmek için kullanırlar. Çok sayıda normal kurt köpekleri vardır; kedilerin sayısı çok değildir. Tavuktan başka kümes hayvanları yoktur. Vahşi kuşlar arasında özellikle dikkatimi çeken zarif Certhia muraria, sıklıkla kayalıklarda seken duvar tırnaşıkkuşu, oldu.

⁶⁵⁰ Tüm bu gözlemler yaz mevsiminde yaptığım gezilerin sonucudur, keza kışın bu sonuçlara varılamaz.

Dağlıların evleri kaba taşlardan örmedir ve dört duvarın üstündeki çatı kirişinden başka bir şey içermez. Çatıları kayrak taşından olup tüm yapı toprakla kaplanmıştır. Çatı elbetteki oldukça düzdür ve ortasında duman için bir boşluk bulunur, burası bir ihtimal içeriden kapatılabilir. Bu açıklıktan aynı zamanda gün ışığı içeri girer. Bu evler altı ila on iki fit yüksekliktedir ve genellikle sığırlar altta ev sahipleri üstte kalırlar. Hevi ve Mthuilethi eyaletinin köyleri ufaktır ve her birinin nüfusu ortalama yirmi aileden fazla değildir. Bunlardan bazılarının dairesel olmayan değirmen taşları vardır, bu değirmen taşlarından İnguşlar bahsinde söz etmiştik. Gürcü kralı tarafından alınan gelir vergisi iki eyalet için de aile başı iki ila dört koyundu, sanıyorum ki hala bu şekilde ödenmeye devam ediyordur.

Reineggs'in hiçbir sebep göstermeksizin Arapçadan Anna'nın ışığı olarak tercüme ettiği Ananuri ანანური, Aragvi'ye sağdan dökülen Arkala suyunun sol kıyısında konumlanmıştır. Burası Duşeti ötesine uzana Seristo eyaletine bağlıdır ve birkaç Gürcü ve Ermeni tarafından iskan olunmuştur. Kale on sekiz fit yükseklikte duvarları olan köşelerinde dairesel kuleler bulunan dörtgen bir yapıdır. Kuleler duvarlara hakim bir şekilde inşa edilmiştir. Bu kalede sürekli sarhoş olan bir kumandan ve Stç Hitobel'e adanmış üç kiliseden başka bir şey bulamadım. Söylenene göre biri 200, diğeri 180 yıl önce ve ikisi de Eristhavis tarafından yaptırılmıştır. Bu kiliseler ve biri kumandan için diğeri din adamları yapılmış eski evler dışında kalede başka bir yapı yoktur. Kumandan için yapılmış olan ev işe şu an boş durmaktadır.

1727 Ağustos'unda Ksan'ın Ersitavi'si Şanşe, bir tabur Lezgi tutup önce ბაშბოლ ჭობჯ Hamşihiss-zihe kalesini aldı ve hemen ardından Ananuri'ye saldırdı. Burada Aragviss Eristavi'si Bardsig kardeşleri ve akrabaları ile birlikte yaşamaktaydı. Sıkı bir çatışmadan sonra burası ve kiliseler Lezgiler tarafından da alındı. İkisi içinde eskiden oldukça zengin oldukları söylenir lakin artık bunlardan geriye soyulmuş çıplak duvarlar kalmıştır. Günümüzde hala fatihlerin hançerleri ile havarilerin gözlerini ve aziz resimleri ile süslenmiş hacı asalarını söküp çıkardıklarını görebilirsiniz.

Ananuri sakinlerinin evleri kale dışında kaleye doğudan bağlı şekilde konumlanmıştır. Üstünde bulundukları yer kar şeklidir ev eskiden burayı

evreleyen duvar Şimdi yıkılmıştır. Evlerin tek tip bir görüntüsü vardır çünkü hepsi yerle eşit yüksekliktedir. Bunlar altı fit derinliğinde sade çukurlardır, çevresi odunla çevrilmiş ve üstten bir plaka ile örtülüp kil ile sıvanmıştır. Her bir çatının ortasında yakıt olarak yakılan odunun dumanının çıkması için bir açıklık bulunur ve buradan eve ışık girer. Sığır ahırları evlere yakındır ve aynı Şekilde inşa edilmiştir. Bu tür yapılar en utanç verici tembelliğin bir kanıtıdır, ki çevrede yapı malzemesi olarak kullanılabilecek ürünler bolca bulunur. Aynı Şekilde kalenin içinde dağlardan gelen akarsuları kalenin her tarafında dağıtan borular gözlemledim ve bunlarda aynı Şekilde rmeye terk edilmişlerdi.

Ananuri’de 23 Aralık’tan 30 Aralık’a kadar karantina konutunda alıkonulduk, bu konut dallardan yapılmış  kulbeydi ve burada kalırken havanın tüm sertliğine maruz kaldık. Bu karantina artık daha da gereksiz görünmeye başladı ki yükümüzün hiçbir kısmı havalandırılmadı ve biz seyahat edenlere hiçbir tetkik yapılmadı çünkü memurlar bu görevi yerine getiremeyecek kadar sarhoŐtu.

3.34. Otuz Dördüncü Bölüm

Karantinadaki Hoşnutsuz Keşif - Beyaz Aragvi - Pşavi ve Hevsuri - Laşa Cvari Kilisesi - Ananuri'den Ayrılış - Ragaspiri - St. George Kilisesi - Buranın Etrafındaki Mağaralar - Eski Saguramo Kalesi - Ghartiss-K'ari - Mzchetha - Bu Şehrin Tarihi - Bağlı Bölgeler - Eski Kilise - Eski Samthauro Kilisesinde Karantina - Mzchetha ve Kilisesinin Tarifi - Gürcü Kralların Mezarları - Karadeniz Üzerindeki Gürcü Vilayetler Hakkında Ayrı Bir Bahis

Hükümet fermanı uyarınca; yüksek dağlardan gelen yolcular ve salgının yayılmış olduğu kabileler ile iletişimde bulunmuş olan yolcular Ananuri'de yirmi dört saat karantina altına alınıp incelenecektir ama Rusya'dan büyük askeri yolu kullanarak gelenlere dokunulmayacaktır. Durum bizi her nasılsa burada üç gün boyunca alıkoydu ve yolcuların üst memurlar tarafından nasıl aldatıldığı konusunda kanıt teşkil etmiş oldu.

27 Aralık akşamı Ananuri'nin bir verst kuzeydoğusunda bulunan ve Aragvi'den çok da uzak olmayan karantina bölgesine ulaştığımızda kalenin kumandanı bizleri bizzat karşılayıp Rusya'dan getirdiğimiz haberleri dinledi. Burada Aragvi'nin akışı oldukça şiddetliydi. Kumandan yanımıza geldiğinde epey sarhoş olmasına rağmen bizimle birkaç bardak punç içti ve sonrasında bizlere olumlu bir şekilde ertesi sabah erken saatte atlar ve eskort ile yolcu edeceğine söz verdi.

Ertesi gün akşam üstüne dek beklesek de ne atlardan ne de kumandandan eser bulamadık. Gönderilip gelen birkaç mesajdan sonra sonunda akşam altıda kumandan geldi, çoktan hava karardığında atlar ve Kozaklar teslim edilmişti. Mozdok'ta bize eşlik eden Rus binbaşının kumandanı, önceki gün verdiği sözü tutmaması konusunda ve geç saatlerde özellikle yolların daha da güvensiz olması konusunda çok da kırıncı olmayan sözlerle kınadı. Bu sözler haşmetli yüzbaşını son derece gücendirdi ve hiçbir cevap vermeden atları ile birlikte geri dönüp sabah erken saatte yola çıkmadığımız için bizi üç gün karantinada tutabileceği haberini bize bir hekim aracılığı ile gönderip bu sözünü dakikası dakikasına tuttu.

Tiflis'e vardığımızda Ananuri kumandanı hakkında şikayetlerimizi bildirdiğimizde kendisinin bu konuda azarlanması ve yaşadığımız hoşnutsuzluğun ne de üç günlük kaybımızın tazminatı olmadı.

Ananuri'nin yaklaşık bir Alman mili aşağısında, Gürcüler tarafından თეთრი არაგვი Tethri Aragvi, Beyaz Aragvi olarak adlandırılan nehir Büyük Aragvi'ye, benzer şekilde შავი არაგვი Schavi aragvi yani Kara Aragvi dökülür. Bu nehrin etrafları Gürcü halkı Pşaviler tarafından iskan olunmuştur, bu ikamet bölgesi doğuda K'ahethi'deki Jöri'nin kaynağına dek uzanır. Lakin batıda yerleşim bölgelerine Hevsurethi adını veren Hevsuriler tarafından Gudamaqarilerden ayrılmıştır. Bu vadiler önceden adları verilmiş Phoveli kabileleri tarafından iskan olunmuş ve kuzeyde buzul dağlar tarafından İnguş ve Kistlerden ayrılmıştır.

Psaviler Gürcüler ile aynı dine mensuptur ve aynı dili konuşurlar. Kral Laşa Giorgi (M.S. 1198 ile 1211 arasında hüküm sürmüştür.) tarafından yapılmış ve ლაშას ჯვარი Laşhas Cvari olarak adlandırılan kilise bunlar için özellikle kutsaldır. Denilene göre bu kilisede bolca altın aziz tasviri, haçlar ve kilise gereçleri bulunur çünkü Pşavi ve Tuşiler ellerine geçen her altın ve gümüş eşyayı buraya getirmişlerdir. Benzer şekilde gizli saklı şeylerin yerini gördükleri ve gelecekte olacak olan olayları Aziz George adına kehanet edebildikleri söylenir. Farklı bir husus da bunlar ve komşuları Hevsurilerin yaşam alanları Mthiulethilerin yaşam alanlarına benzer, kayalık dar vadidir ve düşmanca saldırılara karşı korunaklıdır. Komşuları Gudamaqariler gibi Rus düşmanlarıdır ama diğer tüm Kafkasyalılardan cesaret konusunda daha öndelerdir. Ya galibiyetten emin olduklarında sayı üstünlüğü ile saldırırlar ya da ağaç ve taşlardan yapılma siperlerin arkasına pusu kurup düşmanı hedef alabildiklerinde ve düşmanları onlara kolayca yanaşamadığında saldırırlar. Rusları hiçbir ganimet amacı gütmekten yalnızca düşman olarak gördükleri için öldürürler ve aynı durum dağlı olarak algılanabilecek diğer Gürcüler için de geçerlidir. Çünkü Rus otoritesinde olmayı başka bir şeyi istemedikleri kadar şevkle arzulamaktadırlar veya kendi krallarına tabii olmayı ya da İran topraklarında bağımsız olmayı tercih ederler. Hevsurilerin yaşadığı dağlar arasında verimli toprakları vardır, bu topraklarda başlıca arpa, yulaf, darı ve az miktarda buğday yetiştirirler. Panterler (Tatarca قپلان Kaplan, Gürcüce კაფლანი

Kaplani)⁶⁵¹ bunların topraklarında bulunur. Bu hayvanın kürklerini Tiflis'e taşır ve burada ucuz bir fiyata, ufak bir tanesini üç ve büyüklerini altı ya da yedi rubleye, gümüş paraya, satarlar.

Beyaz ve Kara Aragvi'nin karıştığı noktada ve bu iki nehir arasında, yanında eskiden bir şehir de bulunan güçlü ჯიხვიანი Zhinvani kalesi bulunur. Buranın birkaç verst güneyinde ბოდავი Bodavi taşlı vadisi ve nehri bulunup nehir თიანეთი Thianethi dağlarından başlayıp doğudan batıya akıp Aragviye soldan bağlanır. Bodavi yakınlarında geniş ve güzel kubbeli bir manastır vardır. Bir sonraki aynı tarafta, daha güneyde წორდალოს ხევი Tzirdaliss-hevi vadisidir ve daha güneyde ნოკ-ორნის ხევი Nok'orniss-hevi adında bir diğeri bulunur. Bu ikisi de Tianethi dağından gelir ve sonuncunun üst boylarında 44. Gürcü Kralı Arçil tarafından yaptırılmış kubbeli bir manastır bulunur. Kral yaklaşık M.S. 718 yılında şehit olmuştur ve mezarı da bu yapıda bulunmaktadır.

31 Aralık sonunda rahatsızlık verici karantinamızdan ayrıldık ve yolumuza Aragvi'nin sağ kıyısından devam ettik. Ananuri'den Ragaspiri'ye giden yolda sağımızda yüksek yığma bir tepe üstünde, yontulmuş kum taşından yapılmış ve hala iyi bir durumda olan Aziz George'ye adanmış bir kilise kalıyordu. Tepe irili ufaklı mağaralarla doluydu ki bu mağaraların orijini hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bunlar büyük bir ihtimalle kilise etrafında kalan münzevi kimseler tarafından oyulmuştur. Buradan itibaren tebeşir taşı ile karışık oluşumda alüvyal kum taşları ve yığma tepeler başlayıp bolca görülmektedir. Bundan sebeple olsa gerek Kafkas nehirleri büyüklüklerini ve yataklarını değiştirmektedirler. Tüm bölgeye en yüksek dağlardan su yoluyla gelen yuvarlak taşlar dağılmıştır, bunlardan en eski olanı koşullar sebebiyle ayrılmış ve toprak üstünde neredeyse bir adımlık bir kil tabakası oluşturmuştur lakin bu katman asitle köpüren kum ile karışık bulunmaktadır.

Bu bölgede Gürcistan'ın ilk üzüm bağlarını gördük ama bunlar bize ölmüş gibi göründüler. Burada uzun boylu ceviz ağaçları bol olup her yıl meyve vermemektedirler. Ragaspiri'ye varmadan az önce Aragvi'nin buradaki akışı kayda

⁶⁵¹ Ç.N.: Baktığımız sözlüklerde Kaplan ya da Pars adlı hayvanın Gürcüce karşılığı olarak yazarın verdiği kelimeyi bulamadık. Gürcüce de bu hayvana ვეპ'ხვი (vep'xvi) denilmektedir. Arısoy, a.g.e., s.151

değer bir biçimde hızlanır, tepelerin her yanı ağaçlarla kaplıdır ki bu görüntü oldukça hoştur. Bu bölgeye meşe ağaçları hakimdir. Toprak verimli ve buğday ekimine epey uygundur.

Pote, Duşhethi ve Kida sularını geçtikten sonra Ghartis-K'ari⁶⁵²'ye vardık. Burası kayde değer bir Kozak karakolu olup Aragvi'nin sağ kıyısında hoş ve çok da tepelik olmayan bir bölgede konumlanmıştır. Nehri diğer kıyısını terk edip yolumuza yaklaşık üç verst kuzey batıya antik სსგურამო Ssarguramo ormanına doğru devam ettik. თქმის ხევი Tetsmiss-hevi vadisinde bulunan bu ormana eskiden ხერკი Herk'i denilmekteydi. Doğuya doğru Thetsmiss-hevi, Erzo'dan bir sırt vasıtasıyla K'ahethi bölgesinde ayrılır ve bu bölgenin güneyinde ზადგნო Sadeni dağları bulunur, bu dağların tepelerinde Gürcistan'ın dördüncü kralı olup M.Ö. 274 ile 242 yılları arasında hüküm sürmüş olan Pharnabas tarafından inşa edildiği ile bildirilen bir kale vardır. Pharnabas buraya Suden putunu dikmiştir ki burası adını bu puttan almıştır. Sonrasında ise burası იოანე Joane adlı on üç kutsal kişiden birinin konutu olmuştur, bu kutsal kişi sonradan buraya bir manastır inşa etmiş ve burada yaşayıp buraya defnedilmiştir. Bu kilisenin mahzeninden bir akarsu çıkıp geniş bir küvete akmaktadır. Gürcüler bu küvetin hep dolu olup asla taşmamasını bir mucize olarak görürler; benzer şekilde bu suyun çeşitli hastalıklara şifa olduğuna inanırlar ve deri mataralarda tüm çevre ülkelere satarlar.

Ghartiss-K'ari'den Mzhetha karantina bölgesine mesafe sadece bir Alman miliydi ve biz bu yolu akşam üstü aştık. Güzergahımız boyunca Phonthela köyünün güneyinden Neres-hevi suyunu aşıp geçtik. Bu akarsu Duşhethi'nin on verst güneydoğusundaki kumtaşı dağlarından doğup son derece berrak bir akışa sahiptir ve Aragvi'ye sağdan dökülür. Bu akarsuyun Aragvi'ye katılımı sonuncudur ve nehir akışına genişleyerek devam edip sıklıkla rotasını değiştirdikten sonra Mzhetha yakınlarında მჭვრეო Mtk'vari ya da Kur'a dökülür.

⁶⁵² Ç.N.: *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel*' de гарискарь (Gariskar') şeklinde Aragvi'nin sağ kıyısında, Ananuri'nin güneyinde verilmiştir.

Mzchetha⁶⁵³ eskiden Gürcistan'ın başkentiydi lakin günümüzde Aragvi ile Mtk'vari karıştığı noktanın dirseğinde, Aragvi'nin sağ Mtk'vari'nin sol kıyısında konumlanmış acınası halde bir köydür. Gürcü rivayetlerine göre burası, Nuh'tan sonraki altıncı nesilden olan Khartloss'un oğlu Mzchethoss tarafından kurulmuş ve adını da kurucusundan almıştır. Şehir olma mertebesine Kralların burada yaşaması vesilesiyle yükselmiştir. Pers Erissthavi (strap) არდაშ Ardām şehrin etrafına duvar ördürmüş, Kur üstündeki köprüye bir kale ve kuzeye bir tane daha yaptıırıp bunları nehrin diğer tarafındaki არმაზ Armaza ile bağlamıştır. Bu zamandan itibaren Gürcülerin yapılarını kireç taşından inşa etmeye başladıkları söylenir. Ardām, burayı diğer tüm şehirler altı olacak şekilde ülkenin en yüksek yönetim birimi haline getirmiştir. Sonrasına Aon, Pharnabas'ın yeniden inşa edeceği ve halefleri tarafından iyi bir durumda muhafaza edilecek olan Mzchetha'nın tahkimatlarını yıkmıştır. M.S. 265 ile 318 yılları arasında hüküm sürmüş olan Kral Mirian buraya, bakımsız bir İsa tasvirine ev sahipliği yapan ahşap bir kilise yaptırmıştır. Gürcistan'ın 26. Kralı Mirdat (M.S. 364-379) eski ahşap sütunları, Gürcüde სვეტი Ssveti olarak adlandırılan taştan sütunlarla değiştirmiş ve bu tadilat sonrasında yapının adı სვეტი ცხოველი Ssveti zhoveti olmuş olup günümüzdeki adı ise სამირო-ნე Ssamirone'dir. Bunun kuzeyinde aynı Mirian'ın yaptırdığı başka bir kilise bulunup bu yapının adı da ღთაებოს სამთარო Gthaebissa-ssamthavro'dur. Bu ise yontma taştan ve kubbeli güzel bir yapıdır. Yaklaşık M.S. 668 yılında yaşamış olan Gürcistan'ın 43 Kralı Mir, bu kiliseye defnedilmiştir. Vahtang Gurgaslan (M.S. 446-499) Mzchetha'yı taştan tekrar inşa etmiş ve burayı Katalikos'luk mertebesi yapmıştır. 71. Kral Giorgi döneminde (yak. 1304) bir süredir kaderine terk edilmiş olan şehir tekrar inşa edilmiş ve çok geçmeden, Gürcü yıllılarında ლანგ-თემურ

⁶⁵³ Ç.N.: მცხეთა (Mtsheta), günümüzde Gürcistan'da bulunur ve ülkenin en eski kentlerinden biridir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*'da, *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii*'de, *Podrobnaya Karta Gruzii s Prisoedinennymi k Ney Zemlyami*' de ve *Voenno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel*' de мѣхетъ (Mtshet') şeklinde Kura ile Aragvi'nin birleşimi yakınlarında verilmiştir. Bu konum kentin güncel konumu ile aynıdır. P.M. Volkonsky, *Podrobnaya Karta Gruzii s Prisoedinennymi k Ney Zemlyami*, Tiflis, 1819

Langthemur⁶⁵⁴ olarak geçen Timur tarafından tekrar yerle bir edilmiştir. 1414 yılında tahta çıkan 76. Kral Aleksander, Mzchetha'yı küllerinden tekrar canlandırmış ve şehre güzel, kubbeli bir taştan kilise yaptırmıştır. Lakin çok geçmeden kubbe çökmüş ve 1634 ile 1658 yılları arasında hüküm sürmüş 89. Kral Rostov'a kadar restore edilmemiştir. Son olarak 94. Kral Vahtang (1703-1722) bu kilisenin güzelleştirilmesi ve geliştirilmesi konusunda büyük katkılarda bulunmuştur. Bu kiliseye şu krallar defnedilmiştir: Vastangs Gurgaslan, Davith Lashetsa, Dimitri Thavdebuli, Büyük Luarsab, Svimon ve Giorgi. Şehrin güneyinde eskiden, 31. Kral Arçil tarafından yaptırılmış Stephan Tzminda kilisesi bulunmaktaydı⁶⁵⁵.

Mzchetha, Kur seviyesinden yaklaşık altı fit yüksekliktedir ve tepelerle çevrilmiştir. Şehrin doğusunda, Aragvi'nin solunda ჯვარ ზეცაძეზო Cvar Sedatseni Dağı bulunur, bu dağda Çatçuis-Lagdari yani Zırh kilisesi ve manastırı bulunmaktadır. Burası ile ilişkili rivayetlerden birinde buradan Mzchetha kilisesinin çan kulesine bir zincirin bu iki yapıya da müşterek ziyaretlerde bulunan azizler ile taşındığına dair bir söylenti vardır. İkisinin de mimarının aynı olduğu ve bu mimarlardan birinin usta diğzerininse bu ustanın öğrencisi olduğu söylenir. Bize söylendiğine göre usta öğrencisinin işinin kendi işini geçtiğini görmesi üzerine öğrencisinin elini ani bir üzüntü ve küskünlük krizi anında kesmiştir. Mzchetha'nın batısında Sarkhinethi tepeleri bulunur, bu tepelerde eskiden Sarkhine adlı bir varoş kent bulunmaktaydı ve burada biz kalıntıları ve eski Samthavro kalesinin kilisesini görmektediriz. Keza buralar kayda değer bir biçimde geniş ve şehirden yalnızca üç ya da dört yüz adım uzaklıktadır. Burada günümüzde karantina sürmektedir ki biz burada 12 Ocak'a kadar tutulduk. Kuzeydoğu dirseğinde, Gürcüleri Hristiyanlıkla tanıştıran St. Nino'nun kabri bulunmaktadır. Bu kabir ufak bir şapel yapılmıştır, günümüzde karantina doktoru burayı ilaç deposu olarak kullanmaktadır. Samthavro'nun güneyinde eski piskoposluk mevkiinin duvarları bulunmaktadır ve

⁶⁵⁴ Ç.N.: Yıllıklarda geçen Langthemur, Timur leng yani Topal Timur şeklinde Timur'un lakabı olmalıdır.

⁶⁵⁵ Tüm bu tarihi bilgiler sayfa 504'te bahsini ettiğimiz Gürcistan'ın Coğrafi Tasviri eserinden alınmıştır.

Ç.N.: Bkz, Brosset, a.g.e., s.187

kuzeyde yani karşısında iyi korunmuş eski bir kilise bulunur lakin günümüzde oldukça boştur. Bu kilisede bazı Gürcü kral ve kraliçeleri gömülüdür.

Mzchetha belki de Ptolemy'nin Μεσσήνη olarak bahsettiği, 469'da Vachtang Gursslan'ın başkenti kendi kurduğu Tiflis'e taşıyınca dek Gürcistan'ın hükümetgahı ve başkenti olan yer ile aynıdır. Her adımda karşınıza çıkan taşın yapıların yıkıntılarından şehrin eski haşmetini anlayabiliyoruz. Öyle ki şehir Aragvi'nin iki kıyısına yayılmıştır. Kuzeyden güneye genişleyen şehir denilene göre yayıldığı alan altı verstten az değildir. Mzchetha'daki eski kilise, burada insanların hala Mzchetha Manastırı dedikleri, Gürcistan'ın en harika yapılarından biridir ve Yunan mimarlar tarafından yapılmıştır. Altmış adım genişliğinde olup çevre tepelerden tedarik edilen yontma kum taşlarından yapılmıştır. Bunlardan bazıları zümrüt yeşili renktedir, ki buradan anlaşılan yapı taşının demir ya da klor ve toz halinde feldispat içerdiği. Gerçi kilise son derece intizamlı bir biçimde inşa olmuştur ve hiçbir mimari incelikten mahrum değildir. İçi ise mükemmellikten uzak, temizlikten övünemeyecek durumdadır. Gürcüce tercümesi eklenmiş Yunanca açıklamalı aziz tasvirleri acınası halde alçı üstüne sıvanmıştır. Bu kilise daha çok kraliyet ailesi mezarları ile en meşhur Gürcistan saltanat hanesi olarak dikkat çekicidir. Bunların kalıntıları toprakta saklanmış ve arazi düş taşlarla kaplı olup bunlar göze çarpar. Kilise, Ananuri seyahatinde bahsetmiş olduğumuz yeraltı evleri ile çevrilidir. Bu evlerde birkaç yüz kişi acınası halde yaşamaktadır ve geceleri kendilerini Lezgi saldırılarından korumak için evlerine kapatmaktadırlar.

Buranın tümü dörtgen oluşturacak şekilde duvarlarla çevrilmiştir, her taraftan 150 adım uzunluktadır. Duvarlar yirmi dört fit yükseklikte, beş fit kalınlıkta ve büyük kaba taşlardan harçla yapıştırılarak örülmüştür. Mzchetha 'nın kuzeyinde Aragvi'nin sağında bir kayalık üstünde Nazihvari adlı yer bulunur.

Tüm çevredeki tarlalarda yığıntılar halinde taşlanmış deniz kabukları bulunur ve çok sert olup hava şartlarından çok aşınmamışsa cilalanmaya yatkınlardır. İnsan elinin yarısı büyüklüğü geçmeyen boyutlarda obsidyen parçaları Mzchetha'dan Muhrani'ye giden yolda sıkça rastlanır.

Karantina esnasında Rus bir memurla tanışık oldum ki bu bey İmareti ve Megrelya'da bir süre bulunmuştu. Kendisine Kardeniz'e bitişik Gürcü bölgeleri hakkındaki aşağıdaki bilgileri borçluyum.

İmereti, Megrelya, Guriel ve Ahalzihe'deki Paşalık XIV. Yüzyıl Gürcistan'da Kral Aleksander'ın buraları oğulları arasında paylaşmak için bölmesi sonucunda oluşmuştur. Türkler (Osmanlı) daha sonrasında fetihlerini buralara genişletmiş, İmerthi, Megrelya ve Guriel'i 1774 yılı Küçük Kaynarca'ya kadar ellerinde tutacak şekilde zapt etmişlerdir. Bu antlaşma ile Türk birliklerinin İmerthi'deki Kotatisa (Kuthaysi), Sarapani ve Bogdaçına kalelerini boşaltması hususunda anlaşılmıştır. Ardından buralar bağımsızlığını ilan etmiş lakin deniz kenarındaki şehirler konusunda anlaşmaya göre nöbetçi bulundurabilirlerdi keza bunlar en kısa sürede haklarını talep etmek isteyebilirlerdi.

1770 yılında tüm Megrelya ve İmerthi'yi Poty kentine dek fetheden General Totleben, buralardan Türkleri (Osmanlı) çıkartmış ve ardından Rus birliklerinin geri çekilmesini sağlamıştır. Bu zamandan beri Ruslar buralardaki ilerlemelerini başarıya ulaştırma konusunda ısrarcı olmamışlardır. Ta ki Osmanlı Guriel'deki Batumi ve Megrelya'daki Poty ile Anaklea'daki sakin hakimiyetlerini sürdürüyor olmalarına dek. Sonuncu şehirde nasılsa birkaç yıl önce bir Salçyzi Golovani tarafından ihanete uğrayıp Dadian tarafından çok az bir para karşılığında Abhaz prensi Kaleşbek'e verilmiştir. Bu prens aslen Gürcü soylu olup İslam dinini benimsemiş ve Osmanlı üstünlüğünü tanımıştır.

Megrelya iki geniş bölgeye bölünmüştür; Rion'un sağ kıyısından denize dek Odişi ve İmereti, Suanethi ve Abaz ülkesinden oluşan sınırlar arasında Lecgumi. Gerçi Poty Rion'un sol kıyısında bulunmasına rağmen, tıpkı Mecu Enguri Nehri'nin ağzında bulunan küçük kent Anaklea gibi Odişi'ye bağlıdır. Odişi'nin Rion ile bitişik bölgeleri sürekli su baskınları sonucunda bataklıktır ama Lecumi bölgesinin havası hoş ve sağlıklıdır. Toprak verimli ve tepeler kerestelik ve meyve ağaçları ile kaplıdır. Tüccar gemileri Poty'ye iki verstten fazla yaklaşamaz ama altı düz büyük botlar Rion'a girebilir ve K'virila akışında yol alabilir, burası Katatis'ten üç saatlik yoldadır. 1804 yılında Megrelya kıyıları Rus taburları ve iaşeleri gönderildiğinde, Hopi ve Zivi nehirleri ağzında iki yeni liman keşfedildi, ki buralar kayda değer koylar şekliydelerdi ve girişi temizlense kırk gemi alacak genişliktelerdi.

Megrelya'nın başlıca nehirleri burayı İmereti'den ayıran Tzhenis-tzaqari (yani At Suyu, eskilerin Hippius'u), Enguri ve Unvi'dir. Bu nehirler Honi'ye döklüp kaynakları Rion'un kaynağından sadece beş verst mesafededir. Prens Zizianov

buraya iki nehrin birleştirilebilirliğini incelemesi için mühendis memurlar göndermiştir ama Hopi limanının ulaşımının kolaylığından ötürü burada yapılacak kanal son derece kullanışsız olacaktı.

Yerliler burada az bir tarımsal uğraş ve kendi çocuklarını satarak geçimlerini sağlamaktadır. Prensler burada temalarını Türkler ile takas etmektedir. İnsanlar fakirdir ve aralıksız savaşlar ile evsel sorunlar ile kötüleşen bir çaresizliktedirler. Tüm Megrelyalılar, İmereti ve Gürcüler gibi Ortodoks Hristiyanlardır. Yönetim biçimleri İmereti ile tek bir farkla benzerlik göstermektedir, İmereti krallarına Mephe unvanı vermekteyken Megrelyalılar prenslerine Dadian derler.

Osmanlı ile yapılan savaş sürecinde, 1772 ile 1773 yıllarında Megrelya Prensi Kazia Dadian'dı, General Tottleben'e büyük hizmetlerde bulundu ve böylelikle ülkesi İmereti gibi genç erkek ve kadınları Osmanlı'ya rehin verme zorunluluğundan kurtuldu. Bunlara inançlarında sonuna kadar özgürlük tanındı ve iki güçten de bağımsızlarını ilan ettiler. Bunun sonucu olarak Rusya, Kazia Dadian ile İmereti Kralı I. Solomon arasındaki Lecgumi bölgesine ilişkin sorunda Megrelya ile hiçbir ilişkiye girmeyip uzun süre bir şey yapmadan durdu. Bu durum Kazia'nın oğlu Giorgi Dadian zamanında da devam etti. 1803 yılında II. Solomon babasının tahtına çıktı ve Lecgumi'yı silah zoruyla zapt etti. Giorgi Dadian ümitsizliğe kapılıp Rusya'dan korunma aradı ve bir miktar gemi için ricada bulundu. Sonunda imparatorluğa ittifak yemini etti. Aynı zamanda bir bağlılık taahhüdü etmiş olup bunu 4 Temmuz 1804 yılında onayladı. Bu akta göre kendisi ve halefleri kendi ülke yasalarına göre yalamakta özgür olup yalnızca ölüm cezası yürürlükten kalkacaktı.

Prens Giorgi Dadian 1804 Ekim'inde öldü ve oğlu Levan Megrelya'nın özerkliği yerleşmiştir.

Buranın İmereti ve Rus İmparatorluğu ile birleştirilmesinden sonrasında Dadian ve İmereti Kralları arasındaki tüm düşmanlık ve silahlı çatışma son buldu. İki taraf da Lecgumi üzerindeki iddialarını Rusya Mahkemesine gönderdi ve hala kararı beklemekteler.

İmereti, asıl İmereti ve Paca bölgesinden oluşmaktadır. Burası Gürcistan, Megrelya ve Ahalzihe Paşalık sınırları arasındadır ve Kafkaslar aracılığıyla Büyük Kabardey ve Oset ülkesinden ayrılır. İkimi ılımandır ve toprağı verimlidir. Dağlarda en iyi kerestelik ağaçlar bulunur ev meyve ağaçları boldur. Üzüm bağları burada,

Megrelya’da olduğu gibi hiçbir zirai işlem olmadan iyi yetişir ve her büyük ağacın gövdesine sarılmış halde görülebilir. Bu sebeple tüm bölge büyük bir üzüm bağına benzemektedir. İmereti şarabı (ღვინო- ghvino⁶⁵⁶) neredeyse Khartli (Kartalinia) ya da has Gürcü şarabına benzerlik göstermektedir. Don, Kızlar ve Kırım şaraplarını ise buradaki üzüm yetiştiriciliğine gösterilen özene rağmen sollamıştır. İki başlıca nehir Rioni ve K’virili (yani ağlayan ya da kükreyen) çok sayıda akarsuyun katılımıyla akışı boyunca çok sayıda şelale ile kesintiye uğrar.

İmeretiler tarımla uğraşmaktadır ve Megrelyalılar⁶⁵⁷ kadar sefil değildir. Birkaç bini her yıl Gürcistan’a, başlıca Tiflis’e gider, burada hizmetkarlık ya da hamallık yaparlar. Biraz mısır, bal, balmumu ve şarap ihraç ederler. Yüksek bir konumda olan ve Kafkaslardan soğuk rüzgarlar alan Karthli’de üzüm iyi yetişmez, bu sebeple burada genellikle İmereti şarabı içilir. İmereti’nin başkenti Khuthaisi, Rioni’nin sağ kıyısında konumlanmıştır, günümüzde kötü bir durumdadır. Burada yaklaşık yüz Ermeni ailesi yaşar, bunlar ticareti elinde tutar ve Paca, Osetya ve Kabardey ile bağlantısı olan bazıları Mozdok’a kadar ticaret yapar. Yolları Oni, Gebi ve Çiora’dan geçip Dugorların ülkesindeki İstirdugor’dan devam eder ve buradan Uruk boyunca Küçük Kaberdey’den Mozdok’a varılır.

Kralın geliri oldukça azdır ve duruma göre değişiklik gösterir. Ekip biçtiklerinin değerine göre yıllık gelirler 30.000 ile 50.000 gümüş ruble arasındadır. Baskıcı vergiler halkı yoksullaştırıp kralın hazinesini zenginleştirmektedir. İmereti’nin nüfusunu tespit etmek zor olsa da nüfus kesinlikle 20.000 aileyi geçmemektedir ve Megrelya’nın nüfusu da 10.000 aileyi aşmamaktadır. Kral I. Solomon’un hakimiyeti sürecinden beri komşu ülkelerle yapılan köle ticareti son derece düşmüş ve bölge nüfusu Gürcistan’ın büyüklüğüne oranla kalabalıklaşmıştır. İmereti Gürcistan’ın yalnızca kırkta biri boyutundadır ve yine de son nüfus sayımına göre (1803) vergi ödeyen aile sayısı 13.000 iken Tatar bölgeleri Kazak, Borçalı ve Bambak ile birlikte Gürcistan’ın vergi ödeyen aile miktarı 25.000’den fazla değildir.

⁶⁵⁶ Dikkate değerdir ki bilinen hiçbir dile yakınlık göstermeyen Gürcüce’de bu bir kelime *ghvino* pek çok Avrupa diline uygunluk gösterir; tüm komşu ülkelerde şarap kelimesinin karşılığı tamamen farklı kelimelerdir. Kur’un iki tarafında da fevkalade bir miktarda üzüm bağı kendiliğinden yetişir, öyle ki bizler bu harika içeceğin bu bölgeye adı gibi Avrupa’dan tanıtılmış olduğu sonucuna varmaya itildik.

⁶⁵⁷ Bir süre Dadian konağında kalmış olan bir arkadaşım sıklıkla iki Türk altın parasını yaklaşık iki dolara değiştirme fırsatından mahrum kalmıştır.

İmereti de derebeyliği sistemi baskındır ve kralın vassalı olan prensler kendi bölgelerinin yönetimi hususunda hesap vermek zorunda değildir. Sıradan halkın bir kısmı kralın kölesi, bir kısmı da prenslerin yarı kölesidir lakin prenslerin yarı kölelerinin sayısı öncekinden çokça fazladır. Ülke prenslerinin toplanması konsülü oluşturur, bu konsülün onayı olmadan kral hiçbir önemli bir girişimde bulunamaz.

Türk boyunduruğunu kıran I. Solomon, Rus hükümdarlığının korumasını talep etmiş ve St. Petersburg'a birkaç elçi göndermiştir. Bunlardan birinin başında ülkenin en seçkin ailelerinin birinden Prens Szurob-Szerteli bulunmaktaydı ve bu zamandan beri bu aile Rus çıkarlarına samimiyetle bağlıdır. Kral I. Solomon'un anısında, sivil münakaşalara son vermesi, yabancı saldırılardan halkı koruması ve köle ticaretini ölüm cezası ile yasaklaması hususunda ülkede hala saygı göstermektedir. Osmanlı bu Prensi kendi çıkarlarına yaklaştırmak için boşuna uğraşmış, prens Rusya'ya başlılığını sürdürmüştür. Ölümünden sonra damadı ve Kral Aleksander'in torunu David tahta çıkmıştı. Lakin Gürcü Kralı Irak'li ya da daha ziyade kendi torunu Solomon'un tahta oturmasını isteyen eşi Daria, ki günümüzde tahtta bu kişi vardır ve Bagrathions ailesine mensuptur, buraya birlik gönderip Kral David'i altı yıllık hükümdarlığından sonra sürdürmüş ve 1793 yılında II. Solomon'u tahta çıkartmıştır. Birkaç yıl kaçak hayatı yaşayan David sonunda Ahalzihe'de vefat etmiştir. Şimdilerde İmereti'nin resmi hükümdarı olan oğlu Konstantin, çocukluğunu kalede kapalı geçirmiştir. Annesi Anna⁶⁵⁸, David'in eşi, İmereti'den eşi gibi sürülmüş ve 1802 yılında St. Petersburg'a gidip İmparator'a oğlu ile ilgili duruma müdahale etmesi için yalvarmıştır. Yüksekokul Danışmanı M. Sokolov, bu sebeple İmereti'ye gelmiştir ama sonrasında bu işe atanan Gürcü Prensi Abaşidse ve Prens Zizanov gibi görevini yerine getiremeden dönmüştür. Konstantin'i özgürlüğüne kavuşturan ise Yüksekokul Danışmanı M. von Bronievski olmuştur. On yıllık hapis hayatından sonra Muhuri kalesinden salınan ve 30 Mayıs 1803 yılında M. von Bronievski ile birlikte Tiflis'e dönen Konstantin, buradan St. Petersburg'a getirilip Prens Leonidse ile birlikte II. Solomon'dan vassallık talep

⁶⁵⁸ Bu sıra dışı kadın günümüzde hala oğlu ile birlikte St. Petersburg'dadır. Kendisi Gürcü Prensi Mathvay Orbeliani Şvili'nin kızıdır ve eskiden Tiflis'in en güzel kadınlarından biriydi. Gürcistan'da kaldığım süre boyunca bana pek çok kibarlıkta bulundu ve memleketi İmereti hakkındaki son derece ilginç bilgilerin bazılarını ona borçluyum. Ayrıca bana büyük bir kısmının çevirisine sahip olduğum Gürcü Tarihi eserini de bana hediye etti.

etmiştir. 1804 yılında II. Solomon ittifak yemini edip majestelerine berat göndererek İmereti'ni resmi hükümdarı olarak tüm ayrıcalıklarını onaylatmıştır.

Bu olay üzerine Solon ve Dadian arasındaki çatışma sona ermiş ama karşılıklı nefretleri devam etmiştir. Öyle görünüyor ki Rusya, Solomon'un bağlılığına pek de güvenmemektedir.

İmereti üretimlerinden biri özellikle ilgi çekici olup doğa bilimcilerinin araştırmasını hak etmektedir. Bu üretim K'va-tapli ya da Taş-balı adı verilen bir çeşit yabani baldır. Bu adın sebebi ise balın son derece katı, gevrek ve akışkan olmayışıdır. Hoş ve aromalı bir tadı olup taş oyuklarında bulunmaktadır. Balmumu ve bal bir halde bulunmaktadır ve akide şekeri kadar serttir. Küspesi genellikle beyazdır ama zamanla sarıya dönüşüp uzun süre saklanabilir. İmeretiler bu balmumunu ceplerinde taşırlar. Ülkede benzer şekilde bir tür yeşil bal da bulunur ve son derece sarhoş edici özelliktedir.

3.35. Otuz Beşinci Bölüm

Kur ya da Mtl'vari Nehri, Eskilerin Kyrus'u - Akışı ve Kaynağı - Hazar ve Karadeniz Arasında Yapılması Teklif Edilen Komik Kanal Projesi - Sallar ile Yolculuk - Arba Denilen Gürcü ve Tatar At Arabaları - Mal Taşımanın Diğer Yolu - Karantinadan Ayrılış - Kur'un Üzerindeki Köprü - Armisi ya da Armasis-zihe, Yunanların Armozika'sı - Devis-namucli Kayalıkları - Digomi Düzlüğü – Veris-hevi - Tiflis'e Varış - Şehrin Tasviri

Kur'un güney kısmına doğru genişleyen dağ silsilesi kuzey tarafındaki dağlardan daha yüksektir. Nehir yatağı 150 adımdan daha geniş olmayıp sürekli olarak yüksek tepeler ile hem sınırdır. Lakin nehri geçtiğimiz noktada zar zor yüz adımlık genişlikteydi. Kur burada birkaç kulaç derinliğinde olup sakin ve sessiz akışı boyunca yalnızca ufak yuvarlak taşlar sürüklemektedir. Öte yandan Aragvi'nin yatağı 500 adım genişliğinde olup oldukça sık ama büyük bir hızla akan suyunda bir adamın yumruğu büyüklüğünde taşlar taşımaktadır. Dolayısıyla burada eklemek zorundayız ki Kur, Aragvi gibi yüksek dağlardan doğmaz ya da akışı uzunluğu sebebiyle yavaştır.

Eskilerin Kyrus ya da Kyrros'u ve Zendavesta'nın Koro'su Kur Nehri'dir. Gürcüce ad მტლ'ვარი Mtk'vari, Ermenice adı Gkur ve Arap ve Farsça adı كور Kur ya da كور Korr'dur. Nehir Ararat'ın dış sıra dağlarından, Türk Kars şehrinin biraz kuzeybatısından, Batum'dan Karadeniz'e dökülen ve bir zamanlar Gürcistan sınırını teşkil eden Çaruk ya da Çoroki nehri kaynağının yakınlarından doğar. Şimdilerde Gürcistan'dan ayrılmış ve Türk (Osmanlı) hakimiyetinde olan Üst Khartli'deki Borgami ve Ahalzihe'yi geçene dek kaynağından itibaren kuzey yönünde akar. Sağ kıyısındaki Ahaldabo aşağısında ve sol kıyasındaki Suram yukarısında Kur doğuya dönüp Güney Kafkaslar ile Ararat'ın en kuzey silsilesi arasına doğru akmaya devam eder. Ardından Aragvi'nin dökülme noktasının aşağısından doğu-güney-doğu yönünde akışını sürdürür. Aras'ın katıldığı noktaya dek belirli noktalarda güneydoğu yönünde akar çünkü burada Gürcistan'ı Şirvan'dan ayıran dağlar nehri güney istikametinde akmaya zorlar, sonunda nehir birkaç ağızdan Gürcistan sınırı ötesindeki Sallian yakınlarından Hazar'a dökülür.

Çok da uzun olmayan bir zaman önce birisi ya da Rus olmayan birisi, büyük ihtimalle su kanallarına dair eleştirilerin hiddeti ile, Kur ile Çoroki a da Batum Nehri'nin birleştirilmesi ve böylelikle Hazar ile Karadeniz arasında bağlantı kurulmasını teklif etti. Bizim iyi niyetli gazetecilerimiz bu düzenbazlığın hiç tereddütsüz reklamını yaptı, ki bu kişilerin büyük eksiklikleri olduğu buradan anlaşılmaktadır. Ardından, iki nehrin kaynaklarının ve tüm akışlarının üst kısımlarının Kali-kan sıradağları ile kesintili olduğu ve böylelikle Çoroki neredeyse her noktadan geçilmez olup Kur'da Tiflis aşağısında kalan kısmına değin aynı şekilde olduğu anlaşılnca bu gülünç fikir Avrupa'nın bir ucundan bir ucuna yazılı basında şok etkisi yarattı.

Kur'un her kolunun dağlar sebebiyle ayrı bir rotası vardır, derin vadilerde bazısı geniş bazısı dar, bazısı hızlı ve bazısı sakindir; bazısı verimli arazilerden geçerken bazısı taşkına eğilimlidir. Bu sebeple bu vadilerdeki pek çok yer bu kolların eteğinde ama daha çoğu bu kolları sınırlayan yüksek uçurumlardadır.

Aragvi'nin saydam ve yeşilimsi suyu hemen Kur'un sarımsı suyuna karışmaz, çözelti halindeki kalker miktarı sebebiyle bulanık bir görüntü sergiler ama bu durum Kur'un yatağında kayda değer mesafelerden bile gözlenebilir. Kur'dan Tiflis'e yolculuk yalnızca sallarla mümkündür, ki bu yolla Muhran ve diğer yerlerden başkente pek çok çeşit mal taşınır. Bu tür bir yolculuk aslında oldukça tehlikeli ve sıklıkla kazaya eğilimlidir. Bu sebeple Tatar at arabaları (arba) mal taşımak için tercih edilir. Tüm Kafkasya'da kullanılan bu at arabalarının şekli, oldukça eşsizdir. Tekerlekler dingil etrafında dairesel olarak dönmeyip dingi ile birlikte tüm tekerlek hareket eder. Sadece iki tekerleklidirler ki bu oldukça kullanışsızdır. Jantlar el genişliğinde, neredeyse bir ayak (ft) yükseklikte⁶⁵⁹ dört parçalı ve meşeden mamuldür. Tekerlek başlıca oldukça kalın, silindirik ve yaklaşık bir buçuk ayak (ft) çapındadır. İki parça da sekiz tekerlek parmağı ile birbirine bağlanmıştır. Tekere çakılmış dingil, sekiz fit uzunluğunda, yuvarlak ve bir adam kolu kalınlığındadır. Bunun üstünde iki direk, mili dallardan ayırmak amacıyla durur ve bu yolla tekerin geriye dönmesi engellenmiş olur. Bunlar altı fitten uzun olmamalıdır. Dingilin bulunduğu yer yuvarlaktır ama yukarıdan pürüzsüz

⁶⁵⁹ Ç.N.: 0,3048 metre uzunluk.

yontulmuştur ve üstüne yirmi ile on sekiz fit arasında uzunluklarında iki direk çakılmıştır. Bunlar yalnızca üçte biri uzunluğu arkadan üçte ikisi önden olacak şekilde dingil üstünde bulunan dal ya da çataldan çıkıntı yapar. Bu direkler ön uçlarında birleir ki bu noktada iki öküzün bağlandığı boyunduruk vardır. Birkaç fit yüksekliğindeki kazıklar, bunların üstünden çıkar ve sepet örmesi bir siperle birleşir, bu siper yüklenen malların kenarlardan düşmesini engeller. Aynı direkler alttan çapraz şekilde de bağlanmıştır.

Bu arabalar, hasır, saman ve odun hariç her tür malın taşınmasında kullanılır. Tüm bu diğerleri Gürcistan'da atlar, katırlar, eşekler ve öküzler ile taşınıp güney düzlüklerde develer (Gürcüce აქლემი aklemi) ile taşınır. İnsanlar arabalarda yolculuk etmeyip, kadın-erkek yüksek sınıf-alt sınıf hepsi at sırtında yolculuk eder. Rahatlıkla görülebilir ki bu arabalar ne kadar garip araçlar olarak tasvir edilmiş olsalar da son derece rahatlıkla seyahat ettikleri açıkça görülür keza sürtünme sadece iki yüzeyde gerçekleşir: yer ve dingil. Bu arabalar hiç yağlanmaz ve bu sebeple çıkarttıkları sesler hoş değildir.

Sonunda 13 Ocak 1808'de seyahat pasaportlarımız, sağlık sertifikası ile birlikte bize teslim edildi ve karantinadan çıkartıldık. Hemen atlarımızın hazırlanmasını talep ettik ki on iki gündür özgürlüğümüzden mahrum bırakıldığımız ve bazen hayati ihtiyaçlarımızı bile karantina dışından satın alınması gerektiği için karşılayamadığımız bu yeri hemen terk edebilelim. Mzchetha'dan yolumuz Kur'un sol kıyısından iki verst yukarıya doğru sürdü ta ki bir köprüye varıncaya dek, bu köprü kısmen taştan kısmen de ağaçtan bir köprüydü ve iyi bir durumdaydı. Burada yolculardan sağlık sertifikalarını kontrol eden bir karantina karakolu vardı.

Bu köprü vasıtasıyla Kur'u aşip İç Kharti'den Üst Kaharti'ye geçtik ve ardından nehrin sağ tarafından yolumuza devam ettik. Bu tarafta Mzchetha köprüsünün karşısında, güçlü Armisi ya da Armaz-sihe⁶⁶⁰ kalesi bulunuyordu. Burası rivayete göre Gürcülerin ünlü atası Khartlos tarafından Aragvi ile Kur'un karıştığı yer yakınlarındaki aynı adlı tepeye yaptırılmıştı. Khartlos ikametgahını buraya kurmuş ve adını ქართლო Khartli olarak anılan tepeye vermişti. Bu tepe bu

⁶⁶⁰ Ç.N.: არმაზციხე (Armaztsikhe) günümüzde Gürcistan'ın Tiflis şehrinde bulunan arkeolojik bir alandır. Yazarın burada bu kalenin yerinde olduğunu mu kast ettiği yoksa eski haline ithafen mi güçlü dediği anlaşılmamaktadır.

adı, İlk Gürcü kralı Pharnabas, არმაზი Armazi putunu dikip buranın adı artık bu putun adıyla anılincaya dek taşımıştır. Khartlos ve Pharnabas, St. ნინო - Nino tarafından Gürcülere Hristiyanlığı yaydığı sırada yok edilen bu putun yanına defnedilmiştir. Armazi şehri ნაჰულბაკევი Nahhulbakhevi ve გლუხი Gluxi'ye dek genişler ama üst kısmı, buraya sonradan yapılan köy de aynı şekilde yıkıktır. Reineggs buraya Gürcülerin Harum-zighe (Yunan Kalesi) dediğini hatalı bir biçimde bildirmiştir, aslında buranın adı Armizi-sihe'dir. Bu kale uzun bir dönem Gürcü kralların ikametgahı olmuş ve muhtemelen Strabo'nun Αρμωζύχα olarak⁶⁶¹, Ptolemy'nin Armactica⁶⁶² ve Pliny'nin nehir (Kur) üstündeki Harmastis⁶⁶³ olarak bahsettiği yerdir.

Kur burada dik kumtaşı kayalıkları ile hem sınırdır. Nehir bu kayalıklardan nehrin sağ kısmında uzaktan görünen birinde güneye doğru döner ve dirseğe Gürcüce დევის ნამუხლო Devis-Namucli yani Şeytanın dizi denilir. Bu adlandırmanın sebebi nehrin aşağı kısımlarındaki bu kayalıklar muntazam bir diz şeklindedir. Burada yol kum kayalarından yontulmuştur ve bu yoldan sonra Dighomi'nin დიღომის მინდორი Dighomis-mindori adı verilen verimli çayırlarına geçilmektedir. Bu çayırlardan sonra yolcuları sağ tarafta büyük yığma kumtaşı tepeleri karşılar, burada kumtaşları killi kayraktaşı tabanın üstündedir. Kumtaşının içinde alçıtaşı kristalleri sıkça bulunur ama bunlardan hiçbir şey yapılmaz. Burada da Mzhetha yakınlarında olduğu gibi fosiller ve obsidyen parçalara rastlamak mümkündür. Biraz daha ilerledikten sonra S'hal-didi Dağından doğan ve kayalık Digomis-heoba vadisinden geçen Digomi Deresi'nin ögte yanına geçtik. Tiflis'e iki westlik mesafede Vere Çayına vardık, bu akarsuyu fevkalade inşa edilmiş taş bir köprü ile geçtik. Vere köyünden Tzgatha köyüne dek tüm arazi bostan ve bahçelerle doluydu ki bunlar Tiflis'e erzak yetiştiriyordu.

21 verstlik bir seyahatin sonunda akşam üstü Tiflis'e⁶⁶⁴ vardık, şehre Sophi'nin Kapısı'ndan girdik. İlk başta düzgün bir konaklama bulmakta zorlandık

⁶⁶¹ Ç.N.: Bkz. Strabo, a.g.e., 1856, s.231

⁶⁶² Ç.N.: Bkz. Claudius Ptolemy, s.122

⁶⁶³ Ç.N.: Bkz. The Natural History of Pliny, s. 21-22

⁶⁶⁴ Ç.N.: თბილისი (Tiflis), günümüzde Gürcistan'ın başkentidir. *Generalnaya Karta Zemel Mezhdur Chernym i Kaspiyskim Moryami Lejashih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s*

ama akşama doğru halimizden son derece memnun bir şekilde tepe üstündeki Ermeni rahip David Khaymasiani'nin evine yerleştik.

Ertesi gün, İç İşleri Bakanı ve Kont Potocki'nin yazdığı tavsiye mektuplarımı Feldmarşel Kont İvan Vasilyeviç Gudoviç'e iletme onuna nail oldum. Kendisi bana yolculuğum hakkında bazı sorular sordu ve ben de elimden geldiğince açıklamaya çalıştım. Kont şehirde yaşamıyordu ama konutu Mzchetha yolunun solunda yakın bir mesafede, hemen yanında Tiflis yerlilerinin mezarlığının olduğu eski Lurc-monasteri Manastırının karşısındaydı. Başlıca korumalar, askeri erzakların taşınmasında kullanılan arbalar (araba) ve silahlı eğitimin büyük bir kısmı buradaydı.

Gürcistan'ın başkenti Tiflis, 61°57' doğu boylamı ve 41°30' kuzey enleminde, Gürcülerin Ktk'vari dedikleri ve şehrin ortasından akan Kur Nehri üstündedir. Nehrin şehri terk ettiği kısma dar bir set çekilmiştir ve buradaki akışı hızlıdır. Şehrin asıl adı ტფილისი Tphilisi ya da ტფილის კალაქი Tphilis K'alaki yani Sıcak Şehirdir, ki bu adı hoş kaplıcalarından almıştır. Şehir üç kısımdan oluşur: kaplıcaların bulunduğu Tphilis en eski kısımdır, Kur'un güneydoğusunda kalır ve oldukça küçüktür. კალა Kala; Tphilis'in kuzeyinde, nehrin batısında kalır ve şehrin en kalabalık kısmıdır. ისნი İsni, banliyö kısmı diğer iki kısımla Kur üstündeki bir köprü vasıtasıyla birleşir. Tphilisi en eski zamanlarında yakınlarında Varsa Bakur'un yaklaşık 380 yıllarında yaptırdığı Şuris-zihe kalesinin olduğu bir köydü. 469 yılında büyük hükümdar Vahtang Gurgaslan (Kurt-aslan) burada Tphilisi şehrini kurdu, ki bu şehir hemen ardından Hazarlar tarafından yıkılıp Emir Agarian tarafından tekrar inşa edildi ve bu hadiseden de sonra Mzchetha'nın yıkımı üstüne Bagrathionların ikametgahı oldu.

Şehrin Kur'un batısında kalan kısmı neredeyse bir dük üçgen şeklindedir ve uzun kenarı nehir kenarında kalacak şekilde konumlanmıştır. Batısında bahçelerle

Persieyu'da, Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii'de, Voennno Dorozhnaya Karta Çasti Rossii i Pogranıçnih Zemel' de ve Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog'da тифлиς (Tiflis') şeklinde geçmektedir. . Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.'de, ve Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii' de aynı adla ve aynı konumda Ananuri'den 51 verst mesafede verilmiştir. Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii'de ise Ananuri'den 48½ verst mesafede verilmiştir.

çevrilmiştir ve güneyi Mateh denilen yüksek kalkerli marn silsilesi ile hemsınırdır. Bu silsilenin tepesinde Kur'un yakınlarında Narekla kalesi bulunur, buradan verstlerce yukarı devam eden on altı fit yüksekliğinde, barbakanların olduğu ve tepelerin eteklerine kadar süren, şimdilerde yıkık bir duvar vardır. მეტეხი Metehi silsilesinin binalarla kaplı olmayan büyük bir kısmını oluşturmalarına rağmen tepeden batı ve kuzey tarafa doğru devam eden bu duvar şehri duvarı olarak kabul edilir. Bunun ötesinde güneye doğru akan წავკობი Zavkisi çayı vardır, bu akarsu yüksek dik kayalıklarla çevrili derin bir vadiyi aşarak aynı addaki köyden gelir. Bu çay yakınlarındaki bahçeler pek de kayda değer olmalar da yazları gölgelik ve suyun getirdiği serenlik sebebiyle uğrak yeridir. Tiflis'in duvarları yıkıldıktan sonra Şah Abbas tarafından tekrar yapıp güneyde Solalani silsilesine doğru taşınmıştır.

Tiflis'in batısında Mta-tzminda ya da Kutsal adlı yüksek bir tepe vardır. Bu tepe üstünde şimdilerde kaderine terk edilmiş ufak bir manastır vardır. Burası hakkında çok sayıda harika hikaye vardır ve buraya yaklaşık Mayıs sonlarında büyük sayıda kimseler, özellikle de kadınlar, kutsal yolculuk yaparlar. Buranın yanında Katolik mezarlığı vardır. Tiflis'in kuzeyinde გერათუბანო Garethubani banliyösü bulunur, burası son derece kalabalık ve tıpkı İsni'nin bir kısmı sayılan Avlabari gibi aslında Tiflis'e bağlıdır.

Şehrin kendisi, 1795'deki Ağa Mohammed Han'ın yıkımı sonrasında oldukça kaba bir görüntüye sahiptir. Büyük bir kısmı çöp yığına benzer ve evlerin üçte ikisi hala yeniden inşa edilmemiştir. Sokaklar öyle dardır ki en geniş olanı rahatsız bir şekilde ancak bir arabanın geçebileceği kadardır, yan yollar ancak bir atın sığabileceği kadardır ve kötü havalarda yayalar kendilerine Çar zor yol bulurlar. Evler dikkatsizce Gürcü tarzında, tuğla ve kaba taşlardan gübre ve kil karışımı harçla neredeyse 15 yıl ayakta duracak şekilde inşa edilmişti. Şehrin sadece üç girişi vardı, bunlar: Sophi, Muhrani ve güneyde Ganca ya da Kaplıca kapısıydı. Kur'un diğer yanında daha modern bir banliyö olan, Kürt ve Suriyelilerin yaşadığı ავლაბარი Avlabari bulunuyordu. Tiflis'te eskiden Eski Gürcüce ibadet yapılan 15 Rum Kilisesi, 20 Ermeni ve iki Katolik kilisesi vardı. Katolik kiliselerinden en eski olanı Hareba Aziz Joseph'e atanmıştır ve en son depremten sonra aldığı çatlaklarda yıkılmasına az kalmıştır. Diğerleri ise imparatorluk zamanında yapımı başlanmış pek

de bitmemiş olandır ama dini servis hala burada yapılır. Bunun yakınlarında Capucin misyonerlerinin yeni konutu bulunur, bunlardan üç rahip günümüzde burada bulunur. Tiflis'te kiliselerin yanı sıra iki adet mescit bulunur, bunlardan biri Ali taraftarı Farslara diğeri ise Sünni Tatarlara aittir. Sonuncusu Aga Muhammed tarafından yıkılmışsa da muazzam minaresi yerinde durmaktadır. Bu mescit 1710'da Türk general İsak Paşa tarafından yaptırılmıştır. Gürcistan valisinin (Pravitel Grusia) evi, günümüzde topçu generali Fedor İsaiiç Ahverdov, Kur üzerinde açıklık bir konumdadır. Eskiden görkemli bir konumdaydı ve Asya tipinde Kral Rüstem tarafından 1658 yılında yaptırılmış bir yapıydı ve Chardin tarafından tasvir edilmişti⁶⁶⁵. Burada imparatorluk işlerini yürütmesi için bir yapı yapılmaya başlanması oldukça geç olmuştur. Bunların dışında şehirde büyük ya da öne çıkan bir yapı yoktur. Elbette bazı Gürcü prenslerinin iki katlı ve etrafı yuvarlak avlulu evleri vardır lakin bunların da dışında şehirde acınası halde taştan kulübemsi evler göze çarpmaktadır. Bunların pek azında pencere vardır, penceresiz olanlar da ise sıklıkla yağlı kağıt ile örtülmüş delikler vardır.

Tiflis'in iki çarşısı (Bazari) vardır, bu iki çarşıda toplamda 704 dükkanın sahipleri başlıca Ermeni, Tatar ve Gürcü tüccarlardır. Aralarında az sayıda Rus tüccar vardır, bunlar da mallarını Ermeni Pazar denen yerde satarlar. Bu çarşılar, Asya geleneklerine göre, zanaatkarların atölyelerini de kapsamaktadır. Burada tüm bir sokak boyunca ayakkabıcı atölyesi, bir diğeri boyunca şapkacı atölyesi ve bir başkasında demirci atölyesi bulabilirsiniz. İpek eğiriciler, gümüşçüler, tüfekçiler ve bıçakçılar uğraşları ve zanaatlarını halka açık sürdürür ve bu durum yolculara gösteri niteliğindedir. Bu sebeple de bu sokaklar Tiflis'te en ilginç gezi noktalarıdır.

Dükkanlarda Rus, Alman, Tatar ve İran mallarına rastlayabilirsiniz lakin burada fiyatlar aşırı pahalıdır ve bir gerçek var ki St. Petersburg ve Moskov'dan Asya tipi bir kumaş, örneğin şal ve ipekleri, Tiflis'ten alacağınızdan çok daha ucuza alabilirsiniz.

Tiflis'in nüfusu, özellikle burada kalan Rus siviller ve garnizon ile birlikte 18.000 kadardır ve bunların neredeyse yarısını Ermeniler oluşturur.

⁶⁶⁵ The Travels of Sir John Chardin, London, 1686, s.208-212

Tiflis, tüm Gürcistan gibi eskiden oldukça fakir bir yerdi. Şimdilerde, Rusların buraya getirdikleri endüstri ve nakit para ile birlikte Tatarlar ve İranlılar tarafından taciz edilmeyen trafik sonucunda yerlilerin durumu büyük ölçüde iyileşti. Savaş sebebiyle şu an Ahalzihe ve Küçük Asya ile yapılan Türk (Osmanlı) ticareti duraksatılmış durumdadır.

Ünlü kaplıcalar burada eskiden muazzam bir durumdaydı ama günümüzde harap haldeler, yine de pek çoğu mermerle döşenmiş durumdadır. Su yalnızca az miktarda sülfür içerir ama sağlığa son derece faydalıdır. Yerliler, özellikle de kadınlar, burada uzun uzun banyo yapar ve evden yemeklerini yanlarında getirirler. Tiflis'te ben ve tüm maiyetim haftada iki kez banyo yapma tecrübesinin faydasını gördük. Banliyönün ve İsni Kalesi'nin ötesinde, Kur'un sağ tarafında, eskiden sülfür kaylarda saf şekilde bulunuyordu lakin bu durum günümüzde devam etmemektedir. Sülfür, bir tür çakıl taşı ile karışık taşla süblime edilir ve kapalı fırınlarda kömür ile yakılıp katmanlarına ayrıştırılırdı. Sülfürik asitli su hala kayaların geniş yarıklarından damlamaktadır. თაბორ-ის Thabori Dağı'ndaki kaplıcaların yakınlarında eskiden, şimdi yıkık olan, bir kale bulunurdu. Burası İran Şahı Sefi tarafından tahsis edilmiş Seidler'in ikametgahıydı, buradan da Farsça Seidabad adını almıştır.

Tiflis'ten yaklaşık iki verst aşağıda, Kur Tiflis'in birkaç verst aşağısında birkaç ada oluşturur. Bu adalarda oldukça iyi kalitede meyveler yetişen bahçeler vardır lakin bu meyveler tam olarak olgunlaşmadan Tiflis'e gitmek üzere taşınır çünkü cahil ve açgözlü Gürcü çiftçiler meyveleri tam olgunlaşmadan toplar, bundandır ki yaz ve sonbahar aylarında dizanteri artış gösterir. Örneğin aynı sebeple Tiflis etrafında badem ağaçları bol olsa da İran bademi dışında satışta badem göremezsiniz çünkü Gürcü çiftçiler meyveleri henüz daha yeşil bile olmadan toplarlar.

Tiflis yakınlarındaki tepeler, şahsımın Ararat'ın ilk silsilesine dahil olduklarına inandığım, Kur ile Kafkas dağlarından ayrılmaktadırlar. Bu tepeler kahverengi-gri kil kayrak taban üstünde marn, kalkerli marn, kayrak ve kum taşından oluşur. Marn yarıklarında sıklıkla lifli kireç taşı damarlarına rastlanır ve sıklıkla bunlar gerçek alüminyum sülfat içeren kayrak taşına dönüşürler. Tiflis

etrafındaki toprak killidir ve pek çok yerde kalkerli kum ile karışıktır. Sertleşmiş yeşil toprak neredeyse jasp benzer boynuz taşı ile kaplıdır. Bu örneklere Zavk'isi Çayı yakınlarında rastlanır.

Bana polis tarafından sağlanan bilgiye göre Tiflis'teki yerleşme şu şekildedir:

- 1 Gürcü Katalikos - Kral Irak'li oğlu Antoni
- 1 Gürcü Metropolitan
- 55 Gürcü Rahip
- 1 Rum Yüksek Rahip
- 3 Rum Manastır Başrahip
- 1 Ermeni Başpiskopos
- 73 Ermeni Rahip
- 8 Ermeni Yüksek Rahip
- 4 Katolik Peder
- 1 Tatar Efendi
- 160 Thavadi ya da Gürcü Prensi
- 216 Asanauri ya da Gürcü Soylu,
- 1983 Mok!alakhi ya da Sivil
- 251 Sophelis-K'azi, İmparatorluğa ait köylü
- 426 Thavadis Sophelis-K'azi, Soylulara ait köylü
- 3684 İmparatorluk binaları dışında kalan şahsi konut

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

REISE IN DEN KAUKASUS UND NACH GEORGIEN UNTERNOMMEN IN DEN JAHREN 1807 UND 1808 ADLI ESERİN TAHLİLİ

4.1. St. Petersburg Bilimler Akademisi ve Klaproth'un Seyahatine Dek Sürece Dair

St. Petersburg Bilimler Akademisi Rusya'nın Avrupa devletleri arasında sayılmasını arzulayan I. Petro'nun emriyle 1724'te kurulmuştur. I. Petro akademinin kurulduğunu göremeden ölmüşse de akademinin genel yapısını Gottfried Wilhelm Leibniz⁶⁶⁶ ile birlikte oluşturan I. Petro'nun bu akademinin bilim ve sanata yaklaşımında Fransız ekolünden ziyade kendisinin de tecrübe ettiği Hollanda ekolünü sistemleştirmek istemiştir. 1725 yılında St. Petersburg Bilimler Akademisine ilk yabancı profesörler geldiklerinde bunların önemli bir çoğunluğu Alman bilim insanlarıydı. Akademinin kadrosu ile ilgili hiçbir sorun olmamasına karşın Rusya'daki yüksek eğitim öncesi eğitimin yetersizliğinden ötürü akademi öğrenci açısından yetersizdi ve dersler düzensizdi⁶⁶⁷. I. Peter ne kadar Rusya'yı aydınlatmak ya da bir başka deyişle batılılaştırmak istese de akademinin kurulduğu ilk yıllarda öğrenci sayısının yaklaşık 38 olduğu ve bunların sadece 6sının Rus olduğu görülmektedir⁶⁶⁸. Akademinin ilk Rus üyeleri arasında M. V. Lomonosov⁶⁶⁹ bulunmaktaydı. Alman bilim insanlarının yoğunlukta olduğu ve Ruslaşması yaklaşık yarım yüzyıl alan Akademide çok sayıda organizasyonu ile birlikte doğuya keşifler yapıldı ve bunların sonucunda önemli oranda jeolojik, lojistik, politik, askeri ve sosyal veri elde edildi. Bu verilen bir kısmı Türk/Tatar gruplar hakkındaydı⁶⁷⁰ ve tercümesini yaptığımız eserde olduğu gibi bir kısmı da Kafkasya bölgesi

⁶⁶⁶ Alman matematikçi, filozof ve hukukçu.

⁶⁶⁷ Michael D. Gordin, "The Importation of Being Earnest: The Early St. Petersburg Academy of Sciences", *ISIS*, C.91, S.1, Londra, 2000, s.1-13

⁶⁶⁸ Ludmilla Schulze, "The Russification of the St. Petersburg Academy of Sciences and Arts in the Eighteenth Century", *The British Journal for the History of Science*, C.18, S.3, Londra, 1985, s.310-311

⁶⁶⁹ Rus ansiklopedist, doğa bilimci, fizikçi ve kimyacı.

⁶⁷⁰ Ercan Çelebi, Begimbeyava Zhibek Saginbeavna, "Çarlık Rusya'sı Akademik ve İlkmi Kuruluşlarında Avrasya Göçebelerinin Tarihi ve Kültürü'nün Araştırılması Üzerine Tespitler (XVIII-XX. Yüzyıllık Başları)" ATDD, C.77, S.1, 2020, s.191-193

hakkındaydı. Tezimizin Kaynaklar kısmında bahsettiğimiz XVIII. Yüzyıl'da Kafkasya'ya yapılmış seyahatlerin büyük bir kısmı Akademi'nin desteği ile yapılmıştır. Pallas, 1767 yılında Katerina' ya Leipzig Üniversitesi tarafından tavsiye edilmiş ve Pallas'ın seyahati bu seyahatler arasında en sorunsuz ve başarılı olanı olmuştur. Samuel Gottlieb Gmelin'in 1768-1774 yılları arasındaki seyahati ise büyük bir trajedidir ki Gmelin esir düşmüş ve Dağıstan'a yüksek ateşten ölmüştür. Güldenstadt da aynı şekilde Akademi'ye Leonard Eurl adlı bir matematikçi tarafından tavsiye edilmiştir ki kendisinin seyahati de başarılı ve sorunsuz seyahatlerden biridir⁶⁷¹. XVIII. Yüzyılın sonları ile XIX. Yüzyılın ilk yıllarına dek Akademi'yi Ruslaştırma politikaları sürmüş olsa da Klaproth'un seyahatini gerçekleştirdiği yıllarda henüz Akademi'de yabancı akademisyen sayısı oldukça fazlaydı⁶⁷².

⁶⁷¹ David Moon, "The Russian Academy of Sciences Expeditions to the Steppes in the Late Eighteenth Century" *The Slavonic and East European Review*, C. 88, S.1/2, Londra, 2010, s.209-210

⁶⁷² E. I. Kolchinsky, "History of Science in Russia in the 20th century: St. Petersburg as a Case Study" *ALMAGEST*, C.2, S.1, 2011

4.2. Seyahatnamede Verilen Bilgiler ve Yazarın Bazı Görüşlerine Dair

4.2.1. Yazarın Türk Boylar Hakkındaki Teorileri ve Önerileri

4.2.1.1. “Kozaklar”

Klaproth eserinde Polovetsler konusunda olduğu kadar net bir şekilde olmasa da Kozakların yaklaşık X. Yüzyıldan beri Kuban havzasında bulunduğunu düşünmektedir. Bu konuda kaynak olarak İbnü'l Verdi'nin eserinde geçen “Kazakya⁶⁷³” bölgesini ve “Keşek⁶⁷⁴” adlı halkı göstermiş ve benzer bir bölge adının Mesudi'nin eserinde de geçtiğinden bahsetmiştir. Akabinde ise “Kazak” olarak adlandırılanların Çerkesler olduğunun kesin olduğunu ifade etmiştir. Bu teze benzer bir tezi Budayev'in de ortaya attığı görülmektedir:

“Şerkas veya Çerkes Küçük Cüz Kazaklarının zati adıdır. Çerkes, Çerkas, Şerkas, Kazak, Kazah, Kimak, Kaysak Türkçe sinonimlerdir.”⁶⁷⁵

Kozakların Türk olabileceklerine dair görüşlerin de bulunduğu bilinmektedir. Keza yukarıda alıntısını yaptığımız eserin yazarı Budayev'e göre Çerkeslerin de önemli bir kısmı Türk kökenlidir. Bu tezin savunucuları arasında: Kozakların Tatar ve az sayıda Rus'un birleşmesi ile oluştuğunu savunan L. Nkolayeviç, Terek Kozaklarının Hristiyan Hazar kökenli olduğunu savunan Gumilyev ve Kozakların kökenlerini Atilla'ya dek götüren Murat Adji bulunur⁶⁷⁶.

Günümüzde bu konuda hala bir karara varılmamış olduğunu söyleyebiliriz.

4.1.1.2. “Kıpçaklar ve Altın-Orda/Cuci Ulusu”

Yazarın eserin muhtelif yerlerinde ısrarla Altın Orda ya da Cuci Ulusu'na Kıpçaklar vurgusu yaptığı ilgi çekicidir. Bu konu günümüzde Türk Tarihçileri arasında bu şekilde kabul edilen bir husustur. Altın Orda Devleti, Klaproth'un da dediği gibi, Deşt-i Kıpçak havzasında kurulmuştur ve tebaasının önemli bir kısmını Kıpçaklar oluşturmaktadır. Tatar Kıpçaklar tezi ve bunların soyundan gelen Nogaylar tezini ortaya koyan Klaproth'un bu tezi oluştururken doğu kaynaklarından

⁶⁷³ Hylader, a.g.e., s.152

⁶⁷⁴ Hylader, a.g.e., s.145

⁶⁷⁵ Budayev, a.g.e., s.176

⁶⁷⁶ Hanife Erdoğan, “Kozaklar: Milli Kimlik ve Sosyo-Kültürel Yaşam”, *MAHBD*, C.13, S.32, s.1429-1430

faydalandığı görülmektedir. Klaproth'a göre Kumanlar, Rusların Polovets dedikleri ile aynıdır ve bunlar Peçenekler ile birlikte Kıpçakları oluşturur. Günümüzde kabul edilen Kuman-Kıpçak aynılığını yazar, Kumanların Kıpçakların atası olması şeklinde ifade ettiği gözükmemektedir. Günümüzde Kuman ve Kıpçak aynılığı kabul edilmekle birlikte Peçenekler ile birlikte Türklükleri tartışılmamaktadır⁶⁷⁷.

Yazar bu bahsi açtığı kısımda ilk olarak Rus yıllıklarından Nikon'un yıllığı olarak bilinen yılıktan bahsetmiştir. Ardından Nestor'un yıllığından 1095 yılı kaydındaki hadise ile Bizans tarihi kayıtlarını karşılaştırır ve her iki hadisenin de aynı oluşundan Bizansların *Komani* adını verdiklerinin Rusların *Polovzian* dedikleri olduğunu belirtir. Devamında Kumanların 1086 yılından itibaren Macaristan'a göç ettiklerine dair bir bilgi vermiştir. Bu bilginin kaynağına dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. Anna Commnean'ın Kumanlar ile Peçeneklerin aynı dili konuştuklarını belirttiğini ekleyerek Peçeneklerin de Türk olduğunu söyleyen yazar Peçenek adının Sibiryâ Tatarlarından kalma bir ad olduğunu yine bir kaynak göstermeden belirtmiştir. Klaproth bu bahse son olarak Şeref İdrisi'nin Peçeneklerin ülkesine dair kaydını eklemiştir. Buradan George Pachymeres'in aktarımına geçen yazar, bu kez I. Baybars'dan Kuman Sultan olarak bahsedilmiş olduğunu bildirir. Buradan Klaproth, Kumanlar ve Peçeneklerin Kıpçak zümresini oluşturduğunu söyler. Ebulgazi Bahadır Han'ın Kıpçakların kökenine dair naklini eklemiştir.

Yazarın buradan Peçeneklerin yaşadıkları sahaya ve Peçenek/Kanglı konusuna geçtiği görülmektedir. Yazar bu konuda da Peçeneklere eskiden Kanglı denildiği şeklinde bir açıklama getirmiştir. Kumanlar ve Peçeneklerin aynı halk olduklarını ve Moğol hakimiyeti altında kaçamayan Kuman ve Kanglıların Kıpçaklar içinde kaldığını açıklar. Bunların birbirine karışması sonucunda da Nogaylar ortaya çıkmıştır. Yazar Rubruk'un Kumanların meskenlerine dair kayıtlarını ve Vesconte'nin haritasını da ekledikten sonra nihai tezini ortaya koyar:

“Tüm bunlar, benim fikrimce, Kumanlar ya da Kıpçaklar ve Peçenekler ya da Kanglılar aynı soya mensup, aynı Tatar diyalekti konuşan ve Nogay adında tekrar birleşmiş tek bir halk olduğudur.”

⁶⁷⁷ Gökbel, a.g.m., s. 1282

Çerkeslerin arasında çok sayıda Polovzian adı bulunduğunu belirten yazar bunun sebebini de Kumanların Çerkesler hakimiyeti altında yaşadıklarını önerir. Sonuç olarak da şöyle ekler:

“Yunanların Kumanları, Rusların Polovzianları, Çerkes prenslerin üstün otoritesi altındaki Kıpçak Tatarlarıydı.”

Her şeyden önce yazarın XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya koyduğu bu tezin genel itibariyle ele alındığında Türk olarak kabul ettiği; Kuman, Kıpçak, Peçenek, Kanglı boylarının tamamının günümüzde büyük oranda Türk olduğu tartışılmayan boylar olduklarını söylemek gerekmektedir. Yazarın hatalarını özellikle altını çizmemiz gereken hususlar olarak görmüyoruz. Bundan ziyade doğu dilleri uzmanı olan Klaproth’ un ortaya koyduğu tezin sonuçlarına bakmak istiyoruz.

Kafkasya’da yaşayan Türk kökenli boylar arasında Türklükleri uzun yıllar yok sayılmış boyların tamamının Türk olduklarını St. Petersburg Akademisi tarafından gönderildiği seyahatine dair seyahatnamesinde yazan Klaproth’ un görüşlerinin ciddiye alındığını söylemek doğru olmayabilir. Lakin yazarın verdiği bilgiler büyük bir oranda stratejik önem taşımaktadır. Eserinde Kafkas halklarının Türkler tarafından saldırıya uğrayan ya da onlarla alışverişi olanlarının Türkçeyi bildiğini söyleyen yazarın bu beyanı ne ilk ne de son olmuştur. Kafkaslara hakim olma tasarıları düşünüldüğünde yazarın yukarıda ortaya koyduğu tez yanlış dahi olsa farklı bir katman daha barındırmaktadır. Bu da Kuzey Kafkasya halklarının önemli bir kısmının soy birliği olduğudur. Bu verinin doğruluk oranı ne olursa olsun bölgeye hakim olma planları içerisinde Rusların bunun gibi bir veriye verecekleri değer açıktır.

4.1.1.3. “Kalmukların Kökeni ve Lama Dini”

Yazar Kalmukların aslında Moğol kökenli olduğunu ve bunların diğer bazı Moğol boylar gibi Türk sanıldığını belirterek önermesine başlamıştır. Bu görüş gerçekten de Klaproth’dan önce dile getirilmiştir. Bakunin 1761 yılında Kalmukların Türk olduklarını, Kalmuk adının Moğolca olmadığını ve kelime manasının da “kalmak” olduğunu dile getirmiştir.

Yücel, Kalmukların adı ile ilgili durumu şu şekilde açıklamıştır:

“Doğuda kendi dillerindeki Oyrat ve Çungar, batıda müslüman Türkler’in verdiği Kara-Kalmuk/Kalmık/Kalmak adı ile tanınırlar. Kalmuk adının Orta Asya’da Teleüt Türkleri için de kullanılmasından (Ak Kalmuk) etnik bir tabir olmadığı anlaşılmaktadır⁶⁷⁸.”

Yazar, Kalmukların güneyinde (Baykal’ın güneyi) yaşayan Türklerin onlardan daha medeni olduklarını ve Kalmukların dillerindeki mutfak gereçlerine dair adları bunlardan almış olabileceğini önermiştir. Kalmuklar arasında Moğolca dışında Türkçe konuşulduğunu Sart-Kalmuklar’da görmekteyiz.

Kalmukların boy mensubiyetine dair yazar, bunların Oyrat’ın dört alt kümesinden biri olan “Eleute” koluna mensup olduklarını belirtmiştir. Bu durumu Çin yıllıklarındaki kayıtlarla açıklamış olsa da yazar özellikle bir kaynak göstermemiştir. Çin kaynaklarında Oyratların nasıl geçtiği konusunda İrimbek kızı’nın açıklaması şu şekildedir:

“Bunlardan “Veilate” (Wei-late)- Vala şeklindeki telaffuz tam olarak Oyrad veya Ööld kelimesini ifade etmek için kullanılmıştır.⁶⁷⁹” ve “Moğol’ların Batı kolunu oluşturan ve dört gruba ayrılmış Çoros, Turbet, Dörböt ve Torgut’lar XVII. yüzyılda “Oyrat Hanlığını” oluşturmuşlardır. Aslında kendilerine Oyrad yani “Dört Konfedere’ler” adını veren ve Kaşgar’daki Türk komşularının Kalmuk’lar olarak isimlendirdiği bu topluluklar Batı Moğollar’ın bir kolu sayılmıştır. Onlara aynı zamanda “sol kanat insanları”, “sol el insanları” denilmiştir.”

Yazar Kalmuklar hakkında yeteri kadar bilginin olduğunu lakin dinleri ve ritüellerine dair yeteri kadar detaylı bilgi olmadığını sunarak eserinin ilerleyen sekiz bölümünde Lama dininden bahsetmiştir. Kalproth, Lama dinine dair ilk izlerin “Spring of Heart” adlı bir Moğol orijinal eserinde bulunduğunu bildirir.

Bu eser hakkında bundan başka bir bilgi vermeyen yazarın bahsettiği eserden Schmidt; “Dschrükanu Tolta”⁶⁸⁰, Howorth; “Jirukanu Tolta”⁶⁸¹ ve tercümesi olarak

⁶⁷⁸ Ç.N.: M.U. Yüzel, “Kalmuklar”, *TDVİA*, C.XXIV, İstanbul, 2001, s.267

⁶⁷⁹ İrimbek kızı, a.g.m., s. 12

⁶⁸⁰ I.J. Schmidt, *Forschungen im Gebiete der älteren religiösen, politischen und literarischen Bildungsgeschichte der Völker Mittel-Asiens, vorzüglich der Mongolen und Tibeter*, St. Petersburg, Leipzig 1824, s.131

⁶⁸¹ H.H. Howorth, *History of the Mongols, from the 9th to the 19th Century*, C.I., Londra, 1876, s.505

aynı şekilde “Spring of Heart”, Atwood; “Jiruken-ü tolta”⁶⁸² tercümesi olarak “Aora of Heart” şeklinde verilmiştir. Yazarı konusunda ise herkes hemfikir olup Chosgi Odsir (1307-1321) tarafından yazılmış bir eser olduğu şeklindedir.

Lamaizm’in Moğollar arasında yayılmasının iki dönemi olduğu anlaşılmaktadır. Bunların ilki XIII.-XIV. Yüzyıllar arası ve ikincisi XVI. Yüzyıl sonu ile XVII. Yüzyıl başını kapsayan dönemdir⁶⁸³. Kalmuklar arasında ise bu tarihlendirmenin net olarak bilinmediği görülmektedir. Yazarın burada Lamaizm dininden bahsederken verdiği bütün detayların Kafkaslarda gözlemlediklerinden oluşmadığı Sibiry’a dan topladığı bilgileri de ihya ettiğini görmekteyiz. Kalmukların dinleri hakkında en detaylı şekilde bilgiler veren Klaproth’un buradaki amacının diğer inanış yapılarına nazaran Tibet Budizm’i Lamaizm’in daha az biliniyor olmasıdır. Dinlerin toplulukların sosyal hayatlarına olan etkisi maruftur ve yazar burada bu verileri en detaylı şekliyle derlemiştir.

4.1.1.4. “Taş Babalar ve Kumanlara Ait Olup Olmadıkları”

Yazar, eserinde Bezopasnove ve Doskoye arasında bulunan ve kendisinin de Yegorlyk civarlarında gördüğü “Moğol simalı taş heykeller” den bahseder. Bu taş heykellere Batı Kafkasya Bozkırındaki nehirlerin kıyısında ve Doni Dinyeper ve Donets kıyılarında rastlandığını söyler. Bunların Kumanlara ait olduğunu söylemiş olan Rubruk’un tasvirini olduğu gibi aktarır ve keşişin yanıldığını düşündüğünü belirtir. Açıkça bu taş heykellerin Moğol simasına sahip olduklarını, bu taş heykellerin çok eski zamanlardan beri dikiliyor olduğunu ve kökenlerinin Hun vari olabileceğini ekler.

Taş babalardaki simaların birbirine son derece benziyor oldukları doğrudur. Yazar bu taş heykelleri oldukça detaylı bir şekilde açıklamıştır.

“Bunlar sıklıkla oturan ve göğüs zırhı ve dizlere kadar dar bir kıyafet giymiş gibi görünen erkek figürleri temsil eder. Diğer cinsiyetten olanlar için açık sarkık göğüsler ve daha kısa bir kıyafet ya da kalçalar örtülmemiş şekildedir. Bunlar boyunlarındaki geniş süslerden ve bunların üzerindeki mercan kolyelerden ayırt edilir. Başlıkları teş çeşittir, birbirinin üzerinde aynı şekilde konulmuş iki nesneden

⁶⁸² C.P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, New York, 2004, s.107

⁶⁸³ İrimbek kızı, a.g.m., s.43

oluşur, hâlbuki erkeklerin başında küçük sivri uçlu şapkalar vardır, tıpkı Çinlilerinki gibi uzun kıvrımlı kuyruk arkasında asılıdır. Tüm figürlerde istisnasız mahrem bölgelerinin önünde bir içki-kabı tuttukları görülür ama bunlar sıklıkla sadece uzunca bir daire gibi bir görünüştedir.”

Bu açıklamanın günümüzde Türklerin yaşadığı tüm coğrafyalardaki taş babalar ile uyduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Arslan bu konuda şunları söylemiştir:

“Genelde erkek heykellerin kısa boylu, tıknaz, sakalsız, iri burunlu oldukları görülmektedir. Bazı heykellerin çene kısımlarında kısa ve seyrek bir sakal gösterilmiştir. Bıyığın erkekler arasında çok moda olduğu anlaşılmaktadır. Örneklerin bir kısmı bacak bacak üstüne atmış oturur durumda gösterilirken; çok büyük bir kısmı bacakları belirtilmeden düz bir şekilde yapılmışlardır en küçüğü 40-50 cm. en büyüğü 275 cm. yüksekliğindedir Silahlı ve sağ elinde bir kupa tutan erkekler, silahsız sağ elinde kupa tutan erkek ya da cinsiyeti belirsiz heykeller bulunmaktadır. Yine iki eliyle kap ya da kupa tutan erkek heykelleri ve yalnızca yüz betimine sahip heykeller ile iki eliyle kupa tutan kadın heykelleri, sayıları az olan kuşlu kadın heykeli, sayıları az olan kuşlu heykeller ve ana Tanrıça “umay”ı yansıtan heykeller, sayıları çok az olan ve elinde çiçek tutan heykeller bunlara örnek verilebilir.”

Buradan yazarın bize aktardığı coğrafyada Türlerin yaşamış olduklarını çıkartmak mümkündür. Keza Türklerin mezarlarını sıklıkla su kenarlarına yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca yazar, Rubruk’un bu heykellerin ölüyü temsil ettiğine dair görüşü ile ilgili bir yorum yapmamıştır. Bunun yerine bu heykellerin mezar taşı olduklarını söylemiştir ki buradan belki de yazarın bu heykellerin kısmen de olsa ölüyü temsil ettiğini düşündüğü sonucu çıkartılabilir.

4.1.1.5. “Kuban ve Üst-Kuma’da Yaşayan Nogay Boylarına Dair.”

Yazar on altıncı bölümde Stavropol-Kuban-Üst Kuma arası bölgede ve Dongusle ile Byvala nehri kaynaklarında yaşayan Tatar boylarından bahsetmiştir. Bunlar; Kazbulat, Kıpçak, Mangıt, Yedisan, Dsambulut, Yedikul ve Nevruz boylarıdır. Bütün bunların toplamının 5849 çadır olduğunu eklemiş ve bunların meşhur Nogaylar ya da Kuban Tatarlarının küçük kalıntıları olduğunu söylemiştir.

Alpargu 1771 yılında burada; Yedişkul, Yedisan, Cemboyluk, Bucak, Nevruz, Kasay ve Bender olarak vermiştir⁶⁸⁴. Yazarın saymış olduğu boy adlarının Güllüdağ'ın makalesinde verdiği boy adları içinde bulunduğu görülmektedir:

“Geçen yüzyıldan beri tespit edilmiş Nogay boy adları şundlardır. Açıkulak Nogay, Ak Nogay, Alçın, Argun, Barın, Bucak, Canbulat, Cambayluk, İrdişan, Karaağaç, Kara Mirza, Kara Nogay, Katay Kasay (Hitay), Kazbulat, Kıpçak, Masur, Novruz, Ordamamber, Şırın, Tohtamış, Tokuz (Toguz), Urak, Yedicek, Yedişkol (Yedikul), Yedisan ve Yembulak.”⁶⁸⁵

Yazarın sözünü ettiği bölgede Osmanlı-Rus savaşının ve Rusya'nın bölgeye hakimiyet amaçlarında Nogayları kullanma arzusunun bulunması sonucunda Nogayların sıkça göç ettiği ve nüfusun bu yüzyılda sürekli değişken olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın yukarıda verdiği çadır sayısı ve on altıncı bölümde bahsettiği 1788 yılında Nogayların yenilmesi Alpargu'nun bu dönem hakkındaki bahsi ile örtüşmektedir⁶⁸⁶.

Bunun yanı sıra Klaproth burada 1800lü yılların ilk çeyreğinde Kuban bölgesi Nogaylarının nüfusunu vermiş de denilebilir.

Kuma ile Hazar arasındaki bölgedeki Nogayların; Yedisan, Dsambulat, Kara Nogay ve Nedişkul boyundan olduklarını ve Kuban ötesinde ikamet edenlerin Mansurov ve Nevruz Aullar olduklarını söylemiştir. Kuban üzerinde doğudan batıya doğru yaşayan boyları sırlarken yazar “Mansur Oğlu” Nogay boyunu 450 aile olarak vermiştir. Mansur adlı bir Nogay kolu var olup yukarıdaki dipnotlarda da bahsetmiş olduğumuz gibi *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*’ da yazarın bu boyu konumlandığı bölge yakınlarına Laba Nehri bölgesine yerleştirilmiştir. Aynı konuyu işlerken yazar, “Naurus-Aul” Nogaylarının 650 aileden oluştuğu ve aşağı Laba bölgesinde yaşadıklarını kaydetmiştir. Burada yazarın verdiği rakamların aynısını yaklaşık otuz yıl sonra Bell de tekrar etmiştir ⁶⁸⁷ve *Generalnaya Karta Zemel Mezhdı Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*’ da Klaproth ve Bell’in bahsini ettikleri konumda

⁶⁸⁴ Alpargu, a.g.e., s.121

⁶⁸⁵ Güllüdağ, a.g.m., s.556

⁶⁸⁶ Alpargu, a.g.e., s.121-128

⁶⁸⁷ Alpargu, a.g.e., s.132

verilmişlerdir. Yazar bu Naurus-Aulların Rus sınırlarındaki Nauruslara benzediğini söylemiştir. Bu iki grup aynı boyun farklı sülaleleri olabilir. Bunlardan biri Rus tarafında diğeri yazarın bahsettiği gibi Kuban ötesinde Besleni ve Temirgoi egemenliğinde yaşıyor olabilir.

Yazar ayrıca yukarıda bahsettiğimiz Kuban üzerinde yaşayan Nogay boylarının yaylak ve kışlaklarını da vermiştir. Yazarın beyanına göre, Masurovlar yazları Kara Dağ'da sürü otlatıyor, kışı aullarında keçe çadırlarda geçiriyorlardı ve sık sık yer değiştiriyorlardı. Naurus-Aul ise Laba'nın her iki yanındaki otlaklarda hayvan otlatıp sonbahar ve baharda Çalmık/Çelbok'a giderler. Konar göçer bir grubun konumunu vermek hiç şüphesiz son derece önemli bir stratejik veridir.

Yazar Nogayların mensup oldukları boyları, prenslerinin ya da daha doğrusu beylerinin adını verdikten sonra Nogayların genel özelliklerinden bahsetmiştir. İlerleyen başlıklarda ele alacağımız Karaçaylar hakkındaki bahsinden daha az detaylı bir şekilde Nogaylardan bahsetmiş olmasının nedeninin Rus devletinin Nogaylar hakkında o yıllarda belli bilgilere sahip olduğunu düşündürmektedir. Yazar ilk olarak Nogayların bölgedeki Türkler arasında Moğollara simayen en çok benzeyenler olduklarını söylemiş ve bu iki halkın karışmasından oluştuklarını belirtmiştir. Alpargu'nun bu konudaki görüşü şu şekildedir:

“Nogay halkının teşekkülünde yer alan kabile ve soyları sıralarsak, Uysun, Kıpöak, Nayman, Kereyit, As, Durmen, Kongrat, Nukus, Keneges, Tama, Mangıt, Bıdrak, Borlak, Kanglı, Kobek, Bayis, Saray, Kongut, Majar, Ming, Korkıt, Baydar, Bulgar, Uygur, Seyic, Koban, Abaz, Kırgız, Türkmen, Kalmık, Kumukları bu çerçevede saymamız mümkün olacaktır.”⁶⁸⁸

Nogayların Moğol dilini korumadıklarını söyleyen yazar, yazı dili olarak Çağtayca kullandıklarını belirtir. Nogayların yazı dili hakkında Güllüdağ şunları söylemiştir:

“Nogayların tümü kendi yazı dillerini kullanmaz. Astarhan Nogaylı Tatarca'yı, Dağıstan Nogaylarının bir bölümü (Hasavyurt ve Babayurt'ta oturanlar) Kumukça'yı yazı dili olarak kullanır.”⁶⁸⁹

⁶⁸⁸ Alpargu, a.g.e., s.33

⁶⁸⁹ Güllüdağ, a.g.m., 1998, s.52

Güllüdağ gibi Nogay dili hakkında çalışmalar yapanlar Nogay Türkçesini Kuzey (Kıpçak) grubunda saymaktadırlar. Yazar Nogayların Aul'lar halinde yaşadıklarını belirtmiştir. Nogayların, yerleşik hayata geçtikten sonra köylerine “avıl” dedikleri düşünülebilir.

Yazar bu kısımda tasvir ettiği ve konumunu verdiği halklar ve boylar hakkında Rusya'nın bunlar üzerinde nasıl hakimiyet kurabileceğine dair önerilerde bulunmuştur. Yazarın Mansurovları açıkladıktan sonra, bunlar ile Rusya'nın kolayca anlaşabileceğini ama sınırdaki memurların tamahkarlığının sorunlar yarattığını belirtmiştir. Yazar yer yer çok daha uygulamalı planlar vermiş olsa da Nogay boyları hakkında daha basit bir dil kullanmıştır. Lakin XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren Rusların Nogay boylarına son derece sert davrandığını Bell'in mektuplarında da görmek mümkündür⁶⁹⁰.

4.1.1.6. “Kafkasya, Tarihi, Adı Hakkında”

Yazarın on yedinci bölümde artık Kafkas Dağlarına varmış olması sebebiyle “Kafkas” adının kökeni, tarihi ve burada yaşayan halkların bu dağlara hangi adları verdiğini işlediğini görmekteyiz. İlk olarak yazar genel anlamdaki adlandırmalar hakkında şunları söylemiştir:

“Karlı olanlara Tatarlar Kar Dağlar قارداغلر adını vermişlerdir. Lakin Çerkesker, Kasibeg'den Elbrus'a kadar Kurdsh olarak adlandırır. Ayrıca Kara Dağlar'a Ruslar Çernoye Gory adını vermiştir, Tatarca Kara-Daghlar قرا داغلر ve Çerkesçe Kuş'ha adları verilmiştir.”

Kuş'a, Çerkesce dağ demektir ve yazar da bu manadan haberdardır. Rusça черная гора (Çernaya Gora) Kara Dağ demektir. Türkçe Kara dağ olarak adlandırması ile Rusça adının manasının aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Elbrus Dağı için yazar şunları söylemiştir:

“Ruslar bu dağa Şat-gora derler, Karaçaylar Mingitau; Tatarlar Yalduss يالدوس ya da Elbrus البرز; Ermeniler Jalbus; Çerkesler, Uaş'amako yani *Rahim* ya da *Kutsal Dağ*; Abazalar, Orfi If'gub ve Suanes, Passa derler.”

Günümüzde Çerkeslerin hala bu dağları Иҧащхьэмашуэ şeklinde adlandırdığı görülmektedir. Diğer bir yüksek dağ olan Kasibek hakkında ise şunları söylemiştir:

⁶⁹⁰ Alpargu, a.g.e., s.131

“Buna Gürcüler მყინვარი⁶⁹¹ Mqinwari der ama Ossetler Urss-hoh ya da *Beyaz Dağ* derler.”

Kasibek dağı yukarıdaki dipnotta belirttiğimiz gibi *Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu*’da ve *Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii*’de de görülmektedir. Yazarın belirttiği gibi bu dağa Gürcüler hala მყინვარწვერი (Mkinvartsveri) ve Osetler ႢႣႣႣႣ (Urshoh) demektedirler.

Yazar ardından eski coğrafyacıların eserlerinde Kafkaslara verilen adları sıralar. Yazarın beyanına göre; Tatarlar, Yalbus Dağlar demektedir ve Nogayların bu adı Yıldız olarak teleffuz ettiğini de duymuştur, Türkler Kaf Dağları demektedir ve Gürcüler genellikle Tatarca adı ile ႣႣႣႣႣႣ ႣႣႣ (Yalbusiss Mtha) demektedir. Ermeniler yine Yalbusi-sar derler ama Kavkas adını korumaktadırlar. Çok nadir kullanılmasına rağmen Gürcülerin bu dağlara ႣႣႣႣ Themı ya da ႣႣႣႣ Temi dediklerini de söylemiştir.

Özetle Kafkas adının “Koh Kaf” şeklinde Farsçadan geldiğini öneren yazar kendisinden önceki seyahatnamelerin hatalarını düzeltir. Bu sırada Kara Kalkan, Buz-Dağ, Kar Dağ gibi Türkçe adları da bizlere vermiştir. Lakin buradan çıkartılabilecek bir diğer sonuç da Klaproth’un Kafkasya’da yaşayan halkları buranın yerlisi olarak görmüyor olabileceğidir. Yazar bu adlandırmayı Kafkas halkları üzerinden ele almamıştır.

Günümüzde hala Kafkasların adının manası ve menşei hakkında nihai bir karara varılmış değildir.

4.1.1.7. “Kafkasya Siyasi Tarihi”

İlk fasılda yazar ilk çağlar olarak XVI. Yüzyılın ortasından aktarmaya başlamıştır. Burada Çerkes Prenslerin Ruslara tabii olmalarını 1555 yılında göstermektedir. Bu konuyu Bilge şu şekilde açıklar:

⁶⁹¹ Ç.N.: Gürcüceden tercümesi, *buzul*.

“Temmuz 1557 yılında imzalanan anlaşma ile “Ruslar ve Kabardeylerin hep dost kalması, iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirmesi, düşmanlara karşı iş birliği yapması” kabul edildi.”⁶⁹²

1557 yılına dair kayıta yazar Çarın Prens Vasilyevski’yi Kırım’a gönderdiğini söylemiş ve bu yılda İslam Kyermen, Thaman ve Temruk şehi

rlerinin alındığını vermiştir. Bu olaylar Bilge’nin anlatımına göre şöyle olmuştur:

“Kırım Han’ı I. Devlet Giray’ın 50.000 kişiyi köle aldığı seferi sırasında Rusların kışkırttığı Kozaklar, Özü Nehri ağzındaki İslamkirman şehrine saldırdı. Kabardey ve Besleneyler, kendilerini düşmanlarında karşı koruyacağına dair yemin eden Çar IV. İvan’ın emriyle Aralık 1557’de Taman ve Temrük kalelerini ele geçirdi.”⁶⁹³

Aynı yılda yazar, Kabardeylerin iki prens arasında ayrılmaları olayının yaşandığını ve bir prensin Hristiyan diğerrinin Müslüman olduğunu belirtmiştir. Bilge’ye göre de bu olaylar aynı yılda 1557 yılında yaşanmıştır. Ruslara tabii olup Hristiyan olan ve Vasiliy vaftiz adını alan Temruko bu kardeşlerden biridir ve diğeri de Nogaylar ile ittifak yapan Şapşoko’dur⁶⁹⁴.

1559 yılı kaydı’da yazar Tyumen adlı bir prensin elçilreinin Moskova’ya geldiğini ve Şamhallık elçilerinin Moskova’ya geldiğini, ilkinin taleplerinin kabul edilip ikincisinin edilmediğini belirtir. 15600 yılında ise Çerkes Prensi Temruk’un kızı ve oğlu ile Idar’ın oğlunun Moskova’da bulundupunu ve Hristiyan olduklarını belirtir. Bilge’nin eserine bakıldığında, bu iki isim Tyumen ve Temruk aslında aynı kişi Temruko olmalıdır ve bunun elçiler gönderip, kızı ve oğlunu Moskova’da bırakarak bunların vaftiz edilmeleri 1559 yılında yaşanmış olarak verilmiştir⁶⁹⁵. Bu yıllarda Şamhallığın Ruslardan bir destek talebi olduğuna dair de bir kayıt Bilge’nin eserinde bulunmamaktadır. Bülbül’ün eserinde ise Çerkes elçilerinin Moskova’ya gönderildiği yılda Şamhallığın Astarhan’a elçi gönderdiği ve Rusya ile ilişkilerini geliştirmeyi talep ettiği bilgisi bulunmaktadır⁶⁹⁶.

⁶⁹² Bilge, a.g.e., s.79

⁶⁹³ Bilge, a.g.e., a.y.

⁶⁹⁴ Bilge, a.g.e., s.78-79

⁶⁹⁵ Bilge, a.g.e., s.80

⁶⁹⁶ Bülbül, a.g.e., 2011, s.30

Yazar, 1565 yılında Temruk'a düşmanları için yardım edildiği ve Çar tarafından ordunun başında Voyvoda Prens İvan Daçkov'un gönderildiğini söylemiştir. Bilge'nin eserinde Kabardey Prensi Temruk'un kardeşinin kışkırttığı isynlar ile mücadele ettiği ve Çar'ın 1566 yılında Temruk'a destek bir ordunun başında Prens Babiçev'i gönderdiği bilgisi bulunmaktadır⁶⁹⁷.

Yazarın bahsettiü, 1568 yılında kurulan Terek üzerindeki şehir, Bilge'nin eserinde Yeni Terek Kalesi şeklinde 1567 yılında inşa edilmiş olarak verilmiştir ve Rusya'nın Kabaerdeyler üzerinded hakimiyetini devam ettirmek için prenslerin arasını bozuk tutma politikasını uyguladığı belirtilmiştir. Yazar, bu kalenin kurulmasının Çerkesleri rahatsız ettiğini belirtmiştir ama bu konuda özel bir açıklama yapmamıştır.

Yazar, 1570 yılında Beştav bölgesindeki Çerkeslerin Tatarlarla yaptığı savaştan ve esir düşen Mamstruk ve Biberuk'tan bahsetmiştir. Bu olay Bilge'nin eserinde şu şekilde verilmiştir:

“Bizzat çıkacağı Rusya Seferi sırasında Kabardeylerden Kırım'a gelebilecek bir tehditi ortadan kaldırmak isteyen I. Devlet Giray komutasındaki Kırım ve Nogay birlikleri, Temruko'nun yeğeni Kordanuk'un kılavuzluğu ile Kabardey topraklarına girdi. Temmuz'da Afıps Irmağı yakınlarındaki çatışmada yenilen Temruko ağır yaralandı. Çar'ın kayınbiraderi olan oğulları Domuniko ve Mmsırıko esir düştüler.”⁶⁹⁸

Yazar, 1571 yılında Rusların İstanbul'a, Astarhan istilasından şikayet etmek için elçi gönderdiklerini ve elçinin adının Novosilzov olduğunu ve Osmanlı'nın Terek Kalesi yıkılmadan barışa yanaşmadıklarını söylemiştir. Bu bilgiler Bilge'nin eserinde de aynı bu şekilde 1570 yılında verilmiştir. Çar'ın gönderdiği mektubun tarihinin 1569 olduğunu söyleyen Bilge, elçinin 30 Temmuz 1570'de padişahın huzuruna çıktığını vermiştir. 1574 yılında Rusya Terek Kalesini yıkmıştır ama Klaproth bundan bahsetmez⁶⁹⁹.

1572 yılında yazar, Kırım Tatarlarının Moskova'ya kadar uzanan seferler yaptığını ve her seferinde geri püskürttüklerini kaydeder. Bilge'nin eserinde 1571

⁶⁹⁷ Bilge, a.g.e., s.83

⁶⁹⁸ Bilge, a.g.e., s.87

⁶⁹⁹ Bilge, a.g.e., s.86-89

yılında yapıldığı anlatılan Kırım Han'ı I. Devlet Giray'ın Moskova Seferi oldukça yıkıcı bir sefer olmuştur⁷⁰⁰. Yazar ayrıca bu yılda Çar'ın üçüncü eşinin ölümünden ötürü Çerkes prensleri Michailo Temrukoviç, Peter Grorenski ve diğerlerinin idam edildiğini söylemiştir. Burada yazarın bahsettiği Michailo Temrukoviç, Temruk'un Moskova'da kalan oğlu olabilir keza Temruk'un 1570 yılındaki ölümünden sonra oğullarından biri amcasına katılmış ve Müslüman olmuştur. Michail ile kız kardeşi dışında Temruk'un ailesinin geri kalanı Kırım'ın yanına geçmiş ve Müslüman olmuştur⁷⁰¹.

1589 yılında yazar, Gürcülerin Ruslardan yardım istemek için elçi gönderdiğini söylemiştir. Bilge, 1589 yılında Osmanlı'nın II. Aleksander'in ve I. Simon'un ülkelerini fethi sebebiyle Gürcülerin Rusya'dan yardım istediğini belirtmiştir⁷⁰². Bi'nin eserinde aynı şekilde Osmanlı'nın Gürcistan'ı zaptetmesi sonucunda Gürcülerin Ruslardan Türkelere karşı yardım istediği şeklinde 1589 yılı verilmiştir⁷⁰³.

Yazar 1588 yılında ise şöyle bir hadiseden bahsetmiştir:

“Önceki yıl, ulak Novossilzov, İran'a gönderildi ve bu ülkeden İran elçisi Andy Beg ile birlikte döndü. Bu elçi Astrahan'da Şah Abbas'ın öldüğünü duydu, itimatnamelerindeki mührü aldı ve bunu kendi adını gasp eden kişi olarak yazdığı yenilerine ekledi.

Görevinin asıl amacı Ruslara hakimiyetlerini Terek ve Kafkaslara, Şamhallıktan Gürcistan üzerine kadar genişletmeyi teklif etmektir. Huzura kabul edildi ve yeni Şah ardından babasının Derbend ve Bakü şehirlerini Türklerden alındıklarında Ruslara verme sözünü onayladı. Böylece Rusya ile İran arasında ortak düşmana karşı ittifak yapıldı. Türkler bu sırada bazı İran şehirlerine sahipti, aynı sırada Şah'ın kız kardeşini Büyük Efendi'ye⁷⁰⁴ vermesi şartıyla Şah'a barış önerisinde bulundu ve bu şehirleri onlara teslim etmeyi önerdi. Aynı yıl Vasilyeviçikov İran'daki görevinden, aralarında Semerkant prensi yeni Şeyh'in de bulunduğu Şah'ın elçileri eşliğinde geri döndü.”

⁷⁰⁰ Bilge, a.g.e., s.87-88

⁷⁰¹ Bilge, a.g.e., s.87

⁷⁰² Bilge, a.g.e., s.105

⁷⁰³ Bi, a.g.e., s.704

⁷⁰⁴ Ç.N.: Osmanlı Sultanı'na.

Şah I. Abbas'ın hükkümdarlık yılları 1587-1629 yılları arası olduğu için burada yazarın bahsettiği olayın ne olduğunu anlayamadım. 1590 yılında Rusya-Safevi devleti arasında İstanbul Anlaşması imzalanmıştır ve yazarın bahsine benzer şekilde Bilge'nin eserinde verilmiştir⁷⁰⁵.

Yazarın 1590 yılına dair verdiği kayıta Rusya'nın Tarku üzerinde yürüdüğünü belirttiği görülmektedir. Bülbül, Rusların Mayıs 1591 yılında Şamhallık üzerine kuvvet gönderdiklerini söylemiştir.

Yazarın, 1594 yılında Rusların Koissu ağzında bir şehir inşa etmek için Prens Andrei İvanoviç Hvorostinin'i gönderdiğini kaydetmiştir. Bu olayı Bülbül şu şekilde aktarmıştır:

“Sultan Mut, Şeyh Murza ve I. Surhay Şamhal'a karşı mücadelesini sürdürürken Ruslar 1594'te Buynak ve Turali (Tuzluk) yakınlarında birer kale, Tarku'nun hemen kuzeyinde ise bir hapishane inşa ettiler. Hapishane Koysu ağzında idi ve bilhassa Tyumen beyi Sultanay için büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. Çünkü hapishanenin muhafazası için bin kişiye yakın asker görevlendirilmişti.”⁷⁰⁶

Konumundan da anlaşıldığı üzere Koissu ağzında yazarın bahsettiği yeni inşa olunan şehir bu hapishane olmalıdır. Bununla birlikte Bülbül'ün de eklediği gibi burası ihya ettiği asker sayısına bakıldığında ileri bir karakola daha çok benzemektedir. Yazar devamında Rusların amacının Tarku'yu almak olduğunu kaydetmiş lakin Dağıstanlıların direnişinin buna müsaade etmediğini eklemiştir. Bülbül bu dönem hadiselerini daha detaylı bir şekilde şu şekilde vermiştir:

“Ruslar inşa ettikleri yapılara asker yerleştirdikten sonra Kumuk topraklarına geniş çaplı bir askeri operasyon düzenlediler. Tarku'ya gelen Rus kuvvetleri buradan Derbend'e yöneldiler. Ancak Buynak'ta oturan ve Sultan-Mut'un müttefiki olan Kırım Şamhal Elim

⁷⁰⁵ Bilge, a.g.e., s.105-106

⁷⁰⁶ Bülbül, a.g.e., s.49

Sultan bu kuvvetleri yenilgiye uğrattı. Yapılan savaşta üç bin Rus askeri öldürüldü. Fakat Ruslar Endirey gibi önemli Kumuk şehirlerini tahrip etmeyi başardılar. Sultanay Bey Rusların bu harekâtından sonra idare merkezini Endirey yakınlarına taşıdı. Böylece Tyumen Beyliğinin toprakları küçülürken Sultanay Bey de Sultan-Mut'a bağımlı bir hale geldi.”⁷⁰⁷

Prens Andrei İvanoviç Hvorostinin'in bu Koissu kalesini yapmak için gönderildiği ve Şamhallık ile mücadele görevi aldığını söyleyen yazarın verdiği bilgi hakkında Yusuf Yıldız şunları söylemiştir:

“Terki, Osmanlılar tarafından yıkılmış- tır. Fakat bu kaleye alternatif olarak 200 km kuzeydoğuda, Terek Nehri'nin denize döküldüğü yerde, 1588'de Terskiy Gorodok isimli bir kale kurulmuş- tur. Artık Kafkasya'daki Rus ilerleyişinin idaresi, Prens Andrey İvanoviç Hvorostinin'e bırakılan bu üsden sağlanması planlanmıştır. Nitekim Rus komutan Dağıstan'ı ele geçirmek için hemen harekete geçmiştir. Fakat Da- ğıstan hükümdarı Şamhal, 1594 ve 1604 yıllarında Ruslara büyük hezimet- ler yaşatmıştır.”⁷⁰⁸

Yazar aynı yılda Kozakların Ruslara karşı isyan başlattıklarını söylemiştir. Bu durumu yine Yıldız şu şekilde ifade eder:

“Ruslar, Smuta'dan (Rurik Hanedanı ile RomanovHanedanı arasındaki kargaşa dönemi) dolayı başka bir teşebbüste bulunmamışlardır. Romanov Çarları, para ve çeşitli vaatlerle Kafkasyalı yerel hükümdarları kazanmaya ve onlar üzerinde Kozaklar vasıtasıyla baskı kurmaya çalışmakla yetinmişlerdir. Böylece 17. yüzyıl Kafkasya'da kısmen sakin geçmiştir.”

⁷⁰⁷ Bülbul, a.g.e., s.49

⁷⁰⁸ Yıldız, a.g.m., s.433

Yazar yine bu yılda, 1587 yılında gönderilen bir tercümanın geri geldiğini ve Gürcü Kralı Aleksandr ile Çarlığın bir anlaşma imzalandığını kaydetmiştir. Bu konuda Nato Dvali şunları söylemiştir:

“Kaheti’nin Kralı II. Alexander 1587 yılda Rusya ile bir anlaşma bile imzaladı. Anlaşmaya göre Rusya Gürcistan’ı tüm düşmanlardan korumak için söz veriyordu. Anlaşılan bu anlaşma hiçbir tarafı önemsemedi. Rusya’nın planlarına Gürcistan’ın koruması hiç girmiyordu, ancak kendi amaçların gerçekleştirmek için onları kullanabilirdi.”⁷⁰⁹

Yazar 1594 yılından bahsettikten sonra anlaşma yukarıda Dvali’nin söylediği yılda yapılmış gibi 1589 yılından bahsetmiştir. Anlatımı karışık olsa da Rusların ve Gürcülerin bu anlaşmasının açıklaması Bilge’nin eserinde detaylı bir şekilde verilmiştir. Bilge’nin kronolojik açıklamasına göre elçi alışverişi şu şekilde olmuştur:

- i. 13 Ekim 1588’de Çar I. Feodor, Gürcü ve Çerkes elçilik heyetini kabul eder.
- ii. 27 Şuban 1589’da kabul edilen Kahet (Gürcü) elçilik heyeti, Şamhallığa karşı savunma için Ruslardan silah yapım ustaları, zanaatkarlar vd. talep etti.
- iii. 22 Mart 1598’da Gürcü elçilik heyeti Moskova’yı terk etti ve Çar’ın anlaşma şartları ile birlikte Rus elçi heyeti 18 Nisan 1589’da Moskova’dan yola çıktı.
- iv. Temmuz 1589’da II. Aleksandr, Rus Çar’ına bağlılığını ilan etti.
- v. Rus heyeti Gürcü diplomatlarla birlikte Moskova’ya 30 Kasım 1590’da geri döndü.
- vi. Anlaşma Çar I. Feodor tarafından 13 Aralık 1590’da onaylandı.
- vii. Gürcü elçi heyeti Ruslardan taleplerini, şahinci ve ikona ustasını alarak Nisan 1591’da Moskova’dan ayrıldı. I. Feodor silah yapım ustalarının başka yerde çalıştığını söyledi.⁷¹⁰

⁷⁰⁹ Nato Dvali, “Gürcistan’da Rus İdaresinin Kuruluşu (1801-1918)”, *İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi*, İstanbul, 2019, s.2

⁷¹⁰ Bilge, a.g.e., s.154-155

Bu kronolojiye ve olaylara bakıldığında yazarın aktarımı ile örtüştüğü görülebilir.

Yazarın 1594 yılında Rusların elçileri Naşokin'in Osmanlı'ya gönderildiğini kaydetmiştir. Bu konu İnalçık'ın makalesinde şu şekilde verilmiştir:

“Aynı dönemde, 1593-1606 yıllarında Orta Avrupa'da Habsburglara karşı uzun ve başarısız bir savaşa girişmişlerdi. İstanbul'a gelen Rus elçilerinden hala Kazan ve Astrahan'ın boşaltılması isteniyor, fakat bu koşullar altında hiçbir hareket yapılamıyordu.”⁷¹¹

Bilge'nin eserinde bu elçilik münasebeti daha detaylı bir şekilde şöyle verilmiştir:

“Bab-ı Ali, Çar I. Feodor tarafından 1592'de İstanbul'a gönderilen elçi Grigori Bosiroviç Naşokin'e Don Kozaklarının yağmalarını şikayet ederek Terek Kalesi'nin yıkılmasını istedi.” ““Kendi başlarına buyruk olmaları yüzünden” Kozakların yağmalarından kendilerinin sorumlu olmadığını belirten Ruslar Terek Kalesi'ni de yıkmadılar.”⁷¹²

Yazarın 1604 yılında yazar Asya sınırlarını kuvvetlendirme emri alan Prens Massalski ve General Baturlin'den bahsetmiş ve bunların Türkler ve dağlılar tarafından şaşırtılıp öldürüldüğünü söylemiştir. Bülbül bu savaşı daha detaylı bir şekilde şöyle açıklamıştır:

⁷¹¹ Halil İnalçık, “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, TTK. Yayınları, Ankara, 12-14 Aralık 1992, s. 31

⁷¹² Bilge, a.g.e., s.155

“I. Surhay Şamhal, Rusya’nın 1604’te Dağıstan’a bir kuvvet göndermesi üzerine Tarku’yu terk ederek dağlara çekilmişti. Kısa bir süre sonra da burada hayatını kaybetti. Onun yerine geçen Adil Giray, Sultan-Mut ve Andiya ile mücadele etmek yerine onlarla uzlaşmaya vardı. Bunda en önemli etken şüphesiz yaklaşan Rus ordusu olmuştu. Güçlerini birleştiren Kumuk Beyleri Ağustos ayında Terek Nehri’ni geçen Buturlin komutasındaki Rus kuvvetlerini Koysu kenarında karşıladılar. Buturlin strelestlerden, Kazaklardan, Terek Çerkeslerinden ve Büyük Nogay Ordasından oluşan yaklaşık on bin kişilik bir kuvvete komutanlık ediyordu. Kumuklar bu güçlü ordu karşısında başarı sağlayamadılar. Yapılan savaşta yaklaşık üç bin Kumuk hayatını kaybetti. Buturlin ilerlemeye devam ederek Kumuk köylerini bastı. Kumuklar bilhassa Karabudakkent ve Erpeli yakınlarında Buturlin’e karşı ciddi bir direniş gösterdiler. Ancak Buturlin’in düzenli ordusu karşısında başarılı olamadılar. Kumukların bir kısmı bu mücadelede hayatını kaybetti. Bir kısmı da esir düşerek Terek kalesine gönderildi. Kaçmayı başaranlar ise dağlara çekildi. Buturlin, Kumukları yenilgiye uğrattıktan sonra Ekim 1604’te direniş görmeden Tarku’ya girdi. Böylece Kumukların payitahtı Rusların eline geçti. Tarku, 1605 yılının Nisan ayına kadar Rusların elinde kaldı. Ruslar Tarku’da bulundukları süre içerisinde oldukça zor günler geçirdiler. Çünkü Kumuklar Tarku ile diğer Rus kaleleri arasındaki yolları tutmuşlar ve Rus ordusuna kısa süreli ani saldırılar düzenleyerek kayıplara neden olmuşlardı. Ayrıca Kumuklar Tarku’da bulunan Rus kuvvetlerine yiyecek satmadıklarından askerin beslenmesi sorun teşkil etmişti. Bunlara ilaveten asker arasında başlayan sıtma hastalığı birçok kişinin ölümüne yol açmıştı. Çareviç Dmitri’nin ölümünden sonra ortaya çıkan Sahte Dimitri 1604 sonbaharında Moskova’yı tehdit eden bir güce ulaştığında Çar Godunov Kafkasyadaki streletsleri geri çağırdı. Koysu’da bulunan V. Dolgorukogo bu emre uyarak Hazar yoluyla geri çekilince Buturlin bölgede tamamen yalnız kaldı. Bu sırada Kabardey topraklarına yardım aramak için giden Sultan Mut içlerinde Kırım Tatarlarının da bulunduğu on üç bin kişilik bir kuvvetle geri döndü. Kumukların askeri gücü daha sonra Kaytakların da katılımıyla yirmi bine ulaştı. Zor durumda kalan Buturlin Kumuklarla anlaşmaktan başka çare göremedi. Buturlin ile Adil Giray arasında yapılan anlaşmaya göre Buturlin Tarku’yu boşaltmayı kabul etmiş, buna karşılık Kumuklar da Rus askerlerine dokunmayacağına dair söz vermişlerdi. Buna ilaveten Adil Giray Terek Nehrine kadar Buturlin’e eşlik etme vaadinde bulunmuştu. Ruslar Nisan 1605’te Tarku’yu boşalttılar. Sulak Nehrine doğru hareket eden Buturlin burada Koysu hapisanesinin yakınından nehri geçti. Kumuk halkı ve din adamları bu anlaşmayı bir korkaklık göstergesi olarak algılayınca Kumuk beyleri ikileme düştüler. Bir yanda halkın tepkisini üzerlerine çekmek diğer yanda ise verdikleri sözü bozmak konusunda

yaşanan bu ikilem bir din adamının verdiği fetva ile çözüme kavuştu. Harekete geçen Kumuk beyleri Sulak Nehri civarında Karaman denilen yerde Buturlin'e yetiştirtiler. Buturlin kendilerini esir etmek isteyen düşmanca bir tutumla karşılaştıkça yanında bulunan voyvodalarla birlikte savaş kararı aldı. Oldukça çetin geçen savaşta Buturlin başta olmak üzere yedi bin kişi öldürüldü. Bu savaş, Rusya'nın Kafkasya'da prestij kaybetmesine neden olmuş ve Ruslar uzun bir süre Dağıstan'a sefer düzenlememişlerdir. Rusların inşa ettiği Koysu hapishanesi de Kumukların eline geçmiştir”⁷¹³

Bu savaş Bi'nin eserinde de verilmiş ve ölen Ruslar arasında, Rus kumandanın yanında oğulları Pleşetçeyev ve Polev de sayılmıştır⁷¹⁴.

Yazarın 1636 yılında vermiş olduğu bilgi, Kozakların Azak mahallinde Rus hükümdarlığı kurmayı teklif etmesi şeklinde ve Rusların bu teklifi reddedip Osmanlıyı durumdar haberdar ettiği şeklindedir. Bu konuyu Bilge şu şekilde açıklamıştır:

“Kozaklar 1641'de Moskova'ya elçi göndererek Mihail Romanov'dan “Azak'ı Rusya yönetimine almasını” istedi. ...Osmanlı Devleti ile savaş çıkmasını göze almadığından 30 Nisan 1642'de teklifi reddetti ve Osmanlıların hücumunu beklemeden kalenin boşaltılmasını emretti.”⁷¹⁵

Yazarın 1650 yılından aktardığı bilgiler şu şekildedir:

“7158 yılında Çar ve büyük prens Aleksei Michailoviç, Nikifor Michailoviç Toloçhanov ve Aleksei'nin yazmanını, İvan İgevlef'in oğlu; kendisine Çar'ın samur kürkünden hediyelerini iletmesi ve belirli önemli politik meselelere ilişkin görüşmesi için Kral Aleksander'a elçi olarak İmereti'ye gitmesini emretti. Toloçhanov ve İgevlef talimatları yerine getirdi ve Çar ve büyük prensin İmereti kralı Aleksander'a mektubunu, aynı şekilde Çar'ın hediyeleri olan samur derisi ve deriden eşyaları ilettiler. Aldıkları talimatlara göre,

⁷¹³ Bülbul, a.g.e., s.51-52

⁷¹⁴ Bi, a.g.e, s.705

⁷¹⁵ Bilge, a.g.e., s.160

Astrahan’a kadar tüm şehirlerde korumaları için geldikleri yerlerden almaları gereken raporlara göre çok ya da az sayıda bir muhafız almaları gerekiyordu. Kral Aleksander’ı Rusya monarşisi adına selamlamak, mektubu ulaştırmak ve Çar’ın gönderdiği hediyelerden bahseden konuşmayı yapmak için Astrahan ötesinde Terek Nehri’nden İmereti’ye devam etmeye çabaladılar. Aleksander’ın cevabını ve onun bakanları tarafından ne denilirse densin olduğu gibi beyan etme emri almışlardı. Haziran’ın 9’unda bunlara Çar’ın elini öpme izni verildi ve seyircilerinin İmereti elçisi ile birlikte izni vardı. 6 Eylül’de Astrahan’a ulaştılar.”

Bu olaylar Bilge’nin eserinde şu şekilde verilmiştir:

“Çar Aleksey 1650’de Nikifor Mihailoviç Toloçanov ve Aleksey Yevlev adlı elçilerini III. Aleksandr’a gönderdi. ...Malkar beylerin klavuzluğunda İmereti’ye gelerek III. Aleksandr’a Çar’ın mektubu ileten, samur kürkleri taktim eden ve İmeret’le ittifak yapma konusunu görüşen Rus elçileri 9 Haziran 1650’de III. Aleksandr’ın elçisi Sımeon Caparidzade ile birlikte Kutaisten ayrılarak 6Eylül 1650’de Astarhan’a ulaştılar.”⁷¹⁶

Yazar “Gürcistan’da İşler” olarak başlıklandığı fasılda Kaheti Kralı ile Türklerin gizli yazışmalarını öğrenen Şah Abbas’ın kralı zehirletip oğlu Konstantin’i üzerine gönderdiğini, bu varisin kendi kardeşlerine yenildiğini belirttikten sonra Theimuras’ın Çar’dan ve Şah’tan korunma istediğini söylemiştir. Bu olayı Bilge şu şekilde aktarır:

“Şah I. Abbas’ın Kaheti’ye gönderdiği muhafızlar 12 Mart 1605 yılında Kaheti Kralı III. Giorgi, babası eski kral II. Aleksandr ve mahiyetini katletti.”⁷¹⁷“... Kahet tahtına III. Giorgi çıktı. II. Aleksandr, oğlu III. Giorgi ile irlkte, İran sarayında byüyen ve Şii Müslüman olan diğer oğlu I. Konstantin tarafından 12 Mart 1605’te katledildi. Kendini Kral ilan eden I. Konstantin Osmanlı hakimiyetinden çıkarak, Safevilere tabi oldu. I. Taymuraz,

⁷¹⁶ Bilge, a.g.e., s.165

⁷¹⁷ Bilge, a.g.e., s.157-158

1614, 1615-1616, 1623-1627, 1631-16632 ve 1636-1639 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne tabi ya da müttefik oldu.”⁷¹⁸

“Çerkeslerin Tarihinin Devamı” kısmında yazar 1705 yılındaki Kaplan Giray’ın Kabardey seferini vermiştir. Kırım Hanı’nın bu seferden başarısız döndüğünü söylemiştir. Bu seferi Bilge şöyle açıklamıştır:

“... I. Kaplan Giray taleplerinin kabul edilmesinin üzerine Kırım birlikleri dışında 6000 Nogayla, 5000 Jane, Temirgoy br Hatukay’ın yer aldığı 20.000 kişilik kuvvetler 1708’de Kabardey topraklarına girdi. ... Kırımlılar Bakşan Irmağı kıyısında bozguna uğradılar. Ordusunun neredeyse tamamını kaybeden I. Kaplan Giray güçlüğüle Kırım’a çekildi.”⁷¹⁹

1720 yılında Saadet Giray’ın tekrar Kaberdeylere saldırdığını ve Kabardeylere yardım için Rusların Astrahan valisi Prens Artemi Volynski’yi Kosaklar ile birlikte gönderdiğini söylemiştir. 1720 yılındaki seferi Bilge şöyle açıklamıştır:

“III. Saadet Giray ve oğlu Kaplan Giray, halkı köle ve cariyeye vergisi vermeye zorlamak için 40.000 asker ve Çerkes savaşçılarla birlikte 1720’ de Küçük Kabardey topraklarına saldırdı. Büyük Kabardeyler Prensi İslam ile Kazi Hatohşoko Kırım Hanı’na destek verdi Kaytuk’un oğlu Aslanbek’in yardım istediği Çar I. Petrol küçük Kabardeylere destek olması için Artemi Volynskiy aracılığı ile birkaç yüz kişilik bir sus birliğini Kabardey’e sevk etti. Ancak küçük Kabardeyler Bakşan nehri yenilerek dağlara çekildiler.”⁷²⁰

⁷¹⁸ Bilge, a.g.e., s.522

⁷¹⁹ Bilge, a.g.e., s.176

⁷²⁰ Bilge, a.g.e., s.181

Yazar devamında 1729 yılında Han Mengli Giray'ın kardeşleri, Bahti Giray Sultan ve Murad Giray Sultan'ın Kabardeyler üzerine yürüdüğünü, Kırımların üstün geldiğini ama bir gece baskını ile ordularının Kabardeyler tarafından hezimete uğratıldığını söylemiştir. Öyle görünüyor ki tarihler yazarın yaşadığı döneme yaklaştıkça yazarın verdiği tarihler de daha doğru olmaya başlamıştır. Bilge'nin eserinde bu olayı şöyle açıklamıştır:

“Kırım Hanı II. Mengli Giray'ın kardeşleri Baht Giray ve Murad Giray, 1729'da Kabardey topraklarına saldırdı. İslam Bey komutasındaki Kabardeyler Kırımlıları yendi. Baht Giray ve Murat Giray öldürüldü.”⁷²¹

Yazar burada on dokuzuncu bölüme ve “İkinci Çağ” olarak başlıklandığı kısma geçmiştir. Burada 1717 yılında Şah Hüseyin ile I. Peter arasındaki ticaret anlaşmasından bahsetmiştir. Bilge bu anlaşmayı yapmak için Çar'ın Artemi Volinskiy'i İsfahan'a gönderdiğini aktarmıştır⁷²².

Ardından Lezgi Davud Bey'in isyanından bahsetmiştir. Bu isyandan Bilge daha detaylı bir şekilde bahseder ve 1711'de Davud Bey'in bu isyana katıldığını belirtmiştir.⁷²³

Yazar Rusya ile Osmanlı arasında, Rusların Safevi toprakları üzerine yaptığı sefer sonrasındaki anlaşmanın tarihini 12 Haziran 1724 olarak vermiştir. Bilge, İstanbul Muksemanesi'nin tarihini 24 Haziran 1724 yılı şeklinde vermiştir⁷²⁴.

1725 yılında Tarku Şamhalı Abdul Giray'ın Sviatoi Krest Kalesi kuşatmasından bahseden yazar Şamhalın yenildiğini ve Şamhalın payesinin alındığını söylemiştir. Bülbül bu olayları şöyle açıklamıştır:

⁷²¹ Bilge, a.g.e., s.182

⁷²² Bilge, a.g.e., s.180

⁷²³ Bilge, a.g.e., s. 185-186

⁷²⁴ Bilge, a.g.e., s.199

“Adil Giray 1725’te bölgenin yükselen gücü Şirvan Hanı Çolak Surhay ile bir anlaşma yaptı. Çoğunluğu Surhay Hana ait olan yaklaşık 30.000 kişilik bir kuvvet ile Rusların Kutsal Haç kalesine saldırdı. Bunların içerisinde Erpeli, Endirey ve Buynak kuvvetleri ile Usuminin kuvvetleri de bulunmaktaydı. Kale komutanı Korotov bu kuvvetleri püskürttüğü gibi Şamhal’ı takip etti. Korotov Tarku önlerine geldiğinde Elmurza Bekoviç Çerkaski ve Aslambek Kelmemetov’u Adil Giray’ı ikna etmesi için Tarku’ya gönderdi. Bunlar Adil Giray’a öldürülmeyeceğine dair söz verdiler. Adil Giray’ın beklentisi ise Rusların kendisini affetmesi idi. Ancak Korotov, Adil Giray’ı affetmedi. 28 Eylül’de Adil Giray tutuklanarak Archangels şehrine gönderildi. Şehrin yönetimi de bir Rus komutanına verildi.”⁷²⁵

Yazarın sözünü ettiği 1727 yılında Rus elçisi General Rumjanzov’un İstanbul’a gelişi ve Derviş Mahmud Ağa ile hazırlanan taslaklar üzerine imzalanan anlaşmadan bahsetmiştir. Yazar bu anlaşmada Mabur köyünün sınır teşkil edecek şekilde anlaşmaya varıldığını söylemiştir. Bilge, bu anlaşmadan şu şekilde bahsetmiştir:

“Osmanlı ve Rusya arasındaki sınırı belirlemek üzere Mart 1726’da Dağıstan’a gönderilen Osmanlı temsilcisi Derviş Mehmed Ağa ve Rus elçisi Aleksandr Romanzov, sınırı Manur kasabasındaki bir toprak tepeye nirengi almak suretiyle belirlediler. ... Sınır mukavelesi iki ülkenin temsilcileri tarafından 23 Aralık 1727’de imzalandı.”⁷²⁶

Yazarın 1735 yılında Rusların Nadir Kuli ile yaptığı anlaşmadan bahsetmiştir. Bu anlaşma 21 Mart 1735 yılında General Gotinskin vasıtası ile yapılmış Gence Anlaşması’dır ve şartları yazarın belirttiği gibi Rusların Osmanlılarla ayrıca barış yapmaması İran’a sadık kalmasıdır.⁷²⁷

Yazarın 1736 yılı bahsi, “Thamas Kuli Han, Rus sarayını Abbas’ı devlet yönetiminde Nadir Şah unvanı ile hakim ilan ettiği konusunda bilgilendirdi.”

⁷²⁵ Bülbul, a.g.e., s.88

⁷²⁶ Bilge, a.g.e., s.204

⁷²⁷ Bilge, a.g.e., s.212

şeklindedir. Bilge bu olayı şu şekilde aktarır: “Nadir, ulema, eyalet valileri ve diğer ileri gelenlerin katılımı ile Mugan sahrasında topladığı bir meclis eson Safevi hükümdarı olan üç yaşındaki Şah III. Abbas’ı hal ederek 8 Mart 1736’da kendini Şah ilan etti.”⁷²⁸

Yazarın 1739 yılında Belgrad’da toplanılarak İran-Rus-Türk tarafların anlaşmasından bahsetmiştir. Bu anlaşmadan zararlı çıkan tarafı Ruslar olarak belirtmiş ve İngilizlerin yanlış politikalarını bu yıllarda Kabardeylerin Tatarlara katılmasına ve Müslüman olmasına sebep olduğunu söylemiştir. Belgrad Anlaşması 18 Eylül 1739’ da imzalanmıştır ve Osmanlı-Rus ilişkisinde 30 yıllık barış döneminin başlangıcı olmuştur.⁷²⁹

Yazar 1741 yılında Nadir Şah’ın Hindistan’ı fethettikten sonra Lezgilere karşı sert tedbirler aldığından bahsetmiştir. Bu durumdan Bülbül şu şekilde bahseder:

“Dağıstan’daki otoritesinin sarsıldığını gören Nadir Şah, Hindistan Seferi sona erdiğinde hem Dağıstan’ı kontrol altına almak hem de gücünü Osmanlı Devleti’ne ve Rusya’ya göstermek için bölgeye hareket etti (Sotavov, 2001:98). Gazikumuk topraklarına girdiğinde Dağıstan beylerinden gelip kendisine itaat etmelerini istedi. Onun çağrısına ilk yanıt veren Surhay Han oldu. Surhay Han Nadir Şah’ın huzuruna gelerek bağlılığını bildirdi ve oğlu Bammat’ı da Derbend’e amanat olarak gönderdi. Surhay Han’ı Şamhal Haspolat, Usumi Ahmed Han, Akuşa Kadısı ve sınırda yaşayan Lezgi beyleri takip etti. Nadir Şah, itaat bildiren ancak Haspolat’a muhalefet eden Buynak beyinin oğlu Mehti’yi Astrabad’a sürgüne gönderdi. Gazikumuk topraklarında sefer hazırlıklarını tamamlayan Nadir Şah 1641 yazında Avarlar üzerine yürüyüşe geçti.”⁷³⁰

Yazar ardından Nadir Şah’ın Horasan’da öldürülmesinden bahseder. Nadir Şah Horasan’da suikaste uğramıştır⁷³¹.

Yazarın 1742 yılındaki hadiselerle ilgili şunları söylediği görülmektedir:

⁷²⁸ Bilge, a.g.e., s.214

⁷²⁹ Bilge, a.g.e., s.229

⁷³⁰ Bülbül, a.g.e., s. 99

⁷³¹ Bilge, a.g.e., s.231

“1742’de Gürcü başpiskopos Jossayf ve Moskova’daki Spasski Manastırı başrahibi Nikolay, Majesteleri Yelizavet Petrovna’ya şu etki de bir bildiri teslim etti: “Altını ve gümüşü bol halk, Kafkasya Dağlarında yaşayan ve Gürcü devletlerinin İranlılar ve Türkler tarafından verdiği rahatsızlıktan beri, hiçbir efendinin tebaası olamayan Osetler, önceden Hristiyandı ama o zamandan beri Paganlık nüksetti. Bunların ülkesinden geçmiş seyyahlar bunların yeniden Hristiyanlık inancını benimsemeyi istediklerini belirtmiştir. Bu sebeple onları karanlıkta bırakmak doğru değildir ve son derece mümkündür ki eğer Ortodoks hocalar aralarına gönderilirse kısa sürede doğru yola yeniden sokulacaklardır.”.”

Bilge eserinde Klaproth’un bu beyanını belirterek bu dönemdeki Gürcü etkisi ile Hristiyanlaşan Osetlerden bahsetmiştir⁷³². Bilge Osetlerin Rus himayesine girişini 1749 yılı olarak Klaproth’un verdiği tarihten biri yıl geç şekilde vermiştir⁷³³. Klaproth, 1752 yılında Oset Misyonerliği’nin kurulduğunu söylemiştir. Oset Ruhban Komisyonu, Yıldız’ın makalesinde 1745 yılında kurulmuş olarak gösterilmiştir⁷³⁴. Bilge’nin eserinde ise 1752 yılında Rus rahipler tarafından ilk Oset okulunun açılmasından bahsetmiştir⁷³⁵.

Yazar, 1760 yılında Iraklı’nın babasını ülkeden sürüp tahta çıktığını ve Theimuras’ın 1762 yılında Astarhan’da öldüğünü söylemiştir. II. Taymuras 8 Ocak 1762 yılında Astarhan’da ölmüştür. Yazarın bahsini ettiği Iraklı, Klaproth’un da dediği gibi, Bilge’nin eserinde İran tahtında hak iddia eden Kahet Kralı’dır ve bu yolda İmeret Kralı ile ittifak yapmıştır ama Taymuras’ı ülkesinden sürdüğüne dair bir bilgi vermemiştir⁷³⁶.

Yirminci bölümü yazar, Rusya’nın Kafkasya ve Gürcistan ile İlişkilerine Dair Açıklama şeklinde adlandırmıştır. İlk açıkladığı hadise 1759 yılında Hristiyan olan Küçük Kabardey Prensi Kogok Kançıokin’in Mozdol yakınlarına yerleştiği şeklidir. Bu dönem Bilge’nin eserinde şöyle açıklanmıştır:

“Kurgoko Kanşokin 22 Ekim 1762’de St. Petersburg’da bütün ailesi ile birlikte bir törenle vaftis edilip Hristiyan oldu ve Andrey İvanov adını aldı. ... Küçük Kabardey halkı

⁷³² Bilge, a.g.e., s.232

⁷³³ Bikge, a.g.e., s.233

⁷³⁴ Yıldız, a.g.m., s.444

⁷³⁵ Bilge, a.g.e., a.y.

⁷³⁶ Bilge, a.g.e., s.249

1762’de Kurgoko’ya karşı ayaklandı. Çariçe II. Yekaterşna ülkesinden kaçan Prens Kurgoko ve beraberindeki 40 Hristiyan Kabardey ailesini, Mozdok ile Mekemen köyleri arasında yerleştirdi.”⁷³⁷

1762 yılında Mozdok Kalesinin inşasının başladığını söylemiştir. Bilge’nin eserinde de bu bilgi bu şekilde verilmiştir ve kalenin inşasının 1763 yılında tamamlandığını açıklamıştır⁷³⁸.

1764 yılında 200 kişinin Mozdok’a vaftis edilmeye geldiğinden bahseden yazarın verdiği bilgileri Bilge’nin eserinde de görebilmekteyiz. Bilge, Mozdok’un misyonerlik merkezi olduğunu belirtmiştir ve vaftis olmaya gelenlerin sayısını 400 olarak vermiştir. ⁷³⁹

Yazar, 1769 yılında Kabardey’e başkomutna olarak General Medem’in atandığını söylemiştir. Bilge’nin eserinde 1769 yılında İvan Dedoroviç Medem’in Kuban kolordusu komutanlığına atandığını belirtmiştir⁷⁴⁰. 29 Nisan’da Medem’in Ubaşi’nin 20.000 adamıyla Kubanlıları yendiğini söyleyen yazarın verdiği bilgiler aynı şekilde Bilge’nin eserinde geçmektedir⁷⁴¹.

Yazar aynı yıl Çeçenlerin Ruslara saldırgan tavırlar sergilediğini söylemiş ve Medem’in başka bir görev sebebiyle bunların üzerine yürüyemediğini söylemiştir. Bilge, 1769 yılında Çeçenlerin Kabardeyler ile birlikte Kızlar’ı işgal etmesi sonucunda Medem’im 1771 yılında İnguşların yardımı ve klavuzluğu ile üzerlerine yürüdüğünü söylemiştir⁷⁴².

Yazar 1770 yılında Mozdok’un yıkılmasını talep eden Kabardeylerden söz eder. Bilge’nin eserinde bu talep 1769 yılında yapılmıştır ve Çariçe tarafından reddedilmiştir⁷⁴³.

Yazar, 1771 yılında General Totleben’in Gürcistan ve İmerti’ye girdiğini söylemiştir. Totleben’in Gürcü seferini Bilge’nin eserinde 1769 yılı ile 1771 yıllarında görmekteyiz⁷⁴⁴.

⁷³⁷ Bilge, a.g.e., s.235

⁷³⁸ Bilge, a.g.e., a.y.

⁷³⁹ Bilge, a.g.e., a.y.

⁷⁴⁰ Bilge, a.g.e., s. 255

⁷⁴¹ Bilge, a.g.e., s.256

⁷⁴² Bilge, a.g.e., s.256

⁷⁴³ Bilge, a.g.e., a.y.

⁷⁴⁴ Bilge, a.g.e., s.257-258

Yazar Güldenstadt'ın General Medem tarafından Osetlerin elinden 600 adam gönderip kurtardığını söylemiştir. Bilge bu konuda bir bilgi vermez lakin Gmelin'in ölümü üzerine Haytakler üzerine Çariçe'nin General Medem'i gönderdiğini söylemiştir⁷⁴⁵.

Yazar 1776 yılında Kafkasya hattı güçlendirmelerini şu şekilde vermiştir: Jekaterinograd kalesi, Pavlovskaya kalesi, Marinskaya kalesi, Georgievskaya kalesi, Aleksandrov kalesi, Stavropol, Ssewenaya, Moskovskaya kalesi, Donskaya. Bilge'nin eserinde bu tarihlerde Potemkin'in talimatları olarak şu kalelerden bahsedilmiştir: Georgievsk ve Stavropol, Aleksandrovskaya, Marinskaya, Pavlovskaya, Aleksandrevskaya, Konstantinogorskaya, Donskaya ve Moskovskaya⁷⁴⁶.

1779 yılında yazarın bahsettiği General Jacoby ile Kabardeylerin karşılaşmasından bahseder. Bilge'nin eserinde Kabardeylerin bu savaşa "Gavur Savaşı" dediklerini ve yenilgileri sonucu Klaproth'un dediği gibi Rus egemenliğini kabul ettikleri verilmiştir⁷⁴⁷.

Yazarın 1781 yılında bahsettiği Oset Digorların Ruslara bağlanması konusu Bilge'nin eserinde Digorlar ve Malkarların 1781 yılında Rusya'ya tabi olduğu şeklinde görülmektedir⁷⁴⁸.

Yazarın bahsini ettiği 14 Temmuz 1783'de Gürcü-Rus barış anlaşmasından Bi ve Bilge 13 maddelik anlaşma ile Gürcistan'ın Ruslar için Osmanlı'ya karşı bir üs haline geldiğini söylemiştir⁷⁴⁹.

Şeyh Mansur'un Rus ordusunu yenmesinden bahseden yazar bu hadisenin tam tarihini vermemişse de olayı 1785 yılından bahsederken anlatmıştır. Mustafa Aydın'ın makalesinde bu tarih 1786 şeklindedir⁷⁵⁰. Bilge'nin eserinde ise 1785 yılı çatışmalarında Potemkin'in takviye güçler elde etmesi ile İmam Mansur'u yendiği şeklinde açıklama yapılmıştır⁷⁵¹.

⁷⁴⁵ Bilge, a.g.e., s.276

⁷⁴⁶ Bilge, a.g.e., s.265

⁷⁴⁷ Bilge, a.g.e., s.266-267

⁷⁴⁸ Bilge, a.g.e., s.267

⁷⁴⁹ Bi, a.g.e., s.721-722; Bilge, a.g.e., s.282

⁷⁵⁰ Mustafa Aydın, "Şeyh Mansur", *TDVİA*, C.XXXIX, 2010, s.60-62

⁷⁵¹ Bilge, a.g.e., s.293

Anapa'nın alınmasını yazar 1791 yılında General von Gudoviç'in taaruzu ile gerçekleştiğini söylemiştir. Bilge, aynı şekilde Anapa'nın alınmasını General Gudoviç'in kumandasında 1791 yılında vermiştir⁷⁵².

Yazarın XVIII. Yüzyılın son yıllarını açıklamadan önce General Potemkin ve General Gudoviç'in talimatlarını verdiği görülmektedir. Bu talimatlar Rusların Kafkasya politikasını değerlendirmek açısından önemli kaynaklardır. Bu raporlardaki talimatlara Bilge eserinde 1792-1806 yılları arası Kuzey Kafkasya'nın durumunu açıklarken yer vermiştir⁷⁵³.

Yazarın 1794 yılında Kabardeylerin mahkemesinin ikisi Kabardeh'te biri Mozdok'ta olacak şekilde açıldığından bahsetmiştir. Bu mahkemeden daha detaylı bir şekilde Bilge şöyle bahseder: "... 19 Nisan 1793'de dini mahkemeler kaldırılarak bunların yerine İslamiyet öncesi örf ve adet hukukuna dayalı kabile mahkemeleri kuruldu."

Bilge, Rusların bu mahkemeler ile Müslümanlar arasındaki İslam dini ve şeriatın önemini azaltmaya çalıştığını belirtir.

1795 yılında Ağa Muhammed'in Tiflis'i işgalini veren yazar, Ağa Muhammed'in Eylül'de Tiflis'i aldığını ve yakıp yıktığını, Karabağ'a kadar kimsenin ona karşı koyamadığını söylemiştir.

Bilge, Ağa Muhammed Han'ın 10 Eylül 1795'de II. Erekle (Iraklı) ile Tislis yakınlarında Krtanise'de karşılaştığını ve Ağa Muhammed'in Gürcü ordusunu yendiğini vermiştir. 11 Eylül'de Tiflis'i işgal eden Ağa Muhammed'in şehri 6 gün 6 gece yağmalattığını ve yakıp yıktığını, 30.000 Gürcü'yü esir aldığı ve nüfusun %40'ının bu işgalden kaybedildiğini açıklamıştır⁷⁵⁴.

1796 yılında Çariçe'nin İran'a savaş açtığını söyleyen yazar Kont Valerian Subov'u ordunun başına getirdiğinden bahsetmiştir. Bilge, Mart 1796 yılında Çariçe'nin İran'a savaş açıp ordusunun başına General Valerian Aleksandroviç Zubov'u getirdiğini söylemiştir⁷⁵⁵. 1796 yılı 10 Mayıs'ta Derbend'in işgal edildiğini söyleyen yazarın beynarı Bilge'nin eserindeki tarih ile örtüşmektedir. Bülbül bu işgali detaylarıyla şöyle anlatmıştır:

⁷⁵² Bilge, a.g.e., s.302-303

⁷⁵³ Bilge, a.g.e., s.305-310

⁷⁵⁴ Bilge, a.g.e., s.315

⁷⁵⁵ Bilge, a.g.e., s.317

“II. Katerina, Muhammed Aga Han’ın Tiflis’e saldırmasını savaş nedeni saydı. Kafkas orduları komutanlığına Valerian Zubov’u atayıp ondan Derbend ve diğer Azerbaycan şehirlerini ele geçirmesini istedi. Hazırlıklarını tamamlayan Zubov, askerinin bir kısmını karadan diğer kısmını ise Hazar Denizi üzerinden Derbend’e sevk etti. Derbend hâkimi Şeyh Ali Han Rusların geldiğini duyunca Muhammed Aga Han’dan yardım istedi. Bir yıl önce Dağıstan ve Azerbaycan’ı ele geçirmek için bir sefer düzenlemiş olan Muhammed Aga Han, Şeyh Ali Han’ın yardım çağrısını yanıtsız bıraktı. Muhammed Aga Han Rus ilerleyişine ilgisiz kalınca Tarku Şamhalı Bammatt, Kaytak Usumisi Rüstem Han ve Tabaseran Masumu Rüstem II. Katerina’ya itaat bildirip Rus askerleriyle birlikte Derbend’i kuşattılar. Rus kuvvetleri Derbend’in güçlü surları önünde Şeyh Ali’nin direnişi ile karşılaştılar. Gazikumuk Hanı Surhay Han’ın Şeyh Ali Han’a yardıma gelmesiyle Rus kuvvetleri zor anlar yaşadılar. Bununla birlikte şehri kuzeyden kuşatan askerlerin bir kısmının şehrin güneyine gönderilmesiyle Derbend’lilerin direnişi kırıldı. Şeyh Ali Han Rusların saldırılarına dayanamayarak Derbend’i Ruslara teslim etti.”⁷⁵⁶

Yazar Zubov’un Bakü’yü çatışmadan elde ettiğini söylemiştir. Bilge’nin eserinde Zubov’un birlikleri General Rahmanov ve General Bulgakov 13 Haziran’da Bakü’yü almıştır. Kuba’daki hadiseleri Klaproth şöyle açıklamıştır:

“Şeyh Ali Han Lezgilerin çokluğu ile General Bulghakov’u Kuba’da taciz etti. General, komşu köy Alpani’de bunların adamlarının olduğu uyarısını aldı, Yarbay Bakunin ile iki Jager ve 50 Kozak’ı keşif yapmak için gönderdi ama bu genç askeri heves ile kışkırtıldı, çok ileriye gitti ve her taraftan kuşatıldı. Düşmanı yararak kaçmaya çalıştı ama kendi akılsızlığının ilk kurbanı yine kendisi oldu ve askerlerinin büyük bir çoğunluğu burada öldü. Bu zafer Lezgilere bin adamdan fazlasına mal oldu ve aynı derecede onların gözünü korkuttu ki düzlüklerde ilerleme riskini almadılar.”

Kuba’daki olaylardan Bilge daha geniş haliyle şu şekilde bahsetmiştir:

“Sultan III. Selim, Ruslarla savaşmak isteyen her nefer için 50 ruble para gönderdi. Ruslara itaat etmeyen Azerbaycan hanları, Bab-ı Ali’nin talimatıyla Ekim 1796’da

⁷⁵⁶ Bülbul, a.g.e., s.125

Kuba'daki Rus birliklerine saldırdı. Ruslar tarafından göz altında tutulduğu Kuba'dan kaçan Kuba Hanı Şeyh Ali Han, halkı Ruslara karşı direnmeye çağırdı.”

Yazarın da söylediği gibi bu savaş Çariçe'nin ölümü ile sona erdi⁷⁵⁷.

Yazarın sözünü ettiği şekilde İmerti Kralı II. Iraklı 1798 yılında ölmüştür ve tahta Aleksandr çıkmış ve Rusya Gürcistan'ı ilhak etmiştir⁷⁵⁸.

Yazarın 1803 yılında vermiş olduğu bilgi General Gulakov'un Belakan ve Cari Lezgilerin üzerine gittiğine dairdir. Bu olayları Bülbül şöyle açıklamıştır:

"Kulyakov, Endirey'den sonra Car ve Tala Lezgilerini itaat altına almak için onların yaşadıkları bölgeye yöneldi. Ancak, Car Lezgilerinin topraklarına girdiğinde buradaki bir geçitte kurulan pusuda hayatını kaybetti. Pusudan kurtulan Rus askerleri ise Tsitsinaoff'un yanına döndüler.”⁷⁵⁹

Yazarın 1803 yılındaki olaylara dair verdiği bilgiler çok karışık gözükmektedir. Örneğin, yukarıdaki General Gulakov'un seferini yazar başarılı olarak vermiştir. 1804 yılı 12 Mayıs'ta Tiflis'ten çıkan Prens Aleksandr'ın İranlılarla 23-24-25 Haziran arasında yaşanan çatışmalardan bahsetmiştir. Bilge'nin eserinde taraflar Feth Ali Şah'ın oğlu Abbas Mirza ve General Tsitsianov olarak verilmiştir. Savaşın sonucu yazarın ve Bilge'nin hemfikir olduğu şekilde Rus üstünlüğü ile bitmiş ve General kuşatmayı Feth Ali Şah'ın Revan'a yürümesi sebebiyle sonlandırmıştır. Bilge, Abbas Mirza'nın 19-20 Ağustos çatışmalarında yenildiğinden bahseder⁷⁶⁰.

1805 yılında Karabağlıların Ruslara tabi olma konusundan bahseden yazarın verdiği bilgileri Bilge'nin eserinde Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın 14 Mayıs 1805 yılında General Tsitsianovile Kürekçay anlaşması yaptığını bunların Ruslara bağlandığını açıklamıştır⁷⁶¹.

⁷⁵⁷ Bilge, a.g.e., s317

⁷⁵⁸ Bilge, a.g.e., s.319-320

⁷⁵⁹ Bülbül, a.g.e., s.130

⁷⁶⁰ Bilge, a.g.e., s.326-327

⁷⁶¹

4.1.1.8. “Macar Harabeleri ve Yazarın İncelemelerine Dair”

Yazar Macar harabelerinde yirmi birinci bölümde bahsetmiştir. Klaproth’un kendinden önce buranın Macar (Hungar) halkının çıktığı yer olduğunu savunanlara katılmadığını açıklaması ile başlayan bölümde yazar kendisinden önce burayı ziyaret edenlerin gözlemlerini sunmuştur. Zilivinskaya ve Vasişiev’in makalesindeki bilgiye göre burası Rus kroniklerinde de 1316 yılında geçmektedir⁷⁶². Ayrıca burası İbn Batuta’nın seyahatnamesinde de görülmektedir⁷⁶³.

Yazarın bildiği kadarıyla Macar harabelerini ilk ziyaret eden Güldenstadt’dır ve ondan önce seyyahlardan S.G. Gmelin, Güldenstädt ve Pallas’tan başkası Macar’ı ziyaret etmemiştir. Zilivinskaya ve Vasişiev’in makalesinde, Tatişev’in keşif ekibindeki J. G. Garber’in de Klaproth’dan önce burada bulunduğu verilmiştir⁷⁶⁴.

Öyle anlaşılmaktadır ki yazar Garber’in Macar Krallığının aslen Macar şehrinde gelme olduklarını söylediği bildirisinden bahsetse bile onun şahsen burada bulunmadığına inanmaktadır. Buranın kurucularına dair sunulan görüşlerden bahsederken yazarın beyanlarından anlaşıldığı kadarıyla araştırmacılar tarafından Macar şehri epey ilgi çekmiştir.

Yazar ilk Macar harabelerini ziyaret eden olarak verdiği Gmelin’in ziyaretinin tarihini 21 Eylül 1772 olarak verir ve onun görüşleri Klaproth’a göre çok değerlidir. Klaproth, Gmelin’in 1735 yılında Tatişev hakkındaki beyanından haberdardır. Lakin Zilivinskaya ve Vasiliev’in makalesinden anlaşıldığı kadarıyla bundan 30 yıl önce V.N. Tatişev’in heyeti Temmuz 1742’de Macar harabelerini bir sanatçı olan Nekrasov, bir topograf olan Golokvodtov ve 20 Kosakla birlikte ziyaret etmiştir.

Tatişev ve ekibi 31 Temmuz’da vardıkları şehirde 1 Ağustos’ta harabelerin çizimlerini yapmaya başlamışlardır. Lakin Tatişev’in haritacısı etraftaki haydutlardan korkuyor ve Tatişev’i hızla burayı terk etmeye ikna etmeye çalışıyordu. Başarısız olan Golokvodtov’un aynı günün akşamı Kosaklardan en iyilerini alıp macar’ı terk ettiği anlaşılmaktadır. Tatişev’i en kötü atlar ve çok kötü şartlarda bırakan Golokvodtov sebebiyle Tatişev’in hızla çizimlerini bitirip gece

⁷⁶² Zilivinskaya ve Vasişiev, a.g.m., s.83

⁷⁶³ Ebu Abdullah Muhammed İbn Batuta et-Tanci, *İbn Batuta Seyahatnamesi*, haz. Mümin Çevik, İstanbul, 2015, s. 248

⁷⁶⁴ Zilivinskaya, Vasiliev, a.g.m., s.83-84

Macar'ı terk ettiği anlaşılmaktadır. Neksarov ve Golokvodtov'un taslakları ışığında yapılan çalışmalar sonucu, Neksarov'un çizimlerinden 45, Golokvodtov'un çizimlerinden 48 yapı olduğu görülmektedir. L. Yu. Mankovskaya'nın 1979,1980 ve 1983 yıllarında yaptığı çalışmalarından Macar'ın yapıları dört gruptan oluşmaktadır⁷⁶⁵.

Yazarlar Zilivinskaya ve Vasilyev'in tasnifine göre Macar'daki yapılar beş gruptur ve bunlar: 1.Kare planlı Façade yapılar. 2. Kapılı yapılar. 3. Kule yapılar. 4. Piramit yapılar. 5. Çok odalı yapılar.⁷⁶⁶

İlk grup hakkında kare planlı açıklıkları olmayan yapılardır. Bunlar diğerlerinden daha basit yapılardır. Üçüncü grup kule yapılardır bunlar İranlıların gözcü kulelerinde benzetilmektedir. Modern araştırmacılar bu kule tipli yapıların kulelerinin minare olduklarını ve bunların “hive tipi yapılar” olduklarını söylemişlerdir. Bunların Kuman tipi kuleli mezarlar olduklarını düşünenler de bulunmaktadır. Bu yapıların başka örneği olmadığını savunanlar kadar bunların İran, Azerbaycan, Anadolu ve Kuzey Kafkasya'da da bulunduğunu belirtenler de olmuştur⁷⁶⁷.

Yazar yuvarlak yapı binaların Perslerin gözcü kulelerine benzediğini söylemiştir. Bunların Asyatik mimari ile ters düştüğünü belirten Klaproth'un görüşüne yukarıda belirttiğimiz gibi modern araştırmacılar katılmamaktadır. Yazar, bu yapıları Astarhan'daki harabelere benzetmiştir ki bu modern araştırmacıların görüşlerine yakın bir yorumdur. Mezar yapıtları olarak bunları Tatar gömü alanlarına benzetmiştir. Yazar “Macar” adının Türkçe taş bina manasına geldiğini öne sürmektedir. Bu konu hakkında çok çalışma bulunmamaktadır. Macar şehri ile ilgili yazarın sunduğu kaynaklara bakıldığında yazarın bu fikrinin doğru olabileceği düşünülebilir.

4.1.1.9. “Macar Yıkıntılarındaki Bazı Mezar Taşı ve Sikkelere Dair”

Yazarın mezar taşlarında verdiği tarihler Altın Orda'da müslümanlığın yayılış alanlarını anlama konusunda değerlidir. Yazarın ilk bahsettiği mezarın 1347 yılına ait, ikincisinin 1375 yılına ait olduğunu söylemiştir. Burada bulunan sikkeler

⁷⁶⁵ Zilivinskaya, Vasiliev, a.g.m., s.85

⁷⁶⁶ Zilivinskaya, Vasiliev, a.g.m., s.91-92

⁷⁶⁷ Zilivinskaya, Vasiliev, a.g.m., s.85-90

hakkında yazar, tamamının Saray gibi Altın Orda şehirlerinde basıldığını belirtmiştir. Bunların birinde bir sembol bulunur ve bunun tarihinin 1274 ile 1275 yılları arasında olduğunu düşündüğünü belirtir. Bu yıllar Mengü Timur (1266-1280)⁷⁶⁸ Han'ın hükümdarlık yıllarıdır. Yazar ise Togtögu Han'dan önce olduğuna dair bir bilgi vermiştir sadece. Bir sonraki sikkenin tarihlendirmesini 1278 olarak yapan yazar bu sikkenin Mengü Timur dönemine ait olduğunu söyler ve hanın iktidarının 1281'de bittiğini verir. Üçüncü sikkede Toktögu-Han'ın adının moğol harfleri ile yazıldığını söylemiştir ve sikkenin 1315 yılında basıldığını belirtmiştir. Bu tarih Özbek Han'ın (1315-1341) tahta çıkış ve Altın Orda'nın ilk fetret döneminin bitiş dönemidir. Yazarın bahsettiği Toktögu Han, Özbek Han'dan önce yaşamış Tokta han olabilir⁷⁶⁹. Keza yazar 1309 yılında abasılmış bir sikkeyi daha bu hanın döneminde göstermiştir. Tarihsiz ama Özbek Han'ın adlarının yazılı olduğu iki gümüş sikkeden bahseden yazar, 1341 yılındaki bir sikkeyi daha Özbek Han döneminde göstermiştir. Canıbeg Han'ın (1342-1357) döneminde olarak verdiği sikkede yazar hanın adının yine Moğolca yazıldığını ve 1343 yılında basıldığını belirtir. Yine bu hanın döneminde olacak şekilde, 1346 ve 1355 yılında basılmış iki sikkeden bahsedilmiştir. Yazar Kildibek Han adına basıldığını söylediği sikkenin 1359 yılına ait olması gerektiğini önermiştir. Bu yılda basılmış birkaç sikkenin de kef harfi taşıdığı için Kildibek'e ait olması gerektiğini söylemiştir. Kemalov'un eserinde Kildibek Han (1360-1361), Taydula'nın Canıbek Han'ın oğlu diyerek tahta oturtulan "Yalancı Kildibek" olarak da bilinen hükümdardır⁷⁷⁰. Yazarın 1370 yılında basılan bir sikkenin Urus Han döneminde olduğunu ve Urus Han'ın 1376 yılında öldüğünü söylediği görülmektedir. Urus Han 1376 yılında ölmüştür ve bu dönem Urus Han ile Toktamış Han 'ın mücadele dönemine denk gelmektedir. Yazar, Toktamış Han'ın adının yazılı olduğunu ve 1380 yılında ve 1384 yılında basıldığını söylediği iki sikkeden bahseder. Toktamış Han'ın (1379-1396) iktidarı bu yılları kapsamaktadır. Yazarın 1406-1408 yıllarında hüküm sürdüğünü belirttiği Pulad Han, Kemalov'un eserinde

⁷⁶⁸ Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", *TDVİA*, C.II., İstanbul, 1989, s.538

⁷⁶⁹ Kemalov, a.g.e., s.88

⁷⁷⁰ Kemalov, a.g.e., s.97-98

Edigey'in başa getirdiği kukla hanlardan biri olarak görülmekte ve bu dönem Edigey'in dönemi olarak bilinmektedir⁷⁷¹.

Yazar Macar'ın Tatarca yazılmış bir eserde bahsediliyor olmasını kaynak olarak göstermiştir. Burada yazarın verdiği kaynak nüshanın kim tarafından ve hangi dönemde yazıldığı konusunda fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Klaproth'un Fransızca olarak hazırladığı özete göre eser Kırım Hanı Giray Han tarafından yazdırılmıştır. Kazem-Beg'e göre eser XVI. yüzyılda Semiz Giray tarafından yazdırılmıştır. Eser XIX. Yüzyılın başlarında Farsça'ya tercüme edilmiş, 1898 yılında M.Alihanov-Avasky tarafından İlisu nüshası olduğunu iddia ettiği bir nüsha "Tarihi Derbend-name" adıyla Rusça'ya çevirip Tiflis'te basılmıştır. Bu yayının tıpkı basımı 2011 yılında Bakü'de yapılmıştır⁷⁷².

Ebulgazi Bahadır Han'ın eserinde de bu şehirden bahsedildiğini söyleyen yazar, buranın tercümelerden çıkartıldığını söylemiştir. Rıza Nur'un çevirisinden sadeleştirilen 2010 baskısında da bu kısımda Macar şehir geçmez:

"...Ak orda denilen memleketi Şayban Han oğlu Bahadır Han'a, Kefe ve Kırım'ı Uran Timur'a verdi. Uran Timur Tokta Timur'un oğlu idi."⁷⁷³

Yazar Macar'ın Toktamış Ha sonrası dönemde yıkıldığını ya da yıkılmaya bırakıldığını önermektedir. Keza ele geçirebildiği en geç sikke XV. Yüzyıla aittir.

4.1.1.10. "Basiyaniler ve Karaçaylara Dair"

Yazar, yirmi dördüncü bölümde Karaçaylar arsında bilinmeyen bir addan Basiyanlardan bahsetmiştir. Bunların Gürcü Tarihi'nde geçtiğini ve Malka bölgesine geldikten sonra Malkar ya da Balkar adını aldıklarını söylemiştir. Bunlar Hristiyan Tatarlardır ve dilleri Nogayların diline benzer. Geldikleri yer de Gürcü Tarihi'ne göre Kırk Macar'dır. Buranın Macar harabelerinin olduğu yer olup olmadığı hakkında kendi görüşünü belirtmeyen yazarın bu halk hakkında yeme adetleri, dinleri ve dualarına dair örnekler verdiği görülmektedir. Yazarın beyanına göre

⁷⁷¹ Kemalov, a.g.e., s.113

⁷⁷² A.G.Y. Peler, *Bakü'de Bulunan Üç Derbendname Nüshası Üzerine*, Kayseri, 2016, s.98

⁷⁷³ Ebulgazi Bahadır Han, *Türk'ün Soy Ağacı*, çev. Rıza Nur, haz. Yusuf Yiğit, İstanbul, 2010, s.183

Çerkesler bunlara Tatar Kuş'ha (Dağlı Tatar), Osetler Asi diyorlardır. Yazar bu bilgilerini Mozdok Ermenisi Sahar İvanoviç Çergilov'dan edindiğini ve Çergilov'un Karaçaylar arsında bir süre yaşamış olduğunu belirtir. Bunların kılık kıyafetlerinin tüm diğer boylar için geçerli olduğunu söylerken yazarın burada Tatar boylardan bahsettiğini düşünmek mümkündür. Malkar-Basiyatlar hakkında Adiloğlu şunları söylemiştir:

“Yine tarihi belli olmayan bir zamanda Kuma ırmağı civarında “Macar” adlı bir Gehrın hükümdarı olan “Cambek” (Canibek?) adlı bir hükümdarın oğulları olan “Basiyat” ve “Badinat” adında iki kardeş, Prens Misak’ın yönetimindeki Malkar ülkesine gelmişler. Basiyat ve Badinat adlı bu iki kardeş, Çerek ve Holam ırmakları arasındaki sahada yaşayan bütün Tavlularla savaşarak onları hakimiyetleri altına almışlar. İki kardeş fethettikleri bu toprakları kendi aralarında bölüşmüşler. Badinat adlı kardeş kendi payına düşen Digor (Kuzey Osetya) topraklarının hükümdarı olarak buraya yerleşmiş. Daha sonra Prens Badinat, Karaçaylıların Kırımşavhal adlı prens sülalesine mensup bir prensesle evlenmiş. Badinat ile Karaçaylı prensesten doğan yedi erkek çocuk Digorların prens sülalelerinin başlangıcı olmuşlar. Bu çocukların adı “Çegem”, “Karacav”, “Koban”, “Abisal”, “Tuvgan”, “Kubadiy” ve “Betuy”muş. İşte Digorların meşhur “Badinat” (veya Badilat) adlı prens sülalelerinin kökeni bunlara dayanıyormuş. Öteki kardeş Basiyat’ın payına ise Malkar toprakları düşmüş. Basiyat da Malkar topraklarının tek hakimi olmuş ve aynı Çekilde Malkarlıların meşhur prens sülalelerinin soy atası olmuş. Malkarlıların “Abay”, “Aydabol”, “Canhot” ve “ğahan” adlı prens sülaleleri Prens Basiyat’ın soyundan gelmekteymiş. Prens Basiyat, Malkar ülkesinde feodal bir düzen oluşturmuş ve ülkenin tek hakimi olmuş. Fakat kendisinden önce Malkarlıların idaresini elinde tutan Prens Misak’ın mülkiyetine dokunmayıp bunları Prens Misak’ın kendisine bırakmış.”⁷⁷⁴

Yazar ardından Karaçaylardan bahseder. Bunlara Çerkesler Kargaşa Kuş'ha diyorlardır ve Gürcüler Karaçioli, Tatarlar Kara-Çerkes diyorlardır. Bunların iki köyü vardır ve toplam 300 hanedir. Yazar bunların İshak Efendi tarafından Müslümanlığa 1782 yılında geçirildiklerini belirtir. Yazae bunların üç büyük ailesini Kırım-Şohali, Urusbi, Muradi olarak sayar. Adiloğlu’nun açıklamalarında Petrusaviç dönemi sülalerinden biri olarak Kırımşavhalları adlı büyük bir aile, Oruslar adlı

⁷⁷⁴ Adiloğlu, a.g.e., s.55-56

büyük bir aile olduğu anlaşılmaktadır⁷⁷⁵. Yazar bunların ayrıca çok güzel olduklarını belirtmiştir. Tek eşliliğin yaygın olduğundan, erkeklerin eşlerine saygılı davrandıklarından, kalim aldıklarından, düğün geleneklerinden, evlat hukukundan ve ekonomileri ile ticaretleri ile mutfak kültürlerinden bahsetmiştir. Bu kayıtlara Adiloğlu da büyük önem vermiş hatta bu kısmı, İngilizce tercümeyle dayanarak Türkçe'ye eserinde birebir çevirerek vermiştir⁷⁷⁶.

4.1.1.11. “Türkçe Olarak Verilmiş Bazı Kelimelere Dair”

Yazarın Türkçe olduğunu söylediği bazı kelime ve adları burada derlemek istiyoruz. “Kafkasya’daki Kalmukların kullandıkları yaşamsal aletlerin adları Türkçedir.” “Kalmukların dilinde Kıpçakça ve Uygarca etkisi olduğu bilinmektedir.” “*Şeb Karaağaç* (orman adı) Türkçedir.” Şeb Farsça gece manasına gelir, siyah rengi ifade etmek için Türkçede “gece” kelimesi kullanıldığı maruftur. “Açile Deresi Türkçedir ve manası duru, temizdir.” “Levrek balığının Türkçe adı Alabughah’dır.” “Sazan balığının Türkçesi Sasan balığıdır.” “Alcik Türkçe çadır demektir.” “Suruk kelimesi Türkçe sivri manasına gelir.” “Suruk-taş bir tepenin adı olup Türkçe bir addır.” “Karlı olan Kara Dağlara Türkçede olarak Kar Dağlar denilir.” “Kara Dağlar Türkçe bir adlandırmadır.” “Elbrus Dağı’nın Türkçesi Yalbuz’dur, Karaçaylar ise bu dağa Mingitav derler.” Yine aynı dağa Türkçe Yıldız Dağ da denilir.” “Dağ Türkçe bir kelimedir.” “Kara Kalkan Dağlar Türkçe bir adlandırmadır.” “Macar kelimesi eski Türkçedir, manası taş binadır.” “Nogaylar ve Türkmenler Macar şehrine Kırk Macar derler.” “Kuban adı Türkçedir.” “Taş Kopir Türkçe bir adlandırmadır, taş köprü demektir.” “Batmaklı Nehri’nin adı Türkçedir, manası batıktır.” “Üç Barsuk Nehri’nin adı Türkçedir, manası üç porsuktur.” “Barsukle, (asıl okunuşu ile Borsuklu/Borsuklu) Türkçedir.” “Dombay Tup Tepeleri, Şandık Etken, Yetmiş Berk ve Ueç Kunkuk adlandırmaları Türkçedir.” “Yerkopir Türkçedir manası, toprak köprüdür.” “Kiçi Laba ve Ulu-Laba adları Türkçedir, küçük ve büyük Laba manasına gelir.” “Kızlar Keten Nehri bu nehrin Türkçe adıdır, manası boğulmuş kızlardır.” “Kara Kuban Türkçe bir adlandırmadır.” “Yaman-su Türkçe bir adlandırmadır.” “Küçük Abaza’nın Türkçe adı Altı Kesek’tir, manası altı

⁷⁷⁵ Adiloğlu, a.g.e., s.156-158

⁷⁷⁶ Adiloğlu, a.g.e., s.68- 90

parçadır.” “Şeftalu Türkçe bir meyve adıdır.” “Beş-tamak Türkçe bir bölge adıdır, beş ağız manasına gelir.” “Tabun Türkçe at sürüsü demektir.” “Kalim Türkçe başlık parası demektir.” “Çekmen Türkçe kısa ceket demektir.” “Yamaçe Türkçe keçe-pelerin demektir.” “Kabak kırk hanelik köy demektir.” “Oğlu, Türkçe bir son ektir, oğlu demektir.” “Aslan Bek Türkçe bir erkek adıdır.” “Temür, yani Demir Türkçe bir erkek adıdır.” “Temürkua, Türkçe bir erkek adıdır ve Demir oğlu (son eki Türkçe değil) demektir.” “Bahatyr (Bahadır), Türkçedir ve anlamı büyüktür.” “ Kazbulat, Türkçe bir erkek adıdır ve anlamı Kaz çalmaktır.” “Koşbaş, iki kafa manasına gelen bir Türkçe erkek adıdır.” “Candemir, demir ruhlu anlamına gelen Türkçe bir erkek adıdır.” “Sare-su Çayı’nın adı Türkçedir ve anlamı sarı su’dur.” “Yaman-kul Çayı’nın adı Türkçedir ve kötü köylü demektir.” “Akbaş Nehri’nin adı Türkçe’dir ve manası beyaz kafadır.” “Türkçe Kaplan, panter demektir.” “Üzüm kelimesi Türkçe kuru üzüm manasına gelir.” “Thuma Türkçe bir terimdir.” “Hancar, Türkçe hançer demektir ve Kancal Dağı’nın adı buradan gelir.” “Taşle Nehri’nin adı Türkçe taş kelimesinden gelmektedir.” Yazar ayrıca tüm Kafkaslarda Türkçe bilindiğini, Türkçenin bu bölgede ortak dil olduğunu belirtmiştir. Bu beyan ekseriyetle XVIII. ile XIX. Yüzyıl seyyahlarının seyahatnamelerinde aynı şekilde geçmektedir.

SONUÇ

Julianus von Klaprot'un seyahatnamesinde, Kafkasya Türklerinin XIX. Yüzyılın ilk yıllarında nasıl yaşadıklarına dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Yazarın verdiği tüm yer adları yine aynı şekilde Kafkasya Türk boylarının ve Kafkasya Türklüğünün önemli birer kaynağıdır. 1806 ile 1807 yıllarında yazarın yaptığı seyahatin birinci elden gördüğü ve aktardığı bilgilerin yanında, bir sosyal bilimler araştırmacısı olarak topladığı verileri aktarımı açısından da değerlidir. Yazar bir oryantalist olmasının da etkisi ile doğu kaynaklarına, dönemdaşlarına nazaran, önemli bir yer vermiştir.

Klaproth'un eseri ile sınırlı olmamak üzere Kafkasya'da yaşayan halklar gibi yazıyı geç kullanmaya başlamış halkların dilleri, kültürleri, sosyal yaşantıları, hukukları gibi pek çok konuda seyahatnameler eşsiz değerdedir. Klaproth'un seyahatnamesi de bu açıdan son derece verimlidir. Yazar sırasıyla; Kozaklar, Kalmuklar, Nogaylar, Karaçaylar, Çerkesler, İnguşlar, Osetler ve az da olsa Lezgiler hakkında bilgiler vermiştir. Bu halklar hakkında aktardığı bilgilerden sonra seyahatnamesinin ikinci cildinde Kafkas halkları olan Çerkes, İnguş, Oset ve Lezgiler gibi diğerlerinin köken ve dillerine dair bilgi ve görüşler vermiştir. Klaproth'un bu konularda verdiği bilgileri diğer seyahatnamelerden ayıran en önemli husus ilk olarak, dil hakkındaki yetkinliğidir. Öyle ki yazar Nogayları sima olarak Moğollara en benzeyen Tatar/Türkler olarak betimledikten sonra konuştukları dilin Tatarca yani Türkçe olduğunu hiç tereddüt etmeden söylemiştir. Yazarın beyanlarının hepsinin doğru olduğu anlamına gelmese de beyanlarının güvenilirliğini de göz önüne almak gerekir.

Burada hiç şüphesiz altını çizmemiz gereken diğer bir durum seyyahların seyahatnamelerinde kendilerine ilginç ya da farklı gelen konulardan ve durumlardan bahsetme eğilimleridir. Bu durum Klaproth'un öncülerinde olduğu kadar pek çok ardılında da aynı bu şekilde gözlemlenebilir. Lakin Klaproth'un seyahatnamesinin geneli dikkate alınırsa bu konuda da diğerlerinden farklıdır. Yazarın kendisine ilginç gelen konulardan bahsetmediğini söylemek kesinlikle yanlış olacaksa bile sadece bu konulardan bahsettiğini söylemek de bir o kadar yanlış olacaktır. Kafkasya'nın kendisi tarih içerisinde son derece ilginç konuları barındırmaktadır, ki bunlardan biri

de Amazonlardır, ve yazar hiç şüphesiz bunlardan bahsetmiştir. Yine de bunların yanında Kafkasya’da yaşayan yukarıda sıraladığımız halklardan bahsederken bu halklar hakkında genel bir portre oluşturmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Öyle ki yazar Bilimler Akademisine ait bir şablonu takip etmektedir. Bu şablon kabaca şu şekildedir: Dilleri, simaları, yaşam tarzları, yeme-içme adetleri, dinleri, sosyal hukukları, diğer adetleri ve diğer halklar ile ilişkileri. Bu şablon aynen Pallas’ın eserinde de görülebilir. Yazar bu konularda topladığı bilgilerin bazılarının ikinci ağızdan olduğu bilgisini de vermiştir.

Klaproth’un Kafkasya hakkında verdiği bilgilerin yanında Çarlık Rusya’sının Kafkasya politikaları hakkında da önemli bir kaynak teşkil ettiği de yadsınamaz bir gerçektir. Öyle anlaşılmaktadır ki Çarlığın başta Kafkasları keşfetme ve tanıma arzusu da bu bölgeye ve bölge halklarına hakim olma arzusundan kaynaklanmaktadır. Yazarın yer yer Ruslara bazı önerilerde bulunduğu görülmektedir. Kafkasya’da yaşayan hakların dinlerinin üzerinde oldukça titizlikle durmasının ve sosyal yaşamlarını detaylı bir biçimde betimlemesinin de bir diğer nedeni budur. Lakin gözden kaçmamalıdır ki Klaproth bir yandan da bu halkların birbirleri ile olan ilişkisine dair de detaylı beyanlar da bulunup hangi halkın, hangi diğer halkın hakimiyeti altında olduğuna dair de bilgiler vermektedir. Hiç şüphesiz bunlar bölge üzerinde ve bu halklar üzerinde hakimiyet kurmak açısından değerli bilgilerdir ve Çarlık Rusya’sının sonunda bu çeşitli madenler bakımından verimli ve stratejik konum değeri olan topraklara birkaç yüzyıl boyunca hakim olduğu ve bazı bölgelerde hala kısmi hakimiyetinin devam ettiği görülmektedir. Yazarın sadece Rus hakimiyeti dışı hakkında değil, Rus hakimiyetinde olan yerler hakkında da detaylı bilgiler verip sosyal ve ekonomik hayatı betimlediği görülmektedir. Rus tahkimatlarının durumu, savunma hatlarının konumları ve kalelerden yine detaylı bir şekilde bahsettiği görülür. Bu durumun eserini başından beri öyle planlamış olmasa bile Almanya’da basmış olmasından kaynaklanıyor olabileceğini düşünmekteyiz.

Klaproth’un öcüler ve ardılları arasında en tutarlı görünen durum da beyanların tutarsızlığı gibi görünmektedir. Bir Türkolog değil Sinolog olmasına rağmen Klaproth’un beyanlarının önemli kısmı günümüzde hala kaynak değerini korumakta ve seyahatnamesindeki köken önerilerinin bazıları modern araştırmacılar tarafından benzer şekillerde kabul edilmektedir. Klaproth’un XIX. Yüzyılın başında

Türk Dünyası ve Türk Kültürü hakkında temelleri sağlam tezler oluşturmasını beklemek güç olacaktır lakin yazar yine de belli başlı tespitleri yapmak da tereddüt etmemiştir. Bunun yanında günümüzde araştırmacılar tarafından kökenleri hala tartışılan Kafkas halkları mevcuttur.

Kafkasya’da yaşayan Türk boyları hakkındaki bilgiler; Doğu Avrupa ile Türkistan coğrafyası arasında süreç içerisinde pek çok kez Kafkasya güzergahını kullanarak yapılmış geçişleri, hiç şüphesiz bu coğrafyada kurulmuş Türk devletlerini anlamada ve bu bilgiler birikimi sonucu gerekli kıyasları yapmada son derece kıymetlidir. Kafkasya Türk boylarından Nogaylar; dönem kaynaklarının büyük bir kısmında Kıpçak Hanlığı olarak anılan Altın Orda Hanlığı’nın izlerini, ilk başta adlarında taşımaktadırlar. Kumuklar, Karaçay-Malkarlar, Ahıskalılar Borçalılar ve Terekeme Karapapaklar, Nogaylar ile birlikte Kıpçak dilinin izlerini günümüze taşımaktadırlar. Klaproth’un diğer Kafkas halklarının yanı sıra buradaki Türk boyları hakkında yaptığı tespitlerin kendi döneminde ve kısmen takip eden dönemlerde kabul görmemiş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Lakin bu durum Kafkasya halkları için tarih boyunca bu şekilde olagelmiş bir durum olup günümüzde Kafkasya Türklüğü için Klaproth’ un erken modern dönemde yaptığı tespitler son derece kıymetlidir. Öyle ki Kafkasya Türklüğü için son 200 yılda yapılmış tüm çalışmalar göz önüne alınıp güncel olarak kabul edilen esaslara baktığımızda Klaparoth’un yerinde yaptığı tespitlerin sonucunda sunduğu önerilerin güncel tespitler ile yakınlığı gözle görülebilir niteliktedir. Dünyanın en eşsiz coğrafyalarından birinde yaşadıklarını da hesaba katarak, Kafkasya Türk boylarının Türk kültürü müessesesinde kapladıkları alan da sayılarından bağımsız bir oranda eşsizdir. Bizlerce Türk kültürünün en ilgi çekici yanını teşkil eden “uyumlu yaşayabilme” durumunu, bağımsızlığını ve özlüğünü muhafaza etmenin ötesinde, “üstün var olma yetisi” en iyi Kafkasya’da izlenilebiliyor olmalıdır.

KAYNAKÇA

- ABAEV, B. İ. **İstoriko-Etnologičeskiy Slovar Osetinskogo Yazıka**, C. I, Moskova-Leningrad, 1958
- ABERCROMBY, John **A trip through the Eastern Caucasus: with a chapter on the languages of the country**, Londra, 1889
- ADILOĞLU, Adilhan **Karaçay Malkar Türkleri**, Ankara, 2005
- AHMETBEYOĞLU, Ali “Bulgar Devletlerinin Kuruluşunda Onogurların Yeri”, **Tarih Dergisi**, S.65, İstanbul, 2017, s.1-18
- Ahmet Mithat Efendi **İstanbul’dan Asya’ya Vusta’ya Seyahat**, haz. Mühibbe Darga, İstanbul, 2007
- ALAN, Hayrunnisa: **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506**, İstanbul, 2015
- ALPARGU, Mehmet: **Nogaylar**, İstanbul, 2007
- APPA, Adilhan: “Karaçay-Balkar Türklerinin Kökeni”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, 2002, s.572-590
- ARAT, R.R.: “Kazakistan”, **İA**, C.VI., İstanbul, 1977, s. 494-505
- ARSLAN, Ali: “İnguşlar”, **TDVİA**, C.XXII, İstanbul, 2002, s.311-314
- ARSLAN, S.A.: “Taşlar Konuşur: Türk Mezar Taşlarının Biçimi” **UTEKED**, S.6/3, 2017, s.1924-1930
- ATWOOD, C.P.: **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, New York, 2004
- AVCI, Casim: “Mesu’udi, Ali b. Hüseyin” **TDVİA**, C. XXIX., İstanbul, 2004, 353-355

- AVCI, Casim: “Takvim’ül-Büldan”, **TDVİA**, C.XXXIX., İstanbul, 2010, s.492-493
- AYDIN, Mustafa: “Şeyh Mansur”, **TDVİA**, C.XXXIX, İstanbul, 2010, s.60-62
- AYDIN, Mustafa: “Abazalar”, **TDVİA**, Ek-1, İstanbul, 2016, s.1-3
- BALA, Mirza: “Çerkesler”, **İA**, C.III, İstanbul, 1977, s.377-378
- BARBARO, Josaphat: **Anadolu’ya ve İran’a Seyahat**, çev. Tufan Gündüz, İstanbul, 2009
- BARTHOLD, W.: “Kalmuklar”, **İA**, C.IV, İstanbul, 1947, s. 140-141
- BASKAKOVİN, N.A: **Ruşsa- Nogayşa Slovar**, Moskova, 1956
- BAŞER, Alper: “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Nogaylar”, **TDİD**, C.XI, S.2, İzmir, 2011, s.117-128
- BERBER, Oktay: “Kafkasya’da Moğol Kökenli Bir Halk: Kalmuklar”, **Yeni Türkiye**, S.72, 2015, s.363-377
- BERJE, Adolf: **Kafkasya Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi**, çev. Murat Papşu, İstanbul, 2010
- BERKOK, İsmail: **Tarihte Kafkasya**, İstanbul, 1958
- BESSE, Jean-Charles: **Voyage en Crimee, Au Cavcase, en Georgie, en Armenie, En Asie-Mineure, et Constantinapole, en 1829 et 1850**, Paris, 1858
- BETROZOV, Ruslan: **Çerkeslerin Etnik Tarihi**, çev. Orhan Uravelli, Ankara, 2009
- BEYDİLLİ, Kemal: “Polonya”, **TDVİA**, C.XXXIV, İstanbul, 2007, s.309-317

- BİBERSTEİN, Friedrich A.: **Beschreibung der Länder zwischen dem Terek und Kur**, Frankfurt, 1800
- BİLGE, M.L.: “İbnü’l-Verdi” **TDVİA**, C.XXI, İstanbul, 2000, s.238-239
- BİLGE, Sadık M.: **Osmanlı Çağı’nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)**, İstanbul, 2015
- Bİ, Mahmut: **Kafkas Tarihi**, C.I, Ankara, 2011
- Bİ, Mahmut: **Kafkas Tarihi**, C.II, Ankara, 2011
- BORİON, L. de la Tour: **Théâtre Itinéraire de la Guerre Actuelle Entre les Turcs, d'Une Part, les Russes et les Impériaux, d'Autre Part**, Paris, 1788 (Çevrimiçi)
<https://kp.rusneb.ru/item/material/theatre-itineraire-de-la-guerre-actuelle-entre-les-turcs-d-une-part-les-russes-et-les-imperiaux-d-autre-part>, 1 Eylül 2021
- BOYLE, J. A.: “Kalmuk”, **EI**, C.IV, s.512
- BOZKURT, Naci: “Çadır”, **TDVİA**, C.VIII, İstanbul, 1993, s.158-162
- BROSSET, M. F.: **Description Geographique de la Georgie**, St.Petersburg, 1842
- BROSSET, M. F.: **Gürcistan Tarihi**, çev. H. D. Andreasyan, haz. Erdoğan Merçil, Ankara 2003
- BUDAYEV, N.M.: **Memluk Tarihinden Bir Yaprak Kim Bu Çerkesler**, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, 2009
- BÜLBÜL, İsmail: “Başlangıçtan Rus Hakimiyetine Kadar Kumuk Türkleri ve Tarku Şamhallığı”, **Sakarya Üniversitesi Doktora Tezi**, Sakarya, 2011

- BÜLBÜL, İsmail: “Seyyahların Gözüyle Tarku”, MUTAP, S.5/2, 2018, s.143-159
- BÜLBÜL, İsmail: “İ.G. Gerber’in Eserine Göre 1728 Yılında Dağıstan ve Şirvan”, UDAAD, C.II, S.2, 2020, s.369-404
- BYZANTİNUS, Stephanus: **Ethnica**, çev. Lucae Halstani, 1692
- CASSİDY, Nathan John: “A Translation and Historical Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georios Pachymeres”, **University of Western Avusturalia Doktora Tezi**, 2004
- CARPİNİ, Plano: **Moğolistan Seyahatnamesi 13. Yüzyılda Avrupa’dan Asya’ya Yolculuk (1245-1247)**, çev. Ergin Ayan, İstanbul, 2019
- CİN, Ali: “Musa Hornasi (Musa Horanî)’nin Tarih-i Ermenistan Adlı Eseri” **TARR**, C.II, S.3, s.11-24
- CROSS, S. H.: **The Russian Primary Chronicle**, çev. S. H. Cross, O. P. Sherbowitz-wetzor, Massachusetts, 1953
- CUNYGHAME, A.T.: **Travels in the eastern Caucasus,: on the Caspian and Black seas, especially in Daghestan, and on the frontiers of Persia and Turkey, during the summer of 1871**, Londra, 1872

- DE VAUGONDY, Didier Robert: **Partie occidentale de l'Empire de Russie où se trouve distinguée la Russie Européenne, divisée par ses Gouvernemens ou Provinces de Dwinskoy, Oloueckoy, Bielozerskoy, Archangel, Nowogrod, Wolockiteoy, Ustinskoy ,gorodiello, Moscow, etorie la la Partie Asiatique contient les Provinces Berezowskoy, Mangajeiskoy, Wiatka, Solkamskoy, Pelymskoy, Utimskoy, Tobolskoy, Surgutskoy, Jenifeiskoy, Narimskoy, Kuzneckoy, Tomskoy, Krasnojarskoy & c., Paris, 1750 (Çevrimiçi)**
<https://kp.rusneb.ru/item/material/partie-occidentale-de-l-empire-de-russie-ou-se-trouve-distinguee-la-russie-europeenne-divisee-par-ses-gouvernemens-ou-provinces-de-dwinskoy-oloueckoy-bielozerskoy-archangel-nowogrod-wolockoy-ustinskoy-moscow-kiowie-bielogorod-woroneskoy-et-la-petite-tartarie-la-partie-asiatique-contient-les-provinces-berezowskoy-mangajeiskoy-wiatka-solkamskoy-pelymskoy-utimskoy-tobolskoy-surgutskoy-jenifeiskoy-narimskoy-kuzneckoy-tomskoy-krasnojarskoy-c-le-royaume-de-kasan-le-gouvernement-d-astr>, 1 Eylül 2021
- DOĞAN, Orhan: “Kazak Adının Menşei, Kazak Halkının ve Hakanlığı'nın Oluşumu ve Faaliyetleri (XVI. Yüzyıla Kadar)” **BELLEK**, C.I, S.I, 2019, s.16-27
- EBÜ, Düef: **İran Seyahatnamesi**, çev. Serdar Gündoğdu, İstanbul, 2017
- EBÜLGAZİ, Bahadır Han: **Türklerin Soy Kütüğü**, çev. Muharrem Ergin, İstanbul, 1937
- EBÜLGAZİ, Bahadır Han: **Türk'ün Soy Ağacı**, çev. Rıza Nur, haz. Yusuf Yiğit, İstanbul, 2010
- EBÜL, Fida: **Geographie d'Aboulfeda**, C.I., haz. M. Reinad, Paris, 1848

- ELİNA, Olga Yu.: “Private Botanical Gardens in Russia: Between Noble Culture and Scientific Professionalization (1760s–1917)”, **2nd ICESHS**, S.6-9, 2006, s.579-585
- ERCİLASUN, A.B.: **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Ankara, 1992
- EREL, Şerafettin: **Dağıstan ve Dağıstanlılar**, İstanbul, 1961
- ERDOĞAN, Hanife: “Kozaklar: Milli Kimlik ve Sosyo-Kültürel Yaşam”, **MAHBD**, C.13, S.32, s. 1426-1440
- ERDOĞAN, Uygur: “Jean Potocki ve Kafkasya Seyahatnamesi: Voyage au Caucase et en Chine”, **MTAD**, C.III, S.2, 2006, s.29-37
- FEDAKAR, Cengiz: “Anapa”, **TDVİA**, Ek-1, İstanbul, 2016, s.92-94
- “Kafkasya’da Osmanlı Tahkimatı: Sokum Kalesi (1723-1729)”, **UTAD**, C.2, Sakarya, 2017, s.163-194
- FRESHERFIELD, D. W.: **Travels in the Central Caucasus and Basra**, Londra, 1869
- FRESHERFIELD, D. W.: **The Exploration of the Caucasus**, C. I-II, Londra, 1902
- General May. İ. F. Bogdanoviç: **Podrobnaya Karta Zemli Voyska Donskago i Yekaterinoslavskoy Gubernii Uezda Rostovskago**, 1822 (Çevrimiçi) <https://kp.rusneb.ru/item/material/podrobnaya-karta-zemli-voyska-donskago-i-ekaterinoslavskoy-gubernii-uezda-rostovskago>, 1 Eylül 2021
- Geografiçeskiy Departament Akademini Hayuk: **Nova Tabula Geographica İmperii Russici in Gubernia Divisi**, St. Petersburg, 1787 (Çevrimiçi) <https://kp.rusneb.ru/item/material/nova-tabula-geographica-imperii-russici-in-gubernia-divisi>, 1 Eylül 2021
- GEZER, Şeyma: “Moğolların Batı Seferleri”, **TTAD**, 4/1, 2019, s.419-452

- GOLOVİN, İvan: **The Caucasus**, Londra, 1854
- GÖKBEL, Ahmet: “Kıpçaklar ve Kumanlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, 2002, s.729-756
- GREY, Charles: **A Narrative of Italian Travels In Persia In The Fifteenth and Sixteenth Centuries**, London, 1873
- GÜL, Bülent: “Almanya’da Tükoloji Çalışmaları”, **Türkbilig**, S.11, 2006, s.56-117
- GÜLDENSTÄDT, J. A.: **Reisen duch Russland**, C.I St. Petersburg, 1787
- GÜLDENSTÄDT, J. A.: **Reisen duch Russland**, C.II, St. Petersburg, 1791
- GÜLLÜDAĞ, Nesrin: “Nogay Türkçesi Grameri”, **Fırat Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi**, Elazığ, 1998
- GÜLLÜDAĞ, Nesrin: “Nogay Türkleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XX., Ankara, 2002, s.556-564
- GÜNDÜZ, Tufan: **Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar**, İstanbul, 2021
- GYULA, Nemeth: **Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü**, Ankara, 1990
- HALECKİ, O.: **A History of Poland**, çev. M.M. Gardner, M. Cornbridge-Patkaniovska, New York, 1943
- HATOV, A.I.: **Generalnaya Karta Zemel Mezhdü Çernym i Kaspiyskim Moryami Lejaşih s Oznacheniem Novoy Granicy Rossii s Persieyu**, St. Petersburg, 1828 (Çevrimiçi)
<https://kp.rusneb.ru/item/material/generalnaya-karta-zemel-mezhdü-chernym-i-kaspiyskim-moryami-lezhashchih-s-oznacheniem-novoy-granicy-rossii-s-persieyu>, 1 Eylül 2021

HAXTHAUSEN, Baron *Transcaucasia*, London, 1854
von:

HELL, Hommaire de *Les Steppes de la Mer Caspienne*, Paris, 1843
Xavier:

HELL, Hommaire de *Travels in the Steppes of The Caspian Sea, The Crimea, The Caucasus*, Londra, 1848
Xavier:

HERODOTOS *Heredot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul, 1973

HEWSEN, R.H.: *The Geography of Ananias of Siak*, Wiesbaden, 1992

HIPPOCRATES: *Airs, Waters, and Places*, çev. Dr. Adams, London, 1881

HOWORT, H.H.: *History of the Mongols, from the 9th to the 19th Century*, C.I., Londra, 1876

HYLANDER, A.: *Operis cosmographici Ibn Vardi caput primum de regionibus*, Lundae, 1823

IRIKBEK KIZI, Cinek: “Geçmişten Günümüze Kalmukların Dini Tarihi ve Halk İnanışları”, *Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2011

İLYİN, A.A.: *Podrobniy Atlas Vseh Častey Sveta*, St. Petersburg, 1884 (Çevrimiçi) <https://geoportal.rgo.ru/catalog/atlasymira/podrobnyy-atlas-vseh-chastey-sveta-1884>, 1 Eylül 2021

İNERİANO, Giorgio: *Çerkesya Seyahatnamesi*, çev. Gamze Gül Özfirat, Balıkesir, 2015

İmperatorskaya Akademiya Nauk: *Atlas Rossiyskoy I.*, St. Petersburg, 1745 (Çevrimiçi) (<https://kp.rusneb.ru/item/material/atlas-rossiyskoy-1>), 1 Eylül

2021

- JACQUES de M.: **The History of Armenian People From the Remotest Times to the Present Days**, çev. E.F. Barry, Boston, 1918
- KAFALI, Mustafa: “Batu Han”, **TDVİA**, C.II., İstanbul, 1992, s.208-210
- KAHRAMAN, S.A.: **Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi 7. Kitap- 2. Cilt**, İstanbul, 2003
- KALAYCI, İrfan: “Tarih, Kültür ve İktisat Açısından Çerkesya (Çerkesler)” **Avrasya Etüdleri**, S.47, 2015, s.71-111
- KARSAKOV, S.: **Karta Evropeyskoy Rossi**, St. Petersburg, 1820 (Çevrimiçi) <https://kp.rusneb.ru/item/material/karta-evropeyskoy-rossii>, 1 Eylül 2021
- KAŞGARLI, Mahmut: **Divanü Lugat-it-Türk**, çev. Besim Atalay, Ankara, C.I. 1985
- KAYAPINAR, Levent: “Pachymeres, Georgios”, **TDVİA**, C. XXXIV, İstanbul, 2007, s.139-140
- KEMALOV, İsmail: **Altın Orda ve Rusya**, Ötüken, İstanbul, 2015
- KILIÇ, Arslan: “Nikiforos Grigoras’ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-IV. Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirmesi”, **İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2019
- KLAPROTH, Julius von: **Reise in den Kaukasus und nach Georgien**, Lebzging, 1812
- KLAPROTH, Julius von: **Voyage au Mont Caucase et en Georgie**, Paris, 1823
- KLAPROTH, Julius von: **Travels In the Caucasus and Georgia**, çev. F. Soberl, Londra, 1814

- KOÇAK, İnci: “Mis’ar b. Mühelhil”, **TDVİA**, C.XXX., İstanbul, 2005, s.176-177
- KOLCHİNSKY, E. I. “History of Science in Russia in the 20th century: St. Petersburg as a Case Study”, **ALMAGEST**, C.2, S.1, 2011, s.5-34
- KURAT, A.N.: **Karadenizin Kuzeyindeki Türk Türk Kavimleri ve Devletleri**, TTK, 1972, Ankara
- KURAT, A.N.: **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar**, TTK, Ankara, 2014
- KUŞ, Ayşegül: **19. Yüzyılda Kafkasya**, İstanbul, 2019
- KÜÇÜK, Selim: “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, **Bilig**, S.54, Ankara, 2010
- LADİK, E.I., M.V. PERLOVKA: “Historical and Cultural Resource Potencial as Factor of Development of Tourist Territories (Belgorod Region as an Example)” **ASSEHR**, S.312, Paris, 2018, s.230-236
- LEDONNE, J.P.: **The Great Strategy of Russian Empire**, London, 2004
- LEHRBERG, A.C.: **Untersuchungen zur Erläuterung der Älteren Geschichte Russlands**, St. Petersburg, 1816
- LERCHE, Johann Jacob: **Lebens-und Reise-Geschichte: von ihm selbst beschrieben**, haz. Anton Friedrich Büsching, Halle, 1791

- LE ROUGE, Georges-Louis: **Frontieres de Turquie et de Russie Entre la Mer Caspienne et la Mer d’Azof Renfermant le Kuban la Grande et Petite Kabardie**, Paris, 1770 (Çevrimiçi)
<https://kp.rusneb.ru/item/material/frontieres-de-turquie-et-de-russie-entre-la-mer-caspienne-et-la-mer-d-azof-renfermant-le-kuban-la-grande-et-petite-kabardie>, 1 Eylül 2021
- LESSİNG, F.D.: **Moğolca- Türkçe Sözlük**, çev. Günay Karaağaç, C.I, Ankara, 2003
- LYALL, Robert: **Travels in Russia, The Krimea, The Caucasus**, C.I, London, 1825
- LYALL, Robert: **Travels in Russia, The Krimea, The Caucasus**, C.II, London, 1825
- MAKAROV, Andrey: **Poçtovaya Karta Rossiyskoy İmperii Çast I.**, St. Petersburg, 1824 (Çevrimiçi)
<https://kp.rusneb.ru/item/material/pochtovaya-karta-rossiyskoy-imperii-1>, 1 Eylül 2021
- MERÇİL, Erdoğan: “Sipehsalar”, **TDVİA**, C.XXXVII, İstanbul, 2009, s.259-260
- MOON, David: “The Russian Academy of Sciences Expeditions to the Steppes in the Late Eighteenth Century”, **The Slavonic and East European Review**, C. 88, S.1/2, Londra, 2010, s.204-236
- MURATLI, Serdar: **Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1995
- MÜLLER, G.F.: **Sammlung Russischer Geschihte**, C.IV, St. Petersburg, 1760
- NİKİTİN, Afanasi: **Üç Deniz Ötesine Seyahat**, çev. Serkan Acar, TTK, Ankara,

2013

OLGUN, İ., C. **Farsça-Türkçe Sözlük**, Tahran, 1363
DRAHŞAN:

ORATERİS, Julius **Cosmographia**, Lugd. Batavorum, 1685
Honorius:

PALLAS, P. S.: **Reise in die Südliche Statthalterschafften des Russischen Reichs 1793-1794**, C.I., Leipzig, 1799

PALLAS, P. S.: **Reise in die Südliche Statthalterschafften des Russischen Reichs 1793-1794**, C.II, Leipzig, 1801

PEKACAR, Çetin: **Kumuk Türkçesi Sözlüğü**, Ankara, 2011

PELER, A.G.Y.: **Bakü'de Bulunan Üç Derbendname Nüshası Üzerine**, Kayseri, 2016

PETİN, D.: **Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii s Razdeleniem na Novouchrezhdennye Gubernii i Uezdy**, St. Petersburg, 1785
(Çevrimiçi) <https://kp.rusneb.ru/item/reader/generalnaya-karta-rossiyskoy-imperii-s-razdeleniem-na-novouchrezhdennye-gubernii-i-uezdy>, 1 Eylül 2021

PLİNİY: **The Natural History of Pliny**, C.II., çev. J. Bostock, H.T. Riley, Londra, 1855

PORPHYROGENİTUS, **De Administradon Imperio**, çev. F. Dvornik, R.J.H. Jenkins, vd., C.II, Londra, 1962
Contantine:

PORTER, R. K.: **Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia**, C.I, Londra, 1821

POTOCKİ, Jean: **Voyage Dans Les Steps D'Astrahan et du Caucase**, Paris,

1829

- POZNYAKOV, F. I.: **Karta Yuzhnoy Rossii Evropeyskoy Turcii i Chastey Avstriyskoy İmperii Aziyatskoy Turcii i Persii**, St. Petersburg, 1828 (Çevrimiçi)
<https://kp.rusneb.ru/item/material/karta-yuzhnoy-rossii-evropeyskoy-turcii-i-chastey-avstriyskoy-imperii-aziyatskoy-turcii-i-persii>, 1 Eylül 2021
- PROCOPIUS: **History of Wars**, C.. I, çev. H.B. Dewing, Londra, 1961
- PROCOPIUS: **History of Wars**, C. V., çev. H. B. Dewing, Londra, 1962
- PTOLEMY, Claudius: **The Geography**, çev. E.L. Stevenson, New York, 1991
- PYADYSHEV, V.P.: **Generalnaya Porojnaya Karta Evropeyskoy Rossii i Çasti Aziatikoy, Razdelennaya na Gubernii**, St. Petersburg, 1818 (Çevrimiçi) <https://kp.rusneb.ru/item/material/generalnaya-dorozhnaya-karta-evropeyskoy-rossii-i-chasti-aziyatskoy-razdelennaya-na-gubernii>, 1 Eylül 2021
- REİNEGGS, Jacop: **Allegemiene Historisch-topographische Beschreibung des Kaukasus**, St. Petersburg, C.I, 1796
- REİNEGGS, Jacop: **Allegemiene Historisch-topographische Beschreibung des Kaukasus**, C.II, St. Petersburg, 1797
- RİASANOVSKY, N.V.,
D.M. STEİNBURG: **Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze**, çev. Firgen Dereli, İstanbul, 2016
- ROMER, F.E.: **Pomponius Mela's Description of the World**, Michigan, 1998
- RUBRUK, Wilhelm von: **Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat 13. Yüzyılda**

- İstanbul'dan Karakum'a Yolculuk (1253-1255)**, çev. Ergin Ayan, İstanbul, 2019
- SALİMOV, A., V.
DANILOV, E.
ROMANOVA:
- “Sacral Topography of the Tver Kremlin in the Period of Appanage Principalities”, **ASSEHR**, S.471, s.87-93
- SARAY, Mehmet:
- “Altın Orda Hanlığı”, **TDVİA**, C.II., İstanbul, 1989, s.538-540
- SAVİNKOV, A.D.:
- Generalnaya Karta Rossiyskoy İmperii na Pyatdesyat Guberniy Razdelennoy s Pokazaniem Sosedstvennyh Vladeniy i Bolshih Dorog**, St. Petersburg, 1809 (Çevrimiçi)
<https://kp.rusneb.ru/item/material/generalnaya-karta-rossiyskoy-imperii-na-pyatdesyat-guberniy-razdelennoy-s-pokazaniem-sosedstvennyh-vladeniy-i-bolshih-dorog>, 1 Eylül 2021
- SAVİNKOV, A.D.:
- Podrobnaya Poçtovaya Karta Russkiyskoy İmperii**, St. Petersburg, 1814 (Çevrimiçi)
<https://kp.rusneb.ru/item/material/podrobnaya-pochtovaya-karta-rossiyskoy-imperii>, 1 Eylül 2021
- SAYDAM, Abdullah:
- “Osetler”, **TDVİA**, C.XXXIII, İstanbul, 2007, s.437-438
- SCHMİDT, I.J.:
- Forschungen im Gebiete der älteren religiösen, politischen und literärischen Bildungsgeschichte der Völker Mittel-Asiens, vorzüglich der Mongolen und Tibeter**, St. Petersburg, Leipzig 1824

- SCHMİDT, J.F.: **Tabula Geographica Partis Meridionalis Gubernii Novogorodensis in Suas Provincias et Circulos Divisi**, St. Petersburg, 1772 (Çevrimiçi)
<https://kp.rusneb.ru/item/material/tabula-geographica-partis-meridionalis-gubernii-novogorodensis-in-suas-provincias-et-circulos-divisi>, 1 Eylül 2021
- SEQUESTER, Bibius: **Fluminibus Fontibus Lacubus Nemoribus Paludibus Montibus Gentibus**, Argentorati (Strassburg), 1778
- SHİRİN, Akıner: **Sovyet Müslümanları**, çev. T. Buzpınar, A. Mutu, İstanbul, 1995
- SİCİLY: **Diodorus of Sicily**, çev. C.H. Oldfather, C.I., Londra, 1967
- SLOCOMBE, George: **A History of Poland**, New York, 1939
- SOUTER, A. : **Oxford Latin Dictionary**, Londra, 1968
- SPENCER, Edmund: **Travels in the Western Caucasus**, C.I-II, Londra, 1838
- SPENCER, Edmund: **Travels in Circassia, Kırım-Tartary, ect.**, C.I-II, Londra, 1839
- SPENCER, Edmund: **Turkey, Russia, the Black Sea, and Circassia**, Londra, 1855
- STARR, S. Frederick: “August Von Haxthausen and Russia.” **The Slavonic and East European Review**, C.XLVI, S.107, 1968, s.462–478
- STRABO: **The Geography of Strabo**, C.II, çev. Falconer W., H.C. Hamilton London, 1856
- STRABO: **The Geography of Strabo**, C.V., Massachusetts, 1969

- STRİTTER, Johann Gotthelf von: **Memoriae populorum, olim, ad Danubium, Pontium Euxinum, Paludem Maeotidem, Caucasum, Mare Caspium, et inde magis ad septemtriones incolentium**, C. IV, Petropoli, 1779
- SCHUBERT, F.F.: **Voенno Dorozhnaya Karta Чasti Rossii i Pograniçnih Zemel**, St. Petersburg, 1829 (Çevrimiçi) <https://kp.rusneb.ru/item/material/voенno-dorozhnaya-karta-chasti-rossii-i-pogranichnyh-zemel>, 1 Eylül 2021
- ŞAHİN, Erdal: “Türkçede Para Birimleriyle İlgili Deyimler ve Bunların Anlam Bilimsel Karşılaştırması”, **Turkish Studies**, S.9, Ankara, 2014, s.953-968
- ŞEŞEN, Ramazan: “İdrisi, Şerif”, **TDVİA**, C.XXI, İstanbul, 2000, s.493-495
- ŞEŞEN, Ramazan: **İbn Fadlan Seyahatnamesi**, İstanbul, 2016
- ŞEŞEN, Ramazan: **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, İstanbul, 2017
- TAVKUL, Ufuk: “Tarihi ve Etnik Yapısı ile Kafkasya”, **Yeni Türkiye**, S.16, 1997, s. 1895-1923
- TAVKUL, Ufuk: **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, Ankara, 2000
- TELLİOĞLU, İbrahim: “Lazlar”, **TDVİA**, Ek-2, İstanbul, 2019, s.149-150
- TOKSOY, Ahmet: “Celal Ed-Din Harezmsah’ın Gürcistan’daki Faaliyetleri”, **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.IX, S.1, Erzincan, 2007
- TOLMACHEVA, M. A.: “İstahri” **TDVİA**, C. XXIII., İstanbul, 2001, s.204-205

- TRUSKOT, I.F.T., J.F. **Novaya Karta Rossiyskoy İmperii Razdelennaya na**
SCHMIDT, F.I. **Namestnichestva**, St. Petersburg, 1786 (Çevrimiçi)
SCHUBERT: [https://kp.rusneb.ru/item/material/novaya-karta-rossiyskoy-](https://kp.rusneb.ru/item/material/novaya-karta-rossiyskoy-imperii-razdelennaya-na-namestnichestva)
[imperii-razdelennaya-na-namestnichestva](https://kp.rusneb.ru/item/material/novaya-karta-rossiyskoy-imperii-razdelennaya-na-namestnichestva), 1 Eylül 2021
- TRUSKOT, I.F. Truscott: **Karta Predstavlyayoshaya Kuban**, St. Petersburg, 1783
(Çevrimiçi) [https://kp.rusneb.ru/item/material/mappa-sistens-](https://kp.rusneb.ru/item/material/mappa-sistens-regionem-cuban)
[regionem-cuban](https://kp.rusneb.ru/item/material/mappa-sistens-regionem-cuban), 1 Eylül 2021
- VAKIF, Aslanov: “Jean Cardin ve Seyahatnamesi”, çev. M. Kemaloğlu,
A.Erdebili, **Doğu Araştırmaları Dergisi**, S.15, 2015, s.75-
150
- VAMBERY, H.: **Das Turkenvolken**, Leipzig, 1885
- VASIKEV, A.A.: **The Goths In The Crimea**, Massachusetts, 1936
- VERNADSKY, George: **Rusya Tarihi**, çev. D.Mızrak, E. Mızrak, İstanbul, 2019
- VERNAREL, J.: **Lettres Edifiantes et Curieuses**, C.II, Lyon, 1819
- VİSTİTSKİY, M.S.: **Novaya Generalnaya Dorozhnaya Karta Rossiyskoy**
İmperii, St. Petersburg, 1803 (Çevrimiçi)
[https://kp.rusneb.ru/item/reader/novaya-generalnaya-](https://kp.rusneb.ru/item/reader/novaya-generalnaya-dorozhnaya-karta-rossiyskoy-imperii)
[dorozhnaya-karta-rossiyskoy-imperii](https://kp.rusneb.ru/item/reader/novaya-generalnaya-dorozhnaya-karta-rossiyskoy-imperii), 1 Eylül 2021
- VİSTİTSKİY, M.S.: **Generalnaya Karta Rossii**, St. Petersburg, 1809 (Çevrimiçi)
<https://kp.rusneb.ru/item/material/generalnaya-karta-rossii>, 1
Eylül 2021
- VÖRÖS, Gabor: “Peçeneklerin Dili ve Erken Tarihi Üzerine Notlar, **Türkler**
Ansiklopedisi, C.II, Ankara, 2002, s.693-708
- YALVAR, Cihan: “Karadeniz’in Kuzeyinde İki Kardeş Kavim: Peçenekler ve

- Kuman-Kıpçakların Münasebetleri Üzerine”, **AUSBD**, 2/2, 2018, s.13
- YEŞİLDAL, Ü. Y.: "Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri”, **Millî Folklor**, S.119, 2018, s.48-59
- YILDIZ, Yusuf: “18. Yüzyılda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı Hristiyanlaştırma Politikası”, **Tarih Peşinde**, S.18, 2017, s.429-451
- YİĞİT, İsmail: “Memlükler”, **TDVİA**, C. XXIX, İstanbul, 2004, s.90-97
- YORULMAZ, Osman: **Geçmişten Günümüze Kanglı Türkleri**, İstanbul, 2012
- YUDAHİN, K.K.: **Kırgız Sözlüğü**, Çev. A.Taymas, Ankara, 2011
- YÜCEL, M. U.: “Kalmuklar”, **TDVİA**, C.XXIV, İstanbul, 2001, 267-268
- YÜCEL, M. U.: “İlk Rus Yıllıklarında Geçen Türk Kavimlerine Aid Şahıs İsimleri”, **Tarih Dergisi**, S.39, 2004, s.181-121
- YÜCEL, M. U.: **İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler**, İstanbul, 2020
- ZATTA, A.: **Theater della Guerra Presente Tra la Russia e la Porta Ottomana**, Venedik, 1788 (Çevrimiçi)
<https://kp.rusneb.ru/item/material/theatro-della-guerra-presente-tra-la-russia-e-la-porta-ottomana>, 1 Eylül 2021
- ZİMONYİ, István: “Moğolların Batı Seferleri”, çev. Şeyma Gezer, **TTAD**, S. 4, 2019, s.419-452
- ZİVİLİNSKAYA, E.D., D.V. VASİLİEV: “The Mausoleums of Majar in 18th-Century Descriptions and Drawings” **AEAE**, 40/2, 2012, s.83-93

- WAGNER, Muritz: **Reise nach dem Ararat und dem Hochlande Armeniens**, Stuttgart, 1848
- WAGNER, Muritz: **Reise nach Persien und dem Lande der Kurden**, Leipzig, 1851
- WAGNER, Muritz: **Travels in Persia**, C.I., Londra, 1856
- WALRAVENS, Hartmut: “Julius von Klaproth His Life and Works with Special Emphasis on Japan”, **Japonica Humboldtiana**, S. 10, Berlin, 2006, s.177-191
- WİLDRECHT, A.M.: **Rossiyskiy Atlas, iz Soroka Çetyrokh Kart Sostoyasıy i na Sorok dva Namestnichestva Imperiyu Razdelyayıy**, St. Petersburg, 1792 (Çevrimiçi)
<https://geoportal.rgo.ru/catalog/starinnye-atlasy-i-karty/russkie-generalnye-atlasy-xviii-xix-vv/rossiyskiy-atlas-iz-soroka>, 1 Eylül 2021
- WİLDRECHT, A.M.: **Rossiyskiy Atlas, iz Soroka Trokh Kart Sostoyasıy i na Sorok Odnu Guberniyu İmperiyu Razdelyayıy**, St. Petersburg, 1800 (Çevrimiçi)
<https://geoportal.rgo.ru/catalog/starinnye-atlasy-i-karty/russkie-generalnye-atlasy-xviii-xix-vv/rossiyskiy-atlas-iz-soroka-0>, 1 Eylül 2021